

Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.)

**Srpski pogledi na odnose
između srpskog, hrvatskog
i bošnjačkog jezika**

**Die serbische Sichtweise
des Verhältnisses zwischen
dem Serbischen, Kroatischen
und Bosniakischen**

I/3

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga
2011

Branko Tošović – Arno Wonisch (ur.)

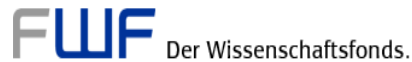
**SRPSKI POGLEDI
NA ODNOS IZMEĐU
SRPSKOG,
HRVATSKOG I
BOŠNJAČKOG
JEZIKA**

**Die serbische Sichtweise
des Verhältnisses zwischen
dem Serbischen, Kroatischen
und Bosniakischen**

I/3

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga
2011

Die Publikation wurde gefördert von: Publikacija je finansirana od strane:

Für die Herausgeber – Za izdavače
Milan Tasić, Branko Tošović

Prelom – Satz
Milan Tasić, Arno Wonisch

Korice – Umschlaggestaltung
Branko Tošović

Verlag – Izdavač	
Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz	Beogradska knjiga
Merangasse 70	Miloša Pocerca 5
8010 Graz	11000 Beograd
www-gewi.uni-graz.at/gralis	www.beogradskaknjiga.co.rs
branko.tosovic@uni-graz.at	dmtasic@eunet.rs
Österreich/Austria	Srbija
Tel.: ++43 316/380 25 22	Tel. +381 11/264 63 20

Druck – Štampa	
Budućnost štamparija	21000 Novi Sad
Ulica Šumadijska	budpress@ptt.co.rs

Auflage	Tiraž
400	

Tošović, Branko; Wonisch Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. – Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga: 2011. – 803 s.

© Branko Tošović, Arno Wonisch, Graz 2011
Alle Rechte vorbehalten. Sva prava zadržana.

Садржај – Sadržaj

<i>Предговор – Predgovor</i>	9
XVIII в (иј)ек / v (i j) e k	
Обрадовић, Доситеј. ПИСМО ХАРАЛАМПИЈУ (1783)	13
XIX в (иј)ек / v (i j) e k	
Караџић, Вук С. СРБИ СВИ И СКУДА (1836)	19
Караџић, Вук С. ПИСМО ПЛАТОНУ АТАНАЦКОВИЋУ (1845)	37
БЕЧКИ КЊИЖЕВНИ ДОГОВОР (1850)	41
Караџић, Вук С. СРБИ И ХРВАТИ (1856)	45
Даничић, Ђуро. РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ЈЕЗИКА СРПСКОГА И ХРВАТ- СКОГ (1857)	49
Михайловић, Евстати. НЕКОЛИКО РЕЧИ О САСЈЕДИНЕНЈУ КЊИ- ЖЕСТВА СРПСКОГ СЪ ХОРВАТСКИМЪ (1863)	51
Костић, Лаза. ПОРУКА ЂУРИ ДАНИЧИЋУ (1880)	55
Новаковић, Стојан. НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИКА СРПСКОГ (1888)	57
С. М. Д. ХРВАТИ И ЈЕЗИК СРПСКИ (1895)	63
Стојановић, Љубомир. О ИНДИВИДУАЛИСАЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА [ПРИСТУПНА БЕСЕДА] (1896)	93
XX в (иј)ек / v (i j) e k	
Прва половина / Prva polovina	
Решетар, Милан. MEA CULPA (1912)	99
Rešetar, Milan. ODGOVOR U ANKETI VEDE (1913)	101
Скерлић, Јован. ИСТОЧНО ИЛИ ЈУЖНО НАРЕЧЈЕ (1913)	103
Скерлић, Јован. АНКЕТА О ИСТОЧНОМ ИЛИ ЈУЖНОМ НАРЕЧЈУ У СРПСКО-ХРВАТСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ (1914)	125
Белић, Александар. СРБИ И ХРВАТИ И НАШ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК (1935)	135
Бошковић, Радосав. О ЛЕКСИЧКОЈ И СТИЛСКОЈ ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈИ СРПСКОГА И ХРВАТСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА (1935)	143
Решетар, Милан. ЈЕ ЛИ СТИГЛО ВРИЈЕМЕ ДА СЕ УКЛОНИ ЈЕКАВСКИ КЊИЖЕВНИ ИЗГОВОР? (1935)	149
Белић, Александар. БОСАНСКИ ЈЕЗИК ИЛИ СТИЛ (1937)	151
Белић, Александар. БЕНЕШИЋЕВА ГРАМАТИКА (1939)	155
Белић, Александар. ПОНОВНА РАСПРА (1940)	165
Белић, Александар. О ДАНАШЊИМ ЗАДАЦИМА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА (1940)	173

Секулић, Исидора. БОСАНСКИ ЈЕЗИК, ГОВОР, СТИЛ (1941)	179
Белић, Александар. ВУК – УЈЕДИНИЛАЦ СРБА И ХРВАТА (1947)	183

XX в (иј) ек / v (iј) ек Друга половина / Druga polovina

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ (1953–1954)	187
Белић, Александар. ПОВОДОМ АНКЕТЕ О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ (1953)	189
Стевановић, Михаило. КАРАКТЕР РАЗЛИКА У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ СРБА И ХРВАТА (1953)	195
Секулић, Исидора. АНКЕТА (1953)	209
Лалић, Радован. О „РАЗЛИКАМА“ У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ СРБА И ХРВАТА (1954)	227
НОВОСАДСКИ ДОГОВОР (1954)	237
Белић, Александар. ПОВОДОМ АНКЕТЕ О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ (1955)	241
Стевановић, Михаило. АНКЕТА ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ, НОВОСАДСКИ ДОГОВОР О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ И ЊЕГОВИ ЗАКЉУЧЦИ (1955)	249
Костић, Лазо М. КРАЂА СРПСКОГ ЈЕЗИКА (1964)	261
Ivić, Milka. PROBLEM NORME U KNJIŽEVNOM JEZIKU (1965)	325
Стевановић, Михаило. НЕКЕ ЛЕКСИЧКО-СТИЛСКЕ РАЗЛИКЕ, А НЕ ЈЕЗИЧКЕ ВАРИЈАНТЕ (1965)	335
Janković, Srđan. POGLED NA BOSANSKONERCEGOVAČKI MEĐUVA- RIJANTNI JEZIČKI TIP (1967)	361
ПРЕДЛОГ ЗА РАЗМИШЉАЊЕ (1967)	397
Ивић, Павле. НИСАМ ЗА СЕЈАЊЕ НЕРВОЗЕ (1968)	399
ДОКУМЕНТИ О ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ У BOSNI I HERCEGOVINI (1970– 1977)	409
Пешикан, Митар. НАШ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК НА СТО ГОДИНА ПОСЛИ- ЈЕ ВУКА (1970)	421
Стевановић, Михаило. СТВАРАЊЕ ЈЕДИНСТВА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА СРБА И ХРВАТА И ДАНАШЊЕ СТАЊЕ ТОГ ЈЕДИНСТВА (1970)	437
Ивић, Павле. СРПСКИ НАРОД И ЊЕГОВ ЈЕЗИК (1971)	495
Марковић, Светозар. ШТА ЈЕ ЗАЈЕДНИЧКО А ШТА ПОСЕБНО У ВА- РИЈАНТАМА СРПСКОХРВАТСКОГ (ХРВАТСКОСРПСКОГ) КЊИЖЕВ- НОГ (СТАНДАРДНОГ) ЈЕЗИКА (1971)	539
Вуковић, Јован. СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ (1973)	551
Janković, Srđan. OD SARAJEVSKOG SIMPOZIJUMA DO MOSTARSKOG	

SAVJETOVANJA (1974)	597
Деретић, Јован. ЈЕДИНСТВО И РАЗЛИКА (1979)	605
Vukomanović, Slavko. SRPSKOHrvATSKI STANDARDNI JEZIK, NJEгоVE VARIJANTE I IME (1987).	609
О ОТВОРЕНИМ ДРУШТВЕНИМ ПРОБЛЕМИМА НАШЕГ ЈЕЗИКА: ОЦЕНЕ СА СТРУЧНОГ САСТАНКА ИНСТИТУТА ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК (1988)	635
Ивић, Павле. ЈЕДИНСТВО И РАЗЈЕДИЊЕНОСТ СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА – АКТУЕЛНИ ТРЕНУТАК (1989)	641
Tošović, Branko. DVJESTA GODINA SRPSKIH POGLEDA NA JEZIK SRBA, HRVATA, BOŠNЈAKA/MUSLIMANA I CRNOGORACA (2011)	649
Извори – Izvori	771
Tošović Branko – Wonisch Arno (Graz). DIE SERBISCHE SICHTWEISE DES VERHÄLTNISSES ZWISCHEN DEM SERBISCHEN, KROATISCHEN UND BOSNIAKISCHEN I/3	777
Inhalt (Садржај на њемачком/немачком језику – Sadržaj na nemačkom/njemačkom jeziku)	793
Content (Садржај на енглеском језику – Sadržaj na engleskom jeziku)	797
Содержание (Садржај на руском језику – Sadržaj na ruskom jezi- ku)	801

Predgovor

Ova publikacija predstavlja rezultat četvrte faze naučno-istraživačkog projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (Grac 2006–2010), koji je finansirao austrijski Fond za podršku naučno-istraživačkog rada (P 19158-G03).

Cilj zbornika je: **1.** predstaviti najvažnije, najtipičnije i najuticajnije poglede srpskih lingvista i filologa na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika od XVIII vijeka pa do danas, **2.** prezentirati mišljenja onih srpskih autora koji su svojim radovima uticali ili ostavili pečat na kreiranje srpske pozicije o ovim pitanjima, **3.** dati hronološki redosljed razvoja srpskih pogleda i time pokazati kako je tekla evolucija srpske misli u razmaku od dvesta godina, **4.** staviti na uvid najvažnija dokumenta iz toga perioda čiji su autori (a) Srbi ili (b) Srbi i predstavnici drugih naroda kako bi se što bolje shvatila tadašnja situacija i kontekst u kome su tekstovi nastajali.

Zbog ograničenosti prostorom i nemogućnosti da se dođe do nekih tekstova nije bilo moguće objaviti sve relevantne radove, iako niz neuvrštenih tekstova kvalitetom, analizom i njenim rezultatima zaslužuje da se nađe u ovoj publikaciji. Stoga je naš zbornik više ilustracija najznačajnijih pogleda srpskih lingvista u periodu od dva stoljeća, nego iscrpna i sveobuhvatna prezentacija tih pogleda. Nadamo se da ćemo u narednom (drugom) izdanju zbornika imati priliku da spisak radova proširimo i u njega uvrstimo one koji nismo mogli ovog puta uključiti.

Zbornik obuhvata 42 priloga nastala od kraja XVIII do kraja XX stoljeća. Samo je jedan autor od ukupno 24 priloga pisao u XVIII stoljeću (Dositej Obradović), sedam u XIX (Vuk Stefanović Karadžić, Đuro Daničić, Evstati Mihajlović, Laza Kostić, Stojan Novaković, S. M. D. i Ljubomir Stojanović), a sedamnaest u XX (Milan Rešetar, Jovan Skerlić, Aleksandar Belić, Radovan Bošković, Isidora Sekulić, Mihailo Stevanović, Radovan Lalić, Lazo M. Kostić, Milka Ivić, Pavle Ivić, Mitar Pešikan, Svetozar Marković, Jovan Vuković, Srđan Janaković, Jovan Deretić, Branislav Brborić, Slavko Vukomanović). Najviše tekstova dolazi iz pera Aleksandra Belića (osam), Vuka Karadžića, Milana Rešetara, Mihaila Stevanovića i Pavla Ivića (po tri).

Zbornik takođe nudi materijal triju anketa o tada aktuelnim jezičkim pitanjima objavljenih u slovenačkom časopisu VEDA (1913), SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU (1914) i LETOPISU MATICE SRPSKE (1954–1955).

U ovoj publikaciji su objavljeni i najvažniji dokumenti iz datoga perioda. Jedni pridaju isključivo srpskoj lingvistici (PREDLOG ZA RAZMIŠLJANJE, 1969; OCENE SA STRUČNOG SASTANKA INSTITUTA ZA SRPSKOHRVATSKI JEZIK, 1988),

drugi su nastali uz aktivno učešće srpskih lingvista i filologa (BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR 1950; NOVOSADSKI DOGOVOR 1954, DOKUMENTI O JEZIČKOJ POLITICI U BOSNI I HERCEGOVINI, 1970–1977).

Radovi su unificirani prema standardu koji je korišten za izradu zbornika iz prve, druge i treće faze projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“. Unifikacije je izvršena na sljedeći način. **a)** Svi primjeri (leksički, oblikovni i rečenični) daju se u kurzivu. Na isti način izdvojene se riječi koje slijede iza glagolski oblika *zove se*, *naziva se*, *imenuje se*, imenica *riječ*, *leksema*, *termin*, *odrednica*, *oblik* i sl. **b)** Pojmovi se ističu masnim ili spacioniranim slovima. **c)** Nazivi dokumenata markiraju se kapitalnim slovima (BEČKI DOGOVOR, NOVOSADSKI DOGOVOR i sl.), kao i naslovi knjiga i periodičnih izdanja. **d)** Glasovi, foneme, morfeme i afiksi pišu se masnim slovima. **e)** Iza prezimena umrlih autora daje se u kvadratnim zagradama godina rođenja i smrti. Iza prezimena živih autora slijedi u kvadratnim zagradama godina rođenja. **f)** Ispod naslova teksta dolazi (u kvadratnim zagradama) informacija o godini kada je rad prvi put objavljen. **g)** Na kraju priloga navode se kompletni bibliografski podaci. **h)** Citat u formi bloka daje se samo ako se sastoji od najmanje dviju rečenica.

Ukoliko kao izvor služi tekst sa sekundarnim datumom, piše se (1) godina kada je on prvi put objavljen i (2) godina kada je ponovo štampan. Uredničke napomene nalaze se u fusnoti (obično na latinici da bi se lakše razlikovale od teksta originala, koji je najčešće na ćirilici) i označavaju zvjezdicom (*). Ako je u originalu korišćen taj znak, on se pretvara u brojku fusnote. Spiskovi literature samo su djelimično unificirani, jer je potpuno ujednačavanje zahtijevalo u mnogim slučajevima radikalni zahvat.

Urednička skraćivanja obilježena su tačkama u uglastim zagradama: [...]. Otklonjene su očigledne greške bez bilo kakvog mijenjanja sadržaja. Radovi se objavljuju na pismu na kome su štampani (ćirilici ili latinici).

Branko Tošović

Arno Wonisch

Vorwort

Diese Publikation stellt ein Ergebnis der vierten Phase des Projektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen dar (Graz 2006–2010; P 19158-G03), das seitens des österreichischen Wissenschaftsfonds FWF seine finanzielle Unterstützung erfuhr.

Die Ziele dieses Sammelbandes lassen sich wie folgt beschreiben: **1.** Darlegung der wichtigsten, typischsten und einflussreichsten Sichtweisen serbischer LinguistInnen und PhilologInnen zum Verhältnis zwischen der serbischen, kroatischen und bosniakischen Sprache vom 18. Jahrhundert bis in die Gegenwart, **2.** Präsentation der Meinungen all jener serbischen AutorInnen, die mit ihren Arbeiten Einfluss auf die Herausbildung der serbischen Haltung in dieser Frage nahmen und diese nachhaltig prägten, **3.** Darstellung eines chronologischen Überblicks über die Entwicklung der serbischen Sichtweisen und damit Illustration der Entwicklung der serbischen Positionen in einem Zeitraum von 200 Jahren, **4.** Veröffentlichung der wichtigsten Dokumente aus dieser Periode, deren AutorInnen (a) SerbInnen oder (b) SerbInnen und Angehörige anderer Nationen waren, um die damalige Situation und den Kontext der Entstehung der Dokumente möglichst gut verstehen zu können.

Angesichts des beschränkten Platzes und der Unmöglichkeit, an manche Arbeiten zu gelangen, können nicht alle Texte zu diesem Thema abgedruckt werden, obwohl es sich ein Teil der nichtberücksichtigten Analysen auf Grund von deren Qualität und Ergebnissen verdient hätte, hier veröffentlicht zu werden. Deshalb soll vorliegende Publikation auch eher als Illustration der wesentlichsten Sichtweisen serbischer LinguistInnen innerhalb von zwei Jahrhunderten angesehen werden, denn als allumfassende Präsentation der Meinungen und Positionen. Es bleibt zu hoffen, dass in einer Folgeausgabe dieses Sammelbandes die fehlenden Arbeiten berücksichtigt und in diese Publikation aufgenommen werden können.

Der Sammelband enthält 42 Arbeiten, die zwischen dem Ende des 18. und dem Ende des 20. Jahrhunderts entstanden sind. Nur ein einziger der insgesamt 24 Autoren verfasste seinen Text im 18. Jahrhundert (Dositej Obradović), sieben Arbeiten wurden im 19. Jahrhundert geschrieben (Vuk Stefanović Karadžić, Đuro Daničić, Evstati Mihajlović, Laza Kostić, Stojan Novaković, S. M. D. und Ljubomir Stojanović) und 17 aus 20. Jahrhundert (Milan Rešetar, Jovan Skerlić, Aleksandar Belić, Radovan Bošković, Isidora Sekulić, Mihailo Stevanović, Radovan Lalić, Lazo M. Kostić, Pavle Ivić, Mitar Pešikan, Svetozar Marković, Jovan Vuković, Srđan Janković, Jovan Deretić, Branislav Brborić und Slavko Vukomanović). Die meisten Arbeiten stammen aus der Feder von Aleksandar Belić (acht), Vuk Karadžić, Milan Rešetar, Mihailo Stevanović und Pavle Ivić (je drei).

Der Sammelband bietet auch Materialien dreier Fragebögen zu damals aktuellen sprachlichen Fragen: aus der slowenischen Zeitschrift VEDA (1913), dem SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK (1914) und dem LETOPIS MATICE SRPSKE (1954–1955).

Daneben werden auch die wichtigsten Dokumente aus diesem Zeitraum abgedruckt. Einige davon stammen ausschließlich aus der serbischen Linguistik (PREDLOG ZA RAZMIŠLJANJE, 1969; OCENE SA STRUČNOG SASTANKA INSTITUTA ZA SRPSKOHRVATSKI JEZIK, 1988), während andere unter der aktiven Mitbeteiligung serbischer Linguisten und Philologen entstanden (BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR 1950; NOVOSADSKI DOGOVOR 1954, DOKUMENTI O JEZIČKOJ POLITICI U BOSNI I HERCEGOVINI, 1970–1977).

Die Arbeiten wurden gemäß dem Standard vereinheitlicht, der bereits bei der Erstellung der Sammelbände aus der ersten, zweiten und dritten Phase des Projektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ zur Anwendung kam. Die Vereinheitlichung wurde dabei nach folgenden Kriterien vorgenommen: **a)** Jedes Beispiel erscheint kursiv. **b)** Begriffe werden in fetter oder gesperrter Schrift hervorgehoben. **c)** Dokumentennamen werden mit Kapitälchen geschrieben (BEČKI DOGOVOR, NOVOSADSKI DOGOVOR u. a.), ebenso wie auch Titel von Büchern und Periodika. **d)** Laute, Phoneme, Morpheme und Affixe erscheinen fett. **e)** Nach den Familiennamen verstorbener AutorInnen wird auf das Geburts- und Sterbedatum verwiesen. Nach den Namen lebender AutorInnen ergeht die Angabe des Geburtsjahres. **f)** Unter dem Titel der Arbeit findet sich der Hinweis auf die erstmalige Veröffentlichung. **g)** Die vollständigen bibliographischen Angaben stehen am Ende jedes Textes. **h)** Eine Hervorhebung durch Einrückung erfolgt dann, wenn ein Textzitat aus mehr als zwei Sätzen besteht.

Wenn als Quelle ein Text mit sekundärem Datum dient, wird (1) auf das Jahr der Erstherausgabe und (2) auf das Jahr der erneuten Veröffentlichung verwiesen. Die Anmerkungen der Herausgeber ergehen in einer mit Sternsymbol (*) gekennzeichneten Fußnote. Wurde dieses Symbol auch im Original verwendet, wird es in ein Fußnotenzeichen umgewandelt. Die Literaturverzeichnisse wurden nur zum Teil vereinheitlicht, weil eine gänzliche Unifizierung in vielen Fällen radikale Eingriffe erforderlich gemacht hätte.

Abkürzungen seitens der Herausgeber werden mit drei Punkten in eckiger Klammer [...] getätigt. Fußnoten der Herausgeber werden durchgehend in Lateinschrift geschrieben, um dadurch eine bessere Unterscheidung von den mehrheitlich kyrillisch geschriebenen Texten zu erzielen. Offensichtliche Fehler wurden richtiggestellt, ohne dabei den Inhalt zu verändern. Die Arbeiten werden in dem Alphabet abgedruckt, in dem sie erschienen sind (Kyrillica oder Lateinschrift).

Branko Tošović
Arno Wonisch

XVIII в (иј)ек / v (i j) e k

Доситеј Обрадовић
[1739–1811]

Писмо Харалампију* [1783]

Љубезни Харалампије,
Здравствуй!
Христос воскрес!

Нећу ја чекати да прођу две године за одговорити човеку љубезнику и пријатељу, како ти неки обичавају. Ја би' ти био на ма' по пријатију твојега писма отписао, да нисам судио за боље чекати да прође време плача и сетовања, време глада и уви викања, једним словом: време великога поста, кад пасуљ царствује и његова сестра сочивица, гра' и купус земљом управљају.

[...]

Дајем ти на знање, друже мој, да сам прешао из Хале у Лајпсик за слушати и овде што учени људи говоре, гди намеравам пребивати најмање једну годину и мислим с помоћу Бога и којег доброг Србина дати на штампцу с грађданскимј словама на наш прости српски језик једну књигу, која ће се звати САВЕТ ЗДРАВАГО РАЗУМА, на ползу мојега рода, да ми није залуду мука и толико путовање. Моја ће књига написана бити чисто српски, какогод и ово писмо, да је могу разумети сви српски синови и кћери, од Чрне Горе до Смедерева и до Баната.

Ја добитка од моје књиге никаква не иштем, само да се хоће толико новаца наћи да типограф плаћен буде. Он досад није никакву српску књигу на штампцу издао: зато сумњава се предузимати је на свој трошак, не знајући какву ће срећу књига имати. Уздам се да ће се наћи који, својему роду добра желатељ, Сарајлија и Требињанин, Новосађанин и Осечанин, да пошље овде типографу по неколико дуката за дати му дрзновеније и пока-

* Pismo je upućeno jednom prijatelju, Srbinu u Trstu, porijeklom iz Hrvatske. U tekstu se poziva na pretplatu na djelo SOVJETI ZDRAVOGA RAZUMA, koje je objavljeno 1784.

зати му да се находе људи који желе што добро српски на штампи видити. А ко шта да, неће штетовати, јер ће примити толико књига колико износи сума коју положи. Ја, уверавајући да ће књига моја бити весма полезна, не мислим у том себе хвалити, но оне људе од који' сам што добро научио, из којих премудри' књига француски', немецки' и талијански' најлепше мисли као цвеће избирати намеравам и на наш општи језик издати. Нудер обазри се, не би ли и ту кога нашао, који би изволио соопштник општеполезнога дела бити; кажи му да што је год Србаља, од Адријатическога мора до реке Дунава, сви ће га похвалити. Слатка је утеха надати се да ћеду наша имена живити и мила нашем роду бити за добро које смо му учинили до они' сами' далеки' времена кад се наше кости у прах обрате. По много хиљада година српска ће јуност нас помињати, и наша ће памет последњим родовом мила и драга бити.

Нека само окренемо један поглед на народе просвештене целе Европе. У садашњем веку сви се народи силе свој дијалект у совршенство довести, — дело весма полезно, будући да кад учени људи мисли своје на општем целог народа језику пишу, онда просвештеније разума и свет ученија не остаје само при онима који разумевају стари књижевни језик, но простире се и достиже и до сељана, предавајући се најпростијему народу и чобаном, само ако знаду читати. А колико је ласно на свом језику научити читати! Кома ли неће се милити мало труда предузети за научити читати, читајући што паметно и разумно и врло ласно разумевајући оно што чита? Знама да ми може ко против рећи: да ако почнемо на простом дијалекту писати, стари ће се језик у немарност довести, пак мало по мало изгубити. Одговарама: која је нама корист од једног језика којег у целом народу од десет хиљада једва један како ваља разуме и који је туђ матери мојеј и сестрам?... Нек науче!... То је ласно рећи, али није учинити. Колико је они' који имаду време и способ за научити стари књижевни језик? Врло мало! А општи прости дијалект сви знаду, и на њему сви који само знаду читати могу разум свој просветити, срце побољшати и нараве украсити. Језик има своју цену од ползе коју узрокује. А који може више ползовати него општи, целог народа језик?

Французи и Италијанци нису се бојали да ће латински језик пропасти, ако они почну на своји језици писати, како и није пропао. Неће ни наш стари пропасти, зашто учени људи у народу всегда ће га знати и с помоћу старог новог ће се од дан до дан у боље состојаније приводити. Москаљи све своје најбоље књиге на свом дијалекту с грађанским словом штампају.

Само простота и глупост задовољава се всегда при старинском остати. Зашто је друго Бог дао човеку разум, расужденије и слободну вољу него да може расудити, распознати и изабрати оно што је боље? А шта је друго боље него оно што је полезније? Што год не приноси какову либо ползу, не

има никакве доброте у себи. Зашто би се дакле ми Србљи сумњавали у таквом и толико полезном и похвале достојном делу прочим славним народом следовати? Није мања част света у којој се славеносерпски језик употребљава, него земља француска илити инглеска, искључивши врло малу различност која се наводи у изговарању, које се случава и свим другим језиком. Ко не зна да житељи црногорски, далматски, херцеговски, босански, сервијски, хрватски (кромје мужâ), славонијски, сремски, бачки и банатски (осим Вла'а) једним истим језиком говоре?

Говорећи за народе који у овим краљевствима и провинцијама живу, разумевам колико грчке цркве, толико и латинске следоватеље, не искључавајући ни саме Турке Бошњаке и Ерцеговце, будући да закон и вере може се променити, а род и језик никада. Бошњак и Ерцеговац Турчин, — он се Турчин по закону зове, а по роду и по језику, како су год били његови чукундедови, тако ће бити и његови последњи унуци: Бошњаци и Ерцеговци, догод Бог свет држи. Они се зову *Турци* док Турци том земљом владају, а како се прави Турци врате у свој вилајет, откуда су произишли, Бошњаци ће остати Бошњаци, и биће што су њи'ови стари били.

За сав дакле српски род ја ћу преводити славни' и премудри' људи мисли и совјете, желећи да се сви ползују.

Моја ће књига бити за свакога који разумева наш језик и ко с чистим и правим срцем жели ум свој просветити и нараве побољшати. Нећу нимало гледати ко је кога закона и вере, нити се то гледа у данашњем веку просвешћеном. По закону и по вери сви би људи могли добри бити. Сви су закони основати на закону јестества. Ни један закон на свету не вели: чини зло и буди неправедан; но на против, сви што и' је гођ, од стране божје налажу и заповедају: ником никаква зла не творити, добро творити и љубити правду. Бог је сама вечна доброта и правда; што год није добро и праведно, није од Бога. А зашто дакле у сваком закону има зли' и неправедни' људи? Није тому закон узрок, него неразумије, слепота ума, покварено, пакосно и зло срце и преко мере љубов к самом себи. Ово су извори из који' извиру све страсти које узнемиравају род човечески и које чине да човек на човека мрзи, један другог хули, гони, удручава, озлобљава, проклиње, у вечну муку шиље и врагу предаје, — а што је најгоре, — под именом вере и закона, превраћајући и толмачећи закон свој по злоби и по страсти срца свога.

Кад ће нестати мржење и вражда на земљи! Кад ће срце наше доћи у своју природну доброту, да у лицу сваког себи подобног човека позна брата свога, нит' мислећи нити питајући: које је вере и закона, — оне у којој га је Бог изволио да се роди, као и ти у твојој. Које је вере? Оне које би и ти био да си се у истој родио, ако би поштен човек био. С чијом вољом и допуштењем људи се плоде и рађају, расту, живу и радости овога света уживају у

сваком роду и племену, у свакој вери и закону? С божјом. Дакле, шта би ми хотели: да смо паметнији и бољи од Бога? Оно што Бог допушта и хоће, то ми нећемо! О наше детињске памети! Браћо, људи, познајмо једанпут нашу неправду! Како можемо ми изискивати од други' оно исто које кад би други од нас изискивали, велика би нам се неправда чинила! Познајмо једанпут сву силу ови' речи, – просте су и блажене и не требају никаква толмачења: што год хоћете да вам чине други људи, чините и ви то њима. А шта би ми ради да нам други чине? Да нас пуштају с миром живити у нашем закону, да нам не чине никаква зла, да нам опраштају наше слабости и погрешке, да нас љубе и поштују и да нам помогну у потреби нашој. То исто и ми смо дужни свима људ'ма на свету. Ово је сав закон и пророци. Свака наука која је овој противна, узнемирује људе, узрокује вражду и свако зло, – следователно није од Бога. За то, дакле, ја ћу писати за ум, за срце и за нарави човеческе, за браћу Србље, којег су год они закона и вере.

Ја сам искуством познао жељу, љубов, усрдије и ревност господара Новосађана и Осечана, и у Далмацији Сарајлија и Херцеговаца, како горелим срцем желе науку својој деци; нигди нисам био гди нису ме желили и устављали. Како би' ја дакле могао одговорити на љубов и пријазност мојега љубезнога рода, развје трудећи се, колико могу, за просвештеније јуности? А то што желим, никако боље не могу учинити, него преводећи на наш језик златне и прекрасне мисли учени' људи: и таквим способом и родитеље у њи'овом благом намјеренију укрепљавајући и у срцама младости српске небесни и божествени огањ ка ученију и к добродјетели возжитавајући, и свет разума чак до прости' сељана и до сами' пастирских колиба раширујући. У садашње срећно време зраци ученија и философије до татарски' граница досежу.

Не могу премучати овде велико старање благородни' бољара молдавски' за воспитаније и науку њи'ове деце: не има сад младића у Јашу који не зна, осим свог језика, јелински и француски, многи латински и талијански. Над свима обаче вечне славе и похвале достојни љубоучњејши и призрјадњејши господин Леон Ћиука, епископ романски у Молдавији, којег усрдије к науци и љубов к отечеству није могуће довољно описати. На другом месту нећу изоставити прилику за описати на шире овога славнога мужа; овде само толико назначујем, да је он, епископом будући, француски језик изучио, преизрјадну библиотеку с многим трошком саставио, различне књиге на свој језик превести дао, и сад намерава Оксенстерна ТЕАТР ПОЛИТИЧЕСКИ и ТЕЛЕМАХА с својим иждивенијем на штампу издати и свом отечеству поклонити.

Ево ти, брате, моје намјереније у Лајпсику! На ма' ћу предузети дело, колико ми допусти моја наука, будући да у колегије не престајем ходити. Ти гледај, те распошљи неколико од ови' писама којекуда. Време ће ме научити јесам ли се у мојеј надежди преварио. Ако ли и то буде, нећу се

уплашити, нити ћу оно што је с моје стране могуће изоставити. Мени ће преко мере плаћено бити кад когод од мога рода рекне, кад нада мном зелена трава нарасти: „Овде лежу његове српске кости! Он је љубио свој род! Вечна му памет!“

В прочем, ти ми здрав буди, љубезни Хорваћанине! Поздрави ми с *Христос воскрес* господаре Војновиће, Ризниће и Куртовића, и проче Сарајлије и Мостаране.

У Лајпсику, на 1783.

Априла 13.

Твој брат и слуга

Доситеј Обрадович.

Obrovčić 1911⁵ [1783]: Обрадовић; Доситеј. ПИСМО ХАРАЛАМПИЈУ. – In: *Дела Доситеја Обрадовића*. – Београд: Државна штампарија Краљевине Србије. – С. 3–6.

XIX в (и ј) е к / v (i ј) е к

Вук Стефановић Караџић
[1787–1864]

Срби сви и свуда [1836]

Ово је писано још 1836. године да се штампа пред Црном Гором и Боком Которском, као што ће се видјети на много мјеста, па кад се досад онако не наштампа, ево га сад само овако.

Заиста се зна да Срби сад живе у данашњој Србији (између Дрине и Тимока, и између Дунава и Старе планине), у Метохији (од Косова преко Старе планине, гдје је Душанова столица Призрен, српска патријаршија Пећ, и манастир Дечани), у Босни, у Херцеговини, у Зети, у Црној Гори, у Банату, у Бачкој, у Сријему, у десном Подунављу од више Осијека до Сентандрије, у Славонији, у Хрватској (и Турској и Аустријској крајини), у Далмацији, и у свему Адријатичком приморју готово од Трста до Бојане. Зато у почетку рекох *заиста* се зна, јер се управо још не зна докле Срба има у Арнаутској и у Маћедонији. Ја сам се на Цетињу (у Црној Гори) разговарао с двојицом људи из Дибре, који су ми казивали да онамо има много „Српскијех“ села, по којима се говори Српски онако као и они што су говорили, тј. између Српскога и Бугарскога, али опет ближе к Српскоме него к правоме Бугарскоме¹.

У поменутијем овдје мјестима биће најмање око пет милиона душа народа, који говори једнијем језиком, али се по закону (религији) дијели на троје: може се од прилике узети да их око три милиона има закона Грчкога, и то: један милион у цијелој Србији (с Метохијом), један милион у Аустријскијем државама (у Банату, у Бачкој, у Сријему, у десном Подунављу, у Славонији, Хрватској, Далмацији и Боци), а један милион у Босни, Херцеговини, Зети и Црној гори; од остала два милиона може бити да би се могло узети да су двије трећине закона Турскога (у Босни, Херцеговини, Зети итд.), а једна трећина Римскога (у аустријским државама и у Босни, Херце-

¹ Откако сам почео купити наше народности, једнако сам жељео да обиђем ове југоисточне крајеве народа нашега, и Босну и Херцеговину, али се до данас никако не даде, и по свој прилици ћу ову жељу однијети са собом на они свијет.

говини и нахији Барској). Само прва три милиона зову се *Срби* или *Србљи*, а остали овога имена не ће да приме, него они закона Турскога мисле да су *йрави Турци*, и тако се зову, премда ни од стотине један не зна турски; а они закона Римскога с а м и с е б е или зову по мјестима у којима живе н. п. *Славонци*, *Босанци* (или *Бошњаци*), *Далматинци*, *Дубровчани* итд., или, као што особито чине књижевници, старинскијем али бог зна чијим именом, *Илири* или *Илирци*; они пак први зову их у Бачкој *Буњевцима*, у Сријему, у Славонији и у Хрватској *Шокцима*, а око Дубровника и по Боци *Латинцима*. *Буњевци* може бити да се зову од Херцеговачке ријеке *Буне*, од које су се, као што се приповиједа, негда амо доселили; а *Шокци* може бити да су прозвани подсмјеха ради (од талијанске ријечи *sciocco*?), али данас и они сами реку н. п. „ја сам Шокац“, „ја сам Шокица“, као и Буњевац, Буњевка. Какогод што они закона Грчкога ове закона Римскога зову *Буњевцима* и *Шокцима*, тако исто и ови закона Римскога и они закона Турскога њих зову *Власима*, а осим тога још они закона Римскога у Далмацији око Сплета и Сиња и *Ркаћима* (или *Хркаћима*). А у пријатељскоме разговору они закона Грчкога зову ове закона Римскога *Кришћанима*, а они њих *Хришћанима*. Кад човјек помисли нпр. да Маџара има и Римскога и Калвинскога закона, па се сви зову Маџари; или: да Нијемаца има и Римскога и Лутеранскога и Калвинскога закона, па се опет сви зову *Нијемци*; мора се чудити како се барем ови Срби закона Римскога неће *Срби* да зову. Арнаути су у овој ствари за нас још ближи и приличнији примјер него и Маџари и Нијемци: њих (Арнаута) има и Римскога (а може бити гдјешто и Грчкога) закона, па се сви зову Арнаути, и да речемо да се између себе мало мрзе, али према другијем народима живе као и браћа, као да су сви једнога закона, и један би од њих Турскога закона убио десет правијех Турака за једнога Арнаутина макар кога Хришћанског закона, као што би и Арнаутин Римскога закона убио десет Талијанаца за једнога Арнаутина Турскога закона².

² Године 1813 скриве нешто у Србији на Каравлашкој граници два човјека, па утеку у Каравлашку и отиду у Краљево. Обојица ови били су Срби, али родом један из Ужичке нахије, а други чак од Пећи, и овај је знао Арнаутски, као и Српски. Српска власт пише у Краљево кајмакану да се ови људи похватају и пошаљу у Србију. Кајмакан пошаље пандуре, те их нађу и похватају, али кад их поведу к двору кајмаканову ударе поред неколико Турака Арнаута, који су ондје били бешлије (Турски војници који су по уговорима између Руса и Турака сједили у Влашкој те пазили да Турци у Влашкој не би какво зло учинили), онда онај Србин од Пећи повиче арнаутски да га не даду, на то Арнаути скоче и отму га од пандура говорећи да он није Србин, него Арнаутин, њихов брат, и да нема посла у Србији кад сам неће да иде, а ако је онамо коме што крив или дужан, нека дође ондје да га тражи.

Ја ћу огледати еда ли би се могли наћи узроци, зашто је код нас мимо остале народе (а особито мимо Арнауте) могла у овоме догађају постати овака мрзост, да народ и на име своје омрзне.

Дубровчани, а може бити и друге гдјекоје приморске Српске општине које су се саме управљале, још од старине бојали су се Српскијех краљева из Херцеговине, да их не би покорили и слободу им одузели: за то су им често и данак плаћали, а и обрану против њих у другијех владалаца тражили. Ко се кога боји, он на њега и мрзи. У народу се нашем још мисли да се сви ратови воде само око закона; али у историји има доста примјера да су у овакијем догађајима државе једнога народа и закона бивале највећи непријатељи између себе (нпр. Спарта и Атина). Кад се цркве раздијеле и постане главна брига и посао ко ће с киме остати, Срби се нађу у сриједи између Рима и Цариграда. Главни дио народа, који је ближе или наручније Цариграду, остане с Грцима, а приморци се прилијепе Римљанима. Готово се друкчије није ни могло чинити него овако; а још кад узмемо да су приморци не само на јачу и силнију браћу своју преко брда мрзили него и да су, као приморци и сусједи Талијански, могли имати узрока и поносити се од ње (особито Дубровчани), и да онда људи, оставивши наскоро свој стари закон, у Хришћанскоме још овако нијесу били утврђени као данас, може се рећи да су они ово вријеме једва дочекали да се од њих сасвијем одвоје, и тако да би то што је могуће више учинили, не само мало по мало приме и Латинска слова него и само народно име оставе њима. Код онијех Турскога закона још је лакше наћи узрок. Арнаутски је народ и према Српскоме мали, а као брдски народ могао је свагда бити у већој слободи и једнакости између себе, а уз то још не имајући свога писма ни књига на своме језику, ни Хришћански се закон никад међу њима није био укоријенио; тако је ласно могло бити да њихови потурченици остану без икакве разлике од остале браће своје, и да сви више гледају на свој језик и на обичаје, него на закон, за који и данашњи дан слабо мари иједан од њих. У Босни је морало бити све друкчије. Срби су с помоћу књига, попова и калуђера, цркава и манастира били и онда много побожнији од Арнаута, а по свој прилици имали су и више госпode која се доста разликовала од простогa народа. Из историје знамо и видимо да су се у Босни изнајприје истурчила највише господа, од које су гдјекоји и до данас стара презимена своја сачували, као нпр. *Кулини*, *Вугаићи*, *Љубовићи*, *Бранковићи*, *Тодоровићи*, *Филиповићи* и т. д. Кад су се господа прије разликовала од свога простогa народа, с којим су у једну цркву ишла и из једне се чаше причешћивала, шта је природније него да се сад, примивши и закон не само сасвијем друкчији од њиховогa него и на другоме језику и с другијем писмом, постарају још већма разликовати се. Тако они дојакошње своје име *Срби*, које је са законом Хришћанскијем и с пређашњијем животом њиховијем врло скопчано било, не само одбаце него им жао будне и *раја* њихова да се њиме

дичи, и назову је *Власима*. Као што су ови потурченици прије у Хришћанскоме закону били побожни, тако исто постану и у Турскоме, и данас може бити да у цијеломе закону Мухамедову нема побожнијих људи од Бошњака: то показује и данашња њихова непокорност Султан-Махмуту и мрзост на њ и на његове нове уредбе и премјене.

Овако ја, од прилике, мислим да су Римски и Турски Срби изгубили своје народно име. Али било то како му драго, сад је мрзост ова попустила. Сви паметни људи и од грчкијех и од римскијех Срба признају да су један народ и труде се да би мрзост због закона или сасвијем искоријенили или барем умалили што се више може, само је онима римскога закона још тешко *Србима* назвати се, али ће се по свој прилици и томе мало по мало навикнути; јер ако неће да су *Срби*, они немају никаквога народнога имена³. Да реку да су једни *Славонци*, други *Далматинци*, трећи *Дубровчани*, то су све имена од мјеста у којима живе и не показују никаквога народа. Да реку да су *Славени*, то су и Руси и Пољаци и Чеси и сви остали славенски народи. Да реку да су *Хрваџи*, ја бих рекао да ово име по правди припада најприје само *Чакавцима*, који су по свој прилици остаци Порфиригенитовијех Хрвата и којијех се језик мало разликује од Српскога, али је опет ближи Српскоме него и једноме Славенском нарјечју⁴; а по том д а н а ш њ и ј е м Хрватима у Загрепској, Вараждинској и Крижевачкој вармеђи, којијех се домовина прозвала *Хрвајском* послѣ Мухачкога боја, који је био године 1526 (а донде се звала *Њорња Славонија*), и којијех је језик као пријелаз из Крањскога у Српски; али не знам како би се тијем именом могла назвати она браћа наша закона Римскога која живе нпр. у Банату, или у Бачкој, или у Сријему и Славонији, или у Босни и Херцеговини, или у Дубровнику, и говоре онакијем истијем језиком као и Срби⁵. Ако би ко рекао да се и од њих гдјекоји могу назвати *Хрваџи* по томе што на онијем мјестима гдје је у Славенскоме језику **ѣ** говори **и**, нпр. *диѣ*, *вира*, *сире* и т. д.; али како ће Дубровчани, Конављани, Пераштани, Доброћани и остали који ни те разлике немају? А осим тога, кад би ова разлика у говору могла бити довољан узрок да се они који говоре *диѣ*, *вира*, *сире* не могу звати *Срби*, како би се онда *Чакавци* (који говоре *диѣ*, *вира*, *сире*) и *Кекавци* (који говоре *деѣ*, *вера*, *семе*) и мало прије поменути *Шокавци* (који говоре *дијеѣ*, *вјера*, *сје-ме*) сви заједно могли звати *Хрваџи*? Да реку да су *Илири*, *Илирци*, то је

³ Да није ове разлике било у имену, него да су се Срби звали и они Римскога закона, онда би народ наш у Царству Аустријскоме био много јачи, јер би имао својијех барона, грофова и кнезова, а овако како је који примио Римски закон, не имајући никаквога народног имена, одмах је гледао што прије да се помијеша међу Нијемце или међу Маџаре; али би за закон наш била то велика штета, јер би онда лакше било наше људе обраћати у Римски закон.

⁴ Гледај на крају овога чланка на страни 125 под бројем 1.

⁵ Гледај на крају овога чланка на страни 132 под бројем 2.

мртво и тамно име, које данас не значи ништа; јер сад сви знатнији историци доказују да стари Илири нијесу били Славени, и тако би се они тијем именом само зато називали што живе у земљи која се н е г д а звала *Илирик*, по чему би се и остали сви народи који у староме Илирику данас живе (н. п. Бугари, Арнаути, Цинцари и т. д.) исто тако звати могли. Ја не знам како је у Аустријске канцеларије прије сто и неколико година ушло ово име *Illyrier, illyrisch*, али се види да оно показује само Србе закона Грчкога, који живе у Маџарској. Особити спомен и похвалу овдје заслужују Маџари: они зову *Рац* (од *Rascianus* од *Рашке* из *Расије*) свакога онога који Српскијем језиком говори, а ако дознаду да је такови Римскога закона, и ако би хтјели то да покажу, онда веле да је *иайишиа Рац*.

Од онијех пак Турскога закона не може се још ни искати да мисле што о овоме сродству; али како се међу њима школе подигну, макар и на *Турскоме језику*, и они ће одмах дознати и признати да нијесу Турци него Срби.

Ко посла овога не разумије, могао би рећи да је и име *Срби* од данашње *Србије*, као н. п. *Славонац* од *Славоније*, *Херцеговац* од *Херцеговине*, *Црногорац* од *Црне горе* и т. д.; али који штогод од Славенске историје управо познаје онај мора знати да су Срби с тијем именом у наше земље дошли, и земља се од њих тако прозвала. Гдје је данашње Србије јужни крај (Косово и Метохија) ондје је старе била с р и ј е д а , а крајеви су јој допирали од Дунава до Архипелага, и од Адријатичкога мора до у Македонију. И ја мислим да је ово име *Србија* постало у новија времена, пошто је Српско царство пропало; јер не знам би ли се гдје могло наћи да се који од нашијех краљева или царева звао краљ или цар од *Србије*, него *Србљем*. Добровски и Шафарик доказали су да су се *Срби* негда звали сви славенски народи, и да је име *Срби* старије него и *Славени* или *Словени*.

Срби су по стању политичкоме још различнији него по закону. У Црној гори сачували су своју слободу до данашњег дана, као што ћемо послије видјети; у Царству Аустријскоме једни су граничари и војници без престанка, те чувају границу од царства Турскога; једни уживају сасвијем права Маџарска, а једни се (као у Далмацији) управљају по начину Аустријскоме. У царству Турскоме живе опет на различне начине: у двије трећине данашње Србије (од Дрине до Тимока, и од Дунава до близу Новог Пазара) у наше вријеме отели су се с помоћу Руса од Турака, те између себе сами суде и управљају, а Султану плаћају осјеком (око педесет хиљада дуката на годину); у осталој Србији, у Босни, Херцеговини и Зети, сви су раја турска, само што они око Црне горе живе мало слободније него други, као што ће се послије видјети, а они у Босни горе него игдје, јер их највише немају ни кућа својијех, већ живе по Турскијем кућама као закупници.

Ово сам ја све напоменуо највише зато, да би и мени и читатељима лакше било кад се стане говорити о Црној гори; тога ради ћу се опет повратити да речем још неколико ријечи о закону с друге стране.

Српска је црква још од старине била под патријаром Цариградскијем. У првој половини XIV вијека Српски цар Стефан Силни (Душан) постави свога митрополита п а т р и ј а р о м с р п с к и ј е м . Грци се на то врло расрде, али послје дуге срдње и (по обичају ондашњег времена) анатема признаду Српскога патријара, којега столица остане у Пећи, а влада над Грчком црквом у свему староме *Илирику*. Кад Турци обладају Српскијем царством и народом, патријара и они оставе у пређашњој власти, тако да се и под њима звао и потписивао: „*Божієюмъ милостию православный архієпископъ Пекскій и всѣмъъ Срѣблѣмъ и Бѣлгаромъ, Поморію, Далматіи, Босни, ѡбѡнѡполѣ Дѣна и цѣлаго Илирика патриархъ,*“ и све је ове земље обилазио и по њима владике и митрополите постављао, а њега (као што се приповиједа) постављали су митрополити, који су у патријаршији као синод састављали. Године 1690 патријар Чарнојевић, Арсеније III., на позивање ћесара Леополда I. побуни народ Српски против Турака и преведе у Маџарску 37,000 фамилија; а године 1737 патријарх Арсеније IV. на позивање ћесара Карла VI. подигне опет народ да бјежи под Аустријску владу, али Турци некако опазе зарана, и Бог зна колико хиљада народа погубе, а он само с малином једва утече. Турци се по правди на то врло расрде, а Грци у Цариграду то једва дочекају и године 1765 закупе Српску патријаршију (као што свједочи Рајић у књ. XI. гл. XIV, §. 17 за 40 кеса карагроша⁶). У том је мјесто Арсенија IV за патријара у Пећи био постављен Василије Бркић, који кад чује да је његова патријаршија закупљена, и да је њему одређено негдје заточеније, он побјегне у Црну гору, а оданде 15 октомврија 1779 године са рускијем кнезом Ј. Б. Долгорукијем навезе се у Грбљу на море и отиде пут Русије⁷. И тако Срби изгубе и ово свештеничко господство, које је послје царске круне најважније било; и од тога времена стану се из Цариграда слати владике и митрополити по свој турској Европи.

Језгра овога народа готово су све сами с е љ а ц и и т е ж а ц и .

Од онијех закона Турскога врло мало има сељака, него су највише варошани, међу којима има и тежака. Иза овијех у њих иду занатлије и трговци, потом аге и спахије, па онда бегови; тако међу њима има „в и ш а к л а с а “ народа, али једно зато што се њихова виша класа од простоте не

⁶ Ако *карагрош* овдје значи турски грош, онда ово износи 20.000 форинти у сребру; ако ли значи Шпањолски талијер, онда двапут толико.

⁷ Вриједно би било дознати да ли је дошао до Русије или је умро гдје у путу, и гдје му је гроб.

разликује никаквом науком или особитијем знањем, него само богатством и господством, а друго што њихов и најпростији сељак и тежак, само ако има откуда, може носити хаљине и оружје, јахати коња, начинити себи кућу и живљети као и највећи ага или бег, и с помоћу јунаштва и разума, особито рјечитости, постати највећи господин; за то њихова виша класа готово нигдје није сасвијем одвојена од простоте.

У Дубровнику за времена републике прва господа која су управљала земљом и народом била су в л а с т е л а ; не само што су се они и правима и господством врло разликовали од свега њима подручнога народа, него су и међу варошанима били п у ч а н и (као die Bürger), који су се разликовали од мањијех варошана и од сељака и тежака. Налик на дубровачку властелу било је у стара времена госпode наше закона Римскога и у Котору, а и у другијем гдјекојијем приморскијем градовима; али је мало по мало то све ишчиљело још прије него у Дубровнику, и сад су мјесто њих само царски чиновници и гдјекоји поталијањеник.

И данашњи Хрвати (у вармеђи Загрепској, Вараждинској и Крижевачкој) имају своју госпodu, која се од народа простoga, а и од варошана који нијесу племићи, врло разликује.

Али у онијех који су Грчкога закона, и који се управо *Срби* зову, језгра је само сељак и тежак.

У Црној гори нити има града ни вароши, и зато се не може ни мислити да има кијех другијех људи осим сељака и тежака. Међу првијем старјешинама н. п. сердарима, војводама, кнезовима, којима старјешинства ова остају од оца сину, као и међу осталијем главарима и кућићима много их више има који не знаду читати него који знаду, и ни један се од њих ни одијелом ни живљењем нити и кијем особитијем правом не разликује од осталијех Црногораца, а њихова браћа и синови чувају овце као што се пјева и приповиједа да их је чувао Тројанскога краља син Парис и Душанов нећак Милош Воиновић. И сами свештеници њихови не разликују се од осталoга народа никаком другом науком нити знањем (као ни одијелом ни живљењем) осим што знаду којекако читати и што записати. Западни сусједи Црногорски по селима су као и Црногорци, а и варошани њихови слабо се чим другим од њих разликују осим одијела, кућа и бољега и лепшег живљења, и од њих се ни мало не поносе. Оваки су отприлике Срби и у Далмацији.

У Херцеговини и у Босни отприлике је тако као и у Црној Гори. Оно мало варошана и грађана сједе међу Турцима, друкчије се од народа носе и живе, и с њим се не мијешају ни у кијем народнијем пословима; зато се међу народ готово и не броје.

У Србији је до нашега времена било као што рекох да је у Босни и у Херцеговини. Сад се тек вароши почињу насељавати и варошани као народ

умножавати; али су сељаци, једно за то што су они највише данашњу слободу земљи придобили, а друго што их је највише и што највише плаћају и у сваком догађају највише учинити могу, у земљи најпретежнији.

Само у царству Аустријскоме, особито у Маџарској, Срби имају вишу класу или своју господу, која се разликује не само од сељака и од тежака него и између себе. Највећа су им господа владике, које су се досад по законима маџарским слабо бојале и цара. Послије владика су спахије и племићи, који су по законима маџарским од осталог народа далеко, што но се у нас рекне, као небо од земље. Међу грађанима и варошанима имају „пургери“ (die Bürger), који се не само од сељака и тежака него и од осталих грађана и варошана разликују као што су се разликовали Дубровачки пучани. Између племића су и овијех грађана доктори, адвокати, свештеници, учитељи и сеоскијех општина писари (натароши).

Виша класа у народу ваљало би свој језик љепше и чистије да говори, да је од народа ученија, мудрија, уљуднија, складнија и родољубивија (јер она племенита и чиста или права љубав к народу, по којој човјек воли народ и његову корист и славу него себе и свој живот, и од које су Грци и Римљани оставили примјере, не рађа се с човјеком, него се добива кроз науку и одгојење); али у наше је више класе то све наопако. Истина да су многи од господа наше учили и знаду неке науке којијех народ прости не зна; али су то они понајвише учили као каке занате, који су многима разуму и срцу учинили више штете него користи; у осталоме пак они су се поред Нијемаца и Маџара понијели и као потуђили од свога народа и од његовијех обичаја; поред туђијех језика на којима науке слушају, којима послове службене раде и у друштвима се разговарају, заборавили су Српски и мислити, и њихов народни језик, којегу силу и сладост и богатство они већ и не познају, чини им се прост и сиромашан, за то су га искварили и једнако га кваре. Што су пак они који великијех школа и наука нијесу учили с господом заједно пали у оваке гријехе против народа својегу, узрок ће бити што су се повели по господи, и разум свој као давши господи под закуп више гледају к о што ради и говори него ш т а и к а к о ради и говори.

Нашијем официрима по граници лакше се може опростити што су за народ свој слабо марили, јер су они царске слуге, који су данас овдје а сјутра Бог зна гдје, а уз то још опажали су да им кашто смета напретку што су Срби; за то су гдјекоји вичући на своју подручну браћу гледали да се удворе Нијемцима, те је тога ради бивало да су људи наши у мјесту своме вољели официра макар од кога другог народа него Србина.

Ја не велим да су сви од наше господа и варошана оваки, него признајем да их има и онакијех који мисле као што треба, али тако мало да се према онима другима слабо смију и показати. Ово се слободно може рећи: што је који богатији и од народа по господству своме различнији, онај је и у

осталоме свему од народа даље; тако су од свију овијех мајстори и трговци (особито мањи) најближе к народу и највише маре за њега и за његову корист и славу. За чудо је што и они од господе наше који су народ љубили и жељели му добро чинити понајвише нијесу знали к а к о ће, него су радили против своје жеље и намјерења! Ја мислим да овоме није други узрок него што им наука није прицијепљена на здрави народни разум, него су овај науком забунили и оставили га, а праве науке нијесу присвојили. За то се умотворинама народа нашега сва учена Европа чуди и диви, и њих ради народ наш слави и хвали, а умотворине су нашијех ученијех људи понајвише такве да им се свак ко их позна мора смијати и жалити народ што према себи нема ученијех људи. Па још поред свега овога н а ш а в и ш а к л а с а мисли и говори да је она према Европскијем народима управо као што треба, а народ прости да је заостао и да не ваља и да га је она Бог зна каком мудрошћу надвисила! Тако н. п. Лукијан Мушицки у „Гласу народољубца“ године 1819. каже:

„Свѣтъ хвали вышшу классу нашег' рода,
Ал' на просту баца срамъ.“

На ово сам му ја још онда писао⁸: „Ово је по нашој мисли управо н а о п а к о речено (и истинито). „Проста класа народа нашега (тј. она класа која у данашње вријеме народ саставља) не уступа ниједноме од 5 или 6 себи оближњијех народа ни у р а з у м у ни у п о ш т е њ у , нити и у каквој другој добродјетељи; а в и ш ш а к л а с с а онакова је као што се отхрањује и у каквом стању живи. Ако простој не чини срамоте, части сувише не чини нигдје.“

Да је народ наш барем од педесет година амо унапредак имао према себи људи за управу по данашњему времену, он би већ давно био сам свој, и тај му је недостатак и данас највећа сметња и несрећа, која је за нас с тијем већа што је у уређеној и готовој кући лакше управљати него је изнова начинити и уредити.

⁸ У рецензији о Г л а с у н а р о д о л ю б ц а , која још није штампана, него сам је њему послао у рукопису и писао сам му, ако мисли он да има право, ја ћу рецензију на своју срамоту и у свој одговор штампати, ако ли мисли да ја имам право и да би се он осрамотио, не ћу је штампати, али он ваља да отпјева, тј. да порече оно. На то ми је он отписао да ће отпјевати, већ рецензије да не штампам. Др. Ђорђевић Мушицки, синовац Лукијана Мушицкога, казивао ми је да му је стриц говорио да ће стихове оне по мојој рецензији поправити и да је нешто поправљао, али колико их је и како поправио ја управо не знам, јер нијесам имао кад поредити их с онима што су послје штампани.

1.

По свједочанству Грчкога цара и списатеља К. Порфирогенита (који је умро 959. године у 54. години својега живота) Х р в а т и су се у наше крајеве доселили однекуда иза карпатских гора у првој половини седмога вијека (кад и Срби у Маћедонију и Илирик). Дошавши амо они су се раздјелили надвоје, па се једни намјестили у данашњој Хрватској граници и у турској Хрватској и у Далмацији, а други остали у Панонији између Драве и Саве. Границе ових првих (Далматинских) Хрвата назначују се: поред мора к југу ријека Цетина, к Херцеговини Имоски, а к Босни Лијевно, ријека Врбас и град Јајце, а столице њихових владалаца биле су Биоград код Задра и Бихаћ више Трогира; за Панонске пак зна се да им је столица била у Сиску, али границе области њихове теже је назначити него онијех првих.

У Далмацији на сухој земљи (осим самога приморја и острва), гдје је било срце Хрвата, данас нема никакoга народа који би се по језику разликовао од Срба, али на острвима и у приморском мјестима, из којих су се људи слабо мијешали с онима са суве земље (као нпр. у Трогиру и у Омишљу), говори се језиком мало друкчијим од Српскога, и ја мислим да су ови приморци и острвљани остаци или потомци старијих Хрвата. Ја ћу се овдје потрудити укратко да назначим главне с а д а ш њ е разлике њиховог језика од Српскога.

1) Мјесто *шћо* или *шћа* они говоре *ча*, према словачкоме *чо* (по чему их наши онуда зову *Чакавцима*), а по варошима *ца* (према чешкоме и пољскоме *цо*).

2) На крају ријечи изговарају *л* мјесто *о*, нпр.: *коћал*, *рекал*, *молил* итд.

3) Мјесто *ћ* и *љ* говоре *ј*, нпр.: *јреја*, *меја*, *јосћеја*, *земја*, *скује* и т. д.

4) На много мјеста гдје је у нас *ћ* (од *т*) они говоре *тј*, нпр.: *браћја*, *јрућје* и т. д. По томе се и у Босни може чути *браћја*, као што има и у првој књизи народних пјесама у пјесми 510, а по свој прилици овамо иде и оно што сам ја у Хрватској слушао од наших људи *нећјак* мјесто *нећак*, а по некијем мјестима и *ћја* мјесто *ћа*.

5) Гдје год ми *ш* изговарамо *шт*, они говоре *шћ*, нпр.: *јришћ*, *оћњишће*, *шћай* и т. д. (али *јошћен*, гдје је *ш* постало од *ч*, и они тако говоре).

6) Свуда изговарају *х* управо као Нијемци *ch*.

7) У род. мн. кажу нпр. *јрадов*, *жен*; а у сказ. *јрадових*, *женах* итд., откуда се по свој прилици и у Сријему говори: по *кућа*, по *ливада*, по *сели*, на *коли* и т. д.

8) Које се ријечи мушкога рода у Славенском језику свршују на *љ*, у онијех они у род. мн. имају на крају *их*, нпр.: *јолубих*, *јрсћених*, *јућих*

и т. д. Може бити да је и у нас отуда: *црви*, *мрави*, и – у Сријему и у Бачкој – *йуџи*.

9) Као што у нас глаголи *моју* и *хоћу*, а и *вељу* и *виђу*, имају на крају у мјесто **ем** и **им**, тако се у њих у свима глаголима говори и једно и друго (као и у нас *вељу* и *велим*, *виђу* и *видим*), али опет више на **у**.

10) Накл. неопр. код свију глагола говоре без **и** на крају, н. п.: *йисаџи*, *молиџи*, *вућ* и т. д.

11) Код глагола који се у нас у сад. вр. свршују на **ем** и **им**, у трећем лицу, мн. бр. (тога истог времена) имају на крају **ду**, нпр.: *йишеду*, *йовориду*, *хоћеду*, *молиду* и т. д. И ово је по свој прилици искварено у новија времена, као што су и наши гдјекоји или од њих примили или сами искварили.

12) Мјесто *који* говоре и *ки*, мјесто *које* *ке*, мјесто *моја* *ма* и т. д.

13) На крају слога мјесто **м** свагда изговарају **н** (као што је казано за Паптровиће у предговору к Српским пословицама, 1836. на страни XXXII) н. п. Видил *сан* га сто путих.

14) Мјесто *језик* они говоре и *јазик* (од чега је по свој прилици и око Ријеке постало *заик*); тако говоре и: *јаџи*, *йријаџи*, *ујаџи*, *јамаџи*, *јамање*, *јамаџива*, које би ријечи по јужноме Славенском нарјечију морале имати **е** мјесто **а**, као што се даље к југу и говори *јемаџи* (брати н. п. виноград), *јемање* и *јемаџива*.

15) Мјесто *йроб* говоре *йреб*, мјесто *расџем* *ресџем*, мјесто *врабаџ* *вребаџ*. Све три ове ријечи ја сам овамо слушао и у Дубровнику. Може бити да је по њиховоме говору и *ласџовица* мјесто *ласџавица*, које се говори не само у свему приморју (и код Штокаваца) него и у самој Црној гори.

16) Гдје је год у славенскоме језику **ѣ**, они говоре **и** (као и Русини а гдјешто и Чеси и Словаци) н. п.: *вира*, *диџе*, *диг*, *нисам* итд. По овоме сад можемо знати како је дошло те се у нас гдјешто (по сјеверозападнијем крајевима) говори: *нисам* (мјесто *нијесам*, или *несам*), *йди*, *овди*, *онди*, *йњиздо* (мјесто *йнијездо* или *йнездо*), *йрид* кућом, *йрико* Дунава, *ники* људи и т. д.

17) Осим овијех разлика имају они много и ријечи којијех ми немамо: таква је ријеч и *крух*, која је и у нас позната; тако је и *криж*, откуда и ми кажемо *кришка* и *крижаџи*; ја мислим да је њихова ријеч и *жудим*, *йожудим* и *йожуда*, од чега сам ја и у Тршићу слушао: *жудан* и *йладан*.

Свак може видјети да су ове разлике, кад се говори о два различна језика и народа, врло малене; а још кад се узме да их је највише могло и морало постати у нашијем крајевима (пошто су се Срби и Хрвати амо доселили) за хиљаду и двјеста година; тако врло ласно може бити да су Срби и Хрвати, кад су се амо доселили, били један народ под два различита имена, као н. п. сад гдјекоји што говоре и пишу: Срби и Бошњаци, или: Срби и Црногорци, или: Срби и Далматинци, или: Serbian und Raizen итд.

Да би се још лакше видјети могло да језик овијех Хрвата није ближи никакоме другоме Славенском од Српскога, додаћу овдје што из књиге њиховога списатеља Ивана Иванишевића, која се зове КИТА ЦВИТЈА РАЗЛИКОВА (*Kita cvitya razlikova*), и која је наштампана у Млецима 1642.

а) „ГОСП. ПЕТРУ ДУЈМУ.“ (Као посвета).

„Она жеља⁹) велика, којом (вирни и становити пријатељу мој) вазда гораше, и гориш за плодити у крипости, понука тебе већекрат да ме упиташ: како сам се научи¹⁰ пети¹¹. Споминем се да сам теби одговори: љубећи; јере умити пети крипост је, а крипост свака од љубави исходи; и како говоре мудраци стари друго крипост није у животу овому, неголи љубити ча се има љубити. Бог се има љубити, дакле љубити Бога крипост је; искрњи се има љубити, дакле љубити искрњега крипост је; непријатељ се има љубити, дакле љубити непријатеља крипост је; добро свако има се љубити, дакле љубити добро крипост је. Меу осталими добри уминје алити мудрост добро је велико, дакле љубити мудрост крипост је; а тко љуби мудрост труди се свакојако за достигнути ју, каконо ствар коју ишће, коју жели, коју љуби, и коју за то ишће, за то жели, јере љуби; јере оно ча се не љуби нити се жели, нити се ишће; и тако не губећи¹² се упушћа ча се љубећи дотиче. Не знам јели ови мој одговор био задовољан разбору твојему, за то желећи згодити теби даријем крипости твојој и прикажујем цвит ови, који мише¹³ науком како сам се научи пети. Прими га весело за зламен и свидочаство виковито моје с тобом становите љубави, држећи га прид очима без пристанка, за доћи (љубећи наук) на крипост од петја, по путу од бдинја, труда и зноја, у којој желим да учиниш они плод како си учини у законни с поштењем великим не само твојим, да и мојим и све твоје куће поштене и града истога. Бог с тобом.

Иван Иванишевић.“

⁹ По данашњему Чакавачком говору ваљало би да је *жеја*, и ја управо не знам или су њихови списатељи овако писали по Дубровчанима, или су онда и Чакавци сви овако говорили, па послѣје *љ* на *ј* промијенили. Тако ваља мислити и за *џлогити* м. *џлогити* и т. д.

¹⁰ *Научи* мјесто *научил*, и послѣје *одговори* мјесто *одговорил* и т. д. ја не знам да ли се је кад говорило и да ли се и сад говори. Иванишевић има у овакијем догађајима и *о* мјесто *л*, у чему се он по свој прилици повео по Српскоме, особито по Дубровачкијем књигама; а има и *л*, као н. п. у једној строфи *stvorio* и *htil*.

¹¹ *Пети* мјесто *џиџи* и послѣје *џеџије* м. *џиџије* (и на другоме мјесту *џеџник* м. *џиџник*) јамачно ће бити по дубровачкијем књигама.

¹² *Gubechi* да није штампарска погрѣшка мјесто *gliubechi*.

¹³ *Мише* да није штампарска погрѣшка мјесто *мирише*?

б) „ПЛАЧ ГОСПОЈЕ КАТЕ ЖЕНЕ ГОСП. НИКУЛЕ ВУСИЋА
У СМРТ СИНА СВОГА ЈАЧИНТА.“

„Може л’ бити да зелени
И млад јавор цватућ вене?
Може бити, обој мени!
Јер усахну сада у мене,
И сад ми се искорени,
Несрећници обој мени!
Смрти отровна и немила,
Ради гриха на свит дана,
Ча¹⁴ с’ ми синка уморила,
Прем у исток липих дана?
И зач ми га искорени?
Несрићници обој мени!
Њега небо, земља и море,
Сва господа, људи и виле,
Њега поља, њега горе
Љубиле су и грлиле,
А ти ми га искорени,
Несрећници обој мени!
Цвит младости и исто цвитје
Од липоте у њем бише,
Дичаше се премалитје,
И усрид зиме њиме цватише,
А ти ми га искорени
Несрићници обој мени!
Ча ми из срца срце искиде,
Ча ми из душе душу измаче?
Сви уздишу ки ме виде,
Лебут цвили, слављу плаче,
Јер ми синка искорени!
Несрићници обој мени!“

Од велике би користи и потребе било кад би се скупило у Чакавачком језику све оно што данас није Српско. Онда би се могло судити које се од овијех разлика слажу с језиком њиховијех западнијех сусједа Крањаца,

¹⁴ У овој књизи коју ја имам на много је мјеста измијешано **с** (**ц**) и **з** (**ч**), а особито мјесто великога **З** највише је **С**. Ја сам казао да варошани говоре и *ца* мјесто *ча*, а слушао сам у Сењу гдје се говори и *сенича* мјесто *шеница*; али што су ова слова овдје измијешана, ја мислим да ће највише бити штампарске погрешке.

које ли су саме њихове, и ове с којијем се од Славенскијех нарјечија слажу. А уз ово бисмо ми добили силу чистијех Славенскијех ријечи, које се данас у нас не говоре.

Ја рекох мало прије да села ни општина људи који овијем језиком говоре нема данас у Далмацији на сухој земљи, а по свој прилици неће их бити ни у Босни; али их има у Хрватској војничкој крајини како се пријеђе Велебит, и у западној Маџарској и у Аустрији готово до самога Беча! Како их је нестало у Далмацији? Ја мислим да су се од Срба и од Турака разбјегли, а који су ондје остали они се посрбили задржавши само и на онијем мјестима гдје је у староме славенском Ћ¹⁵. Они пак који сад живе у западној Маџарској и по сусједној Аустрији, и које Нијемци зову *Васер-Кробошен*, јамачно ће бити потомци Панонскијех Хрвата, али откуд овако далеко к сјеверу: или им Порфирогенит мјеста владе није добро назначио, или су и они у новија времена побјегли од Турака?

Из свега овога што је овдје казано види се да се Јужни Славени сви осим Бугара по језику дијеле натроје: први су *Срби*, који говоре *шћо* или *шћа* (и по чему се према *Чакавцима* и *Кекавцима* могу назвати *Шћокавци*) и на крају слогова имају *о* мјесто *л*; други су *Хрваћи*, који мјесто *шћо* или *шћа* говоре *ча* (по чему се зову и *Чакавци*) и на крају слогова не промјењују *л* на *о*, а у осталоме се врло мало разликују од Срба; трећи су *Словенци*, или као што их ми зовемо *Крањци*, који мјесто *шћо* говоре *кај* (по чему их наши и *Кекавцима* зову), који се и од Срба и од Хрвата по језику много више разликују него Срби и Хрвати између себе, али су опет њима ближи него иједноме другоме Славенском народу. Међу Словенце иду и данашњи Хрвати у вармеђи Загребској, Вараждинској и Крижевачкој, којијех је језик као пријелаз из Крањскога у Српски; али је за чудо откуд они ондје гдје су сад? Ако је истина што Порфирогенит каже да су Панонски Хрвати били између Драве и Саве, и да им је столица била у Сиску, онда би ваљало да су ондје Чакавци а не Кекавци!

Што се тиче броја овијех Јужнијех Славена између себе, ја бих рекао да ће Штокаваца бити најмање трипута онолико колико и Кекаваца и Чакаваца заједно, а Кекаваца опет биће много више од чакаваца.

¹⁵ Гдјекоји наши људи мисле и говоре да су браћу нашу закона Римскога на ово изговарање и наговорили и натјерали њихови свештеници, да би их од нас боље одвојили. Ово ће слабо ко за истину примити; али сватко мора признати да су потомци многијех нашијех људи који су закон Римски примили, навалице оставили пређашњи свој говор и примили овај да би се од пређашње браће своје још више разликовали а међу нову још лакше умијешали. О том би се могло показати примјера и из нашега времена.

2.

Многи старији списатељи ове браће наше закона Римскога писали су Српски чистије од нашијех не само својега времена него од многијех и данашњега. Ево на то неколико примјера: САТИР РЕЉКОВИЋА, који је први пут наштампан (Латинскијем словима) у Дрездену 1761, а овај што га ја имам у Осијеку 1779 (обоје прије прве књиге нашега Доситеја), и ДОШЕНОВА АЖДАЈА СЕДМОГЛАВА прештампане су и Словенскијем словима, прва 1793. године, а друга 1803, али по обичају нашијех списатеља обје су искварене и нагрђене, н. п. у САТИРУ први и други стих у оригиналу овако стоји:

Славонијо земљо племенита,
Веле ти си¹⁶ липо узорита,

а нашијем је словима прештампано овако:

СЛАВНИЈЕ ЗЕМЉЕ ПЛЕМЕНИТА,
ВЕСМА ТЪИСИ ЛЕПШ ЋЗОРЪТА.

Таковијех и још горијех погрјешака пуне су ове обје књиге, али ћу ја само напоменути још што Рељковић у почетку другог дијела каже „Baron Ljubibratic od Tribinja“, а Стефан Рајић, којијем је, као што он вели, Сатир преведенъ на простъий-Сербскій езъкъ, ово је прештампао овако: БАРОНЪ ЛЮБИРАТИЧЪ ѿ ТРЕВИНЪ. Ово је управо као што неки данашњи наши књижевници (још и у Србији!) пишу Ужица мјесто Ужице! И опет се наши књижевници срде кад им се рече да кваре језик!

Осим ова поменућа два списатеља додаћу овдје још неколико стихова из ROXALIE ANTUNA KONISLIČA, која је штампана у Бечу 1780. године (дакле опет три године прије прве књиге Доситејева). Ево:

За тим ја зазивах зору, како рекох,
Јер још не просива будући далеко.
Сини зоро, сини; кад ме бижи санак,
Ти ми мрак измини водећ били данак.
Тако ти сунашца и данка, о зоро!
Немој ми срдашца кинит, сини скоро.
Једа те сан тавни, да на ружа¹⁷ спава,
Он мој злотвор главни, јоштер задржава?
Тако ти сунашца и данка, о зоро!
Немој ми срдашца кинит, сини скоро.
Једи се одиваш и китиш за гором,
Или се умиваш румениме мором?

¹⁶ У овој књизи што је у мене мјесто *си* стоји *се*, које ће јамачно бити штампарска погрјешка.

¹⁷ Овако управо без *х*.

Што ми се умиваш? липа си и чиста,
Што ми не просиваш? о липото иста!
Тако ти сунашца и данка, о зоро!
Немој ми срдашца кинит, сини скоро.
Ах! устани гори, и за свитлост танку
Јутрња отвори враца малом данку.
Тако ти сунашца, отвори, о зоро!
Немој ми срдашца кинит, сини скоро.

Ова су сва три споменута списатеља Славонци; ево ћу још додати пошљедњу пјесму (икони мајке божије у Сињу) далматинскога фратра Петра Кнежевића из његове књиге: PISME DUHOVNE RAZLIKE, која је наш-тампана у Млецима 1765 (дакле опет прије прве књиге нашега Доситеја). Ево те пјесме:

Уресу Сињски, и мајко чудеса,
Краљице земље и свију небеса,
Прими труд ови, кога дуг мој нови
Поклања теби.

Сву помњу моју ставио сам био,
Потпуно да би тебе пофалио,
И да сва твоја каже слабост моја
Изврсна чуда.

А тко ће чуда сва сказати твоја,
Кад су толика да им није броја?
Свак дан се чују, и свуд прогласују
Милости нове.

Нека ји кажу који боље знају
И нек ти дужне пофалности дају,
Јер моје знање и слабо слагање
Задоста није.

А и ја пака, кад би милост крио,
Коју ми даде, нехаран би био,
Јер слип будући, а тебе зовући,
Ево сад видим.

Задости видим, и фалу ти дајем,
И колик могу, фалит не пристајем,
А ти ми прости, ак' од тебе дости
Рекао нисам.

Молим те да труд ови благосовиш,
И сврху мене благослов поновиш,
Да сина твога спаситеља мога
Из срца љубим.

Да га повољно нигда не вридим,
 А послѣ смрти да г' у рају видим,
 Гди шњим прибиваш, и сидећ уживаш
 Раскошја вичња.

Карацић 1849 [1836]: Карацић, Вук. СРБИ СВИ И СВДУДА. – In: КОВЧЕЖИЋ ЗА ИСТОРИЈУ, ЈЕЗИК И ОБИЧАЈЕ СРБА СВА ТРИ ЗАКОНА. – Беч: Штампарѣја Јерменскога манастира. – С. 1–27.

[Додатак]

Одговор Вука Стефановића Карацића загревачком листу ПОЗОР на писање уредника ПОЗОРА Јосипа Мишкатовића (4. март 1861) о Вуковом чланку СРБИ СВИ И СВДУДА.

Очитовање

У 51. броју Вашијех новина од 4. о. м. видео сам да је Г. Ј. Мишкатовић криво разумио моје ријечи у „Ковчежићу“ – „Срби сви и свуда“. Он мисли, да сам ја тијем ријечима хтио казати, да су свуда све сами Срби; а то није истина. Оне су ријечи (*Срби сви и свуда*) надпис над чланком, и ја сам њима хтио показати, да ће у овоме бити говор о Србима свима, макар гдје становали, као што би се њемачки казало: „Von den Serben überhaupt“.

А и саме моје ријечи у ономе чланку јавно доказују, да Г. Ј. Мишкатовић криво разумије и неправо тумачи поменути надпис мојега чланка, јер сам ја казао, да су Срби само они који говоре српскијем језиком без разлике вјерозакона и мјеста становања, а за Чакавце и Кекавце нијесам казао да су Срби.

Молим Вас Господине! да бисте ово неколико мојијех ријечи наштампали у Вашем „Позору“.

Вук Стеф. Карацић

http://www.rastko.rs/filologija/vuk/vkaradzic-srbi_c.html. Stanje 15. 4. 2011.

Вук Стефановић Караџић
[1787–1864]

**Писмо Платону Атанацковићу,
православноме владици Будимскоме**
[1845]

Ваше високородије, високопочитајемо господине!

На високопочитајемо писмо Вашег Високородија од 24 Августа пр. г. под Nr. 9 част имам одговорити, да ће за мене бити велика радост, ако будем могао и најмање бити у помоћи друштву СРПСКЕ СЛОВЕНОСТИ.

Што се пак тиче Српске т е р м и н о л о г и ј е , коју је друштво за сад изабрало за посао свој, ја бих рекао, да то није најбољи избор. Терминологија је поље дуго и широко, коме се ласно не може на крај доћи; а не знам, били се и један народ у Европи могао наћи, који се трудио, да је са свијем преведе на свој језик [...]

За то бих ја рекао, да се друштво окани терминологије и свакога измишљања новијех ријечи, већ то нека чине професори сваки у својој науци, и списатељи сваки у својој потреби; п а ч о в ј е к сам за себе ако и погријешу, није велике срамоте, а д р у ш т в у се никакоме не допушта да може погријешити.

[...] До сад само наши књижевници, који су се изродили и дорасли у царству Аустријскоме по варошима и по градовима, нијесу знали разликовати шта је Српски, шта ли није; а од сад поред овакијех књига мора се изгубити та разлика и у осталоме свему народу. И само писање слова *ѣ* у онијем ријечима, у којима га народ н и г д ј е не изговара (н. п. *лѣкѣ*, *лѣиѣ*, *сѣиѣи*, *смѣиѣи* се, *Бѣоѣрадѣ* итд.), ја бих рекао да иде у к в а р е њ е језика: кад би за Српска уста било лакше и за Српско ухо љепше *љек* него *лијек* или *лек*, и *Бјеоѣрад* него *Бијоѣрад* или *Беоѣрад*, заиста би то народ тако задржао, а не би мијењао. Доиста је чудно и смијешно, да ми б л а г о -

г л а с и ј е у туђим језицима хвалимо, а у своме га језику кваримо и грди-
мо.¹

¹ У овакијем догађајима гријеше и наша браћа Римскога закона пишући ј е д н о самогласно слово **ѣ** на онакијем мјестима, гдје су по народном говору д в а слога, н. п. *rěč* (место *riječ* или *rieč*), *lěk* (м. *lijek* или *liek*), *cvět* (м. *cvijet* или *cviet*), *bělo* (м. *bijelo* или *bielo*) и т. д. Ја сам се још прије неколико година о овоме разговарао у Карловцу са Г. Ант. Вакановићем, и он је одмах признао, да ја имам право. И прије сам ја говорио, да не мрзим ни на једно нарјечије нашег језика, само мислим да их не треба мијешати и пишући ријечи ни по каквоме градити још некако ново, којега у народу нема никако. А кад бисмо се договарали, које би нарјечије било најприличније да га у писању књига сви примимо, ја бих рекао, о в о јужно: оно од запада у Сријему допире до Вуковара и уз Дунаво готово до Будима, а од југа у Србији готово до Бијограда (у Буковику слушао сам 1839 године гдје људи и оданде и из оближњијех села говоре: *дијеше*, *бијело*, *лијејо* и т. д.): осим тога главнога узрока могу се још споменути и ови: 1) да су готово све наше народне пјесме у њему постале; 2) да се ни у једном другом нарјечију гдјекоје ријечи различнога значења словима не могу разликовати, као н. п. *сјегим* (*ich sitze*) и *сијегим* (*ich werde grau*), *зајјевати* (*anfangen zu singen*) и *зайијевати* (*wehklagen*), тако *оийјевати* и *оийијевати*, *йойјевати* и *йойијевати* и т. д.; 3) оно је најближе и Славенскоме нарјечију, од којега многи вичу да се не треба удаљавати; а 4) оно је нарјечије и у Дубровачкијех списатеља, и тако се само чрез њега можемо ујединити с нашом браћом Римскога закона, која с радошћу нама руке пружају; ми сви ваља да се трудимо, дотле да дотјерамо, да нам језик у књигама буде тако једнак, да се свака књига може од слова до слова прештампати од Латинскијех слова Славенским а од Славенскијех Латинским, пак ћемо онда (и с а м о онда) бити један народ и имати једну књижевност, као н. п. Нијемци закона Римскога и Луторанскога (а кад нам се по времену придруже и она по роду и језику браћа наша закона Турскога — по Босни и по Херцеговини — онда ћемо бити као Нијемци закона Римскога, Луторанскога и Калвинскога, па од свију свачијој вјери част и поштење, а од свакога своме владоцу покорност и вјерност). Когод опази и каку сметњу, нека слободно каже, пак ћемо се сви старати да је с пута уклонимо: тако се и ја ево усуђујем казати, да они немају право што пишу **а** пред **р** на онијем мјестима, гдје се не изговара, н. п. *varsta*, *parvi*, *parst*, *bardo*, *garlo* и т. д. За што да се пише слово, које се не изговара? А осим тога многе се ријечи различне и у изговору и у значењу не могу у писању разликовати, н. п. *ѣарнуѣи* и *ѣрнуѣи*, *ѣаркаѣи* и *ѣркаѣи*, *сарма* и *срма*, *барка* и *брка* и т. д. Гдекоји сад над такво **а** (које се не изговара) међу знак (а), да би читатељи знали, да г а не т р е б а и з г о в а р а т и, но то је још смјешније: није ли боље и паметније не писати га, неголи га писати па читатеље учити да га не треба изговарати? А прости читатељи, који, по правди и по разуму, мисле, да се свако написано слово у читању мора изговарати, опет га изговарају: тако може бити да је од села *Грчин* (у Бродској регементи) постао *Гарчин* (?). Гдјекоји се у томе правдају говорећи, да слог на ријечи не може бити без самогласнога слова; али ето у нас може, па не само у нас, него и у Чеха, а и у књигама оне западне браће наше, која су писала глаголитскијем словима, може се наћи примјера од

Бечки књижевни договор*

[1850]

Доље потписани знајући да један народ треба једну књижевност да има и по том са жалости гледајући како нам је књижевност раскомадана, не само по буквици него још и по језику и по правопису, састајали смо се овијех дана да се разговоримо како бисмо се, што се за сад више може, у књижевности сложили и ујединили. И тако смо

Једногласнице признали да не ваља мијешајући нарјечја градити ново којега у народу нема, него да је боље од народнијех нарјечја изабрати једно да буде књижевни језик; и то све

а) зато што није могуће писати тако да би сваки могао читати по својем нарјечју;

б) зато што би свака овакова мјешавина, каоно ти људско дјело била гора од којег му драго нарјечја, која су дјела божија, а

ц) и зато што ни остали народи, као нпр. Нијемци и Талијани, нијесу од својих нарјечја градили новијех, него су једно од народнијех изабрали те њим књиге пишу.

Једногласнице смо признали да је најправије и најбоље примити јужно нарјечје да буде књижевно; и то

а) зато што највише народа тако говори,

б) што је оно најближе старому словенском језику а по томе и свјема осталијем језицима словенскијем,

ц) што су готово све народне пјесме у њему спјеване,

д) што је сва стара дубровачка књижевност у њему списана,

е) што највише књижевника и источнога и западнога вјерозакона већ тако пише (само што сви не пазе на сва правила). По том смо се сложили да се на онијем мјестима гдје су по овому нарјечју два слога (syllaba) пише **ије**, а гдје је један слог, ондје да се пише **је** или **е** или **и**, како гдје треба, нпр. *бијело, бјелина, мрежа, донио*. А да би свак могао лакше сазнати гдје су по овоме нарјечју два слога, гдје ли један, и гдје треба писати **је**, гдјели **е**, гдјели **и** — замолили смо сви остали г. Вука Стефановића-Караџића да би написао о томе главна правила, која су овдје приложена.

* Bečki književni dogovor potpisan je 28. marta 1850. u Beču od strane petorice Hrvata, dvojice Srba i jednog Slovenca. Cilj dogovora bio je jezičko približavanje svih južnih Slovena.

Ако ли ткогод из којег му драго узрока не би хтио писати овијем нарјечјем, ми мислимо да би за народ и за књижевно јединство најпробитачније било да пише једнијем од остала два народна нарјечја, којијем му је воља, али само да их не мијеша и не гради језика којег у народу нема.

Нашли смо за добро и потребно да би и књижевници источнога вјерозакон писали **х** свуда гдје му је по етимологији мјесто, као по староме славенском језику, као што они закон западнога пишу **х** и као што народ наш од обадва вјерозакон на много мјеста по јужнијем крајевима говори.

Сви смо признали да **х** у самоставнијех имена на крају у род. множ. не треба писати јер му ондје ни по етимологији ни по опћеном народном говору, ни по осталијем данашњијем језицима славенскијем није мјеста. Ми смо се опомињали да ће се наћи књижевника који ће рећи да би ово **х** само зато ваљало писати да се овај падеж разликује од осталијех, или најпослије да би ове разлике ради мјесто **х** ваљало писати какав други знак.

Али једно зато што се у многијех ријечи овај падеж по себи разликује (нпр. *земаља, ошца, лакаша, шриваца* итд.), а друго што у нас има и другијех падежа једнакијех, па их у писању никако не разликујемо, и што оваковијех ствари има много и у других народа – ми смо сви пристали на то да се ни **х** нити икаков други знак на поменутоме мјесту не пише, осим само када се из смисла не би могло разумјети да ријеч стоји у род. мн. да се назначе акценти (које ће нам ваљати чинити и у осталијем оваковијем догађајима).

Сви смо једногласице пристали да се пред **р**, гдје само собом слог чини, не пише ни **а** ни **е**, већ само **р** нека стоји (нпр. *ирси*) и то

- а) зато што народ тако говори,
- б) што књижевници источнога вјерозакон сви тако пишу (осим једнога, двојице),
- ц) што и Чеси тако пишу,
- д) што су и многе славенске књиге глагољскијем словима тако писане,
- е) што се доказује да ни у старом словенском језику на овакијем мјестима није требало писати јерова ни код **р** ни код **л**, јер су ова оба слова на овакијем мјестима била самогласна, као и у санскриту.

Ово смо дакле за сад свршили. Ако да бог те се ове мисли наше у народу приме, ми смо увјерени да ће се велике смутње књижевности нашој с пута уклонити и да ће се к правоме јединству много приближити.

Зато молимо све књижевнике, који управо желе срећу и напредак народу својему, да би на ове мисли наше пристали и по њима дјела своја писали.

У Бечу 28. ожујка п. н. 1850.

Иван Кукуљевић, с. р.

Др. Димитрије Деметер, с. р.

И. Мажуранић, с. р.

Вук Стеф. Карацић, с. р.

Винко Пацел, с. р.

Фрањо Миклошић, с. р.

Стефан Пејаковић, с. р.

Гј. Даничић, с. р.

Bečki dogovor 1850: BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR. – In:
http://hr.wikisource.org/wiki/Be%C4%8Dki_knji%C5%BEEvni_dogovor. Stanje
29. 4. 2011. – Prvi put objavljeno u: *Narodne novine*. Ur. Ljudevit Gaj. –
Zagreb; 1851. – Br. 76. – Str. 1.

Вук Стефановић Караџић
[1787–1864]

Срби и Хрвати
[1861]*

Ја сам 1848. године у „*Ковчежићу*“ говорећи о Србима, као мимогред казао да су данашњи „*Чакавци*“ остаци или потомци Порфирогенитовијех Хрвата. По том је Г. Шулек доказивао да то није истина, него да су Чакавци у Далмацији и по њезину приморју и отоцима били још прије него су се Хрвати у оне крајеве доселили.

Ако је ово доказивање Г. Шулека истинито, онда се слободно може рећи да Хрвата не само данас нема нигдје никако, него да их нигда није ни било, као народа који се разликовао од Срба, већ да се је једна грана српскога народа звала *Хрватима*, као н. пр. данас што се зову Црногорци, Брђани, Херцеговци и т. д.

Али ја не ћу са свијем овако да кобим Хрвата, као што их кобе њихови родољупци, него и сад мислим да су се стари Хрвати у језику разликовали мало од Срба, и да су данашњи Чакавци прави њихови остаци и потомци, и да се по правди само они могу звати Хрватима.

Данашњи родољупци Хрватски јамачно у себи мисле и могли би рећи да је Чакаваца данас мало према негдашњијем Хрватима; али кад се узму сви И к а в ц и (који у онијем слоговима гдје се у Славенском језику пише **ѣ** говоре **и**) за које ја мислим да су негда били Чакавци пак се посрбили последије кад су Срби из Босне и Херцеговине бјежећи од Турака навалили у њихове крајеве, онда ће их изићи отприлике онолико колико их је и прије било.

По овоме се управо може рећи да они наши људи Римскога закона који у поменутијем слоговима мјесто **ѣ** не говоре **и** него **је** или **е** нијесу постали од Хрвата него су њихови стари били прави Срби, иако су или у стара времена у Римскоме закону остали својевољно (као н. п. Дубровчани, Конављани, Пераштани, Прчњани, Доброћани, Барани), или им је у новија вре-

* Tekst je objavljen 1981. godine u VIDOVDANU, koji je uređivao Miloš Popović. Povod je bio rasprava Bogoslava Šuleka „Srbi i Hrvati“ u 8. broju zagrebačkog NEVENA za 1856. godinu, str. 233–244, koju je Vuk Karadžić naveo ispred ovog svoga teksta (Караџић, Вук. СКУПЉЕНИ ГРАМАТИЧКИ И ПОЛЕМИЧКИ СПИСИ ВУКА СТЕФ. КАРАЈИЋА. Књига трећа, свеска II. – Београд: Штампарија Краљевине Србије. – С. 443–463).

мена закон овај насилу наметнут (као н. п. у Хрватској у Жумберку, и по другим мјестима).¹

Као што је познато по свједочанству Порфирогенита, Хрвати су се у наше вријеме доселили у првој половини седмога вијека (кад и Срби у Маћедонију и Илирик). Дошавши амо они су се раздијелили на двоје, па се једни намјестили у данашњој Хрватској граници, у Турској Хрватској и у Далмацији, а други остали у Панонији између Драве и Саве. Границе овијех првијех (Далматинскијех) Хрвата назначују се: поред мора к југу ријека Цетина, к Херцеговини Имоски, а к Босни Лијевно, ријека Врбас и град Јајце, а столице њиховијех владалаца биле су Биоград код Задра и Бихаћ више Трогира; за Панонске пак зна се да им је столица била у Сиску, али границе области њихове теже је назначити него онијех првијех. Што у данашње вријеме има Икаваца (који су постали од Чакаваца) преко овијех граница на све стране, то није чудо никакво: тако н. п. и Кара-Влаха има на десној страни Дунава и у Бугарској и у Србији, који су у различнијем догађајима амо испрелазили; тако и Чеха, Словака и Бугара има и по Банату.

Хрватски родољупци садашњега времена, видећи да је Чакаваца према Србима тако мало и желећи Хрвате умножити макар какијем Славенскијем племеном, не само нијесу марили да истражују гдје станују данас Чакавци и колико их има, него се још срде и на мене што се о томе трудим;² али ћу ја и овдје опет да кажем јоште што о данашњијем Чакавцима, не ради поменутијех Чакавскијех родољубаца, него ради познања нашега (Славенског) народа.

Главна су станишта данашњијех Чакаваца острва или отоци Јадранскога мора од Истрије до иза Корчуле. Осим овијех мјеста они станују: 1) поред мора од Ријеке до иза Сења; 2) у Далмацији у гдјекојим приморскијем мјестима, као н. п. у Омишу, у Сплету, у Кастелима, у Трогиру и у Шибенику; али се у свијем овијем мјестима осим Омиша и Трогира у језику умаљавају мало по мало сваки дан: у Сплету и у Кастелима мијешајући се једнако са сељацима већ су и језик свој помијешали са Српскијем; у Шибенику изван града у вароши нема их никако, а и они који су у граду поред мора, сад због пароплова, који ондје ради товарења угља готово сваки дан

¹ А врло ласно може бити, да су гдјекојима и од онијех предњих Млечићи на силу наметнули Римски закон, јер је познато да су свима онијем приморскијем мјестима која су они с воде бранили и свагда држали били људи само закона Римског, а што они с воде нијесу могли бранити, него је Турцима харач плаћало, оно је понајвише закона нашега.

² Ја сам прије неколике године молио знатнога Словенца Г. професора Кљуна да би ми преко својијех пријатеља у овоме што помогао, пак су у Загребскијем новинама за то викали и на мене и на њега!!

стају, све више и више мијешају свој језик са Српскијем. У Задру готово је сва служба од Чакаваца са острва, и они се ондје не могу посрбити, него ће се многи поиталијанити. 3) Чакаваца има и у Хрватској војничкој граници, особито у Оточкој регименти, него по свој прилици и они свој језик све више и више мијешају са Српскијем; 4) њих има много у западној Маџарској и у сусједној ондје Аустрији готово до Беча, које Бечлије обично зову *Восеркробојн*. По свој прилици су ови свој језик мало измијешали са Словенскијем, али се у главнијем разликама опет познаје да су Чакавци. — Колико у свијем овијем мјестима има Чакаваца ја при свој жељи и труду до сад нијесам могао дознати.

Да речем сад још коју ријеч о нашијем И к а в ц и м а који су нама свакојако ближи од Чакаваца. Срби свакога човјека који је Римске вјере а говори нашијем језиком обично зову *Шокцем* (а Маџари кажу: *йайишѿа рац*, то јест: *Србин Римскога закона*). Али се Шокци између себе опет разликују: једни говоре чисто Српски, само што мјесто **је** или **е** на поменутијем мјестима изговарају **и**, а други осим особитијех појединих ријечи у гдјекојим ријечима на д р у г и ј е м слоговима глас растежу или општрије изговарају него што се чини у Српском језику, и по томе се одмах како отворе уста познаје да су Шокци. Ови први имају готово све обичаје као и Срби Грчкога закона, и у Бачкој, гдје их има врло много, зову се *Буњевци*, у Барањи *Бошњаци*, а у војничкој Хрватској граници осим Буњевци гдјешто и *Маџари* и *Маџуке*; и за њих се све приповиједа да су се доселили из Босне или из Херцеговине. Овако као Буњевци говоре Шокци и по Далмацији и Босни и Херцеговини. Вриједно би било управо дознати за што се они други или прави Шокци у језику онако разликују од чистог Српскога језика: ја бих сад рекао да је томе узрок што су се Буњевци или Бошњаци одавно посрбили, а ови други доцније, и може бити да су постали од онијех Хрвата који су били између Драве и Саве, за које би и то могла бити свједоцба што они највише станују у Славонији, а особито поред Саве.

Ово је све што сам ја до сад казао као предговор или приправа к ономе што треба управо казати. Шта ћемо у овоме смислу казати за данашњу Х р в а т с к у краљевину? У њој, осим војничке границе, која још управо и не припада њој, и гдјекога приморског Чакавца, н е м а Х р в а ѿ а н и ј е д н о г а, него су само *С л о в е н ц и* и по гдјекоји Србин. Тако је Х р в а т с к а краљевина само политичко и географичко име, као н. п. Ш в а ј ц е р с к а. Не би ли по томе правије било да се у нашем језику људи који састављају Хрватску краљевину не зову Хрвати него Х р в а - ћ а н и, као у Швајцерској што се зову *Швајцери* и Нијемци и Французи и Талијали? Ја мислим да би ово име примио сваки Србин и Словенац а и Нијемац и Маџар који би у Хрватској макар гдје становао, јер би поред њега сваки могао задржати и име својега племена или народа. А овога имена нијесам ја измислио него ми се чини да сам га читао у Доситијевим

„Совјетима здравога разума.“³ Ја горе рекох да се н а ш и ј е м ј е з и - к о м тако зову становници Хрватске краљевине, а Нијемци и остали инос- транци нека их зову као и до сада или како им драго.

У осталоме пак, које су С р б и које ли Х р в а т и , ја другачије не знам казати него овако:

Х р в а т и по правди могу се звати: 1) сви Чакавци; 2) Кекавци у кра- љевини Хрватској који су се на то име већ обикли.

С р б и по правди могу се звати сви Штокавци макар које вјере били и макар гдје становали; и они се, осим мањијех разлика, од Хрвата разликују тијем: 1) што не говоре ни *ча ни кај* него *што* или *шта*, а 2) што на крају слогова *л* претварају у *о*, н. п. мјесто *кошл*, *казал*, *жешелци*, говоре *кошао*, *казао*, *жешеоци* и т. д.

Ако Хрватски родољупци не пристају на ову на разуму основану диобу, онда се за сад у овоме ништа друго не може учинити него да се подијелимо по з а к о н у или в ј е р и : ко је год закона Грчкога или источнога онај се макар гдје становао неће одрећи С р п с к о г а имена, а од онијех који су закона Римскога нека каже да је Х р в а т који год хоће. Истина да би се иностранци могли насмијати овакоме нашем дијелењу народа у данашње вријеме, али шта ћемо кад смо несрећни људи те се другачије не може. Ако ли ко нађе што боље и правилније и за обје стране повољније, мени ће бити још милије.

Ја се надам да се Срби за ове моје мисли и ријечи не ће срдити на мене, а сваки Хрватски паметан родољубац да ће њима са свијем бити задовољан; ако се у овоме надању не преварим, примићу за највећу срећу и част, што сам се ради заједничке користи и слоге, којекако наканио на писање овога чланка.

В. С. К.

Караџић 1896 [1861]: Караџић, Вук. СРБИ И ХРВАТИ. — In: Караџић, Вук. *Скупљени џрамаџички и џолемички сџиси Вука Сџефа. Караџића*. Књига трећа, свеска II. — Београд: Штампарија Краљевине Србије. — С. 464–468.

³ Овај сам чланак ја написао 6. Јунија а 10. читао сам у 24. броју ВИДОВА ДАНА како је преосвештени Господин Петар Јовановић, владика Горњокарловачки, казао на сабору Хрватскоме: „Ја сам *Србин*, а када живим у Хрватској рећи ћу да сам *Хрваћанин*“. Тако је ова ријеч позната сасвијем у народу нашем.

Ђуро Даничић [Ђорђе Ј. Поповић]
[1825–1882]

Разлике између езика Србскога и Хрватскогъ
[1857]

Колико е име Хрватско чувено у свету, самъ е народъ Хрватскій врло непознатъ. У истой књижевности која се највише зове Хрватска распра е кое су Хрвати. Како се народи најјаче разликују између себе езицима којимъ говоре, могло бы се и за Хрвате најпоузданије знати кое су надъ бы имъ се сазнао езикъ. Сзикъ њиховъ радъ самъ показати у овомъ чланку и то изъ књига у којима се или изрекомъ каже да су писане Хрватскимъ езикомъ или ако се у којој то не каже а оно е у њој езикъ са свимъ онакј какавъ е у онима у којима се то каже. А да ће то доиста бити езикъ Хрватскій, може се мислити и по томе што бы было безъ имена и онъ и народъ који њимъ говори кадъ се не бы тако звали и што бы онда име Хрватско было безъ народа који бы се њимъ звао, еръ свакиј другій народъ и езикъ који бы ко хтео њимъ звати има друго име. Те су књиге ово:

ЗАКОНЪ ВИНДОЛСКІЙ, наштампанъ у Колу III у Загребу 1843.

PISTULE I EVANYELJA PO SFE GODISCHE HARVATSCHEM YAZICOM STUMASCENA, NOUO PRISTAMPANA I S POMGNOM PRIUIYENA, PO NAČINU NOUOGA MISSALA NAREYENA PO SFETOY MATERI CRICHUI. V Bnetcih 1586.

П. Хекторевиха RIBANJE I RIBARSKO PRIGOVARANJE I RAZLIKE STVARI, izdao S. Ljubić, u Zadru 1846.

Hanibala Lučića SKLADANJA novoizdana troškom Dra. Ljudevita Gaja, u Zagrebu 1847.

Колико се могло јошъ самъ употребио и ХРВАТСКЕ СТАРИНЕ штампане у дојаконскимъ књигама ARKIVA ZA POVIESTNICU JUGOSLAVENSKU, и Д. Раијине pjesni razlike, у Загребу 1850, у којима е езикъ мешовитъ, и Ивана Иванишевића што е штампано у В. С. К. КОВЧЕЖИЋУ (стр. 20–22) у Бечу 1849. Луцићеве књиге нисамъ могао употребити колико бихъ радъ био, еръ е врло неверно прештампана, кое се и у предговору нехотице признае, а старога издања немамъ. Хекторевихева књига истина ние онако вешто прештампана као Луцићева, кое ће се показати где затреба, али е прештампана много верније, кое се може мислити и по реченој невештини; за то самъ е и више употребио.

Што су о Хрватскомъ езикѹ писали А. Мажуранић у КОЛУ 3, стр. 87–92, В. С. Караџић у КОВЧЕЖИЋУ стр. 17–19, и Ф. Миклошић у VERGLEI-

CHENDE GRAMMATIK DER SLAV. SPRACHEN 1 и 3, и то самъ употребио колико ми е требало.

Пишући ово Србима мислимъ да е доста споменути само оно што е у Хрватскомъ езику другчије него у Србскомъ. За што се годъ дакле изрекомъ не каже како е у Хрвата оно е у нѣхъ онако како е у Срба.

Слова самогласна.

А.

1. Место Србскога **е** (= **а**) Хрвати имаю **а** у овим речима: а) *язык* (j-a-zik) [...] б) *ятра* (j-a-tra) [...] в) *яти* (j-a-ti) [...] г) *жа-ти* (rož-a-ti) [...] д) *жа-дан* [...] ђ) *-чати*: *зач-а-ти* [...] е) *ча-го* [...]

2. Место Србскога **и** Хрвати имаю **а** са гласом **й** предъ нѣмъ у речи *яла* (игла) [...]

3. По правилу по коме се и у Србскомъ езику умеће **а** међу два сугласна слова, умеће се и у Хрвата и у оvoj речи у којој га Срби немаю: *кади* [...]

4. Као што у Срба у *йр-а-гедъ* стои **а** место **ѣ**, тако у Хрвата али врло ретко има и у *найр-а-г* [...]

5. Као што у Срба има *рабоѣа*, *рабиѣи*, тако се у Хрвата налази **а** и у *р-а-ба* [...]

Е.

6. Место Србскога **а** имаю Хрвати **е** у речима: а) *р-е-сѣи* [...] б) *кр-е-сѣи* [...] в) *вр-е-бац* [...] г) *л-е-буѣ* [...]

7. Место Србскога **о** Хрвати имаю **е** у речима: а) *йр-е-б* [...] б) *ѣ-е-ѣло* [...]

8. Налази се у Хрвата и *ѣ-е-ѣа* [...], *ѣ-е-му* [...], *ом-е-му* [...]

9. Као што се у Срба у почетку речи *еванђелије* **е** изоставља па се говори и *еванђелиѣ*, тако и у Хрвата има и *ѣисѣула* место *ѣисѣула* [...]

10. Старо Славенско **ѣ**, место коега Срби имаю едни **е**, други **е**, а трећи **и**, у Хрвата гласи **и**: *билиѣ* [...], *бичве* [...], *бесиде* [...], *болизан* [...], *бриме* [...], *свидок* [...]

У.

11. Место Србскога **и** Хрвати имаю у у речи *вер-у-ѣа* [...]

12. У Хрвата се у садашнѣга времена у неодређеномъ начину предъ **а** не меня у **ив** као у Срба, него само у **ов** или **ев**: *ѣоскаковѣи* [...] *изисковѣи* [...] *казовѣи* [...]

Daničić 1857: Даничићъ, Ђ. РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ЄЗИКА СРБСКОГА И ХРВАТСКОГЪ. — In: *Гласникъ Друштва сръбске словесности*. — Београдъ: Типографія Княжества Сръбскогъ. — С. 1–59.

Евстати Міхайловићъ

[18??–18??]

**Неколико речи о саєдинєнєу књижевства
Србскогъ съ Хорватскимъ***

[1863]

Познато є, да су браћа наша Хорвати у четвртој десетини текућегъ столѣтія на полю літературе свое озбиљніє почели радити, и напредовати, и да се одъ то доба у књижевномъ езику све више и више србскомъ нарѣчію приближаваю.

Србљи су имъ тай поступакъ братски поздравили, сладкомъ надеждомъ обрадовани, даћемо се као синови едногъ отца и майке баръ у књижевству саєдинити, и по примѣру нашихъ суседнихъ Немаца єдну Літературу постићи, да єдни друге лагко и савршено разумети, књиге узаймно читати, и просвєштєнѣ, и изображенѣ народа нашегъ заєднички неговати и подизати можемо.

Истина да єдни Кірілицомъ а други Латіницомъ пишемо, и књиге наше печатамо; алъ кадъ посмотримо, да су и Немци порєдъ своихъ немачкихъ слова и латіницу употребљавали, те тако много књига имаю латінскимъ писменима печатанихъ, безъ да имъ та разлика писмена што смета, по томъ примѣру учимо и ми узаймно у школама нашимъ и латіницу и кірілицу, пакъ ћемо знати ми нѣове, а они наше књиге читати.

Што се пакъ нарѣчія тиче, то є онај велики задатакъ, кои іошѣ рѣшенѣ нїє, алъ га рѣшити валя, ако жєлимо до заєдничке Літературе доспети. И ту намъ може слога и споразумленѣ сусєда нашихъ Немаца за примѣръ служити. Они су саксонско нарѣчіє, коє имъ се као најчистіє, и најсавршеніє видало, и коимъ су се нѣови учени люди у писаню понайвише служили, за правило узели. И ми избираймо за літерално нарѣчіє оно, коє є одъ другихъ савршеніє, и коимъ су се до данасъ понайвише списательи наши служили; а то є нарѣчіє србско-подунавско, како србљи у подунавској и посавској Сербіи, у Срему, Славоніи, Бачкој и Банату србски говоре. У томъ нарѣчію имамо до данасъ найвише књига печатанихъ — то є нарѣчіє одъ другихъ чистіє, и изузимаюћи неколико туђихъ речи, коє се избацити могу, најсавршеніє, еръ су га досадашњи списательи, кои су се съ нѣимъ служили, изобразили и до већегъ савршенс-

* Ovo je odlomak iz autorove knjige ОБРАНА ЄЗИКА СРБСКОГЪ ОДЪ ИЗОПАЧИВАЊА И ПРОСТАЧЕНЈА НѢГОВОГЪ И КИРИЛИЦЕ ОДЪ ВУКОВИЦЕ objavljene 1863. godine (s. 135–143) i pripremljene za štampu 24. juna 1962. Evstati Mihajlović je objavio 1842. godine raspravu ИЛЛІРИ И СРБЛІИ.

тва одъ другихъ нарѣчія довели, почемъ се у другима или манѣ, или врло мало писало, а поредъ тогъ јоштъ то е нарѣчіе и најблагогласніе.

Добро су дакле браћа наша Хорвати учинили, што су се у књижеству свомъ томъ нарѣчію приближили, и поводомъ тимъ на путъ саєдиненія літералногъ езика нашегъ ступили. Ову любовъ братску и србљи су са свое стране признали, и узаймнимъ обгрленѣмъ на сусретъ имъ изишли. Зато су у књигама и списаніјама своима одъ славенизирања одступили, и простіе србске речи, кое се засадъ при саєдиненю томъ літералномъ одъ браће наше Хорвата лакше разумети могу, почели употребљавати, а многе удесне речи и изразе изъ нарѣчія Хорватскогъ примили, и усвоили.

Одъ тогъ доба почесмо писати: *ѣросвѣѣа*, и *ѣросвѣѣенѣ* место *ѣросвѣѣченіе*, — *уѣицай*, и *уѣливѣ* место *вѣеченіе*, — *сѣародавни* и *сѣародревни* место *древни*, — *доказѣ* и *доказѣлсѣво*, — *ѣримѣѣба* место *ѣримѣчаніе*, — *влада* место *владѣніе*, — *сведочансѣво* место *свидѣѣлсѣво*, — *уредникѣ* место *учредникѣ*, — *униѣѣиѣи* и *униѣѣожиѣи*, — *ѣемель* и *основѣ*, *у обѣиру*, *у ѣоѣледу*, и *у смѣиреню*.

Далѣ налазимо у књигама нашимъ: *да ѣаче* и *ѣѣо* више — *доселѣ* и *до садѣ*, — *у край* и *ѣоредѣ*, — *иманѣ* и *имаовина*, — *на еднакѣ начинѣ* и *равнимѣ начиномѣ* — *намера* и *намеренѣ*, — *намира* и *намиренѣ*, — *нейомични* и *нейокреѣни*, — *оѣачбина* и *оѣечесѣво*, — *исѣокѣ* и *восѣокѣ*, — *чувсѣво* и *осеѣанѣ*, — *слѣдсѣво* и *послѣдица*, — *чесѣвовайѣи* и *ѣоѣѣовайѣи*, — *околносѣѣ* и *обсѣояѣелсѣво*, — *свеза*, *савезѣ* и *саюзѣ*, — *амо* и *овамо*, — *скойчайѣи* и *саюзийѣи*, — *белодано*, *ясно* и *јавно*, — *безувѣѣно* и *безусловно*, — *ѣѣамѣа* и *ѣечайѣи* и т. д. Кое речи као равноимене употребљавамо.

Одъ тогъ доба списатељи наши служе се речма: *слика*, *одѣусѣѣ*, *мировина*, *намира*, *изворникѣ*, *биѣно*, *учѣоница*, *усѣанова*, *ѣриѣоворѣ*, *основѣ*, *укујно*, — *увѣѣѣ*, *обелоданийѣи* и т. д. и т. д.

Алѣ су у овой ревности гдикои одъ нашихъ србаля меру и границу пристойности, кою су чистоти и лепоти езика свогъ дужни, прекорачили, а други башѣ са свимѣ претерали, и одъ свогъ нарѣчія почели одступати, пакѣ неку смесу, што ни србски, ни хорватски ніе, усвоили.

Тако су они први лепе правилне, и общтепознате србске речи, кое форму славенску имаю, на силу почели простачити и изопачивати: *Надежда* постаде *нада* — *човечесѣво* *човешѣво*, — *блаженсѣво* *блажансѣво* — *величесѣво* *величансѣво*, — *мнѣніе* *мненѣ*, и *менѣ*, — *жерѣѣва* *жрѣѣва*, — *боѣословѣя* *боѣословѣѣ*, — *условіе* *условѣѣ*, — *извесѣѣіе* *извешѣѣ*, — *мужесѣѣвено* *мушки*, — *слѣдовайѣи* *следийѣи*, — *владѣѣель* *владарѣ*, — *владачѣ* и *владалацѣѣ*, — *званіе* *званѣѣ*, — *черѣѣа* *црѣѣа*, — *руководийѣи* *руковайѣи* и т. д. и т. д.

Други пакѣ кои су задатакѣ свой са свимѣ претерали, примише изъ хорватскогъ нарѣчія и оне речи, кое кодѣ србаля са свимѣ друго значе као н. пр. *зракѣ* *der Lichtstrahl* место *воздухѣ*, *часѣѣ* *ein Teil* место *чесѣѣ* —

найуѣакъ Reisegeld, Reiseproviant место *уѣуѣсѣво*, *юиѣи* mästen место *вос-
ѣиѣаѣи*, – заводъ Hinterführung место *завегеніе*, *ѣисакъ* der Stoß die Einla-
ge, место *шѣамѣа* или *ѣечейня уѣисакъ* das Einstoßen, das Einlegen место
уѣечайленѣ – *клицанѣ* das Reimen место *восклицанѣ* или *усклицанѣ* –
круненѣ das Ablösen der Körner von einer Frucht место *крунисанѣ* и т. д. и т.
д.

Тимъ путемъ утиснуше писатели сръбски у языкъ свой речи: *найоконь, двойба, найоръ, веће, йуца зора, наїнуће, загаћа, сїуїанъ, свећеникъ, обћи-на, одећа, йило, женскиня, їдеге, їануїи, жалибоже, веома, оїшокъ, уїочи-шїе*, и многе друге речи, кое сръбљи у своємъ нарѣчію лепше правилніе, и совршеніе изражаваю, те тако почеше зидати вавїлонски торонъ, при комъ се раденици разумети немогоше.

Познаємъ родолоубіє, признаємъ теґобе, и почитуємъ ревностъ браће наше Хорвата съ коіомъ су се обдѣлавая езика свогъ примили, коіомъ при чишћеню нарѣчія свогъ поредъ многобройнихъ препона лепо успѣваю; алы нѣюва братска любовь неће зактевати, да при узаймномъ рукованю (руку у руку даваню) літературе наше ми сръблы зато, што ћемо до садъ разделѣне наше башће (вртове) да саединимо, найлепше цвеће наше, съ коимъ смо се китили и дичили, и кое би може бити доцніе и нѣима на украсъ и милину служило, изъ башће наше покопамо исчупамо и избацимо!! — Срѣ како годъ што ми искати неможемо, да они свое речи, кое су кодъ нѣихъ у народъ већъ уведене, ма да су и погрешне, изъ літературе свое избаце; н. пр. *зракъ* die Luft, *іоенъ* die Erziehung, *гвойба* der Zweifel, *наіуѣакъ* die Weisung, *сврха* der Zweck, *заклучакъ* der Beschluß,¹ и т. д. да изоставе, а наше болѣ и правилніе *воздухъ*, *восіиѣанъ*, *сумня*, *уѣуѣсѣво*, *цѣль*, *заклученъ* и т. д. приме; тако и они одъ насъ іошѣ манѣ зактевати могу, да ми одъ нашегъ езика, кои смо више годииа трудно обдѣлавали и на неки степенъ изображеня довели, одступимо, да наше тециво одбацимо, пакъ да се речма изъ туѣихъ езика преведенихъ служимо, што нити сръбски нитъ хорватски нѣ. Нису ли речи: *наінуѣ*, Neigung, *гвойба* Zweifel, *гвоиѣи* zweifeln, *кривня* die Schuld, *ѣило* der Trank, *наірво* zu erst, *неогвисностъ* Unabhängigkeit, *ѣровигиѣи* se sich versehen, *мушко* mannhaft, *изѣуѣиѣи* auslassen (место *изосѣавиѣи*) *нѣкаѣи* verneinen и т. д. и т. д. све саме преведене речи изъ немачкогъ езика?

Неможемо дакле ми те преведена речи примити, а наше рођене: *наклоностъ, сумња, сумњайице, двоуміе и двоумији* и т. д. избацити. — Неможемо речи наше *кривица, њиђе, најпре, независимостъ, снабдѣти се* и т. д. изоставити; а *кривња, њило, најрво, неодвисностъ, ѡровидији се*, и т. д. усвоити.

¹ *Заклучакъ* значи die Clausel, а не der Beschluß.

Пожелателно би било, да су браћа наша Хорвати, ако самъ горњихъ речи значай добро сватио, место горњихъ, и другихъ преведенихъ речи одъ србаля старе свое речи примили, а да нису изъ туђихъ езика преводили. Преводъ е онда само нужданъ, кадъ своихъ речи немамо, а докле годъ налазимо наше изворне речи, нетреба намъ къ туђинству прибѣгавати, и позаймљивати оно, што у роду свомъ имамо.

Но при свемъ томъ ако браћа наша Хорвати те, и друге, кое преведене, кое пакъ новосковане речи и далѣ употреблявати за добро нају, ми ћемо споразумлѣня ради значай тихъ речи учити, да ихъ у читаню разумети можемо; алъ ћемо у нашимъ саставима при правилнимъ и изворнимъ нашимъ речма и изражаима остати, надајући се, даће можда съ временомъ неправилностъ правилности, и преводъ оригіналу попустити; и да ће браћа наша, ако единство књижевногъ езика съ нама постићи желе, оне речи наше, место коихъ данасъ они изъ туђихъ езика преведене и новосковане употребляю, баръ као своя равноимена сматрати, учити, и разумевати ихъ. Срѣ само съ узаймнимъ споразумлѣнѣмъ радећи, можемо се надати, да ћемо до пожелане цѣли, то естъ до саєдиненя Літературе наше доћи; алъ никако насилнимъ избациванѣмъ чистихъ и правилнихъ речи нашихъ и утискиванѣмъ преиначенихъ и новоскованихъ речи, кое ни сами Хорвати право рећи обично неразуму, него значай нѣговъ текъ учити мораю, и кое србљи зато примити немогу, што у свомъ књижевномъ езиду, за те исте речи много лепше, правилнѣ, и савршенѣ изразе имаю.

Mihajlović 1863: Михайловић, Евстати. ОБРАНА СЗИКА СРБСКОГЪ ОДЪ ИЗОПАЧИВАНЯ И ПРОСТАЧЕНЯ НѢГОВОГЪ И КИРИЛИЦЕ ОДЪ ВУКОВИЦЕ. – Велики-Бечкерекъ: Писменима Францъ Павла Плайца. – 146 с.

Лаза Костић
[1841–1910]

Порука Ђури Даничићу*
[1880]

[...]

Не можемо пропустити ове прилике, а да не кажемо нашем чувеном знаоцу језика коју искрену, озбиљну реч. Ђуро Даничић је први књижевник и филолог, не на словенском југу, већ у свету, који је назвао језик што га говори и пише *хрвајским или српским* (у предговору својих „коријена“ каже: ваљда ради пуног паритета: *српски или хрвајски*). Сви остали прваци филологије у страних народа зову тај језик просто: *српским*. Тако на пр. чувени немачки научењак Шлајхер међу живим језицима хрватскога никако не познаје; а првак међу свима на свету знаоцима језика, Макс Милер, слаже се у том погледу са Шафариком, те овако вели: The Kroatian, according to Safarik, should not be reckoned as a separate language; the provincial Kroatian being but a continuation of the Slovenian, while the language the of the Kroats, as spoken on the military frontier, is simply Serbian (Max Müller, The languages of the scat of war in the East. London and Edinbourgh. 1855). Према томе што таки авторитет, као што је Шлајхер, хрватскога језика не познаје, кад старешина свих филолога, Макс Милер, с којим се у погледу научењачке величине наш Ђуро Даничић, поред свих својих огромних заслуга за науку, неће никад моћи упоредити, кад и он вели „да хрватски језик не треба узимати као засебан језик, јер онај језик што се говори у провинцијалној Хрватској, то је само наставак словенског (крањског), а онај, што се говори у хрватској крајини, то је ‘просто српски’“; кад све то узмемо на ум, онда нам је сасвим јасно, да Ђуру Даничића нису никако могли руководити н а у ч н и р а з л о з и кад је свој језик назвао *хрвајским или српским*. Разлог му је једино могао бити п о л и т и ч к и , и то к њ и ж е в н о - п о л и т и ч к и . Сваки прави родољуб, или Србин или Хрват, а још пре ако је књижевник, а понај и најпре испитивач језика мора с болом и са стидом гледати на неприродну поцепаност у књижевности ј е д н о г ј е з и к а који је народу на срамоту и поругу, а непријатељима му на радост и подсмех. Кад би тај најсакатији од свих дуализама сматрали са гледишта нашег начела, онда би морали казати, да је зато сасвим нес-

* Ovo је dio rasprave L. Kostića Основа лепоте са особитим освртом на српске народне песме, objavljene у ЛЕТОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ 1880. godine у више nastavaka.

мислен, те и неплодан укрштај: ништа се само са собом не може укрстити, као што и у органском животу спаривање врло сродних врста или остане сасвим јалово, или рађа богаље, те зато и сваки такав покушај у људи изазива гнушање и поругу гледалаца. И Ђуро Даничић, јамачно није могао више поднети стида са те срамоте, те се решио учинити са своје стране све, *ма и на штету науке*, што би допринело уједињењу књижевности. Но вредност политичког, па и књижевно-политичког дела мери се на успеху, те ако има успеха, онда се може на повреду чисте науке којекако и кроз прсте гледати; но ако га нема, онда се силовање научне истине мора тим жешће осудити. Па је ли Даничићев књижевно-политички смер имао какав успех? До сада ама баш никаквог. Од српских књижевника и новинара још се где-где може читати компромисна фраза: *српско-хрватска књижевност*, ал' у тако званих хрватских писаца, т. ј. оних што пишу српски језик латиницом, нестала је та фраза, у колико је некада било, сасвим без трага. На против, очигледно је да је у нашој латиничкој књижевности почео безобзирни хрватизам отимати мах баш од оно доба кад је Даничић почео своју помирљиву књижевно-политичку радњу. По томе се види, да тај смер не само да није имао жељеног успеха, него је постигао баш противно од оног што је хтео. То је права трагичност. Јунак те трагедије, Ђуро Даничић, није постао мањи књижевник те има права на нашу пуну симпатију. Нама пак та симпатија даје право замолити га, да се окане политике, те да се врати чистој науци, ако неће, да га даљи развитак те трагичности доведе до катастрофе. У политичким компромисима имају места, јер практичка политика и није друго до систем компромиса. Ал' у науци компромиси могу компромитовати, ако не и науку, ал' бар наученике.

Kostić 2002 [1880]: Костић, Лаза. ПОРУКА ЂУРИ ДАНИЧИЋУ. – In: Костић, Лаза. *Основи лејоше у свейшу с особийшим осврћом, на српске народне йесме*. Летопис Матице српске. In: Милосављевић, Петар. *Срби и њихов језик*. Београд: Требник 2002. – С. 313–314.

Стојан Новаковић
[1842–1915]

Неговање језика српског
[1888]

[...]

Вратимо се, дакле, ипак мало натраг, да погледамо како се међу Србима и Хрватима почело књижевно кристалисање око ових основа, да бисмо му касније могли потражити даље перспективе.

У Хрватској је у Загребу, као у централноме месту, избио покрет за сједињење са Србима радом Људевита Гаја. За Вуком Ст. Карацићем с једне и за старим писцима дубровачким, који су још у XVII почели писати јужним говором, брзо су пошла сва српска или хрватска западна племена римске цркве, и тамо су за примером Хрвата и Љ. Гаја обласни говори уступили место јужноме српском говору као књижевном језику и за Србе и за Хрвате. На тим западним странама покрет је, дакле, ишао доста лако и без великих тегоба, иако више спољно.

На источним странама и међу Србима грчке цркве није ишло тако лако. Прилике су биле друкчије, а те прилике нису могле остати без утицаја.

Нова српска држава подигла се у пределима старе Мачве, Шумадије и Поморавља, баш онде, где се најлепше и најчистије говори српски источни говор. Тим говором се говори и по Срему, Банату и Бачкој као и иначе по Угарској, где се налазила на остави традиција из Пећи и Старе Србије, где је било највише просвете, и где је било прво средиште новоме пробуђењу књижевнога живота. Тим је говором писао и Доситије Обрадовић, родом из Баната, који је на народном језику штампао прве књиге сувременог интереса и који је с убеђењем и живом енергијом потражио књижевна права народноме језику. У ослобођеној Србији тај је говор с места постао државни пословни језик. Др. Ј. Панчић је непрестано писао источним говором. Апсолутна већина српских књижевника, песници, приповедачи, научници, историци који су до сад писали, са врло малим изузецима, радили су и раде на том говору. За лексичко образовање народног књижевног језика, за стил, за акценат тај је говор неоспорно имао одсуднога утицаја, што се може опазити и у писаца који јужним говором пишу, јер је јасно, да се лексички састав и стил садашњег народног књижевног језика није образовао у области јужног, него у области источног говора. Нико није устао да доказује да В. Ст. Карацић и Ћ. Даничић нису имали право што су онако мислили о говору који треба усвојити за српски књижевни језик; напротив обично су

готово сви стручни људи истицали њихову мисао, хвалили је и препоручивали да се врши. Највећа трпљивост свуда предусрета и јужни говор. В. Јагић 1864 писа „како у свијету има много појава којим не смијеш за разлоге питати, јер су одвише плитки; такво је још и дан данас поступање већине српских књижевника, који се држе екавштине.“¹ Па опет мимо све то развитак на истоку одсудно је ишао у прилог источном говору, и у српској се књижевности, по досадашњој пракси, од почетка до сад пише по источном говору, као што се у хрватској књижевности и у оним списима што се на западу српски публикују, пише по јужном говору.

Не можемо, дакле, да не опазимо оно што нам као разговетан чин пред очи излази, а то да је у погледу говора развитак пошао подељено. Исток се скоро сав служи источним говором, и тај се говор ту утврђује и развија као говор књижевног језика и онде где се говори јужним говором.² Публикације јужним говором на овој се страни морају узети као изузеци. На западу, међу тим, и то од Дрине на запад, у свима публикацијама Цетиња, Сарајева, Дубровника, Задра, Загреба, Осека, и Срби и Хрвати, и католици и православни служе се у књижевности јужним говором, па говорило се у околини јужним или западним, кајкавским, чакавским или штокавским говором. Овај век унео је толико напретка, што су на западу пред српским штокавским и јужним говором, којим су стари Дубровчани најпре почели служити се, у књижевности ишчезло многе ситне разлике западног, кајкавског и чакавског говора.

Каква је даља будућност овога развитка?

Може ли се знати, какво гледиште према томе развитку да заузме Академија?

¹ V. Jagić, ZASLUGE VUKA STEFANOVIĆA KARADŽIĆA ZA NAŠ NARODNI JEZIK. Zagreb 1864. У истом смислу пише и П. Будмани у RADU, LXXX, 167 и 184. На стр. 184 расправе ПОГЛЕД НА ИСТОРИЈУ НАШЕ ГРАМАТИКЕ И ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ у поменутој књизи RADA стоји: „Учинимо корак даље, примимо облике падежа какви су код штокаваца, и књижевни језик биће посве народни, примимо фонетичку орфографију, те и Србијанци неће имати изговора онда, да остају при свом источном дијалекту.“ Али ни ту није узето у рачун све што је с истока требало у рачун узети; и ту се изговору даје претерана знатност – дијалекта; и ту се узимље да „Србијанце“ уздржава оно што њих не уздржава ни мало. Али савет који Будмани даје Хрватима потпуно је добар и води онамо куд и ми желимо. Ми указујемо само на тачке које нису схваћене истинито. Јер у овим питањима не одлучују само разлози филологије него много више из живота, пошто је језик за живот народни. Нек се, дакле, за сад изједначи све друго осим изговора, и нек само изговор остане – неизједначен. И тим ће напредак постати много сјајнији и знатнији.

² 2 Г. М. Ђ. Милићевић ми казива да је опазео како у Србији и у самом народу јужни говор попушта и почиње се мешати с источним.

Да ли се може претрес о говору који ће постати основа српскоме књижевном језику сматрати за потпуно свршен, или ће се још на ново отвара-ти?

Тешко је одговорити на та питања без пажње и свију могућних обзира. Али има погледа, који би заслуживали нову оцену или исправку. Гдекоји разлози, на које се позивао Вук, нису одржали вредност коју су имали у његовим очима.

Најновија истраживања износе на видик да се јужни говор развија тек од XV века на овамо³ и да се дотле на западним странама држао западни, а на источнима, као и сад, источни говор. Могло би се само нагађати, под каквим се погодбама негде у Херцеговини развио и одатле даље раширио јужни говор.

Као најновији по постању, везан за акценат и за појаве јотовања, развијене где на један где на други начин, говор је тај тако пун тегаба за писање и изговор, да се без устезања може казати, да се осим Вука и Ђ. Даничића још једва који писац може показати који је тим говором писао потпуно доследно и без икакве погрешке. Свак ће то лако појмити, кад напоменемо да су замене **ије** и **је** везане за акценат, а да је акценат променљив и по пределима и по лицима. Замена још иду којекако за мачванско-сремску полу источнога говора, која има исту систему акцентуације. Али су оне врло тешке за моравско-косовску полу источнога говора, која се на толиком пространству говори.

Не да се сложити с данашњим знањем ни да је јужни говор најближи староме словенском, пошто се баш у српском источном говору **ѣ** изговара онако како се и у староме словенском некада морало изговарати.⁴

Кад је др. Ј. Стејић 1849 бранио источни говор, поменуо је као разлоге што се говори по местима где су се у оно време књиге писале и продавале (по Србији, Срему, Банату, Бачкој и т. д.), што је и у старо време био основа

³ З В. Јагић у чланку о слову **ѣ** у ARCHIV FÜR SLAVISCHE PHILOGIE III.

⁴ Живојин П. Симић у својој књижици ПРЕДАВАЊА ИЗ СРПСКОГ ЈЕЗИКА НА ПРАКТИЧНИМ УЧИТЕЉСКИМ ПРЕДАВАЊИМА У НЕГОТИНУ 1882 (Београд, 1882) казујући како су учени филолози изнашли да се **ѣ** у старом словенском изговарало као средина између **е** и **и** пише: „У некојим селима тамнавског среза у ваљевском округу, као у Врелу и другима, **ѣ** се и данас са свим тако изговара тим старинским гласом. Тамо се не каже ни *деѣ* ни *диѣ* него *дрѣ*“ (стр. 55). У СРПСКОЈ ГРАМАТИЦИ ЗА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ (Београд 1887) исти писац каже: „Слово **ѣ** имало је глас који није био ни чисто **е** ни чисто **и**, него нешто средње између **е** – **и**. Тај његов глас може се и данас чути у живом говору по ваљевском округу, нарочито у срезу тамнавском“ (стр. 177). И сам сам лично опазио тај изговор у људи с тих крајева, а г. Ж. П. Симић, родом баш с тога краја, уверава ме, да се тај глас чује само на местима старог **ѣ**.

књижевнога говора (позивајући се у томе на ДУШАНОВ ЗАКОНИК), и што је Доситије њиме писао. Остало не вреди ни да се помиње. Међу тим на страни источнога говора има више повољних страна које би га – ако се баш не би могло терати двоструко – истицале, и које без сумње нису без утицаја на толику упорност којом се он држи на источним странама, где љубав за јединство народно заиста није ни мања по себи, ни мање стварна него на западним странама. За то се барем не треба на доказе позивати.

Источни говор и његова замена старог **ѣ** са **е** (гдегде у наставцима са а) веома је стара, најближе ономе звуку тога старог словенског гласа.⁵ Како ја мислим да је у етнографски склоп српскога народа на источним његовим странама ушло више племена која су некада припадала разним племенима онога словенског народа који се населио по источним странама Балканског полуострва, источни је српски говор за рана постао савезна копча, којом се српско племе још од старина ширило пут истока.

У погледу на књижевност, као што је јужни говор ушао у књижевне радове старих Дубровчана од XVI века, источни налазимо у свим књижевним споменицима источних Срба од XII века па до данас. Што је још 1849 др. Ј. Стејић опазио, данас је нама много већма познато. Ако би се, дакле, држало на то, да се и са старим књижевним језиком одрже у новој књижевности и у новом језику све свезе које су могућне, једна би се сама собом нудила у источном говору.

Колико је јужни говор везан за извесну систему акцентуације, те су с њоме и саме његове замене у органској вези, источни говор много боље подноси различиту акцентуацију без икакве штете и промене, и тим је подеснији за ширење, потребно и неизбежно ономе говору који улази у књижевност. То је једна страна источнога говора, која је играла знатну улогу у досадашњем ширењу источнога говора, и која је и у будућности позвана да српском књижевном језику и даље привлачи она племена, која су на прекретници међу Србима и Бугарима, а која су положајем места, трговачким и културним везама и комуникацијама позвана да уђу у народну заједницу с нама, у којој су се и у старо време налазила. У томе је једна културно-национална мисија Србије, која ће без сумње исто тако бити мила нашим племенима на западу.

Има још један разлог који се не да превидети.

Југоисточни крајеви нашега народа још су данас мало познати. Тек у наше дане М. Ђ. Милићевић, Јов. Живановић и В. Карић помогли су да се нешто јасније угледају две главне половине источнога говора: сремско-

⁵ Интересно је како је подељена замена старог **ѣ** од Јадранског до Црног Мора. Међу Дрином и Искром је **е**, од Дрине даље на запад махом **је** (или **и**); од Искра даље на исток махом **ја**.

мачванска и моравско-косовска, које је Вук Ст. Карацић у почетку свога рада само наговестио. Ко зна какве ће се још грађе изнаћи, кад се на то питање мало већа пажња обрати. А пре него што се испита све што треба, било би прерано исказивати последњу реч.

Ја нисам рад изазивати ни спор ни расправу. У овоме доведе старао сам се, да за оба говора по досадашњем развитука кажем оно што су они у књижевности могли изазвати или што би могли изазвати. Правци њиховога развитука оваки или онаки за нас нису питање без интереса, и ми смо дужни пратити га.

Ни из далека не мислим да би било време још данас изрицати коначан суд о тим говорима, и то је баш главни разлог који ме је навео на овај говор.

Признајем да јужни говор за западне крајеве има исто онако меродавних разлога, какви се још пре и по јачим узроцима морају признати источном говору за источне крајеве.

Мислим тога ради, да треба рећи с овога места да развитуку једнога и другог говора не треба стављати никакве препреке, да их треба једнако држати у потпуној равноправности. Што је Вук Ст. Карацић рекао за њих још 1818 у првоме издању речника „да му се ни један не чини ни лепши ни милији од другог, него да су му обадва једнака“, држимо и данас.

Баш и онда када би се обадва та говора одржала, не би било никаква сметња целини књижевног језика српског. Наш јужни и наш источни говор не могу се поредити ни са средњефранцуским, ни са тосканским, ни са саксонским народним *јовором*. У тим је примерима цео склоп говора, и фонетички и лексички, имао да се избија поврх других. У нас је сва разлика изговор једнога слова у неким речима. С тога не само да не може бити разговора о дијалекту, кад се хоће да говори о оној разлици која сад двоји јужни и источни говор у српској књижевности, него се та разлика не може с разлогом звати ни говором; њој би највећма приличило назвање *јужнога* и *источног изговора*. Још 1845 Вук није сматрао за немогуће, да остану непрестано оба говора, и том приликом је написао знамените речи: „И стари су Грци у највећему цвијету своје књижевности писали различитијем нарјечјама, између којијех је била много већа разлика него у нас.“ Још лакше се то може тражити кад се узме на ум, да је цело питање о и з г о в о р у ј е д н о г а с т а р о с л о в е н с к о г а г л а с а .

Оставимо, дакле, и даље времену питање о изговору, а ми се, међу тим, старајмо, да приберемо и на углед ставимо шта се до сад у развијању тих говора л е к с и ч к и урадило за стварање народног књижевног језика, о чему је већ раније говорено.

Што се тиче јужног и источног изговора, време ће показати хоће ли се моћи један од њих извити изнад другог, и хоће ли моћи који од њих надвладати. Дотле пак, пошто то питање није и не треба да буде питање

ауторитета, него треба и даље да остане, као што је и до сад било, питање снаге и питање развитка – оставимо и даље неспречен, слободан ток природном развитку, нека он покаже животне моћи и културне упливе који су се до сад у двоструком правцу обележили.

[...]

Novaković 1888: Новаковић, Стојан. НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИКА СРПСКОГ. – In: *Глас Српске краљевске академије*. – Београд. – Св. X. – С. 5–87.

С. М. Д.

Хрвати и језик српски

[1895]

И не упуштајући се потанко у чисто филолошко питање, је ли штокавштина посебан језик у правом смислу те речи, или је можда само наречје извесног језива; ми ћемо ипак говорити на овом месту о штокавштини, сматрајући је као прави и посебни народни језив у потпуном, смислу. Једном речју хоћемо да говоримо о језику, којим од увек говоре Срби, а за који данас многи веле, да је не само српски, него и хрватски. На послетку оваково тврђење још ни издалека није она прилика, која нас је нагнала, да о овоме пишемо. Питање о језику није баш тако лака и проста ствар, како многим изгледа, те ко зна, кад би се и да ли би се у опће и наканили о њему ма што писати. Али има једна друга прилика, која нас је услед своје беспримерне дрскости управо приморала, да баш и о језику проговоримо коју. А то је наиме она незграпна теорија, коју многи Хрвати протурују по свету, тврдећи, да је штокавштина само хрватски језик.

Кад овако шта тврди опће познати велико-хрватски фантаста др. Анте Старчевић, шта можемо друго, него да се слатко насмејемо и да га достојно пожалимо. Но кад то исто тврде први хрватски учени људи, управо њихови учени доктори и професори, е онда већ не можемо равнодушни остати. Овакових на жалост има прилично много, за што би могли и доказе навести. Али у место да их изређамо све, колико год их има, доста ће бити, ако између многих и многих споменемо само неколико њих, који су универзитетски професори, а који међу тим сваком приликом са свим озбиљно тврде и пишу, да је штокавштина језик хрватски.

Да почнемо одма са господином Армином Павићем, који предаје на загребачком универзитету „хрватски језик“ и „хрватску литературу“. Овај учени господин професор и академик не само да познаје штокавштину једино као хрватски језик, него чак и за Вукове „српске народне песме“ тврди, да су писане језиком хрватским. Шта више њему је чак и говор Србијанаца такође хрватски језик. Враћајући се једном у Загреб из Београда, где је са краљем Миланом говорио језиком српским, он написа у новинама, како краљ Милан врло лепо говори хрватски.

За овим господином дошао би одма господин Таде Смичиклас и то по важности свога положаја, који заузима и као академик и као председник „Хрватске Матице“, а нарочито као професор хрватске историје на универ-

зитету. Па како за Павића, тако и за Смичикласа не постоји језик српски, него и он зна, да је штокавштина само језик хрватски.

А сад ништа природније, него са ове двојице да пређемо на трећег универзитетског професора, на име на господина Вјекослава Клаића. Колико се нама бар чини, управо је овај господин професор понајоригиналнији од свију осталих. Тако он на пример доказује чак и то, како су сви словенски становници данашње Босне и Херцеговине само зато Хрвати, што говоре језиком хрватским, то јест штокавштином. Говорећи о становништву Босне и Херцеговине, он до душе признаје, да се тамошње становништво не назива Хрватима; док не пориче, да се многи зову Србима. „Nu jezik – наставља он – taj jedini biljeg narodnosti, pokazuje i svjedoči, da je taj narod (т. ј. народ садашње Босне и Херцеговине) hrvatskog porijekla“. (BOSNA, str. 71.) А тај опет језик, којим говори народ Босне и Херцеговине, јесте по истом господину језик хрватски, пошто „naši žitelji slovјenski u Bosni i Hercegovini, bili ma koje vјere, govore јednim јezikom i to hrvatskim.“ (BOSNA, str. 74.) Како је језик Босанаца и Херцеговаца најчистија штокавштина, то су онда Клајићу само зато тамошњи становници Хрвати, јер говоре штокавштином, која је опет хрватски језив.

Ето овако гадну псеудо-науку проносе и протурују међу неуки пук хрватски њихови људи, завађајући их тако са својом најближом браћом Србима. Јер ова псеудо-наука хрватска, да нема Срба и српског језика, и да је штокавштина језик хрватски, већ се код Хрвата стално одомаћила као најчистија истина, те се као таква увукла и у све школске књиге. Из ових књига уче се и многа, српска дечица, која полазе комуналне школе. Та Српчад, како у основној тако и у гимназијалној школи, хтели не хтели морају учити, да је штокавштина језик хрватски и да они говоре језиком хрватским, а не српским. Сад она српска деца, која су православне вере, за ту се ова псеудо-наука неће тако лако примити, јер они имају прилике, да и од своје матере, па и од свога свештеника чују, да је њихов језик српски и да су они Срби.

Али није тако са децом српском католичке и унијатске вере, јер они немајући од никуда приливе да чују, како њихов матерњи језив није хрватски, него српски, постају мало по мало Хрвати, наравно са свим ненаравним, уметним начином: путем школе и цркве.

Ми добро знамо, да су такови Хрвати, који се стварају путем школе и цркве, најмање Хрвати и да они најмање имају у себи ма чега хрватског. Али нама је и то познато, да се такови људи однарођују од свога Српства и то је оно, ради чега сви Срби без разлике политичких назора и положаја; у којима се налазе, морају одсудно устати и томе лека потражити.

Бацимо ли ма и летимичан поглед само на славонске Србе католике, на тако зване *Шокце* и *Раце*, видећемо, да је нарочито после развојачења

границе, завладао међу њима тако силан антисрпски дух и осећање, да данас немају скоро никаква смисла за своју српску народност. Није тако само у Славонији, него је тако и у Далмацији, па је најпосле тако и у Босни и Херцеговини. Колико је квара српском народу нанела та иста псеудо-наука хрватска, најбоље се види и отуда „*što su bosanski klerici (богослови) tek u D j a k o v u upoznali, da su sinovi hrvatskoga naroda*“ (GLASNIK BISKUPIJE BOSANSKO-SREMSKE god. 1881. br. 3.) Ови пак клерици, као домаћи синови били су најопаснији за српски народ у Врсној и Херцеговини, нарочито пак за тамошње Србе католичке вере.

Најзад како је бивало са босанским Србима католичке вере, тако је почело бивати и са тамошњим Србима мухамеданске вере. Јер колико се знаде, једини мухамеданац, који је рекао за штокавштину, да је језик хрватски, јесте познати Херцеговац Ловро Љубушки. Али и он је то учинио тек онда, кад је од оца свог одбегао у Далмацију и тамо католички калуђер постао.

Па како је та хрватско-католичка пропаганда почела са овим Ловром и са овим ђаковачким клерицима, тако се ево продужава и данас на све стране. За то смо се ми и латили пера у нади, да ако је нужно изобличимо ту нсеудо-науку наше „доброжелете вам браће Хрвата“.

Пре, него што пређемо на саму ствар, држимо да не ће бити згорег, да испричамо и један догађај, који се лане збио у Загребу.

Једном је један Србин бавећи се у Загребу, дошао у походе хрватском филозофу др. Ф. М. те ту с њиме повео реч између осталог и о језику. Говорили су дуго и опширно, па поред свег напрезања, учени господин доктор баш никако није могао да увери дотичног Србина, да штокавштина није само српски, него и хрватски језик. То страшно разједи господина Доктора, те ће овако рећи своме госту Србину:

„Па добро; кад ви хоћете, да је штокавштина само српски језик, онда ми реците, шта смо ми Хрвати, којима је штокавштина матерњи и друштвена језик“. При том му доктор показиваше неку штокавску штампану књижицу религиозног значаја, у којој неки Истранин назива исту штокавштину језиком хрватским. Дотични Србин у место да се као гост овако разјарена домаћина збуди, он му са свим хладно овако одговори:

Могао је дотични Истранин називати штокавштину како је хтео, па да ипак Хрвати остану као што и јесу од Срба посебан народ. А што данас има и таквих Хрвата, који се у језику не разликују од Срба, то ћете одмах сазнати, ако погледате у списе Људевита Гаја, Шима Љубића, па најзад и у списе Вебера Ткалчевића, који вам је најбоље познат. Како ја, тако и цео остали свет не сумњамо ни најмање, да је штокавштина народни језик српски и само српски; а што данас српским језиком говоре и неки Хрвати, то баш ни најмање не мења ствар. Ако дакле Хрвати мисле, да имају права називати штокавштину именом хрватским само с тога, што се многи од њих служе истом, ја бар мис-

лим, да Срби не би имали ништа против тога. Но у том случају Хрвати би морали јавно признати, да само с тога језик српски зову и хрватским, што се сада њиме и они служе и говоре.

Доктор бејаше очевидно изненађен оваковим одговором; то га још више раздражаваше, те климајући љутито главом довикну истом Србину:

„Да дакле ми Хрвати немамо свога језика; ми дакле нисмо народ; ми смо као Цигани без свога народњег језика“.

„Не, господине докторе – упаде му наш Србин у реч – ви тако говорите падасте у крајност, јер не само да Хрвати нису као Цигани, него су народ са посебним својим народним језиком. Хрвати имају свој језик, али га сами занемарују и одбацују, усвајајући туђе језике. Међу тим да баш и говорите туђим у место својим народним језиком, ви би ипак остали све дотле Хрвати, догод не би други какав народ постали. Зар није сам Гај, Љубић, па и Вебер признао, како су Хрвати данашњи књижевни језик од Срба узели. Па кад су Хрвати, имајући у књижевности језик српски, ипак остали Хрвати; то сигурно не ће престати да буду Хрвати ни тога ради, што им је језик српски и језик друштвени“.

За тим се и разиђоше, остајући свако при своме мишљењу.

Ово наведосмо само за то, да читаоци виде и сами, како скучено мисле о језиву и први хрватски људи. Па кад такове погледе имају учени доктори и професори на универзитету, онда како ли ће тек о томе судити њихови ђаци, а како тек ђаци њихових ђака?

Свакако по сто пута скученије и конфузније.

II.

До душе правило је, и у свету обично тако и бива, да је народни језик таково обележје дотичног живља, да је неразлучно везан за исту народност. По томе би сваки народ морао имати и свој народни језик; а доследно томе нити би могло бити народа без свога језика, нити опет језика без свога народа. Но показало се, да и у овоме правилу може бити изузетка, наиме да може и сасвим обротно бити.

За то ми и мислимо, да је много правилније било рећи, да између осталих битних ознака, које карактеришу извешан живаљ, као посебан народ у генетичком смислу, на прво место долази народни језик.

Тако бар ми мислимо, тврдо држећи, да језик свакако долази на прво место између осталих народних особина; с том само разликом, што се нама бар чини, да крвно порекло, везано за чувство и осећање дотичног народа ипак долази пре језива.

У толико више има оваково мишљење вероватности, што се може десити, како се у истини данас и дешава, да извешан народ говори са свим страним језиком као јединим друштвеним и књижевним језиком. И то да се

њиме онако исто служи, као што би се служио својим сопственим — шта више да и не познаје свога правог народног језика. За то ми и наглашавамо, да језик тек после порекла долази на прво место, а као једно од најглавнијих карактеристичних обележја народних.

Ми већ рекосмо, и ако онако узгред, да може бити народа, који се у место свога, туђим језиком служи — и при томе остајемо. Да и не спомињемо остале народе, то ће нам посведочити и сами Јевреји, који данас чак ни у Палестини не говоре својим правим народним јеврејским језиком, него разним туђим језицима. Но поред свега тога, нама ни не пада на памет тврдити, да су они престали да буду Јевреји, те да су се у оне народе претопили, чијим се језицима сада служе и говоре, као јединим друштвеним и матерњим језиком. Посматрамо ли исте Јевреје, који и ако су доста тога задржали од свог првобитног карактера и типа, ипак морамо доћи до уверења, да су се веома знатно удаљили од својих првих праотаца. Но поред свега тога ипак су и данашњи Јевреји још увек као посебан народ, без разлике на њихове различите домовине и туђе језике, којима се у место свога јеврејског служе. За то ми и кажемо, да се не сме узети, да један народ чини народом само његов народни језик. Догод дакле један живаљ не изгуби све карактерне особине, које га чине посебним народом (а не само језик), све дотле он остаје само свој, и увек посебан индивидуум од свију осталих народа, и ако му мањкају извесне битне ознаке.

Тек кад се узму сви карактерни знаци једног живља, којима се он од осталих разликује, онда се тек о њима добија прави дојам, у ком је оличен посебан карактер дотичног народа. Оно дакле, што чини разлику између два посебна народа, то је опет оно, што спаја живаљ једног и истог народа, па ма како био тај живаљ удаљен, раштркан и раскомадан. Нити политичке, нити географске, а најмање пак црквене границе могу бити критерије, по којима се народи деле. По томе је народност искључиво културна индивидуалност, која се оснива на јединству битних народних ознака и — језика, а које немају никакове везе, ни са различним вероисповедањима, нити са различним политичко-државним међама, којима је један и исти народ раскомадан и подељен.

А како је код осталих народа, исто је тако и код Срба и Хрвата; јер што вреди у опће за све народе, то мора вредити и за Србе и за Хрвате.

Управо се не да ни замислити, да они Срби, који не станују на политичком територију, који се зове Србија, само за то нису Срби, што живе рецимо: у Хрватској и Славонији, у Аустрији, у Угарској, у Турској или рецимо у Босни и Ерцеговини. Или зар Црногорци само за то нису Срби, што њихова држава није краљевина Србија, него кнежевина Црна Гора. Појам покрајинског имена: *Србијанац*, *Босанац*, *Хрваћанин*, *Старо-Србијанац*, *Далматинац*, *Славонац* и т. д.; или појам држављанства (наиме које је државе ко

припадник), то су чисто географски и политички појмови. То су управо карактерне ознаке појединих политичких народа, али то нема никакове везе са појмом извесног народа у генетичком смислу.

Појам народа политичког већином је везан за територију, па као појам старијега доба уступа место посве новијем појму, појму држављанства.

Можемо дакле сасвим слободно рећи: да је појам држављанства у главноме потпуно идентичан појму политичког народа.

За то, нити име покрајинско, нити пак име дотичне државе апсолутно се не могу узети као карактеристичне ознаке једног посебног народа.

III.

Што се тиче порекла народа српскога, то нико није ни покушао осумњичити, да Срби нису посебан словенски народ, као год што су и Руси и Чеси и Пољаци, и као што су остали народи словенски. Исто се тако нико није усудио (наравно озбиљно) доказивати, да Срби нису прави правцати и посебан народ, у потпуном смислу и значењу те речи.

Кад су дакле Срби посебан народ и кад нико не сумња, да постоји један словенски народ, који се зове Србима, и који се служи својим посебним народним језиком – онда ваља видети и то, какав је и који је то народни српски језик?

Сасвим једноставно дознаћемо за прави матерњи и народни језик Срба, дакле за језик српски, ако погледамо, који је тај језик, којим се Срби као искључивим својим језиком служе.

Пре свега језик, којим сви Срби говоре, искључиво као својим народним и матерњим језиком, без разлике политичких и географских међа јесте „штовавштина“. У групи словенских језика, овамо доле међу јужним Словенинима, постоји једно словенско наречје, адје се зове *штокавшти́на*. А то је онај говор, који на сваком месту захтева *што* и *шта* онде, где остали југословенски народи требају *кај*, *ча* и *ца*. Тим наречијем говоре сви Срби ма где били, и то увек једнако као јединим својим народним језиком. За други говор народ српски не зна, нити се другим говором служи, па по томе су Срби од увек овај штокавски говор сматрали својим језиком и језиком српским, као што и данас чине.

Да ли су Срби још онда, док су били уопће у словенској заједници, говорили опће словенским или обратно својим посебним језиком, као и данас што раде, то се заизвесно не може тврдити. Поглавито с тога не, што је и опће словенски, као и језик српски, и као сваки други језик, претрпео многу и многу промену у свом развоју. Тога се ради ни то не може тврдити, од када баш Срби говоре оваким језиком, како га ми данас имамо; то јест не зна се, да ли су Срби говорили овим својим данашњим језиком још од првог досељења у оне крајеве, где их како Порфирогенита, тако и сви

остали домаћи и страни писци налазе. Судећи по писаним споменицама, за које се данас знаде, једно је само извесно, а то је: да српски народни језик није употребљаван пре XII. века. Тек из тог века потичу најстарији писани споменици, писани језиком српским. За то уместо сваког другог доказивања, најбоље ћемо учинити, ако прегледамо старинске споменике, који су писани штокавштином, а из којих би тек могли закључити, од када Срби говоре посебним својем језиком и шта су они управо сматрали за свој народни, за свој српски језик.

Почећемо тако са босанским споменицима и то само зато, што из Босне потичу најстарији споменици, писани штокавштином. Од свију најстарији српски споменик, писан, не на српско-словенском, него на чисто српском језику јесте ПОВЕЉА КУЛИНА БАНА БОСАНСКОГА. Та повеља писана је године 1189. дакле у другој половини XII. века, а писана је ћирилицом и штокавштином, која је са малим изменама онога доба у свему скоро била једнака са данашњом штокавштином. У тој повељи, која је упућена Дубровчанима, нема ни једног места, где би изрично стојало, да је језик, којим је иста писана, језик српски. Но како је та КУЛИНОВА ПОВЕЉА писана истим језиком, којим се и у то, и у доцније још доба после ње писало по свима српским покрајинама, – то ћемо потражити друге и доцније српске споменике, који ће нам показати и доказати: да је језик, којим је КУЛИНОВА ПОВЕЉА писана – језик српски.

IV.

Останимо баш код Босне и Ерцеговине, па погледајмо старе писане споменике, који су после Кулина писани, такође од Босанаца и Ерцеговаца и то без разлике вере и писменице.

Узећемо на прво место повеље, које је издао Матија Нинослав, такође бан босански. Узимамо његове повеље у толико радије, што баш он долази за босанског бана непосредно и одма иза Кулина. Као и бан Кулин, тако је и исти бан Матија Нинослав, подељивао повеље Дубровчанима. Године 1234. и 1240. издао је Матија две повеље, којима потврђује Дубровчанина сва она права, која су још од Кулина задобили и уживали. Те су се две повеље, хвала богу сачувале, те тако из њих можемо данас сазнати, како је овај босански владар сматрао себе и своје Босанце, а како опет језик, којим су Босанци тада говорили.

У првој повељи стоји између осталог и ово: „Оу име оца и сина и светог духа аминъ, азъ рабъ божи Матѣи Нинославъ, бан босански, велики кле се кнезоу доубровчконоу Жанъ Данъдулоу и всеи опкинѣ доубровчкои, та комъ смъ се клетвѣю клелъ, какоъ се е банъ Коулин влелъ: да ходе власи свободно, како соу у бана Коулина ходили... и ако Вѣроуе сръблинъ влаха, да се при прѣдъ кнеземъ, ако вѣроуе влахъ сръблина, да се при прѣдъ баном“ ... („Monumenta serbica“, XXX. Fr. Miklosich).

У другој његовој повељи стоји опет ово: „ако сѣ разѣратитѣ сѣ кралѣмъ рашьки, да васѣ не дамъ, ни вашѣ добитекъ, паче да ви у храну сѣ всѣмъ вашимъ добитвомъ... и сѣ още: ако вѣрује серблинъ влаха, да сѣ при предѣ кнеземъ дубровнькимъ, и ако верује влахъ серблина да се при предѣ баномъ и иному влаху и иному серблину да не исъма и да сѣ некая кривина међу ни чини... и да нѣ никѣрѣ изъма на инаго серблина ни на инаго влаха, лише на самога псыца“ ... (MONUMENTA SERBICA, XXXV.).

И из прве и из друге повеље, посве лепо и разговетно видимо, како бан босански Матија Нинослав сматра Дубровчане за „влахе“, док су му његови Босанци Срби. Узмемо ли Даничићев речник, видећемо, да је реч влах била име за човека романско-латинског порекла; или за Србина, који се је искључиво пастирством по шумама бавио. Пошто су Дубровчани били трговци и пошто нису живели по шумама од пастирења, него су обратно живели од трговиве и по градовима – то су Дубровчане само зато сматрали у Босни као „влахе“, што су већином били латинског порекла и што су сви били искључиво католичке вере. Дакле зато, јер су Дубровчани католичко-латинске вере и што су већином латинског порекла у Босни и Ерцеговини сматрали су их за „влахе“.

Босанце пак, како смо видели, сматра њихов владар да су Срби. По томе су дакле год. 1234. сви становници Босне били Срби. А Србима извесно нису могли преко ноћ постати, те је сасвим природно, да су још и за владе бана Кулина године 1189. такође били Срби, као год што су морали бити Срби и пре Кулина.

Ми не сумњамо, да ће се наћи и таквих људи, који ће тражећи и овде длаку у јајету, доказивати, да је тако о Српству Босанаца мислио само Матија Нинослав, онако на своју руку, те да тобож из тога не излази, да се је и сам народ тако сматрао. Али шта могу обични људи против глупости, кад глупост и боговима доста бриге задаје. Држимо дакле, да није згорег напоменути и то, да је исти овај бан у сасвим озбиљном непријатељству био са тадашњим рашко-српским владарима, што се донекле и из ове друге његове повеље лепо види. А сем тога је био исти Матија, прво патарен, па онда католик, какав је и остао – те је шта више важио као особити бранич католицизма и папства у Босни.

Такав владар, а у оваковим околностима, најмање би имао разлога сматрати Босанце Србима, кад они у истини не би такви били. И то Срби, у свему једнаки како оним Србима у Рашки, тако и свима осталим Србима, који су живели изван политичких граница Босне. Нема дакле никакове сумње да су се Босанци сматрали Србима, како под баном Кулином тако и под баном Матијом Нинославом. А пошто је бан Кулин из XI. и XII. века, то онда нема сумње ни у томе, да су Босанци од увек били само Срби, како их и историја познаје.

После бана Матије Нинослава, дошао је за босанског владара бан Матија Стјепан. И од овога бана остала је једна повеља, коју је он год. 1249 даровао такође Дубровчавима. Навешћемо и из те повеље нека места, како би се видети могло да су и за његовог доба Босанци били Срби. Та његова повеља гласи: *иазъ Матеи Стѣпанъ зо милости божије велики банъ босјенъски съ моихъ братиовъ и с моѣми болъарами каљнемо се тебе Јакову Дальфину, кнезу дубровъчъкому да ви стоимо у вечъни и твердъ миръ и сѣ опче; ако веруе серблин влаха да се при предъ кнеземъ дубровъчъкимъ, и ако и ако вѣруе влахъ серблина да се при пред баномъ, и иному сербливу да не исъма и да не викѣре изъма на инаго серблина ни на инаго влаха.* (MONUMENTA SERBICA, XXXIX.)

Од свију доведе наведених старих писаних споменика босанских нема ни једног, који би био писан другачијим језиком од онога, којим је писана повеља Кулина бана. Језик је дакле један; писан је у једној и истој државној области, а од владара који су владали једним те истим народом – народом српским. Има до душе босанских споменика где се Босанци називају и *Босанци*, али се из тога не може закључивати, да они нису Срби. Јер има и такви споменика у којима се припадници Србије називају „*Рашчани*“. Но како име *Рашчанин*, тако и име Босанац једино су покрајинска имена, а никако имена тамо живећих народа. Остаје по томе наша првашња тврдња: да су Босанци Срби.

Видели смо, да су Босанци Срби, као, год што смо и то видели, да су сви споменици босански писани једним и истим језиком. И то као језиком оног истог народа, који је тада у Босни живео, наравно без разлике вероисповедања. Сад нам је још остало да и то видимо, каквим су језиком писане те листине и како су тај језик називали и сматрали сами Босанци па и Ерцеговци.

Кад су босански владари склапали трговачке или у опће ма какве било уговоре са дубровачком републиком, онда су обично писали двојако. Наиме писали су језиком латинским и језиком својим, односно језиком народа, који је у Босни и Ерцеговини живео; а то је овај исти језик, којим су писане и повеље, бана Кулина, Матије Нинослава и Матије Стјепана Нинослава.

Тако год. 1333. а 15. марта издаде босански бан Стјепан Котроманић даровно писмо, поклањајући Дубровчанима: Рат, Стон и Превлаву; па на крају исте повеље наглашава: да је исту издао у четири примерка и то „*двѣ је латински а двѣ срѣйскиѣ*“. (MONUMENTA SERBICA, 107.) Другим речима речено, бан босански каже: да је издао четири примерка од једне исте даровнице, од којих су две написане језиком латинским, а две опет језиком српским.

Ето дакле, где владар босански изречно признаје и каже: да је језик Босанаца језик српски; а кад се узме на ум да је то онај исти језик којим је

писана повеља бана Кулина – онда можемо закључити: да је језик Босанаца још од Кулина – језик српски, и то онај исти језик српски, којим су и остали Срби изван границе Босне говорили.

У толико нам је драгоцене признање баш овога бана босанског, што је баш и он био познат, као необично велики католик.

Но Стеван Котроманић није једини, који је босански језик сматрао и називао језиком српским.

Удовица босанског бана Вука Вукчића баница Анка заједно са војводицом Катарином Сандаљевицом, послале су год. 1406. своје благо и драгоцености Дубровчанима у оставину. Посланик који је исто благо носио, носио је и њихова попутна писма. Та писма, с благом носио је у Дубровник Ерцеговац Прибислав Похвалић, који је исто тако донео и писма Дубровчана, као потврду за примљене ствари.

Прибислав Похважић је по рођењу Херцеговац, а уз то још и католик, па ево шта он каже: „Ћ Прибисавъ Нохвалић даю всакому зтати, ере доидохъ у Дубровникъ посланиемъ господи банице Анке и госпогине воевоинице Катарине Сандалевице донихъ, кнезу и властелемъ дубровачкимъ три листове ... писане листомъ српскимъ ...и други листъ, кои за овими иде српски ест писанъ въ лито роштва Христова тисушчно в четири ста и шесто лито месеца декембриа двадесети данъ.“ (Медо Пуцић. СПОМЕНИЦИ СРПСКИ, II. 69.) Из овога се види, да он сматра језик босански за језик српски. Али он исто тако и за свој сопствени језик, за језик Херцеговаца каже, да је језик српски, што се врло лепо види из овога што следи: „Ћ Прибисавъ Прихвалић после воеводѣ Сандаља свидокую јере ови листъ српски писани и одписахъ га моомъ рукомъ, и удругомъ листу српскомъ... тази у првомъ листу српскомъ.“ („Споменици српски“ II. 70.)

Но не само то, него је по истом овом Херцеговцу и језик Дубровчана језик српски. Јурај Војисаљих војвода Доњијех Крајева (Босанска крајина) и сивовац Хрвојин сматра и зове своје људе уз Неретву доњу – *Србима*, што такође сведочи један стари писани споменик од 1434. године.

Исто тако 1451. год. сматрао је своје људе Србима и кнез Владислав, син Стјепана Косаче (MONUMENTA SERBICA, 445.). Па најзад је и сам Херцег Стјепан око год. 1454. такође сматрао своје подложнике Србима. (MONUMENTA SERBICA, 467.)

Сви ови до сада наведени примери једно и исто кажују, а то је: да је у Босни и Херцеговини од увек живео народ српски који је говорио језиком српским. По томе језик Босанаца и Херцеговаца – а то је штокавщина – јесте језик српски.

V.

Нема никакве сумње да су Босанци и Ерцеговци сами себе сматрали за Србе а свој језив – т. ј. штокавштину – за језик српски, па је потребно да видимо, како су странци сматрали Босанце и Ерцеговце и за шта су их држали.

Константин Порфирогенит каже изречно, да су Босну и Ерцеговину населили Срби и то све од Дрине, па нешто мало даље на исток преко Врбаса. Шта више због тога, што у Босни живе Срби, њему је и Босна такође Србија. Тако он каже у свом делу DE ADMINISTRANDO IMPERIO. р. 146. III.: да Хрватска на југу и истоку граничи са Србијом и то тако, да је Србија јужно од реке Цетине, а источно од хлијевањске жупаније.

Исто тако суди и грчки историк Кинамус, који такође сматра Босну за Србију; те говорећи на једном месту о босанском бану Борићу, каже на страни 104. овако: „а кад беше близу Саве, пређе оданде на другу страну преко реке, која се зове Дрина, и која тамо негде горе утиче (наравно у Саву), те дели Босну од остале Србије“.

Ето дакле још једног сведочанства, да осим Порфирогенита, има и других, који и Босну такође сматрају Србијом, наравно ради тога, јер је са Србима насељена и јер је као српска област постојала.

Покојни др. Фрања Рачки обелоданио је много старих споменика, па и франачких, који се тичу јужних Словена.

Између таквих има један споменик, у коме се, налази и то, како је кнез Људевит Посавски чувши за долазак франачке војске у своју кнежевину – *Raponia Savia* – „оставио град Сисак, те побегао Србима, за који народ веле, да држи велики део Далмације“ – „*Siscia civitata relicta ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur fugiendo se contulit*“. Др. Фрања Рачки мисли, да исти Људевит никако није могао побећи Лужичким Србима, него једино Србима у Босну, што је сасвим и природно. (Rad. LVI. 109) Како се пак ово догађа године 822., то ето где и Фрања Рачки признаје, да су још тада у Босни живели Срби. Исти овај Рачки набрајајући све покрајине, где Срби изречно кажу, да и у Босни пребивају Срби. По њему су Срби настањени од *Vrbasa*, *Cetine* i *Jadranskog mora* па до *Morave* i *Ibra*; u *Zahumlju*, *Neretvanskoj*, *Travuniji*, *Konavlju*, *Duklji* ili *Zeti* u *Bosni* onkraj *Vrbasa* i u *Srbskoj*“. (POVIEST SLAVENSTVA, str. 17.)

Године 926. био је у Сплету црквени сабор свију католичких верника, који припадају пространој спљетској надбискупији. На томе сабору били су присутни и Срби и то већином из данашње јужне Далмације и данашње Ерцеговине. Сам папа писао је писмо српском кнезу Михаилу Вишевићу, самосталном владару Захумља, препоручујући му своје изасланике с молбом, да их узме у своју моћну заштиту. И по овоме се види, како су и у Ри-

му чак знали, да има Срба не само у Босни и Ерцеговини него и у Далмацији.

Исто тако суди и Шиме Љубић, коме такође није само данашња Ерцеговина земља српска, него чак и неретљанско приморје. Говорећи на једном месту о рату између Млечића и Ерцега Стјепана, он каже, како се већ год. 1443. „bejaše u srpskom primorju jaka vatra razplamtila, medju Mletčani i Stjepanom vojevodom Sv. Save, za Zentu“. (PRIEGLED POVIESTI HRVATSKE, str. 109.) Шта више Љубић иде и даље, те сматра чак и Арбанију за земљу српску. Говорећи о истим Млечићима, он каже: да су још од 1421. били „teško zabavljeni ratom, sa despotom srpskim u Arbaniji“. (PRIEG. POVIEST. HRVAT., str. 92.) Да су пак у Босни и Ерцеговини увек живели Срби, то тврде и признају и многи други хрватски писци и историци, међу које као најзнаменитији долазе: Лучић, Крчелић, Ткалчић, Јагић, Маретић и т. д. Но код свега тога најглавније је ипак то, што исто тако суди о томе и фамозни поп Дукљанин, пошто и он држи Босну само као један део Србије. У својој барској хроници он каже, да „једнако би и Србија или Загорје раздељена на две области: на Босну и на Рашку“.

Но не мисле тако само хрватски и српски писци, него тако мисле и сви остали словенски научењаци и писци, а нарочито пак Руси. Примера ради ми још наводимо Шафарика као Чеха и Миклошића као Словенца.

Па ипак све је то још мало и недовољно, јер за нас има највише вредности то, како су се осећали и за што су држали сами Босанци и Ерцеговци себе и свој језик, и то без разлике вере. А то смо већ напред видели.

Има их до душе и такових, који злобно подмећу, како је све то босанско и ерцеговачко Српство само плод тадашње српско-рашке државне надмоћности, те би отуда хтели извести и то, као да су Босанци и Босна само тада имали тип и карактер српски, када су поједини рашко-српски владари били силни и моћни; или када је Босна под рашко-српским владарима била. Али ма смо напред навели и такових примера, из којих се сасвим лепо може разабрати, да су се Босанци и онда сматрали за Србе, кад су били и у крвавој завади са владарима рашко-српским; било ради политичко-државних, било ради верских размирица.

Може се скоро са свим поуздано рећи, да је смрћу великога српског цара и самодршца, Душана Стевана Силног пропала и велика српска царевина.

Јер у место да цар Урош, као син Душанов продужи и настави овде, где је његов отац смрћу спречен застао, он сиромас не доживе, ни да честито седне на очев престо. Нека и сувише трула квареж бејаше обузела целокупни тадашњи и друштвени и државни склеп Србије. Није више било ове моћне државе, која би могла зауставити силног Турчина. Онако бујним

Турцима није дакле ништа сметало, да несразмерно брзо превале огромни део старе Душанове империје, све до Поља Косова.

Шта је на Косову било, то је свакоме врло добро позвато. Тако је било суђено и Србија је као посебна и независна државна целина пропала на најстрашнији начин. На Марици бејаше први страшни пораз; а за тим убрзо надође још ужаснији и у исто време коначни пораз на Косову.

Одсудном косовском битком нестало је Србије и српско-рашке државе – али не за дуго. Истина је, да су Турци прегазили сву српско-рашку државу, али ако су Турци прегазили Србију, нису Босну и Ерцеговину, које су се такође као српске области још дуго одржале. Баш у то време владар је у Босни, после Немање и Милутина, најзнаменитији српски владар, велики и први краљ босански, Твртко I. Да су Босанци само ради државне потчињености и ради притиска од стране рашко-српских владара, само из невоље сматрали себе, свој језик и своју област српском, овда бар сад, кад ето рашко-српске државе заједно са Србијом нестане, не би морали себе Србима сматрати.

Међутим ми обратно видимо, како Босна, која је дотле постојала као српска бановина, посебна од Рашке, постаје краљевином. Но како је главна српско-рашка држава пропала, то босански бан Твртко проглашује себе и своју државу за српско краљевство, које ће да настави не само српски рад, него и све традиције некадашње рашке државе. Доносимо овде заклетву Тврткову, из које се то најбоље може видети.

„И сподоби ме (Христос) сугубим венцем, јако обоја владичаствија исвравлати ми, првеје от испрва в’ благодарованием вам земли Босне, по том же госпуду мојему богу сподоблшу ме наследовати престол мојих преродител, госпуде српске, за ње бо ти беху мои преродителије в земл’нем царство царствоваше, и на небесвоје царство преселили се мене же видешчу земљу преродитељ мојих по них оставишу и веимушчу својего пастира, и идох в србскују земљу, желеје и хоте укрепити престол родител мојих, и тамо с’ дну ми венчан бих богом дарованим ми венцем на краљевство преродител мојих, јако бити ми о Христе Исусе благоверному и богом постављеному Стефану краљу Србљем и Босне и Поморју и западним странам, и потом начех с’ богом краљевати и правити престол србскије земље, желеје падшаја са въздвигнути и разоршаја се укрепити.“ (Fr. Miklošić. MON. SERB., p. 187.)

Ово су тако јасне чињенице, да би и после овога само човек пуст и без срца могао тврдити, да Босанци нису од искони били Срби, а по томе и њихов народни језик чиста штокавщина, да им није био језик српски, него да су они и себе и свој језик само зато српским сматрали, што су тобож били под утецајем моћних рашко-српских владара.

VI.

Претпостављајући, да ће се и таквих људи наћи, који ће свакојаво сумњичити Српство Босанаца и Ерцеговаца, ми ћемо свратити један поглед на ону прилику, која овим нељудима највише маха пружа за таква њихова извртања – а то је, што је било времена, кад су Босанци и Ерцеговци називали и другачије свој народни језик осим именом српским. Познато је, како су Турци, кад су прегазили Босну, и у њој као и у Србији – уништили сваку могућу државну форму – те се Босна заједно са Србијом нађоше као саставне провинције турске империје. Страшан и велики удар био је то на целокупни народ српски, тим више, што зверско поступање обесних Азијата не штеђаше ни невину чељад на грудима својих матера. Крв се српска пролевала као море; убава српска села и јаки градови губили су се у диму страшне пламене слике, а вапај бедних и невољних узалуд се проламао кроз пространу, некад красну и питому земљу Србинову.

Једино уточиште у овим тешким данима била је Србину црква, где се крепио вером у Бога, сневајући о лепшој будућности својој.

И то је познато, како су Срби у Босни, а до турске вајезде били подељени на три различите вере. Тако рекући, домаћа им права вера била је вера богумилско-патаренска; она је била и најмногобројнија. За њом је долазила вера римска-католичка, понајвише унесена или из Угарске или управо од папе из самога Рима. Трећа вера била је православна, која свакако у Босни и Ерцеговини постоји тек од св. Саве, јер он први уведе у Босну веру православну онда, када се Босна и Ерцеговина нађоше под владом рашко-српских владара. Од св. Саве постоје и два босанско-православна владичанства, која је он сам установио. Многи држе, да се је Липљанско владичанство, које је установио св. Сава, налазило у Старој Србији – судећи по томе, што у Босни има и сада црква у селу Липљу; и по што и сад у близини те цркве стоје рушевине старога православног манастира, ми држимо, да је то владичанство спадало Босни, те које то, а и многе друге прилике упућују нас да верујемо, да је липљанско владичавство, које је установио св. Сава, било друго Босанско православно владичанство.

Остајући при томе, да је Босна пре Турака имала само два православна владичанства, јасно сведочи, да је у њој православних много мање било, него ли богумила, и него ли римских католика. Но православље је све више и више расло, док се католичанство и богумилство све више и више губило; а богумилство се најзад са свим и изгубило. И тако Срби у Босни и Ерцеговини осташе и доцније под Турцима као приврженици трију вера – али не као до сада православне, римске-католичке и богумилске, него као мухамеданске, православне и римске-католичке. У главноме је мухамеданство заменило богумилство, премда је било врло много и православних и католичких Срба, који су се такође потурчили. Пошто је вера мухамеданска

била у Босни у исто време и вера државна, су се босански мухамеданци могли женити и са правим Туркињама; тако се мало по мало однорођаваху крвно од свога Српства. Те које с тога, а које опет услед са свим разумљивог верског антагонизма према Србима православне вере, босански се мухамеданци све то више удаљаваху од свога Српства. Ови се престаше називати именом српским, поносећи се покрајинским именом *Босанац* или чак и страним именом *Турчин*. А свој језик обично називаху *босанским*, много пак ређе *српским*. Најзад су многи од њих свирепо прогањали сваки покрет у корист Српства, те отуд и поста у народу позната изрека: да је потурица гори од турчина.

Иста се је процедура дешавала и са босанским Србима католичке вере, по што се и они почеше удаљавати од свога Српства у толико, у коливо су себе називали *Латинцима* ређе *Босанцима* — а свој језик ону исту штокавштину, коју су дотле сви без разлике називали само језиком *српским*, почеше сада називати језиком *словинским*, ређе пак *босанским*, а још ређе *илирским*.

И овој немилој појави треба тражити узрок изван Босне. Нарочито ко познаје јединствено устројство римокатоличке цркве, томе ће то још појмљивије бити. Латинско и хрватско, па и ино католичко свећенство преплавило је Босну и Ерцеговину, те су под окриљем моћне Аустро-Угарске монархије ширили међу тамошњим Србима католицима вазда антисрпске и Босанцима скроз противнародне идеје. И сами босански католици под утиском таква образовања и васпитања почеше мало по мало заборављати на своје име и на своју народност. Доцније, кад су и домаћи синови почели ићи у католичке свећенике, нису ни сами ништа бољи били од странаца, који су их у против-народном духу поучавали.

Bosanski franjevci većinom rođeni Bošnjaci, polazili su škole izvan domovine. Oni su po visokih školah sticali do duše veliko znanje tako, da su u Bosni bili jedini ljudi, koji su štogod umjeli i razumjeli; ali vrativši se kući, bjehu se većinom otudjili svojem narodu. Pošav za tim na župe (парохије) врли ти људи, знали су пук (народ) свој поучават (направно у вери) али народне свиести и поноса не могоше јим у груди udahnuti, јер ни сами нису право знали, тко су и што су. Prema tomu izgubio је i пук много народне свиести, он је заборавио slavnu prošlost i поријекло своје (направно српско) јер се је protunaravno почео звати *Latinom*, јер да је вјере latinske“. (Vjek. Klaić. BOSNA, str. 98.)

Једини су дакле босански Срби православне вере, који су остали, као што су и били — челик-Срби, називајући и на даље себе *Србима*, а свој језик само *језиком српским*. Али баш за то, што су православни Срби тако чврсто чували и неговали у највећој чистоти име и своју народност српску, за то су баш како католички свећеници, тако и мухамеданске оце и имами, све више убијали код својих верника дух и осећај српски, бојећи се, да би они поред Српства примили и веру православну.

То би био главни разлог, што је католичка и мухамеданска вера затирала име и народност српску код својих верника. Но има томе и других разлога, од којих су и политички разлози знатно утецали ва ову исту ствар. Било сад овако иди онако, једно је ипак остало непромењено код ових однарођених Срба Босанаца, а то је језик српски, којим и сада а којим су увек говорили: тај, језик јесте – штокавштина, коју су и ови дотле називали само *језиком српским*, а коју тек у најновије време почеше називати разним другим именима.

Но и из тог најновијег времена имамо два доказа, да су и босански католици и босански мухамеданци називали свој језик такође *српским*. Тако Хрват Шиме Љубић сам признаје: да је босански фратар Матија Дивковић звао свој језик, то јест штокавштину – *језиком српским*; (OGLEDALO II. str. 354.). Исто је тако г. 1775. написао неки босански мухамеданац речник биља под овим натписом: *Сирф иззе оџлар бејандир*, што значи – „Попис биљака на *српском језику*“ (О. Блау BOSNISCH-TÜRKISCHE SPRACH-DENKMÄLER, 151–174.), Да би пак рођени Босанци игда себе звали *Хрвати* а свој језик *хрватским* (изузимајући најновије доба) нема ни једног доказа.

Но кад су Турци освојили Босну, Ерцеговину, Славонију, готово целу Далмацију и велики део Хрватске, све су се те земље звале именом *Босна*. Да су се доиста све те различите земље и покрајине звале *Босном*, то сведочи од стране Хрвата В. Клајић (види његов историски атлас, карту: 6); а од странаца, који то сведоче помињемо Спрунера (Spruner Menke. 3. Nr. 90.). Е из те прилике, што је у то време Босна са свим нешто друго значила, него што значи Босна данас, а што је онда иначе значила, хтеле би хрватске шовинисте да заведу на странпутицу необавештену своју масу, да су Босанци Хрвати. Те софисте траже оне људе, који су родом из данашње Далмације и данашње Хрватске, али који су спадали у старије доба под географски назив *Босна* – па би хтели, да од далматинских и хрватских примораца направе неке босанске Хрвате. Али то нити у науци, нико у опће има какве вредности.

По томе дакле не чини ништа, што Срби у Босни заведени и необавештени називају свој језик разним именима. Главно је дакле то: што су сви Босанци и Ерцеговци говорили једним и истим језиком, т. ј. штокавштином, као што и данас њом говоре сви Босанци, без разлике вере. Да је тако, то најзад сведочи и сам В. Клајић пишући, да „*svi žitelji slovјenski u Bosni i Ercegovini, bilo ma koje vјere, govore јednim јezikom*“. („Bosna“, str. 74.). А тај један једини народни језик Босанаца јесте штокавштина – дакле језик српски.

VII.

Доказасмо ето тако, и ако у најкраћим потезима, да су у данашњој Босни и Ерцеговини од увек живели Срби, као и то: да је сам тамошњи народ називао и сматрао свој домаћи матерњи језик – т. ј. штокавштину – језиком српским; и то не само до Турака, него и после пропасти Босне. Али Кад је Босна потпала под Турке, силан се народ из ње раселио, како по дадашњој Славонији, тако и по данашњој провинцијалној Хрватској. Како су данашњи Славонци, нарочито они, што су католичке вере, већином дошли из Босне, премда их има, који су дошли и из старе и из данашње Србије, то треба погледати, како су ти некадашњи Босанци, а сада Славонци свој језик и себе сматрали – а нарочито како су своју штокавштину називали. И овом приликом послужићемо се писаним и старинским споменицима и то онима, који су писали сами Славонци католичке вере.

Што се тиче најстаријих споменика из времена, пре него је Славонија допада под Турску, може се рећи, да их управо и нема. Позната су само два писана споменика; један српски, писан г. 1465. у славонском Броду на Сави (MONUMENTA SERBICA 494); а други хрватски, писан у Чаковцу крај славонске и Нове Градишке г. 1469. (I. Kukuljević LISTINE HRVATSKE, p. 104.). Оба ова споменика немају скоро никакове вредности, једно, што сами собом ништа не казују, а друго опет, што се не зна, ко их је писао. По томе им је не само вредност него и њихова правоваљаност веома сумњиве природе. Није дакле друкче, него да се послужимо са споменицима, који нам потичу из доба после ослобођења.

Познато је, како се по одласку Турака из Славоније, поче лепо развијати домаћа књижевност, нарочито она писана чисто народним језивом. Тај пак језик јесте најчистија штокавштина, како се само може пожелети. Па ајде да видимо, како сами Славонци сматрају ту своју штокавштину, т. ј. свој народни матерњи језик?

Почећемо са најученијим мужем свога доба, са Петром Матијом Катанчићем, који је рођен у Славонији – Валпово. Он је до душе писао на страним језицима, али и из тих његових списа врло се добро може разабрати, како он мисли о језику Славонаца – о штокавштини.

За њега је тај језив, језик и л и р с к и ; другог назива он апсолутно нема за језик Славоваца. Па по што је њему штокавштина језик илирски, онда су му и сви они Илири, који год штокавштином говоре. Сад треба видети, где су све, и ко су управо ти Катанчићеви Илири?

У своме делу DE ISTRO etc. (Будимско издање од г. 1798) Катанчић овако каже, да: Црногорци, Србјанци, Бошњаци (наравно разумевајући ту и Ерцеговину) и Срби у Угарској – и то са обе стране Дунава, говоре једним истим језиком, којим и Далматинци – а да се од Хрвата разликују (стр. 108). Шта више исти Катанчић каже и то: Да су се Хрвати од увек разлико-

вали, па да се и данас још (XVIII. век) разликују од Далматинаца и по језику и по домовини – „*prefecto et hodie Croatas ab Dalmatis e patria, et láquendi ratione, distinctos bene novimus*“ (стр. 107.)

Да не би ко мислио, да је Катанчић тиме само то хтео рећи: као да се једино далматински Илири од Хрвата разликују и по домовима и по језику, то ћемо навести и остале његове речи, које ће показати, да је он добро уверен био: да се сви Илири од Хрвата у свему разликују, па и у језику.

Тако он каже: да се осим Далматинаца и сви остали Илири веома знатно од Хрвата разликују; нарочито пак по језику (стр. 227.) А како он за штокавштину изречно каже, да је језик илирски – „*Illyrice*“ (стр. 140.), то је очевидно, да су по њему сви Илири говорили само штокавски. Кад њему сви Илири само штокавски говоре, и кад се такође по њему апсолутно сви Илири разликују у свему од Хрвата, – онда нема сумње, да су Хрвати говорили са свим другим језиком, различним од штокавштвве.

Најзад то се и отуда види, што Катанчић, сматрајући штовавштину за језик илирски, каже: да је кајкавштина (*Carniolica*) језик словеначки, док му је чакавштина језик хрватски (стр. 140.) Ово се потпуно подудара са једном другом његовом вешћу, где сматрајући само чакавце за Хрвате, овакове им границе према Илирима ставља. Он каже: „*Linea ab Dravo per Moslavinam ducta ad Czetinae fluminis Dalmatiae exortum. Regionem ab hac linea in occasum patentem coluere Savienses et horum posteri Croatae usque hodie colunt.*“ (*SPECIMEN PHILOLOGIAE, etc.* 24) А то ће рећи, да Хрвати живе западно од линије повучене од Драве, па кроз Мославину до утока реке Цетине у Далмацији; а на том простору живели су од увек њихови потомци (Чакав-ци), који ту и данас још живе. Јасно је дакле, да по Катанчићу Хрвати нису Илири и да не говоре илирским језиком т. ј. штокавштином. Шта више по њему чак има и више тога, у чему су Словенци (наравно по језику) много ближе Илирима, него ли Хрвати (стр. 150.)

Видели смо, како је Катанчић рекао, који су све то Илири, који говоре штокавштином, т. ј. који говоре онако исто као и Далматинци. Али он каже још и то, како Босанци и Далматинци говоре оним истим језиком којим говоре и Србијанци (стр. 144.); а мало даље и на истој тој страни каже, како сви Срби говоре језиком илирским – „*Serblīi... universi dialecto Illyrice usi*“. Па пошто Катанчић признаје и тврди, да Илири сами себе зову Србима, па да их и други исто тако зову Србима, а и Илирима, а и Власима (стр. 217. и 227.), то онда нема сумње, да је он као и сви његови Славонци, сматрао свој домаћи народни језик за језик српски. Ето таво учени Катанчић и као рођени Славонац и као католички калуђер (фрањевац) сматра свој народни језик, т. ј. чисту штовавштину за језик српски; а све оне, који штокавски говоре за Србе – премда их други поред тога имена још и Илирима, па чак и Власима зову. Да Катанчић није овде помишљао само на православне

штокавце, него такође и на католичке, то сведочи он сам, кад каже: „да вера не чини разлику у народности“ – „ad hic (ritus) non facit diversitatem in gente.“ (стр. 143) Најзад то признаје и сам Људевит Гај, који као Хрват, препородитељ и прави отац данашњих Хрвата каже, да су Срби Илири, и то да су : „Iiri... pod slavnim posebnim imenom *srpskim*“. (ILIRSKЕ NOVINE. g. 1840.) Сад, кад смо све ово видели, могли би поћи и даље, па погледати, шта остали учени Славонци, такође католици, пишу о народу, који живи у Славонији, и о језику онамошњег народа – о штокавштини. Но у место тога ми ћемо се задовољити само са још два домаћа сведока, којима ћемо довољно расветлити ово наше доказивање.

Торквато Брлић такође је, католик и рођен Славонац, па и он каже, да су: „у целом илирском трокуту ж и в е л и Срби римокатоличког и источног (т. ј. православног) закона“ (GRAMATIK DER ILLYRISCHEN SPRACHE, види предговор стр. 3. г. 1854.) Ето где и овај славонски католик – „шокац“, зна и за Илире православне вере и за Илире католичке вере, међу које и сам спада и које он Србима зове. За свој матерњи језик, којим говоре и сви остали Славонци без разлике вере, он изрично каже, да је језик српски (види исту граматику стр. 14.) Три године кашње (1857.) издао је с п о - м е н и к е с р п с к е , за које рече, да их је са немачког на српски превео; а превео их је на чисту штокавштину. Тако би то био још један доказ, да је штокавштина не само од Босанаца и Ерцеговаца, него и од Славонаца сматрана једино као језик српски. Да је пак ма ко, рођен у Славонији, икада рекао за свој језик, за штокавштину, да је језик хрватски, апсолутно нема ни једног случаја све до наших дана. Према томе није ни најмање претерао и згрешио славни славонски песник Матија Антун Релковић, кад се овако у песми обраћао на своје земљаке католичке вере: „O Slavonče! ti se vrlo varaš, koji god mi tako odgovaraš; vaši stari jesu knjigu znali, srpski štili, a srpski pisali“. (Djela M. A. Reljkovića, str. 291.). Када би дакле и на даље почели овако набрајати све премноге доказе о Српству Славонаца и њиховог језика, без разлике вере, не само да би отегли ствар, него би и са свим сувишно било.

Према томе остаје нам још само то, да видимо, којим је језиком говорио онај народ, што је живео у данашњој, као и у Старој Србији. Но и сувише би смешно било доказивати оно, што још нико осумњичио није. Јер како се види из свију писаних споменика старе и данашње Србије, само једно излази, а то је: да су тамо живели сами Срби и да су говорили такође једино штокавштином, коју су као и Босанци и као Славонци сматрали и увек називали једино језиком српским и никако другојаче. Дакле језик и народ данашње Србије, Старе Србије, Босне, Ерцеговине и Славоније био је од увек, као што је и сада, српски – а говорио је једном те истом штокавштином.

Према томе излази само на једно: догод допире штокавштина, дотле допиру и Срби.

Но, има људи, који су и у овако јасну ствар ипак хтели да уведу забуну и пометњу. Има наике народа, који говори штокавски, и то не од увек, па себе у најновије време назива Хрватима, као што и штокавштину не зову језиком српским, него разним другим именима. Овако шта са свим је неприродно – и никако није могло понићи међу самим народом из његове сопствене побуде, него је уметним начином накаламљено школом, црквом и књигом у опће. Ти дакле људи, који се данас осећају и називају Хрватима, а при том говоре штокавски као јединим својим матерњим и народним језиком, нису ништа друго – него похрваћени Срби; т. ј. Срби, који се више не осећају и не зову Србима, али су ипак задржали многе особине народности српске, – па и језик.

Управо баш ова прилика, што су ти похрваћени Срби задржали свој првобитни језик српски, и ако су се престали осећати Србима, била је у стању да охрабри толике надри-научењаке, нарочито хрватске, па су почели тврдити, или су бар почели сумњу у необавештен свет уносити, како тобож штокавштина није језик само народа српског, него и народа хрватског, – а има их, који са свим дрско тврде, да баш отуда штокавштина и није језик српски него једино и само језик хрватски, што како смо видели са свим обратно стоји.

VIII.

Ми би могли одма да наведемо скоро све словенске учењаке, па и многе стране, која сматрају штокавштину једино као језик народа српског. Али у место тога ми ћемо радије навести неколико знатнијих хрватских учењака, који ће нам у овој прилици и ако као наши национални противници, такође посведочити: да је штокавштина језик српски.

Пре свега почињемо са ученим професором бечког универзитета, са В. Јагићем, који и ако није баш изречно тврдио, ипак сматра штокавштину за језик српски. Ми то изводимо из премногих момената његових појединих расправа, чланака и књижевних оцена. Навешћемо овде само један такав пример, који вадимо из његова дела, које носи натпис HISTORIJA KNJIŽEVNOSTI NARODA HRVATSKOG I SRPSKOG; па ево, шта стоји у том његовом делу: „Ono doba (XV. и XVI. век) bejaše jezik srpski čak jezikom diplomatskim: turskoga, ugarskoga i rumunskoga dvora, kada su štogod в Dubrovnikom ili medju sobom ugovarali; to nam dokazuju njihova pisma, koja se nalaze u zbirci srpskih listina, kod Miklošića, kao na primer pisma Amurata II. od 1430. i 1442. g. na republiku dubrovačku, pisma Mohameda II. Alibeja, Hamza-bega, Bajazita II. Selima I. Sulejmana II.; pisma kralja ugarskoga Matije od 1465. g. na fratra Aleksandra Dubrovčana, pisma Ivana Zapolje na Mehmed-bega, pismo Aleksandra vojvode moldavskoga na Dubrovnik i t. d.“ То је само један

пример, а таквих би примера могли још навести, но ми смо задовољни и са овим једним, из кога се са свим лепо види, како и Јагић, и ако Хрват, а као стручан учењак првог реда каже отворено, да су језиком српским била писана сва она напред поменућа писма. Та пак писма писана су чистом штокавштином; шта више оном истом, каковом се сви Срби и данас служе. По томе дакле Јагић као Хрват признаје, да је штокавштина језик српски.

За Јагићем дошао би одма Шиме Љубић, који каже, да *namieste što i šta, s kojima se Srbiji uvijek služi, Hrvati upotrebljuju višekrat ča, a gdje je talijanština imala više upliva ca*. (OGLEDALO I. 68.). Он иде и даље, па до најмањих ситница казује, у чему се све језик српски од језика хрватског разликује, то јест, у чему се разликује штокавштина од чакавштине. Тако он наводи чак и то, како „Hrvati mal da ne svudi izgovaraju **h** kao Niemci a Srbli ne“. (OGLEDALO I. str. 68.) Остајући доследно при својој тврдњи, да је штокавштина језик српски, он и језик Дубровчана и Которана назива и сматра језиком српским, те каже, да су „djela najstarijih spisatelja dubrovačkih i kotorskih rodом srpskim ili barem odgojenih pod uplivом srpskog naričja kako na primjer Šiška Minčetića, Gjore Držića i t. d.“ (OGLEDALO I. str 69 i 70).

Исто тако и суди о штокавштини и Јурко Крижанић, чувени хрватски панслависта, рођен у сред данашње Хрватске, крај Карловца. Он је наиме год. 1666. написао словенску граматику, у којој је између осталог говорио и о језичној разлици између српског и хрватског говора. Ако му се ма шта друго може пребацити, то му се једино не може пребацити, да није знао каковим језиком говоре његови Хрвати, јер је тај језик у исто време и његов сопствени језик. Србе је наравно мање познавао, и то само оне, који су живели у провинцијалној Хрватској, од куда је и сам родом био. С тога он и говори само о штокавштини јужног наречја.

Говорећи дакле о разлици српског и хрватског језика, он каже и то, како писме **л**, ако је код Срба на крају речи, онда гласи као **о**; док исто то **л** код Руса и Хрвата остаје и на крају речи **л**. Даље каже он, како Срби у другом падежу множине имају **а**, док Руси и Хрвати тога немају. Даље говори, како Срби мењају у појединим падежима **г**, **к** и **х** у **ц**, **ц** и **с**, а Руси и Хрвати ни то не чине. У место тога они „ljubet neotminno izrikat ta slova“ и т. д. („Rad“ XVI. 191.–192.) А из свега овог излази опет оно исто, т. ј. да и овај Хрват сматра штокавштину за језик српски.

Сада прелазимо на Људевита Гаја, који је до душе првак илирског покрета, али је ипак Хрват. Шта више Гаја сами Хрвати сматрају као свога народњег препородитеља. Ајдемо дакле да видимо, шта каже тај Гај за језик српски, т. ј. за штокавштину.

Год. 1852. написао је Гај у својим сопственим новинама један чланак, у коме полемишући са Антуном Старчевићем, каза и ово: „Као što ја, tako i

veća čast rodoljubivih Hrvatah, koji braću Srbije i Srbstvo, kao najglavniji temelj jugoslavjanske, ili kako ju mi polag stare dogodovštine nazvasmo, ilirske narodnosti smatramo.“ Дакле Гај и многи Хрвати сматрају Србе као Илире, и то као најглавнију грану и темељ народности илирске. Али како Гај не искључује из Илирства ни остале Југословене, као н. пр. Словенце, Хрвате и Бугаре; то је веома потребно видети, шта он даље о н а ј г л а в н и ј о ј грани и темељу Илирства суди?

Осврћући се узгред у продужењу поменутога свог чланка и на Павла Витезовића, такође Хрвата, који се је много борио за народни језик, овако продужује Гај: „Камо среће, да је он онда (т. ј. Витезовић) као што ми сада у новija времена, најглавније гране језик (т. ј. језик српски)... у својој сјелости prigerlio“. Ето дакле где и Гај признаје, да су сви Илири изабрали један исти језик, и то језик најглавније гране илирске; а та грана, која је у исто време и темељ Илирства, како смо по самом Гају видели, јесте народ српски. Како је пак језик народа српског штокавштина, то онда следи, да и Гај признаје штокавштину за језик српски. До душе и Гај и његови Илири често пута зову ту исту штокавштину и *језиком илирским*, ну то не мења у начелу Гајево тврдо уверење, да је штокавштина, којом сада сви Илири говоре, – језик српски. „Тако на primer – каже Гај – sav svet zna i priznaje, da smo mi književnost ilirsku podigli; no nama još niti iz daleka nije na um palo ikada tvrditi, da to (т. ј. језик, којим је писана илирска књижевност, а то ја штокавштина) nije srpski, već ilirski jezik“. (DANICA br. 36. god. 1846.)

Држимо, да ово неколико важних признања са стране најученијих људи хрватских бејаху довољни, па да се види, како и сами Хрвати сматрају штокавштину за језик српски. Дакле и по п р и з н а њ у самих Хрвата излази, да штокавштина није хрватски, него само језик с р п с к и . Ну ми се не ћемо само тиме задовољити, да то докажемо; ми ћемо и даље поћи, како би са свим потпуно могли доказати и видети: који је то народни језик хрватски, кад већ штокавштина, по признању самих Хрвата, није језик хрватски. И за то ћемо се такође послужити хрватским писцима, који ће нам и у овој прилици сами казати: Који је тај језик, којим говоре Хрвати као својим народним језиком?

Пре свега треба звати, да као год штокавштину, тако и кајкавштину сами Хрвати не држе и не сматрају за језик народа хрватскога. Сам И. Кукуљевић отворено признаје, да кајкавштина није хрватски, него словеначки језик. Када је оно 15. јуна 1861. г. као велики жупан држао говор у троједничком сабору, онда је између осталог рекао и ово: „Jezik onaj, što ga naš narod hrvatski ispod Okića, oko Samobora, u Zagorju i Turovompolju govori (а то је кајкавштина) nije po zakonih jezikoslovlja čisti hrvatski, premda se sade tako zove... te upravo imenom slovenskim (т. ј. словеначким – крањским) nazivao ga je sam naš (хрватски) narod još u XVI. i XVII. vijeku“. Ко зна,

колико је заслужан за Хрвате овај исти Кукуљевић, и коме је познато, какав је страшан хрватоман он био, тај ће извесно моћи и то појмити, од колике је вредности ово његово признање за нашу тврдњу: да кајкавщина такође није језик народа хрватскога.

Али не мисли тако само Кукуљевић, него се може рећи, да то његово мишљење дели и сам Јагић. У једном свом делу доказивао је Ст. Новаковић, да је кајкавщина дијалекат хрватски. То се није свидело Јагићу, па позивајући се на Даничића, који кајкавштину сматра само као *razriječje* *dialekta slovenskoga*, држи, да је Новаковићу „*valjalo, sa svim negdje drugdje gledati Hrvate i hrvatsku književnost, a ni po što u pukom kajkavizmu*“. (RAD XVIII. str. 240). Дакле и Јагић каже, да се кајкавштину ни по што не може узети као језик хрватски. Исто су то и још куд и камо јаче доказивали и остали Хрвати као год и страни писци, међу које на првом месту спомињемо: Миклошића, Будманија, Даничића. Сви су они довазивали не само да кајкавщина није језик хрватски, него шта више, да је и тако звана „хрватска кајкавщина“ много ближе словеначком, него ли хрватском језику. Кад се свему овоме дода још и та прилика, што Словенци не познају никакова друга језика, којим би се као својим народним служили, осим једине кајкавштине – онда држимо, да не ћемо ни најмање погрешити, ако будемо тврдили, да и кајкавщина није језик хрватски него словеначки – крањски.

IX.

Кад знамо и када постоји факт, да ни штокавщина, ни кајкавщина није језик народа хрватскога, онда нам ништа не смета да тврдимо, да је једино чакавщина народни језик Хрвата. И то не од скора, него од најстаријих давнина; управо од онда, од када се за њу зна, па све до дана данашњег. Исту су чакавштину само Хрвати употребљавали као свој језик, па је тако и данас још, само они употребљавају као свој народни језик. Тако чакавштину познаје свеопћа наука, тако је сматрају сви словенски научњаци, па најзад тако је сматрају и сами Хрвати, што и јесте код ове ствари најзначајније.

Да је чакавщина народни језик хрватски, то се и отуда види, што се она и данас још протеже и влада, једино онде, где живе Хрвати без примесе српске или словеначке. Тако н. пр. на оном истом простору где је још Порфирогенит ставио границе Хрватске, после првог досељења њиховог, живели су од увек чакавци. Пред нама су *LISTINE HRVATSKE* што их 1863. г. издаде И. Кукуљевић-Сакцински. Тих листина има 380. (триста и осамдесет), а ни једна не допире источније од Врбаса и јужније од Цетине; другим речима, све су оне писане у оним границама, које Порфирогенит ставља Хрватима и Хрватској. Ако од ових листина изоставимо оне две-три српске листине, које је Кукуљевић уметнуо у своју збирку, такође као хрватске, онда ћемо видети: да су све остале писане искључиво чакавштином. Ова

прилика тако је очевидна, да би свако могао и без коментара одма увидети, да само чакавштину припада име хрватско. То на послетку признаје и угледан хрватски песник Станко Враз, који 1843. г. овако писао о имену хрватском: „po pravu (т. ј. по језику) to dakle ide ime (име хрватско) jedino Hrvate, čakavce, т. ј. onu granu južnoslavjansku, što treba u svom govoru ča miesto *šta* ili *kaj*; a ti Hrvati stanuju od starine u Primorju, po većoj strani primorskih varoših, zadarskom okružju i po otocih primorskih i dalmatinskih“. („Kolo“. III. 31.).

Са малом разликом Порфиригенових хрватских граница, ето где и С. Враз признаје, да су Хрвати само чакавци, а чакавштина да је једино језик хрватски. Сви хрватски писци и старијег и новијег доба, називали су свој чакавски језик, *хрватским језиком*; а нема апсолутно ни једног примера, да је ма који чакавац називао свој језик и себе ни *Словенцем* – *Крањцем*, ни *Србином*. По томе не може бити сумње, да је чакавштина једини народни језик хрватски.

Но признати се мора, да ипак има „хрватских листина“, које су писане штокавштином а које потичу из крајева, докле не допиру историјске и етнографске границе Хрвата. Такове су листине писане од похрваћених Срба; јер како већ напомену смо, има и таквих људи, који се са свим осећају хрватски, сматрају себе и свој језик хрватским, а ипак говоре српски онако исто, како су говорили, док се нису Хрватима звали и осећали. Ти људи јесу данас похрваћени Срби, који су задржали и као Хрвати свој некадашњи језик српски, те од таквих датирају и сви они споменици, који се сматрају хрватским, а међу тим су писани језиком српским, т. ј. штокавштином. За ово имамо прекрасне потврде у томе, што нема ни једне такве листине, која је писана у времену пре српских доселења у крајеве, где Хрвати живе и где се мешају са Србима.

Исто тако има и чакавских листина из крајева северно од Куне, где су се Хрвати са Словенцима мешали, док у опће нема ни једног примера, да су Хрвати били штокавци, где су се само са Словенцима мешали, него су ту као увек само чакавци или кајкавци, који нису нико други, него похрваћени Словенци. На граници крањске границе налазе се два чисто српска села, Мариндол и Бојанци, која су од свуда опкољена самом кајкавштином, па ипак они и данас сачуваше свој чисти српски језик, своју штокавштину. Исто тако има у Истри једно српско село, Перој, такође опкољено од свуда чакавцима и кајкавцима, па је и оно сачувало све до данас своју чисту српску штокавштину. Ово нису пукe случајности, него то су веома јаке чињенице, по којима није тешко докучити, да су једино чакавци Хрвати, а чакавштина народни језик хрватски. Другим речима, где год се спомињу штокавци и кајкавци под именом народности и језика, хрватског треба знати, да су то похрваћени Срби и Словенци. Овом похрваћивању ишле су знатно на руку политичке, а, богме много више ондашње верске прилике; а

таково Хрватство јесте појам чисто уметне и политичке природе, која је новијег датума и који нема ничег заједничког са народом хрватским у генетичком смислу. То новије и политичко Хрватство потиче већ из XVI. века, када, су се Срби, бежећи испред Турака, још јаче него дотле измешали са Хрватима. Понављамо, да су тек мешавином народа хрватског с народом српским и словеначким, поникли ови нови и политички Хрвати; или боље, ови „хрватски“ штокавци и кајкавци. То је најзад свакоме добро познато, ко год се иоле бавио одношајима Хрвата и Срба и ко је ма што год о томе мислио.

Сам учени Јагић, отворено признаје, да тек некако од XV. и XVI. века потичу оне тако зване „листине хрватске“, које су писане у данашњој, Хрватској, а у добу ускочком. Једино те „хрватске листине“ писане су, како сам Јагић вели, штокавштином и ћирилицом. Нама се такође чини, да су те исте листине само за то „хрватске“, што су писане у Хрватској, и што их је г. Кукуљевић утурио у своју збирку LISTINA HRVATSKIH.

Чудновата и у свету ретко позната појава, која код Хрвата у велико влада, јесте необична манија за својатање туђега у опће, а напосе за својатањем туђих језика, напуштајући при томе свој сопствени. Таково поступање урадило је веома, немилим плодом, јер је народ хрватски постао скроз равнодушан, како према свом језику, тако и према својој народности и домовини. У томе се тако далеко ишло, да и сам Смичиклас признаје како се „Hrvat po stotinu puta i gotove uvijek sam nazivlje općim imenom *Slaven*, a gotovo nikada *Hrvat*“. POVIEST HRVATSKA I, str. 500).

Тако је ето потрајало све до ослобођења Хрватске и Славоније испод Турака. А одма после ослобођења почну се Хрвати прибирати око народне књижевности увиђајући једва једном, да се књижевност не мора само на латинском, немачком и мађарском језику писати. Но на првом кораку морали су се спотаћи, по што ни сами нису знали, ко су и шта су; којој ли народности припадају и који је њихов народни језик. Уза све то много су хтели, а снага им бејаше премалена, за то се сва тадашња књижевност њихова преокрете у илирску. Први њихови људи почеше проповедати заједницу свију Југословена под опћим и заједничким именом илирским. Том су се покрету одазвали многи Словенци, али се Срби не одазваше, поглавито с тога, што су зарана приметили, како је то Илирство уперено, у првом реду против Српства. То најзад сведочи и сам др. Шиме Мазура, који каже, како је „idejom ilirstva i jugoslavenstva bila namijenjena Hrvatskoj mnogo šira zadaća od one, koja se danas specifički izrazuje izrazom hrvatske državne misli“. (PROGRAMI, i t. d. str. 42) Но још нам боље казује то исто хрватски песник Драг. Раковац пишући г. 1843. свој MALI KATEKIZAM ZA VELIKE LJUDE. Тако он каже, да Хрвати само за то зову Илири „što hoćemo da imamo literaturu, a znamo da naše tri hrvatske županije – ne mogu imati svoje posebne literature. Naša literatura treba da obuhvati i ostalu našu braću po krvi i jeziku: Sla-

vonce, Dalmatince, Srblje, Krajnce, jednom rečju sve jugo-zapadne Slovene. Ona se (направно литература) ne može nazvati *hrvatskom* po tome, što bi tada svaka od rečenih narodnosti (т. ј. илирских) mogla zahtevati, da se zove i njenim imenom, zato se eto moralo uzeti jedno opšte ime... a to je *ilirsko*“. Из свега се дакле лепо може видети, како су тада малени и незнатни Хрвати хтели, да се помоћу Срба и Словенаца повећају и рашире; и то поглавито баш илирским покретом.

Узмемо ли сад све оно на ово, што су и како су, и пре и после илирског доба, Хрвати поступали према Србима, биће нам на мах све оно јасно, шта су Хрвати смерали са Илиризмом постићи. Но главно је ипак то, и не да се ничим побити; да су Хрвати примили у илирском покрету штокавштину од Срба и – да се тек од онда са њоме служе, од када су дошли у ближи дотикај са народом српским, управо од онда од кад потичу прва похрваћивања Срба прво у Далмацији, па много доцније у Босни, Хрватској и Славонији.

Х.

Први међу Илирима, био је др. Деметер, угледан драмски песник в првак тадашњег илирског покрета, који је искрено исповедио још 1847. године, како су сви Илири усвојили један једини језик те га признали за свој илирски језик. Јер „perva naša skerb bila je odlučiti – вели Деметер – које jugoslavjansko nariečje podići se ima na naš književni jezik“. (DANICA br. 12) Тај језик, што га Хрвати изабраше за опћи језик илирски, јесте језик српски, наиме штокавштина, што признаје и сам Ш. Љубић кад каже, како „današnji Hrvati, kojih nema mlogo, na Gajev poziv odlučno odstupiše, od svojga (језика) pomiešanog poriekla... te su ozbiljno poprimili tako zvane srpske načine i oblike, jezične... do ciela u učenju i u javnom životu“. (OGLEDALO I. str. 71)

Но на место да буду благодарни Србима, по неки Хрвати почеше доказивати, да штокавштина није само српски, него и хрватски језик; па се најзад нађе и ученија глава, добро познати „првак народа х р в а т с к о г “ др. Антун Старчевић, ком не беше стид образ, кад рече 1852. г. да он не за српски језик. Баш у Гајевим NAR. NOV. налазимо неколико чланака, где између осталог и то да „Hrvati imaju tri narječja i to: štokavsko, kajkavsko i čakavsko“. Тоба ради на Гаја, чудећи се, како је могао допустити Старчевићу, да такав памфлет штампа баш у његовим NAR. NOV., које су дотле са свим друкчије писале? На то је устао Гај, те је 3. новембра 1862. г. написао „Izjavljenje radi Starčevićovih članakah o Srbima i serbskom jeziku“. Ту се он правда, да је то могао учинити Старчевић само за то, што је у одсуству Гајевом исти памфлет протурио у његове новине. Те најзад признаје, да су хрватски Илири увели у свој целости језик српски књижевност хрватску.

Још много пре тога написао је Гај 1846. год. у ДАНИЦИ чланак под натписом „Ћије је коло?“ Говорећи у том чланку, чији је овај језик штокавски, што га сви Илири у свој целости усвојише, он каже: да је **српски**. Ево тога његовог признања: „kako da se prepiremo, što je kod Srbaljah narodno, što li nije; kod Srbalja, u kojih od oltara do čobana ništa biti ne može, što ne bi narodno bilo; kod Srbalja, od kojih mi jezik (направно штокавштину) u svojoj mudrosti i u svom bogatstvu i običaje u svojoj izvornosti i čistoti učiti moramo, ako hoćemo (направно Хрвати) da ilirski život obnovimo; kod Srbaljah, koji su u svetinju svoga srpstva onaj narodni duh i ono rodoljubstvo uzdržali, kojim smo i mi u novije doba, radi sloge pod prostranim imenom 'ilirstva', novim, životom uskrsnuli; kod Srbalja, koji su nama (Хрватима) od starine sve sačuvali, a kojima mi malo, ili sa svim ništa glede samoga narodnoga života dati ne možemo... Nikako se neda izvesti ona posljedica da nešto nije srpski samo zato, što je i ilirski... Ta na primjer sav svet zna i priznaje da smo mi književnost ilirsku podigli; nu nama još niti iz daleka nije na um palo ikada tvrditi, da to nije srpski već ilirski jezik; pače se ponosimo i hvalimo Bogu velikomu, što mi Hrvati s braćom Srbljima sada jedan književan jezik imamo“. Ето тако и сам Гај, као прави отац и препородитељ данашњих нових, или боље да речемо, политичких Хрвата, отворено признаје, да је он узео језик српски заједно са народним обичајима и песмама за књижевни језик код Хрвата.

Шта више, он се поноси, што Хрвати сада, по што су примили српску штокавштину, имају са Србима један и исти књижевни језик. Дакле кад се све уважи, онда излази, да су Хрвати узели српски језик само за књижевни језик, а народ хрватски и на даље је остао при своме старом језику – при чакавштини, као што њоме и данас још говори. Са свим се друго смерало са примањем језика српског, али се хвала богу није успело; па за то, кад су Хрвати видели, да никако не могу Србе прогутати – и да Срби и на даље остају Срби и ако су Хрвати примили њихов српски језик, а у нади, да ће их тако лакше похрватити – почеше губити сву вољу за Илиризам.

Они се на брзо осведочише, „da ne valja niti po mraku ilirske kule graditi, niti odviše u druge se uzdati i njihovo prijateljstvo tražiti, već da je najbolje na temelju svoje historije i svojih starodavnih pravah razvijati svoje biće“. (POZOR br. 70. 1863.). Тако се завршило Илирство, са којим су се Хрвати без по муке раскрстили, али није тако лако ишло са растајањем од тек примљеног српског језика. Српски језик, који је све више међу Хрватима продирао, нису никако хтели одбацити, и ако је још 1845. год. жупанија загребачка захтевала „ukinuće novog ilirskog (т. ј. српске штокавштине) i uvođenje starog hrvatskog pravopisa, te razdvojenje osnovane katedre hrvatsko-slavonskog jezika i književnost, u jednu katedru hrvatsku a drugu s l a v o n - s k u “. Овде је очевидно, да се под катедром језика славонског разумевао

онај исти језик српски, што га је Гај по сопственом признању узео од Срба, те га у целини увео у књижевност хрватску.

Премда је опћа жеља пука хрватског била, да се Хрвати посве опросте илиризма и језика српског; и ако се то најзад и у новинству захтевало, — ипак се штокавштина никако није из хрватске књижевности испустила, него је и у све школе и звања уведена. Она поче мало по мало продирати и у јавни и у приватни живот скоро свих Хрвата, те поста чак и званични земаљски језик целе троједне краљевине.

Тако, када је Вебер Ткалчевић 1885. г. казао у скупштини „Матице Хрватске“, да примећује, како неки млађи писци хрватски све то више пријањају уз начин писања „који се обично зове *srpski*“ а то је штокавштина, и да он тај исти језик назива и *хрвајским* само за то, што њиме данас говоре и неки Хрвати, — то је он и сувише скроман био, нарочито према ономе, што су поједини Хрвати о српском језику говорили и писали. Њима није баш ништа сметало, да својатају језик српски заједно са словеначким, поред свег тога, што је народ хрватски још и у XVIII. веку називао кајкавштину само *словеначким* — *крањским*, и што је штокавштину све до наших дана свако живи од Хрвата сматрао као језик „влашки“ т. ј. српски. Данас пак, почињући од последњег сеоског писара, па све до универзитетског професора, нема ни једног Хрвата, који дрско не тврди, да је *ш т о к а в ш т и н а* језик хрватски, изузимајући прост народ, а особито кајкавце, који још увек сматрају штокавштину као „влашки“ т. ј. као српски језик.

Разгледамо ли мало боље код наше браће Хрвата ту чудну појаву за својатањем туђих језика, видећемо, како су они управо од најстаријих давнина веома силно нагињали за присвајањем туђих народних обележја, а нарочито туђих језика. Тако је било времена, кад су се Хрвати служили искључиво латинским језиком; кашње су примили језик мађарски, онда словеначки-крањски, па затим немачки — и најзад ево где примише и наш српски језик. Како је извршено то примање нашег језика, ми смо потанко разложили у овој нашој књижици и судећи по томе, можемо поново као са свим поуздано закључити и рећи: да су једини прави Хрвати они, који говоре чакавски. Они пак Хрвати, који говоре кајкавски и штокавски такође су Хрвати, само што не говоре својим, него туђим — српским и словеначким језиком. Али такови Хрвати нису прави, јер су постали од похрваћених Словенаца и Срба, те су као такови које политиком, а које школом и црквом створени. Не ћемо дакле претерати ни мало, ако кажемо, да је појам таковог новог хрватства пуки политички појам. И тако дакле можемо завршити ову вашу књижицу са необоривим доказима потврђеном истином: да су Штокавци само Срби, а штокавштина да је само језик српски!

Погрешке у овој књизи ове су:

На страни 13. у реду 11. одозго стоји слово и, место њега треба да дође мала линијица (—).

На страни 31. у реду 10. одоздо стоји реч *ѣровинцијалној* а њу треба сасвим изоставити.

На страни 32. у реду 6. од озго стоји *Чавовцу*, у место *Човцу*.

На страни 41. у реду 1. одозго стоји *sroće* на место *sreće*.

S. M. D. 1895: С. М. Д. ХРВАТИ И ЈЕЗИК СРПСКИ. Нови Сад: Штампарија Светозара Милетића. — 53 с.

Љубомир Стојановић
[1860–1930]

О индивидуалисању српског језика

(Приступна беседа)

[1896]

[...]

Узимајући овако да су Словени сеобом из заједничке домовине понели собом један прасловенски језик, и да се стварање данашњих словенских језика извршило у садашњим седиштима њиховим, објашњава се још једно тамно питање, које није ни покушавано да се објасни. На име, откуд С р б и на југу и С р б и на западу, Лужички Срби; откуд Х р в а т и на југу и Х р в а т и у Чешкој? Зар нису то пре сеобе могла бити једна иста племена, па разишавши се географски створили данас различне језике?

*

Ако се овако схвати постанак српскога језика, онда се одмах на другу основу ставља и питање о дијалектима.

Данас се од Триглава до Црнога Мора развијају три књижевности: словеначка, српска и бугарска, писане трима је језицима: словеначким, српским и бугарским. Свакога школованог човека из тих земаља лако је по говору или писању одредити коме језику или којој књижевности припада. Али није тако лако по говору одредити којим језиком говори и прост народ, јер од сто нешколованих људи осамдесет ће се моћи прибројити једном, другом или трећем језику, али ће остати десет за које се не може одлучно рећи да ли говоре српски или бугарски, а за других опет десет тешко ће се рећи да ли говоре српски или словеначки. На словенском дакле југу не говоре се три језика, као што се на трима језицима пише, већ се говори низ дијалеката, које наука о језику, и ако их још није све ни избројила, а то ли да им је све особине испитала, скупља у три целине, три језика: бугарски, српски и словеначки, остављајући опет између српског и бугарског с једне и између српског и словеначког с друге стране по један појас, који чини прелаз од једног језика к другом, и који се не може сасвим придати ни једном ни другом.

Докле год допиру у старину наши споменици, налазимо и дијалеката, само што су дијалектичке разлике све мање, што је старина већа. Али и кад бисмо могли ићи за њима до самога почетка, не бисмо дошли до једног доба, кад се говорило свуда једнако српски, свуда једнако бугарски, свуда једнако словеначки, јер поступним нестајањем разлика међу српским или бугарским дијалектима, нестаје поступно и разлика између самих језика,

тако да ми пратећи буди који дијалекат ка његову извору улазимо непосредно у прасловенски језик. Једнако се говорило дакле само онда, кад се говорило прасловенски. Чим се од прасловенског језика почео стварати нпр. српски, одмах су почеле ницати и дијалектичке разлике, које су се у даљем животу све више развијале.

По овоме би изишло да је број дијалеката у старини био исти колики је и данас, само су разлике између њих некад биле много мање него што су сада [...]

*

Овим би наш говор могао бити завршен, да нема још једног питања, које сам нарочито избегавао, и о коме је врло тешко говорити, а да човек не зађе у политику. А то је питање о имену.

Рекли смо да сви дијалекти који се говоре између језика бугарског и словеначког чине једну целину, али та целина нема и једно име, већ два: језик *српски* и језик *хрватски*. А како су оба имена подједнако стара, те се не може ниједно оспоравати, настало је питање докле је чије. Али то питање – шта је чије – компликује се нарочито тиме, што је сада књижевни језик и оних што се зову *Срби* и оних што се зову *Хрвати* један исти. А кад је тако је з и к престао бити мерило за и м е, онда није никакво чудо, што се у последње време дотерало дотле, да становници једног истог града, који су и исте вере, и исте буквице, а често и крвни рођаци, једни себе зову Србима а други Хрватима. Исти такав појав виђа се и на истоку између Срба и Бугара. Има по Македонији села у којима су чланови исте породице неки Срби а неки Бугари. У једном селу била су два попа пашенога и један се звао Србином и признавао је патријаршију, други се звао Бугарином и потпадао је под егзархат.

Кад је тако код необразованих и полуобразованих људи, онда је појмљиво зашто се питање ни у науци не може расправљати без неке нервозности.

По моме мишљењу за време досељења Словена на Балканско Полуострво имена *Срби* и *Хрвати* била су племенска а не географска; имена пак као: *Захумљани*, *Дукљани*, *Травуњани* итд. била су географска. Да се име *Србин* и *Хрват* распростирало на велики број народа, а није било сведено на уске границе, види се по истим именима народа у Лужици и Чешкој. Ако је и било других каквих племенских имена, та племена нису била многобројна, и њихова су се имена врло рано изгубила. Српско и хрватско име ширило се докле су се шириле и државе српске и држава хрватска. Нестанком хрватске државе устукнуло је и име хрватско, јер га није подржавала космополитска црква католичка. Српско име одржало се и после пропасти државне, али само код православних, јер се идентификовало с вером; Срби католици, као и Хрвати, остали су без имена.

Ова за свакога беспристрасног посматрача тако јасна ствар није јасна онима који су од малена навикли да то питање слушају друкчије тумачено. Само тиме се може објаснити, што је са стране којој се пристрасност никако не може пребацити изречена мисао, да у Босни у тринаестом веку име *Србљин* није још означавало народност, већ да је означавало православног или можда патарена, према имену *Влах*, које би тобоже означавало католичког Дубровчанина.¹ Ништа нам се не вели како се звао католички Бошњак.

Кад се зна да су се патарени, кад су хтели да истаке религијску разлику, између себе звали *добрим људима* или *добрим крстијанима*, онда је врло мало вероватно да је и име *Србљин* исту улогу играло. Исто је тако мало вероватно да је у то доба име *Србљин* означавало православног, јер ако је у тринаестом веку у Босни икако и било православља, морало га је бити мало, неуређеног, без црквене јерархије. Кад је у то доба и у Србији једва било утврђено и хришћанство, а камоли православље, као што се то јасно види из Немањиних и Савиних биографија, како ли је тек могло у то доба бити у Б о с н и која није имала свога светог Саву? Држати дакле да је у првој половини тринаестог века име Србин било синонимно с православним, не значи ништа друго до појмове осамнаестог века преносити у тринаести.

Па баш и да узмемо да се у дванаестом столећу Дукљанин, Захумљани, Босанци, итд. још нису звали *Србима*, већ да су чували своја стара имена, они су у току средњег века та своја стара имена заменили *српским* а не *хрватским*.

У осталом, ако је тачно оно што смо раније рекли да су сви Словени кад су населили Балканско Полуострво говорили једним прасловенским језиком, и да су данашње разлике у језику постале овде утицајем несловенских покорених народа, онда сва препирка око имена има важности само за политику а не и за науку. Јер да су се н. пр. Срби и Хрвати при досељењу разделили на двоје, па да је једна половина Срба и Хрвата заузела земље на истоку а друга на западу, и да су до сад очували своја имена, данас би Срби и Хрвати на истоку говорили не само једним језиком већ и једним дијалектом, и били би потпуно међу собом једнаки, док би се, поред једнаког имена, говором јаче разликовали од својих имењака на западу. Место тога Срби су заузели исток, Хрвати запад; што нису постала и два језика, као н. пр. српски и бугарски, нису узрок ни једни ни други, већ је томе узрок што је покорено становништво на целом пространству било у главном исто.

Да није било Гајева илирског покрета, опет би се како тако могло разграничити српско од хрватског. Х р в а т с к и дијалекти били би они који-

¹ Jagić, Arch. XVII, 62. 376

ма говоре и пишу они који себе Хрватима називају, а српски би били они којима Срби говоре. И као год што ја никад чакавски дијалекат не могу назвати *српским* у оном смислу у коме то велим за овај дијалекат у коме ово пишем, јер знам да нема ниједнога човека који чакавски говори, а *Србином* се зове; исто тако и Хрвати не треба да се љуте, кад им се рече да је онај дијалекат, којим говоре и пишу, или боље рећи, којим се труде да говоре и пишу у Загребу, дијалекат *с р п к и*, јер до илирског покрета није било човека који је тако говорио и писао а да се Хрватом називао; напротив тим дијалектом говоре Херцеговци, народ који се од старине само Србима називао. Ко би хтео тај дијалекат звати хрватским зато, што у најновије време има и Херцеговаца Хрвата, могао би га са већим правом назвати и турским, јер има још више Херцеговаца који себе Турцима називају, и то не од скора већ од три-четири стотине година. Како је бесмислена сва ова препирка о имену, најбоље ће се видети ако претпоставимо да су у исто доба кад и Хрвати примили херцеговачки дијалекат за свој књижевни језик и Бугари и Словенци, и назвали га Бугари бугарским, а Словенци словеначким. Зар ми не бисмо изгледали смешни, кад бисмо им стали доказивати да то није језик ни бугарски ни словеначки већ српски?

Да се у макар ком другом народу десио случај, да се једно племе одриче свог дијалекта и пригрли у књижевности језик свога многобројнијег брата, коме је лепоту језика и богатство народне књижевности признала цела образована Јевропа, као што је то био случај са Гајевим покретом, тај би корак био сматран као срећа за оба племена. И то што би код сваког другог народа донело срећу, нама је донело несрећу. У место слоге, братства и јединства наступио је раздор, мржња и поцепаност о каквој се пре Гајева рада није ни сањало да уопште може искрснути међу нама и Хрватима.

Жалостан факт о коме не могу да говорим, јер сам већ дошао на границу одакле политика почиње.

Stojanović 1896: Стојановић, Љубомир. О ИНДИВИДУАЛИСАЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА: Приступна академска беседа 11. јануара 1896. – In: *Глас Српске краљевске академије*. – Београд. – ЛП. – С. 1–29.

[Додатак]

Одговор Љубомира Стојановића на текст Ватрослава Јагића ПРИСТУПНА АКАДЕМСКА БЕСЕДА ЉУБ. СТОЈАНОВИЋА (Archiv für slavische Philologie, Wien. XIX, s. 270–275).

[...]

Завршетак реферата који обухвата само четрнаест врста додирнуо је толико питања, да би се о томе могла написати читава књига. И ја ћу се овде ограничити само на двоје.

Ја сам у својој беседи рекао да се језик којим говори народ у Србији, у Босни, у Херцеговини, итд. мора по науци звати *српски*, јер се и народ тим именом зове, и ако њиме п и ш у и Хрвати; и да се језик којим говоре далматински острвљани и неки део приморја, мора звати *хрватски*, јер се народ тако зове, и ако њиме не пишу Хрвати, и указао сам на извор данашње аномалије. На моје велико задовољство могу констатовати да се у томе потпуно налазим на земљишту на коме и г. Јагић. У свом реферату на књигу г. Флоринског ОБЗОРЪ ВАЖНѢЙШИХЪ ТРУДОВЪ ПО СЛАВЯНОВѢДНІЮ (одмах иза реферата о мојој беседи), говорећи о мишљењу г. Флоринског о словачком дијалекту, препоручује да се то питање свестрано испита, а не само по гласовним особинама, и додаје (стр. 277): „Ако се тако учини, тада, по моме мишљењу, узима словачки према чешком од прилике у исти положај као доњолужички према горњолужичком, кашупски према пољском, малоруски према велико и белоруском, *маћедонски* према *буџарском* и **српском**, *кајкавски* према *словенском* и **хрватском**.“ Овде се истина изрично не каже шта је српско а шта хрватско, али између маћедонског и кајкавског дијалекта налазе се, у главном, само дијалекти ш т о к а в с к и (српски) и ч а к а в с к и (хрватски). А друго ја ништа нисам хтео ни казати ни доказати. Да ли сам ја то расправљао објективно или су из мене говориле страсти, то остављам да расправе они, који ту ствар врло добро познају, а који се не зову — ни Срби ни Хрвати.

На моје мишљење о значењу имена *Србљин* у Босни у XIII веку (стр. 26.–27.), које је противно његову (у Arch. XVII), г. Јагић само вели: „Мој млади пријатељ је тако љубазан, да ми пребацује ситничарске мотиве и пристрасност у расправи публикованој у XVII књизи нашег Архива. *Ја се од њега у томе и разликујем, што имам храбрости, да у очи погледам истооријским фактима и да при том не ћићам, да ли је то пријатно нашој модерној тапштини или не.* Мени истина никад не одузима храбрости, а ја наравно не замишљам да је увек видим, увек налазим.“ (овде стр. 352).

Ја сам свој одговор штампао у децембру 1895. а читао у јануару 1896. г., те нисам могао имати на уму какве његове ситничарске мотиве и пристрасност, и још сам изрично рекао да је тако мишљење изречено „*са стране којој се присѣрасности никако не може пребацивати.*“ (ц. 26.). Ја сам само мислио да г. Јагић у овом питању није истину погодио. А то сам рекао не из какве „модерне таштине“, већ са историјом у рукама. Г. Јагић ничим није оборио оно што је Даничић у свом Рјечнику казао, а тек кад би се то могло оборити, онда би се могло приступити оним комбинацијама које је г. Јагић у поменутом чланку изнео. И за мене је истина исто тако света ствар, као

год и за г. Јагића. Никад ништа нисам ни рекао ни написао што би, у колико ја то знам, стајало у опреци са њом. Разуме се да ћу ја у томе чешће погрешити него један Јагић, који за собом има скоро толико година знаменитога рада колико ја живота. Али у одважности да историјским фактима право у очи погледам, ту не дам преда се никоме, јер за ме она имају важност као истина, а истина је света. Моја „модерна сујета“ нема с тим никакве везе, јер моји идеали нису у п р о ш л о с т и већ у б у д у ћ н о с т и , а на основу с а д а ш њ о с т и .

Али о свему томе, о односима Срба и Хрвата, па и Словенаца, о чему се говори на стр. 278. Archiv-a, где је нашао места чак и Nothausdruck, ја нећу да говорим, јер се тиме већ залази у политику, а на томе пољу ја се нисам рад сретати с мојим многопоштованим пријатељем г. Јагићем.

марта 1897. год. у Бечу.

Љуб. Стојановић

П. С. Ја бих овај одговор радо послао у Archiv, али из искуства знам да г. Јагић нерадо даје места полемици у свом листу.

XX в(иј)ек/v(ij)ek
Прва половина / Prva polovina

Milan Rešetar
[1860–1942]

Mea culpa
[1912]

[...]

Ali opet još sam uvijek držao one Miklošićeve teorije da su jedno Srbi a drugo Hrvati, te sam tu misao branio i u nekim člancima spljetskoga NARODA i u svojoj doktorskoj disertaciji, koju mi je štampao Jagić u XIII knjizi svojega Arhiva. Ova je moja radnja dala povoda Jagiću da o njoj tamo progovori i da dokaže, koliko su na krivu putu svi koji traže da sa jezične strane odvajaju Srbe od Hrvata tražeći u jeziku samo dva dijalekta, čakavski i štokavski, i proglašavajući prvi hrvatskim a drugi srpskim „jezikom“. Još me je ljepše o mojoj bludnji uglavio Jagić u svojim privatnim pismima, pa imam njemu da zahvalim što sam prešao k onima što ne razdvajaju j e d a n n a r o d zbog njegova d v a i m e n a , nego naprotiv traže da riječju i djelom posvjedočavaju jedinstvo našega naroda ne čineći nikakove razlike između „srpskoga“ i „hrvatskoga“ i priznajući opravdanost jednoga i drugoga imena za cijeli opseg našega naroda.

Tako sam ja od separatiste postao unitarac te se iskreno veselim što je sadašnja omladina pametnija nego li smo bili mi, koji smo mislili da nam je „sveta“ dužnost dokazivati da nešto jest srpsko a nije hrvatsko i paziti da se koja hrvatska ovčica ne izgubi u srpski tor. Bogu hvala ima sve više i među starijim i među mladima koji misle da je među Srbinom i Hrvatom ista razlika kao i među kruhom i hljebom, to jest – ako izuzmeš ime – nikakva, ali opet ne smijemo se previše veseliti a još manje smijemo misliti da je stvar svršena, jer na žalost ima i na jednoj i na drugoj strani još uvek dosta separatista, kojima su vjerske, imenske i historijske osobine jače i preče od narodnoga i jezičkog jedinstva i od... zajedničke narodne nevolje. Bog im prostio i bog ih prosvijetlio prije nego bude prekasno.

Rešetar 1912: Rešetar, Milan. MEA CULPA. – In: MILAN REŠETAR ISPOVEDA 1912. KAKO JE PROGLED AO DA SU SRBI I HRVATI JEDNO. – Novak, Viktor. *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva*. – Beograd:1930, Državne štamparije. – S. 610–611. – Prvi put objavljeno: Rešetar, Milan. MEA CULPA. *Zora*, Mostar, br. III/2, april.

Milan Rešetar
[1860–1942]

Odgovor u anketi VEDE
[1913]

Što se tiče Vaše ankete u pogledu užega zbližavanja Slovenaca i Srbohrvata mislim, da niko ne može o tome sumnjati, da je tako zbližavanje korisno a i potrebno za oha naroda, – jedino se mišljenja mogu razilaziti u pogledu u pitanje, k a k o bi se to izbližavanje imalo izvoditi i d o k o j e m j e r e izvesti. Ideal bi nam naravski imao biti da od dva naroda postane jedan, ali kao svaki ideal, tako se i ovali neće moći postići tako, a teško da ćemo mu se moći i približati političko-adminisitrativnim granicama i književnim jezikom; štoviše ja sam potpuno uvjeren, da bi cijela akcija, što bi se potakla od pojedinih lica ili korporacija, ostala bez svakog uspjeha dokle god nas dijele političke granice i književni jezik. Kako bi se mogla i morala ukloniti ova prva pregrada, to je pitanje, kojim se moraju baviti u prvome redu naši političari, – ja, kao filolog, mogu samo da rečem što mislim u pogledu književnoga jezika.

Jezično pitanje riješiće se samo sobom, čim se riješi političko pitanje; ne može pak biti sumnje, kojim će se pravcem ono prvo riješiti: Ako će Srbohrvati i Slovenci da imaju jedan isti književni jezik, to može biti samo srpsko-hrvatski, – to priznavaju i svi Slovenci, koji uopće misle, da bi se ova dva naroda imala stopiti u jedan. Ali je s druge strane istotako sigurno, da bi bio sasvim uzaludan i za nacionalnu eksistenciju slovenskoga naroda vrlo štetan i opasan svaki pokušaj, da se to provede prije nego li se uklone političke granice, što u austro-ugarskoj carevini dijele Slovence od Srbohrvata, – taki bi pokušaj u današnjim prilikama još slabije uspio nego li prije gotovo 80 godina pokušaj, da se „ilirski“ pokret prenese i u slovenske krajeve. Na jezičnom polju ne ostaje za sada ništa drugo, nego li da se drugi drugijem približavamo, dokle je to moguće.

Isključeno je naravski stvaranje nekog novog umjetnog književnog jezika, koji bi bio, pa makar samo u maloj mjeri, mješavina jednoga i drugoga jezika, pa ne znam, da bi ko na što takova ozbiljno mislio. Ali ako se ne može to učiniti, može nešto drugo, koje bi opet dobro pripremilo zemljište za ujedinjenje u pogledu književnoga jezika. Sa slovenske strane moglo bi se u tome pogledu dosta učiniti, trebalo bi naime, da slovenski književni jezik traži i nagje svoj najjači oslon u srpskohrvatskom, a to tako, da bi se gdje megu raznijem oblicima, riječima i rečenicama, što ih ima slovenski jezik, ima i takovih, koji

su jednaki sa srpskohrvatskim, uzimali za književni jezik ovi zadnji, što su zajednički jednomu i drugomu jeziku; nadalje, gdje slovenski jezik nema – osobito za pojmove i predmete moderne kulture i civilizacije – svojih izraza, trebalo bi, da ih slovenski književni jezik uzimlje iz srpskohrvatskoga a nikako da ih traži u češkom ili ruskom jeziku ili da kuje nove riječi drukčije od srpskohrvatskih. Napokon trebalo bi, da se Slovenci odluče, da prihvate fonetičku ortografiju srpskohrv. književnog jezika; tim bi nestalo vrlo mnogo razlika u pisanju i dosta se izjednačio spoljašnji oblik jednoga i drugoga jezika.

Manje bi se moglo u tom pogledu doći u susret od srpsko-hrvatske strane: Mnoge turske riječi, što se govore i pišu u Srbohrvata, smetaju mnogo Slovencima, ali teško da će se njihov broj moći znatno umanjiti, jer su one odveć obične u onome dijelu srpskog naroda, koji je dao moderni književni jezik, pa premda se s više strana u zadnje vrijeme nastojalo, da se i s te strane čisti književni jezik, nije bilo velikog napretka; sada pak, kada ulaze u granice srpskohrv. književnog jezika mnogi krajevi negdašnjega turskoga carstva, gdje je takih turskih riječi još više nego li u ostalim srpskohrv. zemljama, sva je prilika, da će broj turskih riječi još više narasti. Prije bi se moglo postići, da Srbohrvati zapadnih krajeva, koji pišu jekavski (vrijeme, vjera itd.) za volju Slovencima i Srbohrvatima istočnih krajeva prihvate ekavski izgovor (vreme, vera itd.), čime bi se srpskohrv. književni jezik znatno približio slovenskomu.

Eto, to ja mislim, da bi naši književnici mogli i morali učiniti, dok naši političari postignu ono, što je potrebit uvjet za združenje slovenskoga i srpskohrvatskoga naroda u našoj monarhiji.

Dr Milan Rešetar, Dunaj.

Rešetar 1913: Rešetar Milan. [Odgovor u Anketi VEDE]. – In: VEDA. – Ljubljana. – 3. letnik. – S. 377–379.

Јован Скерлић
[1877–1914]

Источно или јужно наречје¹
[1913]

У првој половини XIX века у српско-хрватском народу, који је дотле живео покрајински поцепан, јавио се снажан покрет ка уједначавању и јединству. Велики успех у томе правцу био је што су локалне књижевности ишчезле и што се културни и књижевни живот нашега народа усредсредио око два средишта: Београда (у први мах Новог Сада) и Загреба. Нарочито је било од значаја што су Срби и Хрвати дошли до једног књижевног језика. Али, остало је још јазова између оба дела нашега народа: постоји пре свега тешко премостива, и за наш народ фатална подвојеност на три супротне вере, затим остале су још две азбуке, латиница и ћирилица; и, најзад, два наречја којима се у књижевности служи, источно и јужно.

Народно јединство иде својим природним током, и тај процес изједначавања, иако спорији но што би требало да буде, не може се ничим зауставити. Напредак иде по самој природи ствари, и свакога дана долазе нова питања на решавање и чине се нови кораци у напред. Једно од таквих питања које је сасвим сазрело, и које се практички почело решавати пре но што је теоријски потпуно претресено, јесте питање: којим наречјем треба писати у српско-хрватској књижевности, јужним, јекавским, или источним, екавским.

На то питање покушаће се, са чисто практичне и књижевне тачке гледишта, дати одговор у овоме предавању.

I

Како је јужно наречје ушло у књижевност

Два најстарија наречја српско-хрватска јесу екавско и икавско, источно и западно. Источним наречјем писани су споменици старе српске књижевности, западним наречјем писане су старе приморске књижевности, и то је био језик народне хрватске цркве. Јужно наречје, јекавско, најмлађе је. Оно се јавља од XIV века, у југозападним крајевима нашим. Оно се шири откако су почеле јаке емиграције тих планинских крајева на север и на

¹ Предавање у Друштву за српски језик и књижевност, 4. новембра 1913.

исток, и прешло је у северну и западну Босну, северну Далмацију, Лику и Крбаву, у западну Србију. У књижевности оно се јавља доста касно. Граматичар Бартол Кашић, у свом РИМСКОМ РИТУАЛУ, 1640, износи и особине босанских, далматинских и дубровачког говора. Лексиколог Микаља (1649) истиче босански говор, и сам пише јекавски са извесним примесама икавског наречја. Арделио дела Бела, у своме речнику (1728) пише јекавски, такође са извесним примесама икавским.² Познији дубровачки писци, дотле икавци, почињу од XVII века писати јекавски. Један од Палмотићевих биографа прича како је он ради језика нарочито ишао у Босну. Гундулић је јекавски песник.

Иначе, у XVIII и првој десетини XIX века у српско-хрватском народу пише се или екавски или икавски. Књижевност босанска XVII и XVIII века је знатним делом екавска, књижевност славонска у XVIII веку, мала буњевачка књижевност у XVIII веку писане су икавски. Књижевност хрватских кајкаваца од XVIII века, књижевност Срба у Угарској од XVIII века писане су екавски, како се и говорило у тим крајевима.

Специјално у новој српској књижевности влада источно наречје. Изузеци су ретки. Доситеј Обрадовић, рођен у чисто екавском крају, и који је можда више но ико учинио да екавско наречје преовлада у српској књижевности, како се дуже време, баш у почетку свога књижевног рада, бавио у северној и јужној Далмацији (1761–1765, 1769–1771), почео је писати јужним наречјем. Први његов књижевни рад, БУКВИЦА, писан на далматинском Косову, 1765, за Јелену, кћер попа Аврама Симића, на јужном је наречју, не увек доследном. Исто тако и ХРИСТОИТИЈА, писана у Плавну 1770. Али то је само по изузетку и код Доситеја Обрадовића и у целој ондашњој српској књижевности. У почетку XIX века сви српски писци, уколико их је било, пишу источним наречјем.

Од тога правила почиње одступати Вук Караџић. Он не само да извојева себи право да се изузетно у српској књижевности служи јужним наречјем, но то локално наречје диже на висину књижевног наречја, које примају сви Хрвати и један добар део Срба. То је ванредан пример шта све може да учини јака воља и борбена снага једнога човека. Рођеном у западној Србији, у једној породици досељеној из Херцеговине, Караџићу је јужно наречје било матерње. И од почетка свога књижевног рада он се служи њиме. Само, у првом почетку његова рада показује се извесно колебање. У првим својим писмима Копитару пише мешовито, и јужноисточним наречјем. У писму од 6. маја 1814. поред облика по јужном наречју пише и: *цело, њеснарица, разумети, девојка, одело*. У писму од 20. маја 1814. има: *овде*,

² А. Белић: О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик, LXXXIII књига ГЛАСА СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ. Београд, 1910. Стр. 130–131.

уверен, човек, ушекао, цели, мера, йролеће. Карактеристично је за његову несигурност у том погледу што у писму Копитару од 6. маја 1814, дајући му упутства како да штампа његову МАЛУ ПРОСТОНАРОДНОЈ СЛОВЕНО-СЕРБСКОЈ ПЕСНАРИЦИ вели: „в прочем код други писмена гди стоји **Ѣ** онда метните **э**, например, *вэра, дэвоика, йэсна*; а не *Вѣра, дѣвойка, йѣсна*“. Неколико дана после тога, 20. маја, шаљући му за штампу своју рецензију о Видаковићеву УСАМЛѢНОМЪ ЮНОШИ, пише Копитару обратно: „Ја би рекао да неоставите гди **э** на место **Ѣ**; ербо се рецензија за цели народ прави, пак може бити коме противно ...“³

Почевши да се служи јужним наречјем Караџић не мисли да оно треба да буде главно и искључиво у српској књижевности. Све што тражи тада, то је равноправност за сва три наречја. У предговору МАЛОЈ ПРОСТО-НАРОДНОЈ СЛАВЕНОСЕРБСКОЈ ПЕСНАРИЦИ вели:

Овде може бити даће се коме особито смијешно видити што ја пишем: *лијейо, бијело, снѣјѣ, свијѣш, ријеч*, и пр. Но ја молим свакога коме се ово недопадне, нека ми опрости. Ја знам да у славенским књигама стоји: *лејо, бело, снѣј, реч, свѣш*, а Србљи по Срему, по Бачкој, по Банату и по Србији око Дунава и око Саве говоре: *лејо, бело, снѣј, свѣш*. Али Србљи по Хорватској, по Далмацији, по Босни, по Херцеговини, по Црној Гори и по Србији до Ваљева и до Карановца сви говоре: *лијейо, бијело, свијѣш, ријеч, лијек, ријека*, и пр. Које је сад од овога трога најљепше и најбоље, то би тешко било решити, јербо би то сваки доказивао да је оно, које је он из детињства навикао, а само у себи може бити да је све троје једнако. А ја сам овде овако писао из два узрока: једно што сам овако из уста моје мајке чуо и из детинства навикао, пак ми и сад љепше, него и једно и друго, у устима звечи; а друго што се овако говори онде где сам ја ове песме слушао.

И сама његова прва књига није доследно писана јекавски. Књига је писана углавном јекавски, али су екавизми многобројни. Тако у посвети налази се: *дело, вечно, бедан, редак, уверио*; у „предсловију“: *месѣо, йесна, дело, йосмевати се, бедан, наѣраѣи, оѣраѣи, седећи, ѣеваѣи, намерење, увериѣи се, умео, хоѣео, време, уѣеха, река*, и тако даље. Тек доцније он ће почети писати доследно и искључиво јекавски.

Караџићево писање јужним, дотле у српској књижевности неупотребљаваним наречјем, није се допало ондашњим српским писцима, који су били из екавских крајева и који су већ имали традицију да је екавско наречје књижевно наречје српско. Милован Видаковић није хтео ни да чује да се пише као што „бабе у Ерцеговини и Шијачкој говоре“. Караџићев пријатељ Лукијан Мушицки говорио му је да не треба да пише јужним наречјем: „Волете Сријемцима пркосити и со тим и литератури шкодити.“ Када је Караџић 1817. по своме уредио неколико бројева НОВИНА СЕРБСКИХЪ,

³ ВУКОВА ПРЕПИСКА, I, 131; 136.

писао му је Мушицки: „Очевидан је по њима вукизам. Гдешто може проћи, а гдешто Сремци, Бачвани и Банаћани, који су по већој части читатељи СРБСКИ НОВИНА, и најзнатније муштерије – нипошто трпити не могу.“ Мушицки га моли да се окане херцеговачког дијалекта: „Верујте да со тим врло отвращате читатеље от читања и от најбољи совјета ваши. И мени је већ, да искрено кажем, мрзко постало.“⁴ Јоаким Вујић се недотупавно подсмевао том „херошијачком језику“. Један од Караџићевих противника са којима је полемисао, и који је писао под псевдонимом Благоја Штипкаловића, 1821, напада јужно наречје којим „Херцеговци и босански Турци по крчмама беседе“, и саветује Караџићу: „Не развлачи језик као да су ти уста већа него у свију други Србаља. Иди у Ерцеговину где таке вилице као што су твоје имају...“⁵

И поред тих критика и напада, Караџић је остајао при своме, служећи се и даље јужним наречјем. Шта више, он је у то бивао све убеђенији и давао све нове и нове разлоге. У предговору СРПСКОГ РЈЕЧНИКА, 1818, он пише: „Мени се ниједно ово нарјечије не чини љепше ни милије од другога, него су ми сва три једнака; а ову сам књигу зато писао ерцеговачким: а) што се тако говори онђе ће сам се ја родио, и тако сам најприје од мајке и од оца научио говорити; б) да виде Сријемци и Бачвани и Банаћани како њиова браћа и по оним земљама говоре: зашто се до сад о том ништа није писало.“⁶ 1821. у полемичком чланку НЕКОЛИКО РИЈЕЧИ МОЈИМ ОВОГОДИШЊИМ РЕЦЕНЗЕНТИМА, Караџић пише:

... Србаља нема мање који говоре ерцеговачким нарјечијем, него оније, који говоре сремачким и ресавским. У народним нашим пјесмама, које су једино и вјечно благо и украшеније литературе наше, пјева се и данашњи дан усред Бачке и Сријема, као и усред Браничева и Ресаве: *бијело, лијејо, дијејте, цвијећу*, и т. д. Какогађ што се у Сријему ријетко може наћи који човјек кога се ђед или прађед није доселио из Србије, тако се у Србији ријетко може који наћи, кога се стари нијесу доселили из Ерцеговине. ... Ерцеговачким нарјечијем ја сам први почео писати; али нијесам казао још никоме (нити сам мислим) да је сремачко и бачванско нарјечије ружније од ерцеговачкога; нити сам кога Сријемца или Бачванина понудио, да пише ерцеговачки, него сам још говорио да пише сваки нарјечијем предјела свога, у коме се родио и узрастао ...⁷

У првом периоду свога рада Караџић пише јужним наречјем, али се готово правда и извињава, *не ѡражи да јекавско наречје искључиво ѡреовлада*, но се задовољава да му се призна право грађанства у српској књижевности. Он је *ѡада био за равноѡравносѡ свију срѡских наречја*. Али доцни-

⁴ ВУКОВА ПРЕПИСКА, II књ., стр. 261; II, 203; II, 261.

⁵ СКУПЉЕНИ ГРАМАТИЧКИ И ПОЛЕМИЧКИ СПИСИ ВУКА СТЕФ. КАРАЏИЋА. Књ. II (Београд, 1894–1895), стр. 125.

⁶ СКУПЉЕНИ ГРАМАТИЧКИ И ПОЛЕМИЧКИ СПИСИ, II, 22.

⁷ СКУПЉЕНИ ГРАМАТИЧКИ И ПОЛЕМИЧКИ СПИСИ, књ. II, стр. 133 и 134.

је, пошто је победа остала на његовој страни, он иде корак даље, *и одлучно тражи да јужно наречје постане искључиво књижевно наречје српско*. То своје ново гледиште он је потпуно изразио и образложио у својој књизи: ВУКА СТЕФ. КАРАЧИЋА И САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ ПИСМА ВИСОКОПРЕОСВЕШТЕНОМЕ ГОСПОДИНУ ПЛАТОНУ АТАНАЦКОВИЋУ, ПРАВОСЛАВНОМЕ ВЛАДИЦИ БУДИМСКОМЕ, О СРПСКОМЕ ПРАВОПИСУ, СА ОСОБИТИЈЕМ ДОДАЦИМА (Беч, 1845). Полазећи са гледишта да најчистији народни говор треба узети за књижевни језик, он се изјашњава против источнога говора у Срему, Банату и Бачкој, а за јужно наречје, онакво какво се говори у Херцеговини.

Што сам досад све околишио, овдје ћу изријеком да кажем: да се у свему народу нашем нигдје не говори српски тако ружно и покварено као у Сријему, у Бачкој и у Банату ... А гдје се говори најбоље? Ево и на то одговора. Српски се говори најчистије и најправилније у Херцеговини и у Босни... У данашњој Србији што се год даље од Саве и од Дунава иде к југу, све се чистије и правилније и на херцеговачко нарјечије наличније говори српски ... (стр. 85–86).

Херцеговачко наречје, то је идеалан српски језик, и њега треба усвојити за опште српско.

А кад бисмо се договарали, које би нарјечије било најприличније да га у писању књига сви примимо, ја бих рекао, ово јужно: оно од запада у Сријему допире до Вуковара и уз Дунаво готово до Будима, а од југа у Србији готово до Биограда ... Осим тога главнога узрока могу се још споменути и ови: 1) да су готово све наше народне пјесме у њему постале; 2) да се ни у једноме другом нарјечију гдјекоје ријечи различнога значења словима не могу разликовати, као н. п. *сједим* (ich sitze) и *сијегим* (ich werde grau), *зайјевати* (anfangen zu singen) и *зайијевати* (wehklagen), тако *ошјјевати* и *ошйијевати*, *йойјевати* и *йойијевати*, и т. д.; 3) оно је најближе и славенскоме нарјечију, од којег многи вичу да се не треба удаљавати; а 4) оно је нарјечије и у дубровачкијех списатеља, и тако се само чрез њега можемо ујединити с нашом браћом римскога закона, који с радошћу нама руке пружају ... (стр. 19–20).

У половини XIX века Карачић је извојевао готово потпуну победу својих идеја. Међу осталим његовим идејама остаје и идеја о херцеговачком наречју као књижевном наречју не само код Срба но и код Хрвата. 28. марта 1850, у Бечу, углавили су к њ и ж е в н и д о г о в о р ови југословенски писци: Иван Кукуљевић, Димитрије Деметер, Иван Мажуранић, Вук Ст. Карачић, Винко Пацел, Фрањо Миклошић, Стјепан Пејаковић, Ђуро Даничић. Поред два Србина, Карачића и Даничића, и једног Словенца, Миклошића, остало су били Хрвати. У томе к њ и ж е в н о м д о г о в о р у, који је изишао у 76. броју НАРОДНИХ НОВИНА Људевита Гаја,⁸ пошло се од гледишта: „да *један* народ треба *једну* књижевност да има“. Између осталог ту се углавило и ово:

⁸ СКУПЉЕНИ ГРАМАТИЧКИ И ПОЛЕМИЧКИ СПИСИ, III, стр. 299–303.

Једногласице смо признали, да је најправије и најбоље примити јужно нарјечје, да буде књижевно, и то а) зато, што највише народа тако говори, б) што је оно најближе старому славенском језику, а по томе и свијема осталијем језицима славенскијем, с) што су готово све народне пјесме у њему спјеване, д) што је сва стара дубровачка књижевност у њему списана, е) што највише књижевника и источнога и западнога вјерозакона већ тако пише (само што сви не пазе на сва правила). По том смо се сложили, да се на онијем мјестима, гдје су по овоме нарјечју два слога (syllaba) пише **ије**, а гдје је један слог, ондје да се пише **је** или **е** или **и**, како гдје треба, н. п. *бијело, бјелина, мрежа, донио*. А да би свако лакше могао сазнати, гдје су по овоме нарјечју два слога, гдје ли је један и гдје треба писати **је**, гдје ли **е**, гдје ли **и**, замолили смо сви остали г. Вука Стеф. Карацића, да би написао о томе главна правила, која су доле приложена.

У пет тачака Карацић је дао у прилогу та помоћна правила.

Кад помислимо да сваки књижевник закона источнога зна или да м о р а знати, гдје би по славенскоме језику ваљало писати **Ѣ**, а тако сваки књижевник закона западнога, да зна или да м о р а знати, гдје би по дојакошњему писању многијех ваљало писати, а уз то сви знају или да морају знати, с каким се гласом која ријеч у народу изговара, онда се слободно може рећи, да сваки одмах без икакога учења може знати, не само како се која ријеч по јужноме нарјечју изговара, него и у онијем ријечима, гдје се **Ѣ** или **ѣ** изговара као **ије**, на којему је слову и какав акценат...

Од српских листова једино је београдска ШУМАДИНКА (1850, бр. 13) донела Карацићева правила о употреби јужнога наречја.

Од шездесетих година прошлога века Карацићеве идеје о језику и правопису постају владајуће у књижевности и јавном животу код Срба и Хрвата. Његов правопис постаје званичан правопис код Срба, народни језик постаје књижевни језик. БИБЛИЈА, и СТАРИ и НОВИ ЗАВЕТ, преведена је тим наречјем, и тако се још и данас штампа. Хрвати сасвим усвајају јужно наречје. Код Срба јавља се тежња да јужно наречје постане књижевно.

Ширењу јужнога наречја код Срба много припомаже и та случајна чињеница што су два главна српска песника четрдесетих година, П. П. Његош и Симо Милутиновић, један Црногорац а други Босанац, били из крајева јужнога наречја и што су њиме писали. Млади писци који су се груписали око Вука Карацића, интегрални „вуковци“, усвајају јужно наречје. Јоксим Новић Оточанин, песник некада слављене ЛАЗАРИЦЕ (1847), утолико је лакше усвојио јужно наречје што је и сам био из Лике. Јован Сундечић, Медо Пуцић, Матија Бан, далматински песници, такође пишу матерњим јужним наречјем. Главни помагач Карацићев, Ђуро Даничић, који ће дати научну основицу и аргументацију његовим идејама, био је родом из Новог Сада, али у свом „вукизму“, како би рекао Лукијан Мушицки, поставио је себи за циљ да постане што већма Херцеговац. Од Ђорђа Поповића, како му је било право име, постао је, према народним песмама,

Ђуро Даничић; као ђак почео је носити херцеговачко одело, говорити и писати јужним наречјем, и тим наречјем служиће се у својим списима. Забележена је анегдота како је пред 1848. Даничић, у херцеговачком оделу, упао у уредништво СРБСКОГЪ НАРОДНОГЪ ЛИСТА у Пешти, и чистим јужним наречјем освојио уредника Теодора Павловића. Разговор између уредника и псеудо-Херцеговца водио се о приликама у Херцеговини. При растанку Павловић запита свога посетиоца: „Одакле сте ви родом?“ Даничић одговори: „Из Новог Сада.“ Забезекнут Павловић љутито му добаци: „Е, па што се онда бебучете?“⁹ Јован Илић, родом Београђанин, прве своје стихове, ПЕСМЕ (1854), штампао је источним наречјем; поставши фанатичан вуковац, поневши фес као и његов узор, он је почео писати јужним наречјем: ПАСТИРИ (1866) и ДАХИРЕ (1891) писани су чистим јужним наречјем. Бранко Радичевић, који се учио српском језику у Карацићевом СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ и у његовим збиркама народних песама, често се служио и јекавским облицима; његова песма АЈДУК (1843) и спев АЈДУКОВ ГРОБ (1849) написани су јекавски. Змај Јован Јовановић, рођен Новосађанин, у старости написао је јужним наречјем своје књиге имитација народних песама: СНОХВАТИЦЕ (1895, 1900) и ДЕВЕСИЉЕ (1900). Код Ђуре Јакшића, родом Банађанина, опажају се јекавизми („Гром је ријеч којим збориш хола ...“ „Ти који се *пријеваром* црном...“ итд.). У омладинском покрету била је струја да се прихвати јужно наречје, јер оно изгледа већма народско и српско, исто онако као што је тада изгледало да треба носити народно одело. У МАТИЦИ за 1867. предлаже се „омладини што ће се скоро скупити у Београду“: „јужни нам говор ваља примити за књижевни“. Стојан Новаковић почео је писати јужним наречјем, и тако писао још 1868. у ВИЛИ и 1869. у МАТИЦИ. Мита Ракић 1868. преводио је у МАТИЦИ Бихнера јужним наречјем; Милован Ђ. Глишић, родом Ваљевац, почео је у ЗОРИ за 1869. писати јужним; Београђанин Љубомир Недић преводио је 1871. јужним наречјем КУКОВА ПУТОВАЊА ПО СВИЈЕТУ; Јаков Игњатовић је 1874. издао јужним наречјем писану прву књигу својих ДЈЕЛА. Љубомир Ковачевић свој чланак НЕКОЛИКО ХРОНОЛОШКИХ ИСПРАВАКА У СРПСКОЈ ИСТОРИЈИ, који је изишао у Х књизи ГОДИШЊИЦЕ НИКОЛЕ ЧУПИЋА за 1878, штампао је јужним наречјем. Лазе К. Лазаревића приповетка ШКОЛСКА ИКОНА у дубровачком СЛОВИНЦУ изишла је штампана јужним наречјем и тако унета у ШЕСТ ПРИПОВЕДАКА (1886). И доцније било је писаца из североисточних крајева наших који су писали јужним наречјем. Тихомир Остојић је деведесетих година писао јужним наречјем. Јован Живановић још и данас тако пише. Последњи од писаца из североисточних крајева који је покушао да образложи писање јужним наречјем био је Драгиша Станојевић. Он је Ариостовог БИЈЕСНОГ РОЛАНДА превео углавном јекавски. Уз тај превод дао

⁹ ЈАВОР, 1886, стр. 100.

је занимљиву књижицу ПОГОВОР БЕСНОМ РОЛАНДУ (1898). Ту он вели: „Најчистији, најзвучнији, најмузичнији, једном речи најлепши српски говор разлеже се по Херцеговини. Ту сељак овчар говори академски, hoch-serbisch.“ „Сви Срби треба с а м о херцеговачким говором да пишу своје п е с м е . Он је лепши, мекши, оштрији, силнији, музичнији од ресавскога“. Али, у прози: „с в и Срби треба да пишу само р е с а в с к и “. Херцеговачки је тежак и њиме се врло често погрешно пише. Ресавски говор је „простији и лакши ...“ „Његова простота и лакоћа биће му моћно оруђе у борби за опстанак. Простији језички облици побеђују заплетеније. Београд је престоница Србије, и сви Срби треба да пишу онако како пише Београд...“ И Станојевић завршује ето „зашто се еп Ариостов у стиху зове БИЈЕСНИ РОЛАНДО, а у овом поговору БЕСНИ РОЛАНДО ...“ У самом спеву Станојевић је еклектичар, узима како му треба ради стиха, има и јужнога и источнога изговора, за њега је то „сасвим допуштена *licentia poetica*“.

Последњи од важнијих екавских писаца који су писали и јужним наречјем био је Стеван Сремац. Своје историјске приповетке ИЗ КЊИГА СТАРОСТАВНИХ, хотећи да им да свечан поетски стил, писао је јужним наречјем.

Али, поред свих тих појединачних случајева, јужно наречје није преовладало у североисточним крајевима српскога народа. Парадоксално је, али стоји чињеница: да је код Хрвата, где је велика већина икаваца и екаваца, јужно наречје сасвим освојило у књижевности; док код Срба, где је толико велики број јекаваца, није могло у књижевности освојити земљиште, и до данас је остало једно покрајинско наречје. Источно наречје не само да се одржало у крајевима у којима се говори, но поставши књижевно наречје српске књижевности, показује јасну и јаку тенденцију да истисне јужно наречје и постане опште наречје целе српске књижевности.

Латентна борба између та два наречја постоји, и данас се може поставити питање: које наречје треба примити, источно или јужно.

II

Разлози који говоре за и против јужног наречја

Разлози које Вук Карацић даје за јужно наречје ови су:

1) Разлог који сам Карацић назива главним: *ј у ж н о н а р е ч ј е ј е н а ј р а с п р о с т р а њ е н и ј е*. Границе тога наречја он је у неколико махова одредио. 1814. вели да јужном наречју „припадају сви Сербљи који живе по Херцеговини, по Босни (како греческога, тако и мухамеданскога вјероисповједања), по Црној Гори, по Далмацији, по Хорватској, и по

Србији озго до Мачве, до Ваљева, и до Карановца.¹⁰ 1845, да би поткрепио своју тезу, он још проширује границе јужног наречја: „Оно од запада у Сријему допире до Вуковара и уз Дунаво готово до Будима, а од југа у Србији готово до Бијограда ..“¹¹

Као што је и иначе често радио, Караџић је овде одвећ подупро своје разлоге и претерао у своме тврђењу. Када је то писао он није знао за широке области источног наречја, које се простиру ка истоку, југу и југоистоку, и које се почело проучавати тек око 1880. године (Милан Ђ. Милићевић, 1876; Јован Живановић, 1882; Велимир Карић, 1887). Сва Босна и Херцеговина не говоре јужним наречјем, но знатним делом, у муслиманском и католичком делу народа, икавски. Далмација не говори сва јекавски, но у северном приморју и на острвима икавски. У Хрватској има много икаваца; у правој Хрватској, око Загреба и Вараждина, говори се екавски. У Србији само један мали део говори јекавски: данашњи ужички округ цео, и делови чачанског, рудничког, ваљевског и подринског. Караџић је наилазио на трагове јекавизма и у североисточним, екавским крајевима, уопштавао те појединачне и усамљене случајеве, и апсолутно нетачно тврдио да се јужно наречје говори до Београда, па чак и до Будима. Томе хотимичном и произвољном проширавању области јужног наречја треба још додати и намерно прећуткивање ширине области источног и западног, екавског и икавског наречја. Познате су границе данашњих наречја српско-хрватских, и треба само бацити поглед на дијалектолошку карту Александра Белића и опазити одмах колико је Караџић хотимично и нетачно проширио границе јужног наречја.

2) То је делимично тачно Г о т о в о с в е н а р о д н е п е с м е п о с т а л е с у н а ј у ж н о м н а р е ч ј у ., јер има доста народних песама на екавском и икавском наречју, за које Караџић, у почетку свога рада на скупљању, није ни знао, нарочито му није било познато народно благо у искључиво екавским крајевима, у Старој Србији и Македонији. Затим, тај разлог тек је другог реда. Он је могао бити нарочито и пресудно важан за Караџића, који је у народним песмама гледао „ј е д и н о и вјечно украшеније литературе наше“, и могао је имати великог значаја за онај нараштај који је био сав васпитан у романтичарском култу народне поезије. Данас, када се писана књижевност наша развила и има високих уметничких дела, када се не мисли више да су народне песме почетна и завршна тачка душевног живота народног, данас тај разлог није довољан да убичајено наречје народних песама буде књижевно наречје целе српскохрватске књижевности.

¹⁰ „Примиетба“ на крају ПИСМЕНИЦЕ СЕРБСКОГА ЈЕЗИКА, Беч, 1814.

¹¹ ВУКА СТЕФ. КАРАЏИЋА И САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ ПИСМА ВИСОКОПРЕОСВЕШТЕНОМЕ ГОСПОДИНУ ПЛАТОНУ АТАНАЦКОВИЋУ. Стр. 19.

3) „... ни у једном другом нарјечију ријечи различнога значења словима [се] не могу разликовати као на пример *сјегум* (ich sitze) и *сијегум* (ich werde grau), *зайјевати* (anfangen zu singen) и *зайијевати* (wehklagen) тако *оийјевати* и *оийијевати*, *йойјевати* и *йойијевати*, итд.“ Разлог је сасвим усиљен, јер смисао речи не види се само по њиховој засебној физиономији но и по смислу у реченици. Пре свега, различан смисао може се обележити акцентом: *сѐдеџи*, и *сѣдеџи*, *зайјевати* и *зайѣвати*. У свима језицима, па и у нашем, велики је број облика и речи који истоветно гласе а разнo значење имају. У целој реченици и у склопу мисли никада нема опасности да се побрка смисао речи. Ни у јужном наречју не може да се споља обележи разлика код речи разнoга значења које се подједнако пишу: *море* (са једним истим акцентом има три смисла: море! усклик; море, mare; море, треће лице множине садашњег времена од глагола *мориџи*); *коса* (у три смисла); глагол *биџи* (помоћни глагол, у смислу постојати, и у смислу туђи); *йлавиџи* (у смислу боје, и у смислу плавити обалу). Исто онако као што није потребно нарочитим ознакама обележавати смисао тих речи које подједнако гласе и у јужном наречју, није нарочито потребно јекавизмом обележавати разне смисле речи: *седеџи*, *йойјевати*, *зайјевати*, *оийјевати* итд.

4) „Јужни говор је најближи и словенском нарјечију, од којег многи вичу да се не треба у да љ а в а т и.“ Карацић наводи тај разлог без много убеђења, више као једно туђе мишљење („многи вичу...“), на које сам много не полаже. И одиста, ако је било човека који није имао права да наведе тај разлог, то је био Карацић, који је из азбуке избацио знатан број непотребних словенских слова и увео из латинице *ј*; који је својим фонетичким правописом још више одвајао српски језик од словенског језика, и који је стално тврдио да су словенски језик и српски језик два разна језика који имају да живе својим засебним животом. Колико је Карацић био нелогичан са самим собом наводећи тај разлог, још боље се види из овога. Пишући правила за јужно наречје, он који се стално борио за ослобођење од црквенословенског језика, почео је тражити од писаца да знају црквенословенску ортографију! „Најприје се мора помислити, вели он, да сваки наш књижевник закона грчкога зна гдје по славенском језику ваља писати **Ѣ** ...“ Са разлогом, поводом тога тврђења, пише Белић: „Дакле, да би знао писати својим књижевним језиком, који је у исто време и народни, велики део књижевника треба прво да научи како се словенски пишу неке речи! Како је тај захтев удаљен од простог правила: ‘пиши као што говориш!’ Усиљавајући се да пошто-пото нађе што више разлога за јужно наречје, Карацић је дошао да пориче самога себе, да прихвата тврђења својих противника „славјанствујушких“ етимологичара и да од српских писаца тражи знање црквеног језика!

5) Јужно наречје је „и у дубровачкијех списатеља, и тако се само чрез њега можемо ујединити с нашом браћом римскога закона, која с радошћу нама руке пружају. Ми сви ваља да се трудимо дотле да дотјерамо да нам језик у књигама буде једнак ...“ Тврђење делимично тачно, у целини нетачно. У свакоме случају као разлог се не може одржати. Од „наше браће римскога закона“ само су, иначе малобројни, Дубровчани од XVII века писали јужним говором (и то не сви), докле су писци из северне Далмације, Босне и Славоније писали готово редовно икавски, а писци из кајкавске Хрватске писали екавски. У доба када је Караџић писао ове редове дубровачка књижевност била је мртва, а „наша браћа римскога закона“, тадашњи Илирци, писали су екавски! Караџићев разлог окреће се противу њега самога: ако се хтело јединство са католичким делом нашег народа, требало је усвајати источно наречје којим се тада писало у Загребу.

6) Поред тих пет разлога, Караџић је имао још један разлог, који није изрично навео: како су му југо-западни крајеви изгледали етнички свежији и чистији, већма српски, он је јужно наречје сматрао за право, непокварено и чисто српско наречје. Усвајање јужнога наречја било је сасвим у логици његове основне романтичарске идеје: што ближе простом народу! Једна од његових главних идеја, уопште, била је национално и књижевно истаћи језгро српског народа на Балкану, балканско Српство у ондашњим турским провинцијама, насупротив периферијском Српству у Јужној Угарској и Срему, где је тада био усредсређен духовни живот српски. Народну поезију југозападних крајева он је стављао насупротив уметничкој књижевности угарских Срба, писаној рђавим језиком и без довољно националне подлоге. Сукоб Вука Караџића са ондашњим српским писцима био је у ствари сукоб између балканског и угарског Српства. На Србе у Угарској, нарочито по варошима, Караџић је гледао као на изопачен, недовољно националан део народа, и бојао се да ти „учени Србљи“ не покваре новостворену Србију. То што је мислио отворено је казао тек 1845. године: „Што сам до сад све околишио, овдје ћу изријеком да кажем: да се у свему народу нашем нигдје не говори српски тако ружно и покварено, као у Сријему, у Бачкој и у Банату. И што је год мјесто веће и има у себи више госпде и књижевника, то се у њему говори горе: тако сељаци говоре боље од варошана, а слуге од господара. Ја сам напоменуо на страни 18 како је кварење језика прешло и у Србију; и ако му се каквијем мудријем књижевнијем уредбама не стане на пут, отићи ће, као куга, по свему народу на све стране.“ С друге стране: „Српски се говори најчистије и најправилније у Херцеговини и у Босни.“¹² И логично,

¹² ВУКА СТЕФ. КАРАЈИЋА И САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ ПИСМА ВИСОКОПРЕОСВЕШТЕНОМУ ГОСПОДИНУ ПЛАТОНУ АТАНАЦКОВИЋУ. Стр. 85.

према тако изложеном стању ствари, треба примити то чистије, већма српско, херцеговачко наречје.

Да је Карацић овај разлог уврстио у листу својих разлога, то би му био један од најјачих. Али и њему би се могла учинити ова примедба. Карацић, који је у својој аргументацији врло често ствари упрошћавао онолико колико је то њему било потребно, поставио је питање тако као да је реч само о наречјима која се говоре у Херцеговини и у Јужној Угарској. У Срему, Банату и у Бачкој језик, нарочито у оно доба, јако се кварио, и источно наречје српско којим се говорило у Јужној Угарској одиста је било много изгубило од своје чистоте, Али, Карацић мудро прелази да се то источно наречје говорило и говори врло чисто и врло српски у Србији, у Шумадији, у ваљевском округу, у Мачви. Херцеговачки говор био је одиста врло чист српски говор, али исто тако чисто српски говорило се и по селима целе северозападне Србије. Дакле, са гледишта чистоте језика, источно наречје имало је исто толико права колико и јужно.

7) Најзад, за јужно наречје има још један разлог који Карацић није наводио, а који су доцније наводили они који су били за њ: то је његова благогласност. Одиста, јужно наречје својим обиљем самогласника и умекшаваним **д**, **т** и **л** у **ђ**, **ћ** и **љ**, има нечега јужњачки меког и подсећа на италијански. Као саливени изгледају они стихови у прекрасној народној песми СТАРИ ВУЈАДИН:

Кад су били бијелу Лијевну,
угледаше проклето Лијевно,
ђе у њему бијели се кула ...

Има италијанске мекоте у песми народној НАЈЉЕПШИ ЦВИЈЕТ НА МОРЕ:

Тужила се жута дуња на море:
„ја сам цвијет на овај свијет најљепши“...
То зачула невјерена ђевојка:
„Не фали се, некошена ливадо,
ја сам цвијет на овај свијет најљепши“ ...

Али, за поезију, јужно наречје има и једну озбиљну ману: речи су сувише развучене, са више слогова но што је у источном, и зато песник не може да пише довољно сажето. Уколико је, у томе погледу, источно наречје погодније за поезију, биће више речи мало ниже.

Од свију наведених разлога ниједан не изгледа довољно јак и убедљив да јужно наречје, са искључењем других, треба да постане књижевно наречје српскохрватске књижевности.

III

Разлози за источно наречје

Српски списатељи из почетка XIX века, готово сви из Јужне Угарске, писали су источним наречјем, и то наречје је тада искључиво владало у српској књижевности. Када је Вук Караџић почео писати јужним наречјем, оно је њима изгледало простачко и били су му противни. Али, своје противљењу јужном наречју они нису давали ниједан озбиљан разлог. Они су имали за себе и *u s*, традицију, навику да сами пишу источним наречјем, и то им је било довољно. Први од српских писаца који је са разлозима и озбиљно устао у одбрану источнога наречја противу јужнога, био је др Јован Стејић. У II свесци ГЛАСНИКА ДРУШТВА СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ, 1849, он је написао документован и јак чланак СЪЗЫКОСЛОВНЕ ПРИМЪТБЕ НА ПРЕДГОВОРЪ Г. ВУКА СТЕФ. КАРАѢИЧА КЪ ПРЕВОДУ НОВОГЪ ЗАВЪТА, и то је можда и најбоља критика Караџићева рада која се јавила у српској књижевности.

Стејић тврди да је „сремско-србијско наречје“ „лепше, благогласније од тога ерцеговачког, и да ће о н о , а не о в о за језик наше књижевности остати...“ Стејић за то своје тако одсудно тврђење даје ове разлоге:

1) „Сремско, или боље рећи в и ш и н е народа србског, наречије говори већа част нашега народа, а имено она, која живи у србском Књажеству, осим подрински крајева изнад Лознице и поред ови лежећег не пространог предела све к босанско-ерцеговачкој граници; после у Срему, који је средоточни крај србски земаља; затим у Банату и у Бачкој, и најпосле даље у Мађарској, у Славонији, а и у Хрватској, и овде и онде готово свуда, гди се нашинци, који се Србљима називају, налазе. Најправилније и најчистије пак говори се овим наречијем у Србији у посавским и подунавским крајевима од Дрине до Мораве, и у целој средини њеној, коју су пре Шумадијом звали, па јошт и даље до у крушевачке и чачанске крајеве; а на оној страни у целом лепом Срему, у Граници банатској, у слободним диштриктима и у Бачкој, наравно свуда туда осим у варошима, и то само у оним, обично већим, гди су Србљи с инородцима толико помешани, да и' ови числом надилазе. Да је управо у овим земљама и областима најгушће наш народ насељен, и по томе да њега гу највише има, то, мислим, никоме не треба доказивати. А 'вишина' кажу 'решава', па јошт тим више, кад је и претежнија умност на њеној страни.“

Дакле: источним наречјем говори већи и културнији део српскога народа.

2) „Осим тога што је ово наречије већој части правога србског народа обичније и милије, јоште је оно на сваки начин и б л а г о г л а с н и ј е од наречија (Вуковски) ерцеговачког. Ово веће благогласје ја највише налазим у томе, што се у њему писмо Ѣ онде, гди се од славенског у србски глас претвара као проси самогласник е (или кадшто као и), дакле и сваки слог с овим писменом просто и једноставно, без затезања и без различитога извијања, изговара; што се,

покрај тога, и сугласници у њему само по вештественим правилима или по својству свега србског језика, а не по наречној различности мењају и претварају, и што се у њему рапаво **х** изоставља или другим, највише мекшим и за српско уво пријатније звечућим сугласницима и самогласницима замењава.“ У јужном наречју је оно „прекомерно и **ј е њ е** готово ачење и сведочба да уму који се овим језиком изражава није много за скупим временом стало ...“ И пошто је навео извештај број добро пробраних примера, Стејић се пита: „За које наречије морало би се више правила учити? Које је наречије уву пријатније, наравно питам: за уво ‘њежније’ и за оно, које није пристрасно заузето за све, што се чује тамо ‘ђе се оно родило?’“

Дакле: **и с т о ч н о н а р е ч ј е ј е б л а г о г л а с н и ј е , п р о с т и ј е , л а к ш е .**

3) „Ово ‘сремско’ наречије било је базис писменог језика и у стара наша времена, као што се сваки о томе могао уверити, коме су познате писмене наше древности, на пр. законик цара Душана, царске дипломе, хронике и т. п. У новој пак нашој књижевности и писмености, одкако је Доситеј с р п с к о м начинио, управо ово ‘сремско’ наречије нашега ‘народног језика’ влада. Слободнија и изображенија част народа, која за књижество мари и потпомаже га, и ред учени људи, који књиге пишу, ако неколицину из њега изузмеш, сав овим наречијем говори; оно се дакле више и негује и неговати мора. Књижество је наше, да тако кажем, већ лепо и ногом пошло, и збори нам сваки дан овим наречијем; његови су нам дакле звуци већ мили и обични постали, и зато се ја надам, да ће се оно за књижевни наш језик и одсад одржати, засад и за унапредак.“

Дакле: **и с т о ч н о н а р е ч ј е и м а з а с е т р а д и ц и ј у и о п ш т и ј у у п о т р е б у , о н о ј е ј е з и к и с т а р е с р п с к е п и с м е н о с т и и н о в е с р п с к е к њ и ж е в н о с т и .**

Питање о источном и јужном наречју узгред је додирнуо и Стојан Новаковић, у својој посланици СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА И НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИКА СРПСКОГ, која је објављена 1888. у ГЛАСУ СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ (стр. 54–71). Он ту тврди да питање источног или јужног наречја има да се подвргне ревизији. „Гдекоји од разлога, на које се позивао Вук, нису одржали вредност коју су имали у његовим очима.“ Источни говор је старији, он има традицију за се, његов изговор гласа **ѣ** најближи је изговору у старом словенском; тако изговарају и југоисточни крајеви наши, она словенска „племена која су на прекретници између Срба и Бугара, а која су положајем места, трговачким и културним везама и комуникацијама, позвана да уђу у народну заједницу с нама, у којој су се и у старо време налазила. (У томе је једна културно-национална мисија Србије, која ће без сумње исто тако бити мила и нашим племенима на западу.)“ Област источног говора много је већа но што је Карацић тврдио. У области источног говора постала је нова српска држава, источни говор постао је књижевни језик српски. „За лексичко образовање народног књижевног језика, за стил, за

акценат, тај је говор неоспорно имао одсуднога утицаја, и то се може опазити и у писаца који јужним говором пишу, јер је јасно да се лексички састав и стил садашњег народног књижевног језика није образовао у областима јужног него у областима источног говора.“ Јужно наречје је тешко, јер је изговор гласа Ћ везан за акценат и променљиве појаве јотовања. „Остаће разлог да је јужни говор најкарактеристичнији и најоригиналнији говор српског језика. Али се неће посведочити ни да је ни најстарији ни најподеснији, ни најпростији.“ Новаковић не тврди да је источни говор и најподеснији, и најпростији, али мисли да би се могла оба језика „једнако држати у потпуној равноправности“. На крају крајева, разлике између оба говора су незнатне, и треба оставити времену да оно само реши тај спор. „Време ће показати хоће ли се моћи један од њих извести изнад другог и хоће ли моћи који од њих надвладати ... Оставимо и даље неспречен, слободан ток природноме развитку, нека он покаже животне моћи и културне упливе који су се до сад у двоструком правцу обележили.“

У питању источнога и јужнога наречја после тога се мало дискутовало. Сасвим паметно, оставило се времену да оно то питање реши. И данас, готово после сто година откако је Вук Караџић почео писати јужним наречјем, има све више и све јачих разлога који говоре да источно, екавско наречје треба да постане књижевно наречје српскохрватско.

Ти разлози су, углавном, ови.

1) Бројем већи и културом јачи део српско-хрватског народа говори источним наречјем. Тим наречјем говори се у целој Србији, без ужичког округа и делимично чачанског, рудничког, ваљевског и подринског; у Старој Србији, сем старог Новопазарског Санџака; у целој Мађедонији; у целој Војводини са изузетком католичких „Буњеваца“ и „Шокаца“; у северозападној Хрватској, и код кајкаваца и, делом, код чакаваца. Како су и Словенци екавци, тим наречјем говори се на Словенском Југу од Триглава па до Солуна. Тим језиком говоре и Срби и Хрвати и Словенци, и интерес је народнога јединства и између Хрвата и Срба, и између Србо-Хрвата и Словенаца, да се усвоји најопштије и заједничко источно наречје. У Војводини, Хрватској и Србији култура је најразвијенија, главни наши центри Београд, Загреб, Нови Сад, Карловци у екавским су крајевима, и из њих се култура шири и у остале мање просвећене и мање напредне наше крајеве.

2) Екавско наречје је било књижевно наречје и раније и данас. Стара српска писменост била је екавска, исто тако хрватске књижевности и кајкавска и илирска; нова српска књижевност била је екавска од свога почетка, и остала је и данас екавска у највећем и најважнијем свом делу. Специјално у српској књижевности велика

већина и оних који пишу и оних који читају на екавској је страни, и три четвртине српских књига и листова штампа се источним наречјем.

3) Источнo наречје је простије, једноставније, лакше; њиме без икаквих тешкоћа могу писати ијекавци и икавци. Главни разлог који говори против јужног наречја јесте што је оно доста сложено, недоследно и тешко за оне којима није матерње. Пре свега, јужно наречје није уједначено. 1839. године у ОДГОВОРУ Јовану Хаџићу, Карацић вели да је он почео писати по херцеговачки, а сада чини по дубровачки, за који би се могло рећи „да је варошки, господски говор јужнога наречја“. Карацић је 1850. написао ГЛАВНА ПРАВИЛА ЗА ЈУЖНО НАРЕЧЈЕ. То су емпирична правила, без научне подлоге и утврђености. Остављајући на страну многе остале недоследности и изузетке јужног наречја, Карацић је навео ових пет тачака: 1) Где се у источном и у западном **е** или и изговара оштро (**`**), или само полако без икаквога акцента, онде се у јужном изговара **је** (*сјеница* и *увјерити*). 2) Када после **д**, **л**, **н** и **т** дође **је**, онда се изговара **ђ**, **љ**, **њ**, **ћ** (*ђед*, *љето*, *њедра*, *ћерати*). Тако је у Херцеговини и Црној Гори, док „у Дубровнику и у Босни – особито по варошима“ не врши се умекшавање тих сугласника (*гјед*, *лјето*, *њедра*, итд.). Карацић вели: „За ово могло би се рећи да је грађански или господски говор јужнога наречја, који ми велимо, да би требало узети за књижевни језик у свему народу нашем.“ 3) После гласа **р**, **ѣ** се и у јужном наречју изговара **е** (*ѣред*, *ѣреко*, *ѣрећојити*, *срећа*, *врећа*, *ждребети*, *јастребови*). Карацић вели да је у Тршићу чуо **і**: *рјечити*, *ірјешник*, али у Дубровнику, Херцеговини и у Црној Гори вели се: *ірешник*. 4) „Гдје се у источном и у западном наречју на овим сугласницима глас отеже (са знацима **^** или **´**), ондје се свуда изговара као **ије**“ (*дијети*, *сијено*, *бијело*, *лијет*, *нијесам*, *ријеч*, итд.). 5) „Пред самогласнијем словима и пред **ј** (по славенскоме пред **я** и **ю**), изговара се као **и**“ (*вијати*, *сијати*, *смијати се*, *Биоград*, *изио*, *видио*, итд.). 6) Најзад, **ије** се изговара и у деклинацији придева и присвојних и показних заменица (*добријех*, *нашијех*, *овијех* људи; *добријем*, *нашијем*, *овијем* људима).

Како да се један човек из источних и западних крајева нађе у том лавиринту? Како да лако и тачно пресуди да ли своје **е** и **и** има да изговара **ије**, **је** или **е**? „Кад помислимо, – вели Карацић, – да сваки књижевник закона источнога зна или да м о р а знати, гдје би по славенском језику ваљало писати **ѣ**, а тако сваки књижевник закона западнога, да зна, или да м о р а знати, гдје би по дојакошњему писању многијех ваљало писати **е**, а уз то сви да знаду или да морају знати, с каким гласом која ријеч у народу изговара“, онда ће сваки „одмах без икаквога учења“ моћи писати јужним наречјем. Дакле, да би се писало јужним наречјем, ваља знати сло-

венски и разумевати се у акцентуацији! А како ће деца учити по школама, како ће се мало школовани и слабо писмени људи наћи у том лабиринту?

Карацић на то не одговара, јер за њега постоје само „књижевници“.

Карацићева ГЛАВНА ПРАВИЛА ЗА ЈУЖНО НАРЕЧЈЕ помажу врло мало људима којима је источно и западно наречје матерње; она само показују како је тешко писати тим наречјем онима који га нису примили из матерњих уста. Ко да се нађе лако у овим случајевима: *ријеч* – *рјечић* (или *речић*) – *рећи*; *бијело* – *бјељи* – *Биоград*; *наслиједић* – *наследник* – *нашљедник*; – *услијед* – *ушљед*; *лијей* – *љејиши*; *цвијет* – *цвјетови*; *дијет* – *дејет* – *дјеца* (или *ђеца*); *вријеме* – *времена*; *Сријемац* – *сремачки*; *ждријебе* – *ждребећи*; *јасџријеб* – *јасџребови*; *хџјеши* – *хџјео*, или *џео* или *хџио*; *слијей* – *ослијејиши*, *ошљејиши*; *џослије* – *џошљедње*; *џријевара* – *џреваран*, итд. Зашто се каже: *кадџођ*, *кудџођ*, када ту није било **џ**, као и у речима *костџијер*, *џаниџијер*, *кондијер*? Зашто сам Карацић пише: *затџјецаши*, *џролијеваши*, *разлијеваши*, када ту није било **џ**?

Чак и људи који су из јужних крајева не знају како у појединим случајевима треба писати: **е** или **ије**, **је**. „Као најновији по постању, везан за акценат и за појаве јотовања, развијене где на један где на други начин, говор је тај тако пун тегоба за писање и изговор, да се без устезања може казати: да се осим Вука и Ђ. Даничића још једва који писац може показати који је тим говором писао потпуно доследно и без икакве погрешке.“¹³ Сам Карацић пише 1817: *Лијевач*, а доцније *Левач*. У Босни и Херцеговини врло често се говори и пише: *свјешџеник*. Писци из јужних крајева често исто тако погрешно кажу *заклијетџа* и *болијетџи*. Лист који је недавно излазио у Мостару звао се ПРИЈЕГЛЕД „МАЛЕ БИБЛИОТЕКЕ“, часопис који сада у Сарајеву излази зове се ПРЕГЛЕД. Када су такве тешкоће за људе из јужних крајева, лако је појмити како је тешко њиме говорити и писати људима из источних и западних крајева. Класичан је случај са *вјечером* Љубомира П. Ненадовића.

У ЛЕТОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ (књ. 198) један писац написао је *го њекле*, а неки Карловчани пишу: *њешџо*, *њео*... и тако даље. Ништа комичније но „јужно наречје“ којим су писана званична документа и објаве у Босни и Херцеговини!

Ван сваке сумње је да је јужно наречје врло сложено и тешко, и да се у њему тешко разазнају и они којима је матерње. Један човек из источних и западних крајева код сваке речи треба да поставља проблем: треба ли да своје **е** или **и** изговара **ије**, или **је**, или **е**, или **и**. За човека из јужних или западних крајева врло је лако: просто место свога **ије**, **је** и **и** треба да изго-

¹³ Стојан Новаковић: СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА И НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИКА СРП-СКОГ, Глас, X, стр. 66.

вара **е**. Ван сваке сумње, источно наречје је најпростије, најједначеније и најлакше за примање људима од остала два наречја. Сам Карацић је то признао у предговору првог издања СРПСКОГ РЈЕЧНИКА. „Између ови нарјечија мени се чини да се најједначије изговарају ријечи у ресавскоме ...“¹⁴

4) Источно наречје најзгодније је за поезију. Обиљем самогласника (**ије** место **е**) и умекшавањем сугласника (**д**, **н**, **л**, **т** у **ђ**, **њ**, **љ** и **ћ**) јужно наречје је мекше и благогласније. Али, у накнаду за то, источно наречје има нешто оштрије, јаче, енергичније. Нарочито речи у источном наречју су знатно краће, и у везаном слогу, у поезији, може се њиме више рећи. Данашња поезија тежи да са што мање речи каже што више ствари, и због тога је сва збијенија и концизнија. Код нас се то опажа утолико више што су наше речи махом веће од два слога, једносложних речи је мален број, и када се у стиху, у јужном наречју, од једнога слога прави два, или од два три, од три четири, то озбиљно смета песнику. И зато се види у поетској пракси данашње српске књижевности овај појав: песници из јужних крајева, да би имали што мањи број слогова и лакше савлађивали метричке тешкоће које долазе од расплинутог јужног наречја, или шарају своје строфе силним апострофима, или се поред јекавских облика служе по потреби екавским, или просто-напросто радикално решавају то питање и пишу источним наречјем. Песници из југо-западних крајева, ради стиха, врло често пишу: *вр'јеме, бр'јеме, мр'јемо, р'јека, ждр'јело, бл'јед, сл'јей, њ'јездо*, итд., што даје тврдо и непријатно нагомилавање сугласника, и чиме се потпуно одузима јужном наречју разлог благогласности. (Изговорити, на пример: *бл'јед* и *ждр'јело*!) Пример Јована Дучића нарочито је карактеристичан. Прва његова збирка, ПЈЕСМЕ, која је изашла у Мостару 1901, сва је написана јужним наречјем. 1908. СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА је издала његове ПЈЕСМЕ, пренесене источним наречјем, али са још остатака јужнога. Али, има песама у којима је остало помешано и јужно и источно, и то по свој прилици ради стиха. Тако на пример у песми У СУМРАКУ има *бледи, река*, а и *бијела*; у песми ЧЕКАЊЕ: *река, месечина*, али и *вријеме*; у песми МОЈА ПОЕЗИЈА има: *сено, снева, одело*, али и *нечистијем*; у песми КРАЈ МОРА: *век, седи* и: *веселијем* и *џрије*; у ДАЛМАЦИЈИ: *беше* и *крвавијем*; у ДУБРОВАЧКОМ МАДИГАЛУ: *млетачком* и *прије*; у песми САПУТНИЦИ: *вечно* и *несвесно*, и *својијем*, итд. У последњим песмама, Дучић пише чисто источним наречјем, осетивши, као виртуоз у стиху, да се њиме лакше пише и може више рећи. И сам Алекса Шантић, који пише ванредним јекавским наречјем, каткада ради стиха послужи се и екавским облицима. Обратно

¹⁴ СКУПЉЕНИ ГРАМАТИЧКИ И ПОЛЕМИЧКИ СПИСИ, II, стр. 22.

оном што је предлагао Драгиша Станојевић, песници ће бити први који ће, у интересу стиха, усвојити источно наречје.

5) Источно наречје је експанзивно, оно има силу ствари уза се, оно само собом побеђује и потискује јужно наречје. Сам тај разлог је довољан, јер у борби наречја не побеђује оно које је најлепше но оно којим се говори у политички и културно надмоћнијим крајевима. Такав случај је био у Француској, Немачкој, Италији, Русији, где су дијалекти из севернијих крајева, који су имали политичку и културну надмоћност, потисли остале дијалекте, и постали општекњижевни. Иако су Вук Караџић и његова непосредна школа успели да јужно наречје подигну до висине књижевног наречја, иако је у један мах, шездесетих година, претила опасност да источно наречје буде потиснуто из књижевности, ипак се оно одржало, и последњих година све више отима маха. Оно је остало владајуће код Срба у Јужној Угарској, у Срему, и у Србији. Икавци који се у Срему и Бачкој налазе, не само да примају многобројне екавизме, но и сами постају екавци; такав случај бива са католичким „Шокцима“ у Срему и „Буњевцима“ у Бачкој. У Србији, екавско наречје, којим се служи у државној администрацији, у школи, у војсци, у новинарству и књижевности, моћно потискује јужно наречје. Писци из области других наречја усвајају источно наречје. Такав је раније био случај са Матијом Баном и дром Јосифом Панчићем, тако у новије доба са Симом Матавуљем, Љубомиром Стојановићем, Доброславом Ружићем, Јованом Дучићем, Милутином Ускоковићем. У самој Србији, у народу, још осамдесетих година прошлога века, запажено је да „јужни говор попушта и почиње се мешати с источним“.¹⁵ У Ужицу и Чачку све више се говори екавски; говорити јекавски грађанима и школованим људима изгледа сељачки. Источно наречје је брже, краће, пословније; као што је рекао један човек из источних крајева: „Ја немам времена да говорим јужним наречјем.“ На селима исти појав, додуше мање брз и општи. Село *Сјеча Ријека* у срезу црногорском, округа ужичкога, старији мештани називају *Сјеча Ријека*, млађи, испод четрдесет година, који су прошли кроз школу и касарну, кажу: *Сеча Река*. У рудничком округу може се лако констатовати узмицање јужнога наречја пред источним. У Вуковом Јадру јужни говор се губи, у самом Тршићу само старији још говоре јужним говором.

Тај појав у Србији се опажа у народној маси: у другим крајевима нашега народа то се даје опазити код образованих људи и код писаца. У Босни и Херцеговини има писаца који пишу правилним јекавским наречјем, тако Алекса Шантић, Светозар Ћоровић, Петар Кочић. Али из истих крајева

¹⁵ Стојан Новаковић: СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА И НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИКА СРПСКОГ, Глас, X, стр. 60.

има писаца који су сасвим напустили јужно наречје и пишу искључиво источним тако Јован Дучић и Димитрије Митриновић. Омладински лист СРПСКА ОМЛАДИНА, који је 1912. покренут у Сарајеву, донео је у свом 1. броју чланак СТИЛ, ДИЈАЛЕКАТ, ИНТЕРПУНКЦИЈА од једног младог херцеговачког писца, Петра Слијепчевића. Међу осталим, ту се предлаже да се као опште књижевно наречје усвоји распрострањенији лакши „савршенији источни дијалекат“, чиме ће се учинити корак ближе ка народном јединству. Један од најпозванијих стручњака, др Милан Решетар, професор универзитета у Бечу, који је нарочито изучавао питање српско-хрватских дијалеката, иначе по рођењу јекавац, писао је недавно у словеначком часопису VEDA: „Прије би се могло постићи да Србохрвати западних крајева, који пишу јекавски, за вољу Словенаца и Србохрвата источних крајева прихвате екавски изговор, чиме би се српско-хрватски књижевни језик знатно приближио словенском.“¹⁶

Такви гласови чују се не само са српске но и са хрватске стране. Као што је познато, у Загребу се говори екавски, загребачки писци који са великим трудом пишу јекавски, међу собом говоре екавски, и морају да чине напоре да говоре тешком јекавштином. Усвојити источно наречје значило би за њих једну олакшицу. И гласови у том смислу почињу се јављати и са хрватске стране, У 5. броју загребачког часописа ЗВОНО за 1911. изишао је чланак ХРВАТСКО-СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК. „Нити је латиница специфично хрватско писмо, нити је екавштина специфично српско, пак не би требало да се код тога појаве икакве осјетљивости, или да буде било каквих посебних обзира. А нарочито, што се тиче екавштине, треба да се сјетимо, да њоме говори највећи дио народа и хрватскога и српскога, јер су осим највећег дијела источнијех Срба екавци и кајкавци и велик дио чакаваца Хрвата, а и знатан дио Словенаца. Икавштина није никада била јачи литерарни језик, а јекавштином се служи мањи дио народа. Колико ијекавштина прави неприлика само правопису у Хрвата, а колико смета у поезији код стварања стихова, то ће знати најбоље наши пјесници. Екавштина је у томе много једноставнија и љепша за пјеснички изражај.“ У поменутом одговору на VEDINU анкету, један Далматинац, јекавац др Никола Звонимир Бјеловучић пише: „Да ли је ијекавштина најзгоднија, то је друго питање. Срби су екавци, Словенци исто тако, и хрватски Загорци су екавци („цена на цело лејо...“, „ово лејо бело гејше“), ијекавштина је у Херцеговини и у дубровачком територију. Потпуном јекавштином говоре само два града: Дубровник и Мостар.“¹⁷

¹⁶ ODGOVORI NA „Vedino“ anketo o jugoslavenskem vprašanju (VEDA, 1913, св. 4–5, стр. 379).

¹⁷ VEDA, 1913, св. 4–5, стр. 339.

Ти гласови нису усамљени, и данас је знатан број и српских и хрватских писаца који тако мисле. Када би се правио плебисцит међу српским и хрватским писцима, несумњиво је да би велику већину добило источно наречје.

*

Овде је наведен довољан број разлога, и види се зашто се не може јужно наречје које је унео Вук Караџић усвојити као опште књижевно српско-хрватско наречје. Оно је мање распрострањено, њиме се говори у мање напредним крајевима нашим; оно је сложено, недоследно и тешко за писање онима који га нису од матере научили. Нико у источним крајевима и не помишља на усвајање јужнога наречја. Данас је јасно да источно наречје има много јаче разлоге за себе, као наречје којим говори већи и културнији део нашега народа; оно је простије, једноставније, и човеку из јужних и западних крајева њиме је лакше писати и говорити. То наречје има за се време и силу ствари, сваки дан ради за њега, и оно се само собом, по сили ствари, шири и побеђује.

То је природан процес који се не може зауставити. А пре а после источно наречје постаће опште наречје српскохрватско, као што је извесно да ће кроз тридесет, четрдесет или педесет година, када српско-хрватски народ буде национално обезбеђен, као што је био случај код православних Румуна, латиница постати општа књижевна азбука.¹⁸ Зато што за крајњу победу источнога наречја само време ради, и што је његова победа сигурна, зато не

¹⁸ Идеја да Срби треба да пишу латиницом, изложена је у ШАБАЧКОМ ГЛАСНИКУ, 1885, бр. 7; потом је исту идеју заступао Боровоје Поповић у ЗВЕЗДИ за 1912, св. II, стр. 119. Поповић је ту писао: „Ја се ни мало не устежем одмах рећи да сам за ј е д а н п р а в о п и с , и т о з а л а т и н и ц у . Прво због тога, што тим правописом и иначе пише већи део нашега народа. Друго за то, што и ћирилица није ни српска, ни чисто словенска; него је грчкога порекла. И треће, латиница је правопис, који ће олакшати улаз нашега језика у књижевну заједницу целог културнога света. Нека се због тога ништа не брину предани поборници православља и одушевљени заточници национализма. Латиница све то не може ни ослабити, а још мање уништити. У почетку би било критике због новачења и незгоде због прелаза у нове начине, као што су Вук и његове присталице имали незгода и смеле, отпорне борбе за своје реформе. Још не треба заборавити да су данас погледи у свему напреднији. Али, о овоме другом приликом опширније и само о томе. Ово, за овај мах, само узгред: у колико и то иде у склад са општим смером културне заједнице Срба и Хрвата.“ Да би се још боље осетило колике има широкогрудости са српске стране, треба поменути да је Боровоје Поповић посланик националистичке – националне – странке.

треба наглити и присиљавати. Широка толеранција је ту врло потребна,¹⁹ јер оба наречја која се споре о првенство у ствари мало се разликују. Можда је било најбоље оно што је др Јован Стејић предлагао 1849, а чега се Јован Суботић држао још 1881: да треба задржати слово **ѣ**, па нека га изговара како је ко научио **и**, **је** или **е**.

Али, у сваком случају, у интересу не само књижевнога но и народнога јединства, ваљало је данас, на сто година откако је то питање кренуто у српској књижевности, претрести све разлоге који говоре за и против источног и јужног наречја, и указати на очевидну и природну тенденцију да источно наречје преовлада у српскохрватској књижевности.

(1913)

Skerlić 1918: Скерлић, Јован. ИСТОЧНО ИЛИ ЈУЖНО НАРЕЧЈЕ. – In: Skerlić, Jovan. *Eseji o srpsko-hrvatskom pitanju*. – Zagreb: Jugoslavensko nakladno dioničarsko društvo. – 100 s.

¹⁹ Док СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК доноси радове својих сарадника који пишу јужним наречјем онако како су писани, дотле САВРЕМЕНИК штампа радове својих београдских сарадника јужним наречјем, без обзира што се метрика песама губи и што се цео карактер радова изокреће.

Јован Скерлић
[1877–1914]

**Анкета о јужном или источном наречју
у српско-хрватској књижевности
[1913]**

Уредништво СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ГЛАСНИКА упутило је извесном броју писаца и јавних радника на Словенском Југу ово писмо:

Поштовани Господине,

У броју 308–310 СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ГЛАСНИКА почета је дискусија о питању: које наречје треба да постане опште у целој српско-хрватској књижевности, јужно или источно?

Да би се чула мишљења најпозванијих о том књижевном и културно-националном питању, мени је част замолити вас да – у облику и у величини како ви нађете за најзгодније, – изволите казати своје цењено мишљење. Сви послати одговори, по реду како буду стигли, објавиће се у СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ГЛАСНИКУ.

У нади да ћете се одазвати позиву на ову анкету, унапред вам захваљујем, и молим вас да изволите примити уверење о моме најодличнијем поштовању.

Београд, 23 децембра 1913.

Ј. Скерлић,

уредник СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ГЛАСНИКА.

Одговори који су редом стизали на то питање ови су:*

[Фран Илешић]

I

Са потпуним одобравањем читао сам вашу расправу о ијекавском и екавском књижевном говору. И ако сам научио писати и хрватско-српски говорити ијекавски, налазим да за огромну већину Словенаца не би било велико олакшање у читању и говорењу хрватско-српског језика. Требало би почети школским књигама у Хрватској.

Био би то сигурно један корак у којем би Словенци видјели некакав уступак своје становишту, и који би могао услед тога донети само добре

* U ovome zborniku objavljujemo sva mišljenja u anketi (jer ih nema previše) bez obzira na autorovu nacionalnu pripadnost.

послиједице у приближавању нашег књижевног говора хрватско српскоме с наше стране.

Ово би се постигло тим лакше, ако бисте из српског књижевног језика избацили неке турцизме – Загребу и Љубљани у прилог.

11 I 1914 Љубљана

Др. Фран Илешић,

Председник Матице Слованске.

[Алекса Шантић]

II

Пошто је колијевка наше писмености у екавском говору, и пошто се њима служе скоро сви они што стоје данас у прочељу наше српско-хрватске литературе, и покрај свега што јужно нарјечје имаде драгоцених љепота, склада и музике, и ја држим да писци српско-хрватски ван Краљевине Србије треба да приме то источно наречје. Кад остали културни народи имају само један свој књижевни језик, што не бисмо и ми, Срби и Хрвати, тим путем пошли, кад нас тамо упућује и наше национално јединство ? Па још када је непобитна истина да екавским говором говори претежна већина српско-хрватског народа, и да се њиме служе они чији синови јуче, по пољима и гудурама Старе Србије, Македоније, Тракије и Албаније, посијаше кости своје и осветише Косово, и када не би било никаквих других разлога, ми, српскохрватски књижевници, који живимо ван граница Краљевине Србије, треба да га примимо и усвојимо са највећим пијететом.

31 XII 1913.

Мостар

Алекса Шантић.

[Светозар Ћоровић]

III

Питаш ме шта мислим о томе: које наречје треба да постане опште у целој српско-хрватској књижевности, јужно или источно, кад већ сви видимо, јасно и бистро, да, ако као ј е д а н народ желимо имати и ј е д а н књижевни језик, непрактично је и непаметно и даље задржати оба. И ја одмах отворено кажем, да сам за – источно наречје. Оно је, у нашој књижевности, било, а и данас је, далеко претежније од јужнога, јер њиме говори и пише културнији дио нашега народ. Све што имамо најбољег и највреднијег, у стиху и прози, осим народних пјесама, писано је тим наречјем. Зато га треба и усвојити, тим прије што је нама који смо свикли да пишемо јужним наречјем (и ако сви н е п и ш е м о ј е д н а к о , јер и у том се многи раздвајају, те на пример пишу *болијест* и *болест*, *џријенос* и *џренос*, *џријелед* и *џреїлед*, *џријекор* и *џрекор*, *хџјео* и *хџио*, *сјео* и *сио*, *џорје* и *џори*, *їдје*,

ђе и *īgu*, и тако даље) много лакше писати источним него ли другима јужним. Напошљетку, да узгред напоменем ово – макар се когод и чудило, – ја бих да узмемо источно наречје и зато, и кад не бих других разлога ни било само зато – јер њиме говоре јунаци са Куманова и Брегалнице. Они су нас растресли, разбудили, дигли; они су, онако велики и славни, гинући за брата, први учинили да право осјетимо: како смо и колико смо једно, нераздвојно. Данас сви гледамо у њих, дивимо им се, обожавамо. Њиховом душом сви данас дишемо; њиховим језиком треба сви и да пишемо, сви, Срби и Хрвати.

Мостар, 31 XII 1913.

Светозар Ђоровић

[Марко Цар]

IV

На питање које сте изволели поставити у вашем писму од 23 пр. м., које би наречје требало да постане опште у српско-хрватској књижевности, част ми је одговорити што следи: Ја сам, без икаква устезања и без икаква ограничења, за наречје источно. Рођени „јекавац“, изгледаћу, можда, као неки одметник од свога јата; но ја се у овом случају држим, начела: да опћу корист треба стављати изнад свега.

У дугогодишњем свом књижевном раду, ја сам увек настајао да своје писање што консеквентније удешавам према правилима јужнога изговора и усудио бих се рећи да сам се у томе примакао оцима – који су писали коректније; па ипак не тајим да сам писцима источног изговора више пута завидео за неке особите лепоте и неке танчине њихова наречја, а да већ и не говорим о лакшем савлађивању граматичких проблема, што се понекад намећу и најизвежбанијем јекавцу, док у том погледу источно наречје нуди много поузданији основ и само по себи решава многе двоумице. Данас, кад је лексикални део књижевног језика постао заједнички не само свима Србима, него и Србима и Хрватима, право је да се изједначи и његово наречје, а то наречје – с обзиром на опће прилике живог говора и не техничке погодности које нам нуди у писању – мислим да не може бити него наречје источно.

Свакојако, покрај и изнад разлога техничких, треба у овом случају имати пред очима и разлог опортунитета, разлог – како сам навише казао – опће користи. Кад је год, у прошлости, било говора о томе који би диалекат требало подићи на достојанство опћег књижевног језика, одговор је увек гласио: да ће то бити диалекат оне покрајине у којој се књижевност буде највише развијала и која буде имала остале погодбе да постане књижевни центар за сав народ. Међутим, ми данас сви инстинктивно осећамо да тај центар, у приликама које су настале, може да буде једино Србија са

својом престоницом Београдом, Србија у којој данас живи већи део нашега народа и која има најбоље погодбе за културно развијање у будућности.

Стојећи ствари тако, ја не увиђам зашто бисмо ми овом важном националном и културном питању тражили другог решења до оног које се намеће логиком факата и, тако рећи, фаталношћу историјском. И нека ова централизација културе не задаје никоме брига! Сви знамо колико је Париз, са својом усредсређеном културом, придонео образовању и развијању језика француског. Већ око заранака литерарног живота у Француској ми видимо како првобити језик, т. зв. *langue d'oïl*, језик северне Француске, а нарочито предела *Isle-de-France*, потискује све остале диалекте, па чак и оне који бејаху дорасли употреби књижевној, као на пример диалект пикардијски и бургундски. И данас у Француској – ма да провансалски диалект (*langue d'oc*) није још изумро – у опћој књижевној употреби влада само један језик, језик северо-француског наречја који је у исто доба једна политичка, једна литературна и једна културна снага француске нације.

Други примјер те неминовне селекције у борби за живот између разних диалеката једнога језика, нуди нам књижевни језик данашњих Италијана, којн су за подлогу својој писаној ријечи узели говор питоме Фиоренције, стога што је та варош, са својим територијем, била не само гњездо најчишће италијанштине, већ и зато што се она и данас сматра као једно од главних интелектуалних огњишта нове Италије и средиште класичних споменика италијанске културе.

Ја не кажем, разуме се, да се наше прилике махом подударају са приликама у старој Француској или у данашњој Италији; али је факат да један део нашега народа у старој и новој Србији говори јекавски, а пише екавски; да један део нашега народа у Хрватској говори екавски, а пише јекавски, док један део тога истог народа, у Босни и Далмацији, говори икавски, а пише јекавски, или, још горе, икавско-јекавски. Потребно је, дакле, да из тога хаотичног стања изађемо и да се наша писана реч сведе на заједнички тип књижевнога језика.

Што се тиче питања графичког – ћирилице или латинице – ја сам по својим симпатијама одвећ изразити „латинаш“, а да уз лепо источно наречје не бих желео победу и лепој, двојесветској латиници.

Задар,

3 (16) јануара 1914.

Марко Цар.

[М. Полит-Десанчић]

V

Ја нисам стручњак да бих могао одговорити на велецењени упит о јужном или источном наречју. Можда би јужно наречје било лепше, али

пошто је готово читава наша досадања литература писана источним наречјем, па је исто наречје и zgodније у писању, то би можда источно наречје могло имати предност.

5 јануара 1913.

Нови Сад,

Др. М. Полит-Десанчић.

[Јосип Смодлака]

VI

На ваше питање, „које наречје треба да постане опште у српскохрватској књижевности“, понављам што сам казао лане у анкети ВЕДЕ: источно и никаково друго.

Разлози које је у прилог источном наречју изнео Г. Ј. Скерлић у СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ГЛАСНИКУ, морају да придобију свакога непристрасног човека, којему је до нашег књижевног и. културног уједињења. Било би добро да се изврсна радња Г. Скерлића посебно одштампа латиницом, и што више рашири у нашим западним крајевима.

Колико ја могу судити, овамо у нас на западу има много мање противности источном наречју но што се обично мисли.

То особито вреди за онај део нашега народа, којему је западно наречје матерински говор. Ми икавци – кад се, за вољу народном јединству, морамо одрећи својега наречја у књижевности – немамо баш никаква разлога да дадемо предност ијекавштини, која је мање раширена, мање zgodна а за нас и много тежа од екавштине, због замршености ортографских правила.

У спору између присташа јужнога и источнога наречја обично се пуштају с вида икавци, као да је јужни говор посве обладао целим нашим западом. А у истину није тако. Премда јужно наречје већ пола века влада у нашим школама, у уредима и у новинству, оно ипак није могло да се посве удоми међу нама. Не само што све сељаштво западнога наречја говори и данас икавштином, већ и велики део грађана-икаваца употребљава у кући и у друштву западно наречје. Што се у овим нашим странама штампа за пук, то је још увек највећим делом писано икавштином, а до назад мало година излазиле су у Далмацији и новине у западном наречју, као што се још штампају у наших најближих рођака, у бачких Буњеваца.

Ово истичем да се свак увери како међу нама икавцима напуштање ијекавштине неће ни из далека побудити онога негодовања што ће се испрва вероватно породити у наших ијекавских суседа, особито у Дубровнику и у Херцеговини.

Индиферентно расположење икаваца према јужном говору допринеће можда највише коначној победи источног наречја. Јер, кад се одвоје икавци – којих је од Виса до Суботице и од Госпића до Сарајева најмање два милиона људи – не остају, напрам седам милиона Срба, Хрвата и Словенаца екавскога говора, ни пуна три милиона ијекаваца јужнога наречја.

Екавски говор није ни тако туђ икавцима, како неки мисле. Не само што се на северо западу и у Славонији екавштина меша с икавштином, већ и много даље к југу сачували су се трагови екавске старине. Спомињем, на памет, речи *венац*, *сесџи*, *сено*, које су се у том облику до данас сачувале у сплитском пучком говору, у срцу икавштине.

За наш старији нараштај, то јест за људе од 40 и више година, који су се у детињству учили у школама латиницом писати „е с кваком“ (ѣ = ћирил. Ћ), увођење екавштине у књижевни језик било би више неке врсти повратак на старо, него ли новотарија.

Занимљиво је да је и после изгона слова *е* из наших школа било у Далмацији људи, рођених икаваца, који остадоше верни екавштини, не хтијући да се приклоне јужном наречју. Тако учени фрањевац Пуретић и његови ученици (већином римокатолички свештеници) употребљаваху у писму на месту старословенскога Ћ слово *е* с тачком озгора (ѣ). Овим се правописом још служи гдекоји старији човек у Средњем Приморју, а истом ортографијом је и натпис на споменику „песнику народа словенскога“ Андрији Качићу Миошићу, у Макарској.

За расположење икаваца, у питању заједничкога књижевног језика заиста је карактеристичан најновији један закључак опћине града Сплита. На позив државне власти сплитско опћинско заступство имало је да утврди званични назив граду, т. ј. да реши, имали се писати *Сѣљеѣ*, како су досад писали државни органи и школе према правилима јужнога наречја, или *Сѣлиѣ*, како домаћи зову свој град и како га је опћина увек писала. Опћинско веће једногласно је закључило да се има звати и писати *Сѣлиѣ*, а не *Сѣљеѣ*, с интересантном мотивацијом, у којој се вели да у нашем народу још није коначно решено питање једног књижевног језика, па да зато нема разлога да се домаће име *Сѣлиѣ* мења према правилима другог једног наречја, јужнога, које није опће признато као књижевно.

Увођењу источнога наречја као књижевнога има и биће, без сумње, противника и у нас. Али противности нису толико основане на стварним разлозима, колико су политичке природе.

Хрватски сепаратисти, који хоће да одрже уметни зид између два дела нашега једног народа, противни су „српској“ екавштини, не што би волели ијекавштину, већ што је сматрају специфично „хрватским“ језиком. Колико је неосновано то њихово схватање, најбоље доказују ове цифре: између три милиона чланова нашега народа, који себе називају *Хрвати*ма или свој

језик *хрватским*, има једва 100.000 људи т. ј. само $\frac{1}{30}$ њих који говоре јужним наречјем (ијекавски), док екаваца Хрвата, кајкаваца и чакаваца, има барем десет пута више од тога. Према томе је екавщина много више „хрватска“ од ијекавштине, а ако се о којем наречју нашега језика може казати да је специфично хрватско, то није нипошто јужно, већ западно (икавско), којим говори $\frac{2}{3}$ људи хрватскога имена. Између екавштине и ијекавштине, с посебног хрватског гледишта, (исто тако са словеначкога), екавщина мора да ужива предност. Тога је мене био и највећи хрватски ексклузивиста, Анте Старчевић, који је доследно цели свој век писао источним наречјем.

Хрвати, који су икавци или екавци, примили су прошлога века Вукову ијекавштину у своје књиге, за вољу књижевном јединству. Данас, кад је велика већина Срба (а међу њима је то све више и ијекаваца) пристала уз источно наречје, отпао је главни разлог да се јужно наречје одржи као књижевни језик Хрвата. Књижевно се јединство данас може постићи само помоћу екавштине, која је, мимо све остале предности, и више „српска“ и више „хрватска“ него ли и ијекавски говор.

Највећа запрека нашем књижевном уједињењу на основи источнога наречја не лежи у политичком фанатизму ни у партикуларизму, колико у конзерватизму људи, у снази навике, у обзирима конвенционализма, који се не могу скршити без тешкога напора.

Зато би требало да се од академског расправљања што пре пређе на активну пропаганду. Требало би заредити броширама и предавањима по целом народу, особито по западним крајевима. Требало би, уписом у једно велико народно-културно друштво, или стварањем месних клубова, или како год друкчије, ангажовати за екавштину наше књижевнике, новинаре, наставнике, судије, адвокате, трговце, опћине, новчане заводе, и т. д., тако да се буду сматрали дужним употребљавати у питању источно наречје. Човек ће у друштву много лакше запливати против струје, него ли сам. Ја познам лично многе одличне људе у овим нашим странама, који би сутра стали писати екавштином, али се ниједноме не да да први почне: и тако базирују се један на другог, не миче се ниједан.

Добро би дошао и један годишње алманах или посебни часопис за пропаганду, ако би доносио имена свих пристапа покрета. Свакоме покрету даје маха бројење пристапа, кад их све то више има, као што би их извесно било за ову ствар. У даље детаље нећу улазити, али нешто би се што прије морало започети.

Биће код нас противности и код званичних кругова, али ће се дати савладати. После увођења јужнога наречја као књижевнога, проведене су, у Хрватској и у Далмацији, ових последњих 40 година једна за другом још четири промене у званичној ортографији (латиницом): укинута је **е** и мукло

е пред самогласним **р** – место *ие* уведено је писање *ије* – етимологијски правопис замењен је фонетским – уведено је ново слово **đ** (= **ђ**). Последња промена треба да буде увођење источнога наречја у књижевни језик, а то ће се неодољиво наметнути надлежним властима, док се за њу придобије јавно мњење.

У том правцу треба да се развије што живља пропаганда у нашим западним крајевима, а да успех буде сигурнији и бржи, имало би се истодобно покренути у источним крајевима акција за увођење општеевропскога писма (латинице) у наш књижевни језик. То ће, дакако, ићи много теже, али само да се покрене ствар, било би већ тим много добивено. Јер док би се у Србији појавио озбиљан покрет за прихватање латинице, нестало би истим часом код Хрвата (и код највећих шовиниста) сваке противности против екавштине.

Екавштина и латиница, то су елементи компромисне (и уједно најпрактичније) формуле за постигнуће потпуног књижевног јединства Срба и Хрвата, до којег се узалуд кушало доћи „посрбљавањем“ и „похрваћивањем“ – а које данас више него икад хита к решењу.

У Сплиту 1914. год.

Др. Јосип Смодлака.

[Владимир Ђоровић]

VII

Одговарајући на позив уредништва СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ГЛАСНИКА да дам своје мишљење у анкети за источно или јужно наречје, ја сам испишујући наслов овом чланку дао већ и свој одговор. Не без извесне унутрашње борбе, ја сам се одлучио за екавштину, за источно наречје, раскидајући с нашим филолошким традицијама и, што је било много теже, са дијалектом који сам примио од матере учећи прве речи и којим се и данас служим живећи у средишту једне ијекавске области. Писати екавштином и ослободити се традиција без сентименталне болећивости лакше је онима који живе ван наших крајева или у областима екавштине, и није случајно да сви они Херцеговци који су почели од раније да пишу екавштином, Дучић, Дедијер, Митриновић, Слепчевић, живе ван граница Босне и Херцеговине. Али свестан да је разлог пречи од осећања и да је овде у питању једно више начело, ја жртвујем уско и покрајинско за љубав широком, свесрпском, или чак југословенском.

Ијекавско наречје данас је несумњиво у назатку. Кад му није успело да у доба нашег романтичарског покрета, у време обожавања народне поезије, у доба култа Вукова и велике славе Даничићеве, и у дане кад су најбољи наши књижевници онога времена Његош, Милутиновић, Јован Илић и у неколико Бранко Радичевић писали ијекавштином, кад му тада није успе-

ло да потисне екавско и завлада српском књижевношћу онако како је завладао хрватском, онда то оно неће учинити никад више. Јер је неоспорно да књижевно најкултурнија средишта стварају књижевни језик, а данас је такво средиште, жариште свега нашег духовног живота, на првом месту Београд. Он је седиште Академије, Университета, Српске Књижевне Задруге и стeciште најкултурнијих и најбољих елемената наше нације. У њему су најмеродавнији научни капацитети и најистакнутији књижевни радници; духовно водство његово остало је толико, да се ми сви, из других места, као мање планете, стално окрећемо око њега.

Кад је пре двадесет година писао проф. М. Решетар о овом питању казао је ове речи: „Ако на књижевном и културном пољу уопће екавска страна нашега народа буде јача, ми ћемо се јекавци поекавити, а ако на против ми будемо у томе погледу бољи, Србијанци и Војвођани прихватиће наш говор као што су га већ прихватили (и ако из другијех а зато лепшијех разлога) и икавци и чакавци и кајкавци“.¹ Данас је више него јасно да смо ми у тој утакмици изостали. Наши нас рођени и најбољи писци, они с којима би могли примити такмичење, остављају и прилазе екавцима (Дучић), а подмладак, на који би се могли надати, отворено иступа за источно наречје (Слепчевић², па чак у најновије доба и један наш млад Хрват Паво Митровић).³ Очито знак да је духовна јачина екавских писаца претежнија и да велики магнет Београда неодољивом моћи привлачи наша мала пера.

И не само то. Као што се видело поводом Vedine анкете и иначе и код Хрвата се јавља мисао да се екавштина узме као књижевно наречје, док би за Словенце она значила највећу атракцију за наш општи југословенски језик. Нема, према томе, раније бојазни да би ијекавштина постала искључиво хрватска особеност и јак елеменат у нашој националној борби. И то стога што пре свега данас ишчежавају ти раније опасни и нарочито форсирани моменти борбе, које се у многим фазама почињемо да стидимо и чији нам мотиви постају све више страни, и што би, даље, несумњиво, и Хрвати сами ушли у нашу општу заједницу већ ради Словенаца.

Само ја држим да ће читав тај процес ићи врло споро. Не само неповерљивост и конзерватизам појединаца, с којима се увек при напредним покретима мора рачунати с мање или више обзира, него ће нам на том путу нарочито сметати власти и широке, неуке масе. Власт ће у том покрету назирати несумњиво политичке тенденције и настојаће да их спречава. То, истина, не би било велико зло. Теже је и за напредак одсудно од сметње што нам услед тога неће бити могуће убрзати тај процес тим што би то

¹ ЈАВОР, 1893, стр. 313–4.

² СРПСКА ОМЛАДИНА, 1911, стр. 8–10.

³ БОСАНСКА ВИЛА, 1913, стр. 306.

наречје узели и у старијим разредима школа, за сад бар средњих. Колико неувиђавности и спорости има код наших власти доста је навести само то, да Даничићева реформа латинице званично још није призната ни у Хрватској, ни у Босни, и ако за њом стоји ауторитет Југославенске Академија! Кад, дакле, с том многа невинијом реформом има толико муке и кад се при том има толико устручавања, онда је јасно да ће с овом другом ићи још теже.

Осим тога код нас ће тај процес ићи теже и из других разлога. Хрватски део нашег народа у Босни и Херцеговини у великој већини стоји под утицајем шовенских и искључивих настојања извесних клерикалних кругова и стоји, на жалост, врло, врло далеко од оних великих и широких концепција њихове културније браће у Далмацији и делимично и у Хрватској. Журећи да час пре задобију у већини још увек анационалне Муслимане, они главне ударце упућују против Срба и живе у уверењу да им само од нас прети највећа опасност. Њихова је борба с тога веома жучна, запенушена и, на жалост, све, пре него увиђавна. Она ће несумњиво и то почети тумачити на свој начин и од тог покрета чинити рђаве употребе. Није чудо ако то у нашим лако распаљивим редовима изазове реакцију и ако се услед тога стане ометати и братски споразум у нашим националним питањима.

Иначе, примам аргументацију Г. Јована Скерлића, која је у главном, тачна, и у првом делу, у ком слаби Вукове разлоге, за које се и од раније знало да нису много чврсти, и у другом, у ком износи своје разлоге за претежност источног наречја. Једна је само аналогија коју бих као пример више желио, истакнути. Најстарија и најглавнија грчка поезија заједно са Илијадом и Одисејом била је у јонском дијалекту, исто као већина наших народних песама у јужном; то међутим, није ништа сметало високо културним Атињанима, да за своје књижевне потребе, нарочито за своју трагедију, не узму као књижевни језик свој развијенији и отуд савршенији атички дијалекат. То је несумњиво леп пример, да наш случај није ни произвољан ни осамљен у развоју оваквих књижевних и културних појава.

Сарајево, 7 јануара 1914.

Др. Владимир Ћоровић.

Skerlić 1914: Скерлић, Јован. АНКЕТА О ИСТОЧНОМ ИЛИ ЈУЖНОМ НАРЕЧЈУ У СРПСКО-ХРВАТскоЈ КЊИЖЕВНОСТИ. — In: *Српски књижевни гласник*. — Београд. — Књ. 32, св. 3. — С. 114–125.

Александар Белић
[1876–1960]

Срби и Хрвати и наш књижевни језик
[1935]

Питање о томе занимало је у току XIX века и стручњаке и нестручњаке, а највише политичаре који су га и решавали и удешавали према својим комбинацијама. Али су се у та питања мешали каткада и политички интереси великих сила. И оне су тражиле да своје политичке или освајачке тежње на Балканском Полуострву поткрепе мало и филологијом. Зато су језичка испитивања ове врсте вршена каткада са великом грозничавошћу, а помало и зебњом да не послуже себичним интересима оних који хоће њима да оправдају своје каткада врло ружне радње. Још нам је у живој успомени како је пре педесет година аустриска влада искористила у политичке сврхе тумачење „босанског језика“ као нечег засебног, одвојеног од српскохрватског језика. Анексија Босне и Херцеговине, која је извршена неколико година доцније, 1908 год., показала је убрзо унутрашњи смисао те изнуђене неистине.

Када је Миклошич, свакако погрешно, поводећи се за разликама међу чакавским дијалектом, који је он сматрао као хрватски језик, и штокавским дијалектом, који је он схватао као српски језик, 1852 г., рекао да су то два засебна језика према којима и словеначки језик стоји као трећи, он је осетио да му је потребно да се огради од могуће нетачне политичке интерпретације тога тврђења и зато је додавао да су Срби и Хрвати једни на друге упућени и да међу њима мора бити узајамног рада.

Али није само политичка заинтересованост сметала тачном гледању на ова питања. И наша наука доскора није била још способна да одговори на питања о пореклу језика или његову јединству. Чак кад је хтела да буде и објективна, она је често грешила. Јер није тако давно откада су начела историске граматике и свих дисциплина које су са њом у вези утврђена како треба. Зато су та питања и решавана раније више интуицијом и осећањем неголи применом правих научних метода. Да није тако било, зар би се разилазили у своме схватању тих питања у примени на наш језик и на наш народ Добровски, Шафарик, Копитар, Вук, Миклошич, Даничић и др. Ја с томе свему нећу данас говорити. Имао сам прилике да се тиме испршно позабавим 1925 год., поводом стогодишњице од Даничићева рођења (в. моју расправу штампану 1925 год. у Даничићеву зборнику, стр. 28–71, под називом ЈЕЗИЧКО ЈЕДИНСТВО СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА КОД ЂУРЕ ДАНИ-

ЧИЋА И ЊЕГОВИХ САВРЕМЕНИКА). Али ћу се ипак задржати на једном интересантном примеру, на Даничићу који је само за десет година рада показао знатне разлике у овом правцу. Колико је тек тога било за цело столеће развитка тих погледа?

У великој студији својој о разликама међу хрватским и српским језиком 1857 год. (РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ЄЗИКА СРБСКОГЪ И ХРВАТСКОГЪ, Гласник. Друштва Србске словесности IX, 1857, 1–59) Даничић, никако није могао да нађе тумачење за три особине које су делиле чакавски дијалекат, који је и он за Миклошичем сматрао као хрватски језик, од штокавскога дијалекта који је он сматрао као српски језик. Даничић је због тога био принуђен да сматра српски језик и хрватски као два језика, и поред тога што је знао да се они у другим особинама својим слажу. Да видимо само које су то особине: 1) Срби имају **ђ** Хрвати **ј**; 2) Срби знају за ново јотовање, Хрвати не знају; 3) Срби претварају **л** на крају слога у **о**, Хрвати не претварају.

Данас, према данашњем стању наше науке и према данашњим научним методима, о овоме ни говора не би било, јер се зна добро да при појачавању умекшаности звук **ђ** може лако прећи у **ј**, а што се тиче новог јотовања и прелаза **л** у **о**, – да су то појави који су се вршили, први од XVI в. до XVIII, а други крајем XIV века у штокавском наречју; они зато не би могли ни у ком случају сведочити против некадашњег, ранијег јединства та два дијалекта.

На основу тога што Даничић у то време никако није могао да уклони ову сметњу језичком јединству нашег језика, види се како су у то време били несавршени методи наше науке. Ипак при оваком схватању и Даничић није могао дуго остати. Он је сувише добро познавао наш језик широк целе земље, а нарочито језик наших старијих писаних споменика, да сва једнакост и сличност нашег језика за њ не би ништа значила према ове три сумњиве разлике! И, заиста, на десет година после овога Даничић је покајао свој грех. 1867 год. (у расправици под насловом **ћ** и **ђ** у историји словенских језика, RAD I 106–123) он из основа мења свој поглед. Пре свега сасвим тачно износи да има и Хрвата у великом броју који говоре штокавским говором, па се никако не може рећи да су Хрвати само чакавци, а да је штокавски дијалекат само српски; друго, сасвим тачно тврди сада да језички нема никакве непремостиве разлике међу чакавским и штокавским наречјем, јер се чак и чакавско **ј** може извести из старог заједничког **đj** као и штокавско **ђ**, а о осталим цртама, раније изношеним, сада више и не говори.

Истина, начин на који Даничић сада објашњава чакавско **ј** није био тачан; али је сам факат био тачан, тј. да чакавско **ј** место штокавског **ђ** не може значити да се звуци чакавског и штокавског дијалекта не могу свести на заједничке црте једног језика. То је тек Јагић 1891 сасвим несумњиво

доказао научним доказима и несумњивим гласовним процесима (Јагићев ARCHIV FÜR SLAV. PHILOGIE XIII 161–162).

Али данас ни то није довољно. И тачно тумачење односа чакавског **ј** према штокавском **ђ** не би нам дало јасну и одређену претставу о правим језичким односима међу различним деловима наших народа. Да би се то учинило, потребно је у осветљењу савремене науке дати све моменте који су сарађивали при стварању нашег језика у прошлости и садашњости.

А.

Наше прво јединство које обухвата све Србе, све Хрвате и све Словенце пада у време када још нисмо били населили Балканско Полуострво. Не треба мислити да је то каква шимера. Језичко јединство свих народа припада увек далекој прошлости. А прошлост о којој ми говоримо није тако ни удаљена.

Сви знамо да су некад сви Словени говорили једним, заједничким језиком. Последње место становања општесловенске народне заједнице било је негде северно од Карпата на тремеђи Пољске, Белорусије и Малорусије. За време сеобе народа, када су са једног краја Европе на други ишла германска и келтска племена, када су се упутила у Европу и различна татарска племена – некадашња словенска заједница била је разбијена и распрштала се на три стране света: на исток, где су се појавили доцније Руси, на југозапад преко Карпата – где су се образовали доцније Јужни Словени и на север и северозапад – где су се находили доцнији Западни Словени.

Јужни Словени су продужили од III-ег века до краја VI-ог своје померање према Балканском Полуострву, задржавајући се извесно време у равницама Паноније и преживљујући ту, и по другим крајевима северно од Балканског Полуострва, различну судбину.

Од догађаја који су се тада збили, дакле до краја VI-ог века, за нас је од нарочитог значаја један. То је догађај који је учинио да доцнији Срби, Хрвати и Словенци развију између III-ег и VI-ог века после Хр. рођ. извесан број особина и међу гласовима, и међу облицима, и у синтакси, и у речнику свом који ће их оделити од осталих Јужних Словена. Та језичка заједница, тај слични или истоветни развитак многих особина и чини њихово језичко јединство које претпоставља и извесно јединство живота, дакле, и неко национално јединство.

То јединство није могло бити сасвим краткога трајања, јер је оно било довољно силно да упути развитак језика ових племена у истом или сличном правцу још за неколико векова. Како је била организована народна заједница која је дала то језичко јединство – није моје да одређујем. Да ли су се сви они сабили у ту заједницу под притиском или под нападом непријатеља или под којим другим околностима, остављамо историцима да то

пресуде; наше је да кажемо оно што нам језик показује, а то је – да је тада тог јединства несумњиво морало бити. Исп. чувања и код Срба, Хрвата и Словенаца **ћ** и **ђ** (које се после код њих (на различне начине мења), сличне облике деклинације и конјугације (напр. у генит. јд. заменица и придева **га** место **го** свих других словенских језика, **мо** у 1 л. мн. глагола и сл. наст. у другим лицима итд.).

Б.

И други доказ да је тај заједнички живот трајао доста времена јесте то, што се међу претставницима тога јединства већ отпочињала извесна језичка диференцијација, извесно дијалекатско цепкање. Оно је знак да су се међу становништвом вршили неки поремећаји, можда премештаји и кретања која су их доводила у нове узајамне везе. Али су та племена ипак била и даље узајамно повезана, јер једна особина која се јавља у једном од њих захвата или делимично друго племе или бар једним делом својим захвата и цело друго племе. Ја стављам у ту епоху, све још до нашег доласка на Балканско Полуострво, почетке развитка три основна дијалекта нашег заједничког језика: кајкавског, чакавског и штокавског. И поред извесне разлике међу њима, има увек и велики део нових особина који их спаја: напр. цео штокавски дијалекат са половином чакавског говора, чакавски дијалекат са кајкавским и сл. Када смо дошли на Балканско Полуострво, кајкавски дијалекат заузео је крајњи северозапад, крајеве јужно испод њега чакавски дијалекат, а исток и према и једном и другом – штокавски дијалекат. Да ти дијалекти нису значили неке засебне националне јединице, види се по томе што је кајкавски дијалекат подељен био на Словенце и Хрвате, а штокавски на Србе и Хрвате; само је чакавски дијалекат био само хрватски; али је зато баш чакавски дијалекат небројеним језичким везама повезан са штокавским дијалектом.

Први распоред наших говора на Балканском Полуострву

В.

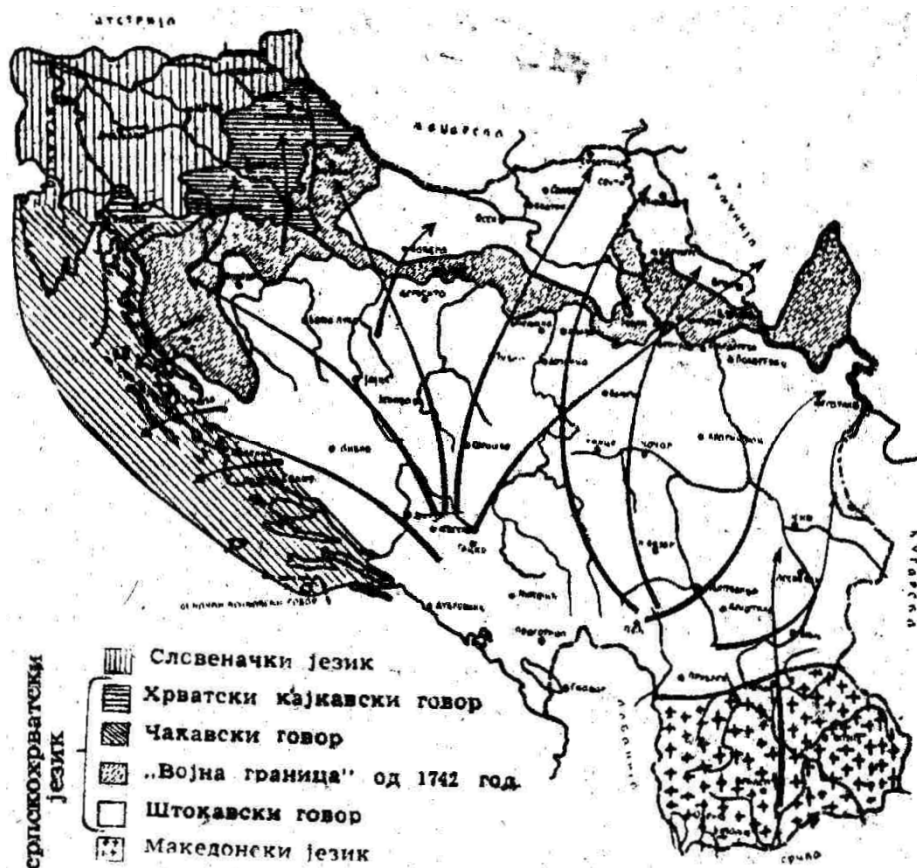
Кретање штокавског дијалекта, којим су говорили Срби и Хрвати, и чакавског дијалекта, којим су говорили Хрвати, на Балканском Полуострву

иде у прво време према југу, према пространој обали Јадранског Мора. Исти правац кретања оба дијалекта учинио је да се добије не само паралелни развитак њихов већ нова узајамност њихова. Црте језичке које се јављају у једном преносе се на други, и гласовне и морфолошке. Може се рећи да се од VII до XIV века јавља нова штокавско-чакавска језичка узајамност. Није зато чудо што су Дубровчани у XV и XVI веку, иако су говорили одличним херцеговачким (хумским) говором, узимали и знатне особине из чакавског књижевног језика, толико су га осећали као свој властити. Ја нећу набрајати овде редом све нове црте чакавског и штокавског дијалекта, али довољно је да речем да нема ниједне која не би, ако се развила до краја XIV века у једном од њих, прешла у други, бар делимично. Тако исто се том сличношћу и узајамношћу објашњава да је у XVIII веку у Далмацији Качић-Миошић, који пише домаћим штокавским дијалектом, могао постати подједнако књижевник и чакаваца и штокаваца.

Поменути узајамни развитак штокавског и чакавског дијалекта од VII до краја XIV века заустављен је једним великим догађајем који је изменио развитак нашег језика и упутио га новим правцем. Ретко је кад у историји народа и њихове културе један догађај имао тако пресудан значај. То је долазак Турака у Европу и њихов победнички марш кроз Балканско Полуострво и Средњу Европу који је трајао три века, од 1389 г., српске погибје на Косову, др 1683 год., турског пораза под Бечом. Он је учинио да се тада отпочне, а после тога времена и продужи, силан покрет нашег народа са целе линије југа или према северу или западу, где се од мора преко Хрватске, кроз Славонију, Срем и Банат организовало стално војничко насеље, Војна Граница, која је к себи привлачила становништво; оно се кретало и према крајњем југу и југозападу, где је ивицом хрватске и далматинске обале и на острвљу Млетачка Република учврстила своју власт. Тај млетачки басен привукао је к себи многе чакавце и учинио је да се чакавски дијалекат сачува, али у исто време и да се одвоји од штокавског дијалекта. Притисак с југа упућивао је кретање и чакаваца и штокаваца са остале територије, између млетачке области и Војне Границе, лепезасто према северу и западу и чинио да се дијалекти који су се почели удаљавати почну поново изједначавати и једни у друге претапати.

Ови догађаји били су од недогледног значаја за наш даљи и језички и национални развитак. Штокавско наречје, знатно уједначено, проширило се по целој јужној Хрватској, готово по целој Далмацији и Славонији. Иза Војне Границе, у Хрватској, северно од Купе, Цивилна је Хрватска примила потоке и бујице и чакавског и штокавског становништва и заједно са својим кајкавским старим наречјем, примајући и дајући велике масе тога становништва Словенији, – створила је свој данашњи хрватски кајкавски дијалекат, један микрокосмос свих дијалеката наших са претежним елементом штокавског говора. И све је то вршено, без икакве везе са тим да, ли

је ко Србин, Хрват и Словенац или без икакве зависности од тога да ли је припадао старим самосталним или несамосталним државама нашим.

Кретање миграција и распоред језика југословенских

Језичко се јединство поново извршило: са чакавским дијалектом седмовековним непосредним узајамним везама штокавског дијалекта, са осталим штокавским дијалектима узајамним мешањем које је трајало од XV до краја XIX, а са кајкавским дијалектом стварањем од XV века хрватског кајкавског говора, са претежним чакавско-штокавским обележјем.

Само је сада на крајњем северозападу изван ових процеса поновне унификације нашег језика остао словеначки кајкавски дијалекат и продужио је да се развија у засебан словеначки језик, често врло слично чакавско-штокавској заједници, али ипак мање или више независно од ње. Зато се и књижевност, заснована на њему, не само задржала него и даље развила. Према томе, његове родбинске везе са осталим делом нашег језика из оног су старог времена о којем сам у почетку говорио.

Све друго што је блиским, непосредним и материјалним везама, само на различне начине, било повезано од VII в. до краја XIV и од краја XIV до

краја XIX в. морало је добити свој заједнички израз. То је наш моћни савремени књижевни језик који стоји на ретко уједначеној основици створеној самим унутрашњим развјетком нашег народног језика. Има врло мало народа у свету код којих би народно јединство било тако дубоко и тако потпуно оличено у јединству језика као што је случај са нашим народима. Зато је и Карацићев књижевни језик као израз његов тако брзо освојио и српски и хрватски народ.

Belić 1951 [1935]: Белић, Александар. СРБИ И ХРВАТИ И НАШ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК. – In: Белић, Александар. *Око нашеї књижевної језика*. – Београд: Српска књижевна задруга. – С. 67–75. Први пут објављено у *Наш језик*, Београд, 1935, год. III, св. 9 и 10, с. 257–264.

Радосав Бошковић

О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика

I

И најопштије опсервације свакидашњег живота показују, чини ми се, довољно јасно да је диференцијација књижевног језика београдског и загребачког књижевног подручја, у извесном правцу – данас готов факат; или, у најмању руку: да данашњи српскохрватски књижевни језик има до извесне мере две своје редакције – б е о г р а д с к у и з а г р е б а ч к у . То, дакле, стоји. А затим, та диференцијација није од јуче; њој је, с једно на друго, таман онолико година колико и нашем књижевном и језичком јединству. Она је и сасвим природан израз неједнака правца развитка Вукова језика на српској и хрватској страни. Мислим да и то стоји.

Сад настаје питање: прво, које су карактеристични знаци те наше језичке диференцијације; друго, како они изгледају посматрани у лингвистичкој перспективи; и треће, како су настали.

Покушаћу у овом чланку – најпре да изнесем оне језичке црте за које мислим да су знаци језичке диференцијације српскога и хрватскога књижевног језика; и то, дакако, само оне које су израз природе општег творачког механизма једне или друге редакције нашега књижевног језика. Или, да то простије кажем, узећу у обзир само грађење речи и речник.

Постараћу се, после тога, и да те црте пропратим лингвистичким коментаром, све заједно и сваку понаособ. И изнећу, најзад, разлоге, и језичке и историске, који су довели до извесног двојства у нашем књижевном језику. Или бар – покушаћу да све то урадим.

Хајдмо сад, без икаква увода, даље.

1.

Да пођемо од речника. Г. *Маретић* вели: „Међу nevoljama današnjega književnoga našeg jezika nije najmanja što se u podosta reci razlikuju Srbi i Hrvati...” (САВЈЕТНИК VI, 3). Разликују одиста, и то не у подоста, већ у *великом* броју. Сам: ЈЕЗИЧНИ САВЈЕТНИК г. Маретића то најбоље показује. У њему је више од хиљаде *хрвајских* речи; хрватских – што по склопу, што по употреби. А колико их је *српских* које Хрвати уопште не употребљавају!

Не мислим овде просто ређати све те речи из САВЈЕТНИКА у којима се Срби и Хрвати разликују међу собом: томе овде нема места. Хтео бих само, држећи се шире проблематике посла, да укажем на једну ствар: да природа

лексичке диференцијације нашега књижевног језика није у свим случајевима и по унутрашњој страни својој само лексичког карактера. Има случајева који имају и дубљу језичку позадину; тј. иза којих: се крију и општије језичке тенденције, карактеристичне за једну или другу редакцију нашега књижевног језика. Ти су случајеви: нарочито важни за општу стилско – структурну, у лингвистичком смислу, карактеристику једне или друге наше језичке редакције. Мислим ту на две групе примера: једно су случајеви у којима Хрвати имају – или бар загребачко књижевно подручје има – своју, домаћу реч, или бар домаћу по *формалном* руху, а Срби *шубицу*, а друго, опет, случајеви где Хрвати имају готову реч, *кованицу*, термин, – а Срби *синтаксички израз*, опис. Те две групе морамо издвојити из општих случајева лексичке диференцијације. Тако све примере можемо распоредити у три групе. Ево како.

Прва група: однос је, у главном бар, између хрватске и српске речи лексичке природе.

Примери: а) *urota* – *завера*, *objeda* – *клевета*, *izvržen* – *изложен*, *izbornik* – *бирач*, *dvojbena* – *сумњив*, *općinstvo* – *грађанство* (публика), *pozornost* – *пажња*, *zdvojnost* – *очајање*, *oborina* – *шало* (во – дени), *postran* – *својероган* и сл., *vlak* – *воз*, *znalican*, *znatiželjan*, *zvedljiv* – *рагознао*, *napačiti* – *населити*, *tlak* – *притисак*, *uvjet* – *услов*, *sjetilo*, *osjećalo* – *чуло*, *prigoda* – *прилика*, *ubrojan* – *урачунав*, *raspitati se* – *развесити се*, *povoziti* – *препазити*, *poraba*, *uporaba*, *rabiti* – *употреба*, *upotrebljavati*, *upriličiti* – *упрегити*, *provedba* – *извршење* и сл., *promaći*, *promaknuće* – *унапрегити*, *унапређење*, *navodno* – *шобоже*, *prisporoda* – *упређење* и сл., *naklada* – *издање*, *niječan* – *огречан*, *obeskrijepiti* – *ионикити*, *obnašati* – *вршити*, *obospolan* – *мешовит*, *odvjetak* – *иошмак*, *tjedan* – *недеља*, *opetovati*, *opetovnik*, *opetovnica* – *ионовити*, *ионављач*, *ионоваци*, *osebujan*, *osebujnost* – *нарочит*, *осоина* и сл., *otporijed* – *ошказ*, *rogibelj* – *ошаснос*, *imenito* – *нарочито*, *glede* – *с обзиром*, *izravan* – *неиосре* – *ган*, *dobrobit* – *блашосиће*, *dojam* – *ушисак*, *držan* – *обавезан*, *jestan* – *иошврган*, *kolodvor* – *сшаница*, *lisnica* – *новчаник*, *nahvalican* – *хошмичан*, *inozemas* – *сшраница*, *romanjkanje* – *оскудица*, *poprimiti (šjere)* – *упрегутити*, *nenapodan* – *ошсушан*, *rodoba* – *облик* и сл., *opruci* – *иобити*, *domjenak* – *разговор*, *ureći* – *заказати*.

Или: б) *ovlast* – *овлашћење*, *začastan* – *иочасићан*, *malodoban* – *малолетан*, *posvojan* – *иприсвојан*, *potraga* – *штражење* и сл., *rav* – *пужесје* – *равношежа*, *srotenar* – *сшоменица*, *sudbeni* – *судски*, *očevid* – *увиђај* (судски и сл.), *redovit* – *редован*, *slavohlepnost* – *славољубље*, *oprost* – *ишрошћење*, *najaviti* – *јавити*, *nekretnina* – *неиокрепнос*, *ovjeroviti* – *оверити*, *osnutak* – *оснивање*, *plemenština* – *шлеме* – *нишос*, *glasovati* – *шласати*, *poduzeće* – *ипрегузеће*, *poduzetnik* – *ипрегузимач*, *bojevan* – *борбен*, *čeznutljiv* – *чезњив*, *čimbenik* – *чинилац*, *glasina* – *шлас*, *iznovičan* – *ионован*, *istodoban* – *ишшовремен*, *izvržen* – *извршан*, *kušnja* – *искушење*, *napadan* – *ушадљив* и сл., *naobrazba* –

образовање, *ponutrica* – унутрашњосћ; *posjet* – посећа, *ispravak* – исправка, *izvješće* – извештај, *kret* – крећање, *preljub* – прељуба, *slagar* – слајач, *smion* – смео, *vodstvo* – вођство, *vrst* – врста.

И тако даље, и тако даље: мислим да би речник *хрватско-српско* или *српско-хрватско* језика, у овом смислу састављен, могао имати *шири* до *чешири* *хљаге* речи. А не чини ми се да је тај број *ситница*.

Сад само неколике напомене уз горње примере. Прво: мени је свеједно, и то сасвим свеједно, да ли су све наведене речи пролазећи кроз г. Маретићев пургаторијум добиле и диплому исправних грађанки или не; главно је да су оне *de facto* саставни елементи лексичког инвентара загребачке или београдске редакције нашега књижевног језика. То је једно. Друго: данашње лексичке разлике у многим случајевима имају само релативну вредност; многи примери, по употреби својој, данас више значе однос србизама и хрватизама неголи однос искључиво српских и искључиво хрватских речи. Време, на срећу, руши оно што је створила вековна политичко – културна изолација српскога и хрватскога дела нашега народа. Треће: у *Савјетнику* на многим местима уз реч не стоји и да ли је реч актуелне употребе или је већ изишла из моде; неће се, онда, ни мени замерити ако међу хрватским примерима будем навео и неки који је отишао у историју.

Друа *труа*: код Хрвата је у обичају домаћа реч, или бар многи би се Хрвати заклели да је домаћа, – код Срба туђица, какав европеизам.

Примери : *pristojba* – такса, *tvrtka* – фирма, *pohrana* – депозит, *povećalo* – лупа, *glazba* – музика, *streljivo* – муниција, *brojka* – цифра, *tjelovježba*, *gombanje* – гимнастика, *zdravstvo* – хит – јена, *zareznik* – инсекат, *skladatelj*, *skladba* – композитор, *ком* – позиција, *redar*, *redatstven*, *redarstvo* – полицајац, полицајски, полицаја *rasprsknjiv* – експлозиван, *ovrha* – епизодичност, *kruhoborac* – каријериста, *krasosloviti* – декламовати, *dvogupka* – гулилка *središnjica* – централа, *lekarna* – апотека, *inirovina* – инензација, *prosvjed* – протест, *oporba* – позиција, *pismohrana* – архив, *pisarna* – канцеларија, *patvorenje* – имитација, *štipac*, *poštupač* – цвикепа, *krivotvoritelj* – фалсификатор, *topništvo* – артиљерија, *glasilo* – орган, *brisalo* – чума, *швајца* – електрична централа, *drvo* – алеја, *tisak*, *tiskara*, *tiskarna*, *tiskarnica*, *knjigotisak* – штампана, штампарија, *kazalo* – реферат, *kolanje* – циркулација, *vjerovnik* – кредитор, *ishod* – резултат.

И уз ову групу две напомене. Прва: све ове и овакве загребачке „домороткиње“, уколико нису чехизми или продукат вештачке „домаће индустрије“ – ропске су копије немачких превода појединих европеизама; оне, дакле, иду у оне речи што их Французи зову *les calques linguistiques*, а Немци *Lehnübersetzungen*. И претстављају засебан проблем у историји развитка нашег књижевног језика на хрватској страни. О њима ћемо касније и проговорити.

И друга напомена: ако је веровати загребачким дневним листовима, за ове „домороткиње“ ни у Загребу нису данас светли дани: излазе све више из употребе. Је ли томе крив утицај Београда или дух времена – данашња општа лексичка европеизација књижевних језика, која се нимало не држи оне романтичарскофилолошке Милчетићеве формуле „интернационализам убија мале народе“ – то не знам да кажем.

Трећа іруја: код Хрвата је једна реч, каква кованица, – код Срба цео синтаксички израз.

Примери: *vozilo* – превозно средство, *munjara* – електрична централа, *stotinka* – *стоот* део, *kamatnjak* – *стооја* по којој се интерес плаћа (ваљда!), *tisućinka* – *хиљадиџи гео*, *obranik* – *избраји* судија, *uspavalo* – средство за успављивање, *ovoljština* – *каг* се неком излази на руку, *dostalac* – *онај* који нешто добије на лицитацији, *uobžnica* – *сироџињски* дом, *mjedenka* – *рђа* на мједу, *kitničarnica* – галантериска радња, *jeftimba* – *лицитација* – ко да за мању цену, *dotičnik* – *онај* о коме је била реч итд., *dragulj* – драги камен, *čitateljstvo* – *читалачка* публика, *paromlin* – *парни* млин, *medutimnica* – *привремена* потврда, *službovina* – *положајни* додатак, *zgovorniki* – *ко* некога протежира, *uobziriti* – *узети* у обзир, *nalježba* – награда коју неко добије кад нешто нађе, *poglavarstven* = придев од именице *поглаварство*, *unapredan* – *онај* што је унапред, *unazadan* – *онај* што је уназад, *strahovlada* – узурпаторска влада, *sastojina* – *саставни* део.

И примера ове врсте има доста: могли бисмо их још много навести. Али мислим да и ови што су наведени – довољно јасно показују три ствари.

Прво, да је лексикон нашега књижевног језика на хрватској страни просто прожет кованицама. Овај је моменат врло карактеристичан за одређивање односа хрватскога књижевног језика према српском: први је по својој структуралној страни – језик *вештачке* природе; други је више задржао свој *природни*, ако хоћете – *народни*, *словенски* лик. Можда више од свих словенских језика.

Друго: да је ово загребачко лексичко терминисање, као лингвистички проблем, доста сложене природе: међу кованицама на хрватској страни, наиме, има их потребних, а има непотребних; има их које су рађене по домаћим калупима, а има их које одишу туђим духом; има их свакојаких.

И треће, да хрватски књижевни језик много лакше фабрикује нове речи него српски; без обзира какве су те речи. У својој продуктивности у овом правцу, он се некако механизирао. Тешко би, на пример, београдско књижевно подручје могло скројити језичке „лепоте“ као што су: *зашезни*, *ужаван*, *свеучилиштар*, *рукољуб*, *пољубан*, *небоџичан*, *оџабеник*, *оџеџовница*, *осијурнина*, *нишџовница*, *несџаднак*, *можебиџан*, *мјестџовина*, *лисница*, *јесџвионица*, *глазбеник*, *чимбенак*, *складиштар*, *славичан*, *међуџи-*

ман и многе друге речи којих практичну вредност најбоље дефинише реченица: разумеју их само они, што су их сковали.

Bošković 1935: Бошковић, Радосав. О ЛЕКСИЧКОЈ И СТИЛСКОЈ ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈИ СРПСКОГА И ХРВАТСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. — In: *Наш језик*. — Београд: 1935. — Год. III. — С. 277–282.

Милан Решетар
[1860–1942]

**Је ли стигло вријеме да се уклони
јекавски књижевни изговор?**

[1935]

Кад је прије 7 или 8 година тадашњи министар просвјете – мислим да је био г. Трифуновић – сазвао комисију стручњака да вијећа о изједначењу школскога правописа, министар је, отварајући прву сједницу, изјавио да се нема дирати у питање о екавском или јекавском изговору, ни о латиници или ћирилици, и сви који смо при томе били нашли смо да је то врло паметно. Сада уредништво НАШЕГА ЈЕЗИКА налази да се већ може и мора разговарати о првоме питању, јер су велике незгоде од тога што имамо два књижевна изговора: „Знатно пати наше школско образовање“, „развија се неписменост и отежава савлађивање знатнијих ствари школске обуке“, а кад би се један изговор узео као школски, „школа би се ослободила велике муке.“ Дуго сам мислио и размишљао како је то да двојакост књижевнога изговора доноси толико невоља цијелому нашем народу (развија неписменост!) а нарочито нашим школама, и нисам налазио ништа друго него да смета дјеци да науче правилно говорити и писати једним књижевним изговором када у истој школи један учитељ јека а други ека. Али тој невољи могло би се лако доскочити кад би се од сваког учитеља, који на пр. из екавског краја прелази у крај с јекавским књижевним изговором, тражило да прихвати изговор исте школе а не буну дјецу новим изговором.

Него може бити да је штета што нам наноси двојакост књижевнога изговора већа неголи ја мислим, али је ли сада згодно вријеме да се то питање покреће? Ја мислим да ни то није; Уредништво доиста каже да то питање „није више и не треба да је питање покрајинског самољубља, ни питање националног поноса извесних крајева“, али је ли доста казати „није и не треба да је“ за то да тако и буде? Ту мислим да се Уредништво још више вара! будимо искрени: питање јекавског изговора код нас је још, и на жалост биће још дуго, еминентно политичко питање, које ће се и моћи ријешити само на политичком пољу, па би била велика политичка погрешка кад би се хтјело да се ријеши силом; – то „уједињавање“ био би само нов разлог разједињавања, – као да нема доста других разлога!

Истина, и у погледу начина како би се имало у овом послу поступати, Уредништво препоручује да се тријезно и објективно ради, а прије свега да ово питање „није и не треба да је... питање везано са каквим насиљем,

макар и духовне природе“; Уредништво штавише налази да се „књижевницима који су и досад писали тим изговорима не би требало пречити да и даље то чине; али школа и државна администрација имале би да приме одређено јединствено наречје.“ Уредништво каже некако и пут којим би требало ићи: требало би „да се утврди“ имају ли остати оба изговора или само један, па ако само један, који од њих. Ја мислим да Уредништво није хтјело да јасно рече оно што сви мисле који уопће што мисле о овом питању, то јест да може бити само говора о томе има ли се за љубав народнога јединства уклонити јекавски изговор, јер сигурно нико од њих не верује да би наши екавци прихватили изговор Вуков и Даничићев зато да би се уклониле све штетне последице што (тобоже!) доноси двојакост књижевнога изговора. Него оставимо то, а радије питајмо, ко би имао пресудити има ли остати само један књижевни изговор и то који? Ако Уредништво мисли да би се то могло свршити као што се је свршило изједначење школског правописа, то јест пресудом комисије од неколико људи именованих од Министарства просвјете, или макар од цијелог Министарског савјета, то се опет вара: школски правопис, и ћирилски и латинички, био је у цијелој земљи један – Вуков, па је требало само путем паметног компромиса изгладити неке ситне разлике које нису могле имати, и збиља нису ни имале никаква политичког одзива, али кад се ради о књижевном изговору, онда се ради о двије сасвим различите ствари гдје компромиса не може да буде, јер не бисмо могли на пр. у дугим словима писати јекавски (*gujete*) а у кратким екавски (*geca*) и требало би збиља да смо и *geca* и *gjecca* за тако ћорав посао! Кад би се дакле овај чвор хтио пресјећи пресудом ма како мудре комисије, широм цијеле Југославије подигла би се вика на то „ново насиље централне власти.“ А онда што? Да се не рече да је моје становиште само негативно, ја предлажем ово: нека се наша четири највиша научна института – Српска краљ. и Југославенска академија, па загребачки и београдски Универзитет изјаве је ли стигло вријеме да се уклони јекавски књижевни изговор, па ако они једнодушно кажу да јест, онда ће се ствар сигурно врло лако провести министарском наредбом без икаквог насиља које и Уредништво перхоресцира. Али нажалост морам рећи да се с а д а та једнодушност не би нашла, а неће се наћи све дотле док се у цијеломе народу не створи увјерење да у Југославији Краља Ујединитеља неће бити правога народнога и душевнога јединства све дотле док се не буде разумјело да тому јединству много, ма много више неголи двојаки књижевни изговор смета двојака азбука.

Решетар 1935: Решетар, Милан. ЈЕ ЛИ СТИГЛО ВРИЈЕМЕ ДА СЕ УКЛОНИ ЈЕКАВСКИ КЊИЖЕВНИ ИЗГОВОР? – In: *Наш језик*. – Београд. – Год. III. – С. 166–169.

Александар Белић
[1876–1960]

Босански језик или стил
[1937]

Г-ђа Исидора Секулић написала је (ПОЛИТИКА од 24 новембра 1936 г.) врло занимљив чланак под насловом О ЈЕЗИКУ БОСНЕ НА ОСНОВИ СТАРИХ И МЛАДИХ ТЕКСТОВА. Ту се она, поведена оригиналним особинама језика босанских писаца, пита: да ли Аустрија није донекле имала права када је језик Босне називала у званичном и приватном говору *босанским језиком*. Можда је она, мисли г-ђа Секулић, макар нешто осетила од индивидуалности тога језика коју тако јако осећа сама г-ђа Секулић. Г-ђа Исидора Секулић тешко ће се сећати оне буре која се подигла када је В. Јагић у Делегацијама говорио о „босанском језику“. Тада су истакнути људи нашег народа писали отворена и оштра непријатељска писма Јагићу у којима су доказивали да нема босанског језика, сем у плановима Аустријиним, која је хтела на основу босанског језика да створи и босански народ као засебну етничку јединицу на Балканском Полуострву. И Јагић се за последњих двадесет и више година живота упорно бранио од приписиване му жеље да огласи босански језик за нешто самостално, и то све нашироко помиње у својим СПОМЕНИМА (II књ. 243–245). Да ли је Аустрија била у праву или они који су против самосталности босанског језика тако огорчено протестовали? Има ли у босанском језику таквих особина да се на основу њих може заиста закључити о његовом самосталном положају?

Г-ђа Исидора Секулић вели за Босанце: ... „како убоги живот око њих није имао културних форми ни друштвених редова, све тековине духа ишле су у језик, тај језик постаде школа, забава, лек од смрти“. Ово је тачно. Али зар није тако било до ослобођења у целом народу нашем и зар тај живот није дао нашем народу његове умотворине и онај богати „фолклор“ којима се он тако одликује од других народа? Зато ако вреди за Босну да је она умела говорити, док је други свет умео читати и писати, то вреди подједнако и за друге покрајине наше. В. Карацић је, узимајући народни језик за књижевни, онај језик који се огледао у народним умотворинама, – могао с правом истицати његову потпуну способност да послужи као основица нове културе која се тада стварала. Зар би то могло бити да наш усмени народни језик није имао свој уметнички унутрашњи живот кроз векове? Зато се може рећи да је и у другим крајевима нашим као и у Босни „кроз столећа свако лично задовољење било туђ појам“, па је и претставницима њиховим

као и Босанцима језик био „лично задовољење, сласт, ћеф, правдање, освета, игра и утакмица талената“.

Све је то створило, као што је већ поменуто, ону усмену литературу у нашем народу којој нема такмаца.

Г-ђа Секулић оштроумно вели: „Оно чиме се језик Босне разликује од језика Херцеговаца и Црногораца, који су примали у се и медитеранско море и сунце и нешто од латинске културе, док је језик Босне био закопан у земљу као семе, и растао сам из себе“. Али да ли је босански говор баш толико самоникао? Да ли на словенску, српскохрватску сету у њему ипак није мало накалемљена и оријенталска елегичност, исто онако као што је романска патетика нашла одклика код нашег динарског човека? Да ли се може рећи да су Босанци духовно само експлоатисали Турке, употребљавајући турски језик само из естетских разлога да добију нов ритам и нове боје, а да се нису до извесне мере и несвесно томе утицају подвргли. Да ли турски речник заиста значи у босанском говору само: севдалинство, маскараду, ћеф, шалу Зембиљеву?

Наш је језик и по другим крајевима примио доста туђих особина, али није изгубио своје лепоте и свога духа. Наш живаљ је продужио својим језиком да изграђује своју духовну културу. Зато је ту његов језик увек најчистији, зато „чисто народним језиком као да Турака никад није било уме“ и „Босанац разговарати са земљом и небом, са науком која његову природу и обичај народни испитује, најзад са богињама уметности“.

Г-ђа Секулић се одушевљава до усхићења језиком Босне и овако узвикује: „Језик Босне, то је једна колективна уметност чисте генијалности, од ранга народних умотворина, али која није само чудо прошлости, него је и чудо садашњости“. То би значило само да је савремени књижевни језик босански архаичнији од нашег обичног књижевног језика, да је још увек епски, какав је био језик Карацићев. То би показивало или да нови развита књижевног језика још није захватио босанске писце у довољној мери или да они навлаш пуштају да кроз њихова дела говори народ у већој мери неголи код других писаца. Њихово језичко осећање, како нам се чини, непосредније је него код многих других. Не само да има речи које су се другде изгубиле, а код босанских писаца их има, – него код многих речи босански писци осећају основно значење речи, готово етимолошко, које је другде избледело и замењено новим, изведеним значењима. Тим изворним цртама свога језика они уносе каткада пријатну свежину или чак оштрину, како би рекла г-ђа Секулић, у наш књижевни језик. Што се пак тиче уметничког и колективног карактера језика босанских писаца, не треба заборавити да је сваки језик колективна творевина, а језик књижевника, о којем и говори г-ђа Секулић, мора бити уметнички јер је језик сваког књижевног дела такав или треба да је такав.

Али и поред ове изворности и лепоте босанског језика г-ђа Исидора Секулић вели за њ: „У Босни још има старе вулканске магме, још Босна своје три, четири прошлости није претворила у реминисценције које се могу стрти као погрешни стари рачуни. Још су по њој поискидане жиле и богумилством, и последњим краљевима, и Турцима, и Аустријом. Отуда и у језику њену речници векова“. Ово је тачно, али је у сваком језику тако. Негде се речима евоцирају различна робовања, светле или тамне епохе народне историје, а негде се све то већ давно преживело и заборавило и речима се евоцирају слике из различних друштвених редова, установа, догађаја итд. Та је прошлост међутим и њена трагика тако блиска у Босни да је босански писци још преживљавају, ако не непосредно, оно свакако посредно. Они ту прошлост осећају у засебним речима, у оној атмосфери коју оне са собом носе.

*

Ово танано и даровито разлагање о језику босанских писаца г-ђе Исидоре Секулић показује како је она осетљива за реч и израз и колико се наш књижевни језик издиференцирао, и то баш за последњих сто година развитака. Нема никакве сумње да је босански језик, заједно са Вуковим херцеговачким и Даничићевим војвођанским, народна основица нашег књижевног језика. Према томе, немогућно је ту говорити о неком босанском језику као о нечем самосталном; али књижевни језик, и говорни и писани, у различним крајевима нашим има увек нечег индивидуалног и особитог у себи. То је његова покрајинска боја. Није само босански језик тако завршен у своме развитуку и тако самосвојан. Ја нећу спорити лепоте босанском говору и стилу; али сам уверен да се људима других крајева могу чинити исто тако лепи и говорни и књижевни језици других покрајина. Питање је шта они у њима осећају, какве слике и емоције ти други покрајински језици у њима изазивају.

Из овога се види само како је богат наш књижевни језик стилским и језичким могућностима и како велики развитак у том правцу пред њим стоји. Питање је само да ли ће нам писци дати увек могућности да осетимо све те лепоте као што су учинили познати босански писци. Да ли ће они нову реч или нов израз умети тако да вежу у своме делу са приказивањем стања и догађаја да осетимо сву драж њихове евокације, она четири слоја, и још много других слојева, које је на различним местима наше земље слагала прошлост наша.

Босански писци су пошли правилним путем. У њиховим изразима које наводи г-ђа Секулић као: *хлеб је зелен од јодине ђојлавне, вајра хумури, свирач усеца јудалом, цура илом јрозор заковала, вода Дрине се на сунцу укухала*, — ја гледам само непосредно освежавање нашег књижевног језика при непосредном додиру наших књижевника са народним језиком. Наш

књижевни језик постао је од народног. Он се помало од њега одваја и, као сви књижевни језици света, почиње се развијати својим начином. Али један од сталних извора његова богаћења и у језичком и у стилском правцу – остаје наш народни језик. Било да се то богаћење врши поновним уношењем изворних значења речи, било новим речима, било изазивањем слика из различних епоха нашег живота да се њима осветли оно о чему се говори, било ма којим другим емотивним средствима, – оно показује пут којим треба да се креће наш књижевни језик док не постане јединим разговорним и писаним језиком свега нашег народа.

Belić 1951 [1937]: Белић, Александар. БОСАНСКИ ЈЕЗИК ИЛИ СТИЛ. – In: Белић, Александар. *Око нашеї књижевної језика*. – Београд: Српска књижевна задруга. – С. 206–210. Први пут објављено у *Наш језик*, Београд, 1937, год. V, с. 65–69.

Александар Белић
[1876–1960]

Бенешићева граматика
[1939]

У току прошлога века, на основу духовног јединства Срба и Хрвата које се огледало у једнакости њихова народног, и на њему заснованог књижевног језика, у једном делу нашег народа, – дошло се 1850 год. и до културног јединства њихова, израженог у маломе, у зачетку, које је у току друге половине XIX века постало потпуно. Наравно, и тада, као и данас, знало се да постоје и извесне разлике у језику главних средишта њихових, које су, као што је и природно у једној земљи и једној држави, када су се оба културна средишта наша, Београд и Загреб, почела све више уједначавати, постајале све мање. Међутим баш у наше време јављају се људи који нарочито, и све више, истичу разлике које их још раздвајају, али, на жалост, не са намером да их изгледе или бар да учине да оне постану што мање, већ да покажу како је непремостив јаз између једног и другог средишта. Да их није узбунило баш то што је број тих разлика постајао мањи? Јер друкчије не бисмо могли разумети, зашто они у својим списима стално износе да је тих разлика много више него што их у ствари има. Не бисмо могли друкчије разумети, зашто неки од тих писаца беже од већ примљених заједничких израза и речи и узимају покрајинске речи које разуме само мали део и њихова света!...

Нема никакве сумње да разлика између двају средишта који су се пре уједињења дуги низ година, већ векова, засебно развијали мора бити, нарочито у речнику. Само се може захвалити нарочитој судбини српскохрватског народа што те разлике нису ни значајне ни велике. То је дошло отуда што су се народне масе српскохрватске од XV-ог до XIX-ог века толико узајамно мешале да су оне саме наново успостављале оне везе које је политичка или административна власт кидала. Тако су народни елементи, и српски и хрватски, уносили поново и језичку и културну блискост у српскохрватске узајамне односе. Ми се питамо: да ли би могло доћи у XIX веку до заједничког српскохрватског језика, да претставници нашег народа нису осетили да их истоветност главних језичких особина везује у једну блиску целину, и поред извесних сасвим разумљивих разлика? Да ли је могуће да је оно што су најистакнутији Срби и Хрвати сматрали 1850 године као истину – данас неистина? Да ли је вероватно да је Хрватски сабор 12 августа 1861 год. био у заблуди када је језик Троједнице назвао ј у г о с л о в е н с к и м и када је донео одлуку о потпуној равноправности ћирилице и

латинице у њој? Зар се може рећи да је тај Сабор само хтео да потврди своје заблуде када је 1867 год., 4 јануара, коначно утврдио да је државни језик Хрватске, Славоније и Далмације хрватски или српски?

Могло би се стављати још много и много питања. На њих би одговор био увек исти. Наш се језик од тога времена до данас није много изменио, и он ће нам бити увек најбоље сведочанство и о старим истинама о нашој узајамној блискости и о вредности нових учења о нашој узајамној удаљености. Јер и противници заједничког језика полазе од језичких сведочанстава. Само је, наравно, питање: како они то чине.

Да бих то показао, ја ћу се овога пута позабавити једном књигом коју је издао један од ранијих претставника наше земље у иностранству. То је граматика српскога или хрватскога језика¹, коју је написао Јулије Бенешкић, лектор нашег језика на Варшавском универзитету, а до пре кратког времена равнатељ Загребачког казалишта и вредни уредник Југословенске библиотеке преведених дела наше књижевности на пољски језик и дела о нашој земљи. У тој је библиотеци, заједно са овом врло опширном граматиком, дванаест књига. Као прва књига изашао је превод СМРТИ СМАИЛ-АГЕ ЧЕНГИЋА Антонија Богуславског, као друга – НОВЕЛЕ ИВАНА ЦАНКАРА, у преводу Гле Моле, као трећа – ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ, у преводу и са коментаром Хенрика Батовског, као четврта – ОСМАН Ив. Гундулића, у преводу Чеслава Козловског, као пета – НЕЧИСТА КРВ Б. Станковића, у преводу Виктора Базелиха, као шеста – ЈЕЋУПКА А. Чубрановића и Дубравка И. Гундулића, у преводу Ч. Ј. Козловског, као седма ПОП ЋИРА И ПОП СПИРА Ст. Сремца, са илустрацијама Петра Крижанића, у преводу Мухамеда Куленовића, као осма – СТАРИ ГРЕСИ од Иве Војновића, у преводу Марије Знатович-Шчепањске, као девета – ЛЕПОТА ЈУГОСЛАВИЈЕ Халјине Сјењицке (са илустрацијама), као десета – НОВЕЛЕ Ива Андрића, у преводу Марије Знатович-Шчепањске, као једанаеста – ЈУГОСЛОВЕНСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ, велика књига од 512 страна, са преко 10.000 стихова, а у обради (преводима, поправљању старијих превода и сл.) Ант. Богуславског и Чеслава Ј. Козловског; као дванаеста – поменута граматика Бенешкићева.

Бенешкић је овим радом својим стекао лепих заслуга. Сва су издања угледна, са уводима признатих критичара, са сликама писаца и каткада са илустрацијама. Нема сумње да Бенешкић има заслуга и за стварање целе групе преводилаца са нашег језика на пољски и за исправност самих превода. У сваком случају, и избор дела – од њега је зависио. Ми се, наравно, са понечим у целом овом послу можемо и не слагати, али не можемо не

¹ GRAMATYKA JĘZYKA CHORWATSKIEGO CZYLI SERBSKIEGO, Warszawa, 1939, стр. 849 (граматика од 1–322, текстови од 323–416, речник од 417–849, поговор 845, поправке погрешака 847–849).

признати да је свој лекторски посао Бенешић извршио, са извесне стране, успешно.

А сад долази оно што је за нас данас најважније: Бенешићева граматика. Бенешић досада није радио овакве послове и много штошта ће се тиме моћи објаснити у овој књизи. Ја се на њеној целокупној оцени не мислим овде задржавати, али се морам задржати на једној новини у њој. То је цео одељак, од целих 46 страна, што чини знатан део целе граматике, посвећен речничким разликама између српског и хрватског језика, тако званим србизмима и хрватизмима. Мени је непознато да се такви одељци налазе у иоле озбиљнијим граматикама нашег језика. Бенешић нам не вели на основу чега је израдио свој списак. Он га даје као нешто несумњиво утврђено; међутим – као што ћемо одмах видети – он је пун нетачности. У њему је за велики број речи сасвим произвољно и сасвим погрешно изнесено да су хрватизми и онда када су те речи у подједнакој употреби и код Срба и када се ни на који начин не може доказати да су их Срби примили од Хрвата.

Истина, Бенешић у својој граматичи вели да је српски или хрватски „у ствари, исти језик“; он се стара чак да нађе и у пољском израз којим би се то потпуно јасно обележило. Зато место израза „chorwacki albo serbski“, тј. „хрватски иначе српски“, „хрватски друкчије српски“ узима „chorwacki czyli serbski“, што би значило њихову потпуну једнакост: „хрватски или српски“. У исто време кад овако говори, он на 46 страна (свакако само примера ради!) износи разлике међу њима које демантују у знатној мери ову истовестност њихову.

Да бисмо могли разумети шта ова новина у граматичи Бенешићевој значи, навешћу оно што Бенешић говори о београдском и загребачком културном средишту.

Због неједнакога политичког живота у двома удаљеним културним престоницама (Загребу и Београду) није се могло усталисти јединство терминологије у речнику административном, судском, школском, војном и научном; свака је средина створила своју номенклатуру, служећи се двома азбукама (латиничком, Хрвати на западу, ћириличком, Срби на истоку), што је још више одбијало шире друштвене слојеве од заједнице и створило две потпуно одвојене групе читалаца.

Двојство терминологије чини на странца утисак постојања двају засебних језика: српскога и хрватскога. И поред завођења политичкога централизма у уједињеној држави Срба, Хрвата и Словенаца и увођења београдске терминологије у администрацију, Словенци су сачували свој засебни језик, а хрватско друштво нерадо гледа на те новине. Међутим дневни листови, чак и несвесно, шире обе терминологије и узајамно их мешају (београдску и загребачку), тако да оне продиру и у шире слојеве. Јединство досада није постигнуто, јер то уједначавање, према урођеном конзерватиз-

му људи, тражи много времена и природног развитка, без удела власти, („bez udziału władz“), тражи чак васпитање нових поколења у духу јединства књижевног језика под окриљем („pod auspicjami“) истакнутих књижевника.

„Разлике у обележавању истих појмова постоје не само у државним надлештвима или у науци, већ тако исто у језику позоришном, у јеловницима загребачким и београдским, а да се не говори већ о новој – за Запад – команди у војсци (стара, хрватска, отишла је у заборав; налазимо је само у делима Мирослава Крлеже) и да се не спомињу разлике у изразима засебне службе боже православне, католичке и муслиманске“ (стр. 234).

„Да бисмо се упознали са двојством израза који се употребљавају у културном животу Хрвата и Срба, ја наводим низ речи, напомињући да неке од њих излазе из употребе, неке пак иду са Истока на Запад, и обрнуто“ (стр. 235).

Из ових Бенешифевих речи може се много прочитати и много разумети! Пре свега, однос оба центра није представљен као што треба. Узајамни односи између Срба и Хрвата нису правилно оцењени – ни до уједињења ни после њега. Нигде се не помиње да су Хрвати прихватили, бар у значајном делу свом, као основицу заједничког књижевног језика Вуков књижевни језик и језик народних умотворина које је он издао. Тако исто није тачно представљено ни оно што је дошло после уједињења. Покушаја да се у терминологије различитих културних грана и код Срба унесе што више „хрватизама“ има много више него што се мисли. Уведених „насилним“ путем хрватизама у источном, српском делу има тако исто доста, о чему се код Бенешифа ништа не говори.

Кад се добро прочитају речи Бенешифеве, све упућује на то да је он хтео оним странцима за које је рекао да им се чини да су српски и хрватски језик два језика – пружити потпуно задовољење. Да ли је хтео и да разочара оне домаће људе који су мислили да су српски или хрватски један језик и да им покаже да више имају права странци који мисле да није тако, – ми не можемо знати. Али је поуздано да је његово излагање могло бити у те сврхе искоришћено. Имаћемо прилике да покажемо да су они који су почели доказивати да су српски језик и хрватски два засебна језика – и полазили, и онда кад то нису говорили, баш од „низа“ примера Ј. Бенешифа! Истина, Бенешиф је рекао да је понешто од материјала који даје изашло из употребе, да је понешто прешло из Загреба у Београд, и обрнуто; али то није показао на самом материјалу и није издвојио речи за које би то вредело, тако да се не може знати на које се речи то односи.

Ја, наравно, не могу узети данас цео речник Бенешифев да бих показао вредност његова посла. Нећу узимати ни оне речи за које је несумњиво да су узете само да повећају број ових отступања (као *Ойаџија* хрватски – *Абација* српски, *Абел* хрватски – *Авел* српски, *Абесинија* хрватски – *Абисинија*

српски итд.), већ ћу узети грађу само са првих двеју, трију страна (235–237), које нису изабране као нарочито типичне, већ као почетне стране овога списка речи, – да то покажем. Међу осталим странама има их које би дале још богатији материјал у овом правцу; али се ја сада задовољавам и овим.

Одмах међу првим речима Бенешић наводи *ѣрисѣанак* као хрватску реч, а – *саѣласнаѣ* као српску. Мени као рођеном Београђанину обичнија је реч *ѣрисѣанак* него *саѣласнаѣ*, а сем тога је и по значењу и дубља и шира од речи *саѣласнаѣ*. Али да се не би мислило да је то моје лично осећање и да не вреди за све Србе и Београђане, ја сам се обратио збирци речи С. К. Академије и из ње повadio и објективне доказе за то. Уосталом тако ћу чинити и код сваке друге речи где год то буде потребно. Ево неколико примера за *ѣрисѣанак*: Сва вредност стоји до *ѣрисѣанка*, до воље људи, М. Ђ. Милићевић, ЕМИЛО (1872), стр. 111. – Француска ставља као услов свог *ѣрисѣанка* (ВИДЕЛО, 1880, 63,3). – *Присѣанком* свију постају власници над једним делом имања, Светозар Марковић, ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА II (1892) 9. Није створен општим *ѣрисѣанком*, Б. Поповић (С. Књ. Гл., 1901, 389). Пошто је краљ дао *ѣрисѣанак* мирно, М. Бојић (КРАЉЕВА ЈЕСЕН, 1912, 33). Која не оснива своје право заповедања на слободном *ѣрисѣанку* оних над којима се врши, Сл. Јовановић (О ДРЖАВИ, 1922, 3). – За глас рата потребан је претходни *ѣрисѣанак* Народног претставништва, УСТАВ (чл. 31). Ја бих могао за ову реч навести још много других писаца на српској страни (П. Поповића, Ст. Новаковића, Св. Ранковића, Ј. Ђорђевића, С. Пандуровића и др.), али мислим да је и оволико довољно да покаже сву бесмисленост изношења Бенешићева.

Тако исто Београђанима је подједнако познато *ѣљескање* *ѣт ѣайшање*, готово без икакве разлике у значењу. Вук има само *ѣљескање*, али са другим значењем, а ту реч приписује Бенешић Хрватима, а *ѣайшање*, које он приписује једино Србима, Вук и нема.

У Београду је *наѣад* обичније у употреби него *наѣадај*, али је Србима и Београђанима и *наѣадај* сасвим обична реч. Њу налазимо у СРПСКИМ НОВИНАМА за 1850 год., код Ј. Игњатовића (ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ, 1859, 106), Ј. Ђорђевића, Г. Гершића, Љуб. Ковачевића и Ј. Јовановића, Милорада Поповића Шапчанина, М. Бана, Ј. Радонића, Св. Марковића, В. Ђоровића, у СРП. НОВ. за 1883 г. и другде.

Бајка је сасвим обична реч у Београду, иако је Бенешић приписује само Хрватима; постоји у њему и позајмљена из руског језика *скаска*, али се не може рећи да је обичнија од прве. И у књижевности нашој *бајка* је сасвим обична реч: Ој младости, *бајко* мила, Ј. Ј. Змај (ПЕВАНИЈА II, св. I, 1895, 125); Ал. Васиљевић је узима као термин за причу; ... место рада Александра казује некакве *бајке*, Ј. Бошковић (ПИСМА 1892, 40), затим Ј.

Игњатовић, Ј. Ђорђевић („Кекроп по *бајци* пола човек пола змија“, ЛАТ. СРП. РЕЧ., 1886), П. Ђорђевић (ТЕОРИЈА КЊИЖ. 1900, 120), В. Милићевић, П. Поповић и мн. други.

За *јајње* наводи Бенешки да се у Загребу каже *јајањац*, а у Београду – *ајнец*. Ово је неко учинио неукусну шалу са г. Бенешкићем! У Београду се вели искључиво *јајње* у јд., а у множини *јајањци*; а *ајнец* (узето из црквеног језика!) или *ајнец незлобиви* употребљава се само у шали!

У Београду се употребљава *врло* знатно чешће неголи *мноћо* и *здро*во у извесним изразима; *здро*во је у извесној вези у употреби у фамилијарном језику, а *мноћо* у покрајинском („многo добар“ место „врло добар“); међутим *врло* оглашује Бенешки само за хрватску реч. За ово се не мора као доказ узети ни Вуков речник: свака страна каквог београдског дневног листа или ма какве друге књиге – то ће сваком јасно показати.

Забављаи је знатно обичније у Београду неголи *занимаи*, које се, уосталом, и по значењу не поклана потпуно са *забављаи*; међутим *забављаи* приписује Бенешки само Хрватима. Исп. код Вука (У СРП. РЈЕЧНИКУ) *забављаи* као општу реч за цео српски народ или на пр. направљену од њега именицу. Све је *забављај* док се мало посумрачи (ПРИПОВИЈЕТКЕ 1845, 87). Та је реч у свагдашњој општој употреби: Нека (учитељ) гледа да први ђаци добро уче кад се он с њима добро *забавља*, М. Ђ. Милићевић (ПЕДАГОШКЕ ПОУКЕ, 1870, 50); слично има: Мита Ракић, ЈАДНИЦИ II, 1904, 7, Ј. Скерлић, ПИСЦИ И КЊИГЕ VI, 26 и многи други.

Ја мислим да има мало Београђана који данас знају шта је *кованица*; међутим свако зна и употребљава реч *йчелар*, *йчеларство* и сл., иако ту реч Бенешки приписује само Хрватима. Ова је реч у сталној употреби код наших писаца. Тако је налазимо код Ђ. Даничића (ИСТОРИЈА СРП. НАР. А. Мајкова, 1876, 63), Ј. Живановића, Л. ГРБИЋА БЈЕЛОКОСИЋА, В. Ђорђевића (ПЧЕЛАР, 1900), Ј. П. Јовановића (ПЧЕЛАРСТВО, 1923), Р. Домановића (С. К. Гл., 1902, 499), Ј. Скерлића (ПИСЦИ И КЊИГЕ V, 1914, 13) и многих других. Како је ту реч употребљавао и Ј. Панчић у својој БОТАНИЦИ (1883, 225), а он је био Хрват по пореклу (из приморског Брибира), навешћу да се та реч у нашим крајевима употребљавала већ и у XVIII веку: ПЧЕЛАРЪ дакле мора бити човѣк, крѣпакъ, хитаръ и доброгъ вида – код А. Максимовића (стр. 109) у његовој књизи која се и зове ПЧЕЛАРЪ ИЛИ НАСТАВЛЕНИЋ О ПЧЕЛОВОДСТВУ.

Истина је да се у Београду употребљава реч *йиниџер*, која, вероватно, и Загребу није непозната; али је источном средишту подједнако познат и *бачвар*, коју реч има и Вук у свом речнику, а ту реч Бенешки приписује искључиво Загребу. Да наведем који пример: Оставићу навјек свог *бачвара*, јер његових не треба обруча, ДАНИЦА II (1861), стр. 235; Тако је било ковача, терзија... колара, *бачвара*... М. Вукићевић, ИСТ. У СЛИЦИ И РЕЧИ,

1912, 137; Р..., што је већ двадесет година живела са неким *бачваром*, ... СРПСКЕ НОВ. 1895, 328; Требало би да се употребљавају и ове српске речи: *бачвар* или *качар*, Ј. Бошковић, СПИСИ I, 1887, 39; итд., итд.

Ми никад ни сањали нисмо да неко може одрицати Београду право на *сиџурносћ*, а да му приписује само *безбедносћ*, задржавајући *сиџурносћ* само за Загреб. Али друкчије књиге кажу. Још од Мушкатировића (ПРИТЧЕ, 1807), када се у Загребу и писало кајкавски као што се и говорило, па све до свакидашњих листова београдских на сваком кораку спотичемо се о *сиџурносћ*. Нису је заборавили ни Новаковић (ТУРСКО ЦАРСТВО, 1906, 182), ни Јаша Продановић (С. К. ГЛ. XXXII, 1931, 537), ни Скерлић (ИСТ. ПРЕГЛЕД СРПСКЕ ШТАМПЕ, 1911, 23) ни многи други.

Бенешић приписује само Хрватима *окрејносћ*, а Србима – *умешносћ*; међутим у Београду се обе те речи употребљавају, само *окрејносћ* у нешто духовнијем значењу, а *умешносћ* – у стварнијем. Ево доказа да је тако било и пре више од сто година: Претерана *окрејносћ* наши(х) дипломата ... у очи пада (НОВИНЕ СРПСКЕ, 1834, 66), Начин живота није одузео *окрејносћ* и гипкост, Суботић, ДЂЛА 9, 1893, 40; ... да покаже своју *окрејносћ*, изумео је бајку о ухваћеном лопову, СРП. НОВ., 1883, 205; ... ал' у нас нема оне *окрејносћи* трговачке, БОСАНСКА ВИЛА, 1895, 125 итд. итд.

И књижница је тако исто обична реч у Београду као и *библиотека*, иако Бенешић даје Београду само *библиотјеку*. У СРП. НОВ. за 1846 (стр. 125) стоји: Сада је књижница три пута преко седмице отворена. Затим в. ту реч: код Даничића (СТ. ЗАВЈЕТ, Јездр. 61), Вука (ПЈЕСМЕ II, 1845, 651), К. Руварца, (СПИСИ I, 1866, 128), Вл. Ђорђевића (ПУТН. ЦРТЕ II, стр. 1), Ђ. Поповића (РЕЧНИК, 1895), М. Ђ. Милићевића (ЗЛАТНО СЕЛО, 1870, 155), Св. Ранковића (ПОРУШЕНИ ИДЕАЛИ, 1900, 146) и многих других.

Ја никада у Београду нисам чуо за реч *џисарник*, коју приписује Бенешић Београду, већ само *џисаћи сџо*, коју Бенешић оставља Загребу. То још није никакво чудо; али је занимљиво да речи *џисарник* нема ни у великој збирци речи С. К. Академије од преко три милиона листића! Да и то не буде каква рђава шала налик на ону са агнецом! Међутим ево примера за *џисаћи сџо*: ПИСМЕНИЦА Ј. Илића (1860), стр. 39; М. Јовановић: ТАМО АМО ПО ИСТОКУ II, 1895, 116; С. Књ. ГЛ. XIV, 1904, 386;... могао (је) по цео дан провести за писањем столом, Слоб. Јовановић (ВОЂИ ФР. РЕВОЛУЦИЈЕ, 1920, 15); С. Матавуљ, СА ЈАДРАНА, 1891, 122 и сл.

И *лим* и *лимар* сасвим су обичне речи у Београду; *џлех* је још у употреби, а *клонфер* се губи. Међутим Бенешић *лим* и *лимар* даје само Загребу. Што има данас у Београду много радњи које носе називе *лимар*, то нам не би још много помогло; али кад кажем да су наши писци већ и у XVIII веку употребљавали ту реч и кроз цео XIX век, онда мислим да то ипак нешто значи. Тако у ИСКУСНОМ ПОДРУМАРУ Захарија Орфелина из 1783 год.

налазимо овакав пример: Метни по еданъ комадъ желѣза, или *лима*... (стр. 22); Из Немецке напротивъ добываго црньи и белъи *лимъ* (плехъ), Дим. Исајловић, ИСТ. ТРГОВИНЕ, 1812, 217; Покривене *лимом* и ђумишем, Вук, Н. П. 11, 1845, 622; Ј. Бошковић: *лим ... лимар* (СПИСИ I, 1887, 43); Не смѣю... страни *лимари*... по земљи путовати и радити, К. Цукић (ЕКОНОМ. II, 1861, 44); Кандила у обојеним фењерима од *лима*, Драг. Васић (УТУЉЕ-НА КАНДИЛА, 1922, 92).

Ја никада у Београду нисам чуо *будаица*, што му г. Бенешкић приписује, већ једино *будист* или *будиста* (исп. ПРАВИЛНИК ЗА ДРЖАВНЕ БОЛНИЦЕ, 1931, 118). У великој грађи С. К. Академије нема такође речи *буданац*.

На превелико чуђење наше, Бенешкић износи *изврстан* као својствено Загребу, а *одличан* – Београду. Међутим од Вука и Соларића нема обичније речи од те у источним крајевима: Соларић, ПОМИНАК, 1810, 41: ... ову књигу *изврсну* учинио; Вук, ПОСЛОВИЦЕ, 1836, 17: Кад им *изврстан* чоек назове Бога; Даничић у ДАНИЦИ, 1868, 463: Бјеше мудра и *изверсна* глава Саво Мартиновић; К. Руварац, СПИСИ II, 1869, 55: Има... у њој много лепи и *изверсни* страна; Даничић, СИТНИЈИ СПИСИ, стр. 138: Ова се *изверсна* књига на свијет износи; затим код Јб. Недића, Ј. Бошковића, П. П. Ђорђевића и многих других.

Тако исто, на своје велико запрепашћење, видим да *својство* Бенешкић приписује само Загребу, а Београду *особину*, а ми стално употребљавамо *својство* од Доситеја и Соларића до данас, не знајући да чинимо стално позајмице из западног средишта! Исп. у СЛОВАРУ СОЛАРИЋЕВУ од 1791, а затим код Доситеја, Вука, С. Милутиновића, Ђуре Јакшића, Ј. Јовановића Змаја (И он има многа *својства* што га диче, што га красе, ПЕВАНИЈА II, св. I, 1895, 198), Ст. Бошковића, Св. Марковића, Даничића, Ст. Новаковића, М. Ђ. Милићевића, К. Цукића и толиких других.

Шта да речем о томе да је *йоџешка*, но Бенешкићу, хрватска реч, *џешка* – српска, *суделоваџи* хрватска – *учесџивоваџи* српска, *црномањаст* хрватска – *црнџураст* српска, *зџрада* хрватска – *здање* српска, *рода* хрватска – *шџрк*, *лелек* српска, *царшџик* хрватска – *ђумруџаја* српска, *новџица* хрватска – *крајџара* српска итд., итд.

Ово већ постаје смешно када се зна да се све поменуте речи употребљавају у Београду као најобичније. И за њих бих могао навести безброј потврда! Може се рећи за многе од речи које су означене као хрватске да се у Београду или искључиво употребљавају или употребљавају чешће од оних које су означене као српске. Ко би данас место *зџрада* рекао *здање*. Био би и смешан и нико га не би разумео! Да ли је икад ико роду назвао у Београду друкчије до *родом*? И у Београду је *црномањаст* једина права реч за *brunnett*, а *црнџураст* има другу нијансу итд., итд.

Ја сам узео само неке речи, и то само са три стране чудноватог списка Бенешићева. О другим речима на тим странама ја нисам хтео ни говорити, толико је то беспредметно (на пр. хрватски *ѣрѣљаѣ* – српски *ѣрѣљаѣ*, хрватски *билијар* – српски *билијар*, *Бењамин* – *Венијамин*, *бисквиѣ* – *ѣиш-коѣа*, *Бизанѣ* – *Бизанѣија*, *Аѣена* – *Аѣина* итд.). Али се ипак у поступку Бенешићеву, сем непознавања ствари, види и одређена тенденција. Када се за исти појам употребљавају две речи, Бенешић, без икаква испитивања и без икаквих доказа, реч страну упућује Београду, а реч народну Загребу (*саѣласносѣ*, *скаска*, *аѣнец*, [кован]ѣија, *ѣинѣер*, *библиоѣека*, *клонфер*, *ѣлех*, *учесѣвоватѣи*, *здање*, *ђумруѣија*, *крајѣара* – све су то прави правцати србизми, а народне речи као *ѣрисѣанак* и сл. – само су хрватске!). То се не чини да се у ма у чијим очима Београд подигне.

Али истина је сасвим друкчија! Београд, који је данас заиста духовно средиште источног дела нашег народа, има у себи необично речничко богатство. Поред народних речи, које се и у Загребу употребљавају и за које ми верујемо да су поникле у стваралаштву правих Хрвата, јер то и доказује наше народно јединство, – има и речи које г. Бенешић не зна и које је зато обележио као искључиво српске, а за које је несумњиво да их доста Хрвата и зна и употребљава. Те су речи такође народног порекла и оне се, напоре-до са заједничким речима и за Србе и за Хрвате, употребљавају у Београду и другде у нашем народу. Али поред добрих народних речи има у Београду и различних позајмица које су остале од културног и политичког развитка источнијих крајева нашег народа. Те речи, када је год то могуће и када књижевни утицаји успевају да их замене народним речима, – полако се губе. Зар тога нема и у Загребу, и то још, можда, у већој мери него у Београду?! Зар тога нема по другим крајевима нашег народа? И нама никад није падало на ум да то сматрамо чијом кривицом и оправданим разлогом да кога због тога ставимо на нижи културни ступањ. То су дали природни услови многовековног развитка нашег народа, које треба разумети и ставити на њихово право место. Од тих утицаја, било књижевних било узајамних међународних, стварати трајна обележја међу различним крајевима нашег народа значило би унапред одбијати свако зближење које – по природи ствари – долази и мора доћи...

Из овога излази да новина у књизи Бенешићевој није ни научно оправдана у својим главним цртама, нити је способна да донесе користи народној култури; напротив, њени прави плодови већ се помаљају.

Belić 1939: Белић, Александар. БЕНЕШИЋЕВА ГРАМАТИКА. – In: *Наш језик*. – Београд. – Год. VII. – Sv. 9–10. – S. 257–268.

Александар Белић
[1876–1960]

Поновна распра
[1940 (1951)]

Опет поновна распра око питања српскохрватског књижевног језика и правописа које је потресало наше друштво у прошлости веку и које су најбољи умови хрватски и српски решили тада дефинитивно! То је решење прихватио цео наш народ и наша се култура, у другој половини XIX века и у првој XX-ог, повољно на његовој основици развијала. Одлука о заједничком књижевном језику за све Србе и Хрвате донесена је онда када није било оне суревњивости између два дела нашег народа која се понегде данас већ јавља и када се о тим животним питањима нашег целог народа, и хрватског и српског, могло говорити хладно и прибрано, без жестине, жучи или сарказма. Цео свет се дивео онима који су то епохално дело извршили, и српскохрватски народ је отпочињао значајну епоху свога новог културног развитка, основану на јединству његова књижевног језика. Колико је та реформа била значајна за судбину српскохрватског народа, види се и по томе што то културно јединство није било једно од последњих сигурних средстава и у борби за ослобођење и уједињење наших народа.

Али нашли су се нови незадовољници који, надајмо се, неће бити многобројни и који о томе неће ништа да знају. Они само заборављају да у новој борби коју предузимају они занемарују оно што је од судбоносног значаја у том питању и што нико не сме не знати у нашем народу, а узимају као главно или желе да претставе као главно или оно што је од сасвим споредна значаја или оно што је и сасвим безначајно.

То ме је нагнало да проговорим о овом питању, иако би се могло мислити да после онога одговора који је о њему дао живот и развитак српскохрватског народа, — нема разлога говорити. Сам живот пак нашег народа дао је томе питању унутрашњу чврстину која ће — ја сам у то уверен — као гранитна стена одолети свима непогодама ма с које стране долазиле.

Не треба се варати и мислити да је јединство књижевног језика и правописа, до којег су Срби и Хрвати дошли у XIX веку нешто случајно или привремено. Када се, после извесних лутања, пришло са обе стране књижевном језику и правопису Вука Караџића, то није било зато што је тако хтео Вук Караџић, иако је он заиста то желео и на томе неуморно радио. Истина је да је Гај Илирским покретом, којим је узбуркао хрватски народ и знатно иза његових граница и друге јужнословенске народе, много допри-

нео да се то јединство оствари; али и Гај, и сви Илири заједно, и сви доцнији претставници југословенског покрета не би ништа у том правцу могли учинити да основи позитивног решења тога питања нису дубоко лежали у народу нашем. Ми смо сви истицали КЊИЖЕВНИ ДОГОВОР од 1850 год. истакнутих Хрвата као што су били Иван Мажуранић, чувени песник хрватски, Иван Кукуљевић Сакцински, познати родољуб и историк, д-р Димитрије Деметер, књижевник и други – са Вуком Караџићем, Ђуром Даничићем и другима: о заједничком књижевном језику и правопису Срба и Хрвата; али никад ни тренутка нисмо помислили да је тај договор нешто потстакао или нешто створио: он је дао само спољашње обележје ономе што је у нашем народу постојало и што је тражило да избије на површину и кроз Вука, и кроз Гаја и кроз све учеснике КЊИЖЕВНОГ ДОГОВОРА. А исто то владало је и најбољим хрватским духовима друге половине XIX в., и Рачким, и Јагићем, и Штросмајером, и Маретићем, и Прерадовићем и толиким другима. Шта је то што је тако неодољиво довело до заједничког језика и правописа код Срба и Хрвата које неки нови родољуби хрватски одбацују и хоће нечим другим да замене?

Познато је да је у научној књижевности у прошлости било препирке око тога, да ли се основни дијалекти српскохрватски своде на један, заједнички језик српскохрватски или не. Прво је било колебања, да ли се све особине хрватског чакавског и српског и хрватског штокавског дијалекта могу свести на такву заједницу; али се – после исцрпних расправљања – дошло до тога да је њихова заједница изван сваке сумње. Остало је да се утврди још како хрватски кајкавски дијалекат, којим се говори – у грубим цртама – северно од Купе и у главном граду Хрватске Загребу, – стоји према некадашњем штокавско-чакавском јединству. То је питање било утолико теже што је кајкавски дијалекат имао и извесних односа према словеначком језику. Утврђена је ипак, после извесних лутања, и ту заједница развитка, и по пореклу у великом делу тога говора, а нарочито по развиту за неколико последњих векова, – са осталим делом српскохрватског језика.

Али не треба мислити да због теориског заједничког порекла Срби и Хрвати имају заједнички књижевни језик и правопис. Зар словеначки део нашег народа нема свој, засебни словеначки књижевни језик, иако је и за словеначки народни језик несумњиво да је некад, само у још дубљој старини, чинио заједницу са српскохрватским? Одавде се види да се јединство доцнијег књижевног језика не мора јављати као непосредна последица заједничког порекла једног народа. За то има толико доказа и међу словенским језицима и народима и несловенским да се на томе не треба нарочито задржавати (исп. засебни чешки језик и словачки, и поред њихова заједничког порекла, засебни великоруски и украјински, и поред заједничког праруског језика и сл.).

На тај начин, далека заједница српскохрватских народа, која се може утврдити на основу њених дијалеката, није могла бити ни оправдање нити повод уверењу да Срби и Хрвати морају имати у садашњости један, заједнички књижевни језик. За то су потребни били стварни основи који се тичу онога времена када је поменута значајна реформа у српскохрватском народу извршена. Деветнаести век је извршио то епохално дело за наш народ и он мора дати све дубоке, неизменљиве и необориве разлоге и доказе за његову унутрашњу вредност ако је то дело заиста од тако великог значаја. И он их лако даје свакоме ко хоће да чује.

Јединство српскохрватског књижевног језика потекло је отуда што се велики део Хрвата и данас – у своме матерњем језику – ни у чему не разликује од Срба. У Војводини, у Барањи, у знатном делу Славоније, у Босни и Херцеговини, у Далмацији, у Хрватској јужно од Купе, а нарочито у Лици и Крбави – Хрвати и Срби, који се налазе у суседству, говоре заједничким, истим језиком.

То је легло у темеље савременог јединства српско-хрватског књижевног језика. То су добро знали и они који су са Гајем покретали Илирски покрет, и они који су са Вуком стварали КЊИЖЕВНИ ДОГОВОР и сви они који су, у другој половини XIX века, у Загребу приближавали књижевни језик свога средишта Вукову и Даничићеву књижевном језику, јер су знали да тиме приближавају, свој књижевни језик народном језику и великог броја Хрвата. Није из њих говорило непознавање ствари, какав културно-историски неспоразум или какво странчарско повођење за каквим политичким идеалом или каквим недокучљивим маштањима национално-културним, него дубоко сазнање, које их је прожимало до сржи костију, да велики део Хрвата говори заиста истим, апсолутно истим језиком којим и Срби. Они су били срећни што је тако јер су сазнавали велики значај те чињенице за целокупну нашу народну заједницу, и пустили су да их води оно стање тога питања које је морало бити и у сазнању Хрвата које су они водили. Зато је реформа књижевног језика српскохрватског била тако природна ствар на коју су сви брзо пристали јер је она одговарала осећањима њиховим. Зато је тако чудновато говорити данас против тога и доказивати да се из данашњег хрватског књижевног језика може избацити оно што је српско у њему, а да се из њега не избаци и оно што је у њему хрватско. То би било тако исто неразумно као кад би неко хтео доказивати да сви Хрвати који говоре истим језиком којим и Срби – нису прави Хрвати, већ да је у њима помућен чист хрватски дух. Тада би Хрвати по многим крајевима југословенским и по самој Хрватској јужно од Купе – били оглашени за Не-Хрвате. Да ли има на то ико права у нашој земљи? Најмање би га имали они Хрвати који су узели на се улогу бранилаца чистоте хрватскога духа и чувара националне целине хрватског народа.

Срби и Хрвати, свесни лепоте свога народног језика, осећали су да је Вуков књижевни, језик – заједнички израз за онај језик који су они подједнако у себи носили. Они нису сматрали да узимају нешто туђе или да однорођују свој народ када су упућивали народну целину да тежи правилности и лепоти Вукова језика. Тако се извршио велики и многозначајни догађај – да су Хрвати и Срби, и Београд и Загреб, и Сарајево и Мостар, и Сплит и Дубровник – примили Вуков књижевни језик као свој заједнички напуштајући каткада своја мала месна отступања од њега. То је плод сазнања о истоветности језика код њих, а не резултат воље каквог диктатора или ћуди заслепљених агитатора.

Налазећи се пред овим чињеницама које је немогуће побити, неки су од помињатих савремених родољуба хрватских замерали ранијим реформаторима хрватског књижевног језика што нису узели за књижевни језик хрватски – језик некадашње Дубровачке Републике и њених славних песника, као што је био Гундулић. Али они чине неправду хрватским заслужним реформаторима. Мислили су они на то. Познато је да су као извори књижевног језика Илирица узимана и дела дубровачке књижевности, и босанске и славонске. Али се брзо увидело да и језик Гундулићев, и Дивковићев и Рељковићев није ништа друго до језик Срба и Хрвата XIX века, само у нешто старијем облику. И нико од тих људи не би могао разумети, зашто да се употребљава старији херцеговачки говор Гундулићев, а да се не употреби толико прослављени савремени њима херцеговачки говор народних песама наших; зашто да је бољи језик Андрије Качића Миошића од савременог језика средње и северне Далмације итд.? Осећало се да ће књижевни језик имати живу и творачку подлогу ако се узме онако како он живи у осећању и души тадашњих претставника српскохрватског народа, а не ако се узме из књига минулих времена. То није значило да не треба ништа узимати из дела тих књижевности; али – само онда када то затраже потребе савременог књижевног језика. И из тих књижевности узимано је и досада на обема странама, и код Хрвата, можда нешто више, и код Срба.

Из овога се види да је код старијих претставника српскохрватског народа преовлађивало уверење да се књижевни језик не може крпити и кројити из различног комађа и отпадака, него да треба да поникне из народног земљишта, обрађеног језичком творачком снагом народном, потеклом из чиста, непомућена врела народнога духа. Ето, то је у основној замисли српскохрватског језика заснованог на језику Срба и Хрвата који говоре или потпуно истоветним језиком или језиком са незнатним отступањима. И познато је да су далматински Хрвати, који су још око средине прошлога века, и још касније, писали икавским говором, тај изговор напустили јер су видели да је по другим особинама својим њихов језик једнак са херцеговачким. Мислим да нико и данас неће спорити да су они који су на поменутој основици подигли наш заједнички српскохрватски књижевни

језик – учинили то и са изванредно дубоким погледом у суштину књижевног језика и књижевног стварања и са далековидошћу која ће далеко премашити време када су се појавили данашњи незадовољници том реформом српскохрватског књижевног језика.

То исто вреди и за правопис. „Правопис“, да се послужим речима Вука Карацића, „није најмања ствар у писању никаквог језика, и који говоре да јест, они највећу вриједност у њему налазе, па онако само говоре да би се остало при староме макар како био рђав, тежак и несавршен. Дужност је дакле свију списатеља и књижевника, особито у почетку књижевности, и за то старати се да се начини и прими правопис што је могуће лакши и савршенији или, најкраће рећи, према својству језика којијем се пише. Али говорећи да је правопис овако велика ствар, ја не мислим нити кажем да је он једина потребност у књижевности, или да је он и језик све једно: правопис је друго а језик друго. И најгорим се правописом може за невољу лијепо писати (што се тиче знања језика и његове чистоте и љепоте), а тако се и у најбољему правопису познаје незнање и грђење језика“ (Вук је то писао 1847 г., исп. СКУПЉ. ГРАМ. И ПОЛЕМ. СПИСЕ III, 1896, 305).

Мислим да се и данас не може боље одредити однос књижевног језика и правописа иако се Вук налазио у другим приликама, што се правописа тиче, неголи ми данас. Вук се борио да се сасвим несавршени правопис његова времена, који није одговарао особинама нашег језика, замени његовим, савршенијим правописом који је сав био у духу нашег језика; ми пак имамо да се боримо да се Вуков књижевни правопис на чијој је основици израђен наш садашњи – не враћа несавршенијем, горем и неправилнијем.

Наш правопис има једну особину којом се одликује од свих других правописа: својим унутрашњим принципима, да се писање речи управља једино према њихову књижевном изговору, наш правопис се развија са језиком; он не би требало никад да застари. Према нашем правопису не би никада смео бити јаз између писане књижевне речи и изговорене. Између њих би морала владати увек хармонија. Ако се та хармонија поремети у току времена промењеним изговором речи, који је примила већина претставника књижевног језика, онда се хармонија мора вратити у духу новог изговора.

И данашњи наш правопис (тј. онај од 1930 г.) претставља једно повремено враћање те хармоније. Може бити питања око тога, да ли је оно правилно извршено и да ли би, у духу основних принципа Вукова правописа, ваљало нешто ново предузети. Ту је отворено поље критичи и расправљањима, а према резултатима до којих се у њима дође ваљало би у развоју нашег правописа ићи даље; јер је његова природа таква да се подаје лако потребним изменама. У томе су његове сјајне особине због којих је заслужио похвалу целог света. Ту би ваљало потпомоћи сваки паметан, сваки разуман предлог.

Али ако нове тежње иду к томе: да бисмо се вратили староме правопису, „макар како био рђав, тежак и несавршен“, како је Вук говорио, онда се ми питамо: са којих се разлога то чини и по чијем захтеву? Шта се то извршило у хрватскоме делу наших народа што би могло изазвати такве промене? Реформа књижевног правописа, исто онако као и књижевног језика, извршена је далеко пре нашег политичког ослобођења и уједињења. Сада се врше реформе у унутрашњем уређењу наше земље. Како оне могу утицати на културну реформу која је извршена пре много десетина година и која нема никакве везе са данашњим унутрашњим уређењем наше земље, сем утолико што је и она допринела, као што рекосмо, ослобођењу и уједињењу нашег народа, па посредно преко тога и могућности данашњег унутрашњег уређења наше земље!?... Или баш зато би се сматрало да је културно јединство свршило свој задатак и да га у даљем развоју самоуправних области треба одбацити? Али то би била кобна противречност! Јер ново стање треба и одржати. А ко то може боље учинити од оних чинилаца који су до њега, макар и делимице, довели?

Ја се нећу упуштати у ситнице. Има случајева кад Загреб замера на понечему београдском књижевном језику, неки пут с правом а неки пут без права; и, обрнуто, – то чини и Београд према Загребу, са истим правом; али тако мора бити и тако је увек бивало када се исти књижевни језик развија у различним крупним центрима једног народа. Само то не може бити разлог да се навлаш, на силу разједињује и уништава оно што је заједничко и што је добро, а што би учинило да се помере и уздрмају и сами основи културног развоја нашег народа.

Често се застрањивало у доношењу одлука о културним питањима када се није полазило од онога што је у њиховим основима. И данас се, може бити, тако нешто на силу може и учинити. Али смо уверени да ће се томе успротивити она неопходност у културном развоју наших народа која је и довела до јединства нашег књижевног језика и да ће, макар и после узалудног отступања од правог пута и после тешких последица које ће се свакако појавити у различним правцима, у вези са тим отступањем, та неопходност ипак извести нашу културу на прави пут. Ми се само питамо: да ли је после свих искушења и искустава до којих је наш народ скупом ценом долазио у скорапњој прошлости потребно намерно их и свесно припремати поново, да би се после тога наш народ опет вратио ономе до чега је он сам, неизазиван и неприсиљаван, већ једном био дошао.

Овај покрет који се развио за време наше окупације (од 1941–1944) и постојања Независне Хрватске Државе, одмах после ослобођења вратио се на принципе Вукове и тако потврдио тачност поменутих констатовања.

Belić 1940 [1951]: Белић, Александар. ПОНОВНА РАСПРА. – In: Белић, Александар. *Око нашеї књижевної језика*. – Београд: Српска књижевна задруга. – С. 250–258. Прва варијанта објављена у: *Наш језик*, Београд, 1940, год. VIIв., с. 161–168.

Александар Белић
[1876–1960]

О данашњим задацима књижевног језика
[1940]

Мени је врло мило што о нашем језику говорим пред онима који су у првим редовима стваралаца књижевног језика; што говорим о нашем књижевном језику по њиховој жељи да се упознају са савременим питањима нашег савременог језичког стварања. То истиче из сасвим природног осећања што се налазимо не само пред новим временом него у средини велике радне и стваралачке епохе; а језик је, то сви добро знамо, чврсто везан са свима збивањима народним. Нема ниједног догађаја који у њему неће оставити, ако не потпуну слику своју, онда бар свој знатни траг. Најразличнији материјал гомила се са најразличнијих страна и даје извесну слику и самом језику и упућује га одређеним правцем. Сасвим је природно да за тренутак застанемо и да се запитамо: куда идемо у том правцу и шта својим развитком желимо да постигнемо. Несумњиво је да је цело данашње време, цео огромни рад многобројних трудбеника који иду поносно и самоуверено ка стварању своје социјалистичке земље, – под окриљем и под заштитом сличних идеја и стремљења, извесних осећања која су им заједничка и који се и у језику морају огледати. Питамо се: колико се то све види у ономе најтананијем ткању око којег се у својим иајискренијим тренуцима сви подједнако трудимо, – у језику нашем. Као кад човек има пред собом велики циљ, цело животно дело, па иде ка његовом остварењу, у извесним тренуцима, готово инстинктивно, од времена на време, он се зауставља да види шта је и како урадио и шта му је још остало да уради; тако и народне културе, народне цивилизације, идући својим великим циљевима, треба да се покашто упуте својим погледима и уназад да виде колико се урадило и колико се пута прешло, а затим и колико све то непосредно води постављеним задацима.

У овом предавању зауставићу се само на напоменама о овом предмету очекујући да наши стручњаци прихвате и даље разраде питања која су пред нама. Ја сам за овај циљ узео само мали број наших дневних листова, остављајући сву осталу богату грађу коју нам пружа наша књижевност од ослобођења да буде искоришћена у студијама нарочито предузиманим да се осветле поједине стране нашег савременог језичког стварања. Овде је изнесено оно што ми се чинило да је значајно да поменем на овом састанку са претставницима наше штампе. Па ипак ја те своје напомене објављујем

у мало проширеном облику јер сматрам да могу бити од користи и за развитац исцрпнијих испитивања о овом предмету.

Наш књижевни језик до извесне је мере уметничка творевина која је поникла из душе народне онако као што је поникла песма његова, његова орнаментика, његов епски темперамент и уопште његова цела ненадмашна усмена књижевност. Он је, истина, поникао из језичког осећања једнога краја, за чијом је језичком тачношћу и непосредношћу Карацић пазио као за најнежнијом биљчицом коју је ваљало очувати од свих непогода. Али је Карацић језику свога краја дао општу културну обраду и позвао наше народе да се око њега окупе и да на њему зидају своју нову народну цивилизацију.

То не значи да је Вук хтео суверено да протегне свој језик по свим крајевима као једини израз народног духа. Већ је хтео тиме да покаже колико он сматра да свако треба да поштује свој народни језик и са каквим осећањима треба да прилази његовој обради. И Вук је успео. Иако после педесет година трзавица, борбе и колебања, и Срби и Хрвати примили су његов поклич и следовали му како је ко најбоље умео и могао. Али у примени, у остварењу начела потпуне народности књижевног језика, добивени су резултати за које се не може рећи да су му у сваком посебном случају одговарали у потпуности, иако је несумњиво да је Вукова главна замисао остварена у основним цртама. И Срби и Хрвати где их год има служе се у књижевности народним језиком.

Захваљујући приликама у којима живе Срби и Хрвати, створила су се, по неопходности, два главна књижевнојезичка центра, један на истоку, у Београду, а други на западу, у Загребу. Али и поред тога, и у другим већим центрима наших народа (на Цетињу, у Дубровнику, у Сарајеву, Новом Саду и сл.) стварала се своја месна особеност. И поред тога што је Карацић тражио извесну уједначеност језика, чак и његов први ученик, Бранко Радичевић, пропуштао је кроз своје песме многе особине војвођанских говора које се нису налазиле у језику Вукову. Главно је био народни дух. Тако је и Његош, веран духу народнога језика Црне Горе, створио књижевна дела од велике вредности иако не у потпуном складу са Вуковим „каноном“.

И код Хрвата, чији један део говори потпуно истим језиком као и Срби, постепено је примљен Вуков књижевни језик, али са извесним, потпуно разумљивим, ограничењима. Код Хрвата који су за време Илирског покрета преузели традиције покрајинских литература, кајкавским дијалектом, — није било тешко да пробије Дубровника, Далмације, Истре и Славоније, а који су дотле код куће, у Загребу, писали својим народним себи пут мисао о народном језику. Али при остваривању њену није било лако сузити дотадашње традиције само на херцеговачко наречје Вуково и језик народних

умотворина. И тек постепено пробијала се у загребачком центру неопходност да Вуков језик буде бар регулатор језичког стваралаштва. У том се правцу несумњиво много напредовало; та је идеја захватила дубокога корена. И зато покушаји да се тај развитак заустави, чији су се први знаци јавили пред Други светски рат, пропали су потпуно.

Ето, другови, слике која нам је била пре рата! Народни језик различитих крајева, његова фразеологија, нарочито његов речник, неизмерно богати речник различитих покрајина наших — овладали су нашом књижевношћу уобличени оном општом правилношћу коју је Вук прогласио у време када је радио на коначној обради своје књижевне и језичке реформе (1839–1845).

Ја бих хтео да се задржим на обема странама нашег језичког развитка, и спољашњој, т. зв. општој или опћенитој правилности, како је Вук говорио, и унутрашњој — на сталној творачкој помоћи развитку нашег језика коју му пружа стално књижевно и културно стваралаштво, и на томе, нарочито, како се и једно и друго огледа у послератној књижевности нашој и какав би требало да буде према томе — данашњи наш став.

Револуционарна епоха у којој ми живимо избацила је у многим правцима нова начела, али у правцу књижевног језика она је затекла већ свршену револуцију коју је Вук извршио. Она је само заострила, освежила и потстакла ка новом развитку оно што је помало било зачмало по различним центрима наше земље. Али Вуков велики принцип потпуне демократизације и народне културе и народног језика у књижевности она је поносито носила на својим победничким штитовима заједно са начелима демократизације народне власти. У своме великом препорођају целокупног друштвеног поретка она је носила револуционарне мисли и начела, револуционарне радње које су морале и у језику добити свој одклик. Јер језик није ништа друго до вечити пратилац свега збивања и у нама и изван нас.

Из овога се одмах види да је наша револуција имала много више значаја за унутрашњи развитак књижевног језика неголи за ону спољашњу страну његову којој се Вук старао да да најпростији, најдемократскији облик, нарочито уколико се он тицао правописних и формалних особина.

[...]

Долазимо до крајњег или, боље да речем, основног питања: како да се наш књижевни језик развија у будућности. Хоће ли се она два центра развијати самостално, удубљујући стално и развијајући своју индивидуалност, са потајном намером да се језик једнога протегне на територију другог, или ће сва средишта у којима се данас обрађује и кује српскохрватска реч пружити једно другима руке и тако зближена и уједињена створити моћно, заједничко средство наше културе. Ја мислим да је време да се о томе раз-

мисли, а на то нас гони и наша данашња стварност која несумњиво и овде води.

Свугде у нашем народу, и у прошлости његовој, има корисних језичких достигнућа која могу лепо послужити даљем стварању нашег заједничког језика. Ја ту не мислим само на оне дијалекте (штокавске) који су у основици књижевног језика Вукова (т.зв. новоштокавске дијалекте). Ја овде мислим и на чакавске и кајкавске дијалекте у садашњости и прошлости, дакле на све српскохрватске говоре. Већ и данас има из њихова речника у савременом речнику нашег језика прилично речи, али тога може бити и много више. Разуме се да би те речи морале добити гласовно-акценатску одећу савременог књижевног језика. И наша два засебна књижевна језика, словеначки и македонски, треба својим речничким и фразеолошким благом, у случају потребе, да помогну својим речима које би добиле српскохрватски књижевни облик нашег језика, јер и српскохрватски књижевни језик помаже и њима. Све се то тиче њихових народних, заиста добрих и савременом књижевном језику потребних речи. Свако непотребно претеривање, неосновано и насилно, упропастило би ово велико и сјајно начело које једино одговара савременом развоју нашем и које не би ниуколико изневерило основни принцип нашег савременог језика: да мора бити саграђен у духу народном. Мислим да неће бити на одмет да речем да је и велики Вук тако радио: нема ниједног од овде поменутих крајева из којих Вук не би речничко благо унео у свој речник.

Морам одмах рећи да су пионири тога развоја нашег језика наши новинари и књижевници. Они се између себе, уствари, разликују само по области у којој раде, али су им главне особине заједничке: велика осетљивост према свему што се у народу збива, снажљивост у свим приликама духовне културе наше и одзивање на све потребе народне у том правцу. Наравно, и даровитост, фантазија, укус и све друго што иде уз књижевно и језичко стварање сами се по себи разумеју. Као што необично осетљива фотографска плоча прима данас и најситније појаве у природи и васиони да би послужили за даља испитивања и нове закључке, тако и њихова душа треба да је способна да прими и да се одазове на најтананије утиске које у њима оставља наша стварност, да им да одјека у речи, у језику.

Зато се не треба чудити што су баш они, наши књижевници и новинари, и у овом правцу испредњачили, што ја са овога места врло радосно поздрављам. Истина, међу речима које су они примили или пустили да се објаве у неким листовима и књигама има их којима се може и понешто замерити, као што се може приговорити и многим речима које наши људи стварају, али начело потпуне узајамности књижевног језика наших културних центара једино води ка оној новој епоси развоја нашег књижевног језика која претстоји нашим народима, ка све већој уједначености његовој у најразличнијим средиштима наше земље.

Разуме се и без нарочитог истицања да ту треба разликовати две ствари: прво, сам текст како нам га износе претставници различних наших средишта; њега треба оставити у оригиналном облику, без икаквих измена; друго, позајмице, свесне или несвесне, које наши писци из таквих текстова врше. За читаоце вредност и једног и другог готово је иста, јер нова реч пролази подједнако кроз њихову свест остављајући у њој своје трагове; али одговорност оних од којих то потиче није подједнака. Али ја овде то двоје нећу одвајати.

Навешћу, примера ради, опет само понешто из онога произвољног захвата који ми је послужио за већ поменуте категорије речи: *наџруха*, *безнаће*, *нукаџи*, *џлесне џрује* (играчке групе), *накладна дјелатност* (издавачка), *хушкаџи*, *хушкач*, *хушкачки*, *раскринкаџи*, *раскринкаваџи* (скидати образину, разобличавати), *слуџански џодржава* (слугерањски), *виџлајући кистом* (кичицом), *срси* (жмарци), *овладавање* и сл. (овлађивање и сл.), *учин*, *учинак*, *каменац*, *вањски*, *брушење* (оштрење), *џомањкање* (недостатак, недостајање), *уметно* (вештачки), *бројило* (апарат за бројање), *кладиво* (за бацање), *блаџо* (стока), *кисикана* (радионица за грађење кисеоника), *хвалосџев* (према немачком, похвални спев), *унуџар* (не само као прилог, већ и предлог: унутар граница), *нуџрина*, *најављују* (јављају), *ровариџи*, *бројчано* (од *бројка*, *бројно*), *џлин*, *џлински*, *џадавине*, *сврсисходност* (целисходност), *иноџраниџина*, *разџлас*, *разџласни* (радио, радиски, вероватно, према чешком) и сл.

Многи се од ових примера већ од давнина употребљавају код Хрвата и по западнијим крајевима (југо-западним) наших народа; понешто не би вредело да се уопшти (напр. *хушкаџи*, *раскринкаџи*, *џомањкање*, *хвалосџев*, *најавиџи* и сл.) јер не одговара у потпуности нашем језику, а можда нам није ни потребно; али је само начело здраво.

Не треба заборавити, као што је то и у почетку наглашено, да наша социјалистичка стварност својом једнакошћу у свим крајевима ствара за то уједначавање не само повољно земљиште него садржи у себи већ многе знаке оствареног напретка. Зато је у духу нашег данашњег времена да се никако не бежи од онога што се по другим крајевима наших народа употребљава и да се не стављају никакве препреке штампању књига онако како се оне јављају по другим крајевима. Тако се у нашем средишту и врши, и ми бисмо желели да се то тако, и са нашим књигама и са осталим, чини и по осталим крајевима! А шта ће од онога што ми употребљавамо и од онога што имају они – примити наш заједнички српскохрватски језик, – то ће показати будућност којој и припада крајње решење овог питања и крајње одабирање језичким осећањем онога што је најбоље и најприкладније.

Широкогрудости у овом правцу има каткада и на другим странама. Ја нисам мислио данас да говорим о томе шта прима загребачко средиште од

онога што се употребљава по источнијим крајевима и шта примају други крајеви. Тога има тамо, и то у знатној мери. Али ја морам ипак рећи да највише ширине у горњем правцу има код нас, захваљујући, у првом реду, раду наших новинара и књижевника. Зато ја и завршујем свој говор са искреним поздравом свима њима: да истрају на својем крчилачком путу који су они јасно осетили својим тананим осећањем онога што се данас остварује у нашој отаџбини и што нас води заједничкој културној будућности.

Belić 1951 [1940]: Белић, Александар. О ДАНАШЊИМ ЗАДАЦИМА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. – In: Белић, Александар. *Око нашеї књижевної језика*. – Београд: Српска књижевна задруга. – С. 283–318.

Исидора Секулић
[1877–1958]

Босански језик, говор и стил
[1941]

Аустрија је у званичном и у приватном говору по правилу употребљавала израз „босански језик“. Бесумње, руководила се при том политичким потребама. Али, ко зна да ли тај назив није први пут и спонтано избацио човек леђима окренут свакој политици, човек од језичкога и психолошкога нагона, речју, човек који кроз језик осећа мотиве покрајине и људи, друштвенога живота и осуђења. У једном особитом смислу, дакле, Аустрија није била сасвим у неправу са „босанским језиком“. Можда је баш и неко из Аустрије осетио да је то језик, говор, стилизована фраза особита; силно афективан говор, а уједно тако бридак да се пре мисао оштри о њега него он о мисао. Јасна реч на јасном проблему, готова револуција и то је можда Аустрија у босанском језику наслутила, па и дослутила.

У Босни је живео, и живи још, упоредо са ведрином примитивног света, један мргодни дух тешких искустава. У Босну су наилазили туђинци као скакавци. Босанци претстављају, од пет главних вера света, четири. Живот и дух тих људи морао је бити колебљив. Али је Босанац ипак остајао испуњен не само психолошким, него скоро митским неким отпором према свему са чим не може да има врсту свога, уклетог босанског односа. Босна има још увек један урођени страх да не узре као и други свет, да се не разбуди као и други свет, да се не споразуме сасвим са другим светом. Зато је босански језик и говор дуго времена био мање језик саопштавања, више језик прикривања. Говор који радије говори индиректно него директно, који људима и стварима даје надимке и атрибуте сасвим посебнога стила. И тим путем можда и стекао велики свој уметнички квалитет транспоновања. Што Босна језиком дохвати, благо томе, или тешко томе.

Босна је врста наше Шпаније. Велико трење са инвазијама ужасно туђим; трење између најопречнијих вера; климатске и теренске страхоте; сиротиња свега што сирото може да буде. Манастир и џамија, кафана и кава, пиће, разговор, жалобна песма, оскудица хлеба и новца, „беспарица босанска“, и још и нека метафизичка несрећа која лебди између овог и неког другог света. Све то није ваљало ни за какву културу! Али је остала од тога потенција, час здрава час болесна, која је добила израз у карактеру Босанаца, а још силнији израз у босанском језику, говору. Језик је био једина слобода босанског живота. Он се изразио као музички инструмент и

као оружје. Танан је, ужутео је, очишћен је, поезија је, светиња је, сабља је. Зашто је све ишло у говор, у језик? Зато што у примитивној Босни друштвених идеала није било, па их у тачном смислу речи и данас још нема. Социјални идеали су тамо још увек уједно етички и поетски идеали. Босна је дуго била погажена, и гризло ју је несносно морално осећање мањка и закашњења у најосновнијим животним потребама. Таква Босна затварала се у се, и затвара се још. Несавремена, увек је страдала и од саме себе. Ништа турско ни аустриско није било јаче од неког вируса босанског, опасног већ у дечацима и младићима. Стога, ако је Босна некад и избацила неку своју сугестију или облик, то се није дало применити на живот уопште, остајало је особеност. А што је Босна насилно гутала од других, остајало је опет у њој, укамарено, туђе и неживљено. Због једне и друге муке, па и треће, Босанац се бацао у експесе у какве је умео и могао, наравно понајпре у чулне. Туда се најкраћим путем иде у усхићења, у разочарења, у умирања, три поетска начина самосатирања. Тим се путем у мукама рађа песма, и оно што је у песми песма, израз уметности, стил. И тако, док је други свет умео читати и писати, Босна је умела говорити.

Стари Бизмарк, кад је био посланик у Русији, дивио се како цела Русија, од Кавказа до Сибира, говори једним језиком, без нарочито искварених наречја, и то „језиком тако заплетене граматике као језик Демостена“. Слично је тајанствен у својој моћи и нектварљивости језик и говор босански. Босна је додуше мален простор, али јој је становништво верама тако оштро подељено, да се чини има се посла са неколико раса. Уосталом, имаде и тога, разних раса, врло разних наслеђа и сећања. Али нико од тога шареног становништва није могао да језик босански изневери, друкчијом структуром и психологијом га укрсти, снизи га, изопачи. Сви Босанци собом ложе ону тамну ватру која у њихову језику и стилу никад не догорева. Четири босанске вере гледају се као иза пушкарница, свака вера се прилагођује скривеним идеалима, али сва мука духа и тела Босне цеди своју вредност у један једини језички израз. Језик и стил Босне, то је једна колективна уметност чисте гениалности, од ранга народних умотворина, али која није само чудо прошлости, него и чудо садашњости.

У босанском језику најмање удела има школа. Витоперост школе није босанска ствар. Велика чулност и намучена памет дали су том језику контрапункт, вођење мисли и осећаја у неколико планова одједаред. У босанском начину изражавања има нешто земаљско, сељачко, блиско, и има, испод или изнад тога, нешто што је језик духа, иако потпуно без техничке фразеологије. Босанац не вади говор из џепа и навике, него га бира и слаже из знања и осећања. Он по правилу говори одмерено, лагано, често и тихо, пази на сваку реч, јер и сви око њега мере, цене, и срчу речи. У Босни је кроз столећа свако лично задовољење било туђ појам, али језик је Босанцу лично задовољење, сласт, ђеф, правдање, освета, игра и утакмица тале-

ната. Он га зато говори у више планова, са много карактера. Ту је општељудско, говор како га хоће чула; ту је затим оно што интересује критику једног испашеног живота у којем је човек једва остао човеком. Кад Босанац каже да је *хљеб зелен од њодине њојлавне*, онда је у том изразу збир многих симптома и многих знања. На сличан начин каже Босанац да су *људи њањани до искаји*. Или у чисто описном стилу, да *вајира ђумури*, да *свирач усецка ђудалом*, да је неко *фрљацнуо ојанак*, јер је обућа та била још само дроњак. Или у шаљиву стилу, да је *цура иљом њрозор заковала* испред момка.

Политика и сурови друштвени односи нису дали Босанцу да има достојанствен и вредностан живот. Људи се са стидом један од другог окретали. Заривали су се истраживачки у ствари и појаве, напињали таленте да увребају чуда око себе и чуда у себи. Долазили су тако до неког сурогата вредносног живота, постајали и они над нечим супериорни. Али како убоги живот око њих није имао културних форми ни друштвених радова, све тековине духа ишле су у једини могућни израз, у језик, и тај језик и стил говора постадоше школа, забава, уметност, оружје, лек од смрти. Такав, и то, језик је тај, наравно, морао бити и весео и тужан, и привлачан и недруштвен. Већ сама ијекавштина, тмола ритмом, нежна, препуна је звука, а у звуку уопште нема много радости. Треба се сетити деце која говоре ијекавски: човеку се чини да нешто цвили. Па ипак, конституционална је та ијекавштина у том говору и разговору! И чување њено из језика операција је, и жртва је! Језик босански, народни говор, без ијекавштине, то је симфонија Бетховенова без рога, без тонова свечаних и тајанствених.

Турци су Босну исцрпљивали материално у сваком смислу, харали имања и тела. Али ако се запитамо за духовно, наше је мишљење да су Босанци духовно црпили Турке. Колико је у том духовном искуству чисто турскога и исламскога, то је данас тешко утврдити. Али колико је да је, узето је, а пало је на добру земљу. Босанска књижевност ври од турских мотива, сва. И она старија, ориентално романтична; и она новија, најбоља, која је до највишег ступња истерала ту уметност кад је и „турском“ мотиву дала све човечно, увукла га у дубоку проблематику душе човекове, дала му део етичке и естетичке борбе коју носи све што је човек; најзад и она најмлађа, која тек наилази, и тежи да изрази Босну друштвено у најактуелнијем смислу. А језик и разговор босански, је ли и он тако пун турских мотива? Може Босанац, кад хоће, или кад му за што треба, може да убаци у свој речник још један речник, турски, и добије нов ритам и нове боје. Али то је севдалинство, маскарада, ђеф, шала Зембиљева. А чисто народним језиком, као да Турака никад није било, разговара Босанац са земљом и небом; кроз науку која његову природу и обичај народни испитује; најзад са богињама уметности.

Нешто је турско ипак легло и у језик, али је давно савладано као жива клица, и ту је још само као танак дах архаичности. Оно већ споменуто недруштвено у језику Босанаца, који се предаје монологу фатализма, разговара са планином, а кад осети да нека планина *разговора нема*, настави разговарати са својим разговором. Оно, чиме се језик, говор Босанаца разликује од језика Херцеговаца и Црногораца, који су примали у се и медитеранско море и сунце, и нешто од латинске културе, док је језик босански био закопан као семе, и растао сам из себе.

У Босни још има старе вулканске магме, још Босна своје три четири прошлости није претворила у реминисценције које се могу стрти као погрешни стари рачуни. Још су по њој покидане жилице богумилства, још су у њој везе са последњим краљевима и Турцима, још муке са Аустријом. Отуда и у језику и стилу босанском речници векова! Искуства и знања, што леже у том језику, поражавају. Има ту израза пред којима чула и чувства стоје као глупаци који не знају шта чувствују. *Деф зайриши као да се сасија; вода Дрине се на сунцу укухала*. Отуда један исти уметнички мотив није један исти, никада. Онај, на пример, у којем се крије философска мисао о трагикомедији људских граница и господарења. Тај мотив је баш у покорењу Босни стекао хиљаду живота. Од архаичне обраде у старој фратарској бележници где се мешају записи о свињској масти, процесији, леку за нероткиње, и пророштву да *народ босански увијек сјоји јосјодар и слуја своје земље* – одатле па до фине приче Звонимира Шубића ЗА ХАЦИНА ВРЕМЕНА, у књизи ФАЗЛИЋА ПОТОК. У тој се причи главом паша обрукао: мислио је да ће онај Милошев српски аскер с оне стране у земљу пропасти, или се султановим признати, чим он, пређе преко Дрине да изблиза види то чудо.

Нестало паше, нестало Аустрије, аскер српски се искрвио до грозота, граница преорана где је за орање. Само Дрина бурно гломата, или се тихо продева између камења, хуји или ћивше, зелено плава, увек своја, с границом или без ње. А тако и њени песници, сви до једнога, хује или ћившу једним језиком и стилем који је увек свој, с границом или без ње.

(1941)

Sekulić 1966 [1941]: Секулић, Исидора. БОСАНСКИ ЈЕЗИК, ГОВОР, СТИЛ. – In: Секулић, Исидора. *Језик и његов*: Сабрана дела [у 12 књига], књ. 11. – Београд: Матица српска, 1966. – С. 167–173.

Александар Белић
[1876–1960]

Вук – ујединилац Срба и Хрвата у књижевном језику
[1947]

Кроз своју борбу, кроз полемичку хуку тридесетих и четрдесетих година, провео је Вук још једно велико начело на које се тада нико базирао није, а које је 1850 г. заблистало као нов символ који је у наш национални живот унео велики Вук. То је велико питање о заједничком језику свих Срба и Хрвата. Он је до њега дошао поступно, од једне етапе до друге, радећи друге послове, али имајући стално у мислима тај велики задатак. Да тако није било, не би се могло десити да сва усавршавања и књижевног језика и правописа које је предузимао у току времена крећу ка томе циљу, док се нису завршила значајним књижевним српскохрватским договором од 1850 године.

Од почетка књижевног рада Вук се већ морио мишљу да његово основно начело „пиши као што говориш“ не доведе до хаоса у књижевности, јер је он знао да се народни говори по различним крајевима и знатно разликују, а да по цену своје реформе не сме истицати један говор над другим. Он је морао тврдити, тражећи да се пише чистим народним језиком, да су сви народни говори подједнако правилни и подједнако употребљиви за народну књижевност. Ако је сам писао јужним говором, он је то чинио, тврдио је тада, зато што је то његов домаћи, његов народни говор.

Вук је добро зао да без ј е д и н с т в а књижевног језика нема правог књижевног језика. Њему је било добро познато да такво јединство постоји у свих уређених европских језика и да га он мора дати и нашем књижевном језику. Узалуд га је тешио Копитар говорећи, што је и сам Вук каткада јавно понављао, да је у старој Грчкој било више дијалеката у књижевности и да јој то ни најмање сметало није да се културно развија; а када се Атина истакла над свим грчким покрајинама својом културом и књижевношћу, онда је атински језик постао општим за све Грке. Вуку су ипак у ушима звучале јаче од тога прекорне речи војвођанских књижевника да је лако истаћи начело о народном језику у књижевности, које и они сви примају, али нека им се каже који од различних народних дијалеката треба да добије ту част да постане општим књижевним језиком. Вук је осећао да је у одлагању тога питања била слаба страна његове реформе и да се нешто предузети мора.

Године 1830 извршила се књижевна и правописна реформа код Хрвата (илирски покрет) којом су се они знатно приближили Вуку, иако је било и знатних одступања од њега; али главно, штокавско наречје, које су они примили место свог домаћег, кајкавског, значило је врло много, јер је и Вуков и књижевни и народни говор био штокавски. То је било за Вука довољно да се роди код њега мисао о заједничком књижевном језику и Срба и Хрвата. На њој је он после тога упорно радио док је није остварио.

Када је 1834–1838 г. вршио своја значајна путовања по хрватским и српским крајевима, са намером да се задржи код младог владара Црне Горе и књижевника Петра Петровића Његоша, он се уверио да му саме прилике, особине наших говора, иду на руку. У источној Црној Гори и Дубровнику нашао је да се изговара звук **х** којег нема у већине других српских говора, који су Хрвати употребљавали у свом језику, а он га је дотада изостављао у писању. Зато га сада оберучке прима и за цео српски језик и 1836 г. он га употребљава у својој књизи (о пословицама) коју је штампао на Цетињу. Иако се то противило његову принципу „пиши као што говориш“, јер тај глас већина нашега народа није изговарала, у интересу оног значајног питања о заједници са Хрватима он га је ипак узео у свој језик.

Затим је пошао даље. У својој полемичкој књижици – одговору на СИТНИЦЕ ЈЕЗИКОСЛОВНЕ М. Светића 1839 године Вук показује како је свој књижевни језик упростио, угледајући се на језик Дубровника и наших муслимана по босанским варошима. Он је отада писао *дјевојка*, *шјераши*, и сл., а не *ђевојка*, *ћераши* и сл. како је и сам говорио и како је било у народним пјесмама које је издао. Тај изговор, са непретвореним **тј** и **дј** у **ћ** и **ђ**, био је старији и, што је најглавније, на извештај се начин приближавао ономе што се налазило у тадашњем хрватском књижевном језику. Отада је он свој јужни говор називао обично југозападним.

И, напослетку, и последњи део свога програма Вук је изнео у поменутој књижици: да се допушта у књижевном језику по различним крајевима нашега народа једина разлика према заменицама старог јата (као **е**, **и** или **ије** – **је**), иначе, у свему другом, они су морали бити једнаки (управо онакви какав је био језик којим је он писао). И ово је истицало из живота наших народних говора. Заиста је било источних, западних и јужних говора (такви су били говори те врсте у завичају Вукову, Подрињу, Јадру, Поцерини и Мачви) који су се овако слагали и Вук је сматрао да има права да њихово слагање протегне и на све остале говоре источног, југозападног (јужног) и западног типа.

Тако је Карацић извео јединство књижевног језика код Срба. Мучио га је још једино тројаки изговор јата (**е**, **и**, **је** – **ије**). зато је покушао 1845 год. у својим знаменитим ПИСМИМА О СРПСКОМ ПРАВОПИСУ не би ли их свео на један изговор, и то јужни (југозападни). „И прије сам ја говорио да не

мрзим ни на једно нарјечје нашега језика, само мислим да их не треба мијешати и пишући ријечи ни по каквоме градити још њекакво ново, којег у народу нема никако. А кад бисмо се договарали које би нарјечје било нај-приличније да га у писању књига сви примимо, ја бих рекао ово јужно“ (вели Вук у напомени на стр. 19 горње књиге). Оно је, вели Вук даље, нај-многољудније. „Осим тога главнога узрока могу се још споменути и ови: 1) да су готово све наше народне пјесме у њему постале; 2) да се ни у једном другом нарјечију гдјекоје ријечи различнога значења не могу разликовати као н. пр. *сједим...* и *сиједим...* 3) оно је најближе и словенскоме нарјечију, од којег многи вичу да се не треба удаљавати; а 4) оно је нарјечије и у дубровачкијех списатеља, и тако се само чрез њега можемо ујединити с нашом браћом римскога закона која с радошћу нама руке пружају“.

Ето то је био Вуков идеал. Један књижевни језик, у свему једнак за све Србе и Хрвате. Али се идеали никад не постижу у целини. И овде је (доне-кле, посредовањем Вуковим) књижевни изговор сведен само на источни и јужни (југозападни).

На тај начин Вук је спремио и земљиште за разговоре са представни-цима хрватске књижевности. Илиризам је већ раније примио штокавско наречје (у којем се разликовао глас јат од других гласова, онако као и код Вука), и илиризам је извршио и графичку и ортографску реформу, иако не баш сасвим онако као Вук, и илиризам је признавао велики значај народ-ним српским умотворинама и сл.; све је то било врло повољно за заједнички споразум. И он је заиста и дошао 1850 године. Неколико истакнутих књи-жевника и научника хрватских (И. Мажуранић, И. Кукуљевић, Д. Деме-тер, Винко Пацел, С. Пејаковић) са Вуком, Даничићем и Миклошићем, у Бечу, 1850 год., склопили су књижевни договор на начелима Вуковим, са остављањем обеју азбука и тројаког књижевног изговора (доцније је тај изговор сведен само на југозападни и источни).

То је тада био само идејни програм, али је по значају свом далеко пре-машао границе једног књижевног договора. Он је крчио себи пута у другој половини XIX века док није био, у главним линијама, примљен.

Остало је да се он доврши до краја: да књига штампана у Београду ћирилицом може, без икаквих и најмањих измена, бити штампана у Загре-бу латиницом, и обрнуто. Тада би завет Вуков био до краја извршен. Ако будемо имали Вукове истрајности и његове широкогрудости, и не будемо гледали ни на шта друго до на интересе наших народа и на саму ствар, успех поуздано и ту изостати неће. Нека нас зато и ту води дух славнога Вука који се никад у основним питањима жи во та и кул ту ре наших народа варао није.

У рад на српском књижевном језику Вук је ушао са принципом да сва-ко пише својим говором; а после дуге борбе око његова увођења у књижев-

ност он излази са начелом да Срби и Хрвати, сви заједно, треба да пишу једним, и то различним цртама оплемењеним, јужним наречјем. И то је примио збор пробраних људи и са српске и са хрватске стране. Даље се више није могло ићи.

Тако је и значајно дело узајамности књижевнога језика у Срба и Хрвата једна од крупних заслуга и један од највећих успеха Вука Караџића. Не може се рећи да се њоме одређивало у потпуности нешто већ готово, нешто свршено, стварно. Она и претставља круну културно-просветног рада Вукова посвећена нашим народима баш зато што је представљала нов културни и духовни програм који је откривао далеке видике и српском и хрватском народу.

Belić 1947: Белић, Александар. ВУК – УЈЕДИНИЛАЦ СРБА И ХРВАТА У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ. – In: Александар Белић. *Вук и Даничић*. – Београд; 1947. – 214 с.

Анкета о питањима српскохрватског језика и правописа [1953]

Редакција ЛЕТОПИСА дошла је на мисао да би било добро расписати анкету о проблемима нашег књижевног језика да би се о њима чуло мишљење књижевника, научника и јавних радника. Она се о тој замисли саветовала са најистакнутијим претставницима књижевности, лингвиста и јавног и политичког живота у Београду и Загребу. Том приликом она је добила снажан потстрек да ову идеју спроведе у дело. После тих саветовања Редакција је упутила великом броју књижевника, научника и јавних радника писмо које ниже доносимо. Писмо гласи:

Извесне појаве у развоју српскохрватског језика навеле су нас на мисао да би било добро расписати анкету у којој бисмо чули мишљење најистакнутијих српских и хрватских књижевника, научника, политичких и јавних радника о проблемима језика, правописа и речника.

Читајући дела, оригинална и преведена, која издају разна предузећа у Београду, Загребу, Новом Саду, Сарајеву, ми смо могли запазити да се поједина београдска и загребачка издања, на пример, по језичким особинама врло приближавају једна другима, тако да су разлике, осим разлика у наречју и правопису, једва видљиве. У исто време, међутим, може се приметити да језик у другим делима, нарочито преведеним, показује врло изразите особине подвајања и развоја у супротним правцима. Да ли су наша запажања тачна? И, ако јесу, који су то елементи који утичу на уклањање разлика, а који су они који вуку у правцу подвајања? Који је природни пут развитка нашег језика, и које су вештачке препоне које се испречавају на томе путу? Итд. Размишљајући о проблему језика неминовно нам се намећу многа питања од врло великог значаја не само за сам језик, него и за наш друштвено-политички живот. Уверени смо да су се слична питања безброј пута постављала и Вама, и да сте Ви покушали да на њих дате себи одговор.

У овој анкети ми нећемо постављати питања на која треба дати непосредан одговор, као што је то у своје време, 1912 године, учинио словеначки часопис ВЕДА расписавши Анкету о језичном зближавању Југословена (Веда, св. VI, 1912). Ми нећемо, као што је то учинио Скерлић 1913 године, пред расписивање Анкете о јужном или источном наречју у српскохрватској књижевности (СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК, књ. XXXII, бр. 2, 1914 и даље), доносити никакав чланак којим би Редакција одредила свој став према тим питањима. Ми овде ипак не можемо да не подвучемо колико ценимо све оне напоре у даљој и ближој прошлости који су ишли ка уклањању разлика, нарочито вештачких, у српско-хрватском језику и водили ка све већем зближавању и чвршћем јединству, као што је био поз-

нати КЊИЖЕВНИ ДОГОВОР у Бечу 1850 године; као што су наведене анкете; као што је прихватање екавштине у неким хрватским часописима у Загребу (ВИХОР, 1914, затим Крлежин ПЛАМЕН после Првог светског рата) па чак и штампање збирки стихова екавштином (А. Б. Шимић, Цесарић итд.); као што је, с друге стране, штампање латиницом часописа у Београду (СТОЖЕР, НАША СТВАРНОСТ, УМЕТНОСТ И КРИТИКА итд.) и књига (библиотека НОЛИТ); као што је заједничко издавање публикација (СРПСКОХРВАТСКИ АЛМАНАХ пре, часопис ДАНАС после Првог светског рата), итд. итд.

Недавно је у нашој јавности било потегнуто питање правописа, и с тим у вези речене су и неке мисли које задиру дубље од овога мање или више формалнога питања. Ми сматрамо да је у центру проблема баш питање језика као таквог, питање његовог јединства и перспективе даљег развоја, али не поричемо важност ни других питања. Шта више, сматрамо да су она у чврстој вези са питањима која смо истакли, а то су: питање правописа, питање писма (ћирилица – латиница), питање – ако хоћете – и наречја, затим питање стварања речника књижевног језика (српског и хрватског, или српскохрватског) итд. итд.

Ми Вас молимо да у интересу рапчишћавања ових проблема узмете учешћа у овој анкети и изнесете своје мишљење било о свима овим питањима, било о неким од њих, или о неким другим, овде неспоменутих, ако Ви сматрате да она улазе у оквир ових проблема. Простор за одговоре нећемо одређивати: они могу бити дати на пола стране, а могу бити разрађени и на 10–15 страна. Ипак мислимо да не би требало да пређу 15 штампаних страна ЛЕТОПИСА. Одговоре ћемо штампати редом којим буду стижали и писмом којим буду написани.

Anketa Letopisa MS 1953: АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА. – In: *Летопис Маџице Српске*. – Нови Сад. – Година 129, књ. 372, св. 3 (септембар 1953). – С. 125–126.

Александар Белић
[1876–1960]

Поводом Анкете о књижевном језику и правопису
[1953]

Овако ће данас разумети да се до јединственог правописа за све који се служе српскохрватским језиком може доћи једино добром вољом и споразумом. Свако друго решење било би краткотрајно. Али, с друге стране, сви добро знамо како су правописна питања, на први поглед врло проста и врло лака, и сложена и тешка кад се приђе споразумном решавању. Јер не зависи од научне стране њихове, да ли ће окупити око себе све чланове општег скупа, него од увиђавности оних који се споразумевају. А њихова увиђавност врло је условна ствар. Она не зависи ни од њихова разумевања самих питања ни од њихова расположења, већ од „мандата“ који им је дао колектив у чије име говоре. А ту и почињу тешкоће: колективи, бирајући своје делегате, обично их и везују оваквим или онаквим решењем извесних питања.

Према томе, ситуација треба да је рашчишћена у самим колективима пре него што се приђе дефинитивном решавању ових питања. Овлашћења морају бити неограничена. Само тако се може и стварно доћи до поузданог јединственог решења. Питање је велико: да ли колективи желе и могу давати таква овлашћења. Бојим се да ће на томе и запети цела ствар. Јер традиције су у појединим колективима тако јаке баш у тим питањима, са којима се у животу сваког тренутка срећемо, да су пред њима и сами колективи кашто преслаби. А то ограничава и држање делегата на састанцима.

Можда би се могао узети само један део питања у разматрање за која се не може мислити да тако дубоко засецају у осетљивост појединих колектива или културних заједница; али и тада, ако се сва та питања и повољно реше, остаје јединство непотпуно. Истина, прићи ће се, можда, за корак-два ближе јединству, али се ипак неће моћи преносити, без икаквих измена, текст једне средине у другу, што се тежи постићи овом реформом.

Све нас то упућује на то да се основни услови за рад на дефинитивном правописном уједначавању морају створити у појединим републикама пре сазивања општег скупа.

За питање српскохрватског језика долазе у обзир ове републике: Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Србија. У њима, у свакој понаособ, има да се претходни посао сврши: да се види до које се мере могу

дати овлашћења делегатима за споразумни рад на уједначавању нашег правописа.

Разлике међу начином писања по различним крајевима нису врло велике. Много је већи проценат уједначеног писања неголи различитог. Али ако се те разлике не сведу на минимални број, оне ће расти. Међу разликама има доста таквих које би се лако могле уједначити: техничке разлике у писању малих и великих писмена и састављеног и растављеног писања извесних речи. Овамо би ишла и правила о интерпункцији. Бар би се у принципу могли сложити, иако би и тада остало доста неједнакости које би се могле исцрпнијим претресањем питања о њој отстранити. Уопште узевши напр. тешко је замислити да би се писање *йисаѝ љу*, које се толико противи и већ оствареним Вуковим правописним начелима и самом изговору, могло задржати још дуго.

Ја нећу набрајати појединости које су добро познате свима који су и најмање мислили о овим питањима. Али мислим да се о правописним начелима може говорити у појединим републикама у којима нема, ни у њима самим, уједначености у писању. Напр. у Босни и Херцеговини. У том је правцу отпочео рад проф. др Јован Вуковић, али то треба довести докраја и видети да ли целина прима оно што би се тако изнело и да ли је вољна да да својим претставницима слободу у споразумевању са другим републикама о заједничким општим начелима. То би већ значило извештај напредак у овим питањима, и одатле би се могло ићи даље.

Из овога излази да за општи скуп који би имао коначно да реши питања о уједначењу правописа основни услови морају бити пажљиво спремљени. Без тога се не може прићи послу који би обећавао добар резултат. Али дотле док се не дође свугде у нашим народима који се служе српскохрватским језиком до тих основних услова, правилно постављених, треба у појединим републикама спремати повољно земљиште за њих. Сталним и разборитим разматрањем поменутих питања — до тога се мора доћи.

Наравно, у овај број питања долази и питање о два изговора, јужном (или југозападном) и источном; затим старо питање о једној азбуци, ћирилицы или латиници. Та су питања још знатно тежа јер ту традиција, национални понос и сентиментални разлози играју још знатно већу улогу. Пре него што се састанемо да решавамо о јединственој азбуци и јединственом изговору, запитајмо се: да ли имамо у себи довољно духовне и моралне снаге да пређемо преко свих поменутих обзира. Ми видимо да су неки појединци у различна времена прелазили преко неких од њих, али не преко свих. А то је ипак довољан знак да се и та питања могу покренути са мртве тачке. Уосталом ако се у свему другом наши правописи изједначе, разлике у азбукама, иако по себи крупне и пуне знатних последица, најмање би сметале. Један текст би се тада врло лако преобраћао у други.

Све су ово питања о формалној страни нашег језика и, нема никакве сумње, од мањег значаја неголи разлике у самом књижевном језику као таквом. У правцу стварања књижевног језика ми недовољно гледамо у будућност, недовољно расправљамо о томе како се данас пише тамо где се и пише и говори српскохрватским књижевним језиком. Говори се још о речнику, мисли се на дијалектизме и сл., али се не ставља питање о целокупним особинама савременог књижевног језика према републикама. Крајње је време да се тако питање не само постави, већ узме у разматрање. Када се то учини, и то исцрпно, моћи ће се говорити о правцима развитка савременог књижевног језика и о практичним питањима која се морају ставити на дневни ред. Познато је да је отклоњена и помисао, која је покретана у Загребу непосредно пре рата, о претварању тамошњег језика у једну врсту варијанте књижевног језика, измењеног под утицајем локалног народног говора, варијанте која би се могла прогласити према потреби и за засебан књижевни језик. Неки хрватски писци су са много талента развили ту варијанту у извесном правцу и питање је, како на то треба гледати. Добро проучена питања свега тога даће најбољи одговор. Свако позитивно развијање савременог књижевног језика треба свесрдно поздравити, а свако, свесно или несвесно, застрањивање – треба оценити објективно и свестрано.

Језик је намењен споразумевању међу људима, и уколико је то споразумевање потпуније, утолико је већа вредност и самог језика. Тако и наш књижевни језик треба да буде добро средство за добро споразумевање народа наших у свима крајевима где се говори српскохрватским језиком. Тај језик ће заживети својим правим творачким особинама онда када буде у исто време и књижевни говорни или домаћи језик становништва по свим крајевима. Томе је идеалу тежила наша досадашња култура и њене смернице не треба да буду измењене. Према томе, ако се нађе поменути испитивањима да се процес уједначавања врши и довољно прогресивно и довољно брзо, не треба га ни у ком правцу ограничавати. Истина, може се наћи да понешто и не одговара његовим основама. И ту треба бити довољно обазрив и видети да ли се и у ком правцу могу његови основи проширити пре него што би се дао негативан суд о многим чему и особине, које су знатно примењене, гониле, можда безуспешно, из језика.

Ту се, на првом месту, може препоручити широкогрудост у разматрању појава књижевног језика и ширина у схватању будућег развитка нашег књижевног језика. Нема сумње да ће и у будућности Вук Караџић бити први књижевник наш о чијем књижевном језику треба водити рачуна. Али Караџић није више једини творац нашег књижевног језика. Он му је разумео лепоту, дао изванредне узор у којима се сјајно огледа дух нашег књижевног језика, али у нашој књижевности и XIX и XX века има и других творачких енергија које стоје напоредо са Вуковом. Њихов и Вуков језик, све је то заједно тек савремени књижевни језик. И свугде ту има особина

које Карацић није употребљавао, а које су исто тако особине нашег савременог књижевног језика као и Вукове. О њима треба писати и показати да је тако. Савремени граматичари занемарују савремени књижевни језик упирући очи само у оно што је код Вука, у народним песмама и тако још понегде. А колико је напр. особина језика Бранка Радичевића којих нема код Вука, па ипак је за његов језик Даничић говорио да је као суза чист. Он је такав заиста ако се на књижевни језик погледа шире, са гледишта наших народних говора уопште. Ето, то треба да је мерило општег књижевног језика. Јер ми бисмо желели да у том језику познају себе сви крајеви наши и пригрле као свој не само књижевни него и говорни језик књижевности. Ми се морамо кретати од основног књижевног језика Вукова типа ка нашој „коине“. Само ћемо тако добити моћно средство у рукама свих наших народа.

Ово не значи да бисмо ми изневерили принципе досадашњег књижевног језика. Његова општа или опћенита правилност остала би и даље обавезна; али синтакса и речник показивали би знатан полет и давали би могућности богатијем и разноврснијем исказивању мисли.

Зато је потребно прићи послу систематисања и проучавања књижевног језика на временском протезању од Вука до данас водећи рачуна о свему што је на књизи нашој урађено. Али критерији за оцену свега што се појавило у књижевном језику морају бити разумно и правилно обрађени, што није бивало увек при оцени умесности или неумесности каквог облика у књижевном језику. Ја сам већ рекао и сада понављам да сами основи нашег језика морају бити схваћени онако како то захтева позитивни данашњи развитак његов. Само ће тада та оцена бити стваран прилог онемо што данашњи књижевни језик претставља. Иначе ће наш књижевни језик ићи својим путем даље мимо језичку критику и често и против њених прописа.

Књижевни језик наш, како се огледа у делима српскохрватских књижевника, није маштање или измишљотина; то је стварност која садржи и мисли, и доживљаје, и крв и нерве наших писаца. По томе се не може баратати као по каквом мртвом језику. Напротив, из њега се може извући много поука и открића. Она треба да служе богаћењу целине, а не сужавању књижевног језика на оно што је било. То је динамика језичка која тражи нове хоризонте и нова освајања, а њу треба поштовати и уздизати.

Тако ће сјајно дело Вуково добити данашњи свој облик који може у понечему бити друкчији, али не сме скренути са опште линије „народности“ књижевног језика. Оно мора бити логично продужење онога што је отпочело и свестрана допуна досадашњег књижевног језика. А све то пропуштено кроз осећање и дух народних људи данашњег времена, нарочито кроз дух и осећање даровитих књижевника. Шта све то значи? То значи да се наш

савремени језик налази у превирању и различним облицима развитка. Све то показује да се може очекивати и значајан развитак његов у будућности. Разматрања о којима сам говорио треба да пружи не само документацију, већ и образложење тога развитка. Само ћемо тако ићи и у сазнању оних промена које се у нашем језику врше напоредо са тим променама и разумећемо и прихватићемо оно што је у њима битно и оправдано. А то ће само благотворно и сугестивно утицати на његово даље развијање.

Belić 1953: Белић, Александар. ПОВОДОМ АНКЕТЕ О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ. — In: *Летопис Матице Српске*. — Нови Сад. — Година 129, књ. 372, св. 4 (октобар 1953). — С. 233–237.

Михаило Стевановић
[1903–1991]

Карактер разлика у књижевном језику Срба и Хрвата
[1953]

Анкета о јединствености српскохрватског књижевног језика, односно о карактеру у њему постојећих разлика, коју анкету је покренуло Уредништво ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ, свакако је занимљива, а, по моме мишљењу, може бити и врло корисна. Она је, осим тога, покренута у згодно време иако ће, можда, предрасуде наслеђене из прошлости – не само раније већ и из недавне прошлости – неким и данас бити сметња да објективно, независно од момената који су вукли на једну или другу страну, оцене стање нашег књижевног језика на српском и хрватском културном подручју.

Баш зато сматрам да је Уредништво ЛЕТОПИСА правилно поступило што је на учешће у анкети позвало већи број језичких стручњака и других научника, књижевника и јавних радника. Ја о свим постављеним питањима овде нећу говорити зато што сам ту скоро био у прилици да о једном од њих, тј. о питању правописа српскохрватског књижевног језика, односно о карактеру разлика у начину писања код Хрвата и Срба, кажем своје мишљење. Тамо сам рекао да, иако се Срби и Хрвати држе истог правописног (фонетског) принципа, ипак у њихову начину писања још постоје неке, не велике и не многобројне, разлике. Казао сам и да би што пре требало уједначити погледе и израдити јединствен правопис. Тај би посао обавила једна комисија језичких стручњака, књижевника и новинара која би досадање правописне прописе ускладила са данашњим стањем развитка нашег језика. Сматрам да овде није потребно понављати ово недавно казано мишљење. А на своје расправљање овог питања скрећем пажњу и да бих указао на тамо изнета мишљења неколицине стручњака, проф. Белића, Барца, Храста и др., који ће, верујем, узети учешћа и у овој анкети. Сви они говоре о једном заједничком књижевном језику Хрвата и Срба. О нашем књижевном, језику као таквом говори, разуме се, и Уредништво ЛЕТОПИСА. Али оно, с правом уосталом, указује и на разлике у стилу и речнику хрватских и српских писаца, које су, по мишљењу покретача анкете, нарочито уочљиве у неким преводима. Они су сасвим тачно запазили да су ове разлике у језику појединих писаца неједнаке и да код већине, и оригиналних писаца и преводилаца, бивају све мање. То је управо оно у чему се огледа сасвим природан, можемо рећи, и законит, процес развитка књижевног језика који је условљен нашим данашњим општим развитком, социјализацијом еко-

номског и демократизацијом политичког живота у заједничкој домовини, у којој је идеал братства и јединства народа потпуно остварен.

Не треба, наравно, никако губити из вида да са остацима из прошлости није лако раскрстити, да, и што се књижевног језика Срба и Хрвата тиче, још увек има оних који вуку у супротним правцима и нарочито негују разлике у језику, који их – ја бих рекао – насилно одржавају и који их виде и тамо где их нема. Само се на силу не може много учинити, ни за продубљивање разлика ни за њихово отклањање. Потсећамо само на то како су мере за уклањање разлика декретима у старој Југославији учиниле да многи зазиру и од уједначавања које се у условима данашњег нашег развитка постепено и сасвим природно врши. Па шта је то, када је тако, што гони да о разликама говоре не само они који сматрају малтене да су хрватски и српски два различна књижевна језика већ и сви они што правилно оцењују развитак писане речи. То је заправо забуна коју изазива ово неслагање у оцени карактера разлика које у нашем језику постоје.

Да би се дала што тачнија та оцена и што потпунији одговор на питања која је Уредништво ЛЕТОПИСА поставило, било би се потребно осврнути на прошлост наших народа са заједничким језиком. Али с обзиром на простор којим овде располажемо, наш ће осврт бити врло сумаран.

Срби и Хрвати, мислим јужнословенска племена од којих су формирани ови народи, и у прошлости су имали заједнички језик. Они су и раније живели једни поред других и на извесним подручјима помешани једни с другима. А већ од XV до XVIII века стално су се међусобно мешали покретима које је проузроковала турска инвазија преко наших земаља према средњој Европи и турско узмицање натраг. То је, дакако, условљавало даљи развој језика Срба и Хрвата у истом правцу. Али ваља знати да су једна племена (српска), на истоку, била у додиру с једним, а друга (Хрвати), на западу, с другим народима; прва су кроз векове била изложена једним, а друга – другим културним утицајима. И природно је што су, у вези с тим, и народни дијалекти и књижевни језик на једној и другој страни развили и неке посебне особине. (Занимљиво је да нема оних који скуп свих говора српских и хрватских не би сматрали за један исти језик, а има, или је бар било, таквих који српски и хрватски сматрају за два књижевна језика).

Налазећи се на југу и југозападу кроз неколико векова у додиру с романским светом, у непосредном суседству с Млетачком Републиком, а једним делом и под њеном влашћу, – Хрвати су на тој страни били под осетним утицајем духовне и материјалне културе, између осталог и у области језика. На северу су, иако не под идентичним, свакако под сличним условима били изложени врло јаком немачком утицају. Срби су, међутим, на југоистоку, у шароликом балканском етничком амбијенту и после у вишевековном ропству под Турцима, и у свој језик с те стране примили знатно

више елемената. Ваља нагласити да је притом језик и код Срба и код Хрвата у потпуности сачувао свој словенски карактер, а туђински утицаји, бар што се књижевног језика тиче, захватили су углавном само његов речник. Осим овога, народни језик је, опет у различним културним условима, код Хрвата и Срба у различна доба постао књижевним језиком, – код првих већ од почетка XIV века, а код других читавих пет векова касније. И природно је што су, пре нешто више од сто година, када су за књижевни и једни и други узели савремени народни језик истог основног, штокавског дијалекта и језик народних умотворина створених на том дијалекту, – Срби и Хрвати, тј. њихови претставници којих је мишљење у овоме питању било одлучујуће, а то су код Хрвата били вођи Илирског покрета, а код Срба Вук Караџић, имали унеколико различна схватања о томе шта све може бити основица књижевног језика. Вук, наравно, није могао пристати да се ма шта из дотадашње књижевности прими у књижевни језик, јер је до њега књижевни језик код Срба народу био потпуно туђ. Хрвати Вукови савременици су, међутим, с правом сматрали да се и из књижевног језика прошлости, из језика дубровачких писаца, рецимо, далматинских, босанских и славонских, који су писали народним језиком својих крајева (штокавским) могу узимати поједини елементи и којих нема у савременим народним говорима. И они су, као и каснији писци, доиста и уносили такве елементе у свој језик, што је стилу хрватских писаца давало извесну ноту архаичности, која је својствена свакоме књижевном језику с дужом историјом развитка. Без извесне архаичности није више ни стил свих српских писаца, јер и њихов књижевни језик већ има своју стогодишњу историју. Тако, и поред настојања за потпуним изједначењем књижевног језика, и данас у стилу хрватских писаца, за разлику од српских, има овде једна нота која се може осетити.

Али много више од овога запажа се разлика у томе што Срби и Хрвати за означавање истих појмова употребљавају каткад различите речи. А ове су лексичке разлике продукт споменутих посебних услова и друкчијих културних утицаја под којим су били Срби на једној а Хрвати на другој страни. Само оне нису толико у томе што би Срби чували речи примљене из једног језика а Хрвати из другог, него више у неједнаком односу Хрвата и Срба према туђим речима. Док су први (Хрвати) у време националног препорода, у току XIX века, у тежњи да раскрсте са омрзнутом туђинштином, која их је још увек тешко притискивала и угрожавала им слободан културни развитак, углавном по угледу на Чехе, приступили понарођивању страних речи и створили знатан број кованица, често и не најсрећније направљених, – други (Срби) нису вршили никакво слично организовано чишћење језика од туђица, баш зато што су се у то време постепено ослобађали од туђина завојевача (Турака), па више нису гледали никакву опасност у неколике хиљада оних турских речи које су биле ушле у наш језик, а од

којих је знатно већи део већ досад природним путем сасвим нестао из употребе. И не само да су се Хрвати и Срби неједнако односили према речима унесеним из језика народа који су их угњетавали него су први, у тежњи да сачувају национални карактер своје културе, настојали да избаце из употребе и интернационализме, тј. речи које се употребљавају у језицима свих или бар већине европских народа, а други никад нису зазирали од ових европеизама. Тако су Хрвати до најновијег времена говорили, а већином и данас говоре: *џлазба, брисало, џојниџиџво, здравџиџво, свеучилиџиџе, џелов-јежба, џворница, џисарна, муњара, џласило, џискара, џекарна, одвјеџник* итд., а Срби: *музика, џума, арџилерија, хиџијена, универзиџеџи, џимнаџика, фабрика, канцеларија, елекџрична ценџрала, орџан, џџамџарија, айџиџе-ка, адвокаиџи*.

Поред ових има и приличан број различних речи домаћег порекла од којих за означавање истог појма једну обично употребљавају Хрвати, а другу Срби; то су: *дојам – уџисак, уроџа – завера, увјеџи – услов, нијечан – одричан, џораба – уџоџреба, џриџода – џрилика, двојба – сумња, оџеџовайџи – џоновиџи, лисница – новчаник, џоџибел – ојасност, џомањкање – оскудица, исџодобан – исџовремен, обљеџиница – џодиџиџица* и др.

Не може се порицати да и у још гдекојој области језика не срећемо по коју разлику код хрватских и српских писаца, као и у свакодневној употреби код Хрвата и Срба.

Тако су гдекад у сложеница и изведених речи различити поједини њихови делови, као у случајевима са речима: *џосвојан* и *џрисвојан*, *џодузеџе* и *џредузеџе*, *куџња* и *искушење*, *редовиџи* и *редован*, *наобразба* и *образовање*, *слаџар* и *слаџач* и сл. У овој области је с правом највише истицан неједнак облик неких глагола с основом страног порекла као што су: *аџеловаџи, инџириџираџи* и *реџулисаџи*. И поред тежње за понарођавањем свих страних речи, Хрвати су овакве глаголе, примивши их из немачког језика, сачували и с немачким наставком, па их најчешће употребљавају у облику с наставком **-ирати**: *оџерираџи, аџсџирахираџи, инџириџираџи, реџулираџи, дебаџираџи, рехабилиџираџи, еманџиџираџи, конкурираџи, џиџулираџи*. Срби су, међутим, с једне стране, насупрот општој својој тенденцији, а, с друге стране, насупрот Хрватима, делимично посрбљавали ове глаголе, додајући на страну основу домаћи завршетак **-ова-ти**, те су овамо једни од тих глагола обични у облику: *аџеловаџи, аџсџираховаџи, дебаџоваџи, рехабилиџоваџи, еманџиџоваџи*. Друге од њих и Срби употребљавају у облику са страним наставцима: **-исати** и **-ирати**. Што је први од ових наставака уопштенији код Срба него код Хрвата, – то је сасвим разумљиво, јер је код ових из балканске језичке мешавине дубље могао да продре. Али никако није тачно, како су извесни хтели доказати, да Срби употребљавају све ове глаголе или с наставком **-овати** или с наставком **-исати**, а Хрвати искључиво с наставком **-ирати**. Поред горе наведених с првим од ова два настав-

ка код Срба се с наставком **-исати** обично употребљавају: *мобилисати*, *ишишулисати*, *конкурисати*, *ређулисати* и низ других глагола. Али се *ајсолвирати*, *ајосіпрофирати*, *иніријирати*, *скицирати*, *сіудирати* и др. глаголи и код Срба употребљавају само у овоме а не и у облику с наставком **-овати** и **-исати**, као што, опет код хрватских писаца, иако знатно ређе, срећемо оваквих глагола и са овим „српским“ наставцима. То значи само да је код хрватских писаца обичнији један него друга два облика, а код Срба су уопштена сва три наставка.

Они који су на основу постојећих разлика по сваку цену хтели доказати двојство књижевног језика Срба и Хрвата, који су, да одређеније речемо, хтели доказати да су српски и хрватски два књижевна језика, – налазили су и „крупне“ синтаксичке разлике, и разлике у употреби појединих граматичких облика речи и реченица. Њихови докази неупућене су могли да доведу у заблуду. Зато сматрам да је потребно мало опширније се задржати на тим разликама, бар на оним најкрупнијим. Једна од таквих је употреба инфинитива у служби допуне глаголима и свим изразима непотпуног значења, која се настоји приказати као особина хрватског књижевног језика за разлику од српског, који у тој служби, нетачно кажу поборници двојства нашег књижевног језика, употребљава само презент са свезицом *га*.

Познато је, истина, да је инфинитив у неким говорима српским (у говорима јужне и југоисточне Србије) ишчекао из употребе и да службу допуне у њима врши презент. Ова балканска језичка особина имала је јачег утицаја на писце из тих крајева, као и на писце из суседних области, у којима је инфинитив све ређи у употреби. И ти српски писци, зацело, у односној служби знатно чешће употребљавају презент са свезицом *га* него инфинитив. Али сигурно нема ни једног српског писца, ма где да се родио, који би ту као допуну употребљавао само први, а не и други облик. Према томе је тачно и да писци из западних наших крајева, али не само писци Хрвати него и Срби, чешће од оних првих у служби оваквих допуна употребљавају инфинитив. Основаност тврдњи о постојању битне разлике у облику ове допуне између српских и хрватских писаца најречитије оповргава чињеница што је презент са свезицом *га* у овој служби и код хрватских писаца доста чест и сасвим обичан. У то ће се уверити свако ко прелиста по две-три странице из неколико хрватских писаца. Да бих то овде показао ја сам прегледао књижицу САВРЕМЕНА ХРВАТСКА ПРОЗА (издату пред Други светски рат у Библиотеци савремених писаца у Загребу) с приповеткама познатих књижевника: М. Крлеже, А. Цесарца, Ђ. Виловића, Ст. Галогаче, Љ. Перковића, Сл. Батушића, Н. Симића, Хасана Кикића и Љерке Премуџић.

На тридесетак страница мале шеснаестине Крлежина текста забележио сам:

Треба дубоко *да се оре* 6; Жене су стале *да воњају* по јодоформу 9; Није могао *да њојије* 11; Хтио је *да се окрене* 30; Било би поштеније *да се обори* 34; Да видимо хоће ли он дуго *да шрји* 34; и још око петнаест оваквих примера.

На приближно истом броју страна код Цесарца налазимо нешто више примера, као што су:

Смислио сам *да њођем* 45; Могли бисмо мало *да сједнемо* 45; Штета што вечерас морам *да одем* 49; Ипак он не хтједе *да њпризна* 58; Ваљда не мислиш збиља *да оштанеш* 66; А отсад ће *да шражи* стан и сл.

Ђ. Виловић пише:

Он га је прије почео *да унаша* у кућу 87; Само сам хтјела *да видим* 83; Требали су (исправно је: требало је – М. С.) *да кује* весеља 89;

А Ст. Галогача:

Није могао ни *да сања* 94; У њену главу не може *да се усели* свијест 95; Милостива је хтјела *да врши*;

Љ. Перковић:

Почео је *да се сјрема* 115; Бог није хтио *да пошаље* 115; Често добри морају *да њлаћају* 119;

Сл. Батушић:

Кад је његова тајна почела *да њрејсказује* велики догађај ... 126; Како је морало *да буде* ... 132; Нису могли *да се снају* 141;

Н. Симић:

Удари *да се онесвешћује* 174; Па га је жалила *да расади* 194;

Х. Кикић:

Не могу *да њладујем* 201.

На 200 страна нашао сам близу 80 случајева овакве употребе презента у служби у којој би исто тако добро могао бити употребљен инфинитив. Настојања неких стручњака да докажу како хрватски писци, и кад употребе овакав облик допуне, њиме нешто друго казују, – лишени су апсолутно сваког основа. Ја лично мислим да стилски није свакад свеједно која ће од ове две форме (инфинитив или презент са свезицом *да*) бити у оваквим случајевима употребљена као допуна (в. НАШ ЈЕЗИК III, 282–288, 1935). Не спорим ни да даља удубљивања у овај проблем неће евентуално довести и до утврђивања семантичко-синтаксичких нијанси у значењу ових двеју конструкција. Али је несумњиво да између хрватских и српских писаца ту не постоје никакве, ама баш никакве, разлике осим у томе што је код неких од ових последњих инфинитив у ређој употреби. Сви граматичари нашег језика, и Хрвати и Срби, то су добро осећали и сасвим су с правом сви ука-

зивали на то да се у служби за допуну речима непотпуног значења инфинитив и презент са свезицом *га* употребљавају напоредо.

Ништа није одрживија ни констатација да су српски писци склони употреби пасивних форми реченице, а хрватски писци исте мисли изражавају активом. И овде као доказ нека послуже примери које налазимо у истој антологији хрватске прозе. Тамо су као и код других хрватских писаца, сасвим обичне реченице типа:

Магазини су *били закључани локоџом* 15; . . . јер је сигурно да је човјеку једном опет *оџеџо* његово свето право 19; Тако је био *џресџрашен* 20; Очи су му *биле џоџрскане* сивом смјесом 29; *Био је дубоко заокуџен* својом идејом 30; (М. Крлежа);

Љубав има смисла само онда кад бива *узвраџивана* 57 (А. Цесарец);

Опет здравој жени *није оџављена* никаква могућност 80; Отоман је *џросџриџ* 80; Продана ствар је *куџљена* 83 (Ђ. Виловић);

... за коју су прогласили да је тешко *увријеђена* 111; Чекало се док не *буде џремјешџен* батаљон 115 (Ј. Перковић);

Падне у широку мрежу једне антене која је *била оџтро набијена* 140; Једногласно *би донесен* закључак 144; Тај је фељтон био *наџисан* 146; До сјутра ће ствар *биџи разјашњена* 157 (Сл. Батуџић);

Сџворени су далеки и мутни обриси 175; . . . па ма колико то било *укоџљено* у нас 175; За увијек је тада *раскриџено* између њих 176; Злата је закаснила и још *обаџјена* мраком (Н. Симић).

Ови примери нам потврђују да се у нашем језику – и народном и књижевном, и то како код хрватских писаца тако и код српских – када је објекат радње потребно ставити у центар онога што се реченицом казује, обично употребљавају пасивни облици. Не тако честа употреба оваквих пасивних конструкција се још знатно сужава тиме што су у овој служби сасвим обични активни облици глагола с повратном речцом *се*. Али ни оваква употреба ништа није обичнија у хрватских писаца него у српских, нити у томе има разлике међу њима.

И отсуство употребе глаголских именица на *је* код хрватских писаца истицано је као упадљива одлика њихова језика према језику српских писаца, у којих су овакве глаголске именице доста честе и свакако врло обичне. Али су оне, без икакве сумње, исто толико обичне и у језику хрватских књижевника. Да би се у ово уверио прегледао сам по једно дело К. Ш. Ђалског (ПОД СТАРИМ КРОВОВИМА), Вјенцеслава Новака (ЗАПРЕКЕ) и Д. Шимуновића (ТУЂИНАЦ). На основу тамо нађених примера употребе ових глаголских именица намеће се закључак да их хрватски писци не употребљавају ређе од српских. У књизи САВРЕМЕНА ХРВАТСКА ПРОЗА при летиичном прегледу забележио сам примере:

свиџање 19, *уредовање* 28, *звиздање* 28 и *јаукање* 32 (код М. Крлеже); *чување* 54, *раздражење* 54, *йричање* 55, *ојравдање* 57, *уживање* 59 и *сја-савање* 72 (код А. Цесарца); *обећавања* 79, *ојорчење* 81 и *размишљање* 84 (код Ђ. Виловића); *ојрошћење* 97 и *снижавање* 99 (Ст. Галогажа); *иїрање* 108 и *доїушћење* 111 (Л. Перковић); *зврчање* 125, *йреображење* 125, *дјеловање* 126, *очекивање* 137, *вијећање* 138, *клицање* 142, *одушевљење* 145 и *расїолаїање* 154 (Сл. Батушић); *сїјајање* 165, *рушење* 165, *рас-йлињавање* 165, *йорицање* 166, *јецање* 167, *дгробљење* 168, *мешанисање* 168, *мешање* 168, *очекивање* 169, *йрисјећање* 170, *йонижење* 170, *мучење* 170, *йроїањање* 170, *искуїљење* 170, *збивање* 170, *хїїјење* 172, *оїсїїојање* 172, *йрїшење* (снијега) 173, *сїавање* 174, *хїїјење* 174, *ромињање* 175, *кидање* 176, *бацање* 176, *удивљење* 177, *сјећање* 177, *живљење* 177, *освећивање* 177, *йогрхїїавање* 178, *расїикњивање* 178, *зачауривање* 178, *їукање* 182, *сїїискање* 182, *оїлођење* 185, *креїање* 185, *збивање* 185, *бојење* 185, *очекивање* 186, *засїајање* 186, *їледање* 186, *цавелјање* 187, *їракїање* 187, *збивање* 188, *миловање* 189, *неинїтересовање* 194, *унишћење* 195, *сїїрујање* 195, *кајање* 195, *оїкровоње* 196, *кључање* 196, *йре-вирање* 196 и *обнављање* 196 (Н. Симић); *йогрхїїавање* 208, *звезцање* 213 и *извршавање* (Љерка Премужих).

Све што би се могло рећи то је да хрватски писци, као и српски, уосталом, неједнако воле употребу глаголских именица. (Овде пада у очи изузетно честа употреба ових именица у стилу Н. Симића). Наћи ће се, можда, и понеки писац код кога су ове именице врло ретке, али се ни на основу чега не може тврдити да је таквих писаца сразмерно више код Хрвата него код Срба.

Истина је да у пословном језику Хрвата, а то се каткад среће и код покојег писца, у једној конструкцији срећемо употребу инфинитива, где је код Срба обична глаголска именица. Мислим на везу предлога *за* с инфинитивом, као у примерима: *То није за вероваїи*, *Има ли шїо за јесїи*, *сандуци за йродаїи*, *соба за изнајмїи* (два последња примера су забележени као огласи у хрватским новинама). Оваква конструкција се не чује код Срба, већ би код њих било много обичније: *То није за веровање*, *Има ли шїа за једење* (још боље – *за јело*), *сандуци за йродају* и *соба за изнајмљивање*. Али за ову конструкцију нико не може рећи ни да је постала неком општијом особином стила хрватских писаца. На њу као на туђу и некњижевну указују и хрватски језички стручњаци (в. између осталог ЈЕЗИК, часопис за културу хрватског књижевног језика, бр. 5, 1953, стр. 152). Исто тако хрватски писци чешће од српских у пасивним реченицама с радним облицима рефлексивних глагола објекат употребљавају у акузативу. Само овакав облик тих реченица, и поред доста широких размера употребе, такође није признат за особину књижевног језика, у којем, код Хрвата као и код Срба, стварни објекат као граматички субјекат треба да стоји у обли-

ку номинатива. И за ово упућујем опет на мало пре споменути хрватски језички часопис, у којем се каже да реченице типа:

Чини се чудним, да се њросјечно из хрвајске књижевностѝ највише чѝа Колара, Кумичића, Шеноу, Новака Симића и Ђалској

треба да гласе:

... Чини се чудно да се њросјечно из хрвајске књижевностѝ највише чѝа Колар, Кумичић, Шеноа, Новак Симић и Ђалски (ЈЕЗИК, бр. 3, 1952, стр. 91).

Даље, код Срба ван Хрватске име стварног субјекта у оваквим пасивним реченицама не употребљава се у облику локатива с предлогом *ѝо*, док се у Хрватској и у говорном језику, а гдекад и у језику књижевника, наилази на такве реченице с именом вршиоца радње у оваквом облику, поводом чега се и у последњој школској граматици, рађеној од хрватских језичких стручњака, каже „у пасивним конструкцијама не ваља вршиоца радње изразити приједлогом *ѝо*. Умјесто: *Ухвајѝили смо крадљивца ѝримијећена ѝо сѝражару; Учили смо о Кроници најисаној ѝо Анѝуну Врамцу...* казат ћемо: „*Ухвајѝили смо крадљивца ѝримијећена од сѝражара; Учили смо о Кроници најисаној од Анѝуна Врамца ...* (ГРАМАТИКА ХРВАТскога ИЛИ СРПСКОга ЈЕЗИКА, саставили Антун Брабец, Мате Храсте и Сретен Живковић, Загреб 1952, стр. 212/213).

Наћи ће се, несумњиво, и још која слична конструкција која је у употреби на једној а не и на другој страни, али су оне редовно страног порекла и немају карактер особина књижевног језика. Уколико су у питању домаће конструкције, оне највише могу бити у чешћој употреби код хрватских него код српских писаца, или обрнуто, али никада нису непознате и на другој страни. У овоме случају напоредо са овима постоје и друкчије конструкције у потпуно истим реченичним функцијама. А овако напоредне употребе двеју или више конструкција или облика у истој служби има у свим језицима, дакако и у нашем језику, па и у језику само српских или само хрватских писаца. У оваквим случајевима су обично у једних писаца чешће једне, а у других друге конструкције и по томе се, управо, и одликује стил једног од стила других писаца.

Што се тиче граматичког система у најужем смислу речи, тј. система гласова и облика речи, ту нема разлике у језику између хрватских и српских писаца. Уочљиве и, такорећи, једине разлике налазимо само у њихову речнику, а о карактеру тих разлика већ смо напред говорили. Оне су, рекли смо, резултат различних политичко-историских услова два братска народа у којима су они кроз векове живели и резултат различитих културних утицаја на њих. Али су и ове разлике, у односу на богату заједничку речничку ризницу српскохрватског језика, сасвим безначајне.

Нису, пре свега, у књижевном језику Хрвата и Срба различне све оне речи које су као такве појединци наводили. Говорити да је *даскал* српска реч према хрватској *учишћел*, да се српски каже *дијаши* а хрватски *дисаши*, срп. *бајаи* а хрв. стар, срп. *ѣрао* а хрв. *сив*, срп. *браон* а хрв. *смеђ*, срп. *розе* а хрв. *ружичасѣ*, срп. *борна лађа* а хрв. *рајни брод*, срп. *ријање* а хрв. *скакање*, срп. *кованџија* а хрв. *ѣчелар*, срп. *ѣуѣак* а хрв. *ѣуѣољак*, срп. *скаска* а хрв. *бајка*, срп. *сајласносѣ* а хрв. *ѣрисѣанак*, срп. *обезбедѣи* а хрв. *осѣјураи*, срп. *умешносѣ* а хрв. *окрејносѣ*, срп. *особина* а хрв. *својсѣво* итд., то значи не познавати потпуно речник говорног језика наших народа, а још мање њихов књижевни језик, јер *даскал* и *ријање*, напр., нису ни српске ни хрватске речи, већ македонске, и ако су оне Србима познатије него Хрватима или ако се и чују у неком српском говору, то је само зато што су Македонци Србима ближи (мислим географски) него Хрватима, а на основу тога се не може закључивати да су *учишћел* и *скакање* и колико мање српске него хрватске речи; *ѣрао*, *браон*, *розе* и сл. речи су, истина, врло обичне у говорном језику, и то и код Срба и код Хрвата, али само као туђице против којих се устаје и на једној и на другој страни, баш зато што имамо домаће речи: *сив*, *смеђ*, *ружичасѣ*, које ни мање ни више нису хрватске него што су српске; *дијаши* и *ѣуѣак* (у значењу *ѣуѣољак*) су дијалекатске речи, а општенародне су и књижевне *дисаши* и *ѣуѣољак*, и то и код Срба и код Хрвата; Срби још употребљавају речи *скаска* и *сајласносѣ*, али свакако много више речи *бајка* и *ѣрисѣанак*, што значи да домаће речи, и код Срба и код Хрвата, све више притискују оне што су остале у употреби из ранијих епоха развитка нашег књижевног језика док овај још није био народни и што су примљене из туђих језика. Зато је баш реч *кованџија* (а такав је случај с више других речи), која је примљена из турског језика и раније била у употреби код Срба, данас и код њих скоро потпуно истиснута речју *ѣчелар*; *бајаи* се, истина, доста често употребљава, али не у значењу *сѣар*, већ у значењу *усѣајао*, која домаћа реч ону прву истискује не само из књижевне већ и из свакодневне употребе. Исти је случај и са осталим наведеним и многим другим сличним речима.

Даље, и у случајевима кад за означавање истог појма Срби стварно имају једну а Хрвати другу реч, — обе оне врло често постају познате и код једних и код других, па се тако и једна и друга напоредо, као синоними, употребљавају и код Хрвата и код Срба. Ово нарочито кад су обе речи домаћег (словенског) порекла, као што су: *двојба* — *сумња*, *ѣомањкање* — *оскудица*, *наобразба* — *образовање* и сл. А и неке стране речи су с домаћим такође постале синоними. У другим случајевима једна реч (боља) и неосетно потискује другу (гору) реч. Тако је код Хрвата, напр, реч *ѣодишњица*, поред *обљешњице* све чешће у употреби (Ту скоро смо имали прилике да као наслов чланка у једном хрватском часопису прочитамо *Једна важна обљешњица*, а у истој томе, иначе кратком чланку, на једном месту пише

„пригодом његове седамдесет пете *јодишњице*“), и ово се може сматрати нормалном појавом. Затим су, на једној страни, Срби од Хрвата прихватили извешан број домаћих, а Хрвати, с друге стране, усвајају међународне научне термине, који су одраније код Срба били у употреби, те се и ту постепено врши уједначавање. А и кад је код једних обичнији домаћи а код других општи термин, не може се на основу овога говорити о некој разлици, јер тога имамо и у другим, иначе јединственим језицима; имамо ово, дакако, и у нашем језику и код Хрвата и код Срба (*јодмеџ* напр., и *јрирок* употребљавају се напоредо са *субјекџом* и *јредикаџом*, *вокал* и *консонанџ* са *самогласником* и *сугласником*, *јрилоџ* с *адвербом* – спомињем само неколико случајева из граматичке терминологије, каквих још срећемо и у овој и у другим научним дисциплинама).

Има, разуме се, низ случајева, иако их је данас упадљиво мање него пре коју десетину година, да се исти појмови код Срба и Хрвата означавају различним речима. Али, зар и сви писци једног од ових народа имају потпуно исти речник? Зар Иво Војновић Дубровчанин, или други неки хрватски писац из Далмације, Хрватског Приморја или Истре, има исти речник са Загорцем Балским или Загрепчанином М. Крлежом? Зар се, и на другој страни, лако не запажају разлике у речнику Бокелја Ст. М. Љубише и Ђ. Јакшића? Зар нема различних речи код Врањанца Боре Станковића и Крајишника П. Кочића? Свакако да има. И нико ни на помисао не долази да Иво Војновић, рецимо, и М. Крлежа или Б. Станковић и П. Кочић не пишу истим књижевним језиком. У језичком материјалу нема основа ни за тврдње да не пишу истим књижевним језиком и сви наведени и други српски и хрватски књижевници. Мотиви за такве тврдње били су сасвим другог карактера. У социјалистичком друштву, са измењеним условима за економски, национални и културни развитак ових мотива ће брзо нестати. А односи у таквом друштву, како су и класици марксизма предвиђали, законито воде постепеном приближавању и разнородних језика. Поготову ће из језика наших народа, код којих су ослободилачком борбом и народном револуцијом сасвим ликвидирани сви облици неравноправности и свака могућност притешњивања слободног националног и културног развитка, нестати оних елемената што су давали права да се говори о разлици у нашем књижевном језику, који већ више од сто година најпозванији с правом сматрају заједничким књижевним језиком Хрвата и Срба. Баш зато мислим да је овде потребно поставити и питање јединственог назива за заједнички језик, јер за њ, као што знамо, постоји неколико назива.

Поред тога што се он код Срба зове *српски*, а код Хрвата *хрвајски*, који називи, као скраћени, још и могу бити оправдани, макар да то није језик ни само Срба ни само Хрвата, него заједнички језик оба ова народа, – као званични а и као научни термини за њ постоје називи *хрвајски* или *српски* (односно *српски* или *хрвајски*), *српско-хрвајски* (или *хрвајско-српски*) и

српскохрватски (одн. *хрватскосрпски*). Сваки од ових назива означава исти појам, појам нашег језика једнако схваћеног, као заједничког језика Хрвата и Срба (и Црногораца).

Први и други назив су старији од трећег. С њима се стално срећемо кроз другу половину прошлог века и све до данашњег дана, а трећи се, поред њих, употребљава последњих неколико деценија, и, може се рећи, чешће од прва два. Сва три термина се срећу и у званичној употреби, а овде би бар требало узимати само један од њих.

Први је назив Хрватски сабор узео као званичан термин за језик Троједне краљевине 1867 г. Њега су тада усвојили и оснивачи Југословенске академије знаности и уметности, између осталих, дакако, и њен први секретар Ђура Даничић. Велики Академијин речник који је он почео састављати и издавати зове се РЈЕЧНИК ХРВАТскоГ или СРПСКОГ ЈЕЗИКА. Овај термин у наслову има и више врло познатих дела о нашем језику, као што су РЈЕЧНИК Броза и Ивековића, Маретићева велика ГРАМАТИКА, Боранићев ПРАВОПИС у више издања и низ школских књига издаваних у Загребу. И може се рећи да је код Хрвата једино овај термин у употреби, уколико се тамо наш језик не зове *хрватски*.

Она два друга термина су више у употреби ван Хрватске и ван Хрватима насељених крајева. Али су они обичнији и код странаца. Од познатих језичких стручњака П. Будмани своју граматику нашег језика написану и издану год. 1866/67 на талијанском језику назвао је GRAMMATICA DELLA LINGUA SERBO-CROATA. И у насловима још неколико граматика наш језик се зове *српско-хрватски*. Али су те граматике с овим насловом већином писали странци. Врло позната књига А. Лескина носи наслов GRAMMATIK DER SERBO-KROATISCHEN SPRACHE. А. Меје и А. Вајан своју граматику нашег језика писану за Французе и издату на француском језику назвали су GRAMMAIRE DE LA LANGUE SERBO-CROATE, а с тим термином у наслову појавило се и још понеко мање познато дело. Термин *српскохрватски* (или *хрватскосрпски*) улази у ширу употребу тек после Првог светског рата и стварања државе Срба, Хрвата и Словенаца. Од познатијих дела о језику, колико ми је познато, најпре се у наслову ПРАВОПИСА А. Белића из 1923 г. појављује термин *српскохрватски језик*. А сем њега 20-тих и, нарочито, 30-тих година скоро све школске граматике и приручници о језику, уколико су издавани ван Хрватске, у своме називу имају овај термин. Од књига ове врсте штампаних у Загребу – уџбеници Ст. Мусулина. И баш чињеница што је овај назив у то време прихваћен, и углавном само код Срба уопштен, најмање је ишао у прилог коначном његову прихватању од свих. Али без обзира на то откад је који од ових назива у употреби, и где се који више употребљава, – ја ћу, остављајући да на другоме месту о овоме опширније говорим, овде укратко изнети своје мишљење о томе колико је који од ових назива лингвистички оправдан.

За оне што познају законе стварања сложеница у нашем језику и имају добро осећање њихова значења јасно је да назив *српско-хрватски* (односно *хрватско-српски*) као одредница појма нашег језика није исправан. Овакве полусложенице, тј. сложенице које се пишу с цртицом између саставних делова јесу такви изрази који, истина, означавају један заједнички појам, али се у њему још чува тачно одређена граница између саставних делова његових, као у примерима: *Српско-хрватска коалиција*, *хрватско-српски односи*, *Моравско-вардарска долина*, *француско-словеначки речник* и сл. *Српско-хрватска коалиција* је била савез странака српских и хрватских; у појму *хрватско-српски* односи имали смо односе између Срба, с једне, и Хрвата с друге стране. Полусложеницама *Моравско-вардарска долина* и *француско-словеначки речник* означавају се појмови са још изразитије одређеним границама између посебних делова заједничког појма: између моравског и вардарског дела Моравско-вардарске долине (која се, правцем од севера на југ, пружа од ушћа Мораве у Дунав до ушћа Вардара у Солунски Залив) граница је на развођу између ове две реке: само на једној страни тог развођа је један, а само на другој страни други део ове долине. У француско-словеначком, као и у сваком другом речнику два језика, имамо француске речи (француски део) лево и њихов превод на словеначки (словеначки део) десно. Међутим, у сложену придеву *српскохрватски*, везаном за именицу језик, такође имамо два напоредна и потпуно равноправна дела, али их овде никако није могуће разграничити. Иако се за по коју реч у српскохрватском књижевном језику још може рећи да је хрватска а не и српска, и обрнуто, — то никако не значи да се може казати овај део тога заједничког језика је хрватски а онај српски, већ је то језик који је хрватски колико и српски, а српски колико и хрватски, управо хрватски, који је у исто време и српски, односно српски, који је хрватски. Зато је термин *српскохрватски* (односно *хрватско-српски*) језик лингвистички потпуно исправан. Као такав га означавају и најпознатији писци правописа А. Белић и Д. Боранић (в. на одговарајућим местима у њиховим правописима).

А да ли се то може рећи и за термин *хрватски или српски* (односно *српски или хрватски*) језик? Ја мислим да не може. Мада су овим именом наш језик звали врло познати филолози и граматичари, почев од Ђ. Даничића преко Т. Маретића до најновијих, и мада су му исправност признавали и они који га иначе не употребљавају (в. НАШ ЈЕЗИК VII, 1940, стр. 259/60), њему се могу чинити оправдани приговори, јер не треба заборавити да *хрватски или српски* (односно *српски или хрватски*) језик, иако може значити „хрватски иначе српски“, „хрватски друкчије српски“, — не мора то, него може и друго значити. Ваља имати на уму да дисјунктивна свезица **или** не везује речи и реченице као ознаке појмова и мисли које се могу везати знаком једнакости, већ оне које су једнаке само ако се с једне стране посматрају, а иначе су различне, оне, дакле, које су само за дату прилику

истоветне, а иначе су друкчије. Ово ћемо показати анализом примера с овом свезицом. У реченици: *Морамо оџићи џамо џи или ја* – појам *ја* = појму *џи* само за ову, а не и за сваку прилику; за одлазак тамо *ја* = *џи*, јер је свеједно (или се бар ничим не каже да није) да ли ћу поћи ја или ти. Иначе је „џи“ по суштини нешто друго него што је „ја“. Тако и у примеру: *Или џрми ил' се земља џресе ил' удара море о брегове* – грмљавина, тресење земље (земљотрес) и ударање мора о брегове (тј. ударање морских таласа о обалу) истоветне су појаве према ономе како их осећа (како их у датој прилици чује) лице које говори, док су по суштини својој различите. Може се, разумљиво је, схватити, и схвата се, да и термин *хрвајски или српски* уз именицу језик означава истоветност језика којим говоре Хрвати и Срби. Али овај термин може значити и нешто друго, може значити да је хрватски нешто друго а не што и српски језик – да су то два различита језика. Баш зато што се у извесним везама једино овако би морало схватити значење термина *српски или хрвајски*, – овај назив се никада неће употребити званично у текстовима уговора, споразума и конвенција, рецимо, са страним државама. Редовно се, напр., каже: *Ујврђено је да се џексџ сџоразума (конвенције иџд.) објави на два језика: на француском* (ово за случај кад је у питању уговор са Француском Републиком) и *српскохрвајском* (могло би да се каже и *хрвајскосрпском*) језику. Кад би место тога стајало: *Ујоворено је да се џексџ објави на француском и српском или хрвајском*, схватило би се да је уговорено објављивање текста на француском и на било којем од два југословенска језика – на српском или хрватском; испоредимо са овим могућу формулацију: *Ујоворено је да се џексџ објави на француском и српскохрвајском или словеначком*, у којој очевидно свежица *или* не казује да су српскохрватски (односно хрватскосрпски) и словеначки један исти него два језика, и да ће дотични споразум поред француског бити објављен на једном, свеједно којем, од ова два језика. Зато што и у другим неким везама употребљен термин *хрвајски или српски* (односно *српски или хрвајски*) језик упућује на схватање да се ради о два различна језика, – ја и мислим да овај термин, и поред дуге традиције његове употребе, лингвистички није оправдан.

Stevanović 1953: Стевановић, Михаило. КАРАКТЕР РАЗЛИКА У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ СРБА И ХРВАТА. – In: *Лейојис Мајџице Српске*. – Нови Сад. – Година 129, књ. 372, св. 3 (септембар 1953). – С. 127–141.

Исидора Секулић
[1877–1958]

Анкета*
[1953]

Кад кажемо: језик, додирнули смо оба света. Која су та два света? Један је онај чија гранична линија, чији хоризонт значи језичко кретање из свакога дана, од свакога човека, за свакодневие и свељудске послове и интересе. Кад се та линија пређе, то је трансценденција у други свет. Тај други свет може бити сасвим близу ономе првоме, а може бити доста, или сасвим далеко од њега. Но и кад је врло далеко, не значи – како обични страх од речи трансценденција смета културној и уметничкој ширини – не значи да смо са тим језиком стигли до престола божјег, ни до хорова анђела, ни до војсача светаца, ни до блажених мученика. Други свет је проста трансценденција, прекорак потамо, с оне стране обичног хоризонта, па ко докле путује и ко докле стигне. Језик, са једне стране, то је свакоминутно средство за све овосветске потребе и злоупотребе језиком и мишљу. Неко тим језиком пише новине и писма, а неко псује и записива шта пре стигне. Језик, с друге стране, то је уметнички језик, језик књижевности, језик ораторства, језик тражених облика и тражења звука. Једно и друго обухвата, покрива све, апсолутно све људске акције, сваки покрет човеков. Да би човек говорио, треба језик. Да би човек писао, треба језик, да би човек ћутао треба језик. Да би човек мислио, треба језик. (Malraux: О ЋУТАЊУ) Језички процеси, језичка стања, тако су стални у нама, као и крв. Језик је спољашња појава или унутрашњи процес целокупнога живота и живљења једне нације, једне епохе, једне индивидуе. Политичка историја има епохе ратова, културна историја има епохе језика.

[...]

Има даља околност кад је реч о језику, језицима, народном и књижевном језику народа и народа. Културни степен једне језичке заједнице у смислу језика зависи можда пре стила, пре питања да ли је или не ушао у језички израз, у стил, осећајни и вољни квалитет. То је питање звучне вредности језика, неговане или ненеговане, урођено квалитетније или мање квалитетне. То зависи од апарата у грудима и грлу који производе звук, регулишу изговор речи и ... у трајању и целини прелазе звучне, сливене

* U ovom tekstu nalazi se priličan broj primjera neobične interpunkcije, koja je ostavljena onakvom kakva je u originalu.

или угласте, боју доминантног тона у датом језику. То зависи од апарата у грудима и грлу који служе за говор, дакле за општу фонетску карактеристику и затим за дикцију у коју долази иста техника говора и звучање стилских композиција. Наравно, то је урођено, рећи ће. Да али све урођено је у ранијим генерацијама стицано и може се у познијим генерацијама контролисати и мењати у смислу напретка и естетике. Нема језика који је, ако је градио културу, и подизао се с народом који се диже, нема језика сасвим ружног. Зато што се у човеку кроз језик јавља целокупан унутрашњи и спољашњи живот једног народа, а нема заједнице људске где не би било и романтике и реалности и духа и среће и несреће, вере и храбрости и (...) и спекулирања, радости и туге љубави и мржње, дакле комплетан садржај и комплетна машина за објављивање тог садржаја. Цигански језик, особито шпанских Цигана, тачнији је но што [га говоре] Цигани номади и докон пешак сунцу пржен под ветром цвекотав, препун је изванредних пословица, а има дифтонге који су музика (пре доста година група тих Цигана певала је и играла по Европи средњој). Штоф једног језика зависи од свега у животу народа, од историје, од начина живота, од погледа на свет. Штоф језика најбоље примају и разумеју они који граде и хране језик. Али ако је стил језика нарочито књижевни на ступњу високом са пређеним културним фазама прима тај штоф и странац и целог га прима. У чему је штоф језика? Чудна вредност звука која помаже да схватимо смисао одзвученог. У штоф језика долази такође ритам који спречава да звук слаби и пада; ритам носи и расподељује тежину звука тако да се он трајно чује и то је онда облик ритма у реченици и језику збринут. Од те фирме зависи добра унутрашња веза језика и пропорције у излагању језичком. Већ у школама пажљиво неговани затим развијани књижевни језик степенује могућности живог језика. Французи у школама негују старе песнике и прозаисте у њихову језику јер је то све један језик и нов писац црпи снаге за језичке обрте и слике и из прошлости. То, баш то, учи их и различитом ритму и различитим фонетским варијантама. Не треба ништа имитовати из прошлости, само, пошто је то један језик, узети капитал језички и њиме за своје време и стил користити се.

Кад човек говори две су ситуације: животна из које говори не само онај који лично је узео реч него је то говор свих којима је један матерњи, народни и завичајни језик заједнички. У животној ситуацији је све, и политика и философија и цео поглед на свет. Ако човек има поглед на свет он има живе речи у говору и од таквих говора се гради књижевни језик. Ако нема у себи поглед на свет свој и свет света целог он имитује, понавља туђе реченице и то је мртва реч и мртав говор. Ето у другој форми што смо већ дватри пута казали: целим животом се гради језик и говори језик, а кад је живот све бољи, језик је правилнији чистији и све богатији и то је пут књижевног језика.

Звук са ритмом то је тело језика. По звуку који прати језик разумемо и разликујемо како је једно исто сасвим што друго и пето и десето кад је звук други, ритам други. Отуда једна реч ода каква је душа у човека и што је реч једноставнија утолико сигурније. Звук је нешто најмоћније и најнежније у штофу језика ту је и фонетика и дикција и смисао. Зато је необично важно као код Француза, шта школа у смислу језика, говорена, писана и мишљена даје. Од тога се онда развија онај апарат и тако долази до језика који једнако здраво и правилно се чисти и обогаћује и постане квалитетни књижевни језик који мора да се прими.

Ова шира, апстрактно обрађена тема, зашто је претходила ужој националној, конкретној? Зато што се тема може сузити само тако ако јој податци из шире теме леже у темељу. Не можемо говорити о свом народном језику док нисмо донекле говорили о свачијем језику. Не може нико говорити о свом личном језику док није говорио о народном језику народне и своје језичке заједнице.

Земља која се у свету и код куће зове Југославија јесте држава. У спољнополитичком и војном погледу она је та држава једна органски организована целина према страном свету спољашњем свету. Но као живот и кућа и живљење и опстајање у тој држави има шест, да се послужим целом речју из доба Цара Душана, има шест државина, шест разних народа једне расе држе у одређеним границама земљишта, управљају собом самостално, својим живљењем и прогресом самостално. То су шест република. Ако неки урођенац а он то може баци одједаред поглед у свих шест република унутрашњим оком и искуством, наравно, он ће констатовати једну расу Словена, једну културну тенденцију навише, једну политичку смерницу демократију, једну интимну веру и грозницу: држати се заједно по сваку цену и највећу. Што би рекао Одн: или се морамо волети или ћемо умрети. Ако питате стране новинаре, оне који су два пута и више уздуж и толико пута попреко пропутовали земљу, слободно као што се у овој земљи путује, ви ћете добити овај одговор стереотипно исти или врло слични. Словенија је најуређенија, Далмација је најлепша, Македонци су најсрећнији, Дубровник је Дубровник. Мало вас штрепне селекција, заћутите, размислите и потврдите. Дубровник као Венеција, као Стокхолм, као Амстердам, ни на суву ни на води, може у друштво, може и без друштва, нити се може казати да је провинција нити провинциски град: једва се човек сети да је на Балкану, као што се човек мора гонити да мисли да је и Аристотел Балканац. Турцима је плаћао данак, видео француског освајача, био је аустриска Рагуза, али ни све (...) једна од сто пречих брига као мува на носу, као драма, театар Доходу Франчези, а од Италије је Дубровник узимао шаком и капом оно што други народи данашње Југославије нису ни напрстком захитали. После Дубровника Далмација је дивна. Словенци су живели далеко од мучнога Балкана где је на једну зору долазило по три сумрака;

живели су у клештама немачке дисциплине, малобројни су били па и остали скоро једна ваљана институција или школа. Македонци после страшне своје српско бугарске судбине који противници нису чак хтели ни Солонумовску пресуду да се несрећни исто располуте, данас су своји, мирни и слободни, а играчи су и певачи најбољи у земљи па играју ли певају ли док странцу причају о себи и свом животу... Тачно ... Но, дакако, остало је тиме још пуно неказаног о шест република које данас сачињавају федеративну заједницу државну а иначе скоро акробатским енергијама и скоковима свака за себе гради поправља комбинује старо и ново хтела би што савршеније да све претвори у вредност материјалну и духовну и културну. Агрегат те федеративне заједнице врло је занимљив и поучан пример у данашња времена врло разбијених појмова о односима у оквиру једне државе. Према свету народи Југославије су сви искрено Југословени. У себи, код своје куће, свака република је једна, мада државица која својим соковима се храни и живи. То је врло културан степен и стадиј једне скупштине народа. Додуше раса је једна и то врло много значи. Сем што су поједине републике заједнице политичке, националне, географске, традиционалне, оне су и заједнице језичке. Зато што смо као раса сви исто језици су сродни. Но како од Дубровника до Ракека није баш тако близу и на том елегантно опруженом комаду земље има шест историја ако не и осам, јер Војводина има своју, Далмација своју историју, то је и са језицима који све то садрже у себи, у живој речи, у писаној речи, у фолклору и у књижевности. То је велика разноликост пуна живаца и крви. А Дубровник је Дубровник.

Две од шест република имају језике друкчије од онога који се говори у четири републике. Словенија има свој језик и на том језику књижевност. Македонија има свој језик и малу књижевност која ће се развијати и стварати књижевни језик, пречишћаван и обогаћаван према данашњем говорном језику. Оба та језика, словеначки и македонски, врло су слични оном трећем али су и различити и граматички и синтаксички и вокабуларно и у том је њихов случај издвојен из даљег нашег размишљања. Онај трећи језик се говори у Србији с Војводином и Хрватској с Далмацијом, у Босни и Херцеговини, у Црној Гори. Тај један језик мора значити неки велики капитал, здрав и импозантан, јер њиме у разним варијантама додуше говори највећи далеко број становништва у федерацији људи који имају од републике до републике дебеле своје традиције, своје историје, свугде наравно са својим ратовима, са краљевима, жупанима, деспотима, владикама, чак на Балкану по византиском узору и са царем Душаном српским и царем Самуилом бугарским, са својим славама и падовима, са својим слободама и својим подјармљењима и окупацијама, са својим културним узорима, са својим верама и јересима. Чеге сваковрснога ту све није било и зато тај језик значи моћан коефицијент прошлости, садашњости и будућности. Како се зове тај један језик? У Србији он се зове *српски* и *српскохрват-*

ски, у Хрватској он се зове *хрвајски*. У Црној Гори нема имена, ни републичког ни савезног, али има велику епску уметност на језику који се доста разликује од језика толике епске уметности у српским народним песмама и приповеткама и пословицама. У Босни и Херцеговини не знам како се зове, ни званично републички и савезни, ни како локално, некада *српски*, некада *српскохрвајски* некада *хрвајски*. Сад долазе варијанте у том једном језику које су бројне, јер је живот у живљење у те четири републике били снажни, борбени, револуционарни, етнички, верски, културно узбуркавани, час у смислу напред, час застоја, час у смислу натраг. Као наречја имамо екавски, јекавски, ијекавски и икавски говор. Кад узмемо ову невероватно генералну заменицу свих језика културних, она је у нашем једном језику четворооблична. *Шта, што, ча, кај*. О том тек неколико примера, да докажемо да је Вавилонска кула диван мит, о том да је кајкавски начин говора по целом штофу близак словеначком језику, а по коњугацији глагола близак руском, о том да Србин, где био да био, неће казати друго до *шта*, а Хрват, био где био, *што*. Остало *кај* и *ча* врло је локално и рекли бисмо у брзини ван књижевности, али се човек тргне: Крлежа и Петрица Керемпих, то је део књижевности; данашњи и мало ранији чакавски и кајкавски песници то је књижевност. Даље, Вук је за књижевни језик узео херцеговачки говор, али његов рођени, уз колено му седећи Бранко и цела Србија и Војводина није мицала од екавштине. Даље, имали смо два пута официјелно српско хрватске правописе: и данас ниједан се официјелно ни приватно не држи. Испада увек нешто инфра. У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ФИЛОЛОГУ читамо *српски* и *српскохрвајски* и језик и правопис и књижевни језик. У нашем језику Београда такође. У хрватском језику читамо *хрвајски* правопис, *хрвајски* књижевни језик. Даље, у Скерлићево време је тобоже установљено екавштина за књижевно писање и почели су и неки хрватски и неки босански и неки далматински људи да пишу тако. Неки. Остали неки су остајали при ономе што је њима своје, драго, домаће. И касније су и они неки вратили се натраг на своје домаће, драго, блиско. Итд. итд. Које богатство које варијације која дивна игра вавилонске куле у вечном и вечном миту човечанства и језика људских. Тај наш један језик из четири републике и ваздан више покрајина, то је један инструмент, сигурно један, али са ваздан регистара. Оргуље су сиромашне према томе.

Даље, човек се у чуду пита према оном: како човек може бити Персијанац, како Црна Гора са оним вокабуларом, са оним скоро да кажемо стилским језиком и код простог света, како може имати онај немогућни, страховити акценат. Даље. У лексикографском заводу у Београду нас петоро узимали смо поједине речи на дохват, изговарали их; обично је било три до четири празних акцената, а сви смо били Срби, само од разних крајева. Слагали су се често они који су признавали: просто не знам како треба акцентовати.

Чудни вид језика, језичко тело, штоф језика, занимљиво, помало проблемски изгледа, због две азбуке којим се служе људи једнога језика. Има света који чита латиницу и ћирилицу дакле латинско и грчко писмо тако навикнуто да и не осећа разлику. Али није тако по правилу. Тамо где се урођено и усађено опире то је при читању рукописних текстова. Један наш дипломат који је по народу, школи и лектири и писању од корена латиничар добио је једаред на леговању писмо од свога секретара. Србин писао док је он био на леговању, а секретар посланства остао да води послове у канцеларији добио је од тог секретара руком писано писмо које је посланик пред нама отворио, погледао и врло срдито узвикнуо: опет та ћирилица. Има људи који и штампан текст латиницом одбацују: не знам право шта читам кад видим свој језик латиницом. У школама се прописно учи једно и друго, али у пракси људи и по новинама и књигама бирају једно или друго. Латиница се сматра европско светско писмо, ћирилица нешто провинциско. Има код нас једно коло људи, интелектуалаца, Срба, који су са таквим погледом на ствар сами се определили за латиницу и пишу њоме доследно, сасвим доследно. Латиничке машине за писање енергично замењују ћириличке. Пошто је слобода у нашој земљи тотална да се служиш азбуком која ти је драга или обикнута, сматрало би се да то и није тачка дијалектике разговора. Међутим ствар није тако једноставна и кад се узме у најлибералнију (...).

Прво није латиница сасвим модернија, општија, познатија, културнија, обухватнија, а камо ли категоричкија као културно средство. Прво, Европа нема једну латиницу него онолико колико народа њоме пише и штампа. У нашој земљи, ако бисмо се дефинитивно решили да латиница замени грчко писмо ми бисмо имали да узмемо хрватску латиницу која није ни чешка ни пољска рецимо. Ни мађарска, рецимо да останемо у комшилуку. Хрват да би обележио глас **ш** напише латиничко **с**. Пољак напише **s** и метне му онај жврљ над главу. Мађар кад напише латиничко **с** то је **ш**. Он састави два знака **с** и **з** и то је онда **с**. Пољак кад састави иста два знака добије **ш**. На радиу чујете пољско име *Мошковски*, и тако и као *Московски*. Чујете мађарске новине *Слободан народ* као *Шабад ней* а оно је са **сз** *Сабад ней*. Но сад долазе врашке комбинације у латиничким азбукама са **с** з **ц**. Три на броју то су као што ће бити познато свима из средњих школа, већ приличан број пермутација. Ево један пример из данашњице. Француски писац Жилијен Грин написао је драму из доба грађанских ратова у Америци отприлике пре деведесет година и у комаду и један пољски млад официр емигрант после побуне у Пољској који има једно цифрасто име са **сзц**. Нико не зна како се човек зове. Како је комад због једног особито третираног особитог проблема већ месецима у критичким рубрикама целе западне Европе и Америке, људи су покушавали транскрипцијом изговор према својим латиницама све није ваљало и нико не зна кад је више или мање неваљало. И

одједаред сви су као по договору изоставили презиме и официер се зове интимно *Јан*. Тај пример да се докаже и како употреба латинице олакшава странцима да науче читати неки језик малог народа такође не стоји. Енглеz који је учио овде у Београду српски или српско хрватски језик претпостављао је ћирилицу као далеко лакше писање него латиницу. Иза тога акта стоји Вук. Онај Вук кога је ту недавно професор Белић који не казује лако помпезне атрибуте назвао Бесмртни Вук. Како је грчко писмо у нас због Балкана, због Византије, због Православне вере, због српске државе у Средњем веку, најзад због Вука везано углавном за Србе и Срби за то писмо, то је нама кад станемо на становиште да заменимо грчко латинским писмом опомена и дидактика Вук. Вук је донео гениалну мисао, просту као све гениално: за сваки глас знак, ништа сложено, скрпљено, произвољно, него сваки глас, ето, један знак, што се и оном Енглеzu до дивљења допало и олакшало му посао. Ако узмемо хрватску латиницу, имамо на три места жврке и на четири места сапрегнуте двојке. Свега седам компликација. Требало би дакле или сићи са савршенијег на несавршеније или правити нову латиницу по Вуковом принципу. Ево баналних, али карактеристичних примера. Студент Србин који на универзитету три године куца латиничком машином мени је писао писмо ћирилицом и написао *Ја сам у њу млагу ђоезију ђросћо залјубљен*. А један Србин из генерације оних који већ више од двадесет година пишу латиницом, ињорујући Вука каже ми иронично да пишем ћирилско **ж** са шеснаест потеза. **Ж** има свега четири потеза, три паралелна усправна и један положени. Кинези и Јапанци у идеограмима имају слова и знакова са 16 потеза чак са двадесет и четири; писмо за звук **к** ја сам ту недавно видела исписано. Наравно и ћирилица није увек Вукова. У Македонији је друга, у Бугарској друга, у Русији трећа. У правцу писања и правописања Вук је био гениалан. Узео из латинице **ј** ту избацио дебело и танко јер и јат. Од тога доба Руси су ко по Вуку избацили дебело јер и јат и врло знатно привукли своје писање једноставности. Због назала задржали су удвојене сугласнике и тај назал треба ми постепено да вратимо. Две азбуке су поменуте, наравно само као проблем којем као свима проблемима има дискусије и дијалога; решиће се кад их живот реши. Али у питању једног књижевног језика у једном језику то је један елемент. Чудни вид речи и слогова, правопис, чак и изговор. Јер који пишу **нј** **лј** не изговарају сасвим исто као они који пишу и гледају **љ** **њ**.

Ова федеративна земља као организам државни и административни имала би тежак језички проблем да није слободе културне дакле у томе и језичке коју имају све мањине у држави. Ова земља је многојезичка јер је Балкан то и јер је ова земља извесни наставак реорганизоване Аустрије која је била многојезичка и кад је она Аустрија сведена на други облик и делимично нестала људи су наравно њу преживели и тако Југославија има у својој заједници биће око туце језика. Сажет вид те наше језичке ситуаци-

је још је бољи: мањине носе лако јер су слободни са својим језицима већи део језика, већина има свега три језика, од којих опет већина говори један језик. Тај језик се зове *српскохрватски* са цртицом, па *српскохрватски* без цртице па кад треба, а треба чим је реч о књижевности и старијој и новијој, *српски* и *хрватски* који су дакако један и у њему два. Кад је свакој републици, сваком народу и свакој мањини дата слобода језика, то није само правилан демократски поступак, то има значај и вредност у трансценденцији: у осећању да највишу идеју о једном народу кад све видове живота и рада скупимо даје квалитет језика, квалитет књижевности и писмености а то је опет квалитет језика. Сваки препород у једном народу ишао је и иде са препородом језика; најбоље епохе друштвеног, научног, уметничког живота иду са препородом језика. Данте, Шекспир, Гете, Пушкин, то су убојна копља ренесанси у народима. Они који говоре једним језиком свеједно на колико начина, то су, културно узевши, најближи рођаци и сви су одговорни за културно одговорну заједницу. Велики песник великога народа писао је: *морамо се волети или ћемо умрети*. А песник врло малог народа Црногорац је и пред страним светом казао је одлучно да у предвиђеном зборнику Црна Гора не иде са Србима. Вероватно онда не и са Хрватима. Наравно умрли смо, зборник је ударен по глави и никад се није појавио а странци су у новинама записали испад и стање ствари. Нарочито стање ствари. И како су ти странци били Бугари и до данас се помиње то стање ствари код нас. Бежи дакле од заједнице где најмалобројнији народ се дели од најмалобројнијег у истој држави. Тај изолационист доживео је у сасвим широком скупу, конгрес свих књижевника Југославије овај утук свога брата Црногорца: Пробај неком у Црној Гори казати да Црногорци нису Срби... сви су ташпали, сви, а изолационист није одговорио ни догмом ни диалогом. Појава те врсте то је оно што су стари Грци звали хибрис, охолост, надувеност, силовитост своје воље и што је у трагедијама грчким и у историјама увек кажњавано. Увек, јер [...] човека који може од себе да воли и нешто и некога другога чека закон равнотеже. А што се величине тиче, мало се и од ње треба причувати. Мудар човек води ових шест република и зато што морално мислећи и говорећи свака република спред сваком другом има у понечему да ћути призна и учи се. Има такође фина старогрчка реч о величини: *ша... мејала... њанша...* величини увек нешто прети. Било је тако и биће. Ако је црногорски српски језик по метафоричким и гномичким вредностима више, моћније песнички, но рационални језик Србије, он, црногорски језик, има да што пре заборави свој акценат и прими акценат србијанског књижевног језика. Он то уосталом и чини. Да изолационистима треба казати: не само да сви путеви не воде у Црну Гору, него ни по оној светски класичној: не воде сви путеви у Рим. Кад је о култури, о језику и мисли реч, а увек је о томе реч, онда путеви воде у класичну Грчку. За најновије ствари модерне садашњице зајмимо и изразе из древно грчкога. Телефон је

модерна ствар, а име му грчко. Кинематограф је модерна ствар, а име му грчко. Све нове болести о којима читамо, зову се грчким речима. Малочас ми употребисмо речи *доџма*, *диалоџ*, *хибрис*, да, – да се споразумемо са врло модерним изолационистом код нас. И при овом нашем данашњем анкетном проблему имамо се учити од Грка, помоћи се њиховом помоћу. Грци су у она древна времена једном за свагда утврдили шта је то реч шта је то говорити. Реч је врховна сила интелекта и уметности а разговор је увек расправљање, диалектика, анализа. Проблеми су само то. Једно је логос, а друго је логои. Остало разговарање је што би рекао Хајдегер: *das Gerede*, говорење.

Вук је поставио као постулат: књижевни језик је народни језик. Није сасвим тачно. Књижевни језик и народни језик то је зато што језик је једнако у покрету и настајању, у дослужењу и обнављању. То је вечити проблем, наравно такав који од времена на време има право да постулира, али пуном својом егзистенцијом остаје проблем, као што је сва култура једнога народа сталан проблем, као што је начин говора и сила говора у једном народу сталан проблем. Французи су невероватно дорадили свој књижевни језик, дали му силу и лепоту ретку, и рекло би се каква боља не може бити. У романима Гијуа видимо како се страшно може говорити тај језик, како грубо, а звучно погрешно, одвратно, изопачено. И то не у аргоу, него у језику простог света који се језиком служи само за именовање, назначење ствари. Народни језик и тамо где се говори разним наречјима и разним локалним подјезицима, варијантан народни језик је извор, кључ, кључање изворског језика, али као непрерађеног продукта живота и живљења, дакле искуства. Народ свој језик једнако обогаћује, али га не пречишћава, нимало или недовољно. Има дакако и ту као у свему духовном у човеку урођенога, свикнутога. Неки народи говоре лепо, звучно, сликовито, скоро стилски; неки говоре ружно, нарочито фонетски. Неки, чак многи немачки локални говори су фонетски немогући. Књижевни језик је народни језик плус уметност језика, дакле питање чистоте граматичке, правилности и стила. Уметност интелекта, уметност емоција, уметност облика за око и ухо. Критика књижевног језика то је посао ока, уха и мозга. Уживање у језику свеједно да ли стих или проза то је ствар ока, уха, мозга. Књижевни језик мора задовољити више или мање, или савршено, ако је уметник језика велики, мора задовољити све, док народни језик не мора и не води те бриге ни свесно ни несвесно. Ваљда је слободно рећи. Ми који имамо народни еп онакав како је познат и који имамо ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ, ми у народном језику имамо необично завидан део и случај. Кад игуман Теодосија каже да *се забавља разговором с живијема али с мртвијема или сам са собом* то је ђаволски висока класификација језичких моћи и квалитета. Кад човек може на та три начина да разговара, он може ужасно много и језику је дао супремну моћ и вредност. Наравно, бићемо поштени да додамо: То је мозак и душа Његошева у народном језику, а у народним нашим песмама тачно

то недостаје: мудрост философија. Не описна него медитативна моћ језика и стила. Дакле Његош, то је дакако књижевни језик уза све граматичке грешке.

У смислу азбука штампаних, латиница има нешто од германске готице: усукано, копљато, сабијено, скромно, једно до другогa поређано, некако свакоме демократски исто места и времена. И да није ових чворова и у латиници и у готици, оних скрпљених гласова од два, три, четири знака ... било би скоро нешто идеално. Сад се сетите грчке азбуке како је раније била штампана: нешто несигурно на ногама, скоро мало искривљено, сувише ситно, простор између слова не одређен него произвољан, ваздан жвркова, непријатан. Али модернизована грчка штампа је нешто друго: слова округласта, мало поширока, солидно кампирана, чиста у цртежу појединачном и целе речи, својевољна у некако без реда наслaганим, врло дугачким, па врло кратким речима; као што сметају помало и групни вокали, дифтонзи. Од прерађених грчких азбука, зато што смо имали и имамо Вука, најлепша је српска азбука. Нема од два и од три једно; нема жвркова. Колектив је прегледан и праведан; индивидуалности су своје одређене, свака је она једна, та и не друга. Раније Ћирилова азбука личила је и на руску и на бугарску и црквено словенску. Вук је дошао и направио ред, логички и естетички. Слова су обликом негована, округла и довршена, цртана, не жврцана, опцртана, незапарана, и зато штампан ћирилицом ћирилски текст једе више хартије но латинским, поред свих удружених знакова за један глас. Али, друго је кад је реч: латиница или ћирилица није на том спољашњем виду, него на Вукову гениалном духу у нашем писму и писању. Ако узмемо латиницу пребрисали смо из Вука апсолутно добро и гениално. Остали бисмо онда на другом његову принципу који није гениалан само врло духовит; ако се погледа у правопис наш и рецимо енглески, француски, италијански, не зна се који од којег сложенији и понекад смешан. Вук је ваљда погледао француски партицип у женском роду од глагола створити: *créér*, створена и ваљда се грохотом смејао и избацио: *џиџи*, *браџе*, *као шџо љовориџ*. Боље би било обрнути ту ствар: *љовори* *као шџо џиџеш*, *а џисаџи*, *наравно*, *мораџ љравилно*.

Да се запитамо још једаред: ко смо ми ти који говоримо у четири републике један језик и која је због тога сложеност у питању једног књижевног језика и које богатство осигурано унапред за сваку комбинацију тог књижевног језика? Ми Срби смо пре свега Срби, затим Србо Хрвати смо по томе што говоримо један језик, затим Јужни Словени, по географским околностима, затим подаље од Хрвата, ми смо балкански Словени остали затим због вере источно хришћанске; ми имамо у прђији цариградског патријарха, а због краљева и церемонијала ми имамо у прђији Византију; са Византијом грчко писмо, а са грчким писмом малоазиску мистику и философију. Ми смо дакле по традицији и историји Исток, по уху, слуху и духу Исток.

Хрвати су били Балканци, а давно нису. Далмација је и данас Балкан, али у прђији она има Венецију и Италију. Кад би Хрвати узели грчко писмо било би смешно кад би Далмација почела да се туђи својих манира у понашању и у говору, било би неразумљиво и неприродно. Затим, ми Срби сматрамо да би грчко писмо код Хрвата и Далматинаца било у најмању руку смешно и да се зато Вук њих скоро нимало не тиче интимно, док они не би сматрали смешним да Срби узму латинско писмо, а за време рата је било Хрвата који су нас католичили. Латиница се сматра западним, европским, светским писмом. О вери не треба говорити; веру има или нема, како ко хоће и прави је скандал у том погледу растезати човека на крст срама и мука. Српски сељак ће отићи двапут годишње у цркву као што је радио и двеста година раније, а славиће млади петак и селску преславу с вером и без вере, с црквом и без цркве. Хрватски сељак, па и интелектуалац, има мало тежу позицију јер у католичкој цркви има стеге и спреге, дисциплине ... анатеме, неки ћошак иза кога и атеиста хрватског чека нека батина ако није тако висок да сам може батинати кога год треба. Овај режим је славан по томе: ударио је по прстима Совјете, ударио по грбачи кардинала. Толико о Србима, о Хрватима. Трећа република која говори исти језик, рецимо, јесте Црна Гора. Ко је то? Велика нумера. Црногорски барјак слободе, црногорски став мушкарца и борца надвишава све једнојезичаре, чак и Србију која је и до јуче увек прва загризла у отровну јабуку своју и свих југословенских народа уопште. Њен језик је српски језик, али њено наречје је на страни Хрвата. Традиција поетска висока и тешка, језички дар велик. Остаје Босна и Херцеговина. Данас у послоку голему у сваком погледу негда и дуго сиротица Босна, вечито окупирана и од разних завојевача кварена, мучена, превртана на наличје, извртана. Турци су се ту најбоље башкарили и господовали. [Стоје] и данас обележја и историски уметнички документи: ту су Турци највише људи потурчили. После Аустрија и њена укупација како се добро говорило у Босни. После четири вере у свакој касаби, после нигде изласка на море, у свет, него као у лонцу бденија и иђиндија фратар и хоца, а храм и богати Јевреји у цилиндрима. (Једно у петак, једно у суботу, једно у недељу, а у понедељак свима иста босанска мука и босански мрак потчињености и некултуре.) Али језик оно што нас овде и данас занима. Пре но што о том језику нешто кажем, ја овде потписани, поштено је да признам да је мени житељу из Војводине по срцу и души завичај Босна.

Како то и откуда? Због туге од Босне, кад из Дубровника путујем и ступим у Босну смрачи се око мене нешто тамничко и од бога и од људи забрављено. А шума босанска и воде босанске и реке и они видици на све стране струкају и певају за вама и прате вас до пред цамију, до пред католичку цркву, до пред православни манастир, до пред јеврејску, тешко закатанчену магазу. Дивота. Али нада све језик. Очарао ме је и чара по моме

слуху и духу и данас. Све се бојим сад овако полетна, радна, лепа, данас сутра и богата, шумама и водама и рудама, вала, престаће да говори онај језик шапата, певуцкања, лирике, крвавог хумора и, најзад, и гњева. Тако ме живе ... и за Босну живео онај кога Владимир Гађиновић лепо крсти босански лав, Петар Кочић, несрећни песник златоуст, несрећни Србин. Срби су несрећан свет, злосрећан свет. Имају пуно мана, а од талената им стално недостаје вештина живети и робу своју продавати. Пошто се продао и дао Кочић са свим оним огромним што је у њему живело? По то да у младим годинама још доспе у судницу. Мрачајски прото, Симеун ђак, сељак Штрбац, то је равно ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ, то то то. Пустите да дрекнем да се бар до Босне чује. И свугде језик! Кад би могао језик једнога човека постати књижевни језик, ја бих гласала за Кочићев језик. Која снага, који стил, који звук, која магија трансцендентна! Наравно није Кочић сам језик Босне. Ћопић, у његовим текстовима, једнако говори народ, прост свет, село, а којим језиком сласти душе, истине, лепоте. Особито од раније док Ћопић своју јединствену фантазију, једну од највећих које имамо, није спутао у теме једнога правца. Ја верујем да ће се он, има још времена, вратити Мартину, који циклус прича је чиста класика. Андрићев језик је много премишљана и рађена варијанта босанско србијанског језика: мукла лирика је босанска, екавштина и рационалан стил је србијански. О дивно је и дивно је говорио и мислио тај језик док је Андрић писао Босну, њене брегове и воде, не Београд, док је писао фратре, док је писао приче и скоро романе АНИКИНА ВРЕМЕНА, са скривеним трансцендираним митовима, истинама и тоновима, док је чаробно летео по самим врховима и раскопавао све саме тајне, док је за то време највећи ту приповедач ... везире пропале турске, господу попове православне, фрањевце и хоће, рзавске брегове и Дрину и на њој ћуприју. Сада његов је језик европски стил, али ја не бих гласала за њега. Прва вероватно и последња књига Андрићева која није ваљала то је Београд, већ Београд.

(Хришћанска прича је ма која жена, ма која Марија која завија детенце у пелене, бежи с њим да му живот спасе, милује прободене ноге свога распетог сина као две мртве животињице. А хришћански бог вуче крст. Није то добро, није, али то је поезија ... Рихард Вагнер је био Јеврејин и писао фанфаре: *Лејао сам на блајо, њоседујем ја, сад њустийише ме да сјавам*. То је хтео Андрић са ГОСПОЊИЦОМ, али то није тема Босне, није тема Босне.) Јевреје уосталом који су у Сарајеву носили цилиндри, али и били најцрња сиротиња, са свечаким миром и осмехом, са трансцендентним трпељивостима и оценом живота сјајно ради босански приповедач Самоковлија. Итд.

Тиме смо окарактерисали мало језик, један језик у четири републике и приближили се врло простом закључку о нашем једном и заједничком књижевном језику. Моменат политички је неизбежан, али онај који је сап-

регнут са културним прописима у земљи: свакој републици је дата велика самосталност, свака је република своја индивидуалност, свака пред задатком да сама себе даље гради и развија, свака, у смислу културе, организам од корена до цвета и плода ће имати оно што сама у себе стави. И тако ми, ми који се данас питамо о једном књижевном језику, ми имамо четири републике и хвала Богу и имали: четири самосталне државе са својим коренима и цветовима који се лепо разликују у башти једне основне флоре. Човек који нема ни урођено ни израђено осећање језика и моћи дикције и фразеологије, рећи ће можда то је ствар једне конференције и готово, да један језик одреди шта ће бити један књижевни језик. Ко има уши да чује језике и још и око и мозак и начитаност да зна шта говори кад каже да се тај један језик говори на четири начина, са различитим дикцијама (техника и фонетика), са различитом фразеологијом, са различитим грешкама у граматичици и синтакси, са различитим бојама звукова у вокалима и консонантима, са различитим позајмицама из разних страних језика, то су четири говора једнога језика као што има четири начина писања у четири књижевника исте републике, [нације], чак и пете ако хоћете. Васпитања домаћег васпитања и обичаја, друштвених погледа на свет. Уђимо мало у анализу, не мора бити много дубоко испод саме коже. Народни језик у Србији, Црној Гори, Босни са Херцеговином у сржи својој је чистији, здравији, оригиналнији, јер је народ говорио својим језиком, без туђинских примеса. Турака је било у тим земљама, али давно; а и тада турски су течно говорили они мањинци који су се мухамеданили, ту и неки велики везири и паше који су се одиста турчили. Поједине турске речи су увлачиле се и остајале више некако од афектације, зато што су добро допуњавале музику и значај тонски фразе, иначе нико није код куће своје, у породици, говорио турски. У Војводини, мојој богме јесте много ко говорио немачки у кући и породици у моментима када год је нешто требало рећи са нагласком, са прецизношћу. Наравно како да не, са паланачким снобовством који... иначе то су била рђава времена по језик, али добра по културу времена кад је у тим крајевима Аустрија била узор и учитељ, Аустрија, тада велика сила европска, једна од најбољих култура у неким правцима (музика, позориште), учитељ и узор целој Европи. То су била времена кад је Аустрија због својих ребелских народности слала своје уметнике и своје госте уметнике са разних страна по правилу: Беч, Грац, Аграм, Лајбах и, немојте се чудити, зато што су најгори ребели Срби седели и у Земуну, преко пута Београда, слала их *nach Semlin*. То су била времена када се за једног Србина, додуше бечког ђака, говорило наравно с еуфимистичком арабеском, да говори немачки као Гете. Касније, кад су Мађари загосподарили тим крајевима, чула сам од једног аустријског дипломате овај суд: *fabelhaft* је како Србијанци говоре француски и неки Срби немачки. А један угледан и врло културан Србин Војвођанин ми је рекао да сад нажалост Срби Војвођани мис-

ле да је стран језик мађарски језик и додао: *Скандал, како савршено говоре мађарски!* Навео је имена, каза два књижевника: једног архимандрита, једног владику и једног издајника кога је друго време чак и на смрт осудило. *Fiimus* такви лингвисти, хвала богу. Данас Војводина по градовима говори српски као у Београду само са бољим акцентом а у Београду се једва чују турцизми сем можда у провинцији која уопште као свугде (...). Колико прекјуче у мом суседству у Топчидеру, у бившој краљевој гимназији, где је међу платежним питомцима, дакако, било доста богате деце из Војводине, ја сам чула, понављам, колико прекјуче, да су мајке и рођаци говорили с њима не паорски него страним језиком, мађарским језиком, јер сам по униформи познала питомца. Не, нисам протестовала, али сам јаукнула чисто српски. Дакле Војводина, кад се све то срачуна, не може међ вође језичких добрих традиција. Но, вредно је споменути здраву срж у увек патриотској Војводини: Неколико великих песника је Војвођанин, а међу њима неколико јесу вођи језичке виртуозности и талента. Бранко, Змај, Лаза Костић. Бранков језик се слива и прелива као италијанско певање, тако природно да мораш се студиозно нагнути на њ па да видиш колика је то језичка лепота, која тонска језичка лепота. Змај је мајстор али увек у границама онога који је прави уметник, велики уметник, на неколиким пољима уметности језика. Лаза Костић, да је имао више вокације уз велики свој понајвећи талент песника и [новатор верборум] да није заборављао на хармонију и меру, а мислио и кад не треба на ефекте и театар, да прекинем, има ту нешто врло жалосно. Гроб Змајев и Бранков нешто су друго но гроб Лазин.

Хрватска сличним путем сличном судбином само зато што је она била већа нумера од Војводине, утолико је више браздала и сејала по туђинском. Ни она не може стога у први ред, међ иоле одлучне компетиторе језичких постулата, иако данас Загреб не немча и Загреб, са најјачим преводилачким радом, крха свој језик немилостиво и милостиво. Али ту долази лични поглед овдепотписаног писца који воли феномен језика, ужива у њему налази у сваком језику човека сва права човека, сву вредност човека. Мишљење да сваки народ има у језику оно што му је мило, домаће, блиско, свеједно да ли је најбоље и најоригиналније, ил би могло бити далеко боље но што јесте, или је давно већ из властитих сила требало постати боље но што јесте. И зато књижевни језик општи данас не може се ни поручити, ни заповедити, ни акцентовати. Књижевни језик није ни догма, ни декрет, ни монопол, већ је велика уметничка работа и тековина. Временом ће ваљда настати, али сурадњом, дугом, утакмицом дугом, најпре књижевним радом даровитих и језички јаким и без дара. Засада прво пред својом кућом: Црна Гора би имала просто да ампутира свој акценат ако ће још и хиљаду година имати засебан зборник у федерацији, у свету, у словенству. Србија, да гледа да у градовима бар не дозволи наказан говор какав је у Нишу, Лесковцу,

Зајечару, Крагујевцу, а усред Београда да удара по прстима и књижевнике који не праве разлику у акценту и тону између другог падежа једнине и множине. *Од шоја пријатеља* и *од тих пријатеља*, то је београдском уху сасвим свеједно. Тако исто једнолико будуће време са *га* (настаје опет ужасно дадакање) и употреба два придевска облика бар са најосетљивијом корекцијом у чему су новине прави варвари. Дошао је нови посланик, приредио свечани ручак, као да им импонује карта јестива или дипломатски перушави шешир.

Заједнички књижевни језик четири самосталне републике је проблем и процес; проблем који се може решити, то јест сама се у себи решити и процес који може донети ону философску редукацију могућности кад најзад остану два рога дилеме, али с тим да један рог полако се импозира и од дилеме остане најзад једнорогство. Анкете су од времена на време врло добар поступак резимирања онога што је разасуто. Конференциски састанци и одлуке не вреде ништа. Било је покушаја са саглашавањем и потписивањем и за правопис и за екавштину, па је нестало као стари снег. Кроз две ствари може процес да се регулаторски прати и маневрира. Једно је нека одлучна културна чињеница, друго је утакмица, наравно, не стадионска, где се увек ради о пропасти оног другог, него утакмица племенита, утакмица у својој кући, међу својим писцима и ораторима. Културна чињеница је на пример ова: на једном „факултету за домаћу књижевност одједном се стабилизују велике моћи, дарови и то постане фокус омладине која ће писати или учити друге писати. Даље. Позориште може у неко време године да постане права уметничка слика и говор тога позоришта осваја, убеђује, одушевљава. Или у једном од четири народа или у групи писаца који су савременици, а из разних република, одједном се истакне нешто особито моћно у језику као неко откриће, као пролом нове језичке дикције и силе израз, нешто као она велика група елизабетанаца која се све у свему велики (...) силином и оригиналношћу језика, па се онда приклоне тој врсти говора и друге групе писаца, мислиоца, оратора (...). А што се тиче неговања свога језика, има са две тачке гледишта да се каже двоје. Неговање језика интимно је ово: не само добро, бирано и лепо, правилно писати, него тако говорити. То треба да постане култ. Неговати говором ону кутију у грудима да једаред добијемо множину лепих гласова који су самим собом уживање. Па онда тражити не само на сцени и при рецитовању и гласном читању, него уопште при говору тражити и глас и дикцију. Једаред почети обраћати пажњу на говорни орган, на квалитет кутије за музику, навикавати свој слух да буде слух, да почне бити слух. Обратити пажњу на дреку у основној школи, на дреку и цикање у гимназији, на жагор, рецимо, у чекаоници клинике, где велики део ларме, жагора, чине студенти медицине. Како ће ухо имати тај лекар који тако говори, такав орган говора и слуха носи и носи и све исти носи и такав предаје свом потомку. И по конферен-

цијама и конгресима је исто: говор не престаје ни секунда, жагор је диваљ, пун онога што цепа уши, тишине нема. Када би се по школама неговао тих, модуларан говор, када би се неговала помало тишина и ћутање, кад би у горњим разредима средње школе, као у Француској, језик, књижевност, читање, писменост, били главна ствар. Све предмете има ђак да пише: не да му се диже коса на глави кад дође писмени, наравно из књижевности, него да пише сваки дан писмени из историје, географије, физике, математике и даље. Неговати слух специфично и упућивати на дикцију и фразеологију у обичном говору. Искорењивати бркљачење. Тешко језику који се у доброј, чистој својој форми може бркљачити. Кад човек иоле стварно и озбиљно говори то је већ врста књижевног задатка и ефекта. Пише неко у италијанском часопису о млађем, али већ са именом, француском писцу који долази сваке године у Италију и зна италијански. Приближила ми се два странца, ваљда помало снобови, један Американин, други један Немац. Сви, знају италијански и Француз почне с њима италијански. Не, они хоће француски. Сад, каже овај у часопису *MA PARLANO UN FRANCEZE CANE*, само Француз то као и да не чује; он говори тако лепо, чисто, правилно, звучно, као да је међу самим књижевницима, у салону Галимара. А ја у себи додајем: И не може друкчије. Ето, и нама треба да је задатак: даље и даље неговати језик као дикцију, као фразеологију, као стил, док не дотерамо дотле да нам и у новинама језик буде задовољство, не само средство за изабирање знакова.

И кад смо поменули новине, то је тачка да пређемо на ону другу позицију са које се негује језик: оно што је штампано, оно што раде и не раде стручни, мислим популарно стручни листови о језику. Има такав лист у Београду, и у Загребу, и у Сарајеву, можда и на Цетињу, то не знам. Шта видимо? Са данашњим подацима код нас, где у књижевности и у журналистици има свачег, од најбољег до најгорега, морали би они листови имати сталну рубрику о квалитетима језика. У свакој важнијој књизи, ако има доброга и оригиналнога, извући то, наравно, не зато да се чапраздиванише писцу, него да се квалитети језика прикажу као грађа и као језичко штиво којим се може утицати на ниво језичких чињеница. Место тога налазимо, и то међу поукама на крају свеске, где се бруталне, незналачке, глупе језичке појаве третирају у неколико речи, и понижава писац који нити рђаво говори српски, нити рђаво пише, често боље пише но онај који га срами и понижава. А има књига које би језички имале у целини да претрпе осуду. Ништа. Ћути се мудро и премудро. Код Француза смо научили и ово: талент је ту, али да ли је ту и писац, то је питање; језик има о томе да одлучи. Ко говори наш језик, не говором него (...) тај ће писати књигу као што би је писао странац који зна наш језик. Има таквих случајева, али то не стоји у нашем језику, а у новинама би требало од времена на време на једном броју констатовати ужасну једну безличност писана. У шест седам пот-

писаних пролога ви налазите по тридесет пута апсолутно исту горе догматичну реченицу него у најлуђој молитви потпуно истоветну као јуче пре три дана пре месец дана пре годину дана. Субјект се промени а предикат дода па од чега реченица живи као смисао, ситуација, стил и смисао; апсолутно као напамет научено или преписано. Општи мир и безбедност то је завршетак стереотипни досадни клопаран као гомилица кликера на најразноразнијим полупразним случајним успутним или у разним областима расправљања конструисаним завршетак: јер други писац не уме или се не труди да нађе. Па та група речи иде на живце тестери живце и не значи више ништа свако је одгурне ињорује тера као муву. Тако је реч *будности* ушла у моду кроз новине наравно где се пише пише пише а достојанство, скупоценост језика до ђавола! Већ прва реч која пада на ум презност цар је, премудрац је, према оном трљавцу. Будност да машина не спава. Опрезност каже се *на ојрези као зайети џушка*. Или опрезност птице кад је на земљи. Пажња оком ухом и још нечим трећим и четвртим. Птица осети ли не знам чим мало замрачење због која јој је иза леђа опукне крилима као из револвера и нестала је, преза као јелен у шуми на најмањи шушањ или сенку. А будност а будноћа а будан а (...) Ко има мало живе језичке свесности мало само осећа шта је то хомонеутика бежи од те речи као од (...) добијају одређење од свога премета именице од глагола придеви и придевне именице треба да замене целу реченицу или ситуацију. Слушајте ове две мале реченице: *Снећ ђада и Киша ђада. Снећ ђада што је сјоро ђадање лаких ђраменчића, не чује се ништа земља бели ход ђо снећу или кроз снећ нечујан, шишина ваздуха ђуноћ ђрамена ђуста је све је за око и за ухо ђрецизно. Киша ђада што је брзо ђадање ђешких водених кайи шум је знаћан замаћује се ваздух, светлости ђрне, брда ђостјају невидљива ход ђо киши бојоће ход кроз кишну воду ђраска и ђласка*. Ето то је језик на простим двома реченицама што се тиче смисла и форме што се тиче конкретног и тајновитог што се тиче певања језик природе и смисла речи. Не да човек не зна ситуацију, скоро да не разуме агрегатно стање. А шта је према томе будност. Граничар на својој осматрачници, морнар у корпи на катарци је опрезан ко запета пушка, ко јелен, а није будан, тако вам Зевса! Али тридесет пута на неколико страница у новинама једног дана стоји *будности* и нико не стрепне и не сети се ни јелена, ни граничара, ни морнара.

Језик у четири републике један је, то је јасно. *Увек ђо исђо, само мало друкчије*, што би рекао наш паметни Вук. *Cum grano salis*. Јер три варијанте упада у очи запажа се и бележи варијација. Али оно што је једно у корену и у духу то је сјајни богаташки вокабулар и тиме доказ да је у том варираном језику порастао број језичких ситуација и расте из дана у ноћ и обротно невероватно. За једно поподне јуче чула сам од три своје узастопне посете о неком истом предмету разговора. Србијанац: *Уби се човек доказујући...* Од Црногорца *Поломи се човек доказујући...* Од Сремца: *Доказује а*

како зајне шако ја зној облива и једе... а књижевни језик, као и језик, биће продукт самостварања себе сама. Останемо ли заједно и у љубави, биће диван књижевни језик. Не останемо ли заједно и у љубави (...) реда (...) умрећемо.

Ето вам и гаранција ко смо, и шта смо и пута којим ћемо...

Sekulić 1953: Секулић, Исидора. АНКЕТА. — In: Секулић, Исидора. Анкета: *Говор и језик*: Сабрана дела [у 12 књига], књ. 11. — Београд: Матица српска, 1966. — С. 305–337.

Радован Лалић
[1908–1972]

О „разликама“ у књижевном језику Срба и Хрвата
[1954]

Мислим да треба одати признање ЛЕТОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ што је покренуо питање књижевног језика Срба и Хрвата. То је питање стално актуелно, и сада актуелније него пре, а време за његово решавање никад није било тако повољно као данас. Одговор на то питање треба да буде јасан и принципијелан. Такав одговор, иако неће бити дефинитиван, једино може упутити ствар добрим правцем и највише је приближити дефинитивном решењу.

Питање разлика између „српског“ и „хрватског“ књижевног језика и заједничког српскохрватског правописа само по себи, тј. ако се посматра са чисто језичког становишта, није нимало тешко. Али оно је увек било праћено моментима који заправо не спадају у област језика, и баш ти моменти су отежавали и одлагали његово решење. Народни језик Срба и Хрвата, тј. скуп дијалеката којима се говори у четири наше републике – Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Црној Гори, један је језик. И књижевни језик Срба и Хрвата (и Црногораца), у чију је основу стављен најраспрострањенији српскохрватски дијалекат, штокавски, такође је јединствен. С научног становишта никаквих битних разлика између књижевног језика код Срба и књижевног језика код Хрвата нема. Читав фонетски, морфолошки и синтаксички систем је потпуно исти; заједнички је и основни лексички фонд књижевног језика код једног и другог народа. Па ипак разлике постоје. Оне се састоје у једном одређеном проценту израза који нису исти код Срба и Хрвата. Тај проценат није велики, али је ипак толики да се може говорити, иако у врло ограниченом и условном смислу, о разликама између „српског“ и „хрватског“ књижевног језика. Битних разлика нема ни у правопису; и Срби и Хрвати употребљавају данас исти фонетски Вуков правопис. Разлике у правопису тако су безначајне, да не би биле необичне ни у језику који је иначе у свему јединствен. Дакле, један одређени проценат различитих речи и нека, не много важна, размимоилажења у правопису – у томе је сва разлика између књижевног језика код Срба и књижевног језика код Хрвата, и у тој разлици је, с језичког становишта, сав проблем.

Поменуте лексичке разлике између београдске и загребачке варијанте српскохрватског књижевног језика састоје се у већем или мањем броју неологизама, варваризама и провинцијализама који се употребљавају код

Хрвата а код Срба не употребљавају, и обрнуто. Али ту се ради искључиво о броју, о количини речи, а никако о принципима по којима се те речи граде и употребљавају у реченици; принципи грађења тих речи увек су исти и код Срба и код Хрвата.

Погледајмо прво неологизме, који се највише помињу кад се говори о разликама у књижевном језику Срба и Хрвата. На српској страни доста се често истицала неправилност и „наказност“ кованица које се употребљавају код Хрвата. Тачно је да у „хрватском“ књижевном језику има приличан број рђавих кованица; то се нарочито односи на оне кованице које претстављају калкове према немачким изразима. Али је исто тако тачно да и код Срба има доста рђавих кованица. Међутим, никаквих принципијелних разлика у грађењу неологизама код Срба и Хрвата нема и не може бити. Сва је ствар у томе што Хрвати често употребљавају једне неологизме а Срби друге и што је сваки навикао на „своје“ неологизме, а они су у принципу подједнако добри или подједнако рђави. *Колодвор* (нем. *Bahnhof*) доиста је рђава кованица (као такву су је окарактерисали и хрватски филолози), али зар је *мореуз* (нем. *Meerenge*) много боља? По чему је „српска“ кованица *ласноћоворник* (нем. *Lautsprecher*) боља од „хрватске“ *ірагоначелник* (нем. *Bürgermeister*)?

Овде има једно посебно питање на коме се мало треба задржати. Лексичке разлике између српске и хрватске варијанте српскохрватског књижевног језика настале су услед различитих услова под којима су се развијале једна и друга варијанта. Иако су полазили од исте основе у формирању свога књижевног језика, Срби и Хрвати су се бар у нечем морали разликовати управо због тих услова. Промене у друштвеним односима, напредак науке и технике, развитак политичке свести народа – све те појаве изазивају много нових појмова, за које треба наћи одговарајуће изразе. С друге стране, језик није само регистратор него и оружје класне борбе и класне политике. У XIX веку су Хрвати, односно његова грађанска класа као носиоци хрватске националне политике у том раздобљу, на друкчији начин водили борбу за своју националну самосвојност него Срби. Борећи се против туђе превласти (немачке и мађарске) у оквиру једне исте државе, они су настојали да своју културу што више оgrade од страних утицаја. Тај моменат је нашао у језику свој израз у стварању нових речи чак и за општепознате интернационалне појмове. Тако су постали изрази *свеучилишће* (м. *универзитет*), *ілазба* (м. *музика*), *іворница* (м. *фабрика*), *словница* (м. *ірамаіика*), итд. Те појаве код Срба нема у тој мери, али има код других народа који су се налазили у сличном положају као Хрвати, – на пример, код Чеха. Као што се види, ту није у питању чисто језичка појава, а и иначе није толико значајна да би могла бити узета у обзир као аргуменат у корист тезе да су „српски“ и „хрватски“ два књижевна језика.

У принципу слично стоји ствар и са туђицама у српскохрватском књижевном језику, односно у његовој београдској и загребачкој варијанти. Из историских, а и географских, разлога, код Срба има више турцизама и русизама него код Хрвата, а код Хрвата више бохемизама него код Срба. Али не може се рећи да су русизми и турцизми искључиво српска појава, а бохемизми хрватска. У питању је и овде број речи, а не нека појава која би битно утицала на природу језика. Разуме се, и број кад пређе извесну границу може да квалитативно мења језик. Али овде је чак и квантитативна разлика између загребачке и београдске варијанте српскохрватског књижевног језика мања него код неологизама. Наравно, ја имам у виду речи које су ушле у књижевни језик и постале његов саставни део, а не речи које се употребљавају у разговорном језику (таквих турцизама доиста има много више код Срба него код Хрвата) или речи које су се једно време употребљавале па после отпале (такав је случај с многим русизмима код Срба у XIX веку, а после овог рата и код Срба и код Хрвата).

Горњи аргуменат биће јаснији ако наведем неколико примера. Зар су турцизми *занай*, *чарайа*, *дуван*, *калуј*, *џой*, *дућан*, *џорба*, *боја* више српски него хрватски изрази? Или по чему би речи руског порекла као што су *брак*, *зборник*, *извесџиџи* (*извијесџиџи*), *изволеџи* (*извољеџи*), *машџа*, *џросвеџиџи* (*џросвијеџиџи*), *чиновник* биле више српске него хрватске? У погледу позајмица из страних језика нарочито је карактеристичан израз *џочка* (код Хрвата), односно *џачка* (код Срба). И једни и други упорно се држе те речи у оном облику у коме је код њих одомаћена. Међутим, то је руска реч, коју су Хрвати узели у изворном облику, а Срби су је преиначили према њеној етимологији; наиме, тамо где је данас у руском глас **о** некад је био тврди полуглас, који је у нашем језику давао **а**. То значи да су Срби овде применили један од два могућа принципа при позајмљивању речи из страних језика, а Хрвати други. Нећемо овде доказивати коти је од та два принципа бољи, јер то овде није важно. Хоћемо само да кажемо да се не може рећи да је један од ових принципа искључиво српски а други искључиво хрватски. Некад су српски филолози покушавали да русизам *богар* преиначе у *багар* (по принципу *џочка* – *џачка*), али им то није пошло за руком, и данас се та реч употребљава код Срба у облику *богар*. То би, дакле, морала бити хрватска реч (ако је и *џочка* хрватска)! Ово што смо рекли о русизмима и турцизмима, важи и за бохемизме. Код Хрвата, додуше, има нешто више чешких речи него код Срба, али их има и код Срба. Србима је бохемизам *гражба* (лицитација, јавно надметање) необичан и неразумљив, али су се, на пример, чешки изрази *часойис* (заправо чешки калк према нем. *Zeitschrift*), *смерница*, *сџановиџиџе* и код њих потпуно одомаћили.

Стране речи у српскохрватском књижевном језику показују да не смео преувеличавати деловање историских услова на стварање разлика у

речнику београдске и загребачке варијанте, да их морамо свести на праву меру. Језик Срба и Хрвата тесно је био повезан не само у далекој прошлости него и у својој најновијој историји. Што се специјално тиче страних утицаја, очигледно је да су они углавном били исти и код Срба и код Хрвата, али да су једни били јачи код Срба а други код Хрвата.

Кад је реч о разликама у речнику загребачке и београдске варијанте српскохрватског књижевног језика, треба истаћи да ту прилично важно место заузимају провинцијализми. Ово се нарочито односи на загребачку варијанту. Центар хрватске варијанте нашег књижевног језика налази се на кајкавском тлу, и било би неприродно кад кајкавизми у њој не би дошли у већој мери до изражаја. Баш зато што су то кајкавизми, ти изрази падају више у очи него обични штокавски провинцијализми. Можда оволики број провинцијализама није обичан у другим језицима, ма да апсолутног јединства нема ни у једном књижевном језику, а с друге стране у области речника свуда се допушта већа ширина и разноликост него у граматички. Ваља исто тако знати да наш књижевни језик и иначе није довољно изграђен и да у њему, и без кајкавизама, има доста шаренила у речнику.

Као што се види из досадашњег излагања, речничке разлике између две варијанте српскохрватског књижевног језика не тичу се нигде система грађења речи или неког другог језичког принципа. Људе који тврде да се српски каже *лонче* а хрватски *лончић* свакако не можемо узимати озбиљно. Међутим, у два случаја се, бар на први поглед, ипак може говорити о неким принципијелним разликама, иако се ради о категоријама речи страног порекла. Ја имам у виду глаголе са страним наставцима **-иса(ти)** и **-ира(ти)** (на пример, *рејулисати* – *рејулирати*) место домаћег **-овати** и речи са тзв. итацистичким и витацистичким (односно етацистичким и бетацистичким) изговором.

Што се тиче прве категорије речи, проф. Стефановић је у одговору на ову анкету доказао да ни ту не може да се говори о некој стриктној граници између загребачке и београдске варијанте нашег књижевног језика. Сва је ствар у томе што Хрвати чешће употребљавају глаголе са наставком **-ирати**, док Срби употребљавају сва три наставка – и домаћи и она два страна. Врло је карактеристично да се и код ове друге категорије речи осећа тенденција мешања двају принципа. Тачно је да се извештајан број страних речи поменутога типа код Срба и Хрвата изговара различито: *Виџлејем* – *Беш-лехем*, *варварин* – *барбарин*, *Визанџинац* – *Бизанџинац*, *Јелин* – *Хелен*, *Јерусалим* – *Јерузалим*. Али, ма да је овакав двоструки изговор последица двају различитих и веома снажних утицаја, потпуно разграничење није ни овде извршено. Ма да се Хрвати придржавају углавном старијег грчког изговора (етацистичког и бетацистичког), који је преовладао на Западу, и код њих има доста речи с млађим грчким изговором (итацистичким и витацистичким), као код Срба. Такве су речи, на пример, *Исус* (а не *Језус*),

Јаков (поред Јакоб), Влахо (поред Блаж), Илија (а не Елија), Јосић, ђаво, итд. С друге стране, Срби читав низ речи горњег типа изговарају као Хрвати, а не, на пример, као Руси. Тако у београдској варијанти српскохрватског књижевног језика каже се *Библија* (а не *Вивлија*), *симбол* (*символ* само у црквеном термину *символ вере*), *Хомер* (а не *Омир*), *аналфабет* (а не *аналфавит*), *Теба* (а не *Тива*), итд. Јединство српскохрватског књижевног језика и овде се манифестовало, иако не би било никакво чудо кад би се код ове категорије речи сачувала два различита изговора. Таквог мешања двају изговора нема у другим језицима. Руси су, на пример, много доследнији итацисти (витацисти); док су Пољаци и Чеси апсолутни етацисти (бетацисти).

Лексичке разлике у књижевном језику Срба и Хрвата, које, уопште говорећи, стварно постоје, никад нису биле чврсто одређене. Оне су увек биле нестабилне; чврста је била само тенденција ка све већем јединству српскохрватског језика. Зато је врло проблематичан посао градити неку теорију на тим разликама. Пре рата, 1940 године, др Петар Губерина и др Круно Крстић издали су у Загребу књигу РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ХРВАТСКОГА И СРПСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. Али та књига, и против воље својих аутора, може да послужи као потврда јединства српскохрватског језика. „Речник разлика“ у књизи, поред многобројних нетачности, показује да је и у речнику врло тешко утврдити разлике између „српског“ и „хрватског“ књижевног језика. Губерина и Крстић тврде да се српски каже: *бешика*, *љубојитство*, *Мермерско Море*, *Мехурац*, *обаверучке*, *припадајти*, *јуџак*, *јуситиник*, *сасојитвеник*, *сеобени*, *символишта*, *снизак*, *сојитвеништво*, *сјисашељ*, *шаван*, а хрватски: *колијевка*, *радозналошћ*, *Мраморно Море*, *мјехурић*, *објеручке*, *припадајти*, *јуџољак*, *јуситињак*, *сувласник*, *селигбени*, *симболишћ*, *онизак*, *власништво* и *својина*, *јисац* и *књижевник*, *шаман*. Ко погледа овај списак, који сам саставио без икаквог нарочитог одабирања, одмах ће увидети да се у књижевном језику код Срба употребљавају само оне речи које су наведене као хрватске (источно и јужно наречје ту не игра улогу), а да оне речи које су наведене као српске не спадају у српски књижевни језик. Можда су Губерина и Крстић нашли у неким српским књигама речи које су означили као „српске“, али данас се оне у књижевном језику код Срба не употребљавају, а већина се тих речи никад није ни употребљавала.

Нестабилност извесних израза као „српских“ односно „хрватских“ још више се поколебала захваљујући радничком покрету и победи Револуције, а напосе политици братства и јединства у социјалистичкој Југославији. Данас су у Београду сасвим обичне речи: *цесћа*, *наводно*, *најавиши*, *илес*, *зайраво*, које су важиле као искључиво хрватске. Некад, пре једно двадесет година, у Београду се у разговорном језику скоро искључиво употребљавала реч *илајвас*; иако варваризам, она је била много обичнија него *оловка*,

која је сматрана за чисто књишки израз и усто за „хрватизам“. Сада, међутим, нико не говори „плајваз“, а деца и не знају шта то значи. Данас се исто тако у Београду много мање употребљава реч *кирајџија* него *сџанар*. Иако добра народна реч, она се у Београду раније мање употребљавала него турцизам *кирајџија*, а код Хрвата је она била увек у употреби. Ово је само неколико примера, али они без сумње нису усамљени. Тенденција зближавања књижевног језика Београда и Загреба осећа се још више код писаца. Данас више није ништа необично што код писаца чији језик припада београдској варијанти можете наћи изразе као што су *сџубоком*, *велељейан*, *дрхџиуриџи*, који важе као „хрватски“. Исто тако разуме се, није ништа необично што код писаца из Загреба налазите доста „српских“ израза. Ова се појава најпре може констатовати код прогресивних писаца (и у предратном и у послератном периоду), што је и разумљиво, јер је напредни покрет стварно уједињавао југословенске народе, али се она све више и ширила и захватала читаву литературу. Овде није место да се расправља да ли су добри или не изрази који продиру из Београда у књижевни језик Загреба или из Загреба у књижевни језик Београда. Ту, поред доброга, има доста и рђавога; *назваџи џелефоном* (м. позвати телефоном) је исто тако рђав израз као што је рђав израз *сойсџвен* место *власџиџи* (јер претставља непотребан русизам). Али то је друго питање. Овде ми хоћемо само да констатујемо тенденцију сталног зближавања књижевног језика Срба и Хрвата.

Заједнички књижевни језик Срба и Хрвата плод је демократских тежњи српског и хрватског народа. Он је настао у време полета младе српске и хрватске грађанске класе, за коју је тежња ка уједињењу југословенских народа била саставни део борбе за уништење феудалних друштвених односа и за даљи развитак производних снага друштва. Стварање заједничког књижевног језика Срба и Хрвата био је, према томе, прогресиван чин. Тенденција ка разбијању једном већ створене заједнице почела се појављивати онда кад је буржоазија изгубила водећу улогу у друштву и постала кочница сваког напретка. Разлике у књижевном језику Срба и Хрвата тражили су и наглашавали само српски и хрватски шовинисти. Треба подвући да ниједан прави српски и хрватски научник или истакнутији књижевник никад није сматрао разлике између књижевног језика Срба и Хрвата нечим важним нити је инсистирао на њима.

Тенденција ка разбијању јединства српскохрватског књижевног језика нарочито је дошла до изражаја у раздобљу између два светска рата. Она се манифестовала различито код српских и хрватских националиста. Велико-српски шовинисти нису порицали јединство српскохрватског језика, али њихов став у овом питању значио је разбијање тога јединства. Јер они су, прво, настојали да као српскохрватски књижевни језик наметну Хрватима своју концепцију књижевног језика, одбацујући све оне специфичне елементе које је Загреб дао српскохрватској језичкој заједници. Било је чак и

покушаја да се Хрватима наметне ћирилица и екавштина. А друго, велико-српски националисти употребљавали су језик као оруђе своје хегемонистичке и централистичке политике. Хрватски буржоаски националисти разбијали су јединство српскохрватског књижевног језика на други начин. Они су настојали да што више изолују хрватски народ од Срба, и зато су тражили и истицали оне елементе који раздвајају а не спајају два блиска и братска народа. Отуда и наглашавање разлика између „српског“ и „хрватског“ књижевног језика. Хрватски националисти довели су за време последњег рата до апсурда замену интернационалних израза домаћим кованицама. У XIX веку те су кованице могле играти прогресивну улогу, као оруђе одбране националне културе од германизације и мађаризације, али у злогласној НДХ оне су значиле само прикривање националне издаје.

У недостатку правих језичких разлика, присталице концепције двају књижевних језика прибегле су правопису. Правопис је много лакше мењати него сам језик, па су се, према томе, разлике између „српског“ и „хрватског“ књижевног језика овде могло правити и вештачки. Код Срба је Вук Караџић увео фонетски правопис у првој половини XIX века. Тај правопис је код Срба потпуно завладао у релативно кратком времену. У принципу су тај правопис примили и Хрвати на заједничком договору српских и хрватских књижевника 1850 године. Ма да спорије, Вуков фонетски правопис однео је победу и код Хрвата. Он је коначно утврђен у хрватском правопису Ивана Броза из 1892 године. За време последњег рата усташе су вратиле стари етимолошки правопис (*изѣисаѣи, србски, јуначѣво*, итд.). Недићевци су такође били незадовољни ранијим правописом, па су за време рата и они извршили у српском правопису неке измене, којима су хтели да Србе што више одвоје од Хрвата. Разуме се, и Недићев и усташки правопис отишли су у неповрат заједно са својим творцима, али, без везе са тим правописима, извесне разлике, иако безначајне, у данашњем правопису Срба и Хрвата ипак постоје. Ја мислим да би оне могле бити уклоњене без икакве штете, поготову зато што нису у питању никакве принципијелне разлике.

Раднички покрет није се посебно бавио питањем српскохрватског књижевног језика. Природа тога питања није била таква, да би се на њега одмах дао дефинитиван и категоричан одговор. Борећи се против хегемонизма великосрпске буржоазије, комунисти су били, разуме се, против њене унитаристичке политике и у питањима културе, па и у овом питању. Они нису инсистирали на једном језику, зато што би то значило навртање воде на воденицу хегемониста. Али, верни политици равноправности и братства југословенских народа, они су својом језичком праксом врло много допринели зближавању књижевног језика Хрвата и Срба. Разни партиски текстови (прогласи, резолуције, директивна писма), као и чланци и теоретске расправе партиских руководилаца, показују сталну тенденцију зближавања књижевног језика Срба и Хрвата. Та тенденција је произилазила и

из принципијелног става комуниста у питању односа између југословенских народа и из свакодневне сарадње српског и хрватског пролетаријата и напредних људи уопште и код Срба и код Хрвата. Поменули смо већ да се ова тенденција зближавања испољила и код ширег круга напредних писаца. Израз ове тенденције јесте и штампање часописа и књига латиницом у Београду (УМЕТНОСТ И КРИТИКА, НАША СТВАРНОСТ, НОЛИТОВА ИЗДАЊА). Комунисти су, дакле, наставили у овом питању напредну традицију творца заједничког српскохрватског књижевног језика.

Питање српскохрватског књижевног језика није чисто језичко питање. То је пре свега политичко питање. Оно је пре Револуције било нарочито компликовано и осетљиво управо зато што Срби и Хрвати имају један заједнички језик. У буржоаском друштву заједнички књижевни језик нужно се морао претворити у средство шовинистичке политике и националног угњетавања. Према томе, ово питање није могло бити решено пре него што се реши национално питање у Југославији. Данас, када је то питање дефинитивно решено, констатовање научне истине да је језик Срба и Хрвата један језик не може имати никаквих негативних последица; таква констатација може бити само позитиван фактор у нашој социјалистичкој заједници. И обрнуто, инсистирање на разликама може да значи или потпуно неразумевanje проблема или чак покушај враћања на старо. Међутим, констатовати да Срби и Хрвати имају један књижевни језик не значи захтевати унификацију београдске и загребачке варијанте књижевног језика и правописа и предузети у том погледу неке административне мере. Административне мере, чак и кад су добре, побуђују сумње и изазивају отпор. Али ми, с друге стране, не можемо бити присталице стихијности у језичким питањима и оставити да се у језику ствари развијају саме од себе. Језик је орган друштва, и друштвена заједница мора утицати на његов развитак. Одрећи се тога утицаја – значи одрећи се активне улоге у изградњи културе. Језичка политика саставни је део културне политике и политике уопште. У овој области, по мом мишљењу, најбоља је политика у језику – оставити књижевним и научним радницима да широко и слободно проуче и продискутују ствари. Друштво ће њихова решења прихватити или не, – све зависи од снаге њихових аргумената, од тога колико су они стварно научно ушли у суштину проблема и схватили тенденције друштвеног развитка и језика као једне од манифестација друштвене делатности човекове. Рад на језику може и треба да буде организован. Али закључци научних установа, књижевних организација или њихових комисија не морају бити обавезни нити их треба званично наметати. Они могу бити само образложени и препоручени од тела која су их донела. Договор 1850 године није званични акт, него слободан договор слободних српских и хрватских научника и књижевника. И принципи усвојени на том договору победили су, иако не одмах.

Што се пак тиче источног и јужног изговора и писма, ја лично био бих за латиницу и екавштину, али мислим да ту ствар не треба решавати на пречац, и то из два разлога. Прво, широки народни слојеви вероватно не би били засад спремни да прихвате такву реформу; за такву реформу требало би извршити озбиљнију и дужу припрему. А друго, проблем, као што смо рекли није ни у изговору ни у писму, већ у оним лексичким разликама које су се развиле услед историских услова и одређене културне политике у буржоаском друштву. Задатак се сада састоји у томе да се разлике уклоне и да се српскохрватски књижевни језик претвори у савршено оруђе културне изградње, уметничког стваралаштва и друштвеног општења. Када говорим о уклањању разлика, мислим само на оне изразе који претстављају баласт у језику, а не на сваку реч која је позната само у једној варијанти књижевног језика, јер многе од тих речи значе богаћење заједничког језика. У овом погледу огромну улогу одиграо би један научни речник савременог српскохрватског књижевног језика. Такав речник био би мерило за одабирање језичког материјала који највише одговара основним законима нашег језика. Речник састављен по научним мерилима, без обзира на то ко би га саставио, био би ауторитативан приручник и код Срба и код Хрвата, као што су то сада Вуков РЈЕЧНИК и РЈЕЧНИК И. Броза и Ф. Ивековића, којима се служе и Срби и Хрвати али који су за данашњу етапу нашег развитка недовољни.

Да резимирам. Ја сматрам да је књижевни језик Срба и Хрвата један језик, да се он може даље развијати само као један језик и да га треба називати једним именом – српскохрватски језик, без цртице. Мислим да ово последње није никаква формалност него битна и принципијелна ствар. Српскохрватски језик – то значи један заједнички језик двају (управо трију) блиских и братских народа. Из тих разлога сам у наслову израз „разлике“ ставио под наводнице, као и речи „српски“ и „хрватски“ кад сам говорио о двама варијантама српскохрватског књижевног језика. Овај израз *варијанџа* такође треба схватити у врло ограниченом и условном смислу. Мислим такође да није добро што се овај назив не употребљава свуда у школама. Тај назив не морају да уводе просветне власти званично, али наставници који предају матерњи језик треба да га употребљавају, јер ако знају своју науку – морају стајати на гледишту јединства нашег књижевног језика. Напомињем још и то да сам против назива српски *или хрватски језик*; тај назив није само непрактичан и прилично гломазан него није ни сасвим тачан. Он може значити да је свеједно како ће се тај језик звати, српски или хрватски, а то даље води логички ка идентификовању народа. Термин *српскохрватски* је прецизан и недвосмислен, и најбоље изражава суштину појма.

Lalić 1954: Лалић, Радован. О „РАЗЛИКАМА“ У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ СРБА И ХРВАТА – In: *Лейойис Маџице Срџске*. – Нови Сад. – Година 130, књ. 373, св. 2 (фебруар 1954). – С. 89–99.

Новосадски договор

[1954]

Потписани учесници састанка који је сазвала Редакција ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ на завршетку анкете о српскохрватском језику и правопису после свестране дискусије одржане 8, 9. и 10. децембра 1954. године у Новом Саду донели су ове

З а к љ у ч к е

1. Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик. Стога је и књижевни језик који се развио на његовој основи око два главна средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским.

2. У називу језика нужно је увек у службеној употреби истаћи оба његова саставна дела.

3. Оба писма, латиница и ћирилица, равноправна су; зато треба настојати да и Срби и Хрвати подједнако науче оба писма, што ће се постићи у првом реду школском наставом.

4. Оба изговора, екавски и ијекавски, такође су у свему равноправна.

5. Ради искоришћавања целокупног речничког блага нашег језика и његовог правилног и пуног развитка неопходно је потребна израда приручног речника савременог српскохрватског књижевног језика. Стога треба поздравити иницијативу Матице српске која је у заједници са Матицом хрватском приступила његовој изради.

6. Питање израде заједничке терминологије такође је проблем који захтева неодложно решење. Потребно је израдити терминологију за све области економског, научног и уопште културног живота.

7. Заједнички језик треба да има и заједнички правопис. Израда тога правописа данас је најбитнија културна и друштвена потреба. Нацрт правописа израдиће споразумно комисија српских и хрватских стручњака. Пре коначног прихватања нацрт ће бити поднет на дискусију удружењима књижевника, новинара, просветних и других јавних радника.

8. Треба одлучно стати на пут постављању вештачких препрека природном и нормалном развоју хрватско-српског књижевног језика. Треба спречити штетну појаву самовољног „превођења“ текстова и поштовати оригиналне текстове писаца.

9. Комисију за израду правописа и терминологије одредиће наша три универзитета (у Београду, Загребу и Сарајеву), две академије (у Загребу и Београду) и Матица српска у Новом Саду и Матица хрватска у Загребу. За израду терминологије потребно је ступити у сарадњу са савезним устано-

вама за законодавство и стандардизацију, као и са стручним установама у друштвима.

10. Ове закључке Матица српска ће доставити Савезном извршном већу и извршним већима: НР Србије, НР Хрватске, НР Босне и Херцеговине, НР Црне Горе, универзитетима у Београду, Загребу и Сарајеву, академијама у Загребу и Београду и Матици хрватској у Загребу, те ће их објавити у дневним листовима и часописима.

У Новом Саду, 10. децембра 1954.

Потписници:

Иво **Андрић**, књижевник и академик из Београда;
др Александар **Белић**, професор универзитета и председник Српске академије наука из Београда;
Живојин **Бошков**, књижевник и уредник ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ из Новог Сада;
Мирко **Божих**, књижевник и председник Друштва књижевника Хрватске из Загреба;
др Милош **Ђурић**, професор универзитета из Београда;
Марин **Франичевић**, књижевник из Загреба;
др Крешимир **Георгијевић**, професор универзитета из Београда;
Милош **Хацић**, секретар Матице српске из Новог Сада;
др Јосип **Хамм**, свеучилишни професор из Загреба;
др Мате **Храсте**, свеучилишни професор из Загреба;
др Људевит **Јонке**, свеучилишни доцент из Загреба;
Маријан **Јурковић**, књижевник из Београда;
Јуре **Каштелан**, књижевник из Загреба;
Радован **Лалић**, професор универзитета из Београда;
Младен **Лесковац**, књижевник и професор универзитета из Новог Сада;
Светислав **Марић**, професор и потпредседник Матице српске из Новог Сада;
Марко **Марковић**, књижевник из Сарајева;
Живан **Милицавац**, књижевник и уредник ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ из Новог Сада;
др Милош **Московљевић**, професор и научни сарадник Српске академије наука из Београда;
Бошко **Петровић**, књижевник и уредник ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ из Новог Сада;
Вељко **Петровић**, књижевник и академик, председник Матице српске, из Београда;

Буза **Радовић**, књижевник из Београда;
др Михаило **Стевановић**, професор универзитета из Београда;
др Јован **Вуковић**, професор универзитета из Сарајева.

Novosadski dogovor 1954: НОВОСАДСКИ ДОГОВОР. – In: *Правойис српско-хрватскоја књижевној језика: Са правописним речником*. – Нови Сад – Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 1960. – С. 7–10.

Александар Белић
[1876–1960]

Поводом Анкете о књижевном језику и правопису
[1955]

Известан број учесника у анкети коју је покренуо ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ састао се, на позив Матице српске у Н. Саду, и расправљао је о могућности уједначења нашег правописа, о речнику нашег књижевног језика, састављеном у духу јединства књижевног језика (који су предузеле да израде Матица српска и Матица хрватска), и о потреби израде заједничких термилошких речника за Србе и Хрвате.

Може се рећи да је дискусија текла повољно, сем малих инцидентата који ипак нису нарушили њен правилан ток, и на крају је донесена резолуција коју ниже објављујемо.

Пре те резолуције желели бисмо да упознамо наше читаоце са ових осам тачака којим се обухвата оно што се садржи у реферату уредника ЛЕТОПИСА друга Ж. Милисавца, али гледано са нашег становишта. Ж. Милисавец је, у своме говору којим су горњи састанци отпочети, изнео главне мисли које су се појавиле у чланцима које је анкета изазвала.

Одмах после говора Ж. Милисавца узео је реч проф. А. Белић и укратко изнео свој став и став редакције НАШЕГ ЈЕЗИКА о изнесеним питањима. Он је тиме желео да скрати непотребна удаљавања од предмета и да упути дискусију у правцу непосредног расправљања о извесним питањима. Он је сва та питања изнео овим редом: 1) јединство књиж. језика, 2) име језику, 3) о заједничкој азбуци (писму), 4) о књижевним изговорима, 5) о састављању информативног речника, 6) о заједничком правопису, 1) о термилошким речницима и 8) о сметњама извршењу онога што се овде износи. Ево тих напомена у неизмењеном облику (тј. потпуно онако како су оне биле изнесене на поменутом скупу, сем минималних редакциских измена).

1. Јединство језика

Оно је примљено још од оног тренутка када је Људевит Гај прешао са кајкавског наречја на штокавско. Књижевни договор од 1850 год. у Бечу имао је да унесе ред у односе штокавског наречја код Хрвата и Вукова схватања књижевног језика. У полетном, готово поетском прогласу тада сакупљених Хрвата и Срба избијало је братско одушевљење што се нашао заједнички пут у српскохрватској књижевности. Тада је прокламовано да у књижевном језику Срба и Хрвата све мора бити једнако сем изговора старог гласа јата: јужног (југозападног) и источног.

То значи да су тада одређени основи нормативне граматике, ако не у појединостима, оно углавном. И од тога времена Вуков књижевни језик, изнесен у Даничићевим граматичким делима (МАЛА СРПСКА ГРАМАТИКА од 1850, ОБЛИЦИ у много издања), и служи као основ за нормативну граматiku нашег језика.

Ту нормативну граматiku треба разумети као систему гласова и систему облика.

Што се тиче синтаксе, ту треба да се сачува чистоћа конструкција; оне треба да су у духу нашег језика, који се огледа у добром језику штокавског дијалекта који је у основици и књижевног језика Хрвата и Срба, Вукову језику, народним умотворинама и сл.

Стручна критика и добри прегледи синтаксе нашег језика показале границе до којих се у том правцу може ићи.

И акценат треба да је доброг штокавског говора. Али ту не треба тражити више од основне употребе. четири акцента (̂, ̄, ̇ и ̈) и њихова распореда у речима: (̂ и ̄ могу стајати у једносложним речима и на почетку вишесложних речи, док и ̇ и ̈ могу стајати на последњим слоговима речи и не могу се употребљавати у једносложним речима). Што се тиче употребе тих акцената у поменутим границама, Даничићеве студије могу послужити као опште руководство, докле се на основу акценатске географије не би одредило оно што је у највећој и најчешћој употреби.

То исто вреди и за дужине, са напоменом да се крајње дужине могу изговарати и као полудужине.

2. Име језику

Већ је у великој употреби за заједнички језик свих Срба и Хрвата *српскохрватски* или *хрватскосрпски*; код Хрвата је у употреби и назив *хрватски* или *српски*, у иностранству је у употреби такође *српскохрватски*, фр. *serbo-croate*, нем. *serbo-kroatisch* итд. Мислим да то не игра велику улогу и да један назив не би морао искључивати други. Главно је да се у оба огледа потпуно подударате назива *српски* и *хрватски*. Тако исто неће и даље сметати употреба скраћених назива *српски* код оних који желе употребљавати тај назив и *хрватски* код других.

Мислим да се овим називима не нарушава јединство нашег језика и да би се сви могли употребљавати, само мислим да би у делима научнима, званичним прописима и сл. било и јасније и логичније да се употребљава, у складу са употребом у научним делима у иностранству, назив *хрватскосрпски* или *српскохрватски*.

Назив *југословенски* је општи за све језике Југословена: словеначки, српскохрватски и македонски; зато би било сужавање његове садржине када би се свео само на језик Срба и Хрвата. Према томе, српскохрватски је

језик југословенски – то је тачно; али да изједначимо југословенски са српскохрватским – не би било тачно.

3. Писмо

Мислим да је јасно и из анкете, а тако исто и из свега другог што је досад писано о томе, да је у интересу позитивног развитка наших народа да и даље остану у употреби обе азбуке које се употребљавају од почетка културног живота Срба и Хрвата. Ма како ми заодевали решење о једној азбуци, увек ће извесни део становништва осећати то као насиље другог дела становништва и, према томе, као увреду за себе.

Могла би се тим поводом исказати само једна жеља и дати једна сугестија. Било би корисно за изговор оних којим јужно наречје није домаће да се за **lj** и **nj** ипак нађу знаци који би одговарали по једном гласу **љ** и **њ**. Јер смо често сведоци да људи погрешно изговарају не само *љејоџа* као *лјејоџа* него чак *лјуди* место *људи*; исто тако се чује изговор *њејовати* место *њејовати*, па чак и *њејов* м. *њејов* и сл. Како примера за те гласове има много, има и прилика да се у том правцу греша. Наравно, и „превођење“ латинице на ћирилицу било би тада још лакше него што је данас; али то не би био главни повод за тражење горњег усавршавања латинице, већ правилност изговора књижевног језика.

Природно је да се у овом реду појава мисли и на замену **dž** у латиници једним знаком кад оно претставља **џ**, а оставити **dž** тамо где ове гласове тако и треба изговарати (исп. *nadživjeti* и сл.); али и употреба **џ** и изговор **џ** знатно су у језику ређи од **љ** и **њ**, па зато и не претстављају тако знатну потребу реформе.

Рекли смо да ћемо у том правцу дати и једну сугестију. Када су два писма, ћирилица и латиница, потпуно равноправни, било би потребно да они такви буду и у пракси, тј. да се на свим странама где Срби и Хрвати живе подједнако употребљавају. То значи да се и у школама на њих обраћа подједнака пажња и да се дела и написи обема азбукама штампани појављују у свима срединама. Слободна употреба латинице поред ћирилице у неким крајевима нашег народа дала је већ позитивне резултате. Када се толико одомаће обе азбуке, избор једне од њих за заједничко писмо биће знатно олакшан.

4. Изговор

Двојаки изговор књижевног језика **ј е к а в с к и** (ијекавски) и **е к а в с к и** има дугу традицију: он потиче готово од онога времена када и писменост наша. Зато и сам Вук Караџић од почетка свога рада, иако је сам писао јекавским изговором и, желео да и други тако чине, допушта изговор старог јата онако како је у народу. У току времена, иако је изговор јата тројак, и као **е** и као **је** (или **ије**) и **и**, увиђавношћу претставника икав-

ског говора (у другој половини XIX в.), сведен је на два изговора: *ј е к а в - с к и* или *ј у ж н и* (југозападни) и *е к а в с к и* или *и с т о ч н и*.

Онима којима *ј е к а в с к и* изговор није домаћи, он ствара знатних тешкоћа при његову савлађивању, али они ипак остају при његовој употреби. Од њихове увиђавности и њихове жеље зависи да ли ће они стално остати при томе. Али у принципу двојаки изговор старог гласа *ј а т а* — исто је тако срастао са нашим народом као и ћирилица и латиница. Зато он треба и даље да остане у употреби.

Могла би се и овде учинити једна сугестија: да се стручњаци-претставници јужнога говора састану и уклоне оне разлике које их у овом тренутку деле. Оне нису сувише велике ни непремостиве, тако да би се у том правцу могло постићи потпуно јединство. Ово до извесне мере вреди и за претставнике источног говора, па би се на крају могле ревидирати и извесне разлике између источног и јужног говора. Оне не задиру дубоко у структуру тих изговора, тако да се и ту може постићи без велике муке потпуно јединство.

5. Речник

У последње се време све чешће говори о нормативном речнику, о речнику књижевног језика који би био обавезан за све који пишу српскохрватским језиком.

Потребно је да имамо што исцрпнијих речника књижевних дела и дела писаних уопште на српскохрватском језику. Али то неће бити нормативни речник, већ информативна грађа коју ће моћи књижевници употребљавати. А шта ће они и како ће употребити, зависи од њихова књижевног талента. То вреди и за све друге претставнике наше културе.

Наш народни језик постао је књижевним језиком. Већ у првим делима Вуковим добија он облик: књижевног језика на основу оног одабирања које је извршио Карацић из оне грађе коју је у себи носио.

Тај карактер остао је нашем књижевном језику до данашњег дана. Књижевници имају пуно право да узимају из народних дијалеката једре, пуне значења или значењских прелива речи, нарочито оне које су и по пореклу словенске. Наравно, књижевни је језик постао домаћим наречјем у приличног дела становништва, и он се ту, као и у делима књижевника, развија по општим законима језичким. Од свега тога књижевници узимају оно што одговара њиховим естетским и стилистичким *захтевима* и потребама њихова књижевног састава. Сем нормативне граматике, која прописује систем гласова и облика, других нормативних прописа за речник не може бити.

Према свему овоме потребно је да наша култура добије што боље обрађену лексичку грађу (са ознаком *арх.*, *вул.*, *нейреџ.* и сл.) и из целокупне досадашње писане књижевности, и српске и хрватске, и што више лексичке

грађе из наших народних говора. Шта ће од тога који писац употребити, колико ће узети архаичних, колико страних речи, колико нових било из свог језика било из каквих лексичких извора, – све то зависи од књижевних особина самог писца. Колико то буде одговарало захтевима целокупног друштва, толико ће то добијати одклика у њему.

Према томе, потребно је да су речници савремених књижевних дела и народних говора што и с ц р п н и ј и и ш т о б о љ е о б р а ђ е н и, да би се књижевници и стручњаци могли користити оним што је већ једном у књижевности створено или што се већ налази у нашим народним говорима. Тако ће се Срби упознавати све више са оним што су створили Хрвати, и обрнуто; па ће од целог материјала узимати оно што је за њих најподесније.

6. Правопис

Сматрам да питање правописа не би смело претстављати препреке нашем културном јединству. С друге стране, у интересу је наше опште образованости да се у различним центрима не пише различно, да не би књижевна дела једног центра уносила забуну својим правописом код чита-лаца другог центра, а општа је потреба да се баш што више врши узајамно познавање тих центара.

У свима правописима има двојаких особина: једних које се заснивају на особинама језика (различна претварања гласова, изговор гласова, засебно и одвојено писање речи, интерпункција) и других које се заснивају на дого-вору (писање великих и малих писмена, скраћеница и сл.).

Мислим да ни једна ни друга врста особина, наравно при претпоставци уверења да је јединство и у овим стварима потребно код свих претставника скупова који о томе буду решавали, не могу претстављати непремостивих тешкоћа.

По себи се разуме да за решавање ових питања треба изабрати у коми-сије људе који би, сасвим објективно, могли о њима закључивати.

7. Терминологија

Нашој култури потребна је уједначена терминологија као гладну чове-ку комад хлеба.

Досада је наша терминологија рађена више од сто година у различним центрима наше земље. Она је рађена на основу неједнаког познавања нашег народног и књижевног језика и на основу различког степена разви-јености науке у овом правцу.

Зато је потребно да се њена целокупност прегледа и одабере оно што је најпотребније. То би урадиле комисије стручњака из различних области науке и њене примене. Тада би стручњаци језика извршили ревизију, и у случају потребе каквих исправака они би се о њима споразумели.

Али, сем тога, велики број нових потреба у овом правцу које осећају различни научни центри, заводи, фабрике и сличне установе траже од нас да се побринемо о нарочитој установи која би радила искључиво на стварању нових термина који би били заједнички за целу нашу културну област. При стварању те установе треба обратити нарочиту пажњу да у њој учествују претставници струка из целог нашег народа.

8. Укидање сметњи

Пре свега не треба стварати вештачких препрека. Кад се приме основне разлике, ћирилица и латиница, јужни изговор и источни, мислим да никаквих других препрека међу претставницима српскохрватског језика не би смело бити. Употреба речи које се радије употребљавају у једном крају неголи у другом, а потпуно су једнако добре речи наших народа, – могу остати напоредо, па нека будућност о њима донесе одлуку; само не треба нарочито једну гонити из језика, а другу помагати у употреби.

Све у нашем језику треба да је тако удешено да се свака књига изашла у једном крају ћирилицом може без икаквих преправака штампати латиницом и обрнуто. Све напомене које су горе учињене, – и извршене су у том циљу.

Један од основних принципа културне узајамности међу нашим народима у томе је да се у сваком крају може писати и латиницом и ћирилицом других крајева без икаквих преиначавања. У последње време тако се ради са делима признатих књижевника; али је потребно да то буде опште правило. Истина, језички преправљачи нису чинили увек великих измена; баш зато оне мале измене, које су доста честе, треба сасвим да изостану.

То не значи да је све добро и правилно што је у неком ћириличком или латиничком тексту; али није задатак оних који прештампавају текстове да врше поправке и измене. Свачији текст подлежи књижевној и научној критици и критици целог друштва, а оно ће, у крајњој линији, доносити закључке и о свачијем језику. Оно што не потоне у даљем развоју књижевног језика значиће обично да је добро урађено.

На крају ових бележака морам рећи да је за све ово потребно дубоко осећање неопходности јединства наше културе која ће као јединствено поље рада давати и више воље за рад својим трудбеницима и више користи нашем народу. Културни радници, који су свагда умели да схвате прогресивни развој нашег народа и који су га помагали, не могу ни сада напустити и не треба да напусте свој високи досадашњи став.

Разлике и неуједначености, које нам је наша разједињена прошлост донела, треба да нестану пред сјајем нове јединствене епохе која се већ у нашем заједничком социјалистичком уређењу у потпуности огледа, а која се подједнако огледа и у нашем државном јединству које чини основицу наше садашњице. Зар сме и зар треба наша култура у томе да изостане?

А. Белић

Belić 1955: Белић, Александар. ПОВОДОМ АНКЕТЕ О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ. – In: *Наш језик*. Нова серија. – Београд. – Књ. VI, св. 3–4. – С. 65–73.

Михаило Стевановић
[1903–1991]

**Анкета ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ,
НОВОСАДСКИ ДОГОВОР О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ
и његови закључци
[1955]**

I

Новосадски састанак лингвиста и књижевника припремило је Уредништво ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ на крају анкете која је у томе часопису скоро годину и по дана вођена о питањима књижевног језика и правописа. И сама анкета и договор на њеном завршетку дошли су, мислим, у прави час да припреме решење једног, по нашем мишљењу, врло значајног културног проблема два највећа југословенска народа.

Срби и Хрвати, како је одавна познато, имају један заједнички језик са три основна дијалекта и већим бројем подијалеката. А од пре сто и неколико година, од Илирског покрета (код Хрвата) и победе Вукових начела о језику и правопису (код Срба) имају и исти књижевни језик, који се развио на заједничкој основи само штокавског дијалекта најновијег типа, којим говори највећи део српског и хрватског становништва. Али се овај језик (мислим заједнички књижевни језик Хрвата и Срба) развијао у донекле различитим историским и културноисториским условима и око два главна културна центра наша, око Београда и Загреба, па је разумљиво што је од самог почетка у њему било и извесних разлика. А те су разлике – такође је разумљиво – првих деценија свакако биле веће. Иако су Вук Караџић и културни вођи Хрвата у Илирском покрету за основицу књижевног језика узели народни језик истог, штокавског дијалекта какав се у народу њихова времена говорио и каквим су биле испеване наше најбоље народне песме, у чему су се у потпуности слагали – они су се у једном погледу на основицу књижевног језика ипак разликовали. Народни језик у књижевности код Хрвата је онда већ имао дугу традицију од неколико векова, и ови су, дакако, и из књижевног језика прошлости, највише из језика богате дубровачке књижевности, узимали извесне језичке елементе, а Вук је дотадашњи књижевни језик у целини одбацивао, зато што тај језик код Срба није био народни. И склоност Хрвата к употреби неких архаичних језичких елемената, какве не налазимо у новијој књижевности код Срба, потиче још из тога времена и повлачи се, у извесној мери, све до данашњег дана. Код њих је у другој половини 19 века било и покрета за нарочитим архаизира-

њем књижевног језика у циљу наводног приближавања словеначком и осталим словенским језицима (потсећамо на загребачку школу с Вебером-Ткалчевићем и на ријечку школу с Франом Курелцом на челу). Али је и код Хрвата пред крај овога века савремена народна штокавщина, као основица књижевног језика, коначно однела победу, мада су хрватски писци и отада остали нешто приврженији и извесним одликама језика народних умотворина и Вукове прозе које се на другој страни данас осећају као стилски архаизми. Разлике у језику су се ипак, и најпре и раније, највише тицале речника.

Заједно с утицајем материјалне културе и културе уопште, уколико су им Срби и Хрвати били подложни са различитих страна – први су у свој језик примали нешто више речи из турског језика и балканског језичког амбијента, а други из западноевропских језика, из талијанског и немачког у првом реду. Разлике у речнику су, још више, и резултат неједнаког односа Срба и Хрвата према туђинским језичким елементима у време њиховог националног препорода и иза њега. Сасвим је разумљиво што су први у време када су се постепено ослобађали турског јарма били толерантни према речима турског порекла, тим разумљивије што су ове речи у току вишевековне употребе биле већ ухватиле дубоког корена у народу, тако да су се врло често осећале потпуно народним, па је један, додуше невелик, број тих речи и сасвим ушао у лексичку ризницу нашег језика, док су друге, више спонтано, замењиване народним речима и сасвим ишчезле, или су сада у току ишчезавања из употребе.

Хрвати су, међутим, чим су извојевали право употребе матерњег језика у школама и администрацији, стали да га чисте од свих туђих, нарочито немачких речи, којих је, природно, било највише, па су, немајући им свагда народне замене, на брзину ковали нове речи или их узимали из западнословенских језика, нарочито из чешког. У тој тенденцији понарођавања они су, ми бисмо рекли, и претеривали, па су и научне, општеевропске термине замењивали народним, док су Срби, који никада нису предузимали неко слично организовано чишћење језика од туђица, ове термине већином задржали у употреби. И ту је управо полазна тачка разлика у стручним терминологијама код Хрвата и Срба.

Поред разлике у писму, која потиче од раних векова књижевности једног и другог народа – код њих је и до данас остало и нешто разлика у правопису. Те разлике ни овде, колико ни у самом језику, већ од прихватања штокавског дијалекта за књижевни језик (од 1836) од стране Хрвата, нису биле велике, а ипак су их најзначајнији претставници културнога живота наших народа и пре 100 година осећали као сметњу потпуном јединству књижевног језика, па су на знаменитом Бечком договору од 1850 г. решили да их уклоне и да језик (и правопис) Хрвата и Срба у свему постане исти сем што су дозволили да они који не прихвате ијекавски могу у књижевнос-

ти задржати и свој екавски, односно икавски изговор. И не само да су неке правописне и друге разлике остале и после Бечког договора кроз неколико деценија све док, пред крај XIX века, и код Хрвата нису у потпуности прихваћене Вукове и Даничићеве идеје о књижевном језику, што је добило видног израза у ПРАВОПИСУ Ивана Броза (1892), у Броз-Ивековићеву РЕЧНИКУ ХРВАТСКОГА ЈЕЗИКА (1901) и великој ГРАМАТИЦИ И СТИЛИСТИЦИ Томе Маретића од 1899 (који нису ништа друго него правопис, речник и граматика Вукова језика) – него су се опет и после овога појавиле неке разлике у правопису иако је то уствари већ преко 60 година (не узимајући у рачун време НДХ, када је у Загребу званично враћено „кориенско“ писање) и код Срба и код Хрвата један исти, фонетски правопис. И те правописне разлике, или тачније: оно неколико случајева различног начина писања код Хрвата и Срба потичу од неједнаког тумачења и неједнаке примене потпуно истих принципа истог творца тога заједничког правописа Вука Караџића. А, што је најзанимљивије, и најчудније у исто време, тим се разликама често даје ранг обележја националне културе једног и другог народа.

Развитак међусобних односа два брата народа од почетка XX века, и поред свих, често и крупних, препрека које су томе у току четири и по деценије стајале на путу, – ипак је водио постепеном смањивању разлика у језику српских и хрватских писаца. Међусобни додири и сарадња књижевника у истим публикацијама, анкете (она што ју је водила словеначка ВЕДА 1912 и СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК 1913) о језичком зближавању Срба и Хрвата, прихватање екавштине од неких хрватских писаца, писање и издавање часописа и књига латиницом у Београду, а писање неких хрватских писаца ћирилицом и сл. допринели су да се речничке и стилске разлике у нашем заједничком књижевном језику осетно смање. Сем тога, живот у заједничкој држави између Првог и Другог светског рата ишао је на руку природном процесу даљег уједначавања. Изучавање и читање хрватских писаца у српским школама и српских писаца у хрватским, па онда дневна штампа, па употреба једне терминологије у неким гранама живота (у војсци, напр., у судству, поморству и другде) свакако су чинили своје. Али како се овај природни процес приближавања с једне стране искоришћавао у хегемонистичке сврхе, као снажно оруђе диригованог југословенства, то се, сасвим је разумљиво, на другој страни јављао снажан отпор овоме процесу. И ово су, што је најгоре, и на једној и на другој страни знали користити непријатељи југословенске заједнице ма у коме виду, који су сматрали да се при таквом стању ствари згодно латити доказивања да се језик, нарочито књижевни језик, Срба и Хрвата у толикој мери разликује да се ту чак и не може говорити о једном истом језику. И врло је занимљиво како се две, иако у националном погледу супротне, политички једнако наизмање идеологије овде заснивају на истој нетачној тези да сви они што

имају један заједнички језик сачињавају један народ. Али оставимо то по страни, него да констатујемо познату чињеницу да су Срби и Хрвати, који су имали и имају заједнички књижевни језик са два писма и два књижевна изговора, у југословенску државну заједницу после Другог светског рата и наше народне револуције ушли са извесним незнатним разликама у стилу, речнику и правопису свога језика и да се у тој заједници, у условима који су у њој остварени: између осталог у потпуној националној равноправности, уз истинско братство и чврсто политичко јединство – те разлике постепено смањују. Ово су тачно констатовали уредници ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ у писму којим су позвали на анкету поводом које и говоримо, и ту њихову констатацију је поновило више учесника у анкети а, чини нам се, и сви учесници на новосадском договору. Али је несумњиво тачно да постоји и тенденција за неговањем, па чак и продубљивањем постојећих разлика у књижевном језику Срба и Хрвата. То су такође истакли покретачи анкете. Ово је побуђивало извесне стручне и јавне раднике да размишљају о томе проблему, па су неки од ових, последњих година, и писали о њему у појединим листовима и часописима. То је питање, управо, и навело Уредништво ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ „на мисао да би добро било расписати анкету о проблемима нашег књижевног језика да би се о њему чуло мишљење, књижевника, научника и јавних радника“. И оно је (то Уредништво, мислим), како само у своме поменутом писму каже – после саветовања „са најистакнутијим претставницима књижевности, лингвиста и јавног и политичког живота у Београду и Загребу“ добило „снажан потстрек да ову идеју спроведе у дело“. И оно ју је спровело. Ја мислим, а и многи други мисле – с потпуним успехом. Додуше, ни половина позваних није узело учешћа у анкети. Али је у одговорима знатне већине оних што су се одазвали (а тих је одговора било преко 40) ово врло важно питање културног, а и не само културног, живота наших народа са многих страна расветљено: приказано је данашње стање заједничког књижевног језика Срба и Хрвата, тачно оцењен карактер и наговештена даља судбина разлика које у њему постоје, оцртан је правац будућег његова развитка и изнета су одређена мишљења о потреби и ефикасности организованог утицања на тај развитак у данашњим нашим културно-економским и друштвено-политичким околностима.

У свега неколико одговора на анкету покренута су и извесна питања која, бар по нашем мишљењу, ниуколико не могу допринети решењу проблема ради којих је она покренута. Тамо је, рецимо, чињен апел да се језик повеже с књижевношћу која се на њему ствара – као да он с њом није везан и као да би га, штавише, и било могуће од ње одвојити и кад би то неко хтео. Чули смо и мишљење да лингвисти, они, дакле, што се баве законитостима језика не могу говорити и о језику књижевних дела – као да у томе језику не владају језички закони или као да у њему и нема никаквих законитости. У само једном прилогу анкети изражено је неверовање у могућ-

ност решења постављених питања, и уопште је тај прилог пун некакве неверице и сумње – чак и у језичке законе који су већ давно и експериментално утврђени. Али ако та неколика прилога не доприносе решењу проблема, они не поричу и не умањују значај анкете и оправданост њеног покретања. Ово су, и једно и друго, правилно схватили сви учесници сем једног јединог који је дигао свој глас противу анкете. И сви се они, што је најважније, слажу у оцени природе разлика у нашем заједничком језику. Већина њих говоре о двојаком писму и двојаком књижевном изговору, о различитом стилу и разликама у речнику, нешто мање њих се задржава посебно на термилошким разликама и различним називима заједничког књижевног језика Хрвата и Срба, а највише њих говори о разликама у правопису. Неки су с разлогом обратили пажњу и „србизирању“ стила и речника дела и написа хрватских писаца за српске читаоце и „хрватизирању“ српских текстова за читаоце у Хрватској. Али се сви писци прилога анкети ЛЕТОПИСА не слажу у гледању на потребу организованог усмеравања развитка нашег језика у циљу уклањања означених разлика и што бржег остварења потпуне јединствености заједничког књижевног језика Срба и Хрвата, у правцу које се он и сам од себе развија. Једни су се у овоме изјаснили противу било какве интервенције; они препоручују да се никако не жури са уједначавањем, чак ни тамо где га потребе хитно намећу (као у правопису, напр.). А овакву своју опрезност оправдавају тиме што се плаше да захтев за изменом и само неколика термина не повреди чију националну осетљивост, или да једна или друга страна не буде лишена уставом загарантованог права на развој своје националне културе ако се, у циљу уједначења, буде, рецимо, тражило да се одрекне неке своје правописне навике. Као да ће њихова култура изгубити свој национални карактер, ако Хрвати, напр., почну писати облик футура као једну реч (насупротив њихову досадашњем одвојеном писању саставних делова тога облика). Или као да ће бити угрожено право Срба на националну културу ако прихвате хрватски начин писања вишечланих географских имена почетним великим словом само прве речи.

Не може се, истина, рећи да неке од наведених разлика немају и карактер обележја посебности националних култура Срба и Хрвата. Овај карактер имају – у првоме реду две наше азбуке, иако се ћирилица употребљавала и код Хрвата, а латиница и код Срба, јер је хрватска књижевност, и она ранијих векова у појединим покрајинама, и новија хрватска књижевност и хрватска култура уопште, највећим делом стварана на латиници, а српска књижевност и култура углавном на ћирилици. Па већ ни зато решење питања двеју азбука на начин који неки учесници у анкети предлажу не би било најсрећније. У тежњи да се што пре отклоне све препреке постизању апсолутне истоветности књижевног језика Срба и Хрвата, знатан број учесника изјашњава се за једноставно (мада то не би било баш

тако једноставно) увођење само једног писма на целом српско-хрватском језичком подручју. И сви они, без обзира на то из кога се центра јављају, из Загреба или из Београда, или било одакле, говоре у прилог латинице – зато, кажу, што су овог типа азбуке претежно највећег броја културних народа, што су ти народи углавном на већем културном нивоу (свакако не због азбуке, нити су им азбуке баш тог типа због овог или оног нивоа културе), што су неки народи који су у скорије време одбацили своје несавршене азбуке из прошлости усвојили латинско писмо итд. Ја пак мислим, а и више учесника у анкети је изнело исто мишљење да не само што није мали број људи на земљи који се служе ћирилским писмом него ни у коме погледу није за потцењивање ни оно што је у култури човечанства створено на ћирилици. А од свега је овде, по моме мишљењу, бар за нас – а ово се све и тиче само нас – најважније оно што је наш народ створио овом азбуком. И управо због тога што је створено на ћирилици, много више него из неких сентименталних разлога, никако није за препоруку неко декретирано одбацивање ћирилице и њене замене латиницом, јер би тим за неколико година генерацијама које долазе било отуђено релативно богато културно наслеђе наше. И због тога ће се, управо, ако се деси, као што има изгледа на то, да у догледно време латиница потисне ћирилицу, ова последња ипак и даље учити у школама. А зато што, културна добра створена на ћирилици не припадају само народу који их је стварао него и свим нашим народима, и зато што треба да их сви наши народи могу што потпуније користити – ћирилицу је неопходно неговати и учити и тамо где је само латиница била у употреби, као што је, наравно, и латиницу напоредо с ћирилицом, нужно учити у свим српским школама. Једном речју, место замене двеју азбука једном – потребе и Хрватима и Србима налажу прихватање поред једне и оне друге азбуке. А наш језик неће бити једини књижевни језик с две азбуке.

Они што траже да се и Срби и Хрвати отсада служе једном азбуком предлажу и јединствен књижевни изговор место досадашња два, па пошто су мишљења да ћирилицу (српско писмо) треба „жртвовати“ хрватској латиници, у замену за то захтевају да Хрвати као књижевни прихвате екавски изговор место ијекавског, који је једино код њих у књижевној употреби већ 120 година. Ови поборници само једног књижевног изговора екавштини дају првенство због несумњиво веће савршености, која се огледа у њеној једноставности. Ја ипак мислим да они, уколико овде још не иду утвреном стазом, за Скерлићем, – ово, ако и потсвесно, пре свега чине у циљу постизања неке равнотеже и равноправности у „жртвама“ које, по њима, ваља приложити на олтар потпуног језичког јединства. А ако се ради о томе, зар се баш тим равноправност и потпуно не нарушава – за Црногорце, рецимо, па за босанске и херцеговачке Србе и др., који за своје писмо или једино или свакако више сматрају ћирилицу, а служе се искључи-

чиво ијекавским књижевним изговором. Од њих се, значи, тражи да дају „све“ без икакве компензације. И заиста, мада многи од ових појединачно врло лако и врло радо прелазе на екавштину, за све њих као целину, затим за Србе у Хрватској и за Хрвате, нарочито оне који су по рођењу ијекавци, захтев за напуштањем матерњег изговора и за његовом заменом екавским значио би кршење права које им је демократским и рационалним начелом пиши као што говориш било загарантовано више од једног века, а којим су се и пре тога, и на једној и на другој страни, бар делимично, знатно дуже користили. А што је најглавније, ова неједнакост изговора, која је резултат неједнаке замене једног некадашњег гласа, што претставља стварну разлику у језику, и није разлика између српског и хрватског изговора, јер, с једне стране, више има ијекаваца Срба него Хрвата, а међу Хрватима је по рођењу опет више екаваца него ијекаваца. А осим тога ијекавски књижевни изговор, како је добро познато, није само хрватски него и српски. И у свакој је књижевној генерацији од Вука Караџића до данас било српских писаца – међу њима и врло познатих – који су писали ијекавски.

Иако су се из појединих мишљења изложених у анкети и из доказа којима су она образложавана оцртавали и закључци, њих ипак није било могуће извести без усменог расправљања постављених питања. А свакако је требало да их изведе неко заједничко тело претставника изнетих мишљења. И Уредништво ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ је, мислимо, сасвим правилно поступило када је решило да сумирање резултата анкете повери таквоме једном телу, које се морало негде састати да у међусобној размени мишљења договорно обави овај задатак. Како из техничких разлога (ово је захтевало приличне материјалне издатке) уз остале није било могуће сабрати све учеснике у анкети, Уредништво ЛЕТОПИСА је, одлучивши се да припреми један састанак у Новом Саду, од ових позвало само оне који су вишестраније прилазили целој проблему – њих 15 на броју, а сем њих и претставнике удружења књижевника и преводилаца Хрватске и Србије и неке лингвисте, као и неколико чланова Књижевног одбора Матице без обзира на то, да ли су учествовали у анкети. И сви позвани су, сем неколико њих што су били спречени болешћу или другом неком околношћу, дошли на новосадски договор.

Већ на почетку дискусије у реферату друга Милисавца, уредника ЛЕТОПИСА, истакнути су основни проблеми који су били предмет анкете и о којима се и на овоме састанку свестрано расправљало у току три дана (од 8–10 децембра 1954). Само док су се у анкети износила мишљења мање-више независно једно од других, на новосадском договору су се поједина питања, како је и разумљиво, такорећи скидала с дневног реда. Да је ово разумљиво, кажем зато што су она добрим делом у анкети већ била расправљена, а нарочито зато што се гледишта усменим општењем много лакше и

много брже уједначавају. Не значи то да су сви учесници на овоме састанку имали исто гледиште о појединим питањима о којима се расправљало; сви они нису ни с подједнако такта прилазили расправљању, него је било, ако не несрећно, свакако неспретно постављених питања да ли се с добром вољом и без некадашњих заблуда приступа овоме послу, било је непотребног истицања већих заслуга за заједнички језик једне него друге стране, па чак и изношења научно никад недоказане и недоказиве, а политички свагда штетне и неповратно преживеле тезе да су Хрвати и Срби један народ. Али је, брзим посредовањем и аргументованим противдоказима у ова неколика усамљена случаја, дискусија одмах враћана на правиан ток, па је и зато могла дати, без претеривања се може рећи, врло добре резултате.

На самом почетку истакнуто питање јединства књижевног језика Срба и Хрвата одмах је скинуто с дневног реда расправљања као питање које ни за кога није спорно.

О двојаком књижевном изговору и о двома азбукама говорило је неколико учесника договора. Понеки од њих је и даље бранио мишљење да би у интересу потпунијег јединства званично требало завести употребу само једног писма и једног књижевног изговора. И овде су то сваки пут биле екавштине и латиница. Али, иако будућност код нас, вероватно, припада латиници, и иако није искључено да ће можда екавски изговор (мада ја лично не предвиђам да ће се ово десити у догледно време) потиснути из књижевне употребе ијекавски, — напред изнети и други разлози за све су се показали довољно убедљиви и толико јаки да обезбеђују и даљу напоредну употребу оба књижевна изговора и обе азбуке, које треба да остану не само равноправне него и подједнако обавезне у школама.

О изједначењу терминологије се није нарочито дуго говорило. Неки су учесници, истина, и посебно наглашавали њен значај за успешан развитак нашег културног живота, а сви су се сложили да што пре треба приступити изради стручних терминологија за све гране науке и технике. Притом је истакнуто да овоме, као и сваком другом, заједничком послу, треба приступити с довољно међусобног разумевања јер су неки досадашњи покушаји сарадње на изради заједничке терминологије остали без резултата управо зато што је оно недостајало.

Речнику савременог књижевног језика посвећен је сразмерно знатан део времена у току кога је трајао новосадски договор. Можда и зато што су књижевници, уопште узев, највише интересовања показали баш за овај проблем, — ипак претстављали знатну већину учесника. У дискусији о речнику учествовали су, и то врло живо и лингвисти, нарочито у разјашњењу питања какав треба да буде овај речник — нормативан или информативан. Они су, наиме, или бар већина њих, доказивали да ни један речник у правом смислу не може бити нормативан, да то није ни речник Француске

академије, који је рађен с највише претензија да то буде. И заиста, ни нај-идеалније замишљен и тако рађен речник не може дати лексичку норму, јер норму у апсолутном смислу речи претставља дело које даје све оно што је у језику допуштено, а таквог речника нема, и не може бити. Један речник савременог књижевног језика, за којим вапије не само наша књижевност него и цео културни живот, може и мора садржавати и означавати оно што је несумњиво добро, на шта се сваки књижевник и сваки културни радник може ослонити као на такво, али је питање да ли је то што он може дати нешто више него само неопходна и, у најсрећнијем случају, врло добра информација. Но био он само ово или и нешто више, значај оваквог речника сви учесници договора су подједнако истицали, па су зато сви и поздравили учињене напоре Матице српске, која је заједно с Матицом хрватском већ приступала послу око припрема за израду овог речника. А баш зато што су ове две познате културне установе, једна српска и једна хрватска, заједнички узеле на себе издавање овог значајног дела, које ће на основу грађе из хрватских колико из српских писаца заједнички бити израђено од српских и хрватских стручњака, — оно ће већ самим тим бити најзначајнији прилог убрзавању процеса развитка нашег књижевног језика к све већој његовој јединствености.

Као најкрупнија сметња и вештачка препрека овоме процесу на договору је с правом означена штетна пракса прилагођавања хрватских текстова за српске читаоце и обрнуто — српских текстова за читаоце у Хрватској. Овде је, истина, било и неслагања у схватању: да ли прекинути са сваким „превођењем“ ове врсте, или се у неким случајевима може допустити извесно прилагођавање с обзиром на намену дотичног дела, односно написа. Чак се и после појавило мишљење да је на договору решено да се текст писаца само књижевних дела мора поштовати, а да, што се дневне штампе тиче — такав однос треба имати једино према потписаним чланцима у новинама, док се све остало може прилагођавати онако како ће бити што приступачније читаоцима којима је намењено. Ја мислим да је то неко остао само при своме схватању, јер се, мени се бар чини, најзад стало на гледиште да је, у циљу стварања читалачке публике на обема странама, — и дневне листове који се прештампавају у другоме центру, исто тако као и књижевна дела, и тамо нужно издавати у неизмењеном облику. У обзир долази једино штампање другом азбуком, јер међу читаоцима дневне штампе, нажалост, има још таквих који не читају оба писма. Све остало: и стил, и речник, па и књижевни (ијекавски, односно екавски) изговор — остаје онакво какво је у оригиналу, као што, по мишљењу већине, у томе погледу не би требало мењати ни текстове сарадника и дописника појединих листова према „укусу“ читалаца оне средине у којој се они први пут објављују.

Ако не вештачку, свакако сасвим формалну сметњу истоветности књижевног језика чини и оно неколико разлика у правопису код Хрвата и Срба. Још више, те разлике и на једној и на другој страни стварају забуну и знатно отежавају постизање основне писмености код школске омладине и где год се ради на систематском изграђивању те писмености. Ове тешкоће су највеће и најчешће у Босни и Херцеговини, а јављају се и у свим другим крајевима наше земље где функције васпитача напоредо и наизменично врше присталице једног и другог (београдског и загребачког) начина писања. А осим овога, у свим досад поменутих пословима око усмеравања што бржег развитка нашег језика у правцу његове потпуне једнакости (као при изради стручних терминологија, речника и сл.) такође ће се наилазити на огромне тешкоће ако се претходно не уједначи правопис. И зато је ово питање, ма колико га појединци сматрали за неважно, по нашем мишљењу, као и према закључцима учесника на новосадском договору, од прворазредног значаја. А решавању баш овога питања треба приступити најпре, и још одмах, и зато што је оно најрешљивије. Али да га неће бити тако сасвим једноставно решити, видело се и на договору у Новоме Саду, где су сви учесници истицали потребу и хитност уједначења правописа, а опет је већина показала велику заинтересованост за то како ће оно бити решено, па су неки тражили и да се још на овом договору приме обавезе на који начин да се уједначење правописа изврши. Кроз ово се, рекло би се, изражавала као нека бојазан да то не буде „на штету“ једне или друге стране у погледу оне чешће истицане и прецењиване националне осетљивости. Да те осетљивости уистини и има, доказ је и сама ова чињеница, само ваља утврдити да то није осетљивост народа, како то каткад хоће да се прикаже, него само осетљивост појединаца или највише осетљивост по неколицине оних што претерано држе до својих правописних навика.

Дискусија је показала да се учесници донекле разликују и у погледу на то да ли је правопис више научни принцип или конвенција. Ипак је изграђено заједничко гледиште да се при изради новог, уједначеног правописа мора полазити у првом реду од научних принципа, али да се мора водити рачуна и о практичној страни, тј. о потребама да правопис буде што упростијенији, наравно уколико то допуштају основни принципи његови. А добро је, најзад, што ће се, како је замишљено, и у закључцима договора препоручено, остварити широка сарадња при изради заједничког правописа српскохрватског књижевног језика, и што ће сви они који имају своје схватање о појединим питањима добити прилику не само да га кажу него и да га бране и одбране.

На договору се нешто дуже расправљало и о питању назива заједничког језика Срба и Хрвата. Овај језик, како је познато, зовемо разним именима: и *српски*, и *хрвајски*, и *српско-хрвајски* (односно *хрвајско-српски*) и *хрвајски* или *српски* и *српско-хрвајски* (односно *хрвајско-српски*). Једни

од учесника су, свакако да би све задовољили, изложили мишљење да би сви ти називи и даље могли остати у употреби напоредо, док други сматрају да један језик, бар званично, треба да има и један назив, па кад остале треба одбацити, они мисле да између више термина треба одабрати *н а ј а у - т е н т и ч н и ј и*. Овде су се лингвисти, бранећи различита мишљења о преимућству појединих досад употребљаваних назива, упуштали у одвећ стручне детаље, али се показало да је за међусобно убеђивање потребно знатно више времена, па је остављено да то питање реши комисија стручњака кад она буде образована за израду заједничког правописа. У једноме су се ипак сви сложили: да званични назив нашег језика треба да садржи оба дела његова – и српски и хрватски, па је то и у закључке договора унесено.

Stevanović 1955: Стевановић, Михаило. АНКЕТА ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ, НОВОСАДСКИ ДОГОВОР О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ И ЊЕГОВИ ЗАКЉУЧЦИ. – In: *Наш језик*. Нова серија. – Београд. – Књ. VI, св. 3–4. – С. 74–87.

Лазо Костић
[1897–1979]

Крађа српског језика*
[1964]

А) Р а н и ј и ј е з и к х р в а т с к и (д о „ И л и р с к о г п р е -
п о р о д а “)

І. Који је заправо био „језик хрватски“?

На питање које је постављено у наслову овог одељка једва је могуће одговорити; прецизно је то немогуће установити. Ово је једини народ света за који се није знало који му је језик.

У томе се спорила и наука и пракса, и домаћи и страни стручњаци, и лингвисте одн. филолози и историчари. Итд.

Најбоље је то примерима илустрирати, јер читаоци не морају да верују простим тврдњама. Ми смо то већ једном изнели, и то у књизи СПОРНИ ПРЕДЕЛИ СРБА И ХРВАТА (књига у Литератури под 1, стр. 29–116). Било би добро, бар у изводима, то овде поновити, али услед крајње штедне простора морамо одустати од тога. Само ћемо сумарно извести шта тамо стоји, ретко поновити коју реченицу и цитирати по неки нов податак кога тамо нема. Читаоце које тај проблем посебно интересује, упућујемо на поменути књигу (1).

Један од највећих етнографа прошлог века, Гијом Лежан, казао је у својој ЕТНОГРАФИЈИ ЕВРОПСКЕ ТУРСКЕ, изашлој паралелно на француском и немачком језику (2), да „нема ваљда два слависта чија се мишљења подударају о географском распореду Хрвата“, другим речима о томе шта су Хрвати. У крајњој линији у томе шта је „хрватски језик“.

Ђура Даничић је мало потом у ГЛАСНИКУ СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА (116) дао овај увод својим излагањима о разлици између српског и хрватског језика:

„Колико је име хрватско чувено у свијету, сам је народ хрватски врло непознат. У истој књижевности која се највише зове хрватска распра је које су Хрвати...“

Дакле, сами Хрвати нису били начисто ко су Хрвати, и једанпут су ове, други пут оне проглашавали Хрватима. Даничић хоће да ту ствар изведе на чистину, покушавајући да сам утврди шта би могао бити језик хрватски (док је српски језик био несумњива категорија).

* У овоме тексту означавање римским бројевима појединих дијелова анализе (I, II, III...) није на низу мјеста коректно, али је остављено онако како стоји у оригиналу.

I.

То је заиста било скроз несигурно и непознато до „Илирског Препорода“, одн. неколико деценија иза њега. Нас овде, разуме се, интересује само језик, тј. примарна особина на основу које су писци утврђивали хрватску народност. Делимично се о томе говори и у следећем одељку. Прво ћемо навести мисли самих Словена.

Најпрви међу њима, и некад најчувенији, тзв. „патријарх Славистике“ Јосиф Добровски, иначе католички калуђер, уствари опат језуитски, Чех по народности (живео од 1753 до 1829), „држао је само кајкавски дијалекат Хрватске, према фактичним односима оног времена, као хрватски, све друго било је за њега илирски или српски.“ То пише главом Ватрослав Јагић, Хрват, позније највећи слависта међу Југословенима (рођен 1838, у Вараждину, умро 1923 у Бечу). Дело под 3.

Заиста је Добровски у више својих студија категорички тврдио да је језик Далмације српски језик и није се дао у томе поколебати. Он је то своје мишљење изнео и у чувеној збирци СЛАВИН (110). Тамо је писао:

„Границе између п р а в о г хрватског и српског (илирског) језика у Далмацији могао би најбоље да наведе неки Хрват који је добро вешт у оба дијалекта. Ако некоји, као Златарић у предговору својих ПЕСАМА (Млеци 1597), далматинско – илирски (српски) језик називају *харвацки језик*, то није т а ч н о говорено; то се догађа због политичке везе са Далмацијом. Далматинско-илирски и српски ја држим у суштини још увек као исти језик, а знам добро да далматински и српски нису сасвим истоветни говори. Али, у основи, оба припадају, без обзира на разне провинцијализме и друга мања отступања, ипак само једној језичној врсти, као што су и становници обе земље по свом пореклу српског стабла...“

Сасвим незнатно се од њега разликовао други његов сународник (Словак) Павле Јосиф Шафарик и такође један од „водећих“ и првих слависта уопште. И он је (1795 до 1861) сматрао и у више својих дела изнео тврдњу да српски говоре не само у Србији и Црној Гори, већ и у Босни и Херцеговини, у Славонији и Далмацији. И за њега су само три раније жупаније Провинцијалне Хрватске, где се углавном кајкавски говорило, неспорно хрватске. Можда се он у извесном броју квадратних километара одваја од Добровског, али у суштини исто тврде. У поменутој књизи (СПОРНИ ПРЕДЕЛИ...) сва су њихова гледишта детаљно преведена и пренета, а такође наведена прецизно и сва литература где се она налазе.

Овде само један накнадни податак, кога тамо нема. П. Ј. Шафарик је писао 1833 (82, с. 7): „Стара Хорватија на југу Купе са главним градовима Бихаћ у данашњој Босни и Биоград у данашњој Далмацији од вајкада је припадала, што се језика тиче, српском народном говору; оно што старији писци ових предела називају хрватском, чисто је српски.“

Тим се бавио још један њихов савременик (и Добровског и Шафарика) Јернеј (немачки Бартоломеј) Копитар, Словенац (рођен у Крањској 1780, умро у Бечу 1844). Он сматра, опет, кајкавце „Хрвате“ као неспорне Словенце, а био би вољан да Хрватима призна приморске чакавце. Све остале који говоре наш језик сврстава и он, као и Добровски, као и Шафарик, у Србе. И његове тврдње су у поменутој књизи детаљно поткрепљене. Тамо се увек износи све оно што су поједини писци казали о територији појединог народа, али се закључци углавном базирају на језику.

Али, радећи СПОРНЕ ПРЕДЕЛЕ..., ми нисмо имали важнија дела Копитара, већ смо се ослањали углавном на његова писма објављена у Јагићевом АРХИВУ. Сад смо у стању да дамо и неке његове директније ставове из научних расправа и књига, које смо морали тражити у бечким библиотекама (преко швајцарских библиотека). Многе расправе је издао 1857. Миклошич у засебној књизи (означеној као „први део“, међутим другог дела нигде нема; јамачно није изашао). Та књига носи наслов МАЊИ СПИСИ ЈЕРНЕЈА КОПИТАРА... (4). И одатле ћемо нешто овде пренети, да се повеже са оним што се налази у књизи СПОРНИ ПРЕДЕЛИ..., мада су резултати увек исти (није само иста аргументација).

У чланку ПРИЛОЗИ ПРЕГЛЕДУ СРПСКЕ ЛИТЕРАТУРЕ У АУСТРИСКОМ ЦАРСТВУ објављеном 1811 у ОТЕЧЕНСТВЕНИМ ЛИСТОВИМА (5). Копитар пише (МАЊИ СПИСИ, I, 135):

„Под српским (језиком) ми овде разумемо оно што се, довољно неисториски, назива илирским... Предео српског дијалекта се простире од Истре, преко Далмације, Хрватске Крајине, Босне, Србије, Бугарске до колонија исељеника из ових земаља у Славонији и Јужној Угарској. Четири до пет милиона говори то наречје... Ова четири милиона, пак, међу собом су раздвојена; једни, на западу, припадају латинском обреду, али већи део грчком... Грци (тј. Словени грчког обрета) имају, због њиховог већег броја, због употребе ћирилске азбуке (која је у IX веку нарочито за словенски језик удешена) и због старословенског црквеног језика, природне предности испред Латина. Ускоро ће их они оставити иза себе...“

У свом приказу прве књиге СЛАВИН од Добровског (изашле на немачком 1806), Копитар каже како старо име Илира треба сасвим забацити као етничку ознаку (МАЊИ СПИСИ, I, стр. 23). Он каже: „Овој педантној антикоманији треба учинити крај и поштене људе њиховим правим именом звати; као што се Французи не зову Гали, ни Турци Трачани, то и Илирце треба рађе звати *Исџрани*, *Хрваџи*, *Далмаџинци*, *Херцеџовци*, *Босанци*, *Срби*, *Буџари*, *уџарски Срби*, *славонски Срби* (јер сви ови говоре један исти словенски дијалекат, кога чак у својим књигама називају *словено-српским*), и према томе могли би се називати заједничким именом *Славено-Срби*...“

Каже како је Славонија „после турских пустошења опет васпостављена помоћу нових Срба...”

У одговору једном писцу МИНЕРВЕ, Архенхолцу, 1809, Копитар поново наглашава да се језик на југоистоку „може поделити у два варијетета, словенски у ужем смислу, северно од Купе и Саве и словеносрпски (како сами урођеници сасвим прикладно кажу) јужно одатле”.

Копитар упозорује писца који инсистира на појму Илирије на свог земљака Добровског који дели Словене А) на источне и јужне и Б) на западне или северне. „Први су Винди (Словенци) између Дунава, Саве и Купе, Срби између Црног Мора, Купе, Саве, Дунава и Хемуса...”

На стр. 54 понавља да Добровски бугарски сматра за дијалекат српског језика.

То исто понавља Копитар у својој студији СЛОВЕНСКА ЛИНГВИСТИКА, управо у рецензији неколико дела из те области у АНАЛИМА ЗА ЛИТЕРАТУРУ И УМЕТНОСТ 1811 (МАЊИ СПИСИ, стр. 40).

Још Копитар: МАЊИ СПИСИ I, стр. 125:

„Ако мимоиђемо квантитативно незнатне дијалекте (као лужички кога говори пола милиона, виндски у унутрашњој Аустрији, кога говори милион и по), споменућемо овде само чешки (са 6 милиона душа), пољски (10–12 мил.) и руски (24–30 мил.), који сви већ имају снажну књижевност, и српски (са 5 милиона) који већ може да покаже почетак књижевности до крајности пун наде...”

У приказу књиге Чапловића СЛАВОНИЈА И ДЕЛОМ ХРВАТСКА 1820 пише Копитар (МАЊИ СПИСИ, I, 339):

„Српски дијалекат (назван још и илирски), који говори 4–5 милиона људи, исто је као и чешки, пољски, руски, хрватски, крањски, један словенски дијалекат, који има своју сопствену, веома одређену граматику као и немачки; он није никакав помешани језик, као што није ни старословенски или његове горепоменуте сестре или као што није ни немачки”. (Копитар говори о „сестрама” зато што је језик на немачком женског рода). Католички Далматинци, Дубровачки итд. певају и пишу на овом језику већ више од 300 година...

Овим питањем се посебно бавио Јернеј Копитар у чланцима бечких часописа почетком прошлог века. Тако по други или трећи пут у часопису КЊИЖЕВНИ ЛИСТ који је уређивао сам Копитар, и где своје чланке није потписивао. Тај чланак, управо повећа студија, носи наслов ПОГЛЕД НА СЛОВЕНСКЕ ДИЈАЛЕКТЕ... (6), и ту се Копитар детаљно бави овим питањем, али углавном понавља синтетично оно што је другде разбијено говорио. Овде ћемо пренети само мали део његових излагања (мада смо целу годину часописа морали набавити из Беча, из „Дворске библиотеке”).

У III делу студије, која носи наслов ДИЈАЛЕКТИ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА, Копитар каже да се „Словенско племе, према језику, дели на два главна стабла: југоисточни и северозападни“. Ово прво има неколико грана: 1) руску и рушњачку (украјинску), и словачку. 2) Словеносрпску, на југу Дунава, Саве и Купе све до Хемуса (Балкана, ЛМК), заједно са колонијама у Јужној Угарској и Славонији, укупно пет милиона. Треће „Словенци у Унутрашњој Аустрији, П р о в и н ц и ј а л н о ј Х р в а т с к о ј и Западној Угарској са око милион и по.“ (У друго стабло спадају Чеси, Пољаци и Лулички Срби).

Мало даље Копитар дели словеначки дијалекат у три „подврсте“: крањски или виндски (словенски) који се говори у Крањској, Доњој Корупској и Доњој Штајерској; х р в а т с к и који се говори у П р о в и н ц и ј а л н о ј Х р в а т с к о ј и опет виндски у Угарској и источној Штајерској.

Као што се види, овде Копитар чак ни чакавски језик не назива *хрватски*, а кајкавски у Загорју изречно обележава као *словеначки* одн. *виндски*. Тако је тада наука говорила! По њему је хрватски само подврста словеначког!

Скоро сви писци се слажу да прави хрватски језик говоре исељеници (бегунци) из Хрватске посејани по Угарској „нешто мало и у Аустрији“. Но ипак ни ту нису баш сви сложни: Копитар у једном свом писму Добровском (4) каже: „Кад бих имао пробе језика тзв. Хрвата у Чаладској и осталим жупанијама, кладим се да бих нашао да су и они Словенци“.

II.

На ово ћемо надовезати шта каже много доцнији словеначки слависта Матеја Мурко, бивши професор универзитета у Грацу, Лајпцигу и Прагу, познати непријатељ Срба (рођен 1861 у Штајерској код Птуја, умро између ратова). Он каже ретроспективно, приказујући стање прве половине деветнаестог века (88, стр. 240):

„У три северозападне жупаније Хрватске (у некадашњој Провинцијалној Хрватској) налазимо један дијалект који се по већини карактеристичних обележја подудара са словеначким, нарочито са његовим северно-источним дијалектима. Сви истакнути лингвисте почев од Копитара и Шафарика, и етнографи као Черниг, ове су Хрвате у погледу језика сврставали стога у Словенце, и њихов интересантни дијалект, који је развио релативно немалу литературу и који је до 1835 био уобичајен као књижевни језик, није чак нашао пријем у велики РЕЧНИК ХРВАТСКОГ ИЛИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА, који Југословенска академија знаности у Загребу издаје. Кад је ипак 1830 набачено питање заједничког књижевног језика, одговорио је млади правник Ј. Деркос у својој латински написаној брошури ГЕНИЈЕ ОТАЦИНЕ (ГЕНИУС ПАТРИАЕ, Загреб 1832) сасвим мирно филолозима.: Ми хоћемо један заједнички књижевни језик из дијалеката наше три краљевине; од времена краља Хрватске и Далмације

повезује нас 'најјача веза, братска и нека мистична љубав' која обавија сва срца; са Крањском и Штајерском, напротив, ми немамо ничег заједничког.

То је било опште гледиште, које је од 1835 спроведено у праксу, тако да ми имамо један високо интересантан пример главног града и духовног центра, који је отказао свој израђени дијалекат и потчинио се језично већини осталог становништва (тима се мислило у првом реду на Босну и Херцеговину, на Србију и Црну Гору), да би се могла створити једна виша културна заједница.“

Овај отсек ћемо закључити са излагањима најбољег хрватског слависте, хрватског Загорца, проф. Ватрослава Јагића (1838–1923) са излагањима која се ретроспективно односе на прошлост, али синтетично повезује и прошлост и садашњост.

Јагић у студији СЛОВЕНСКИ ЈЕЗИЦИ каже (80, стр. 24):

„Чакавски дијалекат Северне Далмације, Истре и Острвља звао се одвајкада хрватски...“

„У Северној Хрватској, северно од река Купа и Корана до Муре, и источно преко Сиска до Вировитице, влада од вајкада кајкавски дијалекат, врло близак са језиком западних суседа Штајерске али ипак не идентичан. Сад га народ зове хорватски, а до краја XVII века цео предео између Саве и Драве звао се *Славонија*; својој латинско-мађарској форми имена одговарало је у народном језику означавање *Словенско краљевство* или *Словенски орсај*, отуда и назив дијалекта *словенски језик*, како се изрично зове у штампаним делима XVI и XVII столећа. Можда се некад овај дијалекат под истим именом простирао и преко Вировитице. Али је за време Турака данашња Славонија добила ново становништво које је дошло с оне стране Саве а говори штокавски. Због тога је кајкавски дијалекат сада ограничен на северозападни део некадашњег *Regnum Sclavoniae*, који од краја XVII века носи име *Хрватска*...“

„Штокавски дијалекат Северне Далмације и Босне (са искључењем Дубровника и Боке) добио је из верских разлога, исти назив (*хрватски*) да би се разликовао од (језика) источног православља чији се припадници називају *Србима*...“

III.

И у ранијој прошлости није било много друкчије. Ево такође неколико података из XVII века и њему блиских.

Кад је Бартол Кашић, заснивач језуитске резиденције у Дубровнику и њен први приор (рођен у Пагу 1575, умро у Риму 1650) поднео Римској пропаганди свој превод СВ. ПИСМА на наш језик, о томе се много расправљало али до штампања није дошло.

У Архиву Конгрегације за пропаганду пронашао је бивши посланик код Ватикана др. Михаило Гавриловић меморандум у коме се налазе разлози зашто Курија није пристала на штампање (*LETTERE ANTICHE*, vol. 264,

fol. 573–575). Проф. Јован Радонић је то после објавио (92, с. 48 ид.). У његовој четвртој тачки стоји:

„Као што су стари Грци имали неколико дијалеката, тако и јужни Словени: Штајерци, Крањци и они из Корушке свој, Приморски Далматинци са суседним Хрватима свој, Србијанци свој од свију најбољи (*Serviani suam fere omnium optimam*) и остали Илири под Турцима. Сваки од ових дијалеката *suas proprias formulas ac modos loquendi et vocabula propria habet* (има своје сопствене формуле и начине говора, као и сопствене речи, ЛМК).“

То је било око године 1635. Римска курија сматра Хрватима приморске Далматинце и суседне Хрвате. Загорска Далмација ту отпада, а не знамо докле се простире „суседна Хрватска“. Босна и Херцеговина уопште не долазе у обзир.

Историк Јоханес Луцијус („Лучић“) писао је 1666 (19): Ипак Далматинци и њима суседни Словени не зову језик *словенским*, него *хрвајским* или *српским*, према томе који је дијалекат у питању.

Тада су Далматинци свој језик (чакавски) називали хрватским, али је још тада, по сведочанству Луцијуса, у половини XVII века, било Срба у Далмацији и њеној околини. Јер су ваљда само Срби називали свој језик *српским*? Или чак и Хрвати?

Павле Јосиф Шафарик у својим познатим СЛОВЕНСКИМ СТАРОЖИТНОСТИМА (100) каже: „Значајно је да најстарији писци провинцијских Хрвата, правник Пергошић 1574, писац Врамец 1578, издавалац еванђелија 1651 и други, не зову никад дијалекат на коме су своје књиге писали *хрвајски*, већ *словенски*.“

Први речник на „хрватски језик“ састављен је крајем XVI века (г. 1595). Саставио га је католички прелат, потоњи примас Мађарске и кардинал Антон Веранцијус, кога Хрвати означају као Антун Вранчић. Ја не знам колико је то тачно (то његово име, јер је писао латински) али његов речник носи (опет на латинском) овај назив: РЕЧНИК ПЕТ НАЈУГЛЕДНИЈИХ ЕВРОПСКИХ ЈЕЗИКА: ЛАТИНСКОГ, ИТАЛИЈАНСКОГ, НЕМАЧКОГ, ДАЛМАТИНСКОГ И МАЂАРСКОГ. (Речник је изашао после његове смрти; он је био рођен у Шибенику 1504, умро у Мађарској 1573). С в о ј ј е з и к н а з и в а г а л м а њ и н с к и м !

Проф. Јиричек пише (127, IV, с. 61): „Још 1655 је Хрват Крижанић у ПОЛИГЛОТУ штампаном у Риму (128) у част Фердинанда III објавио у форми бугарштица три песме, једну на црквенословенском, другу на хрватском (*illirice moderne*) а једну на српском језику (*sarbski*).“

То што Јиричек назива хрватски, сам Јурај Крижанић назва илирским, а српски означити тачно.

Хрватски историчар Иван Кукуљевић је писао пре сто година (22): „Петретић зове своје *кајкавско*, или како вели: *зајребачко наречје* увјек сло-

венским језиком, знајући добро да права хрваптина стопрв преко Саве, а поглавито преко Купе почима.“

Под Петретићем Кукуљевић несумњиво мисли на загребачког бискупа Петра, који је живео од 1610 до 1667. Родом је био из Иванић града.

Са своје стране је Иван Кукуљевић-Сакцински, у једном говору одржаном у Сабору краљевинах Далмације, Хрватске и Славоније, казао:

„Језик онај што га наш народ хрватски испод Окића, око Самобора, у Загорју и Туровом пољу говори, није по законих језикословља чисти хрватски, премда се сад тако зове... Та управо именов *словенским* називао га је сам наш народ још у XVI и XVII вијеку.“

Хрватски литерарни историк Драгутин Прохаска писао је 1911 (35, с. 1):

„Између XV и XIX века се писало за говорни језик у Хрватској *хрвајски*, у Славонији *славонски*, у Далмацији *далмајински*, у Босни и Херцеговини *босански* итд. А Дубровчани су по правилу свој језик звали *језик словински*.“

Мало подаље у тој истој књизи (с. 3) пише Прохаска: „Католички босански писци називају скоро увек њихов језик *босански*; *хрвајски* називају сасвим ретко језик они који стоје на далматинском, дакле специјално хрватском земљишту...“

Спомиње фратра Дивковића, који свој језик назива *босански*, а писмо, ћирилицу, *српским*. Затим писац наставља: „Специјално *српски* зову се православни Босне: многобројни докази за то налазе се у српско-православној књижевности“.

У Сплиту је на самом почетку XVIII века, под утицајем хуманизма, основана једна академија за неговање домаћег језика, заузимањем властелина сплитског д-ра Петра Маркија. Академија се звала на латинском *Akademia Pirika*, на нашем језику *Академија Словинска*. Њен претседник је превео једно француско дело под насловом: МИСЛИ КАРСТЈАНСКЕ ЗА СВАКИ ДАН МИСЕЦА (штампано у Венецији 1704) за које мисли каже да су „парви пут писане у францезки језик... а сада принешене и изтумачене у Словински“. У уводу он говори о корисности превођења добре стране литературе на словински језик, јер се тиме добро служи језику словинском по читавој Далмацији, за који каже да је у Далмацији општи „или како је обичајно рећи матерњи“. А онда, о самој Академији:

„На ту племениту сварху саставила се јест у овому нашем граду (тј. у Сплиту) у којему најизварсније словинске бесиде изговарају се. *Academia* Шугиса или ти вам Словинска, ова по начину млађахнога стабла, ако буде заливана с причињеним знојем од људих учених и помњивих, подати ће на своје вриме мирисно и угодно воће од крипости“.

Академија је постојала до 1713. Никад се није чула ни објавила реч о хрватском језику у њој.

1723 године је загребачки капуцинер П. Стефан држао предике у загребачком кајкавском дијалекту и после отштампао да буду од користи малом народу, како Јагић каже, „Хорвацкога, Словенскога и Далматинскога народа“. Један Славонац из села Лоње крај Саве писао је како је зват говорни језик у његовом крају. То је отштампано у Кукуљевићевом АРКИВУ 1863 (17). Овде се преноси из књиге Ђерићева (16), у којој, нажалост, није наведено време писања тог трактата од Б. Модрушића. Ја мислим да је то било у првој половини XVIII века. Модрушић каже:

„Упитах ли пако којом приликом старо или младо, осим војаках, који су ето у најновије доба по војнах заповиједих итд. од поглавара хрватскоме привикли, којим језиком говори, одрећи ће ти: рацким или славонским. А покрестиш ли га сам оним, надне те с истим и с истоименога му земљишта изсмјехавати и гласу на ругло изметати“.

Они су, дакле, свој језик називали *српским* (*рацким*) или *славонским*. Само су ислужени војници казали кат-тад да говоре *хрвајски*, јер су на војсци тако инструирани. Ако би иначе неко други то казао, свет би га извргнуо руглу!

Неки Јосо Крмпотић, мислим Личанин, „припевао“ је и у Бечу штампано „храшћански“ Песму Црногорцима и војводи Филипу Вукасовићу 1789 (129).

Славонац Матија Петар Катанчић, песник и археолог, католички свештеник, професор Универзитета у Будиму, писао је пред сам крај XVIII века (18): „Хрвати – ово причам по свом знању – нас Траце (Раце) и Илире, који се од њих у дијалекту знатно разликујемо, зову све *Власима*“. Дакле, славонски се знатно разликује од хрватског дијалекта и ко је тај славонски, а то значи штокавски дијалекат, говорио, звали су га *Влахом* па био православни или католик.

У истој књизи (будимско издање 1798) пише Катанчић да Црногорци, Србијанци, Бошњаци и Срби у Угарској говоре истим језиком којим и Далматинци, а да се од Хрвата разликују (стр. 108). На претходној страни каже: „Добро знамо да се и у прошлости и данас Хрвати разликују од Далматинаца и домовином и начином говора“. Тамо изречно пише: *Perfecto et hodie Croatos ab Dalmatis et patria et loquendi ratione distinctos bene novimus*.

Исти католички клирик и књижевник из Славоније Матија Катанчић (1750–1825) написао је „први хрватски штампани пријевод СВЕТОГ ПИСМА“, како каже у ЕНЦИКЛОПЕДИЈИ ЈУГОСЛАВИЈЕ Иван Сламниг књижевник из Загреба. Али га Катанчић није звао *хрвајским*, већ каже да је то СВЕТО ПИСМО у језик славно-илирички изговора босанскога приношено“. (Дело изашло у Будиму 1831, после његове смрти).

В. Јагић у свом АРХИВУ ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ (9, стр. 580), каже да се кајкавски хрватски говор „у пређашним вековима заиста звао *словенски*, као што се и земља звала *Словенска краљевина* (Regnum Slavoniae)“ и он нарочито наглашава да то није био неки дијалекат, прелазни или мешани дијалекат, нити неки привесак словенског језика, или чакавског или српско-хрватске штокавштине, већ прави језик који је у литератури пуна четири столећа заузимао сасвим самостални положај.

IV.

Загребачки бискуп Максимилијан Врховац је циркуларом од 26 јуна 1813 позивао клир да прикупља „хрватске и славонске ријечи“ (Шишић, 55, стр. 130). Католички парох у Самарици код Бјеловара Јосип Ђуркевачки издао је 1826 књигу под насловом ЈЕЗИЧНИЦА ХРВАТСКО-СЛАВИНСКА (Шишић, 55, 131).

Није тврдио само Миклошић да су једини Хрвати чакавци, одн. да је само тај језик њихов, већ и многи други писци, међу њима и хрватски. Тако нпр. Станко Враз (16, стр. 157), који је писао 1843 године (20): „По праву (језику) то дакле иде име једино Харвате чакавце тј. ону грану јужнославенску, што треба у свом говору *ча* место *шѣа* или *кај*, а ти Хрвати станују од старине у Приморју, по већој страни приморских вароших, Задарском окружју и по отоцих приморских и далматинских“.

Хрватски књижевник и загребачки каноник Адолфо Ткалчевић-Вебер, који је живео од 1825 до 1889 писао је једном да „прави Хрвати преко Купе станују“ (23).

Неки од ових података су преузети од Ђерића, 16, стр. 157–8.

Хрватски филолог и вокабуларист Иван Броз писао је ово (60, стр. 164):

„Године 1857 написао је Ђуро Даничић, мимо Вука најбољи зналац језика хрватскога, разправу, у којој је показао разлике између језика хрватскога и српског, држећи нарјече чакавско за језик хрватски, а нарјече штокавско за језик српски, док му је нарјече кајкавско било особито нарјече језика словенскога. Бавећи се непрестанце око језика хрватскога, тај је велики учењак изучио све појаве језика хрватскога и историју њихову, као нико прије њега...“ (!!?)

Нашао сам негде да је у хрватском ГЛАСОНОШИ од год. 1862, бр. 15 писац житија бана Ивана Мажуранића казао: „...Они збороваху, да јесу и да остају Хрвати, али да не признају никаквог илирског језика, паче да они тога ни не разумевају – тога 'влашког језика'“.

Г р г а М а р т и ћ , једна од најистакнутијих личности из редова босанских фрањеваца у прошлом веку, песник, преводилац, летописац и политички радник, који се четрдесетак година 19 века појавио у српској штампи, обратио се 1858 године молбом Друштву српске словесности у Београду да му штампа рукопис речника турског језика. У архиву Српске

академије наука налази се и данас та молба која представља један од многих примера културне сарадње босанских фрањеваца са Србијом у време кад су Босна и Херцеговина биле под турском влашћу. „Имајући приговорљен један рјечник турскога језика нашим босанским или српским изговором по основима других рјечника истолмачен и за службу како учевнијем тако и простом реду народа удешен, а оскудјевајући за издање потребитим средствима“, пише фра Грта Мартић у својој молби, „узимај чест с пристожним почитањем вама високопочитана и благородна господо управитељи славног Друштва србске словесности пријавити се и понудити речени рјечник на расположење томе славном Друштву...“ итд.

Молба је упућена из фрањевачког манастира у Крешеву. Писана је ћирилицом и Вуковим правописом.

Гајевац Фран Курелац (1811–1874), многострани лингвиста, био је, према Божи Ковачевићу (32, стр. 96) „присталица тадашње филолошке школе која је под српским језиком подразумевала штокавско наречје, под словеначким кајкавско, под хрватским само чакавско...“

Проф. Јагић саопштава једно писмо које му је упутио 14 септембра 1876 проф. Валтазар Богишић (62, стр. 356), у коме овај пише:

„Јер ко су прави Хрвати? Да ли кајкавци западне три жупаније, или су Хрвати само чакавци далматинских отока као што је Даничић мислио, или су Хрвати оне насеобине у Угарској (и у Бургенланду) којих је песме скупно Курелец...?“

Ван тих предела Богишић не може ни да замисли Хрвате, а ови га данас званично прогласише Хрватом!

И велики далматински научник Натко Нодио је казао (21): „Срби зар штокавци, а Хрвати чакавци“.

Фрањо Фанцев, доцнији професор старије хрватске књижевности у Загребу, писао је 1907 о кајкавском дијалекту Копривнице и околине (84), и ту је казао:

„Народ се зове *хорваџи*, *харваџи*, *хрваџи* и језик *хорвацки*, *харвацки*, *хрвацки*. Али писани језик, штокавски, мора се разликовати од кајкавског. Ако се говори штокавски, кажу да се говори *јосџоцки* или *влашки*, а кајкавски, по просто, *јросџачки*, *бојечки*“.

Други тада млади слависта Мате Тентор писао је, опет у Јагићевом АРХИВУ (93), описујући острво Крес: „У Кресу нема ниједног обичног човека који уме писати хрватски, већ кореспондирају талијански...“

Језик се зове *ферваски*, али име *Хрваџи* или бар *Ферваџи* није познато. То је савим обрнуто од онога што је било на почетку нашег политичког

живота: после насељења ових предела прво је добивено политичко име *Хрваѝ* и тада се назив проширио на језик ... (Цитира Јагића (94).

Познати хрватски шовен др. Иво Пилар писао је 1918 под псеудонимом фон Сидланд (81, 318):

„Као и у свему другом, тако су Срби много јединственији од Хрвата и у језику. Они имаду заправо само два говора, екавски и иекавски, а оба су штокавска, те се међусобно разликују много мање него три хрватска нарјечја: кајкавско, чакавско и штокавско...“ Кајкавско нарјечје је неоспорно производ миешања етничке и језичне мјешавине Хрвата и Словенаца, између којих уобће нема јасне етничке границе...

„Кајкавщина је ограничена на банску Хрватску, и то на жупаније: загребачку, varaždinsku, modruško-rijechku и бјеловарско-крижевачку, а обиљежено је екавштином...“

(У Дубровнику је настао тзв. „макаронски језик“, тј. миешани језик из „хрватског“ и талијанског језика).

V.

У многим крајевима данашњи Хрвати називали су свој језик само *нашки*, и то у прошлом веку и почетком овог века. Ево неколико доказа:

Некадашњи руски конзул у Босни и историчар Александар Фјодоровић Гиљфердинг писао је пре мало више од сто година, пошто је био пропутовао целу Босну и Херцеговину, како се Срби православни осећају свуда једнако, знају шта су и свој језик називају увек *срѝски*. Онда додаје за католике нашег језика, које он конзенкветно назива *Србима катѝоличке вере*, ово (124, с. 126):

„Србин католик одриче све српско, пошто је православно, и не зна за српску отаџбину и српску прошлост. Код њега постоји само ужа провинцијална домовина; он себе назива *Босанцем*, *Херцеговцем*, *Далмајинцем*, *Славонцем*, према области где се родио. Он свој језик не зове *срѝским*, него *босанским*, *далмајинским*, *славонским* итд. Ако он жели уопштити појам о том језику, назива га *нашким језиком*. Он пита напр. странца: *Умијеште ли ви наши*. Но који је то *нашки језик* он не уме да каже. Он зато не зна да тај језик назове својим правим именом, јер он сам нема општу отаџбину, опште народно име. Ван своје уже области, у њега је само једна отаџбина: Римокатоличка црква...“

Хрватски филолог Марсел Кушар, професор и директор далматинских гимназија, писао је крајем прошлог века у репрезентативној едицији АУС-ТРОУТАРСКА МОНАРХИЈА (123), говорећи о далматинским наречјима:

„Словенски српско-хрватски дијалекат који влада у Далмацији зове су у устима тамошњег народа *хрвацки језик* у целој северној и средњој Далмацији и на острвима тог дела Далмације. У јужној Далмацији од Неретве па све до краја, као и на острвима Корчули, Ластову, Мљету и мањим окол Дубровника,

католици одговарају кад их неко пита како говоре само речју *нашки*...“ (док православни, по самом Кушару, кажу увек да говоре *српски језик*...

Код старих Дубровчана, каже Кушар највише су означавали језик као *словински*, термин који се у Далмацији први пут употребљава у једној латински састављеној повељи краља Петра Крешимира из године 1069“.

Слично тврди за садашњи Дубровник (на почетку овог века) професор Универзитета Матеја Крек, Словенац. Он пише у једној својој расправи (88, 236):

„Незаборавне ми осташе речи једног баркајола (возача чамца) у Дубровнику, кад сам га питао да ми објасни шта значи та реч *нашки* (како он језик назива). Он ми у пуном миру одговори: Господару, ми говоримо како нас је мати научила; да ли је тај језик српски или хрватски, о томе нека се споре господа“.

Још неколико гледишта из овог века, за време Прве Југославије и после ње.

Хрватски публициста и политичар Милан Банић писао је између два рата (38, стр. 148): „...Не само да су Срби продрли у најзападније дијелове Хрватске, него је Српство дало Хрватству нов прилив свјеже крви, унијело му је у менталитет дио своје тврдоће и свог активизма, ослободило хрватску народну душу: *н а м е т н у л о х р в а т с т в у с в о ј г о в о р ,* своју народну пјесму, добрим дијелом своје обичаје и навике...“

У збирци Лички ГРУДОБРАН (101), а у чланку уредника Божа Катилинића ЛИКА И ЛИЧАНИ стоји ово (с. 73):

„Срби у Лици говоре нарјечјем штокавским, говором ијекавским. Ја бројим Бриње и Оточац такођер у Лику. У та се два котара говори углавном чакавски...“

Стр. 75:

„Л и к о м у ужем смислу зовемо оне крајеве кроз које протиче ријека Лика и њезине притоке, То је она права Лика. У ширем смислу бројимо и Крбаву у Лику, а у најширем читаву бившу личко-крбавску жупанију. Босна и Далмација, па Уна Капела и Велебит затварају готово одасвуд Лику“.

У истој збирци у чланку Мила Старчевића ЕКАВИЦА ДРА АНТЕ СТАРЧЕВИЋА налазимо на ове податке (101, стр. 77): „У Лици не говори нико екавски: Срби су ијекавци, а Хрвати већином икавци и мање ијекавци...“

Старчевићева мајка је говорила ијекавски, како тврди писац, а сам Анте икавски, али је писао екавски! Стр. 79: Старчевић је прогласио екавицу хрватским наречјем, хотећи у првом реду да за хрватство спаси кајкавце и оне екавце који су по његовом мишљењу били најближи хрватству.

Претседник Хрватске сељачке странке и као неки вођа хрватског народа писао је почетком 1961 (у муслиманском листу СВИЈЕСТ који излази у Енглеској, што преноси канадски ХРВАТСКИ ГЛАС у броју од 13 фебруара) да му је мајка била Славонка. Њен отац је био негде од Славонског Брода,

а мајка из Винковаца. „Обоје су се сматрали до смрти Славонцима“, а баба Мачекова је „тврдила све до своје смрти да она говори славонски, а хрватски да говоримо ми Загребчани“... „Слично је било и са Далмацијом“.

Влахо Раић, Хрватски емигрантски писац износи у једној својој књижици (43) одјеке на његову ранију књигу (врло сумњивих квалитета) ХРВАТСКА И СРБИЈА, па на страни 44 наводи и ово:

„Др. Рудолф Баричевић, познати интелектуалац у хрватској емиграцији, написао је за мадридску ревију ОСОБА И ДУХ опсежан приказ о мојој књизи, у којем међу осталим вели: ...У вријеме обнове хисторијских истраживања, кад хисторизам почиње доминирати друштвеним знаностима, Хрвати заборављају и своје народно име, а Сабор расправља да ли хрватски језик треба називати *илирским, словинским, славенским, нашим или јуџославенским*. И није то било само напуштање хрватске склоности према хисторизму, него и губитак хисторијског памћења, без кога нема народне свијести...“

VI.

Досад смо наводили само словенске писце, претежно чак хрватске. Сад ћемо и неке стране, мада смо њих исцрпно навели у књизи СПОРНИ ПРЕДЕЛИ СРБА И ХРВАТА. Само мало пабирака.

Немачки филолог (слависта) из прве половине прошлог века Ернст фон Еберг (писао је само са иницијалима свога имена и мука је била пронаћи његово право име), издао је још 1837 књигу о историском прегледу словенских језика и књижевности (98).

Говорећи о српском језику на страни 81, Еберг пише:

„Српски језик говори готово пет милиона лица и он се простире, са малим дијалектичким отступањима, преко турских и аустријских провинција Србије, Босне, Херцеговине, Црне Горе и Далмације, Славоније и источног дела Хрватске. То је, даље, идијом хиљада које су се, због турског притиска иселиле и населиле се на југозападној обали Дунава од Земуна до Сент-Андреје код Будима. Један дијалекат тога језика, који ипак показује знатна отступања, говоре Бугари...“

На стр. 100 каже да Славонци говоре скоро исти језик који и далматински Срби, а на стр. 101 да Хрвати имају два језика: у Војној Хрватској говоре „далматинско-српски дијалекат са незнатним отступањима, а у Провинциској Хрватској близак Словенцима.“

У некад водећем немачком часопису за иностранство стојало је у једном напису о „Јужнословенским Илирцима“ (33) и ово:

„Српски, илирски, славонски и далматински језик, то је један исти језик... Народ који хрватски језик говори припада ипак српском народном стаблу које броји више од пет милиона душа...“

„Према томе, Јужни Словени које зову *Илирцима* нису Илирци, нити говоре илирски језик... него српски језик, који у Славонији називају *славонским*, у

Далмацији такође далматинским језиком, а од кога је хрватски језик опет само један дијалекат“.

У једном информативном приказу словенских језика немачки филолог Рудолф Рост писао је 1867 у часопису ГЛОБУС (7, стр. 82): „...3) Српски језик. Предео овог језика простире се преко турских и аустријских покрајина Србије, Босне, Херцеговине, Црне Горе и Далмације, преко Славоније и источног дела Хрватске.“

Затим говори са највећим похвалама о лепоти српског језика, што смо пренели у једној другој књизи. Потом Рост класифицира:

„Српски језик се дели на три дијалекта:

- а) Херцеговачки дијалекат, који говоре Срби настањени у Херцеговини, Босни, Црној Годи, Далмацији и Хрватској, и још у Србији од Мачве до Ваљева и Карановца (Краљева);
- б) Ресавски дијалекат, који је својствен Србима у осталим деловима Србије, нарочито у Браничеву, Ресави, Левчу, на Горњој Морави, у Параћинском крају и у Црном Потоку до Неготина;
- в) Сремски дијалекат који је код куће у Срему и Славонији, у Бачкој, Банату и Средњој Угарској, у Србији између Саве, Дунава и Мораве.“

Затим писац описује:

„4) Хрватски језик. Овај влада у жупанијама загребачкој, крижевачкој и вараждинској са околним пределима, и приближује се више словеначком него српском...“

У ЕТНОГРАФИЈИ ЕВРОПСКОГ ИСТОКА, нарочито Балканског полуострва, од Дифенбаха писало је 1880 (34, стр. 80): „По језику и народности припадају српском племену Хрвати и Словенци, који су одељени наречјем и политичком географијом.“

Да је страна наука језик Далматинаца сматрала српским, поред многобројних навода у књизи СПОРНИ ПРЕДЕЛИ СРБА И ХРВАТА, ево још неких:

Велики немачки историк Јохан Кристијан фон Енгел (1770–1814), који је дао прву солидну историју Срба и кога Јиречек сматра својим претходником, а такође и историју Бугара и Хрвата, каже у том истом делу (95):

„Ако неки писци, као нпр. Златарић у предговору својих песама, Млеци 1597, назива далматинско-илирски (српски) као *харвацкиј језик*, то није тачно говорио. То се догодило само због политичке повезаности са Хрватском“.

Ми смо то директно пренели од Енгела. Али неће бити на одмет указати да је то исто запазио и нагласио католички каноник Дубровника дум Иван Стојановић. Он каже: „Познати повјесничар Енгел кори Златарића што језик Далмације зове *хрвајскијем*, те каже да је то посве криво, пошто је тај језик чисто српски, а да се име *хрвајско* спомиње само ради тога, што је Далмација била неко вријеме у политичкијем свезама с Хрватском ради Угарске“ (40, 206).

И други велики немачки историк Лудвиг Албрехт Гебхарди (1735–1802), који је још пре Енгела у својој ОПШТОЈ ИСТОРИЈИ (96) дао доста места Србима, казао је и ово: „Језик данашњих Морлака је више рашки него хрватски“.

Никола Томазео, италијански велики писац (1802–1874), родом из Шибеника, који је стално тврдио да се у Далмацији говори српски, каже у својој књизи ДАЛМАТИНСКО ПИТАЊЕ... (36, 32):

„Далмација је боље сачувала сопствени језик него Хрватска сопствени устав. Некакав устав бољи него што је хрватски, Далматинци, иако тако мали, могу да га замисле. Хрвати, пак, не могу да створе од себе језик чишћи и јачи од онога који Далматинци говоре и на коме народ пева“.

На страни 48 каже да се у Далмацији, поред италијанског, говори и „словенски, веома лепо на континенту, мање чисто од острвљана...“ Сад хоће да имају и „хрватски“ начињен од „Хрватотвораца“ (Проатифицанти).

VII.

Кад све ово прочитају, читаоци ће бити јамачно јако разочарани. Тада тек неће ништа знати шта је то био и који је био хрватски језик до Препорода илирског. У ствари, то је био наш циљ да ово покажемо и докажемо. Ни Хрвати нису били начисто о томе, ни наука словенска ни страна. Свак се колебао, свако се преомишљао, свако је нешто друго узимао као „хрватски језик“. Ово је све требало навести да би се разумело основна идеја и интенција лица која су прокламовала и извела „Илирски Препород“.

Мада се сви наведени писци не слажу у томе који језик треба сматрати хрватским, они сви без изузетка, бар до „Илирског препорода“ а и знатно потом, искључују штокавштину од хрватског језика. Ниједном једином писцу од ранга (а ни ма ком другом по нашем сазнању) није пало на памет да иједан део јужнословенских штокаваца прогласи за Хрвате. Сви одреда их приписују Србима. Све до „Илирског препорода“, па и две-три деценије потом. Док тај „Препород“ није почео да пушта плодове!

Говорећи о Фридриху фон Сидланду и Загребачкој парници хрватски писац „фон Сидланд“ кука (8, стр. 301): „На страни Срба бејаше службена знаност, према којој су заправо Срби сви они који говоре штокавски...“

Српски филолог, професор Београдског универзитета Др. Василије Ђерић, писао је пред Први рат (16, с. 15):

„Откад има у чакаваца народних споменика, звали су они себе *Хрваџима*, а свој језик *хрваџским*. А сви су штокавци од најстаријих времена до XVI века звали себе *Србима* и свој језик *српским*...“ Тек у том и следећем веку неки к њ и ж е в н и ц и „употребљавају вештачка имена *илирски*, *илирички*, *словински*“. Али јамачно само католици (ЈМК).

VIII.

Има писаца, чак веома угледних и стручних, који не признају (тј. нису признавали) посебну екзистенцију хрватског језика ни до „Илирског Препорода“. Једни од њих су ћутке преко њега прелазили у навођењу свих словенских језика, други су изречно тврдили да је то само дијалекат српског језика, трећи су чак јавно износили мишљење да је то искварени, дегенсисани дијалекат српског језика. Итд. Неколико примера ће то најбоље показати.

Али, пре него бисмо изнели нешто података које смо сами скупили (а те податке смо ретко сакупљали), пренећемо шта о томе каже најомиљенији хрватски писац др. Иво Пилар, у својој под псеудонимом Л. фон Сидланд објављеној на немачком а и после хрватски преведеној књизи о јужнословенском питању (8, с. 192):

„Г. 1885 издао је Миклошић у Бечу свој СКРАЋЕНИ РИЕЧНИК ШЕСТ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА (9). Хрвати се ту не спомињу. 1890 изда професор Ржига у Москви дјело СИНТАКСИС СЛАВЈАНСКИХ ЈАЗИКОВ. У тој књизи обрађују се ови језици: старословенски, руски, пољски, лужичко-србски, чешки, словенски, србски и бугарски. Хрватски се језик ту и опет не спомиње. А ја мислим да је тај наставици славенски државотворни народ заиста заслужио да се бар спомене.“

Сидланд са огорчењем пише даље (8, стр. 291):

„Год. 1914 објелоданио је славни славист у Хајделбергу А. Лескин ГРАМАТИКУ СРБСКО-ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА (11) у којој се налази овај одломак: ‘Разним политичким промјенама изтиснута су племенска имена и надомјештена именом *Срби*, које је сада скупно име за славенске становнике Црне Горе, Јужне Далмације, Херцеговине, Босне, пријашњег турског Косовског вилајета... краљевине Србије, Славоније, Сриема и Баната“.

Са своје стране узвикује „Сидланд“: „И тај славни научник не може се ослободити скрбничтва великосрбских мисли“!!! Затим, опет са жалошћу тврди: „Наравски да у Француској и Енглеској није боље“. Мало пред тим каже: „Исто тако изгледа читава славистика која све до данас почива на радовима Добровског, Шафарика и Миклошича.“

Разуме се: сви су они под туторством Великосрба, малтене плаћени, ако не признају хрватске мегаломанске тежње.

Нешто мало треба још рећи о тим писцима. Миклошич и Лескин су били највећи слависте XIX века.

Франц Миклошич, рођен 1813 у данашњој Словенији, умро у Бечу 1891, где је био први професор Славистике и ту дисциплину развио тако, да је Беч сматран као један од главних центара Славистике у свету. Његове студије су и данас без премца.

Аугуст Лескин, слависта, рођен у Килу 1840, умро у Лајпцигу 1916. Предавао је у Гетигену, Јени, Хајделбергу, Лајпцигу. Сви су се немачки

универзитети надмећали да га добију у свој склоп. Нарочито су му незаменљива дела о старословенском језику.

Иво Пилар, 1874–1933, живео је у Босни, у Тузли као адвокат. Познат као опасан србождер. Сав се посветио пањкању Срба под видом науке.

Сад долази неколико података које смо сами сакупили. Прво од Фредерика Густава Ајххофа, француског филолога и књижевника рођеног у Ле Авру 1799, где се настанио био његов отац трговац из Хамбурга.

Тај Ајххоф, „библиотекар француске краљице“, како се означаио, издао је 1839 једну ИСТОРИЈУ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ. (85). О хрватском језику се овако изражава (стр. 72):

„Хрватски, кога неки пут сматрају као један засебан и различит језик, није у ствари ништа друго него секундарни дијалекат, који говоре у словенским колонијама разасутим на границама Аустрије и Турске, и које су све једнако лишене културе. Он се с једне стране приближује српском језику, а с друге виндском, између којих се налази подељен.“

Стр. 215:

„Хрвати, иако образују један различит народ који је уживао и ефемерну владавину у борбама против царства грчког и германског, често су били дељени и мешани са осталим словенским племенима, да не само што нису могли да продуцирају народну литературу, већ је и сам језик њихов изгубио свој карактер и асимилиран је, у оба његова дијалекта, с једне стране од српског а с друге стране од крањског језика. Они су међутим мислили да морају преузети посебан начин писања. Међу малим бројем писаца овога народа, мора се истаћи Бучић...“

(О српском језику и српској књижевности писац се изјашњава речима највише похвале.)

Чувени немачки лингвиста Јохан Северин Фатер писао је 1847 (68, с. 211):

„Језик правих Хрвата или Хорвата у југозападној Хрватској, који се зову такође *Илирци*, нагиње српском језику; становници Провинцијалне Хрватске, пак, у околини Загреба, између Саве и Драве, говоре један дијалекат који припада вендскоме (словеначком) народу.“

Један немачки научник, Розен, писао је у угледној „Немачкој Ревиви“ за 1880 (99) ово:

Стр. 80:

„Српском народном и језичном кругу припадају Хрвати и Славонци, који су се одвојили дијалектом и политичком географијом. ... Према Миклошичу језици Хрвата и Словенаца, нарочито у градовима, под утицајем су српског језика (у ужем смислу).“

Један од највећих светских лингвиста (индогерманиста), Фридрих Карл Брукман, професор у Лајпцигу (1849–1919) писао је у једној од својих

многобројних књига упоредне науке о језику крајем прошлог века (15, стр. 19):

„Словенски језици растављају се на једну источно-јужну групу и једну западну групу... Прва група се састоји из руско-бугарског и српско-словеначког (или илирског).“

Стр. 20:

„Српско-словеначка група обухвата прво српски у ужем смислу и хрватски у другом и словеначки.“

Проф. Виганд у Лајпцигу казао је у једном свом популарном универзитетском предавању крајем прошлог века, говорећи о националним стремљењима балканских народа (10, стр. 17): „Такозвани хрватски (језик) није ништа друго него српски написан латинским словима...“

У ВЕЛИКОМ УНИВЕРЗАЛНОМ ЛЕКСИКОНУ XIX ВЕКА Пјера Ларуса (12) налазе се ови ставови под речју *срѣски* (док реч *хрвајски* за ознаку језика у њему не постоји):

„Српски се говори у кнежевинама Србији и Црној Гори, у турским провинцијама Босни и Херцеговини, у аустријским провинцијама Далмацији, Хрватској, Славонији и Банату. Становници свих ових земаља, раздвојени каприсом судбине, нису ништа друго него делови (фракције) једне исте народности и могу да се обележе под општим именом *Срба* (et pouvaient etre designes sous le mot general des Serbes). Према томе се српски говори такође у делу Угарске и у половини Искре, Шлајхер сматра хрватски и словеначки, поред српског, као субдизвије фиктивног језика који назива *илирски*. У ствари, српски и словеначки су различити језици. Што се хрватског језика тиче, то није него један искварени дијалекат српског (un dialecte patois serbe). Главни дијалекти српског језика јесу: херцеговачки, рашки, сремски и хрватски.“

Аустриски етнограф Фридрих С. Краус, рођен у Славонској Пожези, писао је између осталог (117):

„(После битке на Косову пољу) Турци су Балкан само политички, а не социјално освојили. Један знатан део Јужних Словена српског племена разбежао се у Далмацију, у Приморје, у Хрватску и Истрију, и на далматинска острва. Тако је постепено порастао један насип против романизирања Далмације и германизирања Хрватске... С друге стране почео је хрватски дијалекат помало да се утапа у српски, који је показивао већу животну снагу и пунији звук, да би коначно сасвим се скоро у њ утопио. Кад се данас говори о хрватско-српском или српско-хрватском језику или литератури, то треба под тим разумети славенски дијалекат српског племена и књижевност састављену у том дијалекту.“

И Валтазар Богишић је у једном писму писаном Ватрославу Јагићу, како овај саопштава у својим МЕМОАРИМА (62, стр. 356) тврдио да су у Босни и околини Хрвати примили од Срба језик и песме. Он дословно каже: „Хрвати попримише малопомало српско нарјечје, па и пјесме, јер и у Босни

и у Дубровнику, гдје су старе пјесме живеле, сада нема него д е с е т а - р а ц с р п с к и “.

Ми смо у почетку овог излагања о игнорисању хрватског језика у словенској науци (у Славистици) навели Франца Миклошича према Иву Пилару. Овај, опет, то изводи из само једног дела проф. Миклошича.

И у другим својим делима је Миклошич потцењивао или чак игнорисао хрватски језик, мада је стално тврдио да је то језик различит и одвојен од српског.

Тако је у својој студији о страним речима у словенским језицима објављеној 1862 (107) навео стотине примера из српског језика и само појединачне из хрватског, као нпр. *шанеч*, *шанец*. Све речи које имају Срби он је означио као српске, без обзира имају ли их и Хрвати, а само оне речи које Срби немају обележио је као хрватске. Нпр. код речи *виџез* стоји серб., код речи *шудешки* (тако у Дубровнику означају немачки) стоји серб. Итд. Још више то важи за студију СЛОВЕНСКИ ЕЛЕМЕНТИ У АРБАНАШКОМ (113), изданој мало доцније. То је разумљиво, јер Хрвати нису имали везе са Арбанасима. Но и у даљој расправи СЛОВЕНСКИ ЕЛЕМЕНТИ У МАЦАРСКОМ (91) налази мноштво српских речи преузетих од Мацара (још више словеначких) а веома мало хрватских иако су били толико векова заједно па имали чак и „угарско-хрватске“, пардон: „хрватско-угарске“ краљеве.

Тако исто поступа Миклошич у расправи СЛОВЕНСКА ИМЕНА МЕСТА ИЗ АПЕЛАТИВА (108). Тамо нпр. стоји: „Венедиг се звала код Срба исто тако *Бенейци*... данас *Млеци*, код Словена *Бенейки*“.

Хрвате уопште не спомиње. Још више у Глосару студије О ДИЈАЛЕКТИМА И ЛУТАЊИМА ЕВРОПСКИХ ЦИГАНА (109). Све су то студије изашле у издањима бечке Академије наука, и све сам пажљиво проучавао, али нажалост не могу тако опширно да своје белешке преносим. Наведени примери довољно јасно показују какав је углед имао „хрватски језик“ код најутицајнијих стручњака Европе средином прошлог века, неколико деценија иза „Илирског Препорода“.

Завршићемо једном колико интересантном толико и пикантном изјавом Николе Томазеа, кога Хрвати проглашују Хрватом.

Велики италијански писац Николо Томазео, родом из Шибеника, први је многе комплименте српском језику. Неке смо од њих навели у другој књизи (О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ). Овде ћемо само пренети шта је рекао о хрватском језику том приликом и то у његовом чувеном Речнику ИТАЛИЈАНСКОГ ЈЕЗИКА. Чак и у најновијем издању тога Речника из 1929 стоји ово (97):

„Српски језик... је један од четири идиома, не дијалекта, словенских народа... Говори се у Босни и Херцеговини, Загорској Далмацији и у Србији. Хрватски дијалекат, као и њихова раса, само су дегенерација.“ (Il dialetto croato, come la razza, e una degenerazione).

II. Разноврсна наречја и правописи „хрватског“ говора

Видели смо нико живи није могао са сигурношћу утврдити до пре сто година шта је то хрватски језик. Најкомпетентнији стручњаци нису се у томе слагали, а ни сами Хрвати нису о томе били начисто. Ако се један дијалекат сматрао хрватски, тај хрватски карактер је оспораван другом, разноврсном дијалекту.

Но не само то: и у оквиру једног дијалекта било је тако различитих говора да се људи нису међу собом разумевали. А „Илирски Препород“ је све то прогласио као непосредни хрватски језик!

Изнећемо о томе неколико података из самих хрватских извора; навешћемо Хрвате како су се жалили о мноштву хрватских наречја. И то ћемо навести писце из три века, почевши од седамнаестог.

На малом делу преостале Хрватске из друге половине XVII века, Павле Витезовић налази мноштво дијалеката. Ево шта о томе пише његов биограф такође хрватски мегаломан проф. Вјекослав Клаић (57, стр. 107):

„Кад он на територију тадањих остатака краљевине Хрватске и Славоније разликује више нарјечја, као словенско или словинско, онда мајдачко, посавско, подравско, приморско и крањско: сјећамо се да је пред њим већ г. 1662 Хабделић исто тако познавао та нарјечја, те их називао: *безјачко* (око Вараждина), *мајдачко* (између Саве и Купе око Јастребарскога), *соларско* (приморско) и *шукавско* (крањско)...”

Интересантно је да се ниједно од тих „наречја“ (дијалеката) не зове *хрвајским*.

Павле Ритер Витезовић наводи речи задарског каноника Занетића (јамачно Цанетиа), али не стоји из које године, но свакако пре 1700 (57, стр. 144): „Колико градова у овој крајини јест, могу рити да тулико врести језикова или говорења јест, и сваки својим законом особито говори, тако да сви Хрвати јесмо, а да један другому сваку бесиду не разумимо“.

Три наведена писца су из три разна краја садашње Хрватске: Јурај Хабделић је из Хрватског Загорја (рођен у Туропољу 1609, умро у Загребу 1678), био је језуит и директор Језуитског колегија у Загребу. Павле Ритер, који је сам себе презвао Витезовић (похрвативши своје немачко име) био је из Хрватског Приморја (рођен у Сењу 1652, умро у Бечу 1713). Каноник Занетић је био Далматинац. У свим тим пределима је владала разноврсност наречја да се на размаку од неколико десетина колометара људи нису више разумевали мада „сви Хрвати јесу“.

Тако је било и у другим пределима данашњег „хрватског језика“. Ево неколико даљих примера.

У својој студији ИЗ ПРОШЛОСТИ ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА написаној 1864, саопштава Ватрослав Јагић (69, 52) да „Добретић 1782 приповиједа“ да смо сви „славнога или илиричког језика“ али да је ипак тешко свакоме угодити,

јербо „шкољари на један начин говоре, на други градови покрај мора, на други Далматинци који су далеко од мора, на други Дубровчани...”

Нажалост немам података о самом Добретићу, али мора да је био приморац. Сад један стари (недатиран) податак из Босне.

Хрватски литерарни историк Драгутин Прохаска пише 1911 (35, с. 2):

„Један босански францисканац из Велима (бискупија Скрадин) пише: ‘Драги читаоче, имај обзира према мом језику, јер је тешко у нашем језику писати латинским словима. Сем тога, наш језик се говори на више начина, у свакој држави друкчије, тако да људи једва разумеју један другог. У Босни се говори на један начин... Хрвати говоре на четврти начин, Дубровчани на пети, Далматинци друкчије...’“

Ту Србе није споменуо. Пошто је овај цитат преведен са немачког (ретрадуциран), не мора бити буквално истоветан са пишчевим говором, али је то по садржају.

Словенски филолог, похрваћен Чех Драгутин Прохаска пише у Јагићевом ЗБОРНИКУ (70, с. 557), имајући у виду 18 век:

„Многи говоре о неком утјецају Дубровчана на Славонце, но исправније је остати при чињеницама које нам потврђују само слабо додиривање. Не прелазе у Славонију из Дубровника, ни из Далмације, смјерови књижевни, него само поједина мјеста, цитати, реминисценције. Зашто је тако, то довољно разјашњује велика разлика културна тамо и овамо. А дијели обје књижевности и разнолико нарјечје. Особито далматинска чакавштина, натруњена талијанизмима, туђа је и неразумљива славонској штокавштини нашараној турским, мађарским и њемачким провинцијализмима. И политичко одијељење спријечавало је међусобни саобраћај. У Славонији јак је нада све културни утјецај њемачки; пред њиме ишчежава сваки други.“

II.

Није само говорни језик код Хрвата био скроз различит, већ им је неједнак и различит био и правопис употребљаван од малобројних писмених лица (та малобројност је била општа појава, једнака и код Срба).

Хрватски историчар књижевности Антон Барац, за време последњег рата уредник (усташке) ХРВАТСКЕ ЕНЦИКЛОПЕДИЈЕ писао у Енциклопедији СХС (83) да су раније у хрватским пределима „писци различитих крајева писали и различитим правописима, па је сваки наш крај живео одвојеним животом, и културна настојања у једном крају слабо су наилазила на одзив у другом.“

Пре Илирског покрета код Хрвата који су се служили латиницом нису стварно постојале неке посебне норме у погледу правописа. Писало се како је ко знао и умео, са пуно неуједначености. Поједини гласови, специфични нашем језику, обележавани су на неколико различитих начина. С се, на пример, могло да пише истовремено као **с**, **z**, **cz**, **cs**. Често је један исти писац у једном истом тексту обележавао исти глас недоследно – различитим сло-

вима. За углед су служила у првом реду два посебна типа латинице – венецијански и мађарски тип, али је било и произвољног измишљања слова код појединаца.

Ипак су се углавном писци из Далмације и Приморја служили италијанским правописом, они из уже Хрватске мађарским и немачким.

Јернеј Копитар је у већ цитираној својој студији (Поглед на словенске књижевности..., 6) казао како је ранија „литература католичких Словено-Срба“ „у Дубровнику, у Далмацији, Босни и Славонији“ која је била објављена „латинским писменима“ штампана „по разним теутонским комбинационим системима“. Он ту литературу није признавао за хрватску, али се ради о литератури коју данашњи Хрвати ревиндицирају за себе и на коју тобоже надовезују своју садашњу.

III.

Да би се добио само један мали појам како је изгледао хрватски језик, нарочито писани хрватски језик, пре прихватања српског језика, даћемо неколико примера, по могућности из разних крајева, неке чак и у оригиналној ортографији, мада немамо сва слова за адекватно репродуковање.

Прво један из Хрватског Приморја, из краја скоро чакавског. Писац је Сењанин, већ мало пре цитиран.

Почетком XVIII века (негде око 1702 године) жали се Павао Ритер Витезовић на неједнакост и неуравнотеженост хрватске ортографије. Да се види како је он то описао, изнећемо тај став одн. почетак његовог ПРИПОМЕНКА дословно (из књиге број 57, страна 171):

„Najdes, moj Stavcse, v' ovih mallih knyishicah i pismo i ricsi nikoje, nad kimiches misliti, jesuli pravo pisane? jesuli pravo Hervatske? Stose pisma dostoi; nenajdoh jos niednoga Pisca ni Knyishnika koi bi s' mallochom Diacskih aliti Latinskih slov obilve Hervatskoga nassega jezika dobro ili pravo pisal...“

Ја бих то овако превео (не гарантујући пуну тачност): „Наћи ћеш, мој читаоче, у овим малим књижицама неко писмено или неке речи о којима ћеш сумњати да ли су правилно писани и да ли су чисто хрватски. Што се писања тиче, ја не нађох ниједног писца ни књижевника који би са лакоћом ђачких или латинских слова добро и правилно исписао обиље нашега хрватскога језика...“

Ово смо прво навели, јер у цитираном ставу Ритер-„Витезовић“ говори баш о мноштву дијалеката и разноликости писања у XVII и XVIII веку. Сад један знатно старији став, али, нажалост, већ ортографски поправљан.

Изнећемо неколико ставова из прве половине XVI века из „хрватске редакције“ ЛЕТОПИСА ПОПА ДУКЉАНИНА од Марка Марулића и Дмина Попалића, и то после амандирања од стране проф. Ферда Шишића, који је, сходно захтевима науке, још текст штампао „данашњом ортографијом и

интерпункцијом.“ Па ипак ћемо пренети један део тог текста сасвим с краја, и то онај где описује како су Хрвати убили свога краља Звонимира. Затим стоји (13, 415):

„I nevirni Hrvati vazeše zlu misal i nepravden svit, i meju sobom zlo više učiniše, i sebi i ostatku svome rasap i vičnje pogrgjenje. I tako počese upiti kakomo Židove vapiše na Isukrsta... I tako sramotni i nevirni Hrvati počese govoriti, vapijući kako psi ali vuci... I ne inako, nere kako psi na vuke lajući kada idu, tako oni na dobroga kralja Zvonimira, komu ne daše ni progovoriti, nere z bukom i oružjem počese sići njega i tilo njegovo raniti i krv prolivati svoga dobroga kralja i gospodina, koji ležeći u krvi izranjen veličinu bolizni, prokle tadaž nevirne Hrvate i ostatak njih bogom i svetimi njegovimi, i sobom, i nedostojnom smrtju njegovom, i da bi veće Hrvati nigdar ne imali gospodina od svoga jazyka, nego vazda tuju jazyku podložni bili...“

Пошто је ова рецензија настала у Далмацији, за коју сви слависте тврде да говори српски, текст је несумњиво Србима разумљивији него претходни (то није текст самог Дукљанина!!!). Садржина његова је веома интересантна, па је и то био разлог да се овај текст пренесе. Оригиналан спис Марулића ми нисмо имали у рукама, већ само овај правописно амандиран од проф. Шишића.

У Загребу су крајем XVIII века, за време Француске револуције, певале разне „револуционарне песме“ (а и друге, антиреволуционарне). У једној од тих „револуционарних“ налазе се ови стихови:

Закај ишли би Хорвати
Прот Французу вовејвати
Ки вас нигдар ни збантувал
Как вас сваки бу валувал.

Једном је Јаша Продановић, као професор Друге мушке гимназије у Београду, донео на час философије у VIII разреду једну тек објављену расправу доцента за философију на Универзитету дра Драгише Ђурића, прочитао и казао да даје грош свакоме ономе ко је разуме. Ја дајем долар сваком Србину ко ове стихове разуме! А тобоже смо један језик!

Димитрије Руварац (31, 85) наводи и неколико ставова из писања Франа Коритића, жупника (пароха) у Ивањској, али, нажалост, не наводи време кад је то писано. Ипак ћемо их пренети, не само ради илустрације писања хрватског пре Илирског препорода, него и ради садржаја ових ставова (из којих ће се видети да су се Хрвати служили ћирилицом до доласка Језуита почетком XVII века):

„Do vpeljanoga v Horvatsku zemlju leto 1607 tak nazvanoga tovaruštva jezuševoga bi moglo reći se da Horvatov velika stran ili pravemi slovenskimi slovami, koje Rusom i Srbijem grčke crkve vu običaju, i koje k grčkem vno spodobne su; ili pak da slovami tak nazvanemi ćirilicami od sv. Ćiriluša, kak poveda se, izmišlenimi, ter Dalmatincem i Bošnjakom katolikom glagolitam navadnemi knige

negda svoje i pisma zpisavali jesu; i da anda jezuiti, kojem všačko domovne mladosti v navukah nastavljanje i v držanjih vpitomljenje bilo je zručeno, prvi počeli su na mesto slov materinskomu jeziku privlagodjenih, stranske latinske poanjviše vpotrebuvati i počinsji vjeljivati s toga more biti zroka, da kak ovakven redov kot-rigom bilo bi obično, rimokatolike od one grčke crkve i vu tom odlikuje, ter i na taj način bi veliku svoju proti pravoverju osvedočiti goručnost.“

Ово је свакако писано после „Илирског препорода“, јер писац употребљава дијакритичке знаке усвојене од Гаја (према чешком правопису). Вероватно је то било у другој половини XIX века.

Сад примере из кајкавског подручја, али преузете баш из Гајеве ДАНИЦЕ ХРВАТСКЕ, СЛАВОНСКЕ И ДАЛМАТИНСКЕ, коју је почео да издаје јануара 1835. Примери су узети из књиге проте Димитрија Руварца (31, с. 76).

У 1. броју DANICZE на првом месту налазила се песма под насловом:

Danicza

„Z Daniczum
Szelan v zemlyu plug zabode,
U razrese drachne plode;
Da sze zterni z nye podigne,
Pune lati k zemlyu prignu.“

Ову је песму певао Драгутин Раковец, кајкавац. У 7. бр. је певао Људевит Вукотиновић песму под насловом:

Rastanak od lyube

Zdravo mi oztala mila
Ke szi nebo mi odkrila.
Dusnost pelya me z tvog raja,
Szamo kip me tvoj zprejava
Vu szamochu ladanysky.

Сам Људевит Гај, који је после створио „хрватски“ књижевни језик жали се у својој тек покренутој ДАНИЦИ ХОРВАТСКОЈ, СЛАВОНСКОЈ И ДАЛМАТИНСКОЈ како други народи напредују јер у своме језику објављују научне, белетристичке и журналистичке ствари, док код Хрвата то није случај. Да се види како је тада писао сам „препородитељ“ Гај ми ћемо пренети буквално његову изјаву из броја ДАНИЦЕ од 20 листопада (октобра) 1834, а према Руварцу (31):

„Вси скоро Еуропеански народи ву знаностјах и навукех вре так далеко доспели су, да се при њих материнском језиком писане књиге и новине не само ву змножних дворех, него дапаче вре ву истех припостех кућах штеју и прешти-мавају. Ни ли анда скрадње време, да и ми котерах славни пређи, какти целе Еуропе хранитељи и чувари чез внога стољетја свеудиљ оборужани за свега чловечанства препород хребрено скознували су...“

IV.

Гај је реформисао и уједначио такође правопис хрватски, што му се такође мора уписати у заслугу. Иначе, разуме се, не би дошло до јединственог хрватског језика. Ту није преузео ништа српско, нити је Србе имитирао, јер су ови имали ћириловско писмо. Али, с једне стране, Гај је покушавао да уведе и српску ћирилицу, а с друге његова правописна реформа, нарочито прихватање дијакритичких знакова, преузео је од Чеха и Пољака. Опет ништа хрватско. Па ни ту није уједначење спроведено до краја као у српској ћирилици. Нешто мало „фактографије“.

Гај је, као што смо видели, увео српски штокавски дијалекат као општи хрватски књижевни језик, а имао је у плану да уз штокавски говор уведе и ћирилицу по Вуковој реформи, али се томе успротивио један део његових најближих сарадника.

Кад је задржао латиницу (да ли вољно или невољно, не знамо), он ју је такође „реформисао“ и уједначио правопис по принципу да сваки глас треба да има само једно слово, угледајући се на чешки правопис.

Узимајући за узор чешку и пољску латиницу Гај је увео у азбуку Хрватска слова: *ć, č, š, ž* и низ других, која су касније изашла из употребе.

Ова је реформа после преиначена у неколико предлозима Славонца Вјекослава Бабукића (1812–1875). Он је био Гајев саветник и помагач у решавању језичких проблема (године 1836 објављена је његова чувена ОСНОВА СЛОВНИЦЕ СЛАВЈАНСКЕ НАРЕЧЈА ИЛИРСКОГА). Као и Гај, и он се бавио питањем реформе латинице. Одбацујући Гајев принцип да се сваки глас обележава ј е д н и м словом, он је предложио обележавање појединих гласова спојевима од два знака: – *nj* (= *њ*), *lj* (= *љ*), *dj* (= *ђ*). Његов начин писања био је врло популаран код Хрвата још од почетка; временом је он потпуно потиснуо Гајеву ортографију. И данас се још у латиници пишу у неким случајевима за један глас спојеви од два слова према Бабукићевој реформи, иако је било покушаја да се писање упрости у духу Гајевог правописа.

Ранији језик виших слојева Хрватске

I.

За последњих неколико векова пре „Илирског препорода“ у свим пределима данашње Хрватске био је страни а не хрватски, не уопште словенски званични језик. Сви истакнути слојеви Хрватске, који су сачињавали народ у тадашњем државно-правном смислу (у Посавској Хрватској то су били племићи и свештеници), говорили су такође између себе и споразумевали се страним језиком. Прецизне податке ћемо изнети мало за овим, пуштајући друге, углавном стране (не српске) писце да се о томе изјасне.

И у првобитној Хрватској, средњевековној, није био хрватски званични језик, већ латински. О томе пише највећи хрватски историк Фердо Шишић (13, стр. 133) да је за разлику од Бугарске и Србије „где је увођењем у цркву словенског језика он постао и остао стално ј е д и н и м књижевним језиком у читавом народу“, „у Хрватској је словенски језик, поред доминантнога латинскога, само животарио, и не обзирући се још наполе на љуту борбу Латина и њихових приврженика против његове екзистенције. Ово доказује крупна чињеница што се досада из читава времена хрватске народне династије од 900 до 1100, дакле за пуних двеста година није нашао баш ниједан профани запис, па чак ниједан натпис уклесан у камен словенским језиком, док их на латинском има сразмерно много.“

Кад је престала хрватска државна самосталност, још мање се могло очекивати да ће званичан језик бити домаћи, хрватски.

Нас, усталом, далека прошлост овде и не интересује, већ она која је била од утицаја на данашњост, нарочито на појаве које се имају у овом делу претрести. Неколико језика долазе овде у питање, само не хрватски.

Хрвати стално трубе о њиховој хиљадугодишњој државности, чак непрекидној и непрекидној до 1918. А у тој њиховој држави, сваки језик је могао доћи до изражаја сем хрватског.

Далмација није сачињавала саставни део Хрватске, то сви знамо. Она је неколико векова била под Млецима. Да је званични језик био италијански, и то знамо. И то је логично. Али да се сва друштвена елита католичка, сав горњи слој, сам служио италијанским језиком (за разлику од православних, који су увек и свагда српски говорили), то није сасвим логично ни само по себи разумљиво. Па ипак је тако било.

Ево шта о томе други кажу, у првом реду Хрвати сами. Ми се нећемо држати хронолошког реда писаца, већ ћемо пре свих других цитирати проф. Ферда Шишића, најбољег хрватског историчара, јер се код њега налази и историјат целог предмета.

II.

После Пожунског сабора целокупне Угарске, који је одржан новембра 1805, и који је први пут увео обавезан мађарски језик као званичан „унутар граница Угарске“, „састао се Хрватски сабор у Вараждину (28 нов.) а тај закључи на извјештај својих пожунских посланика да у овим краљевинама (Д.Х.С.) и у њиховим јуридикким и политичким пословима никад, ни у једно доба, нема бити мађарски језик службеним, нити икоји други већ само латински, јер су на овом језику – који је исто тако стародреван као и ово краљевство и њезин устав, написани сви закони и записници, а кад би се укинуо, онда би пропала и култура и народ, који не би коначно више разумјевао својих права и закона.“

Ово је пренето према преводу и тексту проф. Шишића (55, стр. 94). Као што се види, Маџари први пут у историји уводе свој националан језик као званични. Хрвати га неће, и то им служи на част. Али они инзистирају на латинском језику, који је стар као и сама „краљевина“ и на коме су сви акти њени бележени. Ако би се он укинуо, пропала би и хрватска култура и хрватски народ. Ево, на каквим је темељима почивао тај народ! На латинском језику!!

Кад се крајем 1825 опет састао Сабор у Пожуну, пише Шишић (55, стр. 102):

„затраже Маџари да се мађарски језик уведе у све школе и уреди по свим земљама круне Св. Стјепана, дакле и у Хрватској, и то овдје послје десет година. Но Хрвати то одбију и одмах дометну да треба нагласити ‘унутар граница Угарске’, као што је досада било, али на то скочи на њих читава Доња кућа тврдећи да су по заједничким законима и привилегијама и Хрвати ‘рођени Угри’, дакле политички Маџари, и тако су дужни учити ‘народни језик’.

Иза тромјесечне дебате коначно ствар се сврши уз припомоћ Горње куће, чији чланови највећим дијелом нису знали мађарски, па су Хрвати и опет спасли латински језик као уредовни, али су зато на уста свог протоногара Јосипа Кушевића... дне 28 фебруара 1826 признали да „увиђају корист и потребу мађарског језика, пак јер желе срећу и напредак својим потомцима, да ће све могуће учинити да младеж хрватска научи мађарски“...

И одиста, кад се након распуста Пожунског сабора састао дне 10 септембра 1827 Хрватски у Загребу, буде на предлог посланика закључено да младеж има у свим школама облигатно учити мађарски језик, јер да иначе не би могла наћи намјештења у заједничким уредима...“

После су ове одлуке разрадиле „жупаније хрватске: загребачка, вараждинска и крижевачка, које су тада сачињавале Краљевину Хрватску“ (Друго је била Славонија и Војна Крајина, ЛМК). Жупанија загребачка

„створи 15 маја 1830 ове закључке: 1) Ако који пучки учитељ знаде мађарски, нека одмах дјецу стане учити мађарски читати, а послје нека се нико не пусти у учитељство који не би знао једнако читати мађарски као и хрватски и латински. 2) У латинским школама (гимназијама, ЛМК) треба да буде од првог разреда даље мађарски језик облигатним... Нека уче сваки дан мађарски. 3) Нека се одсада не намјести ниједан професор који не би знао бар толико мађарски да може школску младеж у томе предмету поучавати...“

Вараждински сабор је 21 јула закључио: „Будући да Хрвати истом жељом горе за мађарски језик да га науче као и Маџари, нека Сабор хрватски узнастоји око тога... да се задовољи ова врућа жеља Хрвата...“

Жупанијске скупштине су бирале изасланике за Земаљски сабор, а овај за заједнички сабор у Пожуну. Те исте године (1830) састао се Земаљски сабор у Загребу који је донео закључак:

„Сталежи и редови увиђају потребу да се у овим краљевинама рашири мађарски језик... Стога господи посланицима налажу, нека настоје око тога да се законом уреди питање о учењу мађарског језика као облигатног предмета у овим краљевинама“.

Но службени језик остаје и даље латински (Шишић, 55, 106). На Пожунском сабору, септембра исте године, Мађари су опет покушали да тај језик наметну Хрватима. Један посланик је довикнуо: „Хрватска је дио Угарске, па мора да слуша своју матеру земљу“.

Хрватски сабор даје делегатима на заједнички парламенат у Пожуну инструкцију 1832 године „да чувају право латинског језика и нека се не даду мучити увођењем непозната језика...“ (Шишић, 55, стр. 148).

И у Народној енциклопедији СХС даје проф. Шишић концизан преглед перипетија око језика у Хрватској. Он тамо пише (73, суб воце Хрвати):

„Хрвати су и опет пошли Мађарима у сусрет кад су ови обновили у Пожунском сабору (1825–1827) своје националне аспирације. Сада Хрвати уведоше, на жељу Мађара, у своје школе мађарски језик као облигатан предмет, што је имало да буде прва етапа у извршењу пожунског саборског закључка од 1830, којим је мађарски језик у Угарској уведен као службени у све уреде и школе. Доскора су пошли Хрвати још и корак даље, кад су жупаније загребачка, вараждинска и крижевачка закључиле да Хрватски сабор има изградити да се на идущем државном сабору прими закон, који ће Хрватима дати право, да науче мађарски језик као и Мађари. Тако су Мађари постигли 1830 највећи свој успех: службена Хрватска била је на путу да се изгуби у јединственој Мађарској“.

Шишић даље пише (56, стр. 112) да „хрватски језик није у службеним пословима право рећи ни код куће у Хрватској прије 1848 ни постојао; у оно вријеме није требало знати друго него у првом реду латински и маџарски језик, а онда још и њемачки...“

III.

Разуме се да су то често истицали и многи други хрватски писци, али би било сувише опширно и не би се могла избећи понављања кад би се све то пренело. Зато ћемо пренети сад само поједине ставове других писаца од ранга, које сматрамо карактеристичним.

Већеслав Вилдер пише то скоро, у емиграцији (73, стр. 43): „Иза оне капитулације која је 1790 утопила Хрватску у Угарску, долази даљње наваливање маџарског национализма, да најпре жупаније, те коначно Сабор у Загребу створи 1830 закључак: 'Сталежи и редови увиђају потребу да се у краљевинама (Далмацији, Хрватској и Славонији) рашири маџарски језик, јер желе да се Хрватска и Славонија што чвршћом везом узмогну повезати са савезном Краљевином Угарском...!'“

Хрватски историк Рудолф Хорват, осврћући се на држање хрватских „нунција“ (изасланика) на Пожунском сабору, каже (58, стр. 35):

„Жалибоже, није тада у хрватскога племства било толико разбора, да се од Мађара науче љубити своју народност. Мјесто да се хрватски нунцији загрију за хрватски језик, стоје пред Мађарима празних руку и посве немоћни, јер сматрају својом задаћом да бране право мртвога латинскога језика...“

У својим Мемоарима (62, II, 138) пише Ватрослав Јагић:

„Врло је занимљиво било слушати Ожеговића (баруна Метела) кад нам је причао о борби са Маџарима у Пожуну, кад је као репрезентант Хрватског сабора против покушаја маџаризације бранио – латински језик! То је било да- како пре 1848 године, док су хрватски феудалци, из противштине против илирзма и ‘илирског’ језика (штокавштине) волели латинштину“.

Рекапитулативно каже Јагић у својој ИСТОРИЈИ ЈЕЗИКА (76, стр. 121): „Језик латински, који је по осталој западној Европи средњег вијека господовао у цркви а поњешто и у држави, поста овдје ради неприродног савеза средственом међусобном споразумљења, језиком друштвеним, испод којег је народни хрватски чамео као сужањ у тамници“.

Историк хрватски Иван Кукуљевић објашњава ову појаву и сматра да је условљена била вођством католичке јерархије (77).

За разлику од „сљедбеника Источне вјере“ „сљедбеници Запада, са свима бискупима и поповством, подаше се краљевима мађарским, које подупираше папа. А на пола талијанско грађанство неких приморских градова иђаше слиепо за господством млечачким“.

Хрватски историк и политичар Иван Кукуљевић-Сакцински казао је у свом говору одржаном 28 августа 1884 у Хрватском сабору, говорећи о „својој младости“:

„У оно доба кад је Хрватска сном мртвијем спавала, када је сва њена интелигенција искључиво латински говорила, када се у женским друштвима чула само немачка ријеч, када је наша аристократија, највише племство слало своје синове у Маџарску, као у Меку и Медину, да се научи маџарском језику... Срби су то били који су ме научили да љубим свој народ и сродна словенска племена, даштујем и цијеним словенску идеју... Овим Србима нећу никад заборавити да су ме они подучили шта је родољубље, како се српски народ борио кроз три стотине године и својом храброшћу ослободио од Турака...“ (Преузето из Милосављевића, 37, стр. 22, а овај из ДУБРОВНИКА број 8, 1937).

То стање избегавања хрватског имена и хрватског језика, које је било такорећи опште у то доба у Хрватској опевано је и у једној песми, католичког свештеника Павла Штоса. (Несумњиво хрватско име!). Ја сам респективне стихове његове песме читао прво код Хермана Вендела на немачком, а после нашао, нешто мање, код Шишића (55, 109). По њему песма КИП ДОМОВИНЕ, спевана на почетку 1831 приказује „мајку домовину“ Хрватску

као у црно одевену жену од свих остављену, док је некад била „урешена круном и бисером“, и та Хрватска тобоже говори:

Народ се други себи радује
А з меном синко мој се срамује,
Вре и свој језик забит Хорвати хоте,
тер други народ постати!

По Венделу (72) следећа два стиха изричу да многи презиру своју народност, да од срама поцрвене кад их странац Хрватима назива.

Иван Деркос је међу првима пледирао за један домаћи народни језик, и то 1832. Али је он свој пледоаје морао да напише на латинском језику да би га писмени Хрвати разумели. Та књига има веома дугачак наслов; у Литератури ће бити само почетак наведен (59). Он је био под утицајем Јана Колара, и ту доказује „да Хрвати имају наравно и историјско право на чување и узгајање материнскога језика свога“ (58, стр. 43). Хрвати и ту морају да установе неко „право“, нарочито „хисторијско“ па да уопште узму ствар у претрес. Није цабе говорио пок. Адам Прибићевић да нема народа на свету који више говори о својим правима и „правицама“ него Хрвати. Деркос каже да остали словенски народи: Чеси, Пољаци, Руси и Срби раде на унапређењу своје народности, кроз језик и иначе, и додаје (58, локо цитато): „Само ова три краљевства (Хрватска, Славонија и Далмација) разорују успомену свога постанка из тога гнијезда. Да се то поправи, треба унапређивати хрватску књижевност. У то име Деркос предлаже, нека се сва хрватска нарјечја сложе у један језик, који не би био пучки, него виши, књижевни“. Пучки, значи народни, народни језик Хрвати неће. То ће после олакшати да приме туђ, српски језик.

Досад је говорено само о стању у Хрватској и Славонији, а слично је било и у Далмацији. Пре него пређемо на Далмацију изнећемо, као рекапитулативно, објашњење Милана Марјановића за обе територије.

Хрватски публициста Милан Марјановић пише у књизи САВРЕМЕНА ХРВАТСКА (64, стр. 251) мало пред Први светски рат:

„...јер је читава хрватска интелигенција скоро у целом XIX веку вишејезична: у северним крајевима једнако говори и осећа немачки и хрватски, а у јужним хрватски и талијански. Она се чак мора учити народном језику и привикавати се на дух народног језика...

Овај културни интернационализам, а који пут и космополитизам према томе је старог датума; он је у јачој мери почео да се јавља пре четири века, у времену када је додир са јачом талијанском културом приморску интелигенцију навео да приме латиницу а да напусте старо народно писмо, па да и они учествују у културном раду западних народа оног времена...”

IV.

„Народни Препород“ у Далмацији мало је био закаснио према „Илирском препороду“ у Хрватској. Он се јавља у другој половини XIX века, управо после год. 1860.

Али има нешто заједничко и тамо и овамо: као и у Хрватској, и у Далмацији морају „препородитељи“ да на страном језику врше хрватску пропаганду и уверавају сународнике да су и они и ови Хрвати. У Далмацији то није вршено ни латински ни немачки, него италијански. Тако је 1860 почела у Задру да излази *ЛА ВОЋЕ ДАЛМАТИКА*, лист у коме су сарађивали др. Коста Војновић, др. Клаић и др. Он је био кратког века (41, стр. 46). Тада су народњаци основали свој орган на италијанском језику *ИЛ НАЦИОНАЛЕ*, чији је уредник био Натко Нодило... Од тога *НАЦИОНАЛА* настао је после *НАРОДНИ ЛИСТ*, чији је први уредник био познати занискач Срба дон Миха Павлиновић. Али дуго година једва је међу писменим католичким Словенима Далмације било икога ко је знао да чита нешто штампано на нашем језику (док су Срби Далмације много деценија пред тим издавали своје публикације на српском, тако *СРПСКО-ДАЛМАТИНСКИ АЛМАНАХ*, *СРПСКО-ДАЛМАТИНСКИ МАГАЦИН* итд. Код њих се није јављала сумња у свој језик и своје писмо).

У Хрватској је било исто тако ако не и горе. Видели смо случај Ивана Деркоса; из цитирања страних писаца видеће се још еклатантнији примери. Овде ћемо завршити опет са једним наводом из књиге хрватског публицисте Милана Марјановића издате 1911 (64): На страни 124 исте књиге стоји:

„Значајно је да су народни елементи морали да талијанским језиком не само бране од противника своје стајалиште, него талијанским језиком пропагирају код неутралних елемената народну идеју. Тако је Гај морао да отпочне свој рад на кајкавском дијалекту, а Драшковић да немачком брошуром позове ‘хрватске кћери’ да одбаце немштину и приону уз народну реч.“

V.

Ове околности нису могле, разуме се, да остану без коментара и страних писаца. Има их сијасет, од којих смо ми у своје време само неке позабележили. Прво руске а онда остале.

Чувени руски слависте и историчари књижевности Пипин и Спасевич (један Рус, други Пољак), писаху (52, стр. 259):

„Као и у Угарској, и овде (у Хрватској) беше латински језик цркве, владе, књижевности и просвете. Истински дијалекат (кајкавщина) јавља се први пут у књижевности у 16 веку кад је Реформација била продрла до Хрвата и Словенаца.“

Руски писац Андреја Сиротинин писао је у једној изразито прохрватској књизи (53, с. 419) мало пред Први светски рат:

„Нема у Европи народа демократскијег од Срба... Код Хрвата, напротив, маса народа је била застрта широким слојем аристократије, која се до последњег времена сасвим туђила од простог народа. А како би га могла разумети и волети кад многи од њих нису знали ни пет речи хрватски...“

Стр. 420: „Кад је један од првих препородитеља гроф Јанко Драшковић издао своју прву политичку брошуру на хрватском, да би је учинио разумним читаоцима он је тексту приложио латинско-немачки речник. Младићи су излазили из латинске школе са презиром према свом рођеном, како су говорили, варварском језику“.

Словак, јурист и теолог, Чапловић, који је неколико година у почетку прошлог века провео у Пакрацу, пише за Славонију (71, I, 300):

„Пословни језик је латински. На мађарска писма угарских жупанија одговара се латински“ (мада мало ко од функционера не зна мађарски).

Мађарски статистичар Швартнер писао је крајем 18. века (67, 1/1, с. 124):

„Једну посебну језичну методу је употребљавао надбискуп гроф Гавриел Патачић, 1745 у Калочи. Патачић сам Хрват али угарски архиепископ и патриота, хтео је да у својој резиденцији поврати живот и власт мађарском језику који је венуо. Он је забранио употребу словенског дијалекта и одредио је казну од 12 форинти или 12 штапа за сваки прекршај те наредбе; ова кура се показала као успешна.“

Немачки публициста Вендел пише (72, 212):

„Још 1843 је Вировитичка жупанија замолила Краља да се вечно одржи латински као дипломатски језик славонских жупанија. Још 1845 се Хрватски сабор опет једном заузео за одржање латинског званичног језика а тек је у октобарском заседању 1847 донео значајан закључак, али на латинском да се *lingua croatico-slavonica lingua nationalis horum regnorum* начини и да се као наставни језик уведе у све школе.“

Италијански писац, али рођени Далматинац, Никола Томазео, пише 1861: „...Факат је да сами Хрвати, нарочито у стварима цивилним и у науци, знађаху до јуче боље латински него словенски...“ (Дело под 36, стр. 34).

Енглески научник Џон Паџет описује у свом Путу из Пеште на Ријеку (18) Загреб из прве половине прошлог века и каже међу осталим:

„Наишли смо на неколико добрих дућана које нарочито држе Раци (Срби) и Јевреји, који спадају међу најбогатије становнике и готово целу трговину држе у својим рукама...“

„Једна књижара у коју уђосмо била је прилично велика и показивала је жив промет. Она је садржавала готово сва класична немачка дела или у немачком преводу. ... Једна преграда садржавала је све мађарске књиге, између њих и дела грофа Сечењи. Књига на хрватском језику било је три или четири; до пре неколико година тај је језик био сасвим незапажен...“

Савремени немачки публициста Гилберт ин дер Маур, који се сав био посветио истраживању новије културне историје Југословена, писао је мало пред Други светски рат (65, II, 21):

„Упркос припајања Западу чињеница је да Хрвати нису према Србима показали неку предност (да их нису пребацили) у књижевном и народнокултурном пољу. Пре Обрадовића није било српског књижевног језика, али хрватски и словеначки беху само дијалекти, а не књижевни језици, што је тек постало стварност средином XIX века, дакле 50 година после Обрадовића. Ова заосталост у развоју хрватског дијалекта у језик сасвим је разумљива. Српска раја није преузела језик османлиских господара. Друкчије је било у хрватским и словеначким пределима. Ту је ‘образовани’ говорио, немачки, латински, чак и мађарски. За народ и за народни језик није се нимало старао горњи слој ограничен на страно дворско племство. Резултат је био: Народу се може помоћи само преко припадника самог народа.“

IV.

Дуго је требало, чак и после „Илирског препорода“ да се то духовно и национално устројство код Хрвата измени. Опет два-три доказа од њих самих.

Имбро Ткалац у својим УСПОМЕНАМА ИЗ МЛАДОСТИ У ХРВАТскоЈ (74, стр. 190), описује стање Загребачке касине у половини прошлог века, па између осталог вели:

„У касину је било поред њемачких само мађарских новина... НАРОДНЕ НОВИНЕ начелно су презирали. Говорило се код њих хрватски и латински, па сам једаред чуо, како се главари странке горко туже на изумирање свога ‘језика отаца’ (lingua patria). Брећуо сам се, јер ми се та тужба чинила чудном и примјетим, да се сада у друштву и каванама говори хрватски више него икад прије. Стари господин, виећник банског стола, поучио ме, да је он говорио о – латинском језику. Морао сам се веома силити, да не праснем у смијех, јер тај Хрват, који је говорио латински, никако није био Римљанин, а ни Цезар, ни Цицерон не би га признали за свога земљака. Као сав старији нараштај говораше он латински граматички много правилније него хрватски, јер је латински морао учити у школама, јер је био и службени језик, а хрватски није се учило ни у једној школи, већ је само био језик разговора у приватном животу“.

Херман Вендел саопштава (72, стр. 347): „Словенац Тртина, који је педесетих година (прошлог века) био наставник на Вараждинској гимназији, још увек је могао да чује старије свештенике, професоре и адвокате како се међу собом латински забављају, чак је и код жена наилазио на познавање Цицероновог језика, а често је слушао и исповест да је немачки нобел, а словенски за прост свет.“

Јагић пише Прерадовићу 27/6 1869 (75, 622):

„Бисте ли вјеровали да Вам кажем да се већ на згр. гимназији младежи у школи говори овако: Учите њемачки, јер без њемачкога језика немате присту-

па у ниједну поштену кућу. И збиља наша се младеж тога савјета више држи него кад јој тко други говори: љубите хрв. језик, немојте се стидити свога...”

У СПОМЕНИМА МОЈЕГА ЖИВОТА Ватрослава Јагића читао сам да је његова будућа жена, као вереница, морала да му пише немачки јер хрватски писати није умела! А била је тобоже Хрватица!

У водећем немачком часопису прошлог века ИНОСТРАНСТВО описао је под иницијалима један сарадник ПУТОВАЊЕ ПО ЕВРОПСКОМ ИСТОКУ (125), и ту каже како у Београду није кнез Александар Карађорђевић хтео да иједну реч немачку прозбори, док „већина Загребчана говори немачки боље од Бечлија, али су сад постали славомани“ (1845 г.).

Хрватски историк Тадија Смичиклас (похрваћени Србин из Жумберка) пише у историји Матице Хрватске (14) какве је тешкоће имао Антун Мажуранић у почетку своје публицистичке делатности. Смичиклас пише (с. 290):

„Старац би Антун проплакао кад је о том стајао приповједати. Саставити један број политичких новина, то је била велика мука. Њима је тешко о политичким стварима другачије разговарати него њемачки; мањкали су им хрватски изрази за најобичније политичке појмове. Младим људима помаже збачени с професуре Људевит Јелачић, који их упућује како ће учинити извадке из знамените у оно доба АУГСБУРГЕР АЛГЕМАЈНЕ ЦАЈТУНГ“.

Антун Мажуранић је писао 1852: „Ни најученији наши људи нису могли складно и углађено ни десет риечи проговорити нашим језиком...” Мислио је на новоусвојен „хрватски“ језик (14, с. 191).

Антун Мажуранић је писао 1852 (14, с. 291): „Још прије неколико година скоро нити ко није знао за старију дубровачку литаратуру, и тко је што и знао, немогаше је разумети... Већина учених Хрвата није ни знала да су Хрвати, а и они који су се држали за Хрвате, нису хотјели Хрвата из другог краја признати за Хрвата...” „Загреб је говорио немачки до краја Првог светског рата, јер зашто би иначе Народно Вијеће лепило 1918 по Загребу наредбе *Говори хрвајски*“ (39).

Б) П р и с в а ј а њ е с р п с к о г ј е з и к а и л и т з в . „ И л и р с к и п р е п о р о д “

Стање како је напред описано није могло да вечно остане: морало се нешто предузети да Хрвати дођу до свога јединственог језика. Радило се у првом реду о писаном језику; говорни би му имао да следује.

Пошто ниједан од њихових хрватских дијалеката није имао ни традицију нити је био изграђен, а још мање чувен по свету, то су тадашњи активни хрватски националисти дошли на дијаболичну идеју: да српски језик узму као свој. Њиме су тада говорили многи католици, али ниједан свесан Хрват. Говорили су католици Славоније, Босне, Херцеговине и малог дела Далмације.

Тај покрет упућен проглашењу заједничког језика који је испочетка зват *илирским* а који је био везан и за буђење националне свести која је била потпуно зачмала (ако ју је уопште и било) назван је *Илирски Прејород*. Вође су му били углавном странци; главни актер, Лудвиг („Људевит“) Гај био је Немац рођен у Хрватској са матерњим језиком немачким (тек му се отац доселио у Хрватску).

Ми смо накупили толико података о „Илирском препороду“ и мишљења других лица о њему, да би било сувишно да ма шта своје још додајемо. Пренећемо та туђа мишљења, из којих ће читаоци ипак добити јасну слику целе појаве и њеног значаја. Разуме се да ће приказивање бити мало разбивеније него кад бисмо га сами систематски обрадили, али ће се зато добити на непристрасности. Нико неће моћи да каже да је то пристран и „шовинистички“ приказ једног „хрватождера“.

Цитираћемо и хрватске, и српске, и стране писце. Највише саме Хрвате, који су о томе много писали. Због мноштва ових података поделићемо их у групе према народности писаца.

IV. Хрватски писци о разлозима и последицама Илирског Препорода

Сам творац „хрватског“ књижевног језика Људевит Гај писао је 1846 (47): „...Та нпр. сав свиет зна и признаје да смо ми књижевност илирску подигли; ну нама још из далека није на ум пало икада тврдити да то није српски већ илирски језик; паче се поносимо и хвалимо Богу великому што ми Хрвати с браћом Србљима сада један књижевни језик имамо...“

Гај је 1852 у полемици са Антом Старчевићем, написао (49) да је Павле Витезовић-Ритер у 8 књига описао велику српску историју (СЕРБИЈА ИЛУСТРАТА) у којима је

„признао величанство народа сербскога, тако гледе његове народне важности, као што и језика. Камо среће да је он, који се у своје доба за народни језик борио, на мјесто што је хрватски провинцијализам са сербским мјешао и тако непрактично на необориве запрјекe нагазивао, — камо среће да је он онда, као што смо ми сада у новија времена, најглавније гране језик, који се у изобиљу изреках и у својој чистоти најбоље сачувао, у својој цјелости пригрлио и у хрватску књижевност увео, ми би се заиста са свиме на другом степену народног напредка данас налазили“.

Он замера, дакле, Ритеру што он није тада, сто година раније, узео српски језик за књижевни рад.

У истом чланку, мало пред тим Гај каже: „Како да се препиремо што је код Србаљах народно, што ли није; код Србаљах, у којих је од олтара до чобана ништа бити не може што не би народно било; код Србаљах, од којих ми језик у својој мудрости и у свом богатству, и обичаје у својој изврсности и чистоћи учити морамо ако хоћемо да илирски живот обновимо...“

III.

Сад ћемо изнети неколико сачуваних мисли савременика Гајевих, понекад и његових сарадника, било да потичу директно од њих или их је забележио и објавио неко други, било да су из тога или доцнијег доба али увек с обзиром на то доба.

Иван Деркос је на латинском језику 1832 мотивисао намере за реформом правописа и језика, па је између осталог рекао „да ће Хрвати с таким језиком себи привући Србе, и то не само оне у Угарској (Војводини), него и оне онкрај Саве (у Србији), јер њихов језик неће се разликовати од овога скупнога језика трију краљевинах (тј. Хрватске, Славоније и Далмације)“ (Шишић, 55, стр. 147).

У једној својој другој расправи (86) пише Фердо Шишић поново о овоме, називајући Деркоса главним сарадником Гајевим. Тамо изречно стоји:

„У овај пресудни час појавио се код хрватског народа осећај народне свести. Тај преокрет настао је код оних хрватских младића који су, бораваћи на наукама изван домовине, видели одушевљење и просвету других народа, а нарочито Чеха и Мађара. На челу тога покрета били су Људевит Гај и Иван Деркос, а придружио им се и ватрени гроф Јанко Драшковић.“

Видећи слабо интересовање хрватског племства за народни језик, Иван Деркос издаде у мају 1832 књижицу (ГЕНИУС ПАТРИАЕ), којом покуша да пробуди у Хрвата љубав и интерес за хрватску домовину, предлажући, да се сва поднаредња у Хрватској, Славонији и Далмацији сложе у један језик, не народни него књижевни, којим би се писала знаност и певале песме“.

Деркос је изреком истицао да ће Хрвати тим језиком себи приближити Србе... „Овај Деркосов књижевни програм допунио је гроф Јанко Драшковић још крајем исте године (1832) политичким програмом хрватског народа, кад је у Карловцу издао први хрватски штокавским дијалектом написани политички спис ДИСЕРТАЦИЈУ. Гроф Драшковић је тражио да се у Велику Илирију уједини Хрватска, Славонија, Далмација, Војна Крајина, варош Ријека и западна Босна, а онда да им се *краљевом милошћу* још придруже словеначки крајеви Крањске, Штајерске, Корушке и Приморја. У тој јединственој државној организацији треба да буде службени језик *илирски* (тј. штокавски дијалекат), а врховну власт треба да врши у краљеву име бан, чије се подручје има да обнови како је некад било.“

Деркос је умро млад (1834, а рођен 1808), па се зато о њему мало шта после саопштава.

Анте Кузманић, хрв. књижевник је писао Гају 1841: „Него радите да изађе код вас штогод лаганији језик, јер више путах деси се да је верло тешко разумити...“ (25).

Хрватски „повјесничар“ и теолог Шиме Љубић писао је половином прошлог века (45): „Данашњи Хрвати, којих нема много, на Гајев позив одлучно одступише од свога (језика) помиешаног пориекла... те су озбиљно пропримили такозване србске начине и облике језичне... до циела у учењу и у јавном животу“.

У МЕМОАРИМА Ватрослава Јагића (62, I, 62) овај саопштава једно писмо које му је упутио Мушкатовић 13 фебруара 1864, у коме овај пише: „...јер наши људи, који данас владају, боје се злу нашем од Србаљах, и мисле, ако знаност и логика захтијевају да узмемо правопис који је у Србаљах, да ће тим српство обхрвати хрватство.“

Јагић пише доцније у АРХИВУ (79) при приказу једне књиге (Шурминовог ХРВАТСКОГ ПРЕПОРОДА), како су провинциски Хрвати учинили ретку жртву у словенском свету: „они су се одрекли локалног дијалекта кога су литерарно неговали већ два века у корист већине која их је окруживала...“ „Као надокнаду за то, они су накнадно добили, пошто су се околности рашчистиле, натраг њихово живо етничко име уместо мртвог, са само једном малом изменом у форми: мађаризирана ознака *Хорвајт*, *хорвајтски* замењена је са домаћом *Хрвајт*, *хрвајтски*.“

Далматинац Владислав Вежић, који је највећи део живота провео у Хрватској (живео од 1825 до 1894) и био Илирац, писао је 1885 године (24): „Хрвати, како рекох, уведоше и сами језик штокавски, акопрем их је то стало и стоји неизмјерног труда, јер им је од свагдањег домаћег говора дости далеко.“

29 нов. 1885 године је Игњат Вебер-Ткалчевић казао на скупштини „Матице Хрватске“ како неки хрватски писци све то више приањају уз начин писања „који се обично зове српски“, а то је штокавштина, и да он тај исти језик назива и *хрвајтским* само зато, што њиме данас говоре и неки Хрвати (46).

Милан Галовић пише крајем прошлог века (63): „Гај је од Хрвата створио нов народ, он га је освиестио, дао му књижевни језик и правопис, утврдио му пут својим модерним стечевинама“.

IV.

Сад ћемо навести још један број хрватских писаца из новијег доба, из чијих исказа ће се такође видети и историјат и важност Илирског препорода, непосредно и позитивно за Хрвате, посредно и негативно за Србе.

Хрватски публициста Милан Марјановић је писао пред Први светски рат (64, стр. 267):

„Гајеви Илири примили су штокавско наречје и трудили су се да га науче уколико га нису знали. (Они су прихватили за основ Вуков рад и народну поезију...)“.

За Илирско доба (1835–1860) каже Милан Марјановић (64, стр. 267):

„У цело прво доба прима се и ствара правопис, језик и културно-национална свест. То је доба вежбања и буђења.“

Стр. 87 ид.:

„Гај је морао да веома опрезио и компромисно поступа, да не изгуби уопште могућност сваког рада. Он је најпре завео јединствен фонетски правопис за латиницу. Прве године је писао тим правописом али кајкавским наречјем, јер је знао да му треба у првом реду придобити Хрвате из старог хрватског Про-винцијала. Већ друге године заводи Гај у новине и литературу штокавштину. Кроз две године хтео је да отпочне са штампањем новина латиницом и ћирилицом, па да онда преузме и за западни део народа само ћирилицу. Овај план није успео напросто зато, јер је бечка цензура забранила штампање ћирилицом, а Гај није могао да због тога упропасти цело започето дело народног буђења, да се замери Бечу, па да извргне цели западни део народа маџаризацији, а онај део који би се евентуално посве прикључио Србима да доведе до положаја у којему су се нашли и угарски Срби“.

Др. Иво Пилар, најомиљенији хрватски политички историчар писао је на крају Првог светског рата изос. (цитирано на другом месту) и ово (81, стр. 318):

„Политички разлози играли су и код Срба и код Хрвата одлучну улогу у избору књижевног нарјечја. Тако су кајкавски Хрвати банске Хрватске изабрали иекавску штокавштину, коју заправо и не познаваху... Хрвати изабраше једно нарјечје које бијаше страно тадашњим културно-политичким вођама, који говорашу кајкавски...“

Велики хрватски научник Владимир Дворниковић писао је баш пред почетак Другог светског рата (48) да су „Хрвати, после извесног колебања, прихватили штокавски, са Србима заједнички књижевни језик“.

То стоји на страни 954, док на страни 638 пише Дворниковић о томе како су Хрвати сада прогласили херцеговачки језик за свој и директно каже: „Кајкавски Загреб постао је фанатичним чуваром класичног, Вуковог, херцеговачког јекавског говора, оног истог за који прави кајкавац нема ни трунке урођеног осећања и слуха...“

У збирци Лички ГРУДОБРАН, изашлој 1940 у Загребу, пише Миле Старчевић чланак под насловом ЕКАВИЦА ДРА АНТЕ СТАРЧЕВИЋА. На стр. 78 стоји (дело под 101):

„Гај није са својом реформом ортографије, којом је прописао за све хрватске крајеве јединствено, према чешком узору нешто реформирано латинско писмо, одмах потпуно успио, него тек иза неколико година борбе; а ни онда није могао одредити свим књижевним радницима и остала најнужнија правописна правила, јер ни сам није довољно познавао хрватског језика. За њега и за већи дио његових још врло младих другова говорни језик бијаше кајкавско нарјечје...“

Писац се позива на Шишића, по коме се још у петом разреду гимназије Гај лакше изражавао немачким него хрватским језиком. (102).

Садашњи, послератни хрватски писац, Марин Франићевић (родом са острва Хвара) писао је 1948 (87):

„Прихваћање вуковске концепције... није било ни симболично ни декларативно, него стварно. То прихваћање било је одлучни и правилно усмјерени, али тек први корак, у процесу који се имао извршити. Вуково дјело било је у хрватској књижевности онај потребни језичац на ваги, али још је већа његова заслуга (кад се ради о Хрватима) што је дао многе и најбоље материјале, обрасте штокавштине, која је коначно постала једини књижевни језик Срба и Хрвата... Практички је требало ипак превладати читав низ потешкоћа и дати нова снажна остварења на том језику да би се учврстио. Очито је, међутим, да се тај процес одвијао знатно спорије него нпр. у Србији, иако га теоретски није нитко оспоравао као што га оспоравао тамо. И док још данас (преко стотину година касније) у Србији проблем регионализма (као језични проблем) уопште не постоји, дотле је у Хрватској прилично оштар...”

Хрватски књижевник Иван Крнић писао је пред Први светски рат поводом анкете о заједничком писму и наречју да би добро било усвојити екавштину, која не би Хрватима била ни практично тешка „јер смо се и онако томе језику тек тешком муком морали приучити. Тко од нас старих не памти љуте борбе међу загребачком школом и онда званом ‘говедарштином’? Па и данас има неколико људи који ни за живу главу неће да пишу другачије него су се научили као деца“ (103). (Ђоровић, 104, стр. 71).

У анкети о српско-хрватском заједничком језику и писму која је вођена пред Први светски рат, познати тадашњи вођ далматинских Хрвата др. Јосип Смодлака је писао како је само једна тридесетина Хрвата рођени ијекавац, а како екаваца, кајкаваца и чакаваца има бар десет пута више. (Ђоровић, 104, стр. 70). Значи, према Смодлаки, да је једва 3 или 4 процента правих Хрвата говорило тада ијекавски!

V.

Нико, ваљда, није боље расветлио цео проблем Илирског препорода као два најпризнатија хрватска „повјесничара“ овога века, Рудолф Хорват и Фердо Шишић. Пустимо њих да говоре.

Рудолф Хорват пише (58, стр. 52) да Гај од 1836 издаје ДАНИЦУ ИЛИРСКУ и ИЛИРСКЕ НАРОДНЕ НОВИНЕ (место раније ДАНИЦЕ ХОРВАТСКЕ, СЛАВОНСКЕ и ДАЛМАТИНСКЕ).

„Све штокавским нарјечјем. То је испрвице било врло тешко многим хрватским писцима, јер су познавали само кајкавштину, у школи учили латински језик, а у обитељи говорили већином њемачки – Многи ‘Илирци’ почну мар-

љиво учити штокавско нарјечје... На јавним забавама и састанцима потискивају туђи њемачки језик, који је до онда у Хрватској управо господовао... Госпође почну учити хрватски језик и читати хрватске књиге, а пјевати илирске даворије...”

Рудолф Хорват каже да је на Хрватском сабору 2 маја 1843 Иван Кукуљевић „први након толико вјекова проговори хрватском језиком“ и рече:

„Ми смо мало Латини, мало Нијемци, мало Мађари и мало Славени, а искрено говорећи нијесмо укупно ништа. Мртви језик римски, а живи језици: мађарски, њемачки и талијански, – то су наши тутори...” (58, стр. 77).

1847 год. је у Загребу основано Хрватско-славонско књижевно друштво (Р. Хорват, 58, стр. 92).

Тек 1846 „дође напокон жељна и дуго очекивана дозвола да се на Загребачкој Академији оснује редовна професорска столица за хрватски језик...” (Р. Хорват, 58, стр. 91).

Стр. 93: „Почетком г. 1847 почела је у Хрватској све јаче избијати жеља, нека се хрватски језик уведе у све школе и уреди...” Хрватски сабор тек 20 октобра 1848 доноси одлуку „да се народни наш језик мјесто латинскога уздигне на част дипломатичку”.

То значи, колико ја схваћам, да се као званични језик прогласи, тј. да се државна и административна акта одн. повеље (дипломатика) пишу на „народном“ језику. Оно што свака друга јавноправна јединица сматра одувек природним и једино могућим.

Још 1850 је био латински наставни језик у средњим школама. Хорват пише (58, стр. 158): „Јелачић упре све силе да из хрватских гимназија барем истисне латински језик као наставни, па да ђаци све предмете уче на хрватском језику. То бијаше веома тешко, јер није било хрватских школских књига.” Тек кад бан Јелачић повиси награду писцима уџбеника, нађоше се и они.

Нови бан Јосип Шокчевић „уђе у Загреб 12 јула 1860 и донесе радосну виест да се краљевом дозволом има одмах у школе и уреди увести хрватски језик мјесто њемачкога...” (58, стр. 176).

Стр. 180: „Краљ одређује да хрватски језик има одсад владати као службени и уредовни језик такођер код банске столице и код намјесништва, и то не само у нутарњој служби, већ и у опћењу с осталим политичким и судбеним областима.”

Стр. 219:

„Законским чланком 58 од г. 1861 прогласио је Хрватски сабор народни језик јединим службеним језиком у Хрватској. Том приликом водила се у Сабору расправа: каквим да се именом назове народни језик...” Предлагана су имена *илирски*, *јуџословенски* итд. „Ипак је канцелар Мажуранић увидио да су ти

називи ненаравни“, па је „израдио Краљеву потврду 58 чланка“ и „онда се побринуо да народни језик у Хрватској добије и своје право име: *хрвајски*...“

VI.

Прелазимо на другог, заиста највећег хрватског историка, Шишића, који је небројено пута о овом питању писао. Важније његове мисли смо ипак успели да саберемо. Неке су од њих већ цитиране, сад главне.

Фердо Шишић наводи да је Гај испочетка имао „необуздану тежњу да постане књижевник, а у првом реду пјесник“, разуме се немачки, јер другог писаног језика није ни знао. Мало даље пише Шишић (55, стр. 136): „Послије довршених гимназијских наука у Карловцу, гдје је имао прилике да први пут чује из народних уста штокавштину Срба и Хрвата граничара и први пут добио у руке Качића, пошао је на Универзитет у Беч...“ После, 1827, пређе у Грац. „Док се у Бечу није баш ни с ким дружио, у Грацу упозна... и неке Србе, а међу њима и Глињанина Моју Балтића...“

Сам Гај пише потом:

„Он мени откри нутарњу вриједност чистог нашега народног језика, који је једини достојан опћега имена илирскога. Трудом његовим ја као рођени Загорац научих познавати азбуку (ћирилицу, Шишић) и ваљаним изговором изговарати чист језик. С њим првом читах народне пјесме српске по Вуку издане и докучих и осјетих непроцјењивост њихову...“

Исти хрватски историк Фердо Шишић каже даље (56, стр. 108):

„Практична је политика илирског покрета у суштини својој б и л а ч и с т о х р в а т с к а — не југословенска; — то више, што се она оснивала искључиво на хрватском историјском државном праву, идући у првом реду за тим да око Загреба окупи све хрватске земље унутар граница Хабсбуршке монархије, а од чести још и неке крајеве тадашње Турске, тј. тако звану Турску Хрватску (или некадашњу Јајачку бановину) и Турску Далмацију (или крајеве на сјеверу од доње Неретве) и да се тако састави област подобна да с успјехом узмогне својом снагом и величином одбијати мађарске настрaje.“

Литературни и културни илиризам је опет фактички био ј у г о с л о в е н с к и (подвлачења су пишчева), с идеалном тежњом да око Загреба окупи, под окриљем класичнога илирског имена, све умне и духовне силе Ј у ж н о г С л о в е н с т в а у ј е д н о к о л о на основу једнога к њ и ж е в н о г ј е з и к а, штокавштине Хрвата и Срба. За овај смјер треба казати и то, да је имао служити као средство оном политичком смјеру о коме се није гласно и јавно смјело ни говорити, али су га главни илирски књижевници, како видимо из њихових дјела, у души својој прижељкивали...

И тако се згоди, док су политички циљеви илиризма, последице тешких и крвавих борба, постигли додуше трајне али ипак само веома чедне успјехе, дотле се културни, а нарочито литерарни смјер Илирског покрета, могао поносити крупним течевинама: Илиризам је творац модерне хрватске културе, напосе хрватске литературе... Зато постаде ова литература управо најснажнијом копчом која је духовно уједињавала тада распјепкани хрватски народ и у исти

мах га је потпуно зближила – због истоветности књижевног језика, овом вјечном заслугом Гајевом, српском народу. Њеним пјесницима и научењацима има се у првом реду захвалити да се Хрватска уопће одржала и да је Хрват – поред све невоље и свога робовања – вазда мислио на себе, прпући баш из ње вјеру у срећнију будућност. Јер, поред језика, литература је безусловно најнужнији елеменат за развитак националне свијести, то више ондје, гдје није било политичког јединства...

Илиризам је имао и да ствара хрватски народ и да га уједно брани од непријатеља, док је у српском препороду (Првом и другом устанку) овај први задатак – стварање српског народа – сасвим отпао. Већ одавно су се сви православни унутар граница Пећке патријаршије, а онда и Карловачке митрополије, осјећали Србима, тако да за стољетнога турског ропства, ако и није било српске независне државе, али је под Турцима постојала једна јединствена и свјесна д у х о в н а С р б и ј а унутар граница православне цркве. Овај крупни моменат не ваља никад пуштати с вида, па зато се и згоди, да се одмах на глас о Карађорђевој буни, 1804, узбунило читаво Српство, не само оно у Турској и Црној Гори, него и оно у Хабзбуршкој монархији од Баната и хрватско-славонске Војне Границе до Котора и Будве...”

„Зато је илиризам и разбудио први пут у свих Хрвата једну исту националну политичку свијест и свима дао модерни појам националне државе и независности, јер ваља добро истакнути, да је послјије царске забране илирскога имена (у јануару 1843) постало хрватско име његов баштиник за све католике нашег народа од Драве до Будве, и од Јадрана у унутрашњост до Дрине, који тако постепено, не уједаред, постадоше свијешћу Хрвати, тежећи сви к Загребу као к своме идејном средишту...”

Шишић назива Гаја „једним од најзаслужнијих хрватских синова свих времена“ и каже да има доста истине у Гајевим речима хрватском књижевнику Ђури Дежелићу 1861:

„Да не буде Хрватима Људевита Гаја, они би данас били Маџари или Нијемци. Та они се нису могли ни једним народом називати, јер им је фалило главно обиљежје народне особине: заједнички књижевни језик“.

Шишић даје потпуно право писцу у Вигандовом ЛЕКСИКОНУ (Лајпциг 1856) у коме стоји да је Гај својим покретом „створио народ“. А сам Гај је казао да је „освјестио неколико угарских жупанија“, мислећи на жупаније Хрватске и Славоније.

Шишић пише (55, стр. 143): „Први иступ Препорода жељне хрватске омладине бјеше предавање о хрватском (тј. кајкавском) језику на Правословној академији загребачкој.

Под крај 1831 врати се из Пеште у Загреб Матија Смодек, доктор филозофије Пештанског универзитета... У споразуму с осталим младићима замоли Смолек Професорски збор да му допусти да смије приватно и бесплатно поучавати хрватски језик (заправо кајкавски дијалекат) у једној од

соба академичке зграде...“ Неки су му професори дали приватну дозволу, али су се Маџари студенти томе противили и покушај није сасвим успео.

Даље пише Шишић, 55, стр. 147:

На хрватском сабору новембра 1832 захвали се новопостављени поткапетан Краљевине Јурај Рукавина Сабору „народним језиком, што је изазвало бурно одобравање. То је од вијекова први хрватски говор изречен на Сабору хрватском...”

Гај упућује молбу властима 1832, да издаје лист ДАНИЦА ХОРВАТСКА, СЛАВОНСКА И ДАЛМАТИНСКА. (Шишић, 55, стр. 145).

Испочетка је Гај штампао своје листове кајкавски и старом ортографијом да не би озлоједио клир, али „већ наредне године, 1836, промијени име, дијалекат и ортографију, знајући добро да кајкавци сами нити су подобни да створе и уздржавају особиту литературу, нити су доста бројни и јаки да постоје кано засебно народно тијело...” и онда је „кајкавштину замијенила штокавштина...” (Шишић, 55, стр. 159).

Шишић пише да су образовани људи звали домаћи језик *словенским* (*словинским*, *славонским*, *славинским*, *словенским*), (55, стр. 116).

Шишић наводи како су се кајкавци, али не многи, бунили против „влашке штокавштине“, и закључује свој говор: „Својим бесмртним, презаслуженим и куражним дјелом на почетку 1836. Људевит Гај је прије свега положио основ модерној хрватској литератури и култури, и ујединио постепено све Хрвате...” (56, 117).

V. Српски писци о „Илирском препороду“ и његовим последицама

После хрватских, навешћено шта о своме писању кажу еминентни српски писци. Прво ћемо навести неколико приморских Срба.

I.

Дубровачки госпар конте Медо Пуцић писао је у италијанском угледном часопису НОВА АНТОЛОГИЈА за 1867 (43):

„Ако је наречје довољно да обелодани један народ, онда Словени Хрватске и Славоније припадају српској грани у Славонији и Војној Крајини, а крањској грани у Цивилној Хрватској. Али су Хрвати, формулисавши своје погледе на будућност, примили српски језик као званичан, српску литературу као своју, српску земљу као своју рођену, обележавајући их само хрватским именом. Ова замена имена не мења ништа у стварности чињеница...”

Нека нам је дозвољено овде цитирати и „последњег Дубровчанина“, католичког каноника Ива Стојановића, који у својој књизи ДУБРОВАЧКА КЊИЖЕВНОСТ издатај у години његове смрти (1900), (40) на страни 329 каже:

„Нијесу ли припознали и сами велики књижевници хрватски, као Броз, Гај, Прерадовић, Мажуранић и др., што се тиче језика књижевнога, да им се треба обрнути на српске изворе, а надасве на књижевност дубровачку, која је прворођена књи српска. Не, заиста ради своје кривице, Хрвати нијесу могли развијати малену културу словинску, или боље средства праве културе; те стога су у њих већ давно изумрле у већем дијелу њихове пјесме народне, и уопће све праве народне умотворине.“

Марко Цар, српски књижевник из Задра, такођер католик, (родом из Херцеговог а пореклом из Конавала) писао је око 1890 у једној студији на италијанском језику (111) сав радостан због постигнутог јединства језика, ово:

„Илирски језик, пре тога разбивен у различним анархичним дијалектима, малтеретиран са пет или шест рогастих ортографија, идентифицирао се са српским – тосканским међу словенским језицима – који се данас говори у Београду, у Дубровнику, на Цетињу...“

На Марка Цара ћемо надовезати његовог пријатеља и политичко-националног „шефа“, вођу приморских Срба Саву Бјелановића, који у својој полемичној расправи са дум Миховилом Павлиновићем (105), пише ово:

„Ако нас је Павлиновић вољан послушати, казаћемо му да је и Хрват Гај добијао помоћи у Биограду 1848 год. и од стране Срба зајмио српски језик и преносио га у свој Загреб. Па и сад Биоград је даровао Загребу свога Даничића, који пише монументални РЈЕЧНИК, који једино за љубав сложи, а против научне истине и свог увјерења, називље српски језик и хрвацки је м. Па и сад хрвацки списатељи морају учити језик на српској књизи, а 'Матица Хрвацка' мораће прије или послје пречишћавати своје књиге – препуне пуне смјесе њемачке натеге, загребачке словенштине и неразумљиве крпарије новијех ријечи – на српској њиви...“

II.

Сад да цитирамо једног Србијанца, али лице нарочитог ранга и културе.

Један од водећих српских политичара на прекретници овог века, професор универзитета и претседник Владе Србије, Милован Миловановић, иначе прохрватски расположен, писао је крајем прошлог века (27) како су Срби и Хрвати вековима живели одељено, да онда устврди на стр. 13:

„У таквим политичким и културним приликама процес раздвајања, који је све то јаче у сваком правцу истицао посебну индивидуалност Срба и Хрвата, вршио је своју улогу и у погледу језика. У центру српском, где се и политички и културни живот кретао самосталније и бујније, језик се развија и брже и свестраније. И под таквим погодбама несумњива је ствар да би се српски и хрватски језик најзад развили у два самостална словенска језика, који би сто-

јали данас један према другоме готово онако као што стоје и српски и бугарски језик.

Тај је процес међутим пресечен за времена. У четвртој десетини нашега века Људевит Гај и његови другови и следбеници, који су створили илирски покрет, повратили су јединство књижевнога језика српско-хрватскога одлучив се да и за хрватску књигу усвоје књижевни језик српскога народа.“

Др. Миловановић објашњава како је то било могуће (нарочито измењаношћу Срба и Хрвата у Крајини), да онда продужи:

„И тада се родио Илирски покрет. Разумевши добро да Хрвати у приликама које их окружују не могу имати доколице за стварање самосталнога књижевнога језика, и да такав самостални хрватски језик, и кад би се баш успело са његовим стварањем, не би имао потребних погодаба да одржи трајно свој самостални карактер, Људевит Гај и његови другови одлучили су се усвојити у целини српски књижевни језик за књижевни језик хрватски“.

Милован Миловановић је исту студију издао мало потом латиницом као II. издање, опет у Београду код исте „Радикалне штампарије“. Ми смо имали и тај примерак у рукама и нисмо у мериторном тексту запазили никакве измене. Али текст латиницом (то је био веома редак случај да се нешто тада у Београду штампало латиницом), има опширан Предговор, у коме изос. стоји:

„Јест истина, чакавштина је старија од штокавштине, и штокавштина није ништа друго до једна нова еволуција језика која се развила из чакавштине. И та нова еволуција извршила се поступно у току векова у Срба, док су Хрвати тек за време Илирског покрета од 1835 примили од Срба као лепши, савршенији облик говорни српску штокавштину, готову, потпуно и свестрано израђену.“ (28, стр. III).

III.

Много је о томе писао крајем прошлог века земунски прота Димитрије Руварац, Сремац, брат историчара архимандрита Илариона, али је он углавном износио мишљења самих Хрвата, која смо овде прилично искористили (дело под 31). Тај одељак књиге он иницира овим речима:

„Да су данашњи Хрвати т. ј. ‘кајкавци’ и ‘чакавци’ које ми једино за праве данашње Хрвате држимо, ма да су први више Хрвато-словенци, и Хрватокрањци, него чисти Хрвати, узели за свој књижевни језик, српски језик; ...навешћемо вам ‘Обзораши’, овде своје образложење за горњу нашу тврдњу.

Запамтите добро ‘Обзораши’, да ћемо ми данас овде говорити само о данашњим ‘чакавцима’ и ‘кајкавцима’, а не о Србима католичке вере, које ви проглашујете данас и који себе држе за Хрвате, ма да то у самој ствари нису, и који су себе изодавно звали: *Шокицима*, *Славонцима*, *Далмајинцима*, *Босанцима*.“

IV.

Сад два Херцеговца, од којих је први био целог живота непоправљиви присташа јединства са Хрватима, а други такође неко доба (после се сасвим преокренуо).

Пледирајући за један српско-хрватски књижевни језик и једно писмо, проф. Владимир Ћоровић је указао да је једна етапа у том развоју учињена онда кад су „Хрвати примили ијекавштину као општи књижевни језик, спојивши своје многобројне идијоме и локалне књижевности у једно заједничко стварање, кад су тај књижевни језик увели у своје школе, и кад су се с тим у вези почели интензивније бавити делима јужне књижевности...“ (104, стр. 63).

Јован Дучић је писао за време другог светског рата (61, стр. 7 ид.):

„Илиризам се зове другим речима и *хрватски ђрејорог*; и сасвим тачно. Али на томе изразу треба и остати. Илирски покрет је чисто хрватска ствар унутрашња и локална, просветна и морална, а политички важна само утолико, што је она постала затим и жариштем за све друге националне амбиције Хрвата, у једном за њих одиста важном, а можда и великом столећу. Илиризам је претеча Штросмајеровог покрета, названог погрешно *јуџославизмом*. Погрешно, бар по српској дефиницији ове речи. Са тим Штросмајеровим покретом, хрватски народ, врло убог и скучен и незнатан у веку пре овога, постаје затим извесном афирмацијом, која је превазилазила и његов прави значај...

У Хрватској су били, све до почетка XIX века само две класе на видику: свештеници романизовани и племство мађаризовано. У борби за језик, идући за свештеницима, тражили су латински; али под већом влашћу племства, помогнутог из Будима, морали су примити, као обавезан школски језик, мађарски.

У то време, један млад студент, пореклом Немац из Крапине... Људевит Гај, бавио се много у Грацу и Пешти у друштву српских омладинаца, занесених устанком, а тако исто и СРПСКИМ НАРОДНИМ ПЕСМАМА, које је Вук Караџић објавио био у то време. Српски језик, којим су српски студенти говорили, и којим је Вук писао, занео је Људевита Гаја, да је он помишљао на жалосно стање народног говора по хрватским крајевима. У њему се зато роди идеја да би требало и Хрвати да узму српски књижевни говор за свој књижевни језик, значи по обрасцу Вукових народних песама. Хрватски језик био је у Загорју кајкавски, а по острвима чакавски, Гај смисли стога да Хрвати прихвате српску штокавштину. Тим говором су се већ служили и Далмација и Славонија, зато што су их Срби насељавали кроз неколико последњих столећа.

Ово прихватање српске штокавштине, мислио је Гај, ујединило би хрватске крајеве. А како је и цела Дубровачка књижевност писана на српској штокавштини исто онаквој на каквој су писане српске песме, усвајање српског књижевног језика значило би анектирати Дубровник за Хрватску, а не оставити га Србима... Ово је главно дело Илиризма.

Да не буде никакве забуне, потребно је рећи да Хрвати нису без великих духовних разлога извршили овај морални преображај, узимајући туђи књижевни језик за свој сопствени (што је несумњиво беспримеран случај међу народима). На кајкавском говору (којега опет Словенци сматрају својим народним језиком) нису Хрвати ништа важно написали. На чакавском говору, који се једини у филологији сматра неоспорно и искључиво хрватским, нису могли отићи далеко, јер он није показивао могућност да се даље развија...

Чак нису Хрвати примили језик српских народних песама ни без протеста...

Да Хрвати нису узели српску штокавштину, него остали на кајкавштини, мењали би затим све оне погрде са западним суседима на заједничком језику кајкавском (Дучић мисли на Словенце, ЛМК), место што, на несрећу нашу, мењају данас с нама те своје погрде на штокавштини...

Ни Срби нису баш олако пропуштали да ово акапарисање њиховог књижевног језика, језика из народних епоса, Хрвати изврше, а да то они не објаве као недозвољени плагијат. Јагић, највећи хрватски филолог, пише: „Само се по себи разуме да ми је било смешно кад се са српске стране приговарало Хрватима (управо Илирцима међу 1834 и 1848) да су неправедно себи присвојили српски језик као књижевни – место да се веселе тој концентрацији, коју је иначе код Илираца побудила и подупирала дубровачка литература“ (62, II, стр. 247).

Дучић продужује даље (61, стр. 11):

„Какав наш Југословен режимски, или који други игнорант народних питања, рекао би да је заједнички књижевни језик, онако 'постигнут' између Срба и Хрвата, ипак донео у политичком смислу извесну солидарност, приближење, осећање заједничког. Али тај Југословен не би рекао да се с њим солидарисао неко ко му је придржао капут или табакеру! – Није ни само то. Треба добро знати да је штокавштина српска требала да убрзо затим послужи Хрватима, не само да имадну један леп и логичан језик, него и да се постепено помоћу њега окупе и сви други Штокавци, значи Срби, око Загреба, као главног штокавског културног центра... Доказ што је већ одмах један познати Илирац, Иван Деркос, тражио отворено такво груписање свију штокаваца око свог културног центра Загреба. А стари гроф Јанко Драшковић је у тај круг око Загреба нарочито позивао Босну, не помињући међутим Србију, нити иједну другу штокавску православну земљу...“

Даље каже Дучић да је бан Јелачић желео и Војводину себи потчинити. „Ово је друго лице Илирства“.

„Ово је то Илирство, за које су наше толике небројене незналице са упорношћу тврдили српском народу да је био покрет југословенске солидарности, који ће након 1848 постати и југославизмом, тобожњим покретом братства, гласоношом политичког уједињења Јужних Словена, значи пут у једну државу, која би се, наравно, звала Југославија. Сасвим обратно...“ Није се осећало „колико штете по обе стране и за Србе и за Хрвате, може доћи баш од тога ако се једна национална идеологија изгради на неистини, и таква постави у темеље државе само као илузија, само као једна научна хипотеза. Треба бити истински убеђен да све несреће које је за 23 године њеног трајања забележила Југославија

не би ни поникле да 'југославизам', ствар нереална и измишљена, није постала убрзо званичним патриотизмом наших најгорих режима, једна бирократизирана идеја, коју није бранила ни црква, ни школа, него полиција и Закон о заштити државе“...

Стр. 26: „Илирци су узели српски језик најпре да присвоје дубровачку књижевност, а затим да по Босни могу (цинизмом, који се у нашој поштеној кући не да ни замислити) да похарају српске народне песме и онако их бес- тидно штампају у Загребу као хрватску народну поезију“...

V.

Ту скоро умрли српски емигрант из Кордуна Бранко Машећ објавио је у КАНАДСКОМ СРБОБРАНУ од 29 јануара 1959 један чланак под насловом ХРВАТСКА ЈАВНА ТАЈНА, у коме је изос. писао:

„...Никада Хрвати не би примили тај језик као свој, а још мање прихватили илирство, односно доцније југословенство, да иза тога није стајала крупна гаранција или осигурање. И то у облику њихове јавне тајне...“

Та хрватска јавна тајна изгледа овако:

Основна мисао и жеља Аустро-Латина је да се баш уз помоћ Хрвата, сузбије, расточи и упропасти онај већ елементарном снагом завитлан полет новог пробуђеног српства, коме је и сувише очит циљ: не само политичко ослобођење Срба и осталих Јужних Словена, већ и њихово 'лудо' настојање да се са оном својом 'полуварварском' традиционалном културом или својим моралом и филозофијом из народне поезије, истакну и афирмирају међу осталим цивилизованим светом...

Ту јавну хрватску тајну знао је јасно и непосредно Људевит Гај, отац хрватског илирства и чисти плаћени најамник или шпијун аустро-латински. Исто тако и гроф Јанко Драшковић, његов главни помоћник. А доцније, посредно и непосредно, бискуп Штросмајер и поп Фрањо Рачки. Отуда су сва четворица по томе плану радили цео свој живот. Како је ко боље, вештије и прикривеније могао. По најчишћем језуитском начину: вазда брижљиво кријући ту своју јавну тајну као змија ноге, што се вели. Поглавито од Срба.

Према томе за Хрвате преузимање српског језика и свог оног големог народног блага у њему није значило: да они тиме Србима признају неку вредност, способност или – ослободи Боже! – надмоћност над њима. Већ напротив!

Хрвати су Запад, Европа, Аустрија, Ватикан, „тисућљетна култура“. А Срби су Исток, Полуазијати, Византинци (у најгорем смислу: отприлике као Цигани), турска раја, Балканци, дивљаци. И још к томе отпадници „јединосасавајуће“ хришћанске вере, неверници, шизматици. И сад ако се што од вредности или добра нашло код те „грчко-источњачке багре“, то је

као кад дивљак случајно наиђе на драги камен. Он ће га дати првом човеку који га сретне будзашто. Или ће га одбацити.

Зато је света дужност „тисућљетно“ културног народа да одузме дивљаку то чему он не зна вредности и не уме искористити како ваља. Према томе они га само удостојавају или чине милост томе дивљаку а човечанство задужују, преузимањем тог језика српског, кога онда дабоме с „пуним“ правом и „високом“ самосвешћу прогласују само – хрватским. Отуда оно управо махнито мегаломанство и шовинистичко њихово тврђење, јавно по новинама, да су Срби Хрватима украли њихов – хрватски језик!!!“

VI.

Да завршимо једним анонимним Србином.

У једној књижици под насловом „Српско-хрватски спор. Мало историје...“, која је анонимно изашла у Београду 1937, али јамачно писана од неког стручњака, пише на страни 14:

„Баш појава Вукових народних песама била је главни повод 'Хрватског препорода' пре сто година. Млади Људевит Гај се упознао у Грацу и Пешти са српском омладином из свију крајева, и одмах приметио велику разлику између лепог српског језика и њиховог хрватског. Језик те омладине је био исти онај, којим су испеване народне песме у Вуковој збирци. Тадањим хрватским омладинцима није било по вољи кад су видели да тим истим језиком говори Далмација, Лика, Банија, Славонија итд., а хрватским само незнатан део, и да им је немачки и латински ближи. О неким народним песмама, о традицији и хрватском народном језику није било трага. Код Гаја се појављује идеја да се језик Вукових песама узме за 'к њ и ж е в н и х р в а т с к и ј е з и к' (Подвлачење пишчево). Узимањем српског језика, Гај се надао да придобије све католике који тим језиком говоре за хрватску ствар, без обзира што ти католици (Срби) имају исти језик, исте песме и исте традиције са православним Србима“ (39).

[...]

Језик хрватски је остао накарадан све до 1918. Ја знам прилике у Далмацији, где сам живео. Њихове судске акте, укључујући ту и пресуде, није могао ниједан прави Србин да разуме. Неке детаље о томе је објавио, у виду скечева, прота Стеван Простран у неким новинама српске емиграције. Кад сам се с њиме нашао у САД, 1961 године, молио сам га десетак пута да ми то понови. Толико сам се морао да смејем. И терминологија самих закона била им је немогућа и скроз ненародна.

Причао ми је пок. отац како је једном у которској гимназији питао нешто професор његовог колегу католика. Овај није знао. Професор га је изгрдио, а овај рече: „Да ћашем знат да ме ћашете питават, ја ћашем наућит“. Ни у моје доба, у задарској гимназији, није било боље.

Чак ни професори нису знали српски. Мени је у IV разреду био разредни старешина неки проф. Кучић са острва Виса. Предавао је грчки, али је узео и српски у оскудици других наставника. Сваког часа је питао мене како треба нешто рећи. И други су наставници питали махом ђаке Србе како је правилно казати у „хрватском“ језику. То је било већ у другој деценији овог (двадесетог, прим. изд.) века.

Позната је ствар хрватска манија да стране речи замењују „хрватским“. Нешто слично су радили Чеси, Маџари и Грци, али нико у овом опсегу као Хрвати. При томе су не само стварали накарadne речи, које не само у народу нема, него су народу потпуно туђе, већ су и смисао страних речи изокретали. Тако нпр. они скоро једини за универзитет кажу *свеучилиште*. А то је грешка и бесмислица. Реч *универзитет* је испочетка означавао „универзитас“, тј. заједницу доцената и студената, наставника и ђака, што је у корпоративној и еснафској заједници имало јавно-правни значај. Хрвати су мислили да то значи укупност знања. Цео свет каже *шелеграм*, они *брзојав*. Место *шакса* кажу *присвојба*, место *марка* говорили су *биљега* итд. Нарочито су у својој „слободној“ и „независној“ држави били почели „пурификацију“ речи, и то пурифицирање од српскога али и иностраног, интернационалног изражавања. Тако су *радио* назвали били *крујовалом*, *пропаганду* *промицба* итд. Нису хтели ни немачке речи, чак ни онда кад је сва њихова интелигенција боље немачки говорила него „хрватски“, па су казали *бечки одрезак* место *шницла*, *шугицуковник* место *шлагоберст*. Итд. Да се не задржавамо на овим заиста патолошким примерима „чишћења језика“ од народа, који свој језик уопште није имао.

Против тог „чишћења језика“ и избацивања туђих израза из њега, јакo се бунио још прошлог века највећи слависта свих времена и један од највећих светских лингвиста професор Бечког универзитета Франц Миклошич. Он је у својој студији СЛОВЕНСКИ ЕЛЕМЕНТИ У МАЏАРСКОМ ЈЕЗИКУ (91, стр. 10) изразио скепсу у правилност те акције, где сваки народ, нарочито већи, хоће да види своју културу „као своје једино дело и у пореклу и у даљем развоју“, што се одржава и „у настојању из језичног блага избацити оно што је преузето од других“. На то надовезује проф. Миклошич:

„Па ипак ниједан зналац развоја човечанства неће сумњати да је сва наша цивилизација која је раније обуздала животињу у човеку..., од хришћанства па до свакодневних угодности у животу, плод рада више народа, који, свакако, нису учествовали у томе на једнако истакнут начин. Погрешно схватање народне части изазвало је у новије доба код више источно-европских народа прави крсташки рат против страних речи. Чини се покушај да се истисну (из употреба) стране речи, ови јасни докази зависности сваког појединог народа од осталих који њим живују или су нестали, и да те речи замене домаћим фабрикацијама...“

Тако је дословно казао Миклошич: „фабрикатима“. Заиста су те кованице, које Хрвати праве више него ико други, вештачки фабрикати створени у затвореним собама, а не одраз живог и спонтаног језичног развоја.

Нажалост, на основу старе истине да је „болест прилепчива а здравље није прилепчиво“, и Срби су преузели у заједничкој држави многе „неподобштине“ хрватског ковинарског духа, и то у званичној номенклатури (у законодавству и администрацији) и у приватном животу. Тако законске пројекте зову *нацрт* и *преднацрт*, иступе *прекршаји* итд. *Фабрике* зову *шворнице*, *келнере конобарима*, *ред њосћујања* означају као *редослед*, предмете *ошћорне према вајри* називају *вајросћалним* итд. Све су то рђави преводи немачких израза: *Entwurf*, *Vorentwurf*, *Uebertretung*, *Reihenfolge*, *feuerfest*...

Према духу српског језика, *вајросћалан* би значео онај који у себи стално, вечно, ватру садржи, а не онај који од себе ватру одбија. Баш супротно ономе што се хоће да изрази хрватским термином наметнутим Србима. *Коноба* није српска реч. Она се употребљава само у Приморју, па и мом месту. Означује подрум. Али је та реч јамачно страног порекла, вероватно млетачка, и употребом ограничена на само мали део хрватског народа (на још мањи део Срба). Кад се реч *келнер* говорила преко сто година и сваки је Србин, чак и сваки Хрват разуме, могла је остати и даље. То приближава народе, како је мислио проф. Миклошич. Ајде да има нека народна реч, па да је и замени. Али ње нема, већ стварају опет туђу да би само једну увржену избацили из употребе. Тако су радили Чеси, који су обера звали *јане врхњи*: Господине горњи! Јамачно и данас зову.

Нажалост не можемо све те ствари овде претресати, јер им није место. Доста је упозорити и на композите који су се у Југославији уврежили (преузети из Хрватске) а који никако нису у духу српског језика. Тако нпр. *злашћошиск*, *велесајам*, *велеград* итд. *Велеград* би по духу српског језика било нешто што личи на град а није град (за кога само веле да је град!).

[...]

III.

Несумњиво је у току времена и виа факти настало све веће приближавање два језика, јер су до скоро, до друге Југославије, Хрвати ипак преузимали све више српских израза и српског начина писања (српске синтаксе и стилистике), али је било и опирања томе, па чак враћања на старе начине писања. То питање не можемо овде расправљати, већ само сасвим кратко указати на даљи развој.

У Првој Југославији је био донет ПРАВОПИС СРПСКО-ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА, који није обавезивао, али кога су се сви српски писци де факто придржавали. Хрватски само по изузетку. Настао је рат и образовање „НДХ“, која је хтела показати да Хрвати нису имали и немају ништа заједничког са

Србима. Почели су да измишљају језик и да те наказују, стварајући нове изразе и нове, невиђене облике. Писали су *иекавски* (не *јекавски* или *ијекавски*), итд. Са пропашћу те наказе од „државе“ у земљи су отпали и све њене творевине. Али су оне пренете у иностранство, где је банда усташа, пребегла из земље по начелу „спремном за дом“, продужила да тако пише. У земљи, пак, јавља се тежња унификације, чак и принудне (мада се то сакрива). Створен је, „споразумом“ српских, хрватских и „црногорских“ стручњака нов Правопис, који није баш истоветан са првим, али и он одражава све недостатке компромиса. Срби су морали преузети не само неке несрпске изразе (који нису ни хрватски), него и начин писања потпуно стран српском духу. Многе су ствари остале нерегулисане, тј. остављена су алтернативна решења, од којих једна присвајају Срби а друга Хрвати. Опет јединства нема.

Хрвати се чак и не држе усвојених решења у ПРАВОПИСУ, док су их Срби, као и све друго „уједначајуће“ примили без поговора и у целини. У полтронству и издаји отишло се толико далеко да је један Војвођанин иначе одличан, прворазредан писац (књижевни критичар), неки Борислав Михајловић, који се јављао махом под псеудоном „Михиз“ изјавио једном (ја сам то читао у Политици) да би он пристао и на икавштину и на латиницу само да дође до јединства правописа. Рекоше ми да је то син једног свештеника српског из Срема. Срам га било!

У емиграцији тај ПРАВОПИС је слабо примењиван. Управо у потпуности га примењују само „Збораши“, који су заиста непомирљиви непријатељи југословенског комунизма, али пријатељи и заточници југословенског јединства.

Други га се Срби држе слабо, Хрвати никако. Чак се код њих чују гласови начелног и смишљеног опирања том правопису.

Не само да се усташе опиру једнаком правопису и језику, него и остали Хрвати емигранти. Нема недеље а да њихов заступник вође др. Јурај Крњевић не жигоше увлачење српских речи у Хрватску. Чак и „концилијантни“ вођа др. Мачек то осуђује.

Потпредседник ХСС др. Јурај Крњевић писао је у канадском ХРВАТСКОМ ГЛАСУ од 4 маја 1959 изос. и ово:

„...Комунисти су у питању језика наставили ондје, гдје је стала краљевска диктатура. Још у појачаној мјери они воде борбу за јединство језика. На расправе о јединственом језику морали су позивати и хрватске језикословце. И ако се на њих вршио притисак, ипак ствар није ишла. Иако су неке промјене проведене у правопису и граматичици, ипак су у ствари остала два језика, хрватски и српски, и два говора, загребачки и београдски...“

У ХРВАТСКОЈ РЕВИЈИ (Буенос Аирес, Аргентина), за децембар 1960, др. Влатко Мачек написао је чланак под насловом ХРВАТСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК И ПРАВОПИС, у коме изост. стоји:

„Године 1892 донесоше бан Куен Хедервари и његов одјелни предстојник Изидор Кршњави (за вољу хрватских Срба) наредбу, да се у све пучке и средње школе Хрватске и Славоније има увести фонетски правопис.“

„Фонетику је увео србски књижевник Вук Караџић, поставивши начело: 'Пиши, као што говориш, а читај као што је написано'“.

„Но сви културни народи свиета створили су си сваки свој јединствени књижевни језик и правопис, утемељен на етимологији. Једино Срби, држећи се Вуковог правила, не пишу данас више, особито у новинству, ни онако, како се говори у Новом Саду, него онако, како се говори у Београду. Свој књижевни језик створили смо си и ми Хрвати и употребљавали га... све док се нису Куен и Кршњави умиешали својом наредбом.“

... „Но школа је коначно ипак учинила своје, те школана генерација, која је тек десет или петнаест година млађа од мене, не зна више писати хрватским правописом. Па тако и људи, који иначе зазиру од свега што је србско као враг од тамјана, пишу данас искључиво србским правописом. Пишу, примјерице, у првом падежу сингулара врабац, али у свим осталим падежима пишу *врайца*, *врайцу*, *врайци* и т. д.“

„Од када смо пали под београдску капу, наши школани и полушколани људи нису се задовољили само тиме, што су писали фонетиком, него су све више и више почели и у писму и у говору употребљавати облике србскога језика. Не ће више *радијии*, него хоће (или не ће) *га раге*. Мјесто: *хџиио бих јесџии*, пишу – *хоћу га јегем*. Мјесто *јесџии* *ћу* – *ћу га јегем*. Мјесто *оџиићи* *ћу* – *ћу га одем* и т. д.“

... „Осим тога, употребљавају се све више и више и србске риечи, којима се служе београдске новине, а које су до сада биле непознате у хрватском књижевном језику. Тако се, примјерице, мјесто *обиџељ* пише – *йородица*; мјесто *йодџора* – *йодришка*; мјесто *слијегећи* *џјеган* – *идући* *џјеган*; мјесто *џјеган* – *седмица*; мјесто *особно* – *лично*; мјесто *објед* – *ручак*; мјесто *йокориџи се* – *йовинуџи се*; мјесто *идем из Зајреба у Карловац, Парис или Америку*, пишу – *идем за Карловац, за Париз, за Америку*... Мјесто *колодвор*, пишу *сџаница*; а мјесто *влак* пишу *воз*. Знам, да су и риечи *колодвор* и *влак* точни приеводи са њемачкога... Но обје те риечи се већ тако дуго употребљавају у хрватском књижевном језику, да су стекле 'грађанско право'...“

При последњој коректури овог дела читам у минхенској ИСКРИ од 15 августа 1963, да је у главном граду Аргентине изашла књига неког хрватског емигранта, неког Пере Тутовца, под насловом ХРВАТСКИ ЈЕЗИК НАД ПОНОРОМ, у коме се овај жали да се у њихов „милозвучни“ хрватски језик увукло преко 50.000 србијанских барбаризама! О тој књизи пишу већ са одушевљењем многи хрватски научници (у хрватском смислу речи) тако и неки Стјепан Бућ, за кога је казао проф. Јозеф Матл из Граца да је манијак и идијот. Он говори како је Тутовац упозорио на „србске упљувке“ у њиховом дичном језику па додаје да те „упљувке“ „треба као деградацију нашега

високо културнога, правога хрватскога језика једноставно избацити, не дати им да се удомаће, јер би то значило – пад натраг у дивљаштво, својевољно се спуштати на разину рашкога назадњаштва...”

Не могу даље да говорим у овој књизи јер свака страна кошта пет долара, али сама њена појава и ово мало цитата учиниће да и они који би били скептични издавању ове моје књиге увиде њену потребу!

IV.

Перспективе за један потпуно заједнички језик Срба и Хрвата, који би обе стране добровољно примиле, нису сувише повољне. Ми у суштини нисмо у том питању ближи него смо били у време Илирског Препорода. Поред струја зближења, које се увек изнова јављају, стално су у покрету и струје отпора, посебности, раздвајања. И никаквог изгледа нема да ће ове друге сасвим устукнути. Можда ће их чак принудно форсирање уједначења да учини јачим, ефикаснијим, приманљивијим. Да оно напослетку место моста начини још шири јаз. Добро су рекли Латини: *Caesar non supra grammaticos*.

IV. Преименовања украденог језика

I.

Испочетка су се Хрвати устручавали да нови језик назову само *хрвај-ским*. Звали су га најпре *илирским*, као што је на више места наведено, после *хрвајско-славонским* (јер се заиста у Славонији њим говорило). Тако је Иван Мажуранић, доцнији бан, молио краља једном претставком „да се језик народни хрватско-славонски ... уведе у све јавне послове“. То је било још новембра 1860, а 5 децембра (просинца) чита се у Сабору краљева одлука која изос. гласи: „Наређујем хрватско-славонски језик“. (Узето из Руварца, 31, стр. 95).

А и раније је сам Људевит Гај, у години 1830, дакле пре „Препорода“ издао био у Будиму КРАТКУ ОСНОВУ ХОРВАТСКО-СЛОВЕНСКОГ ПРАВОПИСАЊА, где је први пут предложио неке дијакритичке знаке по узору Чеха и Пољака.

Већ смо цитирали проф. Ферду Шишића да су образовани људи звали језик *Словенским* (*словинским*, *славонским*, *славинским*, *словенским*), (55, 116).

После су чињени покушаји са другим називима, али увек избегавајући српску ознаку. Ево шта о томе пише прота Руварац (исто дело, 96):

„Кад су хрватски политичари и књижевници увидели да Срби неће да приме ни назив *илирски*, ни *нашки*, ни *славонски* за свој језик, а они опет нису хтели свој нови језик да назову правим именом *српски језик*, а видећи да својим не могу постићи оно што су желели, назваше свој језик *јуџословенским*, мислећи да ће на тај назив Срби пристати“... „Кад увидише да Срби неће ни тај назив за свој да усвоје, а они онда ударише у тврдњу да је хрватски и српски народ

по језику један народ, те да је свеједно рекло се српски или хрватски, и испочетка почеше писати и говорити *хрвајско-српски* или *хрвајски* или *српски језик* а од дужег времена оставише се и тога назива, те сад говоре и пишу да у Троједници живи сам Хрват и да по томе у њој нема другог доли хрватског језика...

Навешћемо неколико конкретних података из Далмације, где је при крају прошлог века, кад су аутономаши били савладани и сведени на најамну меру, пробуђен до екстремизма хрватски шовенски дух. Он се очитује и у наименовању језика.

Језик зову какокад. Некад *хрвајски* или *српски*, некад *хрвајско-српски*, некад просто *хрвајски*. Према својој снази у Сабору (Далматинском) као и према „вањској“ констелацији.

О томе имамо много података, али ћемо само најеклатантније навести. У збирном, јако документованом делу аустријских професора Хугелмана и осталих (42, 654) о НАЦИОНАЛИТЕТНОМ ПРАВУ СТАРЕ АУСТРИЈЕ пише ово:

„У Далматинском сабору је 11 маја 1897 био поднет пројекат резолуције потписат од 26 словенских посланика. У њему се тражи увођење хрватског или српског званичног језика код свих управних и судских власти Далмације. На то се надовезала жестока дебата, јер је радикално – хрватска странка тражила да се избаци ознака *српски*, јер у Далмацији има само један језик и то хрватски.“

На стр. 656 истог научног дела стоји: „У сесији 1902 поднето је у Далматинском сабору шест интерпелација о језику: најинтересантнија је она посланика Кнежевића ради ознаке хрватског језика као народног језика, при чему се Срби у тој земљи осећају запостављени“.

Ови подаци су такви да се не може преко њих прећи без коментара. Као што се види, у Далмацији је још при крају 19 века било потребно законом увести у надлежства наш језик. Али Хрвати не дају да се он означује *српским* чак ни на другом месту. А Срба је било православних око 18 процената, са католицима и пуних 25%. Тада су Срби држали и дубровачку општину. Бокељи нису смели свој језик да *српским* називају!

Као и у Хрватској: Најпре Хрвати узму српски језик и прогласе га хрватским, да после сваку ознаку српску са њега скину (кад су околности погодне за то).

То је индигнирало и католичког прелата, каноника Ивана Стојановића у Дубровнику, који је писао у својој ДУБРОВАЧКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ (40, стр. 334), поводом уџбеника у далматинским школама:

„Влада одлучи да се има писати: не *далмајински*, не *дубровачки*, не *српски* – него *хрвајски*! Да се хрватски морају штампати школске књиге, бива у ономе језику који знају само они који у хрватском састављају: граматике латинске, грчке, италијанске и њемачке, повијести, природописе, земљописе, аритметике, геометрије, физике и остало. О томе излазе страшни и грозни призори. Ка-

ко свако мјесто има своје нарјечје, тако и дијете које учи нпр. латински, не знајући нарјечје тијех госпара хрватскијех, треба да уче заједно два језика, бива нпр. латински и језик у коме се њему предавају правила језика латинскога.“

Колико би се пречасни и препоштовани дум Иво запањио, па чак и забезекнуо, колико би јаукнуо кад би дознао да су и у држави Југославији, истина у другој али ипак зато правој Југославији, стари дубровачки говор и језик старих дубровачких књижевника званично назвали *хрвајским*. Тако пише скоро код свих дубровачких писаца у фамозној ЕИЦИКЛОПЕДИЈИ ЈУГОСЛАВИЈЕ, иза које стоји цео режим, тако стоји јамачно у њиховим школским уџбеницима итд. Сад обавештавају јавност да излази едиција 500 ГОДИНА ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, при чему су целу дубровачку књижевност просто анектирали и украли (као некад српски језик).

Ми смо о томе нешто наговорестили у књизи ОБМАНЕ И ИЗВРТАЊА КАО ПОДЛОГА НАРОДНОСТИ, Хамилтон 1960 (одељак под насловом ПРЕУЗИМАЊЕ СТАРЕ ДУБРОВАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ ОД СТРАНЕ ХРВАТА, стр. 67–77). Ако Бог да здравља, обазрећемо се посебно једним прилогом о старом дубровачком језику.

Засад се може само толико рећи: Он није никад *хрвајски* називан. Кад би ипак неко то данас у Југославији тврдио, и научно поткрепљивао, прогласили би га шовинистом и онемогућили му сваки даљи рад (можда би још био и ухапшен).

III.

Овде ћемо навести два-три екстремна, скоро невероватна случаја наименовања језика од стране Хрвата, језика прошлости.

Не само да су свуда за прошлост Хрвати назвали језик којим су се служили католици и муслимани *хрвајским језиком*, мада то лицима на које се односи није ни крај памети било да тврде, већ су чинили и још данас несметано чине просте и грубе фалсификате. Само један пример: У ЕНЦИКЛОПЕДИЈИ ЈУГОСЛАВИЈЕ, рађене под руковођством Мирослава Крлеже, стоји код Хабдалића Јурја да је он „припремио и издао хрватско-латински рјечник“, мада се тај речник назива: ДИКЦИОНАР ИЛИ РЕЧИ СЛОВЕНСКЕ 3 ВЕКШЕГА УКУП ЗЕБРАНЕ, У РЕД ПОСТАВЉЕНЕ И ДИЈАЧКЕМИ ЗЛАХКОТЕНЕ. Овај цитат нам је двојако драгоцен: да виде читаоци како у данашњој Југославији називају одн. фалсификују као хрватски оно што су само писци назвали словенском. Затим као један даљи пример како је изгледао хрватски језик пре Илирског Препорода. Ова је књига штампана у Грацу 1670.

У једној својој студији о Котору у првој половини XV века (112) пише др. Антун С. Дабиновић да је између Котора и деспота Ђурђа Бранковића 1423 „састављен уговор у два примјерка, један на *хрвајскосрпском*, а други на *ишалијанском* језику“. Ми верујемо да није тако написао доцнији профе-

сор Правног факултета у Загребу Дабиновић, али су тако преправили у Загребу. У сваком случају је тако штампано: да је чак Ђурађ Бранковић, четири пуна века пре Илирског препорода писао *хрвајскосрпски*! До чега све доводе фалсификати!

Други је пример забележио, између осталих, и Сава Бјелановић и ево у чему се састоји (105, с. 141).

Професор и академик Павић даје извештаје са свог пута по Србији, спомиње своју аудијенцију код краља Милана и каже изос.: То је од прилике садржај доста дуге Краљеве бесједе, коју смо сасвијем затрављени и задивљени очима и ушима примали; затрављени и задивљени коректношћу и елеганцијом краљева хрвацка говора, који тече и прељева се, таман да га посадиш на професорску хрвацку катедру!

Да при коректури додам још један пример. У београдској ПОЛИТИЦИ од 6 јула 1963 има у рубрици „Да ли знате“ једна белешка о увођењу српског језика у првој јеврејској школи у Београду. У акту Попечитељства просвешћенија Србије из 1847 стоји да ће јеврејска деца бити поучавана у „србском, њрчком и јеврејском језику“. Друкчије се први језик никад у Србији није ни називао. То ипак није сметало редакцији ПОЛИТИКЕ да наслов белешке овако формулише: Помен о првој јеврејској школи у којој су учили и *српско-хрвајски језик*.

IV.

У називању свога језика, Хрвати могу да триумфују специјално у Другој Југославији (као што ту у свачему другом могу да триумфују). Они про форо интерно језик називају увек *хрвајским*, про форо екстерно, кад морају, *хрвајско-српским*. Па тако данас говоре и Словенци да се не би замерили газдама хрватским у земљи. Тако помало почиње да се изражава и иностранство. Даљи развој није тешко предвидети: још један корак и додата реч српски потпуно ће отпасти.

Док су у почетку комунистичке владавине говорили, званично, да постоје језици: српски, хрватски, словеначки и македонски, по новом уставу постоји језик „српско-хрватски одн. хрватско-српски“, па је Народна Скупштина изабрала 29 јуна 1963 разне комисије, изос. и за „аутентичне текстове“, и то четири: за српско-хрватски језик, за хрватско-српски језик, за словеначки језик и за македонски језик. Значи да су ипак „српско-хрватски“ и „хрватско-српски“ разни језици!

Чак је и Српска академија наука морала да свој стародревни назив *Инстѣиѣуѣа за српски језик* замени са називом *Инстѣиѣуѣа за српско-хрвајски језик*!!

Зато све више Хрвата тврди да смо ми њима, а не они нама, преотели језик. И то је углавном руководило писца ове расправе да је обради и изда.

Сад ће сваки Србин имати аргументе у рукама да ове хрватске лажи и фалсификате оповргне пред иностранством.

У земљи као што рекосмо, кадгод могу, Хрвати називају „свој“ језик само *хрвајским*, у емиграцији увек и без изузетка. Али Срби то не чине. У земљи веома ретко. Кад су неке школе тражиле наставнике за српски језик преко Просветног Гласника НР Србије, у београдској ПОЛИТИЦИ је један бедни учитељ из Ужичког краја протествовао, јер језик мора да се назива *српско-хрвајски* или *хрвајско-српски*, како је он нагласио. Тај бедник, губало га мајчино млеко, не може да види српски назив у своме језику. Дотле смо дошли у полтронству и дефетизму.

[...]

Било је писаца компетентних, чак најкомпетентнијих, који ни после Илирског Препорода и усвајања српског језика за књижевни језик Хрвата нису никако признавали да су српски и хрватски језик идентични. Прво место међу њима заузима Франц Миклошич, професор Славистике у Бечу и првак славистичке науке у свету. Ево шта о томе саопштава други слависта и његов земљак проф. Грегор Крек (115), мада смо и сами имали у рукама скоро сва дела Миклошича, па и његову УПОРЕДНУ ГРАМАТИКУ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА где се то нарочито тврди (114, стр. 392). Крек пише: „За Миклошича српски и хрватски важе као два језика, и он сматра израз *језик српски или хрвајски*, који је Даничић поставио, као погрешан. Сам Крек верује да је језик у суштини један, али додаје: „Овде се неће моћи тако лако да постигне уједначење, штавише изгледа да се најновијим настојањима у овој сфери испитивања продор све више шири.“

Литература:

- 1) Лазо М. Костић, Спорни предели Срба и Хрвата. Чикаго 1957. Издање „Америчког института за балканска питања“.
- 2) G. Lejean, Ethnographie de la Turquie d'Europe. – Ethnographie der europäischen Türkei. Ergänzungsheft zu Petermann's Geographischen Mittheilungen. Gotha 1861.
- 3) Vatroslav Jagić, Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen. Archiv für slavische Philologie, Jahrgang XVII, 1895. S. 64.
- 4) Barth. Kopitar's Kleinere Schriften sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechtshistorischen Inhalts. Herausgegeben von Fr. Miklosich. Erster Theil, Wien 1857.
- 5) Vaterländische Blätter, Jahrg. IV.
- 6) Blick auf die slavischen Mundarten, ihre Literatur und die Hilfsmittel sie zu studieren. Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung, I Jahrgang 1813. – Članak je nepotpisan, ali je jamačno pisac Jernej Kopitar, koji je bio jedan od pokretača i urednika revije. On je isti članak dao 1810 skraćen u časopisu „Vaterländische Blätter“ pod naslovom „Patriotische Phantasien eines Slaven“. To saopštava M. Murko u knjizi: DEUTSCHE EINFLÜSSE AUF DIE ANFÄNGE DER BÖHMISCHEN ROMANTIK, Graz 1897, a i u samom članku ispod naslova stoji u adnotaciji:

- „Veruje se da će ova rasprava, koja je delom već na drugom mestu saopštena, ali ovde preradjena, biti dobro došla čitaocima Bečkog literarnog lista kao orijentacija pri recenziji slovenskih dela koja će posle doći.“
- 7) Rudolf Rost, Die slavischen Sprachen. – „Globus“ XII Band, 1867.
 - 8) L. v. Südland, Južnoslovensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja. Preveo Fedor Pucek. Zagreb 1943.
 - 9) Franz Miklosich, Dictionnaire abrégé de six langues slaves (Russe, Vieux-Slave, Bulgare, Serbe, Tsheque, et Polonais, ainsi que francais et allemand). Vienne 1885.
 - 10) Prof. Dr. Wiegand, Die nationalen Bestrebungen der Balkanvoelker... Leipzig 1898.
 - 11) A. Leskien, Grammatik der serbo-kroatischen Sprache. Heidelberg 1914. C. Winters Universitätsbuchhandlung.
 - 12) Grand Dictionnaire universel du XIX siècle. Par Pierre Larousse. Tome XIV. Paris 1875.
 - 13) Фердо Шканић, Летопис попа Дукљанина. Посебна издања Српске Краљевске академије, Философски и филолошки списи, књига 18. Београд–Загреб 1928.
 - 14) Тадија Смичиклас, Спомен-књига Матице Хрватске, 1892, Загреб. Латиницом.
 - 15) Karl Brugmann, Vergleichende Laut-, Stammbildungs und Flexionslehre der indo-germanischen Sprache. II Bearbeitung, I. Band, Strassburg 1897.
 - 16) Проф. Вас. Ђерић. О српском имену по западнијем крајевима нашега народа. II издање. Београд 1914.
 - 17) Аркив за повјесницу југословенску. VII књига. 1863, огр. 310.
 - 18) М. Р. Katancsics, De Istro eiusques adcolis commentatio, 1798, p. 227.
 - 19) De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. 1666. P. 281.
 - 20) „Kolo“, g. m, 1843, str. 31.
 - 21) Рад Југ. академије знаности и умјетности. CI, 1890, стр. 68.
 - 22) Аркив за повјесницу југословенску, IX, 1868. Str. 318.
 - 23) „Danica“ за 1847, str. 203.
 - 24) „Neven“ за 1855, str. 190.
 - 25) Грађа за повјест књижевности хрватске. VI. 1909. Стр. 118.
 - 26) Celeste Courriere, Histoire de la Litterature contemporaine chez les Slaves. Paris 1879.
 - 27) Милован Ђ. Миловановић, Срби и Хрвати, Из „Дела“. Београд 1895.
 - 28) Dr. M. Dj. Milovanović, Srbi i Hrvati. II izdanje latinicom, Beograd 1895.
 - 29) Domenico Ciampoli, Letteratura slava. Milano, Hoepli, s. a.
 - 30) Der grosse Brockhaus, X Band, 1931, S. 645.
 - 31) Протојереј Димитрије Руварац, Ево, шта сте нам криви. Посвећено „Обзору“. Земун 1895.
 - 32) Божидар Ковачевић, Из прошлости. СКЗ. Београд 1949.
 - 33) A. L. Mit welchem Recht nennen sich die Südslawen Illyrier? „Das Ausland“ 1857. No. 37 (11 Sept.).
 - 34) Lorenz Diefenbach, Volkerkunde Osteuropas... I und II Band, Stuttgart 1880.
 - 35) Dragutin Prohaska, Das kroatisch-serbische Schriftum in Bosnien und der Herzegowina von den Anfängen im XI bis zur Nationalen Wiedergeburt im XIX Jahrhundert. Zagreb 1911.

- 36) Nicolo Tommaseo, *La questione dalmatica riguardata ne'suoi nuovi aspetti*. Zara 1861.
- 37) Д-р Ј. Ж. Милосављевић, *Српско-хрватски спор и Неимари Југославије*, III издање, Питсбург 1945.
- 38) М. Банић, *Распети на раскршћу...*
- 39) *Српско-хрватски спор. Мало историје...* Београд 1937.
- 40) Иван кан. Стојановић, *Дубровачка књижевност*. Дубровник 1900. Латиницом.
- 41) Д-р Лујо Војновић, *Срби у Далмацији од пада Млетачке републике до Уједињења*. Београд 1938. (Колекција „Српски народ у XIX веку“, књ. 18).
- 42) Karl Gottlieb Hugelmann (et Consortes): *Das Nationalitätenrecht des alten Oesterreich*. 1934.
- 43) Conte Orsato Pozza, *Serbia e Pimperio d'Oriente*. Nuova Antologia. Firenze, gennaio 1867.
- 44) W. Rustow, *Geschichte des ungarischen Insurrektionskrieges 1848–1849*. I Band. 1860.
- 45) Шиме Љубић, *Огледало књижевне повести југославјанске на поучавање младежи*, I књига 1864. (Лат.)
- 46) С. М. Д. Хрвати и језик српски. Нови Сад 1895.
- 47) Људевит Гај, *Чије је коло...* „Даница“, бр. 31, Загреб 1846.
- 48) Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена*. Београд 1939. „Космос“.
- 49) Људевит Гај, *Изјављење ради Старчевићевих чланака о Србима и српском језику*, „Народне Новине“ од 3 студенога 1852.
- 50) А. Б. Кулаковски, *Народна енциклопедија СХС суб воце*.
- 51) Платон Кулаковски, *Илиризм*, 1894.
- 52) A. N. Rypin und V. D. Spasevič, *Geschichte der slavischen Literaturen*. Nach der II russischen Aufgabe. I, II. P., 1880.
- 53) Андрей Сиротинин, *Россия и Славяне*, 1913.
- 54) П. Лавров, *Анексија Босни и Герцеговини и отношение к ней Славянства*. Вѣстник Европы. Санкт Петербург, 1909. год 44.
- 55) Фердо Шишић, *Ј. Штротсмајер и Јужнословенска мисао*. II део, Београд 1922. СКЗ.
- 56) Фердо Шишић, *О стогодишњици Илирског покрета*. Љетопис Југословенске академије знаности и умјетности. Свезак 49. Загреб 1937.
- 57) Вј. Клаић, *Живот и дјела Павла Ритера Витезовића*. (1652, † 1713). У Загребу 1914. Матица Хрватска.
- 58) Рудолф Хорват, *Најновије доба хрватске повијести*. Загреб 1906. Матица хрватска.
- 59) Ivan Derkos, *Genius Patriae super dormientibus suis filiis...* Zagrabiae, 1832.
- 60) Иван Броз, *Цртице из хрватске књижевности*. Свеска I: Увод у књижевност. Загреб 1886. Матица Хрватска.
- 61) Аноним (Јован Дучић). *Ради правилне оријентације*. Број II. Југословенска идеологија, Истина о „Југославизму“. Политичка студија. Чикаго 1942.
- 62) Ватрослав Јагић, *Спомени мојега живота*, I, II. Београд 1926 и 1931. САН.
- 63) Милан Галовић, *Албум заслужнијех Хрвата XIX столећа*, св. I. Загреб 1898.
- 64) Милан Марјановић, *Савремена Хрватска*, СКЗ. Београд, 1912.
- 65) Gilbert in der Maur, *Die Jugoslawen einst und jetzt*. 2 Bande, 1936.

- 66) Anton Springer, Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 1809. In zwei Teilen. 1863, 1865.
- 67) Schwartner, Statistik des Königreichs Ungarn. Auflage in drei Bänden, 1809 (erste 1792).
- 68) Johann Severin Vatter, Literatur der Grammatiken, Lexika und Wörtersammlungen aller Sprachen der Erde. II Auflage, Berlin 1847.
- 69) Vatroslav Jagić, Izabrani kraći spisi, Zagreb 1848. МН.
- 70) Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, 1908.
- 71) Johann von Chaplovics. Slavonien und zum Teil Croatien. 2 Bande, Pesth 1819.
- 72) Hermann Wendel, Der Kampf der Sudslawen um Freiheit und Einheit. Frankfurt/M. 1925.
- 73) Većeslav Vilder, Bika za rogove, London, 1957.
- 74) Имбро Ткалац, Успомене из младости у Хрватској, I књига, СКЗ, Београд 1925.
- 75) Im Archiv für slavische Philologie 1904.
- 76) Vatroslav Jagić, Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga, Zagreb 1867.
- 77) Ivan Kukuljević-Sakcinski u Arkivu za povjestnicu jugoslovensku, knj. VI, str. 134.
- 78) Reise Skizze von Pesth nach Fiume. Aus John Pagets Hungary and Transylvania... „Das Ausland“ 1842, S. 199 f.
- 79) V. Jagić im Archiv für slavische Philologie, 1905.
- 80) Vatroslav von Jagić, Die Slawischen Sprachen. „Die Kultur der Gegenwart“, I. Teil, IX. Abteilung, 1909.
- 81) L. v. Südland, Južnoslovensko pitanje. Preveo s nemačkog Fedor Pucek. Zagreb 1943.
- 82) P. J. Schaffarik, Serbische Lesekörner. Pesth 1833.
- 83) Антун Барац, Српско-хрватска књижевност. Народна енциклопедија СХС, IV том, стр. 375, ћирилицом.
- 84) Franjo Fancev, Beiträge zur serbokroatischen Dialektologie (Kaj-Dialekt in der Gegend Koprivnica-Pitomača). Archiv für slavische Philologie, XXIX, 1907, S. 308 ff.
- 85) F. G. Eichhof, Histoire de la langue et de la littérature des Slaves: Russes, Serbes, Bohèmes, Polonais. Paris 1839.
- 86) Фердо Шишић, Хрвати. Народна енциклопедија СХС, суб воце.
- 87) Марин Франићевић, Писци и Проблеми. Загреб 1948, стр. 363.
- 88) Math. Murko, Kroaten und Serben. Oesterreichische Rundschau, Wien 1906, 15 Dezember.
- 89) Dr. Alfred Fischel, Der Panslawismus bis zum Weltkrieg. 1919.
- 90) Durch Slavonien und die Militärgrenze. GLOBUS. Illustrierte Zeitschrift für Länder- und Völkerkunde. Band XVIII, Juli 1870.
- 91) Franz Miklosich, Die slavischen Elemente im Magyarischen. Denkschriften der kais. Akademie, Wien.
- 92) Јован Радонић, Штампарије и школе Римске курије у Италији и јужнословенским земљама у XVII веку. Београд 1945. САН.
- 93) Mate Tentor, Der čakavische Dialekt der Stadt Cres. – Archiv für slav. Philologie, XXX, 1909, S. 147.
- 95) J. Chr. Engel, Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer. Halle 1801. III. Teil, S. 135.

- 96) Ludwig Albrecht Gebhardi, Allgemeine Weltgeschichte von der Schöpfung an bis auf gegenwärtige Zeit. Leipzig 1765–1808. LVI. S. 693.
- 97) Nicolo Tommaseo, e Bernardo Bellini. Dizionario della lingua italiana. Volume quinto, s. v. Torino 1929.
- 98) E. v. O. (Ernst von Oeberg), Geschichtlicher Ueberblick der slavischen Sprachen in ihren verschiedenen Mundarten und der slavischen Literatur. Leipzig 1837.
- 99) G. Rosen, Deutsche Revue, 1880, II, 3.
- 100) Paul Joseph Schafariks Slawische Altertümer. Deutsch von. M. v. Aehrenfeld. I u. II Band. Leipzig 1843, 1844.
- 101) Проф. Божо Каталинић, Лика и Личани. Збирка: Лички грудобран. Споменица поводом 250 годишњице изгона Турака из Лике. Уредио Никола Матијевић. (Латиницом).
- 102) Фердо Шишић, Подријетло Гајева рода. Југословенски историјски часопис. Год. IV, стр. 165.
- 103) Иван Крниц у „Хрватској Њиви“ за 1918. (Латиницом).
- 104) Владимир Ћоровић, За књижевно јединство. У збирци: „Покрети и дела“. Београд 1920.
- 105) Сава Бјелановић, Дон Михо на бранику. Задар 1883.
- 106) Живан Живановић, Политичка историја Србије (Књига IV, страна 365).
- 107) Franz Miklosich, Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, XV. Wien 1862.
- 108) Franz Miklosich, Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen. I. Denkschriften der kais. Akademie XXI.
- 109) Franz Miklosich, Ueber die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas, Denkschriften der kais. Akademie, XXI-XXIII. Wien.
- 110) Dobrowsky's SLAVIN. Botschaft aus Böhmen an alle Slavischen Völker, oder Beiträge zu ihrer Charakteristik zur Kenntniss ihrer Mythologie, ihrer Geschichte und Altertümer, ihrer Literatur und ihrer Sprachkunde nach allen Mundarten... Zweite verbesserte, berichtigte und vermehrte Auflage von Wenceslaw Vanka... Prag 1834.
- 111) Marco Zar, Studi Slavi di letteratura ed arte. Zara 1890.
- 112) Антун С. Дабиновић, Котор у Другом скадарском рату (1419–1423). Рад Југословенске академије знаности и умјетности. Књига 257. У Загребу 1937. (Латиницом).
- 113) Franz Miklosich, Die slavischen Elemente im Albanischen. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften XXI, Wien.
- 114) Franz Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, I, Wien 1879.
- 115) Gregor Krek, Einleitung zur Slavischen Anthologie in deutscher Uebersetzung. Stuttgart 1895.
- 116) Ђуро Даничић, Разлике између језика србскога и хрватскога. Гласник Српског ученог друштва у Београду, књига IX.
- 117) Friedrich Krauss, Slavische Volksforschungen, Leipzig 1908, S. 3 ff.
- 118) F. F. Kanitz, Serbien, Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859–1868. Leipzig 1868. S. 697 ff.
- 119) Nicolo Tommaseo, Intorno a cose Dalmatiche e Trisetine, Trieste 1847.
- 120) Elisee Reclus, Geographie Universelle. III. tome L'Europe Centrale. Paris 1878.

- 121) Juraj Krnjević u kanadskom „Hrvatskom Glasu“ od 26 rujna (septembra) 1955.
- 122) Miroslav Krleža, *Croatica*. Forum, časopis odjela za suvremenu književnost Jug. akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, januar 1963, str. 265.
- 123) Marcel Kušar, *Die serbo-kroatische Sprache. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Wien. XI Band: Dalmatien, S. 231.
- 124) А. Ф. Гильердинг, *Поѣздка по Герцеговини, Боснии и Старой Сербии*. С. Петербург 1850.
- 125) G. v. N.....r, *Wanderungen im europäischen Osten. Das Ausland* 1846. S. 202.
- 126) Gerhard Gesemann, *Volkscharakterotypologie der Serbokroaten. Jahrbücher der Charakterologie*. Band V. 1928, Berlin.
- 127) Константин Јирнчек, *Историја Срба. Превео и допунио Јован Радонић*. Књ. I–IV. Београд 1922–1925.
- 128) G. Crisanius, *Triumphus Caesareus Polyglottus, Romae* 1655.
- 129) Joso Krmpotics, *Pjesma Crnogorcem izpievana i vojvodi Filipu od Vukassovica pripievana u Bescu (hraščanssky)* 1789. 8, str. 16.
- Prema prikazu u *Archiv für slavische Philologie* XXIV, S. 458 ff.
- 130) Dr. Plija Mamuzić, *Ilirizam i Srbi. Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti*. Knj. 247. Razreda Historično-filosofskog i filosofsko-juridičkog 110. Zagreb 1933.
- 131) Leopold Baron von Clumetzky, *Politische Uebersicht. Österreichische Rundschau* 1911. S. 464.

Kostić 1999 [1964]: Костић, Лазо М. КРАЋА СРПСКОГ ЈЕЗИКА. – Нови Сад: Добрица књига. – 133 с.

Милка Ивић
[1923–2011]

Problem norme u književnom jeziku
(Referat na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu)
[1965]

U svim kulturnim sredinama gde postoji uhodana tradicija pismenosti postoji i problem jezičkog normiranja (ili planiranja, jezičke politike, preskriptivne gramatike – kako se to već može na razne načine terminološki identifikovati). Lingvistička teorija je već odavno posvetila dosta pažnje temi uspostavljanja jezičkih normi. Savršeno je jasno ukazano i dokazano (velike zasluge pripadaju ovde čehoslovačkoj lingvistici): da je procena toga šta je jezički pravilno a šta nepravilno najprisnije vezana za pitanje socijalnog prestiža sredine u kojoj je izraz podvrgnut analizi ponikao; da se standardni jezik odlikuje „elastičnom stabilnošću“,¹ tj. da njegova postojanost nije apsolutna, već prilagodljiva novim formama kulturnog života kojem služi; da se jezik kulture neminovno intelektualizuje,² tj. dobija odlike koje verno reprezentuju intelektualni svet obrazovanog čoveka, onoga, dakle, kome je taj jezik prvenstveno namenjen i čijoj je brizi i poveren; da se bogatstvo funkcija toga jezika u društvu meri brojem njegovih konkretnih varijanata izvajanih šarolikošću socijalne strukture date sredine i tematikom o kojoj se saopštava.³

¹ Po terminu V. Mathesiusa: „pružná stabilitata“; v. njegov poznati rad „O požadavku stability ve spisovném jazyce“ koji je objavljen još 1932 (zbornik SPISOVNÁ ČEŠTINA A JAZYKOVÁ KUHURA, izd. B. Havránek i M. Weingart, u Pragu, str. 14–31).

² O intelektualizaciji jezika govorio je, takođe još 1932. god., Bohuslav Havránek u svojoj studiji „Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura“ (u zborniku SPISOVNÁ ČEŠTINA A JAZYKOVÁ KULTURA, str. 32–84). Havránkové teorijske stavove razradili su dalje Paul Garvin i Madeleine Mathiot u radu „The Urbanization of the Garani Language – A Problem in Language and Culture“ (u zborniku MEN AND CULTURES: SELECTED PAPER OF THE FIFTH INTERNATIONAL CONGRESS OF ANTHROPOLOGICAL SCIENCES, ed. A. F. C. Wallace, Philadelphia, 1960, 738–790). Najnovija zapažanja o istom fenomenu dao je Indijac P. S. Raya u svojoj knjizi STANDARDIZATION: STUDIES IN PRESCRIPTIVE LINGUISTICS (The Hague, 1963; posebno videti na str. 45. objašnjenja koja se tiču pojma „linguistic rationality“).

³ Fundamentalne pojmove o svemu ovome najpotpunije su razradili predstavnici čehoslovačke lingvistike. Pregled njihovih osnovnih teorijskih dostignuća daje, jasno i koncizno, Alois Jedlička u radu „Zur Prager Theorie der Schriftsprache“ (TRAVAUX LINGUISTIQUES DE PRAGUE 1, Prague, 1964, 47–58). Poglede Bohuslava Havránka, najza-

Sav taj opsežni repertoar osnovnih znanja koja je lingvistička teorija davno prikupila nije kod nas, nažalost, svima dovoljno poznat, mada su činjeni napori, i jednako se čine, da se i naši domaći lingvistički horizonti u ovome pravcu prošire (vredi se ovde u prvom redu podsetiti na pažnje dostojne radove Ljudevita Jonkea, posebno na njegovu nedavno objavljenu knjigu koja je u celini posvećena upravo problematici književnog jezika;⁴ dosta je interesovanja u poslednje vreme privukao i članak Radoslava Katičića („Normiranje književnog jezika kao lingvistički zadatak“).⁵ Nedostatak potrebne obaveštenosti kod pojedinaca iz struke stavio je našu lingvističku javnost u situaciju, koja nam svakako ne diže renome u svetu, da moramo jedni drugima, po lingvističkim publikacijama, po simpozijumima i kongresima, dokazivati već davno dokazane, drugde savršeno poznate činjenice: da celo stoleće proteklo od rođenja jednog književnog jezika znači dovoljno dug period sazrevanja čiji su neminovni plodovi – čitav niz pojedinosti po kojima se sadašnji jezički trenutak razlikuje od početnog; da isključivo u početnom trenutku stvaranja pismenosti jedne sredine može jezik nepismenih da postane uzor, ali je potpuno deplasirano nepismene i danas smatrati kompetentnim u izgrađivanju jezičke kulture, u vremenu kada je ta kultura već davno osveštena pismenom tradicijom čiji je nosilac – obrazovani sloj naroda; da razgranat, bujan život književnog jezika, u svim njegovim raznovrsnim oblicima, na širokoj teritoriji i u sredini sa više od jedne narodnosti, neminovno nameće postojanje varijanata, i da razgovori o tim varijantama ne samo da nisu opasni, da ne potkopavaju jezičko jedinstvo, već su, naprotiv, neophodni – doprinose sagledavanju prave stvarnosti za koju se apriori zna da mora biti komplikovana.⁶

služnijeg za razvijanje naših znanja u ovoj oblasti, najkompletnije sadrži njegova knjiga: *STUDIE O SPISOVÉM JAZYCE*, Praha, 1963.

⁴ Ljudevit Jonke, *KNJIŽEVNI JEZIK U TEORIJI I PRAKSI*, Zagreb, 1964.

⁵ *JEZIK*, XI, 1–9.

⁶ Ovi i slični redovi ideja pojavili su se u radovima M. Ivić: „Jedno poređenje Vukovog jezika sa našim današnjim književnim jezikom“ (*ZBORNIK MATICE SRPSKE ZA FILOLOGIJU I LINGVISTIKU* I, 1957, 114–126) i „Današnji aspekti proučavanja srpskohrvatskog književnog jezika“ (*ZBORNIK MATICE SRPSKE ZA FILOLOGIJU I LINGVISTIKU* IV/V, 1961/62, 110–116), D. Brozovića: „Na putovima našeg jezika i nauke o jeziku“ (*KOLO*, 10, Matica hrvatska, prosinac 1963, 610–25) i „Vuk i naš standardni jezik“ (*MOGUĆNOSTI*, god. XI, br. 9, Split, 1964, 910–917), A. Pece: „O zvaničnom nazivu našeg jezika“ (*NAŠ JEZIK*, n. s., knj. XIII, sv. 3–5, Beograd, 1963, na str. 272); u referatima i diskusiji D. Brozovića, M. Ivić, P. Ivića i N. Tolstoja na simpozijumu posvećenom Vuku Karadžiću septembra 1964, u Beogradu; u člancima P. Ivića: „Prozodijski sistem savremenog srpskohrvatskog standardnog jezika“ (*JUBILARNI ZBORNIK J. KURYLOWICZA*, napomena br. 8), „Tendencije u konačnoj fazi Vukove jezičke reforme“ (*ZBORNIK SANU POSVEĆEN VUKU KARADŽIĆU*) i „Šta je doneo simpozijum posvećen Vuku Karadžiću – Dvostruko

Ima pojedinaca koji ne razlikuju dovoljno, ili čak uopšte, dve, i teorijski i praktično različite lingvističke discipline: deskriptivnu (opisnu) gramatiku i preskriptivnu (normativnu) gramatiku. Prva se zasniva isključivo na detaljnom opisu aktuelnog jezičkog stanja u datoj sredini, ne propisujući nikakve norme, dok je jezička politika upravo privilegija ove druge, preskriptivne gramatike.⁷

Svi oni koji su dobro upoznati sa principima lingvističke teorije shvataju neminovnost redosleda u radnom postupku: poslu normiranja treba da prethodi posao deskripcije. Gde god je situacija komplikovana, kad god treba revidirati, preosnažiti stari zakon pravilnog, drukčije postupiti značilo bi izneveriti logiku naučnog metoda.

Mi se sada nalazimo upravo na onoj istorijskoj okuci stogodišnjice gde treba zastati, pa se pošteno prihvatiti modernizacije gramatičkog kanona. Ali te modernizacije ne može i ne sme biti dok se dug, pipav i odgovoran posao opisa savremenog jezičkog stanja ne privede kraju.

Naša jezička stvarnost je danas ovakva: postoje dve osnovne varijante onoga što se popularno naziva književnim jezikom (a što odavno već ima svoj precizni naučni termin: *standardni jezik* ili *jezik kulture*); jedna se govori pretežno u istočnoj polovini srpskohrvatske jezičke teritorije (gde je najveći kulturni centar Beograd) a druga pretežno u zapadnoj (sa Zagrebom kao glavnim centrom). One se između sebe ne razlikuju, razume se, isključivo po izgovoru

dobar znak“ (POLITIKA, 27. septembra 1964, str. 17); u diskusiji P. Ivića na savetovanju o nastavi jezika i književnosti novembra 1964. u Beogradu.

⁷ Još je 1938. god., na IV internacionalnom kongresu lingvista, B. Havránek održao referat „Zum Problem der Norm in der heutigen Sprachwissenschaft und Sprachkultur“ u kojem je dao osnovnu naučnu kvalifikaciju i klasifikaciju preskriptivne (normativne) gramatike (referat je štampan u zborniku ACTES DU QUATRIÈME CONGRES INTERNATIONAL DE LINGUISTES, Copenhagen, 1938, 151–156; Vachek ga je nedavno objavio i među odabranim radovima Praške škole u A PRAGUE SCHOOL READER IN LINGUISTICS, str. 413–420). Definisanjem preskriptivne lingvistike bavio se švedski naučnik Valter Taulli u svome referatu pročitano na IX međunarodnom kongresu lingvista, 1962. god., u Kamdridžu – SAD (referat je štampan pod naslovom „The theory of language planning“ u zborniku radova sa ovog kongresa: PROCEEDINGS OF THE NINTH INTERNATIONAL CONGRESS OF LINGUISTS, CAMBRIDGE, Mass., August 27–31, 1962; The Hague, 1963, v. str. 608). Naučno osvetljavanje ove discipline i njenih neposrednih zadataka dato je vanredno savesno u radovima poznatog lingviste Einara Haugena: u „Planning for a Standard Language in Modern Norway“ (ANTHROPOLOGICAL LINGUISTICS, 1, 8–21), u LANGUAGE PLANNING IN MODERN NORWAY (nova, prerađena verzija prethodnog rada; objavljeno u SCANDINAVIAN STUDIES, 33, 1961, 68–81) i posebno u referatu „Linguistics and Language Planning“ koji je Haugen održao, maja 1964, na kongresu posvećenom sociolingvističkim problemima, u Los Angelesu – Kalifornija (referat će biti objavljen u zborniku radova sa ovog kongresa).

refleksa starog jata. Ima tu još niz drugih razlika,⁸ prvenstveno u leksici (da bi se čovek potpuno u to uverio, dovoljno je samo da uzme u ruke isti broj lista BORBA koji je istoga dana objavljen u Beogradu, u istočnoj varijanti, i u Zagrebu, u zapadnoj). Ali ima tu još više homogenosti u gramatičkoj strukturi obeju varijanata, koja je zajednička, vukovska. O tome koliko je današnja istočna varijanta različita od Vukovog jezika govorila sam već pre nekoliko godina.⁹ Taj je moj rad bio nedvosmisleno deskriptivno postavljen. Ostaje kao drugi neophodni zadatak da se što pre postavi i paralela između današnje zapadne varijante i Vukavog jezika, u tom istom, čisto deskriptivnom smislu. Dok ne dobijemo precizne podatke o broju i značaju inovacija podjednako u obe varijante, ne smemo pristupiti ni ozakonjavanju ni proklamativnom stavljanju van zakona.

Kad se vrše ovakva dalekosežna odmeravanja, potrebno je tačno znati šta se prema čemu meri. Početna tačka je savršeno jasna – Vukov pisani uzus. Što se tiče jezičke današnjice, ona mora biti predstavljena onim što je najmanje specifično, a najviše prosečno, standardno. Zato se ovde ne smemo osloniti isključivo na jezik književnika, jer on ne može (i ne sme) ilustrovati bezbojnost proseka. Književnici su jezički novatori po vokaciji. Za književnike, uostalom, nije nikakva tajna da i sama tematika o kojoj se saopštava po sebi nameće određeni jezički izbor. Štaviše, oni namerno, da bi nam što vernije dočarali životnu stvarnost u svojim delima, upliću u svoje dijaloge i gradski supstandard i dijalekat. Njima je savršeno poznata istina da poetsko tkivo stihova dopušta drukčiji postupak s jezikom nego prozni tekst (na šta, međutim, naši pojedini gramatičari zaboravljaju, pre svega onda kada potpuno ravnopravno, naporedo, navode kao ilustraciju svojih lingvističkih konstatacija i primer iz proze i primer iz stiha). Ako, recimo, Momčilo Nastasijević upotrebom arhaičnih jezičkih oblika domeće draž starinske patine svojoj poeziji, ako privlačnost stihova Vaska Pope duguje mnogo uspelom prisustvu izrazito folklornih jezičkih elemenata, zar ćemo samo zbog toga ukazivati na arhaične oblike i folklorne elemente kao na ono što najneposrednije predstavlja standardni jezik našega vremena?¹⁰

⁸ O tome koliko je važno pravilno shvatiti problem ovih dveju varijanata govori Ljudevit Jonke u svom radu „Specifičnosti u normiranju hrvatskosrpskog književnog jezika“, JEZIK, XII, 1–6.

⁹ „Jedno poređenje Vukovog jezika sa našim današnjim književnim jezikom“. ZBFL I, 1957, 114–126.

¹⁰ O tome kakve se sve jezičke pojedinosti, nedozvoljene inače u svakodnevnom pismenom i usmenom jezičkom saobraćaju obrazovanih ljudi, mogu naći u književnom jeziku govori ubedljivo K. Horálek u svom radu „K teorii nespisovných prostředku umělecké literatury“ u jubilarnom zborniku B. Havránka: SLAVICA PRAGENSIA IV, Praha, 1962, 643–647).

Prosečnost jezičke svakidašnjice biće najprikladnije ilustrovana, u stvari, onim što je najmasovnije usvojeno kao instrumenat komunikacije: jezik štampe, radija, televizije, filma. Treba odmah istaći (da bismo se za svaki slučaj obezbedili ovde od svakog mogućeg nesporazuma): to niukoliko ne znači da će se baš taj jezik preporučivati kao uzor, niti da sve njegove osobenosti treba bezuslovno prihvatiti kao normu buduće preskriptivne gramatike. On ovde ima da služi samo kao najpogodnija, osnovna baza za opis onog stanja koje najtipičnije reprezentuje sadašnji razvojni trenutak naše izražajne kulture.

Taj najšire omasovljeni jezik kulturnog delovanja izrasta, buja, neguje se ne po zabačenim selima, među nepismenima, već po našim gradovima, pogotovu u onim velikim centrima gde su najgušće koncentrisani naši obrazovani ljudi. U tome upravo i jeste smisao urbanizacije književnog jezika: narodne tvorevine ostaju dragoceni biseri našega folklora, ali po strani od onoga što je sadašnji jezički standard, a čemu je jedini legitimni tvorac ne selo već grad. Svaki korak kojim se udaljujemo od folklorne epohe stvaranja književnog jezika jedna je pobjeda više naše zemlje na njenom putu uključivanja u opšti kulturni uspon današnjeg doba. Trebalo bi da je svima prisutna u svesti ova dobro poznata istina: blago narodima koji gube dijalekte, jer je to znak da nestaju najbolnije razlike između sela i grada, da pismenost postaje zaista opštenarodna svojina.¹¹ I mi smo najzad dočekali dane napretka – naši se dijalekti sve pouzdanije gube. Opravdana je težnja širokih narodnih masa ka usvajanju lingvističkog sistema koji se pokazuje kao efikasnije, savršenije oruđe komunikacije od bilo kojeg narodnog govora. Treba jasno i glasno istaći pozitivnu istinu: jezički prestiž, a s njime i jezička kompetencija, pripadaju danas definitivno urbanizovanom predstavniku našeg društva.

Taj urbanizovani predstavnik ima raznolike vidove kulturnog života, pa prema tome i različite stilove izražavanja. Pri sastavljanju normativne gramatike treba svakako i ovo imati u vidu.

Već odavno je lingvistička teorija uočila potrebu za razvrstavanjem mnogobrojnih formi jezičke manifestacije uz primenu sledeća dva kriterija: A) kakav se socijalni odnos kroz njih ispoljava;¹² B) kakva im je konkretna funkcija.¹³

¹¹ O tome kako je epoha industrijalizacije neminovno povezana ne samo sa promenom socijalne strukture date sredine već i sa drastičnom izmenom brojnih odnosa između pismenih i nepismenih i šta to znači u kulturnom pogledu – govorila je ubedljivo Anrée F. Sjoberg u svome referatu „Writing, Speech and Society: Some Changing Interrelationships“ održanom na IX međunarodnom kongresu lingvista 1962. god. (referat je štampan u ovde već pominjanom ZBORNIKU PROCEEDINGS OF THE NINTH INTERNATIONAL CONGRESS OF LINGUISTS ..., str. 892–98).

¹² Problem nijansiranja izraza prema zahtevima konkretnog tipa socijalnog odnosa koji postoji između govornika i sagovornika dobio je svoje odgovarajuće naučno osve-

Po prvom kriteriju treba precizno razlikovati službeno saopštavanje od prsnog razgovora, vulgarno izražavanje od intimnog ćaskanja, i sl.¹⁴ Po drugom treba voditi striktno računa o svim onim razlikama u jezičkom postupku koje namere tematika o kojoj se saopštava i namena saopštenja. Tu treba posebno govoriti o specifičnostima: jezika školskog predavanja, jezika štampe, kancelarijskog akta, esnafa, poezije itd. Upravo ovde, kad je reč o ovim „funkcionalnim stilovima“, normativna gramatika treba da bude vrlo eksplicitna. Trebalo bi da istupi s izričitom napomenom o tome da rečenice tipa *uz molbu priložiti i takse-nu marku* ne ulaze inače u repertoar standardnih izražajnih sredstava našeg društva, ali ih je kancelarija usvojila kao svoje standardno komunikaciono sredstvo, pa se stoga ta stvarnost mora i konstatovati i na odgovarajući način uzeti u obzir.

Neprisutnost jasne svesti o funkcionalnim stilovima ispoljava se, pored ostalog, u neprijateljskom stavu pojedinca prema sve većem porastu broja reči stranog porekla u našem leksičkom fondu. Njihov priliv je, međutim, uslovljen naglim porastom kulturnih pojmova u našoj društvenoj svakodnevici. Nasumi-ce proganjati ovakve reči znači, u stvari, doprinositi osiromašenju našeg izražajnog fonda. Svakako da je u mnogo prilika umesnije upotrebiti svoju domaću reč nego stranu. Ali u određenim oblicima kulturnog saopštavanja strana reč dobija svoje pravo mesto. Zar bi se jezik naučne informacije mogao zamisliti bez reči stranog porekla, zastupljenih u relativno visokoj frekvenciji? Potrebno je tačno sagledati postojeće jezičke stilove, detaljno obraditi specifičnost njihove strukture, pa onda tek pristupiti propisivanju uputstava o tome gde bi bilo pri-ličnije izbeći stranu reč, a gde bi, naprotiv, njeno prisustvo bilo u principu umesno.

tljavanje i u radovima američkih lingvista; v. npr. studiju Johna S. Kenyona: „Cultural Levels and Functional Varieties of English“ (College English, October 1948, The University of Chicago Press, Chicago – Illinois, str. 31–36) i knjigu Martina Joosa: „The Five Clocks“ (INTERNATIONAL JOURNAL OF AMERICAN LINGUISTICS, Part V, Vol. 28, No. 2, 1962, 1–62).

¹³ Funkcionalna uslovljenost razlika u tipu izražavanja dobila je nedavno interesantno tumačenje u radovima sovjetskih lingvista: И. Р. Гальперин, „К проблеме дифференциации стилей речи“ i В. Г. Костомаров, „О разграничении терминов *устный и разговорный, письменный и книжный*“ (oba objavljena u jubilarnom zborniku akademika V. V. Vinogradova ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОЛОГИИ, Moskva. 1965; str. 68–73 i 172–176).

¹⁴ O tome koliko je to uopšte neminovna pojava u sredinama svih mogućih kultura saopštava C. F. Voegelin u svome referatu „Casual and Noncasual Utterances within Unified Structure“ održanom (u Bloomingtonu – Indiana, SAD) 1953. na interdisciplinarnom savetovanju naučnika o problemima jezičkih stilova (referat je objavljen u zborniku STYLE IN LANGUAGE, ed. Thomas A. Sebeok, 1960, str. 57–68).

Adekvatna normativna gramatika mora povesti računa i o hijerarhizaciji onih jezičkih pojedinosti koje ozakonjuje striktnim pravilima. Kao što je već u našoj lingvističkoj javnosti primećeno, nedopustivo je i dalje tretirati u istoj ravni upotrebu perfekta, gramatičke kategorije prisutne u svim vidovima standardnog jezika, i imperfekta, koji je, zbog svoje izrazite stilističke obojenosti, marginalna kategorija, isključena iz većine onih komunikacionih područja koja su obuhvaćena jezičkim standardom.¹⁵

Kod nas se vrlo malo govori o inače davno poznatoj činjenici: da su govorni i pisani jezik obrazovanog čovjeka uvek dva donekle posebna lingvistička sistema. Pojedini naučnici čak naročito potcrtavaju tu neminovnu neidentičnost konstatacijom da svaki obrazovan čovek, automatski, onog časa kad savlada gramatička pravila pisanog jezika, raspolaže jednim komunikacionim sredstvom više. Ovaj teoretski potpuno prečišćen stav ima svoju direktnu ilustraciju u današnjoj gramatičkoj praksi po svetu: posebno se rešavaju pitanja normiranja govornog, posebno pisanog jezika. Pri tom se vodi dosledno računa o poznatoj činjenici: da je govorna rečenica u principu manje rigorozno konstruisana od pisane; da je podložna inverzijama, naknadnom dodavanju, ponavljanjima; da dopušta slobodniji red reči; da se odlikuje čestim elipsama. Kod nas se, međutim, niti razvija ovakvo teorijsko razlikovanje, niti se primenjuje odgovarajuća praksa. Simptomatično je da se, u predlozima oko pristupanja normativnom poslu, pojavljuje uglavnom samo ideja o tome da se ispita jezik pisaca, dakle pisanog teksta, iako je svima dobro poznato da u najteže i najpreče zadatke spada rešavanje naše kompleksne i komplikovane ortoepske problematike.

Već je skretana pažnja na to da je za obe varijante književnog jezika od bitne važnosti što hitnije srediti sledeća pitanja:

- a) kako danas stoji u standardnom izgovoru akcenatski sistem paradigmi koji je prošlog stoleća normirao Daničić;
- b) kakav je današnji uzus prenošenja akcenta na proklitiku;
- c) koje se posleakcenatske dužine Vukovog jezika zaista i danas redovno održavaju.¹⁶

Zapadna varijanta ima i svoj, specifičan problem – dvosložni i jednosložni izgovor refleksa starog jata (*uvijek* ili *uv'jek*).¹⁷

¹⁵ O ovome su govorili: D. Brozović u svome referatu na simpozijumu posvećenom problemima slovenske gramatike koji je održavan novembra 1964. u Pragu; J. Vuković u svome referatu i P. Ivić u svojoj diskusiji povodom tog referata na savetovanju o nastavi jezika i književnosti, novembra 1964. u Beogradu.

¹⁶ O ovome je govorio Pavle Ivić u nekoliko prilika: u svojim ovde već navođenim člancima „Prozodijski sistem savremenog srpskohrvatskog standardnog jezika“ i „Šta je doneo simpozijum posvećen Vuku Karadžiću – Dvostruko dobar znak“ i u referatu i diskusiji na pomenutom savetovanju novembra 1961. u Beogradu.

Svoje uporno odbijanje da se celokupna ova ortoepska problematika svesrano pretrese u lingvističkoj javnosti naši stručnjaci opravdavaju iznošenjem uverenja koja bi se mogla rezimirati na sledeći način: izgovornih varijanata ima toliko da bi svako popuštanje tendenciji da se odstupi od Vuka izazvalo kaos; pri tom se ne može nijedna konkretna gradska izgovorna praksa preporučiti kao uzor, jer nijedan grad ne govori uzorno (Zagrepčani su upola kajkavci, oni uče književni jezik u školi, ali ga nikad ne douče kako treba; u Beogradu se naselio svet s raznih strana, starih Beograđana više i nema, i sl.).¹⁷ Ovakvo je uverenje, međutim, neosnovano pa stoga i neodrživo. Pre svega, ispravna lingvistička politika ne dovodi do haosa nego do reda. Njena osnovna orijentacija mora da se oslanja na glavne tekovine savremene lingvističke teorije. U takve se tekovine obavezno uključuje i prihvatanje određenog metodološkog postupka: prvo se izradi detaljan opis postojećeg izgovornog stanja na celokupnom području književnog jezika, a zatim se pristupa normiranju. Pri tom se ne sme dovoditi u pitanje odlučujuća uloga kulturnog centra u izboru izgovornog uzora. Bez obzira na to kako je Zagrepčanin došao do svoje varijante književnog jezika i kakvi su sve momenti usloveli njenu specifičnu stilizaciju, ta varijanta postoji, ona je sredstvo kojim se širi savremena kultura u široke mase hrvatskog naroda. Mi nemamo prava ni da previđamo njeno postojanje ni da negiramo njen socijalni prestiž. Upravo zbog tog prestiža njene se karakteristike moraju uzeti u obzir prilikom utvrđivanja jezičkog uzora. Što se Beograda tiče, sasvim je netačno tvrditi da starih Beograđana gotovo i nema (ima nas, i te kako, i to čak i takvih čiji su preci starosedeoci još pre Karađorđevog ustanka). Tačno je da su se u međuvremenu, naročito nakon poslednjih ratova, naselili u taj grad ljudi iz najrazličitijih krajeva naše zemlje. Ali Beograd ipak ima svoju specifičnu jezičku fizionomiju čije će prosečne konture da nam nedvosmisleno ocrtaju jezik štampe, radija ili televizije. Zar bi Francuzima ili Rusima padalo na pamet da osporavaju svome Parizu, odnosno svojoj Moskvi, svaku kompetenciju u pitanju izgovorne norme u ime toga što su i ti gradovi, kao i sve prestonice na svetu, puni pridošlica? Sve se te pridošlice podvrgavaju jezičkoj asimilaciji, najčešće lično, ali u svakom slučaju neminovno u drugoj generaciji.

Karakteristično je da se u svima pomenutim ortoepskim pojedinostima (s izuzetkom one koja je isključivo prisutna u jekavskom izgovoru) Beograd i Zagreb uglavnom potpuno slažu. Napuštanje Vukove norme ovde, dakle, ne bi značilo odstupanje od principa što potpunije unifikacije književnog jezika, ako bi se istom prilikom prihvatilo, tj. u gramatikama ozakonilo, stanje prisutno u

¹⁷ O tome je bilo dosta govora na Vukovom simpozijumu (diskusija Sv. Markovića, D. Brozovića, A. Pece); problem je postavio Sv. Marković već u svom članku „Razlike u refleksu 'jata' između govorene i pisane riječi u književnom ijekavskom izgovoru“ (JEZIK, XI, 97–103).

¹⁸ V. npr. Mate Hraste, „Simpozij o Vuku Stef. Karađiću“, JEZIK, XII, 31.

oba ova naša istaknuta centra. Ceo ovaj poduhvat značio bi samo likvidaciju jednog anahronizma u korist jezičke stvarnosti, a sve uz čuvanje jedinstva do kojeg nam je svima toliko stalo.

Ivić 1965: Ivić, Milka. PROBLEM NORME U KNJIŽEVNOM JEZIKU (Referat na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu). – In: *Jezik*. – Zagreb. – God. XIII, br. 1. – S. 1–8.

Михаило Стевановић
[1903–1991]

Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте
[1965]

На V конгресу Савеза славистичких друштава Југославије, држаном од 13. до 18. септембра 1965. у Сарајеву, уз проблем норме књижевног језика, који је као једно од основних лингвистичких питања био стављен на дневни ред тога конгреса, искрсло је и питање језичких варијаната. О варијантама, управо о два варијантама, говорило се и у реферату (М. Ивић) и у низу кореферата (М. Храсте, Љ. Јонкеа, Р. Катичића и др.). И много се расправљало о њима у дискусији. Неки су учесници у тој дискусији истицали да има више варијаната; било је речи и о сарајевској варијанти, поред загребачке и београдске, о титоградској, о новосадској и о дубровачкој. А посебно је, после Конгреса, у освртима на његов рад, преко дневне штампе и у неким стручним листовима, продужено расправљање о тим тзв. и одиста лоше названим варијантама, каткада с доста искључивости, па, разумљиво је, и на начин који на читаоца не оставља најбољи утисак.

Иако не желимо, засад бар, никога посебно спомињати, морамо рећи да се на самом Конгресу почело некаквим неоснованим замеркама: да се не ради оно што се у ствари ради, да се лингвисти не баве оним чиме се баве, да не пишу о ономе о чему нишу. А после Конгреса се ствари опет криво представљају: како су на Конгресу, рецимо, усвојена гледишта која су одбачена, како се појединци, па и целе установе, залажу за оно против чега се и ти појединци и те установе боре; како је један учесник одређено мишљење изнео на Конгресу у своме реферату, односно кореферату, а тај није имао ни реферата ни кореферата на томе конгресу; како је други поднео кореферат из књижевности, а тај се бави искључиво језиком и имао је кореферат о једном језичком проблему итд. Из некакве необјашњиве нетрпељивости и неосноване озлојеђености изречене су, па, у освртима на Конгрес, и написане чак и увредљиве речи да је неко у Савезу славистичких друштава дошао на место за које нема квалификација и да не познаје основна стручна питања и сл.

Пред овим скупом¹ добро је истаћи понешто и од онога о чему сазнајемо из приказа Конгреса мада о томе и није било речи на самом Конгресу, него су обавештења о томе добивена из других извора. Овде мислимо на оправ-

¹ Држано на Семинару за наставнике и професоре српскохрватског језика 19. јануара 1966. у Београду.

дане замерке у једном приказу Сарајевског конгреса учињене оним школама у којима се исправљају ученици када наш језик назову *хрвајскосрпским* и захтева се од њих да га зову *српскохрвајском* (Зар је и то могуће!). А то је исто толико недопустиво колико и давање слабе оцене ученику који је тек дошао из екавске средине у ијекавску (а она у овоме случају, штавише, и није само ијекавска, већ мешана) уз изјаву наставника да ће прелазну оцену добити тек кад научи да правилно ијекавски пише, што је изнесено на претпрошлом конгресу Савеза славистичких друштава Југославије 1963. у Охриду.

Ми и овом приликом, као и увек, наглашавамо да је назив *хрвајскосрпски* за наш језик исто толико исправан колико и *српскохрвајски* (а као званичан – није допуштен ни назив *српски* ни *хрвајски* језик) и да су екавски и ијекавски изговор и писање подједнако исправни и подједнако књижевни. И још нешто. По нашем схватању, и према одлукама НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА, на чије смо се спровођење сви обавезали, свакоме је допуштено за назив заједничког језика Срба и Хрвата узимати: *хрвајскосрпски* или *српскохрвајски језик*, који му се више допада. А исто тако и екавски или ијекавски изговор, само их није допуштено мешати у једном писменом саставу, као што је уосталом заједничким правописом остављена слобода да се правописни дублети употребљавају по слободном избору. Друкчије се, наравно, не може судити ни о лексичким и другим језичким синонимима. НОВОСАДСКИ ДОГОВОР је оставио слободу и у избору речи и обавезао је Матицу српску и Матицу хрватску, које су се тога посла још пре саме прихватиле, да у једном заједнички израђеном РЕЧНИКУ, на основу језичке грађе из хрватске и српске књижевности новијег времена, дају цело језичко благо културе наших народа којим се они у своме савременом животу служе. Ми се сви позивамо на НОВОСАДСКИ ДОГОВОР, и с потпуним правом – зато што су тај договор прихватили не само његови учесници и потписници његових одлука него и цела наша културна јавност. Његову садржину је својим потписима одобрило преко 90 наших књижевника, научника и јавних радника. А извршавање његових одлука добровољно су, без икаквог декрета наравно, прихватиле све наше културне и научне установе и организације, најполетније од свих друштва за српскохрватски језик и књижевност учлањена у Савезу славистичких друштава наше земље. И сасвим је разумљиво што је и Пети конгрес у Сарајеву у једној тачки резолуције, у вези с питањем и дискусијом о постојању или непостојању варијаната за све наравно јединственог књижевност језика Срба и Хрвата, истакао да он у погледу на јединственост овог језика стоји чврсто на гледишту НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА и обавезује своје чланство на доследно спровођење у живот његових закључака.

Ми наравно ништа не одузимамо од јасних формулација датих у тим закључцима, али им ништа и не додајемо. А у њима се нигде не говори о

варијантама, ни о две ни о више варијаната овога језика. И не само да се у Закључцима нигде не говори о варијантама књижевног језика Срба и Хрвата, него о њима није било речи ни у дискусији коју је целу верно донео ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ за јануар 1955. Ми нарочито истичемо верност и тачност тамо изнетих мишљења појединих учесника у дискусији јер су то ауторизоване стенографске белешке које су, пошто су сређене, достављене свакоме учеснику на преглед, евентуалну исправку и оверу тачности онога што је казао. Зато нас и изненађује тврдња приказивача Сарајевског конгреса у загребачком ЈЕЗИКУ (годиште XIII, стр. 39) да је на Новосадском састанку говорио о варијантама. Већ што тамо каже да је „бранио право сваког народа“ који се служи српскохрватским језиком да и у школи, и у уредима, и у штампи, и у књижевности и на радио-телевизији сасвим слободно употребљава своју варијанту књижевног језика, — то нико ни спорио није на Новосадском састанку, нити је он држан с циљем да се на њему траже та права јер их доиста нико није угрожавао, нити их угрожава у социјалистичкој Југославији, али се о варијантама на томе састанку није говорило.² Није о њима говорио ни поменути приказивач Сарајевског конгреса, већ је и он, као и сви учесници састанка у Новом Саду, наглашавао „да је то један јединствени језик са два различита књижевна изговора, ијекавским и екавским“, да у томе језику „неке разлике постоје, но њих не треба култивирати“ (и први и овај цитат узети су из једне од речи у дискусији на Новосадском састанку баш тога приказивача Сарајевског конгреса (в. ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ, свеску за јануар 1955, стр. 40). Јединственост језика и постојање варијаната у њему међусобно се искључују. Зато је врло чудно како се за оне који не виде варијанте у јединственом језику може тврдити да су то унитаристи диктаторског типа, који хоће да лише један народ права да се служи својим језиком, права дакле које, сасвим се тачно каже у ЈЕЗИКУ, најшире уживају и све националне мањине. То је врло добро познато, и овде није потребно никакво потезање устава СФРЈ, а још мање је допуштено неверно цитирање основног закона наше земље, у којем према наведеном приказу, стоји да се законски текстови објављују у четири варијанте: српскохрватској, хрватскохрватској, словеначкој и македонској. По таквој стилизацији би излазило да су то четири међусобно различна језика, или један језик с четири различне варијанте. Али овде није потребно тумач

² Један једини учесник је на једном месту (в. ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ књ. 375, св. 1, стр. 77) поменуо реч *варијантија*, али је он говорио о варијантама назива нашег језика зато што се тај назив употребљава у облику *хрватскохрватски* и у облику *српскохрватски*, дакле у два донекле различна облика. А могло би се говорити и о више дијалекатских варијаната. Али ваља имати на уму да књижевни језик ни код Срба ни код Хрвата није дијалекат њиховог заједничког језика.

чење нечега што у Уставу не стоји него треба рећи да се у њему, у чл. 131, дословце каже: „Савезни закони и други општи акти савезних органа објављују се у службеном листу федерације у аутентичним текстовима на језицима народа Југославије: српскохрватском, односно хрватскосрпском, словеначком и македонском“ – дакле у текстовима на три, а не на четири језика, нити у четири варијанте једног језика.

Ми супротно мишљење не бисмо желели објашњавати било каквим другим мотивима већ уверењем оних што га имају да су разлике у језику између појединих културних центара карактеристика језичких варијаната. Утолико пре, и с разлогом, очекујемо да се нашем гледишту, према коме се не може говорити о више варијаната српскохрватског књижевног језика, не приписује никакав други карактер осим научног.

Али ако стојимо на овоме становишту, то никако не значи да је по нашем мишљењу у овоме језику све потпуно једнако и да нема никаквих разлика у језику између појединих наших културних центара. Тих разлика наравно има. И разумљиво је што их има, и што су те разлике најочљивије између два највећа културна центра наших република са српскохрватским књижевним језиком, тј. између Загреба и Београда. Те разлике је, како смо то у више прилика истицали, условио у знатној мери различит развитак наших народа у неједнаким историјским условима, нешто и под истим, али знатно више под различним културним утицајима. И с обзиром на поменуће различите услове, управо је за чудо како су безначајне те разлике у заједничком (и по пореклу) језику напоредо настањених словенских племена, од којих ће касније постати српски и хрватски народ, нарочито када се има још на уму неупоредиво дужа историја књижевног језика народног карактера код Хрвата, а и шира дијалекатска основа његова. Читава три до четири века пре него код Срба, књижевност се код Хрвата развијала на народном језику, и то напоредо на сва три основна дијалекта нашег језика, а код Срба само на једном од њих, на ономе наине који ће стицајем политичких и економско-социјалних услова и културних потреба, касније, пре нешто више од сто година, постати основицом књижевног језика и српске и хрватске културе. А баш ова срећна околност што најужу основицу савременог заједничког књижевног језика Хрвата и Срба чине у ствари углавном исти говори штокавског дијалекта и учинила је овај језик јединственим.

Све оно што је водило развијању посебних особина из даље прошлости, с једне стране, и свесно узимање истог основног дијалекта за основицу граматичког система и од стране Срба и од стране Хрвата, с друге – и то ово последње недавно – и створило је српскохрватски књижевни језик онаквим какав он јест, потпуно истим по граматичкој структури (и фонетски, односно фонолошки, и морфолошки и синтаксички), а с незнатним разликама у речнику и стилу. Ми и сада, као и пре једну деценију са свим учесницима

НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА (управо је сада прошло 11 година од њега) сматрамо да је нарочито настојање на чувању тих разлика противно природном развоју заједничког књижевног језика јер заједнички живот у социјалистичкој домовини с правилно решеним националним питањем, сам по себи, уклања разлике (оне су се штавише смањивале – и у државној заједници између два светска рата, иако живот у њој није био погодан за то). Јер има случајева да речи које су некада биле у употреби само у хрватском културном животу и свакодневној пракси постају и код Срба у том степену обичне да се почињу употребљавати напореда с онима што су на овој страни до пре неколико десетина година једино биле познате, а понекад и сасвим потискују ове речи из употребе. А и обрнуто, наравно, речи некада код Хрвата сасвим непознате, пренете из српске средине у хрватску – у понеком случају се потпуно удомаћују у њој. Када такве речи остану да живе једна поред друге за означавање истог појма у свим срединама, тек онда оне постају правим синонимима. И оне тако наравно могу остати једна поред друге, и обично остају када су обе исте лексичке вредности, а бивају потиснуте једна од друге, гора од боље по правилу, када су неједнаке вредности, када је прва страна, рецимо, а друга домаћа, или у другом којем случају. А потенцијални су прави синоними и речи које остају везане за поједине средине с речима које се у другим срединама с истим језиком употребљавају за означавање истог појма. У једноме су језику, као целини, синоними и речи које су везане свака за по једну средину када означавају исти појам. То је правилно оцењено у дискусији на Новосадском састанку, а и непосредно пре тога од више учесника у анкети ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ о разликама у језику код Хрвата и Срба.

У овој је анкети, у прилозима више учесника у њој, указивано уосталом да су поборници продубљивања разлика, каткада и врло необазриво, а свакако непознавачки – нека тенденциозност било које врсте искључимо – видели разлике и тамо где разлика уопште нема. Примера ради упућујемо на књ. 372, св. 3. ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ, стр. 136, где је показано како је именица *гаскал* означавана као српска реч, за разлику од хрватске речи *учићел*, а реч *ријашти* (као српска) давана је према *скакашти* (хрв.), *дијашти* – према *дисашти*, *бајашти* – према *сшар*, *шуйак* – према *шуйољак* итд., и на књ. 273, св. 2. истог часописа (стр. 94), где се опет говори да су навођене као српске речи: *бешика*, *љубојшћство*, *Мермерско Море*, *мехурац*, *обаверучке*, *шринадлежашти*, *шустиник*, *сасојшћвеник*, *сеобени*, *снизак*, *сшисашел*, *шаван* и неке друге, према којима су се означавале као хрватске речи: *колијевка*, *радозналост*, *Мраморно море*, *мехурић*, *објеручке*, *шридашти*, *шустиниак*, *сувласник*, *селибени*, *онизак*, *шисац*, *шаман* ... Овоме мислим не треба никаквог објашњења. А упутићемо заинтересоване и на стр. 262–268. књ. VII НАШЕГ ЈЕЗИКА (из 1940. г.), где се А. Белић задржава на карактеру низа речи које је један писац ГРАМАТИКЕ ХРВАТСКОГА ИЛИ СРПСКОГА ЈЕЗИ-

КА на једном страном језику дао уз њу као доказ да се заједнички језик ова два наша народа знатно разликује по речнику. Белић узима само с прве три од 46 страна тога списка, цео низ речи које су по томе граматичару различне у језику Срба и Хрвата, међу којима су као хрватске означене: *ѝрисѝшанак*, *ѝљескање*, *бајка*, *јајањац*, *врло*, *забављаѝи*, *ѝчелар* и *ѝчеларсѝво*, *бачвар*, *сиѝурносѝ*, *окрејносѝ*, *књижница*, *ѝисађи сѝо*, *лим* и *лимар*, *изврсѝан*, *својсѝво*, *ѝоѝрешка*, *судјеловаѝи*, *црномањаѝи*, *зѝрада*, *рода*, *цариник*, *новчиѝ* и друге неке, према српским речима истог значења: *сајласносѝ*, *ѝаѝишање*, *скаска*, *аѝнец*, *мноѝо* и *здрaво*, *занимаѝи*, *кованѝија* и *кованлук*, *ѝинѝер*, *безбедносѝ*, *умешносѝ*, *библиоѝека*, *ѝисарник*; *ѝлех* и *клoмфeр*, *oдличан*, *особина*, *ѝрешка*, *учесѝивоваѝи*, *црнѝурасѝ*, *здање*, *ѝѝрк* или *лелек*, *ђумруѝија*, *крајѝара*... Белић примерима употребе код српских писаца још од Вука, и од пре Вука, доказује да су означени „хрватизми“ исто толико и србизми. А то је и из језичке праксе довољно јасно сваком грађанину у нашој средини. Има тамо и знатан број речи које су означене као „србизми“, а многи Срби, бар данашњи, за њих никад нису чули. У такве сигурно можемо убројити: *кованѝију* и *кованлук* и *ѝинѝера*, *лелека* и *ѝѝрка* и *клoмфeра*. За *крајѝару*, природно је, зна само старији нараштај, али ни *новчиѝ* више није у употреби, ни код Срба ни код Хрвата; реч *здање* употреби се каткад у градском језику, али је сваки Србин, као и сваки Хрват, данас осећа као руску реч; *црнѝурасѝ* се такође употребљава код Срба, али неупоредиво ређе него *црномањаѝи*, употребљавају се, дакако, и прилози *мноѝо* и *здрaво*, али у књижевном језику не никад ни код Срба у значењу прилога *врло*; *ѝрешка* и *ѝоѝрешка*, *ѝрисѝшанак* и *сајласносѝ*, *особина* и *својсѝво*, *скаска* и *бајка*, *учесѝивоваѝи* и *суделоваѝи*, *oдличан* и *изврсѝан* подједнако су честе речи. Прва од две последње чешћа је једино у школском језику, а ван њега се и код Срба ређе употребљава него реч *изврсѝан*.

Има наравно и још истих појмова, мислимо и предмета, који се код Срба и Хрвата означавају посве различним или различно грађеним речима, речима с неједнаким префиксима, или изведеним друкчијим наставцима. Такве су: *аѝоѝека* и *љекарна*, *брзојав* и *ѝелеѝрам*, *иносѝтрансѝво* и *иноземсѝво*, *музика* и *ѝлазба*, *брисало* и *ѝума*, *универзиѝетѝ* и *свеучилиѝѝе*, *фабрика* и *ѝворница*, *канцеларија* и *уред*, *адвокаѝ* и *oдвјeѝник*, *лекар* и *лијечник*, *орѝан* и *ѝласило*, *ѝѝамѝарија* и *ѝѝскара*, *дојам* и *уѝѝсак*, *оѝаѝбина* и *домовина*, *сумња* и *двојба*, *oдричан* и *нијечан*, *малѝер* и *жбука*, *крсѝи* и *криж*, *оѝасносѝ* и *ѝоѝибелѝ*, *ѝодиѝњиѝа* и *oбљeѝњиѝа*, *новчаник* и *лисница*, *машина* и *сѝѝрој*, *уѝоѝѝреба* и *ѝораба*, *завера* и *уроѝа*, *ѝонављаѝи* и *оѝеѝѝоваѝи*, *ѝрилика* и *ѝѝѝода*, *судаѝ* и *судија*, *oскудиѝа* и *ѝомањање*, *савременик* и *сувременик*, *ѝредузеђе* и *ѝогузеђе*, *oдбрана* и *oбрана*, *искусѝво* и *кушња*, *редовѝиѝ* и *редован*, *исѝѝоvремен* и *исѝѝоgобан*.

Између изведених речи неједнако грађених код Хрвата и Срба најчешће су навођени глаголи страног порекла с наставцима **-овати**, **-ирати**

и **-исати**, типа: *ојерирајџи* – *ојерисајџи* и *рехабилитирајџи* – *рехабилитовајџи*. И с правом је истицано (в. поред осталог и прилог анкети ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ у књ. 372, св. 3. овог часописа, стр. 131) да су ови глаголи у првом облику примљени код нас, најчешће из немачког језика, и са наставком за основу **-ир**, па им је додат само домаћи завршетак **-ати** (*ојерирајџи*, *ре-хабилитирајџи*) – претежно код Хрвата, а у другом су облику примљени с наставком за основу **-ис**, који је грчког порекла, и на који је даље додат исти завршни део **-ати** (*ојерисајџи*), или је узет само општи део, на који се додавао не само исти завршни наставак већ и домаћи наставак за основу глагола **-ов** (*рехабилитовајџи*) – претежно код Срба. Али ни овде немамо прво само код Хрвата, а друго и треће само код Срба, већ се, како је добро познато, велики број глагола на **-ирати**, као што су: *јравирајџи*, *деклинирајџи*, *финансирајџи*, *ојонирајџи* и др. и код Срба употребљава искључиво у облику с овим наставком; други се употребљавају напореда, с наставком **-ирати** и с наставком **-исати**, или с наставком **-ирати** и с домаћим наставком **-овати**. Код Хрвата такође има напоредне употребе глагола о којима говоримо с наставком **-ирати** и с наставком **-исати** (*конструирајџи* и *конструисајџи*) има их који се употребљавају и само с овим последњим наставком (*анатемисајџи*, *калдрмисајџи* и сл.). Има, дакако, код Хрвата мислимо, мада ређе, и напоредне употребе глагола на **-овати** и **-ирати**: *илустрировајџи* и *илустрирајџи*, *констатовајџи* и *констатирајџи* (в. прилог анкети ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ, књ. 374, св. 3, стр. 158), па и употребе глагола са страним општим делом и наставком **-овати**: *декановајџи*, нпр., *директоровајџи* и сл. Они које занима детаљније објашњење и већи број примера за све ове случајеве наћи ће то у књизи потписаног САВРЕМЕНИ СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК, т. 683. а–г.

Без обзира на то да ли су наведене и сличне речи код Срба и Хрвата различне, по нечему само или потпуно различне, речи домаћег порекла или су туђице, позајмљене из неког словенског или код другог језика, оне су у употреби за означавање истог појма, једна на једној, а друга на другој страни, и тако су ушле у лексичку ризницу једног истог језика, без обзира на то да ли су, као што најчешће јесу, подједнако добре, или би се једва по нечему могла претпоставити другој речи. А, што је још важније, оне све више постају познате и на једној и на другој страни, тако да се у понеком случају, у случају с именицама *домовина* и *ошацибина*, нпр., или с придевима *истодобан* и *истовремен*, све више приближавају апсолутним синонимима, или су, штавише, то већ у пуној мери постале. А као језички знаци за означавање истог појма у истом језику, уопште узев, оне су синоними у свакоме појединачном случају. А зар у свакоме језику немамо синонима? И зар у српскохрватском језику и на једној и на другој страни само, мислимо само код Хрвата или само код Срба, немамо синонима? Шта су друго него синоними код Срба, рецимо: *огањ* и *вајра*, *бундева* и *џиква*, *ђаво* и *врај*, *неман*

и ала, *мост* и *ћурија*, *млин* и *воденица*, *јасуљ* и *јрах*, *двориште* и *авлија*, *моменат* и *тренушак*, *час* и *сат*? – да их не меримо по вредности према томе да ли су домаће или из другог језика примљене речи, и да ли једна другу већ по мало потискује из употребе.

Ми ћемо овде, иако је то и пре чињено, указати на још неке случајеве у којима скоро сви сматрају да за означавање једног појма Хрвати имају једну, а Срби посве другу реч, или реч делимично друкчијег облика. Опште је мишљење да је *брзојав*, нпр., искључиво хрватска, а *шелејрам* искључиво српска реч (иако страног порекла). Код Срба се, међутим, понегде и ништа ређе него код Хрвата, употребљава реч *брзојав*. За употребу речи *шелејрам* у хрватској средини биће довољно да поменемо само данашњи загребачки лист с тим називом. А на тврдњу да се код Хрвата име онога што је у чему заједно с ким другим гради префиксом *су-*, а код Срба префиксом *са-*, па се зато *савременик* (онај који живи у исто време с ким другим) означава као хрватска реч, а *савременик* као српска, може се поставити питање: откуда онда хрватским књижевницима прве и друге деценије нашег века назив САВРЕМЕНИКУ за један од врло познатих књижевних часописа који је у означеном времену излазио у Загребу? И може се додати да ово није једина реч истог значења с префиксом *са-* и код Хрвата. У хрваткосрпско-француском речнику колектива Dayre-Dejanović-Maixner налазимо речи *сајушник* и *сајушница*, а нема их у облику *сујушник* и *сујушница*. Исто тако у томе речнику налазимо *саучеснику* *саучесница*, *саучесништво* мада, додуше, и *суучесник*, али се ова реч тамо упућује на *саучесник*. А други један састављач речника, Јулије Бенешкић, који је иначе познат по указивању на разлике, у речнику хрватско-пољског језика даје *сайдешник* и *сайдешништво*, а не доноси и њихов облик с префиксом *су-*. Код Срба се именица *суборац*, можемо рећи, и чешће употребљава него *саборац*, а поред *судео-ник* – онај што с ким другим има део у чему, и нема облика с префиксом *са-*; тако и *сувластник*, а никад *савласнику* као што се никад не среће *сачељава-ши се*, већ једино *сучељаваши се* итд.

Именице *крст* и *криж* и ми смо мало пре навели – прву као српску, а другу као хрватску. Врло је занимљиво, међутим, оно што нам је и иначе познато, а што један учесник из Загреба у анкети ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ каже да и хрватски писци врло често употребљавају управо именицу *крст*, и у потврду за то наводи Мажуранићеве стихове: *На лијову крстју муке; Крст је часни што се над њом виси, Док ви за крст поносиш муке*, па Шеноине: *А под старом хладовином лијом / дрвен крст са Исусовим крстом* као и примере с изведеним глаголима и придевима те именице из језика А. Г. Матоша и И. Великановића (в. ЛЕТОПИС, књ. 374, св. 3, стр. 158).

И *влак* и *воз* се означавају – прва као хрватска а друга као српска реч за именовање истог појма. Тачно је, међутим, само да је прва чешћа у

Хрвата, а друга у Срба. Али се и прва употребљава, и то као доста позната, и код Срба, а друга и код Хрвата. Ко жели да се у то увери, упућујемо га на те две речи у РЕЧНИКУ КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА Српске академије наука и уметности, где су оне, с правом, означене као синоними, па су уз прву, поред осталих, тамо наведени и примери из српских писаца: *Сићнали на влацима морају на време осветљени бићи* (ОСНОВИ ЗА ВОЈНУ СЛУЖБУ НА СРПСКИМ КРАЉ. ЖЕЛЕЗНИЦАМА У БЕОГРАДУ 1885, 6); *Пруси су слали дневно по 18 влакова по двојном колосеку* (А. Ђурић, КА ПОБЕДИ, РАТНИ ДНЕВНИК, 95); *Мислимо влаком у сумраку кобном, кроз њусте равни* (С. Пандуровић, СТИХОВИ 1921, 108), а уз другу и примери из хрватских књижевника: *Ошћућује њојолдашњим возом за Беч* (Вј. Новак, ДВА СВИЈЕТА. Загреб 1901, 123); *Ја треба да се баџим пог воз! Под локомошиву*. (М. Крлежа, ТРИ КАВАЛИРА ГОСПОЋИЦЕ МЕЛАНИЈЕ. Загреб 1920, 81).

И уопште се може рећи да је мали број речи од којих се за означавање истог појма једна употребљава искључиво на једној, а друга искључиво на другој страни.

Са разликом само у појединим гласовима јављају се у другоме једнаке речи: са старијим грчким – етацистичким, односно бетацистичким изговором; *Бабилон, барбарин, Бешлехем, Бизанџинац, Језус, Јерузалеџ, Хелен* – код Хрвата, под утицајем Запада, преко кога су те речи и дошле к нама, и млађим: итацистичким, односно витаџистичким изговором: *Вавилон, варерин, Вишлејем, Визанџинац, Јерусалим, Исус, Јелин* – код Срба, који су у каснијој епоси као непосреднији суседи примили новији грчки изговор. Међутим, и овај је изговор у другим речима, у властитим именима: *Влахо*, нпр., *Илија* (нигде се не каже *Елија*), *Јосић, Јаков* и сл. у искључивој, или бар врло распрострањеној употреби и код Хрвата. А Срби, опет, горе наведене речи, нарочито неке од њих, употребљавају с изговором у коме су код Хрвата једино познате; реч *Хелен* је, штавише, не само потисла већ скоро сасвим истиснула итацистички облик *Јелин* и код Срба. Осим тога, друге речи ове врсте данас се на овој страни не изговарају друкчиј него као код Хрвата; *Библија*, рецимо, за друкчији изговор никад ни знала није; *Омир* се више не употребљава у овоме, већ искључиво у облику *Хомер*; *символ* је познат у црквеном термину *символ вере*, а иначе се увек говори *симбол*; *базилика* је неупоредиво обичније него *василика*, а *Тиву* је из старих уџбеника историје код Срба давно истиснуо данас једино познати облик *Теба* (в. о овоме у прилогу анкети ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ на стр. 93, књ. 373, св. 2 овог часописа).

Исто објашњење може се дати и за изговор других неких страних, боље рећи интернационалних речи и термина с разликом у појединим гласовима у примерима као што су *десиметар* и *деџиметар*, *демокраџија* и *демокраџија*, *финансије* и *финанџије*, *океан* и *оџеан*, *Киџар* и *Џиџар*, *хирурџија* и *кирурџија*, *хемија* и *кемија*, *хронолоџија* и *кронолоџија* и сл., од којих су први

у употреби код Срба, а други код Хрвата. Узгред напомињемо да је оваквих речи понајвише међу терминима појединих струка, где и иначе има доста разлика, па је зато закључцима НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА преузета и обавеза да се приступи изради заједничких стручних терминологија. То не значи, наравно, да ће се сви термини уједначити, него ће опет и ту остати дублета, али ће се они дати један поред другог. И свакако ће се, чак и самом тежњом за изједначењима, узимањем бољег од два постојећа термина – наша терминологија побољшати. А то ће, дакако, бити велика културна добит.

И ова разлика условљена је путевима којима су дотичне речи доспевале у наш језик. А што је много значајније, само ове разлике, у по једном гласу, чак ни у терминологији, ниуколико не отежавају разумевање тих речи ни на једној ни на другој страни, у било коме од два облика се оне употребиле. Зато је наравно и НОВОСАДСКИМ ДОГОВОРОМ предвиђено да ће оне и даље остати у напоредној употреби у оба облика, а то је заједничким правописом – и правилима и речником уз правопис, штавише, и прописано.

Не треба, наравно, овде обићи ни домаће речи: *оџи*, *оџина* и *свећеник* које су, с гледишта историјске фонетике, у српскохрватском језику оправдане само у овоме облику, са **џ**, у коме се оне једино употребљавају у књижевном језику код Хрвата. Али су те речи из старословенског, преко цркве и школе, у раније време, преко књиге, дакле, широко ушле у народ у облику са **шт** (*оџиџи*, *оџиџина*, *свеџиџеник*) па се у томе облику употребљавају у свим српским крајевима, а и нешто шире, те их никаквим прописима више није могуће искоренити из опште употребе, и поред тога што су их Вук Караџић и неки каснији српски писци употребљавали и у ономе првоме облику.

До поларизације, али не потпуне поларизације – хрватски изговор према српском – дошло је и у домаћим, а и у позајмљеним речима са сугласником **х**, јер је скоро у свим говорима штокавског дијалекта (није једино у неким југозападним) дошло до ишчезавања тога гласа и до развијања на његову месту сугласника **в** или **у**, који су уопштени у народу тих области, и по селима и у свима културним центрима, па и највећим, – те су у свакодневном језику једино они познати у изговору српских крајева, па и шире: у свим говорима штокавског дијалекта, осим горе изузетих и неких говора централних области, где се у дела муслиманског становништва, под утицајем турске лексике, такође очувао тај глас. И тако се из широке народне употребе у књижевном језику наметнуо изговор највећег дела речи у облику с гласовима **в** и **ј**, и поред тога што су граматичари и кодификатори правописа, и српски, дакако, од Вука Караџића до најновијег времена, прописивали употребу сугласника **х** у свим случајевима на местима где се по етимологији налазио. А тек је најновијим заједничким правописом, и другим језичким приручницима, озакоњено фактичко стање тих појава.

Код Хрвата је, међутим, ситуација била друкчија већ самим тим што се у нештокавским говорима у народу сугласник **х** чува у изговору, а поготову зато што је дуга традиција књижевног језика народног карактера сачувала сугласник **х**, јер се он до пре неколика века изговарао на целом простору српскохрватског језика. Али, како се **в** и **ј** нису могли развити у свим положајима речи, а сугласник **х** се употребљавао у књижевном језику и шире, не само код Хрвата, нарочито тамо где је имао функцију морфолошког језичког знака, на крају појединих речи, и нарочито облика речи, као нпр. у: *дух, трах, орах, њрах, ваздух, њих, ових, добрих, чух, сегох* итд. — овај глас је у изговору кругова нашега друштва који су пролазили и пролазе кроз школу на извештан начин успостављен, па се и на овој страни употребљава и *духан* и *муха*, и *сух*, и *скухајши*, а не само *дуван, мува, сув* и *скувајши*. Ипак се овде може, а и мора, говорити о чешћој употреби једнога гласа, односно других, на једној страни него на другој, а не и о потпуној поларизацији, тј. о изговору искључиво једног гласа на једној, а искључиво других на другој страни.

Није тешко запазити да се код хрватских писаца чешће него код српских среће сугласник **л** на крају неких речи, именица, придева и прилога. Што се у појединим од тих случајева и у разговорном језику хрватске средине ова појава среће знатно чешће, то је сасвим разумљиво, јер је то као дијалекатска особина у главном културном центру западних језичких области, тј. у Загребу, скоро уопштена појава, док је у свим штокавским говорима, сем горњотимочког и икавског посавског, као најстаријих, сугласник **л** у овоме положају у једном периоду историјског развитка (крај XIV века) редовно прелазио у **о**. Али, како је тај период кратко трајао, и у тим се говорима у више случајева **л** поново појављивало у истој позицији, те се у свим штокавским говорима, па и у књижевном језику наравно, речи: *бол, вал, њечал, љајол, љол* и *сјол, ждрал* и још неке (све речи страног порекла) употребљавају једино у облику са сугласником **л**, док се друге опет употребљавају у облику са **о** (претежно код писаца штокаваца, боље рећи код оних што су својим рођењем и стварањем више везани за културне центре штокавског подручја), али и у облику са **л**. А како има речи које се употребљавају и са **л** на крају, и са **о** место њега: *до* и *дол*, нпр., *дио* и *дијел*, *одио* и *одјел*, *јредио* и *јредјел*, *раздио* и *раздјел*, *со* и *сол*, *во* и *вол* и придеви: *џојџао* и *џојџал*, *обао* и *обал*, *чио* и *чил*, *јодао* и *јодал*, *бијел* и *био* итд., а на другој, односно на трећој се страни многе именице и придеви употребљавају искључиво у облику са **о** на крају (*јосао, коџао, њејео, мисао, смисао, орао, сврдао, узао, весео, најао, дебео, кисео, окрујао*), — шта је и природније него, како је то учињено и у најновијем правопису, констатовати да се у српскохрватском књижевном језику правилно употребљавају те речи или са једним или са другим гласом на крају, или напореда и равномерно са оба та гласа. Ми сматрамо да се не може прописивати да је једно правилно за

Србе, а друго за Хрвате. Али смо мишљења да је у сваком случају давања потпуне слике нашег језика потребно нагласити шта је где чешће. И у својим радовима у тежњи да објаснимо појаве о којима говоримо, увек истичемо да је ово или оно у широј или ужој употреби код Срба, односно код Хрвата, а трудимо се и да дамо објашњења зашто то, али никада себи не допуштамо да у оваквим случајевима кажемо да је ово правилно, а оно није. Правилно је најзад у језику, и добро, све што се може лингвистички објаснити ако је потврђено широм употребом у књижевном језику, у нашем случају: било на српској било на хрватској страни – наравно, уколико се томе неprotиве неки опет лингвистички разлози.

Износећи случајеве различитих наставака и префикса, ми смо већ додирнули и област морфологије. У њој има наравно неједнако честе употребе и појединих облика код српских и хрватских писаца, али не никада и апсолутне разлике у њима. Споменућемо овде, прво, врло чести наставак **-ови** у множини именица мушког рода на сибиланте **ц, с** и **з**, и именице *јушови* – код хрватских писаца, и према њему код српских писаца чешћи наставак **-еви**. Овај однос се може видети из примера које смо дали у својој књизи САВРЕМЕНИ СРПСКОХРВАТСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК (Београд 1962. стр. 202 и 203). Поред већег броја из српских, тамо су наведени и примери из хрватских писаца: А. Цесарца – *Крик ја цвијећем, сликама, укусом, сунчаним млазевима среће* (ОСВИЈЕТЉЕНИ ПУТ, 5); М. Крлеже – *Цијеле дане цвиле брусеви и јоли оцал* (ХРВАТСКИ БОГ МАРС, 200) и Л. Војновића – *Поспали су очевидна бесмисленост и шкодљивост јушева* (ВОЂ КРОЗ ДУБРОНИК, 27) и пример из ВИЕНЦА од 1871 – *Љети се јосуше јушеви јрије нећо зими* (стр. 376), који довољно речито сведоче да и код Хрвата именице о којима је реч поред наставка **-ови** у облицима множине имају и наставак **-еви**.

Вредни и учени, млади руски србохрватист В. Гудков у своме чланку: О различиях между двумя вариантами сербско-хорватского литературного языка (СОВЕТСКОЕ СЛАВЯНОВЕДЕНИЕ (бр. 3. за 1965. г.) позивајући се углавном на поборнике варијаната код нас, идентификујући разлике било које врсте с варијантама, поредећи текстове превода истих дела с руског језика на српскохрватски и истичући неједнако честу употребу појединих облика код неких српских и хрватских књижевника, – говори о два варијанта заједничког српскохрватског језика. О првом и другом доказу говори цео овај чланак; у вези с трећим узгредно ћу рећи да нема два преводиоца ни на један језик било с кога другог језика који ће дати у свему идентичне преводе. А случајеви велике сличности једног превода с другим често се расправљају и пред судом, обично по тужби првог преводиоца да га је други плагирао. Нас овде занима највише четврти наведени Гудковљев доказ о постојању двеју варијаната српскохрватског језика. На првом месту, као доказ о постојању двеју варијанте, он наводи облик ген. мн. неких именица

женског рода с основом на два сугласника, и донекле с правом, каже да граматичари српскохрватског језика не дају довољно прецизна правила када се употребљава најчешћи наставак **а** с чувањем непостојаног **а** између два крајња сугласника основе (*кућала*), када нестаје непостојаног **а** између крајњих сугласника основе а наставак је опет **а** (*кућла*), и када је пак уз одсуство непостојаног **а** наставак генитива множине и (*кућли*). А ми у вези с тим кажемо да: 1) доиста и није могуће поставити прецизно правило када једна иста реч може имати, и како видимо, има често и код истог писца било који од наведена три облика; 2) у скоро сваком језику, па и у Гудковљевој матерњем језику, баш у употреби више именичких облика није свакад могуће поставити чврсто правило када се који од тих облика употребљава; 3) у најновијим приручницима о српскохрватском језику, које Гудков, видимо, није имао при руци, дато је доста детаљно обавештење када је који од ових наставка код одређених именичких типова обичнији и 4) ни Гудковљева таблица (на стр. 55. означене публикације) не говори о искључивој употреби једног облика на једној и искључивој употреби другог на другој страни. Даље, сам Гудков каже да се граматичари (он наводи само А. Белића, а то чине и други) више залажу за употребу облика с наставком **а**, него с наставком **и** — ово у случају кад нема непостојаног **а** између два крајња сугласника основе. А то је, и само собом, довољно да хрватски писци чешће употребљавају први завршетак, јер они и иначе неупоредиво више воде рачуна о ономе чему наука о језику даје преимућство, док су српски писци под нешто јачим утицајем језичке праксе, тј. језика средине у којој живе и стварају.

О поларизацији употребе два наставка за инструментал једине именица женског рода на сугласник — ми се с Гудковом не можемо сложити. Ми нисмо запазили ни да је наставак **и** у знатно претежној употреби код Хрвата, ни наставак **ју** код Срба. Напротив, означавање тога облика с оба наставка у РЕЧНИКУ уз ПРАВОПИС из 1960. године, на коме је радило 11 стручњака и са српске и с хрватске стране, довољно јасно говори да ту и немамо разлике. А примери из И. Г. Ковачића (*за мојом крхком сѣаросѣи*); В. Назора (*над љубом силом и љубосѣи*); В. Деснице (*над власѣиѣом сѣидљивосѣи, са љубком срамесљивосѣи*) и сл., с којима је врло инструкторно поредити примере типа: *Длака [је] љосурила и љосѣала косѣѣријеђу* (И. Г. Ковачић, ДАНИ ГЊЕВА, 149), — потврђују само и ранија мишљења граматичара, Т. Маретића, нпр., и одређено дефинисану констатацију потписаног у САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ (на стр. 244) да „тамо где облици атрибута, рецимо, и предлози који се једино уз инструментал употребљавају отклањају сваку двосмисленост ... — сасвим је обичан инструментал с наставком **и**“, што се потврђује како Гудковљевим примерима из хрватских, тако и примерима из српских писаца: *Она је очајном љубав и исѣунила све своје бесанице* (Ј. Дучић, САБРАНА ДЕЛА V, 190),

Рукује се са друјом чељади (И. Ђипико, СА ОСТРВА, 113), – *једном речи* (Л. Лазаревић, ПРИПОВЕТКЕ, 36), – *Таман ја сјео да нешто са својом чељади поједем* (Р. Чолаковић, ЗАПИСИ, 200) и др. – наведеним на стр. 245. и 246. сада наведеног дела. И ми се питамо зашто Гудков (када је ове и друге примере из Ј. Дучића, М. Ускоковића и В. Петровића могао наћи у расправи И. Поповића коју цитира) тврди да „сербские писатели не употребляют флексии творительного падежа единственного числа и у существительных на -ост.“

Гудков сасвим тачно каже да је облика тзв. кондиционала за прошлост (*био бих чувао*) већ нестало из језика савремених српских писаца, али да га је било у језику Вука Караџића, а ми додајемо – и у језику непосредних Вукових следбеника. Због тога га је, управо, Т. Маретић унео у систем облика у својој граматици. А то само је већ било довољно да се и каснији хрватски граматичари поводе за Маретићем, и тај облик уносе у своје уџбенике, с правом додуше, јер га писци на тој страни, како и Гудков каже, где-кад и сада употребљавају искључиво по још постојећим захтевима граматике, иако и поред тих захтева овога облика нестaje из савременог српско-хрватског језика и код Хрвата. И разумљиво је, наравно, зашто га нестaje. Кондиционал је, како је познато, искључиво облик за модалност. А време модуса се не одређује обликом, него језичком ситуацијом. И из те ситуације је лако закључити за које време је везано оно што се износи кондиционалом, па је и употреба посебних облика за означавање услова прошлих радњи постала посве излишном. Зато је управо већ нестало тога облика из језика савремених српских писаца, и зато га нестaje и из језика данашњих писаца Хрвата. А уколико га ови још и употребљавају, то се може објаснити њиховом склоношћу к чувању књижевнोजезичке традиције, на коју их још увек подстичу граматичари.

Гудков у своме чланку наводи још неке разлике, али ипак каже: „нет таких форм или конструкций, которые бы наличествовали в одном варианте языка и совершенно отсутствовали в другом“ (стр. 59). Само се из такве, несумњиво сасвим тачне констатације, по нашем мишљењу, може извести закључак да онда нема ни варијаната у томе језику.

У другим питањима која додирује Гудков се углавном слаже с нама. Он доказима побија тврдње оних што наводе остале морфолошке разлике на којима би се заснивале посебне варијанте. А ми смо осим тога у бољим приликама да упознамо и друге разлике истог карактера какав имају оне о којима Гудков говори. Ту су, пре свега, данашњи облици књижевног језика именичких заменица за лица: *ћко*, *нећко*, *нићко* и *сваћко* – у Хрвата, према облицима истих тих речи *ко*, *неко*, *нико*, *свако* – у Срба. У овоме случају имамо флагрантан доказ о томе колико се у случајевима где имамо дублете у књижевном језику код Хрвата доследније чувају старији облици. Некадашњи облик *кѣо* (*кѣшо*) у историјском развоју нашег језика постао

је *ѣко*. И такав се среће у ове и у других, с њом сложених заменица, у језику народних умотворина. Овде већ напоредо с обликом *ко*, али знатно ређе од овога. Облик *ко* добивен је под утицајем системе, према облицима зависних падежа (*која, коме* ...). А није ту без икаквог значаја било ни слабљење једне од две узастопне експлозије. Облика са сугласником *т* испред *ко* срећемо и у језику Вука Карацића и његових савременика: прота Матеје Ненадовића, Ј. Ст. Поповића и др. српских писаца њихова времена. Њега има и у покојег Вукова следбеника. А чувао се у народним говорима и на српској страни. То изричито каже Ст. Новаковић у својој ГРАМАТИЦИ (стр. 131) и потврђује примером: *Тко има не казује, ѣко добије не ѣозна, ѣко ѣозна неће да има*. Он се среће код Срба и у XX веку у појединим званичним актима, у законодавству, нпр., и другде. Али се може рећи да се такви ови облици у српским областима данас више не срећу, ни у народу ни у књижевном језику. А у хрватској се средини употребљавају, више као књишки облици, наравно – обично и у свакодневном говорном језику градске средине, док су шире у народу, колико из дијалектолошке литературе знамо, познати само облици: *ко, неко, нико, свако*.

Исто су тако из књижевног језика код Срба скоро потпуно ишчезли заменички облици тврдых основа с покретним *у* на крају. Данас се на овој страни среће само: *ѣоме, овоме, коме, свакоме* (према *нашему, вашему, својему*). И то се истиче као значајна разлика у књижевном језику Срба и Хрвата. За ове друге се с правом каже да чувају старији облик, тј. облик са самогласником *у* на крају и када му непосредно претходи слог са самогласником задњег реда. Облике: *ѣому, овому, кому, свакому* фаворизују хрватски граматичари (не и Маретић с осталима) и личном употребом. И они се још увек срећу у језику хрватских писаца напоредо с облицима у којих је све чешћи наставак *-оме*, не само када у непосредно претходном слогу долази самогласник *е* него и када је тај самогласник *о*. Свакоме *ко* се у то жели уверити препоручујемо да погледа језик било кога хрватског прозаисте. Ми смо за то узели АНТОЛОГИЈУ ХРВАТСКЕ ПРОЗЕ коју је приредио књижевник П. Шегедин (у Београду 1956). И тамо смо забележили: *ѣо ономе сунцу* (стр. 8), *на исѣоме мјесѣу* (14), *ѣо свему друѣоме* (22), *даровао ѣо крушку свакоме* – код В. Назора *један друѣоме браћѣ* (81), *најсроднији ономе* (83), *у своме ѣоследњем* (23), *ѣо ѣоми* (86), *ѣоми човјеку* (91), *самоме неочекивано дошло* (91), *ѣо своме изѣледу* (95) – код А. Цесарца; *коме сам ѣпризнао* (108), *не би никоме ни ѣало на ѣамѣѣ* (114), *мислио о ѣоми* (117), *ѣа никоме ниѣѣѣа* (152), *овоме или ономе* (152), *свакоме своје* (152) – код М. Крлежа итд. Напоредо с овима наилазимо и на облике с наставком *-ому*, који се и тамо већ почињу осећати као архаизми, као што су код Срба то нешто раније постали.

На извесну разлику у језику српских и хрватских писаца у употреби облика именичке заменице за ствари с упитним значењем указано је, први

пут у једном чланку у НАШЕМ ЈЕЗИКУ књ. V (1937), стр. 135–152, где ауторе расправе (Н. Рончевић) констатује да је код новијих писаца штокаваца тај облик *шџа*, а не *шџо*. Ми смо, међутим, утврдили (прво у НАШЕМ ЈЕЗИКУ књ. XIII н. с., стр. 127–136, а затим и у књизи САВРЕМЕНИ СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК I, стр. 279–286) нешто друкчије стање. Првобитни облик *шџо*, такав претежно, остао је у ранијем периоду новог времена и код српских писаца, али већ од Вука Карацића, а и пре њега, код Срба у упитном и још неким значењима преовлађује *шџа*, док је код Хрвата, у принципу вернијих старијим облицима језика, и у упитном значењу претежно очуван првобитни облик који се једино, и код Хрвата и код Срба, употребљава у облику *шџо* тамо где се његова функција своди на везничку улогу, тј. у односном значењу, а и у још понеком. Али смо утврдили и да је, дакако, и код Хрвата у ономе првome, упитном значењу такође обичан и облик *шџа*. И то смо потврдили примерима из неколико хрватских писаца нашега времена (в. САВРЕМЕНИ ЈЕЗИК, тач. 274. а и 275).

Хрватски су се језикословци одлучно, и с доста успеха, у својој средини залагали за ограничену употребу присвојне заменице *чији* само када се односи на мушке особе, зато што је такву употребу Маретић нашао у језику В. Карацића и Ђ. Даничића и што је то у својој књизи дао као правило. А и само примери из језика хрватских писаца које је потписани, као један од оних што су расправљали о овоме проблему, дао у НАШЕМ ЈЕЗИКУ (књ. III н. с. стр. 94. и 95) јасно говоре да ни ту нема разлике у књижевном језику код Срба и Хрвата, иако су се лингвисти београдске школе и загребачке у томе разликовали (в. полемички чланак А. Белића у његовој књизи огледа ОКО НАШЕГ КЊИЖЕВИОГ ЈЕЗИКА (стр. 170–175), који је настао као одговор др. Блажу Јуришићу и објављен прво у НАШЕМ ЈЕЗИКУ књ. II, 1933. под насловом Неколико начелних питања и с потписом уредништва.

Указивано је, а и ми смо лично у књизи САВРЕМЕНИ СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК, стр. 326. и 327. указали на неједнаку фреквенцију употребе бројева 2, 3 и 4 у облицима промене између писаца и штампе хрватске и српске средине, истичући да су облици промене зависних падежа с предлозима у првој средини чешћи. Али смо, опет тамо, дали и примере: *Пред њим је узан цвијећњак са двије клуџе* (А. Г. Матош, ИВЕРЈЕ 59). – *Дволична и на двије стране јака* (Др Милан Богдановић, превод Шекспирова ОТЕЛА, 33). – *Након двије године дојаве њалијанској ројсџа* (И. Г. Ковачић, ИЗАБРАНА ДЈЕЛА, 27). – *Ми не канимо овдје исџричаџи хисџорију мржње између џа два одличника* (Р. Маринковић, РУКЕ, 19) – из хрватских, дакле, писаца и: *Изџуби се у џласном џлачу и џакосном брзом ударању гвеју сиџњих а јаких џесница џо сџолу* (И. Андрић, ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 154). – *Пиџање о разлици нашеј језика и словенској у њеџовим џџрима редакџијама* (А. Белић, ВУКОВА БОРБА, 223) – из српских. Ови примери јасно говоре да је код Хрвата обично оно што је код Срба чешће, а и обрнуто: да ни код Срба није ретко

оно што је несумњиво нешто веће фреквенције у хрватској књижевности и дневној штампи.

Једва да се и вредно задржати на констатацији (В. Гудкова) да хрватски писци повратну заменицу – речцу *се* с глаголском енклитиком *је* иза себе употребљавају у непромењеном облику као *се је*, а у српских се писаца, за разлику од ових, ту огледа вршење двоструког гласовног процеса: испадање сугласника **ј** и сажимање два **е**, те они место *се је* обично пишу *се*. Ако је и тако, а ми смо се и лично уверили да је код хрватских писаца чешће *се је*, а код српских опет чешће *се*, онда је то разлика у правопису, а не и у језику, али толико безначајна разлика да је правописна комисија од 11 чланова (у којој су радили и хрватски и српски језички стручњаци) није ни забележила, мада је то било потребно учинити. Уосталом ми и на једној и на другој страни срећемо овде и контракцију и обе енклитике једну за другом.

На сличан се начин може говорити о разлици у употреби предлога *с(а)*, с непостојаним **а** и без њега. Познато је да се то **а** употребљава само када облик речи испред којег предлог долази почиње одређеним сугласничким групама или сугласником **с**, односно њему сличним сугласницима (**з, ш, ж** ...). Тако утврђена граматичка правила прописују. А хрватски писци их се, као и неки српски, упадљиво доследније придржавају. Али међу овима последњим има појединих писаца који готово редовно предлог *са* употребљавају у овоме облику. Један од ових је Иво Андрић. На другој страни, код хрватских писаца, наилазимо на доста честа ремећења утврђених правила, и ретко и код њих можемо наћи случајева без огрешења о та правила. Штавише, и неки хрватски писци о њима, не воде много рачуна. Као доказ за ово моћи ће да послуже примери: *Са хойелске шерасе чује се* (20), *Провори онај са каишедре* (26), *исход кишобрана са којеја се цедила ... вода* (27), *досиојансџивено диже са џучине* (45), *скине руку са Владимирове* (45), *Владимир ушјаде са клује* (46), *Мало су се чули акорди са њишара* (51), *Глас је долазио управо са мора* (45), *Промуца овај и њође са балкона* (53) – узети с неколико страна збирке приповедака Р. Маринковића РУКЕ, која нам се нашла при руци. А Маринковић није једини хрватски писац који изван малопре означених позиција предлог *с* употребљава у облику с непостојаним **а**. И остали хрватски писци: Д. Шимуновић, нпр. (*А у колико се зачу са брешчића јасан њлас ...*, *Са друџих се страна одазваше* (ТУБИНАЦ, стр. 34), М. Крлежа (*Баца их њо возовима њамо амо са сјевера на јуџ, са њшока на заџад*, ХРВАТСКИ БОГ МАРС, 98), В. Калџ (*Каџ ња је са обале одвезао у маџазин*, НОВЕЛЕ, 95) и многи други, који чешће **а** који ређе, узимајући уопште – као и српски писци, употребљавају предлог *са* у овоме облику у било коме положају.

Када се к овоме дода чињеница да два горе истакнута момента нису једини ритамски захтеви који условљавају употребу предлога *с* с непостоја-

ним **а**, долази се до закључка да кодификатори језика у овоме, као ни у другим сличним случајевима, не би смели утврђивати крута правила, ако не желе да између себе и писаца-стваралаца изазивају неспоразуме око појединих замерки које чине њихову језику. Јер не треба заборавити да се недовољно оправданим замеркама ограничава истинско стваралаштво писаца, не само у књижевности већ и у самој језику.

У најновије време и ми посебно често указујемо на синтаксичке синониме, тј. на напоредну употребу више синтаксичких целина у истој служби. Тих случајева, то је и од раније познато, има више и код појединих писаца. А разумљиво је што и један исти писац радије употребљава једну такву целину него другу, и што каткад од више могућих синтаксичких јединица употребљава само једну, а други писац који живи с њим у истом месту, припада истом књижевном кругу, па и истом литерарном правцу, а има с њим и исту тематику, – опет радије узима синтаксички синоним по коме се разликује од тога другог писца. И ми се питамо: неће ли когод рећи да сваки од та два писца има своју варијанту, јер се чешћа употреба једног од таквих синтаксичких синонима код писаца једног културног центра него код писаца другог центра узима каткад да се на основу ње докаже постојање више варијаната српскохрватског језика. Тако и В. Гудков, као доказ да су хрватска и српска две различне варијанте заједничког српскохрватског језика, наводи неједнаке падежне облике у служби именске предикатске допуне уз глагол *јосџаји* тврдећи да је тај облик у језику српских писаца номинатив, а у језику хрватских – инструментал. Ми, међутим, тврдимо да је тај облик или номинатив или инструментал и у језику једних и у језику других. А да и код српских писаца срећемо облик инструментала као допуну глаголу *јосџаји* у предикату могу послужити примери: *Онамо ѿа чека срећа да човеком јосџане* (Ј. Ј. Змај, ПЕВАНИЈА I. Нови Сад 1882, 477). *Исконџејџирао (је) још ѿре осамнаестџ година кад је дирекџором јосџао* (С. Сремац, ВУКАДИН. Београд 1940, 103). – *Он није најџсџио свој Маљен ради џоџа да би јосџао механским момком* (С. Ранковић, ПОРУШЕНИ ИДЕАЛИ. Београд 1900, стр. 20). – *Заџо се она врло брзо заџади [кишница], џа честџо јосџане оџасном за јојење сџоке* (Ј. М. Жујовић, ИЗВОРИ И БУНАРИ, 4). – *Мириџ, џоџлоџа и џџг. јосџају најзад неџријаџним* (Б. Марковић, ПСИХОЛОГИЈА. Београд 1940, 105). – *Тако човек јосџаје робом сџрасџи* (Исто, 135) и др. А допуна глагола *јосџаји* номинативом исто се тако може потврдити примерима из хрватског језика: *Мислим како сада ја слободна јосџах* (А. Канижлић, РОЖАЛИЈА 48). – *Или би како груџа јосџала* (М. Огризовић ХАСАНАГИНИЦА 1909, 88). – *Раџом и муџом својом очеличен само свијесџан човјек јосџаџ ће сџваралаџ* (С. Крањчевић, ПЈЕСНИЧКА ПРОЗА, XXXII). – *Лик јосџаје заџреџашџен који џренџаџ* (Д. Шимуновић, ИЗАБРАНЕ ПРИПОВИЈЕТКЕ, 278) и др.

На често указивану разлику у употреби облика допуне глаголима непотпуног значења, модалним и инкохативним, Гудков је обратио озбиљну пажњу. Он, пре свега, наводи примере (из В. Назора) којима потврђује своју тачну констатацију да се инфинитив у хрватских писаца још увек среће у употреби напоредо и с финалним (намерним) реченицама, док је из језика српских писаца такве употребе скоро сасвим нестало (СОВЕТСКОЕ СЛАВЯНОВЕДЕНИЕ 3, 1965., 57). Но ипак се не може рећи да у језику српске књижевности облика инфинитива никако нема у означеној служби. Он је прво обичан у народним умотворинама (исп. стихове: *Сједе Марко с мајком вечерашњи*; *Ево ти'идем ђојинући*, *душо, у шабору честитиога кнеза* ...) и у језику Вука Караџића, за који ћемо овде навести његове примере: *Па се онда моли боју и иде сјаваћи*, *Од мене је доша што се шрудим заслужити* и др., који се с другим таквим могу наћи у ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ФИЛОЛОГУ (књ. XXVI, стр. 135), где се о томе питању расправља. А употребљавали су га и непосредни а доследни Вукови следбеници и верни подражаваоци језика народних умотворина.

Гудков, међутим, изгледа није знао за прилично уверљиве доказе и закључке до којих смо дошли двома детаљним анализама великог броја примера напоредне употребе инфинитива и презента с везником *га* у функцији допуне непотпуних глагола узетих из језика хрватских и српских писаца. Прва од тих анализа дата је узгредно у анкети ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ (књ. 372, св. 3, стр. 132. овога часописа), а друга је посвећена детаљном расправљању искључиво овога питања (у НАШЕМ ЈЕЗИКУ књ. V н. с. стр. 85–102. и 165–185). У накнаду за то Гудков је сопственом анализом утврдио да је напоредна употреба та два облика једнако својствена хрватским колико и српским књижевницима и у облику футура I, где је употреба презента приписивана само српским писцима, а за хрватске се писце тврдило да је ту код њих у употреби само облик инфинитива (в. Гудковљево расправу у часопису СОВЕТСКОЕ СЛАВЯНОВЕДЕНИЕ за 1965, бр. 3, стр. 58).

С обзиром на несумњиву разјашњеност овога питања за нас је скоро необјашњиво што се и даље (в. сарајевски ОДЈЕК бр. I од 1. јан. 1966) говори о разлици у значењу између једног и другог облика (инфинитива и презента с везником *га*) у функцији допуне о којој је овде реч, па се као одлика хрватске варијанте истиче инфинитив, за разлику од српске којој је својствен презент с везником *га* и наводи се пример *Ваци не смију ђушићи* (хрв.), односно: *Ваци не смеју га ђуше* (срп.), иако је добро познато да је прво и српско, а друго и хрватско, односно да је и једно и друго – и српско и хрватско.

На истоме месту (у сарајевском ОДЈЕКУ) заједно с овим истиче се и разлика у неједнакој употреби безличног глагола *шребати* – у хрватској варијанти у облику: *Та би ђрана ђослова шребала га одумре* (где употребљени глаголски облик, узгред напомињемо, више и није безличан. – М.

Ст.), а у српској у облику: *Та би њрана њослова њребало да одумре*. Међутим, први, лични облик безличнога глагола какав се приписује хрватској варијанти, доста је обичан и у српској средини, мада можда чешћи у хрватској, али на такав облик овога глагола указују као на неисправан сви наши граматичари – не само српски већ и хрватски. У најновијој школској књизи ауторског колектива Брабец-Храсте-Живковић изрично се каже: „од глагола *њребайи* узима се само треће лице“ (стр. 245. другог издања од 1945). Т. Маретић (у ЈЕЗИЧНОМ САВЈЕТНИКУ личне облике глагола *њребайи* сматра провинцијалним и препоручује њихову безличну употребу, тј. употребу само у 3. л. једине. Ми се у првome с Маретићем не можемо сложити, јер је употреба глагола *њребайи* (у значењу *морайи*) у личним облицима распрострањена и код Срба и код Хрвата, у свим или скоро у свим крајевима, и није провинцијална, али се слажемо с њим да се, бар за сада, треба залагати за његову безличну употребу, јер је она својствена неупоредиво већем броју писаца, не само код Срба него и код Хрвата.

Иако место енклитике није синтаксичка категорија, него се тиче ритма језика, ми ћемо се овде и на њу осврнути зато што се она, уз две непосредно претходне, на сад цитираном месту наводи као једна од особина по којој се српска и хрватска језичка варијанта међусобно разликују. И тачно је, доиста, да се глаголска енклитика у језику хрватских писаца обично јавља између делова реченичних целина, између атрибута и субјекта, рецимо. То исто место глаголске енклитике карактерише и језик Вука Караџића и језик других писаца његова времена на српској страни, а нешто мање каснијих српских писаца. Говорећи о тој особини Вукова језика ми смо рекли да је то „и сасвим разумљиво када се има на уму чињеница да је Вук био савременик писаца који су писали стихове по класичним узорима, и у којих законе метрике није било допуштено нарушавати“ (Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик. ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ књ. XXVI, стр. 141). Ту смо такође истакли да енклитика заузима место између делова реченичних целина и у језику савремених писаца, али ређе савремених српских писаца, којима рушење некадашње реченичне ритмичности мање смета, па је код њих глаголска енклитика обична и непосредно иза целе синтагме, – а више код хрватских, који се и овде доследније држе језичке традиције, мада и код њих у новије време има доста одступања од ње, па и што се тиче места глаголске енклитике у реченици. Ово је толико познато да примере и није потребно наводити.

У свакодневном језику Хрвата, нарочито оних што живе у градским срединама, среће се употреба инфинитива с предлогом *за* место глаголске именице, као у примерима типа: *соба за изнајмиџи*, где се иначе и код Хрвата, поготову у језику хрватских писаца, и у српским срединама употребљава глаголска именица (*соба за изнајмљивање*). А на употребу предлога *за* с инфинитивом стално се указује као на туђи утицај, немачки и итали-

јански. Ипак су, ваљда, на основу тога, појединци, али баш зато сасвим неосновано, изводили закључак да се у језику Хрвата глаголске именице и не употребљавају. Ми смо, међутим, обиљем примера узетих из језика појединих хрватских писаца, и новијих и нешто старијих – у одговору на анкету ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ (књ. 372. св. 2, стр. 134) показали колико је такав закључак без икаквог основа. На истоме смо месту и истим поступком обесна-жили констатацију да су глаголски облици пасива својствени „српскоме“ језику за разлику од „хрватског“, у коме се наводно не употребљавају.

Из честе употребе у свакодневном говорном језику пробије се каткад и у књижевни језик хрватских писаца облик акузатива уз повратне глаголе у пасивноме значењу. Али то нико наравно није признао за особину књижевног језика. Такву употребу, уосталом, хрватски лингвисти означавају као супротну природи нашег језика. То чини Т. Маретић у своме ЈЕЗИЧНОМ САВЈЕТНИКУ, а, између осталих, и Љ. Јонке у загребачком ЈЕЗИКУ (год. I, стр. 91), где каже да стварни објекат у таквим реченицама граматички постаје субјектом, па зато мора бити у облику номинатива, а не у облику акузатива. А што је, најглавније, та је особина у језику хрватских писаца одвећ ретка, па се и по самој томе већ не може сматрати да ту има неке разлике у језику Хрвата и Срба. Тако се исто, отприлике, може оцењивати и употреба субјекта ергативних реченица у облику локатива с предлогом *у* о, или уз глаголске именице у функције субјекатског генитива. Ту појаву срећемо, истина, и код по којег хрватског писца, али врло ретко, и то је овде врло значајно. А осим тога, граматичари воде борбу против такве употребе. Т. Маретић је у ЈЕЗИЧНОМ САВЈЕТНИКУ оглашава за провинцијалну и упућује на исправност употребе, у првоме случају – генитива с предлогом *од*, а у другоме – самог генитива, или на описивање (не: *народне њјесме скућљене њо Вуку Караџићу нећо од Вука Караџића* и не: приказивање *њо дилејшан-шима* и *шумачење њо ученицима* него *приказивање дилејшанаџа* и *шумачење ученика* – онако, дакле, како налазимо код већине, код скоро свих и хрватских и српских књижевника, па зато ово и не треба убрајати у некакве разлике ни синтаксичке, ни стилске, ни било какве друге.

Понегде се језичка тумачења граматичара не подударају са стварним стањем језика, и ту се онда поставља питање шта у овоме случају треба да буде меродавно – мишљење граматичара које се не заснива на ономе што у језику у даном тренутку постоји, или оно што у језику стварно живи. Уместо директног одговора на то питање ми ћемо у одбрану граматичара рећи да они никад не заступају нешто чега баш никако нема у језику. А у корист неометаног развитка језика кажемо да дужност граматичара није давање правила на основу нечега што је у језику некада постојало, али је одживело свој век или не представља више стварно стање, већ да увек зна и шта је било и шта има у језику, да утврди шта из њега нестаје а шта у њему живи, па да, на основу тога и на основу лингвистичких законитости, изводи зак-

ључке и даје правила. У одбрану посебно Томе Маретића што је дао правило према којем се *йошѣо* не може употребљавати за везивање узрочних реченица, довољно је подсетити на чињеницу што је он своју, врло значајну иначе, Граматику радио на основи Вукова језика, у којем такве употребе доиста и нема (в. ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ XXVI, стр. 128 и 129). Али би свакако било сасвим погрешно ако би се на основу датог Маретићева правила, које је он поновио и у ЈЕЗИЧНОМ САВЈЕТНИКУ, а остао при њему и у II-ом издању своје велике књиге, и којег се, највероватније баш зато, још увек држе хрватски граматичари, – извео закључак да се у томе разликује књижевни језик код Хрвата и Срба, код којих скоро све граматике говоре и о узрочној употреби везника *йошѣо*. Стварно стање језика налаже да се мора говорити и о таквој његовој употреби, врло широкој употреби, и то не само у језику српских него исто тако и хрватских писаца, коју смо потврдили бројним примерима на сад цитираном месту у ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ФИЛОЛОГУ, стр. 129–130) и где, поред великог броја српских, налазимо и хрватске примере: из А. Шеное (*Пошѣо је ѣак у овијем краљевинама од ѣамѣивијека ред и закон да ѣлавном одбору буде ѣлава бан, ѣредлажем смјерно...* САБРАНЕ ПРИПОВИЈЕСТИ. Загреб 1883–1887, II, 153); М. Марјановића (*Храниловић не схваћа ситуације шѣа је и наравно ѣошѣо се у ѣарцијалним домјенцима не може сѣицијѣи она савременостѣ ѣемељѣиѣе наобразбе ...* – ХРВАТСКА КЊИЖЕВНА КРИТИКА. Загреб 1950, 47); А. Г. Матоша (*Пошѣо се у њих издаваше соба, ѣрикажем Цили своје канонире* – НОВО ИВЕРЈЕ. Мостар 1900, 10); И. Козарчанина (*Пошѣо је однијела са собом све своје хаљине и граѣоцијеностѣи, у хошѣлу је иза ње осѣала ѣусѣош* – САМ ЧОВЈЕК. Загреб 1937, 81); Бошњака и Филиповића (*Треба ѣледаѣи на неједнакостѣи које ѣосѣоје ... ѣошѣо је изричиѣо забрањено да се шака људи ѣуши у изобиљу, док изѣладнело мношѣво нема оноѣа шѣо му је најѣошѣребније* – (АНТОЛОГИЈА. Загреб 1950, 246); М. Божића (*Пошѣо су и иначе увијек сасвим одморне, казнио их је и сад неѣиѣом.* – НЕИСПЛАКАНИ. Загреб 1955, 246). А да се *йошѣо* широко употребљава и за везивања узрочних реченица у савременом језику и у хрватској средини, као год и у српској, као доказ нам може послужити и велик број примера које један сарадник загребачког ЈЕЗИКА (в. год. I, св. 3, стр. 91) наводи из низа дневних листова и часописа, па опет, и пошто констатује да га употребљавају и добри хрватски писци, тврди да је та употреба неправилна зато што је *йошѣо* временски везник (као да немамо и других случајева где се и остали везници употребљавају у функцији спољне ознаке за везивање више врста зависних реченица! М. Ст.) и да место њега у таквим случајевима треба употребљавати *будући да* или *јер*. А да он овде није у праву, то јасно говоре и сами његови примери.

Има несумњиво и у области синтаксе случајева у којима је ширина употребе код хрватских и српских писаца неједнака. Као пример за ово можемо навести свакако нешто ширу употребу генитива с предлогом *код* за

одређивање где се завршава кретање у правцу места чије име стоји у томе падежу – код српских писаца него код хрватских. Али ту неједнакост у ширини употребе ми можемо објаснити већ спомињаном чињеницом да је дејство речи граматичара код Хрвата много ефикасније него код Срба. Али о потпуном одсуству ове предлошко-генитивне везе у језику хрватске средине ту никако не може бити говора; њу употребљавају, дакако, и хрватски писци (в. примере у расправи потписаног: Однос граматичара према норми књижевног језика. СПОМЕНИЦА У ЧАСТ НОВОИЗАБРАНИХ ЧЛАНОВА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ, књ. 26, стр. 205. и 206). У говорном језику, у народу уопште, ова је употреба много шира, хтели смо рећи и код Хрвата. А широка употреба њена у народним умотворинама, у песмама, приповеткама и пословицама – ово узгред додајемо – сведочи нам да је она народног карактера. С друге стране гледајући, ми имамо такву употребу генитива и с другим предлозима, и с прилозима, у истој реченичној функцији (в. НАШ ЈЕЗИК, књ. XII н. с. 78–89) и зато нема никаквог оправдања, ни лингвистичког мислимо, супротстављати се таквој употреби.

А сасвим супротно, ми и поред тога што од ове није мање распрострањена употреба предлога *код* с обликом генитива глаголских и других апстрактних именица у функцији означавања времена још увек сматрамо да тој употреби, нешто широј у хрватским културним срединама, али врло распрострањеној и у српским, и поред тога што јој и хрватски и српски стручњаци чине оправдане приговоре, – ипак нема места у српскохрватском књижевном језику јер она није домаћег већ страног порекла. О овоме јасно говори чињеница што је у свему идентична с истом конструкцијом у немачком језику, што је уопште нема у језику народних умотворина, а, колико нам је познато, ни у књижевном језику ранијих епоха, из времена када на њега још није било немачког утицаја. Што је ова језичка особина нешто чешћа код Хрвата него код Срба, то није тешко објаснити непосреднијим утицајем Немаца на прве него на друге. Али се о разлици ни овде не може говорити.

Једва да се може говорити и управо се, после детаљне анализе дате у расправи Падеж објекта у негативним реченицама (НАШ ЈЕЗИК, књ. XII н. с. 130–148) – и не може говорити о неједнако честој употреби тзв. словенског генитива у књижевном језику код Хрвата и Срба, иако је у хрватској граматичкој литератури последније инсистирано на обавезној употреби генитива уз све одричне глаголе. Како се из поменуте анализе, чија је слика дата на табели у статистичком прегледу (стр. 135), види – у савременом српскохрватском језику у служби правога објекта и уз одричне глаголе, и код српских и код хрватских писаца, облик акузатива све више потискује словенски генитив.

А ако је у хрватских писаца употреба генитива с предлогом *у* у посесивном значењу и у значењу предлога *код* обичнија него у српских, то је опет

лако објаснити њиховом склоношћу к бољем чувању књижевнојезичке традиције, које код Срба тако рећи и нема. Али иако ови последњи генитив с предлогом у у сада споменутом значењу осећају као извештај арханизма, ипак се ова предлошко-генитивна веза још увек среће и код најзначајнијих представника новије и најновије српске књижевности (исп. примере: *Очи јој зашворене као у некој њешкој болесника* – Л. Лазаревић, ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА, 87; *Знаће ли да су у киша усја као механа* – М. Глишић, ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА I, 32; *Очи му свијетле и преливају као у мачка из мрака* – П. Кочић, ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА I, 165; *У њеја је бујна машта и развезан језик* – И. Андрић, ЛИЦА, 104). *У мајке је ћерка била / Ко дан леја ко цвет чедна* – М. Митровић, ПЕСМЕ 1910, 53). – *Преноћимо у моја кума* (Д. Ћосић, ПОКОШЕНО ПОЉЕ 1953, 456). – *А да не сћанује у њебе мој земљак Симојан Пешировић* (Д. Максимовић, КАКО ОНИ ЖИВЕ 1935, 116).

Могли бисмо, даље, навести чешћу употребу перфективног презента у приповедању код Хрвата, која је карактерисала и језик Вука Караџића као књижевника, а чешћу употребу аориста код Срба у истој функцији. Али има, дакако, и употребе аориста у означеној служби и код првих и употребе перфективног презента код других. Ово смо, и једно и друго, потврдили примерима и објаснили у својој већ спомињаној расправи Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик (ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ, књ. XXVI, 101–108) и немамо потребе да га овде понављамо. Додајемо само да фреквенција употребе једног и другог облика није једнака увек ни код свих писаца једног од два наша главна културна центра, па ни у језику сваког дела једног истог писца.

И најзад, да завршимо. Ми уосталом, не само да немамо потребе даље наводити случајеве извесних разлика, него смо их, можемо рећи, и исцрпили, бар све оне које се лакше запажају. А што је овде од нарочитог значаја: употреба неких речи у једним културним центрима које нису познате, или су мање познате у другим, поготову кад је број таквих речи незнатан према заједничкој лексичкој ризници узетој у целини, нити обичнија употреба појединих од више напоредних облика речи, па ни склоност к чешћој употреби једних од више синтаксичких синонима, као год ни разлике у избору уметничких средстава језика, нису најзад ништа друго већ стилске разлике. А разликама у стилу не могу се дефинисати језичке варијанте. Иначе, у крајњој консеквенци имали бисмо онолико варијаната српскохрватског језика колико имамо писаца који су писали и који нишу тим језиком. Истина је да стилске разлике у језику појединих писаца, а тако и у језику појединих културних центара, нису једнаке, већ су негде мање, а негде веће; негде пре падају у очи, а негде их је теже запазити. Али степен стилске разноликости језика, ни појединих писаца ни појединих центара, још нико није прецизно утврдио, нити га је могуће утврдити.

Читаоци доста лако запажају разлике у стилу између хрватског књижевника Мирослава Крлеже, рецимо, и српског Вељка Петровића. Али те разлике није тешко открити ни у језику овога последњег и нешто старијег, опет српског писца, Борислава Станковића. Па ни за Станковићевог савременика, такође Србина, Петра Кочића, који с њим има, бар једним делом, и исту књижевну тематику, опет не можемо рећи да се од овог не разликује по стилу. Тако се исто разликују стилем, дакако гдегде и у лексици, Загребчанин Крлежа од Дубровчанина Ива Војновића, овај последњи од Истранина Виктора Цара Емина, као што се Далматинац Динко Шимуновић по стилу разликује унеколико од свих њих. И старији наши књижевници: Његош и Бранко Радичевић, па Приморац Ст. М. Љубиша и Банатинин по роду Ђура Јакшић, или Јаков Игњатовић и Лаза Лазаревић, или Матавуљ и Стеван Сремац, а на хрватској страни Загорац Ковачић и Славонац Козарац, као и наши савременици, данашњи писци Михаило Лалић, Бранко Ћопић и Добрица Ћосић, на српској, или Вјекослав Калеб и Драгутин Тадијановић на хрватској страни, такође се међусобно разликују по стилу којим пишу. А не може се казати ни у једном случају да било која два од њих пишу различним језичким варијантама.

Можда ће нас когод запитати зар се не може рећи да различним варијантама пишу два наша писца од којих је један ијекавац а други екавац, Вјекослав Калеб, нпр., и Добрица Ћосић – да узмемо ова два мало пре поменута писца, од којих један припада загребачком а други београдском књижевном кругу. За нас то опет остају два писца који пишу истим књижевним језиком са извесним стилско-лексичким разликама, на основу којих се не може рећи да Калеб и Ћосић пишу двома варијантама српскохрватског (односно хрватскосрпског) језика. То за нас нису две Језичке варијанте, ни када се узме на ум да је гласовна вредност]некадашњег самогласника – у језику једног једна, а у језику другог друга у свим случајевима. Управо, ту имамо две варијанте али у самој вредности некадашњег гласа *ѣ*, а не две варијанте језика, јер би иначе, ценећи по томе, морали рећи да Ћосић на једној, а Ћопић или Лалић на другој страни пишу различним варијантама језика. Још када се каже да је ијекавска варијанта загребачка, односно хрватска, а екавска београдска, односно српска, излази да Лалић и Ћопић, пошто су ијекавци, нису српски писци. Тако гледајући на ствари, српски писци не би били ни А. Шантић, ни Св. Ћоровић, ни Петар Кочић, ни Његош ни Љубиша, па ни сам Вук Караџић.

У дефиницију загребачке језичке варијанте, за разлику од београдске, као једна од главних карактеристика њених, уноси се каткад и то што је она заснована на херцеговачком дијалекту, за разлику од београдске, која се заснива на шумадијско-сремском (в. ЈЕЗИК, XIII, св. 1, стр. 31). Међутим, све досадашње теорије о стварању тзв. београдског стила, тј. књижевног језика писаца београдског књижевног круга, с правом говоре да је тај

језик изграђен на основи језика Вука Караџића (в. између осталог, А. Белића, Београдски стил. НАШ ЈЕЗИК II (1934, стр. 193–200). А језику Вука Караџића нико, бар досад, није спорио херцеговачку основу. Нико наравно не спори, нити може спорити, херцеговачку основу ни књижевном језику загребачког књижевног и опште-културног центра. Али зато управо што је основа иста, без обзира на разлике у данашњој вредности једног некадашњег гласа, и без обзира на извесне стилске, а по који пут и лексичке разлике, Хрвати и Срби имају заједнички књижевни језик, у којег је граматички систем, у томе се сви слажемо, онај што га је на основу народних говора херцеговачког типа израдио управо Вук Караџић, И тај је систем остао исти у Срба и Хрвата, па зато ми и кажемо да разлике о којима смо говорили, и које добро треба познавати, нарочито језичким стручњацима, немају карактер језичких варијаната. Још мање се може говорити о две или више норми јед-нога језика с потпуно истим граматичким системом. И зато што тај језик није језик само Срба, или само Хрвата, ми га не можемо звати ни само хрватским ни само српским језиком, не бар ми који се бавимо њим, и не првенствено у студијама, расправама и чланцима о томе језику, и у својим учењима о њему.

Stevanović 1965: Стевановић, Михаило. *Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте*. – In: НАШ ЈЕЗИК. – Београд. – Књ. XIV, св. 4–5. – С. 195–226.

Srđan Janković
[1926–1996]

Pogled na bosanskohercegovački međuvarijantni jezički tip¹
[1967]

Dijete najbolje zna kako mu usta žvaću
(Arapska poslovice)

U polemikama oko varijanata našeg standardnog jezika; osobito oštro vođenim poslije V kongresa slavista u Sarajevu, odgovarajući jezički tip u BiH je nedovoljno i različito definiran pa je i to sa svoje strane omogućavalo pojavu oštre kritike na račun jezične prakse u BiH. Ovim se željelo ukazati na neugodnu težinu jednog ne tako lakog i ne tako bezazlenog problema. Ni za kog danas nije više tajna da je ovaj problem prevazišao okvire čisto lingvističkog tretmana i postao problem od ne malog političkog značaja. No i pored takvog prastanja užih lingvističkih okvira, po prirodi same stvari on traži i mora naći svoje potpuno lingvističko osvjetljenje, jer se upravo radi o jednom osebujnom lingvističkom problemu. Pri tom se on pojavljuje u širokoj kompleksnosti svoje strukturiranosti tako da bi iole jednostraniji pristup u tretiranju povukao opasan rizik nedovoljno promišljenih ili šematski montiranih zaključaka, bremenitih nepredviđenim i neželjenim reperkusijama. Međutim, pošto je već pokrenut širi krug pitanja koja povlači sama kompleksnost problema, sad se više ne bi moglo trpjeti da ona ostanu netretirana ili polutretirana. U takvoj situaciji kad jedna komplikovana materija sa čitavom lepezom lančano povezanih po svom karakteru raznorodnih pitanja biva tretirana u normalno emocionaliziranoj atmosferi, potreban je samo trenutak nesmotrenosti ili nepreciznosti u izrazu da bi se dobio odraz stvari u krivom ogledalu. A mnogo toga je rečeno u znaku komuniciranja preko ovog krivog ogledala. I to je, očito, veliki hendikep za ovakav dijalog. Još više, stvorila se nemoguća situacija da svako ko stupa u diskusiju automatski preuzima rizik da će biti shvaćen u nestvarnom vidu krive pro-

¹ Ideje koje su u osnovi ovog rada iznio sam u svom izlaganju u diskusiji o temi „Međunacionalni odnosi u Jugoslaviji s posebnim osvrtom na te odnose u BiH“, održanoj u tri sesije juna 1961. na Javnoj univerzitetskoj tribini u Sarajevu. Kako je, s jedne strane, vrijeme za izlaganje bilo ograničeno, pa nisam bio u mogućnosti navesti sve što je ranije koncipirano, a kako su, s druge strane, od tada objavljeni novi, za ovu tematiku relevantni materijali koje nije bilo moguće zaobići – izvršio sam u tom smislu dopunu autorizovanog teksta izlaganja. Prema tome, ovaj rad predstavlja kompletniju cjelinu u poređenju sa prvobitnim tekstom.

jekcije. Zbog svega ovoga, ako racionalnu stranu u dijalogu treba radi nečeg osmisliti, onda je treba osmisliti radi same svrhe dijaloga. Deemocionahziranjem atmosfere, vraćanjem na normalne tokove diskusije, pružaju se pretpostavke za svrsishodan dijalog kakav nam je potreban. Te pretpostavke uključuju otvoren i argumentiran pristup diskusiji koliko i nužan stepen tolerancije da se sasluša sagovornik, radi konstruktivne izmjene misli, radi djelotvornosti misaonog kontakta. U diskusiju pod takvim uslovima nema štete i ako se suprotnosti u stavovima zaoštire; naprotiv, konačni rezultat će biti samo temeljitija osnovanost zaključaka. Ako ovaj rad bude skroman prilog takvim shvatanjima, on je ispunio svoju svrhu.

I

Sarajevski kongres – ovde se misli samo na njegov rad posvećen problematiki jezika – održan sredinom septembra 1965, dao je nesumnjivo potvrdu novih rezultata u našim lingvističkim studijama. Referat prof. Milke Ivić, zgusnut i nabijen novim idejama u duhu moderne lingvističke orijentacije kakva nam je potrebna, njena usmena riječ, čitav niz koreferata sa zapaženim postavkama i njihovim obrazloženjima, kao i neka interesantna izlaganja u diskusiji, obilježavaju progresivna kretanja u našoj lingvistici. Kongres u tom smislu predstavlja očit napredak. Međutim, s druge strane, nemoguće je ne govoriti i o bilansu negativnog, o onom što se osobito poslije ispoljilo u polemikama u vidu oštre netrpeljivosti i odsustva smisla za konstruktivni rad. Od tog će se ovdje početi.

Iako je pitanje normiranja standardnog (književnog) jezika bilo predmet i referata i koreferata na Kongresu u Sarajevu, ipak je u prvi plan odmah izbilo pitanje jezičkih dvostrukosti odnosno jezičkih varijanata srpskohrvatskog jezika, kao organski povezano pitanje sa problemom norme. Već ranije formirani stavovi, u velikoj mjeri različiti i međusobno polarizirani, sučelili su se neposredno na kongresnoj govornici, pa kad su se oni zaoštrili, strasti su uspjele zamagliti racionalnu misao do tog stepena da su u kritičnim momentima prekorraćeni okviri racionalnog lingvističkog raspravljanja i da je opća atmosfera poprimila nešto što zabrinjava. A i poslije Kongresa dugo se odvijala jedna nepošteditna polemika koja je u mnogom pogledu odisala izrazitom netrpeljivosti i isključivosti. Ne bi nas uopće zabrinjavalo da je to bio samo sukob različitih osnovnih prilaza i koncepcija između pristalica tradicionalne i pristalica moderne lingvistike, sukob koga ima posvuda u svijetu i koji je naprosto prirodan, pa, štaviše, takva „borba mišljenja“ i može garantovati progres lingvističke misli. Na žalost, ova suprotnost je potamnjena sjenom jedne druge, očito negativne suprotnosti koja nema veze s lingvistikom kao naukom, suprotnosti nacionalnih opterećenosti baštinjenih od prethodne društvene strukture. Karakteristična je pojava čisto emotivnog reagovanja tipičnog za čovjeka s „okrnutim pravima“ i s pokušajem „nadoknađivanja okrnjenog“ bez obzira o kojoj se strani

radilo. Izgledalo je kao da su naučno najvredniji prilozi s Kongresa pomjereni u drugi plan.

Poslije dužeg vremena pojavili su se znaci razvedravanja. Na prvom mjestu želim istaći izvanredno konstruktivan prilog raščišćavanju ovako mučno opterećene atmosfere, koji je dao prof. Pavle Ivić svojim člankom u ODJEKU od 1. 3. 1966. pod naslovom Varijante našeg književnog jezika i uloga jezičkih stručnjaka, a kojim je veoma sugestivno savjetovao uvođenje duha racionalnog i realističnog pristupa ovoj problematici. U ovom smislu istupali su i neki drugi jezički stručnjaci. Ali je karakteristično da su neki naši istaknuti političari kao dr Vladimir Bakarić i Milojko Drulović isticali potrebu realističnog pristupanja u diskusijama o jeziku, pa je nastao svojevrsan kuriozitet da u prevashodno lingvističkim raspravljanjima političari lingvistima ukazuju na racionalnije puteve!

Pitanje varijanata jest pitanje razlika na nivou standardnog jezika, koje se najbolje manifestuju u praksi zagrebačkog i beogradskog izraza. Kad se pristupa izučavanju ovog problema, onda se dvije stvari moraju strogo lučiti: prvo, to je ona materijalna datost fakata koja kao takva stvarno postoji i od koje lingvist ne može ni oduzeti niti joj dodati, ali je m o r a što je moguće bolje spoznati i opisati; drugo, to je način interpretacije i zauzimanja stava, napose prilikom jezičkog normiranja pri čemu postoje i d r u g i momenti vanlingvističkog karaktera koje on mora uzeti u obzir: „Dužnosti lingvista u jezičkoj politici su dvostruke: prvo, da konstatuju stvarnost g l e d a j u ć i j o j p r a v o u o č i i drugo, da u granicama svojih moći usmeravaju razvitak u pravcu koji najbolje odgovara interesima zajednice. Ono prvo je, razume se, preduslov za ovo drugo. Jezički stručnjaci, doduše, nisu svemoćni kad su u pitanju promene u jeziku, ali u njihovom domašaju ipak leži da u č i n e z n a t n u k o r i s t i l i š t e t u “ (spac. S. J.).²

Jasno je da različiti ljudi mogu različito ocjenjivati istu materiju, te prema tome i zauzimati i različita stanovišta u odnosu na nju. To zavisi od niza posebnih faktora, od lingvističkih ubjeđenja, spremne, orijentacije, od prirode same materije i sl. Ako je, međutim, potrebno ta različita mišljenja saslušati u jednom dijalogu za koji anticipiram konstruktivan put u smislu temeljnog izučavanja i sučeljavanja različitih stanovišta radi odabiranja onih premisa koje snagom svoje naučne osnovanosti upućuju na najcjelishodniji zaključak, onda je potreban minimum svjesnog napora da se obezbijede n o r m a l n i uslovi za takav dijalog, da se mišljenja saslušaju, sučele i oploduju u svom konfrontiranju. Ako je iskustvo nešto dosada pokazalo, onda je sigurno pokazalo da nije moguće voditi ikakav razgovor ukoliko se forsiraju ili pak ultimativno postav-

² Pavle Ivić, „Varijante našeg književnog jezika i uloga jezičkih stručnjaka“, ODJEK, 1. 3. 1966.

ljaju prethodni uslovi koji, bez obzira na fakta i na interes društva, grubo prejudiciraju stvari u korist određenih negativno obojenih interesa – radilo se o nametanju obaveznog unificiranog izraza bilo u obliku *s a m o* jedne ili *s a - m o* dvije ovakvom verifikacijom odabrane prakse. Iskustvo je, dakle, pokazalo kako ne treba raditi.

U cilju rješavanja ovakvih problema prave rezultate ne može dati ni formula kompromisne deklaracije koja više prekriva suštinu problema velom iluzije o jedinstvenom stavu nego što pruža polazište za njegovo rješavanje. Uostalom, kompromisno nagađanje kako bi se formalno usaglasili stavovi uopće ne rješava problem, ono ga odgađa, možda, za još nepovoljniji momenat. „Po našem shvatanju, ujednačavanje mišljenja (i izjava) i nije najvažnija stvar u ovom slučaju. U tom pogledu i jednoglasno doneseni Zaključci V kongresa u Sarajevu, u kojima se varijante ne spominju, jedva da mogu imati ikakav značaj“ – zapaža sasvim korektno Mirko Čanadanović.³ Drugim riječima pitanja i dalje ostaju otvorena.

Isto tako je, treba se tome nadati, skinuta s dnevnog reda mogućnost rješavanja ovakvih problema putem mehaničkog glasanja na pojedinim skupovima. Prihvatanje mehaničkog principa većine moglo bi značiti samo ozakonjivanje nametanja stavova većine manjini u stvarima u kojima je *b i l o k a k v o* nametanje shvatanja neprihvatljivo. „Nikakvim dogovorima ni glasanjima ne može se jednoj strani nešto nametnuti što ona sama dobrovoljno ne prihvati, bez obzira na obrazlaganja i broj predstavnika druge strane“ – kaže se u REZOLUCIJI Zagrebačkog lingvističkog kruga.⁴ U ovom pogledu zvuče veoma instruktivno slijedeće riječi Mirka Čanadanovića: „Naučni problemi. kakav je ovaj, ne mogu se rešavati putem glasanja i ravnopravnosti – u smislu jednakih građanskih (i nacionalnih) prava. Nauka priznaje samo **snagu argumenta**, a ravnopravnost u ovom slučaju znači samo demokratsko pravo svakoga **da iznese svoje argumente**“ (masno M. Č.).⁵

Ono što je podgrijavało u ovim diskusijama strasti emotivnog reagovanja jeste jedno naizgled laičko, a u suštini primitivno shvatanje da je vlastiti jezički izraz „najbolji“ i kao takav treba da bude i općeprihvaćena mjera vrijednosti. Po takvim mjerilima drugi izraz je kao takav „lošiji“, on narušava „harmoničnost izraza“ i tim predstavlja čak „opasnost“ za jezik. Navodeći prilično ukorijenjeno i često sasvim nesvjesno shvatanje da jedni govore npr *uopće*, a drugi *uopšte* „ne zato što su na to navikli, nego zato što namjerno izbjegavaju govoriti onu riječ“, prof. Dalibor Brozović jasno uočava: „To se zasniva na jednom uvjerenju koje nitko ne izražava jer kad je formulirano, zvuči naivno i primitivno.

³ „Jezik i međunacionalni odnosi“, POLJA, april 1966.

⁴ JEZIK XIII, 5, str. 131.

⁵ Citirani članak.

ali ipak je pogrešno. Opisati to uvjerenje možemo ovako: 'Kako ja govorim i pišem, kako sam naučio i navikao, tako je jedino prirodno i pravilno, a ako tko govori i piše drugačije, onda je to upereno protiv mene i iza toga sigurno stoje zadnje namjere!'“⁶ Ako se pažljivo analiziraju pojedine pojave i reagovanja na njih, vidjeće se da ovo shvatanje, kome nedostaje čitav jedan elementarni kvalitet pozitivnog sagledavanja prirode stvari, napaja svojom pomućenom sadržinom onu žilavu netrpeljivost koja je u stanju da veže oči običnom našem obrazovanom laiku na skliskom području raspravljanja o jezičkim varijantama. I ne samo to. Čini se da nije više potrebno dokazivati kako ovdje nije samo uvijek u pitanju pomanjkanje naučne i stručne kvalificiranosti u smislu vladanja potrebnim kvantumom lingvističkih znanja kao preduslova za kvalificirano učestvovanje u ispitivanju. Jer zao duh netrpeljivosti, kome godi zagušljiva atmosfera starih razmirica, može ne samo da zamrači poglede i odabranijih nego je u stanju i da čak ponekog potpisnika Novosadskih zaključaka pretvori u vlastitu suprotnost.

I upravo se sad nalazimo na izvoru naših nedaća: pokazaće se da su ipak više u pitanju ne dileme oko ovakvih ili onakvih pristupa problemu nego elementarni uslov etičke naravi, koji je, uostalom, uslov za svaku diskusiju s pretenzijama na pozitivan zaključak: učesnici u diskusiji moraju biti saslušani i moraju uživati poštovanje od strane sagovornika bez obzira na razlike u stavovima. U tom i jest značenje tolerancije, riječ koja se toliko spominje kao da ima čudotvorno djejestvo. No ona nije puko sredstvo za primirivanje suviše žučno iznesenih oprečnih stavova. Ona je prosto etički motiviran preduslov za odvijanje n o r m a l n o g toka diskusije kako bi se postigao cilj – pozitivan zaključak, u interesu svih. Upravo je ovdje mjesto riječima mladog sarajevskog lingviste Midhata Riđanovića: „Ključna riječ za rješenje te problematike jeste t o l e r a n c i j a , još ključnija a k t i v n a t o l e r a n c i j a “ (spac. M. R.).⁷ U nedostatku ovakvih preduslova „borba mišljenja“ (na Kongresu i poslije njege) poprimila je u jednom pogledu oblik međuoptuživanja i međuobračunavanja s izrazito netolerantnom isključivosti. Evidentirani su slučajevi zaoštavanja polemike zbog nedovoljnog razumijevanja pojedinih stavova ili nedovoljnog razumijevanja pojedinih termina, kao i slučajevi citiranja pojedinih autora izolovano od datog konteksta, „hvatanja za riječi“, koje kao postupak samo sebe diskvalificira. Ali najviše osjetljivo bilo je dovođenje u pitanje prava čovjeka na svoj vlastiti izraz. Kako se u polju razmatranja varijantnih razlika pojavljuju nužno socijalni i etnički aspekti problematike, osjetljiva pitanja lične slobode i nacionalne pripadnosti nisu trpjeli nikakvih previda niti nepreciznosti formulacije. Jer, kad je u pitanju prirodno pravo na vlastiti jezički izraz niko nema

⁶ „Kako ne treba pisati o jeziku“, TELEGRAM, 22. 8. 1966.

⁷ „Za savremeniji lingvistički pristup“, ODJEK, 1. 6. 1966.

prava da zanemari, ignorira ili povređuje autonomnost slobodne ličnosti ili nacionalno osjećanje drugog, jer svak ima pravo na svoj jezički izraz i nikome se ne može to osporiti, pogotovo kad se radi o narodu. Dakako, ovo treba shvatiti u odnosu na sve. Naravno, drugo je pitanje zašto je dolazilo do zaoštavanja u ovim pitanjima, i koliko je takvo zaoštavanje bilo svrsishodno.⁸

Na kraju, poslije svih uviđanja koliko je dosadašnji dijalog unaprijedio naše saznanje a koliko se spoticao, mislim da ne treba sumnjati u djelotvornost faktora pozitivnog iskustva.

II

U osnovi raspravljanja oko pitanja varijanata srpskohrvatskog standardnog (književnog) jezika leži pitanje jezičnih razlika koje najbolje reprezentuju razlike između zagrebačkog i beogradskog izraza na nivou standardnog jezika. Te razlike se pojavljuju u vidu jezičkih dvostrukosti, u vidu parova dubletnih izraza bez obzira na kom su nivou (na primjer *lijep – lep, uho – uvo, apelirati – apelovati, ovlaštenje – ovlašćenje, zrak – vazduh, vlak – voz*). Prof. Dalibor Brozović kaže da „razlike između varijanata tiču se samo pojedinih konkretnih činjenica u hrvatskosrpskom standardnom jeziku (bolje oko jezika, uz jezik i sl.), pri čemu količina tih razlika iznosi samo 3% od ukupne jezične materije, a u s u s t a v u u koji je ta materija organizirana razlika praktički i nema.“ (spac. D. B.).⁹

Niko ne poriče postojanje tih razlika, to bi bilo apsurdno, ali teško će i razmimoilaženja nastaju kad se te razlike počnu interpretirati: šta one predstavljaju, kako na njih treba gledati, kakva im je važnost za jezičnu normu i sl. U njihovom tumačenju polazi se od različitih, ponekad dijametralno suprotnih stanovišta.

Gledište o postojanju varijanata dijeli čitav niz najeminentnijih jezičkih stručnjaka, napose onih s modernom naučnom orijentacijom. U svom kongresnom referatu prof. Milka Ivić ga je jezgrovito formulisala: „Naša jezička stvarnost je danas ovakva: postoje dve osnovne varijante onoga što se popularno naziva književnim jezikom (a što odavno ima svoj precizni naučni termin: *standardni jezik* ili *jezik kulture*); jedna se govori pretežno u istočnoj polovini srpskohrvatske jezičke teritorije (gde je najveći kulturni centar Beograd) a druga

⁸ Karakteristične su i poneke pojave namjernog zaobilaženja mogućeg zaoštavanja nja polemike. putem propuštanja da se kompletno iznesu podaci o navedenom tekstu. Tako, u jednom slučaju uz citirani stav s kojim se polemiše, ne navodi se njegov autor (M. Stevanović, „Neke jezičko-stilske razlike...“, NAŠ JEZIK, knj. XIV, n. s., sv. 4–5, str. 197, 198, 200. i 218), u drugom se citira jedan autor, ali ne i njegov stav (B. Finka, „I jedinstvo jezika i književne varijante“, JEZIK, XIV. 3, str. 70).

⁹ „I varijante i jedinstven jezik“, TELEGRAM, 8. 10. 1965.

pretežno u zapadnoj (sa Zagrebom kao glavnim centrom).¹⁰ Ovo stanovište zastupaju: prof. Pavle Ivić (v. na primjer spomenuti članak u ODJEKU), prof. Ljudevit Jonke (v. na primjer članak „Specifičnosti u normiranju hrvatskosrpskog književnog jezika“ u knjizi KNJIŽEVNI JEZIK U TEORIJI I PRAKSI, drugo izdanje, Zagreb 1965, str. 445–450; zatim kongresni koreferat „Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku“, JEZIK, XIII, 1, str. 8–15), prof. Radoslav Katičić (v. na primjer „Problem norme u književnom jeziku“, JEZIK, XIII, 1, str. 20–23), prof. Jovan Vuković (v. na primjer „Gdje se šta o našem jeziku može naučiti?“, JEZIK, XIII, 4, str. 113–118, te „Problemi našeg književnog jezika danas u svijetu nacionalnih i društvenih ideja“, PREGLED, XVIII (LVI), 7–8, str. 19–33), prof. Dalibor Brozović (v. na primjer „O problemima varijanata“, JEZIK, XIII 2, str. 33–46; „Vuk i novoštokavska folklorna koine“, SLAVIJA, XXIV, 1 Praha, i dr.), prof. Mate Hraste (vidi na primjer „Problem norme u književnom jeziku“, JEZIK, XIII, 1, str. 15–20) i dr. Pri tom postoje neke manje razlike u pojedinačnim shvatanjima; međutim, u osnovi su stavovi jednaki.

Ovo shvatanje bazira se na stavu da „razgranat“, bujan život književnog jezika, u svim njegovim raznovrsnim oblicima, na širokoj teritoriji i u sredini sa više od jedne narodnosti, neminovno nameće postojanje varijanata.¹¹

U vezi s tim pogledajmo postavke prof. Dalibora Brozovića, nedavno sistematski izložene.¹² On najprije daje definiciju varijanata (str. 17):

Varijantna je forma prilagođenosti jedinstvenog standardnog jezika¹³ tradiciji i suvremenim potrebama nacija kao određenih socijalno-etničkih formacija. Varijante zakonomjerno nastaju u svim nacionalno nehomogenim standardnim jezicima.

Pošto je utvrdio da pored area s jasno formiranim nacijama postoje aree sa slabo izraženim nacionalnim obilježjem kojima odgovaraju zone koegzistiranja raznih nacionalnih varijanata, autor kaže (str. 17):

¹⁰ „Problem norme u književnom jeziku“, JEZIK, XIII, 1, str. 3.

¹¹ Isto, str. 2.

¹² Славянские стандартные языки и сравнительный метод: ВОПРОСЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ, Москва, 1967. I, стр. 8–33.

¹³ Termin *standardni jezik* je identičan s terminom *književni jezik*, koji je kod nas tradicionalno ustaljen: ali danas se zbog preciznijeg značenja sve više kod nas upotrebljava onaj prvi. Citiram ovdje Brozovićevu definiciju standardnog jezika: „Standardni je jezik specifičan jezični oblik, uvijek normiran, koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija (izuzetno više od jedne takve formacije), uključivši se u internacionalnu materijalnu duhovnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je dotad funkcionirao samo za potrebe etničke civilizacije“. – D. Brozović, „Standard je znak civilizacije, u jeziku također“, IZRAZ, IX, 8–9, str. 759.

Srpska i hrvatska varijanta predstavljaju na taj način, *mutatis mutandis* pojave analogne engleskoj i američkoj varijanti, a na Bosnu i Hercegovinu isto kao i na Kanadu možemo gledati kao na oblast gdje se ukrštaju osobenosti obiju varijanata.

Ukazujući na to koje vrste su razlike među varijantama, on piše (str. 18):

Razlike među varijantama tiču se uglavnom supstancije standardnog jezika, dok se na njegovu strukturu one odražavaju malo, ili, kao u slučaju hrvatskosrpskog jezika, gotovo se ne odražavaju. A to se odnosi i na normu varijante imaju isti sistem zajedničkih normi; u njegovim granicama određene pozicije pokazuju se kao dubletne i uzajamno zamjenjive.

Ističući specifičnu prirodu varijantnih pojava, on nastavlja na istoj strani:

Varijante nisu čisto jezičke nego jezičko-sociološke pojave, koje ni na koji način (spac. D. B.) ne treba miješati s dijalektičkim pojavama. Odnos varijanata prema dijalektima ne razlikuje se od odnosa standardnog jezika prema dijalektima.

Na kraju autor daje sljedeći stav (str. 19):

Uzajamni odnos „standardni jezik : varijante“ u izvjesnom smislu podsjeća na sudnos pojmova „langue : parole“. To znači da nacionalno nehomogeni standardni jezik postoji u principu samo kao apstrakcija i praktički i u pisanoj i u usmenoj formi realizuje se u vidu varijanata.

Ove ideje profesor Brozović je izložio ponešto manje kompletno još ranije u pomenutom članku „O problemima varijanata“. Ovdje svakako osnovne postavke treba da se shvate u smislu kategorijalnog razlikovanja i definiranja datih pojmova. Mislim da na to upozorava i autor izrazom *mutatis mutandis* u stavu u kom upoređuje analogne slučajeve u engleskom i našem jeziku, kojim se *de facto* upozorava na apstrahiranje konkretnih aspekata upoređivanja i dovodenja stvari na istu razinu apstraktnog kategorijalnog posmatranja. Jer u pojedinim konkretnim aspektima posmatranja svaki slučaj varijanata ima svoje specifičnosti koje su relevantne za identificiranje samog slučaja. Nekih specifičnosti u sh. slučaju dotaći ćemo se kasnije. Interesantno je primijetiti da autor uopće ne spominje širu teritorijalnu rasprostranjenost standardnog jezika kao jedan od faktora koji konstituišu varijantne razlike, tim više što postoje autori koji čak varijante definišu kao teritorijalne varijetete standardnog jezika. Pogledamo li na primjer slijedeći izvod iz istog teksta (str. 16): „Pri povoljnim socijalnim uslovima u najširem smislu, varijante s identičnom supstancijom i strukturom (...) razvijaju se više ili manje paralelno. Opće tendencije k normalizaciji, prirodne za svaki standardni jezik, stalno će dovoditi do niveliranja razlika između nacionalnih varijanata (na primjer u hrvatskosrpskom, engleskom ili njemačkom jeziku), dok će dijalekti, literatura, nacionalna duhovna i materijalna kultura, geografski i dr. momenti davati uvijek novi materijal za razlikovanje varijanata“ – može se zaključiti slijedeće: ako uzmemo da su momenti koji daju uvijek novi materijal za razlikovanje varijanata – momenti koji u stvari konstituišu varijante, onda zaključujemo da etnički momenat nije

jedini iako je jedan od najvažnijih. Upravo to upozorava na značaj specifičnosti u pojedinim slučajevima. Nezavisno od svega ovog, mislim, treba s velikim oprezom primiti posljednji citirani stav. Odnos između standardnog jezika i varijante može da podsjeća na elementarnu dihotomiju *langue* : *parole*, ali su to ipak pojave toliko različitog roda da je, čini se, bilo kakav zaključak na bazi sličnosti ovih odnosa veoma smio naročito stoga što postoje i pomiješani tipovi jezičkog izraza.

U ovim okvirima treba tražiti obrazloženje o postojanju varijanata kako u srpskohrvatskom jeziku tako i uopće.

Suprotno gledište od iznesenog zastupaju neki jezički stručnjaci koji smatraju da se postojeće razlike u našem standardnom jeziku ne mogu smatrati varijantama. Dobija se utisak da se pri tom često termin varijanata nejednako razumijeva zbog osnovnog semantičkog kvaliteta u svom značenju: u jednom (prvom) slučaju pod njim se jednostavno razumije jedan od dva (ili više) tipa u okviru standardnog jezika, pri čemu svaki pojedini član u paru dvojnih razlika pokazuje jasno određenu pripadnost jednom tipu, a njegov parnjak – drugom; u drugom slučaju ovo značenje prati i konotacioni prizvuk momenta cijepanja nečeg što je jedinstveno s produbljivanjem razlika. Tim se dobija sasvim dovoljno prostora za najveće nesporazume oko jednog termina koji je čak negdje kvalificiran kao *ružan*.

Ovaj drugi stav je kompetentno i sa širokim obrazloženjima iznio prof. Mihailo Stevanović u raspravi „Neke leksičko-stilske razlike, a ne jezičke varijante“.¹⁴ To je do sada najkompletniji rad koji je posvećen dokazivanju kako je neodržiava teza o postojanju varijanata u našem standardnom jeziku. U njemu je autor posebno nastojao pokazati kako pojedini izrazi i forme koji imaju svoje dubletne parnjake nisu isključiva pojava samo na jednoj strani, na primjer kod srpskih pisaca, ili pak samo na drugoj, kod hrvatskih. Navedeni su u tom smislu podaci za mnoge pojedinačne slučajeve kao na primjer sufiks **-irati** postoji i kod srpskih pisaca, a sufiks **-isati** i **-ovati** kod hrvatskih, *krst* se javlja i kod hrvatskih pisaca, *vlak* i kod srpskih, *voz* opet i kod hrvatskih. I njegov zaključak je ovako formulisan: „... upotreba nekih reči u jednim kulturnim centrima koje nisu poznate, ili su manje poznate u drugim, pogotovu kad je broj takvih reči neznatan prema zajedničkoj leksičkoj riznici uzetoj u celini, niti običnija upotreba pojedinih od više naporednih oblika reči pa ni sklonost k češćoj upotrebi jednih od više sintaksičkih sinonima, kao god ni razlike u izboru umetničkih sredstava jezika, nisu najzad ništa drugo već stilske razlike. A razlikama u stilu ne mogu se definisati jezičke varijante“ (str. 224). Autor polazi i inače od nedvosmisleno iznesene teze da se jedinstvenost jezika i postojanja varijanata u njemu međusobno isključuje (str. 198).

¹⁴ NAŠ JEZIK, knj. XIV, n. s., sv. 4–5.

Ovako iskazan stav, međutim, i pored svih obrazloženja i interpretiranja fakata, koja bi ga trebalo da potkrijepe, teško da se može održati pred valjanom kritikom. Pogledajmo fakta. Ako pođemo od ovakvog interpretiranja materijala o spomenutim razlikama u našem standardnom jeziku od strane autora, zaključićemo da on ne negira u svakom posebnom slučaju te razlike, nego samo odriče apsolutnu polarizaciju među dvojno raspodijeljenim paralelnim oblicima. Pri tom se on nije obazirao na to da je za nas relevantan sadašnji stadij srpskohrvatskog standardnog jezika, jer je o tom stadiju upravo riječ. Otuda navođenje starijih autora nema snagu argumenta za spomenuti aspekt. S druge strane zanemaren je jezik sredstava masovne komunikacije – štampe i publicistike uopće, radija i televizije, – koja svakodnevno utiču na široki krug ljudi, budući da standardni jezik nije samo jezik književnosti već i „jezik kulture“ uopće. Isto tako, konstatujući da jedna strana češće upotrebljava jedne od paralelnih jezičkih dvostrukosti i upadljivo insistirajući na tome da ih ipak, makar u neznatnoj mjeri, druga strana poznaje, on ipak nije odgovorio na osobito važno pitanje u kom omjeru se jedan takav oblik javlja na jednoj strani u odnosu na drugu. Jer tada bismo uočili da na jednoj strani jedan za ove razlike relevantan oblik u maloj mjeri trpi ili gotovo (ili uopće) ne trpi konkurenciju svog oponiranog parnjaka, dok su na drugoj strani oni zamijenili svoje uloge! To znači da u datim slučajevima razlika s dvostrukostima oblika, u svakom pojedinom od njih, postoji jasno izražena polarizacija u raspodjeli parnih dubletnih oblika, na osnovu koje jedna strana upotrebljava jedan oblik a druga strana – njegov naporedni parnjak. Za nas nije važno u ovom momentu u kome je stepenu izražena ta polarizacija, važno je sada samo to da utvrdimo da ona objektivno postoji. To autor i ne demantuje i s v i njegovi primjeri to dokazuju.

Ali ne radi se samo o pojedinačnim slučajevima ovakvih parova dubletnih oblika. Posmotrimo problem u cjelovitosti pojave: autor je u svojoj raspravi išao od slučaja do slučaja tretirajući ih izolirano, svaki za sebe, tako da se i nehotice javlja privid kao da se radi o nizu mehanički prikupljenih i izoliranih slučajeva. Kad bi tako bilo, a uz argumentaciju koja je data, onda bi i moglo doći u obzir da se neki slučajevi ovakvih razlika svedu i na stilske razlike. Ali, očevidno, ovdje se uopće ne radi o takvom nizu izolovanih pojedinosti, bez neke njima zajedničke karakteristične crte koja ih uže određuje. Stvar upravo obrnuto stoji: svi ovi pojedinačni slučajevi imaju jedan „zajednički nazivnik“ koji daje kvalitativno drukčiju osnovu za njihovo posmatranje u j e d n o j cjelini, s jednog aspekta. Naime, ako sve pojedinačne slučajeve parova ovakvih dvostrukosti posmatramo u jednom zamišljenom nizu, zaključićemo da se uvijek isti pojedinačni oblici redovito javljaju na jednoj strani, u jednoj (zapadnoj na primjer) praksi, a njihovi naporedni parnjaci u drugoj (istočnoj na primjer) praksi, tj. svi se ovi slučajevi pojavljuju kao niz pojedinačnih izraza j e d n e o s n o v n e d v o j n e p o l a r i z a c i j e . A pojava ove polarizacije ne može se objasniti stilskim razlikama, jer bi to značilo da postoje dva dvojno (i geografski!) polari-

zirana s t i l a kao stalna izraza dviju praksi, što očigledno gubi svoj smisao. Materijal koji je autor naveo upravo demantuje postojanje stilskih razlika ovdje. Radi se dakle o kategorijama različitog roda. Ta dva stalna izraza dviju praksi se i nazivaju *varijantama*, i u tom terminu treba vidjeti naprosto samo ono čemu je termin i namijenjen – definiranje stvarnog stanja fakata.

Autor je u velikoj mjeri i sam objasnio uslovljenost ovih razlika (za koje kaže da su „najuočljivije između dva najveća kulturna centra naših republika sa srpskohrvatskim književnim jezikom, tj. između Zagreba i Beograda“) riječima: „Te razlike je, kako smo to u više prilika isticali, uslovio u znatnoj mjeri r a z l i č i t razvitak naših naroda u n e j e d n a k i m historijskim uslovima, nešto i pod istim, a znatno više pod r a z l i č n i m kulturnim uticajima“ (spac. S. J.; str. 199). Uz to se, dopunski, na nekoliko mjesta za pojedine razlike ovog tipa daju objašnjenja kao na primjer da je na hrvatskoj strani daleko uočljivija sklonost k boljem čuvanju književnojezičke tradicije, dok je na srpskoj evidentan uticaj jezičke prakse!

Od velike je važnosti utvrditi i opisati stvarno stanje stvari u svoj ovoj problematici, jer je to nužan preduslov za bolju interpretaciju fakata i za lingvističko osmišljavanje pojava, odnosno za zauzimanje stava i u konkretnom momentu i u jezičnoj politici uopće. Možda ponekad i nismo svjesni koliko se nedostatak jedne precizne deskripcije pojava višestruko sveti poslije i koliko on potencijalno u sebi nosi mogućnosti za teške nesporazume. To objektivno znači samo odgađanje rješenja samog problema sa svim negativnim posljedicama koje mogu da prate takvo odgađanje.

Svijest o postojanju varijantnih razlika kao jezičkog fenomena niukoliko ne znači da su te razlike ispitane i opisane kako treba – naučno, iscrpno i precizno. Naprotiv, činjenica je, na žalost, da nedostaju sistematski radovi s naučnim opisom fenomena varijanata u nas. Ako se i govorilo o varijantama, govorilo se više ili manje u okvirima polemike postoje li one ili ne. Ali su zato, i to je karakteristično, iznošen vrlo decidirani stavovi kao da je sav prethodni posao naučne deskripcije do kraja kako treba obavljen. Nameće se utisak da su ovi stavovi formirani – u nedostatku takve deskripcije – na osnovu procjenjivanja date situacije „od oka“ tako reći golim napipavanjem problema. A s obzirom na postojeće specifičnosti i kompliciranost problema, naročito kad se radi o regiji BiH, takvi improvizirani stavovi pokazuju koliko rizikuju, da budu promašeni. Prema tome, rad na preciznoj naučnoj deskripciji varijanata samo dobija na svojoj aktuelnosti. Dok god se on ne obavi, nema osnovanosti za donošenje definitivnih stavova, koje može stvoriti, samo svijest o kompletnoj naučnoj spoznatosti cjelokupne problematike.

III

Prelazeći na pitanje kako se varijantne razlike reflektiraju na jezički izraz u BiH, što nas prije svega ovdje interesuje, i – u čemu je specifičnost tog izraza, potrebno je najprije razmotriti: dosad iznesena mišljenja u kojima je jezička situacija u bosanskohercegovačkoj regiji na bilo koji način definisana sa stanovišta postojanja varijanata. Potom, naglasimo to, interes će se prvenstveno pokloniti do sada iznesenim faktima i lingvističkom motiviranju njihovom. Na pojedinim slučajevima pak, naročito na onim koji su u većoj ili manjoj mjeri sporni zadržaću se duže.

U navedenom radu prof. M. Stevanović problem statusa jezičkog izraza u bosanskohercegovačkoj regiji uopće ne spominje sa stanovišta varijanata. Autor nije vidio nikakve potrebe da ga i spominje, pošto po njegovom mišljenju, varijante – ne postoje. Prema tome, gotovo da nije potrebno ni podvlačiti da ovakav stav ni za dlaku nije unaprijedio naše znanje o postavljenom problemu. Naprotiv, on ga još više zakrivljuje.

Razmotrimo sad suprotna gledišta koja su iznosili u datim prilikama oni koji zastupaju mišljenje da varijante postoje. Mada se ovdje radi o uglavnom istom osnovnom stavu, ipak se u pojedinačnim interpretacijama javljaju u izvjesnoj mjeri razlike na koje treba ukazati. To je od posebne važnosti zbog toga što te različite interpretacije znače i različit put apliciranja.

Živ interes u ovom pogledu je izazvalo mišljenje prof. Ljudevita Jonkea. Govoreći o problemima varijanata on najprije citira slijedeće značajne riječi akademika Petra Skoka:

Danas se već može pouzdano kazati, da je i na hrvatskoj i na srpskoj strani književni jezik (koine), kao i saobraćajni (langue parlée), koliko se na njemu osniva, znatno prerastao hercegovačko i dubrovačko, odnosno istočno narječje, ostavivši ih kao provincijalizme iza sebe. Današnji naš književni jezik ne poklapa se više s određenim narječjem. Dobio je pečat u književnom izražaju Zagreba odnosno Beograda i ne može se više kao pravilo postavljati: „Piši onako kako narod govori“, nego „Piši onako, kako dobri pisci pišu“. Što je danas tome tako, razlog leži u političkom, kulturnom i ekonomskom razvitku naših glavnih kulturnih središta¹⁵.

Prof. Jonke nastavlja:

A ja bih još dodao, ne bojeći se uočavanja nikakve stvarnosti, uz one attribute „politički, kulturni, i ekonomski razvitak“ i atribut „nacionalni“, jer je on svakako, htjeli mi to ili ne, u čitavoj problematici zaista vrlo odlučan faktor. Stoga je i Sarajevo, premda u središtu naših štokavskih govora, otpalo kao neka moguća treća varijanta, te danas, uz neke svoje manje značajne specifičnosti, predstavlja u pisanom jeziku uglavnom ijekavsku varijantu beogradskog jezičnog izraza. Drugačija je situacija, dakako, u bosanskohercegovačkim narodnim govorima koji su bliži zagrebačkoj varijanti. Tako dakle beogradska i zagrebačka varijanta književnog jezi-

¹⁵ „O jezičnoj kulturi“, JEZIK, I, br. 1 str 6

ka imaju danas sve elemente pravog, samostalnog, funkcionalnog i djelotvornog književnog jezika¹⁶.

U vezi s ovim citatom moglo bi se govoriti o više pitanja, ali ćemo se zadržati samo na nekim.

Ovdje nije jasno zašto ništa nije rečeno o razgovornoj formi standardnog jezika u BiH, jer je prirodno očekivati, kad je riječ o varijantama standardnog jezika, da će se prvenstveno govoriti o fenomenima na nivou standardnog jezika, koji ima svoju pisanu i razgovornu formu. Njegova pak razgovorna forma nije isto što i „narodni govori“, koji spadaju u kategoriju lokalnog dijalekta, bez obzira na to koliko sličnosti među njima ima ili ne. Ukoliko se htjelo govoriti o bliskosti bosanskohercegovačkih narodnih govora, razgovornoj formi standardnog jezika u BiH, onda to spada, razumljivo, u okvir sasvim mogućeg pitanja o odnosu standardni jezik (ili njegova varijanta) – dijalekat, koji se ovdje pak – ne tretira! Naime, raspravljanje problema o odnosu standardni jezik (ili njegova varijanta) – dijalekt pretpostavlja drugačiji aspekt posmatranja (na primjer odnos između zagrebačke varijante i lokalnih dijalekata na njenom području ili odnos beogradske varijante i lokalnih dijalekata na njenom području). Zbog ove nejasnoće ispada kao da je razgovorna forma standardnog jezika identificirana s narodnim govorima.

Zaključne riječi citiranog teksta kažu da beogradska i zagrebačka varijanta imaju danas „sve elemente pravog samostalnog, funkcionalnog i djelotvornog književnog jezika“. Kako su ove riječi napisane neposredno iza stava o ocjeni standardnog jezika u BiH i kako nas ovdje prije svega interesuje upravo standardni izraz u BiH, želimo postaviti pitanje da li takve, ovdje spomenute elemente „pravog, samostalnog funkcionalnog i djelotvornog književnog jezika“, ima ili nema standardni izraz u BiH. To jest da li interferencija varijanata, kako se danas često definiše osebnost standardnog tipa u BiH, oduzima tom izrazu mogućnost posjedovanja tih pobrojanih elemenata? Ili: da li interferencija varijanata čini bosanskohercegovački izraz manje „samostalnim“, manje „funkcionalnim“, i manje „djelotvornim“? Na primjer, da li će strana koji čita ili prevodi Mešu Selimovića zaključiti da je njegov jezik kao izraz jednog pomiješanog tipa standardnog jezika (s interferencijom varijanata) manje „samostalan, funkcionalan i djelotvoran“ od jezika zagrebačkih i beogradskih pisaca, kao izraza dvaju varijanata istog standardnog jezika – da uzmemo za primjer samo aspekt proznog literarnog stila? Ne dostižu li svi ti izrazi jednak nivo u tom pogledu? Ako ustvrdimo da sarajevski izraz nije na takvom nivou, kako onda objasniti činjenicu da on na svom području i u svom domenu i „samostalno i „funkcionalno“ i „djelotvorno“ izvršava svoj zadatak kao standardni jezik? Ovim se nije željela proklamovati nekakva „ravnopravnost“ izraza, već skrenu-

¹⁶ JEZIK, XIII, 1. str. 10.

ti pažnja na fakt da prenaplašavanje jednih momenata u istom aspektu posmatranja može zakriti druge, ne manje relevantne. Autor je definisao pisanu formu sarajevskog standardnog izraza kao ijekaviziranu varijantu beogradskog izraza. A kako se zagrebačka varijanta naziva još zapadnom ili hrvatskom, a beogradska istočnom i srpskom, ispada da je sarajevski pisani izraz ijekavizirana srpska varijanta. Kao što je poznato ovu formulaciju nisu prihvatili predstavnici BiH, osobito mlađi, u svojim istupanjima na Kongresu. I to ne zato što su u principu protiv gledišta o postojanju varijanata, nego zato što su njoj vidjeli prenaplašenu dvojni polarizaciju u smislu postojanja s a m o dviju nacionalno obojenih varijanata srpskohrvatskog standardnog jezika, što primijenjeno na situaciju u BiH znači mogućnost njenog podvrgavanja takvoj polarizaciji. Jedan sarajevski predstavnik je (M. Jeftić je u tom smislu nešto oštrije rekao: „Mi ne želimo da budemo ničija lingvistička kolonija“. Zato ovako sporna formulacija nije mogla poslužiti kao formula za definisanje standardnog izraza u BiH¹⁷.

Sasvim je prirodno što je stav prof. Jonkea vremenom unekoliko evoluirao od prvobitnog. Nešto poslije Kongresa istupajući u TELEGRAMU (19. 11. 1965) povodom napisa jednog čitaoca, on dopušta mogućnost postojanja i treće varijante srpskohrvatskog standardnog jezika. „Postoji uistinu jedan narodni jezik, a na njemu su izgrađene dvije, a m o ž d a i t r i k n j i ž e v n e j e z i č n e v a r i j a n t e . To vidi svaki onaj koji čita naše novine i knjige“ (spac. S. J.). Iza toga prof. Jonke govori o jednom narodnom jeziku „sa dvije-tri varijante

¹⁷ Interesantno je pogledati kako je ovaj sporni momenat opisao Miroslav Vaupotić u svom prikazu Petog kongresa slavista Jugoslavije „Kongresovih obećanja ili opet ‘tresla se brda’ itd....“, TELEGRAM, 1 10.1965. On kaže slijedeće: „Oštra (!) ali i d j e - l i m i č n o t a č n a opaska (!) prof. Jonkea o postojanju barem u jeziku štampe i nastave samo dviju osnovnih varijanata našeg jezika s tri naziva – *zapadna, beogradska – zagrebačka, srpska – hrvatska*) izazvala je revolt kod dijela delegata iz BiH, predstavnika ‘treće varijante’ s nepravom, jer drugo su narodni govori, a drugo jezik obrazovanih, koji su, bez razlike na to radi li se o Srbima, Hrvatima ili muslimanima u BiH prihvatili uglavnom leksiku i norme beogradske varijante, primjenjujući je i u nastavi, samo u ijekavskom obličju“ (spac. S. J.). Ako je „opaska“ prof. Jonkea o postojanju samo dvije varijante d j e l o m i č n o tačna, onda znači na ona djelimično n i j e tačna, odnosno da ne može biti uzeta u cjelini, kao stav, kao tačna! S druge strane, uzmemo li da je sarajevski izraz po svojim ijekavskim oblicima potpuno identičan zagrebačkom, a da je leksički vezan s beogradskim, mogli bismo taj sarajevski izraz isto tako nazvati i leksički modificiranom zagrebačkom varijantom! I ta bi formulacija isto tako bila d j e l o m i č n o tačna „opaska“ i isto tako bi bila neobavezna kao formula za ocjenu i definiciju situacije u BiH. Ali nije stvar u tome da dajemo „djelimično tačne opaske“ o ovoj situaciji, nego da damo t a č n u njenu definiciju! I još nešto, u ovom pogledu pogotovo su preporučljivi oprez i strpljivost kad znamo da uopće nemamo iscrpno ispitanih materijala niti sistematskih radova o tome.

jednakih prava“, pa precizira: „Kažem sada dvije-tri računajući s osobitostima b o s a n s k o h e r c e g o v a č k e v a r i j a n t e koja je nekako po srijedi između hrvatske i srpske“ (spac. S. J.)¹⁸. Značaj ove nove formulacije je u tome što se njom utvrđuje specifičnost bosanskohercegovačkog standardnog izraza u odnosu na obje varijante.

Uporedo sa zaoštavanjem pitanja oko dvojne polarizacije varijanata zaoštavalo se i pitanje oko norme standardnog jezika, odnosno oko dvojnosti norme, – pitanje koje je od neposredne važnosti za standardni izraz u BiH. Problem se sastojao u tome kako gledati na postojeće varijantne dvostrukosti koje, dakako, imaju ravnopravan status, napose kad je riječ o normiranju. Ne uočiti to značilo bi ne uočiti organsku povezanost tih dvostrukosti s datim varijantnim sistemima, koji su reprezentanti standardnog jezika. Zato norma mora te razlike poštovati. I otud je lišeno naučnog osnova zanemarivanje osobitosti jedne varijante ili njihovo stavljanje u kategoriju provincijalizama¹⁹. Ali, pošto se te razlike pojavljuju u obliku dvostrukosti, znači li to da postoje i dvije norme, odnosno da svaka varijanta treba da bude posebno normirana?

Prof. Jonke, koji je tretirao na više mjesta ovo pitanje, piše da „naš književni jezik sa svojim dvjema varijantama ima u znatnoj mjeri i dvije norme“ i dalje: „Treba svakako poštovati osobitosti d v i j u n o r m â , ali ne smijemo ih potencirati, nego svoditi na mjeru današnjeg jezičnog dostignuća, visokorazvijenog osjećanja i međusobnog dogovora“ (spac. S. J.)²⁰.

Na istom mjestu (str. 449) on kaže: „Činjenica je da postoje dvije norme i da ih je potrebno njegovati kako književni jezik ne bi poremetio svoju stabilnost i prestao korisno vršiti funkciju pouzdanog sredstva sporazumijevanja u čitavom narodnom kolektivu“.

Govoreći na drugom mjestu o kompetenciji kongresa slavističkih društava u normiranju književnog jezika, on kaže: „Svakako je korisno da se na tim kongresima razgovara i da se izmjenjuju misli o tom važnom pitanju, ali čitav je taj posao specijalan naučni zadatak visokokvalificiranih stručnjaka koji su dužni da prije donošenja zaključaka izvrše potanke stručne i naučne analize. Taj je zadatak kompliciran još i tim što su pred nama dvije norme dvaju naroda, pa se stoga ne može donijeti nikakav valjani zaključak bez obostranog pristanka“²¹.

¹⁸ „Jezik naš današnji i svagdanji“, JEZIK XIV, 2, str. 37.

¹⁹ V. na primjer o tom u članku prof. D. Brozovića „Kako ne treba pisati o jeziku“, TELEGRAM, 22. 7. 1966.

²⁰ „Specifičnosti u normiranju hrvatskosrpskog jezika“, KNJIŽEVNI JEZIK U TEORIJI I PRAKSI, drugo izd., Zagreb 1965, str. 447.

²¹ JEZIK, XIII, 1, str. 14.

Konačno nailazimo na slijedeći stav koji ne ostavlja mjesta dvoumljenju oko pitanja da li postoje dvije norme: „Nadalje mora nam biti jasno da ne mogu srpsku varijantu književnog jezika normirati hrvatski jezični stručnjaci, a hrvatsku varijantu srpski stručnjaci, a pogotovu ne može o tom odlučivati pomiješana većina“²². (Ne ulazeći u pitanje koliko ovakva formulacija omogućava određen stepen vlastite održivosti, navodim je isključivo kao ilustraciju nedvosmislenog stava da postoje dvije norme.)

Nema nikakve sumnje da je pitanje dvojstva norme odista aktuelno i da njegovom rješavanju treba prići onako kako je to prof. Jonke precizirao: preduslov je da visokokvalificirani stručnjaci izvrše potanke stručne i naučne analize. Međutim, sama ovakva formulacija znatno zaoštrava pitanje normiranja u smislu izrazito dvojne polarizacije. Zato je nužno zadržati se na slijedećim momentima.

Na koji način Bosna i Hercegovina treba da prime te dvije norme, od kojih će jednu donositi srpski, a drugu hrvatski jezički stručnjaci? Da li obje istovremeno, da li obje u cjelini ili u nekom omjeru, u kome? Ili možda pak treba donijeti jedan ključ po kome će se distribuirati te dvije norme? Recimo teritorijalni? Ili nacionalni? Ali šta raditi u tom slučaju sa trećinom stanovništva koja je „nacionalno neopredeljena“? Ili, ako se pak složimo da postoji specifičnost bosanskohercegovačkog izraza, ko će ga normirati, srpski ili hrvatski stručnjaci, ili možda pomiješana komisija? Ali i tad ko će, recimo konkretno opisivati i jezički vrednovati izraz pisaca koji su „nacionalno neopredijeljeni“. Itd.

Mislim da je poslije ovih pitanja bjelodano jasno samo jedno: stav o dvije norme a p s o l u t n o je neprihvatljiv za situaciju u BiH, i tu situaciju nema n i k o prava da zanemari. Staviše, ako apstrahiramo postojeću stvarnost, pa i pretpostavimo mogućnost dvije norme u srpsko-hrvatskom slučaju, čak i tada bi – gledajući s aspekta situacije u BiH – j e d i n o rješenje za BiH bila opet – jedna norma s poštivanjem dvostrukosti. Ali ovakav ekstreman stav je praktično neprovodiv i drugdje, i u drugim republikama, jer je jasno da bi njegovo sankcionisanje značilo stavljanje određenih ograničenja koje jezika komunikacija po svojoj prirodi ne bi tolerisala.

Ostaje, dakle, samo druga alternativa kao jedino prihvatljiva: jedna norma koja će poštovati postojanje varijantnih dvostrukosti. U tom smislu navodim veoma instruktivne riječi prof. Pavla Ivića iz već citiranog članka: „Isto tako, na jezičkim stručnjacima je da ukažu u svojim sredinama na opasnost koja bi nastala ako bi svaka od njih proklamovala i kodifikovala svoju posebnu normu. Time bi, naravno, najviše bila pogođena Bosna i Hercegovina, oblast čije složene probleme ni Beograd ni Zagreb nemaju pravo da zaborave. Ali osim toga, to bi pretvorilo naše jezičke časopise i jezičke rubrike u štampi u tribine za izgo-

²² Isto, str. 15.

njenje tzv. srbizama, odn. hrvatizama. Za lektore po izdavačkim kućama, novinskim preduzećima, radio-stanicama itd. to bi bio signal da i oni otpočnu hajku na takve jezičke elemente. Sve bi to stalo na put prirodnijim strujanjima jezičkog zbližavanja. Očigledno, razumnije je ostati pri sadašnjem stanju stvari. Imamo i dalje jednu normu sa nizom dubleta u pojedinostima, udružujući tako neophodnu meru sigurnosti s jednom širom elastičnošću, s tim što će svaka sredina i dalje imati svoje predilekcije za jednu ili drugu dopuštenu formu, ali tako da vrata za cirkulaciju sinonima ostaju otvorena“.

Podsjećam ovdje također na već citirani stav prof. D. Brozovića da „varijante imaju isti sistem zajedničkih normi; u njegovim granicama određene pozicije ponašaju se kao dubletne i uzajamno zamjenjive“.

Poslije izloženog, mislim, da je skinuta s dnevnog reda dilema o problemu dvojnosti norme. To je veoma važno konstatovati jer je principijelno raščišćeno polazište za rad na neposrednim zadacima u normiranju jezika. Ako nekog ovakva formulacija i može dovesti u nedoumicu kako da objasni tako izrečen stav, sigurno je da je, s druge strane, bosanskohercegovački slučaj tako struktuiran da ne ostavlja nikakve sumnje u potrebu odbacivanja svakog ekstremno formulisanog stava, koji respektuje jedino čistu dvojnju polarizaciju.

Specifičnosti bosanskohercegovačkog izraza dotakao se i prof. Mate Hraste koji u svom kongresnom koreferatu kaže: „da u normiranju književnog jezika ne smijemo ostaviti po strani još dvije varijante: južnu s glavnim centrom Sarajevom ni sjevero-istočnu sa glavnim centrom Novim Sadom“²³. A u posebnom članku pod naslovom „O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika“²⁴ zastupa mišljenje o postojanju bosanskohercegovačke varijante precizirajući da „ova varijanta hrvatskosrpskog književnog jezika kao treća varijanta, koja zapravo i n i j e neka posebna varijanta (!), nego s l o b o d n a k o e g z i s t e n c i j a o b i j u v a r i j a n a t a , zagrebačke i beogradske, ima pravo na svoj opstanak (!) jer se u Bosni i Hercegovini dosta dugo čuvalo barem u leksici sve ono što se nalazi u Zagrebu i Beogradu“ (spac. S. J.). Prema tome, bosanskohercegovački izraz je kvalificiran kao „slobodna koegzistencija“ zagrebačke i beogradske varijante i to je ta posebnost tog jezičkog tipa, kome se daje status treće varijante iako ona „nije neka posebna varijanta“. Na ovo ću se osvrnuti kasnije.

Relativno je najviše pisao o bosanskohercegovačkom slučaju prof. Dalibor Brozović, koji se inače intenzivno bavi problemima standardnog jezika. Zato ćemo se malo više zadržati na njegovim interesantnim izlaganjima. On govori o Bosni i Hercegovini kao o oblasti u kojoj se ukrštaju osobenosti obiju varijanata. On kaže doslovno: „Sve osobine obiju naših varijanata ujedno su kao zbroj i

²³ „Problem norme u književnom jeziku“, JEZIK, XIII, 1. s. 17.

²⁴ JEZIK, XIII, 4, str. 113.

osobine hrvatskosrpskog standardnog jezika kao cjeline, i u toj cjelini predstavljaju samo neznatan postotak od ukupnosti osobina. BiH je takva historijska, socijalna, jezična, nacionalna, etnička, kulturna i civilizaciona teritorijalna formacija, s takvim geografskim smještajem, da je sasvim p r i r o d n o (spac. D. B.) očekivati u njoj koegzistenciju osobina obiju varijanata. Definicija BiH u odnosu na varijante bila bi slijedeća: u hrvatskosrpskom standardnom jeziku koegzistiraju neke dubletne osobine na taj način da je njihova koegzistencija teritorijalno polarizirana – na jednu stranu Srbija i Crna Gora, na drugu Hrvatska, i upravo ta činjenica uvjetuje postojanje varijanata standardnog jezika, a BiH je takav teren na kojem koegzistencija tih istih dubletnih osobina nije teritorijalno polarizirana, ili bar ne bi trebalo da bude. Time je, mislim, sve rečeno²⁵.

Prema tome, u svim do sada iznesenim shvatanjima dominantna je ideja da u BiH imamo koegzistenciju obiju varijanata. Navodim ovdje i interesantnu formulaciju u REZOLUCIJI Zagrebačkog lingvističkog kruga:

Neosporiva je i očita činjenica da hrvatskosrpski književni jezik postoji u dvjema varijantama koje su nastale oko kulturnih središta Hrvata i Srba.

Jednako treba utvrditi da se u tako složenoj etničkoj situaciji kao što je naša razvijaju i subvarijante. Subvarijante nastaju ili interferencijom dviju varijanata, kao što je to slučaj u BiH, ili samoniklo, zbog pomanjkanja trajnijeg dodira, kao što je slučaj s hrvatskim književnim jezikom u Gradištu²⁶.

Nezavisno od navedenog želim citirati i mišljenje sarajevskog književnika (nelingviste!) Alije Isakovića, izneseno u članku „Nervoza u našem književnom jeziku“, koji je (članak) igrom sudbine daleko poznatiji po svom prvom dijelu – kritici OSLOBOĐENJA, nego po svom zaključnom dijelu gdje autor iznosi svoj stav u odnosu na varijante: „... štetno je isticati, i priznavati, samo dve (zagrebačku i beogradsku) koje su najviše oprečne, a negirati (BiH, na primer) gde su te suprotnosti u b l a ž e n e međusobnim prožimanjem“ (spac. S. J.) i „nužno je videti i nešto treće ili nešto dvostruko zastupljeno“²⁷.

Osim toga, u svom kongresnom koreferatu prof. Svetozar Marković je govorio o položaju Bosne i Hercegovine, „gdje se ukrštaju dva uticaja i gdje se formira nešto treće, nešto u čemu se ispoljava više jedinstvenosti srpskohrvatske“²⁸.

Ova dva posljednja mišljenja izdvojio sam, jer se u njima više ističu drugačije, iako nedovoljno precizirane mogućnosti karakterizacije izraza u BiH nego

²⁵ D. B. „O problemima varijanata“, JEZIK, XIII, 2, str. 43.

²⁶ JEZIK, XIII, 5, str. 131.

²⁷ ODJEK, 15. 11. 1965.

²⁸ ODJEK, 1. 10. 1965.

što se zastupa ideja o koegzistenciji varijanata iako ni ona nije sasvim isključena kao šira podloga za motivaciju.

Nema sumnje da sva navedena mišljenja jasno ukazuju na posebnost situacije u BiH, koju karakteriše koegzistencija varijanata, odnosno njihovo ukrštanje, ili njihova interferencija, ili njihovo međusobno „prožimanje“, odnosno u nekom smislu njihovo zajedništvo. Razmotrimo li bolje ove formulacije, doći ćemo ipak do zaključka da tim nije sve rečeno. Naime, svim tim terminima, makar i bilo razlike među njima, ne ide se dalje od nagovještaja: u nedostatku preciznijeg opisa daje se neobavezna formula koja, kao i svaka „radna“ formula, ima privremen karakter bez velikih pretenzija na konačnost definicije. Jer ostaje otvoreno pitanje kakva je *k v a l i t a t i v n a* strana te posebnosti, odnosno koegzistencije dviju varijanata ili slično.

Pogledajmo najprije поближе kako treba shvatiti formulu „koegzistencija obiju varijanata“. Zapravo, šta znači koegzistencija dviju varijanata?

Ako koegzistencija znači naporedno i istovremeno postojanje više stvari, onda koegzistencija dviju varijanata može značiti samo naporedno, istovremeno postojanje tih varijanata. Ali, budući da je, s jedne strane, dvojna polarizacija na određen način (tj. dvjema različitim praksama u upotrebi određenog kvantuma jezičkih dvostrukosti s jasno određenom pripadnosti jednoj ili drugoj praksi kod dubletnih parnjaka) stavila varijante jednu naspram druge, odnosno oponirala jednu prema drugoj, a budući da, s druge strane one predstavljaju posebne varijetete jednog jezika, zaključujemo da se ovdje radi o koegzistenciji dva međusobno oponirana posebna „tijela“. Sad stojimo pred pitanjem: da li je moguće da takva koegzistencija bude suština jezičkog izraza u BiH kad se gleda, naravno, s aspekta varijantnih razlika? Očita činjenica da je jezički izraz u BiH *j e d a n* isključuje mogućnost naporednog postojanja takvih međusobno oponiranih i posebnih dvaju sistema. Štaviše, ako bismo zamislili takvu koegzistenciju i u najidealnijem slučaju, ona bi i tada morala izazvati suštinski poremećaj u osnovnoj funkciji komunikacije, što bi po prirodi stvari bila negacija jezičkog izraza.

Naravno, govoreći o koegzistenciji varijanata u BiH mi ne operiramo pojmom varijante u cjelokupnosti njenog volumena; to bi očigledno bio apsurd, iako sama formula „koegzistencija varijanata“ ne daje ogradu u tom pogledu, pa ostaje mogućnost takvog shvatanja. Ovdje se podrazumijeva samo onaj broj jezičkih dvostrukosti označenih varijantnim razlikama, koje su u upotrebi – u BiH. Prema tome govoreći o koegzistenciji varijanata, stvarno smo govorili o koegzistenciji varijantnih razlika. Iz ovog proističe zaključak da koegzistencija varijantnih razlika ne može zadovoljiti kao definicija kvalitativne strane jezičkog izraza u BiH na nivou standardnog jezika.

Dok formula o koegzistenciji varijanata ne zadovoljava zbog jednosmjernosti svog značenja u pokušaju da tačno definira posmatrani izraz, termini kao

ukrštanje, interferencija, prožimanje, i sl. *dviju varijanata* upućuje na u osnovi tačniju ideju o jednoj vrsti „pomiješanog“ izraza, ali ne daje precizniju predstavu o ovom fenomenu. S obzirom na specifičnosti uslova u kojima postoje varijante srpskohrvatskog jezika, po mom mišljenju, tek predstoji zadatak detaljnog naučnog opisivanja i preciznog definiranja i cjelokupnog problema i bosanskohercegovačkog izraza. Za sada, objektivno, mogući su samo pokušaji da se u pojedinim aspektima dođe do sigurnije orijentacije pri određivanju svih elemenata koji konstituišu ovaj osebujni fenomen. A on je bez sumnje strukturiran mehanizmom jedne složene situacije u kojoj djeluju mnogobrojni različiti faktori. Govoreći uopće o složenosti situacije na nivou standardnog jezika i ukazujući na specifikume ne samo bosanskohercegovačkog slučaja već i crnogorskog, pa i u izvjesnoj mjeri vojvodanskog (o čemu razumljivo ovde neće biti riječi), prof. Radoslav Katičić nedvosmisleno upozorava: „Činioci koji kod nas vode jezičnom opredjeljivanju unutar zajedničkog standardnog okvira previše su složeni, a da bi dopustili čistu dvojni polarizaciju“²⁹. Mislim da suština ovih riječi daje potrebnu orijentaciju u pristupanju ovoj problematici.

IV

Ako bismo prihvatili, za ovaj momenat posmatranja, formulaciju da u BiH postoji na nivou standardnog jezika izraz pomiješan od elemenata obiju varijanata bez obzira na to da li ga shvaćali kao interfenciju ili koegzistenciju varijanata ili u vidu bilo koga trećeg stepena pomiješanosti, mi bismo morali na neki način u principu odrediti i jednu i drugu varijantu, koje su konfrontirane jedna prema drugoj, jer samo tada faktički ima smisla govoriti o pomiješanom izrazu u navedenom smislu riječi. Bez tog određenja svaka moguća formulacija o izmiješanosti izraza ima više verbalnu vrijednost.

Postavlja se pitanje kako odrediti same varijante. Ovdje će se učiniti jedan pokušaj u tom smislu.

Varijante u našem slučaju možemo posmatrati kao dva međusobno konfrontirana sistema dvojno polariziranih razlika. Ovi sistemi predstavljeni su u vidu određenog kvantuma razlika, u vidu dva paralelna niza međusobno polariziranih i u parove vezanih dvostrukosti pri čemu dubletni parnjaci pripadaju različitim nizovima. Prema tome varijantne razlike u svojoj ukupnosti ispoljavaju se kao čitav niz pojedinačnih razlika manifestovanih u svakom paru spomenutih dvostrukosti³⁰). Pri tom uopće nije bitno na kom nivou se pojavljuju te

²⁹ „Problem norme u književnom jeziku“, JEZIK, XIII, 1, str. 22.

³⁰ Iako se u pojedinim slučajevima može govoriti o više od dva konkurentna oblika (kao: *uzduh – zrak – vazduh, sustav – sistema – sistem*) ipak su to izuzetni slučajevi jer se praktično radi uvijek o dva takva oblika koji su distribuirani prema pripadnosti jednoj ili drugoj varijanti.

razlike u pojedinim slučajevima, da li na leksičkom, fonološkom ili kom drugom. Bitno je samo to da se u svakom pojedinom slučaju radi o paru dvostrukosti od kojih svaki član pripada jednoj varijanti već prema tome kako je odredila dvojna varijantna polarizacija. Znači, razlike između pojedinih parova su potpuno irelevantne jer ne označavaju varijantnu razliku, a samo su relevantne razlike između dvojno polariziranih članova tih parova, jer obilježavaju varijantnu razliku. Drugim riječima, svaki pojedini par takvih članova predstavlja razliku između varijanata. Posmatramo li sad jedan takav idealno uzet par s dva varijantno polarizirana člana – dakle apstrahujući nivo na kom se javljaju – dobićemo predstavnika varijantne razlike u čistom vidu: jedan naspram drugog stoje dva člana, koji se međusobno razlikuju u bilo kome vidu, što nema značaja za ovaj momenat, i oni sobom obilježavaju samo pripadnost dvjema varijantama, tj. samo varijantnu razliku (*svijet* – *svet*, *duhan* – *duvan*, *kritizirati* – *kritikovati*, *suradnik* – *saradnik*, *kazalište* – *pozorište*, *u povodu* – *povodom* i dr.).

Mi smo, dakle, svjesno eliminirali sve druge mogućnosti razlikovanja i identificiranja, a ostavili smo u polju posmatranja samo fenomen varijantne razlike. Ovo nam omogućuje da lakše uočimo sam fenomen. Dakle, svaki takav par dvostrukosti predstavlja par varijantnih razlika. A kako pojam razlike pretpostavlja pojam opozicije, kako bi to rekao N. S. Trubeckoj, mi takav par varijantnih razlika možemo posmatrati kao par međusobno varijantno oponirana dva člana, odnosno možemo ga nazvati parom varijantne opozicije. Otud je par varijantne opozicije par od dva člana (izraza) koji su u međusobnom odnosu opoziciono antiponirani na bazi varijantnih razlika, pa jedan član (izraz) pripada jednoj, a drugi drugoj varijanti.

Parovi varijantne opozicije mogu biti razlikovani prema stepenu intenziteta same varijantne opozicije: postoje parovi sa izrazito jako izraženom opozicijom (*tko* – *ko*, *svijet* – *svet*, *vlak* – *voz*), ali postoje i parovi sa slabije ispoljenom opozicijom (*pokus* – *eksperimenat*, *osoba* – *lice*), pri čemu ne ulazimo u pitanje na koji način nastaje i na koji način se gubi pojava ublažavanja varijantne opozicije. Moramo pretpostaviti i slučaj potpunog gubljenja opozicije i tada varijantna razlika prestaje da postoji i transformiše se u dio neke druge strukture (*okrutan* : *svirep*; v. primjere koje daje prof. D. Brozović u članku „O problemima varijanata“, JEZIK, XIII, 2, str. 45). Uostalom, pojava ublažavanja i potpunog gubljenja varijantne opozicije može se objasniti stalnim dodirom i interferencijom varijanata.

Razlike u stepenu intenziteta varijantne opozicije od sekundarnog su značaja za gledište s koga sad posmatramo pojavu varijantne opozicije. Naime, od primarnog je značaja fakat da opozicija postoji u čitavom nizu varijantno obilježenih slučajeva bez obzira na to što je ona izražena različitim stepenom intenziteta u raznim pojedinim slučajevima. Važno je samo da se svaki takav slučaj ponaša kao primjerak varijantne opozicije, tj. bez obzira na stepen in-

tenziteta varijantne opozicije u pojedinim parovima, svi ti parovi su pojedinačni predstavnici jedinstvene i u datom opsegu opće pojave varijantne opozicije, odnosno opozicije koja postoji između dvije varijante kao posebnih međusobno antiponiranih varijantnih sistema. Dakle, svaki par varijantne opozicije samo je pojedinačan izraz opozicije između varijanata. A opozicija između varijanata, ili – varijantna opozicija kao takva, jest onaj kvalitet koji uslovljava pojavu dvojno polariziranih varijantnih razlika u njihovoj sveukupnosti, tj. pojavu dviju varijanata kao međusobno antiponiranih sistema.

Pri ovom razmatranju apstrahirali smo teritorijalnu lokaliziranost varijanata, njihova polja interferencije i sl., jer su nam ti elementi nepotrebni kad posmatramo varijante samo kao posebne sisteme koji su međusobno sučeljeni. Polja interferencije i uopće aree obiju varijanata, međutim, pitanja su od interesa kad se govori o konkretnim vidovima rasprostranjenosti varijanata.

Ako bismo htjeli vršiti kvantitativna upoređivanja i procjenjivanja u domenu varijantnih razlika (ili u odnosu na ostalu jezičku materiju), onda bi nam par varijantne opozicije mogao poslužiti kao jedinica³¹.

Predimo sad na posmatranje bosanskohercegovačkog izraza sa istog aspekta s koga smo razmatrali obje varijante u čistom vidu, tj. sa aspekta faktora varijantne opozicije. Varijantne razlike treba da budu onaj fenomen u odnosu na koji treba da se izvrši analiza standardnog izraza u BiH.

Pošto se u bosanskohercegovačkom standardnom izrazu pojavljuju samo ijekavske forme, sa gledišta te grupe razlika on je oponiran beogradske varijante.

³¹ U tom smislu učinio sam jedno upoređivanje identičnih tekstova objavljenih 3. 2. 1967. u zagrebačkom i beogradskom izdanju BORBE fiksirajući svaki par varijantne opozicije, svjestan činjenice koliko je taj pokušaj ograničen i koliko ga treba uzeti sa određenim ogradama. Jer, pored toga što se radi o određenom žurnalističkom stilu pregledanog materijala, koji ne daje reprezentativan prosjek standardnog jezika, postoje druge nepogodnosti kao što su ograničenost sadržaja tog materijala, ograničenost tematike, efemernost momenta, nedostatak posmatranja u širem vremenskom razdoblju, te svi ostali momenti koji bi dolazili u obzir. Zato je ovakva analiza zamišljena ne sa pretenzijama na neku konačnost zaključka, već kao kakva-takva gruba orijentacija prilikom posmatranja ovih fenomena, u nedostatku jedne bolje. – Uzeta je u obzir ukupna suma pojava parova varijantne opozicije bez obzira na različitu frekvenciju u pojedinim slučajevima. Takva gruba analiza je pokazala da oko 50% od svih slučajeva varijantne opozicije otpada na parove s različitim refleksima jata (ijekavska forma – ekavska forma), dok ostalih 50% sačinjavaju sve ostale razlike bez obzira na to kome nivou one pripadale. Prema tome, razlike s refleksom jata se pojavljuju (naravno, u posmatranoj vrsti stila izražavanja) kao kvantitativno najdominantnije u izrazu između zagrebačke i beogradske varijante. Želim napomenuti da su za nas relevantne sve postojeće razlike na nivou standardnog jezika, dakle i jat-razlike i ostale razlike, kod neposrednog sučeljavanja beogradske varijante sa zagrebačkom. Jer su sve one nosioci jedne te iste varijantne opozicije.

janti, a izjednačen sa zagrebačkom. A što se tiče druge grupe razlika, „pretežu osobine istočne varijante“, kako bi to rekao prof. D. Brozović³²). To znači da se u bosanskohercegovačkom izrazu javljaju elementi koji su istovjetni i s onim iz zagrebačke i s onim iz beogradske varijante. U ovom momentu za nas nije važno da li i koliko pretežu elementi koji su zajednički elementima jedne od varijanata, za nas je sad isključivo važno samo to da se uporedo i istodobno javljaju elementi koji su identični elementima karakterističnim kao varijantno obilježenim i u zagrebačkoj i u beogradskoj varijanti. Tu se pojavljuju uporedo *zrak* i *vazduh*, *kat* i *sprat*, *specijalizirati* i *specijalizovati* i drugi parovi koji su, s gledišta direktnog upoređivanja varijanata – kako smo to vidjeli, nosioci varijantne opozicije. S druge strane tu se pojavljuju izrazi koji su identični samo s izrazima iz zagrebačke varijante (*lijep*, *mrkva*) uporedo s izrazima koji su identični samo s onim iz beogradske varijante (*ko*, *preduzeće*). Ključno je pitanje šta je smisao ovog naporednog istovremenog pojavljivanja elemenata identičnih s onim koji su izrazito varijantno obilježeni u smislu dvojne polarizacije u područjima zagrebačke ili beogradske varijante. Kako je moguće da se zajedno, u slobodnoj zamjenljivosti, pojavljuju članovi onih parova koje smo već nazvali parovima varijantne opozicije – kad smo upoređivali varijante, i kako je moguće da se isto tako zajedno pojavljuju različiti izrazi koji su – isto tako pri upoređivanju varijanata – nosili obilježje pripadnosti čas jednoj čas drugoj varijanti? Ovo je moguće samo u jednom slučaju – u slučaju da je prestala djelovati snaga varijantne opozicije, tj. opozicije između dva antiponirana varijantna sistema koji predstavljaju zagrebačku i beogradsku varijantu. Varijantna opozicija je izgubila svoje osnovno obilježje – u dvojnoj polarizaciji izraženu suprotnost, ona je *n e u t r a l i z i r a n a*. Neutralizacija varijantne opozicije je osnovni preduvjet za istovremenu pojavu odgovarajućih, u uslovima varijantne opozicije varijantno obilježenih izraza, bez varijantne polarizacije – bilo da se radi o jednoj ili drugoj mogućoj već spomenutoj kombinaciji. S druge strane može se reći da je pojava neutralizacije varijantne opozicije u osnovi uslovljena kontaktom i interferencijom samih varijanata.

Potrebno je još jednom ukazati na dva osnovna (i granična) tipa pojava neutralizacije varijantne opozicije: s jedne strane je ona izražena kao neutralizacija varijantne opozicije među članovima istog para (*kat* – *sprat*, *zrak* – *vazduh*, *tvornica* – *fabrika* itd.), a s druge strane kao neutralizacija varijantne dvojne polarizacije proizvoljnim odabirom odgovarajućih izraza koji su identični s izrazima čas u jednoj varijanti (*lijep*, *špinat*), čas u drugoj (*preduzeće*, *neko*). A između ova dva tipična slučaja postoje prelazni stupnjevi iste opće pojave neutralizacije. Idući od slučaja do slučaja možemo konstatovati da je uvijek u pitanju jedan od ova dva matična granična tipa ili jedna od mogućih tačaka u širokoj skali prelaznih stupnjeva između njih. Ovdje je nevažno pitanje u kom se

³² JEZIK, XIII, 2. str. 43.

omjeru javljaju odgovarajući elementi naprama odgovarajućim elementima druge varijante, već činjenica da se oni javljaju „pomiješano“, otkrivajući time osnovni kvalitet koji nosi ovaj izraz sa aspekta ispoljavanja varijantnih razlika – kvalitet neutralizacije varijantne opozicije.

U cilju dobijanja podataka o ovom fenomenu izvršio sam anketu u kojoj je učestvovalo 11 studenata sarajevskog univerziteta, svi sa teritorija BiH. Anketu je dala zanimljive rezultate. Iako te rezultate treba primiti s određenom ogradom, jer oni s obzirom na broj i profil informanata, s obzirom na izbor i kvantitativnu ograničenost posmatrane materije, s obzirom na prirodu zadatka koji su informanti morali izvršiti, ne mogu pretendovati na nivo reprezentativnog prosjeka, oni su ipak sasvim pouzdan indikator za posmatrani fenomen i mi ih uzimamo kao takve.

Anketirani studenti su najprije dobili upitnik s određenim brojem tipskih rečenica i to tako da je u svakoj od njih nedostajala jedna ili više riječi ili izraza od kojih su većina bili intendirani kao članovi parova varijantne opozicije.

Evo rezultata omjera u kome se pojavljuju konkurentski članovi sljedećih parova:

<i>sat</i> : <i>čas</i>	10 :	1 ili 91% : 9%
<i>kat</i> : <i>sprat</i>	3 :	8 ili 27% : 73%
<i>tvornica</i> : <i>fabrika</i>	7 : 4	ili 64% : 36%
<i>duhan</i> : <i>duvan</i>	6 : 5	ili 55% : 45%
<i>talijanski</i> : <i>italijanski</i>	3 : 8	ili 27% : 73%
<i>jugoslavenski</i> : <i>jugoslovenski</i>	5 : 6	ili 45% : 55%
<i>august</i> : <i>avgust</i>	5 : 6	ili 45% : 55%
<i>momčad</i> : <i>ekipa</i>	1 : 9	ili 10% : 90%
<i>ugljen</i> : <i>ugalj</i>	1 : 9	ili 10% : 90%
<i>kukac</i> : <i>insekt</i>	0 : 9	ili 00% : 100%
<i>grah</i> : <i>pasulj</i>	3 : 6	ili 33% : 66%
<i>muhe</i> : <i>muve</i>	7 : 2	ili 78% : 23%
<i>provesti</i> : <i>sprovesti</i>	1 : 8	ili 11% : 89%
<i>sretan</i> : <i>srećan</i>	3 : 3	ili 50% : 50%

Zanimljivo je navesti frekvenciju članova istog para u dvije različite rečenice: naime par *nogomet*: *fudbal* se javlja u izrazu *prvenstvo u (nogometu : fudbalu)* u omjeru 3 : 5 ili 37,5% : 62,5%, a u rečenici u kojoj je trebalo navesti najpopularnije igre – u omjeru 6 : 4 ili 60% : 40%!!³³)

³³ Razlike u ukupnom broju navedenih izraza prema broju učesnika ankete javljaju se zbog toga što su neki studenti ili ostavili neispunjena mjesta za intendirane izra-

Još je zanimljivije pratiti pojedinačne listove:

Student T. L. (Sarajevo) upotrebio je sljedeće izraze: *u 5 sati, potrošnja ugljena, insekti, muhe, ekipa, fudbal, sprat, sanatorijum, uvjeren, fabrika duhana, italijanski, rumunjski, jugoslovenski, spominjati, sprovesti u život, pasulj, varvarizam, juli, avgust, stubovi*.

Student S. K. (Teslić): *u pet časova, potrošnja uglja, muhe, fudbalska ekipa, nogomet, sprat, uvjeren, fabrika duvana, talijanski, rumunski, jugoslovenski, sprovesti u život, pasulj, juli, avgust, komadić*.

Student Z. I. (Sarajevo): *u pet sati, ugalj, uho, muhe, tvornica duvana, italijanski, rumunski, jugoslavenski, spominjati, sprovesti u život, pasulj, barbarizam, juli, avgust, cesta, srećan, stubovi*.

Student S. L. (Sarajevo): *u pet sati, ugalj, uho, muve, tvornica duvana, insekti, ekipa, sprat, ubijeden, italijanski, rumunski, jugoslavenski, sprovesti u život, grah, juli, avgust, finansijer, srećna, nogomet, stubovi*.

Nije bilo nijednog studenta s teritorije BiH koji bi upotrebio izraze karakteristične samo za jednu varijantu. Ali je zato student P. Z. sa Rijeke upotrijebio sve izraze zagrebačke varijante (izuzev u slučaju *stupovi* : *stubovi*, gdje je, izgleda, intenzitet varijantne opozicije slabiji), ali rezultate s njenog lista nisam unosio u ovaj pregled.

Od interesa je, dalje, i činjenica da se u tri slučaja na istom listu upotrebljava izraz *nogomet* u jednoj, a *fudbal* u drugoj rečenici.

Primjećujem isto tako da se u dva slučaja javlja izraz *fabrika duhana*, a u tri – *tvornica duvana*!

Najzad da spomenem još jedan mali, ali zanimljiv detalj: u dva slučaja riječ *duhan* je prepravljena u *duvan*, a u po jednom slučaju riječ *fudbal* u *nogomet*, *ugalj* u *ugljen* i *grah* u *pasulj*!

Iza ovog studenti su dobili drugi list sa 32 para riječi u varijantnoj opoziciji sa zadatkom da uz svaku riječ stave oznake: **Z** ako je zagrebački izraz, **B** ako je beogradski, a znak **?** ako se ne zna odrediti. Rezultati su slijedeći: 49% oznaka su tačne, 14% su pogrešne, a 37% su naznačene s upitnikom! Znači u 51% slučajeva ne možemo reći da su informanti pokazali ikakvu sigurnost u prepoznavanju varijantno obilježenih izraza.

Pogledajmo slijedeće nepravilne odgovore:

Od 11 slučajeva u 7 je *cesta* obilježena kao beogradski a *drum* kao zagrebački izraz, u dva slučaja stoji upitnik, a samo u dva je odgovor tačan; u pet slučajeva je *sretan* naznačeno kao beogradski, a *srećan* kao zagrebački, u dva slu-

ze ili su ih ispunili drugim neintendiranim izrazima. Otud se svuda daje procentualni iznos.

čaja stoji upitnik, a u 4 je odgovor tačan; *vlastit* je naznačeno u 5 slučajeva sa B, a *sopstven* sa Z, 4 puta stoji ?, a dva puta je odgovor bio tačan; *nogomet* je označen 3 puta kao beogradski izraz, a *fudbal* kao zagrebački; četiri puta stoji upitnik, a četiri puta je bio odgovor tačan; dva puta je *fabrika* bio označen kao zagrebački a *tvornica* kao beogradski izraz, dva puta stoji upitnik a sedam puta je odgovor bio tačan; identični su podaci za par *kukac* : *insekt*; *komadić* je četiri puta označen kao beogradski, a *parče* kao zagrebački izraz, šest puta stoji upitnik, a jedamput je odgovor tačan: *vrtlar* je jedamput označen kao beogradski, a *baštovan* kao zagrebački, šest puta stoji upitnik, a četiri puta je odgovor bio tačan; potpuno isti omjer je dat za par *grah* : *pasulj*; *provoditi* je dva puta naznačeno kao beogradski, a *sprovoditi* kao zagrebački, sedam puta stoji upitnik, a dva puta je odgovor bio tačan; isti omjer vrijedi za parove *spomenuti* : *pomenuti* i *materinski* : *maternji* itd.

Najviše je pogrešnih odgovora S. Dž. (Sarajevo) – 14 i to u parovima: *spomenuti* : *pomenuti*, *grah* : *pasulj*, *barbarizam* : *varvarizam*; *cesta* : *drum*, *sigurnost* : *bezbjednost*, *dojam* : *utisak*, *nogomet* : *fudbal*, *tvornica* : *fabrika*, *jugoslaven* : *jugoslovenski*, *komadić* : *parče*, *momčad* : *ekipa*, *kukac* : *insekt*, *vlastit* : *sopstven*. Najviše je upitnika kod A. Č. (Sarajevo) – 32! Najtačnije je odgovore dao student T. N. (Odžak) 27, tri sa upitnikom i jedan netačan.

Još jednom želim podvući da navedeni rezultati ne pretenduju ni na kakvu apsolutnu tačnost u procjeni cjelokupne situacije, oni su nam dragocjeni kao indikator u osnovnoj orijentaciji za procjenjivanje situacije. U tom smislu mislim da su rezultati više nego jasni: oni nedvosmisleno potvrđuju tezu da u BiH ne postoji varijantna opozicija na nivou standardnog jezika, kao što je to slučaj u čisto varijantnim regijama, tj. oni pokazuju da je varijantna opozicija stvarno neutralizirana. Sasvim različiti omjeri u kojima se pojavljuju pojedini članovi posmatranih parova izraza u prvom upitniku nedvosmisleno negiraju postojanje dvojne polarizacije, tog spoljnog izraza varijantne opozicije.

Zato ne treba da se začudimo kad, pažljivije čitajući sarajevsko OSLOBODENJE, naidemo na izraz *Portugal* i *Portugalija* u i s t o m članku, ili da je *anketa provedena* i *da će integracija biti sprovedena*, opet u istom dopisu, da i ne govorimo o pojavi izraza kao što su *fabrika duhana*, *suva cesta* itd. Isto tako se nećemo začuditi ako sretnemo u praksi istog lica oblike kao *suh* – *suvlji*, *gluh* – *gluvlji* (a ne *suh* – *suši*, *gluh* – *gluši*).

Dakle, mogli bismo rezimirati ovako: sve što je do sad rečeno upućuje na zaključak da je varijantna opozicija, koja se evidentno manifestuje u regiji jedne ili druge varijante, na bosanskohercegovačkom terenu prestala da se ispoljava, ona je neutralizirana. Tu više nema dvojne polarizacije koja uslovljava same varijante, ona je tu zamijenjena neutralizacijom varijanata.

Kako se pod ovakvim uslovima ponaša jedan oblik koji je varijantno označen? Takav elemenat je lako raspoznati, ali se on više ne javlja uz puno prisus-

tvo varijantne opozicije, kao što je slučaj u čisto varijantnim regijama, već u promijenjenim uslovima neutralizacije varijantne opozicije. Drugim riječima, on se u ovom slučaju javlja kao elemenat koji nije snabdjeven supstancom i varijantne opozicije. A to znači da on nema istu vrijednost – u odnosu na varijantnu obilježnost – u BiH kakvu ima u čisto varijantnoj regiji. Ovo je od značaja stoga što lišava osnova pomisao da u bosanskohercegovačkom izrazu postoji koegzistencija *v a r i j a n t n o* obilježenih konkurentskih elemenata, što implicira postojanje varijantne suprotnosti, tj. varijantne opozicije. Odsustvo takve distinkcije i dovelo je do pogrešnog shvatanja da u BiH postoji koegzistencija zagrebačkih i beogradskih izraza ili čak i dalje do proizvoljne, više laičke interpretacije, da su pojedini izrazi u BiH „samo“ beogradski, a pojedini opet „samo“ zagrebački. Naime, upravo ideja o koegzistenciji varijanata i jest osnova za shvatanje kako su neke riječi, koje su u upotrebi u BiH, „samo“ zagrebačke ili „samo“ beogradske. U stvari one jesu zagrebačke ili beogradske po tome, što su u upotrebi u zagrebačkoj ili beogradskoj varijanti, ali nisu *s a m o* zagrebačke ili *s a m o* beogradske po tome što se ne upotrebljavaju samo u zagrebačkoj ili samo u beogradskoj varijanti: upotrebljene u zagrebačkoj ili beogradskoj varijanti one nose uniformu varijantne opozicije, upotrebljene u bosanskohercegovačkoj regiji one su bez te uniforme, u vrijednosti svake druge riječi. Uopće uzevši, ideja o koegzistenciji varijanata u BiH ima smisla samo onda ako postoji na istom mjestu i u isto vrijeme njena nužna pretpostavka: dvojna varijantna polarizacija, odnosno varijantna opozicija. Posmatramo li ideju o koegzistenciji varijanata pažljivije, vidjećemo da se ona uopće ne distancira od – da tako formulišemo – od ideje o *g o l o j* koegzistenciji varijanata, koja ima identičnu nužnu pretpostavku. Hoću reći da ideja o koegzistenciji varijanata implicira uvijek paralelno postojanje dvaju u ovom ili onom obliku varijantno polariziranih sistema na istoj teritoriji. Ovdje se može napomenuti da, govoreći o slučaju u BiH, mnogi govore *s a m o* s aspekta varijantne *d v o j n e* polarizacije, njihove opozicije, prostije rečeno samo s aspekta zagrebačkog ili beogradskog izraza. Ali kao što smo vidjeli, neutralizacija varijantne opozicije negira mogućnost postojanja koegzistencije varijanata, jer negira mogućnost postojanja njene nužne pretpostavke.

Upravo kvalitet neutralizacije varijanata jeste, po mom mišljenju, ona tražena kvalitativna strana „koegzistencije varijanata“ u BiH, odnosno bosanskohercegovačkog standardnog izraza. On otkriva suštinu specifičnosti tog izraza, koja je bila dugo zakrivana prononsiranjem ideje o koegzistenciji varijanata. Taj kvalitet i daje osnova za jedno šire i elastičnije strujanje i iz jedne i iz druge varijante kao i u obrnutom smjeru vršeći ulogu jedne vrste posrednika između varijanata, ulogu koja ne narušava autonomiju samog ovog izraza. Tu je daleko lakša pojava pomjeranja varijantno označenih elemenata, njihove supstitucije odgovarajućim parnjacima i slično, što u istoj mjeri nikako ne bi išlo bez poremećaja u ravnoteži izraza u izrazito varijantnoj regiji. Otud je u BiH

razumljiva i daleko manja osjetljivost na takva pomjeranja za razliku od Zagreba i Beograda koji su daleko osjetljiviji u tom pogledu od Sarajeva. Ova činjenica bila je očito previđana prilikom diskusija o jezičkoj praksi u BiH.

Pojava neutralizacije varijantne opozicije, odnosno neutralizacije varijanata u BiH nije rezultat slučajnosti niti subjektivnog nečijeg djelovanja i modeliranja. Ona je posljedica prirodnog toka formiranja jednog jezičkog izraza u posebnim specifičnim uslovima pod uticajem određenih faktora.

Prije svega, ova osebujna neutralizacija varijantne opozicije može se zamisliti samo ako postoji osnovni preduslov za nju – odgovarajuće varijante. Zagrebačka i beogradska varijanta, koje su međusobno polarizirane snagom varijantne opozicije, jesu, prema tome, osnovni uslov za egzistenciju njihove neutralizacije, i bez njih nema ni njihove neutralizacije. Uz to geografski smještaj BiH neposredno između regija zagrebačke i beogradske varijante i dobijanje na taj način jedne kontinuirane teritorije bez barijera, prostorno omogućava lakšu i snažniju cirkulaciju jezičke komunikacije, a samim tim i varijantnog fluida. Brojni su faktori koji su usloveli specifičnu pojavu neutralizacije varijanata u BiH. Specifičan geografski položaj između čisto varijantno obojenih regija, određena dijalekatska podloga, specifičan istorijski, politički, kulturni i društveni razvitak ove regije, njena specifična etnična konstelacija i napose u moderno vrijeme društveni, ekonomski i kulturni život poslije revolucije, status posebne i ravnopravne socijalističke republike u jugoslovenskoj federaciji, promjene u društvenoj strukturi, širi integracioni procesi u društvenom životu i sl., – sve je to domen u kome treba tražiti uslove i faktore za pojavu neutralizacije varijanata standardnog srpskohrvatskog jezika u BiH.

Želim da se posebno ovdje osvrnem na pitanje koje je u posljednje vrijeme (osobito od Kongresa nadalje) često postavljano: da li sarajevski, odnosno bosanskohercegovački izraz možemo smatrati posebnom, trećom varijantom? Kao što smo vidjeli, neki autori su ga upravo nazivali „varijantom“, ali su upozoravali na njegovu specifičnost. Kako ne bi bilo nepotrebnih dilema da li postoji ili ne bosanskohercegovačka varijanta, smatram, da je potrebno ovo pitanje skinuti s dnevnog reda: bosanskohercegovačka **varijanta** ne postoji iz razloga što taj bosanskohercegovački izraz nije obilježen varijantnom opozicijom koja bi ga polarizirala prema zagrebačkoj i beogradskoj varijanti. On jest obilježen neutralizacijom obiju varijanata, a neutralizacija varijanata, iako predstavlja svojevrsan specifikum koji je distanciran i od jedne i od druge varijante, ipak ne predstavlja sobom novu, posebnu varijantnu opoziciju. Dakle, on jest „nešto treće“, on upotrebljava kao svoje forme koje susrećemo čas u jednoj čas u drugoj varijanti, kao i obje forme istog para varijantne opozicije, on se čak razlikuje tim i od zagrebačke i od beogradske varijante, ali on pored svega toga ne posjeduje izrazitu posebnu varijantnu opoziciju koja bi ga polarizirala i prema jednoj i prema drugoj varijanti. Naravno, mi ovdje govorimo samo sa aspekta sadašnjeg momenta.

Činjenica da bosanskohercegovački tip nije varijanta, naravno, ne umanjuje mu vrijednost s gledišta vršenja osnovne funkcije u jezičkoj komunikaciji. Onu funkciju koju vrši svaka varijanta u svom području, vrši i njihova neutralizacija u BiH. Prema tome, po svojoj funkciji on je na istoj razini na kojoj su i same varijante i djeluje isto onako kao i one. Razlika je samo u tome što on ne djeluje u obliku polarizirane varijante, nego u obliku neutralizacije te dvije varijante. I upravo zato što s jedne strane on stoji na opisan način između te dvije varijante s izraženom opozicijom neutralizirajući ih, a s druge strane vrši u potpunosti istu funkciju kao i svaka od varijanata na svom području, ima osnova da ga označimo terminom *međuvarijantne neutralizacije*, ili kraće *međuvarijantom*, odnosno *sarajevskom ili bosanskohercegovačkom međuvarijantom*. Ovaj međuvarijantni tip nemoguće je zamisliti bez stalnog prisustva obiju varijanata, s kojima korespondira. No ne bi bilo uputno držati da ovaj tip varijantne neutralizacije, upravo zbog svoje osnovne karakteristike, predstavlja izvjestan pasivan ili unekoliko inferioran produkt dviju varijanata. On je isto toliko funkcionalan i djelotvoran kao i svaka od varijanata. Staviše zahvaljujući ovom svom karakteru on je u datom smislu elastičniji i od jedne i od druge varijante, od kojih može primati bez bojazni da će se njegova osnovna sposobnost za funkcionalnost i djelotvornost narušiti. Zato su u njemu i moguća pomjeranja koja ne pogađaju osnovnu uravnoteženost izraza. Masovna sredstva komunikacije u BiH, a prvenstveno u Sarajevu kao glavnom i najvećem centru političkoj kulturnog i društvenog života u BiH, štampa, radio i televizija, časopisi publikacije, izdavačka djelatnost, stil književne riječi, komunikacija na nivou kulturnih i društvenih potreba uopće, praktikuju ga i nose kao svoj standardni, književni izraz.

Naravno, ne isključuje se mogućnost da izvjesni momenti koji se u čisto varijantnim regijama pojavljuju kao prednost ili kao nedostatak u funkciji standardnog izraza, mogu u regiji varijantne neutralizacije da se pojave u suprotnom vidu. I obrnuto.

Ovaj tip međuvarijantne neutralizacije snagom svog postojanja obara kao šematiziranu fikciju – isključivo dvojnu polarizaciju varijanata srpskohrvatskog standardnog jezika. Istovremeno on eliminira i zabludu o postojanju gole koegzistencije varijanata u BiH, koju, da ipak napomenemo, niko dosad nije pokušao opisati kao fenomen. A kad se radi o normiranju standardnog jezika, onda bi, normalno, on morao biti uziman u obzir uz obje varijante. Jer, ako za rješavanje problematike dviju polariziranih varijanata „mandat imaju“ samo Beograd i Zagreb,³⁴ – da upotrijebimo i te termine ako su već praktikovani – onda „mandat“ za neutralizaciju tih varijanata ima samo – Sarajevo. A za sam

³⁴ D. Brozović. „Standardi su znak civilizacije...“, IZRAZ, XVIII, god. IX, 8–9, str. 765

standardni jezik važni su svi tipovi koji se na njegovom nivou nalaze ili, preciznijem, on je kao takav konstituisan od svih njih.

V

Već je nekoliko puta spomenuto da kompleks pitanja varijanata srpskohrvatskog jezika nije sistematski obrađivan, da nemamo još uvijek naučni opis fenomena varijanata u nas, napose specifičnosti pojedinih njegovih vidova i da je na osnovu tog neuputno donositi decidirane sudove, jer im manjka osnovanost ozbiljne analize. Ali kako se u nas o varijantama dosta diskutovalo, ukazivano je na izvjesne vidove te problematike, zauzimana su određena stanovišta u odnosu na njih, ali se često dešavalo da pojedini vidovi – upravo usljed nedostatka preciznog naučnog opisa – ostanu više neosvijetljeni nego osvijetljeni, ili osvijetljeni samo s jedne strane, dakle nepotpuno, ili su samo poluosvijetljeni i sl. Ne treba istupati, naravno, protiv svakog govora o tim problemima, jer je pozitivno da je na njih ukazano, odnosno da je njihovo tretiranje načeto. I upravo ih u tom svjetlu i treba posmatrati. Oni tek očekuju svoju naučnu analizu. Ali od čega ima štete jeste to da poluosvijetljenost problema stvara privid potpune njegove osvijetljenosti, pa ponekad na osnovu tog privida donosimo decidirane ocjene koje ne mogu izdržati snagu činjenica. Onda je u izvjesnom smislu, u smislu osujećivanja takve orijentacije privida, ponekad čak bolje da stvari ostanu nedefinisane nego poludefinisane. Dakako, prihvatimo li stvari kako stoje, tj. činjenicu da su problemi samo načeti i da očekuju svoje sagledavanje, doprinijećemo da se takva orijentacija privida sama od sebe izgubi, i omogućićemo da se nastavi diskusija u formi normalnog dijaloga, a napose ćemo dati podsticaj za dalja istraživanja u tom pravcu.

Želio bih posebno istaći da su mnoge važne stvari ostale nedorečene kad se radilo o tretiranju problematike varijanata u odnosu na situaciju u BiH, što je ostavljalo prilično prostora za mogućnosti interpretacija takvog karaktera da one predstavljaju negaciju već dostignutog nivoa društvene misli.

Nema nikakve sumnje da obje varijante, svaka na svojoj strani, predstavljaju standardni jezik i vrše njegovu funkciju, kao što ga predstavlja i vrši njegovu funkciju međuvarijanta s neutralizacijom varijantne opozicije na svojoj strani. Gledajući s tog aspekta neka mišljenja da su pojedini tipovi provincijalnog karaktera, tj. da ne reprezentiraju „kako treba“ standardni jezik, jer nisu dovoljno „vodeći“, produkt su nerazumijevanja pomenute činjenice. Nema nikakvog osnova – da i ne govorimo koliko bi to moglo biti štetno – diskriminirati jedno u korist drugog, ili degradirati jedan slučaj na nivo provincijalnog narječja. Jer, sve ove tipove nije učinila „ravnopravnim“ – da upotrebim ovaj izraz koji se tako često spominjao – subjektivna volja nekog odviše pravednog arbitra već sama praksa standardnog jezika, koja jest pravi arbitar.

Pogledajmo, dalje, nazive varijanata kod nas. Postoje tri razna naziva za jedan fenomen varijanata: beogradska – zagrebačka, prema glavnim urbanim centrima kao najglavnijim nosiocima varijantnog izraza; istočna – zapadna, prema geografskom smještaju varijantnih regija; srpska – hrvatska, prema nacionalnom obilježju. Ovakvo upadno bogatstvo u broju naziva varijanata srpskohrvatskog standardnog jezika na osnovu određenih obilježja ne bi svračalo naročitu pažnju na sebe. Međutim, zaustavimo se na nazivu *srpska* i *hrvatska* varijanta. Prilikom motiviranja ovog naziva podvlačeno je da je beogradsika varijanta pretežno srpska, a zagrebačka pretežno hrvatska, u što, mislim, niko ne može sumnjati, i otud naziv nacionalnog obilježja kod varijanata. To bo sve bilo normalno kad izvjesne mogućnosti interpretiranja takvog naziva ne bi dovodile do ekstremnog tumačenja, do onog što oni de facto ne znače, a nije mi poznato da su u tom pogledu davane ograde. Naime ako je beogradska, „srpska“ varijanta pretežno srpska, znači li to da između nje i srpske nacionalne pripadnosti stoji u potpunosti znak jednakosti? Da li u istom smislu stoji znak jednakosti između zagrebačke varijante i hrvatske nacionalne pripadnosti? Drugim riječima, da li svaki Srbin praktikuje „srpsku varijantu“ bez obzira na to gdje živi? I da li svaki Hrvat praktikuje „hrvatsku varijantu“ bez obzira na to gdje živi? A uz to se automatski nameće pitanje kako u tom pogledu treba gledati na „nacionalno neopredijeljene“!? Mislim da je negativan odgovor ovdje jasan. Prirodno je da će u većini slučajeva ljudi praktikovati izraz onog velikog kulturnog centra u čijoj kulturnoj sferi žive, što ne umanjuje značaj prava čovjeka kao slobodne ličnosti u socijalističkom društvu da na bazi vlastite prakse izabere svoj izraz. Međutim, apsurdno bi bilo natjerivati čovjeka određene nacionalne pripadnosti da obavezno upotrebljava onaj tip koji nije njegov prirodni ili izabrani izraz samo zato što ga većina njegovih sunarodnika upotrebljava. Jer, ne vidim nikakvog osnova po kom bi na primjer Srbin koji ne upotrebljava beogradsku varijantu izgubio od svoje nacionalne pripadnosti, ili po kome bi Hrvat koji ne upotrebljava zagrebačku varijantu izgubio nešto od svoje nacionalne pripadnosti. A ako bismo išli na administrativno nametanje ovakve dvojne polarizacije jezičkog izraza na bazi nacionalne pripadnosti, rezultat bi bio izvana nametnuta isključivost i podvajanje. a s druge strane to bi bio tipičan birokratski unitarizam na svakoj strani sa prevaziđenim kultom jezičkog čistunstva i sl. Takvo rješenje ne bi prihvatila sama društvena praksa, jer ono ne odgovara interesima društvene zajednice. A napose bi to bilo neprihvatljivo za BiH, gdje bi takvo nametanje sličilo jednoj vrsti lingvističke vivi-sekcije. Zato je, mislim, bilo potrebno ograditi se od mogućnosti ovakvog ekstremnog tumačenja. Iz tih razloga preferiram izraz „beogradska“, odnosno „zagrebačka varijanta“, a isto je tako, čini se, prihvatljiviji i termin – „istočna“, odnosno „zapadna“ varijanta.

Želio bih skrenuti pažnju još na jedno pitanje koje je samo dijelom zahvatano i oko koga su mogući veliki nesporazumi upravo zbog tog što se eksplicitno

nije oko tog diskutovalo. Naime, ako su varijante etnolingvistički fenomen, onda je nužno da raspravljajući o njima imamo jasno definisan u etničku situaciju u posmatranoj regiji. Činjenice govore da u pojedinim slučajevima ne postoji definiranost etničke situacije, ili je ona definirana na način koji teško može biti prihvaćen. Ovde mislim na etničku situaciju u BiH čiji smo jezički tip odredili kao neutralizaciju varijanata, odnosno kao međuvarijantu. Jasno je da se na bazi takvog poludefiniranja ne mogu prihvatiti mogući zaključci o BiH. Radi se o tom da prilikom određivanja ove situacije nisu spominjani tzv. „nacionalno neopredijeljeni“, tj. bosanskohercegovački muslimani.³⁵ Teško se oteti utisku da se fakat o njihovom nespominjanju može drugačije tumačiti osim tim da su pojedini lingvisti stajali pod uticajem određenog gledanja o kojima će biti riječi. Međutim, da li možemo i da li imamo prava ne spomenuti „nacionalno neopredijeljene“ koji sačinjavaju trećinu stanovništva u BiH i čiji je maternji jezik također srpskohrvatski? Ali i tamo gdje se oni spominju nema osnove za neki pozitivan zaključak. Pogledajmo slijedeći tekst jednog našeg lingviste:

„I bosansko-hercegovačka situacija ima svojih posebnosti, vojvođanska također, i o njima svakako treba voditi računa. Ipak je bosansko-hercegovački i vojvođanski problem nešto drukčiji nego crnogorski jer su Crnogorci poseban i kompaktan narod, a u Bosni i Hercegovini i u Vojvodini nije riječ o posebnim narodima nego o z a j e d n i š t v u hrvatskog i srpskog naroda. N e o p r e d i j e l j e n i , osobito brojni u Bosni i Hercegovini, jezično se nikako ne izdvajaju (!), pa nema zapreke da se ne smatraju kao pripadnici hrvatskosrpskog književnog jezika (!)“ (spac. S. J.).³⁶

Ovdje, dakle, stoji doslovno da su „neopredijeljeni“ u BiH „zajedništvo hrvatskog i srpskog naroda“.³⁷ Mislim da ćemo odista ovakvih problema imati dok god bude otvoreno pitanje etničkog statusa „nacionalno neopredijeljenih“ u BiH. Navešću dva primjera iz kojih će se vidjeti kako se gleda na to pitanje. U jednoj naučnoj ediciji štampanoj u Beogradu³⁸ stoji da je kod muslimanskog stanovništva „tek u toku proces nacionalnog opredeljivanja prema Srbima i Hrvatima“ (str. 203) i da on „napreduje“ (str. 215). S druge strane jedan naučnik iz Zagreba kaže: „... tri jugoslavenska naroda (naime Srbi, Hrvati i Crnogorci – S. J.) i jedna njihova j o š (spac. – S. J.) neopredijeljena skupina služi

³⁵ Njih ne spominje uopće prof. Stevanović, a sa druge strane, ni prof. Jonke ni prof. Brozović.

³⁶ B. Finka, „I jedinstvo jezika i književne varijante“, JEZIK, XIV, 3. str. 73.

³⁷ Pritom se javlja asocijacija na karikaturu objavljenu u zagrebačkom PARADOKSU 1. 3. 1967, u kojoj novinar s bilježnicom u ruci pita bosonogog čovjeka s fesom na glavi i motikom u ruci: „Jesi li ti Srbin ili Hrvat.“ – I dobiva odgovor: „Jesam“!

³⁸ „Narodi Jugoslavije“, SAN. posebno izdanje, knj. CCCLXXXV, Etnografski institut, knj. 13. Bgd. 1965.

se u književnosti posebnim varijantama (!!) lingvistički identičnog jezika. ...³⁹ Muslimani su, dakle „još neopredijeljena skupina“ Srba, Hrvata i Crnogoraca, a taj proces opredjeljivanja „napreduje“! Ne ulazeći u seriju pitanja kako je došlo do pojave nacionalnog opredjeljivanja malog dijela muslimanskog stanovništva, koji su bili historijski i klasni uslovi za to i koje su društvene snage forsirale takvo opredjeljivanje, te kako stoji s tim problemom danas, u socijalističkom društvu, – sve pitanja bez čije naučne analize nema ni pravog odgovora, – želim tek napomenuti da u toku nepunog stoljeća koliko je ovaj proces „u toku“ on nije zahvatio mase bosanskohercegovačkih muslimana. A upoređivanje podataka iz popisa stanovništva iz 1953. i 1961. s prilično jasnoće govori kako „napreduje“ taj proces. Teza o tom da su bosanskohercegovački muslimani u procesu nacionalnog opredjeljivanja koji je još u toku, koja je, uostalom, preuzeta od građanske misli nema dakle šanse da etnički definiše situaciju u BiH. Jer sam termin „neopredeljeni“ ne definiše (poput negativne definicije u logici) etnički status bosanskohercegovačkih muslimana, ali zato nema sumnje da se on tumači kao „zajedništvo“ srpskog ili hrvatskog naroda. Taj termin jasno govori šta oni n i s u , ali nas uopće ne interesuje šta oni nisu, nego isključivo – šta oni j e s u ! Jer, ako se oni ne opredjeljuju prema Srbima ili Hrvatima zato što se ne osjećaju takvim, ako oni n i s u to, onda jedino preostaje potražiti odgovor u postojanju specifične etnične individualnosti a to n i j e pokušano u pomenutim lingvističkim radovima. Jasno je koliki je rizik zastranjivanja u tretiranjima ovog pitanja, ali će korekcije sigurno izvršiti sam razvitak socijalističkog društva. Etnička situacija u Bosni i Hercegovini nije produkt ideje nekog pojedinca ili grupe istomišljenika koje spaja zajednički interes nego je produkt historije. Preći olako, gotovo ćutke preko nje, ili je poludefinisati u naučnim lingvističkim raspravama o jezičkim varijantama, znači ne respektirati kako treba naučni obzir prema smislu postojećih fakata.

Želim napomenuti da upravo ovakav etnički mozaik kakav predstavlja situacija u BiH i može biti sa date strane osnova za pojavu neutralizacije varijanata srpskohrvatskog standardnog jezika.

U našoj literaturi prilikom tretiranja problema varijanata srpsko-hrvatskog standardnog jezika pojavljivala su se i upoređivanja s varijantama standardnog jezika i u drugim zemljama. Tako se spominju engleska i američka varijanta engleskog jezika, njemačka i austrijska varijanta njemačkog standardnog jezika i sl. Već sam napomenuo da ta upoređivanja treba shvatiti na nivou utvrđivanja kategorija a ne na nivou direktnog upoređivanja, jer postoje u svakom slučaju određene specifičnosti. Zato je njih tako trebalo i uzimati. Upozoriću ovdje na neke momente koji nisu odigrali malu ulogu u strukturira-

³⁹ Prof. I. Frangeš. „Razmatranje o suvremenoj hrvatskoj književnosti“, TELEGRAM, 14. 10. 1966.

nju ovih specifičnosti varijanata srpskohrvatskog standardnog jezika. Kod svih spomenutih varijanata u drugim zemljama možemo ograničiti regiju pojedinih varijanata, jer je to naprosto državna granica: u dvjema državama s istim standardnim jezikom javljaju se dvije varijante. Opća lingvistika je već davno podvukla značaj državne granice kad je u pitanju standardni jezik. A kako stoji s granicama varijanata kod nas? O njima do sada još niko nije govorio. Niko ih još nije određivao. Zašto? Mislim da se ovdje radi o jednom specifikumu našeg slučaja varijanata koji treba izučiti. Ne bi nam mnogo pomoglo prihvaćanje eventualnog mišljenja da se moguće granice varijanata poklapaju s republičkim granicama, jer se jezička komunikacija ne zaustavlja na republičkim granicama niti se može zaustaviti čak ako bi to neko i htio. Svakodnevno se štampa razmjenjuje u svim pravcima, programi pojedinih studija beogradskog, zagrebačkog i drugih svakodnevno se slušaju svuda ..., međusobna razumljivost se očito povećava (uključivo i makedonski i slovenački jezik u odnosu na pripadnike srpskohrvatskog jezika). No ne treba ispustiti iz vida da je u toku postojanja srpskohrvatskog standardnog jezika nekad državna granica prolazila, i to ne samo jednom linijom, preko područja srpskohrvatskog jezika, a da danas ne prolazi, što je sve također doprinijelo da se spomenuti specifikum na svoj način formira. Posebno je interesantno pitanje manifestovanja ovog fenomena danas, u uslovima socijalističke zajednice. Čini se da se varijante kao fluidna supstanca interferiraju u različitim prelaznim oblicima tako da se nekad moguća granična područja više, a nekad slabije naziru. Isto tako bi trebalo ispitati da li i koliko koleba gustina koncentriranosti varijantne opozicije na pojedinim tačkama određene regije, a takođe da li je u bosanskohercegovačkoj regiji neutralizacija varijantne opozicije svuda u jednakoj mjeri i na jednak način zastupljena. Dakako, tek detaljne studije mogu dati odgovor na ova pitanja.

Резюме

Настоящая работа посвящена вопросам дефиниции специфики боснийско-герцеговинской речи уровня стандартного языка, которые рассматриваются с аспекта существующих вариантных различий, при наличии двух взаимно поляризованных вариантов сербско-хорватского языка (загребский и белградский варианты). До сих пор в дискуссиях, особенно после V съезда славистов в Сараеве, боснийско-герцеговинский языковой тип, наряду с более редкими формулировками об интерференции вариантов, о смягчении вариантных противоречий или о форме вроде смешанной речи, преимущественно был определен как тип „коэгзистенции вариантов“. Исходя из существующих теоретических взглядов, которые относятся к феномену вариантов, автор прежде всего рассматривал этот феномен на уровне вариантных различий, объясняя их как проявления феномена вариантной оппозиции. Эти различия принципиально являются в форме дублетных пар вари-

антной оппозиции, причем вполне безразлично на каком языковом уровне проявляются эти различия (на лексическом, фонологическом и т. д.). Переходя затем к рассмотрению боснийско-герцеговинского типа, автор утверждает, что вариантной оппозиции там нет, вернее, что она заменена н е й т р а л и з а ц и е й вариантной оппозиции. Вариантно обозначенные дублетные пары (как например *зрак* – *ваздух*, *кай̑* – *сйрай̑* и т. д.) здесь являются без вариантной поляризации, т. е. без субстанции вариантной оппозиции. С другой стороны, здесь тоже встречаются в рамках таких же пар примеры, идентичные то с выражениями одного (*лијей̑*, *мрква*), то другого варианта (*й̑редузеће*, *свако*), значит они произвольно дистрибуированы, а все это говорит о нейтрализации вариантной оппозиции. Согласно этому, формула коэзистенции вариантов по мнению автора, больше не удовлетворяет, так как подразумевает коэзистенцию двух отдельных вариантных систем, стоящих оппозиционно друг к другу, в о д н о й речи. Автор указал на специфику условий и факторов для такого типа нейтрализации вариантов и показал, что дело идет не о т р е т ь е м , сараевском, варианте, потому что этот вариант не является носителем отдельной вариантной оппозиции (несмотря на определенные отмежевания по отношению и к загребскому и к белградскому вариантам). Автор предлагает название — *междувариант̑ная нейт̑рализация*, как самое адекватное, по его мнению, или *боснийско-герцеговинский (сараевский) междувариант̑*. В своем регионе этот тип имеет точно такую же функцию стандартного языка, так же эффективную, как и варианты в своем. Автор в конце предупреждает, что в связи с отдельными аспектами в комплексе всего этого вопроса, есть провизорные понимания, которые не могут выдержать критики.

Janković 1967: Janković, Srđan. *Pogled na bosanskohercegovački međuvarijantni jezički tip*. – In: PREGLED. – Sarajevo. – Br. 5. – S. 419–451.

Предлог за размишљање
(групе чланова УКС поводом хрватске језичке декларације)
 [1967]

Група писаца разматрала је ДЕКЛАРАЦИЈУ О НАЗИВУ И ПОЛОЖАЈУ ХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА, коју је прогласило Друштво књижевника Хрватске, а коју су претходно усвојиле најзначајније научне и културне институције Хрватске. После свестраног разматрања овог значајног историјског документа група писаца сматра легитимним и неотуђивим правом сваког народа да доноси одлуке о називу и развоју свог сопственог језика.

Група писаца Србије сматра да су институције које су прогласиле ДЕКЛАРАЦИЈУ О НАЗИВУ И ПОЛОЖАЈУ ХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА најмеродавније за питање хрватског књижевног језика и њихову декларацију сматра репрезентативном и мериторном.

Стога група писаца која предлаже ову резолуцију, не улазећи у историјске и научне видове проблема, и имајући у виду чињеницу која произлази из захтева ове декларације, сматра БЕЧКИ И НОВОСАДСКИ ДОГОВОР поништеним. Хрватски и српски језик развијаће се у пуној самосталности и равноправности. Група писаца која предлаже декларацију сматра природним да се ово има односити и на све језике народа Југославије, и на све националне азбуке: латиницу, македонску и српску ћирилицу, и правописе.

Група писаца која предлаже резолуцију подноси захтев Скупштини Србије, Удружењу књижевника Србије, па према томе и захтев Савезној скупштини, Скупштини Социјалистичке Републике Србије и Сабору Социјалистичке Републике Хрватске да се убудуће доследно и обавезно избаце из званичне употребе називи *хрвајско-српски* и *српско-хрвајски* језици и да се у администрацији федерације, савезним прописима, у дипломатији, законодавству, политичким организацијама, железницама, ПТТ, Тањугу, Лексикографском заводу Југославије, Царини, ЈНА, свуда спроводи равноправност свих југословенских језика и азбука.

Поводом тога група писаца која предлаже ову резолуцију захтева да РТБ престане да неовлашћено игра улогу централног југословенског студија, и да у свом локалном програму уведе ћирилицу, а да се у заједничким емисијама РТ Југославије паралелно употребљавају оба писма.

Удружење, односно група која предлаже, сматра да није сувишан ниједан напор и да није велика ниједна цена да равноправност језика и писама наших народа буде увек и доследно поштована.

Група писаца која предлаже резолуцију сматра за своју дужност и право да скрене пажњу на један проблем који у светлости горњих захтева постаје још актуелнији:

Уставом је гарантовано право на самосталан развој националног језика и културе свих наших народа и народности. Афирмација самосталности назива и развоја хрватског и српског језика захтевају да ово право буде уставним прописима обезбеђено и свим Хрватима који живе на територији СР Србије и свим Србима који живе на територији СР Хрватске.

Група писаца захтева да се у Устав СР Србије и СР Хрватске унесу прописи који обезбеђују свим Хрватима и Србима право на школовање на свом језику и писму и по својим националним програмима. Право на употребу свог националног језика и писма у општењу са свим органима власти, право на стварање својих културних друштава, завичајних музеја, издавачких и новинских предузећа, једном речју право на неометано и слободно неговање свих видова своје националне културе.

Predlog za razmišljanje 1967: ПРЕДЛОГ ЗА РАЗМИШЉАЊЕ (ГРУПЕ ЧЛАНОВА УКС ПОВОДОМ ХРВАТСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ДЕКЛАРАЦИЈЕ). – In: http://www.gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/2.Slawistikarium/BKS/Predlog_za_razmisljanje.doc. Stanje: 14.7.2009. Objavljeno za zagrebačkoj *Borbi* 19. marta 1967. godine.

Павле Ивић
[1924–1999]

Нисам за сејање нервозе
[1968]

У првом броју овог годишта ЈЕЗИКА др Стјепан Бабић је објавио чланак ХТИЈЕЊА И ОСТВАРЕЊА НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА, у којем претреса битна питања физиономије нашег књижевног језика. Има у том чланку ставова оправданих и умесних, али његове основне идеје и тежње дају повода за дубоку забринутост. Стога је потребно поразговарати о чланку и још више поводом њега, о неким стварима од животног значаја за све нас.

Слажем се с Бабићем о потреби слободног и отвореног дијалога, а и у томе да се најзад дошло до тога да међу нашим лингвистима „већина прихвата варијанте као најбољу ознаку постојећег стања“ (дакле не потпуно уједињен језик, али не ни два језика). Исто тако подржавам схватање да „бурно расправљање о језику“ није разбистрило појмове и да их је чак замутило. Одиста, о језику не треба расправљати „бурно“, декларацијама и бојним покличима. У разговоре о тој многоструко деликатној теми не смео улетати са страстима унапред распаљеним или с амбицијом да сами распаљујемо страсти. Наше језичке стручњаке притискује тешка одговорност. Кад говоримо о језику, наша публика нам верује. А мало има ствари које тако лако могу узрујати људе као утисак да им је језик угрожен. Наша је дужност чак да, ако у јавности постоји неоправдана нервоза, кажемо и покажемо да истинске угрожености нема. Не би било поштено, а камоли научно, ни ако бисмо историјат збивања представљали црно-бело, као да је код „својих“ увек све било добро и праведно, а код „оних других“ све злонамерно и лукаво. У нашим разговорима о језику једино „чврсто упориште“ мора бити истина, и то цела и свестрано сагледана (не делић или изрезак истине). Истина о језику и истина о стварним интересима наших народа.

Сматрам да многе наше дискусије пате од тога што се понекад заборављају извесне основне истине, тако крупне и опипљиве да их обично нема потребе помињати. Отуда оне најчешће остају у подтексту, па се тако и догађа да их понеко изгуби из вида.

Бабићев чланак као да жели сугерирати једну идеју која је, у разним формама, присутна и у појединим другим скорашњим написима. Та је идеја: зар не би било најбоље да Хрвати и Срби прогласе своје језичке варијанте посебним језицима и да им даду одвојене норме, па да ти „језици“ живе даље независно, узајамно неузнемиравани? На први поглед таква концепција може изгледати праведна и лако остварљива, чак и врло прив-

лачна, толико да је готово чудно што јој се многи тако тврдоглаво противе. Заиста, ово би можда и било тако – кад би Хрвати и Срби живели у две затворене, територијално јасно издвојене целине, другим речима кад не би било Срба у Хрватској, ни Хрвата у Војводини, ни Босне и Херцеговине са трочланим етничким мозаиком. У ствари, Хрвати и Срби живе измешани на огромном простору од Бјеловара, Огулина и Бенковца па све до Суботице и Требиња, осим што су у Босни и Херцеговини присутни и Муслимани. То налаже свима нама узајамне обавезе каквих немају они народи које је географија ставила у једноставнији положај. Коректније је, на пример, према Србима у Хрватској ако језик који је и њихов називамо *хрватско-српским*, а не само *хрватским*. Исто тако грех је ако ико изван Босне и Херцеговине намеће решења која тамо морају створити безброј проблема и непотребне невоље. Шта би се догодило ако би, у духу рецепата који се пружају, једни у Босни и Херцеговини почели писати „хрватским“, други „српским“, а трећи „муслиманским“ језиком, место да се настави с досадашњом праксом слободног комбиновања варијантних елемената, без копања вештачких јазова? Како би се то одразило у школама, како у установама? Та област, која је толико препатила од националне нетрпељивости, има право захтевати од нас да је поштедимо излишних сукоба. У светлости таквих чињеница најлакше ћемо схватити искрену жестину појединих реаговања на ДЕКЛАРАЦИЈУ, нпр. оних која су долазила из Босне и Херцеговине или оних у иступањима људи из Кордуна и сличних предела у највишим политичким форумима Хрватске.

Било је у прошлости и раздобље, и чак је веома дуго трајало, кад је идеал којем данас теже неки хрватски лингвисти и књижевници био много ближи остварењу. Управо, он је тада био остварен: упркос повезаности народних говора, заједничког књижевног језика Хрвата и Срба није било. Такво је стање напуштено тек у XIX веку, и то свесном акцијом људи који су о томе размишљали зрело и с искуством прикупљеним у сударању с културним и политичким проблемима, нарочито оштрим у том периоду формирања наших нација. Ми смо недавно прославили стотридесетогодишњицу дјела оних далековидих људи који су отпочели тај процес; било би још боље да смо увек сви остајали верни том делу. Доцније, кад су најквалификованији људи Хрватске у другој половини прошлог века прихватили назив *хрватски или српски језик*, било је у томе осећања онога што ми данас зовемо братством и јединством, можда и неког демократског става према Србима у Хрватској, а несумњиво и политичке мудрости. Тешко је данас судити о уделу сваке од тих компонената, али у сваком случају нема разлога због којег би ова наша времена морала бити гора од оних ћесарско-краљевских.

Протагонисти зближавања књижевног језика Хрвата и Срба имали су, уосталом, у виду и једну велику шансу коју је то зближавање отварало раз-

воју културе. Ти су људи били дубоко свесни недаћа што произлазе из уско-сти културног тржишта. Илирски покрет је у великој мери и настао као реакција на те недаће. Био је то снажан напор да се превазиђе расцепка-ност која је спречавала да се текстови написани у једном крају читају и у другима и на тај начин осуђивала целокупну књижевност, и уопште кул-туру, на безнадежну провинцијалност. Илирци су успели да око заједнич-ког штокавског књижевног језика окупе огромну већину Хрвата; њихов покушај да захвате још шире није одмах уродио плодом, али су други успешно наставили њихово дело, тако да је поткрај XIX века готово потпу-но изједначен гласовни и граматички систем књижевног језика Срба и Хрвата. Тиме је постигнут огроман нов квалитет: узајамна читљивост у простору од Истре до Тимока. Додуше, ту читљивост донекле смањују лек-сичке разлике између варијаната књижевног језика, и то не због неке неразумљивости, које практично нема, већ због емоционалне одбојности или предрасуда које појединци у публици понекад имају према језичком типу који им није присан. Тако се наше језичке варијанте данас крећу у простору између потпуне узајамне читљивости и узајамне отуђености. Није тешко разумети на којој страни лежи интерес наше културе у распону так-ве осцилације. Јасно је, на пример, колико бисмо мање с в о ј и х добрих књига и часописа читали ако бисмо се морали ограничавати на оно што је штампано у једној од двеју средина. И обрнуто, колико бисмо више таквих текстова читали кад не би било оних разлика које су ипак ту. Или, што је можда још значајније: колико бисмо били богатији кад не бисмо многа страна дела, књижевна или стручна, преводили двоструко, већ кад бисмо уместо тога имали исти број других преведених књига. И опет: колико бис-мо сиромашнији били кад бисмо баш сваку страну ствар морали посебно преводити на обе стране. Наравно, ако оскудевамо у потребним књигама на свом језику, расте наша зависност од стране књиге. Са брзим развојем професионалне и научне специјализације у свету експлозивно се повећава издавачка продукција и расте раскорак између привилегованих великих народа и несрећних малих. Земље с малим језицима претварају се у кул-турне колоније других. Имао сам прилику да уђем у једину велику књижа-ру у Рејкјавику, и уопште на Исланду. На штандовима је стајало мноштво књига: на енглеском, на немачком, шведском, данском; најмање их је било на исландском. Исландски језик, ослоњен на популацију од непуних двеста хиљада људи, нема довољну носивост ни за минималне тираже многих најобичнијих књига. Било је тужно то што сам видео, али сам нашао у том и неку горку, себичну утеху: ипак има и таквих којима је теже него нама. Колико год сам у Москви и у Њујорку пред препуним књижарским изло-зима завидео могућностима руског или англосаксонског читаоца, толико ми се у исландској компарацији чинило да смо миљеници судбине. С јед-ном оградом, додуше. Сваки Исланђанин одиста зна енглески, а ми тако

често не знамо језике. Утолико је важније да имамо што шири асортиман књига на свом језику.

Очигледно је колико су нас задужили људи који су остварили ову делимичну узајамну читљивост која нас спасава од тога да будемо још мањи него што јесмо. Дужност ми је да овде лојално истакнем да су ти људи претежним делом били Хрвати, од оних из Гајеве генерације па до оних из Маретићеве. Поштовање према делу тих људи, али још много више према реалним интересима наше културе, налаже нам да данас не окренемо супротним смером.

На овом месту могао би који добронамеран а неупућен читалац поставити питање: зар не бисмо могли продужити кретање у већ обележеном смислу и искоренити преостале разлике? Ту треба одмах одговорити чврсто и недвосмислено: такав покушај не би имао никаквих изгледа на успех. Иза разлика које постоје данас наталожиле су се навике и традиција, поларизовале су се осетљивости. Појединости које су објективно ситнице претварају се у амблеме. Стога би јуриш на разлике био не само неуспешан, већ и штетан. У том се схватању потпуно слажем са Стјепаном Бабићем и са другима који су о тој теми писали у ЈЕЗИКУ. Само, да бисмо били до краја поштени, морамо додати да јуриша на разлике нема у тексту НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА. Можда га је било у хтењима неких појединаца који су учествовали у стварању тога текста, али ако је то и тачно, њихова концепција није победила у закључцима договора, а данас, после свега што се догодило, та концепција увелико спада у музеј превазиђених илузија. У ПРАВОПИСУ који је проистекао из НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА доминира управо супротна тежња. У норму се прихвата све што спада у било коју варијанту нашег књижевног језика. Чак и тамо где су извесне појединости неспрешно решене, манифестује се ширина која осигурава интегритет језичких навика сваке средине. Не верујем да је било људи који би очекивали да ће после изласка ПРАВОПИСА ико почети да у говору или писању меша све што се у том приручнику може наћи. Такво очекивање било би управо детињасто. Јер тај је ПРАВОПИС у суштини гарантовао даљу коегзистенцију варијаната. Људевит Јонке је прецизно приказао стање ствари кад је поводом НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА писао: „На тај начин језик српске и хрватске књижевности развија се слободно, оба изговора, оба писма и кадшто двострук лексички фонд равноправни су, а свако наметање у језичним питањима оцјењује се као штетно. Развој језика препушта се, дакле, своме природном путу.“¹ Управо у овом последњем лежи разлика између НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА и режима „двеју норми“, који су неки доцније почели предлагати. Успостављање двеју норми спречило би оно природно и здраво струјање речничких елемената у оба смера за које су Стјепан Бабић и

¹ ЕНЦИКЛОПЕДИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ, књ. 4, стр. 525.

Далибор Брозовић у своје време аргументисано показали колико је драгоценост за све нас. Под условима вештачке изолације било би неминовно и повећавање разлика међу варијантама, нарочито у новој лексици, оној што свакодневно улази у језик са развојем цивилизације и с развојем нас самих. Тиме бисмо дефинитивно пошли уназад оном истом стазом којом су поколења од илирског до Маретићевог некада корачала напред.

Постоји у Бабићевом чланку одељак (стр. 5–6) који би својом стилизацијом могао сугерирати идеју да потписе хрватских лингвиста под Новосадским договором не треба схватати озбиљно (тиме би сам договор био обезвређен те би се налагала његова ревизија). Надам се да Бабић ипак није тако мислио, јер таква идеја никако не би била прихватљива. Ти су потписници зрели и часни људи и искључено је да би они могли нечисте савести потписати једну свечану изјаву која улази у историју. Схватања изложена у договору они су заступали и у многим другим приликама, доследно и речито.² За свој рад на ПРАВОПИСУ заслужено су примили висока

² Носталгично одзвањају, читане данас, широкогруде и конструктивне изјаве Људевита Јонкеа (наводим по књизи КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ, друго издање, Загреб 1965):

„Након појаве новог ПРАВОПИСА наши су људи схватили да на појаве нашег језика и правописа треба гледати са хрватско-српског аспекта, а не само са српског или хрватског. Али не само то. Људи који пишу и на хрватској и на српској страни све више напуштају периферијске језичне особине и навике и помажу тако стварати све уједначенији књижевни језик. Престале су тешкоће по нашим школама у учењу двају правописа, нема више шовинистичких тенденција да се овако пише на хрватски, а онако на српски начин.“ (Из текста „Нови Правопис јача братство и јединство наших народа“, стр. 197).

„Напротив, увођење двострукости, па и трострукости, које су до 1960. биле саставни дио књижевног језика на било којем дијелу хрватско-српског језичног подручја, значи теоретски и практички знатан корак напријед... И даље још, што је веома важно ради јачања језичног разумијевања и сношљивости, оно омогућује сваком писцу да одабере, да се одлучује за оно што у његовом тексту више одговара, више постиже и више казује... Оно ослобађа писца сваког наметања, сваког диктата осим онога који иде под појам језичне правилности и тежње за чистоћом и љепотом.“ (Из текста „Смисао и ширина двострукости“, стр. 199).

Итд. итд.

Обавештени читалац ће запазити да ја и даље стојим на позицијама које су донедавно биле типичне и за хрватске лингвисте и које доминирају и у цитираној Јонкеовој књизи (сем мањег броја временски најмлађих текстова). Те су позиције: признавање постојања варијаната и њихове легитимности и равноправности, а с друге стране политика ширине, сношљивости и неометаног природног развоја. У међувремену је, као што и Бабић двапут истиче у свом чланку, то гледиште углавном победило на свим странама. А онда су га, без научног оправдања, напустили његови најватренији поборници.

одликовања. Ако се и може претпоставити да неки академик или професор универзитета, или читава група њих, једне године верује да су хрватски и српски један језик, а следеће године да су то два језика, треба енергично одбити сваку помисао да би први од тих ставова могао бити неискрен. Кад би било тако, не би остало ништа од достојанства тих угледних научних радника. И ишчезла би свака основа за даље разговоре и преговоре с људима који не поштују сопствену реч. Али срећом, тако није. А свакако ни сам Бабић није тако мислио.³

Стоји чињеница да су закључци НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА често врло уопштени, „на високом ступњу апстракције“ и да су понегде могућа њихова различита тумачења.⁴ У нашим сложеним националним и језичким приликама ово је било неизбежно и показало се бескрајно разумније од сувише конкретних декларативних иступа, који стварају проблеме тамо где их није било, разгребавају ране, угрожавају и изазивају огорчене отпоре. Уосталом, зар је мало на свету текстова уставног карактера у којима је прецизирано оно око чега мање-више постоји сагласност, док је све друго остало непоменуто?

Бабић се жали на тешкоће којима постојеће стање оптерећује праксу: „Невоље које одатле произлазе за практичну дјелатност у школама, уредима, уредништвима, у јавној језичној дјелатности, још су веће.“ Ово конкретно значи: постојећи нормативни приручници не дају нам у руке ефикасно

³ Забуну може створити нарочито Бабићев коментар уз први закључак НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА: „У овом се закључку јасно каже да је књижевни језик Срба и Хрвата јединствен. О разликама које су се развиле око двају главних средишта и управо због њих нема ни ријечи. Како је такав закључак далеко од стварности, мислим да није потребно доказивати, поготову данас, након побједе схваћања о варијантама.“ Оваква формулација имплицира (додуше, опет на начин који није сасвим недвосмислен) да текст договора негира постојање варијаната. Међутим, то не би било тачно. Он само не помиње варијанте, а не тврди да оне не постоје (што се тиче речи *јединствен*, њено је значење растегљиво). Овако су тај закључак схватили и његови хрватски потписници; да су га схватили друкчије, не би га потписали јер би то значило издајство сопствених уверења. Сигуран сам да би они категорично одбацили Бабићеву интерпретацију.

⁴ Бабић је ипак сасвим претерао у песимизму описујући у свом уводу у најцрњим бојама стање у којем се налази наш књижевни језик. Он каже да му ни до данас нисмо нашли име, да „нема слоге да ли је то јединствен језик или није“, да „нисмо начисту“ да ли имамо једну или двије норме и да није јасно „како двије варијанте могу функционирати с једном нормом“. С мало реализма могли бисмо сагледати одговоре на та питања: једино научно и животно оправдано име нашег језика је двојни назив (*српскохрватски*, односно *хрватскосрпски*); то је, наравно, један језик, али са варијантама; норму имамо једну, али са дублетима подешеним тако да омогуће нормалан живот варијаната; најзад, те варијанте под таквим условима функционишу „без насиља за оправдане говорне навике“ било које средине.

оруђе за истребљивање тзв. србизама. Али пракса демантује Бабићеву узнемиреност. Пре свега, сами људи из Хрватске имају осећање за свој језички стил, тако да лекторске интервенције и нису толико потребне. А лектори поготову добро знају шта се од њих очекује. Овде није реч о томе како се то постиже, али судећи по ефекту, тј. по самим текстовима штампаним у Хрватској, јасно је да та служба у суштини функционише тако да искључује разлоге за неспокојство оних који се боје продора источне варијанте.⁵ У сваком случају проблеми око овога су сићушни у поређењу с онима који би проистекли из увођења двеју супротстављених норми. Тиме бисмо нпр. дали повода Босанцима и Херцеговцима да нама осталима пребаце због безобзирног егоизма: да бисмо себе ослободили ситних невоља, ми то подручје оптерећујемо крупнима. Уосталом, ово би гурало Босну и Херцеговину ка увођењу треће норми, исто тако ексклузивистичке као што су и наше две. А ми не бисмо имали права да им ускраћујемо оно што себи нисмо хтели ускратити. Само... ко би уопште добио тиме? Разуме се, изгубили бисмо сви одреда. Предлог о два нормама у ствари је недовољно промишљен и противан интересима свих наших народа.

Осим поменутих техничких незгода приликом сузбијања узајамних утицаја варијаната, једина конкретна невоља коју износи Бабићев чланак је неравноправност двеју варијаната у савезним установама, коју он истиче на стр. 8 и на њој поново инсистира на стр. 9. Речено овако без оградe, ово звучи као озбиљна оптужба, која може унети тешку узнемиреност међу људе. Ако у овом домену заиста има неправилности, треба их јасно обележити и што пре исправљати. Стога је потребно поближе размотрити цело питање. Пре свега, нису сви текстови који долазе из савезних институција писани источном варијантом. Сам Бабић истиче да у Савезној скупштини

⁵ Наравно, овде се ствари разматрају са гледишта тих што се боје таквог продора. Што се мог личног става тиче, он је друкчији. Никако не бих волео да међу Србима завлада неки напострепшени страх пред речима из западне варијанте и срећан сам што досад нико није поставио питање нормативног приручника за сузбијање „хрватизама“ које свакодневно срећемо на телевизији, на радију, на филму, у хрватским књигама, часописима и новинама, у упутствима за употребу производа хрватских творница итд. Ако би се ко међу Србима појавио с идејом о таквом приручнику, ја бих му се супротставио свим силама. Ево зашто. У наш језик, као и у сваки други језик у цивилизованом друштву, стално улазе нове речи, по више стотина годишње. Наше новине нас обавештавају о *йрелезманима* и *марихуани*, сви знамо за *џубокс*, *йой-арџ* и *мини сукње*, наша омладина разговара о *биџлсима*, *хийицима*, *беџевима* и *биџ музици*, у последње време и *шоу* је наша реч. То је све нормално, али је збиља штета што у поплави од много хиљада речи унесених од 1945. до данас има тако мало израза које су Срби усвојили од Хрвата (као што, уосталом, има мало и обрнутог утицаја). Такве се речи обично боље уклапају у наш језички систем него већина прихваћених туђица, а јасно је и то да не могу угрозити националну индивидуалност кад је није нарушила онолика маса страних речи.

нема нарушавања равноправности и да се СЛУЖБЕНИ ЛИСТ СФРЈ издаје у „два издања за српско-хрватско језично подручје“; Устав, закони и савезне уредбе штампане се увек у паралелним текстовима. Другим речима, све што има трајну вредност или може имати симболичан, манифестациони значај објављује се на начин који обезбеђује пуну равноправност. То значи да је подручје неравноправности ограничено на текућу преписку коју шаљу савезне институције. Да би се разумео прави домашај ове чињенице, треба имати у виду да је у нашем данашњем систему ингеренција тих институција битно смањена, а с тим и пошта коју оне шаљу. Та пошта свакако не сачињава више од једног или два процента дописа који стижу у канцеларије установа и предузећа у Хрватској. Будући да акта по правилу не излазе из канцеларије, у којој их обично прочита једно или два-три лица, очигледно је да ово не представља опасност по језичке навике људи у Хрватској.

Описана врста језичке неравноправности даје повода Бабићу за необичан закључак: „Кад би хрватска варијанта имала један назив, а српска други, неравноправност се не би могла прикривати термилошком формом.“ Тј. требало би због овога увести називе *хрвајски* и *српски* језик, другим речима прогласити један језик за два језика. Дакле, у циљу уклањања једне мале невоље створити једну велику. Уосталом, није ли већ из Бабићеве формулације јасно да варијанте и тако имају своје називе, осим што Бабић сам истиче да у пракси Савезне скупштине *српскохрвајски* значи једно, а *хрвајскосрпски* друго. Потреба за термилошким разликовањем, тамо где постоји, лако се задовољава и без цепања једног језика на два.

У закључку свога чланка Бабић позива на „слободан и отворен дијалог који би јасно и поштено рекао на чему смо“. Ја ћу у свом закључку настојати да будем отворен и поштен до краја. Мислим да није добро оно што у новије време чине неке од колега окупљених око ЈЕЗИКА. Узрујани написи о језику стварају у публици уверење да је њен изражајни инструмент у опасности, да неко покушава забранити јој да говори и пише како је навика. Једном створени немир у јавности претвара се у притисак на лингвисте да врше нове подвиге. Тако онда и лингвисти и део публике клизе у зачараном кругу ка све екстремнијим ставовима. А угрожености хрватског језичког типа ипак нема. Данашње устројство нашег друштва потпуно искључује угрожавање те врсте. Уосталом, нема те силе на свету која би могла натерати један народ да се одрекне својих језичких навика. Није лако чак ни покушати да се то учини. Помиње се, додуше, спонтани утицај циркулације средстава масовне комуникације, али пракса показује да је домашај тога утицаја (уосталом узајамног) сасвим ограничен. Потребно је много малодушности и још више неверовања у виталност хрватског народа да би се помислило да они малобројни „србизми“ који су се тим путем одомаћили у Хрватској могу угрозити хрватску националну индивидуалност. Опасности, дакле, нема. Али ја дубоко жалим што сам ово ја морао написа-

ти. Дуго сам чекао, и нисам дочекао, да то у ЈЕЗИКУ објасни неко од оних чија би то била преча дужност.

Ivić 1990 [1968]: Ивић, Павле. НИСАМ ЗА СЕЈАЊЕ НЕРВОЗЕ. – In: Ивић, Павле. *О језику некадашњем и садашњем*. – Београд – Приштина: БИГЗ – Јединство. С. 310–320. Први пут објављено у ОДЈЕКУ, Сарајево, 1968, XXXI, 8, с. 2–3, након што је загребачки часопис ЈЕЗИК одбио да објави рад.

Dokumenti o jezičkoj politici u Bosni i Hercegovini od 1970. do 1977. godine

Zaključci Simpozijuma o jezičkoj toleranciji

Na Simpozijumu održanom u Sarajevu 23, 24. i 25. aprila 1970. godine, kojem su prisustvovali i aktivno sudjelovali u njegovu radu jezički stručnjaci (lingvisti i prosvjetni radnici), kao i zainteresovani predstavnici kulturnih institucija i društveno-političkih organizacija iz SRBiH, raspravljalo se o temi Jezička tolerancija u nastavi (u školama SRBiH).

U atmosferi pune slobode, otvorenosti i međusobnog poštovanja, učesnici ovog stručnog skupa razmijenili su mišljenja i dali svoj doprinos utvrđivanju društveno prihvatljive osnove i principa vođenja književno-jezičke politike u specifičnim bosanskohercegovačkim uvjetima te razmotrili probleme koji se javljaju u nastavi u vezi s upotrebom književnog jezika i mogućnostima slobodnog izbora njegovih oblika i pisama.

Na ovom skupu postignut je visok stepen saglasnosti u svim bitnim pitanjima. Stoga učesnici Simpozijuma smatraju da je potrebno da obavijeste javnost o svojim općeprihvaćenim stavovima i zaključcima.

I

Književnojezička stvarnost u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini specifična je kao što je i specifičan njen društveno-politički položaj – s obzirom na činjenicu da u ovoj Republici žive pripadnici više nacija (Srbi, Hrvati, Muslimani) i s obzirom na to da se književni jezik razvijao u posebnim uslovima: da se u njemu ogleda kako naše autohtono bosanskohercegovačko kulturno nasljeđe tako i uticaji nacionalnih kultura naroda srpskohrvatskog jezičkog područja. Književni jezik u Bosni i Hercegovini veoma je široko jedinstvo raznolikosti u književnojezičkoj praksi na cijelom srpskohrvatskom području. Zato mi u Bosni i Hercegovini, polazeći od osnovnih principa i pozitivnih tekovina NOVOSADSKOG DOGOVORA, prihvatamo sve ono što egzistira na cjelokupnom hrvatskosrpskom jezičkom području u granicama zajedničke književnojezičke norme (bez obzira na varijantsku polarizaciju u drugim sredinama).

Narodima Bosne i Hercegovine i njihovoj kulturi ne odgovara usmjeravanje književnog jezika u pravcu dvovarijantske (ili dvojezičke) polarizacije niti formiranje treće, bosanskohercegovačke varijante, jer bi to bilo protivno našoj jezičkoj stvarnosti, onemogućilo slobodan i samostalan razvitak književnog jezika i ograničilo mogućnost bogaćenja našeg književnojezičkog izraza.

Svaki građanin Bosne i Hercegovine ima puno individualno pravo na vlastiti izbor izražajnih mogućnosti našeg književnog jezika u cjelini (uključujući tu slobodnu upotrebu svih oblika – bez obzira na varijantsku markiranost). Sloboda izbora obuhvata pravo na izbor svih mogućnosti koje pruža naša standardna hrvatskosrpska-srpskohrvatska jezička norma, pa i pravo opredjeljenja za jednu od postojećih književnojezičkih normi zapadne i istočne varijante u njihovom čistom obliku.

U tom smislu pravo na potpuno slobodan izbor imaju i učenici osnovnih i srednjih škola i studenti visokih škola u SRBiH. Nastavnikova sloboda, međutim, u nastavi nužno je ograničena njegovom funkcijom vaspitača, on ne smije učeniku nametati svoja lična stanovišta i opredjeljenja, nego je dužan, kad god je to potrebno, ukazivati na sva izražajna sredstva koja pruža naša standardna jezička norma. Nastavnik srpskohrvatskog jezika dužan je da svojim primjerom pokazuje i razvija duh jezičke tolerancije. Svako samovoljno ili smišljeno nametanje oblika jedne varijante bilo s koje strane i bilo kojim sredstvima znači sputavanje slobode izbora, kršenje osnovnih pedagoških i društvenih normi ponašanja i ograničavanje građanskih sloboda zagarantovanih Ustavom.

II

Na bazi ovih konstatacija, a u vezi s problemima koji se javljaju u upotrebi književnog jezika u nastavi (u nastavnim programima, u udžbenicima i priručnicima, te u govoru učenika i nastavnika), učesnici Simpozijuma zaključili su sljedeće.

1. Zvaničan naziv našeg jezika u SRBiH obavezno je dvočlan: srpskohrvatski-hrvatskosrpski. Izbor jednog od ovih naziva potpuno je slobodan, kako za nastavnika tako i za učenika.

2. Oba pisma ćirilica i latinica, potpuno su ravnopravna. Dužnost je prosvjetnih organa i institucija koje se bave izdavačkom djelatnošću namijenjenoj školama, kao i samih škola, da osiguraju da učenici osnovne škole ovladaju i jednim i drugim pismom. Učenici srednjih škola mogu potpuno slobodno u nastavi upotrebljavati jedno od dva pisma – po svom izboru.

3. Nastava u školama u SRBiH izvodi se na ijekavkom književnom izgovoru. Svi učitelji i nastavnici osnovne škole, kao i nastavnici srpskohrvatskog jezika u srednjim školama, treba da se u nastavi služe ijekavskim izgovorom. Isto tako, tim izgovorom treba da se štampaju svi udžbenici u našoj Republici (izuzev izvornih tekstova u čitankama i školskoj lektiri).

Učenik kao subjekt u nastavnom procesu ima pravo na izbor izgovora našeg književnog jezika, ali je dužan da savlada pravila standardnog ijekavskog govora.

4. S obzirom na potrebu da se učenicima učine dostupnim sva kulturna dobra naroda srpskohrvatskog jezičkog područja, škola i sve druge prosvjetne institucije dužne su da ih upoznaju sa cjelokupnom stručnom terminologijom u

granicama nastavnog gradiva i da im omoguće potpuno slobodno individualno opredjeljivanje u toj oblasti.

5. Polazeći od toga da je sve što živi na teritoriji srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog jezika, a prihvaćeno je standardnim jezičkim normama, naše zajedničko leksičko bogatstvo, učenik i nastavnik su potpuno slobodni u izboru izražajnih sredstava. To isto vrijedi i za postojeće ortografsko-gramatičke norme uz jedino ograničenje da se u istom tekstu ne mogu naizmjenično upotrebljavati pravopisne dublete.

III

Učesnici Simpozijuma su uvjereni u to da će se književnojezička politika u svim oblastima društveno-političkog života SRBiH (sredstva masovne komunikacije, administracije i dr.) ubuduće voditi u duhu ovih Zaključaka.

IV

Budući da je jezički izraz u BiH veoma složen i osebujan jezički fenomen, pred svim onima koji se bave naučnim ispitivanjem ovog fenomena stalno stoji zadatak daljeg permanentnog lingvističkog istraživanja radi postizanja novih teoretskih saznanja.

Učesnici Simpozijuma

Zaključci Sarajevskog simpozijuma 1970: ZAKLJUČCI SIMPOZIJUMA O JEZIČKOJ TOLERANCIJI. – In: Šipka, Milan; Karadža-Garić, Mevlida; Baotić, Josip (priredili za štampu). *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku (Referati, diskusija, zaključci)*. – Sarajevo: Institut za jezik i književnost – Oslobođenje. – S. 203–204.

Zaključci Mostarskog savjetovanja o provođenju književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini

Na Savjetovanju, održanom u Mostaru 22. i 24. oktobra 1973. godine, više od tri stotine jezičkih stručnjaka, prosvjetnih radnika i predstavnika društveno-političkih organizacija, stručnih i profesionalnih udruženja, radnih organizacija u oblasti nauke, kulture i javnog obavješćavanja, raspravljalo je o provođenju Zaključaka Simpozija o jezičkoj toleranciji i dokumenata društveno-političkih organizacija i Skupštine SRBiH o književnom jeziku i književnojezičkoj politici u Bosni i Hercegovini, organizacija i Skupštine SRBiH o književnom jeziku i književnojezičkoj politici u Bosni i Hercegovini, osnovni zadaci naučno-istraživačkih, stručnih i drugih organizacija u ovom području.

Obavještavajući javnost o svojim ocjenama i stavovima, učesnici Savjetovanja vjeruju da će na taj način doprinijeti daljem razvijanju, pravilnom tumačenju i dosljednoj primjeni načela književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini.

I

Prosvjetni, naučni, kulturni i društveni radnici okupljeni na Savjetovanju izražavaju svoje zadovoljstvo što je Zaključke Simpozija o jezičkoj toleranciji iz 1970. godine široko prihvatila i podržala naša javnost, što su oni dokumentima društveno-političkih organizacija i Skupštine SRBiH potvrđeni i što su ugrađeni u školske programe, propise i Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine.

Učesnici Savjetovanja posebno pozdravljaju: 1) proklamovanje principa književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini:

- principa srpskohrvatskog jezičkog i književnojezičkog zajedništva;
- principa otvorenosti prema pozitivnim kulturnim i jezičkim uticajima iz svih republika i svih kulturnih sredina našeg jezičkog područja;
- principa njegovanja autentičnih književnojezičkih vrijednosti, koje su zajedničko blago svih naroda Bosne i Hercegovine;
- principa pune individualne slobode izbora jezičkih izražajnih sredstava i pisama,
- prihvatajući ih kao sigurnu osnovu za rješavanje književnojezičkih problema u Bosni i Hercegovini;

2) osnivanje Instituta za jezik u Sarajevu, kao jednu od najznačajnijih tekovina Simpozija;

3) pozitivna nastojanja i napore naučnih, prosvjetnih ustanova, kao i naučnih, prosvjetnih i društvenih radnika da se zaključci o književnom jeziku i književnojezičkoj politici u BiH dosljedno provedu u život;

4) razumijevanje za specifičnost društvene i književnojezičke situacije u BiH i podršku proklamovanim principima književnojezičke politike u našoj republici koju je izrazila progresivna društvena javnost na cijelom hrvatsko-srpskom jezičkom području i u SFRJ.

Učesnici Savjetovanja takođe konstatuju da – i pored zapaženih rezultata i svestrane podrške – nije učinjeno sve što je bilo potrebno da se Zaključci Simpozija i drugih dokumenata o književnom jeziku i književnojezičkoj politici u BiH šire obrazlože i objasne, pa je stoga i u njihovom ostvarivanju bilo nedopustive sporosti, a u nekim slučajevima i nedosljednosti.

II

Razmatrajući realizaciju zaključaka o nazivu jezika, ravnopravnosti pisma, književnom izgovoru, školskoj terminologiji i slobodi izbora jezičkih izražajnih sredstava, učesnici Savjetovanja zaključili su sljedeće:

1) Potrebno je i dalje insistirati na dosljednom provođenju u život zaključka o obaveznoj primjeni jednog od dva dvočlana naziva jezika: srpskohrvatski ili hrvatskosrpski – u službenoj upotrebi.

2) Posebno treba nastojati da se ostvaruje ravnopravnost dvaju pisama, jer je utvrđeno da dosadašnji rezultati u tom području ne zadovoljavaju.

3) U realizaciji zaključaka o ijekavskom izgovoru, postignut je značajan napredak (u udžbeničkoj literaturi, školskoj praksi i sredstvima javnog obavješćavanja), ali se i dalje osjeća potreba njegovanja i izgrađivanja kulture ijekavskog književnog izgovora u BiH.

4) I u primjeni dvojne terminologije takođe su postignuti stanoviti rezultati, naročito u udžbeničkoj literaturi. Osjeća se potreba da se školska terminologija stručno obradi kako bi se omogućila potpuna realizacija ovog zaključka.

5) I pored jasno proklamovanog principa slobode individualnog izbora jezičkih izražajnih sredstava i pisama, još uvijek ima nesporazuma i sukoba zbog ograničavanja te slobode – na jednoj, i zloupotrebe individualne slobode izbora – na drugoj strani. Stoga je potrebno ponovo istaći nužnost pravilnog shvatanja principa jezičke tolerancije u našoj sredini.

III

Na osnovu uvodne riječi, referata, koreferata i diskusije, u kojima je kritički ocijenjen dosadašnji rad na realizaciji Zaključaka Simpozija o jezičkoj toleranciji i drugih dokumenata o književnom jeziku i književnojezičkoj politici u BiH, učesnici Savjetovanja smatraju da je u daljem radu potrebno ostvariti sljedeće zadatke:

– Razvijati sistematski i intenzivan naučnoistraživački rad – radi izučavanja kompletne jezičke problematike u BiH. U tom smislu potrebno je istraživati standardni jezički izraz u BiH i njegove specifičnosti, istoriju tog izraza, njegovu dijalekatsku podlogu i dijalekatsku razuđenost. Samo na osnovu novih naučnih saznanja moguće je unaprijediti našu jezičku misao i prevladati sadašnje teškoće.

– Sistematski raditi na podizanju nivoa lingvističkog obrazovanja nastavnika jezika i jezičke kulture, posebno kulture ijekavskog izgovora, svih nastavnika te opće pismenosti i kulture usmene riječi u oblasti obrazovanja, javnog obavješćavanja, administracije i drugim područjima društvenog života.

– Osigurati uvjete za kadrovski razvoj u oblasti lingvistike.

IV

Institut za jezik i književnost u Sarajevu odgovoran je za organizaciju istraživačkog rada, pa je u tom smislu dužan da ostvari saradnju sa drugim naučnim i pedagoškim institucijama u području lingvistike u BiH.

Sve ostale zadatke dužni su ostvarivati:

– prosvjetno-pedagoška služba, stručna udruženja nastavnika, radne organizacije u sredstvima javnog obavještanja, sve ustanove u oblasti obrazovanja i kulture, a posebno visokoškolske ustanove za obrazovanje nastavnika.

V

Učesnici Savjetovanja smatraju da je nužno održati savjetovanja o književnojezičkoj politici u Bosni i Hercegovini u svim općinskim centrima za sve prosvjetne radnike, radnike u oblasti kulture, sredstava javnog obavještanja i organa uprave. Ova savjetovanja treba da organiziraju prosvjetno-pedagoška služba i zajednica za obrazovanje uz pomoć Instituta za jezik i književnost u Sarajevu.

VI

Referate, saopćenja i izvode iz diskusija sa Savjetovanja treba objaviti u dnevnoj štampi i stručnim časopisima, na radiju i televiziji. Redakciju tekstova obaviće Institut za jezik i književnost u Sarajevu.

U Mostaru, 24. X 1973. godine

Učesnici Savjetovanja

Zaključci Mostarskog savjetovanja 1973: ZAKLJUČCI MOSTARSKOG SAVJETOVANJA O PROVOĐENJU KNJIŽEVNOJEZIČKE POLITIKE U BOSNI I HERCEGOVINI. – In: Šipka, Milan; Karadža-Garić, Mevlida; Baotić, Josip (priredili za štampu). *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku (Referati, diskusija, zaključci)*. – Sarajevo: Institut za jezik i književnost – Oslobođenje. – S. 197–199.

Zaključci o književnojezičkoj politici
u vaspitno-obrazovnoj djelatnosti
u SR Bosni i Hercegovini

Prosvjetno-kulturno vijeće Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine na sjednici, održanoj 26. jula 1971. godine, nakon razmatranja pitanja književnojezičke politike u vaspitno-obrazovnoj djelatnosti u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini donosi sljedeće

Zaključke

I

Principi književnojezičke politike formulisani u Zaključcima na Simpozijumu o jezičkoj toleranciji u nastavi i u dokumentu društveno-političkih organizacija KNJIŽEVNI JEZIK I KNJIŽEVNOJEZIČKA POLITIKA U BOSNI I HERCEGOVINI konstruktivna su osnova za rješavanje pitanja upotrebe književnog jezika u oblasti obrazovanja i kulture; kao i u svim oblastima društvenog života u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini.

Poštujući individualnu slobodu učenika u nastavi pri izboru izražajnih jezičkih sredstava, ove principe dužne su da sprovedu u život sve radne organizacije u oblasti osnovnog i srednjeg obrazovanja, visokoškolske ustanove za obrazovanje nastavnika i ostale odgojnoobrazovne ustanove, izdavačka preduzeća koja se bave izdavanjem udžbenika i štampanog didaktičkog materijala za potrebe učenika, prosvjetno-pedagoški zavodi kao i službe i organi nadležni za poslove obrazovanja i vaspitanja.

II

U ostvarivanju načela književnojezičke politike značajnu ulogu ima nastava u ustanovama osnovnog, srednjeg i visokoškolskog obrazovanja (posebno u visokoškolskim institucijama za obrazovanje nastavnika). Zato su te ustanove dužne da posvećuju posebnu pažnju njegovanju kulture izražavanja i bogaćenju jezika svojih učenika odnosno studenata, a naročito razvijanju duha jezičke tolerancije – s obzirom na nužnost njegovanja bratstva i jedinstva naroda koji žive u Bosni i Hercegovini i obezbjeđenja nesmetanog razvitka njihovih kultura.

III

Škole i druge ustanove u području obrazovanja obavezne su na sljedeće:

1. Upotrebu dvočlanog naziva jezika srpskohrvatski-hrvatskosrpski. Oba su ova naziva ravnopravna.

U nastavnim programima, udžbenicima i školskim tiskanicama upotrebljava se dvočlani naziv našeg jezika.

2. Ravnopravnu primjenu oba pisma (ćirilice i latinice).

Udžbenici i priručnici namijenjeni učenicima osnovnih i srednjih škola treba da se štampaju ravnomjerno na oba pisma. Školska nastava, u prvom redu u osnovnoj školi, treba da osposobi sve učenike da se jednako služe i latiničkim i ćiriličkim pismom. To ne može biti samo obaveza nastavnika maternjeg jezika nego i razrednih učitelja kao i svih nastavnika ostalih predmeta.

Svi nastavnici osnovne škole i nastavnici hrvatskosrpskog jezika u srednjim školama obavezni su da se na časovima naizmjenično služe ćiriličkim i latiničkim pismom.

3. Nastava u ustanovama osnovnog i srednjeg obrazovanja izvodi se na ijekavskom književnom izgovoru: svi nastavnici razredne i predmetne nastave u osnovnoj školi, kao i nastavnici srpskohrvatskog jezika u srednjim školama izvode nastavu ijekavskim književnim izgovorom.

Katedre za maternji jezik na Filozofskom fakultetu i pedagoškim akademijama te prosvjetno-pedagoška služba treba da se kadrovski ojačaju i organizuju permanentnu stručnu pomoć svim nastavnicima u osnovnim i srednjim školama, tamo gdje je to neophodno potrebno.

Ijekavskim književnim izgovorom obavezno se štampaju svi udžbenici i priručnici namijenjeni učenicima osnovnih i srednjih škola u Bosni i Hercegovini kao i školske tiskalice.

4. U nastavnoj praksi udžbenicima i priručnicima namijenjenim učenicima primjenjuje se dvojna terminologija.

Dvojna terminologija obavezno se unosi u nastavne planove i programe.

Izdavačke kuće koje se bave objavljivanjem udžbenika i priručne literature dužne su da u sva naredna izdanja udžbenika za osnovne i srednje škole u Bosni i Hercegovini uvrste dvojnu terminologiju na način koji će najbolje izražavati ravnopravnost i osigurati savladavanje oba terminološka sistema, što nije izraz samo otvorenosti prema kulturama drugih centara hrvatskosrpskog jezičkog područja nego i baza za dalje obrazovanje i uspješniji studijski rad učenika iz Bosne i Hercegovine.

I nastavnici u školama dužni su (u okviru svojih predmeta) da upoznaju učenike sa terminima koji se upotrebljavaju na čitavom našem srpskohrvatskom jezičkom području te da se i sami služe dvojnou terminologijom.

5. U skladu sa potrebom njegovanja autohtonih jezičkih vrijednosti što je jedan od bitnih principa književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini – nastavnicima se preporučuje da svoj jezički izraz prilagođavaju jezičkom osjećaju sredine u kojoj rade u granicama književnojezičke pravilnosti.

6. Da bi se što brže i što efikasnije ostvarila jezička tolerancija i podigao nivo jezičke kulture budućih nastavnika na svim visokoškolskim ustanovama koje se bave obrazovanjem nastavnog kadra, treba za sve studente bez obzira na struku, postepeno stvarati uslove za obezbjeđenje nastave kulture izražavanja s osnovama savremenog književnog jezika i to na nivou lektorata.

IV

Kako bi se utvrđena književnojezička politika u Bosni i Hercegovini permanentno ostvarivala i kako bi se osiguralo naučno praćenje i produbljivanje te politike obavezuju se nadležni organi a posebno Republički savjet za koordinaciju naučnih djelatnosti, da u toku ove godine izvrše sve pripreme za osnivanje Instituta za savremeni jezik. Zadatak tog Instituta bio bi da zajedno sa postojećim stručnim institucijama i uz pomoć zainteresovanih društveno-političkih

organizacija pokrenu sistematski naučnoistraživački rad i time osigura stručnu argumentaciju za normiranje kolektivnog književno-jezičkog izraza u školama, u administraciji, sredstvima javnog informisanja i drugim javnim institucijama u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini.

V

O realizaciji i konkretizaciji ovih zaključaka staraće se Republički sekretarijat za obrazovanje i kulturu i drugi nadležni organi za obrazovanje i odgoj u Republici.

VI

Na kraju, Prosvjetno-kulturno vijeće poziva sve radne organizacije u oblasti obrazovanja, kao i sve druge institucije vezane za rad u nastavi da sa svom ozbiljnošću i odgovornošću pristupe sprovođenju ovih zaključaka imajući u vidu svu složenost ovog pitanja posebno u realizaciji zaključaka kroz praktična rješenja.

Zaključci Posvjetno-kulturnog vijeća Skupštine BiH 1971: ZAKLJUČCI O KNJIŽEVNOJEZIČKOJ POLITICI U VASPITNO-OBRAZOVNOJ DJELATNOSTI U SR BOSNI I HERCEGOVINI. – In: Šipka, Milan; Karadža-Garić, Mevlida; Baotić, Josip (priredili za štampu). *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku (Referati, diskusija, zaključci)*. – Sarajevo: Institut za jezik i književnost – Oslobođenje. – S. 215–217.

Ocjene i stavovi Savjetovanja o jeziku u sredstvima informisanja i izdavačkoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini

Institut za jezik i književnost u Sarajevu i Udruženje novinara SR Bosne i Hercegovine, u saradnji sa Savjetom Predsjedništva Republičke konferencije SSRNBiH za informativnu djelatnost i Komisijom Izvršnog komiteta Predsjedništva CK SKBiH za idejno-politička pitanja ostvarivanja književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini, organizovali su 30. i 31. maja 1977. godine u Banji Vrućici kod Teslića

Savjetovanje

o jeziku u sredstvima informisanja i izdavačkoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini.

Na ovom skupu, kome su, pored većeg broja novinara, urednika i lektora informativnih, izdavačkih i drugih organizacija udruženog rada, prisustvovali i predstavnici društveno-političkih organizacija, republičkih organa i naučnih

institucija u Bosni i Hercegovini, razmijenjena su mišljenja i informacije o dosadašnjim rezultatima i iskustvima u provođenju književnojezičke politike u sredstvima informisanja i izdavačkoj djelatnosti, o jezičkoj kulturi, problemima lektorske službe, permanentnom jezičkom obrazovanju novinarskog, uredničkog, lektorskog i drugog kadra koji radi u informativnoj i izdavačkoj djelatnosti, kao i o daljim zadacima u ostvarivanju principa književnojezičke politike u ovim značajnim oblastima društvenog života i rada u Republici.

Na osnovu uvodnih izlaganja, referata i veoma plodne diskusije, učesnici Savjetovanja konstatuju:

1. U sredstvima informisanja i izdavačkoj djelatnosti postignuti su značajni rezultati u provođenju temeljnih principa književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini.

Svojom dosadašnjom aktivnosti sredstva javnog komuniciranja značajno su doprinijela popularizaciji i provođenju usvojenih principa koji su sadržani u dokumentu društveno-političkih organizacija KNJIŽEVNI JEZIK I KNJIŽEVNOJEZIČKA POLITIKA U BOSNI I HERCEGOVINI, ravnomjernijoj upotrebi pisama, stabiliziranju bosanskohercegovačkog ijekavskog standarda u kolektivnom izrazu, proširivanju prostora za slobodan izbor jezičkih izražajnih sredstava i za poštivanje standardnojezičkih izraza drugih sociokulturnih sredina na našem jezičkom području.

Paralelno s tim, kao rezultat brojnih skupova, seminara i sastanaka koji su posvećeni ovoj problematici u aktivima novinara, redakcijama listova, izdavačkih kuća, Radija i Televizije, razvijene su raznovrsne aktivnosti u njegovanju i razvijanju jezičke kulture, intenzivirani su razgovori o aktuelnim problemima ostvarivanja književnojezičke politike i pokrenute nove rubrike i emisije o jeziku. Sve je to doprinijelo buđenju većeg interesovanja i stvaranju povoljnijih uslova za stalno kultivisanje jezičkog izraza u nas.

2. Učesnici Savjetovanja konstatuju da su stvoreni potrebni preduslovi za još intenzivniji naučnoistraživački rad na osvjetljavanju jezičkog izraza u našoj republici i da je neophodno ostvariti veću saradnju svih informativnih i izdavačkih kuća, stručnih i naučnih, a posebno lingvističkih, organizacija i institucija na razvijanju i osmišljavanju njegovih teorijskih aspekata i podsticanju daljih aktivnosti na dogradnji principa književnojezičke politike te unapređivanju jezičkog izraza u sredstvima informisanja i izdavačkoj djelatnosti.

Ostvarivanje književnojezičke politike i primjena rezultata naučnoistraživačkog rada, njegovanje i unapređivanje kulture govora sastavni su dio uredničke politike redakcija i njihove ukupne odgovornosti za dalju afirmaciju društvene uloge štampe, radija, televizije i izdavačke djelatnosti.

Sredstva informisanja i izdavačke kuće podstićaće naučnoistraživački rad i koristiti se njegovim rezultatima. U tom pravcu, nužno je stvarati još povoljnije materijalne i kadrovske uslove za uspješniji naučnoistraživački rad u oblasti

jezika kako bi se brže dobili odgovori na aktuelna pitanja jezika i njegove primjene u praksi.

Zbog toga je neophodno da se kontinuirano prati i analizira konkretna primjena verifikovanih rješenja i da se u saradnji s Institutom za jezik i književnost, stručnim i lingvističkim organizacijama i institucijama po potrebi organizuju razgovori, seminari i savjetovanja o najaktuelnijim temama iz ove problematike.

3. Učesnici Savjetovanja naročito ističu potrebu sistematskog stručno-lingvističkog usavršavanja lektora i jezičkog obrazovanja novinara u svim sredstvima javnog informisanja i urednika u izdavačkoj djelatnosti.

Posebnu odgovornost u ovom poslu imaju Filozofski fakultet u Sarajevu, pedagoške akademije u Bosni i Hercegovini, Katedra za žurnalistiku fakulteta političkih nauka u Sarajevu, Institut za jezik i književnost i ostale organizacije i ustanove koje mogu da utiču na profiliranje stručnih kadrova u oblasti jezika.

4. Učesnici Savjetovanja preporučuju Institutu za jezik i književnost da u saradnji sa ostalim organizatorima i zainteresiranim organizacijama objavi materijale sa ovog savjetovanja u posebnoj publikaciji.

Banja Vrućica, 31. maja 1977. godine.

Učesnici Savjetovanja

Ocjene i stavovi Teslićkog savjetovanja 1977: OCJENE I STAVOVI SAVJETOVANJA O JEZIKU U SREDSTVIMA INFORMISANJA I IZDAVAČKOJ DJELATNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI. – In: *Jezik u sredstvima informisanja i izdavačkoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini*. – Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Posebna izdanja, 3. – S. 173–175.

Митар Пешикан
[1927–1996]

Наш књижевни језик након сто година послје Вука
[1970]

Јединство српскохрватског језика и лингвистичка наука

О степену јединства одређеног језичког подручја може се судити на основу двојаким мјерила: с обзиром на дијалекатску базу и с обзиром на стандардни језик, уобичајени језик друштвене комуникације.

Сваки српскохрватски лингвиста з н а да се главне дијалекатске границе на српскохрватској језичкој територији ни у најминималнијој мјери не поклапају с националним или републичким границама, да нема ниједне општесрпске дијалекатске појаве која не би захватала и знатне хрватске говоре – нити обрнуто, да би се на основу дијалекатске ситуације српскохрватска језичка област морала подијелити на неколико дијелова прије него би дошло на ред раздвајање нпр. српских и хрватских херцеговачких говора.

Ни са гледишта данашњег стања књижевног језика није научно спорно да је количина разлика у односу на степен подударанја управо незнатна. Ако би један дијалектолог негдје на терену наишао на говоре који се не би разликовали више него што се разликује говор београдског, загребачког, сарајевског и титовградског бољег спикера – не би се ни тренутак колебао да све те говоре прогласи не само једним језиком, него и једним дијалектом, са доста слабо издиференцираним подврстама.

Лингвисте (у тренуцима кад су првенствено лингвисти) не треба увјеравати ни у равноправност појединих језичких појава. Једно од првих знања из лингвистичке методологије јест да језичке појаве не треба валоризовати и ранговати, да нема вреднијих и мање вриједних не само језика него ни дијалеката; за лингвистику су равноправне лингвистичке појаве не само *секира* и *сјекира*, него и *сикира*, *ш'екира*.

Лингвистика је, међутим, свјесна и тога да се књижевни језици могу усмјеравати и развијати и доста независно од дијалекатске базе, или с друге стране у претјераном наслањању на уске дијалекатске типове. Дијалекатска разноликост (карактеристична за све иоле веће језике) омогућава некакво уобличавање и таворење практично неограниченог броја офици-

јелних језика – ако се то жели, ако се дијалекатска неуједначеност жели употријебити или злоупотријебити у те сврхе.

Према томе, основно је питање шта желимо. Одрицање од особености властитог дијалекатског или регионалног типа представља, свакако, напор у смислу учења и савладавања у дјетињству створених језичких навика (посебно емоционалне везаности за матерњи говор) – а компензација је за тај напор приступница у већу културну цјелину, културна интеграција, отварање ширег простора и ширих могућности. По правилу се тај напор многоструко исплати ако су у питању слични говорни типови, гдје овладавање јединственим језичким системом не изискује сувише обимно учење; могуће су, међутим, различите одлуке у погледу ширине простора који ће се обухватити језичком интеграцијом. Те одлуке не доноси лингвистика, него доминантне снаге одређеног друштва, јер је конституисање једног стандардног језика и одређивање његове области прије свега политичка акција, историјско збивање. Лингвисти су у томе оперативни дио, они могу припремати и реализовати акцију, подстицати је или кочити; лингвисти су у томе приближно оно што је у доношењу закона правна служба – али они нијесу законодавно тијело.

Став лингвиста према јединству нашег језика

У ове дане исувише су добро познати случајеви кад су се неки лингвисти нашли на оној страни која је тежила кидању језичког јединства српско-хрватске области. Али не генерализујмо и не заборављамо да је – историјски посматрано – наша лингвистика предњачила у тежњи језичком и културном зближавању и интеграцији.

Лингвисти су били судионици првих покушаја успостављања језичког јединства Срба и Хрвата, укључујући и покушаје да се наш језик назове једним и једноструким именом (*словински језик*, *илирски језик*). Били су учесници оног револуционарног заокрета крунисаног БЕЧКИМ ДОГОВОРОМ – кад је избором новоштокавског дијалекта, обнављањем гласа *х* и др. створен заједнички српскохрватски књижевни језик. Били су активни учесници НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА, кад је поново потврђено да је „народни језик Срба, Хрвата и Црногораца“ један језик (напоменимо ипак да овом формулом није изричито обухваћен милион наших суграђана који се не идентификују ни као Срби, ни као Хрвати, ни као Црногорци – мада је јасно да се и они подразумевају), да су оба писма и оба изговора равноправни (и да им ту равноправност треба и практично обезбиједити), да за заједнички језик треба заједничка терминологија. Израдили су на основу тога договора заједнички правопис.

Лингвистика и разлике у нашем стандардном језику

Са лингвистичког гледишта нити је потребно затварати очи пред постојећим разликама, нити их прецјењивати. Дублети су не само *хљеб* – *крух*, *азоџ* – *душик*, него и *ваџра* – *оџањ*, *виџао* – *моџовило*, *ваџраљ* – *жарач* – *ожеџ* итд.; *хирурџија* – *кирурџија* није начелно друго него *џаламбас* – *даламбас*, *ђечерма* – *јечерма*; разлика у нарјечју своди се на једну стару дифтонгизацију (сличну бачванском *буоџ*, *шиесџ* итд.). За лингвистику није никаква тајна да су различити облици у неједнаком складу с општим језичким системима; међу њима и неки регионални дублети; нпр. облици као *барбарин* и *кедар* у складу су с генералним правилом о уобличавању ријечи грчког поријекла, а *варварин* и *цедар* одступају од тога правила (извињавам се због нужног равнотежног помињања примјера) – што никако не доводи у питање њихову нормативну равноправност.

Тако то стоји лингвистички, али има једна крупна разлика: *ваџраљ* – *жарач* или *виџао* – *моџовило* нијесу оптерећени емоционалним набојем, а *хемију* и *кирурџију* претварамо у амблем, значку, легитимацију. Али то већ није лингвистичка карактеристика тих ријечи и та оптерећења нијесу лингвистика. Из перспективе лингвистике стојимо отприлике на овоме:

– Наше друштво у цјелини мора дати одговор на основно питање: републичка и национална изолација или културна и језичка узајамност и јединство (уз то и: у којој мјери узајамност и јединство). Умјесто изолација ја бих рекао и изолационизам, прокрустовско угоњење наше културе и језика у тјескобне парцелице, али ће можда бити других који у томе подвајању неће видјети парцеле него бастione легитимне одбране националне индивидуалности.

– Ако се остане при ономе на чему смо били досад, тј. при важности НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА и заједничког правописа – биће и даље доста лингвиста, као што их је и досад било, који ће настојати да се развија толерантан однос према регионалним особеностима књижевног језика и ствара привикнутост на њих, да се не стављају вјештачке препреке ширењу добре књиге – без обзира на алфабет, нарјечје, терминологију и др., који ће у спонтаном продирању неке особине с једног терена на други видјети једну у суштини веома позитивну појаву; треба се надати да то вриједи и за језичке практичаре (лекторе и др.) који уобличавају текстове намијењене јавности. Истина је да регионална неуједначеност причињава и извјесне практичке тешкоће, али ако би се језичке појаве ослободиле емоционалних оптерећења и свеле на чисто лингвистички колосијек – изненадили бисмо се колико је ту стварни проблем незнатан и другоразредан.

– Ако би наше друштво једнога дана дошло до стварне ријешености да се наш књижевни језик потпуно уједначи, да не остане за просјечног читаоца примјетних регионалних разлика у правопису, терминологији и сл. –

лако ће обезбиједити стручну лингвистичку помоћ у том послу. Једна радна (прије него дипломатско-репрезентативна) екипа лингвиста могла би за низ избора понудити и лингвистичка мјерила, како се уједначавањем не би језички системи удаљавали од оптималног стања него чак у којечему и побољшали своју структуру. Ово је данас чисто теоријска претпоставка, а помињем је јер желим да кажем да ни овакво рјешење није л и н г в и с - т и ч к и немогућно, да му не стоји на путу ниједна лингвистичка законитост, другим ријечима – да одлука о овоме није у власти лингвистике.

– Ако пак (надајмо се да неће) превагне тежња ка затварању, карантинирању, изолацији и страх од узајамности – свеједно да ли ће се то крстити посебним језиком или како друкчије, или се неће никако називати него само спроводити – лингвистичке установе тешко ће моћи спријечити такве токове, али ће бити дужне да спасавају своје стручне програме, а поврх свега да пазе да се у научну методологију и оријентацију стручних програма не увлаче ванстручни критеријуми.

С једним, међутим, треба бити начисто: алергични пуританизам и страх да нека језичка појава не дође са другог терена и „наруши чистоту“ ужих селекција (звале се оне *језиком*, *варијаншом*, *обичајем*, *стил*ом или било како) – неспојив је с културном и језичком узајамношћу и отвореношћу.

*

Даље је следио текст у којем сам говорио о спонтаној тежњи језика ка уједначавању и о томе колико се вештачка интервенција може супротставити овом процесу. Нисам, међутим, довољно указао на опасности такве интервенције у погледу судбине нашег језичког јединства, и биће реалније оно што сам о томе рекао у једном предавању на Коларчевом универзитету и написао у ДЕЛУ за јануар 1969, стр. 13. и 16.

У условима слободног и нормалног друштвеног саобраћаја време ради за јединство језика; кад не би било упорног постављања језичких баријера, поларизовани дублети брзо би преврели: неки би се претворили у диференциране парове чије се значење допуњава, неки би просто коегзистирали без емоционалног набоја (као што споређују *кої* и *којей*, *вечан* и *вечий*, *їлуй* и *їлуйав* итд.), понеки би облик просто отишао у други план и поделио судбину многобројних појава у историји језика.

Невоља је, према томе, у вештачким спутавањима природног и слободног развика језика. Цела војска људи којима положај даје могућност да интервенишу у туђем тексту обилато искоришћава ту могућност; а веома многи од њих – скучени и оптерећени различитим предрасудама, застрањенима, заблудама, нелингвистичким мерилима и тежњама, најзад просто недовољном стручношћу и незнањем – у ствари злоупотребљавају ту могућност. Њихова моћ је, срећом, ограничена, ветрењаче ће се и даље окретати, језичке чистке ће се неминовно сукобити са отпорима у сопственој

средини, са рационалним и практичним смислом и просто здравим разумом људи који раде свој посао; али ипак долазимо у апсурдну ситуацију да би за нашу културу, за регулисање наше језичке ситуације и унапређење језичке културе, најзад напосто за „мир у кућу“ — било боље кад би лингвисти и нарочито практични језички посленици били мање активни, него да раде ово што раде; кад би се ограничили на чисто стручну обраду лингвистичких питања и минимално одржавање основне правописне, гласовне и граматичке правилности. Жалосно је што је то тако, јер би се смишљеном, конструктивном и квалификованом акцијом много шта могло рационализовати, унапредити, подићи на виши ниво.

Треба, међутим, имати на уму и то да изгледи одржавања заједничке норме и заједничког језичког инструмента доста зависе од опште оријентације практичне језичке политике у Хрватској, наравно и у Србији и другде. Ако се не очува јасна и одлучна штокавска оријентација, ако се не буде схватило да су ипак веома ограничене могућности интеграције новоштокавских и нпр. кајкавских језичких система, ако нам спој штокавски + чакавски + кајкавски буде личио на амалгам а новоштокавски хрватски + новоштокавски нехрватски на кентаура, ако се допусти да се оде у некакав неопуризам, ако у моћним средствима информација и масовној књижи већу вероватноћу употребе и неку врсту већег „друштвеног угледа“ буде имао облик који диференцира него његов еквивалент који је заједнички, ако читаве службе лектора, својеврсних конзерватора, лифераната термилошких кованица итд. буду бделе да се случајно нешто не прелије преко републичке и националне границе — онда ће се тиме поткопати и саме објективне основе заједничког језика.

Варијанте и различите реализације нашег стандардног језика

О тзв. варијантама у нашем језику писао сам први пут у ОДЈКУ од 1. I 1968. (сем што сам заједно са др А. Пецом у ИНФОРМАТОРУ О САВРЕМЕНОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ једним упоређењем показивао да лингвистичко-функционална оцјена не даје начелну генералну предност ниједној страни специфичних двојстава у нашем књижевном језику). Касније сам се у више наврата враћао на ту тему (СТВАРАЊЕ 4, 1968, 358; ДЕЛО 1, 1969, 7; ПОБЈЕДА 30. I 1969; КЊИЖЕВНЕ НОВИНЕ 11. V 1969; чачански ГРАДАЦ за мај 1969. и др.); пратећи дискусију која се о тим питањима водила, у тим текстовима сам понешто допуњавао, па и поправљао првобитне формулације. Овдје објављујем слободније комбиноване изводе из тих текстова.

Лингвистичка је чињеница да наш књижевни језик има у низ елемената различите реализације нпр. у београдској и загребачкој штампи и уопште у тим културним центрима. Језичка је чињеница такође да је за

наш језик, поред двојства писма и нарјечја, карактеристична и још једна својеврсна поларизација изражајних средстава (заснована дијелом на разликама у дијалекатској бази а знатно више на различитим историјским путевима културног развоја), која се огледа у таквим појавама као што су *йисаѿи ђу* – *йисађу*, *хлор* – *клор*, *азоѿи* – *душик*, *чеѿѿверо* – *чеѿѿворо* итд.; широко је прихваћено да се та поларизација означава термином *в а р и - ј а н т е*. Суштина спора, међутим, није у признавању те чињенице, која је на одређен начин уважавана и у ставовима пок. проф. А. Белића и многих других, док је око термина било спорења и разилажења.

Према томе, варијанте су (поред тога што се тако називају и двојаке, дублетне или пак вишеструке могућности у конкретним језичким појавама и елементима) – лингвистички термин за лингвистичку појаву, за помену-ту (углавном лексичку) специфичну поларизацију у нашем језику, за два пола или екстрема те поларизације, за двије стране нашег књижевнојезичког дублетизма, за два комплекса, збира, констелације специфичних изражајних средстава. У извјесном примијењеном значењу варијантама се називају и одговарајуће комплексне реализације књижевног језика за које је карактеристична досљеднија концентрација једног типа тих поларизованих средстава.

Али ту већ долазимо до суштине спора. За једне учеснике у овим дискусијама (такав је и мој став) варијанте су слободне констелације језичких средстава у нормативно признатим оквирима, које резултирају из језичких навика одређене књижевне средине – а не затворени системи, одвојени језички организми, с посебном нормом и верижним везивањем једних особности за друге; по другима – варијантама треба признати правни, политички и друштвени статус посебних језика, јер су оне за нас оно што су за Македонце и Словенце њихови језици.

Мозаик наших језичких израза и релативност разлике међу њима

У значењу о коме смо на почетку говорили оправдано је разликовати *д в и ј е* варијанте у нашем стандардном језику. Међутим, кад је ријеч о конкретним, комплексним језичким реализацијама, слика је далеко сложенија.

Селекцијом, укрштањем, коегзистенцијом или прожимањем тих појава створио се својеврсни ланац или тачније мозаик језичких реализација на српскохрватској језичкој територији. Те реализације нијесу посебно снимане и обрађиване, али би се регионалне карактеристике наше књижевнојезичке праксе могле отприлике овако одредити:

– Србија: за институционалну праксу карактеристична је екавица, источна варијантна обиљежја и претежна употреба ћирилице; у општој културној пракси интензивно се употребљава и латиница;

– Црна Гора: ијекавица (уз неке посебне ликове: *нијесам*, па и *сјегјети* и сл.), а у погледу писма и варијаната стање је мање-више као и у Србији (са неколике, већином слабо уочљиве разлике зависне од дијалекатске базе);

– Хрватска: за институционалну праксу карактеристична је ијекавица, латиница и облици западне варијанте;

– Босна и Херцеговина: за институционалну праксу карактеристична је ијекавица и латиница, а у погледу варијантних обиљежја преовлађују источне црте за појаве културолошког поријекла, док су за појаве зависне од дијалекатске базе карактеристичне западније штокавске особине (суфикс **-еро**, тип *Иво* – *Иве*, неке акценатске и лексичке појаве), што значи да је графика углавном као на западу, нарјечје као на југу и западу, а варијантни облици већином као на истоку (изузимајући црте зависне од дијалекатске базе); за општу културну праксу карактеристично је веће прожимање једних и других елемената, више напоредности једног и другог, већи степен привикнутости на једне и друге појаве, мање „чистунства“ и искључивости;

– и у појединим посебним срединама или регијама запажају се извјесна одступања од језичког израза какав преовлађује у датој републици, углавном у зависности од националног састава (лична лектира поосјечног грађанина зависи по правилу или бар веома често и од националне припадности, што неминовно оставља трага и на језичке навике); тако се у сјеверозападној Војводини запажа интензивнија употреба латинице, па и специфичне западне лексике – него иначе у Војводини и уопште Србији (нијесам пратио колико сличних појава има у осталим републикама).

Именовање варијаната и њихов однос према нарјечју

Варијанте никако нијесу исто што и *нарјечја*, *екавски* и *ијекавски* *изговор*, *екавица* и *ијекавица*. Кад би биле исто, онда нам поред тих уходаних термина не би требао и још један, тј. *варијанше*. Према томе је потпуно неприхватљив и нетачан термин *ијекавска варијанша*, *екавска варијанша* (поготово је незгодно кад се напоредо са *ијекавска* каже и *хрватска*, а напоредо са *екавска* – и *српска*).

Лингвисти у Србији и неки други употребљавају термин *источна варијанша*, подразумијевајући да она има своју екавску и ијекавску реализацију, или *западна варијанша*, која данас фактички има само ијекавску реализацију, а у историји хрватске културе и екавску (својевремено су екавски писали М. Крлежа, А. Цесарец и др.). Ове термине употребљавам и ја.

Неки лингвисти умјесто *источна* кажу *српска варијанша*, а умјесто *западна* – *хрватска*. То није неосновано ако се тиме хоће рећи да су основна варијантна обиљежја настала развојем језика у традиционалној српској

односно хрватској културној области, али је неосновано ако се под *срјска варијанџа* подразумева само актуелна србијанска (екавска) реализација нашег књижевног језика.

Од тих једноструких назива много је горе именовање сложеницом, тј. разбијање јединственог значења сложенице *хрвајскосрјски*, *срјскохрвајски*, јер тим наш језик у цјелини остаје без имена. Одскора чак и неки лингвисти не изbjегавају такво именовање, иако би бар они могли знати да нам је име језика потребно, ма шта се догодило с књижевном нормом.

У сваком случају, увођењем термина варијанта ни у чему се не помјера разликовање нарјечја и њихов статус. Иако те двије поларизације нијесу међусобно независне, оне се исто тако и не поклапају; као што говоримо о екавској и ијекавској реализацији источне варијанте, тако бисмо у начелу могли говорити о источној и западној реализацији ијекавског нарјечја (у културноисторијском смислу и екавског), али је то практички мање погодно. И у још једном смислу има неке симетрије између појмова варијанте и нарјечја: и један и други термин употребљавају се и за збирове одговарајућих особености и за комплексне језичке реализације одговарајућег типа.

Фреквенција разлика између разних језичких реализација у великој мјери зависи од врсте текста, а значај разлика од степена образовања (да оставимо по страни емоционални моменат) – нпр.:

– за једва описмењеног човјека (којих код нас, на жалост, није занемарљиво мало) од свега је важније писмо: оно што је написано другим писмом много више се осјећа као туђе него све особености правописа, терминологије и др.;

– у приватном животу или у дјечјој литератури добија велику фреквенцију разлика у облику и промјени хипокористика, која се практично не запажа у стручним и информативним текстовима;

– у поезији – с обзиром на практично одсуство туђих имена и стручних термина и велики значај броја слогова и уопште музичке стране говора, такође с обзиром на то да се због потреба стиха и изразитости често посеже за ријечима из „друге варијанте“ – најзначајнија је разлика у нарјечју (један примјер: „*Одискона о древни дубе, шћо два ѿи свијетѿа ѿокри ѿрана, ѿдје Јадран-вали жало љубе до Тихоѿ шћмо океана. И ѿреко силних ријека шћристѿа и шћисућ ѿора и ѿланина – свуд истѿо ѿнијездо, ѿшћица истѿа и род и ријеч маѿшерина*“ – ијекавизам је очигледно битна карактеристика ових стихова, а све су друге разлике у смислу варијаната практично одсутне);

– у хемијском, зоолошком или математичком уџбенику више од свега пашће у очи различита терминологија;

– у новинској међународној рубрици најупадљивија је разлика у писању страних имена.

Једном ријечју, оцјене о међусобној сличности или разлици појединих изражајних типова доста су условне и у великој мјери зависе од тога према којим смо разликама више а према којима мање савладали негативни емоционални однос.

Различите могућности културне и језичке политике

Са изузетком регулисања језичке праксе у савезним службама, сва питања односа према књижевнојезичкој норми и пракси рјешавају се у оквиру република. Шире, међурепубличко регулисање искључиво је ствар договора и добровољности.

Црна Гора, на примјер, има правне могућности да потпуно одвоји своју језичку норму, као и да свој официјелни језик измијени по свом нахођењу, рецимо да га до крајње консеквенције прилагоди својој дијалекатској ситуацији. То би, с обзиром на појаве које преовлађују у црногорским говорима, значило не само *добријех* умјесто *добрих*, *речник* умјесто *рјечник*, *дјелови* умјесто *дијелови* и сл., него би могло значити: да се у гласовни систем уведу гласови **ш'** и **ж'** (*ш'екира*, *иж'еген*), а можда и **дз** (*брондзин*); да се укине разлика између акузатива и локатива одн. инструментала уз неке предлоге; да се канонизирају облици као *ћерање*, *међед*, *ш'едок*, *ћешање*, *чишаи*, *будућнос*, футур *доћу*, презент *вићу* итд.; ако би се жељела стручној терминологији дати „своја“, локална боја, могле би се рецимо *Canidae* назвати *бидзинима*, злосрећни *Охугениит киш'еликом* или *оћником* – и тако у *суновраи* (да позајмим израз којим је један наш културни радник замијенио и тако даље).

Друга је алтернатива придржавати се у г л а в н о м заједничке норме, пробијајући је само понегдје (нпр. *речник*, *дјелови*) – а то значи избјегавајући колизије с језичким навикама и за љубав тога наносећи себи сношљиву, умјерену штету (другима још умјеренију).

Трећа је алтернатива са своје стране ништа не учинити што би отежавало културну и језичку узајамност и јединство, него и даље спремно прихватити сваки корак којим се то јединство олакшава и унапређује, макар и по цијену извјесног „декомодирања“ у језичким навикама.

И пред другим републикама алтернативе су исте, мада са битно различитим ризицима и посљедицама; усталом, Србија и Хрватска готово су исцрпиле могућности уношења општерепубличких дијалекатских појава у стандардни језик (нашло би се ипак још понешто, нпр. у Србији би се могло потискивати **х**, у Хрватској можда разлика између **ч** и **ћ** итд.).

Али и у оквиру начелног остајања при заједничкој норми пред нашом културом стоје битно различите могућности, нарочито у области стручне терминологије. Наиме, могу се не само по републикама него и у свакој високој школи или научном институту импровизовати нови термини без

вођења рачуна колико је такав термин погодан да га и други прихвате (чак и без настојања да га други прихвате); с друге стране, могу се сређивати термилошки системи и превазилазити многострукоост и неодређеност термина – нпр. увести неки ред у термине *љускавци* – *љускаши* – *љускари* за појмове *Pholidota* (сисари), *Sauamata* (гмизавци), *Ostracoda* (ситни ракови), *Crustacea* (ракови уопште).

Форсирање поларизације и мјешовите средине

Чињеница да је у Србији и Хрватској најинтензивнија издавачка дјелатност (а издања су углавном у екстремним варијантама) као и да се двоструко објављују исти радови (опет у екстремним варијантама) иде на руку појачавању поларизације. Читалац, разумије се, не набавља обје верзије да би се њима паралелно служио, него се одлучује за једну, и тим своје језичке навике усмјерава у једном правцу. То негдје значи учвршћивање регионалних селекција, њихово претварање у верижни систем, а у мјешовитим срединама има и сложеније реперкусије. Запажа се исто тако да поједина врло утицајна средства масовне комуникације заузимају јасно одређен став у погледу избора изражајних средстава у својој пракси.

Намеће се питање колико такве појаве одговарају потребама и жељама нашег друштва, појединих његових дијелова. Чини ми се да бисмо и у овој најделикатнијој области нашег рада на језичкој култури најприје некако могли кренути с мртве тачке преносећи акценат на фактографију, на утврђивање података, јер ми ту у ствари импровизујемо, домишљамо се и нагађамо, имамо на располагању само фрагментарне податке и некакво лично искуство, а правог систематичног информативног апарата немамо.

Ако не можемо обрађивати споразумну, селективну стручну терминологију, зашто не бисмо могли правити неке документационе приручнике, који би просто регистровали чињенице, нпр. термилошку праксу наших високих и виших школа – и то, наравно, без гломазних организација и репрезентативних тијела, у чисто радним екипама. Или, још одређеније у вези с нашом језичком поларизацијом, могле би се прикупљати двије врсте података:

– прво, стање у текстовима – шта остаје у границама појединих средина, које поларизоване појаве прекорачују границе својих основних зона, у којој мјери, у којим околностима;

– друго, нека врста лингвистичког Галупа – ако није неозбиљно тако рећи, тј. снимање језичког осјећања и језичког опредјељења различитих репрезентативних анкетних тијела (при томе би вјероватно језичке навике средине поузданије показало анкетно тијело састављено од студената него од еминентних личности науке, умјетности и уопште културе).

Таквој анкети морало би се приступити са свом професионалном филолошком одговорношћу, иначе ће резултат бити дезинформација, а такво испитивање имало би употребне вриједности само ако се подацима потпуно може вјеровати. Ако би се показало нпр. да су се младе (или и не само младе) генерације рецимо у Србији доиста определијиле за напуштање ћирилице – онда бисмо могли, ако ништа друго, престати са ламентацијама и поздравити графичку праксу нпр. београдског телевизијског студија (која доста доприноси таквом развоју, јер су за много дјеце натписи на телевизијском екрану први интензивни контакт с писмом); ако би се показало супротно, можда би то некога подстакло да понешто модификује досадашњу праксу и да избјегне искључивост. Ово је само специфичан примјер, а подаци анкете били би од знатне помоћи прије свега филолозима.

Овим желим да укажем на још једну могућност: ако би се у наша два највећа културна центра отишло у некакве вјештачке језичке реформе, то не обавезује остале да се поведу за тим. Грубо илустровано: ако би се у националном усхићењу у једном центру граматички уџбеник назвао *словница* а у другом *јисменица* – то не значи да га нпр. у Босни треба назвати *словница* односно *јисменица*; у Босни то јест и треба да остане *грамаџика* све док то одговара језичким навикама, аутентичном културном обичају – не само ако би оба највећа центра одступила од тога термина него и ако би одступио само један од њих. У ствари, за таквим експериментима није обавезан да иде нико, тј. ни сународник ни републички суграђанин таквог језичког археолога или аниматора језичких фосила – а камо ли једна република развијене културе.

Аутентични подаци о стварној језичкој ситуацији помогли би нам да разликујемо основане ставове од ускогрудих претјеривања и сузили би простор за произвољне манипулације.

[...]

Шта да каже наставник ђацима о варијантним разликама

Изузетна важност права грађана да се слободно служе својим језиком и његовим изражајним средствима обавезује нас да се у својој професионалној делатности неуморно супротстављамо свим облицима језичке принуде, све док постоји опасност да ње било где има, поготово док се и у јавним написима срећу ставови који се лако могу извргнути у неки облик национално обојеног језичког притиска. Зато није на одмет да поновим апел који сам објавио у КЊИЖЕВНИМ НОВИНАМА од 15. II 1969.

У овим питањима није невоља ако се споре лингвисти и медицинари, или лингвисти и лингвисти – јер једни другима практично не могу ништа натурати. Постоје, међутим, људи који имају такву могућност, а то су људи

с црвеном оловком: језички редактори и наставници за катедром. Упутимо, дакле, и њима један апел.

Довољно је да наставник каже једноставне ствари, за које му не треба велика стручност. А опет верујем да их није лако изрећи у срединама где завладају страсти и загриженост, да је наставнику потребна морална храброст када казује ђацима неколике једноставне истине:

– У ствари је недопустиво да наставник или било ко у практичној културној делатности оцењује варијантне разлике, да за *ољедало* и *зрцало*, *влак* и *воз*, *уљик* и *уљеник*, екавицу и ијекавицу, латиницу и ћирилицу итд. каже да је једно од другог боље, правилније, успелије, савршеније, елегантније и сл. Може се, истина, говорити и о различитом степену усклађености с језичким системима ове или оне појаве, али то нема значаја за норму и општу наобразбу, то су стручне финесе, то је веома условно, као кад бисмо судили је ли савршеније слово **с** или **р**, је ли правилније *шећи* или *трисћи* итд. Сасвим је мало људи који о томе могу и хоће судити и квалификовано и непристрасно, а у сваком случају наше високо школство не оспособљава школске наставнике да могу објективно вршити такву анализу.

– Ако неко некоме оспорава п р а в о на слободан избор, право да каже *зрцало* или *ољедало*, да тој речи дода екавски или ијекавски атрибут, да је напише ћирилицом или латиницом – то треба одлучно одбити, јер другоме негира право које сам има, јер не поштује оно што каже Устав. Ако пак дође до таквог оспоравања, не би се смело преко њега прелазити ћутке: то је довољно важна ствар да се ако треба ангажује наставнички колектив, или друштвена организација, или уопште онај ко може спречити такве злоупотребе.

– Свако треба да буде свестан тога права, али не треба да витла њим као барјаком; само толерантан човек, пажљив према другима, има право да очекује да ће му се тако и узвратити. Статут радне организације треба да буде написан онако како одговара језичком осећању већине, а не личном директоровом. Не треба учитељ да испробава своје грађанско право на слободан избор азбуке пишући на табли пред ђацима првих разреда основне школе или пред полуписменима. Границе књижевне екавице и ијекавице мање-више су се стабилизовале, и вероватно ће такве ући у XXI век (ако оптимистички гледамо на будућност наше цивилизације), и нема у томе зла; негативно је, дакле, ако неко покушава да то вештачки измени – али га то не лишава права да се у личном говору и текстовима које пише служи наречјем које одговара његовом језичком осећању.

– Наставник као просветитељ треба да предочи ђацима да ће себе у првом реду оштетити онај који свој културни интерес сведе на одређену парцелу, који себе осуди да не може осетити лепоту онога што се напише

другом азбуком, другим наречјем, којему буде важније одбија ли се *зрака од зрцала* или *зрак од ољегала* него колико је успешно описана та појава.

– Нико, наравно, није обавезан да активно употребљава једну и другу азбуку (осим у оквиру школске обуке), наречје и остале двострукости. Треба, међутим, сваки културан човек да настоји да што боље упозна једно и друго, како му се нпр. не би догодило да сматра погрешним или некњижевним кад код других запази дублетну могућност на коју није навикао.

– Наставник је дужан да створи толерантну атмосферу, у којој може ђаке мирно информисати о особинама књижевног израза код њихових сународника и суграђана широм наше језичке територије, у којој му се они могу слободно обраћати (посебно ако нису исте националности које и он) и тражити од њега помоћ ако желе и активније да се упознају са особеностима језика у овој или оној средини. Треба да им укаже на опасност да се огреше о правила добре писмености, нпр. ако би у истом тексту мешали наречје или писали час *џисаћу* час *џисаџи* ћу – али и да им укаже на веома широке могућности комбиновања елемената разних варијаната, разних особина нашег стандардног језика у појединим књижевним срединама.

[...]

Н а ч е м у с м о ?

Није реално очекивати никакве спектакуларне промјене нашег језичког израза у непосредној будућности, јер су језичке навике упорне, тврдокорне, а језичке прилике не могу се измијенити преконоћ – жељом, пароллом, декларацијом, чак ни декретом. Према томе је битно питање куда иде наш дугорочни развој, шта можемо очекивати односно шта нас очекује у погледу даљег развоја нашег језика, какву ће језичку ситуацију наше столице завјештати почетку наредног миленијума.

На ово питање може се одговорити само условно: зависи – поред осталог – од тога шта ћемо поставити за циљ и којих ћемо се мјерила држати.

Можемо поставити отприлике овакво начело: Имамо више националних јединица, а свака има што-шта специфично у властитом културном наслеђу, према томе и у језичком изразу. Национална је дужност његовати, чувати, одржавати те специфичности; а ако су силом историјских околности потиснуте, дужни смо да их оживљавамо, рехабилитујемо, обнављамо. Уосталом, не само да обнављамо него и да их даље развијамо: зашто да увозимо елементе даљег развоја језичког израза из других националних средина, зашто да н а ш и , национални културни радници у потпуној аутономији не развијају језичка средства (терминологију и др.), чиме ће се гарантовати континуитет духа језичког израза, његов аутентични народни карактер? Без тога ће слабити национална индивидуалност, тонућемо у безличну унификацију, у имперсоналитет.

Али да би се то постигло, нужни су одговарајући механизми: неће се специфични национални израз чврсто усадити у језичко осјећање нових покољења ако језик школске наставе не његује те специфичности и ако уџбеници нијесу тако написани, тј. од националних аутора или уз интервенцију националних редактора, а и иначе ће кородирати специфично национално језичко осјећање ако лична лектира грађанина и емисије радија и телевизије које слуша не буду у највећем дијелу у специфичном националном изразу. Без тога је неминован извјестан степен језичке унификације, сви ће трпјети ваннационалне језичке утицаје, а нарочито ће неразвијенији, сиромашнији, малобројнији бити изложени језичком утицају јачих средина.

Ако се нађу довољно ефикасни механизми који би дјеловали у складу с изложеним начелом, то би значило:

– специфични србијански језички израз, који већ постоји, али би се на темељу дореформског (до побједе Вукове реформе) културног наслеђа и дијалекатске ситуације могао учинити још специфичнијим;

(Зашто је тако генерално напуштена старија традиција, зашто се не би обнављало и оживљавало што-шта из ње? Зашто смо осиромашили језичка средства напуштањем партиципске системе, коју је славеносрпски чувао? Зашто стандард упорно наслана на западну ивицу србијанских говора и на вансрбијанску дијалекатску базу?)

– специфични хрватски израз, који већ постоји, али је много осебујности изгубио вјештачком интервенцијом вуковаца, и могао би се знатно даље развити ојачавањем наслона на богато културно наслеђе, већим прожимањем штокавско-чакавско-кајкавских ризница, њиховим развијањем у својеврсни амалгам, коине;

(Зашто да хрватски књижевни израз буде затворен својој богатој кајкавској и чакавској традицији? Зашто да се из хрватског језика елиминишу читава столећа повијесног развоја? Зашто одбацивати данашњи градски опходни говор Загребa и других градова?)

– специфични муслимански израз;

(Нијесмо ли превише алергични на тзв. турцизме, у ствари најчешће оријентализме, арабизме, својеврсне интернационализме свијета исламске културе, којој су вриједан допринос давали и наши људи? Ако друге националне средине имају разлога за такав однос, зашто да се наша муслиманска култура женира те традиције, зашто да она не остави интензивнијег трага у језичком изразу, ако већ широко отварамо врата грцизмима, латинизмима итд.? Зашто да наш језички израз чува тако примјетно трагове варошке културе Војводине, Славоније или приморја, а не и културне традиције босанско-херцеговачких вароши?)

– специфични црногорски израз.

(Зашто увозити језичке црте из других дијалеката, а устручавати се сопствене дијалекатске ситуације? Зашто особине књижевног језика Петра I, Његоша,

Љубише третирати као архаизме и провинцијализме? Зашто *нових*, *новим* а не *новијех*, *новијема*? Зашто *читати*, *радити* а не *читати*, *радити*? Зашто *некакав*, *велики*, *челик*, *окривљивати* а не *нечесов*, *већи*, *надо*, *кривити* – како налазимо у Горском вијенцу: *али јеку нечесову чујем, веља їрушка у їрло заїагне, їесницом се нада не растїеже, већ Турчина ни за шїо не криви*?)

И, наравно, свим тим специфичним изразима треба осигурати потпуну равноправност, и то не само једнака формална права, него и једнако присуство, једнако досљедно његовање. А то значи: у четири верзије не само правне текстове, него и новине, уџбенике, приручнике, говорне емисије, енциклопедије, преводну литературу – иначе је неминован језички утицај бројнијих и развијенијих.

Разумије се, не бисмо се могли ограничити на четири језичка типа, јер на језички обичај не би утицала само национална него и државна припадност, па ни српски ни хрватски израз не би могао остати јединствен у Србији, Хрватској и Босни и Херцеговини; и ту би поједини народни огранци могли постављати захтеве да им се осигура равноправан положај.

Можемо имати пред очима и овакво начело: Што потпунија подјела и допуњавање рада, сабирање а не дуплирање напора. Слободно и неометано одмјеравање квалитета, нека се књига и уопште публикација шири колико год издржи конкуренцију квалитета, преко републичких и националних граница. Ако се у једном центру изда добра медицинска енциклопедија, нека се остали центри не журе с њеним дуплирањем, него нека одговоре – ако имају могућности – географском, историјском, техничком енциклопедијом. Не ићи на вјештачке интервенције у језику, без вјештачких уједначавања општег језичког стандарда – али и без одржавања језичких разлика на силу бога, нека се разлике и одржавају и затиру колико спонтано доноси нормална друштвена комуникација, културна отвореност и одсуство монополизованих парцела и затворених резервата. Средити и уједначити специјалну терминологију, све оно што није продрло у језичко осјећање широких слојева. Двострукости у општем језику нека слободно коегзистирају, нека се грађани (посебно аутори јавне ријечи) слободно опредјељују коју ће употријебити.

Примјена тих начела могла би поткрај стољећа резултирати нпр. оваквом ситуацијом:

– коегзистенција два нарјечја, у активном смислу (издавачка и институционална пракса) са зонама као што су и данашње, а у пасивном смислу (оријентација читалаца) без зона;

– коегзистенција двију азбука, у активном смислу без битних промјена у зонама претежне употребе, а у пасивном смислу са знатно мање рејонације него данас;

– ублажена али не елиминисана варијантна поларизација, знатно мање искључивости и отпора у употреби текстова са облицима једне или друге варијанте;

– можда ће се доћи до закључка да не постоји посебна србијанска, црногорска, босанско-херцеговачка, хрватска математика, физика, хемија итд. – од чега не би била сувише далека могућност договора о школским програмима; а то би значило да се школе и ђаци могу слободно одлучивати за уџбенике штампане у овој или оној републици, зависно од оцјене квалитета или просто од склоности;

– као резултат свега: боља и јефтинија књига, више доступних књига, виши квалитет културне продукције.

Не вјерујем, наравно, ни у једну ни у другу верзију, него у нешто средње, у компромис или превирање једних и других тежњи. Ваљда је сувишно да прецизирам да желим дјеловати у правцу друге од изложених алтернатива; ваљда нам је свима циљ да говоримо оно што ће издржати суд времена, или како каже Вук: *Ја сам рад да оно што кажем остане истина свагда*.

У сваком случају, захвалан сам издавачу што ми је омогућио да слободно средим и сам објавим избор и резиме из текстова које сам писао у последње двије-три године, вјерујући да „иште свијет неко дјеиствије, дужност рађа неко попечење“ (Њ е г о ш). И још нешто: сређивао сам и систематизовао оно што сам имао да кажем о тим темама у нади да се више нећу морати њима бавити.

[...]

Пешикан 1970: Пешикан, Митар. НАШ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК НАКОН СТО ГОДИНА ПОСЛИЈЕ ВУКА. – Београд: Српско друштво за српскохрватски језик и књижевност Србије. – С. 12–95.

Михаило Стевановић
[1903–1991]

**Стварање јединства књижевног језика
Срба и Хрвата и данашње стање тог јединства**
[1971]

Питања језика, несумњиво једног истог, Србима и Хрватима заједничког језика, била су предмет извесних спорова у току XIX stoleћа. И то више спорова између научних, књижевних и јавних радника у само једном од ова два народа него што су се о њих спорили међу собом представници науке о језику с једне и друге стране, мада је и овде било полемика и то не безначајних. Али су спорна питања већ пред крај XIX stoleћа коначно скинута с дневног реда појавом правописа и граматике књижевног језика код Хрвата с граматичком нормом потпуно идентичном оној што је пре неколике деценије, коначном победом језичких принципа Вука Ст. Карацића, код Срба била устаљена. А већ ни од средине XIX stoleћа ни за кога ко се тим питањима озбиљно интересовао није више било спорно да Хрвати и Срби имају исти књижевни језик, који је у Хрватској шездесетих година прошлог stoleћа и званично и научно добио назив *хрватској или српској језика*. А истих се година јавља и назив *српскохрватски језик*.

Поред тих назива били су, дакако, у употреби и називи: код Хрвата – *хрватски*, а код Срба *српски језик*. Али је за науку, мислимо и светску науку, језик Срба и Хрвата третиран као један заједнички језик. Зато су га стручњаци који су желели да буду што објективнији и прецизнији звали именом који у себи садржи ознаке за његову припадност и једном и другом народу.

Напреднијим снагама и, може се рећи, целом народу, и српском и хрватском, језичка заједница била је добродошла. И већ првих деценија XX stoleћа ишло се, штавише, ка отклањању постојећих разлика из, по мишљењу свих, заједничког језика. Стварање заједничке југословенске државе после I светског рата објективно је, такође, томе ишло на руку, мада је субјективно, у бившој југословенској држави, из схватљивих разлога, долазило до отпора и самој несумњивој језичкој заједници Срба и Хрвата.

После револуције народа Југославије у току II светског рата и стварања федеративне социјалистичке државне заједнице, у којој су њени народи остварили потпуну једнакост и равноправност, недавно настали спорови око језика збуњују и нас у земљи, а и инострани, нарочито лингвистички образовани свет, у још већој мери. И разумљиво је што нам се с више страна обраћају за објашњење појава и карактера садашње узнемирености због језика, у којој се чују свакојака мишљења о српскохрватској језичкој зајед-

ници. Између осталих и таква према којима су то, штавише, два, а не један језик.

Због тога се и лично, по своме позиву, сматрам обавезним да и овај пут изнесем свој поглед на тај проблем, иако сам за последњих близу 20 година, овим или оним поводом, неколико пута био у прилици да о њему кажем своје мишљење. И за то време сам писао о њему у појединим часописима, углавном у ЛЕТОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ, НАШЕМ ЈЕЗИКУ, загребачком ЈЕЗИКУ и у КЊИЖЕВНИМ НОВИНАМА, затим у појединим дневним листовима, београдским и загребачким, а и у уводу своје књиге САВРЕМЕНИ СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК (књ. I 1964. и II изд. 1970), па ми неће бити могуће избећи извесна понављања. А осим тога ћу, у потврду својих гледања на поједине проблеме, бити приморан да узимам и неке раније за то навођене примере.

Али, пре свега, мало историје овога питања.

До краја XVIII и првих десетина XIX stoleћа Срби и Хрвати – и унаточ томе што је њихов језик историјскојезички гледан, и посматран као скуп свих његових дијалеката, један исти језик – своје књижевности и свој културни живот у целини нису развијали на заједничком књижевном језику, већ или на српској, односно хрватској, редакцији старословенског језика, на томе језику с мање или више народних елемената овога или онога њихова краја, или и на народном језику (већ од XIV века): на чакавском дијалекту (у Истри, приморској и острвској Далмацији), на кајкавском (у Хрватском загорју), или на штокавском (у самосталној Дубровачкој републици, у средњој Далмацији, Босни и Славонији).

Залажењем у XIX stoleће са све одређенијим формирањем грађанског друштва, с одговарајућим економским захтевима, с почецима буђења националне свести и ослободилачких тежњи јужнословенских народа – такво стање књижевног језика више није могло остати.

Већ од XVI ст. у чакавској и кајкавској књижевности, које су биле верског, онда протестантског карактера, с тежњом и претензијама њихових представника да преко њих шире верску пропаганду и даље међу Јужним Словенима – у језик којим су писане те књижевности уношени су елементи и трећег, неупоредиво највећег, штокавског дијалекта српскохрватског језика. Такве су се тежње, не више тежње протестаната, већ управо жива настојања католичке цркве, у силном размаху противреформације, знатно појачале у XVII stoleћу, када је у хрватској књижевности и култури, са центром у Загребу, преовладао кајкавски дијалекат као књижевни језик, који је то остао тога и наредног, XVIII, као и првих десетина XIX stoleћа. Али су хрватски књижевници кроз све то све више у свој језик уносили елементе штокавског дијалекта. А неки су се хрватски кајкавски писци (П. Ритер-Витезовић, писац XVIII века, између осталих, и можда јаче од осталих) и теоријски и у примени, залагали за увођење штокавског дијалекта као основице књижевног језика свих Хрвата, без обзира на то на којем је дијалекту писана дотадања њихова књижевност и без обзира па то да ли је

њихов завичајни дијалекат штокавски или пак чакавски, односно кајкавски дијалекат. А и неки чакавски писци (и цео век раније), као Шибеничанин Иван Тонко Мрнавић, Јадранин Јурај Бараковић, Сплићанин Јероним Кавањин и др., пишући своја дела чакавским дијалектом, у свој су језик уносили много штокавских елемената, чему је, наравно, допринело и продирање штокаваца у чакавске области.

Нарочито је јасно што се првих деценија XIX stoleћа, када се настојало и на политичком уједињењу народа, који говоре углавном истим језиком, ишло прво на њихову уједињењу у једном књижевном језику, јер се он дотада у појединим покрајинским књижевностима доста разликовао и по гласовном систему и по граматичким облицима, а уз то је свака од тих књижевности писана посебним правописом, знатно различитим од правописа осталих покрајинских књижевности у Хрватској.

Поготову је разумљиво што је илирски покрет, с Људевитом Гајем на челу, који је већ од почетка тридесетих година XIX stoleћа био значајан културни и национално-политички препород у Хрватској, и са знатно ширим програмом уједињења свих Јужних Словена, а не само Хрвата – као један од основних и првих својих задатака узео културно зближавање, прво Хрвата, па затим и осталих јужнословенских народа и што му је тога ради неопходно било за заједнички језик узети један од три дијалекта на којима су се код Хрвата дотада већ неколико stoleћа развијале књижевности на народном језику. А сасвим је разумљиво што су се главни представници покрета определили управо за штокавски дијалекат, иако је и ондашњи културни центар Хрвата – Загреб био на кајкавском тлу, и иако је међу самим идеолозима покрета у прво време било највише кајкаваца, а мање чакаваца и штокаваца. Они су, свакако, били свесни да је неупоредиво више Хрвата штокавског него и кајкавског и чакавског дијалекта узетих заједно. Осим тога, оно што је и дотада на народном језику штокавског дијалекта било створено – узимајући ту нарочито дубровачку књижевност, на коју су се илирци врло много угледали – свакако је било најзначајније. А народна поезија наших народа, и њихове народне умотворине уопште, за које се интерес управо у то време јако развијао, и саме су собом биле довољне да се ствараоци новог књижевног језика одреде за онај дијалекат па коме је тих умотворина највише створено. А то је био штокавски дијалекат ијекавског изговора, никако не случајно – углавном исти дијалекат који је Вук Караџић код Срба већ крајем друге деценије XIX stoleћа поставио у основицу књижевног језика народног карактера, а затим му, са својим првим присталицама, ту привилегију стварно извојевао већ у петој деценији XIX stoleћа, иако је Вукова кодификација службено призната тек 20 година касније.

У условима тога времена (мислимо на прве деценије XIX ст.), поготову код Срба, који су се од првих почетака писмености код њих служили старим српскоцрквеним језиком, рускоцрквеним, мешавином једног и другог поме-

нутог језика с народним елементима, познатом под називом *славеносрпској*, народу још увек непознатог језика – није било могућности да се и даље остане на њему, и поред тога што су се већ под крај XVIII и на почетку XIX ст. све више умножавали народни елементи у томе језику.

С почетком ослобађања од туђинског (турског) јарма првих година XIX stoleћа народ (српски), који је скоро цео био један сталеж, сталеж сељака, земљорадника и пастира, који су постали фактори економског живота, као произвођачи пољопривредних добара и одгајивачи стоке, од чега се не само на селу живело већ чиме се и трговало навелико – више није могао остати непросвећен, какав је дотад био, а просвећивати се могао једино на своме властитом језику. И његов је језик, тј. језик простог народа, код Срба морао постати језиком просвећивања и књижевности. Требало је само да се јаве снаге које ће, свесне те чињенице, повести борбу и извојевати победу народног језика у књижевности и општекултурном животу, и да се појави човек који ће дати кодификацију тога језика. Српски је народ ово, и једно и друго, добио у снажној личности Вука Ст. Караџића, који је са својом способношћу за борбу и истрајношћу у њој, уз изузетан језички дар, у току неколике деценије XIX stoleћа, водио бескомпромисну борбу и коначно однео потпуно победу над упорним противницима, црквеном јерархијом и представницима грађанске класе уз њу, који су се борили за своје привилегије, између осталих и за привилегију да се разликују од простог народа и језиком књижевности и културе. Али су они, на срећу њихова народа, у тој борби потпуно побеђени.

Ваљало је и срећно одабрати дијалекат народног језика који ће бити основица књижевног. И одиста је тај избор срећно учињен узимањем по развиту језичких појава најпрогресивнијег, књижевно најизграђенијег и у народу најраспрострањенијег од говора српскохрватског језика – новоштокавског дијалекта с најновијом, четвороакценатском системом и коначно новом деклинацијом, којим се у народу говорило, а и данас се говори, по Херцеговини и Босни, Црној Гори, Западној Србији, Шумадији и Војводини, по Славонији, Лици и Кордуну, по загорској, средњој и јужној Далмацији. А велико његово преимућство било је и у томе што је на њему створена у нашим народима до тада уметнички најзначајнија и најбогатија – дубровачка књижевност и што је на њему испевано највише, у културном свету и онда већ познатих и прослављених, народних песама.

Ови моменти нарочито, већ смо то рекли, били су од одлучујућег утицаја да се и хрватски препородитељи одреде управо за тај дијалекат, а Вуку Караџићу је то, поред осталог, био његов завичајни говор. Тек на томе су дијалекту пред крај прве половине XIX stoleћа створена најпознатија дела наших књижевности: ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ П. П. Његоша и СМРТ СМАИЛАГЕ ЧЕНГИЋА И. Мажуранића. А и остали су књижевници хрватског препорода и најранијег омладинског покрета код Срба писали тим, углавном истим, отада заједничким књижевним језиком Срба и Хрвата.

Свесни тога, врло познати културни представници једног и другог народа, међу њима и неки значајни ондашњи језички стручњаци, састали су се 1850. г. у Бечу и сачинили тзв. б е ч к и д о г о в о р, у коме се констатије да Срби и Хрвати имају заједнички књижевни језик, да тај језик треба да има и један заједнички правопис и поверили су Вуку Караџићу да изради правила за њега. Тај је договор био врло значајан јер је према њему усмерен даљи развитак књижевног језика Срба и Хрвата. И све одредбе тога договора оствариле су се, али у потпуности тек скоро пола века касније, пред крај XIX stoleћа.

Језичке и правописне разлике између илираца и Вука Караџића и њихово уклањање

Између језика и правописа илирских писаца и језика и правописа Вука Караџића ипак је постојало извесних разлика, које су биле предмет разумљивих међусобних спорова језичких стручњака код Хрвата у току неколике деценије друге половине XIX stoleћа. Једни од њих прихватили су језичко-правописну кодификацију Вука Караџића, а други су инсистирали на одликама језика и правописа илирских писаца, који су се од Вука разликовали, прво, у правопису – узимањем посебног, једног истог знака, тзв. рогатог **е** (**ě**) за писање различних вредности некадашњег гласа „јат“, док је Вук Караџић био за могућност тројаког изговора тога гласа и за верно означавање посебним знацима сваког гласа који се у изговору чује. После су илирски писци, као и Вук, најрађе били за ијекавски изговор и, друкчије од Вука, за означавање те вредности истим знаком **ie**, који ће се читати као знак за два слога (*diète*) када он има двосложну вредност, или једносложно – када место гласа јат имамо један слог (*dièca*), а нешто касније су (први Богослав Шулек 1854), поред знака **ie** за двосложну, узели слог **je** за једносложну вредност (*diète* а *djèca*). Даље су илирци **и** њихови следбеници били за означавање самогласничког **р** писањем самогласника **е** или **а** испред овога слова (*pèrst*, *bârzo*). А од Вука су се у правопису највише разликовали задржавањем претежно етимолошког начина писања.

У самим граматичким облицима илирци су се одликовали тиме што су били за употребу старије деклинације, која се од нове разликује чувањем посебних облика у дат., инстр. и лок. множине, док су у новој деклинацији и у Вуковој граматичкој кодификацији та три облика једнака. Остатака старије деклинације било је и код српских, војвођанских, рецимо, писаца јер је има и у данашњим локалним говорима те покрајине. Илирци, а нарочито њихови каснији подражаваоци пак, били су за облике те деклинације зато што ју је било у хрватских писаца из ранијег времена, што је има у чакавском и кајкавском дијалекту, па и у словеначком језику, а они су тежили уједињењу свих Јужних Словена уопште, пре свега њихову уједињењу у књижевном језику. Да ли су из истих разлога за њу били и каснији браниоци старе деклинације код Хрвата, то је посебно питање, на

којем се ми овде нећемо задржавати. Ако су и били за то, и из тих разлога, њихово се гледиште ипак, као посве нереално, није могло одржати. А ако су се, још најупорније, залагали за одбрану ген. множине на **-ах**, сами су дошли до сазнања да то њихово схватање нема ни историјскојезичког оправдања, нити се тај облик ширином употребе у народу могао наметнути, па су његови браниоци, један за другим одступали од свог гледишта – нарочито после Ватрослава Јагића, који се и сам прво залагао за употребу ген. мн. с наставком **-ах**. Али је он касније, улазећи све дубље у науку о језику, утврдио да сугласник **х** на крају овога облика нема основа у научним чињеницама, ни историјскојезички посматрано, ни према ширини његове употребе у народним говорима. Он је то гледиште изнео у расправи *NAŠ PRAVOPIS*, објављеној у тек покренутом часопису *KNJIŽEVNIK* 1864. г., у којој устаје и против писања пропратних самогласника испред сугласника **р** место самогласничког овога гласа, али се још залаже за етимолошки правопис и раније знаке за две вредности **ѣ** (јата). Ипак Јагић, на узбуну присталица илирског правописа (В. Бабукића, А. Мажуранића, А. Вебера и Б. Шулека) попушта, па се мири да се **х** на крају облика ген. мн. још може писати као правописни знак за разликовање тога облика од ном. једн., али само под условом да га није допуштено изговарати. И тиме некако долази до споразума између њега и Б. Шулека, као најватренијег поборника за одбрану **х** на крају облика ген. мн.

Али Јагић није задуго остао са тим својим ставом. Подстакнут схватањима неких страних научника, А. Шлајхера, нпр., која није могао прихватити, он у својој познатој расправи *Podmladena vokalizacija u hrvatskom jeziku* (*RAD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI*, књ. IX, стр. 65–155, 1869. г.) коначно одбацује било какву заснованост облика ген. мн. на **-ах**, па се и у правопису опредељује за тај облик без сугласника **х** на крају.

Ипак су поборници чувања облика старе деклинације и употребе ген. плурала на **-ах**, међу хрв. писцима друге половине XIX stoleћа – у пракси имали присталица; ми те облике налазимо у многих хрватских писаца тога времена. Али су и поред тога шансе вуковаца и међу Хрватима биле знатно веће. За Вукову кодификацију је пре свега углавном била Југославенска академија знаности и умјетности већ од њеног оснивања 1867. год. За ту се кодификацију као стручњак залагао и популаризовао ју је Вуков ученик и сарадник Буро Даничић, први знанствени секретар те Академије, заснивач и први уредник њеног великог РЈЕЧНИКА. За њу се још пре Даничићева доласка у Загреб определио, већ 1864, В. Јагић, који ће врло брзо постати најкрупнијим научним именом у области словенске филологије, не само код Јужних Словена већ и у свету уопште. А уз Вукова начела о језику и правопису, управо уз њихова пропагатора Б. Даничића, пристајали су један за другим скоро сви, или тачније сви познатији, језикословци из те средине друге половине XIX и прве половине XX stoleћа.

Најдоследнији бранилац илирских традиција у језику и најистрајнији у борби за њих био је Адолфо Вебер Ткалчевић са једним значајним разлогом што је сматрао да ће употреба облика старе деклинације, како је сам у VIENCU 1884. год. писао, моћи „да кајкавце и чакавце приведе у коло штокаваца, како би се раширило књижевно поље“ – за свакога наравно, па и за Ткалчевића – заједничког *хрвајској или српској језика*, тим именом названог прво од Хрватског сабора шездесетих година. То име језика прихватила је и тек основана Југославенска академија и њим назвала велики свој, мало пре споменути, речник, с чијом се појавом, може се рећи, почетком осамдесетих година, временски подударала победа Вукове правописне и граматичке кодификације језика и код Хрвата, која је коначно тријумфовала појавом фонетског PRAVOPISA Ивана Броза (1802), Маретићеве велике GRAMATIKE I STILISTIKE HRVATSKOG ILI SRPSKOG JEZIKA (1899), израђене углавном на грађи Вукова и Даничићева језика, и Броз-Ивсковићева РЈЕЧНИКА HRVATSKOG JEZIKA (1901), који је у ствари Карацићев РЈЕЧНИК знатно употпуњен речима из свих његових дела и од њега скупљених народних умотворина. И отада потпуно јединство граматичке структуре књижевног језика Срба и Хрвата ни за кога више ме долази у питање.

Неке, претежно лексичке разлике
у књижевном језику Срба и Хрвата и њихово објашњење

Међутим, тамо где у језику нема и не може бити норме, тј. у стилу и речнику, као и у сваком књижевном језику, па био он и само једног народа, има дакако разлика у језику хрватских и српских писаца, и то таквих које су, мање или више, карактеристичне за књижевни израз једне и друге, мислим хрватске и српске, средине, те се искључиво с те, лексичко-стилске стране гледајући и раније могло, па и сада може говорити о разликама, одн. варијантама српскохрватског (хрваткосрпског) књижевног језика.

Основи овим лексичко-стилским разликама код Хрвата и Срба су, прво, у знатно дужој историји књижевног језика народног карактера код првих и у широј дијалекатској основи њиховој; у неједнаком односу према дотадашњем књижевном језику илираца код Хрвата и Вука Карацића код Срба, који је био условљен неједнаким карактером тога језика – народним код првих и ненародним код других; затим у посебним културним утицајима, којима су у току историјског развоја били изложени на једној страни Срби, а на другој Хрвати. Најзад, и у неједнаком односу према страним речима, нарочито из језика народа који су их угњетавали, уствари, према речима из несловенских језика, на једној, и из словенских, на другој страни.

Будући да се код њих већ неколика столећа раније развијала књижевност на народном језику, и то не једнога већ сва три основна дијалекта заједничког језика, Хрвати нису зазирали од уношења стилских и лексичких

елемената из прошлости, а, иако су иначе у илирском покрету и после њега, одбацили чакавски и кајкавски дијалекат из основице књижевног језика, што је потпуно било спроведено, и јасно је зашто је спроведено у области граматичке структуре (гласова, облика п синтаксе) – у стилу и речнику, и када су хтели, они се нису могли отети уношењу извесних елемената ни из дијалеката (а, ми узгред кажемо, није ни било потребе, па ни основа никаквог, отимати се народним лексичким елементима из било кога дијалекта његова). Основицом Вукова књижевног језика код Срба постали су савремени народни говори, и то једино штокавскога дијалекта (јер су ови они само тога основног дијалекта), и језик народних умотворина, што им је неупоредиво највећим постотком било заједничко с Хрватима. Хрвати пак у XIX столећу, национално пробуђени, а још неослобођени, свесно су свој језик чистили од ненародних речи: немачких, мађарских, талијанских и турских, замењујући их народним када год им је то било могуће, односно узимајући место њих речи из којег словенског језика, у првome реду из чешког, затим из руског и словеначког, а по коју и из пољског језика. Вук Караџић, из разумљивих разлога, зато што се борио против староцрквенословенског српског, против рускоцрквеног језика и против славеносрпског, да би сасвим прекинуо дотадању традицију књижевног језика код Срба, нерадо је узимао словенске речи. Изузетке је чинио с онима од тих речи које су већ биле ушле у говор простог народа, а и са по неком која се од народних није много разликовала, а народном је није могао заменити. Вук и његове присталице, и каснији следбеници, у време када су се Срби почели ослобађати испод туђинског јарма, нису смишљено, као Хрвати, водили борбу против туђица, нити су сматрали да је изузетно нужно борити се против употребе из турског примљених и већ удомаћених речи. Они нису понекад сматрали неопходним те речи замењивати домаћим, не само када их у народу није било (а поготово сами нису организовано ковали нове речи, како су то понекад чинили Хрвати) него су штавише, турске речи код Срба често постајале равноправним синонимима у употреби с домаћим речима: *авлија*, рецимо, с *дворишћем*, *башча* или *башџа* с *врџом*, *ћурија* с *мосћом* итд.

Како је поступао у тим случајевима, Вук је изнео у предговору свога превода НОВОГ ЗАВЈЕТА, објављеног 1847. (в. тамо изнете његове речи узете са стр. 266. књ. III ГРАМАТИЧКИХ И ПОЛЕМИЧКИХ СПИСА ВУКА СТЕФ. КАРАЏИЋА). Истих углавном принципа држао се и илирски и послеилирски језикословац и лексикограф хрватски Богослав Шулек у своме НЕМАЌКО-*HRVATSKOM REČNIKU* од 1860. и *RJEČNIKU ZNANSTVENOG NAZIVLJA* од 1874., што потврђују његове речи из предговора овог последњег дела: „Састављајући овај рјечник настојао сам што се више може употребљавати све народне ријечи а гдје сам мислио да хрватски народ нема своје ријечи, или гдје је нисам могао дознати, позајмио сам ју од сродних славенских племена, кад ми се је учинила да је према нашем говору, ал сам увијек забиљежио језик, од којег је посуђена, да се знаде којег је порекла“, стр. V). И лексичке

разлике о којима смо досад говорили могу се запазити само брижљивим поређењем наведених Шулекових речника с Вуковим идући од речи до речи у њима. Уосталом, и сама је природа Вукова и Шулекових речника могла повући још покоју разлику у речима. Док је Вуков речник био речник у коме се он полазио од домаћих народних речи, па их преводио на немачки и латински језик, Шулек је узимао немачке речи и давао њихов превод на хрватски. И он је, тамо, рецимо, где је био принуђен да за неку немачку реч када ју је требало дати на хрватском ако је у њему није било, или је он није могао дознати, – сам скује нову реч, у покојем случају подлегао немачком калупу, као што се то и многим другим у таквој последици дешава.

Пада у очи и разлика између неких речи грчког порекла које у језику код Хрвата имају бетацистички, односно етацистички облик (*Бабилон, барбарин, Бетлехем, Бизанџинац, Језуз, Јерусалем, Хелен* итд.). Срби те речи употребљавају у друкчијем, витацистичком, односно итацистичком облику (*Вавилон, варварин, Виџлејем, Визанџинац, Исус, Јерусалим, Јелин*), а наиме у облику који је добивен према новогрчком изговору и нама дошао другим путем и у касније време. Али ни ту разлику немамо у свим речима тога порекла, него се подједнако и код Срба и код Хрвата говори и пише *Влахо* и *Илија*, рецимо. Код Хрвата су исто тако обична имена *Јосић* и *Јаков*. А реч *Јелин* код Срба већ се осећа застарелом, и данас је и код њих у обичају скоро искључиво *Хелен*; некадашње *Омир* потиснуто је од облика *Хомер*; реч *Библија* никада ни код Срба није знала за друкчији вид. А данас су врло ретки појединци код Срба који знају да се град *Теба* некада звао *Тива*.

И друге неке разлике које се огледају у извесним неједнаким гласовима у саставу појединих, истих иначе, речи страног порекла објашњавају се истим околностима, тј. прихватањем тих речи у једно време с једне стране (код Хрвата), а у друго време или с друге стране (код Срба). Овде мислимо на разлике између *аристократија, демократија, децилиџар, финансије, океан, Циџар, кимија, хирурџија, хронологија* и сл., које се обично изговарају с друкчијим понеким гласом код Срба, једне са **т** место **ц** у: *аристокраџија* и *демокраџија*, нпр., друге са **с** место **ц** у: *десицилиџар* и *финансије*, са **к** место **ц** у: *океан* и *Киџар* и са **х** место **к** у: *хемија, хирурџија* и *хронологија*. Истина, и код Срба у неким случајевима имамо ту исти изговор таквих речи. Од прве две наведене, реч *аристократија*, и код Срба се, можемо рећи, чешће употребљава него њен лик са сугласником **т**. А сложенице са **деци-** у првом делу или *финансије* – у народу се такође и у српским крајевима, као и у хрватским, обично употребљавају баш у овом облику, али је у стандардном књижевном језику код Срба уобичајено да се изговарају и пишу са **с**.

Као разлику у језику између два највећа културна центра, Београда и Загреба (односно између српске и хрватске културне средине) наводи се и

неједнак однос према глаголима туђег општег дела с наставцима **-ирати**, **-исати** и **-овати**. У хрватских писаца, и у хрв. културним срединама, ти глаголи, као по правилу, имају први (такође страни) завршетак, који (без домаћег инфинитивног наставка **-ти**) није ништа друго већ западноевропски, најчешће немачки суфикс **-ir(en)**.

Међутим, у језику ерпских писаца и српских културних средина срећемо у употреби те глаголе са сва три наставка, с домаћим наставком **-овати**, још понајчешће, а и са оба страна наставка. Наставак **-исати** је, као што је познато, грчког порекла, а у српскохрватски језик је доспео најчешће с турским речима, па је, и из онога што смо мало пре рекли, јасно зашто су Хрвати били против употребе глагола с њим и зашто су ови код Срба упадљиво распрострањенији. Али, како смо имали прилике да и раније (између осталог и у књизи САВРЕМЕНИ СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК. књ. I, стр. 575–578) кажемо, – и код Срба се доста употребљавају глаголи на **-ирати**, многи само с тим наставком, а има, дакако, и код Хрвата глагола с наставком **-овати**, па и с наставком **-исати**, и то не само глагола с домаћим општим делом, него и оних који су и с њим туђег порекла; *анатџемисаџи* и *мајсџорисаџи*, рецимо, да се других сада не присећамо, и код њих се употребљавају само у овоме облику. А то је, уосталом, и сасвим разумљиво када се зна (ми и на то такође указујемо у књизи САВРЕМЕНИ СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК на означеном месту) да је било и глагола домаћег порекла са сва три та наставка, па су се и страни глаголи с било којим од њих могли уопштити у српскохрватском језику.

Има, дакако, и домаћих језичких појава које су речима давале претежно један вид код Хрвата, а други код Срба. Овде ћемо споменути старији облик именичке заменице *џко*, какав се код Хрвата искључиво употребљава у књижевном језику, док се у широким слојевима народа свугде говори *ко*. Код Срба се пак тај некадашњи лик ове заменице, иако га налазимо код старијих писаца: В. Карацића, П. М. Ненадовића, Ј. Стерије Поповића, М. Миљанова и још неких, – у савременом језику више не употребљава; код Хрвата су, даље, чешће у књижевном језику именице на **-ба**: *учинба*, *бројигба*, *одбрадба*, мада се ове и многе друге код писаца-стваралаца све више у хрватској средини своде на меру у којој се употребљавају у народу, и код Хрвата и код Срба, као и код српских писаца, као: *борба*, *берба*, *женидба*, *удадба*, *свадба*, *џловидба*, *џулидба*, *џрашидба* итд., које су у српскохрватском језику уопште сасвим обичне. Хрвати доследно пишу, а то значи у књижевном језику (доследније дакако од Срба и у говорном) употребљавају сугласник **х** где му је по етимологији место. На српској страни се пак, нарочито откад је изрично то допуштено најновијим заједничким правописом (од 1960), речи са у изговору ишчезлим етимолошким **х** пишу са сугласницима **в** или **ј** (који су се у извесним положајима развили уместо **х**) мада не у свим случајевима, наравно, него се и у српским културним срединама пише, па у образованим слојевима друштва, и изговара тај глас. Пада у очи да је стари дативски заменички облик с наставком **-ому** шире очуван код

Хрвата него код Срба, али га и код првих, осим у облицима где је условљен непосредно претходним самогласником, све више потискују облици са **е** на крају место **у**. Слично се може рећи и о завршецима именичке промене неких заменица (*џаква човека* : *џаквої човека*, *џакву човеку* : *џаквом човеку*), као и о упитном облику заменице *шџо* : *шџа*. Али нема ниједне од тих особина која би била позната само хрватским писцима, а не и српским, или само српским а не и хрватским, а поготову нема неједнаких спонтаних тенденција развитка књижевног језика на једној и другој страни.

Смањивање разлика у књижевном језику Срба и Хрвата првих деценија XX столећа

Може се рећи да се књижевни језик Срба и Хрвата већ од краја XIX столећа развија као од свих признат један исти књижевни језик са истом граматичком структуром, којој је норму дао знаменити хрватски филолог и граматичар Томо Маретић у својој великој књизи GRAMATIKA I STILISTIKA HRVATSKOG ILI SRPSKOG JEZIKA (I издање 1899).

А прилике у којима су се развијали Срби и Хрвати од краја XIX столећа ишле су на руку смањивању разлика у њихову заједничком књижевном језику, и оних речничких, дакако, којих је и до данас остало. Занос интелектуалне омладине с једне и друге стране пред крупним догађајима које је донела II деценија двадесетог столећа, њезине тежње за ослобођењем и уједињењем свих Јужних Словена, и успеси балканских савезника у рату против Турака, донели су до заједничке акције младих хрватских и српских писаца, до издавања заједничких публикација, до писања српских писаца латиницом и хрватских ћирилицом, до писања ијекаваца екавским изговором. Али ако је све то било и младалачко, добрим делом и романтичарско, одушевљење, ово је свакако водило смањивању и лексичко-стилских разлика у књижевном језику једних и других, јер се отада живо почињу читати дела српских писаца у Хрватској и хрватских у Србији. Па и стварање заједничке државе после I светског рата, мада је то, када је постало реалност, код многих, није тешко знати зашто, угасило занос, — живот у заједничкој држави ипак је чинио своје. Политичко-друштвене делатности и службеничке дужности везивале су извешан број Хрвата за Београд и друге српске средине. А и Срби су службовали у хрватским крајевима; многи су српски студенти студирали у Загребу, а има и хрватских у Београду; састављали су се закони за поједине области државног живота, не само од српских него, по правилу, и од српских и од хрватских стручњака; употребљавали су се универзитетски, па и средњошколски, уџбеници с једне и на оној другој страни и, што је било од највећег значаја, у школама се учила књижевност: хрватска у српским школама и српска у хрватским, а то значи да су се узајамно читали писци. И тим се путем њихов стил, заједно с речником, једне средине приближавао оној другој. На тај начин и речи дотад познате само на једној постају, ако не одмах заједничка својина — свакако

познате и на оној другој страни; и многе речи једне културне средине некако се саме собом намећу оној другој. Левичари и левичарски настројени интелектуалци, и са хрватске и са српске стране, у заједнички покренутим публикацијама и заједничком сарадњом у њима, било где да су те публикације излазиле, мало се разликују, или се никако и не разликују стилом и речником.

Реакција на даље уједначавање језика у заједничкој држави између два рата

То што је заједница језику неминовно, спонтано, тако рећи, наметала у извесним је круговима, свакако национално оптерећеним, и на једној и на другој страни, изазивало подозрење и стално смо слушали приговоре у Београду да нам се језик све више „хрватизује“, а у Загребу да се „србизира“, иако је то стварно било, ми бар тако оцењујемо, богаћење језика и на једној и на другој страни.

У сваком је случају такво подозрење разумљивије било код Хрвата у старој Југославији са централистичким, а касније и диктаторским системом владавине, са српском династијом на челу и несрећно решеним, управо нерешеним националним питањем, при чему су Хрвати у огромној већини стално остали незадовољни. У том незадовољству многима је сметала прво државна заједница (таква каква је била – с разлогом свакако) и свака заједница, па и језичка, у којој ипак, изузимајући војничку терминологију, ништа што се Срба и Хрвата тиче, битно није наметано, осим што је диктаторски режим званично у школама наметнуо бесмислен термин за језик у целој земљи називајући га *српскохрватскословеначким*. А таквог језика никад није постојало, не постоји и неће га, бар у догледно време, постојати. (Пошто говоримо о српскохрватском језику и због тога се осврћемо само на ондашње односе Срба и Хрвата, ми и не додирујемо вапијуће бесправан положај Македонаца и њихова језика, који се ни споменути није смео).

На самом почетку диктатуре од најбољих српских и хрватских лингвиста израђен је ПРАВОПИС СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА, који је по мишљењу више стручњака, па и по накнадном признању (у време када га више није требало популаризовати) између осталих и по мишљењу познатог хрватског књижевног историчара Антуна Барца био стварно један од најбољих што смо их имали (в. загребачки NARODNI LIST од 1. V 1946. и београдску ПОЛИТИКУ од 20. II 1953). Али је тај правопис, на његову несрећу, рађен по иницијативи диктаторског министра просвете Краљевине Југославије, и од њега прописан за обавезну употребу у школама. Био је, дакле, стварно наметнут. И изазивао је скоро општи револт код Хрвата. Иако тај правопис суштински није много мењао оно што је већ раније било у употреби, ипак је прописивао и нешто што скоро нико од њих није био готов да прихвати. Тада се приступило и изради стручних терминологија за средњошколску

употребу (граматичке, књижевне, ботаничке, зоолошке). И у њима је узет само по један термин за сваки појам, онај наравно који су стручњаци, прво-класни лингвистички стручњаци, и српски и хрватски, сматрали да је лингвистички најоправданији. Али баш зато неки дотадашњи термини нису ушли као равноправни у терминологију, па је то стварало осећање неравноправности и потчињености једне стране другој. А то је осећање све више нарастало уколико се питање националне неравноправности Хрвата политички јаче заостравало. И тако су пред крај трајања Краљевине Југославије дошла до изражаја схватања о потреби разбијања сваке заједнице, па и иесумњиве језичке заједнице. А као најизразитија њихова манифестација појавила се књига RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA JEZIKA двојице онда младих загребачких лингвиста (П. Губерине и К. Крстића) – књига, дакле, у којој се говори о два а не о једном језику. И износе се разлике између та „два“ језика, не само стилске, речничке и правописне разлике, које се нису могле порећи него и граматичке разлике (фонетске, морфолошке и синтаксичке), које стварно не постоје. То су показали многи осврти на ту књигу, између осталих и више прилога анкети ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ о питањима српскохрватског језика и правописа (в. између осталих књ. ЛЕТОПИСА 372, стр. 127–141 и књ. 373, стр. 89–99).

А показано је и како у великом низу у тој књизи датих речи које најречитије треба да означе разлику између српског и хрватског језика налазимо знатан број оних које су можда чешће код Срба него код Хрвата, или обрнуто, али су познате, па и обичне, и у оној другој средини, српске су колико и хрватске, или пак нису ми српске колико ни хрватске. Истакнуто је, између осталог, уз напомену да се то чини, рецимо (на мало час означеном месту, у књ. 373. ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ) само надокнад, да се у тим низовима различних речи као српске означавају: *бешика, љубойиштво, Мермерско Море, мехурац, обаверучке, љринадлежайи, љуйак, љисаишник, сасойишвеник, сеобени, симболишја, снизак, сойишвеништво, сйисаишељ и шаван*, а да се исти појмови у хрватском исказују речима: *колијевка, радозналост, Мраморно море, мехурић, објеручке, љријадаи, љуйољак, љисаињак, сувласник, селидбени, симболиш, онизак, власништво и својина, љисац и књижевник и шаман*, иако сваки Србин, тако рећи, данас употребљава искључиво ове последње речи, а само је покоја од првих, као турцизам *бешика*, рецимо, позната још из народних песама, или се русизми, као *љубойиштво* и *љријадаи* налазе код рускоцрквених писаца српске средине из прошлог столећа, а друге су или ускодијалекатске или уопште непознате код Срба.

Сличним је нетачностима онда, пред крај постојања старе Југославије, хтео доказати озбиљне разлике у речнику Срба и Хрвата и по неки искуснији стручњак. Између осталих и врло познати хрватски књижевник и преводилац, нарочито с пољског језика, и лексикограф, па и граматичар Јулије Бенешкић. Пишући, у првом реду за своје пољске слушаоце (био је

лектор у Варшави), на пољском језику, уџбеник GRAMATYKA JĘZYKA SŁOWACKIEGO CZYLI SERBSKIEGO са речником, који запрема више од половину од 849 страна, колико његова књига износи, и поред тога што о своме језику пише, како се из наслова види, као о заједничком језику Хрвата и Срба, сасвим произвољно, и непроверено даје на преко 40 страна (од 235–277), разлике између хрватских и српских речи за означавање истих појмова. Колико је у томе делу књиге дато нетачности, то је лепо изнео и сигурним доказима потврдио А. Белић у VII књ. НАШЕГ ЈЕЗИКА (1940), на стр. 257–268, где се осврће посебно на ту одлику Бенешове књиге и доказује апсурдност таквога посла када се на тај начин, од ока, или с одређеном тенденцијом, ради. Белић је дао примере само с прве три стране тога списка „различних“ речи за означавање истог појма код Срба и Хрвата. А на свим даљим страницама налазимо такве нетачности. Реч *џрло* је, рецимо, тамо представљена као хрватска, а *џуша* као српска, а обе су те речи, и у значењима која их чине синонимима, и хрватске и српске у исто време (хрватско *џрло* је у великоме РЕЧНИКУ СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ у томе значењу потврђено примерима из српских писаца: Л. Костића, Ј. Дучића и А. Шантића, и из хрватских: Мажуранића, Беговића и Цесарца, а српска *џуша* и примерима из Хрвата А. Шеное и А. Г. Матоша; *Женева* с означеним и јединим исправним акцентом даје се Хрватима, а с акцентом *Жёнева*, с којим је нигде не срећемо – Србима; реч *џумно*, која се означава као хрватска, исто је толико и српска, а њен дисимилацијом добивени лик *џувно* чује се у простог народа, и код Хрвата као и код Срба; према хрв. *џушџеру*, који је то исто и код Срба, Бенешов овима другима даје *зелембаћа*, гуштера посебне врсте, зеленог по боји (ако се можемо ослонити на досадашње речнике и на зоолошке уџбенике, не само српске него и хрватске); *крџма*, за коју Бенешов каже да је хрватска реч (према „српској“ *бирџија* – и српска је колико и хрватска, а *бирџија* је дијалектизам познатији једино у Војводини; *меџак* је и српска, а не само хрватска реч, као што каже Бенешов, а *џишек*, који, по њему, треба да означава дотични појам само код Срба, турског је порекла, и раније је био у чешћој употреби, не само код Срба већ и код Хрвата (исп. у И. Мажуранића: *Тко љуџи оџањ џушџи даде и ф и ш е к е смрџне броји*), а сада се већ ни код Срба не употребљава; и Срби и Хрвати кажу само *џчелар* и *џчеларџтво*, и нико данас међу њима (осим можда који пчелар што се бави историјским развојем ове привредне гране и, евентуално, понеки лексикограф) и не зна за реч *кованџук* и *кованџија*, које су по Б. српске; *самаџ* је, каже Б., српска реч према хрв. *нежења*, која значи нежењена човека и код Срба, наравно, а *самаџ* је онај који живи сам, као подстанар код неког, макар био и ожењен. Исто тако од придева *неоџџењен* и *оџџењен*, који за Бенешова значе исто, за овога лексикографа само је први хрватски а други српски. Међутим, свака од те две речи има своје значење: прва значи који није имао штете, а друга –

који је претрпео неку штету, па му је накнађена; хрватски је *йокојни*, а српски *усойши* – тако хоће Бенешкић, а стварно је, међутим, *йокојни* и српска, а *усойши* је црквенословенска реч, која не само да од народа никад није прихваћена, нити је ико осим стручњака, можда ни сами попови, који је у молитвама читају, не разуме. И врло би дуг био ред оваквих парова, кад бисмо их све набрајали, из којих Бенешкић узима ону исправну народну реч за Хрвате, а Србима даје какав провинцијализам, или туђицу, и то често такве дијалектизме и туђице што су већ давно изишле из употребе. А има ту, као што смо показали, и речи сасвим различног значења за које Б. тврди да значе исто.

Напори у Независној држави Хрватској да се за хрватски језик да посебна кодификација, друкчија од кодификације српског језика

Неоснованост изношених гледишта о томе да су српски и хрватски два посебна језика, или и један језик с одвећ великим разликама потврђује околност што ни фашистички ултранационалистички режим у Независној Држави Хрватској није могао остварити ту тезу и поред живе заинтересованости да одбаци сваку заједницу Хрвата и Срба, па и заједницу у језику. Иако је усташки поглавник А. Павелић тражио од ондашњих најугледнијих хрватских лингвиста, с проф. С. Ившићем на челу, да тај задатак обаве, они су, руковођени пре свега својим позивом да само науци служе, достојанствено – с научничком савешћу и патриотском свешћу, одбили извршење тога задатка уз мотивацију да то није могуће учинити. И све што је у то време могло да се учини, то је било увођење тзв. коријенског правописа (а ни тај задатак, то ваља нагласити, опет нису извршили поменути лингвисти којима се Павелић прво обратио), према којем је уместо фонетског узет етимолошки, управо полуетимолошки начин писања и посебно – различно писање двосложне и једносложне вредности некадашњег гласа *ј* а т : са *ie* прве, а са *je* друге (*diete*, а *djeca*). За наставу језика узета је позната иначе GRAMATIKA HRVATSKOG JEZIKA Ј. Флоршица, преведена на коријенски правопис и названа ХРВАТСКОМ СЛОВНИЦОМ, и ако је где у њој било речи *српски*, она је избачена. Иначе је остала иста норма књижевног језика, коју има заједнички српскохрватски језик. И у Београду је тада одбачен дотадашњи заједнички правопис, мада је у њему промењено само оно што је било заведено десетак година раније ради уједначења са загребачким правописом. А и овде су се, наравно, побринули да се у њему, или било где у језичким уџбеницима, не провуче случајно реч *хрвајски*.

То је било стање у коме се налазио српскохрватски језик, када су (1945) наши народи уз велике жртве и уз помоћ својих савезника у антихитлеровској коалицији извојевали коначно ослобођење и створили слободну заједницу равноправних народа Југославије.

Стање језичке заједнице Срба и Хрвата
првих година после II светског рата

У рату разореној и недељима окупатора опустошеној земљи првих година иза ослобођења није било ни времена ни средстава за систематски и организовани рад на науци, а врло мало и за рад у другим областима културе. Али су школе, од основних до универзитета, морале почети да раде. И почело се скоро без ичега неопходног, и пре расправљања многих питања која је претходно било потребно рашистити. Ми који смо продужили наставу језика на универзитету и рад на науци о њему, језик Срба и Хрвата називали смо, разуме се, ранијим именима (а не онима који су једино били допуштени под окупацијом) *српскохрватским* (у Београду), одн. *хрватским или српским језиком* (у Загребу). Назив овога језика такође је садржавао у себи оба саставна дела: и у Љубљани и на новоотвореним универзитетима у Скопљу, Сарајеву, Новом Саду и коначно у Задру. Ранији кодификатори његова правописа, прво проф. Д. Боранић (у Загребу), а затим проф. А. Белић (у Београду) своје правописе с невеликим бројем разлика објављују под ранијим насловима: PRAVOPIS HRVATSKOG ILI SRPSKOG JEZIKA (први) и ПРАВОПИС СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА (други). За науку се, значи, није могло постављати, а не може ни сада, питање о спорности ни заједнице језика, ни његова у науци прихваћеног назива.

За неупућене, међутим, и оне који нису били позвани да буду стручно упућени, било је подозрења према свему о чему се говорило да је наметнуто од режима монархистичке Југославије. А то се говорило чак и о језичкој заједници Срба и Хрвата и о називу тога заједничког језика иако, наравно, није било тако, јер су и називи језика који дефинишу ту заједницу старији од заједничке државе створене после I светског рата – да о заједници Срба и Хрвата у језику и не говоримо. Код Хрвата је, истина, одмах после рата, сасвим природно, узет назив *хрватски или српски језик*. А тако се наш језик, као школски предмет, у Хрватској звао и у школским сведоџбама. У Србији, међутим, и у Црној Гори, језик се као предмет у основним и средњим школама одмах после ослобођења зове само *српски језик*. А тај назив у Београду срећемо и у насловима нових уџбеника, не зато што су их тако њихови аутори назвали, него из неке бојазни просветних власти и издавача уџбеника да им се не пребаци за прејудуцирање некаквог решења које је, говорили су они, тек требало донети. Нису, изјављивали су ови, ни по коју цену хтели ризиковати да им се случајно не би пребацило како и они, попут старог режима, било шта хоће ма коме да намећу.

Исте су скрупуле навеле осниваче Института за језик Српске академије наука да му прво дају неадекватан назив *Инстџитут за српски језик*. Неадекватан, кажемо, зато што је он и основан с првенственим главним задатком израде великог РЕЧНИКА СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА. А и у свим се научним студијама и расправама које се раде и објављују у овоме Институту још од његова оснивања језик који се у њима

проучава зове *српскохрватским*, а не *српским језиком*. И Филолошко је друштво у Загребу своју публикацију JEZIK назвало *часописом за проучавање хрватског језика*. Али је то тако, и на једној и на другој страни, остало само за извесно краће време.

Наскоро је из наслова школских уџбеника нестало назива заједничког језика Хрвата и Срба који не би садржавао обе ознаке, али у школским сведочанствима и у администрацији, школској и другој, у Србији су се такви називи и даље повлачили. То је, разуме се, ометало и само правилно извођење наставе језика, па је већ и то изискивало расправљање питања: и назива књижевног језика Хрвата и Срба, па и питање његова правописа, затим питање потребе израде речника тога језика савременог стања, као и односа према терминологији појединих струка науке и технологије, јер је ту управо било и остало више разлика него у ма којој другој области језика.

Рад на уклањању препрека природном развоју књижевног језика

На потребу расправљања тих питања указивало се с времена на време још од ослобођења у дневној и стручној штампи. А средином 1953. године ондашње Уредништво ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ, на своју властиту иницијативу, обратило се научној, књижевној и друштвеној јавности једним образложеним позивом на учешће у анкети о тим питањима, с обећањем да ће мишљења појединаца о њима објављивати у своме часопису по реду којим буду пристизала све док их буде било, не сугерирајући при томе никакво мишљење ни о једном од проблема који се јављају у вези с Анкетом о питањима српскохрватског језика и правописа. У анкети је учествовао приличан број научних, стручних и књижевних радника из три највећа центра република са српскохрватским језиком као матерњим, и то: из Хрватске (највише њих) 23, из Србије 15 и из Босне 4. Стигла су, дакле, и у ЛЕТОПИСУ од месеца септембра 1953. до децембра 1954. објављена 42 одговора. Из Црне Горе, мада је позив на учешће у анкети и тамо упућен, није дошао ни један прилог. Али се зато одазвало неколико Црногораца онда на раду ван Црне Горе.

За све је учеснике у анкети књижевни језик Срба и Хрвата један исти језик, за највише њих с безначајним разликама, које не треба култивирати, а за врло мали број – те разлике имају значај посебног културног обележја сваког од народа који се служе тим језиком и оне, по овима, као такве, треба да и даље остану и у језику и у правопису. У више прилога анкети указивано је на два писма, латиницу и ћирилицу, од којих је прва, истицало се, хрватска, а друга српска, и двојака вредност некадашњег гласа *ј* а *т* – *ијекавску* и *екавску*. Зато би, по мишљењу једних од ових, ради постизања језичког јединства Хрвата и Срба, требало узети само једно писмо, и то латиницу, и само један – екавски изговор. По другима те разлике не смета-

ју јединству језика и оне треба да остану, тим пре што би обавезивање на екавски изговор ијекаваца, као и обрнуто, значило вршење насиља над језиком, а осим тога ијекавски изговор није обележје само књижевног језика код Хрвата, већ и знатан број Срба ијекавски говори и пише. И више врло значајних дела српске књижевности написано је, и пише се и штампа, и у самом Београду, ијекавски. Што се латинице као писма тиче, она Србима ни по чему није туђа, већ многи само њом пишу, а свима је врло добро позната.

Скоро сви прилози анкети предлажу изједначење правописа; већи број и изједначење терминологије. Али их има, врло мало, истина, који су, како рекосмо, против изједначавања било чега што је различито. Тек у свакоме је случају било потребно расправити сва гледишта. Зато је Уредништво ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ, „одазивајући се гласу оних који су инсистирали на договору“ о тим питањима, умолило „известан број најпозванијих стручњака за питања језика, као и један део хрватских и српских књижевника, да се састану и претресу закључке који су извучени из анкете и размотре могућности решавања свих питања која су у анкети истакнута као хитна“ (ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ, књ. 375, стр. 3).

И такав састанак је одржан од 8–10. XII 1954. у Новом Саду. На њему је постигнут значајан споразум, по коме је он остао и остаће културној историји познат под називом *новосадског договора*. На овоме је састанку у тродневном изношењу мишљења језичких стручњака и књижевника, оних, дакле, који су били најпозванији да о томе расправљају и одлучују, дошло до потпуног изједначења гледишта и потпуне сагласности у схватању јединства језика, који се, како се у Закључцима договора каже, развијао око два главна центра, Београда и Загреба, са два изговора, ијекавским и екавским. И зато је у називу језика нужно увек у службеној употреби (а то ће рећи и у научним делима и у школским уџбеницима) означити оба саставна дела, и хрватски и српски. Истакнута је и равноправност оба писма, латинице и ћирилице, поводом чега је стављен и захтев да треба настојати да и Срби и Хрвати оба писма подједнако науче (првенствено кроз школску наставу). Даље је констатовано да је „ради искоришћавања целокупног речничког блага, свега онога што је у књижевности и културном животу народа што говоре заједничким језиком било на којој страни прихваћено, и ради што потпунијег развитка тога језика неопходно потребна израда приручног речника савременог српскохрватског књижевног језика.“ „Стога треба поздравити“, истакнуто је у Закључцима договора, „иницијативу Матице српске која је у заједници с Матицом хрватском приступила његовој изради“. На састанку је, нарочито од стране књижевника, одвећ наглашавана потреба за што скоријом израдом таквог речника и учињене су многе сугестије које су уређивачком одбору послужиле за утврђивање пропозиција по којима ће се то дело радити. Истакнуто је да је и „питање израде заједничке терминологије такође проблем који захтева неодложно решење“ и да пре свега треба изградити заједнички правопис,

који ће посао споразумно обавити комисија хрватских и српских стручњака. Чланове комисије ће именовати научне и културне установе: академије наука, универзитети и две матице (Матица хрватска и Матица српска). Та ће комисија, као најпозванија, одабрати и научно најоправданији назив језика који ће укључивати оба саставна дела. (Ово у закључке није унесено иако је тако на Новосадском састанку једногласно договорено). А у ствари је на самом Новосадском састанку то питање решено, јер се неупоредиво највећи број учесника у дискусији, а многи и претходно у анкети, изјаснио за назив *српскохрватски*, односно *хрватскохрватски*. И тај његов назив носи наскоро израђени и пре 10 година (1960) објављени заједнички ПРАВОПИС СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА, који се у латиничком, загребачком издању зове PRAVOPIS HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA. На договору је истакнуто и у исто време осуђено самовољно прилагођавање текстова српских у хрватској средини и хрватских у српској, односно једних или других у Босни и Херцеговини и Црној Гори, као и издавање дела екавских писаца, поглавито песника, ијекавским изговором (случај ијекавизирања Змајевих песама нпр.) или дела ијекавских писаца – екавским.

У заједничком правопису су неке разлике из ранијег начина писања уклоњене. Њиме је, истина, у понеком случају остављена могућност двојаког начина писања. Али од оних који су везани један за једну, а други за другу културну средину – може се указати само на двоструко писање облика футура I глагола с инфинитивом на *-ти* када помоћни глагол дође непосредно иза њега (*бићу* и *бићу ћу*).

По нашем тумачењу и ЗАКЉУЧАКА НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА и слова ПРАВОПИСА, свако се може према двострукостима односити како жели, може узимати овај или онај начин писања футура, а и свега другог што је Правописом означено као исправно. Други, интерпретатори правописа из Загреба, међутим, не гледају тако на двојак начин писања, него сматрају да је у једној средини и сада обавезан онај начин који је раније био у употреби. Али пошто ни тиме нису нарушаване одредбе заједничког правописа, уколико то сви прихватају, наравно – можемо рећи да се он већ 10 година углавном доследно примењује.

Промена односа према српскохрватској језичкој заједници.

Решеност неких интелектуалних кругова у Загребу
да криво представе карактер те заједнице

У односу пак на друге задатке за извршење којих су примљене заједничке обавезе, мишљења су се последних година изменила. Године 1964 (нама је бар ово први пут тада пало у очи) у круговима загребачких лингвиста почело се прво истицати и доказивати да су српски и хрватски две варијанте једног језика, а затим и да овај језик, иако један, није јединствен. Занимљиво је указати на сасвим друкчије констатације изречене од више учесника у анкети ЛЕТОПИСА МС (кога оне занимају може их видети у при-

лозима тој анкети, објављиваним у бројевима ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ од 15. септембра 1953 – 1. децембра 1954), као и на заједничку, једногласно прихваћену констатацију донету у I тачки ЗАКЉУЧАКА НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА, према којој је то јединствен језик. То су и посебно истицали поједини учесници у дискусији на овоме договору, између осталих и они који данас тврде да језик Хрвата и Срба јесте један исти, заједнички им језик, али није јединствен (Види, између осталих, реч Љ. Јонкеа у 375. књизи ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ, стр. 40). Уосталом и 10 година касније 1964. то исто каже проф. Јонке у својој књизи КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК И ТЕОРИЈА ПРАКСИ, (Zagreb 1964, стр. 23), говорећи да Хрвати и Срби „имају преко сто година штокавски дијалекат као заједнички књижевни језик. Истина употребљавају два изговора – екавски и ијекавски и два писма ћирилицу и латиницу, али то не негира чињеницу да је тај књижевни језик јединствен по гласовима, акценатским, обличким и синтаксичким особинама“. Замењеном граматичару српскохрватског језика Т. Маретићу, колико нам је познато, нико није чинио приговоре на констатацију да је језик Хрвата и Срба јединствен, изнету у великој GRAMATICI I STILISTICI HRVATSKOG ILI SRPSKOG JEZIKA (Zagreb 1899, стр. 4), која се сматрала еванђељем норме овога језика и најбољим делом своје врсте код нас – бар до 1963. год., када је за општекултурне потребе и потребе универзитетске наставе Матица хрватска спремила њено III издање, у коме (на стр. 14.) такође стоји да је хрватски или српски књижевни језик јединствен.

Нико, наравно, због тога, ни с каквим основом, није ни могао приговорити ни Т. Маретићу ни другим појединцима који су тврдили и тврде да је књижевни језик Хрвата и Срба јединствен, тј. један исти – и за нас, дакако: по граматичким елементима које наводи проф. Љ. Јонке. На јединство тих елемената, тј. на истоветност гласова, облика, акцената и синтаксе књижевног језика, једном речју – на јединство граматичке структуре његове код Срба и Хрвата мислили су и учесници новосадског договора када су ово појединачно износили у својим оценама језичке заједнице наших народа и када су то унели у ЗАКЉУЧКЕ ДОГОВОРА. Према томе, данашње доказивање да тај језик „јесте један али није јединствен“, којим се жели поткрепити мишљење о потреби за ревизијом новосадског договора или се пак настоје доказати некакве умишљене унитаристичке тенденције оних што и данас тврде да је књижевни језик Хрвата и Срба јединствен, – није ништа друго већ софизам, јер се придеву *јединствен* даје значење у коме он није употребљен, нити се употребљава када се њиме дефинише заједница књижевног језика Срба и Хрвата. Свако, ваљда, зна да се ту, рецимо, *јединствен* не употребљава у значењу и з в р с т а н, које му се у Речнику Матице српске и Матице хрватске даје на првоме месту, а ни значење – п о т п у н о ј е д н а к, б е з и к а к в и х р а з л и к а. Придев *јединствен* у томе значењу не би се могао употребити уз везу речи *књижевни језик*, ни када се она односи на овај наш, српскохрватски, ни на било који други језик, па ни на језик само једне културне средине, а у крајњој линији ни на језик једног

писца, јер ни тај језик није свакад у свему једнак. И појединци за означавање истог појма често употребљавају различне речи, а од више стилских обрта за казивање исте мисли, исте слике – некад употребе један, а некад други тај обрт. Иако је ово сасвим познато тако да није потребно наводити никакве доказе, ми смо били принуђени да то доказујемо, и на примерима (у ЛЕТОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ, књ. 403, стр. 99–100 и поново опет у ЛЕТОПИСУ, књ. 404, св. 2–3, стр. 325–326).

Занимљиво је, што се значења придева *јединствѣн*, као карактеристике заједнице језика Хрвата и Срба тиче, указати и на мишљење најмлађих а већ познатих загребачких лингвиста, између којих један каже: „хрватско-српски, односно српокохрватски један је и јединствен народни језик по својему супстрату“ (в. ЈЕЗИК, годиште XVI, стр. 5). Занимљиво је прво што се и из ове констатације јасно види да се *јединствѣн* као одредба српскохрватског језика употребљава у значењу један исти а не: у свему једнак, јер свако зна да су говори нашег језика, по много чему међусобно различни. А још је занимљивије што се и од овога и од других лингвиста те средине чешће истиче да је језик Срба и Хрвата, као скуп њихових народних говора јединствен, али није такав као књижевни језик. Тачно је, међутим, да је доиста ово, и овако и онако, један исти језик. Али су разлике између народних говора, између појединих дијалеката, и овога као, по правилу, и других језика несравњено веће од оних које налазимо у књижевном језику. И не би се, штавише, како смо то и на почетку истакли, ни могло говорити о јединству књижевног језика Хрвата и Срба када би у њему било онако уочљивих разлика какве су разлике у језику његових дијалеката. Управо је излишно казивати на несравњено веће разлике између народних говора једне дијалекатске области и језика културне комуникације центра који се налази у истој тој области, између језика дијалекатске области Загреба, рецимо, и језика књижевности и културе која се развија у овоме граду, на једној страни, односно између језика непосредне околине Београда и језика образованих слојева друштва и књижевности тога нашег књижевног и културног центра, на другој. То је свакоме довољно познато, познато је јамачно и лингвистима на чијим се неоснованим тврдњама задржавамо. Али они ипак не зазиру од њих, јер заједницу језика не могу порицати, а заинтересовани су да издејствују признање разлика у књижевном језику, на основу којих се може па, по њима, и мора говорити о два језика, ако не научно, а оно бар „политичко-јуридички (конституционално)“.

Тек после III издања велике Маретићеве ГРАМАТИКЕ, дакле, после 1963. а наиме, како рекосмо, тек 1964. почиње се говорити о варијантама тога језика¹, о којима се доиста и може говорити, али само као о варијанта-

¹ Љ. Јонке (у ЈЕЗИКУ, св. 5 за 1968–69, стр. 131) каже, истина, да је он о варијантама писао 1960, у шта нема разлога не веровати. Али зато што нам је то промакло, жалимо што није рекао и где је тада о њима писао, да бисмо могли

ма у стилу и речнику, које, дакако, имају једнаку књижевнојезичку вредност, потпуно су равноправне, разуме се. Али ми не можемо наћи оправдања захтеву већине данашњих загребачких лингвиста да се према тим варијантама треба односити као према посебним језицима, када су то само стилско-лексичке варијанте једног језика који има исти граматички (фонолошки, морфолошки и синтаксички) систем. Још мање се може схватити како појединци тврде да неидентификовање стилско-лексичких варијаната једног истог језика с посебним језицима значи оспоравање уставом гарантованих права појединим од народа који се тим заједничким језиком служе. Исто су нам тако несхватљиве и тврдње које се износе у круговима ових лингвиста да су хрватски и српски, мада знанствено један исти, политички и уставно – два засебна језика. Такве констатације последњих година често слушамо од појединаца и читамо их написане у дневним листовима и у стручној литератури, у популарно-научном загребачком часопису JEZIK, нпр. (в. бр. 1 за год. 1968–69, стр. 4–5). Овде из пера једног млађег лингвисте.

А и најстарији и најпознатији међу тим лингвистима такође тврде да „политички и законски“ варијанте „ваља третирати као књижевне језике с потпуно једнаким правима“ (JEZIK, год. XVI, стр. 72). Варијанте као варијанте, разуме се, нико разуман и не третира друкчије већ као у свему равноправне. Али је овде у вези с варијантама потребно рашчистити једно питање, управо не једно већ више њих. Неколико редака испред овога на истој страни истог часописа и исти лингвист (Ј. Јонке) каже да називи за језик – *хрватскосрпски* и *српскохрватски* не значе исто, већ *хрватскосрпски* означава ијекавску варијанту хрватскосрпског језика, како се она развила претежно у Хрватској, а *српскохрватски* означава екавску варијанту књижевног језика како се она развила претежно у Србији. По овој логици,

накнадно прочитати. Штета је што ово није учинио и због тога што су неки други лингвисти тврдили да су они први „открили“ тзв. варијанте. И сада не знамо тачно коме припада заслуга за њихово откривање. А нама је, да поводом тога кажемо, познато да је и знатно раније, већ у Анкети ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ, помињана варијанта. У своме прилогу тој Анкети проф. А. Белић, нпр., дословно каже: „Познато је да је отклоњена и помисао која је покретана у Загребу непосредно пре рата, о претварању тамошњег језика у једну врсту варијанте књижевног језика измењеног под утицајем локалног народног говора, варијанте која би се могла прогласити према потреби и за засебан књижевни језик“ (в. ЛЕТОПИС, књ. 372, стр. 235). И управо због тога што је у овоме цитату јасно истакнуто с каквим се циљем говори о варијантама једног језика, ми смо и зазирали од тога термина, па смо, када смо недавно у НАШЕМ ЈЕЗИКУ (књ. XIV, н. с. стр. 195–226) писали о томе проблему, као и раније у дискусији (на V конгресу југословенских слависта у Сарајеву септембра 1965.) – место варијанте (лексичке и стилске) употребљавали реч *разлике*, која је и много јаснија и много одређенија, и за јединство нашег књижевног језика, у које ми још увек верујемо, безопаснија, већ по томе што се говори о разликама у језику, а не о варијантама језика.

а и по стилизацији овога навода, нико ко не говори екавски свој језик не би могао звати *српскохрватским*, а сви би га ијекавци морали звати *хрватско-српским*. „Дакако“ продужава Јонке, „постоји и истозначност тих двају назива. Али премда ијекавски и екавски тип књижевног језика називамо с лингвистичког гледишта *варијантима*, ипак те варијанте у научној и стручној употреби извршавају у потпуности функције књижевног језика“. Прво, за овога лингвисту, *хрватско-српски* и *српскохрватски* у почетку реченице не значе исто, а на крају реченице су, насупрот томе, истозначни. За нас међутим, *српскохрватски* и *хрватско-српски*, као два лика једног истог термина, значе управо исто. Али ми термине *ијекавски* и *екавски* као ознаке двеју варијаната не можемо поистовећивати са ознакама *хрватска* и *српска варијанта*. То сигурно не може ни друга нико ко познаје српскохрватски језик и његова наречја. Ми то познавање не споримо наравно ни загребачким лингвистима, па ипак они идентификују ијекавску са хрватском варијантом, а екавску са српском.

И не само то него би хтели да тамо где инсистирају на двама варијантама, хрватској и српској, увере неупућене читаоце да је језик у Босни и Херцеговини и Црној Гори тешње повезан с језиком у Хрватској него с језиком у Србији. Љ. Јонке, који у другој прилици, кад му затреба да истакне право свакога народа на овој језик (као да неко то право у социјалистичкој Југославији доводи у питање!), доказује како поред хрватске и српске постоје и друге две варијанте – босанско-херцеговачка и црногорска (в. о томе ниже) – у своме 20. Разговору о језику у загребачком VJESNIKU он дословно каже: „Можемо, наравно, поћи и даље, па истакнути велику повезаност књижевног језика у Хрватској с књижевним језиком у Босни и Херцеговини и Црној Гори, без обзира какво национално име носи тај језик“. А неколико редова ниже наставља: „Нешто је друкчије са српским књижевним језиком екавскога говора. Он је потекао из војвођанско-шумадијских народних говора који су такође новоштокавски, али је и лексички и термилошки и гласовно прилично различит од хрватскога ијекавског књижевног језика“. Гласовно се, међутим, разликује само по томе што је екавски, а не ијекавски. А ако се узимају у обзир лексичке и термилошке (ми бисмо рекли лексичке, посебно термилошке, јер терминологија иде у лексику – М. С.) разлике, онда ће језик у Босни и Херцеговини и Црној Гори бити неупоредиво ближи ономе у Србији него језику у Хрватској. То Јонке као да заборавља, па изузетан значај придаје изговору, и изговор, ијекавски бар, назива језиком. То је нешто ново у нашој науци, као што је ново поистовећивање хрватске, загребачке варијанте с ијекавском, што други неки загребачки стручњаци још одређеније чине. Један Јонкеов ученик и следбеник у својој поновљеној критици Речника двеју Матица (у загребачкој KRITICI бр. 5, стр. 124) дословно каже: „Књижевни језик у Хрвата и Срба није јединствен – како неки, свим чињеницама у пркос, тврде – него се остварује у двије основне варијанте у једној ијекавској или западној, загребачкој или хрватској и другој екавској, источној, београдској или српској“. Ови

стручњаци губе из вида колико Срба говори ијекавским наречјем и колико је српских писаца од Вука, Љубише и Његоша, преко Јове Илића, преко Л. Лазаревића (у неким приповеткама), С. Матавуља, А. Шантића, С. Ђоровића, П. Кочића, до Б. Ђопића, М. Лалића, па и до најновијих београдских ијекаваца, писало и пише ијекавским наречјем.

А шта да кажемо о тврдњи загребачких лингвиста да су српски и хрватски, иако знанствено један – политички, правно и уставно два језика када се зна да ни наш устав, ни наша политика, бар досад, ту ништа нису мењали од научно утврђених чињеница. У садашњем нашем, још неизмењеном уставу, где се помињу језици ваших народа изрично се, штавише, говори о српскохрватском, односно хрватскосрпском – дакле о једном заједничком, а не о два посебна језика. Што су се раније у законодавним телима помињали српски и хрватски посебно – ништа није необично, јер су то окраћени, иако недовољно адекватни, називи једног истог језика. То је овде чињено као, понекад, и у другим областима нашег културног и јавног живота пре него је питање расправљено у стручно и научно квалификованим телима – на Новосадском састанку и касније на састанцима лингвистичке комисије за правопис, чије су чланове именовале најпозваније, нешто раније означене, научне и културне установе овлашћене за то – не само од доносилаца новосадског договора већ и од великог броја научних, књижевних и јавних радника, који су НОВОСАДСКЕ ЗАКЉУЧКЕ прихватили и потврдили својим потписима (Закључци са именима њихових доносилаца и накнадних потписника објављени су прво у свесци ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ за јануар 1955, где се могу и ауторизовани стенограм дискусије учесника, и где се могу проверити сва мишљења о појединим дискутованим питањима). А ти су управо лингвисти, свакако онда најквалификованији, како ћемо нешто ниже видети, те скраћене називе означили као неадекватне.

Ако тачно схватимо констатацију према којој су хрватски и српски – политички два посебна језика, ми ни то не можемо прихватити јер ниједан политички форум у нашој земљи, опет ћемо рећи – бар досад, томе није дао никакву санкцију. Напротив, када су представници неколико институција и организација у Загребу изишли пред јавност са захтевима какве данас постављају поменути хрватски лингвисти, тј. са ДЕКЛАРАЦИЈОМ О НАЗИВУ И ПОЛОЖАЈУ ХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА и када се појавио њом инспирисани ПРЕДЛОГ ЗА РАЗМИШЉАЊЕ једног броја београдских књижевника, – ти су захтеви наишли на неодобравање и у политичким телима и у народу. А неприхватање у тим актима изнетих ставова не може се никако оквалификовати као тежња да се ограниче било чија национална права, како су то прво индиректно говорили, а сада и сасвим одређено и изричито тврде они што имају те ставове.

Ови се позивају на демократичност и на самоуправљачко право да у тим и таквим стварима одлучују они којих се оне тичу. Ни ми, наравно,

нисмо противу тог права. Али је свима нама познато, цела јавност наше земље зна како су масовно негативно оцењени сада споменути акти, управо у срединама којих се тиче оно о чему се у њима говори. Ко се тога добро не сећа, ми га упућујемо на дневну штампу из дана када су они обелодањени. На ту штампу, у првом реду на загребачки ВЈЕСНИК друге половине месеца марта (ожујка) и првих дана априла (травња) 1967. упућујемо и оне што су, после врло кратког времена, заборавили оцене јавности и њезине дефиниције ДЕКЛАРАЦИЈЕ О НАЗИВУ И ПОЛОЖАЈУ ХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА, па сами кажу да сада већ у пракси спроводе оно што су ДЕКЛАРАЦИЈОМ мислили тражити када су с њом изишли пред јавност (Види новински извештај с Годишње скупштине Матице хрватске држане 22. XI, 1970. и у томе извештају реч дотадашњег председника Матице).

И што је најзанимљивије, они то једино сматрају прогресивним, а неслагање с њима им је назадно. И ово тако често истичу да бисмо и ми скоро поверовали у то. Још да и у својој средини не чујемо каткад врчања „прогресиваца“ који се на сличан начин јадају: како је лепи српски језик угрожен од пенетрације хрватизама у њега, како и тај језик и цела српска култура само губе од тога и како ће пред праведним судом народа одговорати они што су криви за то. Али ови, чини нам се, нешто коректније (или су бар бојажљивији, па то не износе јавно), кривње траже у својој средини, а не било где другде. И ми у таквом ставу не налазимо ништа прогресивно, уколико се прогресивност није преобратила у своју супротност.

Истих оних дана када се о ДЕКЛАРАЦИЈИ врло много и са оштрим осудама говорило срели смо се с изјавом једног загребачког књижевника, који каже да је управо он један од састављачка ДЕКЛАРАЦИЈЕ и да и поред осуде на коју је она наишла, остаје у уверењу да су хрватски и српски два посебна књижевна језика.

Кад смо то прочитали, јавила нам се мисао да проверимо с колико права тај књижевник ово, ово друго, хтели смо рећи, а не оно прво – говори. На дохвату руке нам се нашла књига HRVATSKA PROZA (Antologija jugoslovenske književnosti II) у избору истог овог књижевника из 1956. г. Ту је он уврстио и једну своју причу, у којој, на стр. 397–398 ове антологије, читамо с почетка:

„Било је то једно од оних послијеподнева, које југо натрпа облацима, раздере топлим дахом и пријети се непрестано кишом, која, на концу, ипак не падне, тек ту и тамо росне, кане по која капљица. Све је влажно и меко, а на улицама управо никога нема...

Тако је почео у себи самом описивати ово послије подне, да би се осјетио стварним, да би савладао своје мисли што су га читава просврдлале. Потпуно беспомоћан је остајао након тог покушаја, и тада му се открило да он то не описује ово послије подне, већ обнавља негдје прочитани начин описивања.

Прилазио му је влажан шум мора, оћутио је како се у њему јавља немир ради набујалости валова, ради неба које је потпуно пало на земљу. Како да то каже? Да ли су ту довољни само гласови? Покушао је шапатом отворити ријечи:

Мене нема; већ давно ми је море лице украдо, а пјене, бијелином, у вјетру, згуснуше моје дане. Мене нема, мене нема...! Моје ухо у простору зиба своје бдење; носим влагу дана негдје обалама, оком сред дубина...“

Празно; ништа се није рекло! Још увијек његови властити кораци за њим. У њихову ритму је заборавио на ову малу епизоду. Размишљајући о размацама између удараца корака, сјетио се Емпедокла: ‘Био сам дјечак и дјевојка и птица и нијема риба, а сад ево лутам међу смртницима...’, онда се сјети онтолошког доказа божанства, интериера катедрале у овом граду, неке дјевојчице која се исповиједала и коју је он ослушкивао; затим се сјети себе у дванаестим годинама, своје учитељице... И на крају све се то повеза ријечима човјека с којим је прије разговарао на улици. Растворише се у њему простори којима је живио као младић. Заборави на све око себе и препусти се том сну. Ту је све било затворено у кретању, свијетлу и мирису. Ништа се црна није отварао, ма куда се год кретао, нигдје није наилазио на прекиде...

Мислим да ће се свако с нама сложити да би прича могла стајати и испод имена било којег српског писца који пише ијекавски. Наишли смо, истина, у ове две странице текста на једну једину реч *оћушјети*, која је мање распрострањена у српским него у хрватским културним центрима, али глагол *ћушети*, односно *ћушјети*, и с њим сложени *оћушети*, ијек. *оћушјети*, налазимо и у српских писаца: у СРПСКИМ НАРОДНИМ ПЕСМАМА чак:

А Никола скочи од дораша док о ћ у ш и (шј. чулима осети, чује) јеку од Голеша (Вук Караџић I, 18, 1903); *Знао је увијек да о ћ у ш и, јаје ко крсно име слави* (СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК XI, 146, 1908); *... да вам хладка Сербџ о ћ у ш и слајка* (С. Милутиновић Сарајлија, ТРОЈЕСЕСТАРСТВО, 129); *Шћаше кроз моја усћа бесједити и твоје ухо и срце склониши и надахнути да их чујеш и о ћ у ш и ш* (С. М. Љубиша, ПРИПОВИЈЕСТИ ЦРНОГОРСKE И ПРИМОРСКЕ, 223, 1875); *У души сам велику ѡремјену о ћ у ш и о не знам ни сам какву* (П. П. Његош, ЛУЧА МИКРОКОЗМА, 132); *Да л' њено срце ћ у ш и исћу слад* (Б. Радичевић, ПЕСМЕ, Нови Сад 1910, 412); *У дну ѡруди ћ у ш и м шойле звуке и златнијех ѡшница расћјевана јаша* (А. Шантић, ПОД МАГЛОМ, Београд 1907, 47); *Мара је неколико ѡућа наѡнски коракнула најред да их расћави, ћ у ш е ћ и у себи бол ѡнижења и расћламћеле ѡубоморе* (В. Петровић, НА ПРАГУ, Земун – Београд – Панчево 1913, 446); *Он ћ у ш и годир некој шћјној крила* (Св. Стефановић, АНТОЛОГИЈА Б. ПОПОВИЋА, стр. 162).

А с друге стране, у наведеном тексту из овога хрватског писца на самом почетку његове приче налазимо глагол *осјетиши* се (исп. тамо: *Тако је ѡчео у себи самоме ѡписивати ово ѡслије ѡдне да би се осјетио* стварним). Из овога што сад рекосмо можемо извести два закључка – први: ни *оћушио* је, само за себе, не би могло бити баш поуздан доказ да је аутор ове приче

хрватски писац и други: ни хрватски писци не употребљавају само *ћушјеџи* и *оћушјеџи*, већ и *осјећаџи* и *осјеџиџи* у истом значењу, нити бисмо прве глаголе у речнику, рецимо, могли означити да су само хрватски, нити друге да се употребљавају само у српским срединама.

И немогуће је да овоме хрватском писцу није, као и нама, јасно да је језик којим он пише, супротно ономе што тврди, исти с језиком којим пишу српски писци. Он мисли само да ће бар некога убедити у оно што каже, јер му је то потребно из неких других разлога, а не ни да би осигурао културну равноправност наших народа, коју, по њему и његовим једномишљеницима, угрожава околност што имају заједнички језик.

Настојање да се стварање језичког јединства Срба и Хрвата представи као дело њиховог заједничког непријатеља

Ипак, овај књижевник, који је у једној, допустићемо, посебној прилици, у време тешке осуде акта ДЕКЛАРАЦИЈЕ О НАЗИВУ И ПОЛОЖАЈУ ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА, супротно општем мишљењу, устврдио да су српски и хрватски два посебна језика, – у другој прилици признаје књижевнојезичку заједницу Срба и Хрвата. Ми бар тако схватамо констатацију тога писца према којој је Вукова концепција на прелазу у двадесето столеће потпуно победила у Хрватској, и теоријски и практично, па такво стање књижевног језика траје и до данас. Ту констатацију он је учинио у своме чланку РИТАЊЕ HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA, објављеном у бр. 13, на стр. 58–63, (1970) часописа за синтезу наука умјетности и друштвене праксе који с насловом ENCYKLOPEDIA MODERNA излази у Загребу под широком редакцијом од по 8 чланова из Загреба и Сарајева, 7 из Београда, 2 из Љубљане, по три из Скопља и Титограда и три секретара редакције, а с главним и одговорним уредником проф. И. Супеком.

Стварност постојања књижевнојезичке заједнице Хрвата и Срба, коју писац констатује, а која је и старија и чвршћа него што је он приказује, нешто је с чиме се мора рачунати. И о њој треба водити рачуна при свакој помисли да се та заједница растури, поглавито с планом какав немају, истина, сви према њој данас нерасположени истомишљеници, али за какав, поред осталих, пледира и овај књижевник, а наиме да у основу књижевног језика Хрвата уђу сви дијалекти хрватски на којима је некада било књижевности, значи и кајкавски и чакавски, поред штокавских говора, што је апсолутно немогуће. Немогуће је било и пре узимања штокавског дијалекта за основу књижевног језика. То је јасно за свакога ко познаје законитости стварања књижевних језика, којима је, по правилу, у основи један дијалекат, онај, разуме се, који у датом тренутку има највише услова за то. Да је код нас уопште, а и посебно код Хрвата, тих услова највише имао штокавски дијалекат – одвећ је добро познато. Ми смо, усталом, најглавније од тих услова напред навели и овде их нећемо понављати. Место

тога ћемо истаћи да је једино могло бити и требало је, по нашем схватању, да буде мање ограђивања од кајкавске лексике (према чакавској су се лексикографи друкчије односили), иако је познато зашто су поборници штокавског дијалекта као основе књижевног језика избегавали употребу кајкавске лексике више него што је било нужно, на исти начин као што је Вук Караџић унеколико претеривао зазирући од словенизама када је славено-српски замењивао чистим народним језиком. И на једној и на другој страни, то се чинило у настојању да се што пре и што доследније раскрсти са дотадањим стањем књижевног језика, које је замењивано новим. Али када је једанпут прошла опасност од враћања на старо, требало је да се мења, а свакако се унеколико бар и мењао, однос према кајкавској лексици код Хрвата. Уколико су се дуже повлачили захтеви да основицом књижевном језику буду и друга два дијалекта (Подсећамо на схватање присталица загребачке школе, према којему би се задржавањем и чакавског и кајкавског дијалекта у основици књижевног језика сви лакше задобили за општејугословенску језичку заједницу, а да и не говоримо о упорном залагању Франа Курелца, који је првенство давао чакавском, а уз то тражио и да старословенски језик хрватске редакције, заједно с чакавским, уђе у основицу књижевног језика, како би се некако, тим немогућим путем, остварила што шира словенска језичка заједница), – утолико се стварао јачи отпор код присталица чисте штокавштине и изграђивао се код њих штетан став који је лишавало заједнички језик Хрвата и Срба једног дела народног лексичког блага, и тим сиромашило њихову лексичку ризницу. Али се зато, мислим, не може окривљавати Б. Даничић, или бар не само он, и поред свега утицаја који је већ од доласка у Загреб имао на науку о језику и развитаку књижевног језика код Хрвата. И неправични су они данашњи лингвисти који му приписују избацивање кајкавског дијалекта и кајкавских књижевника из РЈЕЧНИКА ЈУГОСЛАВЕНСКЕ АКАДЕМИЈЕ (в. загребачки ВЈЕСНИК од 4. I, 1969), јер он сам ту није одлучивао, већ је било много утицајнијих људи у Академији, мимо којих, и без којих, сам Даничић није могао одлучивати ни о физиономији РЈЕЧНИКА, који је овакако више његово дело него ма којег другог појединца (А ипак тамо има, ако и не много, кајкавских речи, прво оних што су узимане из познатих кајкавских речника, а и из покојег кајкавског писца). Још су најнеправичнији ти лингвисти када тврде да је у томе речнику хрватска књижевност запостављена. Зар је тако нешто могуће тврдити о речнику у коме су у оној мери заступљене далматинска књижевност, не само штокавска већ и чакавска, и славонска, и књижевност босанских фрањеваца, и дубровачка књижевност и народне умотворине, заједничке и Србима и Хрватима? А ако су Даничић и његови непосредни продужаваоци рада на РЈЕЧНИКУ мало узели писаца XIX века, не само хрватских него и српских (ту срећемо Вука, Шулека, Његоша, Љубишу, Павлиновића, Милићевића, Панчића, Богишића и још где којег) – то никако не може бити замерка једном историјском речнику рађеном углавном на основу грађе из књижевности ранијих векова, као што је, и

обрнуто, права бесмислица замерати ауторима речника савременог језика што нису узимали и грађу из писаца далеке прошлости. Јасно је да се и једне и друге замерке чине само да се оправда некакво, нама бар, несхватљиво незадовољство стањем у језику и да се истакне некаква умишљена, а не постојећа неравноправност.

Овај незадовољник заједницом књижевног језика Срба и Хрвата – враћамо се писцу чланка (П. Шегедину) у часопису *ENCYKLOPEDIA MODERNA* – у томе чланку, дакле, не негира заједницу књижевног језика Хрвата и Срба, али, супротно објективним оценама које су се о њој давале и дају се, и према којима су од ње само добиле и српска и хрватска култура, он тврди да је она штетила и штети култури хрватског народа. И не само то, него он налази кривим све и Србе и Хрвате који су допринели стварању те заједнице. А да би је обезвредио, па и компромитовао, он се с погрдама обара на сва настојања и напоре, с једне и друге стране, да се заједница у књижевном језику Хрвата и Срба што више учврсти. Прво је под његов удар дошао познати БЕЧКИ ДОГОВОР, који овај књижевник назива „једним или неколиким каванским разговорима“, што му, по нашем мишљењу, не би морало умањивати вредност, и за њега каже да је „послужио много више манипулативној политици него изразу самом“ (види цитирани број часописа *ENCYKLOPEDIA MODERNA*, стр. 60). Али нарочито тешку, необјашњиву увреду наноси потписницима овога за културу наших народа значајног акта када се пита: „Каква је улога политике Бахова апсолутизма, као атмосфере у којој је настао бечки договор“? Он тим недвосмислено баца сумњу на доносиоце закључака бечког договора доводећи их у везу са Баховом политиком, која је, према томе, ишла за сједињавањем Бечу подјармљених и од њега обесправљених народа. Сасвим ново тумачење Бахова система према тим народима! Само га треба научно образложити. Нас интересује шта овај књижевник у односу на Бахову политику мисли о политици Хрватског сабора, који се могао састати тек после Бахова апсолутизма и који је одмах после пада тога апсолутизма на почетку шездесетих година, једно за другим констатовао да су српски и хрватски један исти језик, па затим тај језик назвао *хрватским или српским*, који се назив код Хрвата сматрао најаутентичнијим, зато научно најоправданијим, и зато био код њих у употреби скоро пуних стотину година. Овome је књижевнику свакако и то познато, или му бар би морало бити познато када себи допушта да с толико ауторитета говори о питањима за која, сам лојално признаје, није стручан. Њему очевидно није до тога да верно прикаже борбу око књижевног језика у Хрватској друге половине XIX столећа, него да компромитује идеју јединства књижевног језика Срба и Хрвата које он назива Вук-Даничић-Маретићевим концептом. А то, треба додати, није „концепт“ само ове тројице великих наших граматичара већ и П. Будманија, и В. Јагића, и А. Павића и Броза, и Ивековића, и Мусића, и Решетара, и П. Скока, и А. Белића, и Д. Боранића и Ст. Ившића – свих тих крупних, не само нашој већ и светској науци, врло познатих лингвиста, а дакако и страних научни-

ка, од којих ћемо споменути само тројицу, и то Немца А. Лескина и Французе А. Мејеа и А. Вајана, који су, поред осталог, на својим језицима писали и познате граматике заједничког језика Срба и Хрвата, и назвали их наравно именима која у себи садрже оба ова наша народна назива.

Шегедин тај концепт друкчије у истом чланку назива *Куеновом језичком позицијом*. И посебно се пита: „Зашто је смрт загребачке школе [а ту је школу од познатијих имена истрајно заступао једино књижевник и граматичар, загребачки каноник Адолфо Вебер-Ткалчевић – М. С] и апсолутна пobjеда Вукових схваћања настала управо у периоду Куенове (Khuenove) власти“. И даље тврди: „РЈЕЧНИК ЈУГОСЛАВЕНСКЕ АКАДЕМИЈЕ, Брозов правопис, Маретићева ГРАМАТИКА (Маретић је, убацује аутор, уосталом Куенов заступник) и Броз-Ивековићев РЈЕЧНИК рађају се у Куеново доба. И опет се пита: Тко је Куен? Чији је он експонент и како манипулира Хрвате и Србе?“ Закључило би се, управо писац и иде на закључак – да су та дела, која чине част хрватској лингвистичкој науци, стварана као план Куенове противхрватске политике и да је Куен ишао на оно чему су тежили највећи патриоти међу Хрватима и Јужним Словенима, од илираца, преко оснивача Југославенске академије знаности и умјетности и загребачког свеучилишта, до младога покољења књижевника и научника на почетку 20 столећа. А осим тога, за схватања која су појавом набројаних дела победила борба није почела у Куеново време, него се она научним путем водила већ од средине XIX столећа и стварно је пре Куекова доласка на власт решена у корист тих схватања јер су научни разлози, и научно јачих филолога, ишли у прилог њима. За победу тих схватања, рекли смо већ, још пре Даничићева доласка у Загреб, научно се заложио и онда млади и врло талентовани В. Јагић. Ко би се уосталом и усудио данас доказивати да је генитив множине на **-ах**, рецимо, који није имао никакве историјскојезичке подлоге, а ни ослонца у ширијој дијалекатској употреби, икада могао добити преимућство над тим обликом који има најширу народну подлогу, или да скоро општераспрострањени самогласник **р** вокално не мора потиснути из употребе замену тога гласа са **ер** и **ар**, који се на одвећ уском простору употребљавају итд. А осим свега, нека од тих дела, РЈЕЧНИК ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АКАДЕМИЈЕ, нпр., није само планиран, пропониран, а једним делом и израђен раније, већ је његов први том и штампан 1882 – дакле: годину дана пре доласка бана Куена на власт.

За нас је управо несхватљиво како се језичко јединство Срба и Хрвата може приписивати у заслугу Куену Хедерварију када се зна да је рад на њему почео и пре рођења овога озлоглашеног непријатеља наших народа и када је познато које снаге су радиле на њему. А зар би се, између осталог, могло десити да дело Куеново онако свесрдно прихвати цела плејада најнапреднијих књижевника хрватских с почетка XX столећа? Чудно је и како се може тврдити да „данас стојимо већ и пред смрћу Вук-Даничић-Маретићеве лингвистике, а стварност нас сили да прихватимо [писац говори као Хрват] српски књижевни стандард и српске лингвистичке концеп-

ције“ (ENCYCLOPEDIA MODERNA, бр. 13, стр. 63). А доста је тешко закључити шта писац хоће да каже реченицом: „Гледано повијесно, није ли Вук-Даничић-Маретићев концепт био само, пријелазна варка – како неки веле – да би се жедни превели преко воде и довели тамо где је славна Вукова максима и хтјела“ (на истом мјесту). Верујем да то ни многим другима није јасно, између осталих ни многим од чланова великог броја уредника МОДЕРНЕ ЕНЦИКЛОПЕДИЈЕ од преко 30 чланова, од којих знатном броју, бар ми претпостављамо, ништа није било познато да ће се објавити на њеним ступцима један чланак ове садржине, у којем многе констатације стоје у вапијућој опречности с историјским чињеницама и логиком која на њима почива.

Окривљивање режима, институција и појединаца за настојања да свој тип књижевног језика наметну другим и вредност доказа за то

Нас не изненађују приговори да је Београд у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца, односно у Краљевини Југославији, и у језику настојао штогод силом власти наметнути Хрватима. Али је претерано окривљавати другу страну што је прекршила бечки договор неусвајањем ијекавског изговора за књижевни језик, који је тим договором препоручен као заједнички и за Србе и за Хрвате. То проф. Љ. Јонке тврди у своме говору на годишњој скупштини Матице хрватске 22. нов. 1970., који је у целини после објавио у сталној рубрици Разговори о језику загребачког ВЈЕСНИКА (в. бр. од 15. II, 1971). Ученици бечког договора су се доиста изјаснили за ијекавски изговор у заједничком књижевном језику у првом ставу 2. тачке тога акта, где су изложили и зашто му дају првенство. Али су они у другом ставу исте тачке додали: „Ако ли когод из којег му драго узрока не би хтио писати овијем нарјечјем, ми мислимо да би и за народ и за књижевно јединство најпробитачније било да пише једнијем од остала два нарјечја, којијем му је воља, али само да их не мијеша и не гради језика којег у народу нема“ (Узето из III-ће књиге ГРАМАТИЧКИХ И ПОЛЕМИЧКИХ СПИСА ВУКА СТЕФ. КАРАЦИЋА, камо је пренесено из Гајевих НАРОДНИХ НОВИНА, бр. 76. за 1850).

Ми овим не правдамо никога за то што је у замени гласа Ћ створено двојство у заједничком књижевном језику, него пре бисмо тим хтели указати на далековидност доносилаца бечког договора и на њихово увиђање да неће бити могуће једним актом изменити оно што је дубоко ухватило корена у књижевности.

За нас је разумљиво и што је један од потписника бечког договора (И. Мажуранић), као одговорни државни функционер (шеф Дворске канцеларије) у оним приликама био принуђен да доноси одлуке против правописних одредаба тога договора. Он је као такав 1862. донео акт о забрани, поред осталог, и двојаког писања Ћ на начин који је предвиђен бечким договором, тј. као **ије** и као **је**.

Потпуно нам је разумљиво што су Вуков чланак СРБИ СВИ И СКУДА, из КОВЧЕЖИЋА од 1849, и његово убрајање свих штокаваца у Србе с правом створили подозрење код Хрвата, и што је то код њих изазвало реакцију и отпоре противника Вукове концепције књижевног језика, која је ипак победила. Али томе није крив Вук, него стање науке Вукова времена. Ми знамо и да је Вук ишао на усвајање ијекавског изговора, рецимо, и код Срба, и тражио да се и код њих **x** пише свуда где му је по етимологији место, поред осталог и да се тако Срби приближе својој браћи римског закона, мислећи при томе на Хрвате. А идеал му је био да се обе наше азбуке тако уредe да се без тешкоћа свака књига може пренети с латинице на ћирилицу и обрнуто (в. Вуково писмо В. Бабукићу. ГРАМ. И ПОЛЕМ. СПИСИ ВУКА СТ. КАРАЦИЋА, књ. III, стр. 220). Али ми у томе не видимо никаква разлога да се сумња у некакве планове В. Карацића који би у било коме погледу шкодили књижевности и култури хрватског народа.

А приписивати недобронамерност бечком договору због тога што су његови учесници мислили, па то и у текст договора унели, да су Срби и Хрвати један народ – у најмању је руку неоправдано. Најстроже оцењујући ми то можемо назвати заблудом, заснованом на уверењу да једним језиком говори само један народ, и неразвијеношћу науке у то време, тек бечки договор, и поред тога, за нас остаје значајан датум у културној историји и Срба и Хрвата.

Мање таквим уверењем, а више романтичарским заносом може се сматрати мишљење ентузијаста с почетка двадесетог столећа, којих је било и међу Хрватима и међу Србима. Ови су се, нарочито после ослобођења балканских народа од Турака, пред први светски рат, и у току њега, заносили уједињењем југословенских народа, који ће тим постати јединствени – веровали су и жарко желели ти ентузијасте, којима је припадао и српски књижевни критичар Јован Скерлић, чије се мишљење о предности екавског наречја над ијекавским стално истиче као неки општесрпски грех наметања екавског изговора ијекавцима. Јован Скерлић, иако јача индивидуалност, био је само појединац, без икакве власти да екавски изговор наметне Хрватима. А он је, ваљда, имао право расписати у своме листу (СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ГЛАСНИКУ 1913–1914) анкету о било коме сродном питању, па и анкету ИСТОЧНО ИЛИ ЈУЖНО НАРЕЧЈЕ, и у тој анкети заступати напред изнето мишљење. Ми морамо рећи да се неки његови докази у корист сопственог мишљења уопште никада нису могли одржати, а неки опет, као што је први од наведених, садржан у констатацији „бројем већи и културом јачи део српскохрватског народа говори источним наречјем“ – поред тога што је неукусан апсолутно је нетачан – да о другим његовим доказима и не говоримо. Ја лично Скерлићево гледиште о потреби елиминисања једног од два књижевна изговора и једне од двеју азбука ради чвршћег јединства два народа и ради јединства језика никад нисам прихватио. А своје схватање о томе изложио сам на новосадском договору. Кога оно интересује наћи ће га, као и остала мишљења, којих је на томе договору

било много више супротних Скерлићеву – у ЛЕТОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ за јануар 1955. на 51, 52. и другим страницама ове свеске часописа. Али зар је Скерлић био једини од 32 учесника у његовој анкети који се залагао за једно и то екавско наречје као књижевно. Имао је он међу учесницима у тој анкети више једномишљеника и с још бесмисленијим образложењима, нарочито међу књижевницима, и српским и хрватским, и међу политичарима, мада их је и међу овима, и међу једним и међу другима, било, наравно, и за јужно наречје. А није случајно што су скоро сви ондашњи лингвисти, и српски и хрватски (и Маретић, и Новаковић, и Скок, и Решетар и Белић), заступали мишљење да оба изговора треба да остану књижевна. То није случајно, кажемо зато што су лингвистима познате језичке законитости и историјске условљености у стварању књижевних језика и промени њихових структура. Напомињемо да се Скерлић том приликом и код многих Срба лоше препоручио зато што је предлагао да, заузврат, у накнаду за ијекавштину, Срби жртвују ћирилицу, а прихвате латиницу.

Ми нисмо судије да одмеравамо кривице Ј. Скерлића због идеје о свођењу две наше азбуке на једну – латиницу и два изговора, опет на један – екавски изговор и напредних писаца који су ово после Скерлићеве анкете у пракси примењивали, писаца, рецимо, Хрвата као што су били: А. Б. Шимић, М. Крлежа, Г. Крклец, Т. Ујевић, А. Цесарец и други, који су почели да пишу екавски – свеједно је да ли су то чинили подстакнути Скерлићевом идејом или по сопственој иницијативи, без везе с њом, или пак оних Срба што су своја дела штампали латиницом (због бројности њихове не можемо их посебно набрајати). Ми бисмо ослободили сваке одговорности – и Скерлића и писце који су се показали спремним да се одрекну било свог изговора, било свога писма, јер је не налазимо ни код првог, ни код других и трећих. Али ни у ком случају кривица Скерлићева због предлога о трампи ијекавштине за ћирилицу, ако је у томе неко налази, није већа од кривице оних који су ту трампу вршили, који су, тј., код Хрвата писали екавски и оних што су код Срба своја дела штампали латиницом. Ми лично, да поновимо – за ту трампу никада нисмо били, нити је препоручивали, него смо и раније били и сада смо за слободан избор и писма и изговора, и за слободу избора свих начина изражавања допуштених нормом српскохрватског, одн. хрватскосрпског језика.

Једнодушност у прихватању двочланог и повратак на једночлани назив језика

Данас се многи и лингвисти, а не само књижевници, како сами кажу – ради остварења права народа, залажу за посебне називе језика. А нама се чини да би, напротив, називом заједничког језика посебним именима, *хрвајским* и *српским*, и обавезивањем Срба, рецимо, у Хрватској да свој језик називају *хрвајским* и Хрвата у Србији да језик којим говоре зову *српским* – и једни и други били лишени права да матерњи језик зову својим

именом. У називима *српскохрватски* и *хрватскосрпски*, међутим, свакоме је Србину и сваком Хрвату, ма где живео, обезбеђено право о коме се говори да је угрожено. Па и по томе ови сложени називи имају преимућство над простим.

Интересантно је у вези с тим скренути пажњу на чињеницу да је и већина оних што се данас залажу за посебне називе до недавна друкчије мислила. Ово не закључујемо само на основу тога што су неки од њих говорили на Новосадском састанку већ и по ономе што су раније писали. У своме прилогу анкети ЛЕТОПИСА МС (књ. 373, стр. 361). проф. Љ. Јонке, нпр., каже: „Расправља се међу осталим и о службеном имену нашега језика, па се приговара називу *хрватски или српски језик*, какав је у Хрватској уобичајен већ готово стотину година. Тако се наш језик зове у Хрватској, не само у научним књигама, него и у школи и у школским сведоџбама. Свакако је та пракса у Хрватској боља од праксе у Србији и Црној Гори, у којој се наш језик и у школи и у школским сведоџбама зове само *српски језик*. Зар не мислите да би хрватским ученицима у Србији било милије када би им се наставни језик звао *српским или хрватским језиком*, па ако хоћете и *српскохрватским језиком*, што је сасвим свеједно“. Он се на овај проблем осврће и на новосадском састанку и, с разлогом свакако, замера што се после рата у називу Института и у наслову уџбеника у Београду, као и у школским сведоџбама у Србији и Црној Гори, заједнички језик Срба и Хрвата зове *српским језиком*. Врло је занимљиво поредити сада то мишљење овога загребачког лингвисте са његовим данашњим схватањем о истоме питању, које је он изнео у једноме од својих Разговора о језику у загребачком ВЈЕСНИКУ у вези са закључцима лингвиста Босне и Херцеговине донетим на Сарајевском симпозијуму о питањима српскохрватског књижевног језика, на коме су учесници, сасвим исправно по нашем мишљењу, одлучили, између осталог, да се тај језик и даље зове *српскохрватским*, односно *хрватскосрпским језиком*. Проф. Љ. Јонке у вези с тим каже да је то одвећ круто решење, лишено демократичности, зато што, поред препоручених, не оставља слободу употребе и назива (за језик): *хрватски* или *српски*, *српски* или *хрватски*, *хрватско-српски*, *српско-хрватски*, *хрватски*, *српски*, тј. слободу напоредне употребе свих тих назива – равно 8 њих на броју.

Да и не постављамо питање да ли је проф. Јонке за слободан избор било кога од тих назива за језик у својој средини, него да се запитамо да ли је он, као лингвист, игде другде у својој науци нашао толико термина за један исти појам и не би ли напоредна употреба толико назива овде довела до апсурда да се не зна ни који је и какав је то језик што има толико назива, од којих свако може, како му се прохте, узимати који хоће.

На Новосадском састанку Јонке није био једини учесник који је осуђивао употребу назива за наш заједнички језик из кога би се могао извести закључак да је то језик само једног народа. И већина других учесника, како из Загреба тако и из Београда, на томе је састанку износила исто мишље-

ње. Проф. М. Храсте је, штавише, у својој речи казао да је нетактично било један уџбеник после ослобођења назвати ГРАМАТИКОМ СРПСКОГ ЈЕЗИКА, као што, додао је овај хрватски лингвист и свеучилишни професор, не би било правилно да смо ми у Загребу 1947. издали ГРАМАТИКУ ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА (в. о томе ЛЕТОПИС МС, књ. 375, стр. 38, 41. и 102). Ми немамо потребе да овде наводимо речи претежне већине учесника на Новосадском састанку којима је онде изражавано исто мишљење. Место тога ћемо упутити на речи ондашњег секретара Матице српске М. Хаџића, које читамо у истом броју овога часописа (на стр. 96), а којима он обавештава новосадски скуп да су пре овога састанка језички стручњаци с обе стране, које су Матица хрватска и Матица српска именовале за главне уреднике заједничког РЕЧНИКА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА без много расправљања одлучили да се новосадско његово издање назове РЕЧНИКОМ СРПСКОХРВАТСКОГ, а загребачко РЈЕЧНИКОМ ХРВАТСКОСРПСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. А међу тим првим уредницима овога речника са хрватске стране били су управо проф. М. Храсте и Љ. Јонке.

Скоро потпуна једногласност у схватању да за службени и научни назив нашег језика треба узети двочлани термин, који у себи садржи и хрватску и српску ознаку објашњава се аверзијом према једночланим називима, само *хрвајски* или само *српски* (језик), проистеклом из наређења усташких власти у Хрватској и квислиншких у Србији за време II светског рата, према којима су се само овакви називи смели употребљавати.

И јасно је свакоме да двочлани називи нису наметнути ни од омраженог режима старе Југославије (како чујемо гдекад у данашњим дискусијама и полемикама), ни од било каквог другог режима, него су се они наметнули својом адекватношћу појму који означавају. За нас је, а свакако и за све друге стручњаке, то потпуно јасно. Дакако, тиме се ни Хрвати ни Срби нису лишавали права да свој језик у свакидашњој употреби називају посебним народним именима. Али не треба заборавити да је „назив *српскохрвајски*, односно *хрвајскосрпски* службени и научни назив за тај цјеловит језик“, како је говорио и писао и проф. Јонке још и 1967 (види загребачки JEZIK, год. XIV св. 2, стр. 34). Ниуколико неизмењена та констатација за нас остаје у пуној важности. Проф. Јонке је, међутим, две године касније нешто модификује и каже: „Премда је добро да у службеној, а претежно и научној употреби језик називамо сложеницом од обадва дијела (*хрвајско-српски*, *српскохрвајски*) ипак по природном праву морамо заштити у свакидашњој употреби и народни назив за језик (*хрвајски*, *српски*)“ (ово сад опет у JEZIKU за год. 1968–69, св. 3, стр. 72, у чланку Актуелна језична питања данас). Али наскоро видимо и даљу еволуцију у промени назива језика; у наслову часописа JEZIK, чији је Јонке главни уредник онда био, мења се поднаслов, и место досадашњег часописа за културу хрватско-српског језика ова публикација опет постаје часописом за културу хрватског језика. А за овим долази Јонкеово, управо и Јонкеово, потпуно залагање за термин *хрвајски језик*, не само као свакидашњи народни већ и

као научни назив, што се најбоље огледа у одлуци Матице хрватске саопштеној на последњој годишњој скупштини, на којој је проф. Јонке изабран за њеног председника – да одустане од даљег рада на РЈЕЧНИКУ ХРВАТСКО-СРПСКОГ и да приступи изради РЈЕЧНИКА ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА. Ми, наравно, немамо ништа против тога да о свим питањима која се тичу једног народа, па и о овоме, одлучује сам тај народ. А противу смо сваке могућности да се било коме то оспорава. И сматрамо да нико ни нама не може замерити што нисмо за решавање језичких питања код нас на исти начин и што остајемо, поред осталог, на најадекватнијем, и зато научно најоправданијем термину – *српскохрватски језик*, што смо за најшире слободе да се свако може служити изразом који му се највише допада – дакако у границама норме заједничког стандардног књижевног језика, што нисмо за посебно истицање у томе стандарду постојећих двојстава, као што нисмо ни за њихово прикривање. А још смо мање за продубљивање разлика јер је то за нас у супротности с природним развитком језика и с обавезама које смо примили на новосадском договору.

Колико је оправдано данашње истицање
преимућства назива хрватски или српски језик?

Када већ говоримо о адекватности назива за заједнички језик Срба и Хрвата, задржаћемо се и овде на поређењу садашњег термина са другим једним називом који последњих дана као срећнији и, рекло би се, по њему, најсрећнији предлаже познати наш књижевник Мирослав Крлежа у интервјуу сараднику сарајевског *СВИЈЕТА* (од 5. II, 1971), ако смо управо тачно разумели шта он предлаже. Уз замерку не само новинару који га је интервјуисао већ и осталим његовим колегама и многим другима што непрестано понављају питање да ли је језик Хрвата и Срба један исти или су то два језика „када је ствар јасна као два пута два“, – Крлежа је ипак изложио своје гледиште. Само, ако је ствар јасна да је то један језик, како је Крлежа рекао у једној својој ранијој изјави, од које је сарадник *СВИЈЕТА* и пошао, ми налазимо сметњу потпуном разумевању његова гледишта прво у изјави: да он пише „хрватски, управо тако као што сви српски књижевници пишу српски“, а још више што препоручује да се приликом предстојеће промене устава питање назива језика врати у „предстање по уставном приједлогу из 1946., јер се непрестано понавља да су тамо стајала напоредо два назива за језик – *српски* и *хрватски*, као да су то два језика а не један.“ Али његов предлог да се у измењеном уставу наш заједнички језик „коначно појави под својим властитим именом, тј. да буде оно што јест *хрватски* или *српски*“ – значи да он препоручује двочлани назив који је у Хрватској био у обичају пуних сто година, тј. од времена када му је прво Хрватски сабор дао тај назив шездесетих година прошлога века.

По значењу, по својој садржини, тај назив је раван називу *хрватско-српски*, односно *српскохрватски*. Али овај последњи термин, у два облика

вида, има своје преимућство над термином *хрвајски* или *српски* по својој јасности, па га је зато правописна комисија, којој је било стављено у дужност да одабере најадекватнији термин за наш језик, и претпоставила осталим терминима, па и термину који сада предлаже велики хрватски књижевник, због тога што овоме, термину мислимо, смета његова двосмисленост, коју, и уопште, у језику треба избегавати. То сви лингвисти врло добро знају, а знају и књижевници, па и многи друга. Термину *хрвајски* или *српски*, који је као назив за наш заједнички језик имао много шанси да се између других двочланих назива одабере, претпостављен је назив *српскохрвајски*, односно *хрвајскосрпски* зато што први, поред значења у којем се подудара са овим последњим називом, било како употребљен, може имати и друго значење. Одређено: предлог књижевника (М. Крлеже) да се наш језик зове *хрвајски* или *српски* може се схватити, и тако га, ваљда, и треба схватити, да се зове именом којим се у току сто година у науци често звао и који значи хрватски, одн. српски, тј. хрватски, који је и српски. Али се може схватити и да он предлаже да се наш заједнички језик назове или *хрвајским* или *српским* (само једним од тих назива, а свеједно је којим). Ми смо, међутим, сигурни да се Крлежа не залаже за такав назив, којим би се, када би био узет хрватски – нашли повређени Срби, а на који ни Хрвати такође не би пристали кад би био назван само *српским* језиком. Али ако то знамо ми, којима је познат менталитет и осетљивост, боље рећи преосетљивост на та питања, и једних и других, – то сви не морају знати, па би такав термин за оне што ово не знају, био двосмислен. Искључиво због тога ми ни сада нисмо за њега, као што нисмо били ни онда када нам је било поверено да с осталим стручњацима, српским и хрватским, одаберемо термин за назив нашег језика који и лингвистички и практично има преимућство над другима.

Као врло занимљиво привлачи пажњу одскорашње истицање термина *хрвајски* или *српски* за заједнички назив књижевног језика Хрвата и Срба и од стране неких утицајних лингвиста и најутицајнијих политичких лица у Загребу. У одговору на узнемиреност Срба у Хрватској у вези са заменом досадашњег термина *хрвајскосрпски* термином *хрвајски језик* и са увођењем неких ненародних, или одвећ архаичних речи у тај језик, и њиховим питањем да ли ће они моћи да језик зову својим народним именом и да ли ће моћи да употребљавају неке народне речи које Хрвати не сматрају својима – и Љ. Јонке, као данас најпозванији језички стручњак оне средине, и другарица председник Савеза комуниста Хрватске – први и раније у рубрици Разговор о језику бр. 20 у загребачком ВЈЕСНИКУ, а друга у овоме излагању пред Извршним комитетом (према извештају у ПОЛИТИЦИ од 13. II 1971. стр. 7, стубац 5) изјављују да нема места страховању ни због чега о чему се хрватски Срби интересују, јер су они народ и имају сва права као и остали народи, и истичу при том да је у питању један исти хрватски и ли српски језик. Проф. Јонке осим тога прича и историју овога назива, тачну уосталом: када је уведен и ко га је све употребљавао, и која дела о

језику носе тај назив. Говори даље како тај назив 100 година није изазивао никакве сукобе, како је природан и равноправан (ваљда са називом *српски или хрвајски*, који је Б. Даничић употребљавао у Београду). И ми овоме називу признајемо: и то што Јонке о њему каже и још више – његову адекватност, али само када се употреби на одређени начин. Но, будући да он, било како употребљен, може имати и друкчије значење, тј. да је, како мало пре рекосмо, двосмислен, ми смо, искључиво због тога, када су хрватске колеге предлагале да тај назив у два лика (*хрвајски или српски* и *српски или хрвајски*) усвојимо, инсистирали на називу *српскохрвајски*, односно *хрвајскосрпски*, чији су ликови такође равноправни, а употребљени уз реч *језик* означавају само један појам, појам заједничког језика Срба и Хрвата.

Када кажемо да су хрватске колеге предлагале назив *хрвајски или српски језик*, који би службено и у научним делима био обавезан, потребно је и детаљније рећи зашто тај термин није усвојен. Јонке сада (в. његов 39. Разговор о језику у ВЈЕСНИКУ од 23. II, 1971) каже да су они чинили предлог да се тај назив као најпогоднији усвоји. Ја сам, међутим, (у ЛЕТОПИСУ МС, књ. 372, стр. 142 и у загребачком ЈЕЗИКУ, год. III, стр. 104, а и овде мало пре), сада укратко истина, указао и на лингвистичку и на практичну неподобност тога термина, чију сам вредност иначе и раније признавао и сада признајем, и истакао преимућство касније усвојеног назива *хрвајско-српски*, односно *српскохрвајски језик*. Сам Љ. Јонке, који сада жали за називом *хрвајски или српски*, и, жалећи тако, каже да је он одбачен под притиском чланова комисије из Београда, – у своме прилогу Анкети ЛЕТОПИСА МС рекао је за тај назив само да је оправданији од других, а на новосадском договору није нарочито инсистирао на њему, већ, природно, и он и остали загребачки лингвисти онде допуштају употребу назива који они управо већ пре неколико месеци дали заједнички (с члановима редакције одређеним од Матице српске) планираном речнику, назвавши га унапред РЈЕЧНИКОМ ХРВАТКОСРПСКОГ, ОДНОСНО СРПОКОХРВАТског ЈЕЗИКА. Тако је Јонке у Новом Саду говорио: „Слажем се да се наш језик зове *с р њ с к о - х р в а њ с к и* или *х р в а њ с к о с р њ с к и* (проредио М. С.) или у појединачној употреби на терену *српски* или *хрвајски*“ и даље: „Мислим да би, дакле, наш језик требало звати у службеној употреби, а и у научним дјелима именом које би садржавало обадва народна имена, дакле *српскохрвајски*, односно *хрвајскосрпски*“. М. Храсте још пре њега наглашава: „Мени је свеједно хоће ли се језик звати *српскохрвајски*, *хрвајскосрпски*, *српски* или *хрвајски*, *хрвајски* или *српски* – за мене је то један појам“. А Ј. Хам у своме нацрту закључака (какав, истичем, ни један други учесник није давао), који је на крају у целини узет у обзир, а највећим делом и усвојен, каже: „О томе да ли ће се придјеву *српскохрвајски* или *хрвајскосрпски* када се употребљавају за ознаку језика који је заједнички Србима и Хрватима, писати с цртицом или без ње, одлучит ће комисија којој ће бити повјерен рад око заједничког правописа“ (в. ауторизоване стенограме њихових излагања на Новосадском договору у ЛЕТОПИСУ МС књ. 375, стр. 38, 40/41

и 93/94). И Љ. Јонке и друга два на новосадском договору присутна лингвиста прихватају, дакле, назив за језик који је тек касније, по најранијем предлогу проф. Хама, правописна комисија, овлашћена за то, усвојила. А већ после новосадског договора Јонке скоро стално у својим написима узима назив *хрвајскосрпски језик* и пре његова озваничења у наслову заједничког Правописа, објављеног 1960. (в. загребачки часопис JEZIK год. IV, стр. 104; год. V, стр. 6, 7. и 8, и 65; год. VI, стр. 27, год. VII, стр. 118; и год. VIII, стр. 65, 68, 69, 70). И зар сада има места сталном роптању како је невоља у томе „присилном“ прихватању назива за језик?

Ми ни помислити нисмо могли да ће се за тај назив везивати наметање било чега у језику: пенетрација, још насилна, екавштине и српске терминологије, политичко потчињавање, спровођење унитаризма и шта све не (поред критичара РЕЧНИКА МХ и МС у загребачкој KRITICI и уредника тога часописа, то чини и проф. Љ. Јонке). И ми се сада опет питамо шта је мислио проф. Јонке када је више од пола године пре новосадског договора са свега још неколико члана уређивачког одбора планираног речника двеју Матица тај речник назвао *Речником хрвајскосрпској* (загребачко) и *српскохрвајској језика* (новосадско издање) и – још пре тога, када је писао свој прилог Анкети ЛЕТОПИСА МС, објављен у мајском броју тога часописа 1954, у коме употребљава назив *хрвајскосрпски* (в. стр. 360). Да ли је он онда свесно по своме убеђењу спроводио унитаризам, или је то радио што га је неко присиљавао, или једноставно, свестан централистичко-етатистичког система у коме се све то – бар он тврди – радило, није имао смелости да друкчије поступи, нити било коме да повери шта ће се све из тога изродити.

Напади на новосадски договор, одбацивање на њему примљених обавеза и раније оцене тога документа

Ми лично сматрамо да ни проф. Љ. Јонке, као ни било ко други од нас, онда није видео никаквих политичких циљева, а најмање политичких злих намера у акцији окупљања лингвистичких стручњака, књижевних и других радника у области културе ради заједничког решавања питања заједничког језика, која у Краљевини Југославији нису била срећно решена, а у Независној Држави Хрватској су добила сасвим несрећна и наопака решења. Добронамерним и истовремено општроумним покретачима ове акције служе на част што су први осетили потребу наше културе за правилним решењем неких питања заједничког језика, што су се ради тога обратили, сасвим исправно, стручњацима и књижевницима, културној јавности да се прво чује њено мишљење, и што су према добивеним сугестијама те јавности сазвали скуп најпозванијих из њене средине да ови одлуче како ће се, којим редом и када приступити заједничкој акцији око сређивања проблема отклањања сметњи природном развоју заједничког књижевног језика Хрвата и Срба, које су се стварале претходних деценија у неповољним политичким приликама, при нерешеном националном питању. Ко би и

очекивати могао да ће се у наше време и та акција везати за унитаристичку политику, отпочету пре 50 година с хегемонизмом у старој Југославији, која је политика, каже Јонке, ликвидирана тек на Брионском пленуму (в. његов Разговор о језику бр. 20 у загребачком ВЈЕСНИКУ). И ко би могао претпоставити да ће се таква политика преко 20 година водити у социјалистичкој Југославији? А везивање новосадске акције око заједничког сређивања језичких питања за хегемонизам старе Југославије, прихваћен и продужен од носилаца политике која је поражена на Брионском пленуму, не може се сматрати достојним уплитања у научне и културне проблеме сасвим далеке од сваке дневне политике, када се зна да за то нема никаквих, ама баш никаквих доказа. И начин вођења те акције, и увођење у њу људи чије ће знање и искуство послужити учвршћивању јединства наших народа у потпуној равноправности и што бољим могућностима за слободан развој њихова културног живота, на корист и тих народа и њихове заједнице — јасно говоре да се данас, везивањем за хегемонизам, било предратни било поратни, чини тешка неправда и покретачима поменуте акције и свима онима што су им се придружили ради остварења очевидно значајних циљева у култури наших народа.

Проф. Љ. Јонке сада се жестоко окомио на све анкете о језику, нарочито на анкете које су покретане у српској средини, у свакој прилици на ону Скерлићеву из времена пре првог светског рата, а сада и на анкету ЛЕТОПИСА МС, у којој смо и ми, и из Београда и из Загреба, суделовали, и у којој је за једну трећину више било судеоника из Загреба него из Београда. То и Јонке сам бележи, али, свакако зато што жели умањити њен значај, он редовно умањује и број судеоника у њој. Непрестано говори да се на њу одазвало 36 културних радника. Није, међутим, тешко утврдити да је у ЛЕТОПИСУ дато 42 прилога тој анкети.

Проф. Јонкеу ова анкета смета највише зато што је довела до новосадског договора, од којег, по Јонкеу и његовим једномишљеницима, судећи према ономе што данас о њему говоре, — потичу све наше садашње невоље у вези са језиком. А до тога договора је и дошло на захтев више учесника у анкети (в. ЛЕТОПИС МС, 375. стр. 3), који су сматрали да се проблеми што се у њој постављају и расправљају могу утврдити само на састанку оних што су позвани да их утврђују и решавају. Осим тога, Јонке је целих 10 година (а од договора је само 16 протекло) врло позитивно говорио о новосадском договору, казао о њему доста лепих речи, а у сваком случају га објективно оцењивао. Он тај договор, за који сада каже да га је само једна страна сазвала, што је сасвим тачно, данас приказује као наметнут Хрватима, па то потврђује несразмером броја учесника из Загреба (присуствовало је само 7 њих према 18 других). Ред је био да је ту казао да је учесника из Београда било 8, од којих један Хрват, а да су остали били приређивачи, чланови Управног одбора Матице српске. Не би било без значаја ни да је ту баш истакао ко је све потписао ЗАКЉУЧКЕ НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА и да су

на њему били присутни председник Друштва хрватских књижевника и председник Матице хрватске, као што је то учинио док још није одлучио да са свим тим раскрсти, у једном предавању у Хрватском филолошком друштву, нпр., на које ћемо се нешто касније још осврнути. Јонке сад с одређеним циљем пропушта да каже како на договору ништа није прихваћено с чим се нису сагласили сви учесници. И уопште на њему није ништа утврђивано већином гласова осим једне једине констатације у комисији за закључке. Али ту они су надгласани учесници из Загреба него управо учесници из Београда; није, дакле, при томе једином гласању надгласан проф. Јонке него ја. Но, главније је то што су после тога сви закључци једногласно усвојени, а најглавније, – што су они прихваћени и одобрени властитим потписима већег броја научних, књижевних и културних радника народа који се служе тим језиком и међу којима Хрвати нису били у мањини.

Пракса новосадског договора и на њему дате препоруке да се у заједничком решавању језичких питања искључи надгласавање приведена је у дело на првој седници првог заједничког радног састанка посвећеног расправљању правописних питања, на коме је, и по Јонкеову приказу, решено да се „закључци неће доносити обичном већином присутних, него једногласним споразумом свих чланова“ (в. JEZIK III, 5, стр. 158).

Исте ове оцене новосадског договора, још потпуније наравно, давао је проф. Јонке, и то не само једанпут, и после њега. Али ћемо ми, штедећи простор, упутити само на његов чланак Новосадски састанак и Анкета ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ (објављен такође у загребачком JEZIKU год. III, св. 3) и навести неколико ставова из њега само са стр. 69. цитираног броја часописа. А на тој страни Јонке пише: „У осмој се точки“ – мисли новосадских закључака – „говори о уклањању умјетних запрека природном и нормалном развоју хрватског или српског језика. Ту се у првом реду мисли на уклањање дискриминације појединих ријечи и фраза, које потичу из једнога говора, а прошириле су се већ по читавом језичком подручју“ (Јонке данас, на жалост, и говори и практично поступа сасвим другачије). „Критериј опће повезаности“, наставља он даље, „до којег долази природним путем извире из критерија јединствености језика“ (проредио сам ја – М. С.) „који су истицали наши највећи језички стручњаци и реформатори од Гаја, Карацића и Даничића, преко Броза и Маретића до Решетара, Белића и Ившића“. За чудо, мени Јонке сад јавно замера што се позивам на ове и друге неке ништа мање значајне наше филологе (в. његов чланак у ВЈЕСНИКУ од 4. I 1969). „Али ти критерији“ продужава онда Јонке, „дакако не нијечу увјетованост неких специфичности хрватског и српског књижевног језика“. Данас пак он каже: „Замислите контрадикцију. Јединствен са два изговора“ (VJESNIK од 23. II, 1971). А зар се не би могло поставити питање: Откуд јединственост језика у коме има специфичности, хрватских и српских – наравно кад би се речима јединствен и јединственост хтело подметнути значење које оне у вези са речју језик немају. А кад се те речи узимају у значењу у коме су употребљене, тј. као одредбе једног истог

језика – онда нема никакве контрадикције ни у једном ни у другом наведеном случају. Јонке даље на цитираној страни говори: „Као што се из реченог види у Новом Саду су призната природна права и хрватске и српске књижевности, наглашено је уз то начело језичке сношљивости и отворене су перспективе за богаћење књижевног језика из цјелокупног језичког подручја. Принцип наметања осуђен је као штетан у рјешавању језичких питања, а умјесто њега наглашен је принцип споразумног и широкогрудног рјешавања језичке проблематике“. И нешто ниже: „истицање равноправности говора и писама не значи фаворизовање једнога говора и писма на рачун другога“.

Било би нормално када би Јонке и данас уважавао те недавне своје сасвим тачне констатације. И ред би био да појаве употребе екавског изговора у јавним наступањима у хрватској културној средини објашњава искоришћавањем права од стране појединаца да свој завичајни изговор употребљавају и у јавном животу, а не наметањем од било кога с друге стране. А да је завичајни изговор Хрвата из Загорја, загребачке околине, па, према томе, многих и из самог Загреба, из Хрватског приморја, североисточне Истре, суседног јој острвља и делова источне Славоније – екавски, свакако је познато и обичним лаицима, а не само језичким стручњацима. И, према томе, ако Јонкеу, његовим истомишљеницима и већини у њиховој средини није конвенирала пенетрација екавштине код њих, они су је могли отклонити, као што нису допуштали и не допуштају наставницима екавцима, рецимо, да се служе својим изговором ни непосредно после доласка у њихову ијекавску средину и као што су, штавише, и ученици, при преласку из екавских крајева, у више случајева одмах морали да прелазе на ијекавски изговор, што ми (мислимо на ово последње) никад нисмо могли ни да схватимо, а још мање да прихватимо као оправдано.

Сличним смо речима и ми оцењивали новосадски договор и на њему донете закључке. Али ми и даље остајемо при тада донетим оценама, не само Јонкеовим и својим, него при истим таквим оценама многих потписника тога договора. Јонке га, међутим, данас друкчије оцењује, и хоће да докаже како је он Хрватима наметнут, па нам прича да су судеоници из Загреба на Новосадски састанак дошли зато што су стали на гледиште да ће бити боље ако дођу него да се о њима у њихову одсуству решава (в. у Разговору о језику 39. ВЈЕСНИК од 23. II, 1971). Донета занимљива схватања, ако то уопште могу бити ичија схватања. Зна сигурно и Јонке, а могао је и онда, и он и свако други, знати да се њихово одсуство не би могло друкчије тумачити него одсуством готовости да се питања због којих је састанак сазван заједнички решавају, јер је он и сазван да се на њему утврди колико готовости за сарадњу на тим питањима постоји. О тим њиховим колебањима никоме на овој другој страни ништа није било познато, а на састанку нико ничим није показао да и код кога недостаје добре воље за заједничко решавање питања заједничкег језика. Да такве воље у Новом Саду није било, ништа се не би ни решавало. А најмање би судеоници с једне стране

допустили себи да доносе какве одлуке које би и неприсутне обавезивале. То није био састанак који је нека власт сазвала, па да се на њему доносе одлуке само с присутним бројем чланова, нити се уопште у послове везане с њим икаква власт мешала. Зато се ми данас чудимо када од Јонкеа чујемо да су код њих власти нешто у вези с тим наређивале. На овај слободни састанак слободних људи, најпозванијих да решавају та питања, иницијатори, такође слободни људи и такође компетентни, позвали су, сасвим увиђавно, научне и културне раднике из свих република са српскохрватским као матерњим језиком. Оне што се позиву нису одазвали, нико за то није узимао на одговорност, нити им замерао због тога, али сигурно нису одговорни ни они што су позиве упућивали. Због тога је управо, и из других врло принципијелних разлога, у Новом Саду решено да се од власти не захтева прописивање обавезног прихватања било каквих одлука донесених на договору, а ни касније заједнички на основу тога договора израђених дела. Новосадски скуп је стао на гледиште да доноси одлуке и да се по њима израде дела која ће се вредношћу својом, а не силом власти, наметнути. Још је разумљивије што договор није никога присиљавао да прихвати њим утврђене обавезе, па ни Савезну владу, Народну армију и поједине републике да узму овај или онај од равноправних изговора, као ни ову или ону од равноправних азбука. Он је ту оставио широке слободе. Ми их и данас остављамо и појединцима. И никако не можемо схватити какав је грех тиме учињен на Новосадском састанку и по чему су унитаристи и антидемократи они који тако поступају, а социјалисти су, демократи и браниоци самоуправљачких права они који ускраћују те слободе и спроводе оно што је народ осудио.

Сада се истиче како на Новосадском састанку није било представника из Црне Горе, па се и у вези с тим доводи у питање ваљаност новосадског договора. Међутим, из Црне је Горе било процентуално највише учесника, тако да су се правиле шале, нимало злобне наравно, како нема представника Црне Горе, зато што нико од учесника из те републике није непосредно из ње дошао. Али је по нашем схватању много важније то што су присутни били квалификовани за расправљање питања стављених на дневни ред и што је међу њима било и таквих који су, поред тога што су рођени, учили школу и одрасли у Црној Гори, проучавали говоре црногорске и написали по неколике студије о њима. Чудновато је што се данас приговара како то да никога од Црногораца не буде ни на Новосадском састанку ни у комисијама за ПРАВОПИС и РЕЧНИК, и зашто црногорски писци нису узети у обзир при ексерцирању грађе за РЕЧНИК САВРЕМЕНОГ ЈЕЗИКА двеју Матица. Али се томе не треба чудити, наравно, када смо недавно у текућој штампи прочитали како један из редова тих приговарача пише да није ни начето проучавање језика у Црној Гори, иако би он, по своме образовању, морао знати да је скоро 10 студија досад написано о говорима црногорским. А никоме јамачно, прегледом извора на почетку I књиге РЕЧНИКА МС и

МХ није тешко утврдити да Црна Гора није запостављена при узимању грађе за речник двеју Матица.

Ми не само да нисмо онда видели, него ни сада ни у једној својој констатацији, ни у једној обавези примљеној новосадским договором, — не видимо никакву опасност за потпуну слободу развитка језика и право свакога нашег народа да „развија свој језик како он мисли“. Зато ми не схватамо због чега друг В. Бакарић налази ограничавање те слободе у узимању најадекватнијег и, према томе, научно најоправданијег термина (*хрвајско-српски*, *српскохрвајски*) за један исти језик Срба и Хрвата када се у разговору који је водио с уредником београдске телевизије (Љ. Милином) 19. VI. 1970. позива на Устав од 1945, у коме је тај језик „назван народним именом“ *српски* и *хрвајски* и када каже да су та два назива узета зато што је требало сваком народу дати пуну слободу да развија свој језик онако како он мисли. Непосредно пред тим он (према ономе што су сутрадан донели неки дневни листови; в. БОРБУ од 20 јуна 1970) каже: „Ми смо заступали мишљење да је то један језик, што је било научно потпуно тачно и не би имало никаквог смисла тврдити нешто друго јер је то један лексик [ово не баш у потпуности — М. С.], једна граматика и један мање више начин изражавања, и даље: „За нас је тада било политички правилније да смо чак рекли да су то два језика него да смо придонијели насилном унифицирању“. Нама је, ваљда зато што не гледамо кроз политичке него кроз стручно-научне наочаре, неразумљиво како и политички може бити правилније да нешто јест што је јасно да није. А ми стапање двеју речи у трећу по законима језика зовемо творбом сложеница, а не унифицирањем језика. У ономе чиме ће друг Бакарић завршити један пасус свога излагања, а наиме у трима констатацијама по којима „сваки народ има право да свој језик зове како хоће и да они буду равноправни [не знамо да ли мисли два народа или два језика у истој земљи], да га може да развија онако како сам хоће“ — с њиме се у потпуности слажемо. Али уз прву констатацију бисмо додали да ако народу, који у целини и не мисли, нити може да мисли, о свим стварима, стручњаци кажу да је ово боље него оно, — то неће бити никакав грех (када би било друкчије не би се огромна материјална средства давала на изграђивање стручњака). Поготову није грех у овоме случају кад се тим ниуколико не крњи садржина друге и треће констатације, које су овде битне. Народ нам је, уосталом, и то хрватски народ, у овоме дао за право када је, као и сам Бакарић, осудио ДЕКЛАРАЦИЈУ О НАЗИВУ И ПОЛОЖАЈУ ХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА, која је тражила промену назива *хрвајско-српски* у *хрвајски*.

Тенденције даљег развитка језика и супротстављање тим тенденцијама.
 Напад на појаву РЕЧНИКА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА и одбрана концепција на којима је он заснован

Свакоме је несумњиво јасно да је сасвим природно што се у нашој социјалистичкој заједници разлике и између стилско-лексичких варијаната нашег језика не увећавају, него се, напротив, смањују. Многи се појмови скоро у свим областима делатности означавају истим речима: *комијуџер* је *комијуџер*, *астронауџ* – *астронауџ*, *космонауџ* – *космонауџ*, *комуна* – *комуна*, *конференција* (као политичко тело) – *конференција*, *јарџијски* – *јарџијски*, *јремија* – *јремија*, *рејрес* – *рејрес*, *рефракција* – *рефракција*, *рејродукција* – *рејродукција*, *ејџајизам* – *ејџајизам*, *реформа* – *реформа*, *инфлација* – *инфлација*, *дефлација* – *дефлација*, *девалвација* – *девалвација*, *санација* – *санација*, *сџабилизација* – *сџабилизација*, *ресџриктија* – *ресџриктија*, *девизни* је *девизни*, *јерсџекџивно* – *јерсџекџивно* итд. итд. – и у српској и у хрватској варијанти. А и неупоредиво највећи број других страних речи широке примене у пракси данашњице подједнако су загребачке, колико и београдске, и сваке друге средине где се говори српскохрватским, односно хрваткосрпским језиком, иако су неколико деценија раније Београд и Загреб имали различне принципе при одабирању имена појмовима за које немамо домаћих речи. Пре тридесетак година Ј. Бенешкић је тврдио да је придев *јарџијски* само српска реч, а хрватски се каже *сџраначки*, и да исто тако према српској речи *комиџеџ* Хрвати имају *одбор*. Ни онда то није било тачно, него су се и *одбор* и *комиџеџ* и *сџраначки* и *јарџијски* употребљавали и код једних и код других – примере је за ово сасвим непотребно наводити. А ни сада, као ни онда, у случају са овим речима немамо никакве разлике код Срба и Хрвата у одређеном значењу. Ни код једних ни код других у примени на Комунистичку партију (одн. Савез комуниста Југославије) нигде се, па ни у Загребу, не каже *сџраначки одбор*, већ искључиво *јарџијски комиџеџ*.

Па и речи и изрази као што су: у *вези џоџа*, *јрораџиџи* (у значењу прелазног глагола), *одвијаџи се*, *зацрџаџи*, *јосџавиџи се* и многи други, на које се и у српској и у хрватској средини указује као на туђе природи нашег језика, или одвећ стереотипне – употребљавају се у свим нашим срединама, како хрватским тако и српским, а такође скоро истовремено излазе из употребе и на једној и на другој страни.

Постотак и лексичких, као и других језичких разлика, данас не расте већ очевидно опада, и поред настојања извесних кругова, који непрестано истичу двојство језика, и поред њихових уверавања да се разлике морају чувати у друштву самоуправног социјализма, какво је наше, јер њихово нестајање води унитаризму – кажу они. А ми тврдимо да инсистирање на обавези чувања разлика по сваку цену пре води у смешно него ка успеху. Смешно је доиста када водитељ емисија на телевизији, рецимо, спонтано каже *џањир*, па се присети да је „погрешио“ и исправља се – „пардон,

шањур“, или „милион – извините милијун“, „у јануару – пардон у сијечњу“, „у шоме шренушкџу – извините у шому шренушкџу“, „хиљада – извините – шисућа“ итд.

У инсистирању на разликама између хрватског и српског језичког израза предњачи недавно основани загребачки часопис КРИТИКА, неки њени сарадници и чланови уређивачког одбора. КРИТИКА се с неуобичајеном жестином оборила на појаву првих двеју књига заједнички рађеног РЈЕЧНИКА ХРВАТКОСРПСКОГ ЈЕЗИКА, управо због тога што се, наводно, у њему ишло на уклањање, односно на прикривање разлика о којима је реч, иако се то ничим не може доказати. Задатак аутора РЕЧНИКА није био ни да прикривају разлике у лексици између српских и хрватских писаца, колико ни да их откривају, него само да унесу све што има утврђене вредности, а нађе се у језику писаца одређених за ексерпираније лексичке грађе. Овај посао за хрватску књижевност и културу био је поверен делу Уредништва из Загреба, а за српску ономе што је радио и ради у Београду. И никаквог наметања једне стране другој, никаквог занемаривања било чега што је скопчано с радом на речнику на штету било које стране, а у корист оне друге, није могло бити. Поготову ништа није могла, да је и хтела, наметнути српска страна, са четири редактора, – хрватској, која је имала шест. А зар би се, уосталом, да је и било настојања за наметањем, у раду на речнику могло пристати на тако неједнак број чланова Уредништва. Тога су сасвим свесни бар сви његови чланови, па и онај што је под својим потписом у часопису КОЛО изнео аномалије о којима ће мало даље бити речи. А наручени критичари РЈЕЧНИКА ХРВАТКОСРПСКОГ ЈЕЗИКА у I броју *ad hoc* покренуте КРИТИКЕ, часописа Матице хрватске за културу умјетности и културно-политичка питања, рад на РЈЕЧНИКУ су оквалификовали, ништа мање него као „фалсифицирање“, „кривотворења“ стања језика Срба и Хрвата, фаворизовање једних извора (српских) на штету других (хрватских). А ни за шта од тога нема никаквих стварних доказа – ми (из новосадског дела Уредништва) јасно смо то показали у одговорима на критике (објављеним у свесци београдског ДЕЛА (за јануар 1969) и ЛЕТОПИСА МС (за јануар и за август – септембар 1969). Сам број ексерпираних извора, дат у списку на почетку I књ. РЕЧНИКА, то такође јасно говори, јер се поређењем тих извора утврђује да је број хрватских, у које су према претходном договору, узети и они писци из Босне који су објављивали своја дела у Загребу, или се оријентисали на ту страну, према српским и другима, која су објављена, поред Београда, још у: Новом Саду, Суботици и Сремским Карловцима, а затим у Сарајеву (у новосадском делу Уредништва је један члан из Сарајева) и на Цетињу, који су, опет како је договорено, ексерпирани у Београду – за дванаест има више него нехрватских (хрватских 301, а нехрватских 289). Из списка извора се опет може закључити да је од појединих хрватских писаца ексерпиран већи број дела него од српских (од М. Крлеже, рецимо 13, од А. Шеное и Вл. Назора по 11, од А. Г. Матоша 8, док је од српских највише ексерпирано дела И. Андрића и Б. Ћопића по 7 и В.

Петровића 6. Појавила се и критика једног од уредника речника из Загреба (у загребачком часопису КОЛО, бр. 2 за 1970), у којој, на не мало наше изненађење, читамо да су из дела хрватских писаца узимане српске речи, а не хрватске. Заиста је чудно како се то могло десити, кад је утврђено пропозицијама да се узима грађа и из једних и из других писаца, да се ексерпира, и после, без икаквих ознака давања преимућства ма којој страни, уноси у речник све оно што је употребом ушло у лексичку ризницу заједничког језика, без обзира на то да ли се употребљава само на једној или на обема странама. А брига за правилан међусобни однос и за што прецизнији рад на речнику, и у целини дакако, али нарочито с обзиром на оно што се тиче хрватске грађе и употребе речи у хрватској средини – од одабирања извора и ексерпирања грађе, преко сређивања и обраде те грађе до коначног редиговања – падала је на загребачки део сарадника на РЕЧНИКУ. И све се овамо обављало под контролом и уз суделовање уредника из Загреба, којих је у почетку било исто толико колико и у новосадском делу Уредништва, а касније се њихов број и повећао за једну трећину. И ко би год поверовао (мада, сигурни смо, таквих нема) у апсурд као што је тврдња да су уношене у речник само српске речи из хрватских писаца (хрватске се, тврди овај критичар, ни свакидашње речи гдекад нису уносиле зато што су обичне и што су им значења опћепозната, – морао би се запитати шта су радили уредници РЕЧНИКА у Загребу, а морао би поставити питање и овоме критичару-редактору: сматрали се он одговорним за ово као један од уредника који у току рада никада није скренуо пажњу на то.

Јасно је, међутим, да се такве и сличне оцене Речника дају ето и по цену сопственог угледа, који овај уредник брани немогућношћу да се ишта ваљано уради када је друга страна хтела да тако буде – само да би се стекле веће заслуге код оних који су већ тражили права за хрватски као посебан језик и да би се на било који начин, све једно је којим путем, остварили постављени циљ.

У средини у којој се ишло за тим циљем требало је код необавештених, и не бирајући средства, створити незадовољство РЕЧНИКОМ онаквим какав је замишљен, и за какав је претходно израђена и од свих прихваћена концепција да се у њему да лексичко благо Хрвата и Срба на основу одређене грађе узете из утврђеног броја српских и хрватских писаца, које је, понављамо – свака страна одабирала по своме нахођењу. Разуме се да није предвиђено никакво означавање да ли је, која реч чешћа у хрватској или српској средини, да ли је у употреби само на једној или само на другој страни. Главно је било потврдити речи, и то обавезно оних које су у ређој употреби, примерима из неког од писаца код којих су нађене.

Тако је, разуме се, и рађено. То је јасно и одређено тврдио и представник загребачког дела Уређивачког одбора Љ. Јонке, који за овај РЕЧНИК каже: „То је први РЈЕЧНИК који је подједнако документован из хрватских и српских писаца, стручњака и учењака. РЈЕЧНИК није нормативан него

информативан“ (JEZIK год. XVI, број за месец листопад (октобар) 1968, стр. 18) А и после тога Јонке је, у једном предавању у Хрватаком филолошком друштву, још одређеније рекао да РЕЧНИК двеју матица „на равноправан начин приказује речничко благо српске и хрватске књижевности, науке, струке и публицистике“ (в. у извештају дописника ПОЛИТИКЕ од 13. XI, 1968, стр. 8, стуб. 3). То је потпуно јасно било и најљућим критичарима РЈЕЧНИКА. Али се они нису обазирали на то јер је за рачун кругова који су годину дана раније покренули питање заједнице књижевног језика Срба и Хрвата требало створити општи револт противу таквог речника и због тога је углавном он назван *незнансџвеним, конзервативним, реакционарним* чак и *контрареволуционарним* делом, у коме се *кривојвори реалности* (види загребачку КРИТИКУ бр. 5, стр. 169).

Шта је изазвало незадовољство Речником јасно се показало и на састанку представника управних одбора обеју матица и обају делова Уредништва РЕЧНИКА у Загребу 4. и 5. I, 1969, на коме се расправљало о налажењу начина за продужење рада на изради РЕЧНИКА, која је у Загребу већ онда била обустављена. Представници Матице хрватске, критичари РЕЧНИКА, а са њима су се сада углавном слагали и неки на састанак позвани редактори из Загреба, и они дакле што су били творци сада жестокој критици подвргнуте концепције овога дела, — као један од битних услова поставили су захтев да се обележава припадност речи варијантама.

У овом захтеву једнодушни су сада били скоро сви присутни чланови Управног одбора Матице хрватске — између осталих и проф. Љ. Јонке, најстарији (хтели смо рећи — најраније именовани) члан Уређивачког одбора РЕЧНИКА, који је врло живо и одговорно, и сасвим слободно, учествовао у изради концепције и свих модалитета по којима се речник састављао и који је по тој концепцији, заједно с осталима, радио као редактор, истина с прекидом од неколико месеци када је био у иностранству. Он се, осим тога, наскоро после састанка у Загребу, признајући још равноправност у употреби грађе за речник, придружује Управном одбору Матице хрватске у негативној оцени РЕЧНИКА што се види из његових речи казаних у чланку Актуелна језичка питања данас (у JEZIKU, за 1969 у броју од месеца вељаче (фебруара) на стр. 73): „Премда је тај рјечник заснован на равноправној основи обрађујући подједнак број хрватских и српских писаца од Ивана Мажуранића и Вука Караџића до год. 1956., кад је почела ексцерпција, ипак је он у обради рјечничког фонда примијенио унитаристички начин обрађивања“, па као доказ за то наводи као први пример: „ријеч *кисик* упућена је ради значења на ријеч *кисеоник* те је ондје и обрађена, а ријеч *водоник* упућена је на ријеч *водик* те је ондје и обрађена, по начелу абecedног реда“. Ми у томе ни сада не видимо никакве невоље што се и овај речник, као и сви други уосталом, ради по абecedном, одн. азбучном, реду; а према Јонкеову мишљењу на тај начин „не добива се податак којој варијанти припада која ријеч, све у тежњи за уједначавањем, унитаристички“. И неколико је пута ту, на цитираној страници још употребио реч

уни~~тар~~истички као карактеристику Речника. Узео је, дакле, и он, заједно с најљућим критичарима, политички, и то назадно политички, термин да би се што негативније оценило ово дело и тако уверили надлежни фактори у недопустивост да се оно и заврши по до тад примењиваној концепцији, туђој, по њихову мишљењу, тј. по мишљењу критичара, политичкој идеологији нашега друштва. Она је, међутим, туђа само идеологији која је инспирисала ДЕКЛАРАЦИЈУ О НАЗИВУ И ПОЛОЖАЈУ ХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА.

Ми смо, наравно, бранили потребу продужења рада по дотадашњој концепцији, по којој су израђена не само два дотад објављена тома Речника него и знатан даљи његов део који је био већ припремљен за штампу. А што је најважније, означавање припадности речи варијантама, уколико би се то и прихватило као потребно, – није могућно без сталног давања погрешних информација корисницима РЕЧНИКА. Напред смо показали с каквим су успехом, односно неуспехом, ранији покушаји у томе правцу чињени. Ниуколико бољи успех не обећавају ни најватренији заговорници тога поступка – критичари РЕЧНИКА у загребачкој КРИТИЦИ. И они су, попут Ј. Бенеша у ГРАМАТИЦИ ХРВАТСКОГ ИЛИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА на пољском и попут писаца поменутих РАЗЛИКА ИЗМЕЂУ ХРВАТСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА, на кривом путу када замерају ауторима РЈЕЧНИКА што „кривотворе реалност“ потврђујући речи: *доба, сјоменуш, сјолеће, брбљав, кава, особа, након, осјураш* и др. и примерима из српских, а речи: *јоменуш, вијек, брбљив, кафа, јослије, зајушиш* (у значењу *увести*) итд., и примерима из хрватских писаца. Према првим речима, које су, како они тврде, хрватске, имамо српске речи: *време, јоменуш, век, брбљив, кафа, лице, јосле (и јослије), обезбедити* и др., а према другима, по њима српским речима – хрватске су: *сјолеће, брбљав, кава, особа, након, осјураш*. Ово су, међутим, и једно и друго, и српске и хрватске речи – то недвосмислено говоре потврде које смо нашли за прве и код српских, а за друге и код хрватских писаца. Највише је узбуђења у дотичним круговима у Загребу изазвало то што се у РЈЕЧНИКУ за глагол *анџаговати* као потврда његова значења даје пример из А. Г. Матоша, када се зна да Хрвати говоре – *анџираш* и *анџиран*. То је доиста тачно. Али говоре и *анџаговати, анџован*, и то не само Матош, који је живео неко време у Београду, него смо га нашли, у грађи за РЕЧНИК двеју Матица, и у А. Шеное: ... *анџаговати ће њ. иншндант милостиву субрешу* (Загребуље 1932, 75) и Љ. Бабића, хрв. историчара уметности: *Збој анџовања великих немачких снаја у Италији успело је Полайским Славенима да се осамдесетих година јошово сви ослободе* (УМЈЕТНОСТ КОД ХРВАТА У XIX СТОЉЕЋУ. Загреб 1934., стр. 32), а и у још неким хрватским изворима, као што смо у тој грађи за хрватску именицу *влак* нашли потврде у српских писаца: Љ. Ненадовића, С. Сремца, Д. Васића, С. Пандуровића и др. Један од критичара РЈЕЧНИКА у више поновљених критика доказује да је *кава* само хрватски лик те речи, а српски се говори и пише *кафа* – и никако га не можемо уверити да је и *кава* (а

не само *кафа*), такође и српска реч. Ово је потпуно разумљиво за оне који знају да се у више српских говора (и то говора који су у најужој основици књижевног језика) свако **ф** изговара као **в**. А треба да је и свакоме јасно да многи српски писци говоре и пишу *кава*. У одговору на критике (в. ЛЕТОПИС МС, књ. 404, стр. 320) ми смо за ово навели примере (с ознаком одакле су узети) из 10 српских писаца. А могли смо навести још толики број само из грађе за речник двеју Матица. Или, исти критичар тврди да *зайушии* у значењу *зачеи* не би употребио ниједан, бар лингвист хрватски, а, као за врага, тај глагол баш у том значењу потврђен је у РЈЕЧНИКУ примером управо из једног хрватског лингвисте, који је у исто време и уредник РЈЕЧНИКА. Све се те речи, како видимо, употребљавају и на једној и на другој страни. Њих и један исти писац, или ма која иста особа у говору, била она хрватске или српске народности, употребљава напоредо, често и у једном излагању. Да бисмо то показали – рекли смо да такве случајеве налазимо и у написима критичара РЈЕЧНИКА. Реч *обрага*, рецимо, која се у овоме лику употребљава код Срба, – код Хрвата, особито оних које желе, и кад желе, нарочито истаћи разлике, налазимо употребљену с наставком **-ба** (*обрагба*). Од четири рецензената који су се у 1. броју загребачке КРИТИКЕ свом жестином оборили на РЈЕЧНИК, двојица пишу редовно *обрага*, један доследно *обрагба* (тај има добро памћење), а један од њих – ту реч узима час у једном а час у другом лику; тако исто један од критичара каже *чиџаџељ* (та се реч код Срба такође нешто раније више употребљавала, а сада се осећа застарелом), а други *чиџалац* (као Срби); једни употребљавају показне заменице само у облицима заменичке промене (*џакав*, *џаквоја*, *џаквоне* или *џаквону*), други их мењају као именице (*џакав*, *џаква*, *џакву*), а неки им дају – час једне час друге облике; једни именицу *врџа* мењају као Срби, и претежна већина Хрвата, по обрасцу именице ж. р. на **-а** (*врџа* – *врџе*), а други, као ретки Хрвати – по обрасцу именица на консонант (*врџ* – *врџи*). Тога су карактера најчешће и друге постојеће разлике у облицима књижевног језика Хрвата и Срба. Али за сличне разлике знају и остали језици, па и они којима се служи само по један народ. Зато се за нас уопште не може постављати питање да ли Срби и Хрвати имају, у било коме погледу, два или један заједнички језик, као ни да ли тај њихов заједнички језик треба да службено (а то, још и пре, значи и научно) имају посебне или један заједнички назив. Наука, овде наука на првом месту, пре више од сто година скинула је то питање с дневног реда. За нас лично и онда када смо се учили томе језику, као и сада, када друге учимо њему, језик Срба и Хрвата је један заједнички језик и треба да носи један назив који ће га дефинисати по његовој припадности и једном и другом народу. Ми сматрамо да се њим и они што говоре тим језиком, а не осећају се ни Србима ни Хрватима могу задовољити, свакако пре него ако се он зове само *српски* или само *хрватски*. Када већ говоримо о томе, ми мислимо да нам је дужност и ово рећи јер смо позвани да ствари приказујемо онакве какве јесу, а не какве желимо да

буду. Али то никако не значи да ово говоримо с претензијама да другима наметнемо оно што они, из било којих разлога, не желе.

Осуда новосадског договора, настојања да се
он обезвреди и докази о неоснованости таквих судова о њему

Било би мање повода за дуга расправљања када бисмо сви били без таквих претензија, када бисмо се оставили благонаклоног дељења посебних језичких варијаната Босанцима и Херцеговцима, рецимо, на једној, односно на трећој (јер на двома странама посебне варијанте припадају Хрватима и Србима) и Црногорцима, на четвртој страни, и када им не би нудили право да те варијанте могу сматрати посебним језицима, последњима, штавише, и право да своју варијанту назову црногорским језиком. Проф. Љ. Јонке каже да је то њихово самоуправљачко право, а првима даје највећу привилегију да своју варијанту зову *српскохрватским*, односно *хрватско-српским језиком*. Љ. Јонке, који је све ово антиунитаристички, демократски, а не, ми бар мислимо, по овоме научном уверењу – врло одређено понудио у београдским КЊИЖЕВНИМ НОВИНАМА од 16. јан. 1971. год. (ово последњи пут, а иначе је, сам ту каже, 10 пута о томе говорио) опростио је, по овоме би се рекло, босанско-херцеговачким лингвистима што су на овоме симпозијуму од 23–25. априла 1970. у Сарајеву, када су расправљали о овим питањима, показали крутост и недемократичност опредељујући се за називање језика само *српскохрватским*, односно *хрватско-српским* (види раније овде споменути Јонкеов осврт на сарајевски симпозијум). Иако толико демократ и толико забринут за самоуправљачка права, не само у својој него и у другим срединама, не знамо зашто нуди посебне варијанте и посебне називе за језик онима који их неће. Не неће, него не налазе код себе варијаната па, дакако, немају потребе за посебним називима непостојећих варијаната, а још мање за посебним називима измишљених језика. Ово су јасно и недвосмислено рекли босанскохерцеговачки лингвисти у закључцима мало час споменутог Сарајевског симпозијума о језику, као што су језички стручњаци окупљени у Друштву за српскохрватски језик и књижевност СР Црне Горе на својој скупштини држаној крајем јануара 1971, такође јасно и такође недвосмислено, констатовали да књижевни језик њихове средине не представља никакву варијанту српскохрватског књижевног језика, нити се може звати икаквим посебним именом (в. београдску ПОЛИТИКУ од 31. јан. ове године, стр. 5. стубац 5). А и пре тога су се у истим тим срединама, мислимо у срединама језичких стручњака Босне и Херцеговине и Црне Горе, чула иста мишљења о нашем заједничком књижевном језику – од оних, дакле, што су тамо најпозванији да таква мишљења дају.

Ми се надамо да ће једанпут то схватити и они који друкчије говоре, који кажу да ради остварења културне, политичке и националне равноправности, и други центри осим Београда и Загреба морају имати посебне

варијанте, посебне типове књижевног језика. Свакоме је, бар језичком стручњаку, потпуно јасно да није тако. Ми не можемо веровати да и из проф. Јонкеа говори језички стручњак кад, доказујући да је новосадски договор превазиђен и да, поред осталог, констатација у првој тачки Закључака тога договора у којој се каже да се заједнички наш књижевни језик развио око два главна средишта, Београда и Загреба, такође превазиђена, јер се, додаје Јонке, није ваљда развио само око та два средишта него и око Сарајева и Титограда. То је Јонке казао у једној својој ранијој изјави.

Ми не бисмо рекли да је то и политички добро смишљено иако је несумњиво речено да би се тиме показала ширина, толерантност, политичка зрелост – једном речју да би се тиме задобили Сарајево и Титоград. Нико наравно не пориче данашњи жив културни размах у овим градовима – неједнак, наравно, и по ширини и по дубини. И он ће, надајмо се, бити и све живљи, а опет се неће у њима и око њих, бар у догледно време, стварати посебни књижевни језици, па ни посебне варијанте књижевног језика, ако можемо судити према законитостима развитка других књижевних језика, који, када постану књижевни, остају безваријантни и у више књижевних и културних центара, ма ни мало не заостајали они ни иза нашег Титограда, и нашег Сарајева, ни иза нашег Загреба и нашег Београда. Ово обично и онда када су то и удаљени центри, чак и када не припадају истоме народу него већем броју њих, па и када нису у истој већ у више различних земаља. Нико, нпр., не говори о варијанти књижевног француског језика у Швајцарској, нити било ко долази на идеју да тај језик у овој земљи, па ни у Белгији или Канади, где има, и разумљиво је што има, и неких уочљивих разлика – назове неким другим именом, већ је то и у тим земаљама француски језик.

У време изграђивања нашег књижевног језика Цетиње је, не само у XIX већ и у првој половини XX столећа, па и нешто даље, свакако живље од Подгорице (данашњег Титограда) суделовало у културном и књижевном животу. А ни Мостар у томе погледу једно време није играо мању улогу од Сарајева. И нико не би могао тврдити да Црна Гора са својим културним центром и Босна и Херцеговина са њиховим нису имале утицаја на изграђивање нашег књижевног језика. Сви су наши крајеви, а не само културни центри, који мање а који више, имали и имају таквог утицаја на књижевни језик. Али се не може више рећи него да су то њихови, кад тешко уочљиви а кад и видљивији, прилози заједничком књижевном језику, који се ипак изграђивао и развио управо око два центра, око Београда и Загреба.

Јонке поново, у своме 39. Разговору о језику (ВЈЕСНИК од 23. II 1971), тврди да је погрешна и незнанствена, штавише, та констатација зато што у њој није речено да се наш књижевни језик развија и око Сарајева и Титограда. Знанствено би, значи, било да је у првој тачки Закључака новосадског договора речено да се поред Загреба и Београда развијао и око Сарајева и Титограда. Лепа ми је та знаност по којој се развијао књижевни

језик око Титограда, у који у време тога констатовања још није била пренета ни цела републичка администрација с Цетиња. А што се тиче културних установа: музеја, библиотека, института – нешто је од њих и до данас тамо остало, а у то време још ни једна није била прешла у Титоград, а једини црногорски књижевни часопис СТВРАЊЕ остао је на Цетињу скоро 10 година после Новосадског састанка (свеска за јануар месец 1963) изишла је на Цетињу. И Цетиње је увек дотада било књижевни центар Црне Горе. А онда, познатији књижевници, и најватренији Црногорци, живели су ван Црне Горе. Све то не значи ни да се око Цетиња и око СТВРАЊА формирао књижевни језик који би имао неких упадљивих посебних особина друкчијих од оних што карактеришу језик књижевности и културног живота Београда и Загреба. И никада се у Црној Гори није стварао посебан књижевни језик, па ни онда када је тамо живео и стварао П. П. Његош, што никако не умањује генијалност великог песника и мислиоца. А не умањује ни вредност данашњих стваралаца то што немају посебне варијанте књижевног језика. Сарајево је, разуме се, играло много виднију улогу и у књижевности и у општекултурном животу и пре последњег рата и наше револуције, а после рата и много јаче. У њему су, као и у Мостару неки, живели и стварали познати књижевници: И. Самоковлија, рецимо, Б. Јевтић, М. Марковић, Х. Хумо и др. А ни за њихов језик се не може рећи да је био језик неког посебног типа, друкчији од језика изграђеног око београдског и загребачког књижевног центра, иако се говорило чак и о босанском језику, много више и с више оправдања – о босанском стилу (в. НАШ ЈЕЗИК, књ. V из 1937, стр. 65–69), који још више карактерише језик неких писаца (раније П. Кочића, а у наше време Б. Ђопића, нпр.) чије је стваралаштво везано пре за Београд него за Сарајево. Онај ко би хтео да утврди научну истину да ли се и данас, када су они културни центри својих република, око Сарајева и Титограда развија књижевни језик посебних обележја или више иде заједничким токовима с књижевним језиком какав се формирао и даље се у истом правцу углавном развија у Београду и Загребу, – тај би се морао служити научним методама анализе језика, којима се стално служимо проучавајући језик, при чему ми нисмо дошли до резултата који би Јонкеу дали за право. До њих нису дошли ни лингвисти Босне и Херцеговине, па су, оцењујући стање књижевног језика у својој републици, о томе стању јасно и одређено казали своје мишљење које је познато и Љ. Јонкеу и целој нашој јавности. А то мишљење не потврђује већ негира Јонкеову оцену о ненаучности констатација учињених у 1. т. Закључака новосадског договора. Ко се с нама у овоме случају не слаже, упућујемо га на језик и стил М. Селимовића, рецимо, или другог којег сарајевског књижевника, да на конкретном примеру провери ко је овде у праву. Још се мање може говорити о данашњим посебним обележјима језика културних центара Црне Горе. Ми се за ово нећемо позивати на оне чланове управе Друштва црногорских књижевника на које се Јонке позива, већ на оне друге, што се с овима не слажу и јавно доказују да неки чланови управе неовлашћено дају изјаве у

име осталих, и на језичке стручњаке Црне Горе, који су свакако тамо најпозванији да кажу стручно мишљење о овоме. Књижевницима који се слажу с Јонкеом можемо препоручити да упореде своје текстове, па и оне у којима сами говоре о црногорском језику, а не само текстове својих књижевних прилога, са језиком београдских и загребачких књижевника, на једној, и Његошевим језиком, или језиком М. Миљанова, на другој страни, па ће се уверити да су у тешкој заблуди, и они и њихови покровитељи, јер је лако запазити да је њихов језик неупоредиво сличнији с језиком осталих наших књижевних центара него с језиком два сада споменута великана из њихова завичаја.

Дакле, ни по констатацији око којих се центара књижевни српскохрватски, одн. хрваткосрпски језик развијао — новосадски договор није превазиђен. На овоме се договору и ми дуго задржасмо, али ћемо ипак казати још коју реч о њему, јер се он у овим причама и препиркама око књижевног језика одвећ често спомиње. Сада као да све невоље потичу од тога договора, чији смо значај сви истицали, ништа више ми из Београда него другови из Загреба, а подједнако с нама и они из Сарајева и Новог Сада, и чије смо одредбе сви настојали што потпуније образложити и објаснити. „Он се није довољно освртао на Босну и Херцеговину и Црну Гору“, каже сада за њега Љ. Јонке у својој изјави сараднику КОМУНИСТА (види стр. 19. тога листа од 21. I 1971). Занимљиво је зашто позвани из тих република (а ми за позване сматрамо језичке стручњаке и друштва књижевника, али не оне, наравно, што неовлашћено у име других говоре, као и политичка руководства) остају привржени новосадском договору. Даље, испод крупног наслова НОВОСАДСКИ ДОГОВОР је застарио, на сада цитираном месту у речи проф. Јонкеа читамо о њему: „било је неугодних ствари с НОВОСАДСКИМ ДОГОВОРОМ“, „оствариван је продор екавице не само у Хрватску него и у Босну и Херцеговину па и у Црну Гору“. Ту се констатује да се тај договор сматра као неко свето писмо, да је то за некога „алфа и омега до судњег дана“, да је у једној емисији на радију из месеца липња (јуна) прошле године речено „како је он последња ријеч науке“. Ми овде нећемо коментарисати садашњу „популаризацију“ новосадског договора донету прво у загребачком ЈЕЗИКУ бр. 1, год. XV, стр. 3. и 4, где се каже да „НОВОСАДСКИ ДОГОВОР није плод социјалистичких прилика у нас“ и да „Новосадски закључци нису настали као природан израз јединственог настојања двију страна, нити су били одраз стварних језичких прилика, него су одраз одређених хтијења једне стране и прилика времена у којем су настали“... Таква је оцена новосадског договора осуђена и у средини у којој је настала. Нећемо коментарисати ни тврдње да је он настао у доба централизма и унитаризма. А да ли се то доба у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији може тако карактерисати — на то нека одговоре они који су у тим питањима компетентнији од нас. Уместо тога ми ћемо упутити и још једанпут на ауторизован стенограм говора свих учесника на Новосадском састанку (објављен у свесци ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ за месец јануар 1955, из кога се свако објективан може

уверити с колико је воље и жеље да се разуме смисао речи и мишљење сваког саговорника он донесен, у како демократској атмосфери се на томе састанку водила дискусија о свим питањима, какав је дух сарадње владао на новосадском договору, како је била искључена и свака помисао на принуду макар и појединца да усвоји било шта што се противи његовом уверењу, и с каквом једнодушношћу свих учесника су примљени закључци на њему.

А осврнућемо се, даље, на приговоре који нам се чине што не пристаје мо на измену било које одредбе новосадског договора, иако нико од његових бранилаца није одбио да разговара о питањима која су расправљана на томе договору. Али нико није ни позвао на такве разговоре. Ја лично, пошто је мени узето у грех што сам наводно устврдио „како је новосадски договор последња ријеч науке“ и „како је он једино полазиште“, поводом тога морам рећи да је за мене несхватљиво како се било коме могу приписати речи које дотични никада није казао.

О новосадском договору рекао сам да је научно заснован (в. БОРБУ од 20. јуна 1970, где је објављен разговор на телевизији у коме је то речено), а не да је он последња реч науке, како ми је то приписао проф. Љ. Јонке, зато што је мењајући облик мојих речи хтео да им промени смисао, мада у томе није успео, јер оно што сам рекао о основи новосадског договора, иако од поодавно утврђено, наука до овога часа није изменила. Јонке је још и даље отишао у своме намерном недобронамерном мењању мојих речи и мога схватања о питању односа према екавском и ијекавском изговору у нашем књижевном језику. Говорећи (у своме 38. Разговору о језику, објављеном у ВЈЕСНИКУ од 16. II, 1971) о томе ко је од учесника на новосадском договору и у Анкети ЛЕТОПИСА МС, која му је претходила, био за употребу само једног од два изговора, а ко опет да оба изговора остану равноправна у употреби, ко је предвиђао да ће један од тих изговора у догледно време потиснути други итд. Јонке једноставно каже: „За Михаила Стевановића све те разлике не представљају никакве тешкоће, све му је заправо једнако и јединствено“. Ако ишта у нашем језику има двојако, дакле неједнако, па, према томе, и нејединствено, то је изговор некадашњег гласа **ѣ** – ово знају и ученици првог течаја основне школе. И Јонке ме овде представља као лингвисту који то не зна или неће да зна. Доиста је далеко отишао. Ја сам, међутим, у једном од својих иступања на Новосадском састанку о двојакном изговору, екавском и ијекавском, од речи до речи казао: „Што се изговора тиче, неко је мало пре у дискусији рекао да екавштина има много више изгледа на успех. Истина је да је она много простија, али ја, право да кажем, иако сам је сам прихватио, не знам да ли се може рећи да ће она у догледно време потиснути ијекавштину, која је баш сада узела прилично маха и у источном књижевном центру. А и овде је главно то што оба изговора могу остати у књижевном језику као и досад без икакве штете по наше језичко јединство“ (ЛЕТОПИС МС, књ. 375, стр. 52). Ја сам се, дакле, недвосмислено на договору изјаснио за оба изговора. Али Јонкеу то не конвенира, па ми, уместо цитирања или бар слободног интерпретирања мојих речи,

ставља у уста бесмислицу. А он ту мења, и то знатно мења, и речи А. Белића казане о двојаком изговору на Новосадском састанку. Белић је тамо рекао: „У принципу двојаки изговор старог ј а т а – исто је тако срастао са нашим народом као ћирилица и латиница. Зато он треба и даље да остане у употреби“. Иако се за то изјаснила већина учесника новосадског договора, ја такође, као један од њих, а и сам Љ. Јонке, наравно, – овоме је потребно да Белић види тешкоће у двојаком изговору, па му приписује да је само указао на те тешкоће, без обзира на то што Белић о њима није говорио, већ је казао оно што смо навели.

Колико се Јонке не устеже да ствари нетачно представи, може послужити и његова тврдња да ја 10 година пишем и иступам против постојања варијаната у заједничком књижевном језику Срба и Хрвата, коју је изнео у своме чланку објављеном у загребачком ВЈЕСНИКУ од 4. I, 1969. г., на сам дан састанка у Загребу, на коме је требало да се договоримо о неким изменама у начину обраде РЕЧНИКА двеју Матица, под којим је условима, према захтеву Управног одбора Матице хрватске, једино могао да се продужи рад на заједничком довршењу овога дела. Јонке, дакле, говори о моме десетогодишњем писању и усменом иступању противу варијаната, иако му је морало бити познато да то није тачно јер сам ја први пут говорио о тзв. варијантама на Сарајевском конгресу југословенских слависта септембра месеца 1965. Своје мишљење о питањима разлика у књижевном језику Срба и Хрвата изложио сам затим у једном предавању на семинару професора основних и средњих школа у Београду месеца јануара 1966. И то сам предавање, нешто мало проширено, одмах затим објавио у 1. свесци НАШЕГ ЈЕЗИКА за ту годину, под насловом СТИЛСКО-ЛЕКСИЧКЕ РАЗЛИКЕ, А НЕ ЈЕЗИЧКЕ ВАРИЈАНТЕ. Говорио сам, дакле, два пута и једанпут писао, у временском размаку од свега 6 месеци, које је проф. Људевит Јонке претворио у 10 година. Оне што су такву моћ имали, некада су називали чудотворцима.

Ја и даље, наравно, остајем при својој тврдњи о научној заснованости новосадског договора, и у вези с таквим својим уверењем желим да расправимо како стоји са тврдњама да се у социјализму све мења, а једино новосадски договор треба да остане неизменљив. Ово последње, колико нам је познато, нико није тврдио. Нисам, значи, ни ја то никад казао, него сам у споменутом разговору на телевизији рекао једино још и то да, ако нешто у томе договору треба мењати, то може учинити само ауторитативно тело, какво је било оно што га је донело, а да га може когод мењати и на своју руку, али ја томе не бих хтео бити саучесник у таквоме послу.

Овде ћемо и одређено рећи: новосадски договор у ствари има два дела: први део, садржан у 1. тачки Закључака тога договора, у којој стоји да се наш заједнички језик развио око два главна средишта, Београда и Загреба, да има два књижевна изговора и да је јединствен (и то је, ваљда, свакоме јасно после објашњења у коме је значењу употребљен, и у коме је једино

могао бити употребљен, придев *јединствен*). Ово су све научно утврђене чињенице и оне се не могу мењати, као што се ни друге научне истине не мењају, ни у социјализму. А то управо чини основу осталих тачака, тј. другог дела новосадског договора, који садржи на њему преузете обавезе. Зато смо ми рекли и кажемо да је новосадски договор научно заснован. За нас из те, понављамо – научне основе, као природно произилази да један језик треба да има, пре свега, један службени и научни назив, који ваља да буде што адекватнији; затим: један правопис, један речник, једну терминологију; да два књижевна изговора и две азбуке (одредба о њима је у 3. тачки Закључака) у њему буду равноправни и да је потребно на свему томе заједнички радити. Ми ни данас не видимо разлога зашто се не придржавати тих обавеза иако обавезе нису наука, нити смо то икад тврдили; нисмо ни могли тврдити да је тај део новосадског договора научан. Ми смо говорили само о научној основи његовој, садржаној у првој тачки Закључака.

Велика је штета што се кривим представљањем чињеница, грубим извртањем не само мисли већ и речи оних што друкчије мисле, новосадски договор сасвим нетачно приказује, па га необавештени гледају у том осветљењу. Само тако се могу схватити речи хрватског књижевника Ј. Врховца у интервјуу СЛОБОДНОЈ ДАЛМАЦИЈИ, по којима новосадски договор, који он не одбацује у целини, укалупљује језик и смета његову слободном развоју. Новосадски договор је, међутим, сав на принципима за које се Врховац залаже. Он је за „толерантност и подстицање за обогаћивањем, а не осиромашењем“, за „узајамно повезивање и обогаћење језика“ наших народа, „против убацивања анахронизама и којекаквих умјетних кованица“ у њега. На то су управо, а свакако и на то, учесници новосадског договора и мислили када су се изјаснили за уклањање препрека природном развоју језика. Ми се управо за то и данас залажемо јер смо, као и Ј. Врховац у овоме, за језик као израз слободе човекове, за слободу језичког израза, за слободан избор језичких средстава које норма језичка допушта.

Ако се утврђена правописна правила, која има сваки језик, не сматрају ограничењем слобода, – ниједна друга од добровољно прихваћених обавеза наведених у Закључцима новосадског договора не ограничава те слободе, ни у избору писма или изговора, ни у избору речи и израза који су у употреби: у књижевности, културном животу или свакодневној пракси народа који говоре заједничким језиком. Зато би, по нашем мишљењу, и језик и цео наш културни живот имали само користи од извршења тих обавеза. И ми мислимо да их извршавамо: да се придржавамо одредаба заједнички израђеног правописа, да поштујемо равноправност оба изговора и обе азбуке, да довршимо заједнички започети речник савременог српскохрватског језика и да, што пре будемо могли, приступимо изради термилошких речника за све области науке и технике, у које треба да уђу не само српски термини, него да тамо где су хрватски друкчији и њих унесемо поред српских, управо – уколико се нађе да су ови други бољи – узмемо њих пре оних што су код нас досад били обичнији.

Ако друге средине у којима се говори и пише нашим заједничким језиком сматрају да ће боље послужити своме народу, његовој култури и целој нашој заједници, друкчијим односом према овим проблемима, оне ће наравно поступити како саме буду хтеле. Ми сигурно нећемо тражити да мењају свој став, већ ни зато што би то сасвим излишно било чинити; нећемо им, штавише, ни скретати пажњу на заједничке обавезе, јер су оне себе већ разрешиле од њих. Али и ми, ваљда, имамо право на самостално решавање питања која се само нас тичу, поред осталог и на слободан однос према новосадском договору, имамо, дакле, и право да се држимо заједнички с другима примљених обавеза и после одустајања наших партнера од њих.

И, најзад, пошто је свако заузео свој став, нема разлога даље распредати о овим питањима и губити на томе време, које се може много занимљивије провести, а и много корисније употребити.

Stevanović 1971: Стевановић, Михаило. СТВАРАЊЕ ЈЕДИНСТВА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА СРБА И ХРВАТА И ДАНАШЊЕ СТАЊЕ ТОГ ЈЕДИНСТВА. — In: *Наш језик*. — Београд. — Нова серија. — Књ. XVIII, sv. 1–2. — S. 1–79.

Павле Ивић
[1924–1999]

Српски народ и његов језик
[1971]

[...]

У великом рату против Турака поткрај XVII столећа и Венеција је проширила границе својих поседа захватајући замашно земљиште на далматинском копну где је дотад њена територија била сведена углавном на узан обалски појас од задарског краја до иза Сплита. Нови грађани Републике светог Марка били су штокавци, претежним делом католици и икавци. На књижевном пољу резултат ове територијалне промене био је појава далматинског штокавског икавског као новог књижевног наречја. Писци овог круга, такви као Филип Грабовац и Андрија Качић Миошић, били су људи рођени на селу, а њихови списи, често непосредно надахнути фолклорном поезијом, унели су у литературу нове тонове и језичку свежину. У једном погледу они се ипак не одвајају од својих претходника на тлу Далмације: поред далматинске ту је и „словинска“ свест (која доминира на пример код Качића), а код доброг дела аутора (поред осталог код Грабовца) и хрватска. Уосталом, у предвечерје појаве овог новог таласа далматинске књижевности била је замукла чакавска икавска литература чија су огњишта, далматински градови, били изложени италијанском културном утицају, па и делимичној језичкој италијанизацији. У последњој фази те литерарне продукције – крајем седамнаестог и почетком осамнаестог века – поједини далматински списатељи почели су у свој језик уносити штокавске црте, па чак понекад и јекавски изговор, по угледу на Дубровчане чија је репутација у књижевности тада стајала високо. Да није био у питању локални феномен, видимо по томе што су овако чинили и Сплићанин Јеролим Кавањин, и Вишанин Андреја Витаљих и Корчуланин Петар Канавеловић – а нарочито овај последњи који је писао језиком више дубровачким него корчуланским.

Стихови Андрије Качића Миошића који су тако често величали српску прошлост, и то у Србима присном десетерцу, на потпуно разумљивом штокавском дијалекту, одиграли су улогу и у историји српске културе и чак књижевног језика. Качићев је пример охрабрио Доситеја да почне писати народним језиком, а Вук Караџић није тајио заслугу коју је лектира РАЗГОВОРА УГОДНОГ имала за његову одлуку да објави своју прву збирку народних песама. Исту врсту узајамности уочавамо и између дубровачке књи-

жевности и новије српске литературе. Само годину дана пошто је у Дубровнику први пут објављен Гундулићев ОСМАН, који носталгично пева о слави српске историје, појавило се у Будиму ћирилично издање тог спева.

Сасвим недавно изражено је схватање (Далибор Брозовић) да „хрватски језични стандард“ не почиње од илираца или хрватских вуковаца већ од славонских и далматинских писаца XVIII века, таквих као Рељковић или Качић Миошић, чији је језик близак данашњем књижевном језику. Наравно, овде реч *хрватски* треба схватити у једном широком смислу јер већина писаца о којима је реч није се осећала Хрватима и то је име примењивала на становнике одређених других крајева који су сами имали хрватску свест и свој, друкчији, тип књижевног језика. Ипак, они који овако проширују значење речи *хрватски* полазе од чињеница да су се етничке формације којима су припадали ови списатељи касније уклопиле у хрватску нацију, као што су и даљи изданци литературе у њиховим регионима ушли у састав хрватске књижевности, утолико једноставније што су регионалне литературе католика српскохрватског језика биле повезане понекад конкретним везама, али још много више сличним садржајима и духовном оријентацијом. Међутим, слабост схватања истакнутог задарског лингвисте лежи у идеји о стандарду у језику, и то истом (реч је његова) од XVIII века до данас. Пре свега блискост језичких типова коју види Брозовић у ствари је веома релативна. Он цитира вешто одабране одломке, на пример из Рељковића, који илуструју ту блискост, али уз примену исте технике селекције могу се одабрати и фрагменти који говоре у супротном смислу. Исти Рељковић је поред осталог објавио и књижицу СЛАВОНСКЕ ЛИБАРИЦЕ С ЛИПИМИ МОЛИТВАМИ И НАУКОМ КРСТЈАНСКИМ НАКИТИТЕ у чијем наслову од седам речи (осим **с** и **и**) налазимо шест упадљивих разлика према модерном стандардном језику (реч *либарице*, икавски изговор, наставци **-ими** и **-ами**, неизмењена група **стј**, трпни придев *накићиише* место *накићене*). Осим ових разлика наћи ћемо код Рељковића и писаца његовог круга и многе друге, међу којима облике као *оћииише* место *оћииише*, *џојдем* место *џојем*, *робје* место *робље*, генитиве множине као лит. *Турак* (= лета, Турака), дативе множине као *сесџрам*, локативе множине као на *коњи*[х], инфинитиве на **-т** (*казати*), глаголске облике са *ни* место *ну* (*метнио*) итд. И најзад – да не дужимо набрајање у које би могло ући још много тога акцентуација славонских писаца, која одговара оној у данашњим говорима њиховог завичаја и коју је Рељковић експлицитно означавао, веома је различита од данашње књижевне, различита толико да у штокавској сфери и нема различитије (а једва се уопште налази различитија у целом акцентолошки необично шароликом поднебљу српскохрватског језика). Од свега овога још је битније то што језик аутора као Качић или Рељковић никако не одговара дефиницији стандардног језика коју нуди сам Брозовић (у књизи СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК, Загреб 1970, изд. Матица хрватска, стр. 127–128): „Битно

је за дефиницију стандардног језика да је он аутономан вид језика, увијек нормиран и функционално поливалентан, који настаје пошто се једна етничка или национална формација, укључивши се у интернационалну цивилизацију, почне у њој служити својим идиомом, који је дотад функционирао само за потребе етничке цивилизације.“ Језик ових аутора није „аутономан“ (Брозовић ту мисли на независност од особина народних говора) јер представља сиров материјал из народних дијалеката транспонован у медијум стихова, о чему речито сведоче сами Брозовићеви примери („Делију је њородила мајка / У Козици, селу маленому, / њо имену Тейчевић Ивана, / од сѣарине рода јуначкоја, / који с Рагом у чејѹ иђаше / често ѡурске ѡлаве одсицаше: / он бијаше рода Равлијића, / а деснице Марка Краљевића.“) Језик ових писаца није ни „нормиран“, и то не само због тога што се није држао неких писаних норми, каквих тада није ни било, већ и због тога што између појединих писаца унутар славонске или далматинске скупине постоје крупне језичке разлике (да не говоримо о разликама између тих двеју скупина). Из Маретићевих студија о језику славонских и језику далматинских писаца произлази да су се неуједначености међу писцима из истог циклуса тицале веома многих језичких црта. Готово код свега што помиње Маретић региструје варијацију и осцилацију. Доследности нема чак ни у језику и с т о г аутора. Даље, овај језик није био „функционално поливалентан“: он није имао прилике да се разграна по многим областима живота, то није био језик науке, стручности, привреде, државне управе – све је те домене скоро без остатка испуњавала спрега латинског и италијанског у Далмацији односно латинског и немачког у Славонији. И на крају, десетерачко песништво у недвосмислено народском стилу и инспирацији свакако не обележава скок из „етничке“ цивилизације у „интернационалну“.

[...]

У неким срединама постоји обичај да се ћирилица у Босни (уз коју се прикључује и она у Приморју) издваја именом *босанчице* или *босанско-хрватске ћирилице*. У ствари је та тобоже особена азбука варијетет српског ћирилског брзописа који је у доба Твртка I пренет из Србије у Босну, а затим и у суседни део Далмације, и који је у тим крајевима имао донекле посебан развитак. Ту се јављају и извесни облици појединих слова каквих нема на другим странама. Међутим ове одлике се најчешће остварују само у једном делу текстова из овог круга. Варијација унутар тога круга била је интензивна, како због динамичног темпа мењања писма, тако и због знатних регионалних различитости: приморска зона се све више одвајала од босанске. Стога су унутрашње разлике у том кругу далеко крупније од појединости које би га повезивале у целину. Осим тога, најупадљивија обележја која код неупућених (па и код неких аутора) важе као битне карактеристике овог круга, таква као слово *д* са једним краком навише и једним

наниже, четвртасто **в** и положено **б**, нису ниуколико неки босанско-далматински специјалитет, већ просто особина брзописа онога времена. Исте те облике слова употребљавали су и православни Срби по Србији и другде. Разлику сасвим секундарну и површну створио је Дивковић кад је у Венецији салио слова за своје књиге по нацрту брзописне ћирилице, док су се иначе у ћирилским штампаријама употребљавала слова уставног облика. Ово заиста ствара донекле друкчији визуелни утисак. Да ту разлику ипак не треба узимати преозбиљно, сведоче речи самог Дивковића који је називао своје писмо српским мада се иначе сматрао Бошњак, а не Србином или Хрватом (овакво бошњачко опредељење типично је за овај круг писаца у целини, а слаже се и с етнонимом *Бошњаци* којим себе именују стари пресељеници католици источнобосанског дијалекта у околини Печуја у Мађарској). У истом смислу говори и навика Дубровчана да ћирилицу у својој средини називају *српским њисмом*, а и познати двостих Матије Антуна Рељковића који је подсећао своје Славонце: „Ваши стари јесу српски штили, српски штили и српски писали“. Ово се очигледно односи на употребу ћирилице (која је у XVII веку била продрла из Босне у Славонију, да у XVIII веку њено место заузме латиница). У свим овим случајевима ради се баш о оној ћирилици која се у новије време квалификује као „босанско-хрватска“. Још је карактеристичнији факат да је књига ИСПОВЈЕДАОНИК фра Стјепана Матијевића из Тузле, штампана у Риму 1630. године, старањем католичке цркве, уставним ћирилским словима, онима која су се иначе употребљавала за унијатска издања намењена малоруским читаоцима, а која су уједно била и сасвим слична словима у тадашњим српским штампаним књигама. Очигледно је да ни Матијевић ни они који су стајали иза њега нису правили разлику између босанске и обичне ћирилице.

Ћирилица је у Босни и у Херцеговини дуго, чак до почетка XX века, живела и у беговским кућама где је обично вршила функцију интерног писма, за употребу у кући и међу пријатељима, и где је за њу забележен назив *сѣара србија*. Најчешће су ћирилицом писана и писма турских старешина на босанској и херцеговачкој крајини упућена суседима, заповедницима или властели са хришћанске стране границе. Међутим у књижевности су се Муслимани, уколико нису писали турски ни арапски већ својим језиком, служили арапским писмом.

[...]

Недавно је Војислав Никчевић изнео (у загребачком часопису ЈЕЗИК) схватање према којем би континуитет у употреби народног језика у књижевности од XII до XIX века био некаква црногорска особеност оштро супротстављена ономе што се догађало код Срба. Та је теза заснована на методски неодрживим извођењима, често чак и на непознавању елементарних чињеница и грубим грешкама. Никчевић као да не схвата да су у целој области српске православне цркве кроз многе векове коегзистирала два

изражајна медијума, црквенословенски и српскохрватски језик, распоређена према функцији. У доменима обавезне употребе црквеног језика, он није био занемариван ни у Црној Гори. За то је Никчевић могао наћи мноштво примера у књизи из које је црпао материјал (хрестоматија ПРЕДЊЕГОШЕВСКО ДОБА, Титоград 1963). Осим богослужбених текстова, натписа у камену и записа и поговора по књигама, ту су и Закон Ивана Црнојевића и песме Василија Петровића. Други састави садрже мешавину црквенословенског и народног језика.

[...]

Оно што се око године 1800. затекло као књижевни језик у српскохрватском поднебљу може се само условно звати тим именом, као што је често помало еуфемистична и примена термина *књижевности* на сочиненија наших списатеља онога доба. Али још више него од изражајне недорађености, тај књижевни језик је патио од других, коренитијих недаћа. У ствари, није то ни био један књижевни језик, него скупина разних језичких типова у писменој употреби, са широком скалом варијације сасвим различите у два основна амбијента, православном и католичком (муслимани, географски укљештени између хришћана и кршћана и измешани с њима, ушли су у орбиту модерног развоја тек много касније, кад их је престанак турске владавине најзад пренуо из многовековне културне окренутости искључиво ка Оријенту).

[...]

Невоље у кругу католика у српскохрватској језичкој области биле су сасвим другачије од оних код православних. Ту су проблеми извирали из територијалне расцепканости књижевног језика, као уосталом и саме књижевности. Постојала је једна кајкавска литература, једна славонска, једна бачка буњевачка, једна далматинска, једна дубровачка и тако даље. И свака од тих ситних литерарних продукција, намењених пре свега публици завичајног региона, имала је властити тип књижевног језика. Тескоба амбијената на које су се ослањале те такозване покрајинске књижевности у другој половини XVIII века осуђивала их је да заиста буду провинцијалне у сваком смислу те речи, па и оном најгорем. Све је ово било у зачараним круговима узајамних условљености испреплетено с одсуством заједничке народне свести. Велики део католика нашег језика био је, додуше, обухваћен хрватским именом и хрватском свешћу, али је даље на истоку остајало широко подручје, од Бачке, Барање и Славоније, преко пространих делова Босне до дубровачког приморја, где је опредељење кршћана било по правилу само регионално – буњевачко, шокачко, славонско, бошњачко, дубровачко.

Разједињености овакве врсте код православних није било. Иако географски расути исто колико и католици, они су носили свест да су Срби,

потхрањивану током најтежих векова историје деловањем Пећке патријаршије, те националне црквене организације у којој је живела, трансформисана али не и деградирана, немањихка политичка традиција. Овакву улогу католичка црква, све до XIX века, није играла. Та црква, са јаким централистичким устројством и оријентисана интернационално, није имала посебну организацију за католике српскохрватског језика, па чак ни архијерејску јединицу која би их све обухватала. Верници су били подељени јурисдикцијом разних надбискупија чији центри нису увек били у нашим крајевима. Уосталом код католика је недостајало и интензивно присутно предање о некадашњој самосталности (дубровачки изузетак овде само рељефно истиче карактер и домаћај правила).

Прва половина деветнаестог века умела се и код нас одазвати императивима историје. На једној страни почео је јуриш на диглосију, а на другој офанзива против расцепканости. Против крупних зала пошло се у бој крупним средствима. Мало има историјских паралела из других језичких средина за тако темељите свесне интервенције у језику као код нас у доба Вука Караџића и илираца.

Вуков велики подухват рефлектовао је, поред тежње да се афирмира српска национална индивидуалност, и један социјални судар. Верност традицији бранили су црквени великодостојници, аустријски племићи и србијански властодршци, а у супротном табору нашли су се, прикупљајући се постепено, непотамнели дух првог устанка, пребогата фолклорна поезија српског сељака, грађанство са својим потребама и, додуше последња хронолошки, али с одсудном улогом у историјату сукоба, интелектуална омладина. Вукови мегдани били су у крајњој линији део европског рвања одскора набујалих нових снага против клерикализма и за демократизацију. Међу Србима, где су корени господштине били плитки и где је бунцијски жар плебса био доминанта народног менталитета и политичких збивања, диглосији није било опстанка, и борба се није могла завршити друкчије него тријумфом језика људске свакидашњице над његовим „отменим“ супарником. Чак и независно од Вука, па и у круговима његових љутих противника, народа и језик се незадрживо пробијао у све гране литерарне употребе. Потискивањем диглосије спор се омеђавао на дилему око грађанског или сеоског говора као полазишта новог књижевног језика и око судбине термилолошких тековина црквенословенске лексике. Вукова победа је донела једрији и живописнији израз, али и извесне жртве у погледу моћи да се речима обележе сви појмови, првенствено они апстрактни, којима је владао тадашњи образовани Србин. Тако се догодило да је сам Вук морао уводити, у преводу НОВОГ ЗАВЈЕТА и другде, поједине црквенословенске изразе који су пре тога били искључени из његовог књижевног језика.

Илирски покрет, потекао из Загреба на око две деценије после почетка Вуковог борења, имао је сасвим друкчије обележје, национално-политичко.

И проблеми Загреба били су други. Хрватска народна ствар била је тамо двоструко угрожена, у исти мах и германизацијом и помађаривањем. Бечка централистичка бирократија и мађарски феудални магнати отимали су се о превласт над северозападном Хрватском, такозваним Провинцијалом. У градовима, па и у самом Загребу, велики део становништва је говорио немачки; експанзији тога језика није доприносио само његов огроман друштвени престиж, већ и присуство многих насељених породица обртника и трговаца немачког порекла. А племство, чија је политичка позиција упркос назадовању још увек била значајна, ослањало се у одбрани својих интереса на угарску аристократију, па је чак само изгласало закон о обавезном увођењу мађарског језика у школе. Прилике су биле такве да се и латински језик у функцији службеног сматрао некаквим штитом хрватске народности – ипак боље латински него један од језика двају опасних суседа. А на другој страни, упркос свим недаћама, отварале су се и велике шансе. Загреб је економски и културно брзо напредовао, напоредо са формирањем грађанства и почецима грађанске интелигенције. С постепеним опадањем утицаја територијалног племства и јачањем администрације растао је и значај Загреба као политичког средишта. Добре услове томе пружао је и његов срећан географски положај. Неће бити случајно што су се модерне престонице Хрватске, Србије и Бугарске развиле у близини северозападних граница сваке од тих земаља, управо на тачкама где у њих улази магистрала Западна Европа – Цариград.

У првим деценијама XIX века стекли су се многи услови за експанзију улоге Загреба као центра. Његовом све богатијем трговачком сталезу требало је шире тржиште, док је динамична млада интелигенција била заинтересована за пространију сферу културног зрачења. Али домашај политичке моћи Загреба у том тренутку није био далек. Испод његове власти била је изузета Војна крајина, над Далмацијом и Истром он није имао никакве ингеренције, чак и славонске провинцијалне жупаније имале су посебан статус и тешње везе с Угарском. Све је те граничне преграде требало савладати, најпре успостављањем културног јединства будући да непосредно политичко уједињење нису допуштали ни бечки двор ни угарски великаши. Ту се, међутим, испречио као сметња кајкавски говор Загреба који је затварао његов културни утицај у скучени простор Провинцијала на северозападу Хрватске. Тај говор, препун дијалекатских особености, био је једва разумљив људима ван тога простора и није чудо што је хрватска кајкавска књижевност, с уском људском базом и у погледу публике и у погледу потенцијалних писаца, и уз то притешњена на сопственом тлу латинским, немачким и мађарским језиком, почетком XIX столећа углавном вегетирала. Ако се хтелo створити ишта велико, требало је напуштати, и то што пре, тај језик мале носивости и ту литературу танушног даха. Био је то једини начин да се одоли угрожености и да се у исти мах искористе шансе. Ту су

истину добро схватили патриотски хрватски интелектуалци у тридесетим годинама XIX века.

Године 1832. млади правник Иван Деркос је изашао с предлогом о заједничком књижевном језику Хрватске, Далмације и Славоније, заснованом на мешавини наречја, а гроф Јанко Драшковић је исте године објавио свој чувени манифест са разрађеним политичким, економским и културним програмом. Као циљ борбе он је означио уједињење тада распарчане „краљевине Хорватске, Славонске и Далматинске“, укључујући ту и Војну крајину, а у даљој перспективи и присаједињење Босне и словеначких земаља. Значајна оруђа у тој борби Драшковић је видео у снажењу привредног потенцијала и у културном уједињењу „Илирских Славјанах“, са заједничком литературом и штокавским књижевним језиком. Свест о потреби да се напусти кајкавщина у књижевности сазрела је неодољиво и такорећи преконоћ, и кад је 1836. Људевит Гај у својој ДАНИЦИ прешао на штокавски, то је био дефинитиван чин раскида са вишевековном традицијом. Отпор је био слаб у поређењу с оним који је код Срба изазвао Вук, свакако и зато што у Хрватској није било озбиљних друштвених снага чији би интереси били угрожени Гајевом иновацијом. А ни сам илирски покрет није имао ону плебејску ноту којом је импресионирао, и често плашило, наступање неустрашивог народњака из Тршића.

Када данас Крлежа ламентира над жртвом коју је поднео Загреб одричући се употребе родног кајкавског говора у књижевности, није тешко наћи разумевање за његову носталгију рођеног кајкавца и завичајног кајкавског песника, али је исто тако лако схватити да је напуштање кајкавског књижевног језика било најјачи политички потез који је грађански Загреб икада повукао. Без тог потеза његов културни, па и политички и економски домаћај остао би краћи.

С кајкавским књижевним језиком препородни покрет је напустио, додуше привремено, и хрватско име, замењујући га илирским, књишког порекла и неодређеног садржаја, али баш зато широким и широко прихватљивим. Од почетка 1836 ДАНИЦА ХОРВАТСКА, СЛАВОНСКА И ДАЛМАТИНСКА постаје ДАНИЦА ИЛИРСКА. Та промена имена „није произашла из Гајеве самовоље. Била је, напротив, неизбежан резултат онога развојног процеса у коме је прије свега требало превладати покрајинску расцјепканост и осјетљивост. Тај се пак основни предувјет за постанак модерне нације није могао постићи наметањем једног покрајинског имена, нарјечја и правописа свима осталима“ (Ј. Шидак, ЕНЦИКЛОПЕДИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ 3, Загреб 1958, стр. 418).

Представа о коначном обухвату илирског књижевног језика и илирске свести била је код илираца у почетку мутна. Максималистички снови су укључивали све Јужне Словене, чак и Бугаре. У тој епоси, кад су романти-

чни млади национализми гледали широко у даљину, кад је пред очима Европе сазревало уједињење Италије и уједињење Немачке и кад се почињала кристалисати панславистичка мисао, идеал Велике Илирије „мед Скадром (Шкутари), Варном и Бџлаком (Вилах)“ није морао изгледати претеран. Али стварност је уједињавању, ипак, поставила уже међе. Пре свега интересовање илираца за Бугаре остало је декларативно и платонско. Прилике нису омогућавале успостављање контакта с њима, тако да није било ни одзива са бугарске стране, а камоли услова да они приме илирски књижевни језик и националну свест. Што се тиче Словенаца, илирци су на њих мислили врло озбиљно, утолико пре што зачетницима илиризма, родом кајкавцима, словеначки језик уопште није изгледао далек. И са словеначке стране било је код појединаца искрене жеље да се приђе илиризму; Вразова епизода је у том смислу била најзначајнија, али не и једина. Али језичке мостове ка Словенцима попалили су сами илирци својим напуштањем кајкавштине. Индивидуалност словеначког књижевног језика коначно је и неопозиво учвршћена Прешерновим стиховима који су били у исти мах и жив доказ литерарног потенцијала тог језика и велика тековина исувише драгоцене да би се смела напуштати. Тако је илирцима остало да своје акције обједињавања сведу на окупљање области које се служе српскохрватским језиком. Али ни са Србима илирци у ствари нису имали много среће, бар не у погледу националне интеграције. Изоловани верском баријером коју су покушаји унијаћења учинили само непрелазнијом, Срби су се већ били конституисали културно и политички. У то доба већ је постојала прилично разграната нова српска књижевност, и Матица српска, и јака политичка организација Карловачке митрополије, и ослобођена српска држава. Окупљање око тог комада слободе било је као национални идеал много природније од оријентације ка једном центру удаљеном и географски и вером и менталитетом, и који уз то није био довољно политички еманципован од Аустрије да би могао привлачити. Само из несхватања историје могу потицати пребацивања што Срби нису још у оно време одлучили да се стопе у једно с илирцима. Илирско приближавање Србима морало се по природној логици ствари ограничити на језичку заједницу и на уобличавање идеје о братству без поистовећења. Тако су као субјекат и објекат окупљања у једну нацију остали католици српскохрватског језика.

Прелазак на штокавштину и усвајање илирског имена уклонили су главне преграде које су могле стајати између Загреба и оних католика српскохрватског језика који нису имали хрватског опредељења. Свест о националном јединству почела се брзо ширити. Кад је доцније напуштено илирско име и поново пригрљено хрватско, подручје обухваћено тим именом било је већ знатно пространије. Процес се наставио и даље кроз деветнаести век и прве деценије двадесетог, местимично све до у међуратну епоху. Било је и места, као што је Дубровник, где је опредељивање почело у

деветнаестом веку а завршено у двадесетом, док је у неким другим срединама, као бачка буњевачка, процес чак у целини дело нашег столећа (наравно, констатација о скорашњем датуму опредељивања ниуколико не оспорава аутентичност факта опредељености). Као носилац националне идеје често је наступала католичка црква, која је током XIX века и сама стекла национални печат. Родољубиви жупници разнели су хрватско име до тако удаљених места као што су католичке енклаве на источном Косову где се говори јужноморавским дијалектом или Крашовани у дубини румунског Баната чији говор има тимочку основицу.

Национално изјашњавање по верском критерију у нашим крајевима носи, бар у европским релацијама, карактеристику историјског униката. У другим конфесионално раздвојеним језичким срединама, таквим као што је немачка, мађарска или албанска, првенствено мерило националног опредељивања био је језик. Данашњи Срби и Хрвати уопште су занимљив феномен са гледишта теорије нације. Од битних обележја нације ту изостаје не само посебан језик, већ и територијална одељеност будући да у многим крајевима Хрвати и Срби живе измешано, што уједно имплицира и економску испреплетеност као и суштински заједнички тип културе у таквим регионима. Југословенско поднебље уосталом и иначе пружа школске примере за дијапазон варијације у погледу садржаја појма нације. (Крајње је време, рецимо и то узгред, да сви схватимо да је и у овом погледу живот бескрајно еластичнији и дијалектичнији од схоластичког баратања појмовима, и да на пример релација Хрват – Србин није сасвим еквивалентна релацији Немац – Француз, па ни оној између Пољака и Руса. И уопште, ако будемо разумели да све што носи име нације нема обавезно исте атрибуте, ослободићемо се оптерећења које нас гони да такве атрибуте силом измишљамо.)

Средином прошлог века било је изражено схватање да Србе и Хрвате треба разликовати по језику, а не по вери. Сам Вук Караџић је 1849. у познатом чланку СРБИ СВИ И СКУДА изашао с тврђењем да су само чакавци (односно и кајкавци) Хрвати, док су сви штокавци у ствари Срби, мада се они „римскога и турскога закона“ таквима не осећају, као што се не осећају ни Хрватима. Овакво гледиште је почивало помало на романтичарском поимању језика као темеља народности, помало на ширини погледа тога овејаног антиклерикалца који је с искреном љубављу прилазио браћи „сва три закона“, донекле и на чуђењу, с позиција образованог Европљанина, према „оваквоме нашем дијелењу народа у данашње вријеме“, али свакако и на жаркој жељи да Срба буде што више. Код Хрвата је чланак изазвао негодовање и касније је био често потезан као аргумент против Вука или против Срба уопште, уз пренебрегавање чињенице да је написан у време кад се о стварима далеко мање знало него доцније, и кад су ствари и стајале знатно друкчије него доцније. Загрижености, међутим, није било у одго-

вору који је Вуку упутио Богослав Шулек упозоравајући да наречје не може бити критериј јер постоје докази да је и међу штокавским католицима одраније хрватско име понегде било у употреби. С друге стране, и сам Шулек је реалистично признавао „да Славонци не зову језик свој хрватским, него славонским или шокачким“. Још више него Вук, он је наглашавао идеју народног јединства Хрвата и Срба уз двојство имена, али је већ тада постајало јасно да ниједној од двеју страна није свеједно где ће се усталити граница између браће. Заједнички језик не мора увек бити мост између двеју нација. Под одређеним условима, он чак заштрава проблем разграничења. Али код Вука и илираца тај проблем ипак није стизао да уклони основну ноту узајамне добре воље. Обе су стране биле исувише мудре да би могле не схватити колико су ова два народа упућена један на други и међусобно потребна.

Вук није био на правом путу тражећи у језику мерило за разликовање Срба од Хрвата. Илирски покрет је својим магистралним потезом прихватања штокавског наречја као хрватског књижевног језика унапред искључио такво дељење. Самим тим конфесија је остајала једини критериј, мако-лико Вуку изгледало да би се томе „иностранци могли насмијати“ (како је он рекао у свом одговору Шулеку, допуштајући могућност и таквог историјског исхода). Наравно, заиста је потребна дубока заосталост да би припадници двеју хришћанских цркава који живе у истом месту и говоре истим језиком својој верској деоби придружили и националну. Али таква заосталост је збиља била ту, праћена оним нимало хришћанским антагонизмима које је у људе усадило многовековно ривалство Христових цркава. На многим поприштима ових деоба у народу није било, осим фолклорне, никакве културе ван оне коју је носила црква. И оно што се данас назива литературом тако се често сводило на богољубне књижице за народ. Жупници или редовници били су готово свуда једини ауторитет чији се глас чуо. Само у једном месту национално опредељење није прошло без знатнијег колебања. То је био Дубровник, град чија је богата историјска баштина истовремено тако специфично дубровачка и тако широко словинска да се не подаје једноставном уклапању у хрватску или српску повесницу, што је давало повода интелектуалцима, којих је тамо заиста било, да различито оцењују припадност Дубровчана у новим условима. Огорчено рвање двеју струја у зидинама малог приморског града завршило се тиме што се пучанство приклонило оној страни на којој су стајали остали католици.

Чином усвајања народног језика као књижевног кода се актуализовало питање дијалекатске основице тог језика. Заоштрену експлицитност проблем је добио Вуковим напуштањем старог ћирилског знака за глас јат (Ѣ) који је дотада у писању замагљивао разлику између екавског и ијекавског изговора. Вукова солуција у пракси била је једноставна: он се никад није одрицао писања својим драгим домаћим ијекавским наречјем. У теорији је

Вук, додуше, показивао више ширине признајући свакоме право да бира наречје, иако је увек радо изналазио разлоге због којих је требало дати предност ијекавици. Па ипак, у овоме га Срби у Војводини и Србији нису послушали. Управо у тренутку кад су коначно прихватили Вуково начело народног језика, они су утврдили екавски изговор у свом књижевном језику. Очевидни су разлози таквог одређивања. У највећем делу Србије и у Војводини говор је екавски, у самој Србији ијекавски предели на западу били су економски и културно слабије развијени, тако да им је недостајао престиж који би им могао дати ауторитет узора. Додајмо да су се међу релативно заосталима налазили и Срби даље на западу, преко граница тадашње Србије, где се такође говорило ијекавски (у Босни и Херцеговини, Санцаку, Црној Гори, Далмацији и Хрватској). Сасвим природно, администрација и култура у Србији и Војводини посегле су за домаћим дијалектом, а не за неким другим. Једна средина која је најзад стала на своје ноге просто је решавала проблеме властите куће на најлогичнији начин, без икаквих задњих мисли. Неправедна су пребацивања која су се касније чула да су Срби усвајајући екавицу изневерили Вуков КЊИЖЕВНИ ДОГОВОР с илирцима 1850. у Бечу. Вук тај договор није потписао као нечији делегат, већ као појединац, а осим тога Хрвати нису прихватили ијекавски изговор на Вуков захтев, него из својих побуда. И најзад, у деоби која је настала – већи део Срба на екавској страни, а Хрвати и мањи део Срба на ијекавској – највећу штету поднели су сами Срби. Зато је много умесније о овом питању разговарати са гледишта мудрости поступака – уколико таква ретроспективна расподела уопште имају смисла.

Бескрајно далековидији од свога времена, Вук је у ствари био једини тадашњи Србин који је у расправљање о избору књижевног наречја уносио и осврт на „нашу браћу римскога закона, која с радошћу нама руке пружају“. Ако се замислимо данас над свим аспектима доцнијег развоја, можемо наћи доста разлога да зажалимо што су Војводина и Србија пре једног века мислиле само на себе. С друге стране, било би претерано ако бисмо им горким речима пребацили због такве врсте одлучивања, разумљиве и чак неизбежне у амбијенту који је имао јасно кристалисан национални идентитет и који је био упућен на то да својим проблемима тражи лека пре свега сопственим средствима. Сасвим је друкчији био положај и стил Загреба чији је већ први потез у народном препороду – напуштање хрватског имена и кајкавског књижевног језика – био диктиран осећањем сопствене недовољности и свешћу о потреби повезивања с другима. Та ће се разлика у приступу наставити и доцније у политици књижевног језика: Срби, уљуљкани тиме што имају своју државу, пуштаће књижевни језик да се развија спонтано, а Хрвати, са чулом изоштреним у аустроугарској политичкој клацкалици народа, стално ће подешавати свој књижевни језик потребама које проистичу из односа према околном свету, пре свега према самим Србима.

Једине крупније интервенције у вуковском књижевном језику код Срба остварене су за Вукова живота и потичу од самог Вука. Године 1836. он је увео писање сугласника **х** и у домаћим речима (а не само у страним), а 1839. уклонио је јекавско јотовање у групама **тј** и **дј**, враћајући примере као *ћераџи* или *ђеца* на старије гласовне ликове типа *џјераџи*, *дјеца*. У оба случаја Вук је свесно архаизирао језик и повећао његове граматичке правилности, приближавајући га уједно другим словенским књижевним језицима, а нарочито језику дубровачке књижевности, и уопште језику „браће римскога закона“. Вукова схватања о народној основици књижевног језика обавезивала су га да своје потезе оправда присуством датих двеју особина у народним дијалектима, и он је одиста навео дубровачки говор и говоре босанскохерцеговачких муслимана по градовима (а у погледу **х** и изговор у деловима Црне Горе). И овде је Вук умео да се отргне од верске ограничености која је тада још увек тешко притискивала српске духове, неповерљиве због честих покушаја унијаћења у претходном периоду. Овако моделирана ијекавица постала је убрзо књижевни језик Срба у западним крајевима који су, и сами ијекавци, прихватили Вуков језик без транспозиције на екавски изговор.

И код Хрвата је усвајање штокавског књижевног језика ставило на дневни ред питање наречја. Додуше, илирски правопис је једним соломоновским решењем, увођењем знака **ѣ** преузетог из чешке латинице, уклонио тешкоће око писања јата, али тиме није избрисан и проблем изговора тога знака. Теоријски, илирци су допуштали три или чак четири разна изговора, али су у пракси све више давали предност ијекавици коју је још 1832. употребио гроф Драшковић. Има у том загребачком усвајању ијекавице нечег маркантног, наоко чак парадоксалног. Наиме на земљишту тадашње Хрватске ијекавски су говорили само Срби и, ту и тамо, Хрвати у њиховом суседству и под њиховим утицајем. Крајеви где католички живаљ аутохотно у већој маси говори ијекавски – дубровачко приморје, делови централне и источне Босне итд. – били су далеко изван граница Хрватске. Па и у тим удаљенијим крајевима католици с ијекавским дијалектом нису нарочито бројни. Њихов удео међу католицима нашег језика не премаша једну десетину. Највећи део штокаваца католика има икавске говоре, па је и међу самим илирцима било таквих икаваца (Вјекослав Бабукић, Игњат Алојзије Брлић), али њихов говор није био узет као узор. Победили су, очигледно, други мотиви. Драшковић је своје ијекавско (тачније *ие*-кавско) писање 1832. објашњавао тиме што је тај дијалекат обичан „у писмознању старинском“ и што је „пунији“. Први аргумент се односи на дубровачку књижевност, при чему се занемарује богата икавска (додуше претежно чакавска) литература некадашње млетачке Далмације, а такође и велики удео икавских елемената у језику ране дубровачке поезије. Други аргумент, о „пуноћи“ ијекавског изговора, крије у себи свакако и интуитивну спознају да

једино тај изговор чува гласовни идентитет јата који је у екавском односно икавском изговору избрисан једначењем са **е** односно **и**. На тој су се спознаји заснивали и савети које су илирци ускоро почели давати о томе да треба бар у читању „приучавати се“ ијекавском изговору, „за моћи лакше упазити, где се **Ѣ** писати има“. Драшковић је међу своје разлоге уврстио и распрострањеност ијекавице, наводећи дуг списак крајева где се она употребљава. Знања о нашим дијалектима била су тада рудиментарна те нас неће зачудити што је Драшковић обухватио и области у којима се не говори ијекавски, као и такве где ијекавски говоре углавном Срби. Он, уосталом, није бежао од позивања на изговор православних; у његовом набрајању нашла је место и Црна Гора. Од других разлога могли су на илирце деловати и постојање Вуковог језика, као и богатство народне поезије у Вуковим збиркама. Поближе утврђивање стварне историјске улоге сваког од ових момента било би задатак достојан детаљне студије. Али једно је јасно: са гледишта политичких интереса снага које су стајале на челу друштва у Загребу, срећнији се избор није могао учинити. Свакако је био у праву Д. Брозовић (КОЛО 1963, стр. 613) кад је истицао као побуду „натјецање у крајевима за које није било у почетку јасно хоће ли се окупити око ове или оне националне језгре“. Осим тога драгоцено је било премошћавање разлике према Србима у Хрватској. Прихватањем штокавског ијекавског дијалекта којим они говоре избегнута је опасност да се на тлу Хрватске конституишу две одвојене књижевности са два типа књижевног језика.

Нашавши се на заједничком тлу штокавске ијекавице, Вук и илирци су почели размишљати о потпунијој унификацији језика и правописа. Вук је 1845. формулисао тај идеал „Ми сви ваља да се трудимо, дотле да дотјерамо, да нам језик у у књигама буде тако једнак, да се свака књига може од слова до слова прештампати од латинскијех слова Славјанским и од Славенскијех Латинским, па ћемо онда (и с а м о онда) бити један народ и имати једну књижевност...“ На другој страни такав је програм био врло спремно прихваћен: већ 1846. категорички га подржавају Бабукић и Шулек. Између Вука и илираца створио се однос пун пажње и узајамног поштовања. Чак и њихове полемике, којих је такође било понекад, одишу тоном уздржаности какав ћемо узалуд тражити у расправама које је Вук водио са својим српским сународницима. Сарадња је доживела врхунац у Бечком Књижевном договору 1850, том конкретном нацрту физиономије заједничког књижевног језика и правописа који би претворио у стварност маштање о директној узајамној транслитерацији текстова писаних латиницом и ћирилицом. Додуше, овај договор није одмах и остварен, и то из два разлога. Вук и његов млади сарадник Даничић, који су од Срба потписали документ, нису у то доба имали стварне власти над српским књижевним језиком, а с друге стране од илираца, који су у Хрватској господарили књижевном сценом, међу потписницима су се нашли само људи од другостепе-

ног утицаја, док је сам Гај сачувао резервисан став. Од илираца је договор захтевао сувише концесија да би било могуће учинити их у једном даху. Па ипак, тај текст је остао делотворан као програмски манифест од пресудног значаја за правац акције у потоњем периоду.

Друга половина XIX века била је у Хрватској раздобље сталног присуства теме о књижевном језику и правопису, у средишту пажње јавности. Негде на почетку те епохе дошло је до великог раслојавања међу онима који су водили реч у језичким питањима. Деценије су прошле испуњене борбом између разних струја да на крају столећа остане на попришту само једна тенденција, и с њоме дефинитивно уобличена основица модерног књижевног језика код Хрвата, идентична, уосталом, с вуковском базом књижевног језика код Срба.

Традиција илирског покрета била је оличена у Загребачкој шкоди у којој је главну реч повео Адолфо Вебер Ткалчевић, веран идеалу заједничког књижевног језика за Хрвате, Србе и Словенце. С овом средњачком струјом сукобљавали су се, с оба бока, екстремнији ставови. Још од 1844. трајао је спор са задарским списатељским кругом окупљеним око ЗОРЕ ДАЛМАТИНСКЕ. Ти браниоци традиционалног икавског књижевног језика Далмације, предвођени Антом Кузманићем, стојећи на регионалним и искључиво католичким позицијама, одбацивали су „рогато е“, а поготову ијекавски изговор, за који су наглашавали да је особина „слидитељах одципљене Цркве источне“. С изолационистичког стајалишта, надахнут отвореном мржњом према Србима, грмео је и Анте Старчевић, али је однекуд писао штокавски екавски – он једини међу Хрватима. Отелотворење супротног екстрема био је Фран Курелац, доминантна фигура Ријечке школе, такође особењак и полемичар издашан у поругама за опоненте, али широко словенски оријентисан. Вештачки створени језик његових списа, на штокавској основи а прошаран архаизмима и чакавизмима, претендовао је да постане заједнички књижевни језик Јужних Словена, и чак да ове приближи Западним и Источним Словенима.

Ниједан од екстремних праваца није имао будућности. Задарска сепаратистичка струја, урањајући све дубље у бесмисао једне провинцијалне платформе, угасила се сама од себе. ЗОРА ДАЛМАТИНСКА је објављивана час икавским, час ијекавским наречјем, у зависности од смењивања личности на положају уредника, све до 1866. кад је изашао последњи икавски писани број. Солуција коју је понудио Старчевић била је унапред осуђена на пропаст због своје унутрашње противречности. Штокавска екавица је, наравно, имала једно озбиљно преимућство: била је потенцијални мост ка Србима у Војводини и Србији, али управо то није била жеља Анте Старчевића ни оних који су слушали његов глас. С друге стране, Курелчев романтични покушај био је анахроничан у време кад су словенски књижевни језици увелико били конституисани. Све је јасније постајало да су се и Сло-

венци одлучили за посебан пут. Тако је Курелчев књижевни језик умро са самим Курелцем 1874.

Кроз педесете и шездесете године, после заједничког ратовања 1848–9, трајали су услови повољни за хрватско-српску сарадњу. У Хрватској ступају на сцену Штросмајер, Рачки и Јагић. Југославенско име, и у односу на језик, често је у употреби. Оснива се ЈУГОСЛАВЕНСКА АКАДЕМИЈА ЗНАНОСТИ И УМЈЕТНОСТИ у коју долази да ради, на позив из Загреба, највећи српски филолог Ђуро Даничић. Са разних страна се понавља како су Хрвати и Срби „један народ“ који има или бар треба да има и „један језик“. У доба огорчене борбе хрватске НАРОДНЕ СТРАНKE против Пеште и Беча слога са Србима била је императив тренутка. Борци за хрватска национална права могли су имати као савезнике Србе у Хрватској само уз поштовање њихових права. Из коректног односа према Србима потекао је и израз *хрвајски или српски језик* који Рачки употребљава још 1861, да га затим усвоји хрватски Сабор 5. јануара 1867. гласајући огромном већином за законску основу по којој се „језик хрватски или српски изјављује језиком службеним у троједној краљевини, а свакому је просто служити се писмом латинским или кирилским“ (уосталом још 1861. била је издана Вуку Карацићу ћириличка диплома почасног грађанина града Загреба). Све је ово стварало атмосферу за даље језичко и правописно уједначавање у хрватско-српским релацијама.

Прве су се на удару нашле оне правописне појединости којима се загребачки узус разликовао од Вуковог и од захтева БЕЧКОГ ДОГОВОРА. Писање „рогатор“ **ѣ**, тог неутралног знака за јат који је имао сврху да помири различита допуштена читања, било је изгубило сврху уопштавањем једног од тих читања, ијекавског. Била је сазрела и свест о излишности писања **ер** уместо вокалног **р** (*серце, ђерви*). Лингвистичка дискусија је показала да употреба наставка **-ах** у генитиву множине именица (*ошцаха*) нема историјског оправдања, као што га нема ни у живом говору. Додуше, ниједна од тих трију корекција није спроведена без дуге борбе; у сва три случаја коначној победи вуковских начела претходио је период колебања и збрке. За рашчишћавање схватања највише је учинио чувени Ватрослав Јагић, лингвист и интелектуалац широких хоризоната, формиран у Бечу као ученик Франа Миклошича, блиског Вуку и Даничићу по личним контактима и многим схватањима. Није остала без учинка ни делатност Даничићева у самом Загребу. Његова је заслуга што је велики РЈЕЧНИК ЈУГОСЛАВЕНСКЕ АКАДЕМИЈЕ почео излазити адаптираним Вуковим правописом. Ускоро се на хоризонту појавила и нова генерација хрватских вуковаца на чије је чело стао неуморни Томо Маретић.

Као и код Срба коју деценију раније, и код Хрвата је од седамдесетих година почело освајати уверење да се из језичке и правописне анархије може изаћи само доследним прихватањем Вука. Вуково решење је било

једно и стамено, док је солуција ван Вука било мноштво, тако да је писац увек могао бирати своју личну формулу, помало слично некадашњим славеносрпским списатељима од којих је сваки стварао сопствену мешавину црквенословенског и народног језика. Уз то су Вукова решења фасцинирала чврстом унутрашњом логиком, док су друге комбинације носиле у себи елементе компромиса и крпарења. Најзад, језик Вука, Даничића и Вукових народних песама пружао је једини класичан узор на који су се могли ослонити писци чије је осећање за штокавски књижевни језик било несигурно, било због њиховог кајкавског или чакавског порекла, или због изложености у младости утицају немачког језика, тада још увек широко распрострањеног по хрватским градовима (и често наметаног школама у Хрватској). Све је ово давало маха походу Вуковог језика у Хрватску. Постепено су усвојени и изједначени облици датива, локатива и инструментала множине на **-ма** (*женама, селима*) место архаичних облика типа датива *женам, селом*, локатива *женах, селих* и инструментала *женами, сели*. Тако је граматички и гласовни систем тршићког говора из доба Вуковог детињства постао и систем књижевног језика у Хрватској – с изменама ограниченог домаћаја које углавном потичу од самог Вука. Године 1889. хрватска влада је поверила Ивану Брозу израду новог званичног хрватског правописа у духу Вуковог фонолошког принципа. Објављивањем тога правописа 1892. борба је била завршена. Остајало је да се комплетира серија основних језичких приручника. Моноументална Маретићева ГРАМАТИКА И СТИЛИСТИКА ХРВАТСКОГА ИЛИ СРПСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА изашла је 1899, а двотомни РЈЕЧНИК ХРВАТСКОГА ЈЕЗИКА Броза и Ивековића 1901. године. Ова дела, заснована претежно на језику Вука, Даничића и Вукових народних умотворина, доживела су, поред крупних похвала, и оштре критике због занемаривања хрватског језичког блага. Та су пребацивања била добрим делом оправдана, нарочито у погледу РЈЕЧНИКА Броза и Ивековића, који је пропустио да обухвати мноштво речи сасвим обичних у књижевном језику те епохе. Али, с друге стране, критичари су заборављали, и често заборављају и данас, да су састављачи РЈЕЧНИКА и, нарочито, ГРАМАТИКЕ, своја дела подешавали према постављеном циљу. А тај циљ није био да се прикаже пресек, већ да се пружи узор. Таква је намена ограничавала могућност црпења материјала из других извора који се разликују од грађе прихваћене као модел.

У међувремену се општа клима односа између Хрвата и Срба увелико била погоршала. Вештој аустријској политици успело је да посеје заваду. Лавовски удео у томе имала је аустријска окупација Босне и Херцеговине 1878. године, после српских устанака и ратова Србије и Црне Горе са Турском вођених тим поводом. Још исте године хрватски Сабор се обратио цару Фрањи Јосифу с предлогом да се припреми присаједињење Босне и Херцеговине Хрватској. Цар је из својих разлога одбацио ту иницијативу, али су последице по односе између Срба и Хрвата остале неизбрисане, утолико

пре што су за време босанског устанка у Хрватској по налогу из Беча хапшени Срби устанички симпатизери, и што се после окупације распламсала борба око позиција у Босни и Херцеговини. Није остала без одјека ни папска енциклика *Grande munus* која је отворила офанзиву католичке цркве против православља, а поготову је тежак био одјек изјава неких посланика у Сабору да у Хрватској нема Срба и укидања аутономних верских школа у којима су Срби гледали гарантiju своје националне индивидуалности. Несрећно је дејство имао и успон Странке права чији је идеолог Старчевић проповедао непријатељство према „пасмини славосербској у Хрватској“, а није остало без ефекта ни настојање реакционарног бана Куена Хедервариа да против праваша искористи српске грађанске странке. Углед Срба страдао је и због неславне аустрофилске политике последњих Обреновића. Заоштријаван писањем штампе на обема странама, антагонизам је кулминирао у уличним изгредима против Срба у Загребу 1902. године. Па ипак, све то није омело процес све доследнијег усвајања вуковског књижевног језика у Хрватској. Ова истина само на први поглед може изгледати неприродна. Јер започети процес је одговарао тежњама и присталица и противника братства, разуме се, из различитих разлога. Они који су желели пенетрацију у Босну и однорођавање Срба у Хрватској могли су бити само задовољни тиме што је књижевни језик Хрвата стицао обличје које је повећавало његову прихватљивост управо у тим срединама.

Конвергентни развој књижевног језика Срба и Хрвата у XIX веку привлачи пажњу као историјски изузетак; иначе је код Словена у XIX и XX веку доминирала тенденција цепања и повећања броја књижевних језика. Међутим уједначавање гласовног и морфолошког система као и ортографских норми крајем XIX века није ни издалека значило пуно поистовећивање свих појединости у српскохрватском књижевном језику. Остао је знатан број разлика у речничком фонду. То је домен сувише опсежан да би се могао сав обухватити неком намерном кодификацијом – осим што није ни било озбиљнијих покушаја да се то учини. Тако су створени феномени који се данас обично називају варијантама нашег књижевног језика.

Лексичке неједнакости између најизразитије поларизованих варијаната, чији се фокуси подударају са главним градовима Србије и Хрватске, у ствари су само у ретким случајевима одсјај разлика у речничком саставу народних говора на истоку и западу. Тако на једној страни стоје изрази као *ћурка*, *хлеб*, *недеља* или *седмица*, *џвожђе*, *џацов*, *владика*, *крсџ*, а на другој такви као *џура*, *крух*, *џједан*, *жељезо*, *џџакор*, *бискуј*, *криж* (додуше и неки од ових примера се свде на неједнаку терминологију двеју цркава). У релацијама као *друм/цесџа*, *зејџин/уље*, *сирђе/оцаџ*, *комиџија/сусјед*, *цак/врећа* огледа се, осим делимичних дијалекатских разлика, и различит однос двеју средина према позајмљеницама, пре свега према турцизмима, што уосталом не смета домаћим речима у појединим оваквим паровима да

се све више учвршћују у употреби и на истоку. Међутим, главнина постојећих лексичких неслагања у књижевном језику нема ничег заједничког са стародавним разликама међу народним дијалектима. У својој огромној већини та су неслагања XIX и XX века, произашла из живота самог књижевног језика, из потребе да се он стално проширује новим речима за нове појмове и ствари које уноси напредак културе и цивилизације. Терминологија готово свих струка развијала се на обема странама мање-више независно. Два главна културна центра живела су довољно изолована један од другог да би се термини, кад затребају први пут, стварали – а то у ствари значи преузимали из страних језика или преводили – на свакој страни засебно, без проверавања да ли је већ неко у „оној другој“ средини покушао да реши исти задатак (а, свакако, понекад и без психолошке спремности за усвајање тамо нађене солуције). Тако су настали дуги низови парова као *йозоришѣ/казалишѣ*, *йредсѣава/йредоѣба*, *уѣисак/гојам*, *наглешѣво/уред*, *облакодер/небодер*, *воз/влак*, *колодворсѣаница*, *ѣечностѣ/ѣекукина*, *йриѣисак/ѣлак*. Врло често је распоред оваквих синонима потпуно случајан: нема дубљег разлога због којег би термин А морао бити српски, а термин Б хрватски, а не обротно. Међутим у другим примерима двојства лако ћемо уочити одјеке ширих тенденција у термиолошкој политици или термиолошким навикама. Хрвати су, слично појединим другим народима на тлу некадашње Аустрије – Чесима, Мађарима, Словацима, Словенцима – изградили пуристички однос према туђицама, у настојању да свој језик сачувају од страних елемената, за које су веровали да затамњују национални идентитет. Овај став, потекао из осећања угрожености пред Немцима, водио је чишћењу језика од германизама, али и избегавању такозваних интернационализама, махом термина сачињених од грчких или латинских корена или раширених из неког западног модерног језика. Знатно друкчији био је пут којим су пошли Срби. Удаљенији од непосредне опасности германизације, они су сачували и већу спремност да се прихватањем међународне лексике укључују у пространи културни круг европских народа. На тај начин створене су двојности као *дирекѣан/израван*, *сисѣем/сусѣав*, *каракѣерисѣика/значајка*, *музика/ѣлазба*, *ѣелеѣрам/брзојав*, *адвокаѣ/одвѣѣѣник*, *фирма/ѣврѣѣка*, *фабрика/ѣворница*, *машина/сѣрој*, *шѣамѣа/ѣисак*, *ѣас/ѣлин*, *маѣаѣин/складишѣѣ*, *аѣоѣѣека/ѣекарна*, *инсекѣ/кукаѣ*, *фудбал/ноѣомѣѣ* (запазићемо, уосталом, да је и ту честа појава да се на једној од двеју страна употребљавају оба термина, као синоними или са значењском диференцијацијом). У овом материјалу изрази обичнији на хрватској страни најчешће су кованице или позајмљенице из чешког језика. Прилив чешких речи пада претежно у другу половину XIX stoleћа, у епоху благотворне узајамности међу Словенима хабсбуршким поданицима. Оно што су били постигли Чеси, као најодмаклији у развоју културе, постајало је резервоар из којег су црпили и остали. Преузимање готове чешке речи,

макар она и не била саграђена по правилима структуре нашег језика, значило је ослонац на своје, словенске изворе у отпору туђинском притиску. (Уосталом и у претходном периоду прихватање чешких тековина донело је Хрватима драгоцен добитак: Гај је од Чеха пренео тип латинице обогаћене употребом дијакритичких знакова, па и конкретна слова *š, ž, č* и *ě*; ускоро затим такву абецеду, „гајицу“, преузели су и Словенци). За пресађивање чешких речи у књижевни језик Хрвата највише је учинио већ поменути Богослав Шулек, родом Словак, натурализован у Загребу, филолог и природњак, најагилнији трудбеник у подухвату формирања хрватске терминологије. Тај се подухват добрим делом реализовао у планским захватима серијског стварања термина – за разлику од развоја код Срба, превасходно стихијног, спонтаног и постепеног. Додуше, многе од кованица не увек успело сачињених у Шулековом „знанственом називљу“ нису биле прихваћене и одавно су заборављене: *ѣриесребрун, сјеѣураосѣво, најбољак, радивник, ѣаровозич, ѣезич, садрж, сјемишѣ* итд. Нису били боље среће ни неки од чешких израза који су се нашли у Шулековом речнику нашег језика, а које наш данашњи читалац зна углавном само из Јонкеових радова о овоме: *биѣословље, глажба, хвосѣ, иноразовац, ѣовјеѣрун, ѣружностѣ, велриба, враска* и сл. Па ипак, кудикамо је важније то да су многе Шулекове речи обогатиле терминолошки фонд нашег језика, и то не само хрватски, него, тихим продирањем, и српски. Широка публика и не слуги колико је данас обичних речи лансирао Шулек пре једног столећа, било да су оне кованице (*бројка, ѣреѣлаѣник, сѣрујомер, здравсѣвени, лаѣица, ѣусѣолов* итд.) или позајмљенице из чешког (*ѣоѣн, ограз, ѣојам, ѣроневера, важностѣ, коѣва, снимак, живаљ* итд.). Наравно, неће нас изненадити присуство код Хрвата и појединих речи чешког порекла које нису у истој мери одомаћене и код Срба (*бајослован, крајолик, сѣановиѣ, ѣокус, наклада* итд.). Исто је тако разумљиво то што на истоку има доста речи захваћених из руских и црквенословенских извора које нису обичне и на западу (*виновник, дејсѣво, ѣодозрив, убедиѣи, ѣредосѣрожностѣ, ѣревасходан*). У оваквој поларизацији лако уочавамо последице географског положаја и верских и политичких повезаности, па чак и разлику у фреквенцији непосредних људских контаката.

Лексичким неслагањима међу варијантама која се тичу целе речи придружују се она која погађају само неки детаљ у саставу или гласовном лику речи. И ту ћемо наћи само мали број рефлекса дијалекатских особености. Тако постоји неколико речи где на истоку стоји *в* или *ј* на месту *х* које се чува на западу: *дуван/духан, сув/сух, кијавица/кихавица* (додуше ни овде контрастни однос није увек апсолутно остварен). У другим примерима крајње *л* се стопило са претходним *о* на истоку, али не и на западу: *сол/сол, ѣол/ѣол, сѣол/сѣол*. Обе ове појаве, остварене у уском броју примера, имају сличне корене у народним говорима. Гласовни ликови обични на истоку у

ствари су типични штокавски, док они који се употребљавају на западу одговарају углавном чакавској и кајкавској дијалекатској стварности, као и оној у појединим штокавским говорима у западнијим пределима. Знатно је разноврснији материјал који сведочи о посебним путевима културне историје. Однос **шт/ћ** у *ойшћи/ойћи* и *свешћеник/свећеник* одражава јачу меру црквенословенског утицаја на православном истоку, уз чување специфичних српскохрватских резултата гласовног развоја на западу. Дублетне форме са односима **к/ц** (*кенџаур/ценџаур*, *Киџар/Циџар*, *океан/оцеан*), **х/к** (*хирурџ/кирурџ*, *хаос/каос*, *хемија/кемија*, *хлор/клор*) и **т/ц** (у суфиксу **-атија/-ација**: *диџломаџија/диџломаџија*, *аристџократија/аристџократија*) одају трагове латинско-немачког односно италијанског изговора *џрчких* речи који се одомаће на нашем западу, док се на истоку верније репродукује изворна грчка фонетика. Али зато се у дублетима са **в/б** (*варварски/барбарски*, *Визанџинац/Бизанџинац*, *Вавилон/Бавилон*) у облицима источне варијанте огледа византијска гласовна реализација грчког језика, насупротив неизмењеним старогрчким облицима са **б** који су још у античко доба преузети у латински језик, да касније стигну к нама преко западне Европе. Сличну историјску позадину имају двојни облици са **и/е** и **ј/х** (*каџихеџа/каџехеџа*, *Јерусалим/Јерузалеџ*, *јелински/хеленски*, *Виџлејџ/Беџлехем*). Немачког је порекла глас **з** који на нашем западу стоји према „источном“ **с** у понеким речима латинског порекла као *инсисџираџи/инзисџираџи*, *консулџација/конзулџација*. Уосталом, сваки од ових односа тиче се у ствари невеликог броја дублетних парова. Нешто је шири обухват извесних феномена у области творбе речи. Иза неједнаке распрострањености двају глаголских суфикса опет стоји уклапање у шире културне сфере, средњоевропску односно балканску. На западу су глаголи на **-ирати** обичнији него на истоку (*орџанизоваџи/орџанизираџи*), док глаголи на **-исати** припадају претежно лексичком фонду источне варијанте (*геџфинисаџи/геџфинираџи*). Први од ових двају наставака је немачког порекла, а други грчког. На домаћем тлу, али углавном у крилу самог књижевног језика, израсли су односи као *ауџобуски/ауџобусни*, *џелефонисџикиња/џелефонисџица* или *сараџник/сураџник*. Најзад ту су и расути мањевише изоловани лексички примери раскорака у неком гласовном или творбеном детаљу, или у граматичком понашању појединих речи: *исџорија/хисџорија*, *иџалијански/џалијански*, *офанџива/офенџива*, *авџуст/ауџуст*, *одбрана/обрана*, *фронџи/фронџа*, *џериџорија/џериџорија*, *реџион/реџија*, *Румунија/Румуњска*, *џродавац/џродавач*, *џродавница/џродаваоница*, *лекар/лијечник*, глагол *џребати* у безличној *уџоџреби/џребати* у личној употреби, *ко/џко*, *коме/кому*, *џџа/џџо* – и опет, наравно, уз честу појаву паралелног присуства обају облика у једној од двеју средина.

Између двеју основних варијаната српскохрватског књижевног језика у ствари нема правих гласовних и граматичких супротности, слободних од

лексичких ограничења, с јединим изузетком односа између екавице и ијекавице чија граница, међутим, иде сасвим посебним географским правцем, будући да се и велики део Срба служи књижевним језиком ијекавског изговора. Међу граматичким особинама обично се наводи доследнија употреба инфинитива на западу, у контрасту према напоредном јављању инфинитива и презентских конструкција са *ga* на истоку (*ja ћу урадити* поред *ja ћу ga урадим*). Али ту неслагање није апсолутно јер је солуција обична на западу употребљива и на истоку. Исто тако само је релативне природе разлика у погледу ређе или чешће употребе наставака просте придевске промене у неким падежима (*зашекли ја живој* обичније на истоку / *зашекли ја жива* обичније на западу).

Све ово, кад се сабере, и нарочито онда кад се сабере, показује да је домаћај различитости међу варијантама у ствари ипак умерен. Неподударности се тичу по правилу лексике, слоја у језичкој структури који је најближи површини система, а унутар саме лексике оне скоро уопште не задиру у основни речнички фонд, већ остају у његовим површинским слојевима, оним сразмерно скорашњим и који се најбрже мењају с променама у цивилизацији. Овакве разлике не стварају озбиљних препрека споразумевању; сметње могу бити више психолошке, инспирисане евентуалним емоционалним односом према „оној другој“ варијанти. С друге стране, узајамна отвореност варијаната омогућује сталну циркулацију речничких освежења и богаћење језика путем семантичке и стилске диференцијације синонима.

Неједнакости међу варијантама нашег књижевног језика ниуколико немају домаћај који би давао повода да се оне сматрају различитим језицима. Не постоје на свету два језика која би се тако мало разликовала као „хрватски“ и „српски“, па чак ни два језика која би се разликовала *м а л о* више, а не много више него варијанте нашег књижевног језика. Распон дивергенција у нашем случају уклапа се, у својој укупности, у варијационо поље у којем се крећу неслагања међу варијантама других књижевних језика. Разлике у изговору код нас су много мање него на пример међу варијантама енглеског књижевног језика у разним земљама где се тај језик употребљава, али су зато лексичке разлике код нас нешто веће. Још ћемо јасније схватити ограниченост наших варијантних разлика ако их одмеримо у домаћим, на пример интерним хрватским поређењима. Те су разлике неупоредиво мање од раскорака међу појединим народним дијалектима којима говоре Хрвати, чак и међу појединим локалним говорима унутар штокавске, или унутар чакавске, или унутар кајкавске групе. Чакавац са Лошиња и чакавац из околине Сплита теже ће се споразумети, ако говоре сваки својим наречјем, него носиоци двеју варијаната књижевног језика. Исто тако, данашње неподударности међу варијантама мање су од дистанце између књижевног језика у Хрватској пре једног столећа и овога данас. Штавише, раскорак између норме књижевног изговора у Загребу и њене

реализације у говору загребачке интелигенције већи је од неслагања између београдске и загребачке верзије гласовне норме. Типични образовани Загрепчанин и у свој изговор књижевног језика уноси регионалне особине које се свде на неразликовање неколико фонетских категорија. Тако он не прави дистинкцију између **ч** и **ћ**, ни између *и* и *ни* између кратких и дугих ненаглашених самогласника, па чак ни између силазних и узлазних акцената. Ове особине изостају доследније само код две социјалне групе: слободни су од њих многи дошљаци из крајева са друкчијом дијалекатском базом, а превазилазе их језички професионалци, такви као што су лингвисти и, делимично, спикери и глумци. А збир тих унутар загребачких различитости својим значајем за језички систем о ч и т о д а л е к о надмаша укупност варијантних гласовних дивергенција чак и ако ту укључимо све лексичке случајеве, а, наравно, и екавско-јекавски контраст. Уосталом, овде је реч о књижевном језику какав се данас говори у Загребу; просечан Загрепчанин у кући и у кругу пријатеља употребљава кајкавско наречје чије су специфичности, наравно, још кудикамо веће (и које је, поред свега осталог, екавско).

Супротност између београдске и загребачке стварности књижевног језика ублажена је и присуством прелазних ситуација у међупростору. Црна Гора се служи јекавском верзијом источне варијанте, с минималним бројем одступања у још понеком детаљу. У Босни и Херцеговини јекавица се комбинује са лексиком у којој коегзистирају источни и западни елементи, најчешће као синоними или дублети, пружајући појединцу могућност да се сваки пут одлучи за једну или другу алтернативу. Извесни феномени дају ипак повод за опсервацију да источни елементи унеколико претежу: тамо нису уобичајене форме као *џко* место *ко*, имена месеци као *сијечањ*, *вељача* итд, а такође ни правописна солуција *џисаџи* *ћу* место *џисаћу*. Данашњу слику варијације у тој републици допуњује податак да поједини писци у неким својим делима пишу екавски. У самој Хрватској Срби се у својим публикацијама служе, наравно, јекавицом, али са мање лексичких различитости према истоку, а поготову без оних елемената који данас чине наглашену хрватску специфичност. Ипак, разлика према књижевном језику самих Хрвата у Хрватској доскора је остајала у сенци општег става прихваћеног у Хрватској да су хрватски и српски један језик, а да у њему постоји легитимно место за варијацију у појединостима. Под таквим околностима нико није био заинтересован да истражује или формулише ове неподударности и оне су остајале на нивоу нијансе, без заопштрене поларизације.

Слика унутрашње диференцијације нашег књижевног језика коју смо овде разгледали уобличио се углавном пре краја XIX века. Отада до данас језички односи нису претрпели битних измена. Захваћене игром разномерних процеса, варијанте су се у исти мах и приближавале, под снажним међусобним утицајима, и удаљавале, уношењем нових термина независно

на обема странама, а ређе и свесним настојањем неких чинилаца у Хрватској да се осигура што изразитија посебност тамошњег типа књижевног језика. Било је, наравно, и нешто развоја ван терминологије. Он је у Србији текао с п о н т а н и ј е , живље, без побожне верности свакој појединости Вуковог језика, док се у Хрватској изградио однос стриктног поштовања вуковских норми. Оваква разлика се појавила због тога што се у Хрватској глас „језичних савјетника“ увек радије слушао, а и зато што се осећало да би на кајкавском или чакавском тлу попуштање стихији развоја свакодневног говора предубоко засекло у лик књижевног језика. У Босни и Херцеговини су се, опет, стално преплитали елементи уношени с једне и с друге стране. Периоди од 1878. до 1918, када је онамо улазило аустријско чиновништво и његов службени језик, и од 1941. до 1945, кад је усташка власт спроводила своју политику, пружили су нарочито снажне импULSE западној лексици, изазивајући понекад и одбојне реакције, као што је била она Кочићева. С друге стране, југословенска администрација између два рата фаворизовала је у својој употреби елементе источне лексике. У целини се, међутим, та област налази у изузетно срећном положају да свој израз богати из обају извора, придружујући те тековине раскошном фонду сопствене језичке баштине.

Али вратимо се, после овог екскурза у правцу садашњице, нашем разговору о прошлости.

Прве године овог столећа затекле су Српство раскомадано безбројним политичким границама и изложено сталним националним губицима. Расло је сазнање да се истурени делови српског народа могу спасти само уједињењем Срба. А да би оно постало стварност, ваљало је срушити две царевине. Сама Србија, степњена између тих царевина и угрожена у свом опстанку, а све свеснија задатка да извојује уједињење, доживела је препород о каквом се под Обреновићима могло само маштати. С већом политичком слободом пошли су у корак и економски напредак и процват културе и кристализација свести о јавној одговорности. У жижу опште пажње доспели су, на дотад невиђен начин, неизвршени национални задаци. Снаге су се почеле удруживати у координиран напор да се подигне сопствени ниво и да се омогући ослобођење сународника јужно, западно и северно од преткумановских граница. Тај напор и политичко и културно буђење Срба ван Србије узајамно су се потхрањивали. Углед Србије, сада кад је она носила ореол слободе, растао је посвуда. Све се то срећно коинцидирало с променом политичке климе у Хрватској. Разочарани приликама у Аустроугарској, где се политичка распарчаност хрватских земаља настављала упркос стално понављаним захтевима за уједињењем, и где су се Беч и Пешта у борби против хрватског национализма сваки час машали насиља и изигравања демократије, напреднији Хрвати су се поново окретали сарадњи са Србима. Организује се Хрватско-српска коалиција која нагло избија на

чело међу странкама у Хрватској. Интензивирају се културне везе с Београдом, помишља се на издвајање југословенских земаља у Аустроугарској у посебну јединицу на тријалистичкој основи, али све више и на уједињење са Србијом. Српске победе у балканским ратовима биле су радосно поздрављене; нарочито је омладина била понета валом одушевљења. Иако је међу загребачким и београдским концепцијама југословенства било понекад и разлика, нарочито у погледу устројства будуће заједнице и у погледу релативне улоге појединих центара, стоји чињеница да је то било доба кад су се старе предрасуде повлачиле пред налетом нове ширине хоризоната — и нових илузија.

У предратној Србији, национално и верски хомогеној, југословенство није имало тако дубоке корене као у „троједној краљевини“ Хрватској чији је етнички састав био сложенији и чију је политичку мисао формирало мучно натезање у аустроугарском конгломерату народносних и државноправних јединица. Тако је и сада, као у Вуковим и Даничићевим временима, идеја зближавања са западним суседима нашла упориште у интелектуалним врховима српског друштва. За улогу стегоноше нове, проширене националне концепције био је потребан формат и темперамент једног Скерлића. А Скерлићев ауторитет осигуравао је брзо продирање тога схватања у кругове младих и жељних напретка. Човек од акције, Скерлић је замислио и конкретне кораке да се премосте препреке које су сметале културном уједињењу Срба и Хрвата. У оном еуфоричном тренутку после победа у балканским ратовима, кад су се замагљивале границе између визија и могућности, Скерлић је изашао с предлогом о екавској латиници као солуцији за цело српскохрватско подручје. Знајући да нема споразумевања без обостраних уступака, он је био спреман да као Србин жртвује ћирилицу ако би западни крајеви напустили ијекавски изговор књижевног језика. Нема сумње да би таквом заменом сви много добили у културном потенцијалу, иако би то морало бити плаћено тренутним потресима, додуше много већим тамо где би се мењала азбука него тамо где би се комплекснија замена јата напуштала у корист простије и лакше савладљиве. Међутим, далековиди Скерлић је губио из вида непосредније присутне околности због којих је остварење његовог предлога било немогуће. Традиције и навике биле су већ сувише дубоко укорењене, осим што ни неповерење на обема странама није било сасвим заспало. Књижевни језик или азбука могу се мењати кореним захватом само онда кад је њихова употреба привилегија уског круга образованих, док велика већина народа живи у неписмености и говори дијалектом. А у тренутку Скерлићеве анкете писменост је већ била зашла дубоко у народ. Ако реалистички сагледамо резултате те анкете, нећемо се зачудити што Скерлићев предлог код једног дела учесника није нашао подршку, него пре томе што су се ипак тако многи изјаснили пози-

тивно. Данас схватамо да то сведочи само о изузетности тренутка кад је анкета спроведена.

Резултати Скерлићеве анкете изгубили су актуелност и смисао у вихору првог светског рата. После победе на српској страни више није било воље да се напушта ћирилица, утолико пре што је под аустријском окупацијом Србије и она била прогоњена, а и на хрватској страни је у новим приликама брзо нестало расположења за унификаторске подухвате, па се оних неколико књижевника који су били прешли на екавско писање убрзо вратило ијекавици.

Југословенску државу међуратне епохе притискивала је, као прародитељски грех, трагична фикција да су неколико народа један народ. Уз то је та држава била оптерећена и грешкама и сагрешењима владајућих, и њиховим несхватањем шта значи етнички хетерогена земља, и тешким неспоразумима међу народима различитих искустава и менталитета, и социјалним недаћама и неправдама, и лошим режимима и лошим временима која су и свугде у суседству доносила лоше режиме.

Од самог почетка трајао је дијалог глувих, између једних који, у домаћинској традицији своје историје, нису могли замислити отаџбину друкчије него као монолитну целину, и других које је прошлост била научила да се интересују првенствено за дефинисање властитих права под заједничким кровом. Чак и кад се радило о поштеним људима и чистим намерама, ту је остајало широко поље за узајамно чуђење и љутњу. Уосталом, нису сви ни били добронамерни. Измењивале су се оптужбе због хегемонизма и сепаратизма, и једне и друге често тачне, па се онда на основу кривица политичких вођа ширило неповерење према једном односно другом народу у целини, да се затим то неповерење искористи као повод за ново заоштравање у ставовима и поступцима.

Општа тмурна клима није мимоишла ни српскохрватски књижевни језик. Запостављање западне варијанте у државној употреби изазвало је у Хрватској осећање да је нешто изгубљено. Широ се утисак о угрожености, тако да су изјаве или иницијативе у смислу језичког приближавања неизбежно инспирисале одбрамбене ставове, наносећи штету место користи. На тај је начин у великој мери неутралисана добит коју је развој књижевног језика могао имати од тога што се огромна већина носилаца српскохрватског језика први пут у новијој историји нашла у границама исте земље, чиме су уклоњене препреке које су раније сметале узајамности чак и међу самим Србима или самим Хрватима издељеним границама између држава или бар државноправних формација.

Први крупнији заплети наишли су у вези с правописом. Пошто је Александар Белић 1923. изашао с ортографском реформом, и пошто је његов правопис код Срба прихваћен понајвише заслугом његовог огромног ауто-

ритета (иако не без отпора), диктаторска влада је 1930, у замаху својих „интегралних“ унификаторских тежњи, прегнула да уравни и правопис. Тренутак није могао бити несрећније изабран. Октроисано уједначавање унапред је изазивало огорчење у Загребу, без обзира на то какве је солуције у ствари нудило. А фронт је био чудно постављен: с једне стране Белић, радикалан вуковац, упорно одан Вуковим принципима због којих је мењао правила тамо где сам Вук није био доследан, а с друге стране Боранићев правопис, истрајно веран Вуку у конкретним решењима. Али у том тренутку једна од двеју вуковских концепција наступала је као српска, а друга као хрватска. И кад је ускоро затим нови званични компромисни правопис усвојио велики део Белићевих иновација, то је доживљено као наметање из Београда.

Образовање Бановине Хрватске 1939. омогућило је да се на њеном подручју одбаци заједнички правопис и поново уведе Боранићев. Али се талас повратног кретања није на томе зауставио. Кругови који су дошли на власт у Бановини поверовали су да је добро да се Хрвати језиком што више разликују од Срба. Има у националистичком тражењу језичких разлика по сваку цену нечег ирационалног и промашеног. Узајамна посебност српског и хрватског народа није заснована на језику; да је језик у питању, то не би ни била два народа, или би се још у прошлом веку штокавци, чакавци и кајкавци претворили у три посебне националне целине. Много су сложенији и дубљи историјски фактори који опредељују Хрвате и Србе као две нације, па стога није потребно скретати токове језичког развоја да би се потврдила национална индивидуалност једних или других. Вештачко подизање језичких преграда неминовно осиромашује обе стране одузимајући им могућност да се користе оним што је створио партнер – у књижевности, у усавршавању израза, у стручној литератури, у преводима са страних језика. Предвојити један књижевни језик значи оставити обе стране са преполовљеним публикационим потенцијалом. Али кад људима овлада анимозност или малодушна неверица у виталну снагу свог народа, они ће, у уверењу да га спасавају, чинити и оно што му наноси штету.

Број језичких стручњака ангажованих у кампањи око „разлика између хрватскога и српскога књижевног језика“ у 1940. години није био висок, нити су то били највећи ауторитети тадашње загребачке лингвистике. Радило се о младим докторима наука који су том акцијом први пут дошли до речи пред јавношћу. Али иза акције је стајала ондашња управа Матице хрватске, и угледне новине ОБЗОР, и цела ужарена атмосфера великог дела грађанског Загреба у оном тренутку ескалације од Бановине ка Независној Држави. Они који су о језику знали више и боље од барјактара кампање сматрали су да је мудрије ћутати, иако су почетнички неопрезни написи о разликама између двају „језика“ остављали многе бокове отворене за критику, како у погледу теоријског приступа, тако и поводом појединости. У

Загребу нико није опоменуо ауторе да може постојати и варијација у крилу истог књижевног језика, те да се свако постојање разлика не може узимати као доказ да су у питању два језика. Нико се није усудио рећи тим младим људима да су забраздили тврдећи да су *блајдан*, *кашедрала*, *лаишица*, *након* (*шоџа*), *некрейнинне*, *йилана*, *склад* или течај искључиво хрватске речи, а да су с друге стране за „српски књижевни језик“ типичне форме као *близо* (док је „хрватски“ *близу*), *бојно слеишло* („слѣпоћа за боје“), *бојсе* (а „хрватски“ *можда*, *ваљда*), *дијање* („хрватски“ *дисање*), *душ* („хрватски“ *шуш*), *дваред* („хрватски“ *двайуш*), *џивџан* („хрватски“ *врабац*) или *ђенијалан* („хрватски“ *јенијалан*). Било је злослутно то уплашено ћутање хрватских језикословаца, наговештавало је још тежа времена. Над Европом, па и над нашом земљом, надвијала се дуга сенка Адолфа Хитлера.

Под усташком владавином, док је зналачки подјаривана мржња урађала крвавим плодовима, пошло се даље и у насиљу над језиком. Државно Равнатељство за промичбу објавило је званичан списак проскрибованих „српских“ речи, а истовремено су измишљане, у дугим фалангама, нове речи које су имале да учврсте осебујност хрватског језика. Токови историје потерани су уназад и у ортографији. Декретирање сапетог и непрактичног **к о р и е н с к о г п р а в о п и с а** није имало другог смисла ни сврхе него да буде још једна освета Карацићу и његовим сународницима.

Прилике после другог светског рата и револуције омогућиле су свакој средини да се у језичкој пракси ослони на сопствену традицију. Равноправност је усвојена и као принцип, оличен у двојном објављивању савезног устава и других правних текстова паралелно у источној и западној варијанти (напореда са словеначком и македонском верзијом). Тај дуализам, који помало запоставља језичку ситуацију у Босни и Херцеговини и Црној Гори, могао се ипак бранити, не само потребом да број аутентичних верзија правних докумената остане целисходно ограничен, већ и чињеницом да књижевни језик у тим републикама нема знатнијих особености које не би биле познате једној или другој поларизованој варијанти, и да су сви типови нашег књижевног језика ипак потпуно разумљиви за све његове носиоце. Што је најважније, у атмосфери раздраганог братства које је тада давало тон југословенској политици, нико није ни постављао питање неке босанскохерцеговачке или црногорске језичке посебности.

Равноправност сама по себи није довољна да избрише проблеме који извиру из свакидашњице међусобне комуникације. У каквом ће се језичком лику објавити текст аутора из друге средине? Која ће се мера језичке адаптације тражити на радном месту од службеника премештеног из друге средине? Безбројне животне ситуације набијене људском осетљивошћу обавезивале су на размишљање о решењима. Решавању се ту може приступити сваки пут са више или мање ширине. Или ћемо слушати односно читати појединца онако како је он навикао да говори или пише, или ћемо захтева-

ти адаптацију. Ово не значи да је ширина увек и безусловно оправдана. Наставник матерњег језика у основној школи свакако ће обављати свој позив адекватније ако децу буде учио оном виду књижевног језика који је обичан у њиховом амбијенту. Наравно, у целини узев, степен толеранције једног колектива према другачијем типу истог језика зависи поглавито од емоционалног односа према средини која се служи тим типом. Дилемама овакве врсте придруживала се код нас, у првим послератним годинама, и пометња коју је стварао правописни плурализам. Године 1951. изашло је у Загребу десето издање Боранићевог правописа, а 1952. прерађени Белићев правопис у Београду и, као трећи на подручју истог језика, Вуковићев у Сарајеву.

Иницијатива за широку дискусију о језику и правопису потекла је 1953. године од ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ. Одговори које су на анкету ЛЕТОПИСА дали људи из разних струка, писци и лингвисти, обележили су могућности за напредак у језичкој политици, али су уједно означили и границе тих могућности. Показало се да има услова за увођење заједничког правописа, као и расположења да се оставе отворена врата узајамној језичкој флукуацији и обогаћивању, али да би било сасвим погрешно тежити уклањању једног од двају писама или једног од двају изговора књижевног језика. Овакво је гледање затим и уобличено закључцима НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА 1954. који је прокламовао равноправност оба писма и оба изговора, захтевајући да и Срби и Хрвати подједнако уче у школама оба писма и изјављујући да „треба одлучно стати на пут постављању вештачких препрека природном и нормалном развоју хрватско-српског књижевног језика“, а посебно „спречити штетну појаву ‘превођења’ текстова и поштовати оригиналне текстове писаца“. У програм акције закључци су ставили, осим стварања заједничког правописа, и заједничку терминологију и речник књижевног језика који ће израдити две Матице.

Сасвим независно од ставова НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА о равноправности азбука, наставао се у послератном раздобљу, чак добивајући све јачи замах, један поодавно започети процес. Латиница је све више истискивала ћирилицу у многим срединама и у многим употребама. Почети те промене падају још у последње деценије XIX века. Дотад је употреба двеју азбука била јасно везана за веру: латиница је била обележје католика, а ћирилица православних, с тим да су и муслимани имали извесну традицију ћирилице, пониклу у ранијој епоси кад је подручје ћирилице захватало Босну и Херцеговину у целини, без обзира на веру. С аустроугарском окупацијом Босне и Херцеговине почео је и јачи продор латинице у ту област, свакако у складу с интенцијама окупатора, али у доброј мери и спонтано, с приливом људи који су из хрватских крајева одлазили онамо на службу. Узмак ћирилице у самој Хрватској ишао је напореда с укидањем издвојених српских школа и с опадањем посебне српске публикационе делатности. Нове ударце

задале су ћирилицу забране аустроугарских власти у доба првог светског рата и усташких властодржаца у Независној Држави Хрватској. Али и мимо утицаја ових фактора географија употребе наших азбука стално је еволуирала, увек у истом правцу, фаворизована модерном друштвеном интеграцијом. Латиница је учинила најкрупније кораке унапред у оним областима где Срби живе помешани са другим народима: код Срба у Хрватској, у Босни и Херцеговини, у Војводини, у косовском региону, чак донекле и у самом Београду. У Војводини процес није старији од првог светског рата. До тада су се Срби у тој области, пишући својим језиком само за сопствене потребе, доследно служили ћирилицом, али кад се српскохрватски претворио у званични језик, почела се брисати граница између текстова намењених војвођанским Србима и Хрватима, а уз то су српскохрватски језик почели употребљавати и припадници других народа са латиничком традицијом. На сличан је начин у косовско-метохијским пределима освајала терен српскохрватска латиница као компромис између језика једних и азбуке других, док се у Београд та азбука доселила с људима из западних крајева које је служба довела у престоницу заједничке државе. Другим речима, надирање латинице било је поспешено практичним потребама комуницирања на свим теренима где живе и припадници других народа који се служе искључиво латиницом, а понегде и тежњом на српској страни да се створе мостови између Срба и тих других народа. На тај се начин зона сразмерно доследне употребе ћирилице свела на такозвану ужу Србију (без Београда) и Црну Гору (без приморја). Уосталом напредовање латинице рефлектује престиж интернационалног писма и великих светских језика који се њиме пишу, и корисност контаката, пословних и свих других, с иностранством које пише латиницом (додире с Русима, интензивни до првог светског рата, ослабили су у међуратном периоду, и донекле опет после 1948). Тако су се Србија и Црна Гора у целини претвориле у двоазбучну зону с елементима функционалне диференцијације двеју азбука. Латиница је далеко обичнија по београдским привредним предузећима него у републичким установама, у писаћим машинама него у штампаним књигама, у стручној литератури него у школским уџбеницима, у књижевним часописима него у дневној штампи. Међу тврђавама латинице нашли су се и саобраћајни путокази, добар део публикационог шунда, трговачке етикете и филмске и телевизијске шпице и титлови. Латиница се, дакле, учвршћује у свим врстама текстова намењених комуникацији и са „другима“, што значи с Југословенима из западнијих делова земље, а евентуално и са странцима, док се најнепробојнија упоришта ћирилице налазе у оним гранама употребе где би њено напуштање изискивало крупну политичку одлуку надлежних: у основној школи и у дневној штампи. Таква одлука досад није донесена и очевидно неће ни бити у скорој будућности. Ипак, не би било реалистично порицати да је надирању латинице поговодила доб-

ронамерност људи који су у њему гледали чин приближавања Хрватима, безболну, тиху концесију, корак на путу ка све потпунијем јединству. То је на одговарајућем месту тако и оцењено: „Протућирилички став једно је од типичних дистинктивних обиљежја унитаризма“, написао је Далибор Бровић.

Послови које је НОВОСАДСКИ ДОГОВОР ставио у дужност стручњацима обављани су споро, каткад и с натегом или уз огорчене полемике, и нису сви ни били обављени. Чак и на најдохватљивији резултат, заједнички правопис, морало се чекати годинама. Он се појавио 1960, у две верзије, ћириличкој екавској у едицији Матице српске и латиничкој јекавској коју је издала Матица хрватска (ово решење, начелно поштујући равноправност, силом објективних околности даје загребачкој верзији предност у национално мешовитом босанскохерцеговачком подручју). Већину разлика између Белићеве и Боранићеве норме нови правопис је отклонио, по правилу усвајањем Вукове, тј. Боранићеве солуције. Унификација ипак није досегла до потпуности: у два-три случаја задржано је двојство јер ниједна страна у мешовитој комисији није била спремна да попусти. Најупадљивија разлика, она у писању футура (*raguћу* или *raguiћ ћу*) претворила се у симбол неједнакости између српског и хрватског ортографског узуса. Што се тиче речника књижевног језика, он се по природи ствари не може брзо израдити, а посао је био успорен и компликованом радном процедуром, неопходном да се обезбеди равноправан удео оба дела заједничке редакције и обострана сагласност око сваке појединости у коначном тексту. Тако су тек крајем 1967. изашле прве две књиге речника, опет у двоструком издању. У Загребу су те књиге дочекане рафалима жестоке критике, и то баш из табора загребачког суиздавача, Матице хрватске. Замерало се што речник није довољно истакао разлике међу варијантама књижевног језика и што у обради материјала није у сваком издању доследно давана предност лексци из сопствене средине. Нису изостали ни покушаји да се на основу неке ситнице покаже да су Хрвати прошли лошије од Срба, иако су се могли наћи и исто тако безначајни примери за супротно. Да би се речник дискредитовао у целини, тражене су и драматизоване слабости и грешке у појединостима обраде. Заборавило се да би се с примењеним критеријима могли изврћи руглу и понеки други наши речници, а поготову монументални РЈЕЧНИК ХРВАТскога или СРПскога ЈЕЗИКА који издаје Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу и који је најсадржајнији и најдрагоценији од постојећих речника нашег језика. Ни тај речник не обележава варијантну припадност речи, а погрешака у њему има сразмерно више него у речнику двеју Матица – који, уосталом, долази да попуни болну и срамну празнину у нашој култури: нема књиге која би једној култури била неопходнија од речника баш такве врсте, а ми га, откако постојимо па до наших дана, нисмо себи створили. После оштрих расправа у јавности, Матице су

јануара 1969. у Загребу постигле компромис по којем се даља обрада речника у знатној мери прилагођава захтевима загребачких критичара. У фебруару 1969. заједничка комисија двеју Матица је стилизовала и потписала закључке о овоме држећи се чврсто формулација са загребачког састанка, а у марту 1969. Матица хрватска је одбила те закључке тражећи од Матице српске да прими њене максималне захтеве који на загребачком састанку нису прошли. Кад то Матица српска није прихватила, Матица хрватска је објавила свету да новосадски партнер прекида сарадњу. Тада је постало јасно да детаљима у речнику нико није озбиљно ни придавао значај који они немају и да је у Матици хрватској једноставно овладало расположење против стварања заједничког речника. Тако је Матици српској преостало једино да сама продужи започети посао.

Припремама термилошких речника приступило се с великим закашњењем, тек 1964, на иницијативу Матице српске, али су састанци показали да напори у том правцу немају перспективе. Делегати су долазили са сасвим различитим интенцијама и мандатима: једни да раде на усклађивању (од некада замишљеног уједначавања сви су били дигли руке), а други да пре свега афирмирају посебност своје средине. Тако је акција тихо замрла.

Али вратимо се, после ове кратке смотре исхода акција које је иницирао НОВОСАДСКИ ДОГОВОР, преломном времену око 1964. и 1965. године. У разговоре и делатност око језика све су се више уливала нерасположења накупљена у другим областима живота. Неспоразуми су избили и око интерпретације самог НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА. Једни су хтели њиме оправдати притисак у смислу што потпунијег уједначавања, у варљивом уверењу да оно може бити корисно и ако није свесрдно прихваћено на свима странама. Други су, опет, из одбрамбеног става постепено прелазили у офанзиву, све одлучније стављајући акценат на разлике. Све су гласнији постајали чаршијски аплаузи којима су награђивана енергична иступања лингвиста под националним барјаком. Хрватски језички стручњаци постали су први борбени одред једног нараслог расположења националне самосвести и искључивости. Сваки повод је добро долазио да се публици предочавају зла постојећег стања и црне намере друге стране, а један део публике у плими узрујаности, тражио је од својих хероја стално нове подвиге. Захтеви за еманципацију из заједништва постајали су све радикалнији.

Марта 1967. потекла је, из широког круга хрватских лингвиста и књижевника, ДЕКЛАРАЦИЈА О НАЗИВУ И ПОЛОЖАЈУ ХРВАТског КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА у којој се захтевало да се „хрватски“ и „српски“ уставом прогласе посебним књижевним језицима, како би се отклонили случајеви неправедности „хрватског књижевног језика“, Уз то је ДЕКЛАРАЦИЈА тражила „доследну примјену хрватског књижевног језика у школству, новинарству, јавном и политичком животу кад се год ради о хрватском становниш-

тву“ – што значи и ван Хрватске – али истовремено „да службеници, наставници и јавни радници, без обзира откуд потјецали, службено употребљавају језик средине у којој дјелују“ – што би, осим озакоњења нетрпељивости, очигледно обухватило и обавезу Срба у Хрватској да се служе „хрватским“ књижевним језиком.

Размишљајући над текстом ДЕКЛАРАЦИЈЕ, не можемо се отети утиску да она садржи нејако образложење за крупне кораке које је предложила. Поменуто је запостављање хрватског језичког израза у појединим савезним установама и службама, у филмским журналима и разним административним обрасцима, а није речено да се ради о појавама сасвим секундарног значаја које не угрожавају никога и ништа, нити да је у свему битном равноправност двеју основних варијаната нашег језика била већ до тада остварена, поред осталог заслугом децентрализације која је главнину послова ставила у надлежност републикама, општинама и предузећима. Своје образложење ДЕКЛАРАЦИЈА илуструје позивањем на факат да су закључци пете скупштине Савеза композитора Југославије били објављени „у српској, словенској и македонској верзији, као да хрватског књижевног језика уопће нема или као да је истовјетан са српским књижевним језиком“. Одиста је добро и препоручљиво да се међу аутентичним текстовима нађе и онај у загребачкој редакцији (понекад се, уосталом, догађало да се појави такав текст, али не и онај у источној варијанти). Али зар је збиља тако судбински важно да се на скупштини сваког удружења закључци састављају у одређеном броју верзија, кад штампа ионако доноси овакве текстове језички адаптиране – уколико нађе за вредно да их објави? И зар се овакви недостаци не би могли отклањати другим, мање далекосежним захватима? Чак и ако прихватимо да су се ауторима ДЕКЛАРАЦИЈЕ неке ствари приписивале крупнијим него што јесу, остајемо збуњени пред несразмером између констатоване болести и предложеног лека, цепања језика. Очито је да дуги пасус о неравноправности не казује најдубље побуде иницијатора ДЕКЛАРАЦИЈЕ. Те се побуде јасније виде другде у тексту, пре свега у изјави о „неотуђивом праву сваког народа да свој језик назива властитим именом, без обзира ради ли се о филолошком феномену који ... припада и неком другом народу“. То се право заиста не би смело оспоравати, али се ипак најчешће не реализује тамо где се истим језиком служи више народа. Тако не постоје називи *аустријски језик*, или *аустралијски*, или *арџентински*, или *бразилски*, или *либијски*. Инсистирање на издвајању именом језика указује на један емоционалан став, на тежњу да се што јаче обележи неистовитност, да се изврши дистанцирање пред свешћу свог народа и пред лицем света. Нису без значаја ни консеквенце које је ДЕКЛАРАЦИЈА извела из сопствених ставова. Србима у Хрватској она је, уз свечано позивање на неотуђиво право сваког народа на властито језичко име, наметала језичко име једног другог народа уз језичко отцепљење од сопственог народа. Јези-

чка унија обавила би улогу коју није могла извршити црквена унија. Исто-времено је ДЕКЛАРАЦИЈА тражила пенетрацију „хрватскога књижевног језика“ у Босну и Херцеговину. Другим речима, Хрвати ван Хрватске доби-ли би оно што се ускраћивало другом народу у Хрватској.

Иза својевремене осуде ДЕКЛАРАЦИЈЕ стекли су се, јасно именовани или имплицитно обухваћени, моменти о којима смо овде говорили. Али идеја о проглашењу посебног хрватског књижевног језика претворила се за тренутак у понорницу, да затим поново избије на светлост јавних расправа и иницијатива. Поборници предвајања језика поново су дошли до речи, наступајући испочетка бојажљиво, али убрзо све смелије, иако опет често с околичним аргументима. Страх од политичких репресалија ограничавао је њихово поље кретања. Можда баш због тога, они сами нису одолели иску-шењу да на присталице језичког јединства нештедице примене етикете о унитаризму, етатизму и хегемонизму, актуелне у датом политичком трену-тку Хрватске.

Међу разлозима за предвајање и даље се наводила тобожња опасност од надирања српске варијанте у Хрватску, иако је одавно било јасно да те опасности нема и да је неозбиљна и сама помисао да би у постојећим при-ликама ико могао Хрватима наметнути било какву језичку промену. Као најјачи доказ за постојање овакве опасности истицана је одлука загребачке радио-станице у 1956. години да се једне емисија вести свакодневно даје у екавској верзији, што је укинута неколико месеци касније због бурних про-теста. Тај случај, ситан по себи и карактеристичан првенствено својим исходом, био је одавно неактуелан и чак незамислив у промењеним прили-кама, али је упорно помињан небројено пута.

Изнета је и теорија да је предвајање језика потребно зато што живот у савременом друштву захтева нормирање стандардног језика. Таква потре-ба заиста постоји, али нормирање никад није апсолутно. У свим језицима норме су подешене тако да допуштају дублете у одређеним појединостима. У случају заједничке српскохрватске норме тога је било сразмерно више, али ова ситуација није озбиљно угрожавала комуникативну функцију јези-ка, ону због које је нормирање неопходно. Ако је ту и било неке штете, она је била ситна, бескрајно ситнија од оне коју доноси прекид заједништва — ако нам је до заједништва стало (а ако нам није стало, то је онда стварни и довољан разлог за раздвајање). Чак и са гледишта саме комуникативне функције језика штета од раздвајања је већа: оно прекида богаћење језика струјањем речи, обрта и значењских нијанса из једне средине у другу. Уз то, кад је већ реч о утилитарној страни питања, расцеп између двеју кул-турних сфера нагони обе стране да многе послове обављају свака за себе, уз бесмислено расточавање ионако невеликих снага. И најзад — зар не постоје начини да се без декларисаног цепања језика уведу варијантне норме тамо где томе има места? Зар то није у Хрватској практично и било спроведено?

Није уверљив ни аргумент о неравноправности према Србима у коју је српскохрватска језичка заједница стављала Хрвате. Ако су Хрвати као чланови те заједнице били неравноправни према некоме, онда то није било према Србима, који су били у истом положају као они, већ према Словенцима и Македонцима који имају посебне језике.

Очигледна чињеница да је српскохрватски један језик навела је поборнике његовог предвајања да устврде да је он додуше лингвистички један, али да хрватски књижевни језик правно функционира као посебан језик и да се субјективно остварује као такав. Ово може бити тачно само ако речи *језик* дамо значење које она нема, о чему сведочи само постојање дистинкција језик – варијанта и језик – дијалекат. Америчка варијанта енглеског језика има у Сједињеним Државама све оне правне прерогативе које има хрватска варијанта у Хрватској, а ипак се због тога не проглашава за посебан језик. Документа која потичу из Енглеске пред судом се не превode јер је то непотребно; исто би тако и у Хрватској било излишно правити оверене превode докумената из Србије. И субјективно, Американци осећају свој језички тип као своју варијанту заједничког језика. Они знају да Енглези, Канађани, Аустралијанци и толики други говоре истим језиком, али у другој верзији, и тако и примају енглески говор припадника тих нација. Да би Србин доживео хрватски говор као туђ језик, или да би се Хрват тако односио према српском говору, потребно је да пре тога буде обузет одређеним расположењем.

Једини озбиљан – али зато веома озбиљан – аргумент за издвајање хрватског књижевног језика је тај да је право на властити језик суверено право сваког народа, а да хрватски народ у језичкој посебности гледа потврду своје националне индивидуалности. Ако је ово тако, та се чињеница мора поштовати; једини услов који се ту може и мора истаћи је тај да остварење права једног народа не задре у одговарајућа права других народа.

Године 1971. савезни устав је одредио да ће се заједничка правна акта објављивати у верзијама за сваку републику, с тим да о тим верзијама и о њиховим именима одлучују саме републике. У Хрватској је озваничено име *хрватски језик*, док је Србима у Хрватској у начелу признато право на српски језик. Ова одлука засад тек чека на остварење. Остаје, свакако, да се реше многе конкретности око тога како ће се она спроводити у школама, управи, публикационој делатности, у масовним комуникацијама. Остаје такође да се поближе утврди лик језика који ће ту бити примењен. Засад је очигледно да ће он бити јекавски, а врло је вероватно да ће се у немалом броју појединости разликовати од хрватског књижевног језика. Истина је, додуше, да је том књижевном језику од свих дијалеката који се данас говоре у Хрватској најближи источнохерцеговачки који су у Хрватску унели Срби. Сви остали дијалекти или уопште нису штокавски, или су икавски или екавски, с изузетком дубровачког којем, опет, његове јарке особености

дају посебно место. Па ипак, ово не значи да је Србима у Хрватској увек блиско оно што данас постоји у хрватском књижевном језику. Сасвим природно, њима мора остати туђе систематско изгоњење србизама, а и истовремено увођење нових израза који треба да потврде особеност хрватског језика повећавањем дистанце према српском. Исто тако њима морају бити стране многобројне кованице које су у XIX веку увели културни радници с језичким осећањем друкчијим од штокавског јер им је матерњи говор био кајкавски или чакавски, или можда чак чешки, немачки или словачки. Судећи по језику у ПРОСВЈЕТИ, засад једином часопису Срба у Хрватској, они не прихватају ни форме као *вол* или *сол* место *во* или *со*, а ни *шко* место *ко*, што све није раширено у данашњим штокавским јекавским говорима, а код Хрвата се одомаћило заслугом оних чији су завичајни дијалекти били друкчији. Српским народним говорима туђа су и имена месеци као *сијечањ*, *вељача*. И најзад, сасвим је разумљиво то што Срби католичкој верској и црквеној терминологији (*криж*, *свећеник*) претпостављају своју (*крст*, *свешћеник*). Показује се да између језичке реалности Срба у Хрватској и Срба у Босни и Херцеговини има много заједничког. Ово су, наравно, опсервације које се могу учинити овлашним посматрањем, а на Србима у Хрватској биће да сами утврде тачну физиономију свога књижевног и званичног језика. Засад, управо, тек треба да се утврди демократска и стручно мериторна процедура тог утврђивања.

Промене у Хрватској ставиле су у нову ситуацију и остале три републике у којима се говори српскохрватски. Основна дилема сваке од њих је да ли треба поћи за датим примером, у изолацију, или треба остати у заједници. Један или други став одредиће које ће се име језика употребљавати на сваком подручју, какав ће бити његов лик и у којој ће мери његова нормираност и административни прописи допуштати струјање језичких елемената из других република.

Раскидање језичког јединства суочава Босну и Херцегодину с новим замршајем проблема који се наоко тичу само свакодневне језичке праксе, али чије су националнополитичке импликације дубоке. Стога је из те републике долазио најжешћи отпор дезинтеграционом процесу све док он није коначно отишао својим путем упркос свим противљењима. Туђој искључивости тамошња јавност је супротстављала своју ширину. Језичкој толеранцији дат је ранг основног принципа. И кад је практично прихватање језичког предвајања у Хрватској постало стварност која се не може заобићи, прва босанскохерцеговачка реакција била је одбијање да се учествује у послугу парцелисања језика. Одбачена је помисао о стварању посебне језичке варијанте и потврђена отвореност према обема странама без које би атмосфера постала загушљива у средини где скоро две трећине становништва чине Срби и Хрвати. Констатовано је да се источна и западна варијанта у Босни прожимају и неутралишу, али да босанскохерцеговачка пракса у

појединим случајевима има одређене предилекције. Инсистирањем на двојном називу језика имплицитно је осуђено гледиште да су у питању два језика. Изричито је потврђена равноправност оба двојна назива, *српскохрватски* и *хрватскосрпски*, што је за тамошње прилике било новина јер је онде као неутрално име језика одавно био одомаћен назив *српскохрватски*.¹ Али пошто је накнадном појавом имена *хрватскосрпски* нестало неутралног назива, гломазна спрега *српскохрватски/хрватскосрпски*, у којој се оба основна имена појављују по двапут, остала је као једина могућа инкарнација доследне равноправности. У то име прокламована је тежња да ћирилица понова постане равноправна с латиницом. У најновије време, уз постојано истицање ставова о толеранцији, све се гласније говори и о афирмацији језичке аутохтоности. Поједини људи, чији су пространи хоризонти некада надвишавали све деобе, окренули су се према својој ужој средини онда кад су схватили да су догађаји оставили за собом њихову широкогрудост. Уз то, свакидашњица школе, администрације и штампе реално захтева извесно прецизирање лика језика који ће се употребити. Ипак, стоји и чињеница да ватрена одбрана аутохтоности помало сужава ширину врата отворених ка истоку и ка западу. Донета је и одлука о забрани екавског изговора у настави у основним и средњим школама.

У Црној Гори је 1969. године малена група барјактара убојите националне страсти изашла, први пут у историји, с идејом о засебном црногорском језику. Тој идеји недостаје лингвистичка подлога: у књижевном језику какав се употребљава у Црној Гори нема значајнијих особина непознатих другде. Ако кажемо да најмаркантнију црногорску посебност представља употреба облика *нијесам* место *нисам*, уједно је јасно о каквим је ситним појединостима реч. Тешко је супротставити „црногорски“ језик „српском“ већ и зато што је црногорска ситуација у ствари на средокраћу између оне у Србији и оне код Срба у западним крајевима: с једне стране ту је ћирилица и доминација источне лексике, а с друге јекавски изговор. Борци за издвајање црногорског књижевног језика позивају се на појаве у црногорским народним говорима, не разликујући појмове књижевног језика и дијалекта и игноришући чињеницу да су унутрашње дијалекатске разлике у Црној Гори оштре и дубоке, тако да су неки говори сасвим блиски вуковском књижевном језику, а други изразито далеки од њега. Уосталом, не треба тако брзо заборавити да Црна Гора није једина област у којој се могу наћи дијалекатске особености. Њих има свугде, и чак су одступања од српскохрватског књижевног језика на многим странама већа него било где у Црној Гори. Научна озбиљност поготову недостаје тврђењу које је недавно

¹ То је име било уведено као званично још у доба аустријске окупације Босне и Херцеговине. И у Далмацији је крајем XIX века назив *српско-хрватски* усвојен као службено име језика.

изнето са много жара, да је Вук Србима у ствари дао – црногорски језик. Таквом закључку противе се читаве поворке чињеница, међу којима су и ове: област вуковског типа источнохерцеговачког дијалекта обухвата не само данашњу северозападну Црну Гору, већ и велики део Босне и Херцеговине и западну Србију све до ваљевских планина и долине Ибра;

Вук, као и његов отац, родио се у Тршићу у Србији, а његова фамилија је тек у трећој генерацији водила порекло из Дробњака;

већ је тада, по Вуковом сведочанству; између тршићког и дробњачког говора постојала осетна разлика у низу појединости;

дробњачко племе, као и цео остали део данашње Црне Горе где се говори источнохерцеговачки, било је тада изван црногорских граница и те пределе у оно време нико није називао Црном Гором;

сам Вук је много пута истицао своје херцеговачко порекло;

он је задужио нашу дијалектологију првим систематским опсервацијама о говорима тадашње Црне Горе, износећи дуге спискове разлика према херцеговачком наречју;

и најзад, у Вуково доба сви су се Црногорци сматрали Србима, о чему најречитије сведочи највећи песник српског борења за слободу, Вуков савременик Његош.

Идеје бојовника за посебан црногорски језик наишле су на жесток отпор међу Црногорцима, и то првенствено у најкомпетентнијој средини, у кругу наставника језика. Речено је да такве посебности нема, да је не треба силом стварати, и да је књижевни језик у Црној Гори део српскохрватског књижевног језика. Узгред су се чули гласови који су подсетили да је пре усвајања скупног српскохрватског имена у Црној Гори био одомаћен назив *српски језик* и да се тако називао званични језик некадашње независне Црне Горе.

У Србији је било, рекло би се, понајмање реаговања на стварност насталу хрватским напуштањем књижевнојезичког заједништва. Свакако није за жаљење што су изостали брзи и драматични потези. Само то не укида потребу да се на разуман начин, без пренагљености, одредимо према многим дилемама и затим прегнемо да обавимо задатке који нас чекају. У размишљању о овоме позвани су да учествују подједнако језички стручњаци, књижевници и други културни ствараоци, као и носиоци политичке одговорности и што шири јавност уопште. Редове који следе треба схватити као прилог тражењу наших опредељења.

Постоји само један исправан приступ јавним стварима. То је потпун и доследан демократизам. Без њега нема ни хуманизма ни етике, а ни здравих, трајних решења која нам неће дати повода да се једном због њих кајемо. Примењено на наше прилике, ово значи да се одлука коју су донели

Хрвати у Хрватској мора поштовати. Ако остављамо отворена врата њиховом повратку у заједницу, ми немамо права да их кроз та врата увлачимо. Исто тако морамо бити свесни да је право Хрвата у Војводини, Хрвата у Босни и Херцеговини, Муслимана, Црногораца и свих других да своја језичка питања реше како сами желе. Подразумева се, наравно, и то да с конституисањем хрватског језика за Хрвате у Хрватској мора ићи паралелно и конституисање српског језика за Србе у истој републици, са свима консеквенцама које из тог истичу у школству, управи и култури. Даље, ми не смемо заборављати да постоје два основна вида књижевног језика код Срба, екавски и ијекавски, и да се они разликују помало и лексичким фондом, а такође и донекле друкчијим односима у погледу употребе двеју азбука. Било би погрешно покушавати да екавицу или друге источне језичке особине наметнемо Србима јекавцима, исто као што би било излишно постављати питање да ли су срећније друге нације које историја није оптеретила оваквом диференцијацијом.

Обавеза да другима ништа не намећемо не значи и право да на њих заборавимо. Ми Срби се због своје државноправне издељености налазимо у сложенијем положају него већина других нација. Велики део Срба живи ван основне политичке јединице српског народа, оне која се обично назива ужом Србијом. Летимичан преглед ситуације у Европи довољан је да се схвати да одговарајући проценат није овако висок ни код једне друге европске нације, ако апстрахујемо сасвим изузетне околности под којима живе Баски и Каталонци. Утолико нам се императивније налаже задатак да чувамо оно што се на другим странама разуме по себи – целовитост наше културе. Културна повезаност припадника исте нације иде у фонд елементарних националних права. Нација је као историјска категорија старија од граница, међудржавних и других, и нико нема права да због постојеће, историјски условљене територијалне издељености једне нације тражи од ње да се одрекне националне културе као заједничког добра свих делова нације. У области наше културе нема задатка који би био основнији од чувања културног јединства Срба. Ако бисмо ту оманули, потенцијал српске културе остао би мањи од потенцијала српског народа, а делови тог народа претворили би се у културне колоније других или би културно заостајали у загушљивој тескоби регионалне затворености. (Да поменем узгред да је наш други фундаментални задатак у домену културе да се постарамо да коначно свако српско дете добије основно школовање, а свако ко има способности и комплетно образовање; без овога ће нам култура и даље остати лишена доприноса оних талената који пропадају нешколовани.)

Не можемо искључити могућност да ће поједине скупине људи, на пример у кругу оних културних радника којима погодују кључеви и хијерархијски мултиплицитет, налазити свој интерес у нарушавању јединства српске културе. Они се могу позвати на то да су људи у свакој средини упу-

ћени једни на друге, без обзира на националност. Ова је истина неоспорна и мора се поштовати, али она не искључује право људи на нормално остваривање афинитета према ономе што припада њиховој нацији. У овом двојству и лежи суштина сложених ситуација у којима се етничко не поклапа са државноправним. У демократском друштву мора се наћи места за суделовање свих грана исте нације у заједничкој култури, истовремено са културним заједништвом грађана исте средине. Уколико је више демократије, оба се циља остварују једноставније, спонтаније, са мање проблема, као нешто што нормално произлази из права која људима припадају.

Целовитости српске културе не иде на руку ни наша двострука предвојеност, она азбучна и она у наречјима књижевног језика. Из ове стварности могу и неопажено проистећи тешке консеквенце, такве као узајамно нечитање источних и западних Срба које би водило расцепу у српској култури. Да би се ово спречило, потребно је много мудрости и стално бдење. Свака искључивост, неделикатност или немар могу нам се тешко осветити. Потребно је да до сваког Србина допре истина да Срби имају две азбуке, ћирилицу и латиницу, и два наречја књижевног језика, екавско и јекавско, и да сви треба да познајемо, волимо и негујемо обе азбуке и оба наречја. На нашим школама лежи задатак да свест и знања о свему овоме усаде у сваког ученика, а на културним делатницима је да ово објашњавају и нашој јавности.

Срби су једна од ретких двоазбучних нација у свету. Ћирилица је наше традиционално писмо и једно од основних националних обележја, а латиница је новија тековина, али већ чврсто одомаћена и потпуно своја. Веома је важно да се Срби у Босни и Херцеговини и они у Хрватској не удаље од ћирилице и да садашње програмске изјаве о рехабилитацији ћирилице у тим срединама буду заиста и остварене, али је исто тако важно да се у самој Србији не претера с афирмацијом ћирилице на начин који би Србију осиромашео за латиницу. У оној мери у којој сви писмени Срби владају подједнако обема азбукама, то је драгоцен национални капитал – улазница за оба најзначајнија културна круга наше епохе. Али у мери у којој се Срби служе само једном или само другом азбуком, то је тешка препрека која неминовно отуђује припаднике истог народа. Ово, наравно, не значи да је време да се одлучујемо за жртвовање једне од двеју азбука – иако није искључено да ће будућност ставити на дневни ред и такав задатак. Засад на обема странама стоје крупни аргументи који се не могу заобићи. Ћирилицу бране жива традиција и навика у великом делу Српства, и свест о њој као обележју нације, и топли емоционални однос према њој и међу Србима у крајевима где је латиница данас обичнија, и потреба да очувамо континуитет са културним наслеђем (укључујући ту и постојећи фонд књига), и везе са руском културом, и с нашим македонским суграђанима и бугарским суседима, па и сама савршеност вуковске ћирилице којом се српскохрват-

ски пише адекватније него латиницом, без дијакритика и без двојних слова. На страни латинице стоје наше везе са свим културама западне и средње Европе и целе Америке, па у крајњој линији и готово свег осталог ваневропског света. Ту су и пословне нужности и потреба да странац код нас наиђе и на такве натписе које ће моћи прочитати. Али још много више од тога, ту је контакт са Хрватима и Муслиманима, а надасве чињеница да се латиница код знатног дела Срба укоренила на начин који искључује могућност да би је они лако могли напустити. Све нас ово обавезује да подједнако негујемо обе азбуке. Сваки писмени Србин – а крајње је време да сваки Србин буде писмен – мора бити припремљен и навикнут да чита оба писма без предрасуда и без тешкоћа. Само под тим условом наше двоазбучје може бити скупocen пасош за два широка света, а не страховит ударац који предваја нашу културу, да бисмо се затим предвојили и ми сами.

Ми, наравно, не можемо бити одушевљени дискриминацијом према екавском наречју која се спроводи понегде ван Србије, али то нас не сме навести да учинимо ишта што би значило насиље над језичком слободом појединца, нити што би створило јаз између екавског и јекавског дела Српства. И од сад треба да поштујемо право јекаваца у нашој средини да се служе својим изговором – на радном месту, у публикацијама, у школама. Негујмо и даље јарку традицију живописног јекавског израза. У погледу богатства језика увек ће и остали Срби имати шта да науче од вуковске народне песме, од самог Вука, од Његоша, од Љубише и Матавуља, од Мостараца и Кочића, али не мање од наших савременика, тако снажно присутних у актуелној српској књижевности. Свежи дах јекавске речитости мора сачувати своје место у читанкама наших ђака, на страницама наших часописа и у едицијама српских издавача. Јекавицу не би смели игнорисати ни речници, граматике и правописи који ће се убудуће издавати код нас. Сада се у Хрватској припремају језички приручници који се неће освртати на екавски изговор; то није пример за којим би требало да и ми пођемо. Сви такви приручници које будемо издавали морају бити употребљиви свугде у српској средини, па и шире од тога.

Штетан би, наравно, био не само изолационизам Србије, него и евентуални изолационизам Срба као целине према осталим партнерима у српскохрватском језичком кругу. Нема разлога због којег би било умесно лишавати се добробити културне узајамности. А ни као политика, усамљивање никад није било акт мудрости. Немојмо, дакле, гајити ни кодифицирати језичке неподударности које постоје; сва врата за утицаје нека остану отворена, бар с наше стране, и то без условљавања некаквим реципроцитетом. Супротно наивном веровању филистара, чином језичког преузимања добива пре свега онај ко преузима. Тај је чин корак напред и у размицању граница изражајне способности језика, и у аспекту приближавања другима. Ако збиља желимо да нам други буду блиски, постоји само један начин

да томе допринесемо: да им се приближавамо место да чекамо да они то чине. Немојмо подлегати примитивној напострепшености према речи која није „наша“. Оног тренутка кад, је усвојимо, она ће постати наша. И сетимо се како би жалосно изгледао наш језик, и сваки други језик културних народа, кад би поседовао само речи које су у њему постале, а не и такве које су у њега унесене. Узимајмо, дакле, од језичког блага других оно што нас богати, а њима препустимо да од нас узимају ако то сами желе. Уколико је неко решио да свој језик сиромаши изгонећи из њега србизме, наш интерес (а и наше достојанство) захтева од нас да не пођемо за таквим примером. Избегавајмо, дакле, и убудуће језичко подешавање текстова које су за наше новине и часописе писали аутори из других делова српскохрватског језичког подручја.

Све што је овде речено упадљиво подсећа на одредбе НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА. Тај је договор, наравно, мртав као акт који би нас обавезивао, самим тим што га је раскинула друга страна, али су његова начела, независно од напуштеног споразума, добра и корисна за свакога ко их се придржава.

Нема разлога ни за одрицање од конкретних плодова периода сарадње после НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА. Истина је, додуше, да су концесије које је учинила српска страна приликом утаначивања компромисног правописа донеле у понеком детаљу решења гора од дотадашњих, али кад је промена већ једном извршена, кад су просветни апарат и лекторске црвене оловке својим напорима током читаве деценије успели да навикну публику на нови правопис, било би бесмислено поново ломити навике код људи, стварати код њих осећање несигурности, а у правописној пракси збрку. Штете од чина измене правописа много су веће од ситних побољшања које бисмо добили, чак и кад немамо у виду да би нас то без потребе удаљило од суседних република. Што се тиче речника двеју Матица, он је дело драгоцено за нашу културу без обзира на оклизнућа у детаљима којих заиста има у досадашњим томовима. Добро је што ће Матица српска довршити тај посао (и то, по свим изгледима, уз побољшање квалитета израде у даљим томовима), али кад речник буде готов, требаће приступити изради мањег, приручнијег речника већег тиража. Целисходност укључивања у тај речник грађе из хрватских извора може се оспоравати, али је извесно да би он морао обухватити сав лексички фонд којим се у књижевном језику служе Срби, ма где они живели. И тај би речник морао поштовати равноправност екавских и ијекавских облика, а било би разумно издати га истовремено обема српским азбукама.

Од радних задатака формулисаних у НОВОСАДСКОМ ДОГОВОРУ једино је онај око израде термилошких речника свих струка остао сасвим неизвршен. Њега ипак треба обавити, наравно не због мртвог договора, него зато што су такви речници преко потребни нашем друштву. Ми тај задатак,

по себи огроман и вишеструко сложен, можемо извршити сами у ствари лакше него што би се он могао остварити на начин како су сачињавани ПРАВОПИС И РЕЧНИК, у замршеној и неефикасној паритетној процедури отежаној сталним погађањем и натезањем око појединости. Ово нас ипак не ослобађа дужности да обухватимо шире све што је у употреби међу Србима, уз равноправан третман двају наречја, а можда и у паралелним издањима, ћириличком и латиничком, која би била једнака у свему сем у азбуци. Ако би наша генерација то извела, решила би не само један од својих проблема, него би и задужила будућност којој би остало да новим издањима или новим делима само прати даљи развој терминологије који проистиче из напретка самих струка. Морамо, осим тога, мислити и на један додуше кудикамо мањи, али ипак важан задатак: на израду модерне, научно засноване а приступачно писане и практичне граматике нашег језика за ширу публику.

Сигурно је да би језички приручници које смо набројали били с коришћу употребљавани и ван Србије, а било би добро кад би, уколико се ради о колективним пословима, на њима сарађивали и стручњаци или установе из других република. Засад нема изгледа да би се ту ангажовао ико из Хрватске (осим, можда, тамошњих Срба), али би се на учешће људи из Босне и Херцеговине и из Црне Горе вероватно могло рачунати. Била би уопште обострано корисна свака сарадња у пословима око језика са сваким ко ту сарадњу жели. Ово нарочито важи за термилошке речнике, скупе и материјално и ангажовањем радног времена елитних кадрова сваке струке, што искључује шансу да би се ти речници могли у свакој републици посебно изградити. Наравно, уколико жеље за сарадњом негде не би било, сваки притисак био би још више штетан него узалудан.

Остаје нам да се осврнемо на најделикатније питање, оно о називу нашег језика. Он је у исти мах и српски, зато што њиме говоре Срби, и српскохрватски, зато што њиме говоре и други. У свакодневном неформалном говору он ће се и даље свакако често називати просто *српским*, а у уско стручним филолошким публикацијама, нарочито у иностранству, назив *српскохрватски* сигурно ће преживети све дилеме и одлуке наше епохе. Међутим, остаје потреба да прецизирамо како ћемо, после онога што се догодило у Хрватској, називати свој језик у школама и у званичној употреби. (Наравно, за Србе у Хрватској проблема више нема: на тлу где се хрватски званично сматра посебним језиком, Србима остаје само српски.)

Подесност српскохрватског језичког имена је донекле смањена чином издавања једног од партнера у тој сложеници, али научна оправданост имена тиме није нарушена будући да је темељна истоветност српског и хрватског језика објективна датост, а не субјективна опција. Осим тога то име и даље задржава своју вредност најбољег засад постојећег неутралног назива који подсећа на то да се овим језиком служи више од једне нације.

Од свега овога још је много важнија чињеница да овај назив остаје ипак као залога језичког заједништва Србије са Црном Гором и Босном и Херцеговином. Није у интересу ниједне од тих република да се то заједништво раскида; изолација је најгоре што се свакоме од заинтересованих може догодити. Иступањем из заједнице ми бисмо отежали положај тих република и подстакли их да и саме траже решења ближа изолационизму. Уколико, дакле, језичко заједништво и сарадња и координација напора остају стварност, има разлога да и ми останемо при ширем називу, упркос предностима које би српско име језика носило као национално обележје освештано исконски старом употребом, а значајно и као елемент самопотврђивања нације у историјском тренутку који преживљавамо. Међутим, ако би се показало да се језичко заједништво не може одржати, остало би нам да се вратимо српском имену језика које би у случају такве деобе било једини могућан излаз за све Србе.

Ivić 1971: Ивић, Павле. СРПСКИ НАРОД И ЊЕГОВ ЈЕЗИК.— Београд: Српска књижевна задруга. — 334 С. [Коло 64; књ. 429]

Светозар Марковић
[1912–1984]

**Шта је заједничко а шта посебно у варијантама српскохрватског
(хрватскокрпског) књижевног (стандардног) језика?**

[1971]

У своме реферату проф. Брозовић је посветио доста мјеста проблему варијаната, оправдано уосталом, јер се тај проблем, нарочито у посљедње вријеме, од сарајевског конгреса наовамо, појављује у врло општој форми и ствара нам, а ствараће нам, бојим се, и убудуће доста главобоље и невоља.

Варијанте постоје већ одавно, оне су присутне и у тексту Закључака НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА, мада се у том тексту не помињу. У латиничком издању ПРАВОПИСА између штампаног текста Закључака и факсимила тих закључака, који су један за другим дати у ПРАВОПИСУ, постоји петнаестак језичких разлика, не рачунајући оне екавско-ијекавске. То значи да је текст Закључака, који је писан у источној варијанти, адаптиран у западну варијанту иако је правопис заједнички. Само ми тога раније нисмо били свјесни у оној мјери у којој смо данас.

С обзиром на чињеницу да се проблем варијаната српскохрватског књижевног језика тек почиње озбиљније проучавати, мене је у реферату највише заинтересирала сљедећа мисао: „Уколико какав предмет има двојну природу, тј. посједује опће (заједничке) и посебне елементе, онда је илузорно очекивати да се тим предметом може оперирати само заједнички или само одвојено“ (стр. 16).

Будући да се ова мисао односи на наш стандардни језик и његове варијанте, мислим да најприје треба одговорити на питање постављено у наслову овог кореферата. Али како се у једном, временски ограниченом, кореферату не може дати исцрпан одговор на то питање, покушаћу да неколиким илустрацијама покажем како ја видим тај проблем у лексици, у којој има највише разлика.

Наше тврдње до којих смо дошли теоријским путем често падају пред озбиљнијом анализом чињеница. Полазећи нпр. од лексема за које се с више или мање сигурности може тврдити да су поларизоване, као што су нпр. *позориште* – *казалиште*, *сјаница* – *колодвор*, *срез* – *кошар*, *воз* – *влак*, *сијалица* – *жаруља*, *апошека* – *љекарна*, *фудбал* – *ноћомеш*, *сумња* – *двојба*, *секретар* – *шајник*, *универзитет* – *свеучилиште*, *шабак* – *арак*, *суја* – *јуха*, *ујошреба* – *ујораба*, *шамјарија* – *шискара*, *ушисак* – *дојам*, *чуло* – *осеј*, *недјеља* – *шједан*, *пришисак* – *шлак*, *идавине* – *оборине*, *нейосредан* –

израван, одређен – сџановиџ, сџољни – вањски, извиниџи се – исџричаџи се и др. склони смо да запоставимо чињеницу да је много више оваквих варијантских двострукости код којих се не релацији: заједнички стандардни језик – варијанте јављају и друкчији међуодноси, који би се могли подвести под ове три категорије:

а) двије ријечи се укрштају, тј. употребљавају се и у једној и у другој варијанти иако примарно припадају једној и на тај начин постају дублети српскохрватског стандардног језика узетог у цјелини:

б) једна од двије ријечи заједничка је ријеч српскохрватског стандардног језика, или је на путу да то постане, а друга има изразито или претежно варијантску употребу:

ц) једна од двије ријечи постепено потискује из употребе ону другу ријеч или ју је добрим дијелом већ истиснула.

Такви би били ови парови ријечи (без претензије да буду разврстани по датим категоријама, које такође могу бити ревидиране): *вијек (век) – сџолеће (сџолеће), ђаво – враџ, џасуљ – џрах, цифра – бројка, џородица – обиџељ, сџранац – иноземац, лице – особа, блаџосџање – добробиџ, оскудица – џомањкање, џрилика – џриџода, фабрика – џворница, ваздух – зрак, џензија – мировина, фалсификаџор – кривоџвориџељ, машина – сџрој, зејџин – уље, џакса – џрисџојба, саобраћај – џромеџ, комџозиција – складба, џремијера – џраизведба, џеоџрафија – земљоџис, музика – џлазба, иџра – џлес, луџа – џовеђало, хиљада – џисуђа, исџорија – џовијесџ, наука – знаносџ, орџан – џласило, џелеџрам – брзојав, сисџем – сусџав, резулџаџи – исход, адвокати – одвјеџник, васџиџање – одџој, лициџаџија – гражба, џечаџи – жиџ, харџија – џаџир, издање – наклада, безбјеџносџи – сиџурносџи, вјеџџачки – умјеџни, соџсџвен – власџиџи, нарочиџи – осебујан, џрисуџан – назочан, радознао – знаџиџељан, квадраџни – чеџворни, дозволиџи – доџусџиџи, учесџвовати – судџеловати, увјеџиџи – убијеџиџи, одџодиџи – одложиџи, уџоџребљавати – рабиџи итд.*

Набрајање ових двострукости овим није исцрпено, али је за наш случај довољно.

Да се задржимо на двјема лексемама с којима се у нашем послу стално сусрећемо: *наука* и *знаносџ*. Којој од наведених категорија оне припадају? Јесу ли то, данас, поларизоване ријечи?

Већ прве стране Брозовићева реферата показују да оне то нису. Истина је да у реферату преовлађују лексеме *знаносџ* и *знансџвен*, јер оне данас имају примат у западној варијанти, оне су ријечи искључиво западне варијанте и, колико је мени познато, нису продрле у источну варијанту. (Све ријечи од те основе у РЈЕЧНИКУ МС потврђене су само примјерима из дјела хрватских писаца.)

Али у реферату се, рјеђе, јављају и лексеме *наука* и *научни*. Претпостављам да су стилски разлози навели аутора да поред варијантских употребљава и заједничке ријечи српскохрватског стандардног језика, како се ове двије лексеме могу окарактерисати.

(Статистички подаци с првих шест страна показују однос 20 : 10, и то: *знаност* – 6, *наука* – 4, *знанствени* – 14, *научни* – 6 пута, док се нпр. синтагме *знанствени радник* и *научни радник* јављају у односу 4 : 2, а *знанствени рад* и *научни рад* у односу 2:1).

У рјечничкој грађи двију Матица доста је примјера из дјела хрватских писаца у којима је употребљена ријеч *наука* (К. Ш. Ђалски, Ј. Лесковар, А. Г. Матош – 2 примјера, С. Крањчевић – 4 примјера, В. Назор, А. Базала – 2 примјера, М. Крлежа, Љ. Јонке, – 2 примјера, и др.).

Ваздух и *зрак* се често наводе као примјери поларизације: *ваздух* је ријеч источне варијанте, *зрак* – западне. Међутим, језичка пракса показује нешто друго него што се теоријски претпоставља.¹ Ријеч *зрак* је врло фреквентна у дјелима српских писаца, она је данас заједничка ријеч српскохрватског стандардног језика. Не би се могло рећи да је Десанка Максимовић није спонтано употребила у сљедећем стиху своје пјесме ПРЕДОСЕЂАЊЕ: *Па жудно удисах зрак*. У рјечничкој грађи Матица налази се велики број примјера употребе ове именице код нехрватских писаца (Голим ножем машући по *зраку* – Л. Костић; *Зрак* је угодан – С. Љубиша; Тек у *зраку* јоште видиш – Ђ. Јакшић; Нека страва *зраком* мили – Ј. Ј. Змај; Лепши месец по здравијем *зраку* – Исти; Полетеше тако с њима навише у *зрак* – М. Глишић; Чистог Божјега *зрака* – Ј. Веселиновић; Полете јато голубова кружећи по оном златном *зраку* – Исти; Да јој је да полети у онај *зрак* – Исти; Комешају се у *зраку* – П. Адамов; У *зраку* бруји клик девојака – Б. Станковић; Да се одмара у хладовини пољског *зрака* – А. Шантић; Свеж *зрак* пада кроз отворен прозор – Л. Лазаревић; У чист *зрак* – Ј. Скерлић; Треперавом *зраку* – Исти; У *зраку* учионице – Д. Максимовић; Зверчица која по *зраку* њуши – Иста; Његов мач ко да застане *зраком* – Ш. Пандуровић; Пуно *зрака* и покрета – М. Грол; Чак су нам и *зрак* отели – М. Вуја-

¹ Поводећи се за теоријским претпоставкама, у заблуду је дошао, баш на примјеру ових двију ријечи, совјетски сербокroatиста В. П. Гудков у приказу и критици РЈЕЧНИКА двију Матица. „За жаљење је, пише Гудков, што у РЈЕЧНИКУ, који је проглашен информативним, нема података о територијалној распрострањености онога дијела лексики којим активно владају носиоци једне варијанте и пасивно носиоци друге. Цитати из дјела српских и хрватских аутора саопштавани у рјечничким јединицама не дају јасну представу о узајамном односу лексема које улазе у дублетне парове (*јас* – *јлин*, *ваздух* – *зрак* и сл.) двију варијаната језика“. (СОВЕТСКОЕ СЛАВЯНОВЕДЕНИЕ, св. 6, 1968, 115).

чић; Дигле су у *зрак* зграде – Р. Зоговић; Јато вивака прну у *зрак* – Ј. Поповић; Кроз студени новембарски *зрак* – В. Дедијер; итд.).

Рјечника грађа очигледно показује да лексемом *зрак* „активно владају“ писци источне варијанте из свих крајева, од Б. Станковића до Д. Максимовић и В. Петровића, и старији и новији.

Она друга лексема, *ваздух*, као варијантска опозиција лексеми *зрак*, углавном се задржала на једној страни, тј. у источној варијанти. Од писаца западне варијанте у грађи налазимо 12 примјера и сви су од старијих писаца (А. Шеноа – 2 примјера, И. Војновић – 2, А. Матош – 3, М. Беговић – 1, Б. Машић – 1, А. Дукић – 1, Т. Ујевић – 2).

О коегзистенцији ових двију лексема на терену Босне и Херцеговине најбоље свједочи сљедећи примјер из сарајевског ОСЛОБОЂЕЊА: „Овако велике падавине – каже синоптичар Хидрометеоролошког завода Вуко Зечевић – објашњавају се честим продором хладног арктичког *ваздуха* који се сукобљава са топлим *зраком* изнад Медитерана“. (10. I 1967. стр. 6). Оваква коегзистенција сасвим је обична и код парова *хљоб* и *крух*, *воз* и *влак*, *ушисак* и *дојам*, *васийишање* и *огјој* и неких других, мада на овом терену преовлађује лексика источне варијанте.

Задржаћемо се на првом од поменутих парова лексема, које у рјечничкој грађи показују обрнуту слику у односу на *ваздух* – *зрак*.

Од 148 примјера за ријеч *хљоб* – *хљоб*, колико их има у рјечничкој грађи Матица, 35 их је из дјела хрватских писаца, што чини око 24%. Ево потврда само за основно значење – храна од брашна: *Хљоба* брашљевица – Г. Мартић; Што нам је потребно као кора *хљоба* – Осман Азиз; Не тражити *хљоба* над погачом – Ј. Јурковић; Волим живјети о суху *хљобу* – А. Шеноа; Пече само бијели пшенични *хљоб* – Исти; Шта ћеш овако без корице *хљоба*? – Исти; На бијелом *хљобу* – А. Матош; *Хљоб* прављен од бочанског млива – В. Назор; Заслужила је свој бијели *хљоб* – Ј. Бенешкић; Причешћујем се *хљобом* бијелијем – И. Војновић; Као што се *хљоб* од глади ије – М. Комбол; Жватам у злом *хљобу* – Т. Ујевић; Птице ће ... примити с рука зрна и *хљоба* – Исти; И једемо њиховога *хљоба* – Л. Ботић; А на длану топлим *хљоба* – М. Крлежа; Ми можемо и о кори суха *хљоба* – В. Цар Емин; Мирис *хљоба* – И. Г. Ковачић; Положили би старцу *хљоб* на тјеме – И. Дончевић; И ћаћа га његов отхранио *хљобом* – Исти.

Од истих тих писаца и од неких других у грађи се налази још толико примјера употребе лексеме *хљоб* у пренесеном значењу – средства за живот и сл.

Што се тиче лексема *крух*, за њу се нашло петнаестак потврда из дјела писаца источне варијанте, али већином у устаљеним изразима: о своме *круху* и руху, без *круха* и руха, трбухом за *крухом*, о луку и суву *круху*. У обичној употреби два су примјера од В. Петровића и по један од С. Љубише,

П. Кочића, В. Живојиновића, Б. Ћопића и Г. Бановића (код Кочића и Бановића у облику ген. *крува*).

У РЈЕЧНИКУ МАТИЦА лексема *крух* је потврђена са пет примјера из писаца западне варијанте, а само једним из источне, што мислим да је реално. Однос примјера код лексеме *хлеб* – 2 : 1 у корист српских писаца мада не одражава однос у броју примјера у грађи (4 : 1), ипак показује да је та ријеч чешћа у источној варијанти. (Критичари РЈЕЧНИКА као да нису уочили да је при обради појединих ријечи вођено рачуна и о варијантском односу њихову, па у критикама у 1. броју часописа КРИТИКА пишу да „Рјечник у потпуности не гира опстојаност језичних варијаната“², да представља „кривотворење језичне стварности“³ и сл.).

У обрнутом односу према пару *ваздух* – *зрак* стоје и лексеме *йородица* и *обишељ*: прва је обична у источној варијанти, али се употребљава и у западној, а друга, *обишељ*, припада готово искључиво западној варијанти. Међутим, хрватски писац А. Шеноа употријебио је обје ове ријечи у једној реченици са извјесном разликом у значењу: Мој брат је задњи мушки потомак наше *йородице*, старе поштене и дичне *обишељи*. У Речнику МС ријечи *обишељ* дато је значење које је потврђено овим Шеноиним примјером.

Поред Шеноиног у грађи се налази још десетак других примјера с лексемом *йородица* од хрватских писаца новијег периода (М. Марјановића, Д. Тадијановића, В. Калеба, И. Дончевића и др.).

Нехрватски писци ријетко ће употријебити лексему *обишељ*. У грађи су нађена само три примјера, од писаца 19. стољећа (П. П. Његоша, Љ. Ненадовића, Ј. Игњатовића).

Тешко да би се лексемама *шалас* и *вал* могло дати обиљежје варијантских дублета, мада је *шалас*, као ријеч грчкотурског поријекла (турски језик је био посредник) обичнија у источној варијанти, док је словенско *вал* у претежној употреби у западној варијанти. Рјечничка грађа показује да је *вал* врло честа ријеч у дјелима писаца источног подручја више као пјесничка (у уџбеницима теорије књижевности и у студијама о метрици налазимо као примјер стих Л. Костића *Еј љусто море! Еј љусто вали!*), а да је лексема *шалас*, која је потврђена тек од XVII вијека, још чешћа у дјелима писаца западног подручја.

За лексему *вал* има око 50 потврда из дјела писаца источне варијанте, што је већ знак велике фреквенције ове ријечи. То су примјери из дјела Л. Костића, Љ. Ненадовића, Ј. Ј. Змаја, Ђ. Јакшића, М. Јакшића, Ј. Веселиновића, М. Глишића, С. Ранковића, В. Илића, М. Митровића, М. Бајића, Р.

² КРИТИКА 1, стр. 55.

³ Исто, стр. 33.

Кошутећа, С. Пандуровића, Ј. Дучића, Б. Ћосића, Ј. Радуловића, С. Јаковљевића, М. Марковића, Д. Максимовић, Б. Ћопића, Д. Ђуровића, Ж. Милисавца, О. Давича, Б. Чиплића, М. Перовића и др.

Лексема *шалас* има још већи број потврда, преко 60, из дјела хрватских писаца, од неких и по 4–5 примјера (А. Шеноа – 4, С. Крањчевић – 2, Т. Ујевић – 4, М. Марјановић – 3, Л. Ботић – 2, И. Војновић – 4, В. Назор – 5, М. Крлежа – 4, Д. Домјанић – 2, Г. Крклец – 4, М. Комбол – 2, В. Цар Емин, А. Цесарец, Ј. Козарчанин, М. Беговић, М. Матковић, И. Дончевић, П. Шегедин и др.).

Ове двије лексеме су данас синоними заједничког нашег језика, што потврђују ових неколико примјера датих ради илустрације:

Поглед на *валове* морске – Љ. Ненадовић, *Валови* су је прогутали – Ј. Ј. Змај; Чун се љуну *вал* заблиста – М. Јакшић; У *валовима* Расине – С. Јаковљевић; Када *валове* ваља – Б. Чиплић; *Вал* дима – Д. Максимовић; *Вал* одушевљења – Б. Ћопић.

Врева је шумила – попут морских *шаласа* – А. Шеноа; Сву ноћ је *шаласом* море ... тукло – В. Назор; Сви *шаласи* о ту хрид се ломе – И. Војновић; Осјети како га залијева *шалас* – А. Цесарец; *Талас* за *шаласом* стиже – Г. Крклец; Стигли су први *шаласи* вјетра – И. Дончевић; Могу се осјетити сад јачи, сад слабији *шаласи* – П. Шегедин.

Код истог се писца могу наћи обје лексеме. Тако нпр. код П. Шегедеди-на поред наведеног примјера за *шалас* налазимо и сљедећи примјер за *вал* (који је у Рјечнику МС дат као потврда фигуративног значења те лексеме): *Вал* очајање је поновно падао на њега.

Лексеме *лице* и *особа* (у значењу човјек, личност) сматрају се (или их неки сматрају) варијантски поларизованим. Исто тако и придјев *лични* и *особни*.

Иако је према именици *лице*, у поменутом значењу, у западној варијанти обичнија именица *особа* (рекао бих да је ова друга прецизнија), ипак је она прва ријеч (често у синтагмама: војно *лице*, цивилно *лице*, техничко *лице*, духовно *лице* и сл.) врло присутна у дјелима хрватских писаца (Мамили су у дућан све више и више људи, *лица* доста угледних – А. Шеноа; Какав-такав појам о овом смионом *лицу*, које је повукло за собом готово све главне јунаке – М. Крлежа, У овој велетрговини доброте на мало треба да се изгради једно *лице* – Исти; Уђоше у повијест са хисторијским *лицима* – А. Матош; Ко је ... то тајанствено *лице* – Исти; У голему безброју свију женских *лица* – В. Назор; Био је у роду с утјецајним *лицем* – И. Дончевић; Кад је неко духовно *лице* на броду – Р. Маринковић; Кад је рат, у сваком влаку се возе војна *лица* – Љ. Јонке; Цивилно *лице* с партизанком – Ј. Хорват; и др.).

Што се тиче придјева *лични* и *особни*, они су данас варијантски строго поларизовани у терминима новијег времена (који су уобичајени у нашој самоуправљачкој терминологији): *лични доходак* и *особни доходак*. У другој употреби они то нису, одн. придјев *лични* потврђен је већим бројем примјера из хрватских писаца (Овдје имадем напокон и *личну слободу* – С. Крањчевић; Нема *личној* живота – Исти; Смијешне *личне* амбиције – Ј. Турић; Моју *личну* стварност и моју *личну* судбину – М. Крлежа; *Личне* сигурности нема – Исти; О својим *личним* проблемима – И. Дончевић; Пожељна је присутност *личној* лијечника – Љ. Јонке; Није ми стало до *личној* интереса – Исти; Дрзовит *лични* нападај – Исти; итд.).

Варијантске су опозиције *издање* и *наклада* и изведенице од истих основа. Ипак, чини ми се да бохемизам *наклада* неће издржати „конкурентцију“ лексеме *издање*.

Матица хрватска нпр. има свој накладни завод, што представља једну специфичност Матичину, новији називи, међутим, имају обично ону другу лексему (*ИЗДАВАЧКО ПОДУЗЕЋЕ ВЈЕСНИК*, *НОВИНАРСКА ИЗДАВАЧКА КУЋА СТВАРНОСТ*, *ИЗДАВАЧКО КЊИЖАРСКО ПОДУЗЕЋЕ НАПРИЈЕД*, и сл. али и: *ИЗДАВАЧКИ ЗАВОД ЈАЗУ*). И издања МХ се често јављају с том лексемом. Тако нпр. на корицама часописа КРИТИКА стоји да је њен „*издавач* Накладни завод МХ“, а ове године су изашла и два „посебна *издања*“ овог часописа. Итд. Лексеме *наклада*, *накладатељ*, *накладни*, *накладник* данас се већ почињу осјећати архаизмима у односу на лексеме *издање*, *издавач*, *издавачки* и сл.

Страна и домаћа ријеч се често јављају као варијантски дублети – страна у источној варијанти, домаћа у западној. Поларизација ни тада није апсолутна; обично страна ријеч име ширу ареу, одн. њено простирање захвата и западну варијанту, док је домаћа ријеч уобичајенија у западној варијанти или се искључиво у њој употребљава, а може бити и обрнуто.

Један такав пар ријечи и административно је санкционисан у законској одредби исписаној на нашим новчаницама: „*Фалсификовање* се кажњава по закону“ и „*Кривојворење* се кажњава по закону“. За ову законску одредбу постојала је у западној варијанти и друга могућност, која би јој такође дала варијантско обиљежје, али не тако изразито. Та је могућност: *Фалсифицирање* се кажњава по закону. (Мислим да је примјер с натписима на новчаницама поучан за питање: три или четири језика? И за лаика је евидентно да су прва два натписа – у поменутој законској одредби, а нарочито у ознаци вриједности новчанице – по језику друкчији од остала два, на словеначком и македонском, а међусобно врло блиски.).

Из овога би се могао извући закључак да се *фалсификаџ* и сличне ријечи начињене од исте основе не употребљавају и у западној варијанти.

Међутим, примјери из језичке грађе оповргавају такав закључак: Ја сам у свему гледао саме *фалсификаџе*, саме кривотворине – М. Крлежа; Богољуб Јевтић је чувени *фалсификаџор* избора од 1936. године – И. Рибар; Редарство је открило једну банду *фалсификаџора* легитимација – ОБЗОР 1932; Варошки дојавник, *фалсификаџор* таксених марака – М. Божић; Оиграо је ... изразито *фалсификаџорску* улогу – РЕПУБЛИКА 1946; Код тих је *фалсификација* судјеловао и познати варалица – Ф. Шишић.

У пуном смислу су варијантске опозиције *фалсификовати* и *фалсифицирати*, с том разликом што западна варијанта поред стране има, као синоним, и домаћу ријеч *кривотворити*. Нормално је да је *фалсификовати* потврђено код писаца источног подручја а *фалсифицирати* код писаца западног подручја (Ј. Козарац, М. Беговић, М. Крлежа).

Не треба посебно истицати да су примјери с ријечима од основе *кривотвор* – у великој већини од хрватских писаца, али не и искључиво. То потврђују сљедећи примјери: Позоришни комад у коме се приказује *кривотворство* новца – В. Глигорић; Одакле су *кривотворили* историју – Исти; Он се одмах лађа неког другог *кривотворења* – И. Андрић. То су ипак само појединачни случајеви.

Ово би био примјер „пасивног владања“ једном лексемом од стране носилаца једне варијанте, у овом случају источне, које помиње В. Гудков (носиоци западне варијанте владају њом активно), док *фалсификаџ* (и сродне ријечи) представља активну лексему за носиоце обију варијаната.

Врло изразити представници односа страна ријеч према домаћој (које би ишло у категорију под ц) јесу лексеме грчко *хиљада* и словенско *џисућа*. У Рјечнику ЈАЗУ налазимо напомену да је *хиљада* „у наше вријеме код већине народа изагнало старију ријеч *џисућа* што је остала у западнијем крајевима“. Како је то „наше вријеме“ 90-те године прошлог стољећа, природно је да је кретање ишло даље и да се за протеклих 70 година процес потискивања домаће ријечи наставио. Материјал који нам пружа рјечничка грађа Матица показује честу употребу ријечи *хиљада* и њених изведеница и код писаца западне варијанте (Знам да су ту *хиљаде* – Ј. Јурковића; До *хиљаду* ђавола – Осман Азиз; Војевало је преко 30 *хиљада* хрватских добровољаца – А. Старчевић; Они су терет *хиљадама* – Ј. Турић; Да попише стотине и стотине *хиљада* – М. Беговић, *С хиљадом* у струјању улица улазим и ја – Д. Цесарић; Двије изгужване новчанице од по *хиљаду* динара – И. Дончевић; Гдје *хиљаде* срдаца већ чекају на вас – В. Назор; Срце живи у *хиљаду* грла – Г. Витез; Нека вам то бог *хиљаду* пута плати – Љ. Јонке).

Неке изведенице од ове основе (*хиљадак*, *хиљадарка*, *хиљадица*, *хиљадити* (дио), *хиљадити* се) немају одговарајућих ријечи код оне друге основе (као што их немају ни лексеме *џисућина* 1/1000; *џисућинка*, *џисућљеће*, *џисућница*, *џисућник* и њихова је употреба код хрватских писаца доста

честа), *хиљадарка* је потврђена примјерима од А. Шеное, М. Беговића, М. Крлеже, Н. Симића, М. Божића и др.; *хиљадица*, у посебној, хипокористичној употреби, код Ј. Јурковића, А. Шеное, С. Крањчевића, Сл. Колара итд.).

Што се тиче ријечи *џисућа* и њених изведеница, у рјечничкој грађи Матица налази се доста потврда за њихову употребу код писаца источне варијанте, али су то све писци 19. и првих деценија овог стољећа (Стј. Љубиша, Ђ. Јакшић, Ј. Ј. Змај, Л. Костић, Л. Лазаревић, Љ. Недич, Б. Поповић, П. Поповић, М. Јакшић, Сл. Јовановић, Л. Кнежевић, Г. Божовић, С. Пандуровић, В. Петровић). Од савремених писаца нема у грађи ни једног примјера.

Најновију фазу у животу нашег језика карактерише тенденција да се на подручју западне варијанте у средствима јавне комуникације (штампа, радио и телевизија) потисне употреба ријечи *хиљада* форсирањем лексеме *џисућа*. Да ли је тиме заустављен процес на који је још П. Будмани указао обрађујући у III књизи РЈЕЧНИКА ЈАЗУ лексему *хиљада*, тешко је рећи. За то је потребна исцрпнија анализа.

Према страном, несловенској ријечи (европеизму) у источној варијанти јавља се доста често као дублет у западној варијанти ријеч словенског, најчешће чешког поријекла, као резултат утицаја чешког језика на књижевни језик Хрвата у 19. вијеку. (Многи бохемизми примљени у том периоду постали су заједничке ријечи српскохрватског стандардног језика и у рјечницима се третирају као наше ријечи, без ознаке страног поријекла). Такви су дублети нпр. *џас* и *џлин*, *машина* и *сџрој*, *сисџем* и *сусџав*, *лицџиџација* и *граџба* и други. Ови парови дублета већином нису поларизовани у пуном смислу ријечи, већ је њихова употреба проширена у различитим међуодносима.

Ако у првом од наведених парова, *џас* – *џлин*, елиминишемо она значења лексеме *џас* која су заједничка, као нпр. у аутомобилизму: моторно гориво помијешано с ваздухом (нпр. *гаџи џас*), или у фрази: *џод џасом*, тј. напит, или пак у народном говору у значењу петролеј (нпр. код Н. Симића: Сељак купује *џас* и шећер), у оном основном варијантском значењу „материја чије се честице слободно крећу“ – ову лексему налазимо и код хрватских писаца (Т. Ујевич, И. Г. Ковачић) – што је рјеђе, док лексеме *џлин* постаје све фреквентнија и у источној варијанти, а у сууженом значењу ‘средство за гориво’ једино се она употребљава. Карактеристичан је за то примјер Ст. Јаковљевића: Ту близу налазе се извори петролеја ... Отуда се добија *џас* у огромним количинама, а варош Стриј је опустела, те *џлина* има напретек. Дакле, из земље излази као *џас*, а кад се припреми за гориво, онда је *џлин*.

Ни за дублете *машина* и *сџрој* не може се рећи да су варијантски потпуно поларизовани. Наиме, док је *сџрој*, као позајмица из чешког, остала ријеч само западне варијанте (искључује се значење из војне терминологије

‘ред војника’, које је заједничко), лексема *машина*, сасвим обична у источној варијанти, знатно је распрострањена, у разним нијасама значења (локомотива, писаћа, шиваћа и др. машине), и у западној варијанти, као синоним лексеме *сѝрој*. У грађи за РЈЕЧНИК МАТИЦА нашло се тридесетак примјера из хрватских писаца (На шиваћој *машини* – М. Крлежа; Чује се писаћа *машина* – Исти; Мрве камење жељезним кљуном *машина* – Т. Ујевећ; До превласти *машина* – Исти; *Машина* која пили дрва – Д. Цесарић, Уље важно за дизелске *машине* – Ф. Тућан; Соптање *машина* – М. Франичевић; *Машина* за шивање весело зврчи – Сл. Колар; Сјећање на црну *машину* – Исти; Бахтав покрет *машине* – В. Десница; Научила писати *машином* – М. Беговић; Послужих се типкаћом *машином* – Р. Маринковић; Пролазио ми је онуда бријаћом *машином* – Љ. Јонке; итд.).

Према томе, из овог се може извући закључак да је *машина* лексема српскохрватског стандардног језика у цјелини, с том разликом што у источној варијанти постоји сама, док у западној има као синоним лексему *сѝрој*.

Исти би се закључак могао дати и за дублете *сисѝем* и *сусѝав*. Двадесетак примјера из дјела хрватских писаца за лексему *сисѝема* свједоче да се она у западној варијанти употребљава као синоним бохемизму *сусѝав* (цијели *сисѝем* компарације – Ј. Војновић; Поред толиких естетичких *сисѝема* – А. Матош; Тиме се не би пореметио *сисѝем* његова живота – М. Беговић; Сви филозофски *сисѝеми* – М. Крлежа; Само као филантропски *сисѝем* – С. Шимић; Таквих *сисѝема* има много – Љ. Јонке; У свему мора бити *сисѝема* – Исти; Силом изборног закона и *сисѝема* – М. Божић; итд.).

Међусобни однос дублета *лицѝѝација* – *гражба* другачији је од односа у претходна два пара дублета. Њихова се употреба укршта мада потврда „с друге стране“ има мало: четири за лексему *лицѝѝације* и седам за лексему *гражба* (од ових су пет од И. Ћипика, који по лексици припада западној варијанти).

Сличну бисмо слику као у лексици добили и кад бисмо извршили анализу других категорија у којима се јављају разлике међу двјема варијантама нашег стандардног језика – у творби ријечи, у морфологији у синтакси. Најстабилнија је варијантска издиференцираност у разликама гласовне природе. Све би то међутим, захтијевало једну исцрпнију студију, на материјалу из писаца, које још увијек немамо.

Да бих дао неку општију слику о варијантским разликама нашим, покушао сам да их на прве три стране Брозовићева реферата, који је без сумње писан западном варијантом, сагледам статистички. Узете су у обзир све разлике, и оне најминималније (*јуѝославенски*, *хисѝорија*, *хисѝоријски*, *језични*, *у нас*, *врсѝ*, *никому*, *схваћање*, *усѝркос*), укључујући и пет примјера употребе инфинитива као допуне и нађено је укупно 45 тих разлика, од којих 14 отпада на лексику (одн. 9 без понављања). По мојој оцјени на те

три стране има око 1.200 ријечи, што значи мање од 4% разлика. Можда је то много. Статистичарима би требало оставити да то анализирају.

*

Желио сам да овом анализом прикажем како у лексици српскохрватског стандардног језика подјела на варијанте није тако једноставна као што се неким чини. Чињеница показује да је мали број „чистих“ варијантских лексема и да смо далеко, врло далеко од оних разлика од „око 10 тисућа ријечи“⁴ које помиње Т. Ладан у критици РЈЕЧНИКА двију Матица.

Прије више од тридесет година професор Р. Бошковић је, по слободној оцјени, поменуо број од „три до четири хиљаде ријечи“⁵, уз напомену да „данашње лексичке разлике у многим случајевима имају само релативну вриједност“ и да „многи примјери по употреби својој данас више значе однос србизама и хрватизама неголи однос искључиво српских и искључиво хрватских речи“⁶. Можда је тај број ближи стварном стању, или је у то вријеме био ближи, јер је од тада до данас могло доћи до знатнијих помјерања, која су осцилирала, али су сигурно ишла у правцу смањења разлика као посљедица великих промјена, економско-друштвених и политичких прије свега.

Проф. Брозовић се у свом реферату, у оном дијелу који се односи на проблем варијанта, недвосмислено изјаснио о заједништву српскохрватског стандардног језика, а то је, у разрађеној форми, учинио и у недавно објављеној књизи РЈЕЧНИК ЈЕЗИКА, ИЛИ ЈЕЗИК РЈЕЧНИКА (посебно издање часописа КРИТИКА свезак 2, 1969), из које наводим два мјеста: „Заједнички стандардни језик немају дакле Хрвати и Срби из некаква идиличког разлога,... него имамо посла с реалним историјским процесима“ (стр. 65); „... али како то право, (право Срба и Хрвата на посебне језике – моја примједба, С. М.) није искориштено у прошлом стољећу, него су оба народа изабрала исти дијалекатски тип за основицу националног стандардног језика, и имамо данас заједнички и стандардни језик“. (стр. 66).

Овакав став једног истакнутог хрватског лингвисте треба поздравити, нарочито у ово вријеме различитих екцеса које код нас већ подуже траје и кочи напредак наше лингвистичке науке. За сузбијање тих екцеса потребно је веће ангажовање свих добронамјерних српскохрватских лингвиста, који треба да се одупру и оним тенденцијама што воде подвајању језика као и оним које иду за тим да се оспори постојање варијаната и њихово право на живот.

Сарајево

⁴ КРИТИКА 1, стр. 54.

⁵ НАШ ЈЕЗИК, III, 1935, стр. 280.

⁶ Исто.

Svetozar Marković

**Was ist den Varianten der serbokroatischen Literatursprache
gemeinsam und was jeder eigen?**

Zusammenfassung

Das Koreferat stützt sich auf jenen Teil des Hauptreferats (Prof. D. Brozović), in dem vom Problem der Varianten der serbokroatischen Literatursprache die Rede ist. Dieses Problem wird vom Aspekt der Lexik her beleuchtet, in der es die meisten variantenmäßigen Unterschiede gibt.

Marković 1971: Марковић, Светозар. ШТА ЈЕ ЗАЈЕДНИЧКО А ШТА ПОСЕБНО У ВАРИЈАНТАМА СРПСКОХРВАТСКОГ (ХРВАТСКОСРПСКОГ) КЊИЖЕВНОГ (СТАНДАРДНОГ) ЈЕЗИКА? – In: *Зборник за филологију и лингвистику*. – Нови Сад. – Књ. XIV/1. – С. 141–151.

Jovan Vuković
[1905–1979]

Standardni jezik
[1973]

I. deo

S t a n d a r d n i j e z i k u t e o r i j i i p r a k s i

I

**N a š s t a n d a r d n i j e z i k u s v e t l u o p ć e l i n g v i s t i č k e
t e o r i j e**

Osnovni pogled na istorijske i današnje prilike

U pravom smislu rečeno, teorije književnog jezika nije postojalo sve do početka ovoga veka (ili nešto malo pre toga), otkada se u vidu općelingvističkih ideja daju pravi impulsi za zasnivanje i razradu posebne književnojezičke teorije¹. Šta smo imali pre toga u toku oko dvadeset i više stoleća, otkada se, prvo u Grčkoj, pa onda u Italiji, pa, na koncu, u čitavoj Evropi razvijaju razni oblici pisane reči širom evropskih zemalja? U stvari, praktičnu delatnost u smislu

¹ Uglavnom možemo reći: da se od početka ovoga veka formiraju centri u kojima se čine jači zahvati u naučnu problematiku književnih jezika, da se u opću teoriju jezika ugrađuje i posebna disciplina književni jezik i književnojezička norma; na taj način se sve više bogati i sama općelingvistička teorija, na jednoj, i sve se više iz opće teorije jezika crpu ideje za konstituisanje i razvijanje posebne teorije i prakse književnog jezika. Kao jaki centri za ovakva utemeljavanja književnojezičke teorije i prakse u ovom stoleću mogu se označiti švedski lingvistički krugovi i praški krug, ovaj počevši s kraja dvadesetih godina i dalje. Posebno u tom smislu treba označiti francusku lingvističku aktivnost u Ženevi i Parizu. Osnovna obaveštenja u ovom pogledu data čitalac može naći u knjigama i poglavljima knjiga: Otto Jespersen: ČOVJEČANSTVO, NAROD I POJEDINAC SA LINGVISTIČKOG STANOVIŠTA (CNPjLSt), Sarajevo 1970, poglavlja: Kriteriji pravilnog u jeziku, Pravilan i dobar jezik; zbornik rasprava SPISOVNÁ ČEŠTINA A JAZYKOVÁ KULTURA (SpČJK, autori V. Mathezius, B. Havránek, R. Jakobson, J. Mukařovský, M. Weingart), Praha 1937; M. M. Guhman: LITERATURNYJ JAZYK i N. N. Semenjuk: Norma, poglavlja u knjizi OBŠČEE JAZYKOZNAIE (ObščJz, u redakciji B. A. Serebrenikova), Moskva 1970.

regulativa kako da se piše, kako da se pravilno i dobro piše². Na taj način su se sačinjavale gramatike čisto praktičnoga smera, i druga praktično-poučna literatura. To, u krajnjoj liniji rečeno, znači da gramatičari nisu stvarali književni jezik, ali su mu na svoj način određivali normu, vršili ulogu standardnojezičkog kodifikatora. Prema tome, koliko god se u njegovoj bazi, narodnom jeziku, ogleda spontan razvitak, razvitak sam od sebe, u književnom jeziku se, ako je on iole podložan sistematičnijem izgrađivanju, vrši selekcija pojava, a selekciju pojava, ako je književni jezik u razvoju, vrše gramatičari i svi oni koji se u svojoj pisanoj reči bave praksom književnog jezika. Normativna uloga stručne službe (tako je to bilo, i tako će to uvek biti) u selektivnom procesu može se zasnovati ograničeno samo na pisanoj reči, sa težistima na umetničkom tekstu, na ovom ili onom stilu pisanja, na značaju autoriteta istaknutih pisaca u nacionalnim sredinama, samo na tome ili još uz osluškivanje žive narodne reči. Napomenimo još i to: da, kako gde, pisanu reč nije uvek pratila gramatička aktivnost, ali je i u takvim slučajevima svest o načinu pisanja (o uobličavanju pisanog teksta) podlegala regulativnim impulsima: uvek je i u tim slučajevima živa narodna reč služila kao osnov u razvitku pismenosti, a onda se je, redovno uz to, očitovala ugledanje na strane načine u određivanju norme i na domaće razvijenije oblike u formiranju pisane reči (u nas, npr., pokrajinske književnosti: prvi istaknutiji pisci su služili kao uzor u formiranju gramatičkih oblika i stilskih obrta, a onda su se uticaji iz jednog pokrajinskog centra prenosili u drugi; naravno da u takvim slučajevima ne možemo govoriti o iole normativ-

² Prirodno je i pretpostaviti da je u vezi sa praktičnom delatnošću u smislu određivanja norme u pisanoj reči još od starijih vremena bilo i pojedinačnih pokušaja da se zasnjuju i teorijske osnove, ali je običan praktikizam nadvladavao ideje u tom smislu pronosirane; i za današnja proučavanja normativnog stanja u pisanoj reči još od starijih vremena od značaja su francuske delatnosti od XVI veka pa dalje; zatim, pomenutoj akciji u češkoj standardnojezičkoj lingvistici značajno je obeležiti prethodnike ovde pomenutih čeških autora u liku V. Ertla, J. Zubatoga, J. Gebauera i dr. (o tom uporedi u pomenutoj češkoj knjizi SpCJK); jedan od datuma koji u tom smislu treba da se obeleži jeste i rasprava švedskog lingviste A. Noreena: ÜBER SPRACHRICHTIGKEIT, INDO-GERMANISCHE FORSCHUNGEN I (1882); zasad još da kažemo, o literaturi posvećenoj istoriji naučne misli o normiranju književnog jezika čitalac lepo može biti obavešten u pomenutom poglavlju Norma od N. N. Semenjuk (ObščJz, str. 593–596); postepeno se razvijaju teorijske osnove u ovoj oblasti, i da se vidi gde je u ovom poratnom vremenu ova delatnost intenzivno u razvoju, danas je nezaobilazna skorašnja knjiga K. S. Gorbacevič: IZMENENIE NORM RUSSKOGO LITERATURNOGO JAZYKA (IzmNrRLJz), Moskva 1971. U poglavljljima ovoga kursa koja će biti posebno posvećena normi i kriterijima za određivanje norme imaćemo prilike više da upoređujemo lingvističke situacije, teorijske misli i njihovu primenu.

nom stanju jezičkog standarda, ali ipak jedan vid jezičke normalizacije i u takvim prilikama postoji, još neusistematizirana kodifikacija putem ugledanja)³.

2.

Svaka teorija književnog jezika, u današnjem smislu rečeno, mora voditi računa o nekoliko osnovnih činjenica: a) o nastajanjima književnih jezika (uslovi su tih nastajanja mnogostruko različiti); b) o uslovima pod kojima su se dati književni jezici razvijali, a oni su, idući od jezika do jezika, opet mnogostruko različiti; c) o načinima selekcije kako su se gde i kad (u kojim periodima razvitka) ispoljavali i kako su oni, pozitivno ili negativno, uticali na razvitak književnog jezika; iz svega što se u tom smislu može proučiti proističe i to da je prvenstveno za teorijska proučavanja književnojezičkih prilika potrebno imati na umu: opći razvitak društvenog života i opći razvitak kulture sa kojom se i u kojoj se književni jezik razvija⁴; to samo po sebi nameće pitanje p e r i o d i - z a c i j e , uočavanje prelomnih istorijskih momenata koji su uticali, i koliko su uticali, na krupnije promene ili izvesne modifikacije u strukturiranju jezičkog standarda⁵. Kao što možemo lako primetiti, nimalo lak posao, posao koji zahteva i uže shvaćena općelingvistička i šire obuhvaćena znanja o razvitku društva i njegove kulture (o tome našire vidi niže).

3.

U osnovnim linijama kad stvari posmatramo, može se reći da postoje tri načina na koje nastaju književni jezici:

a) sa dva ili više punktova jedne zajednice (gde su prethodno razvijeniji izvesni oblici kulturnog života) formira se izvesna selekcija jezičkih oblika i nastaje standardnojezički koiné (κοινῆ), tipičan primer je za taj slučaj formiranje grčkog književnog jezika;

³ Uporedi u tom smislu kod Pavla Ivića u knjizi SRPSKI NAROD I NJEGOV JEZIK (SNrJz), Beograd 1971, poglavlje Sudbina našeg jezika kao oruđa kulture, I. Od početka do Vukovih vremena, str. 107–173.

⁴ Kao osnovnu ideju u tom smislu uvek treba imati na umu: a) unutarlingvističku i b) ekstralilingvističku stranu u razvitku književnog jezika: šta se u razvitku javlja kao sistemska pojava samo od sebe (spontani razvitak) a šta opet dolazi kao posledica socijalnog strukturiranja jedne jezičke zajednice? U tom smislu ideja će se naći u pomenu toj Jespersenovoj knjizi, zatim kod P. Ivića, i, osobito, kod K. S. Gorbačevića u pomenu toj knjizi (IzmNrLJz), str. 15–17 (Sistema i norma), str. 25–26 (Vlijanje socijal'nyh [ekstralilingvističkih] faktorov).

⁵ Odrediti odnos normativnog stanja u savremenom periodu jednog književnog jezika prema odsecima vremena u prošlosti, predstavlja vrlo složen problem za rešavanje. Za savremenu rusku situaciju vredno je uporediti kod Gorbačevića: IzmNrLJz, str. 36–40.

b) jedan kulturni centar nameće čitavoj zajednici jednoga jezika svoju jezičku normu, – latinski jezik je, uglavnom, na taj način nastao, a kao najtipičniji primer za taj slučaj imamo u nastajanju i formiranju francuskog jezika (dvor francuskih kraljeva je služio kao uzor kulturnog života, pa i u formiranju književnog jezika);

c) jedan već formiran književni jezik može biti prenesen na tlo drugoga njemu bliže i dalje srodnoga jezika i na tom terenu se preformirati, u raznim procesima se modifikovati, – primer: staroslovenski jezik u oblicima slovenskih redakcija – srpskohrvatske (koja se donekle može raščlanjivati na srpsku i hrvatsku), ruske (u starije vreme češka redakcija i sl.)⁶.

Sve drugo, manje ili više, može se svesti na međuprelaze između ovih, ovako fiksiranih triju kategorija u nastajanju i početnom formiranju pojedinog književnog jezika⁷. Naš današnji književni jezik, u svom nastajanju i razvitku, čini poseban slučaj:

Prvo, prethodili su mu, uže ili šire rasprostranjeni, pokrajinski oblici pisane reči; na srpskoj strani: faze crkvenoslovenskog jezika, pa zatim ruskoslovenskog i dalje, – na hrvatskoj strani: opet faze crkvenoslovenskog jezika, pisanog u obliku glagoljice ili ćirilice, pa pokrajinske književnosti i pokrajinska pisana reč (to, u stvari, znači dijalekatski izdiferencirani oblici pisanog jezika, na što bismo mogli primeniti današnji termin *varijante*)⁸. Uz to treba napomenuti da je još od doba prvih naših pisanih spomenika funkcionirala i narodna reč naših centralnih govora (povelje i pisma – i sl.), da je i pre Vuka na srpskoj strani postojala aktivnost u smislu stvaranja narodnog jezika u pisanoj reči (Jerotej Račanin, Žefarović, Rajić, Dositej itd.)⁹ a što je najvažnije: kroz niz vekova postojala je kolektivna kultura jezika u usmenom obliku (narodna pesma i sva druga narodna predanja), koja je kultura svoje zlatno doba doživljavala krajem

⁶ U tom smislu korisnih interpretacija čitalac će naći u Ivićevoj knjizi u raspravi O VUKOVOM SRPSKOM RJEČNIKU IZ 1818 GODINE, uvodno poglavlje Mesto knjige u istoriji, SNrJz, str. 238–252. Ova tematika je šire obrađivana u novijoj ruskoj književnojezičkoj literaturi, – uporedi i kod V. V. Vinogradova: PROBLEMY LITERATURNYH JAZYKOV I ZAKONOMERNOSTEJ IH OBRAZOVANJA, Moskva 1967, i u drugim njegovim spisima.

⁷ Kao i svuda u nauci, i ovde se radi o tipizaciji slučajeva koji se javljaju u određenim profilima: a) kao t i p i č n i s l u č a j e v i i b) kao međuprelazni od jednoga tipa do drugoga.

⁸ O perspektivama u ovako razgranatoj kulturi naše pisane reči dosta obaveštenja će se naći u Ivićevoj knjizi, u pomenutom poglavlju Sudbina našega jezika kao oruđa kulture, I. Od početka do Vukovih vremena. Razume se: da sve ovo traži dalju detaljniju i sistematskiju razradu. O starijim stanjima manje-više sličnog, manje-više različnog karaktera, pre formiranja standardnih jezika, uporedi kod Jespersena: čNrPJLSt, str. 55, 65 i dr.

⁹ Uporedi opet kod Ivića, op. cit., 162. i dalje.

XVIII-og i početkom XIX-og stolec¹⁰; značaj ove vrste kulturnog stvaranja i, posebno, za novo razdoblje u razvitku naše pisane reči jeste i u tome što je ono (to stvaranje) zajedničko čitavoj našoj jezičkoj zajednici, tj. što je ono svojina srpsko-hrvatska (a ne, ili samo delimično, posebno srpska i hrvatska).

D r u g o, po zamisli jedne strane koja je učestvovala u stvaranju novog, zajedničkog, književnog jezika, hrvatskog ilirskog pokreta, i naš novi književni jezik je trebalo da bude neka vrsta koine-a u kome bi se sažimale dve komponente: a) centralnu oblast našeg narodnog jezika i

b) jezik pisane reči u obliku dubrovačke književnosti (jedno drugome je to oboje bilo blisko po tome što je i dubrovačkoj pisanoj reči u kasnijem razdoblju narodna baza bila u tipu narodnog govora ijekavske Hercegovine). Vuk je svoj narodni književni jezik prilagođavao ovoj ilirskoj ideji (unoseći fonemu **h** i neotvane oblike glasovnih grupa **tj**, **dj**, teritorijalno manje rasprostranjene na ijekavskoj teritoriji i sl.)¹¹. U kasnijem, manje-više izdiferenciranom, razvitku zajedničkog književnog jezika na hrvatskoj strani (i sa unošenjem nešto-kavskih elemenata u strukturu pisanog jezika) taj i takav karakter književnog jezika ostao je kao tipičan i do danas. I na toj osnovi, u stvari možemo reći, razvijaju se razlike u strukturama naših dveju varijanata (vidi i niže).

¹⁰ O tom značaju u vidu posebnog oblika u kulturi jezika vidi i kod Ivića, str. 168. Uopće rečeno, usmena književnost kod svih naroda predstavlja prvi sloj kultivisanog jezika odakle se probrana jezička građa uslojava na jednoj strani i u svakidani govori komunikacije (metafora i drugi oblici u svakidanoj govornoj komunikaciji, otud i upotreba izreka, poslovice, anegdota i sl.), a na drugoj strani iste prirode jezička građa uslojava se u oblike literarnog jezika. O jeziku usmene narodne književnosti kao posebnom obliku jezičke kulture, koja prethodi u svakoj posebnoj pismenosti, uporedi Jan Rozwadowski: *O ZJAWISKACH I ROZWOJU JEZYKA*, Kraków 1950, str. 27–33; uporedi Jespersen, op. cit., str. 48–49.

¹¹ Kad pisanu reč jednoga jezika posmatramo u svim mogućim odnosima perspektiva: teritorijalnih, socijalnih i sl., onda nam je potrebno povući razliku između: a) pisanog jezika jedne nacionalne sredine, teritorijalno uže ograničene ili neograničene, što možemo označiti širim nazivom *književni jezik* (pisani jezik u najširem smislu) i b) pisanog jezika ujednačenog u širim prostorima jezičke zajednice koji je podlegao brižljivoj gramatičkoj i pravopisnoj k o d i f i k a c i j i u vidu strožije izvedenog normativnog stanja, što se, ovo drugo, u savremenoj nauci obeležava terminom *standardni jezik*. Na toj osnovi će se, uglavnom, razlikovati naša stanja od prve pismenosti na terenu sh-jezika (regionalni tipovi književnog jezika) – do vremena prve polovine XIX veka, kada nastaju procesi u formiranju jedinstvenijeg našeg književnog jezika, čijoj su kodifikaciji usledile pravopisne i gramatičke knjige i uz to, druga, brojna praktična literatura, sve u vremenu od Vuka i ilirskog pokreta. Osnovu ideje o konstituisanju književnojezičke norme, u vidu čvršće utvrđene „standardizacije“, između ostalog treba potražiti u članku prof. D. Brozovića: Standardi su znak civilizacije, u *JEZIKU* također, *IZRAZ IX* (1965), br. 8–9, str. 759–762 (o tome će biti potrebno da govorimo još i ovde na drugim mestima); slične eksplikacije će se naći i kod Ivića, op. cit., str. 152.

4.

Svaki pojedini jezik ima svoje posebne uslove u kojima se razvija. Uslove možemo raščlanjivati na geografske, etnografske, političke, općekulturne i sl. Sve se to ogleda u ponečem više u ponečem manje i u razvitku književnog jezika¹².

Od geografskog reljefa obično zavisi koliko će jezička zajednica u dijalekatskoj perspektivi biti manje ili više izdiferencirana, to se manje ili više mora odražavati i na teritorijalnoj izdiferenciranosti standardnog jezika: u oblicima promene, u tvorbi reči, u sintaksičkim oblicima i, najviše, u leksičkom materijalu. Uzmimo kod nas najmarkantnije pojave: a) oblici prideva određenoga i neodređenoga vida, glagolske kategorije na **-avati** i **-ivati**, b) upotreba ili nedostatak imperfekta, upotreba ili nedostatak upotrebe potencijala drugog (*bio bih* to učinio); c) tvorba imenica tipa *nebesje*, *oblače* i sl.; d) u leksičkom materijalu: semantička porodica reči: *obitelj*, *porodica*, *familija*, – *rod* i sl.¹³ Naš književni jezik je jedinstven u fonetskom i fonološkom sistemu (sa izvesnim malim razlikama u grafijama: **dž**, **lj**, **nj** u latinici, **џ**, **љ**, **њ**, u ćirilici, ali postoje vidne razlike teritorijalnog porekla u ortoepiji: egzistencija neakcentovanog kvantiteta ili veliki manjak u čuvanju starijega stanja, čuvanje starijega stanja u prenošenju silaznih akcenata na proklitike ili u velikoj meri gubljenje ove osobine; u ovom smislu teritorijalna raspodela se ogleda na širim prostornim relacijama naše i s t o č n e i z a p a d n e zone. Sve ove pojave, istorijski različito uzrokovane, po poreklu su regionalnog karaktera, ali mnoge od njih sve više postaju markantno obeležje nacionalnih diferencijacija u književnom jeziku. Ako poneku od ovih pojava postavimo na geografsko-istorijski plan posmatranja, lako ćemo uočiti i rezultate stranih neslovenskih uticaja. Gubljenje neakcentovanih kvantiteta, recimo, isto tako i nedostatak prenošenja na predloge, može biti i proces koji se sam od sebe i začinje i razvija, ali je u ovom našem slučaju jasno: da imamo rezultat međujezičkih dodira (stranci ne mogu lako sluhom uhvatiti ovu pojavu, a kasnije u centrima sa jačim mešanjem raznorodnog stanovništva prevladava uticaj ovoga stranoga sloja; otuda nam je danas razumljiva i dife-

¹² O ovim momentima osnova za formiranje našeg savremenog književnog jezika, u susretima srpske i hrvatske jezičke politike (Vuk i ilirski pokret), uporedi našire kod Ivića, str. 239. i dalje.

¹³ Ima li ili nema u pravnom smislu rečeno varijanata u sistemu jednog književnog jezika, njegov teritorijalni reljef mora imati svoje odbleske u svim oblastima književnojezičkog razvitka, osim u pravopisu ako je on strogo ujednačen. Taj se aspekt naše ovde postavljene problematike u današnje vreme u širokim razmerama razmatra: u svim dosad ovde pomenutim knjigama i raspravama (kod nas i kod Ivića i kod Brozovića) čitalac će naći vrlo korisnih obaveštenja, da ih u svoja promatranja naše standardnojezičke situacije korisno unese.

rencijacija u izgovorima gradskog i seoskog stanovništva)¹⁴. U leksičkom materijalu teritorijalne razlike u dobroj meri se zasnivaju i na razlikama socijalne strukture uslovljene geografskim reljefom: diferencijacije na relacijama: grad – selo, brdski reljef i brdska struktura društvenog života i nizina¹⁵ (razlika u potrebama za stvaranje leksičkog fonda, razlike u imaginativnoj snazi za semantičko proširivanje već postojećih leksičkih jedinica, i razgranavanje leksičkog materijala u porodicama reči – i tome slično). U većini slučajeva diferencijacije o kojima ovde govorimo čine, kao što obično u standardnim jezicima biva, regionalne boje ovoga ili onoga prostranstva, a sve se svodi na manju ili višu monolitnost datog književnog jezika.

5.

Ako smo pomenuli jedinstvenost standardnog jezika u fonetskom sistemu, to ne znači da je fonetska struktura njegova teritorijalno istovetna: naš književni jezik je zasnovan na izgovornoj bazi dvaju narečja – e k a v s k o g i i j e - k a v s k o g (posle neostvarene ideje BEČKOG DOGOVORA: da se ijekavsko narečje usvoji kao jedino zajedničko)¹⁶. Treba, još i danas, čvrsto fiksirati: ta raspodela našeg književnog jezika je teritorijalnoga karaktera, uzeto u osnovi. Na međunacionalnom planu kad pojave posmatramo, onda se, i prošla i današnja, perspektiva ogleda u tome da su oba narečja svojina srpske varijante u

¹⁴ Razvitak jezika uopće, a književnog posebno, na opozitivnim relacijama g r a d – s e l o , danas sve više postaje aktuelan da se u lingvističkoj literaturi uzima u razmatranje. Na žalost, odnosi urbanih i seoskih sredina u dijalekatskim perspektivama u našoj lingvističkoj literaturi tek su samo parcijalno zahvatani; usled nedovoljne obaveštenosti, nedovoljno ispitanog jezičkog materijala (dijalekatskog i pisanog) i usled metodološki loše postavljenih osnova, nastajale su i nastaju teške zablude, o čemu se, kad je reč o savremenom – normativnom stanju naše pisane reči, mora sve češće govoriti i biće vrlo teško ukloniti odskora ukorenjene zablude; stoga će se čitalac i ovde dalje na više mesta podsećati na važnost ovoga problema (jedan poseban odeljak će u to svrhu biti posvećene odnosu u r b a n o – s e o s k o u našem jezičkom standardu).

¹⁵ Kako ja računam, i za proučavanje književnog jezika, u razvitku i u njegovu savremenom stanju, od velikog značaja treba da bude organizovan rad na prikupljanju dijalekatskog leksičkog materijala. Ako uspemo, i koliko god u tom smislu uspemo, kako smo zamislili, da organizujemo rad na prikupljanju i sređivanju, zatim na proučavanju građe iz terminologija razne vrste (u centru rada su zamišljene terminologije stočarsko-ratarska, geografsku i rodovska), pored svega značaja što bi to imalo za istoriju jezika, etnografiju, istoriju uopće, posebno za uporednu slovensku gramatiku, – od posebne vrednosti bi to bilo i za proučavanje književnog jezika. Ne radi se tu samo o leksici, nego, kad se obezbedi verodostojno beleženje fonetskih i ortoepskih likova i kad se leksička građa šire zahvati u gramatičkim kategorijama, – reč može da bude o svim aspektima jezičkog sistema u razvoju, o posebnostima zonalnim i o internacionalizaciji jezičkog materijala.

¹⁶ O prilikama tadanjim u kojima nije bilo istorijske pogodnosti da se ostvari ideja o j e d n o m narečju književnog jezika uporedi kod Ivića, str. 184–189.

zajedničkom književnom jeziku (ekavsko narečje čisto srpsko, ijekavskim se služe Srbi u BiH, Srbi u C. G., Srbi u Hrvatskoj – i delimično Srbi u zapadnoj i, osobito, u jugozapadnoj Srbiji); ijekavskim književnim narečjem se služe Hrvati, Muslimani (u BiH, C. G. i jugozapadnoj Srbiji). Drugim rečima možemo reći: samo jedna nacija, Srbi, ima, čisto, teritorijalnu raspodeljenost jednog od dvaju književnih narečja, to jest ijekavsko narečje, općenito rečeno, obuhvata svoju z a p a d n u zonu srpskoga življa. Ove činjenice treba naglašeno konstatovati stoga što se u poslednje vreme čine pokušaji da se, sasvim pogrešno, identifikuju varijante sa narečjima¹⁷. Ovde možemo pomenuti kao poznatu činjenicu izvesne, u Novom pravopisu jasno fiksirane, fonetske razlike foneme **h** (opet teritorijalna razlika na liniji: istočna i zapadna sfera književnojezičke teritorije).

Teritorijalna razlika postoji, poznato je, i u upotrebi dvaju pisama – latiniце i ćirilice, samo, treba naglasiti, sasvim u drukčijem smislu nego što se to gleda u raspodeli dvaju književnojezičkih narečja. I na teritorijalnom i na nacionalnom planu posmatrano, istočna zona poseduje, kao svoja, oba pisma: ćirilicu kao osnovno, iz davne prošlosti nasleđeno pismo, latinicu kao, od novijega vremena (XX vek, Skerlićeva akcija)¹⁸ prisvojeno, svoje drugo pismo. Sve ovo proističe iz prirodnoga toka u istorijskom razvitku naše kulture i naših izdiferenciranih kultura. Iz ovako nasleđenog stanja, i kad je reč o narečjima i kad se govori o pismima, nacionalistička strujanja traže puteve da se i iz ove izukršanosti posebno izvuku nacionalistički efekti¹⁹.

¹⁷ Ne jedanput je zagrebački profesor Jonke svojoj čitalačkoj publici servirao formulaciju kako je ijekavsko narečje identično u nacionalnom smislu sa hrvatskom varijantom standardnog jezika (po kasnijem njegovu uverenju: sa hrvatskim književnim jezikom); nasuprot, prof. Brozović je, opet više no jedanput, jasno označio ovaj nacionalni i književnojezički odnos: srpska varijanta se ogleda u dva njena narečja. Jonkeovoj, svesno smišljenoj, tendenciji naruku su išle i izvesna tumačenja sa srpske, novosadske strane u smislu podudarnosti (nije rečeno p o t p u n e) srpske varijante i ekavskog narečja (uporedi o tom i u mojoj knjizi: NAŠ KNJIŽEVNI JEZIK DANAS (KnjJzD), Sarajevo 1971, str. 139–144.

¹⁸ O narečjima i o pismima na srpskom terenu vidi našire i kod Ivića, str. 201–209, i dr.

¹⁹ Zanimljivo je primetiti činjenicu: kad se danas govori o dvoazbučnosti i (tako da kažemo) o dvonarečju našega standardnoga jezika, teško je ne primetiti kako, direktno ili indirektno, iz lingvističkih interpretacija izbijaju nacionalno jednostrano naglašene formulacije. U tome je potrebno i ovde konstatovati koliko D. Brozović bar u ovom kompleksu pitanja čini jedan od posebnih izuzetaka. Pre svega, da upozorimo na pojavu, kako je u hrvatskoj štampi predstavljeno, kako su tobože na NOVOSADSKOM DOGOVORU hrvatski učesnici bili u prilici da za Hrvate spasavaju ijekavsko narečje, što je potpuno izmišljeno (uporedi o tom moj iscrpni opis situacije: KnJzD, str. 138). Zatim, na, možda, nesvesno potcenjivanje ijekavske zone na području srpske varijante ukazi-

Do najnovijeg vremena, možemo reći, kao užu svoju svojinu latinicu imaju Hrvati i Muslimani u BiH (ovi drugi sa izuzecima), Srbi u Hrvatskoj, na svoj način uzete, služe se i jednim i drugim pismom (trebalo bi ispitati koliko koji

vao sam, u više navrata (uporedi u mojoj ovde pomenutoj knjizi). Najzad, da ne govorimo o tome (što bi bila posebna tema razgovora) kako profesor Ivić tretira probleme naših pisama kroz istorijski razvitak naše pisane reči (njegove, možemo slobodno reći, ćirilčarske opsesije i kad je reč o prostranstvu ćirilice i teritorijalnom razvitku srpske države, i kad je reč o narečjima u starim tekstovima, o Dubrovniku posebno i njegovu odnosu prema narečjima, štokavskom i čakavskom, itd., itd.), čitalac na mnogo šta još treba da bude upozoren u njegovim tumačenjima ove problematike u knjizi SNrJz u ovde češće pominjanom poglavlju. Osim svega, njegova tumačenja otkud i otkad potiče širenje latiničnog pisma u srpskim kulturnim sredinama zahtevaju dopune i ozbiljnije kritičke poglede (o čemu će u ovom izlaganju još biti povoda da se govori). Primera radi, samo da navedemo ovaj njegov pasus u vezi sa Skerlićevom idejom o usvajanju ekavskog narečja i latinice za čitavo prostranstvo našega književnog jezika:

Rezultati Skerlićeve ankete izgubili su aktuelnost i smisao u vihoru prvog svetskog rata. Posle pobede na srpskoj strani više nije bilo volje da se napušta ćirilica, utoliko pre što je pod austrijskom okupacijom Srbije i ona bila progonjena, a i na hrvatskoj strani je u novim prilikama brzo nestalo raspoloženja za unifikatorske poduhvate, pa se onih nekoliko književnika koji su bili prešli na ekavsko pisanje brzo vratilo jekavici (str. 209).

Prilično jednostrano i dosta naivno tumačenje. Mnogo dublje bi trebalo ući u kulturne, sociološke i političke prilike za vreme prvog svetskog rata i posle njega da bi tumačenje latinice među Srbima dobilo pravi svoj naučni smisao. Pre svega, u Ivićevim tumačenjima ovih pojava mora nam smetati njegova rascepanost (čest slučaj i inače u ovoj knjizi) i neusistematisanost izlaganja: onde gde o pismu i narečju treba govoriti neodvojivo jednom od drugoga (tipičan slučaj kad je reč o Skerlićevoj anketi), on odvaja pisanje latinice od upotrebe narečja. Zatim je neobjašnjivo po čemu bi to došlo da je „u vihoru prvoga svetskoga rata“ Skerlićeva anketa o jednom pismu i jednom narečju izgubila svoju aktuelnost; baš obrnuto, vihor rata, koji je otvarao perspektive jugoslovenskog ujedinjavanja duhovima koji su prihvatili Skerlićevu ideju novog kulturnog poduhvata, sam po sebi je mogao pogodovati. Drugo, naivno je poverovati da je Srbe u Srbiji odvrćalo od latinice i to što je za vreme austrijske okupacije ćirilica bila proganjana. Treće, onaj koji o tome bude govorio sa više stvarnih podataka može nas obavestiti: koliko je i u samom Beogradu između poslednjih ratova u štampi i čitavom javnom životu bila zastupljena latinica (i čitave serije izdanja u literaturi!). Objašnjenje pitanju: zašto su rezultati Skerlićeve ankete izgubili svoju aktuelnost? – pažljiv čitalac će naći u Ivićevim radovima koji iza ovde citiranog pasusa slede: unitarizam u političkim vladajućim krugovima („tragična fikcija da su nekoliko naroda jedan narod“, kaže Ivić) mogao je ubiti svaku volju onima „nekoliko književnika koji su bili prešli na ekavsko pisanje“, da tu svoju praksu, usvojenu radi nacionalnog zbližavanja na ravnopravnoj osnovi zamišljenog, i dalje zadrže. Toliko samo o tome, pored svega još što bi se Ivićevim tumačenjima o pismu i narečju moglo prigovoriti.

društveni sloj jednim i drugim); istorijski i kulturno-istorijski uslovi su učinili da se danas i većina Srba u BiH služi latinicom²⁰.

6.

Etnografski se uslovi u razvitku našega standardnog jezika ispoljavaju u tome što on kao jedan književni jezik služi višenacionalnoj zajednici: njim se služe dve odranije formirane nacije – Hrvati i Srbi, i dve koje su od kasnijega vremena imale svoj proces formiranja – Muslimani i Crnogorci. U etnogenezi kad pojave posmatramo, formiranju prvih dveju nacija prethodila je stara državnost srpska i hrvatska, koja je u kasnijem konstituisanju svoja fiksiranja razgraničenja dobila na crkvenoj diferencijaciji (ovde su se, u stvari, izukrštale etnogeneze i kulturna istorija zasnovana na religioznim razgraničenjima). Bosanska stara državnost nije imala dovoljno uslova da kao nasleđe ostavi jednu čvršću bazu za svoj poseban oblik književnog jezika. Teza (Kalajeva) da se formira poseban bosanski jezik morala se je utopiti u društvenom razvitku triju izdiferenciranih nacionalnih skupina; pored svega ostalog što je teza o posebnom bosanskom jeziku bila nerealna na lingvističkoj osnovi da se zasnjuje, nacionalne tendencije domaćeg življa išle su drugim putevima nego što je to htela Austro-ugarska Monarhija²¹. U ovo poslednje naše vreme očitovali su se (otvorenije ili prikrivenije) pokušaji da se ožive ideje o bosanskoj književnojezičkoj posebnosti²², da se i u današnju bosanskohercegovačku državnost infiltriraju ideje Kalajeva vremena (uporediti treba niz napisa u sarajevskom životu).

7.

Razglabajući ove etnografske momente, mi smo se ovde u dobroj meri morali oslanjati i na političko-istorijske prilike: na njima se u suštini zasniva i današnje stanje u upotrebi dvaju narečja, dvaju pisama, kao što je i zasnivanje našeg novog zajedničkog književnog jezika počivalo na zajedničkoj težnji ka kulturnom i političkom zbližavanju južnoslovenskih naroda. U jednom lancu istorijskih prelomnih momenata tu treba imati u vidu:

²⁰ Kad se pristupi brižljivijem ispitivanju istorijskih zbivanja koja su, u raznim sredinama na razne načine, uticala na širenje latinice među Srbima, onda ćemo biti u stanju i da zasnujemo i zdraviju kulturnu politiku u pogledu regulisanja ovoga dvoazbučnog dvojstva i da, na koncu, izbegnemo sve besmislene diskriminacije – prema jednom ili drugom našem pismu.

²¹ Kalajevu tezu za stvaranje bosanskog književnog jezika, pri čemu je (zlo)upotrebljavano i Jagićevo ime, objašnjavao sam u sarajevskom časopisu BRAZDA (godina I – 1948, br. 9): Kočićeva borba za jezik.

²² O tome će našire biti reči u sledećoj studiji.

a) od najstarijih vremena našega ovamašnjeg života tendencije kulturnog zbližavanja i kulturnih međusobnih veza, i pored svih sila, stranih i domaćih, koje su išle u suprotnim pravcima;

b) od 16 veka tendenciju, na dalmatinskim obalama inspirisanu, ka traženju zajedničke baze za razvitak književnog jezika (Bartuol Kašić, dubrovačke sveslovenske ideje i sl.);

c) ilirski pokret i širina pogleda na budućnost južnoslovenske kulturne zajednice, pomenuta Vukova spremnost da se ilirske ideje, jugoslovenske, i njegove, srpske, u suštini dovedu u saglasnost; na to se nadovezuje, i u svemu tome saglašava aktivnost bosanskih franjevac, Štrosmajerovo južnoslovenstvo (snažna tendencija ka emancipaciji naše katoličke teritorije od krutih monolitnih formi u ustrojstvu katoličke crkve);

d) kao jedan od značajnih prelomnih momenata mogu se uzeti devedesete godine u Hrvatskoj: usvajanje Vukova fonetskog pravopisa (Maretićeva GRAMATIKA, Broz-Ivekovićev RJEČNIK, Brozov PRAVOPIS, – treba imati u vidu pre toga započet i dalje nastavljen RJEČNIK HRVATSKOGA I SRPSKOGA JEZIKA JAZU, – Daničićeva pravopisna norma);

e) posebnosti na današnjem terenu Republike BiH:

1) narečje ikavsko (imamo u vidu od 13. v. ikavsku zamenu jata); centar bosanske države zapadna Bosna, ikavsko narečje postaje manir bosanske (banske, docnije kraljevske, i uopće feudalne) kancelarije; na osnovu spisa teže je razgraničiti stare granice između ikavske i ijekavske teritorije;

2) u kasnijem razdoblju sa jačanjem hercegovačke vlastele i pomeranjem državnih centara u Hercegovinu (S. Hranić, Stjepan Vukšić-Kosača) situacija se menja: svoj značaj u administrativnom državnom životu dobija ijekavsko narečje (a to se moralo odražavati i u općekulturnom životu);

3) jedan od prelomnih momenata u jačanju prestiža koji će sve više dobijati ijekavsko narečje u Bosni se je očitovao pojavom Matije Divkovića u franjevačkoj književnosti (početak 17. veka). To će kasnije odigrati veoma značajnu ulogu kad je trebalo da se odabira narodna baza za formiranje novog književnog jezika (sa hrvatske strane posmatrano, a sa srpske, Vukove, strane nije ni moglo biti drugoga izbora); ne zaboravimo ni to da su i narodne pesme, većinom na ijekavskome narečju ispevane, pri svemu tome odigrale svoju značajnu ulogu (glavni razlog zaključaka usvojenih na BEČKOM DOGOVORU da se ijekavsko narečje usvoji kao zajedničko za čitav naš književni jezik).

U našoj bosanskohercegovačkoj perspektivi (imajmo na pameti slivanje kulturno-istorijskih, političkih i općekulturnih momenata)²³ treba uzeti u obzir niz prelomnih trenutaka: a) druga decenija prošloga veka donosi bosanskoher-

²³ U tom smislu uporedi moj programski članak ovde naveden u belešci 27.

cegovačku reformu pravopisa u franjevačkoj književnosti u licu fra Filipa Kunića; b) četrdesetih godina na ovaj teren se prenose iz Hrvatske ideje ilirskog pokreta (u vidu snažne aktivnosti dvojice istaknutih franjevac fra Ivana Jukića i fra Grge Martića); c) šezdesetih godina (1866.) praktično se usvaja Vukov fonetski pravopis (pre nego što je zvanično primljen u Srbiji, 1867. godine), tim je praktično ozakonjeno i ijekavsko narečje Vukova tipa; d) Kalajevo vreme s pomenutom težnjom da se konstituiše poseban književni jezik bosanski imalo je svoj značaj: gramatička obrada književnog jezika, unificiranje pravopisne norme; e) devedesete godine u Hrvatskoj opet imaju svoj snažan odjek u Bosni i Hercegovini, ali praksa u pisanoj reči, utvrđivana u nizu decenija pre toga, imala je svoje dejstvo otpora da se u potpunosti ne prihvati zagrebačka književnojezička situacija; 1913. godine u Bosanskom saboru formirana jezička komisija od Srba, Hrvata i Muslimana, – usvajajući u osnovama Brozov pravopis (novi književni jezik, uopće rečeno, bio je već poodavno u praksi), donela je i svoje ograde u nekih preko 30 tačaka [najmarkantnije da pomenemo: pisanje futura drugoga (starija franjevačka tradicija), ijekavski oblici *prelaz*, *prelom* i sl. umesto Vukova (i zagrebačkog) *prijelaz*, *prijelom* i sl.]. Kodifikaciju ovoga stanja možemo naći u školskoj GRAMATICI srednjoškolskog profesora N. Simića²⁴; f) period između ratova uneo je nove poremećaje u ovako stvorenu i nivelisanu situaciju na ovome terenu: dva glavna centra Beograd i Zagreb svojim uticajima unose divergentne tendencije u pravcu pravopisnih i ostalih jezičkih razlika jedne i druge književnojezičke tradicije. Na čitavu jezičku praksu utiče jako Beograd kao administrativni centar centralistički ustrojene države²⁵; u

24 O ovoj bosanskohercegovačkoj aktivnosti, potaknutoj od Petra Kočića u Bosanskom saboru, i o posledicama u tadanjem regulisanju jezičke situacije u BiH tek ima da se dobiju obaveštenja iz arhivske građe koja nam je dostupna u Državnom arhivu u Sarajevu.

25 Kad se danas govori o srbiziranju pisane reči u Bosni i Hercegovini i narušavanju ovamošnje jezičke autohtonosti, što je sve, s pravom se kaže, uticalo, s jedne strane gledano, i na siromašenje jezika u pisanoj reči, – zaboravlja se na činjenicu, općelinguističku poznatu: da državni centri općom snagom svoga administrativnoga i svoga kulturnoga života, bez ikakvog svesno vođenih pritisaka (iako je i toga u ovom slučaju moglo biti), vrše svoj prirodan uticaj na druge centre teritorijalno raspodeljenih administrativnih celina. Tako je pre toga u nekoliko decenija od austrougarske okupacije Zagreb kao jači kulturni centar u Monarhiji činio na sličan način uticaj na račun ovamošnje jezičke autohtonosti. Samo jedan ilustrativan podatak u tom smislu ovde da navedemo: ako pažljivije pratimo tekstove u štampi i slušamo javnu reč na skupovima, treba zapaziti koliko ćemo retko, i vrlo retko, od rođenih Bosanaca videti ili čuti izražajnu formu tipa *od Principova mosta*, *od Vukova spomenika*, *na njegovu imanju*, što su tipično bosanske forme, mesto danas prevladale forme *od Principovog mosta* i sl. Jedan vidan znak jezičke urbanizacije prenesene iz Beograda kao glavnoga centra i sve više rasprostranjavane u jeziku školovanih ljudi.

kasnijem, upravo predratnom, periodu, sa uspostavljanjem banovina, već će se na lingvističkom planu ove prirode razlike znatno izmeniti²⁶.

Posebno će se i na planu jezika ovde odraziti i kulturnopolitičke prilike u NOB-u. Sasvim je prirodno bilo i očekivati: da će, nasuprot centralističkim tendencijama, veštački podržavanim i veštački formiranim, kada se nije imalo ni toliko uvidavnosti da se hrvatskom narodu prizna posebni status nacije (sa logikom sličnom onoj koja se i danas praktikuje: *j e d a n j e z i k = j e d n a n a c i j a*), Komunistička partija i pre rata i u NOB-u naglašeno insistirati na priznavanju nacionalnih kultura i nacionalnih individualiteta²⁷ (u ozvaničavanju crnogorske i makedonske nacije, ali ipak ne dosežući dotle da utvrdi i postojanje muslimanske nacije, što je ostalo da se tek u najskorije vreme učini).²⁸ Na toj, u osnovi zdravoj, poziciji izgrađivana je ideja međunacionalnog bratstva i jedinstva, što je trebalo da se ostvaruje putem *p r a v e* ravnopravnosti afirmisanih nacionalnih individualiteta. Osnovna ideja: 1) ostvariti nacionalnu ravnopravnost, i sa pravom na samoopredeljenje (i na otcepljenje u Lenjinovu smislu); 2) sa naglašenom idejom internacionalnog karaktera u smislu bratstva i jedinstva sugerirano je jačanje centripetalnih sila, da se na prirodan način ostvaruje. Na žalost, podugo je vremena trebalo da prođe pa da se uvidi (ono što nam se tek odnedavno pojavilo u sasvim jasnom svetlu): kako se nasleđena malograđanska psihologija, u vidu brojnih intelektualnih krugova, može pritajeno očitovati kao da je oduševljena novim stanjem, kako su ti i takvi krugovi sposobni da uporedo sa radničkom klasom nose zastavu socijalizma, da bi se u zgodnom momentu ta i takva psihologija okrenula u sasvim suprotnom pravcu. Ekonomske nevolje, pokolebana revolucionarna svest i u pojedinim grupama istaknutih političara – davalo je sve to dosta podsticaja da politički život, u raznim sredinama nejednako, skreće i tim putovima. Nacionalno kulturno *z a t v a r a n j e* se, kako vidimo, u književnojezičkoj politici najilustrativnije očitovalo (prelomni korak: DEKLARACIJA sa posebnim nacionalnim imenom, od

²⁶ Uporedi kod Ivića, op. cit., str. 205.

²⁷ Bosanskohercegovačka situacija u razvitku pisane reči u kulturi heterogenog etničkog sastava ostala je još do danas naučno neopisana i neobrađeno polje. Da bi se ova praznina u našim sadašnjim proučavanjima standardnog jezika popunila, u sarajevskom časopisu ŽIVOT (1970. god., broj 11–12) objavio sam članak pod naslovom BOSANSKOHERCEGOVAČKA JEZIČKA TRADICIJA (u planu našeg proučavanja), preštampan u knjizi KnJzD, str. 99–108, u stvari programski elaborat na osnovu koga bi se u vidu jednoga makro-projekta po periodima izvršio ovaj, mislim, veoma značajan, poduhvat u toku nekoliko budućih godina.

²⁸ To se danas čini na veliku žalost nacionalnih pretenzija i sa jedne i sa druge strane (srpske i hrvatske), čiji bi nacionalisti i danas radije gledali da im muslimanski živalj služi kao jabuka razdora u opredeljivanju koliko će koja nacionalna strana ušićariti u tome: da se na štetu druge strane povećava broj Muslimana opredeljenih za srpsku, odnosno za hrvatsku nacionalnost.

čega posledice na planu ove politike, kako vidimo, još neizbrisivo traju, pa onda dalje sve do pokušaja da se ide i ka stvarnom formiranju odvojenog književnog jezika, – vidi našire o tome dole). Umesto međunacionalnog zbližavanja, imperativnog uslova za razvitak socijalizma, nije više bila dovoljna ni (Brozovićeve, vidi niže) ravnomernost centrifugalnih i centripetalnih sila u razvitku naših dveju književnojezičkih varijanata, ni to da nacija treba da ima bar svoju varijantu književnog jezika (vidi niže ovde), – trebalo je pun zamah dati centrifugalnim silama: što više podvojenosti, što više razlika u svim oblicima kulturnog života, i onda se zna k u d a i k a m o se ide. Tipični predstavnici srednje klase, pre toga kao poslušni saputnici na putu ka socijalizmu, u naglim preokretima, sebe deklariraju pravim zastupnicima svoje nacije i čuvarima njenih interesa; u poremećenim ekonomskim i političkim uslovima imali su i dobre šanse da svojim idejama unose zabunu i u narodne mase, pogde i do blizu gušćih redova radničke klase²⁹.

Varijante i uslovi razvitka i postojanje
varijanata u književnom jeziku

I

Opći pregled

1.

Kao što je i pre ovde napominjano, na razne načine nastaju jezici u obliku pisane reči, u svakom pojedinom slučaju to je uslovljeno političkim i općedruštvenim, i posebno kulturnim prilikama. Od starih književnih jezika karakterističan je i na svoj način izuzetno poseban slučaj staroindijskog književnog jezika:

a) Jezik crkvenih spisa (Vede) tzv. s a n s k r i t i njegova proširena modifikacija služio je kao standardni jezik viših društvenih slojeva, vladajuće klase u crkvi i administraciji; ima vidnih znakova (fonetskih osobito) da ovaj jezik u svom ranijem obliku nije iznikao samo iz jedne govorne baze, da je on nastao u procesima ukrštanja različitih dijalekata³⁰. Drugim rečima rečeno, pre nego ga

²⁹ Jedan on težih i kompleksnijih problema današnjega društvenoga života jeste: da se naučnim putem (i na planu posebnih društvenih disciplina i na planu prave marksističke misli u političkom životu) našoj malograđanskoj nastrojenoj inteligenciji (onoj koja je takva) oduzme mandat da ona može zastupati interese radnoga čoveka i radničku klasu uopće.

³⁰ Osnovne informacije o nastajanju, diferenciranju i gramatičkoj kodifikaciji staroindijskog književnog jezika čitalac će naći i u knjigama: Albert Thumb: HANDBUCH DES SANSKRIT, I TEIL: GRAMMATIK, Heidelberg 1905; Karl Brugmann: KURZE VERGLEICHENDE GRAMMATIK DER INDOGERMANISCHEN SPRACHEN (KVglGrlgSpr), Berlin – Leipzig 1922, str. 5–7; GRUNDRISS DER VERGLEICHENDEN GRAMMATIK DER INDOGERMANIS-

je fiksirala pisana reč, to je mogla biti neka vrsta k o i n é - a . Pored sanskrta postojao je takozvani p r a k r t , pisani jezik obrazovanih slojeva nižega reda – njim se služila obična masovna administracija, trgovina i sl.³¹

b) Bliže nam je poznat tip klasičnog grčkog jezika, koji je nastao i razvijao se u mešavini grčkih dijalekata, u uslovima ujedinjavanja grčkih državnica u jednu tada moćnu grčku državu, tzv. grčki koinē (koinē)³².

c) Nasuprot tome, latinski klasični jezik je iznikao iz jednog dijalekatskog središta, i sa razvitkom rimske države sve više je postajao jezik sveta³³. Sa širenjem hrišćanstva klasični latinski na velikim prostranstvima Evrope postao je književni jezik i u različitoj meri jezik viših društvenih slojeva. I tu se dešava nešto malo slično staroj indijskoj situaciji: paralelno sa jezikom uzvišenih³⁴ klasa razvija se književni jezik u obliku vulgarnog latiniteta, a na drugoj strani se, u raznim zemljama i različito, javljaju spisi na narodnim jezicima, u različitim dijalekatskim oblicima. Pri tome se očituju veliki rasponi od čistije dijalekatskih oblika do posebnih mešavina u smislu koiné-a. Francuski književni jezik i engleski imaju do izvesne mere sličnu situaciju sa centrističkim nas tankom i razvojem starog latinskog jezika: jedno kulturno središte dominira

CHEN SPRACHEN, Strassburg 1886, str. 4; uporedi tamo: a) sanskrt u užem i širem smislu, koji se je razlikovao od narodnog razvitka kao „Hochsprache“ i gramatički fiksiran; b) prakrt („die Vulgaersprache, Prakrit genannt“), koji se je od sanskrta u trećem veku pre Hrista vrlo primetno razlikovao („sehr merklich verschieden“); c) pali, pisani jezik od prakrta izdvojen uporedo sa religijom budizma. To sve ne predstavlja ništa drugo nego: a) sukcesivno i genetički povezano nastajanje triju varijanata jednog književnog jezika; b) u istoj jezičkoj zajednici jednoga vremena naporedo funkcioniranje tih triju jezičkih varijanata, ukratko rečeno; c) dodajmo još grananje u stilovima, proznim i poetskim.

³¹ U proširenijem krugu literature o staroindijskoj situaciji čitalac će naći obaveštenja o tome kako se je varijantno razvijao staroindijski pisani tekst, – posebno o ostacima starijih tekstova koji su vremenski prethodili i najstarijem stanju ujednačenijeg standarda; zatim, šire i o sukcesivnom i sinhronom razvitku sankrta i prakrta, itd.

³² Uporedi kod Brugmanna, op. cit., str. 8; zatim, GRIECHISCHE GRAMMATIK, München 1913, str. 24–27; vidi i Otto Jespersen: ČOVJEČANSTVO, NAROD I POJEDINAC SA LINGVISTIČKOG STANOVIŠTA (ČNPJdLSt), Sarajevo 1970, str. 51, 52, 53. i dr.

Uporedi i kod Pavla Ivića (SNJ, str. 175) za kasniji razvitak grčkoga jezika: „Kod Grka su se kao polovi razvijali jedan ‘prečišćeni’, arhaizirani jezik, s ambicijom vernosti starogrčkom, i jedan ‘narodni’ književni jezik, oslonjen na savremene dijalekte“.

³³ Uporedi Jespersen, op. cit., str. 54–55.

³⁴ Odnos klasičnog i vulgarnog se, kako ja mislim, može lepo uzeti kao primer uporednog egzistiranja jednog standardizovanog, u normativnom smislu strogo kodifikovanog jezika sa višom funkcionalnom namenom, i d r u g o g , polivalentnijeg, za službe nižega ranga upotrebljenog, – na jednoj strani uže odabrana struktura, a na drugoj masovna upotreba – kao što su odnosi Hochsprache i Umgangssprache.

jezičkom kulturom i rasprostire se na široko jezičko prostranstvo, koje će imati snažnu asimilatorsku moć i snažno će uticati na kasnije formiranje nacija³⁵ (uporedi ovde prethodno u poglavlju prvom).

Za srednjovekovno nastajanje i razvitak pisane reči kao opća zakonitost se može utvrditi: u feudalno doba asimilatorsku moć su imali dvorovi, kao državna i druga administrativna središta; ukoliko su dvorovi državnih poglavara bili snažniji da sebi potčine, i ukrote ih, moć pokrajinskih feudalnih velikaša, utoliko su i integracije književnog jezika imale više uslova da budu uspešnije³⁶; kako gde i koliko gde, jednu od odlučujućih uloga pri tome je igralo jedinstvo ili nejedinstvo religije na terenima jedne zajednice narodnoga jezika. Ukoliko je teritorija jednog narodnog jezika bila rascepkana na više država i državica, utoliko su postojali i uslovi za formiranje varijantnih oblika u pisanom jeziku jednog narodnog tla (starija italijanska i nemačka situacija u tom smislu može biti poučna)³⁷. Uopće rečeno, u tim starijim vremenima vladaju dve tendencije jedna drugoj suprotno usmerene:

a) jedna tipično feudalna, sa dezintegriranim jezikom pisane reči na teritoriji dijalekatske zajednice jednog jezika, u stvari pisani jezik rascepan na više različitih struktura, koje bismo u današnjem smislu mogli nazvati varijantama;

b) druga tipično nacionalna, sa jakim integracionim dejstvima³⁸.

Za prvi slučaj kao vrlo karakteristično mogu poslužiti francuski i engleski književni jezici (vidi ovde gore), a za drugi nemački i talijanski. Uvek treba računati i sa ranijim prilikama trgovačkog saobraćaja, koji je, razume se, redovno mogao delovati u smislu integriranja jezika u pisanom obliku. Pojava štampane reči i snažan razvitak trgovine usloveli su, negde brže, negde sporije, formiranje nove, srednje, društvene klase u vidu buržoazije, koja je po svojoj klasnoj biti mogla delovati uglavnom integraciono: u stvaranju nacija, kao tipi-

³⁵ Vidi, opet, kod Jespersena, str. 55. i dalje. Za stariju englesku situaciju karakteristični su odnosi uporedne upotrebe i sukcesivnog smenjivanja latinskog, francuskog, pa, najzad, narodnog engleskog, koji će dobiti svoju strožije monolitnu standardizaciju. [O ovoj posebno engleskoj situaciji, pa dalje o drugim starijim situacijama feudalnoga doba uporedi V. V. Vinogradov: PROBLEMY LITERATURNYH JAZYKOV I ZAKONOMERNOSTEJ IH OBRAZOVANIJA I RAZVITIJA (PrZJzZOR), str. 13–20.]

³⁶ Za općiju sliku uporedi kod Jespersena (str. 55–56):

„Najveću jedinstvenost u jeziku nalazimo tamo gdje je uprava bila najizrazitije centralizovana, kao što nam pokazuje Rimsko Carstvo sa svojim zvaničnim latinskim jezikom, a kasnije je slična situacija bila u Francuskoj, a u velikoj mjeri i u Engleskoj“.

³⁷ Uporedi kod Jespersena to kao karakteristično za nemačku situaciju, str. 55, 65, – zatim vidi i kod Noreena, M. M. Guhman i N. N. Semenjuk u ovde pominjanim radovima.

³⁸ O značaju suprotnosti integracionih i dezintegracionih tendencija vidi kod Jespersena na više mesta u citavoj ovde citiranoj knjizi.

čnih produkata buržoaske (kapitalističke) društvene strukture, stvarali su se i homogeniji nacionalni književni jezici. U koegzistenciji feudalne i buržoaske društvene strukture, buržoazija, sve više jačajući moć kapitala, obično je dobijala prevagu i sve više potirala feudalne razlike u kulturnom razvitku naroda i nacija.

c) Kako smo i ranije to pominjali, poseban, u ovom smislu da kažemo četvrti način nastajanja i formiranja književnih jezika i njihovih varijanata jeste da se jezik jednog oblika u pisanoj reči prenosi na drugu (sebi srodnu) jezičku teritoriju.

1) Ovo je tipičan slučaj za veći deo slovenskog prostranstva, na kome se, u stvari, iz jednog, rodonačelnog, književnog jezika (staroslovenski) razvijaju varijante jednog izvornog pisanog jezika (srpskohrvatska [ili, bolje rečeno, srpska i hrvatska], bugarska, ruska, moravska, češka (po staroj terminologiji to su redakcije staroslovenskog jezika).

2) D r u g i je vid ove situacije: prenošenje jednog savremenog književnog jezika na tlo blisko srodnih jezika kao što je to slučaj sa skandinavskom konstelacijom: gde danski književni jezik postaje jezički standard u Norveškoj. Otuda nastaje današnja situacija da se u Norveškoj praktikuju tri varijante književnog jezika bez teritorijalne razgraničenosti: jedan do izvesne mere preformisani danski jezik, drugi koji čini veću simbiozu danskog i norveškog i treći u naglašenijem obliku norveški narodni jezik³⁹. U ovakvim slučajevima, ređim ali veoma tipičnim, mesto horizontalne, teritorijalne, vlada vertikalna raspodela varijanata na teritoriji jedne jezičke zajednice⁴⁰. U biti ona onakva praktično

³⁹ Uporedi M. J. Steblin Kamenskij: *Obrazovanie norvežskogo nacional'nogo jazyka*, VOPROSY JAZYKOZNANIJA (VJz), 1952, No 1, str. 107–120 (uporedi i kod Jespersena u pomenutoj knjizi). Za proučavanja ove vrste norveška je situacija jedna od najinteresantnijih ako se radi o naporednosti: a) u razvitku srodnih jezika, na jednoj, i b) u razvitku političkih odnosa među narodima bliskoga porekla i srodnih jezika, na drugoj strani. Složenost političke skandinavske situacije rezultirala je slojevitosti varijanata sa posebnim normama u vidu, najpre „dva jezika“ (dve varijante, u pravom smislu rečeno): *riksma*^o (državni jezik) i *landsma*^o (narodni), nazivi su uslovni, i u novije vreme *bokma*^o (vidi tamo str. 112. i dalje. Uporedi o norveškoj situaciji i M. M. Guhman: PONJATIE „LITERATURNYJ JAZYK“, (ObščJz) str. 525.

⁴⁰ Na drugi način se slojevitost upotrebe ogleda u vertikalnoj raspodeli upotrebne namene kad uporedo, i u raznim oblicima, egzistiraju nesrodni jezici: u evropskim zemljama, npr., latinski klasični, viša upotreba, – latinski vulgarni, niža šire društvena upotreba, – a još od najstarijih tih vremena pisana reč i na domaćim jezicima, posebno u sadržajima literarnog karaktera. Najšire kad se uzme, na istim teritorijama egzistira i više pisanih jezika i više njihovih varijanata, kako možemo reći. U smislu naporednosti i slojevitosti književnih jezika i njihovih varijanata slovenske situacije u razvitku pisane reči su veoma interesantne za raščlanjivanje. Koliko god se može sa više verovatnoće dokazati npr. da je na istočnoslovenskom terenu postojala pisana reč i pre nego

najviše odgovara vertikalnoj slojevitosti društva (viši i niži slojevi), a iz takve osnovne konstelacije može da se razvije (i razvija se) i u horizontalnoj perspektivi varijantna struktura jezika u smislu profesionalnih stilova (ope i poseban vid vertikal-raspodele). U takvim situacijama se obično manifestuju oblici klase borbe, u sukobu konzervativnijih i progresivnijih snaga⁴¹.

3) Dalje od svega toga idu književni jezici razvijenijih civilizacija u uslovima kolonijalnih državnih struktura: francuski u afričkim zemljama i drugde, engleski, do skorašnjeg vremena, u Aziji i slično. Gde je u ovakvim slučajevima bila određena razvijena domaća kultura pisane reči, i onda se može govoriti o koegzistenciji dvaju književnih jezika na istom narodnom tlu⁴².

4) Čini mi se da bismo kao o p e t o m tipičnom slučaju mogli govoriti o situaciji standardnih jezika u Americi, gde su evropski useljenici donosili iz Evrope svoje matične jezike, formirali svoje standardne jezike u vidu varijanata u odnosu prema svojim matičnim jezicima (engleska varijanta u Sjevernoj Americi, varijante španskog i portugalskog u Južnoj Americi – i sl.)⁴³. Specifičnost ovde predstavlja situacija u SAD-u, sa svojom posebnom prirodom etnogeneze stanovništva: silna asimilativna moć jedne velike nacije čini da se stanovništvo koje dolazi sa svih strana evropskog sveta u brzom tempu pretapa i sliva u američku naciju, što, u kolikoj bilo meri, daje i svoja izvesna obeležja i strukturi američke varijante tamošnjeg engleskog jezika⁴⁴.

što je tamo prenesen oblik staroslovenskog jezika (ruska redakcija), i sa tim i bez toga je jasno da su postojale pisane upotrebe narodnog jezika u ličnom i poslovnom kontaktiranju (gramote, zapisi razni, umetničke tvorevine i sl.); a to samo po sebi ne znači ništa drugo nego postojanje varijanata, u stvari, jednog književnog jezika i njihovih međuvarijantnih oblika (od čega, na koncu da kažemo, vidne oznake nose današnja tri istočnoslovenska standardna jezika, za istočnoslovensku stariju situaciju uporedi A. I. Efimov: ISTORIJA RUSKOGO LITERATURNOGOG JAZYKA, 1967, poglavlje Proishozhdenie ruskogo jazyka, str. 36–54).

⁴¹ O klasnoj ulozi književnojezičke izdiferenciranosti vidi i kod Jespersena, str. 64. i dr.

⁴² Interesantno bi bilo na ovoj osnovi raščlanjivanja dati pregled situacija u onim afričkim zemljama koje su imale književnojezičku kulturu pre dominacije koje od evropskih nacija, koje su svakoj svojoj koloniji nametale svoj službeni jezik, a one su bile prisiljene da ga primaju.

⁴³ Vidi G. V. Stepanov: O nacional'nom jazyke v stranah Latinskoj Ameriki, zb. VOSPOSY FORMIROVANJA I RAZVITJA NACIONAL'NYH JAZYKOV (VFRNJz), Moskva 1960, uporedi i N. N. Semenjuk: Norma kak lingvističeskoe ponjatie (NrLgPnj), zb. OBSČEE JAZYKOZNANIE, Moskva 1970, str. 557; vidi A. I. Efimov: ISTORIJA RUSSKOGO LITERATURNOGOG JAZYKA, str.

⁴⁴ U široj perspektivi naših razmatranja moglo bi se govoriti i o još jednom vidu naprednosti standardnih jezika na jednoj nacionalnoj teritoriji, kao što se, u raznim vidovima, to odražava u republikama Sovjetskog Saveza sa neslovenskim stanovniš-

2.

Kao što se iz prethodnih izlaganja može videti, sve ono što možemo danas nazvati *varijantama književnog jezika*, i što može vredeti i za starija i za novija vremena, zasniva se, pre svega, na razlikama gramatičkih, i pravopisnih uz to, struktura istoga jezika. Staroindijski u obliku sankrta i prakrta u stvari su dve gramatičke strukture istoga književnog jezika, norveška simbioza danskog i norveškog i norveški narodni jezik u pisanom obliku, to su opet tri strukture jezičkog standarda; obeležja su: vidnije razlike u leksičkoj građi, u gramatičkim oblicima na planu deklinacije, na planu konjugacije i na planu tvorbe reči, i, svakako, na planu sintaksičke strukture.

Drukčiji su odnosi uzrokovani drukčijim uslovima u nastajanju i razvijanju književnojezičkih varijanata kada se one javljaju na planu manje ili više odeljenih, manje ili više razgraničenih teritorija jednoga istoga jezika. U našim pokrajinskim književnostima, kad pojave u svetlu savremene nauke u književnom jeziku posmatramo, ne ogleda se ništa drugo nego varijante ili međuvarijante jednog književnog jezika⁴⁵; među njima posebno mesto zauzima, recimo, književnost bosanskih franjevac (u stvari bosanskih, hercegovačkih i slavonskih).

tvom, – gde se ruski jezik, prihvaćen od inteligencije višega reda, javlja u funkciji „drugog rodnog jezika“ i usled čega se javljaju jaki strukturni uticaji ruskog na domaće jezike pisane reči, čak u izvesnoj meri i obrnuti (leksički) ovih neslovenskih na ruski jezik.

⁴⁵ Od formiranja književnog jezika na narodnim osnovama pisanog latinicom na našim zapadnim stranama, počevši od dubrovačke i dalmatinske, svake ponaosob, pa dalje u razvitku: protestantske varijacije, katolička reformacija, hrvatska kajkavska književnost (najpre protestantska a posle ultrakatolička), dalmatinski 18-i vek itd., u stvari, sve to ne predstavlja ništa drugo nego niz književnojezičkih varijanata teritorijalno izdiferenciranih, međusobnim uticajima isprepletenih (u tome, mislim, najjače će se, i teritorijalno najšire, manifestovati uticaj dubrovačke pisane reči), i vremenski sukcesivno obeleženih. Kad se još uzme u obzir bosanskohercegovačka situacija – od Divkovića pisani jezik sa ćirilčkim pismom i nastavljanje franjevačke pismenosti pretočene u latiničko pismo, onda se dobija široka panorama pokrajinskih vidova u pisanoj reči, teritorijalno raspoređenih i međusobnim uticajima u većoj ili manjoj meri objedinjanih. Sve ovo jedno s drugim činilo je da u tipovima pokrajinski pisane reči stvarno bude u varijantama i međuvarijantama obuhvaćen veliki deo našeg zajedničkog narodnog jezika; a svim time uslovljeno je i kasnije opće jedinstvo književnog jezika u vidu naših, današnjih u stvari, dveju varijanata. Da se ova perspektiva varijantnih i međuvarijantnih odnosa sistematski prouči, ostaje kao još jedan od vrlo važnih zadataka u razvitku naše nauke (iz dosadašnjih parcijalnih proučavanja ne možemo ni izdaleka dobiti uobličenu sintezu).

Ovo se dosad rečeno može jasno izvesti i iz novijih proučavanja raznih evropskih situacija u ranijem razvijanju književnih jezika.

skih, teritorijalno uzeto)⁴⁶. Može se izdvojeno govoriti o varijanti našeg književnog jezika kod Srba u Vojvodini u XVIII veku. Za razliku od zapadnih naših pokrajinskih varijanata, u kojima su se snažno ispoljavale težnje ka integraciji, onoj i onakvoj koja će se ostvariti tek u XIX veku, pokrajinski vojvođanski književni jezik bio je izolovan, bez dovoljno uslova za takvo književnojezičko integriranje. U tri perioda, od srpskoslovenskog (staro nasleđe srpske redakcije standardnog jezika), ruskoslovenskog (škola ruskoslovenskih učitelja)⁴⁷ i slavenskoserpskog (Dositej i nasleđe) – do Vuka tek u ovom poslednjem periodu, Dositejevu, moglo je biti uslova za kakav vid integracije, ali su Dositejevi naslednici manje išli u suprotnom pravcu⁴⁸. Još jednu napomenu možemo ovde

⁴⁶ Uporedi ovu situaciju prikazanu u članku Herte Kune: Štokavski kao literarni jezik u funkciji standardnog jezika na kajkavskoj teritoriji, KNJIŽEVNI JEZIK, sveska 1–2, Sarajevo 1972.

⁴⁷ Osnovne podatke u tom smislu čitalac će naći kod Skerlića u NJEGOVOJ ISTORIJI SRPSKE KNJIŽEVNOSTI.

Uporediti dalje treba: J. Skerlić: SRPSKA KNJIŽEVNOST U XVIII VEKU, Beograd 1909; ISTORIJA NOVIJE SRPSKE KNJIŽEVNOSTI, Beograd 1967, poglavlje od str. 15 do 237; A. Mladenović: Odnos između domaćih i ruskoslovenskih elemenata u književnom jeziku kod Srba pre njegove vukovske standardizacije, ZBORNIK ZA FILOZOFIJU I LINGVISTIKU (ZbFL) XII, Novi Sad 1969; – Prilog proučavanju Orfelinovog jezika, ZbFL III (1960); – O NARODNOM JEZIKU JOVANA RAJIĆA, Novi Sad 1964; Herta Kuna: JEZIČKE KARAKTERISTIKE KNJIŽEVNIH DJELA DOSITEJA OBRADOVIĆA, Sarajevo 1970; posebno Pavle Ivić: SNJ, str. 162–173.

⁴⁸ Uporediti treba tekstove Jerotija Račanina: razlika između slovensko-srpskoga u tekstovima za višu upotrebu i popularnog spisa u PUTEŠESTVIJU KA GRADU JERUSALIMU, zatim treba uzeti u obzir Žefarovića, i dalje (ruskoslovenska jezička škola) Jovana Rajića: jezički rasponi od crkvenih spisa do poezije u spjevu BOJ ZMAJA S ORLOVI, ili kad on iste praznične motive lirski uobličava dosledno u ruskoslovenskom obliku i pretače ih u dosledno narodni jezik, – itd., itd. Kad Dositej kida sa ovakvom tradicijom i služi se svojim tipom narodnog jezika, nastaje nova, prelomna situacija, ali Dositejeva škola predstavlja opet na svoj način obnavljanje stare dvojnosti, upravo: jezičke slojevitosti.

U tom smislu uporedi i kod P. Ivića (SNJ, str. 165–166): „U doba kad su Srbi preuzimali od Rusa ruskoslovenski jezik, on je u Rusa već bio potisnut iz svetovne književnosti i održavao se kao jezik crkve. Udeo tih elemenata, koji su povećavali rečničko bogatstvo i stvarali šire polje za stilsku varijaciju, nije bio konstantan. U vezi s tim ruski književni jezik se raslojio na više takozvanih stilova čija je upotreba zavisila od sadržaju teksta i od publike kojoj je on namenjen“ (podvlačim ja). Uporedi našire B. A. Uspenskij: ARHAIČESKAJA SISTEMA CERKOVNOSLAVJANSKOGO PROIZNOŠENIJA, Moskva 1968. god. Radi se, u stvari, kao i u mnogim slučajevima, o varijantnosti u smislu višeg i nižeg varijantnog tipa u pismenim oblicima na terenu jednog jezika, a to je ono što bih ja hteo da označim slojevitim varijantama (ti vertikalnom smislu sociološki raščlanjivim), a svaki od posebnih tipovu (varijanata), zavisno od publike kojoj je namenjen, grana se u „stileve“.

učiniti: i ovde se, u socijalnoj slojevitosti posmatrano, javljaju dve varijante jednog književnog jezika, kad učenici ljudi na jedan način pišu za više društvene slojeve a na drugi za narod; kao tipičan primer može poslužiti Jovan Rajić Mušicki, podržavajući Vukovu reformu književnog jezika, sprovodio je ideju: jedan jezik, u stvari jedan oblik jezika, za narod a drugi za učene ljude, njegovu višu klasu⁴⁹.

Naša današnja situacija

1.

U dosadašnjim izlaganjima mogli smo utvrditi osnovne činjenice, kad imamo pred sobom situaciju našeg književnog jezika:

1. Varijantnost našeg današnjeg standardnog jezika potiče od situacije naših međunacionalnih (i međuregionalnih) odnosa u prvoj polovini prošloga stoleća. Naime na zapadnoj, hrvatskoj, teritoriji u zajedničku, četvoroakcentnu štokavsku, bazu književnog jezika u novom razvitku ulivale su se, u ovoj ili onoj meri, i tradicionalne forme pisanog jezika, pri čemu je, kao što smo videli, glavnu ulogu igrala dubrovačka pisana tradicija⁵⁰.

⁴⁹ Polazeći od osnovne postavke kako sam je u ovom radu zamislio (i kako se to za slične situacije u novije vreme počesto čini): da se na ovaj način tretira pojam varijantnosti u pisanoj reči jednoga narodnog jezika, kad se ona, ta pisana reč, posmatra u dvema ravnima: teritorijalnoj (horizontalna ravan) i socijalnoj (vertikalna ravan), kako je, čini mi se, veoma efikasno raščlanjivati razlike u izvesnim posebnim slučajevima (staroindijski i slično), – lingvistička teorija će nailaziti i na dosta kompleksnih situacija: n e k a d su razlike na nivou varijanata zasnovanih na nacionalnoj osnovi književnojezičke norme u podudarnosti (ili u približnoj podudarnosti) sa razlikama koje danas definišemo u smislu tipologije profesionalnih i žanrovskih stilova, a n e k a d, ukoliko se, u kulturnom razvitku nacije pisana reč sve više demokratizira, utoliko mesto socijalno struktuiranih varijanata, putem transformacije u strukturama pisane reči, dobijamo profesionalne (ili kako ih možemo zvati) stilove, – a ostaju samo mogućnosti za razvitak i odražavanje teritorijalno raspoređenih varijanata, koje u osnovi redovno imaju uslovljenost u međuodnosima etničkih struktura.

⁵⁰ U svakom slučaju, od starijih perioda u rascepanosti naših pokrajinskih verzija u razvitku književnog jezika treba razlikovati regionalne razlike u današnjem stanju i razvitku književnog jezika, za koju situaciju P. Ivić (op. cit., str. 175) kaže: „U našim okolnostima dijalekatska varijacija prerasta u ... regionalne verzije, često nazivane varijantama“. Za ovakve situacije, van onoga što nam se reflektuje u razlikama dveju u pravom smislu varijanata, ne bi bila prikladna upotreba termina *varijante*, ili *podvarijante*, kako bi se htelo reći; za pravi termin *varijanata* treba imati čvršće utvrđene kriterije i čuvati se r a s t e g l j i v o s t i u tretiranju pojmova; *regionalna verzija* – izraz može biti upotrebljiv, za ono što ja (vidi niže) u svom raščlanjivanju nazivam *regionalnom konstelacijom*. Ja bih hteo da se i terminološki jasno povuče razlika između istorijske perspektive, kada je, još nedovoljno razgranata, pisana reč nosila izrazito

Ovde bismo mogli učiniti dve-tri napomene:

Kad se suptilnije i detaljnije uđe u analizu činjenica i izvuku adekvatni zaključci, onda možemo reći: da je i na hrvatskoj i na srpskoj strani od Vukove reforme i ilirskog pokreta izgrađivanje normativnog stanja u našem zajedničkom književnom jeziku išlo slično i na jednoj i na drugoj strani ali umnogome i n e j e d n a k o i ne uvek vremen-ski paralelno.⁵¹ BEČKI DOGOVOR je p o k u š a j u stvaranju čvršćega jedinstva, ali se je odmah pokazalo da z a t a k v o jedinstvo istorijski uslovi nisu bili sazreli⁵². Na srpskoj strani (srpska varijanta – u stvari) uslovi ujedinjavanja i normiranja književnog jezika do nivoa pravoga standarda (u današnjem smislu rečeno) sazrevali su brže; međutim, kod Hrvata sve do Brozova i Maretićeva vremena, možemo reći, vladale su prilike velike neujednačenosti: a) na jednoj strani pisana reč na čvršćim osnovama štokavske Vukove baze govorne; b) na drugoj pisani jezik na osnovama šire dijalekatske mešavine, sa dijalekatskim arhaizmima (tzv. **ahavci**, sa genitivom plurala na **-ah** i sl.); – i c) Kurelčeva jezička škola sa još širom mešavinom naših dijalekata u osnovi, i onih nešto-kavskih (uporedi i kod Ivića, str. 189). Te se prilike ogledaju sasvim lepo u zagrebačkom časopisu KNJIŽEVNIK 60-ih godina. I baš ovde će se naći prava slika općijih hrvatskih prilika, u stvari: istodobno t r i v a r i j a n t e j e d n o g k n j i ž e v n o g j e z i k a , koje n a p o r e d n o egzistiraju u jednom, glavnom nacionalnom, kulturnom centru (uporedi Jagić: Naš pravopis, KNJIŽEVNIK, Zagreb 1844, str. 1–34; njegove posebnosti u odnosu na Vukov pravopis; zatim je zanimljivo uporediti od autora do autora različitosti u jeziku. Kad sve jedno s drugim sumiramo, možemo mirne duše reći: mi u tome vremenu imamo jedan književni jezik još raslojen, još u procesu formiranja da se slije u jedan, u pravom smislu standardni, jezik civilizacije. Na jednoj strani, kao što reko, književni u vidu triju varijanata, na drugoj – književni jezik Vukove baze pored koga u administraciji egzistira mešavina narodnog jezika sa nasleđem ruskoslovenskih natruha. Na osnovu svega ovoga, možemo reći da se je prava standardizacija našeg zajedničkog jezika ostvarila (i još se utančavala dalje) i poslednjih decenija prošloga veka. Ovde, kad periode i teritorije upoređujemo, treba imati u vidu pogrešnu interpretaciju Dalibora Brozovića po kojoj novi književni jezik u Hrvatskoj („hrvatski jezički standard“) ne počinje od ilirskog pokreta nego ranije – iz 18-og stoleća. Uporedi kod Ivića (str. 151): „Sasvim nedavno izraženo je shvatanje (Dalibor Brozović) da 'hrvatski jezični standard' ne počinje od iliraca ili od hrvatskih vukovaca već od slavonskih i dalmatinskih pisaca XVIII veka, takvih kao Reljković, ili Kačić Miošić, čiji je jezik blizak današnjem književnom jeziku“. Ivić sa dosta ubedljivih činjenica osporava

regionalni karakter (varijante i međuvarijante), i sinhronu perspektivu, kada je na višem nivou standardizovan književni jezik mogao, pored pravih varijanata, razvijati pisanu reč i s a r e g i o n a l n i m b o j a m a (regionalne verzije, kako kaže Ivić, regionalne s e l e k c i j e , kako bi rekao M. Pešikan, ili, kako mi se čini, najbolje reći: r e g i o n a l n e k o n s t e l a c i j e).

⁵¹ Uporedi lepo sistematizovan pregled književnojezičkih prilika u Hrvatskoj još u 19. veku pre devedesetih godina u članku Zlatko Vince: Ljudevit Gaj i hrvatski jezik, JEZIK, 1972/73, broj 1, str. 1–10.

⁵² U velikoj zaslepljenosti pojedinci gotovo da anatemišu sve akcije koje su u prošlosti išle ka našem jezičkom zbližavanju, kao što ne pr. za Milana Moguša BEČKI DOGOVOR „proaustro-ugarska“ akcija (uporedi u mojoj knjizi KnjJD, str. 300).

ovu konstataciju. Treba dodati još objašnjenja: a) u čemu je Brozovićeve stvarna zablude i b) kojim, u stvari nelingvističkim, impulsima je ona inspirisana:

a) Brozović je pomešao dva pojmovna odnosa: 1) tendencije ka ostvarivanju i 2) ostvarenja u istorijskim procesima. Stvarno u jeziku slavonskih i dalmatinskih pisaca 18-og veka ispoljene su jače tendencije ka novom našem književnom jeziku, koje će u jednom, dijalektički posmatrano, kvantitativnom skoku biti ostvarene u zajedničkim akcijama srpskim i hrvatskim od Gaja i Vuka. Naš novi, zajednički književni jezik počinje, to svakome treba da bude jasno, od Vukova doba i doba ilirskog pokreta: bio je potreban obostrani pristanak na stvaranje jezičkog zajedništva; bez toga bismo mogli imati, i to treba da bude jasno, dve mnogo raznorodnije varijante književnog jezika (ako bi se i u tom slučaju još moglo govoriti o varijantama a ne o posebnim standardnim jezicima). Kad se posmatraju zbivanja: od pokrajinske rascepanosti izrastanje književnog jezika do integriranog jezika civilizacije, onda dosta sličnosti možemo naći u nemačkoj i našoj situaciji: od XV do XVIII veka više pokrajinski izdiferenciranih varijanata, – u XVIII veku proces objedinjavanja, da bi se tek u XIX veku formirao i normirao nemački jezički standard u vidu današnjih varijanata (o tome još niže u poslednjem poglavlju ovde).

b) Otkad su u izvesnim krugovima hrvatske inteligencije počela vidnije da se ispoljavaju nova nacionalna stremljenja, često smo mogli osetiti prizvuk potcenjivanja jezičke akcije ilirskog pokreta (napominjao sam i dokle, do koje besmislenosti to može ići). Brozoviću i otuda dolaze smetnje da (kao u brojnim slučajevima svojih tumačenja) postavi stvari na svoje mesto.

2. Osim toga (kao što smo i to vidjeli), diferencijacije u morfološkoj i u morfološko-sintaksičkoj strani jezičkog standarda nastale su i sa dijalekatskih izvora van dijalekatske novoštokavske baze, i na drugoj strani, iz pisane tradicije, što, općenito rečeno, u većoj meri važi za hrvatsku teritoriju⁵³. S tim povezano treba posmatrati popunjavanje i širenje leksičkog fonda, što je, uglavnom rečeno, na jednoj i drugoj strani išlo u saglasnosti i sa morfološko-sintaksičkom strukturom dveju, stvarno postojećih, varijanata.

3. Razlike su nastajale i u zavisnosti od kulturnih dodira sa razvijenijim kulturama i njihovim razvijenijim književnim jezicima: bliža veza Hrvata sa nemačkom kulturom i slovenskim kulturama u sastavu Bečke monarhije, na jednoj, i bliža veza Srba sa francuskom kulturom, i slovenskim kulturama pravoslavnog sveta. Na taj način je, i pored svih ideološki zacrtanih ideja ka zbližavanju dveju književnojezičkih tradicija, razvitak zajedničkog književnog jezi-

⁵³ U tom smislu uporedi kod Ivića i kod Brozovića, Stevanovića, Jonkea i drugih: dosta je rečeno o neravnomernosti u primanju leksičkog materijala, o odnosima konzervativnijeg i liberalnijeg razvijanja jezičke norme (što nekad u nečemu ima negativne a nekad pozitivne rezultate); različite političko-istorijske prilike su osobito uticale na razlike u pozajmljivanju stranih reči.

ka išao svojim prirodnim putem, koji je uvek zavisio od općedruštvenih, općekulturnih (što znači i općepolitičkih) prilika⁵⁴.

4. Kad se još ima u vidu noviji razvitak, tome treba dodati i činjenicu: da je u odnosu prema bazi narodnog jezika (Vukova standardna norma) hrvatska strana bila i ostala konzervativnija, nasuprot srpskoj u Srbiji, koja se je u tom pogledu razvijala liberalnije (upoređi i kod Ivića). To se najlepše ogleda u periodu od devedesetih godina prošloga veka i napred, kada je u Hrvatskoj definitivno usvojen Vukov fonetski princip pravopisa i Vukov jezik kao osnova za standardnu normu⁵⁵, a ipak su i u jeziku i u pravopisu ostale znatne diferencijacije, koje se za vreme stare Jugoslavije nisu mogle otkloniti ni zajedničkim dogovorima, administrativnim putem organizovanim⁵⁶.

⁵⁴ Pa ipak je nad svim elementima koji su u dvema varijantama divergirali zajednička dijalekatska osnova činila svoje: u osnovnoj liniji centripetalne tendencije su bile dominantnije.

⁵⁵ Otuda su nastale brojnije razlike u pravopisnoj normi, kao što je, recimo, i ona u pisanju futura; u jednom broju slučajeva Maretić je od raznolikosti u načinima Vukova pisanja usvajao onu koja je i kod Vuka arhaizirana; na drugoj strani u srpske gramatike ulazilo je ponešto novo u odnosu prema Vuku. Pored svega toga veće razlike su nastale kada je Belić u svojim izdanjima pravopisne knjige podvrgao reviziji poneka Vukova pravila fonetskog pisanja.

⁵⁶ Vidi o tome i kod Ivića, str. 191. i dr. Diferencijacije u smislu glavnih, markantnih, obeležja naših dveju varijanata, nasleđene u ovom poratnom vremenu, svode se na dve karakteristične vrste:

a) hrvatska strana, u vidu Maretićeve i Boranićeve (pravopisne) kodifikacije, ostajala je konzervativna u čuvanju vukovske jezičke norme, dok je, nasuprot tome, srpska strana bila radikalnija u odnosu prema Vukovu jeziku (u pravopisu se to ogleda u Belićevim delimičnim reformama: doslednije fonetiziranje i slično);

b) suprotno tome, hrvatska strana je činila odstupanja od Vukova uzusa (u Vukovoj definitivnije izgrađenoj normi), kao što je to slučaj sa pisanjem futura (*pisat ću* i sl.) i u gramatičkoj interpunkciji – i tome slično. U formama gramatičkim razlike su nastajale i usled toga što je i jedna i druga praksa pisane reči unosila posebne svoje novine.

Belićevi pokušaji (dvadesetih godina) da unese znatnije izmene u Vukovoj pravopisnoj normi (doslednije fonetiziranje, nova podela na slogove i sl.), uslovili su još veće razlike od zagrebačke tradicije.

Zajednički pravopis za koji su osnove izrađene u tadanjem Ministarstvu prosvete (kompromis između Belićevih novijih ideja i dotadanje hrvatske tradicije, upoređi npr., Belićevo ranije dosledno jednačenje po zvučnosti: *pretsednik*, *sretstvo*, kod Hrvata Boranićevo, po Vukovoj tradiciji, *predsednik*, *sredstvo*, u pravopisu od 1929: *predsednik* a *sretstvo*), donet u najgore vreme jugoslovenskog političkog unitarizma, mogao se samo prisilno održavati; bilo bi interesantno ispitati koliko je i u administraciji i u školskoj praksi strožije primenjivan. Po tumačenju većine hrvatskih katedarskih stručnjaka (onih koji se intenzivnije bave ovom problematikom), izgledalo bi kao da je i NOVOSAD-

5. Sve jedno s drugim kas se uzme, od prvih vremena našeg zajedničkog jezika do danas delovale su centripetalne snage u zbližavanju, na jednoj, i centrifugalne u udaljavanju, na drugoj strani naših dveju književnojezičkih tradicija. To je, u različitim periodima, osobito zavisilo od političkih prilika: jače ili slabije izražene posebne tendencije nacionalnog separiranja, ili, nasuprot tome, tendencije jugoslovenskog općeg ujedinjavanja⁵⁷. Pri tome uvek treba imati u vidu, ono što nam je još i danas jako aktuelno: naglašeno jugoslovenstvo, od srpske strane kao najmoćnije nacije, imalo je kao svoje reperkusije: na drugoj strani separatističke lingvističke orijentacije, – i obratno.

Baš ovih dana, u gorućim političkim diskusijama oko borbe protiv nacionalizma (još više u uopćenim frazama), jednako se postavlja pitanje odnosa prema dvema, u stvari, jednako reakcionarnim tendencijama: o jugoslovenskom unitarizmu i nacionalnim separatizmima. Zaoštrenost u sukobima nacionalističkih predstavnika dveju od starijih nacija – srpske i hrvatske – zasniva se na tim dvema kontrastivno opozitivnim osnovama. Međutim, i za političara i za lingvističkog stručnjaka, jednako, – trebalo bi da bude jasna činjenica: da ove dve kontrastivne tendencije dovode do stanja kada se one međusobno neutrališu. Naime, glavni su nosioci klasičnog unitarizma predstavnici velikosrpske politike; velikosrpski nacionalizam svojom unitarističkom agresivnošću, u jezičkoj politici posebno, kao što je to potrebno i ovde često naglašavati, pogodio je nasleđenom hrvatskom separatizmu da stvori, kako se to mislilo, jedinu čvrstu odbranu u vidu ekskluzivnoga svoga separatizma (što je nedavno dovelo i do zloglasnog pokušaja na otcepljenju Republike Hrvatske, kako smo videli). Kao protivakcija u tobožnjem spašavanju srpske nacije, velikosrpski se nacionalizam transformiše u srpski (opet velikosrpski) separatizam, – kao da nema drugoga izlaza da se odnosi između dveju nacija, na socijalističkoj osnovi, nivelišu. I za najveći broj nacionalistički ispoljenih intelektualaca, lingvističkih delatnika posebno, unitarizam i separatizam se svode na jedan poseban vid separatizma, – transformacija:

$$Sp - Unt \rightarrow Sp_1 \sim Sp_2 \sim Sp_3 - itd.$$

SKI DOGOVOR akt nametanja (uporedi u tom smislu članak Stjepana Babića: Htijenja i ostvarenja Novosadskog dogovora, JEZIK XV, 1962 (8).

⁵⁷ Jednom prilikom to je vrlo slikovito izrazio Belić (parafraziram): razvitak zajedničkog književnog jezika išao je u vidu dva potoka koji su sa istoga izvora tekli svojim posebnim koritima, pa su se ta dva korita povremeno i produbljivala, ali sada su potoci izišli iz svojih korita i vode su im se počele mešati, StE II, str. 354. Ovo je rečeno u vremenu stare Jugoslavije, – i tačno je da su se naše dve varijante, i pored svih nacionalnih antagonizama, međusobno zbližavale. U novoj Jugoslaviji, još i pre NOVOSADSKOG DOGOVORA, a naročito posle njega, zbližavanje je sve više napredovalo (korita su plicala); međutim, posle nacionalnog preokreta u Hrvatskoj korita su u dobroj meri produbljena; pa ipak dobra analiza današnjeg stanja pokazaće nam da se vode prelivaju i da su još obezbeđeni zajednički tokovi.

Čini mi se da je to najmarkantnije oličeno u raspri oko naziva za naš, u stvari zajednički, književni jezik: ako je hrvatski lingvistički stručnjak velikoga ranga sa svojim satrudnicima uspeo da svojoj naciji sugerira kako hrvatska varijanta funkcionalno, pravno i subjektivno vis a vis druge varijante predstavlja poseban standardni jezik (jedna neverovatno apsurdna lingvistička postavka), trebalo je na drugoj strani da opet jedan od najjemenitnijih stručnjaka vrati istom merom: ako je za Hrvate naš zajednički jezik hrvatski, zašto i za Srbe, sve i svuda (naročito za Srbe u Hrvatskoj, taj isti jezik ne bi bio srpski? Svejedno je što prethodni rad tog isto stručnjaka nije bio na nivou tolike usko-grudnosti.) Za onoga ko misli koliko o vrednostima naučnih principa toliko i o jugoslovenskom socijalističkom jedinstvu – postoji drugačiji put orijentacije: za Srbe sve i svuda (kad i za Hrvate koji progresivno gledaju u našu zajedničku budućnost, čemu se priključuju sve progresivne snage ostalih dveju nacija zajedničkog jezika) naš jezik, bar u ovakvom stanju u kakvom je danas, može biti, i po imenu i po suštini, s a m o *srpskohrvatski*, što znači = *hrvatskosrpski*, da ga u jednoj, ili drugoj formi nazivaju po izboru. Ako je nekome trebalo da uporno, i u raskoraku sa najnovijim intencijama međunacionalne politike u Hrvatskoj, u jednom dosta nesuvislom obliku formulacije i u ustavni tekst unese separatan naziv imena, to ni u kom slučaju ne bi smelo nekoga da obeshrabri: naša budućnost, koja će, nadajmo se, ipak više produbljivati i poštovati naučne principe u duhu lenjinskih ideja o međunacionalnim odnosima jedne socijalističke zajednice, naći će načina da, i u pogledu imena i u pogledu drugih intencija, rehabilituje osnove NOVOSADSKOG DOGOVORA⁵⁸.

⁵⁸ Razume se, Zaključke NOVOSADSKOG DOGOVORA treba gledati u kontekstu onoga vremena; sama stilizacija (autor osnovnog teksta, koliko se sećam, bio je prof. Jonke) i za ono vreme mogla je biti određenija, upotpunjenija, recimo kad je reč o autorskom pravu „neprevođenja“. Tačno je da su sa različitim unutaršnjim raspoloženjem većinom lingvistički stručnjaci pristupili novosadskim akcijama: jednima je na pameti bila odbrana od nasleđenog unitarizma, a drugima lingvističke navike nisu mogle ništa drugo pružiti nego osnovno unitarističko gledanje na jedinstvo našeg književnog jezika (do te mere da se je praksa mogla ostvariti i u proskribovanju reči *zaliha*, *vlasništvo* i sl.), – da mnogi lingvistički ekscesi u pravo svoje vreme nisu uzbuđivali one koji su po svojim novosadskim potpisima bili obavezni da javno reaguju.

Koliko god da su danas još jaki lingvistički (i drugi s njima) nacionalizmi u svakoj akciji sređivanja naših međunacionalnih odnosa, NOVOSADSKI DOGOVOR ostaje, sa svojim istorijskim značajem, kao osnova za svaku pozitivnu našu standardnojezičku politiku (kao što su to 1968. god. konstatovali izvršni komiteti centralnih komiteta sa shjezičkog područja, uporedi u zagrebačkom JEZIKU X: Izvršni komiteti CKH i CKS o suvremenoj jezičkoj problematici, str. 65–68, Izvršni komitet CK Bosne i Hercegovine o suvremenoj jezičkoj problematici, str. 129–130).

2.

Kad se u smislu savremenog gledanja na tipove i sistematski karakter standardnih jezika karakterišu i definišu odnosi u smislu književni jezik i književnojezičke diferencijacije, onda se u našoj situaciji može formulisati hijerarhijski red (kako sam ga ja, na više mesta, u svojoj knjizi NAŠ KNJIŽEVNI JEZIK DANAS (KnjJD) formulirao):

a) Standardni jezik koji se razvija sa osobenostima koje su markirane nacionalnim kvalifikativima u izrazu nosi karakter dveju (ili koliko ih još može biti) varijanata (*varijanta* = „isto to samo malo drukčije“). I to stanje postoji i postojaće sve dotle dokle varijantske osobenosti (u ortografiji, u deklinaciji i konjugaciji, u tvorbi reči osobito, u sintaksičkoj strukturi) imaju stabilizovane (ili prilično stabilizovane) norme; naš srpsko-hrvatski slučaj u tom pogledu može biti vrlo ilustrativan, za opću teoriju standardnog jezika vrlo poučan⁵⁹: kad se uzme čitav skup razlika u dvema varijantama, procentualno je veoma mali, ali je v r l o v e l i k i da na nacionalnoj osnovi markira razlike⁶⁰ – jezički izraz tipičnih predstavnika jednog i drugog nacionalnog područja (*barbarin* – *varvarin*, *obrada* – *obradba*, *fronta* – *front*, *povodom nečega* – *u povodu nečega* i sl.⁶¹

b) Niži hijerarhijski stupanj na području standardnog jezika (i ako on ima i ako nema podelu na varijante) jeste (kako sam ja to, za našu situaciju, formulirao): *r e g i o n a l n a k o n s t e l a c i j a*⁶², to je slučaj kad nema (ili gotovo nema) nijedne varijantne pojave u standardu jezika a da nije zajednička i sa

⁵⁹ U jednoj prilici mi je prof. Havránek, komentarišući naše novije rasprave oko našeg standardnog jezika, koje je on s interesovanjem pratio, u razgovoru rekao: kako bi dublje proučavanje baš naše jezičke situacije bilo od dobre koristi za opću teoriju književnog jezika.

⁶⁰ Ovde treba imati u vidu i dva-tri posebna momenta: a) upadljivije dejstvuju one osobine koje markiraju nacionalne razlike nego ono što je u jeziku zajedničko; b) diferencijalne pojave, makar koliko procentualno bile neznatne u upoređenju sa zajedničkim, ako su one u jakoj frekventnosti, svoju jačinu delovanja još više povećavaju; c) ako su diferencijalne oznake karakterističnije za jezik obične komunikacije (administracija, dnevna štampa i sl.), onda je njihovo dejstvo na planu jezičkog osećanja jače nego što bi to bilo u jeziku višeg izražajnog nivoa (literarni jezik, jače izražajan intelektualni jezik i tome slično).

⁶¹ Vidi kod Ivića (str. 206) veći spisak leksičkih razlika, zatim u mojoj knjizi KnjJD, str. 69, 139–140, kod M. Pešikana: NAŠ KNJIŽEVNI JEZIK ZA 100 GODINA POSLE VUKA, Beograd 1970.

⁶² Čistiji terminološki kriteriji u određenijem verbalnom imenovanju pojava danas treba da imaju mnogo veći značaj nego se to kod nas često misli, – u tome smislu da kažem: ako imamo da biramo između izraza: *regionalna boja*, tip ili sl., kako se često kaže, – *verzija* (P Ivić), *selekcija* (M. Pešikan), – *konstelacija* (moj izraz), mislim da ovaj poslednji ima najbolje uslove da se ustali u upotrebi.

kojom drugom regijom u zajedničkom standardnom jeziku. Kao tipičan primer u tom pogledu nam može poslužiti bosanskohercegovački izraz u pisanom jeziku: višenacionalni sastav Srba, Hrvata i Muslimana – a jedna na poseban način izdiferencirana književnojezička praksa⁶³; diferencijacije nisu izražene na planu kolektivnog (u De Saussurovu smislu **la langue**) nego na planu individualnog odabiranja (u De Saussurovu smislu **la parole**). Na taj način pojave ako posmatramo, našu teritoriju jezičkog standarda možemo isparcelisati na niz regionalnih konstelacija: a) srbijansko-vojvođansku, b) crnogorsku, c) bosanskohercegovačku, d) hrvatsku kontinentalnu, e) hrvatsku dalmatinsku i slično⁶⁴.

U duhu onoga o čemu smo i ranije govorili, treba voditi računa o perspektivi profesionalnih stilova; jedna slika se dobija kad imamo pred sobom literarni prozni izraz (mislim na tipično piščevu strukturu izražavanja), druga – kad analiziramo naučne tekstove (i u okviru njih tekstove raznih disciplina), treća

⁶³ Ovaj kriterij za određivanje pojma varijanta, u primeni na naše bosanskohercegovačke prilike, formulisao je još ranije prof. Brozović; (uporedi i u mojoj knjizi str. 5, 139–144, – zatim i kod Ivića, str. 218. i dr.). Uporedi njegovu knjigu StJ, str. 37–38. i na drugim mjestima kod njega, – najzad dobro tumačenje pojma varijanta u odnosu na druge regionalne razlike čitalac će naći i u članku Božidara Finke: O jedinstvu književnog jezika i književne varijante, JEZIK XIV, tamo na str. 72–74.

Kad je reč o starijim razdobljima u razvitku pisane reči, u pitanju je da se pravilno obeleže odnosi među stilovima u smislu varijantnosti: u tom smislu će biti zanimljivo proučiti detaljnije razlike, recimo, između dubrovačke proze (u tekstovima razne vrste) i poezije (o čemu govori Ivić u svojoj knjizi, str. 166, 173. i dr.), – za našeg čitaoca će biti poučno da u tom pogledu izvuče zaključke u upoređenju sa nemačkom situacijom od XIII do XVIII veka ako, recimo, pročita dve odskorašnje knjige koje nam opisuju tamošnje starije situacije M. M. Guhman: OT JAZYKA NEMECKOJ NARODNOSTI K NEMECKOMU NACIONAL'NOMU JAZYKU, Moskva 1955; N. N. Semenjuk: PROBLEMA FORMIROVANJA NORMY NEMECKOGO LITERATURNOGO JAZYKA XVIII STOLETIJA, Moskva 1971.

⁶⁴ U ponečem se lako može primetiti kako izvesni izrazi tipično hrvatski svoje mesto imaju u pisanom tekstu u Vojvodini (tragovi ranijeg bližeg zajedničkog života u Austro-ugarskoj Monarhiji); npr., ove večeri, kad sam se pripremao da pišem ove redove, sa televizijskog prenosa jedne vojvođanske priredbe mogao sam čuti: *u povodu ove nagrađe*, što bi teško, još danas bilo pretpostaviti da se čuje u čisto srbijanskoj sredini. U pažljivijoj će se analizi tekstova iz dalmatinske Hrvatske i iz kontinentalne lako, opet, primetiti razlike u smislu ukrštanja varijantnih pojava (na primer leksičke jedinice – *val* – *talas*, *obitelj* – *porodica* itd). Ali će ovde biti zanimljivo i to: da je u najnovijem vremenu nacionalističkih pokreta slika u velikoj meri izmenjena: u smislu unificiranja hrvatske varijante; u tome, svakako, velika „zasluga“ pripada zagrebačkom lingvističkom centru, i njegovu djelovanju: u štampi, preko prosvetnih radnika, lektora, i slično.

– kad posmatramo običan novinski tekst, itd., itd.⁶⁵. U svim prilikama, opet, možemo uočavati razlike između tipičnog predstavnika svoje varijante (ili tipičnijeg predstavnika svoje regije) i onoga koji to nije, nego je svoj jezik osvežavao (ili ga, možda, i kvario) osobinama drugih regija ili druge varijante. Tipičan predstavnik svoje varijante, na primer, može biti koji (ili više njih) lingvistički stručnjak, jedno stoga što je, uopće uzevši, tradicionalno konzervativan, drugo zato što je nacionalno nadahnut više nego bi trebalo, i kao takav i jezikom svesno hoće da markira svoju nacionalnu pripadnost.

3.

Kad imamo u vidu naše nacionalne raspodeljenosti i raspodeljenosti naših varijanata i regionalnih konstelacija, onda jednu važnu činjenicu još jedanput moramo naglasiti: i od ranijih vremena i od ovih novijih normativno stanje jedne ili druge varijante nisu jednako usvajali, negovali i asimilovali svi pripadnici dveju nacija koje su ih formirale. Ovo vredi kad je reč ne samo o profesionalnoj pripadnosti ili o individualnim osobinama onih koji pišu nego kad posmatramo i naša prostranstva i administrativnu raspodelu (raniju i današnju) naše zemlje. Uglavnom rečeno, u Bosni i Hercegovini, Hrvati nose vidnija obeležja hrvatske varijante, ali je mali procenat onih koji nam u tom pogledu mogu poslužiti kao tipični njeni predstavnici (vidi niže detaljnije o tome). Slično nešto može se reći i za pripadnike srpske nacionalnosti u ovoj Republici. Isto tako i samo za manji broj Muslimana koji žive i javno delaju na ovome tlu može se reći da nam služe kao tipični predstavnici jedne ili druge varijante⁶⁶. A za sve one koji ne žive u svojim rodnim sredinama može biti karakteristična jezička asimilacija: a) ili su u sredini u kojoj žive potpuno naturalizovali svoj jezički izraz, b) ili su samo u izvesnoj meri zadržali strukturne osobine rodnoga kraja ili rodne varijante⁶⁷.

⁶⁵ I ova slika nam je predočljiva kad uporedimo, na jednoj strani, tekst po koga zagrebačkog katedarskoga stručnjaka lingvističkog na Sveučilištu, i koga delatnika druge struke (ako ovaj drugi nije prihvatio svesno da se povinuje uputstvima ovih prvih), na drugoj strani. Ovde bismo mogli uočiti i razlike druge vrste: ono što u remećenju čistoće u normi svoje varijante nikad sebi neće dopustiti većina zagrebačkih lingvista na Sveučilištu, ipak će dozvoliti zadarski profesor Brozović (iako im je nacionalna uskogrudost identična). Za diferencijacije u hrvatskoj varijanti u ovom smislu izražene, najneposrednije se čitalac može uveriti ako uzme u ruke po koji broj lingvističkog časopisa JEZIK i filozofski časopis PRAXIS.

⁶⁶ O tome će biti više reči u jednom od idućih poglavlja ove studije.

⁶⁷ Kao sveže utiske nosim, pored ostalih, od dvojice Hrvata intelektualaca u Beogradu: Franje Barišića (iz Bosne) i Vladimira Kolara (novinar iz Slavonije), čije sam tekstove imao prilike pažljivije da pratim.

III

Još o standardnom jeziku i naciji

Poznato nam je od kolikoga je značaja za književnojezičku teoriju (i praksu jezičkog standarda, takođe) na pravim naučnim osnovama proučiti i definisati odnos standardni jezik i nacija. U nizu decenija ovoga veka lingvistička literatura u ovom pravcu nas je veoma mnogo obogatila: znamo kako na tom planu možemo tretirati današnji nemački književni jezik, raspodeljen, još danas, u tri varijante uglavnom, španski izdiferenciran u nizu varijanata; znamo kako treba tretirati odnos matičnog jezika u Portugaliji i njegove varijante u Brazilu, odnos matičnog engleskog i njegove varijante u Americi, – itd., itd.⁶⁸ Iz svih ovih i ovakvih situacija možemo izvući zajednički imenitelj: *j e d n a n a c i j a – j e d n a v a r i j a n t a s t a n d a r d n o g j e z i k a*, iz jedne narodnosne celine izdiferencirale su se posebne situacije sa svojim jezičkim varijantama; sa manjim ili većim razlikama, strukturalne diferencijacije u ovde pobrojanim nacionalnim varijantama po količini jezičkih pojava koje ih razlikuju mogu biti na nivou razlika između hrvatske i srpske varijante⁶⁹. Pored svake sličnosti, opet situacija hrvatsko-srpskog književnog jezika za opću teoriju standardnih jezika i njihovih varijanata može figurirati ilustrativno i poučno: Srbi, Crnogorci, Hrvati i Muslimani a jedan jezik (saglasno običnijoj pojavi da više nacija poseduje jedan jezik). Taj jedan književni jezik u svom nazivu (formulisan na NOVOSADSKOM DOGOVORU 1954.) nosi dvojni termin: *srpskohrvatski* (=) *hrvatskosrpski* (leksemi *srpski* i *hrvatski*, koji mogu menjati svoja mesta).⁷⁰

⁶⁸ Vidi gore. O nemačkoj situaciji lepe podatke, i sa punom vrednošću analize, dala nam je Elise Riesel u knjizi DER STIL DER DEUTSCHEN ALLTAGSREDE, Moskva 1964, uporedi i u mojoj knjizi KnjJD, str. 79; nasuprot nasleđenim varijantama jednog nemačkog jezika u vidu: a) velikonemačke, b) austrijske i c) švajcarske varijante, pred lingvističku nauku se postavlja pitanje: da li i današnji nemački u Istočnoj Nemačkoj možemo smatrati posebno izgrađenom varijantom, – da li je proces u tom smislu u toku – i sl.? (Uporedi i niže o brazilskoj situaciji.)

⁶⁹ Razlike u odnosima između naših varijanata ispoljiće se ne po kvantitetu pojava nego, više ili manje, po strožijoj razgraničenosti norme; u Hrvatskoj se je u poslednje vreme išlo na to da svaka pojava u razlikama bez izuzetka bude normirana u onoj meri koliko to vredi za varijante jednog jezika koje egzistiraju u različitim državama (da bi se po koncepcijama ekskluzivnijeg nacionalizma moglo ići dalje).

⁷⁰ Kad je reč o nazivu našega književnoga jezika, ovde je zanimljivo napomenuti koliko je ipak neuspela bila politička borba u Hrvatskoj protiv DEKLARACIJE O NAZIVU JEZIKA (od 1967. god.): u tome smislu, između ostalog, treba u zagrebačkom JEZIKU, br. 2–3, 1971–1972. godine, pročitati članak Benedikte Zelič-Bučar: Narodni naziv hrvatskog jezika tijekom hrvatske povijesti (str. 38–48) i propratnu Napomenu Uredništva, str. 48–49, gde se govori o ustavnim amandmanima Republike Hrvatske (citiran sadržaj amandmana V); budućnost treba da pokaže koliko će snage jedanput okupljene oko

DEKLARACIJE biti i dalje jake. Ovde se moramo podsetiti i toga: da je drug Tito u dva navrata osudio deklaracijsku promenu naziva za zajednički jezik, Pa ipak...

Sa ovim u vezi uporedi i kod Ivića (op. cit., str. 215): „Očigledna činjenica da je srpskohrvatski jedan jezik navela je pobornike njegova predvajanja da ustvrde da je on doduše lingvistički jedan, ali da hrvatski književni jezik funkcioniра kao poseban jezik i da se subjektivno ostvaruje kao takav. Ovo može biti tačno samo ako reči *jezik* damo značenje koje on nema, o čemu svedoči samo postojanje distinkcija jezik – varijanta i jezik – dijalekat. Američka varijanta engleskog jezika ima u Sjedinjenim Državama sve one pravne prerogative koje ima hrvatska varijanta u Hrvatskoj, a ipak se zbog toga ne proglašava za poseban jezik. Dokumenta koja potiču iz Engleske pred sudom se ne prevode jer je to nepotrebno; isto bi tako i u Hrvatskoj bilo izlišno praviti overene prevode dokumenata iz Srbije. I s u b j e k t i v n o , Amerikanci osećaju svoj jezički tip kao svoju varijantu zajedničkog jezika: oni znaju da Englezi, Kanađani, i Australijanci i toliki drugi govore i s t i m j e z i k o m , ali u drugoj verziji, i tako i primaju engleski govor pripadnika tih nacija. Da bi Srbin doživeo hrvatski govor kao tuđ jezik, ili da bi se Hrvat tako odnosio prema srpskom govoru, potrebno je da pre toga bude obuzet određenim raspoloženjem“. Ovo je, stvarno, naučno dokazljiva i naučno dokazana stvarnost naših lingvističkih prilika. Sa ovom naučnom argumentacijom čitaocu je potrebno uporediti „znanstveno“ rezonovanje zagrebačkog katedarskog stručnjaka M. Mogušu u članku Lingvistika i politika, PROSVJETNI LIST, 1. XII 1970, Titograd (vidi o tome u mojoj knjizi KnJJD, str. 160–161, 300: za ovoga lingvističkog znanstvenika, između ostalog, silu dokazne vrednosti ima jedan politički dokumenat iz 1944. god., gde se kaže: „SLUŽBENI LIST štampaće se na slovenačkom, srpskom, hrvatskom i makedonskom jeziku“, kao da bi svaki u svako vreme politički propis za pravog naučnika imao neprikosnovenu važnost (i politika i nauka nisu bez svojih grešaka: zadatak je i jedne i druge društvene aktivnosti da ih ispravlja); zanimljivo će sa ovim biti da se uporedi još jedan slučaj katedarske znanstvenosti: prema novinskom izveštaju koji smo mogli čitati (POLITIKA 25. IV 1971.), Ljudevit Jonke je jednom prilikom izjavio: kako je „bitno da se n a u č n o može utvrditi postojanje dvaju posebnih narodnih i književnih jezika“ (podvlačim ja). Ovde čak i n a r o d n i h , ne samo književnih! Kakva bi znanstvena snaga mogla razgraničiti dva naša n a r o d n a jezika – srpski i hrvatski? Ovo upoređivanje i stepenovanje na liniji: naučnost – nenaučnost: nenaučnost još nižega ranga za analize današnjih naših lingvističkih prilika može poslužiti kao veoma ilustrativno: kad je reč o jedinstvenosti i razlikama engleskog standardnog jezika na raznim kontinentima (kako je to na ovde pomenutom mestu prof. Ivić predočio), kako izgledaju i one eksplikacije niza naših književnika (kako smo ih nedavno na raznim stranama čitali) kako naš književni jezik *jest jedan* (Krlježa: *jedan jedinstven*), ali treba (prirodno je, tobože) da ga svaki narod naziva svojim narodnim imenom (i u javnom komuniciranju, razumemo)? Amerikanci nisu imali sreću da im se sugeriraju i ovakve nacionalne pouke o nazivu njihova standardnog jezika. Naši su Muslimani ovom „znanstvenom“ postavkom prikraćeni: hoće li i oni tražiti nacionalno obeležje u nazivu zajedničkog književnog jezika? (Nagoveštaji pokazuju da bi se mogao konstruisati naziv *bosanski* ili kako drugo; tome bi moglo da pridonese eliminisanje fonetsko-fonoloških razlika u opozicijama *č, dž i ć, đ* i druge izmene našeg, bosanskohercegovačkog, pravopisa. O ovome će biti reči i na drugim mestima ove rasprave.)

Objašnjenje (vidi gore): nazivi formirani prema ranijem stanju u vremenu kad su bile u formiranju samo dve nacije; uslovi za konstituisanje ostalih dveju nacija kasnijega su datuma, u stvari, tek u ovom stoleću.⁷¹ Ako se ne pomišlja da se za standardnu jezičku praksu u Severnoj Americi na nivou varijante daje kakav drugi naziv nego samo *engleski* jezik, onda nema dovoljno razloga ni za naše prilike da se traži kakvo rešenje koje bi u naziv jezika uključivalo oznake da on pripada i crnogorskoj i muslimanskoj naciji: jer se to samo po sebi razume. Opet jedna posebnost naša sastoji se u tome: da od četiri nacije koje se služe istim standardnim jezikom dve nemaju razvijene ni posebne svoje razlike u vidu varijanata. Za jednostrano usmerena lingvistička rasuđivanja to može biti teže shvatljivo.⁷² Tako i po teorijskoj zamisli prof. Dalibora Brozovića: ako nacija iz prošlosti nije nasledila poseban standardni jezik, ona mora bar „nakon nekog vremena“ razviti svoju varijantu književnog jezika.⁷³ Iz ovoga jasno sle-

⁷¹ Da se ovo u osnovi razume, između svih momenata koji vrede za ovakav slučaj, treba uzeti u obzir ove činjenice: a) dve nacije zajedničkog jezika konstituisale su svoje posebne varijante standardnog jezika pre nego se moglo i pomišljati o kasnijem formiranju novih dveju nacija; b) ovo je izvršeno u vremenu kada su pojam nacije i pojam jezika identifikovani u podudarnosti; c) nacija kao nacija u stvarnosti često postoji i mnogo pre nego što je nauka (i politika takođe) u stanju da je kao takvu identifikuje; d) problem definisanja nacije, i u buržoaskom i u marksističkom smislu, ostaje još i danas otvoren (uporedi, između ostalog, Stipe Šuvar: Odrednice nacije s marksističkog stajališta, časopis SAVREMENOST, br. 1/1971).

Ovde treba razlikovati: a) preduslove (istorijske, geografske, kulturne i političke) za konstituisanje jedne nacije, – i b) sazrevanje punih uslova da naciju među srodnim nacijama možemo smatrati izdvojenim individualitetom nacionalnim (ne više kao običnu etničku grupu jedne šire nacije). U osnovi uzeto, obe ove naše nacije skorijega su konstituisanja, iako je pod sasvim raznolikim uslovima išao proces njihova konstituisanja. Stoga je još i danas moguće da mnogi ljudi ovim dvema nacijama osporavaju njihovo punopravno postojanje. Preko je potrebno razbijati predrasude i argumentovano utvrđivati stvarnost činjenica, što nam na ovom mestu prostor teksta ne bi dozvolio. Ako se i dođe do stvarne istine, nesporazumi se često javljaju stoga što naučna argumentacija može imati svoja slabija mesta; to se osobito očitovalo u skorije naše vreme kada su se razvile polemike oko identifikovanja muslimanske nacije (vidi u ovom smislu i na drugom mestu).

⁷² Ova neshvatljivost proističe iz teorijske postavke: da sve komponente (konstituante, kako se to drukčije kaže) po kojima se nacija određuje, kao takva, pa i jezik na prvome mestu; moraju biti zastupljene u jednom nacionalnom individualitetu, – danas znamo koliko je ta postavka nedostatna i pogrešna.

⁷³ Uporedi u tom smislu moju polemiku sa Čedom Kisićem i profesorom Brozovićem na stranicama sarajevskog ODJEKA u 1970. i 1971. godini: a) povod: u novembar-skom broju 1969. god. ODJEK, pod naslovom Zapostavljene lingvističke discipline, objavljuje fragment iz Brozovićeva kongresnog referata (u Budvi), u kome se pronosi ideja o nužnoj pojavi da nacija mora da ima svoju varijantu književnog jezika, – iza toga sledi u članku Jedan slučaj o problemima redakcijske odgovornosti (LICA, Saraje-

di: ili muslimanska i crnogorska nacija ne postoje stvarno, ili im je potrebno formirati bar varijante još postojećeg zajedničkog književnog jezika.⁷⁴ Jezgro

vo, 1970) moj odgovor u smislu kritike da se ova, skroz pogrešna, ideja prononsira baš u našoj bosanskohercegovačkoj sredini; b) kao odgovor meni sledi Kisićeva jezikoslovna rasprava Zašto gnjev? u nizu brojeva ODJEKA od aprila iste godine – i na to moj odgovor Lingvistička rasuđivanja Čede Kisića (julski broj i dalje, zatim dalja raspra); c) i na koncu, Brozovićeva replika u jednom od daljih brojeva ODJEKA.

⁷⁴ Sporna Brozovićeva formulacija šire u kontekstu (pošto konstatuje da velika većina „nacionalnih standardnih jezika nema u sebi nikakvih varijanata“) glasi: „Ali kod nacionalno nehomogenih jezika varijante su uvijek prisutne i ne daju se prirodnim putem ukloniti, ali ako se to mehanički izvede, bit će samo površno i privremeno. Nije mi naprosto poznat standardni jezik kojim se služi više od jedne nacije a da se u njemu nisu ili već od početka ili tek nakon nekog vremena razvijale varijante. Možemo dakle zaključiti: iako je neosporno da egzistencija varijanata u jednom standardnom jeziku uzrokuje stanovite neprilike u uvjetima polinacionalnosti, te se neprilike ne mogu ukloniti jer im je uzrok neumoljiv“ (podvlačim ja). – Sa malo više pažnje ovde se neumoljivo može zaključiti:

P r e s v e g a , iz svog bogatog poznavanja prilika u svetu na planu: nacija – standardni jezik Brozović bi lako mogao prikazati neobičnije situacije: dva narodna jezika a jedan standardni, jedna nacija a dve varijante (ili gotovo dva jezika); jedna nacija u jednoj državi a različita kulturna središta sa svojim zonama razvila svoje posebne norme istoga nacionalnoga jezika: u Brazilu, kako nas o tome obaveštava R. A. Budagov (LITERATURNIJE JAZYKI I JAZYKOVYE STILI, Moskva 1967, str. 38–39, šta bi to bilo nego vrsta varijanata u jednoj široj varijanti portugalskog književnog jezika). D r u g o , Brozović ispušta iz vida teorijski lako shvatljivu činjenicu da ima nacija s t a r i j i h i n o v i j i h i da na toj osnovi mogu biti vrlo r a z l i č i t i uslovi u odnosu nacija i varijanta. Ono što bi se u ovakvom jednom izlaganju, kad se to daje u današnjim našim prilikama, moralo precizirati: u uslovima polinacionalnosti (to nije dvonacionalnost, da se razumemo) mora li biti uvek „bar nakon nekog vremena“ ostvarena i polivarijantnost? U vreme kad se dvema novijim nacijama (prikriveno ako ne uvek i javno) osporavaju nacionalni individualiteti (a Brozović zna i naglašava da se ne može govoriti o crnogorskoj ili bosanskohercegovačkoj varijanti), šta se može izvesti kao zaključak iz ovakve Brozovićeve formulacije: ili da treba da očekujemo još dve naše varijante standardnog jezika – muslimansku i crnogorsku (a varijante su, po njegovu tumačenju, „subjektivno i pravno“ isto što i posebni standardni jezici), ili to znači nepriznavanje statusa muslimanske i crnogorske nacije. (Uporedi i njegove prilično, mislim, nesuvisle, neodređene eksplikacije o Crnogorcima i Muslimanima u našem međunacionalnom sastavu – u referatu O društvenim korijenima međunacionalnih problema i o njihovu pojavnom i motivacionom vidu, časopis VIDIK 16/17, Split 1969, str. 16–17).

Kad se ima u vidu kakve pouke iz ovakvih formulacija mogu za sebe izvlačiti nacionalisti muslimanski (uporedi izvesne članke u ŽIVOTU) i crnogorski (vidi izvesne članke i u zagrebačkom JEZIKU): za stvaranje svojih varijanata, ili na drugoj strani će velikosrbi i velikohrvati osporavati bar muslimansku naciju ako ne i crnogorsku, – onda je

ovakvog teoretskog rezonovanja nalazi se u ideji koju je grupa hrvatskih stručnjaka u skorije vreme svom snagom svoje misli eksponirala: kako nacija, kao izraz svoga nacionalnog bića, mora imati ne samo svoju varijantu nego i svoj potpuno odvojeni jezički standard (katedarski stručnjaci Jonke, Babić, Moguš, Katičić i drugi).⁷⁵ Ovi ne govore posebno i izričito o odnosima crnogorska nacija, muslimanska nacija i standardni jezik, — iz njima razumljivih razloga, ali crnogorski i ekstremniji muslimanski nacionalisti, u duhu pomenutih zagrebačkih ideja, naglašavaju da poseban književni jezik treba da služi kao identifikacija nacije.⁷⁶

IV

Otkud proističu protivrečnosti u rešavanju problema?

Kad čitavu našu današnju situaciju posmatramo na planu naše lingvističke literature koja se ovim ovako složenim pitanjima bavi (stručne knjige, eseji u stručnim časopisima, stručni i polustručni članci u dnevnoj štampi itd., itd.), kao jezgro heterogenih mišljenja o osnovnim teoretskim postavkama u vezi sa odnosom književni jezik : nacija, primenjivanim na naše prilike, možemo uhvatiti u postavljanju i na njih davanju odgovora:

a) P r v o pitanje: mora li ili ne mora nacija imati poseban književni jezik (ne varijantu nego jezik)?

b) Ako ne mora imati poseban književni jezik, mora li nacija imati svoju varijantu inače zajedničkog književnog jezika?

c) Ako, sa dovoljno argumenata, damo negativan odgovor na ova dva pitanja (da kažemo i za jedno i za drugo: n e m o r a), postavlja se pitanje prave

razumljivo i to što sam ja, sa našeg stajališta naročito, morao oštro govoriti protiv ovakve naučne pojavnosti.

⁷⁵ U 90% slučajeva u rešavanju naše veoma složene problematike kad se govori o varijantama, o njihovom razgraničavanju i njihovim međuodnosima, o nacionalnom pitanju na planu standardnojezičke politike i slično, pogreške proističu iz činjenice što naši stručnjaci nisu dovoljno upućeni u sociološku stranu standardnojezičkog razvitka (i jezičkog razvitka uopće); kod izvesnog broja njih (koji za sobom vuku čitave redove polustručnjaka i nestručnjaka) to ide do apsurdna (vidi u tom smislu i ovde dole niže). Sociološku stranu u razvitku književnog jezika, na toliko mesta usaglašavanu, čitalac će naći u ovde često pominjanoj knjizi Jespersenovoj: iako poodavno izrečene, mnoge tamošnje formulacije su primenljive i u današnjem našem, socijalističkom, društvenom razvitku.

⁷⁶ Uporedi u tom smislu niže, gde će biti opširnije reči o bosansko-hercegovačkim prilikama.

probitačnosti za samu naciju da ima svoj književni jezik ili njegovu varijantu, ako jedno ili drugo iz svoje prošlosti nije nasledila?

d) Budemo li s obzirom na naše prilike (i prilike koje, na ovaj ili onaj način, sa našima mogu imati kakvo sličnosti) i na ovo pitanje mogli odgovoriti negativno, onda je na pitanja potrebno dati i obrazložiti valjan i celishodan odgovor, koji može biti primenljiv za sve iole slične situacije, – koji odgovor, u našim prilikama posmatrano, može najsvrsishodnije zadovoljiti i ravnopravnost nacionalnih kultura, u najpotpunijoj meri poštovanja nacionalnih tradicija, i, što je osobito važno, poštovanja građanina pojedinca da se svim onim što je normativno dopušteno u zajedničkom jeziku, u posebnim varijantama, služi po svom izboru, po svojim sklonostima, i da na taj način sam sobom može predstavljati jezički kultivisanog građanina.

Kad se sa svom naučnom objektivnošću na ova pitanja odgovori, onda bi nam bilo potrebno, bar u najgrubljim linijama, osvrnuti se na društvenopolitičke izvore, uslove ove naše k r i z e u tretiranju problema: naš književni jezik i njegova praksa, naš književni jezik, nacija i međunacionalni odnosi.

Kao što se može videti iz formulacija i redosleda ovde postavljenih pitanja (kao što smo i ranije kao naš zadatak indicirali), odgovori naši treba da budu dati iz aspekta dublje analize, i da budu duboko sociološkoga karaktera.

1. Odgovor na prvo pitanje najjednostavnije je dati (on je u nauci već odavno poznat): više nacija se može služiti jednim standardnim jezikom, u vidu posebnih varijanata, a da se ne pokazuju nikakve vidljive tendencije da varijante evoluiraju u posebne jezike (engleska i američka situacija zajedničkoga standardnoga jezika u tom smislu može poslužiti kao najlepší primer, varijante nemačkog jezika takođe).

2. Na prvi pogled, kao da je odgovor na drugo pitanje kompleksnijega karaktera, da ga je teže dati. Tu smo u prilici jedne izrazito naše specifičnosti, stoga što su dve nacije, sa svojim nacionalnim tradicijama, nacionalnim kulturama, sa svojim posebno obeleženim istorijskim razvitkom, izrasle a da nisu, u saglasnosti sa svojim ostalim atributima nacionalnog individualiteta, odnegovale i posebnu standardnojezičku strukturu, na nivou varijante.⁷⁷ Prema tome,

⁷⁷ Sve do prvoga svetskoga rata, možemo reći, nije se moglo ni pomišljati u Crnoj Gori da svi njeni žitelji ne nose duboko u svesti pripadnost srpskoj naciji; pored toga što su Crnogorci od mnogo ranije mentalitet svoje izdvojene etničke grupe formirali u posebnim istorijskim i socijalnim prilikama (uvek postoji više preduslova i tendencija da se izdvojene etničke grupe u novijim prilikama konstituišu u posebnu naciju). Onako kako je Njegoš osećao pojmovni odnos srpstvo – crnogorstvo kao širi i užii pojam kad, recimo, u Gorskom vijencu kaže:

O kukavno srpstvo ugašeno, zla nadživjeh tvoja svakolika, a s najgorim hoću da se borim!

sa sigurnošću možemo reći, *n a c i j a p o s t o j i* ali svoga posebnog nacionalnog izraza u pisanoj reči nema ni u vidu varijante. Ovde se može postaviti razlika između dveju novije konstituisanih nacija: za crnogorsku se može reći da u zajedničkom standardnom jeziku stoji na nivou regionalne konstelacije, za muslimansku to je nemoguće konstatovati: a to je zato što su za njenu egzistenciju specifični *g e o g r a f s k i* uslovi (teritorijalna ispreplitanost sa ostalim nacijama). Sad je najvažnije ovde odgovoriti na pitanja, specifično naše bosanskohercegovačko: ima li znakova da se izraz naših Muslimana (bosanskohercegovačkih, pa i drugih) razvija u pravcu posebne varijante, da li se mogu naslutiti u tom pravcu kakve promene koje bi došle „nakon nekog vremena“ (Brozović). Mislim da bi pozitivan odgovor na to pitanje bio apsurdan, osim ako bi veštačkim putem lingvistički stručnjaci iskonstruisali osnove za stvaranje takve situacije.

Razume se da bi i Muslimani i Crnogorci, kao i svaka druga nacija, imali pravo da formiraju svoje bar varijante našeg jezičkog standarda, pa onda, dalje, i posebne književne jezike. Brozovićeva teorijska osnova je tu da pomogne da se i takvi jezici konstituišu. Da se današnja standardna norma prožme dijalekatskim osobinama specifičnim za muslimanski govorni tip gradskog stanovništva u BiH, a da se u standard crnogorskog jezika unesu arhaičnije, i druge posebne, osobine zetsko-novopazarskog govornog tipa, to bi bio efikasan put kako bi se, preko varijantnih tipova još zajedničkog književnog jezika, dospelo i do posebnih nacionalnih jezika. Te nacionalne zadatke mogli bi preuzeti na sebe grupe stručnjaka i nestručnjaka kakve su se godinama okupljale oko sarajevskog časopisa ŽIVOT (uporedi u knjizi KJJD moj članak: Jezičko čistunstvo, apsurd i paradoks u nekim tradicionalnim i modernim shvatanjima kulture jezika) i crnogorski kvazi-naučnjaci kojima je svesrdno gostoprimstvo pružao zagrebački stručni časopis JEZIK. Za muslimansku situaciju dobra pomoć bi

ili kad za Vuka Mićunovića, ličnost u spevu, kaže:

Mićunović i zbori i tvori, Srpkinja ga još rađala nije od Kosova, a ni pređe njega,

isto tako taj pojmovni odnos je tretirao posljednji crnogorski vladar, kralj Nikola, kad je, uoči prvoga svetskoga rata pisao ratnu proklamaciju upućenu Crnogorcima (tekst proglasa čitalac, ako ga tamo nanese put, moći će videti u Zavičajnom muzeju u Nikšiću, ako ga gde drugo ne potraži). Pravo stvarnosti odgovara i ova konstatacija Pavla Ivića (str. 220): „... u Vukovo doba svi su se Crnogorci smatrali Srbima, o čemu najrečitije svedoči najveći pesnik srpskog borenja za slobodu, Vukov savremenik Njegoš“. Ovo su činjenice za onoga ko hoće na znanstvenoj osnovi istorijske i sociološke pojave da objašnjava, nasuprot naučnoj siromaštini odskorašnjih crnogorskih nacionalista, koji su pokušavali da u nacionalnom smislu crnogorstvu traže objašnjenja u starim istorijskim spisima. (Uporedi, između ostaloga, Vojislav Nikčević: Narodni jezik u književnosti prednjegoševskoga doba, JEZIK XVI (Zagreb 1968. i dalje, i drugo mnoštvo primitivne nauke crnogorskih nacionalnih „barjaktara“).

mogla biti ukazana u krugu nosilaca ideje Midhata Ridanovića: da se u pravopisu izbriše opoziciona razlika između fonema **č, dž** i **ć, đ** (uporedi njegove pomenute članke), da se, uz to, ostvari i njegova propozicija fonomorfološkog pravopisa (sa nesuvislošću ovoga mišljenja uporedi kod P. Ivića SNJ str. 249: razlozi po kojima za sistem našega jezika takav tip pravopisa ne bi mogao biti prihvatljiv). Sve bi ovo pripadalo neprikosnovenom pravu naših nacija, i starijih i novijih, da bi se stvorila nacionalno-jezička harmonija: **j e d n a** nacija – **j e d a n** standardni jezik. Ljudi koji stoje iza ovih ideja sebe smatraju **p r a v i m** predstavnicima svojih nacija (kao što i predstavnici hrvatske i srpske nacije sebe tako kvalifikuju kad propovedaju ideju da varijanta u najmanju ruku predstavlja „pravno“ i „subjektivno“ poseban književni jezik – jedni – ili: ako ne možemo imati zajedničko ime našeg književnog jezika, ako je u tom smislu jedna strana otkazala NOVOSADSKI DOGOVOR, onda i Srbi za sebe treba da prihvate tu i takvu soluciju: da svoj standardni jezik nazivaju samo svojim nacionalnim imenom – ovi drugi).

Rezultate ovakve lingvističko-nacionalne aktivnosti mogli bismo predvideti u svetlu triju osnovnih tačaka:

a) Stručnjaci koji startuju sa ovakvim nacionalno-kulturnim idejama (i drugi koji bi ih mogli prihvatiti) u ime crnogorske i, jednako, u ime muslimanske nacije, svojom lingvističkom spremom pružaju vrlo mršave garancije da bi mogli izgraditi principe (pravopisne, fonetske, fonomorfološke i morfološke) kao osnove za kodifikaciju tako zamišljenih nacionalnih jezika, a da to ne bude konfuzija jezičke kulture (ovde bi bilo, između ostalog, zanimljivo videti kako bi Ridanović na sistem našeg jezika primenio svoju ideju o fonomorfološkom pravopisu, da ništa drugo ne uzmemo);

b) kad bi nove varijante (ili, dalje, i posebni jezici) mogle biti konstituisane i bolje nego što su to njihovi zagovornici u stanju da učine, pitanje se postavlja: sa kako širokim brojem čitalačke publike bi mogli računati takvi jezički standardi? — koliko bi i za veliku većinu pripadnika dveju nacija bili prihvatljivi?

c) dobar deo Crnogoraca sa terena Vukove dijalekatske baze, mislim, ne bi mogao zamisliti da se tim posebnim varijantama (ili jezicima) prilagodi (nezamislive administrativne prisile bi u takvim prilikama bile potrebne da deluju);

d) ako bi se i desilo da Muslimani Bosne i Hercegovine prihvate tako zamišljenu svoju varijantu književnog jezika, da li bi se moglo očekivati da ona objedini sve pripadnike muslimanske nacije našeg jezičkog područja (Muslimani u republikama Crnoj Gori i Srbiji?).

Lako je zamisliti: u koliko ćorsokaka i na koliko raskoraka bi neminovno nailazile sve stručne i stručno-političke delatnosti ove vrste. Dodajmo i to: ako u rešavanju svih problema kulturnih i političkih dominiraju interesi lični na račun nacionalnih i općejugoslovenskih, onda nije čudno ako bi se za bosansko-

hercegovačku situaciju moglo računati i na deo Srba koji će se saglasiti sa idejom bosanske varijante književnog jezika.

3. Pod ovim prethodnim uslovima odgovor na t r e ć e pitanje može biti najefikasniji kako je on ozvaničen od nazad tri-četiri godine u našoj Republici:

a) jezik j e d a n — d v e v a r i j a n t e ;

b) naziv: *srpskohrvatski*, odnosno (=) *hrvatskosrpski*;⁷⁸

c) upotreba: svaki građanin naše Republike ima neotuđivo pravo: da svoj standardni (jednako i narodni) jezik naziva jednim ili drugim oblikom složenice, da se po izboru služi pravopisnim i gramatičkim (leksičkim takođe) osobinama jedne ili druge varijante (od njemu bliže varijante u čistom obliku do doziranja u stepenu koji mu pogoduje). U tome se sastoji i nacionalna ravnopravnost i demokratska ravnopravnost građanina i pojedinca. Svako ogrešenje o ovako postavljene principe ne predstavlja ništa drugo nego vid nacionalnih i

⁷⁸ Od DEKLARACIJE zagrebačke naovamo na razne načine se, tobože naučno, objašnjava poseban nacionalni naziv književnog jezika za hrvatsku varijantu, – da bi se, na koncu, legalizovala (dobivši i političku sankciju) i DEKLARACIJA i poseban naziv hrvatskog književnog jezika. U svim tim nacionalno bojenim opravdanjima za nas je ovde zanimljivo skrenuti pažnju na jedan poseban skorašnji momenat: učesnik NOVOSADSKOG DOGOVORA (i jedan od pokretača čitave akcije u Matici srpskoj) akademik Mladen Leskovac (u listu KOMUNIST od 21. I 1971, intervju na str. 17) o nazivu našeg književnog jezika rezonuje ovako: Citirajući Krležinu izjavu: „Srpski i hrvatski su jedan jezik, koji su međutim Srbi oduvijek zvali *srpski*, a Hrvati *hrvatski*“, on kaže: „Mislim da je to vrlo tačno. Naučno se, međutim, taj jezik već 150 godina naziva *srpskohrvatskim*, a to je, ne samo po mom mišljenju, jedino ispravno stanovište i jedino tačna formulacija, a kad ga Srbi zovu *srpskim*, a Hrvati *hrvatskim*, to je normalno. Srbin sigurno n e ć e k a z a t i *srpskohrvatski* ni Hrvat *hrvatskosrpski*“ (podvlačim ja, J. V.). Tako smo i mi shvatili tu formulaciju (*srpskohrvatski*, odnosno *hrvatskosrpski*) u NOVOSADSKOM DOGOVORU... šta je ovde, u ovakvoj zbrci pojmova, tačno, a šta „vrlo netačno“? – Pre svega, ako je tačno da su naš književni jezik „Srbi o d u v i j e k zvali *srpski*, a Hrvati *hrvatski*“ (podvlačim ja, – J. V.), onda je netačno da se „naučno“ ... taj jezik 150 godina naziva *srpskohrvatskim*“ (jesu li „naučni“ nazivi bili *hrvatski* i *srpski*, *hrvatski* ili *srpski* i sl., – ili ti ljudi koji su ga tako nazivali nisu bili Hrvati ili Srbi? – u stvari, netačne i jedna i druga od gornjih konstatacija). Još je netačnije da „Srbin sigurno neće reći *srpsko-hrvatski* jezik ni Hrvat *hrvatskosrpski*“ (čemu onda nastava školska i naučna? – valjda je za Srbe i Hrvate; ako je „jedino ispravno“ nazivati ga *srpskohrvatskim*, odnosno *hrvatskosrpskim*, zašto taj jedan književni jezik tako ne bi nazivao svaki kulturni građanin?). Na koncu, ako su formulaciju *srpskohrvatski*, odnosno *hrvatskosrpski* tako shvatili predstavnici Matice srpske i Matice hrvatske, Mladen Leskovac i Ljudevit Jonke (ovaj drugi je to radio, kako to sad priznaje, pod etatističko-unitarističkim pritiskom), čemu je uopšte služio NOVOSADSKI DOGOVOR? – Da bude na ovaj način prevaziđen, i da na ovaj način saznamo puno priznanje zagrebačkoj DEKLARACIJI, usaglašeno od predstavnika dveju Matice.

nacionalističkih orijentacija. Ako u ovome možemo videti zadovoljenje osnovnih lingvističkih i osnovnih socioloških principa primenljivih na našu bosanskohercegovačku situaciju, nameće nam se još dva, mislim, vrlo važna pitanja:

1) koliko ova naša, zasad republička, kulturna politika može biti preporučljiva da je usvoje ostale republike srpskohrvatskog jezičkog područja i, u okviru toga posebno:

2) koliko sam naziv (danas predmet velikih diskusija i velikih zabuna) može biti preporučljiv da ga i ostale republike, isto tako, usvoje?

a)

1. U odgovoru na prvo pitanje mora se voditi računa o specifičnosti momenta u svakoj republici posebno. Trezvena jezička politika, kad bi se mudro vodila, u Republici Srbiji, bila bi: da potpuno prihvati naš bosanskohercegovački koncept i kad je reč o standardnoj normi, kad je reč o nazivu jezika, kad je reč o narečjima⁷⁹ i kad je reč o upotrebi dvaju pisama (u stvari, potpuno u duhu

⁷⁹ Primera radi da pomenemo, kad je reč o narečjima, P. Ivić je u pravu kad za srpsku situaciju u Srbiji, u školama posebno, preporučuje slobodan izbor narečja: adaptacija prema sredini ovde je nepotrebna iz dva razloga: a) nema nigde bojazni da će u ovim sredinama autoritet nastavnika (ili koga drugoga) uticati da školska deca (ili ko drugi) pomešaju ekavski izgovor sa ijekavskim (uporedi niže sa obrnutom situacijom kod nas u Bosni i Hercegovini); b) kad imamo u vidu sumo školske prilike, onda je čak i pozitivno da ekavska deca, koja ijekavsko narečje poznaju samo sa papira (tekstovi u čitankama i lektiri) čuju živu reč ijekavskog izgovora.

Za srpsku kulturu u Srbiji mnogo bi značilo i to da se u beogradskoj štampi, dnevnoj i periodičnoj, pojavljuje više tekstova na ijekavskom narečju (kao što je ono u dobroj meri u POLITICI bilo zastupljeno u periodu odmah iza prošloga rata). Žalosni su slučajevi da su se u ovom uglednom dnevnom listu posle NOVOSADSKOG DOGOVORA ijekavski tekstovi ekavizirali (sasvim suprotno tački 8-moj novosadskih Zaključaka; osim primera o kome će, dalje, biti reči sa tekstom hrvatskog člana Pravopisne komisije, jedan od drastičnijih primera u tom pogledu bio je slučaj: da je tadanjem direktoru Muzeja u Beogradu, Špiri Kulišiću, Srbinu iz Boke Kotorske, tekst informacije o organizaciji ustanove sa ijekavskog „preveden“ na ekavski izgovor). Nedovoljan smisao za srpsku kulturu književnog jezika, i srpskohrvatsku kulturu jezika uopće, jeste i u tome: što danas redovno u POLITICI i NIN-u čitamo unakarađene izgovore ijekavski pisanih reči (po pravilu dvosložnu zamenu „jat-a“ sa **je** a jednosložnu sa **ije**, kao npr. *bjeli* a *bijelji* – i sl.). Kad bi se iz beogradske uglednije štampe, što je moguće pre, uklonio ovaj kulturni b e s m i s a o , značilo bi to mnogo:

p r v o , sa stanovišta opće naše jezičke kulture, lišene raznih zaostalih primitivizama,

d r u g o , u interesu posebne srpske kulture, u kojoj treba poštovati kulturna nasleđa Srba „svih i svuda“, i onih u Boki Kotorskoj, recimo, i onih u Republici Hrvatskoj, i ovih u Bosni i Hercegovini (to bi odgovaralo i općim intencijama prof. Ivića, koji,

NOVOSADSKOG DOGOVORA; – ovde izuzimam jedan, principijelno pedagoški momenat: ne bi bilo probitačno primeniti naš postupak kad se radi o narečjima u školi).⁸⁰ To bi, do u tančine, moglo vredeti i za Crnu Goru. Kad je reč o prvom

u osnovi uzeto, ima pravo kad govori o široj povezanosti srpske kulture, samo da se ne služimo svim onim sredstvima i onim metodom naučnog rada kojima se je on u svojoj knjizi na više mesta poslužio).

⁸⁰ Da se, iz pedagoških razloga, nastavnicima srpskohrvatskog jezika u osnovnoj i srednjoj školi u Bosni i Hercegovini nametne obaveza da se na školskom času služe ijekavskim narečjem – imalo je to i svoje opravdane motive: a) ijekavskom narečju u ovoj Republici stvarno je potrebno posvetiti veću pažnju, stoga što se, osim neznatnih izuzetaka, predstavnici dveju nacija, muslimanske i hrvatske, služe ovim narečjem; b) osim toga, što je za naše ovo pitanje mnogo važnije, mešanje ijekavskog i došljačkog, ekavskog stanovništva na ovom terenu sve više ugrožava normalan ijekavski izgovor kod dece ovoga područja (to nam može posvedočiti i javna reč naših političara koje često slušamo preko televizije i radio-stanica); uticaj ekavskog centra, ekavske štampe i sl. neosetno se vrši u govoru na gotovo sve slojeve intelektualnog života; c) u prilikama kako ih ovde, pod tačkom b) vidimo, ekavski izgovor stručnih nastavnika stvarno lako čini da se deca, i ne htejući, povode za njima i u svoj izgovor unose ekavizme, što se, kako se to sigurno može utvrditi, odražava, vrlo ružno, u školskim pismenim zadacima. Ako neko upoređuje predratno i ovo poratno stanje u našoj sredini, lako će se prevariti: pre rata je (kao što je to bio i moj slučaj u srednjoškolskoj nastavi) nastavnik sh-jezika mirne duše u srednjoj školi mogao govoriti ekavski a da nijedan njegov đak ne pođe za njim da meša narečja, što danas, kao što vidimo, nije niukoliko slučaj.

Kao što sam imao prilike da na to upozoravam, i u toku samoga Simpozijuma, postoji i druga, negativna, strana preteranog nastojanja da se, po svaku cenu, suzbije ekavski izgovor u Bosni i Hercegovini, kako bi to hteli da sprovedu ekskluzivni ovamošnji ijekavci: običan je slučaj da nastavnik koji u našu sredinu donese svoj ekavski izgovor, primajući ijekavski izgovor sredine, uobliči ga u vidu jednosložnih zamena glasa *e* (*sjêno*, *bjêlo* i sl.), što i onu decu koja od kuće nose pravilan izgovor upućuje na lošu kulturu govorne reči. Ostaje, dakle, proces da i pedagoška služba i sami nastavnici brižljivije porade kako bi se što više osigurala i čistoća ijekavskog narečja i, na drugoj strani, da bi se obezbedila individualna sloboda da se i učenici van škole mogu po izboru služiti jednim ili drugim narečjem u čistom obliku (što im kao budućim odraslim građanima mora biti zagarantovano).

Primoran sam, neugodno, da ovde učinim jednu napomenu: Komentarišući, inače vrlo ispravno, naše akcije u BiH, P. Ivić u svojoj knjizi (na str. 219) konstatuje: „Ipak, stoji činjenica da vatrena odbrana autohtonosti pomalo sužava širinu vrata otvorenih ka istoku i ka zapadu. Doneta je odluka o zabrani ekavskog narečja u nastavi u osnovnim i srednjim školama“ (podvlačim ja, J. V.). Na ovaj način povezati dve činjenice: a) težnju ka bosanskohercegovačkoj autohtonosti (u duhu M. Riđanovića i Srđana Jankovića i drugih sličnih), i b) pedagoški momenat vezan za kulturu ijekavskog narečja (vidi ovde gore više), neočekivano je i za mnogo niži naučni rang nego što ga ima profesor Pavle Ivić. Ovako simplificirano formulisati jednu tačku SIMPOZIJUMSKIH ZAKLJUČAKA, znači slučaj izvesne dezinformacije. Ako se u zaključku jasno naglasi: da je i deci i nas-

pitanju, u Hrvatskoj se mora računati sa posebno stvorenom psihozom: naime, jezički unitarizam, i u ranijim razdobljima (vidi gore) i u novoj Jugoslaviji (vidi niže), stvorio je neprijatna osećanja i kod građana neopterećenih nacionalizmom ekstremnijih i ekstremnih elemenata. Stoga, školska praksa, administracija, dnevna štampa u općim rubrikama mogu se strogo pridržavati svoje varijantne norme, dok bi, i s obzirom na dobru zastupljenost srpske nacije u Republici i s obzirom na građanska prava pojedinaca Hrvata, trebalo, kao i u našem slučaju, osigurati individualnu slobodu izbora. Kad listamo današnje tekstove u raznovrsnim profesionalnim izrazima, nije teško uvideti da tamošnji Srbi po osnovnim karakteristikama svoga izražavanja stvarno pripadaju hrvatskoj varijanti standardnog jezika. Ostaviti mogućnosti da u primesama svoj pisani izraz prožimaju varijantnom svoje matične nacije, to bi značilo zadovoljiti princip i nacionalne i građanske ravnopravnosti; a to bi istodobno značilo: i suzbijanje pojava da tamošnji Srbi (na što bi imali potpuno pravo) u kakvom većem broju potpuno menjaju svoje navike i zavedu običaj prestrukturiranja svoje pisane (i uopće javne) reči u čiste ili čistije oblike srpske varijante.⁸¹ Na taj način bi se najefikasnije, u duhu zvanične međunacionalne politike (koja u osnovi ima dobre namere da teško zamućenu međunacionalnu atmosferu razbistrava), mogao trasirati put međunacionalne uvidavnosti, u pravom smislu nacionalne **solidarnosti**, da se ne govori više ni o *t r p e l j i v o s t i*, *t o l e r a n c i j i* i sl. Na taj način bi se, i u dogledno vreme, moglo vršiti postepeno pomeranje u smislu ne zamrznutog stanja ni u školi ni u administraciji (i slično) nego u smislu prirodnijeg lingvističkog, što znači i nacionalnog, *z b l i ž a v a n j a* ⁸².

tavnicima dopušteno da se u običnom životu i javnom van škole služe narečjem po svojoj volji, ako se u školskoj nastavi nastoji da budu narečja, jedno ili drugo, u svom čistom obliku, ako se i pored toga nastoji da se daci u ijekavskoj sredini i praktično upoznaju sa pravilnim ijekavskim izgovorom, to sve, ni u kom slučaju, ne znači da je doneta odluka o zabrani ekavskog narečja u nastavi, kako bi se običan čovek mogao izraziti kad, površno, pročita ZAKLJUČKE. Ja bih ovom prilikom još dodao da niko u Srbiji ne bi trebalo da se brine o ekavskom narečju u Bosni i Hercegovini; iako je to nepoćudno ekskluzivnim ovamošnjim autohtonistima, ekavskom narečju su u BiH dosta široko otvorena vrata, — ko prati ovamošnju literaturu i razne vrste pisane delatnosti, o tome će se lako osvedočiti.

⁸¹ Odskorašnje pojave da se kao protivteža postupku u Hrvatskoj (vidi gore) ustanovi naziv *srpski jezik* za srpsku varijantu — predstavljaju stvarno loše poteze: kao što na unitarističke pojave nije mudar potez ići u separatizam (bar danas kad stvari posmatramo), tako ni na separatizam drugih nije mudro odgovarati separatizmom svojim ako ljudi računaju sa jugoslovenskom zajednicom.

⁸² O nužnostima nacionalnog zbližavanja u socijalističkoj zajednici, a da ono ne bude od štete za posebnosti nacionalnih kultura kad se to radi na lenjinskim principima, biće reći u daljim izlaganjima.

b)

2. Posebno za hrvatsku situaciju u Republici veoma delikatno ostaje pitanje naziva. Da za momenat ne govorimo o stručnoteoretskim apsurdima koji su se u toku nekoliko poslednjih godina tamo ispoljavali, sadašnje stanje diskusija oko naziva i intencije koje u tome vladaju ostaje, jedno s drugim, još veoma zamučeno. Ako pođemo od činjenice, koju je teško stvarnim argumentima osporiti da je novosadski naziv, akceptiran u skorije vreme kod nas u BiH, sa naučne tačke gledišta najadekvatniji (da je baš tome poslužila i naporednost dvojne leksičke strukture u nazivu), onda se zapitajmo, prvo: koji su to razlozi da se i za k o j u našu sredinu taj i takav naziv preinačuje? – drugo: kakve reperkusije, i na hrvatskom i na drugim terenima, iz toga preinačavanja proizilaze, i mogu proizaći. Niz književnika i drugih autora sa nelingvističkog terena nas je u poslednje vreme uveravao: kako je opravdano da jedan narod svoj standardni jezik zove svojim nacionalnim imenom, kako je (pogrešno rečeno) to tako bilo i u našoj prošlosti, i tome slično. Kad je reč samo o dvema nacijama čije je nacionalno obeležje ušlo u novosadski naziv (ulazilo je u zvaničnoj upotrebi otkad još ranije: u vidu *srpski* i *hrvatski*, *srpski* ili *hrvatski*, *srpsko-hrvatski* jezik i slično), pitamo se: čemu služi to da Hrvati i Srbi svoj zajednički književni jezik nazivaju svojim nacionalnim imenom? Da stvar bolje razumemo, radi se o zvaničnoj, javnoj, upotrebi termina, dok je druga stvar (ono što se nerazbistreno javlja u idejama ljudi propagiraju usko nacionalna imena) hoće li ili neće ljudi u svom privatnom životu to prihvatiti kao svoju kulturnu naviku⁸³. Prvi, nepovoljan, zaključak iz takvog nastojanja možemo izvesti, za nacionaliste svih naših sredina veoma povoljan:

n a g l a š a v a s e n a š a n a c i o n a l n a p o d v o j e n o s t ,
n a r a č u n n o r m a l n o o b e l e ž e n e r a v n o p r a v n o s t i .

Drugi zaključak, opet nepovoljan za saniranje naših međunacionalnih odnosa, a vrlo povoljan za nacionaliste jeste:

o k o š t a v a n j e d a n a š n j e n e p r o b o j n o s t i u o d n o -
s i m a d v e j u v a r i j a n a t a , što je, u stvari, služilo nacionalistički nas-
trojenim stručnjacima kao prvi korak da se, u Hrvatskoj posebno, ostvari neprobojnost standardne jezičke norme (za prve momente na nivou varijanata, a odatle je, videli smo, trebalo ići dalje).

⁸³ Da se vidi koliko su proizvoljne eksplikacije o tome: da svaki narod ima pravo na svoj književni jezik (razume se da ima pravo ako to hoće, ali je pitanje: je li u svakom slučaju to u njegovu vlastitom interesu – primedba moja), da li je, i kad se ne kaže da je varijanta poseban književni jezik, prirodno da i zajednički književni jezik svaki narod naziva svojim imenom, – o svemu tome će biti potrebno još detaljnije govoriti.

Treći zaključak, u istom duhu, možemo utvrditi: ako Muslimanima ne smeta (a nijednom trezvenom Muslimanu to neće smetati) da u nazivu *srpsko-hrvatski* ili *hrvatskosrpski* nema oznake njihove nacionalnosti, pitamo se:

z a š t o b i H r v a t u i l i S r b i n u b i l o p o t r e b n o d a i s t i k n j i Ź e v n i j e z i k n a z i v a j u s a m o s v o j i m n a c i o n a l n i m i m e n o m ? S v a k o m m a l o v i š e n a c i o n a l i s t i č k i n a s t r o j e n o m p r i p a d n i k u j e d n e i l i d r u g e n a c i j e t o m o Ź e s a s v i m l e p o k o n v e n i r a t i , a , č i n i m i s e , n i k o m e v i š e .

U našim bosanskohercegovačkim prilikama svedoci smo i toga: da se je pronosila ideja o nosiocima bosanskog duha u zajedničkoj, tronacionalnoj, kulturi, ideja o bosanskoj (može biti = bosanskohercegovačkoj) varijanti književnog jezika, o posebnom bosansko hercegovačkom pravopisu, i tome slično. Tim i takvim shvatanjima, u priličnoj meri, idu naruku i ideje, kako se one formuliraju, o autohtonosti bosanskog jezika, koje ideje ne dopuštaju da se govori kako se na ovom terenu ostvaruje koegzistencija pojava primljenih od naših dveju varijanata (a da je nedopustivo da se kaže kako se ostvaruju naporedo i varijante u čistom svom obliku, ne dopuštaju da se kaže: kako se baš na taj način, i to veoma pozitivno, baš za ovaj teren, i za čitavu našu jezičku konstelaciju – možemo reći, naše postojeće varijante međusobno ukrštaju i prožimaju, i da je u tome, u stvari, naša prednost u uporedbi sa ostalim republičkim sredinama. Sa svim ovim nameće nam se pitanje: kome i čemu služe tendencije koje vode ka što većoj izolovanosti bosanskohercegovačkih kulturnih postupaka na planu književnojezičke politike? Po mom dubokom uverenju, tim se ne pridonosi prestižu ove Republike. Naprotiv, mislim da naš prestiž, i naša geografska i nacionalna predodređenost, leži u tome da svoj uticaj rasprostiremo na druge republičke sredine, a naziv jezika i kultura jezika pri tome treba da odigraju značajnu ulogu⁸⁴.

Йован Вукович

Избранные места из науки о стандартном языке в теории и практике

Резюме

Из своих лекций, читанных на аспирантских курсах (тема курса Стандартный язык) на Кафедре южнославянских языков Филологического факультета в Сараеве, автор в развернутой форме выделил пять глав, распределяя их в две части:

⁸⁴ O uticaju koji bi stvarno trebalo da izvrši Bosna i Hercegovina na ostale republike zajedničkog jezičkog područja – i na planu jezičke politike i, u vezi s tim, na planu međunacionalnih odnosa – biće potrebno još da se govori, i zadugo neće nam biti suvišno da se o tome govori.

1. Сербохорватский стандартный язык в освещении общей лингвистической теории.
2. Варианты: условия развития и наличие вариантов в литературном языке.
3. Откуда противоречия и столкновения в разработке проблем.
4. Итоги положительного и отрицательного в лингвистических рассуждениях отдельных авторов.
5. Наши сегодняшние боснийско-герцеговинские взгляды.

1

В первой главе идёт речь в общих чертах о различных общественно-исторических условиях, в которых возникли и развивались индоевропейские литературные языки. Автор указывает на сходства и различия в периодах: рабовладельческом, феодальном, капиталистическом и социалистическом (в последнем речь идет о развитии уже существующих литературных языков). В свете более современных теоретических положений, основные дифференциации в условиях начального, более стабильного формирования литературного языка членятся на две категории: а) литературный язык возникает из одной диалектальной базы б) либо стягиваются различные диалекты одной языковой территории (койнэ). При этом подразумевается всегда, что написанной речи предшествует культура языка в устной традиции. Если смотреть с другой точки зрения, то различия в развитии литературных языков отражаются в том, какой мере они однородны, или же в них уже дифференцировались два варианта. В разных исторических, политических, в особенности же социальных условиях – варианты одного литературного языка носят основные признаки: а) национальный, б) территориальный, в) социальный. Как можно сделать вывод из новейших теоретических положений, социальные пласты могут явиться условием для развития вариантов на одной и той же территории языка. В таком случае они распределяются на основании социального характера их употребления: типичным примером такой ситуации может служить древнеиндийский язык в двух своих разновидностях: санскрита (стандартный язык высокого общественного слоя) и пракрит (вариант среднего слоя). В европейских обстоятельствах, общественные пласты в употреблении литературного языка проявляются иным способом: в наших славянских обстоятельствах можно отметить существование вариантов в зависимости от употребления: а) церковный и придворный (редакции старославянского языка: русская, сербская, болгарская), б) язык обихода, преимущественно народный с диалектными признаками. При этом мы должны принимать во внимание переходную вариантность между типами а) и б). Особый вид пластов в социальном употреблении литературного языка отражается особыми способом в различиях между классическим и вульгарным латинским языком (на деле это два варианта одного литературного языка).

Определённый комплекс вариантов представляют собою и наши областные литературы на хорватской и боснийской территории (в данном случае варианты территориально дифференцированы). Однако, сербская литература 18 века в Воеводине представляет совсем другую картину: а) язык, преимущественно церковного характера, предназначенный для образованных людей, б) язык, предназначенный для простого народа.

Сербохорватский новейший литературный язык (19 века) возник в условиях формирования нации, с тенденциями национального и межнационального сближения и объединения. Из этого стремления вытекает и согласие сербов с хорватами принять как базу общего литературного языка центральные говоры, в виде штокавского диалекта, с новейшими свойствами его структуры (база говора Вука Караджича). Однако в новом литературном языке, с самого начала и в дальнейшем развитии, проявляются различия в том, что на хорватской стороне в общую базу народного языка вкладываются свойства старшего письменного языка, больше всего из дубровницкой традиции. Эти дифференциации и в дальнейшем развитии составляет основу двух настоящих вариантов, хорватской и сербской, существующих в общей системе единого языкового стандарта.

Вопреки тенденциям ко всё большему сближению (ВЕНСКОЕ СОГЛАШЕНИЕ, 90-ые годы минувшего столетия и принятие орфографии Вука), во весь период своего развития или современный литературный язык время от времени переживал также тенденции ко всё большему расхождению. Эти противоречия особенно сильно проявлялись во время довоенной Югославии, подобно противоречиям югославского унитаризма и национальных сепаратизмов, как унитаристскому противовесу.

В новой, социалистической Югославии нормальным было превратить в жизнь идею национального сближения на базе национального равноправия. В этом смысле сделана попытка в виде НОВОСАДСКОГО СОГЛАШЕНИЯ (1954 года), после чего были приняты общие правила орфографии, начаты были и в значительной мере разработаны общий словарь литературного языка, всё это с целью идти дальше в этом направлении. Между тем, унаследованный общекультурный традиционализм и пережитки мещанской психологии (и то и другое появилось в более общих нарушениях общественной и политической жизни) отразились сильно на плане лингвистическом и в области литературно-языковой политики. В такой атмосфере нарушенной интеллектуальной жизни возникали столкновения в лингвистических кругах: из-за названия стандартного языка, из-за самого термина *вариантов*, из-за взаимоотношений в наречиях, из-за употребления двух алфавитов (латинского и кириллицы). На деле все эти столкновения возобновили в новой форме борьбу между национальным унитаризмом и национальным сепаратизмом в сербохорватской языковой области.

Три дальнейших главы будут опубликованы в следующем выпуске настоящего издания.

Vuković 1973: Vuković, Jovan. STANDARDNI JEZIK. — In: Radovi Odjeljenja društvenih nauka ANUBiH, knj. 16. — Sarajevo. — S. 17–57.

Srdan Janković
[1926–1996]

Od Sarajevskog simpozijuma do Mostarskog savjetovanja

[1974]

Na Simpoziju o jezičkoj toleranciji počeo sam svoje izlaganje poređenjem toga Simpozijuma sa prethodnim značajnim jezičkim skupom u Sarajevu – Petim kongresom slavista, i tad sam podvukao kvalitativnu razliku između ta dva skupa. Sada bih želio da počnem svoje učešće u diskusiji poređenjem Simpozijuma o jezičkoj toleranciji sa ovim našim današnjim Savjetovanjem. Mislim da se i ovdje radi o kvalitativnoj razlici. Jer, na Simpoziju o jezičkoj toleranciji mi smo se po prvi put okupili, otvoreno izmijenili misli okrenuvši se sebi i svojim problemima, ali ni jednog trenutka ne zaboravljajući na druge. Mi smo se tad zapravo prepoznavali rekavši sve što smo imali da kažemo, bez ostatka. Kao rezultat toga po prvi put smo sami sebi izgradili čvrstu orijentaciju u komplikovanim pitanjima jezičke problematike, orijentaciju koja nam je toliko bila potrebna. Top je veoma mnogo što smo uspjeli ostvariti, i zapravo je naš rad prevazišao naziv samog Simpozijuma. Danas to možemo sasvim jasno da vidimo. Ovih tri i po godine koje nas dijele od Simpozijuma bile su u znaku daljeg razvijanja ideja koje su tamo prvi put sročene i formulisane u veoma jasnom obliku, u Zaključcima Simpozijuma. Ovo vrijeme proteklo je u svjesnim nastojanjima da se oživotvore te ideje, da one postanu dio naše svakodnevne prakse. Otud mi dolazimo na ovo naše Savjetovanje iz jedne kolotečine prakse u kojoj su ideje iz Zaključaka unosile novi momenat u gledanju na stvari i u ponašanju u jezičkoj komunikaciji. O glavnim dostignućima i o stavovima naših predstavnika i društvenih istanci ja ne bih govorio jer je o njima već dosta bilo riječi. Neosporno je da su oni značili veoma mnogo za sudbinu Zaključaka. Mi danas, dakle, imamo iza sebe nesumnjivo krupne rezultate. Danas imamo u tom pogledu situaciju koja se jako razlikuje od one koju smo imali 1970. Prije svega u ovom trenutku mi ne tražimo nikakvu novu orijentaciju, dao nam ju je Simpozijum. No ono što moramo učiniti jeste valorizacija dosadašnjeg rada na osnovu Zaključaka, i dalje kretanje naprijed. I upravo to je ono što uliva povjerenje i stvara optimizam. Jer bez obzira na sve kritike iskazane ovdje u referatima i na one minuse o kojima je govorio drug Smajlović, mi danas daleko lakše možemo ići naprijed nego što smo to mogli 1970. godine. Danas imamo mnogo više iskustva, ušli smo u probleme i bolje ih sagledavamo, imamo daleko više uvida u jezičke fakte nego što je to bilo 1970.

Najprije bih želio da vas podsjetim na to kako su prihvaćeni ZAKLJUČCI SIMPOZIJA. Oni su, kad su se pojavili, predstavljali ne malo iznenađenje jer su sadržajem i tonom očito odudarali od mnogih stavova iznesenih u jezičkim raspravama toga vremena. Obični ljudi prihvatili su ih odmah bez rezerve i sa olakšanjem. Međutim, bilo je i onih koji su sa dosta uzdržanosti i sa prilično skepse dočekali njihovu pojavu. Javljala se i sumnjičavost u njihovu vrijednost, nazivani su polovičnim i tome slično. A jedanput sam pročitao i jedan direktno zlonamjeran tekst u kom su ZAKLJUČCIMA podmetane intencije i značenja koje oni nikad ne mogu imati. No što je vrijeme dalje odmicalo, oni su sve više dobijali na svom autoritetu. Sta je to što je tim ZAKLJUČCIMA davalo snagu koja je vremenom narasla u nešto što ih čini neuništivim? To je njihova etička zasnovanost, to je nešto što se ne da potisnuti nikakvim tendencioznim tvrdnjama ili polemikom prizemnog ranga. Ta etička snaga osjećala se svuda. Uskoro su prestali da ih kritikuju. Niko ih više nije napadao niti se usuđivao da ih pobija. A oni koji su ih kritikovali i nazivali ih polovičnim, nisu više o njima tako govorili. Šta više, oni koji su dugo šutili, konačno su im dali podršku. Postalo je svima jasno da suprotstaviti im se na ovaj ili onaj način značilo bi etički se konfrontirati prema zajednici. Zato bih rekao da ZAKLJUČCI nose obilježja etičke povelje jezičkog ponašanja na ovom našem serbokroatskom području koje nije bez trnja. Ta etička snaga ulivena je u društveno-političke stavove o jeziku i ona im daje temeljnu snagu. Rekao bih dalje da sa ovog aspekta, sa aspekta etičke fundiranosti mi nemamo nijednog dokumenta o jeziku poslije rata, ne potcjenjujući pri tom nijedan napor koji je uložen u ovom smislu. Mislim daje to činjenica.

Prema tome mi smo jednim temeljnim stavom, ljudskim, humanim, duboko etičkim stvorili nešto stoje trajno, stoje ugrađeno u temelje naših stavova, i što nam daje uvijek novu snagu da idemo dalje. Mi tu nemamo šta da mijenjamo i da dovodimo u pitanje. Mislim da je ovaj aspekt bilo potrebno podvući na ovom savjetovanju.

Međutim, postoji i druga strana zaključaka, ona strana gdje smo još, da tako kažem, na početku, ili negdje iza početka i gdje moramo izvanredno mnogo da uradimo. Radi se ovdje o naučnom radu, o naučnim spoznajama ove naše jezičke problematike jer su naši dosadašnji uvidi takvi da sa njima ne bismo mogli mnogo učiniti. Ja ovim nipošto ne želim da potcijenim dosadašnje radove svih onih koji su radili i ostavili godine i godine svoga rada na ovom terenu, stvarajući u svojim istraživanjima i dajući priloge, često bez potrebnog razumijevanja i podrške. To su dragocjeni radovi i oni ulaze svojim doprinosom u fond naučnih saznanja koja danas posjedujemo. Međutim, stvar je u tome da je Simpozijum zahtijevao daleko više. To danas jasno vidimo poslije pročitanih referata.

Odmah bih htio da nadodam da ovaj zahtjev za naučnim istraživanjem podrazumijeva i jedan drugačiji pristup naučnoj diskusiji i teoretskom mišljenju. Taj pristup zahtijeva stavljanje pod lupu svega što se ispituje i s tim u vezi

sve ono što dolazi pod udar ispitivanja i predstavlja predmet naučnog istraživanja bez obzira na to o čemu se radi budući da za nauku nema svetih stvari. Otud je u njoj uvijek prisutna vječita sumnja, ta velika stvaralačka pokretačka snaga za uvijek nova preispitivanja i uvijek novo kretanje naprijed. Po jednom ruskom autoru to je tragična strana nauke, a ja mislim da je to poetična strana nauke. Osim toga u nauci je uvijek prisutno razilaženje, to je područje u kojem jedino razlike u mišljenjima mogu stvoriti progres. Ako bismo tu svi unisono mislili, jednostavno bismo se pretvorili u jednu religioznu sektu. Mislim da je jasno koliki značaj ima naučna kritika. Međutim, ako ste vi u ovom prohujalom vremenu htjeli da argumentima ukrstite svoje ideje u borbi mišljenja sa nekim drugim, vi ste već unaprijed bili hendikepirani već stvorenom atmosferom jezičkih rasprava. Lično sam nekoliko puta dolazio u situaciju da to učinim, ali sam poslije kratkog razmišljanja odustajao, jer bi svaki pokušaj u tom smislu bio osuđen na krivu interpretaciju, budući da bi se gledalo na to ko govori, a ne na to šta govori. Mene isključivo zanimaju argumenti koji se iznose a ne ličnost koja ih iznosi, i čiji bismo integritet uvijek morah čuvati. No ako je takva bila atmosfera i donekle sudbina našeg razvitka, poslije ovog Savjetovanja morali bismo stvoriti preduslove za jednu drugačiju atmosferu uporedo sa zakoračavanjem na širi front istraživanja. Želio bih da uskoro doživimo da kad neko diskutuje i polemíše u ovom domenu, ne bude odmah osuđen na raznorazna etiketiranja, od odricanja svake sposobnosti do stavljanja nacionalističkih, lokalističkih itd. etiketa, nego da njegovi argumenti treba da budu podvrgnuti kritičkoj analizi, jer oni i jesu ono u što jedino i treba gledati.

U vezi s pitanjem polemike, malo bih se distancirao od onoga što je drug Oljača rekao o polemici u književnosti i nauci. Ako se ne varam on ih je na izvjestan način izjednačio. Svakako da je polemika – polemika, ali se ovdje ipak radi o dvije različite razine koje ja ne bih miješao.

U ovom smislu o kojem sam govorio htio bih da pod lupu stavim neke stvari pri čemu ću možda biti heretik kao i moj predgovornik koji je i inače poznat po svojim „jeresima“ (u nauci). Naš prethodni sastanak smo nazvali Simpozijum o jezičkoj toleranciji. Drug Oljača je maloprije rekao da mu je riječ *tolerancija* grozomorna. Očito je, neka mi dozvoli drug Oljača, da jedan književnik daleko osjetljivije doživljava egzistenciju jedne riječi u datom kontekstu nego što to doživljava običan čovjek. Ja ću, međutim, da tom izrazu pridem sa jednog drugog stanovišta. Za mene je taj naziv preširok i u isto vrijeme preuzak. Preuzak je zato što se mi de facto na Simpozijumu o jezičkoj toleranciji nismo ograničili samo na pitanje tolerancije nego smo šire zahvatili jezičku problematiku. Preširok je zato što jezičko ponašanje predstavlja samo dio društvenog ponašanja, što je mnogo širi kontekst. I ako govorimo o toleranciji, moramo sići u taj širi kontekst, što stvarno nismo mogli uraditi na Simpozijumu budući da nismo bili ni dovoljno kvalificirani za to. S tim u vezi bih vas podsjetio da jedan od vodećih sociolingvista Fishman (Fišmen) umjesto naziva sociolingvistika uvodi

naziv sociologija jezika jer je po njemu društvo, societas, širi okvir za jezičku pojavnost.

Zadržao bih se još malo na samom značenju izraza *tolerancija*. Mi taj izraz shvaćamo jednostavno, da tako kažem – jednosmjerno. Jedno lice je netolerantno jer ne podnosi jedan izraz, jer ne dozvoljava da on bude kazan, jer nameće svoju selekciju itd. No ovdje se ipak radi o odnosu u kojem podrazumijemo najmanje dva lica: netolerantno i ono koje trpi od netolerancije. Zapravo se radi o interakciji između njih dvojice u određenim uslovima, a ne o jednosmjernom djelovanju. O ovome svakako treba razmisliti, i ja sam samo htio da skrenem vašu pažnju na nešto što svi prihvatamo bez dublje analize. Po mom mišljenju ta interakcija je posljedica debalansa u kulturnim nivoima ta dva lica uslovljenog i inače mršavom kulturnom podlogom.

Zadržao bih se sad kratko najednom pitanju, na referatu druga Matkovića o sudbini ćirilice, koji je po ocjenama mnogih bio disonantan. Moram da kažem da ću lično odati priznanje svakom naporu koji teži da istraži stvari i da ili argumentuje. A drug Matković nije uložio malo napora u svoj referat. Međutim, ja ne dijelim poglede koje on zastupa i zato bih se distancirao od određenih zaključaka kod njega. Ovdje bih htio ukazati na jednu očitu zabludu koja se javlja u vezi sa valoriziranjem naše ćirilice. Naime, uzima se kao općepriznata i neoboriva istina da je naša ćirilica najsavršenije pismo na svijetu. Ta romantičarska zabluda još uvijek vlada u našoj sredini. Bavio sam se tipologijom pisama, imam i jedan rad koji ću pokloniti drugu Matkoviću,¹ te mogu da ustvrdim da postoje i „savršenija“ pisma, kao na primjer turska latinica što je jasno svakom onom ko poznaje tursku pisanu riječ. Finsko latiničko pismo isto tako spada u „najsavršenija“ pisma, a mongolska ćirilica, koju spominje drug Matković, je adaptacija ruske ćirilice na mongolski, i ne bi trebalo misliti da se radi o „vukovskom“ pismu. Skrenuo bih sada pažnju, s ovim u vezi, na jedan detalj: neka se pogleda ćiriličko pismo adigejskog naroda, jednog kavkaskog naroda, pa će se naći i digrafi koji se sastoje od tri sukcesivna ćirilička slova da bi bio obilježen jedan funkcionalni glas, fonem. Prema tome sasvim je relativno govoriti o kvalitetu pojedinih pisama ili o kvalitetu jednog tipa pisama. Ovdje bih htio ponoviti misao iz pomenutog svog rada: „... pismo vrijedi samo onoliko koliko ga ljudi znaju i upotrebljavaju u okvirima svojih svakodnevnih kulturnih potreba. Zato je daleko važnije pitanje da li svi članovi društva raspolažu tim neophodnim kvalitetom savremenog čovjeka – pismenošću, nego stoje pitanje kvaliteta pojedinih pisama. Jer, i najkomplikovanija grafija bilo kog tipa, engleskog ili čak kineskog itd., koju koriste svi članovi društva bolja je od najsavršenije fonološke grafije koju koristi samo dio društva.“ (str. 519).

Htio bih sada da kažem riječ-dvije o pitanju kog se dotakao i drug Oljača. Radi se naime o izrazu *bosanskohercegovački standardni izraz*. Drug Peco je

¹ Naša dva pisma i njihovi kvaliteti, PREGLED br. 11–12, 1969.

juče izrazio određenu rezervu prema cjelishodnosti tog termina očigledno smatrajući da postoji određena mogućnost ili opasnost da se od njega pređe na termin *bosansko-hercegovački standardni jezik*. Da bi to predupredio, drug Peco je dao određenu argumentaciju na dijahronom planu. Što se tiče sinhronog plana, ono što je on naveo kao argumentaciju u istu svrhu prije se odnosi na karakterizaciju narodnih govora nego li na standardni jezik, koji ima svoj pisani i govorni izraz. Dakako nema govora o nekakvom stvaranju posebnog bosansko-hercegovačkog standardnog jezika i besmisleno bi bilo ulaziti u polemiku oko toga. Današnji krupan naslov u OSLOBOĐENJU – „Nikakav novi jezik“ – na svoj način govori koliko malo znamo o prirodi jezika. Ali standardni bosanskohercegovački izraz je nešto drugo. To je onaj jezički izraz koji se u okviru našeg standardnog jezika upotrebljava u Bosni i Hercegovini za sve više razine komunikacije. Nema nikakve potrebe ubjeđivati se da li taj izraz postoji ili ne, kao što nema potrebe ubjeđivati se da o postoji ovaj zrak koji udišemo ili ne. Taj izraz, naravno ima i svoje specifičnosti o kojima treba voditi računa.

Upravo ovdje postavlja se jedno principijelno pitanje. Prema profesoru Stewartu (Stjuart) postoje monocentrična i policentrična standardizacija. Monocentrična je, recimo, u Bugarskoj, a policentrična, npr., standardizacija je u portugalskom jeziku gdje imamo kontinentalnu, dakle, evropsku, i brazilsku standardizaciju. Specifikum našeg jezika je u tome stoje on u jednoj zemlji ali je policentrične standardizacije. Sad dolazi ono principijelno pitanje: da li, u radu na standardizaciji u našim uslovima riječ treba da imaju jedna ili dvije kulturne sredine, ili pak sve kulturne sredine? Za mene tu nema dileme. Postoji kulturna sredina na istoku – centar je Beograd, postoji druga na zapadu – centar je Zagreb, ali postoji i ova bosanskohercegovačka kulturna sredina koja isto tako ima svoj centar i koja nije bez jezičke tradicije, – i ne samo ova kulturna sredina. Ako je ona bila donedavna na neki način „mladi brat“, onda ona to više nije poslije našeg Simpozijuma i ovog Savjetovanja. Normalno je da svaka kulturna sredina treba u ovom pogledu da dâ svoj doprinos, ali to je moguće samo ako ih ravnopravno tretiramo. Želio bih ovdje naglasiti da nipošto nisam pristalica ikakvih precjenjivanja ili pretjerivanja kad se o ovom govori. Kad je jedan mlađi kolega u svom nastojanju da opiše bosanskohercegovački standardni izraz upotrebio termin *nadvarijanta*, ja sam bio jako protiv toga. Jer on ne može biti ni „nad“ ni „pod“, nego samo na istom nivou sa drugim standardnim izrazima, pa je normalno da svaka kulturna sredina, uključujući i bosanskohercegovačku, bude jedan od onih 'policentričnih' punktova standardizacije. Mislim da su ove stvari jasne i normalne i da ih kao takve treba i da uzmemo.

Danas imamo više znanja o bosanskohercegovačkom standardnom izrazu, ali nemamo dovoljno. Sad smo pred jednim velikim zadatkom njegovog permanentnog izučavanja u svim pravcima i to svakako treba naglasiti u zaključcima.

Postavlja se sad pitanje kakva je uloga lingviste u svemu tom. Podsjetio bili vas na dio referata druga Smailovića u kojem on kritički tretira našu situaciju, što ni malo nije ugodno za nas, i govori o tome kako bi je trebalo što prije popraviti. On kaže da za ovako nepovoljnu situaciju nije i ne smije da bude odgovoran samo lingvist, već da to treba da bude briga i cijelog našeg društva. U tom kontekstu on dodaje da je prof. Brozović u pravu kad kaže da „norma standardnog jezika nije u isključivoj nadležnosti lingvistike, one su norme društva kojemu taj standardni jezik služi, a lingvisti daju samo servis“. Napominjem da je prof. Brozović ovo rekao u vezi sa normom, no i tad je stvar za diskusiju da li lingvisti daju samo stručni servis. A ako se radi o daleko široj jezičkoj problematici, teško da će biti da se radi samo o *stručnom servisu* lingvista. Jer ako je to tačno, zašto bismo bili ovdje. Prema tome, trebalo bi sa ogradom primiti navedeni citat.

Sve u našem bosanskohercegovačkom izrazu treba ispitati, čak i one stvari za koje postoji uvjerenje da su već ispitane. Tu spada i bosanskohercegovački ijekavizam posebno u odnosu na Crnu Goru i Hrvatsku. Tu osobito spada ono što bismo mogli nazvati specifičnošću našeg izraza, što smo mi dužni da ispitamo, rasvijetlimo i naučno vrednujemo. Ovdje je drug Tiro lijepo govorio da postoji stilistička razina za izbor sinonimičnih vrijednosti odnosno dubleta. To je jedan suptilan nivo razmatranja koji zaslužuje da mu se pokloni više pažnje. Dalje, kod nas nedostaje ispitivanje funkcionalnih stilova jezika. Tu i tamo su na tome radili pojedini autori, ali globalno gledajući to područje je skoro netaknuto. U tom smislu zasluživalo bi posebnu pažnju ispitivanje formalnog i neformalnog izraza, itd. Jer nije isti jezički izraz nekog čovjeka kad govori ovdje pred vama, kad sjedi i ćaska sa društvom u kafani, kad piše članak, i kad, recimo, bliskoj osobi šapuće lijepe riječi! Ne bi trebalo da nas ova problematika mimoilazi, u lingvistici je to frekventna tema. U raznim komunikativnim sferama postoje i razlike u iskorištavanju, frekvenciji i kombiniranju pojedinih jezičkih sredstava. U ovom kontekstu treba posmatrati i ono što je rečeno o klišeiranosti kancelarijskog stila. Jer ipak se radi o jednom funkcionalnom stilu koji je možda rogobatan i možda sadrži samo 200 riječi, ali je on ipak tu. Mi ga ne možemo ukinuti, ali ga možemo kultivisati podizanjem kulturnog i jezičkog nivoa.²

Ne bih se mogao složiti sa formulacijom koja je ovdje data da kod nas imamo koegzistenciju varijantnih obilježja: Prosto rečeno, ako mi u svom izrazu imamo npr. i *kat* i *sprat*, onda ih mi upotrebljavamo kao svoje izraze a ne kao varijantna obilježja, oni su u našem izrazu varijantno dezangazirani upravo zbog toga što je kod nas neutralizirana varijanta polarizacija. S tim u vezi bih dodao da mi znamo šta naš izraz nije, on nije varijanta; to je ipak negativno

² Na ovom mjestu je isteklo predviđeno vrijeme za moje izlaganje. Tad sam obećao auditoriju da ću ono što sam još imao namjeru reći – napisati, i to sad činim.

određenje. Zato je potrebno da znamo šta on jeste, i da ga definiramo u terminima njegove vlastite pojavnosti, da od njega polazimo kad hoćemo da ga opišemo, a ne od nečeg izvan njega. Sigurno je da ćemo još mnogo morati uraditi oko ovog pitanja.

Prateći naše probleme oko jezika i na ovom Savjetovanju smo svjedoci koliko neobaviještenost pojedinaca može biti pogodna pretpostavka za nesporazume ove ili one vrste. Međutim, ja bili postavio pitanje u najširem mogućem okviru: postoji li zajednički nazivnik za sve ono što nam je donijelo nedaće zbog tih naših jezičkih riješenih i neriješenih pitanja? Drugim riječima: da li bi se mogao naći jedan osnovni uzrok kojim bismo mogli objasniti kauzalnu uslovljenost svih tih naših nedaća? O tome sam često razmišljao i diskutovao, i mislim da neću biti daleko od istine ako taj osnovni uzrok, odnosno zajednički nazivnik, tj. uzročnik, potražimo u niskom kulturnom nivou i primitivizmu svih mogućih nijansi. Pod to možemo uvrstiti i nizak stupanj svijesti i manjkavu etiku i odsustvo humanog odnosa. Na toj podlozi može da cvjeta netolerancija ne samo u jeziku nego i uopće. Ako pogledate sve referate i svaku riječ u diskusiji, vi ćete zapaziti da se na jedan ili drugi način u svakom pojedinom slučaju reflektuje upravo ukazivanje na taj osnovni uzročnik naših teškoća. Svi traže da se postojeće stanje prevaziđe, svi traže da se popravi situacija. O tom govori i drug Šipka, i drag Križić, i drug Diklić, i svi ostali referenti. To se uočava i kad drug Peco govori o nepismenosti pismenih (pored nepismenosti nepismenih), i kad drug Bodiraga govori o kulturi pismenog izražavanja čak i na plakatima, i kad prof. Vuković govori o kulturi ijekavskog izgovora, i kad drug Laznibat postavlja pitanje usavršavanja nastavnika našeg jezika, itd. itd. Pa kad je to već tako, onda ima razloga da jasno upremo prstom na taj osnovni uzročnik i da ozbiljno porazgovaramo o tome kako da ga sputamo a zatim eliminišemo. Jer, ne zaboravimo, ima drugačijih, površnih, tumačenja o porijeklu jezičkih teškoća kod nas, koja polaze od drugačije ideološke orijentacije i sugeriraju izlaz koji bi teško moglo prihvatiti naše savremeno društvo. Tim više što u ovom trenutku općedruštveni progres postaje radni naslov dokumenata svih instanci naše samoupravne zajednice. Prema tome, mi nemamo boljeg puta od borbe protiv primitivizma svake vrste a za kulturni progres. Jasno je da to nije samo naša stvar, već stvar cijelog društva, ali isto tako je jasno da naša odgovornost nosi posebnu specifičnu težinu jer mi odgovaramo za odgoj mlade generacije. Mislim da je to dugoročan zadatak, ali je stvar u tome da na njemu svi radimo, da svoju energiju usmjerimo tako da što bolje doprinesemo prevazilaženju postojećeg stanja. U tom smislu potrebno je razvijati svijest o potrebi oživotvorenja naših zaključaka kao sastavnog dijela općekulturnog progressa.

Upravo ovdje dotakao bih se jedne osjetljive stvari o kojoj se dosta govori tamo gdje treba da se radi na oživotvorenju naših zaključaka. Naime, poznato je da su ti stavovi zapravo verificirani i od strane Skupštine (ZAKLJUČCI PROSVJETNO-KULTURNOG VIJEĆA) i da u određenom smislu imaju zakonsku snagu.

Usljed raznoraznih uzroka, a posebno usljed nedovoljne obaviještenosti i samo djelomičnog sagledavanja problematike, nailazi se na otpore prilikom nastojanja da se ostvare pojedini zaključci. Praktično je pitanje da li se u takvim slučajevima mogu upotrijebiti administrativne mjere. Pitanje je osjetljivo i značajno. Po mom mišljenju ne bi trebalo ići tim putem. Evo zbog čega: ovdje se ne radi o „prekršajima“ koji bi imali svoju paralelu u, recimo, nepropisnom parkiranju kola ili u krivolovu, ili ometanju javnog reda. Jezička materija je nešto sasvim drugo. Ovdje bilo kakav pritisak ili prinuda ima najmanje šanse da donese očekivani plod. Jer, pritisak ili batina u jeziku vraća se onom ko se tim posluži kao bumerang sa stostrukom snagom. Mislím da bi nam to moglo mnogo naštetiti. U tom pogledu ima dovoljno negativnih iskustava i kod nas i drugdje. Zato smatram da treba ići drugim putem. Daleko je efektivniji način sistematsko objašnjavanje i argumentirano ubjeđivanje onih koji iz ovog ili onog razloga nisu skloni da dadnu podršku ostvarivanju zaključaka koje smo donijeli. Smatram da je u ovom pogledu potrebno pridobiti bukvalno svakog nastavnika, svakog predavača u školi, da mu je potrebno objasniti o kakvim se stvarno pedagoškim i kulturnim zahtjevima radi, tako da on sam postane nosilac tih ideja koje će provijavati u njegovoj svakodnevnoj praksi. Ovo je, nesumnjivo, duži put, ali po mom uvjerenju jedino on može dati prave rezultate. Biće potrebno uložiti mnogo više napora na realizaciji ovog nego što to možemo u ovom trenutku pretpostaviti, ali je sigurno da ćemo tako dobiti bolje i trajnije rezultate. Zato mislim da se to stvarno isplati.

Da zaključim. Iz do sada rečenog se vidi da su pred nama mnogostruki zadaci. Oni sežu od borbe za elementarnu pismenost – kako „duša lišena slova“ ne bi „nijema rasla u ljudskim bićima“; po riječima Konstantina – Ćirila, prvog sijača slovenske pismenosti na ovim prostorima još prije jedanaest vjekova, – pa do suptilnih ispitivanja još neistraženih specifičnosti ovog jezičkog izraza. Mislím da se organizovanim zajedničkim radom i stalnim podizanjem svijesti o potrebi takvog djelovanja ova bitka može dobiti.

Janković 1974: Janković, Srđan. OD SARAJEVSKOG SIMPOZIJUMA DO MOSTARSKOG SAVJETOVANJA. – In: Šipka, Milan; Karadža-Garić, Mevlida; Baotić, Josip (priredili za štampu). *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku (Referati, diskusija, zaključci)*. – Sarajevo: Institut za jezik i književnost – Oslobođenje. – S. 165–172.

Јован Деретић
[1934–2002]

Јединство и разлика
(Уводно излагање)
[1979]

Искуства прошлости могу бити драгоцене и у области језика, наравно, ако им не прилазимо једнострано, навијачки, тј. ако се према њима односимо критички, ако покушамо да их сагледамо у њиховим историјским релацијама и условљености.

Задржаћу се на питању које је, у неку руку, кључно, око кога се најчешће конфронтирају мишљења, на идеју о јединству српскохрватског језика.

Иако има реалну, чињеничку, лингвистичку заснованост, та идеја није увек имала исти садржај и исту улогу нити је била само лингвистичка и књижевнојезичка чињеница, него и моменат од много ширег, националног и политичког значаја. Идеја језичког јединства настала је у времену када су народи на овим просторима били и политички и културно разједињени, када су поједини од њих, или чак делови истог народа живели под влашћу разних страних сила које су се међусобно бориле и отимале око наших земаља, често користећи управо ту нашу разједињеност и наше међусобне сукобе. Истицање језичког јединства било је, поред осталог, и значајан моменат у борби против стране доминације, против туђинштине, како се то говорило у доба романтизма, и у извесном смислу почетак националне културе, а кроз то, и политичке еманципације сваког од наших народа.

У томе је била велика националноослободилачка улога идеје језичког јединства у прошлости. Она је била један од основних облика међусобне сарадње наших народа у борби за властиту националну еманципацију. У том светлу треба гледати и настојање Вука Карацића у Србији, или илираца и људи око ЈАЗУ у Хрватској, на стварању јединственог књижевног језика, као на чињеницу што је највеће дело хрватске филологије, велики РЈЕЧНИК ХРВАТСКОГ ИЛИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА започео најистакнутији српски филолог XIX века, Ђура Даничић.

Искуство прошлости нас учи да су најбоља и најтврђе утемељена на јединству она решења која се нису заснивала на договорима и обавезама него решења до којих је долазила свака страна идући својим путем, полазећи од претпоставки које су утемељене у властитој националној култури,

као и она до којих се долазило у заједничком раду на остваривању одређених конкретних језичких послова.

Вук Карацић и илирци дошли су до заједничке дијалекатске основе српског, односно хрватског књижевног језика идући сваки својим путем, полазећи од развојних тенденција и потреба властите националне културе и књижевности: Вук Карацић је до тог решења дошао да би учинио крај вековној владавини црквенословенског језика у српској култури и утемељио књижевност на народним основама, а Људевит Гај и илирци у тежњи да превазиђу дијалекатску разједињеност дотадашње хрватске књижевности.

Претпоставке од којих су пошли биле су, дакле, различите, свака од њих утемељена у властитој културној традицији и због тога решења до којих су дошли, иако умногоме заједничка или блиска, нису била резултат наметања једне културе другој, него последица природног развоја сваке од њих. У томе је, управо, главни разлог што су њихове тековине, упркос повременим каснијим сумњама и жалопојкама, постале трајна основа нашег језичког, књижевног и културног развитка.

Сопствени национални интереси не могу бити у супротности са интересима других, изузев у оном случају када се иза њих крију тежње да се другима наметну било своје специфичности, било модели својих решења, или да се другима оспори и онемогући оно у чему се види своје природно право.

Идеја о језичком јединству, дакле, имала је у прошлости ослободилачку улогу, она је такву улогу имала све док се наши народи нису ослободили стране доминације и постали своји господари. У промењеним историјским условима такав моменат изгубио је некадашњи значај, а насупрот томе дошле су, на пример, и у новој Југославији, природно до изражаја и неке супротне тежње, као што су тежње у појединим националним срединама за очување и истицање властитих језичких специфичности.

Због тога би у данашњим приликама свако претерано инсистирање на идеји јединства, које не би узимало у обзир и специфичности и разлике било у опасности да понекад неосетно склизне у језички унитаризам, као што би, с друге стране, и сувише наглашено инсистирање на специфичности које не би водиле рачуна о заједничкој језичкој основи неизбежно дошло у сукоб са живом језичком стварношћу. У ствари, док смо били раздвојени, много смо говорили о јединству, сада када смо се нашли заједно, истичемо специфичности и разлике. То изгледа парадоксално, али је и природно.

Некад се више говорило о језичком јединству него што је стварног јединства било, док је данас, када се истичу специфичности, језик наших националних средина ближи него што је икада раније био, и сваким даном постаје све ближи.

Није реч само о заједничкој дијалекатској основи нашег дијалекатског језика, него о новим језичким слојевима који су заједнички, који настају као последица заједничког живота у заједничкој домовини, деловања модерних средстава комуникације итд. И ту су, у ствари, заједнички живот и стваралачка сарадња много бољи и ефикаснији регулатив језика него договори језичких стручњака.

Процесе који воде приближавању или, чак, изједначавању не би требало спречавати, као што не треба спречавати ни друге, супротне, чији је смисао у чувању и неговању одређених језичких специфичности. Битно је да нико никоме ништа не намеће, али, такође, и не забрањује ништа, да се сваком остави право да се слободно опредељује између различитих могућности које му пружа наш заједнички језик.

У свим тим појавама везаним за језичку проблематику Савез комуниста мора да има јасно изграђен став. При томе треба имати у виду не само тенденције језичког развитка него и друштвене и политичке промене до којих долази даљим развојем и јачањем самоуправних односа у нашој вишенационалној заједници. Нови друштвено-политички односи, више него они раније, који су били до доношења новог Устава, пружају могућност да се стварно превазиђу две традиционалне девијације наше језичке политике, језички унитаризам и језички сепаратизам и да сваки народ српско-хрватског подручја, заједно са другим народима и народностима Југославије, да свака република и покрајина нађу своје место и свој приступ језичкој проблематици.

Deretić 1979: Деретић, Јован. ЈЕДИНСТВО И РАЗЛИКА (УВодно ИЗЛАГАЊЕ). – In: *Српскохрватски језик: Актуелна питања*. – Београд: Рад. – с. 9–11.

Slavko Vukomanović
[rođ. 1934]

Srpskohrvatski standardni jezik, njegove varijante i ime
[1987]

Videli smo da je i u nedavnoj prošlosti bilo u stručnim glasilima i drugim javnim publikacijama dosta zajedničkih proglašenja i pojedinačnih istupa koji su polazili od jezičke isključivosti i netolerancije. Ako bismo sada pokušali da sve te netrpeljivosti, sukobe i slučajeve dovedemo u neku unutrašnju vezu, onda je, mislim, lako uočiti da se tu uvek radilo o jezičkoj netoleranciji. A ona se u našoj, srpsko-hrvatskoj sredini najčešće ispoljavala u dva svoja vida: u pokušajima veštačkog deljenja jezika i, s druge strane, u širenju uverenja, koje je naročito bilo dugo ukorenjeno u srpskoj sredini, da je srpskohrvatski književni jezik jedinstven, bez gotovo ikakvih specifičnosti i varijantskih polarizacija.

Poznato je, međutim, da te razlike i specifičnosti u književnom jeziku postoje i da su one danas naročito vidljive u dve najviše polarizovane varijante srpskohrvatskog književnog jezika: u srpskom i hrvatskom književno-jezičkom izrazu. To je i sasvim prirodno. Dovoljno je da se malo udubimo u političku i kulturnu istoriju ta dva naša naroda, pa da lako zapazimo da je bliskost hrvatskog i srpskog književnog jezika čak mnogo veća nego što bi se moglo očekivati na osnovu dosta velike viševjekovne političke, kulturne i jezičke podvojenosti srpskog i hrvatskog naroda. Ako, na primer, posmatramo dijalekatsku podelu srpskohrvatskog jezika, vidimo da se srpski i hrvatski dijalekti samo delimično poklapaju: hrvatski narod govori *k a j k a v s k i m*, *š t o k a v s k i m* i *č a k a v s k i m* dijalektom, ali Hrvati koji govore štokavski uglavnom su ika-vci. Poznato je, isto tako, da nema Srba ni kajkavaca ni čakavaca. Svi su oni štokavci, ali štokavci ekavci i ijekavci.

Kad se osvrnemo na prošlost, na kulturu, na književnost Srba i Hrvata, lako je uočiti da su to bila dva kulturna i jezička toka, u ponečem još od prvih početaka pa sve do XIX veka, do iliraca i Vuka Karadžića. Pomenuli smo da su Srbi u svojoj srednjovekovnoj pismenosti, kulturi, književnosti, crkvi, naročito do turskih osvajanja, upotrebljavali staroslovenski jezik srpske redakcije. Još od XII veka njihovo pismo je ćirilica. Hrvati su u početku imali jezik hrvatske redakcije i glagoljsko pismo bilo je tu čvrsto utemeljeno. Od polovine XIV stoleća u hrvatskoj pismenosti javlja se latinica. Od XV i XVI veka nastaju znatne nove diferencijacije između jezika srpske i hrvatske književnosti. U hrvatskoj sredini se od tada počinju upotrebljavati pojedini regionalni književni jezici čija je osnovica lokalni dijalekat. Nasuprot tome, Srbi u Južnoj Ugarskoj u XVIII

veku pišu uglavnom ruskoslovenskim i slavenoserbskim jezikom, koji su se znatno razlikovali od narodnog jezika.

Ako, dakle, uzmemo u obzir sve te srpsko-hrvatske dijalekatske razlike, nejednaku kulturnu i književnojezičku tradiciju, bilo bi logično očekivati mnogo veći stupanj razlika u današnjem srpskom i hrvatskom književnom jezičkom izrazu. Ali znamo da je tu mostove, naknadne veze uspostavio XIX vek, rad iliraca i Vuka Karadžića, koji su došli do zajedničke dijalekatske osnove srpskog, odnosno hrvatskog književnog jezika idući svako svojim putem. Rezultat tog književnojezičkog približavanja bio je i BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR.

Kada danas teorijski analiziramo to jezičko zajedništvo, moramo imati mnogo savremeniji, moderniji pristup. Treba imati najpre u vidu da su od BEČKOG DOGOVORA pa do danas u našoj sredini oko jezičkog jedinstva širene mnoge mistifikacije. Danas je jasno da se svi ti jezički dogovori, uključujući malobrojnije nacije dale tu inicijativu. Pre bi, svakako, ona mogla dovesti do punog jezičkog zajedništva.

Anketa je vođena i svi učesnici u njoj uglavnom su istakli da razlike u književnom jeziku postoje. Posle toga je održan sastanak na kome je bilo: šest predstavnika iz SR Hrvatske, osamnaest iz SR Srbije i dva iz SR Bosne i Hercegovine. Iz SR Crne Gore nije bio niko. A kada je potpisivan NOVOSADSKI DOGOVOR, poznati hrvatski lingvist, čovek široke jugoslovenske orijentacije, S. Ivšić, uz svoj potpis dodao je sledeću opasku: „Ovaj potpis dajem s napomenom da izjava u 4. t. Z a k l j u č a k a ne smije služiti za propagandu ekavskog izgovora na dosadašnjem književnom ijekavskom području“¹. I tek nakon što je sporazum bio potpisan, najistaknutiji lingvisti iz Zagreba i Beograda počeli su u stručnim glasilima polemiku oko ključne osme tačke Zaključaka, u kojoj se, pored ostalog, kaže: „Treba sprečiti štetnu pojavu samovoljnog prevodenja tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca“.

Iz svega ovoga se jasno vidi da Zaključci novosadskog dogovora nisu bili na čvrstim nogama ni u času kada su usvojeni. Ne iznenađuje onda što nijedna od deset tačaka NOVOSADSKOG DOGOVORA, u socijalističkoj Jugoslaviji, koja se starala da nacionalnu politiku vodi na lenjinskim principima, nije u praksi ostvarena. Čak i knjiga novog pravopisa, koji je nastao kao zajedničko delo naših lingvista, nije uvela u svemu jedinstven pravopis. Svugde gde su dozvoljeni dubleti, jedna kulturna sredina se držala ranije tradicije, što je i prirodno s obzirom na pravopisnu naviku, a druga sredina je ostajala opet pri onoj staroj pravopisnoj normi koja je njoj bila bliža. Znamo, isto tako, da ni zvanično ime jezika više nije isto. REČNIK KNJIŽEVNOG JEZIKA koji su počele da rade dve matice nije zajedno dovršen, jer je Matica hrvatska, nakon krize i međusobnog

¹ Četvrta tačka Zaključaka glasi: „Oba izgovora, ekavski i ijekavski takođe su u svemu ravnopravna“.

optuživanja dveju matica, prekinula rad posle prve dve knjige. A o terminologiji i drugim tačkama novosadskih zaključaka nisu čak preduzimane nikakve praktičke inicijative. Očigledno je, dakle, da je i NOVOSADSKI DOGOVOR, kad se posmatra po stvarnim rezultatima, bio, isto kao i neki raniji pokušaji stvaranja jedinstvenog književnog jezika (BEČKI DOGOVOR, SKERLIĆEVA ANKETA), samo iluzija, romantična vizija, daleka od života i jezičke stvarnosti.

Sada nam je, verovatno, konačno jasno da je za razvitak književnog jezika, njegovo normiranje i uzajamno prožimanje varijanata mnogo važnija demokratska jezička politika i stvarna jezička ravnopravnost od praznog verbalizma i krupnih izjava. Nema nikakve sumnje da se mi danas, najpre svako u svojoj sredini, više moramo boriti za punu jezičku toleranciju. Mi, dakle, treba da se, što se tiče književnog, standardnog jezika, potpuno otvorimo. To znači da treba sve potpisane tekstove koji se publikuju u našim časopisima i novinama da objavljujemo onako kako su napisani, sa svim varijantskim raznolikostima i obeležjima. I to bi, mislim, bila na delu prava jezička tolerancija, koja svakom građaninu, i kao predstavniku nacije i kao pojedincu, omogućava punu jezičku slobodu.

Poslednjih godina u štampi i u časopisima u Beogradu se sve više tako radi. To, svakako, treba ohrabriti, podržati, i na tome u praksi insistirati. Iz iskustva znamo da nas svako podozrenje, nepoverenje u pitanjima jezičkim vodi u konflikte. Mislim da mi kod nas, u srpskoj sredini, treba u teorijskim, naučno-stručnim raspravama, da najpre raskrstimo s ostacima unitarističkih pogleda na naše jezičko jedinstvo. Rečeno je već da su se ne baš tako davno kod nas pojavljivali stručni napisi u kojima nisu priznavane jezičke varijante. Treba isto tako istaći da su, kad je propao NOVOSADSKI DOGOVOR, pojedini vatreni pobornici jezičkog jedinstva alarmanтно tražili da se hitno izglasa zakon o obaveznoj upotrebi ćirilice u SR Srbiji. Neki su čak išli dalje, pa su zahtevali da se i u srpskom i u crnogorskom ustavu nađe i odredba koja bi obavezivala na upotrebu ćirilice. Dakle, vidimo da isti ljudi koji su uporno, braneći NOVOSADSKI DOGOVOR, tvrdili kako su oba naša pisma ravnopravna, docnije, kada na „kulturnom tržištu“ ćirilica nije najbolje prošla, traže da se ona zaštiti srpskim i crnogorskim ustavom.² Stvar je, međutim, oko primata ćirilice i latinice sasvim jasna. Nije to hir pojedinih ljudi, „loših Srba“, što se ponekad i u Srbiji prednost daje latinici. Dobro se mislim zna da latinica pri upotrebi bolje „prolazi“, jer ima širu primenu i lakše se „dešifruje“. Ako, na primer, na jednom putokazu napišemo *Beograd – Novi Sad, Zagreb – Sarajevo* i sl. ćirilicom, onda ljudi koji dolaze iz sveta, stranci (izuzetak su Rusi i Bugari) neće to moći pročitati. To se isto dešava ako napišemo ćirilicom *Centroprom, Jugoturs, Jugobanka, hotel Jugoslavija, hotel Intercontinental* i sl. Dodamo li tome da protiv ćirilice danas sve više ide i štamparska tehnika, pišaće mašine, zatim da se u medicini, bota-

² Umire li ćirilica (anketa). SVET, Beograd, 5. novembar 1971, str. 6–7.

nici, matematičari, simboličkoj logici, matematičkoj lingvistici, i uopšte u naučnoj transkripciji, širom sveta upotrebljava latinica, biće jasno da se ljudi koji se na rečima zalažu za najširu toleranciju, punu slobodu u upotrebi jezika i pisma, zahtevima da se samo jedno pismo nametne ustavnim odredbama, u stvari, ne bore za jezičku ravnopravnost, već za jezičku prinudu i isključivost. Mi u Srbiji što se tiče ćirilice nemamo razloga da se žalimo. Sve naše najtiražnije novine i časopisi štampaju se ćirilicom. Ćirilicom se u Beogradu izdaje i većina knjiga.

Rasprave oko pisama, ravnopravnosti ćirilice, dobivaju ponovo jak politički naglasak. Tu se ponekad, najviše usled neznanja, neobaveštenosti, pokreću nove diskusije, uvlači pismo u političke svađe. Ćirilica se opet preterano politizuje. Zanimljivo je stoga ovde navesti šta su u jednoj NINOVOJ ANKETI (NIN, 6. april, 1986) o naša dva pisma rekli građani u Beogradu.

Iz te ankete se vidi da gotovo polovina anketiranih Beograđana piše samo latinicom (40%). Ćirilicom se služi malo više od polovine (56%). Samo 4% upotrebljava naporedo oba pisma. Što je obrazovanje manje, više je u upotrebi ćirilica (đaci i radnici). Polovina anketiranih je odgovorila da piše ćirilicom iz navike. Treba im, svakako, verovati, jer pisanje je, nesumnjivo, čvrsto utemeljeno u navici. To je podsvesna, mehanička navika koja se stiče dosta rano u detinjstvu, i prati docnije čoveka kroz ceo život.

To je razlog što ljudi pismo s kojim su se srodili, isto kao i jezik, osećaju kao nešto intimno, svoje. O njemu oni stoga rado govore. U ovoj anketi zadivljuje realizam i pronicljivost sa kojim su građani različitih zanimanja (radnici, službenici, inženjeri, đaci, studenti) spontano, na osnovu intuicije, govorili o ćirilici i latinici. Oni su lako zapazili da ćirilica, po nekim svojim elementima, ima prednost, ali jasno im je isto da je latinica u nečemu podesnija, praktičnija. Evo kako to kratko oni formulišu: „Ćirilica je lepša, ćirilica je brža“ (student); „Ćirilica mi je komplikovana, teška, malo barokna. Latinica je funkcionalnija“ (politikolog). Tačno su anketirani uočili da su neka slova u ćirilici čisto grafički komplikovanija: „Dok stavim crtu na **t**, pa na **š**, pa zavijutak na **lj**...“ (radnik). U latinici su, opet, nepodesne složene grafije: „Dok napišem latinicom **nj** i **dž** mnogo komplikovano“ (radnik).

Neki, s razlogom, prednost latinice vide u njenoj široj upotrebi u kulturnom i tehničkom saobraćaju: „Latinica je ipak svetsko pismo“ (mašinski inženjer); „Nećemo, valjda, mi u Srbiji imati ćiriličke komande na kompjuterima – glupost“ (arhitekta).

Veoma su zanimljivi (i poučni) odgovori iz kojih se vidi emotivni i ideološki stav pojedinaca prema naša dva tradicionalna pisma: „Negujmo našu ćirilicu, ali ne pravimo od toga rat za nju“ (arhitekta); „Neka piše kako ko hoće. Nemojte od toga praviti politiku“ (knjigovođa); „Žao mi je što ćirilica odumire, ali to je izgleda neizbežno ukoliko želimo da budemo otvoreni prema svetu“ (inženjer);

„Trebalo bi da svi znamo oba pisma, ali i da učimo slovenački i makedonski“ (student psihologije).

Tu privlače pažnju još naročito nekoliko odgovora: „Uvek pišem ćirilicom i to štampanim slovima. To je moj imidž“ (učenica); „Ima nešto u ćirilici... Ne znam šta, ali kao slovenska duša ... Ali nervira me kad se od toga pravi frka. Nervira me što je u nekim delovima ovo kao neko 'levo pismo'. Moja drugarica furala sa nekim Zagrepčaninom, a njega ortaci zadirkivali: Evo ga Damir šeta svoju ćirilicu“ (studentkinja); „Ćirilica je najsavršenije pismo na svetu. To je pismo mog naroda i mojih predaka. Zato pišem samo ćirilicom“ (advokat).

Ove kratke ispovesti ljudi, najčešće razborito sročene, celi su mali filološki traktati o pismu. Oni su i autentično svedočanstvo o ljudskoj širini, realizmu, međusobnom uvažavanju. Iz njih jasno izbija (ako se izuzme sarkastična opaska „Damir šeta svoju ćirilicu“, koja je mogla nastati u ovom svom metaforskom (metonimijskom) ruhu samo u sredini gde ćirilice nema, ili je tu ona prava retkost, kao i ona duboko ukorenjena lokalpatriotska zaljubljenost u ćirilicu kao najsavršenije pismo na svetu da su oba pisma naša. Imaju ona dosta svojih kaligrafskih i funkcionalnih prednosti, ali i manjkavosti. Štetna je, isto tako, i njihova politizacija, uvlačenje pisama u političke igre („nemojte od toga praviti politiku“).

Dragocene su naročito one opaske koje s puno istinoljublja ističu da u naše doba u svetskim kulturnim krugovima, naučnoj i tehničkoj revoluciji, latinica stalno širi sferu upotrebe („latinica je ipak svetsko pismo“; „nećemo, valjda, mi u Srbiji imati ćiriličke komande na kompjuterima...“).

Iz ove male ankete vidi se da ljudi jasno uočavaju kako u životu danas ćirilica sve više uzmiče, gubi korak u svetskim kulturnim kretanjima. Ali njima to ne smeta, oni na to trezveno gledaju; ne vide u tome politiku, već sve to posmatraju u okviru širih civilizacijskih tokova.

Dobro znamo da ni ćirilica ni latinica nisu naše originalne tvorevine, već su oba ta pisma do nas stigla kao dosta rane kulturne pozajmice. Ona su se u prošlosti upotrebljavala na širokom srpskohrvatskom jezičkom području.

U novije doba, pod uticajem međunarodnih naučnih i kulturnih veza i štamparske tehnike, sve se više širi latinica. Ona se u nas ponekad u javnom saobraćaju javlja gotovo kao jedino pismo, potiskujući sve više ćirilicu na marginalnu, privatnu upotrebu. Ali ovakav odnos prema ćirilici u našoj sredini, u krajnjoj liniji, nije političko, već kulturno i kulturološko pitanje.

Neznanje jednog tako dosta starog pisma, na kome je nastao veliki deo našeg kulturnog nasleđa, sužava, nesumnjivo, kulturni horizont i pouzdano kretanje u širokim prostorima naše južnoslovenske civilizacije. Svi, dakle, oni koji – iz nemara ili različitih predrasuda – ne znaju dobro oba pisma mnogo gube kao civilizovani ljudi. Idući linijom manjeg otpora u vlastitom obrazovanju, mnogi izgleda toga nisu ni svesni. Jedan naš ugledni političar je pre godi-

nu-dve u intervjuu NINU rekao da je šteta što NIN ne izlazi i latinicom. Nedavno me je pitao jedan Slovenac kako može nabaviti deci GORSKI VIJENAC štampan latinicom. Odgovorio sam da će biti najbolje ako on svoju decu za sat-dva nauči ćirilicu, jer u ćirilici ima samo dvadesetak grafički veoma jednostavnih slova koja su drukčija nego u latinici.

Otkuda se u tim stvarima u nas javlja tolika tromost duha? Kako uče Kinezi hiljade svojih „hijeroglifa“. Kako ta ista naša deca koja traže na latinici Njegoša nauče komplikovan engleski ili francuski pravopis. Učimo u našim školama dosta lako mnoge svetske jezike, a ne znamo tri makedonske i slovenačke reči! A puna su nam usta proklamacija: jedinstvo, zajedništvo, bratstvo, jugoslovenstvo. Ovde na ispitu ne padamo samo kao: Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci... već kao – ljudi! Ljudi jednog modernog civilizacijskog doba.

Na osnovu svega što je ovde rečeno o pojedinim aktuelnim teorijskim pitanjima jezika i pisma jasno je, mislim, da su nam u ovoj oblasti potrebne celovitije studije koje bi sve ovo obrađivale savremenije, polazeći pre svega od današnjih naučnih saznanja o odnosima između nacije i jezika.

U sklopu ovih širih teorijskih razmatranja o naciji i jeziku posebno su zanimljive, videli smo, naše četiri nacije koje se služe jednim standardnim (srpskohrvatskim) jezikom. Te četiri nacije imaju samo jedan narodni i jedan standardni jezik. Nije tu, svakako, nezanimljivo da su sve te četiri naše jednojezičke nacije monoetničke, ali specifično monoetničke: sve su one, naime, obrazovane od veoma srodnih naroda koji govore jednim jezikom. Polazeći od te velike etničke i jezičke srodnosti, mnogi su etnolozi i filolozi, videli smo, verovali da je to sve jedan narod. Što tu u prošlosti nije došlo do jedne šire etničke integracije, kriva je, verovatno, najviše naša krvava istorija, bremenita mnogim veštačkim podelama koje su vekovima nametali osvajači. Te podele su bile snažno izražene i u vreme nacionalnog buđenja, konstituisanja nacija. One su sprečile najviše prirodnu etničku i nacionalnu integraciju, pa je ona ostala samo kao san o jednom narodu, do koga istorija i život nikada nisu doveli.

Kada četiri nacije imaju isti (narodni i standardni) jezik, to, u čisto komunikacijskom smislu, ima, svakako, velike prednosti. Isti jezik je tada na širokom prostoru važno sredstvo međunacionalne komunikacije, kulturnog saobraćaja. Ali, s druge strane, varijantska podeljenost standardnog jezika između nacija koje žive u istoj državi često dovodi do nesporazuma, ideoloških i političkih sporova oko jezičkog jedinstva, ravnopravnosti, varijanata zajedničke norme i sl. Rasprave i među lingvistima često tada izlaze iz okvira trezvene naučne analize i brzo postaju deo širih političkih sukoba, dnevne politike. U nas je, kao što smo videli, bilo dosta takvih rasprava oko jedinstva jezika i varijanata.

Rekli smo već da su ozbiljnija neslaganja o varijantama među našim lingvistima počela još na Petom kongresu jugoslavista u Sarajevu 1965. godine. Tada je bilo dosta onih koji su mislili da u srpskohrvatskom standardnom jezi-

ku varijante i ne postoje. Te diskusije su nastavljene docnije, otklonjene su tu mnoge nejasnoće, ali i sada, dvadesetak godina posle tog sarajevskog kongresa, mnoge stvari oko varijanata izazivaju nedoumice i pokreću nove sporove. Nećemo preterati ako kažemo da još ne postoji čak ni saglasnost o osnovnom pitanju: šta su varijante i kako nastaju.

Obično se misli da varijante nastaju usled raslojavanja standardnog jezika do koga dolazi kada se isti jezik upotrebljava u javnom i kulturnom saobraćaju više nacija. Ali zanimljivo je tu videti kakvo je to raslojavanje: teritorijalno ili kulturnoistorijsko, civilizacijsko?

Teritorijalno raslojavanje se uglavnom javlja u vidu narodnih govora, dijalekata. Do njega dovodi spontani razvoj jezika tokom dužeg vremena na širokoj teritoriji, kada kontakti u okviru istog jezičkog kolektiva, usled prirodnih, etničkih, političkih, religijsko-verskih i sl. barijera, slabe.

U standardnom jeziku varijantske razlike najviše nastaju kao posledica kulturnog izolacionizma ili novih međucivilizacijskih dodira, pri čemu jezička politika i svesne (ne) intervencije društva u sferi jezičke norme (kodifikacije) imaju važnu ulogu. Deo standardnog jezika, njegov spoljašnji tehnički vid, čini i pismo, pravopis. Oni su kulturne tekovine i varijantske razlike na tom nivou nemaju bilo kakve veze sa teritorijalnim jezičkim diferencijacijama. Jasno je stoga da za teritorijalno raslojavanje standardnog jezika mogu biti vezane samo one razlike njegove što su se proširile na podlozi narodnog govora (dijalekta, poludijalekta, substandarda i sl.). Na toj osnovici su se, na primer, javile neke glasovne razlike između varšavsko-krakovskog ili praško-moravskog izgovora. Sve druge razlike u standardnom jeziku su naddijalekatske, pa samim tim i nadteritorijalne. One su, u stvari, civilizacijsko-kulturne i javljaju se obično u okviru pojedinih nacionalnih kultura. Zanimljivo je sada tu videti da li je taj dijalekatski (teritorijalni) sloj i civilizacijski nanos u varijantama pojedinih standardnih jezika imao podjednaku ulogu. Da li su tu, na primer, u istom položaju naše srpskohrvatske varijante i varijante nemačkog, engleskog i španskog jezika? Nema nikakve sumnje da su ove druge varijante dosta utemeljene na teritorijalnim govornim razlikama do kojih je vremenom neminovno moralo doći usled širenja tih jezika na udaljenim teritorijama nacionalnih država, od kojih su mnoge čak na drugim kontinentima. To teritorijalno širenje jezika nije, svakako, moglo ostati bez unutrašnje njegove diferencijacije, bez jezičkih varijantnosti, nastalih u sferi govornog jezika, pri čemu je važnu ulogu u stvaranju jezičkih inovacija mogao imati i kontakt sa drugim jezicima, različiti oblici bilingvizma, interferencije i sl. Te razlike su onda vremenom pomalo prodirale i u standardni jezik. To je, verovatno, razlog što se američka varijanta od engleske najviše razlikuje po glasovnim osobinama. Promenama je, dakle, tu zahvaćen jedan nivo jezika (glasovi) koji je važan deo samog jezičkog sistema.

Kad je o srpskohrvatekom standardnom jeziku reč, stvar stoji drukčije. Tu je, svakako, najmanje varijantskih razlika koje su uslovljene dijalektsko-govornim supstratom. Na toj podlozi javili su se, na primer, fonetski dubleti tipa: *sto – stol*, *duvan – duhan* i sl. Slično stoji stvar i u gramatičkom sistemu, gde se pojavljuju dijalekatske razlike tipa: *Pera – Pero*, *Počeo je da čita – Počeo je čitati* i dr. Ove varijantske razlike temelje se na nejednakoj govornoj (dijalekatskoj) osnovi. Ali, s druge strane, gotovo sve te polarizacije mogu se grupisati i u okviru književnog jezika po principu: *i n o v a c i j a – a r h a i z a m*, pa stoga nije sasvim jasno koliki je tu neposredni udeo govornog jezika (dijalekta, govora urbanih sredina i sl.), a koliko norme standardnog jezika, koja se u jednoj sredini primenjuje rigoroznije, čvršće se temelji na klasičnim književnojezičkim kanonima, a u drugoj sredini, opet, tu je više elastičnosti i brže se usvaja ju inovacije.

I broj leksičkih dubleta što se javljaju na ovoj narodskoj, dijalekatskoj osnovi nije veliki: *ćurka – pura*, *ulje – zejtin*, *vazduh – zrak* i sl.

Nema nikakve sumnje da je najveći broj razlika između naše dve osnovne varijante nastao u sferi samog standardnog jezika, u kulturnom saobraćaju, pošto je u Srba i Hrvata postojao, osobito u prošlosti, različit stepen (ne)tolerancije prema tuđim, stranim rečima. U hrvatskoj kulturi jezički purizam je utemeljen još u prošlom veku. Već tada je tu stvoren izrazit otpor prema tuđicama, neslovenskim rečima. U Srba je bilo obrnuto, strani leksički slojevi rano su stekli pravo građanstva. Taj nejednak odnos prema tuđim rečima vremenom je doveo do znatnih varijantskih razlika u civilizacijskoj leksici i naučnoj terminologiji, gde su se obrazovali celi redovi parnih, dubletnih leksema i termina. Na toj osnovi nastalo je najviše razlika među srpskom i hrvatskom varijantnom standardnog jezika. U prošlosti je bilo pokušaja da se sve te naše varijantske razlike namerno previđaju, osporavaju ili da se pak one preuveličavaju. Na jednoj strani to je često izazivalo strah od jezičke asimilacije, a na drugoj strani javljala se bojazan od cepanja jezika. Svi su ti pokušaji, međutim, propali. A propali su najviše zbog toga što sudbina bilo kog jezika, njegova evolucija, promene u gramatičkom sistemu i osnovnom leksičkom fondu, nikada ne ovisi od subjektivnih želja pojedinih ljudi, ideoloških i političkih pokreta, već od postupnih unutrašnjih promena, koje se uglavnom odvijaju spontano u dugim vremenskim intervalima. Videli smo da se, na primer, dijalekatske razlike uglavnom javljaju kao posledica prekida ili slabljenja kontakta među govornim predstavnicima. Pa čak i tada kad se usled teritorijalnog širenja, društvenih i političkih barijera, taj kontakt prekida, slabi, potrebni su celi vekovi da bi se javile znatnije razlike u glasovnom i gramatičkom sistemu jednog jezika. Nekada se dešava da stolećima međusobno ne kontaktiraju etničke zajednice čiji su preci nekad činili isti jezički kolektiv i jezik im opet uglavnom ostaje isti, jer u njemu u to vreme nije bilo nikakvih radikalnih promena. Jasno je, dakle, da se na razvitak jezika ne može uticati mnogo ideološkim i političkim netrpe-

ljivostima, isključivostima, pa i neakvim spoljašnjim svesnim intervencijama koje bi bile u raskoraku sa unutrašnjim razvojnim tendencijama samog jezika. Time može da se samo stvara zla krv i seju naučne zablude, rađaju krive teorijsko-metodološke osnove sa kojih se pristupa proučavanju standardnog jezika i njegovih varijanata.

U serbokroatistici je poslednju deceniju-dve napisano dosta teorijskih radova o srpskohrvatskom standardnom jeziku i njegovim varijantama. Nije, svakako, dobro što se o tome raspravljalo suviše uopšteno, doktrinarno. Puno je tu teorije koja je odvojena od jezika, njegovih realnih manifestacija i unutrašnjih razvojnih tendencija. Sve je to uticalo da se tu pojavi dosta nejasnoća i nesporazuma. Dugo se, na primer, diskutuje o varijantama, a lingvisti još nisu saglasni oko toga koliko tih naših varijanata ima. Javlja se tako pitanje da li pored dve osnovne, srpske i hrvatske varijante, postoje i dve druge: bosanska i crnogorska. Mnogo je naročito bilo rasprave oko bosanske varijante. Do danas nije dovoljno razjašnjeno je li to varijanta, podvarijanta (subvarijanta), nadvarijanta ili je to, kako se u novije doba često govori, „bosanskohercegovački književno jezički izraz“, „standardni bosanskohercegovački književni izraz“ i sl. U sporenjima o ovim književnojezičkim prilikama u Bosni i Hercegovini u nauci su se javila pitanja da li se varijante tamo ukrštaju, neutralizuju i ima li uopšte tu varijantne opozicije (vidi niže).

Stvari nisu mnogo jasnije ni oko određenja samog pojma varijanta. Do nedavno se obično uzimalo da varijantu čini izvestan broj razlika koje se po pravilu javljaju u istom standardnom jeziku kad se njim služi više nacija. U novije doba se, i kad je reč o srpskohrvatskim varijantama, ističe da se te razlike, varijantske opozicije „ne pojavljuju nasumično nego uvijek jasno polarizovano: u svakom paru dubletnih parnjaka jedan izraz pripada jednoj, a drugi – drugoj varijanti“.³

Na istom mestu, malo dalje, čitamo: „Međutim, samu varijantu ne predstavlja samo ovaj kvantum razlika. Varijantne razlike jesu konstitutivni dio varijante ali samo u organskoj povezanosti sa onim kvantom zajedničke istovjetne jezičke materije (onih 92–94%). Tj. v a r i j a n t u p r e d s t a v l j a c j e l o k u p a n j e z i č k i i z r a z (podvukao S. V.), koji, u ovom povodu, možemo analizirati na varijantne razlike i na kvantum istovjetne jezičke materije. Dakle, varijanta je predstavljena samo cjelokupnim standardno-jezičkim izrazom sredine kojoj pripada. Još jednom da ponovimo: istočnu, odnosno zapadnu, varijantu predstavlja organski spoj karakterističnih varijantnih razlika i k v a n t u m z a j e d n i č k e j e z i č k e s u p s t a n c e , p r i

³ Srđan Janković, Distinktivni pokazatelji standardnog jezika varijantnosti, NAŠE TEME, 5, Zagreb, 1982, str. 843.

čemu konstitutivnim faktorom varijante smatramo samo varijantne razlike“ (podvukao S. V.).

Iz ovih teorijskih razmatranja S. Jankovića o varijantama lako je zapaziti da on misli da „varijantu predstavlja celokupan jezički izraz“, tj. da varijantu, uz karakteristične varijantne razlike, čini i „kvantum zajedničke jezičke supstance“. Ako je to tako, nije onda samo jasno kako konstitutivnim faktorom varijante možemo smatrati „samo varijantne razlike“. Jer ako je nešto sastavni deo nečega što čini više od 90% njegovih elemenata (kvantum zajedničke jezičke supstance), kako to nije konstitutivni faktor njegov?!

Ali ovde to nije najvažnije. Bitnije od toga je, svakako, što se tu širi pojam (jezik) smatra delom užeg pojma (varijante). Tako izlazi da varijante nisu nastale u jeziku, kao elementi njegova raslojavanja, nego obrnuto, da je ceo jezik sadržan u varijantama. Takve teorijske konstrukcije mogu lako da se prave kad se proučavanje jezika odvoji od jezičkog sistema i konkretne jezičke (varijantske) građe. Ali čim se sa nivoa ove apstraktne analize vratimo jeziku, jezičkom „gradivu“, odmah se vidi koliko su one neodržive. Postaje brzo jasno da se u centru tog standardnog komunikacijskog koda javlja jezik, njegov fonološki, gramatički sistem, osnovni leksički fond, koji su čvrsto utemeljeni u onim narodnim govorima koji su još polovinom prošloga veka uzeti za osnovicu srpskohrvatskog standardnog jezika. U svakodnevnom javnom i kulturnom komuniciranju taj i takav standardni jezik, u svim svojim varijantskim i stilskim oblicima, čvrsto počiva na tom zajedničkom gramatičkom sistemu i leksičkom fondu. Zahvaljujući upravo njima ta je svakodnevna standardnojezička komunikacija i moguća. Bez njih ne bi bilo ni nje (komunikacije) ni varijanata standardnog jezika.

Jasno je, dakle, da u hijerarhiji ovih pojmova jezik pripada primat, čelno mesto, a varijante, varijantske razlike, mali su, marginalni deo crta što su na periferiji standardnojezičkog sistema. Kad se te razlike šire analiziraju, onda nije teško otkriti da ni one nisu autonomne, već se najčešće pojavljuju kao dubletni elementi (glasovni ili morfemski) jedne veće leksemske celine čiji drugi elementi nisu varijantno markirani, već se u varijantama javljaju uvek u istom obliku. Tu je naročito važno uočiti da su i ti nepromenljivi i varijabilni delovi reči sastavljeni od jedinica istog jezičkog sistema i oni se uvek slažu po pravilima njegovim. Do razlika dolazi samo ukoliko se u konkretnim realizacijama u okviru pojedinih varijanata distribucija elemenata sistema ne vrši na isti način, što nekad za sobom povlači i promenu gramatike kategorije. Takav slučaj imamo u primerima tipa: *Pero* – *Pera*, *front* – *fronta*, *kvalitet* – *kvaliteta* i sl., kod kojih je opšti osnovinski deo reči isti, ali je gramatička morfema u nominativu jednine drukčija, a kod ove druge dve imenice javlja se još razlika u rodu i deklinacionom tipu. Tu je bitno uočiti da su i morfema-*o* i morfema-*a*, kao sastavni deo srpskohrvatskog imeničnog sistema, podjednako rasprostranjene kod mnogih drugih imenica, u obe naše standardnojezičke vari-

jante. Slično stoji stvar i kod derivacionih morfema (uporedi, na primer: *upravnik* – *upravitelj*, *autobuski* – *autobusni* i sl.). I tu imamo isti opšti imenički deo i varijabilne sufikse, koji su opet kod drugih reči na sličan način raspoređeni u obe varijante. Razlike između varijantskih opozicija još su manje kada se u okviru iste reči pojavljuju glasovni dubleti tipa: *duvan* – *duhan*, *hemija* – *kemija*, *varvarski* – *barbarski*, *Kipar* – *Cipar* i sl. Tu je, kao što se vidi, u strukturi reči, u njenom fonemskom i morfemskom, gramatičkom sklopu sve isto, osim što se u opoziciji javlja samo po jedan glas, koji u tom leksemskom paru nikad nije fonološki dinstinktivan.

Upravo svi ti zajednički elementi pripadaju jeziku, istom jezičkom kodu, i kada se u varijantama i pojave, u okviru leksema ili pojedinih gramatičkih kategorija, u međusobnoj opoziciji obezbeđuju srpskohrvatskom standardnom jeziku visok stupanj jedinstva i međuvarijantske komunikativnosti. Teškoće u komunikaciji tu se retko pojavljuju. To uglavnom biva kada se u varijantama za isti pojam upotrebljavaju potpuno drukčiji nazivi za koje govorni predstavnici druge varijante, na osnovu svoje jezičke intuicije, jezičkog osećanja, ne mogu da pogode tačno šta znače. U takvom su položaju često predstavnici istočne varijante kad čuju hrvatske nazive za mesece (*siječanj*, *rujan*, *ožujak* i sl.). Oni obično znaju da su to nazivi za mesece, ali nisu sigurni, bez dodatnog učenja, za koje mesece. Nesporazum može da nastane i kada ista reč u dvema varijantama ima različito značenje. Takav je slučaj, na primer, sa pridevom *slovenski*, koji u jednoj varijanti znači *slovenački*, a u drugoj varijanti taj pridev se upotrebljava umesto prideva *slavenski*. U red tih pojedinačnih osobina koje dovode do nejasnoća ide i izvorno pisanje stranih imena, ako ona nisu u tekstu, kako zvanični pravopis traži, transkribovana. Treba, međutim, istaći da su ovakvi primeri varijantskih opozicija čije značenje nije na celom srpskohrvatskom jezičkom području dovoljno prozirno, lako prepoznatljivo, veoma retki i oni stoga gotovo nikada jače ne ometaju komunikaciju. Što je to tako najviše treba zahvaliti činjenici što su svi ti različiti varijantski dubleti (glasovni, morfološki, leksemski, sintaksički i sl.) sastavljeni od elemenata istog jezičkog koda – srpskohrvatskog standardnog jezika. Taj opšti, zajednički kod i jeste glavna, osnovna građa od koje se tvore različite varijantske opozicije (usled drukčije distribucije elemenata tog koda) u standardnom jeziku. Jasno je, dakle, da varijante izrastaju iz jezika, a ne jezik iz varijanata. U vezi sa ovim zanimljivo je uporediti značenje književnoistorijskog termina *varijanta* sa lingvističkim terminom. Poznato je da istoričari književnosti nazivaju varijantom onu narodnu pesmu kod koje je Vuk Karadžić u naslovu stavljao: „To isto samo malo drukčije“. Ako tu Vukovu formulaciju primenimo na jezik, da bismo lakše razlučili šta je jezik, a šta varijanta, onda je nesumnjivo da je „to isto“ – jezik, a ono „malo drukčije“ – v a r i j a n t a . A ako neko hoće to dvoje da, po principu algebarskog izraza, spoji u jedno, onda taj izraz glasi: t o i s t o + m a l o d r u k č i j e = j e z i k . U količniku, dakle, uvek mora biti jezik, tu nikako ne

može stajati varijanta. Zato kad raspravljamo o našim srpskohrvatskim varijantama, njihovim polarizacijama i međusobnim približavanjima, prožimanjima, uvek se čvrsto u teorijskoj analizi moramo oslanjati na ceo standardni jezik, njegov gramatički sistem i leksički fond. Mora se tu, isto tako, voditi računa o konkretnim društveno-političkim okolnostima i vidovima komunikacije na celom srpskohrvatskom (i jugoslovenskom) jezičkom području.

Ako sa tog gledišta promatramo srpskohrvatski standardni jezik i njegove varijante, lako ćemo videti da će i unutrašnje razvojne tendencije i socijalne, političke okolnosti, zatim moderna sredstva komunikacije, masovni mediji i sl., sve više podsticati jezičku konvergenciju i postepenu neutralizaciju varijantskih opozicija. Ako se, dakle, vratimo jeziku, jezičkoj građi, ako imamo u vidu ceo sociolingvistički kontekst u kome se na srpskohrvatskom standardnom jeziku danas komunicira, otkrićemo brzo da se varijantske opozicije ne neutralizuju, kako se ponekad misli, samo u Bosni i Hercegovini, već je taj proces mnogo širi i zahvata celo srpskohrvatsko jezičko područje. Srpskohrvatski standardni jezik u BiH ima, nesumnjivo, neke svoje specifičnosti. Jedno se vreme u našoj stručnoj literaturi govorilo i o bosanskohercegovačkoj varijanti. To je docnije uglavnom napušteno. Te jezičke posebnosti u BiH, njihovo pojmovno i terminološko određenje, ne smemo posmatrati izolovano, odvojeno od standardnog jezika i njegovih varijanata, jer su oni sastavni deo jednog šireg pojmovno-terminološkog sistema povezanog unutrašnjim međuzavisnostima i hijerarhijskim ustrojem. U toj hijerarhiji centralno mesto ima s r p s k o h r v a t s k i s t a n d a r d n i j e z i k kao makrosistem. Tu su onda dve osnovne varijante: s r p s k a i h r v a t s k a v a r i j a n t a . Među njima su polarizacije najizrazitije pa im to u sistemu pojmova obezbeđuje status varijanata. Ako sada bosanskohercegovački standardnojezički izraz uporedimo, u onim elementima koji konstituišu osnovne varijante, sa svakom od tih varijanata, nije teško utvrditi da su tu varijantske opozicije manje nego kada se između sebe konfrontiraju dve osnovne varijante. Tako, na primer, poređenje sa srpskom (srbijskom) varijantom pokazuje da se razlike javljaju u refleksima jata (ekavski-ijekavski izgovor), ali su u leksici one znatno manje nego između srpske i hrvatske varijante. Poređenje sa hrvatskom varijantom, opet, pokazuje da se razlike javljaju u leksici i nekim glasovnim dubletima, ali su na drugoj strani razlike u refleksima jata gotovo potpuno neutralisane (ijekavski izgovor). Dakle, stupanj razlika između srpske i hrvatske varijante znatno je veći od razlika između srpske i bosanskohercegovačke ili hrvatske i bosanskohercegovačke varijante. Ako se za najekstremnije razlike što se javljaju u okviru istog standardnog jezika upotrebljava termin *varijanta*, onda za razlike koje su od toga manje može se upotrebiti naziv *podvarijanta* (*subvarijanta*). Ali kako se, s druge strane, tu osnovne, ekstremne varijantske opozicije brže neutralizuju (mesto leksičkih dubleta nastaju sinonimi), onda bi se za taj sloj književnoje-

zičkih razlika moglo reći da je *nadvarijanta* (brže upija u sebe elemente obeju varijanata i snažnije ih neutralizuje).

Ovde se, kao što se vidi, termini varijanta, podvarijanta, nadvarijanta ne upotrebljavaju za ceo književnojezički izraz na jednom području, već se njima samo obeležavaju razlike što se u njima javljaju na bazi varijantskih opozicija. U tom smislu jedino možemo govoriti o bosanskohercegovačkoj podvarijanti ili nadvarijanti. A što se naziva *bosanskohercegovački standardnojezički izraz* tiče, jasno je da on izlazi iz okvira napred pomenutih termina, jer se njime ne označavaju slojevi varijantskih razlika, već ceo književnojezički izraz, koji u sebe uključuje i ono što je na celom srpskohrvatskom jezičkom području isto (homogen jezik), i ono što je drukčije (jezička varijantnost).

Ali svakako je važnije od ovih naziva da se vidi kako se uopšte u BiH u standardnom jeziku javljaju varijantske opozicije. U pomenutom radu S. Jan-ković zastupa gledište da tamo i nema varijantnih opozicija (tu se javlja „eliminiranost varijantne opozicije“). To tako, možda, i može izgledati sa stanovišta apstraktne lingvističke teorije. Ali pođe li se od jezika, njegove upotrebe, to se nikako ne može dokazati. Odsustvo varijantne opozicije u BiH bilo bi ako bi, recimo, isto lice varijantske dublete upotrebljavalo kao sinonime ili bi ih, pak, upotrebljavalo u različitim značenjima. Znamo da u BiH danas nije tako, već tu ijekavizam povezuje bosanskohercegovački književnojezički izraz sa zapadnom, a civilizacijska leksika više sa istočnom varijantom. Ali zato što se tu uglavnom ne upotrebljava: *sol*, *vol*, *tko*, *netko*, *svatko*, *fronta*, *siječanj*, *veljača* i sl. ne može ni da dođe u ovim slučajevima do varijantske neutralizacije. Podjednako je to i u Beogradu i Sarajevu samo jedan član varijantskih dubleta koji se ne neutralizuju. Ta naglašena varijantska obeležja, isto tako, ima srbijansko *lepo*, *belo*, *Pera*, *Aca* i sl. u Sarajevu kao i u Zagrebu. Kad u BiH ne bi bilo varijantskih opozicija, onda bi tu svi ovi primeri bili isto tako obični kao i: *so*, *vo*, *neko*, *svako*, *front*, *lijepo*, *bijelo*, *Pero*, *Aco* i sl. A znamo da tu nisu obični, isto kao ni (oni prvi) u Beogradu, odnosno (ovi drugi) u Zagrebu. Zašto bi onda tamo oni bili sastavni elemenat varijantskih polarizacija, a u BiH faktor varijantskih neutralizacija! Sve dok se čuvaju u jezičkom osećanju jedne sredine ovakvi dubleti, od kojih je jedan običan, svoj, a drugi neobičan, tuđ, ne može se, razume se, govoriti o „eliminiranosti varijantne opozicije“, „neutralizaciji varijantske opozicije“ i sl. Do toga će bosanskohercegovački književnojezički izraz, kao sastavni deo srpskohrvatskog standardnog jezika nekad, verovatno, stići, ali danas još nije tako.

U BiH neutralizacija varijantskih opozicija je (usled geografskog položaja, heterogenog nacionalnog sastava, jezičke politike) znatno izrazitija, dinamičnija pre svega u leksici. Ali prožimanje varijanata, slabljenje varijantskih opozi-

cija, gubljenje leksičkih razlika, vrši se i u okviru dve naše osnovne varijante.⁴ Greška je, svakako, što mi lingvisti, držeći se nekakvog teorijskog shematizma, stalno u varijantama naglašavamo polarizacije, pa stoga ne vidimo dovoljno jasno sav dinamizam unutrašnjih (jezičkih) i spoljašnjih (društvenih) procesa koji nužno dovode do jezičke konvergencije. Preti čak opasnost da u tim dugim teorijskim traktatima o varijantama napravimo celu jednu novu oblast jezičke znanosti, nekakvu *v a r i j a n t o l o g i j u*, koja će proučavati sve što je u vezi sa varijantama, samo će tu po strani ostati, izvan polja analize, varijante same.

Tek kad se u naučnom proučavanju oslonimo na sam jezik, jezičke varijante u njihovim realnim manifestacijama, onda ceo problem što se često stvara u nas oko varijanata izgleda drukčije. Vidi se tada lako da varijante, u stvari, čini mali procenat razlika koje tokom vremena nastaju u sferi standardnih jezika kojim se služi više nacija. Do tih razlika dovode različiti faktori. I stupanj tih varijantskih razlika u pojedinim standardnim jezicima nije isti. Te su razlike, isto tako, nekad više vidljive među glasovima, u gramatičkom sistemu, a nekad su opet najizrazitije u leksici.

Među srpskohrvatskim varijantama, kao što smo već istakli, razlike nisu velike. One se, istina, javljaju na svim jezičkim nivoima; nesumnjivo su najvidljivije u leksici, ali i tu ne zahvataju osnovni leksički fond, već su više u domenu civilizacijske leksike i naučne terminologije. U gramatičkom sistemu ih gotovo i nema, tu su one minimalne. Nema stoga nikakve bojazni da te srpskohrvatske varijantske razlike mogu, u lingvističkom smislu, evoluirati u zasebne jezike, što često pobornici našeg književnojezičkog jedinstva vole da ističu. Naprotiv, i samo delimičan uvid u prirodu tih razlika, unutrašnje razvojne tendencije jezika, njegova sistema i ovih civilizacijskih nanosa, uvid u sociolingvistički kontekst i komunikacijske kanale, pomoću kojih se danas srpskohrvatski standardni jezik širi, belodano pokazuje da se razlike između naših varijanata smanjuju i da će ih vremenom biti sve manje. Toj jezičkoj konvergenciji na ruku će ići i sam gramatički sistem.

Za ilustraciju te tvrdnje možemo, na primer, uzeti varijantske dublete: *so* – *sol* i *ko* – *tko*. Kad se ovi primeri posmatraju u okviru srpskohrvatskog jezičkog sistema, lako je videti da tu svi oni nisu podjednako stabilni. Nema nikakve sumnje da je u prvom paru stabilnije *sol* nego *so*, a u drugom paru *ko* nego *tko*. U prvom slučaju, naime, danas imamo iregularnu, nepravilnu osnovu *so* – *sol*, koja je u jeziku uvek nestabilnija, i tokom vremena obično dolazi do njene normalizacije. Taj je oblik u nominativu jednine, osnovnom imeničnom obliku koji dosta utiče na sudbinu deklinacije, u oštroj konfrontaciji i sa gramatičkom morfemom – *o*, koju imaju imenice ženskoga roda ovoga deklinacionog tipa (*kost*). Ti unutrašnji faktori će stoga u jeziku sve više „raditi“ u korist oblika *sol*

⁴ O tome je bilo više reči u poglavlju Jezik kao mit i realnost.

(na toj osnovi se u standardnom jeziku, uz staro *kći*, proširio i novi oblik *kćer*, *kćerka* i sl.). U drugom paru stabilniji je, iz istih razloga, oblik *ko*. Osim toga, *tko* je i sa gledišta inicijalne suglasničke sekvence, čisto fonetski gledano, komplikovanije, a jezik, osobito kad je o izgovoru reč, teži i maksimalnom pojednostavljenju, ekonomiji. Iz svega izlazi da je budućnost, koja se naslanja na procese jezičke evolucije, ovde na strani oblika *sol* i *ko*. Tako, dakle, stvar stoji sa tim unutrašnjim jezičkim dinamizmom, razvojnim tendencijama što počivaju na gramatičkom sistemu.

Konvergentan jezički razvoj, približavanje naših književnojezičkih varijanta, znatno više od ovih unutrašnjih tendencija podstiču kanali komunikacije i neki drugi spoljašnji, izvanjezički i sociolingvistički faktori. Pomenućemo ovde najvažnije. Značajnu ulogu, tu, svakako, ima sve intenzivnija međunarodna ekonomska, politička i kulturna komunikacija, koja utiče i na smanjenje kulturnih i jezičkih razlika.

Ali važnije od toga je, razume se, stalni zajednički život u jugoslovenskoj socijalističkoj zajednici, koji se na društveno-političkom polju od revolucije odvija u znaku tesne uzajamnosti, istovetnosti. To je, svakako, najviše uticalo da se u jeziku, u društveno-političkoj terminologiji, ne pojave čak ni minimalne razlike. Od revolucije, socijalizma, samoupravljanja na celom srpskohrvatskom jezičkom području svi ti termini su isti. Nema nijednog da je drukčiji u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Titogradu. Malo ih je čak da su drukčiji u Skoplju i Ljubljani.

Osvojeni prostori slobode, ljudskih i nacionalnih prava, sve više će potiskivati jezički purizam jer znamo da se purizam obično javlja kao vid otpora političkoj, ekonomskoj obespravljenosti i pokušajima kulturne i jezičke asimilacije.

Današnji kanali i načini komuniciranja u javnom, političkom, kulturnom životu (televizija, radio, štampa, film i sl.) puno doprinose međusobnom jezičkom zbližavanju. Tu naročito veliku ulogu ima televizija, čiji je znatan deo programa na srpskohrvatskom jezičkom području zajednički i emituje se iz svih naših televizijskih centara. U takvom kontaktu sa milionima gledalaca televizija najviše doprinosi da mnoge varijantski obojene reči svakodnevno prelaze uže granice i brzo postaju poznate, obične na širem srpskohrvatskom prostoru. Svi ti, dakle, masovni mediji, preko kojih se stalno šalju hiljade poruka, snažno utiču na to da mnogi leksički dubleti, varijantski obeleženi, markirani, vremenom postaju sinonimi.

Najveći broj razlika među našim varijantama je, kao što smo već istakli, u leksici, a upravo se leksika u jeziku najbrže menja; tu su promene najdinamičnije. Jasno je stoga da svi napred pobrojani faktori snažno utiču da se te promene u sferi leksike uglavnom odvijaju u istom pravcu. Tu je konvergentni razvoj neizbežan.

Na jezičku konvergenciju i približavanje varijanata dosta utiče sličan sadržaj poruka koji nastaje na bazi istog kruga tema, političkih govora, novinskih rubrika, različitih društveno-političkih skupova i sl., sa kojima se stalno susrećemo u društvenom životu, sredstvima javnog informisanja. Ista tema, kad se obrađuje u informativne i propagandne svrhe i kad se poruka sredstvima javnog komuniciranja širi na istovetan način, preko istih kanala, u jezičkom izrazu stvara puno stereotipa, jednakih sintaksičkih spojeva, frazeologije, leksike, i to sve dosta briše jezičke razlike, pa, razume se, i one varijantske.

Nema, dakle, nikakve sumnje da danas svi ovi faktori snažno utiču na sudbinu srpskohrvatskog standardnog jezika i njegovih varijanata. Tu je stalno vidljiv konvergentan razvoj, pod čijim snažnim dejstvom sve više, naročito u jeziku društveno-političkog života, varijantske opozicije gube životnost i snagu.

Ali da cela ova analiza ne bi ostala na nivou teorijskih uopštavanja, golih pretpostavki, navešćemo neke konkretne ilustracije, potvrde koje joj idu u prilog. Svako ko malo prati naš društveni i politički život, lako može primetiti da u javnim istupima pojedinih političara iz SR Hrvatske i SR Srbije (republika gde su varijantske opozicije najizrazitije) ima samo poneka reč (ako se ne računa ekavski i ijekavski izgovor) koja je drukčija. Ja sam, na primer, u jednom intervjuu J. Vrhovca VJESNIKU⁵ primetio samo ove razlike: *opšti*, *svatko*, *tisuća*, *netko*, *provedba*, *stupanj*, *demokracija*, *kvaliteta*, *definirati*, *aktualizirati*, *mobilizirati*, *inspirirati*, *ignorirati*, *tolerirati*, *stimulirati*, *preangažirati*, *reproducirati*, *organizirati*, *valorizirati*, *nekontrolirano*, *orijentiran*, *organizirano*.

Kao što se vidi, razlike se svode na nekoliko glasovnih dubleta (*opšti*, *netko*, *svatko*, *demokracija*), dve-tri malo drukčije reči, koje su dosta proširene i izvan hrvatskog jezičkog područja (*tisuća*, *provedba*, *stupanj*), jednu gramatičku pojedinost (*kvaliteta*) i jedan sufiks (*ira*), koji je dosta produktavan i ovde se javlja kod petnaestak reči. I to je manje-više sve, u dugačkom tekstu koji zaprema gotovo celu jednu VJESNIKOVU stranu!

S druge strane, pada u oči da je taj intervju pun strane, internacionalne leksike. Tu ima ako se računaju navedene reči na *-ira(ti)*, oko sto osamdeset reči, društveno-političkih, ekonomskih i sl. termina, koje su po poreklu strane (neslovenske). To su ove reči: *program*, *strategija*, *praksa*, *kritički*, *nerealnost*, *problem*, *faza*, *krizni*, *kontekst*, *akcija*, *klasa*, *komandni*, *centar*, *idejni*, *politički*, *argumenat*, *afirmacija*, *interes*, *disciplinski*, *autentičan*, *baza*, *kreirati*, *politika*, *karakter*, *sistem*, *hijerarhija*, *realan*, *stihijni*, *kolektiv*, *kurs*, *dolar*, *masovno*, *investicija*, *bankarski*, *kapital*, *kriza*, *kredit*, *granica*, *tehnološki*, *ekonomski*, *racionalan*, *angažman*, *situacija*, *akumulativan*, *anticipiran*, *valorizacija*, *modernizacija*, *produktivnost*, *tehnologija*, *objekt*, *progres*, *bum*, *mentalitet*, *ekstremnost*, *tim*, *inflacija*, *institucija*, *pozitivan*, *savezništvo*, *socijalistički*, *kulturni*, *koncept*,

⁵ Vidi VJESNIK, Zagreb, 29. i 30. IV i 1. i 2. V 1984.

antisocijalizam, kontrarevolucija, perspektiva, front, teza, marksizam, orijentacija, plan, moral, objektivno, limitirati, manevarski, opozicija, energija, limitirajući, faktor, globalni, konkretno, analizirati, blokovski, grupacija, aktivno, percepcija, kontinuitet, aktivitet, kompleksan, stabilizacija, negativan, reprodukcija, element, fond, logika, kamatni, nerealan, potencijal, realnost, rezervni, varijanta, nulti, monetarni, analiza, funkcija, regulativa, komandni, katastrofa, valuta, cijena, idealan, kontraverzan, socijalni, sfera, stihija, destimulirati, praksa, rezultat, adekvatan, komunist, energično, revolucija, objektivni, subjektivni, socijalizam, agresivno, antisocijalistički, organizam, prosperitet, film, lampice, kadrovski, realistički, kadar, garancija, nivo, tendencija, kandidat, kolektivni, kongres, efikasan, principijelnost, parola, demokracija, režim, bulevarski, revija, intenzivan, intervju, tribina, simpozijum, mobilan, sfera, super-sila, stabilan, kvaliteta, infiltracija, realnost, aktivan, strategija, beskompromisno.

Sve ove reči (termini) podjednako su danas česte u obema našim varijantama, na celom srpskohrvatskom jezičkom području. Vidimo čak da je tu duboko odmakao i proces internacionalizacije te društveno-političke leksike. Ovde, dakle, ne samo što se ne stvaraju nove varijantske opozicije, već se tu jezik snažno internacionalizuje.

Naša dosadašnja teorijska analiza i ove njene potvrde u jezičkoj građi pokazuje jasno da se u srpskohrvatskom standardnom jeziku sve više smanjuju razlike između varijanata. Bitno je tu, međutim, istaći da se ta jezička konvergencija javlja u spontanom razvoju jezika, u punoj varijantskoj slobodi, bez ikakve spoljašnje prinude (ako se izuzmu lektorske intervencije) i političkih pritisaka.

Kad se sve ovo ima u vidu, lako je videti koliko su „teorije“ o zasebnom srpskom i hrvatskom standardnom jeziku, koje obično u nas ožive u vreme političkih kriza, nacionalističkih svađa, u raskoraku sa životom i jezikom. Tada se žučno „brani“ jezik Srba u Hrvatskoj i Hrvata u Srbiji. Često je, na primer, u tim svađama oko jezika isticano da standardni jezik u Hrvatskoj odstupa u znatnom broju osobina od govora tamošnjih Srba. To je tačno, ali se s čuđenjem moramo zapitati kakav je smisao te konstatacije, šta ona o jezičkoj (ne)ravnopravnosti uopšte može da govori? Poznato je, naime, da se svaki književni jezik, još u fazi nastanka, po nekim svojim elementima razlikuje od govora koji čini njegovu osnovicu. To je prosto u lingvistici, teoriji književnih jezika, jedna univerzalija. Znamo, na primer, da se naš standardni jezik još u Vukovo vreme, u vreme svog formiranja, u nizu osobina razlikovao od lokalnog govora, dijalekta. Te razlike su docnije, kada su se javili u standardnom jeziku novi civilizacijski (leksički) slojevi i kada su se dalje razvijali narodni i književni jezik po svojim zakonitostima, postale još veće.

Prirodno je onda, svakako, što se i govorni jezik Srba u Hrvatskoj razlikuje od standardnog jezika kojim se oni danas služe. Ali kada se pokreće to „srpsko

jezičko pitanje“, zašto se tu ne kaže puna istina. Zašto se, na primer, prećutkuje da standardni jezik u Srbiji znatno više odstupa od srbijanskih narodnih govora (prizrensko-timočki dijalekat, kosovsko-resavski govor, pa čak i šumadijsko-vojvođanski govor) nego što jezik ličkih ili slavonskih Srba odstupa od standardnog jezika koji se u Hrvatskoj upotrebljava. Zašto se, isto tako, ne kaže da se hrvatska varijanta standardnog jezika mnogo više razlikuje od narodnog jezika Hrvata (kajkavci, čakavci, štokavci ikavci) nego što se razlikuje od govora srpskog naroda u Hrvatskoj. Ona je, dakle, mnogo bliža narodnom govoru Srba nego govoru Hrvata. Prema kome su onda Hrvati, kad je reč o standardnom jeziku, varijantnim obeležjima i specifičnostima, više netolerantni: prema Hrvatima ili Srbima? Znamo, isto tako, da i u SR Srbiji postoje Hrvati (Bunjevci) čiji se lokalni govor razlikuje od standardnog jezika.

Sve te razlike doneo je sam život: društvena stvarnost, kulturni razvoj, dijalekatska razuđenost, književnojezička norma, varijantske polarizacije i sl. Na tome je nastao ceo taj mozaik jezičkih „neravnopravnosti“, *diglosije* (dijalekat – standardni jezik), koja je danas, videli smo, naročito izražena u Hrvata, gde standardni jezik stoji u dosta oštrom kontrastu sa hrvatskim narodnim govorima.

Kada se govori o srpskohrvatskom jezičkom (ne)jedinstvu, ponekad se sa izvesnim čuđenjem ističe da su neke republike propisale da je kod njih u zvaničnoj upotrebi samo jedan, ijekavski izgovor, a jedino Srbija, zbog veće jezičke tolerancije, širine, to nije ozvaničila. Ali šta se tu previđa? Predviđa se da u tim republikama od dva naša književnojezička izgovora (ekavski i ijekavski izgovor) štokavsko stanovništvo ima samo jedan – ijekavski (ikavski izgovor ne računajmo, jer on nije dopušten u književnom jeziku). Ijekavski izgovor je, osim toga, sastavni deo našeg klasičnog književnog jezika, i on je od polovine prošlog veka pa sve do danas u Hrvatskoj, BiH, Crnoj Gori u zvaničnoj upotrebi. U Srbiji je, međutim, to drukčije. Prvo, tu postoje i ijekavska govorna područja (zapadna Srbija) u kojima narod govori ijekavski. Tu se, dakle, u lokalnim govorima pojavljuju oba književnojezička izgovora. Tamo je, isto tako, u početku, u Vukovo i Daničićovo doba, u kulturnom saobraćaju upotrebljavana uglavnom ijekavica, ali je docnije napuštena i ekavski izgovor je već stotinak godina u službenoj upotrebi. Tu nije zaustavilo napuštanje ijekavice ni saznanje da su Srbi u drugim krajevima (Hrvatska, BiH) ijekavci i da su druga tri jednojezična naroda (Hrvati, Muslimani, Crnogorci) ostala pri klasičnom književnojezičkom izgovoru. Sve su to, razume se, razlozi koji su opravdavali zadržavanje i ijekavskog izgovora u srpskoj kulturi. Ali u prošlosti se o tome nije mnogo vodilo računa, pa je u Srbiji ceo jedan vek dominirao u književnom jeziku ekavski izgovor. Ne treba posebno ni isticati koliko takvo rešenje nije bilo široko ne samo prema Srbima koji žive izvan Srbije već i prema nekim Srbima koji su u matičnoj nacionalnoj državi. Ako, dakle, stvar posmatramo u okviru ovih širih jezičkih i nacionalnih odnosa, onda je sasvim prirodno što u Ustavu SR Srbije

nije ozvaničen samo jedan (ekavski) izgovor. U toj činjenici, razume se, ne treba videti nekakvu srpsku širokogrudnost, koju drugi nemaju. U drugih su jezičke prilike drukčije, pa zato ponekad u jeziku i drukčija normativna rešenja.

Od mnogih pitanja jezika koja su poslednjih godina u nas brižljivo rešavana, uz potpuno poštovanje principa jezičke ravnopravnosti, ostala su na srpskohrvatskom jezičkom prostoru još samo neka koja bi trebalo raspraviti temeljnije, jer ona lako mogu postati predmet širih političkih, ideoloških rasprava, pa čak, u zgodnom trenutku, i političkih sukoba. Jedno od tih pitanja jeste i ime jezika.

U nas, naročito u našoj, srpskoj sredini, u vezi sa imenom književnog jezika postoji dosta proširena zabluda, po kojoj samo Hrvati upotrebljavaju jednočlan naziv (*hrvatski književni jezik*), a mi Srbi, po toj zabludi, uvek smo se držali dvočlanog naziva (*srpskohrvatski jezik*). Ali jedan letimičan pogled u prošlost odmah pokazuje da nije tako. Srbi su dugo svoj jezik zvali *srpski*. Znamo da je tako bilo i u prošlom i u ovom veku. Vuk je još 1818. godine imao SRPSKI RJEČNIK, a četiri godine pre toga PISMENICU SERBSKOGA JEZIKA (U Vieni, 1814). Daničić ima MALU SRPSKU GRAMATIKU, SRPSKU SINTAKSU, SRPSKE AKCENTE (ali i ISTORIJU OBLIKA SRPSKOGA ILI HRVATSKOGA JEZIKA) i dr. Do nedavno je u staroj zgradi Univerziteta u Beogradu, tamo gde je sada Odsek za južnoslovenske jezike, stajao natpis *Srpski seminar*. Tek kad je bilo renoviranje prostorija, to je skinuto. Poznato je, isto tako, da je dugo iza rata u zgradi Srpske akademije nauka pisalo *Institut za srpski jezik*. Nekad je bilo samo *Društvo za srpski jezik*. Nije bilo tako davno kad je u svedočanstvima isto stajalo *srpski jezik* id.

U Srba, dakle, dugo je u imenu jezika bio samo pridev *srpski*. Dvočlan naziv je u široj upotrebi relativno novija pojava. S druge strane, u Zagrebu je počeo da izlazi još 1882. godine veliki istorijski RJEČNIK HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA. Ne pravimo stoga oko imena jezika nepotrebne mitove. Istina je da su upravo Srbi svoj jezik nazivali najduže *srpskim*. Bilo bi zanimljivo da se ime našeg jezika istraži dublje u istorijskoj perspektivi. Valjalo bi da se vidi kako se sve naš jezik u prošlosti zvao. Slika bi tada, sigurno, bila drukčija od one kako se površno zamišlja.

Kad raspravljamo o imenu, onda nije isto ako govorimo o književnom jeziku prošlih epoha i današnjem književnom jeziku. Naslov jednog mog rada je SRPSKI KNJIŽEVNI JEZIK KAO FAKTOR KONSTITUISANJA NACIJE I SREDSTVO NACIONALNE KULTURE. *Zašto srpski?* Prosto zato što to još u ranom vukovskom (i predvukovskom) periodu nije *srpskohrvatski*. Ako idemo dalje u jezičku prošlost, onda samo tako mora biti zato što su tada postojale velike razlike između srpskog i hrvatskog književnog jezika i u lingvističkom i sociolingvističkom smislu. Srbi u XVII i XVIII veku pišu uglavnom *srpskoslovenskim*, *ruskoslovenskim* i *slavenoserbskim*, a Hrvati još od Marulića i dubrovačkih petrarkista imaju dosta bogatu književnost na narodnom jeziku. U Srba će narodni jezik u

književnosti početi da se šire upotrebljava tek sa Vukom. Za te ranije epohe nije stoga dobro ako se napiše *srpskohrvatski književni jezik*, bez crtice, kao složenica. Tu je, svakako, bolje napisati *srpskohrvatski književni jezik*, bez crtice, kao složenica. Tu je, svakako, bolje napisati *srpsko-hrvatski*. Ili za ta razdoblja može da se piše *srpski*, odnosno *hrvatski književni jezik*. Nije, dakle, kad govorimo o našem književnom jeziku, o njegovu imenu, isto dijahronija i sinhronija, nekadašnje i današnje stanje.

Kad je reč o današnjem imenu jezika, prvo treba odbaciti tezu koja se često čuje da je to pitanje gotovo nerešivo zato što tim jezikom govore četiri naša naroda: Srbi, Hrvati, Crnogorci i Muslimani. Ponekad, kada se o imenu govori, kaže se da čisto tehnički nije moguće nazvati jezik *srpskohrvatskocrnogorskomuslimanski*. To je tačno i u svakoj ozbiljnoj raspravi jasno je da taj naziv i ne dolazi u obzir. Ali istina je i to da postoje istorijski ustaljeni i šire prihvaćeni tradicionalni nazivi koji se svode na termin *srpski* i *hrvatski* i njihove različite kombinacije. To nije, svakako, slučajno. Iz istorije znamo da su na ovom srpskohrvatskom jezičkom prostoru Srbi i Hrvati došli najpre do svog etničkog konstituisanja i obrazovanja vlastitih nacija. Poznato je da je još Svetozar Marković govorio, a to nije bilo tako davno, o dve srpske države (Srbiji i Crnoj Gori). Govorio je tako Svetozar Marković, koji je inače imao ispravno, vizionarsko gledište na nacionalno pitanje, zato što je on u svom vremenu, koje je bilo bremenito mnogim protivrečnostima, to tako video. Videli smo, naime, da su na ovom našem južnoslovenskom prostoru nacije prilično kasno došle do svog konstituisanja i svesti o vlastitoj etničkoj i nacionalnoj posebnosti. Često se i danas u malograđanskim pričama čuje kako je crnogorska nacija veštački stvorena, ili kako su Muslimani „izmišljeni“ kao narod i nacija. Ljudi koji tako rezonuju neće da shvate da je konstituisanje i emancipaciju tih nacija donelo tek naše novo, socijalističko doba. Prirodno je onda što su se i u tradicionalnom imenu jezika javljali samo termini *srpski*, *hrvatski*, u različitim spojevima.

Ti ustaljeni, tradicionalni nazivi moraju, razume se, i ostati, jer znamo da su termini uslovni i oni često ne mogu da obuhvate sve ono što stoji iza njihova značenja, nisu, dakle, dovoljno semantički eksplicitni. Ako bismo insistirali na toj potpunoj eksplicitnosti, onda se i naziv *Jugoslavija* ne bi mogao održati, jer danas tu ne žive samo Južni Sloveni, već i: Mađari, Albanci, Rumuni, Turci i drugi neslovenski narodi. Prema tome, jasno je da u imenovanju jezika moramo ostati pri terminima *srpski* i *hrvatski* i njihovim različitim kombinacijama. Za narodni jezik Srba, Hrvata, Crnogoraca, Muslimana, koji je u lingvističkom smislu, nesumnjivo, jedan jezik (ja ne volim reč jedinstven naročito kada je reč o književnom jeziku, zato što ona najpre upućuje na osnovno značenje: homogen, bez razlika) u obzir dolaze samo dva dubletna naziva: a) *hrvatski ili srpski/srpski ili hrvatski* b) *srpskohrvatski/hrvatskosrpski*. Dobra je strana ovih naziva što su dvočlani, što se u oba čuva srpsko i hrvatsko ime. Ali i ovi termini imaju manjkavosti. Slaba strana prvog naziva najviše je u tome, što to nije ni

prosta reč ni složenica, već ceo jezični izraz, koji čak nije dovoljno semantički proziran, jasan, pošto veznik ili ima različita značenja. Ali taj naziv, koji u čisto lingvističkom smislu nije bez mana, ima naročito u Hrvata, dugu tradiciju. Naravno, tu bi bilo bolje zadržati složenicu *srpskohrvatski/hrvatskosrpski* jezik, koja je u novije doba znatno proširena.

Što se tiče imena književnog jezika, stvar je nešto komplikovanija. Prvo, tu se svi ne slažemo i već su se javile razlike u ustavima pojedinih naših republika. Za književni jezik više, izgleda, ne može ostati na celom srpskohrvatskom području termin *srpskohrvatski*, odnosno *hrvatskosrpski* kao sinonim. Čisto lingvistički gledano, očigledno je danas da postoje u samoj sferi književnog jezika dve osnovne varijante – ono što smo nekada nazivali: *istočna, beogradska, srpska varijanta* i *zapadna, zagrebačka, hrvatska varijanta*.

I za književni jezik, razume se, ove dvočlane nazive trebalo bi zadržati, ali sa novom semantičkom distribucijom: zvaničan naziv za standardni jezik u SR Hrvatskoj mogao bi biti *hrvatskosrpski* (dakle, bez onog *srpskohrvatski*) a u Srbiji *srpskohrvatski* (dakle bez onog *hrvatskosrpski*). Ostale dve naše republike mogle bi da prema svojim jezičkim i nacionalnim prilikama upotrebljavaju jedan od ovih naziva ili pak da kombinuju oba zajedno. Bosna i Hercegovina, republika sa izrazito mešovitim stanovništvom, može, dakle da za književni jezik uzme jedan, ili zadrži oba ova termina, pošto se na njenom području jače ukrštaju dve varijante, stvarajući u lingvističkom smislu jednu vrstu specifičnog bosanskohercegovačkog književnojezičkog izraza. Zašto sam za ovaj dvočlani naziv sa izmenjenim unutrašnjim smislom? Najviše zato što je to i u SR Srbiji i u SR Hrvatskoj standardni jezik i Hrvata i Srba. Mislim da ovde nije bitan broj, tj. koliko se Srba u Hrvatskoj i Hrvata u Srbiji služi hrvatskosrpskim i srpskohrvatskim književnim jezikom. Našoj socijalističkoj zajednici tuđ je i u političkoj teoriji i u praksi svaki vid majorizacije. Poznato je, na primer, da u kulturi i jeziku dvadesetak hiljada Rusina u Vojvodini imaju sva prava kao znatno mnogobrojnije nacije (Srbi, Mađari i dr.). Nema, dakle, nikakvog opravdanja da se u službenoj upotrebi iz tradicionalnog dvočlanog naziva jezika izostavlja jedan deo koji je uzet prema imenu naroda koji živi u toj republici.

Jasno je da bi izostavljanje jednog od ovih delova tog naziva u sredinama gde žive i Srbi i Hrvati zajedno, a tako je i u SR Srbiji i u SR Hrvatskoj, moglo izazvati nelagodnost i podozrenje kod naroda čije je ime izostavljeno.

Danas kada, rukovođeni demokratskom doslednošću u rešavanju nacionalnog i jezičkog pitanja, u našoj federaciji nastojimo da budemo principijelni, ne bismo mogli, rušeći savezni unitarizam i mit o jedinstvenom jeziku, biti dosledni ako bismo zaboravili na nacionalni unitarizam u okviru pojedinih republika. I tu politika mora biti do kraja određena, jasna i demokratska.

Pre nekoliko godina vođena je u novinama polemika oko zabrane upotrebe u školama jedne priručne gramatike u čijem je naslovu stajalo *hrvatski knjiže-*

uni jezik. Knjiga je, izgleda, zabranjena najviše zbog toga što nije pristupačna školskom uzrastu kome je namenjena i što u uvodu nije uopšte razjašnjen odnos između srpskog i hrvatskog književnog jezika i njihova imena. Neki učesnici u toj polemici u VJESNIKU tvrdili su, međutim, da je knjiga zabranjena pre svega zbog toga što je u naslovu bilo *hrvatski književni jezik*.

Ta diskusija u VJESNIKU je pokazala da neki ustavne odredbe shvataju tako kao da u zvaničnoj (a ne u svakodnevnoj, kolokvijalnoj) upotrebi i varijante književnog jezika obavezno treba nazivati različito: *hrvatski* i *srpski književni jezik*. To praktično znači da bi u SR Hrvatskoj u školama, gde uče zajedno hrvatska i srpska deca, trebalo iz dvočlanog naziva jezika izostaviti *srpski*, a u SR Srbiji *hrvatski*. Tako bi isto, po tom tumačenju, trebalo nazivati u tim republikama i maternji jezik kao nastavni predmet, udžbenike i sl.

Pogrešno je verovanje, svakako, da svaki narod (nacija) u zvaničnoj, stručno-naučnoj upotrebi treba da naziva jezik kojim govori ili piše uvek samo svojim imenom. Ako bismo to načelo prihvatili, onda bi u Švajcarskoj jezik bio *švajcarski*, u Brazilu *brazilski*, u Australiji *australijski*, u SAD *američki*, u Kanadi *kanadski*, u Argentini *argentinski* itd. Kada je, dakle, reč o imenovanju jezika koje treba da bude naučno, stručno i zvanično verifikovano, jasno je da to ne bi imalo nikakva smisla, jer videli smo da samo Švajcarci upotrebljavaju četiri jezika, da je u Brazilu u upotrebi *portugalski*, u Australiji, SAD, Kanadi *engleski*, u Argentini *španski* i sl. Na srpskohrvatskom jezičkom području bismo onda morali imati četiri zvanična imena za (u lingvističkom smislu) isti jezik: *srpski*, *hrvatski*, *crnogorski*, *muslimanski jezik*, jer tim jezikom danas govore i pišu, kao što znamo, četiri naroda.

Kad je reč o imenu jezika, treba, dakle, jasno odvojiti svakodnevnu, spontanu upotrebu od naučno-stručnog i zvaničnog naziva jezika. Međutim, vrlo često, kada se to jasno tako ne razgraniči, neprecizna terminologija izaziva, kao što smo videli, različite nesporazume i nejednaka tumačenja.

Drugo pitanje koje može biti predmet ideoloških i političkih razilaženja jeste stupanj razlika između dve naročito polarizovane varijante srpskohrvatskog jezika. Mi tu za sada nemamo, kao što je već rečeno, nikakvih preciznih opisa i svakako je velika šteta što se to područje gotovo uopšte ne istražuje ili se istražuje veoma malo. Današnji jezik sredstava informisanja, masovnih komunikacija, radija, televizije, gde se te jezičke polarizacije mogu dobro pratiti, potpuno je ostao neopisan, neistražen. Sve što bismo o stupnju razlika i varijantskih polarizacija danas mogli znati svodi se, u stvari, na nekakve naše slobodne procene. Međutim, odmah valja reći da te razlike sada, kada nemamo stvarnih naučnih istraživanja o tome, mogu veštački da se prećutkuju ili da se preuveličavaju. Tako, na primer, za nastavak **-telj** kod imenica tipa *učitelj*, *stvoritelj* i sl., koji je u srpskoj sredini veoma redak, neki lingvisti, kada stručno o tome pišu, kažu da je posvedočen u hrvatskom jeziku u više od tri stotine

reči. Trebalo bi, međutim, videti iz kojih izvora i kakvog jezika su ti primeri uzeti. Jedno je nekakav apstraktni makrosistem jezičkih mogućnosti, a drugo je život jezika u stvarnoj upotrebi. Mora se priznati, naročito kada je reč o jeziku masovnih komunikacija, štampi, radiju, televiziji i sl., da se tu veštački interveniše i taj jezik nije realna slika stanja u celom standardnom (književnom) jeziku, različitim drugim njegovim stilskim realizacijama i podsistemima.

Čitajući knjigu Vladimira Bakarića DRUŠTVENE KLASJE, NACIJA I SOCIJALIZAM, opazio sam leksičke i fonetske hrvatizme tipa: *opći, govorit ću, zahvaća, netko, povijest, historija, shvaćanja, diskutirati, suradnja, prosinac, kolovoz* itd. Njegov jezik, što se tiče varijantskih obojenosti, ne izlazi iz kruga ovih dobro poznatih, klasičnih obeležja hrvatskog standardnog jezika. Ali u Bakarićevom se jeziku često nalaze i reči: *nauka, narod, narodne mase* (ne, dakle: *znanost, puk, pučke mase*) i sl., koje se javljaju u drugim varijantama srpskohrvatskog standardnog jezika. Sličnim jezikom govore i pišu danas mnogi hrvatski društveni radnici, pisci, političari. Međutim, kada analiziramo jezik sredstava masovnih komunikacija, lako je uočiti znatno veći broj varijantskih polarizacija. Ako se sada zapitamo kako do toga dolazi onda nije teško otkriti da se tu dosta mešaju lektori, oni, u stvari, kroje jezik. Lektori, svesno ili iz neznanja, kao neka vrsta jezičke cenzure, menjaju tekstove. Da to nije samo gola konstatacija bez stvarnog osnova, ilustrovaću to primerima iz vlastitog iskustva.

Svojedobno sam dao u štampu jednu raspravu o književnom jeziku. Lektor je tu sve infinitive uz nepotpune i modalne glagole zamenio, razume se, tamo gde je to bilo moguće, konstrukcijom *da* + prezent. Tako, na primer, umesto: *može se uzeti, treba istaći, bitno je uočiti* i sl. povodeći se, najverovatnije, za svojim jezičkim osećanjem (u srbijanskim govorima se gubi infinitiv), lektor je sve ovakve konstrukcije sa infinitivom osećao kao nešto tuđe, strano i zamenjivao ih je prezentom. Poznato je, međutim, da se književni jezik razlikuje od lokalnog narodnog govora; on ima svoj put i svoje zakonitosti. Vuk Karadžić je u svim ovakvim sintaksičkim konstrukcijama gotovo redovno pisao infinitiv.

Drugi primer. Poslao sam pre sedam-osam godina VJESNIKU pismo u kome sam dao ispravku onoga što su bili krivo preneli u mom izlaganju sa jednog naučnog skupa u Zagrebu. Lektor je i tu samovoljno menjao tekst. Tako, umesto: *uslovima, slovenačkog, autorizovati, netačnost, jugoslovenski, izveštač, navešću, jezički, neko*, lektor je stavio: *uvjetima, slovenskog, autorizirati, netočnost, jugoslavenski, izvestitelj, navest ću, jezični, netko*. Toliko intervencija u tekstu od samo dve novinske šlafne!

Je li to ustavno, da li je dozvoljeno potpisane tekstove menjati? Da li građani imaju pravo na vlastiti jezički izraz, razume se, u granicama njegove književnojezičke korektnosti, i mogu li oni svoje tekstove objavljivati onako kako žele? Ko je ovlastio lektore da ovako i ovoliko intervenišu? Imaju li negde o tome širi dogovori? Jedan od naših zajedničkih dogovora na srpskohrvatskom

jezičkom prostoru morao bi jasno odrediti ulogu leklora u ovoj vrsti intervencija. Mislim da su tu potrebni i širi politički dogovori, jer je očito da lektori kroje jezik, i to naročito u sredstvima masovnih informacija.

Ne treba posebno ni isticati koliko ovakve lektorske obrade i prekrajanja teksta siromaše jezik. Umesto bogatstva jezičkih i stilskih varijacija stvara se uniformna jednoobraznost. A jezik treba pustiti da živi. U tom slobodnom spontanom životu jezika dolaziće sve više, uporedo sa specifičnostima koje nastaju u okviru pojedinih varijanata, i do konvergentnog razvoja. Danas nema nikakve sumnje da se u ovo naše doba, u eri veoma intenzivnih međunarodnih komunikacija, koje se obavljaju osobito putem štampe, radija, televizije, filma i drugih vidova međunarodnog kulturnog saobraćaja, i jezik, naročito u oblasti leksike, sve više internacionalizuje. Tu sudbinu ne može više izbeći ni jedan jezik širom zemaljske kugle. Naš jezik, pored ovih opštih, svetskih i međunarodnih uticaja, prolazi, osobito od revolucije, kroz fazu veoma dinamičnog konvergentnog razvoja. U književnom jeziku to je najviše vidljivo u rečniku, gde su celi slojevi leksike, naročito u sferi društveno-političkog života, isti, zajednički. Posledica je to jedne originalne i autentične revolucije koja je i jeziku dala snažan pečat. U tom revolucionarnom vremenu ne samo da su ponovo oživele mnoge stare (domaće i internacionalne) reči, u drukčijim spojevima i značenjima, već su se javile i nove reči. Takve reči i spojevi su, na primer: *partizan, partizanski, drug, drugarica, Skoj, Avnoj, Tanjug, Komunistička partija, narodnooslobodilačka borba, Savez komunista, Narodni front, Socijalistički savez, Jugoslovenska narodna armija, radna akcija, samoupravljanje, samoupravljač, samoupravni, radnički savet, autonomna pokrajina, federacija, međunacionalni odnosi, narodi i narodnosti, komunist, komunistički plenum, unitarizam, unitaristički, centralizam, centralistički, decentralizacija, radnički pokret, marksizam, marksist, marksistički, nacionalizam, nacionalistički, separatizam, separatistički, dogmatizam, dogmatski, diskusija, kongres, dnevni red, baza, nadgradnja, materijalna baza, društveno-politička zajednica, udruženi rad, tekući rad, minuli rad, osnovna organizacija udruženog rada, komuna, samoupravna zajednica, samoupravni sporazum, društveni dogovor, interesna zajednica, sud udruženog rada, pravobranilac samoupravljanja, konferencija, mesna zajednica, izvršni komitet, izvršni sekretar, delegat, delegacija, delegatski sistem, veće udruženog rada, lični dohodak, društvene delatnosti, društveno-politička zajednica, pluralizam interesa, politički pluralizam, samoupravna demokratija, predsedavajući, nesvrstanost, nesvrstani, opštenarodna odbrana, društvena samozaštita, radnička kontrola i dr.*

Taj proces konvergentnog razvoja koji je, kao što se vidi, tako snažno zahvatio društveno-političku terminologiju, ne vrši se samo u našem jeziku, već i u drugim jezicima naroda i narodnosti koji žive u okvirima jugoslovenske zajednice. Pred našom lingvistikom danas se otvara na ovom području široko polje naučnog istraživanja, koje treba da pokaže u kojim sferama i kojim putem su se sve širile inovacije u našem jeziku (i u drugim jezicima naroda i narodnosti Jugoslavije) u ovom našem socijalističkom razdoblju.

Vukomanović 1987: Vukomanović, Slavko. SRPSKOHRVATSKI STANDARDNI JEZIK, NJEGOVE VARIJANTE I IME (1987). – In: Vukomanović, Slavko. *Jezik, društvo, nacija*. – Beograd: Jugoslovenska revija. – S. 129–150.

О отвореним друштвеним проблемима нашег језика
– Оцене са стручног састанка Института за српскохрватски језик –
 [1988]

Имајући у виду своје задатке и научну и друштвену функцију, као и актуелне дискусије о језичким питањима, Институт за српскохрватски језик у Београду расправљао је о отвореним друштвеним проблемима нашег језика и формулисао своје мишљење о њима.

1.

Став Института за српскохрватски језик и његових сарадника из САНУ, са Филолошког факултета и других огледа се у првом реду у нашем укупном научном и стручном раду. Веран своме имену и задатку, као и схватању да је језик народа у републикама Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Хрватској један језик, и као народни и као књижевни – Институт обрађује грађу нашег језика не ограничавајући је републичким, регионалним или националним оквирима. О овом сведочи сав наш рад, а посебно главни програм Института – РЕЧНИК СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА (РЕЧНИК САНУ), који укључује грађу са свега нашег језичког простора. Као пример може се навести да је целокупна грађа не само Матице српске него и Матице хрватске која је прикупљена за шестотомни речник укључена и у грађу РЕЧНИКА САНУ, и она се у њему обрађује без оспоравања или оћуткивања. Сматрамо да све лингвистичке установе на нашем језичком простору треба да дају првенство оваквом приступу обради књижевног језика, иако наравно постоји не само право него и потреба да се проучавају и обрађују и парцијално специфичне одлике језика појединих средина, књижевних корпуса, изражајних типова и сл.

2.

Посматрајући и обрађујући наш књижевни језик као целину, Институт истовремено поштује и постојеће књижевнојезичке разлике и варијанте. Неотуђиво је људско право лична слобода избора изражајних средстава у јавној речи у оквиру културне норме и стандарда, а посебно право припадника појединих народа који су у датој средини у мањини да се слободно служе изражајним средствима својственим језичкој култури сопственог народа. Иако је нормално да ће у свакој нашој истојезичкој средини имати превагу оно што одговара већини, национална мешовитост свих наших истојезичких република не даје право ниједном посебном књижевнојезичком изразу на монопол и унификацију јавне речи. Институт у својим издањима никад не спроводи варијантско прилагођавање (екавизацију, „србизацију“) личних текстова аутора, а то право немају ни општа јавна гласила кад су у питању потписани или преузети ванредакцијски текстови.

3.

У школском узрасту право људи на свој језик значи обавезу школе да у настави матерњег језика пружи ученику без дисквалификације целовита знања о језику његовог народа, а у нашим приликама то значи и других истојезичких народа. Садржај уџбеника и приручника морао би бити саображен томе задатку и не би смео ограничавати стручну обраду на једно књижевно наречје или варијанту. И уџбеници других предмета, кад уводе у обраду нове стручне појмове, треба да представе бар најбитније стандардне синониме и варијанте оних термина којима се служи писац уџбеника. Овакав однос био би образовно користан и у хомогеним срединама, а при национално мешовитом саставу ученика морао би спадаати у основна правила међуљудских и међунационалних односа.

4.

Питање имена нашег језика чини сложеним чињеница да (пored неких напуштених историјских термина) има пет врло познатих назива, од који сваки и даље има својих поборника: два давнашња традиционална – *српски*, *хрвајски*, и три створена с развојем наше филологије и језичке културе – *српскохрвајски*, *хрвајски или српски*, *хрвајскосрпски*. У Институту се тај проблем оцењује углавном овако:

а) И даље поштујемо решење договорено и примењивано у заједничком раду на правопису и шестотомном речнику 50-тих и 60-тих година да се наш језик именује сложеницом, тј. било као *српскохрвајски* било као *хрвајскосрпски*, према слободном избору, с тим што је значење оба облика потпуно исто. У последње време се у штампи у преношењу неких дискусија запажа и писање ових назива са цртицом. Ово није неважно техничко питање, него би такво писање учинило име нашег језика знатно непрактичнијим, нарочито кад затреба да се оно споји у полусложеницу с именом којег другог језика. На пример, назив *мађарско-српско-хрвајски речник* (писан с цртицама) сугерирао би да је то тројезички приручник.

б) У Институту употребљавамо назив *српскохрвајски* (за језик у целини), који је у сличним облицима широко познат у свету и који је погодан уобличен у сложеницу. Такав редослед делова сложенице не сматрамо, међутим, обавезним ни за саме сараднике Института, а поготово за друге.

в) Иако има већ дугу и позитивну филолошку традицију (направљен је у прошлом веку да истакне како је хрватски и српски један језик), синтагматски назив *хрвајски или српски* (ретко узиман и у обрнутом редоследу) по свом склопу непрактичнији је од сложенице, а његово враћање у употребу доноси као негативну појаву увећавање броја имена нашег језика, при чему су два двочлана имена инспирисана са хрватске стране (*хрвајскосрпски* и *хрвајски или српски*).

г) Иако је разумљива тежња и склоност људи у појединим срединама да свој језик називају простим једночланим именом како је вековима називан (*српски*, *хрватски*), ти називи су у нашим друштвеним приликама врло непогодни и за службену, и за просветну, и за научно-стручну употребу. Озваничење једночланих етничких назива води разбијању наше књижевнोजезичке обједињености и вишенационалног карактера нашег језичког стандарда и норме, а у појединим републикама последица тога мора бити или напоредно постојање и других назива или грубо кршење људских права суграђана друге националности и асимилациони притисак на њих. На пример, употреба термина *српски* у нашој републици обавезали би на уважавање права Хрвата у СР Србији да свој језик и израз (ма какве одлике имао) зову *хрватским* (наравно, поред уважавања двочланих назива, било ко да их употреби); а једнаке обавезе (само у обратном смеру) намеће употреба једночланог имена у СР Хрватској. У другим двома нашим републикама (Босни и Херцеговини и Црној Гори) последице употребе једночланих назива биле би још сложеније.

д) За разлику од једночланих назива, двочлано име нашег језика логично је за припаднике свих народа нашег језичког подручја, било да се идентификују као Срби, Хрвати, Црногорци, Муслимани или Југословени. Оно се заснива на два назива вековне традиције, која су се употребљавала по свим нашим крајевима – негде *српски*, негде *хрватски*, а негде оба, – осим тога, међусобно најудаљенији простори, геолингвистички полови нашег језика налазе се један на српском а други на хрватском подручју, те се подразумева да име састављено од ова два назива обухвата и исторodne језичке изразе између тих крајњих простора или полови (слично као што *индоевропским* називамо и одговарајуће језике Авганистана, Ирана, Закавказја, Мале Азије – а не само Индије и Европе).

ђ) Очигледно је да решење по коме се наш књижевни језик на једној страни зове *хрватски* (и то проширен и на Србе у Хрватској) а на другој *српскохрватски* нема ни стручне ни друштвене логике, а доводи и до смицаоне забуне, јер се термин *српскохрватски* схвата као име само једног дела, вида или варијанте нашег језика, а не језика у целини. Такво решење изазива озбиљне проблеме и у другим срединама, а у нашој средини намеће питање може ли оно уопште бити прихватљиво за српски народ. То више није стручно, него далекосежно друштвено и политичко питање, а лингвистичке установе не могу узети на себе да саме на њега одговоре.

Али, ма како се регулисала друштвена језичка питања и ма како се звао књижевни језик који обрађујемо, Институт ће га изучавати и неговати чувајући његову вуковску основу и вуковску ширину и отвореност, његову ослоњеност на широку основу новоштокавских и њима сродних говора и народне књижевности – без територијалног или националног ограничавања, његову отвореност према изражајном богаћењу, уз истовремено чување

природности и склада израза и уз стално настојање да се он не удаљава од књижевног језика заједнички утемељеног у нашој вишенационалној језичкој заједници. Поред екавице, с пуном пажњом ћемо обрађивати и уважавати и ијекавицу, а залажући се за очување ћирилице у пуној примени и функцији и за њену заштиту од запостављања и потискивања, имамо у виду двојство писма као трајну оријентацију наше културе, једнако као и двојство наречја или изговора.

5.

Поштујући заједнички утврђени правописни систем и промене које су у њему учињене 1960. године у односу на ранији БЕЛИЋЕВ ПРАВОПИС у интересу постизања заједничке норме, свесни смо неопходности уношења у ту норму допуна и појединих поправки, и зато подржавамо став до кога се дошло у међурепубличким разговорима у Загребу у априлу 1986. године да треба приступити осавремењивању правописне норме. Подржавамо такође рад групе лингвиста из Београда, Новог Сада, Никшића и Сарајева као одговоран професионални припремни рад и као настојање да се ка осавремењеној правописној норми иде координирано, а да се не прихвати ажурирање правописа путем неусаглашених ревизија норме у независно рађеним приручницима по појединим срединама. То би неминовно довело до низа правописних разлика проистеклих не из особености језичког израза и културне традиције, него из субјективног поступка и оцене аутора приручника. Такве разлике озбиљно би компликовале нашу друштвену комуникацију, просветне програме, старање о језичкој култури и односе у друштву, а не би биле никоме потребне, јер усаглашена правописна норма ни у чему не омета слободан развој књижевнојезичких израза, чак ни у дивергентном правцу. Подржаћемо и сваку реалну могућност да се потребне допуне и поправке правописне норме координирано утврде, уз учешће компетентних стручњака из свих наших република.

Право људи да се слободно служе изражајним средствима књижевнојезичког израза свога народа и право школске младежи да јој се у настави и приручницима осигура његово упознавање нису нешто што се може факултативно признавати или не признавати. Лингвисти и други професионални језички радници не само да не би смели оспоравати та основна људска права него су дужни да својим професионалним радом стварају реалне услове за њихово поштовање и примену. Без ефикасно зајемчених ових права и без језичке политике која не би водила мањинске народне огранке језичком отуђењу од сународника и других истојезичких народа изван републике не можемо изаћи из кризног стања у односима на пољу језика. Само решавање или ублажавање проблема именовања језика, ако не буде праћено осигуравањем људских права, биће само декларативан корак напред, а језички проблеми оптерећиваће не само односе у нашем друштву

него и професионални језикословни рад и могућности његове рационалне координације.

Ocene Instituta 1988: О ОТВОРЕНИМ ДРУШТВЕНИМ ПРОБЛЕМИМА НАШЕГ ЈЕЗИКА: ОЦЕНЕ СА СТРУЧНОГ САСТАНКА ИНСТИТУТА ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК. – In: *Наш језик*, нова серија. – Београд. – Књ. XVIII, св. 1–2. – С. 3–7.

Павле Ивић
[1924–1999]

**Јединство и разједињеност српскохрватског књижевног језика –
актуелни тренутак
[1989]**

Српскохрватски књижевни језик је један језик,¹ додуше не и уједначен. У њему постоје историјски настале разлике на географској и националној бази. То није никакав изузетан феномен. Књижевнојезичке варијанте² се јављају практично увек кад се истим језиком служи више од једне нације. Књижевни енглески није исти у Енглеској и у САД, а језичка стварност у Аустралији је опет нешто треће, да не набрајамо остале земље енглеског језика широм разних континената. Португалски у Бразилу различит је од оног у Португалији, исто као што се и шпански у Аргентини разликује од оног у Шпанији, а оба од оног у Мексику. Ни арапски књижевни језик није једнак у разним земљама где се употребљава. Таквих примера има у свту доста. Ипак, наш је случај јединствен утолико што се све те варијанте, и све те нације, налазе у границама исте државе, Југославије.

Варијанте српскохрватског књижевног језика распоређене су данас углавном по републикама. Најизразитије су поларизоване источна (или српска) варијанта у Србији и западна (хрватска) у Хрватској. Књижевни језик у Србији је углавном екавски, а у Хрватској је јекавски.

Остале неједнакости тичу се понеке гласовне или граматичке појединости (нпр. *ко : ѿко, коме : кому*) и знатног броја речи, понајвише у области горњег, цивилизацијског слоја лексике. Тако на једној страни имамо речи и облике као *воз, адвокат, хемија, дефинисаѿи, Румунија*, а на другој *влак, одвјеѿник, кемија, дефинираѿи, Румуњска*.³ У Босни и Херцеговини и у

¹ Док је јединство књижевног језика неоспорна чињеница (упор. напомену 3), у вези с јединством српскохрватског дијалекатског простора („дијасистема“) има места за резерве, па и за сумње. Тако се, на пример, кајкавско наречје разликује од штокавског толико да би се могло говорити о два језика кад би за то постојали социолингвистички услови, нпр. кад би кајкавци имали посебну националну свест и посебан књижевни језик.

² Термин *варијанѿа* односи се на књижевне језике и одговара термину дијалекат кад је реч о народном језику.

³ Разлике између варијаната српскохрватског књижевног језика такве су природе да је за сваку могуће наћи сличне случајеве у кругу разлика међу варијантима других књижевних језика.

Црној Гори господари јекавски изговор. Остале варијантне особине се у Босни и Херцеговини мешају и прожимају, с тим да унеколико претежу источне, док се у Црној Гори употребљава јекавска верзија источне варијанте.

Све су те чињенице јасне; спор почиње од питања шта да се чини кад ствари тако стоје. У Србији, Црној Гори и Босни и Херцеговини сви су сагласни да српскохрватски језик сачињава целину, да га не треба делити. Међутим, у Хрватској у јавности делује јака струја, предвођена неким лингвистима и књижевницима, која се залаже за правно издвајање „хрватског књижевног језика“. Такво је опредељење већ усвојено у уставу из 1974, а иста је струја преовладала у актуелној уставној дебати, тако да ће Сабору бити предложен следећи текст одредбе о језику: „У СР Хрватској у службеној је употреби хрватски или српски језик, стандардни облик народног језика Хрвата и Срба у Хрватској који се назива *хрвајски књижевни језик*, а који је и књижевни језик Срба у Хрватској.“

Сличан је садржај уставне одредбе из 1974, коју је недавно Уставни суд СФРЈ прогласио неуставном због некоректног става према Србима у Хрватској: „У СР Хрватској у јавној је употреби хрватски књижевни језик – стандардни облик народног језика Хрвата и Срба у Хрватској, који се назива *хрвајски или српски*.“

Разлика је углавном у реду речи. Упадљиво је да су обе формулације логички и стилски лоше склопљене – нова још више него стара, која је због тога (и не само због тога) у међувремену била оштро критикована. Ако покушамо да утврдимо шта те збуњене формулације значе, утврдићемо да:

Занимљиво је да поборници разликовања двају „стандардних“ језика у оквиру целине српскохрватског језика истовремено доказују како постојећи „хрватски штокавски језични стандард“ почиње још са средином XVIII века, иако су разлике између тадашњег штокавског књижевног језика код Хрвата и овога данас неупоредиво крупније од разлика између данашње хрватске и српске варијанте стандардног језика.

Тврди се понекад и да српскохрватски стандардни језик постоји само као апстрактан систем, док су у конкретним реализацијама то два система. Може се, кажу нам, говорити (односно писати) или хрватски, или српски, а не српскохрватски. Та тврдња пада на испиту истинитости чим је покушамо проверити на примеру језичке праксе у Босни и Херцеговини. Али и без обзира на то, сваки је стандардни језик збир типова и подтипова. У сваком постоје стилови као што су административни, разговорни, научни итд. Не може се писати у исти мах административним и фамилијарним стилем. У том смислу сваки стандардни језик, па и свака варијанта стандардног језика, има „апстрактну“ природу. Кад дође до конкретне употребе, мора се изабрати један од постојећих стилова.

1) обе прописују „хрватски књижевни језик“ као обавезан у службеној (или уопште јавној) употреби у Хрватској;

2) обе – и то нова с појачаним инсистирањем – наглашавају да се то тиче и Срба у Хрватској.

Помињање заједничког „хрватског или српског“ језика само је декларативно и никога не обавезује ни на шта. Будући да је у службеној употреби свугде само књижевни језик, нормативну вредност има једино одредба о хрватском књижевном језику.

Природно је запитати се да ли издвајање Хрватске има објективне или само субјективне узроке. Другим речима, да ли је положај Хрватске, језички и политички, толико посебан да је нагони на нешто што не чине друге републике, на пример Србија? Логично је потражити одговор у аргументацији којом се оправдава језичко издвајање Хрватске.

Поборници тога чина позивају се на „неотуђиво право сваког народа да свој језик зове властитим именом“. То се право заиста не може порећи, али не може бити случајно што се оно не искоришћава тамо где се више народа служи истим језиком. Тако се говори о енглеском језику, а не на пример о америчком или новозеландском, о шпанском, а не о чилеанском или мексичком, о арапском, а не о ирачком или алжирском, и тако даље, мада и у свим тим случајевима постоје одређене разлике међу варијантама истих књижевни језика у разним земљама. Овамо се, наравно, укључује и службена употреба заједничког имена *српскохрватски* у Србији.

Уосталом, право на властито језичко име и Срба и Хрвата задовољено је двочланим називима као што су *српскохрватски*, *хрватски* или *српски* итд. Није реч, дакле, о том праву, него о предвајању језика, оличеном у једночланом имену *хрватски* (*књижевни*) *језик*. Борци за такво име, да би га оправдали, упорно уверавају своју публику да је оно потребно јер је њен језик угрожен. За ту се тезу не може навести ниједан озбиљан доказ. Кад нема озбиљних, добри су и неозбиљни. Управо ових дана један врло истакнут лингвист звонио је на узбуну због тога што је зимус Управа пошта СФРЈ издала марку на којој пише *Срећна Нова година*, а пропустила је да изда истовремено марку с текстом *Срећна Нова година*, које би се продавала по Хрватској. Додуше, није издата ни словеначка ни македонска верзија марке, и употребљена је само латиница, а не и ћирилица, која је и иначе потиснута са југословенских марака. Ако би предмет био заиста вредан љутње, сви други би имали више разлога за њу него Хрвати. А ако треба нешто мењати у пракси југословенске поште, уношење једне одредбе у устав Хрватске није прави начин да се то постигне. У истом узбуђеном тону испричана су и два слична сагрешења Југословенског Црвеног крста из педесетих (!) година овог столећа. Остајемо под мучним утиском несразмере између таквих повода и штете од узрујаности која се ствара у публици, а

исто тако и непримерености лека – уставног предвајања заједничког језика – који се предлаже за овако ситне бољке. У другим случајевима ради се о кривој оптици, да не кажем о нетачном приказивању стања. Тако нам је речено да вести долазе у Загреб посредством Танјуга, чија је централа у Београду, али није поменуто да се текстови у Загребу одмах кроатизирају и тако пуштају у јавност. Чули смо и то да многи хрватски момци служе војску у Србији – али и по гарнизонима у Хрватској има доста војника родом из Србије. Ако уопште има штете од тога што ће понеки од тих младића донети кући коју реч из предела свога војниковања – та је штета обострана. Историја кампање за издвајање „хрватског језика“ током последњих четврт века показује да се таква акција може водити и онда кад у самом језику нема озбиљних проблема, али кад се желе постићи неки политички циљеви.

Хрватски језикословци и књижевници радо истичу како је жеља хрватског народа да се језик у уставу назива *хрвајтским*. Стоји чињеница да је велики део хрватске јавности тако опредељен. Међутим, питање уставног имена језика није тема о којој би народ могао имати самостално мишљење. Њему се свакодневно сугерира да је врло потребно и необично важно да у устав уђе баш таква одредба. То чине управо они који ће се затим позивати на народну вољу. Наравно, да су се ти људи с истим темпераментом изјављивали за друкчије решење, њима би се и тада веровало.

Немогуће је, дакле, у аргументима који се износе, наћи потврду да је заиста *п о т р е б н о* унети у устав одредбу о обавезној употреби „хрватског књижевног језика“.

Размотримо сада разлоге против предвајања језика.

Заједничко име (дакле *српскохрвајтски* језик, или *хрвајтскосрпски*, или *хрвајтски* или *српски*) тачније је од било којег издвојеног имена. Кад је језик већ и *српски* и *хрвајтски*, реализам захтева да се он тако и назива.

Заједничко име одговара духу заједништва и сарадње, толеранције и отворености; раскид с таквим именом израз је друкчијег става. Три члана језичке заједнице сложено се држе на окупу, а четврти им окреће леђа.

Заједничко име је једино коректно према Србима у Хрватској. Обавезивање једног народа на употребу језичког имена другог народа изразит је пример националне неправедности. У име неотуђивог права сваког народа на властито језичко име намеће се другом народу туђе језичко име. То показује колико је борцима за језичко предвајање мало стало до принципа на који се позивају. Искуство показује да у пракси заједно с хрватским језичким именом иде смишљена и систематска акција просветног и лекторског апарата која изгони српске језичке особине из школе и из публикованих текстова. Тако се једном народу одузима право на националне особености.

На развалинама југословенског унитаризма дигао се републички унитаризам. Наметање хрватског језичког имена Србима у Хрватској представља снажан инструмент асимилације. Ако се српској деци у школама објасни да је њихов језик хрватски, а да је српски нешто друго, то неминовно одваја тај живаљ од осталог дела његовог народа и прикључује га једном другом. Срби у Хрватској и иначе су на драматичан начин изложени етничкој асимилацији. У њиховим крајевима изграђено је врло мало индустрије и они, да би обезбедили егзистенцију, одлазе за послом у пределе са хрватском већином. Тамо они наступају као пресељени појединци, а не као аутохтона група, и при том као друштвено инфериорна мањина, а социолошка наука добро зна колико све то пружа повољне услове за асимилацију. Одредба о обавезном хрватском језику припомаже започетом процесу, утолико пре што су Србима ускраћена и права националних мањина („народности“). Они немају својих школа ни својих публикација, а одлуком републичког СУП-а укинута је већ поодавно једина њихова организација, Српско културно друштво „Просвјета“. Додуше, један хрватски лингвист истиче да је засад битно да у устав уђе хрватско име језика, а после ће се свакако наћи неко цивилизовано решење које би омогућило Србима да избегну „и асимилацију и гето“. Намера је врло добра, али нам није објашњено како би се то постигло. Таква одредба стоји у хрватском уставу већ петнаест година, а нико није ни покушао да нађе решење о каквом говори тај колега. Наравно, оно се у таквим условима не може наћи. Ако би и било добре воље, прописивање „хрватског књижевног језика“ као обавезног искључује сваку могућност да се избегне асимилација. Ово је централна чињеница у целом комплексу проблема око имена језика у уставу Хрватске.

Да би се задовољила природна права хрватског народа није потребна уставна одредба о посебном „хрватском“ језику, тачно као што ни Србима није потребна таква одредба о „српском“ језику. У изразу *хрвајски или српски* Хрвати нису прикраћени, њиховом имену ту чак припада прво место. Али ако одатле изоставимо речи *или српски*, српски народ у Хрватској остаје лишен свог језичког идентитета. Једно од основних начела демократије је поштовање права мањина, а ово је школски пример ситуације која изискује примену тог начела. Већина у Хрватској није угрожена ниједним од двају решења, али једно од њих животну угрожава мањину.

Републике у којима се говори српскохрватски нису национално јединствене. Око четири милиона носилаца овог језика живе ван матичних република својих народа. Природно је што се код њих јављају двојни афинитети – с једне стране оданост свом народу, ма где се он налазио, а с друге стране осећање припадности својој републици. У демократском друштву мора бити места и за једне и за друге везе. Оне се тада остварују спонтано и природно,

без проблема и без конфликта. Што је већа моћ бирократије, више је административног засецања и језичке неслободе, као и сваке друге. Бирократско уплитање може бити рафинирано, неупадљиво, а може бити и грубо, спектакуларно. Најспектакуларније је онда кад се оверава уставом.

Речено нам је, додуше, да „хрватски књижевни језик“ „и јест“ књижевни језик Срба у Хрватској, и чак да „смо уносећи то у устав управо хтјели нагласити њихову равноправност“. Ако је то тачно, онда тај језик поготову треба звати заједничким именом, а не једнострано *хрватским*. Зар су равноправни они који свој језик зову својим именом и они који су приморани да га зову туђим? С друге стране, је ли сигурно да такав језик заиста најбоље одговара Србима у Хрватској. Зна се колико је снажан политички притисак и како су неумољиве лекторске црвене оловке. Непожељно је и поменути да Срби у Хрватској имају својих језичких црта. Др Станко Кораћ, аутор ХРЕСТОМАТИЈЕ СРПСКИХ ПИСАЦА ИЗ ХРВАТСКЕ, био је изложен жестоком политички интонираним нападима зато што се усудио констативати да у језику неких од тих књижевника има и српских особености. Уосталом, јесу ли Срби у Хрватској икад били питани да ли им боље одговара *сијечањ* или *јануар*, *шједан* или *седмица*, *криж* или *крст*, *шисућа* или *хиљада*? И уопште, да ли је за њих погоднији „хрватски књижевни језик“, замандаљен свим бравама, па и уставном, или демократска отвореност према изражајним вредностима обају наших народа који живе у тој републици?

Каже нам се и да су у „хрватски књижевни језик“ уграђене и духовне и језичке вредности Срба у Хрватској. Међутим, и то је само разлог више за заједничко језичко име.

Срби у Хрватској нису једине жртве уставног претварања републичких граница у језичке баријере. Хрвати ван Хрватске погођени су преградом која се без њихове кривице поставља између њих и главнине њиховог народа. Позната ДЕКЛАРАЦИЈА из 1967. тражила је „хрватски језик“ и за њих, што би проширило поље језичких деоба и сукоба. Ако би се пошло тим путем, раздор унет споља нанео би несагледиве штете, пре свега у Босни и Херцеговини, и на крају би вероватно приморао ту републику да се затвори према свима.

Целовитост националне културе једно је од природних права сваке нације и један од главних стубова националног идентитета. Тај се стуб опасно поткопава ако се делу једног народа пропише језичко име другог народа и ако му се забрани употреба језичких елемената који се иначе у том народу редовно употребљавају.

Искуство показује да уставно предвајање језика ствара препреке природном струјању језичких елемената и да се користи као штит за систематски рад на језичком удаљавању, нарочито у терминологији. С трајањем

таквог стања неминовно се општењује узајамна читљивост у области стручних публикација – осим што се Срби у Хрватској све више отуђују од својих сународника ван те републике.

Дезинтеграционе тенденције у језику уклапају се у систем сличних настојања на другим пољима. Језик је од таквих настојања чак мање страдао него привреда. С њим се тек почиње догађати оно што је задесило, на пример, Југословенске железнице, раздробљене на осам слабо повезаних целина.

Разматрање разлога и противразлога води нас јасном закључку: сви бисмо добили ако уставни наших република не би садржали ништа што ствара језичке преграде међу људима који говоре истим језиком, нити међу људима који припадају истом народу. Такво је решење једино демократско и једино људски коректно.

Остаје нам да се поново замислимо над побудама поборника језичке изолације Хрватске. Већ смо видели да разлози које они наводе немају вредности; Хрватска ту не добија ништа. Запитајмо се, дакле, шта расцеп у језику стварно доноси. Уочићемо да он омогућава језичко удаљавање Хрватске од осталих република истог језика и да поспешује асимилацију Срба у тој републици. Нема изјава бораца за предвајање језика које би потврђивале да су то њихови циљеви. Остаје, ипак, чињеница да су то учинци њихових настојања. Они, уосталом, свакако знају какво дејство производе та настојања; наивно би било веровати да они о томе немају појма.

О свему овоме Срби у Хрватској нису се изјаснили, осим што су се са два-три скупа чули њихови гласови у прилог двочланом називу језика. У ствари, Србе као такве нико није ни питао. Они немају прилике да се на прави начин определе. Недостаје им организација у којој би се могли саветовати, слободно и легално, и заузети ставове. Скоро цела деценија дели нас од ликвидације Српског културног друштва „Просвјете“, а више од четири деценије прошло је откако не постоји Клуб Срба вијећника ЗАВНОХ-а. Додуше, у политичким структурама Хрватске и сад се налази мноштво појединаца српске националности, али они су уклопљени у те структуре на такав начин да нису у положају да брину некакву српску бригу. Што се тиче Срба језичких стручњака, њих је у Хрватској изванредно мало. Они раде у разним установама у разним градовима и егзистенцијално су везани за те установе. Тако масе српског народа немају од кога да сазнају у чему је проблем. Оштро форумско реаговање на кнински митинг имало је вероватно и тај ефекат да спречи шире опредељивање Срба према будућем уставу који ће се тицати и њих. Све то морално обавезује стручњаке изван Хрватске да не ћуте, без обзира на ризик да им они којима недостају бољи аргументи пребаце због патернализма.

Ivić 1989 [1990]: Ивић, Павле. ЈЕДИНСТВО И РАЗЈЕДИЊЕНОСТ СРПСКО-ХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА – АКТУЕЛНИ ТРЕНУТАК. – In: Ивић, Павле. *О језику некадашњем и садашњем*. – Београд – Приштина: БИГЗ – Јединство. – С. 321–329. Први пут објављено у НИН-у 21. маја 1989.

Branko Tošović

Dvjesto godina srpskih pogleda na jezik Srba, Hrvata, Bošnjaka/Muslimana i Crnogoraca

0. Od kraja XVIII pa do kraja XX vijeka srpski lingvisti i filolozi su se intenzivno i široko bavili problemima jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka/Muslimana i Crnogoraca. Čitavo XIX i veći dio XX stoljeća dominirao je isključivo binarni odnos (jezik Srba ↔ jezik Hrvata), da bi tek u drugoj polovini XX vijeka dvočlani odnos prerastao u višečlani proširivanjem na jezik Bošnjaka/Muslimana i Crnogoraca.

1. U ovoj analizi predstavimo osnovne stavove, poglede, mišljenja, prijedloge i ideje onako kako su se hronološki javljali.

2. Prvi značajniji rad nastao je krajem XVIII stoljeća i dolazi iz pera **Dositeja Obradovića** (1739–1811). U ПИСМУ ХАРАЛАМПИЈУ iz 1783. godine on ističe da se na širokom prostoru govori istim jezikom pa se pita: „Ко не зна да жители черногорски, далматски, херцеговски, босански, сервијски, хрватски (кромје мужâ), славонијски, сремски, бачки и банатски (осим Вла’а) једним истим језиком говоре?“ (Obradović 2011 [1783]: 15). Obradović zatim konstatuje da se „закон и вере може променити, а род и језик никада“. S tim u vezi daje tumačenje stanovnika Bosne i Hercegovine koji su prešli na islam: „Бошњак и Ерцеговац Турчин, – он се Турчин по закону зове, а по роду и по језику, како су год били његови чукундедови, тако ће бити и његови последњи унуци: Бошњаци и Ерцеговци, догод Бог свет држи. Они се зову *Турци* док Турци том земљом владају, а како се прави Турци врате у свој вилајет, откуда су произишли, Бошњаци ће остати Бошњаци, и биће што су њи’ови стари били“ (Obradović 2011 [1783]: 15). Sve one koji žive na navedenom prostoru Obradović ubraja u „Србље“, tj. Srbe i ističe da je njegov cilj opis čitavog srpskog naroda: „За сав дакле српски род ја ћу преводити славни’ и премудри’ људи мисли и совјете, желећи да се сви ползују“ (Obradović 2011 [1783]: 15). Na drugom mjestu kaže: „За то, дакле, ја ћу писати за ум, за срце и за нарави чловеческе, за браћу Србље, којег су год они закона и вере“ (Obradović 2011 [1783]: 16). Autor ističe da je iskustvom „познао жељу, љубов, усрдије и ревност господара Новосађана и Осечана, и у Далмацији Сарајлија и Херцеговаца, како горећим срцем желе науку својој деци“ (Obradović 2011 [1783]: 16).

U tekstu СОБРАНИЈА РАЗНИХЪ ПРАВОУЧИТЕЛНИХЪ ВЕЩЕЙ ВЪ ПОЛЗУ И УВЕСЕЛЕНИЕ (1836) Dositej Obradović piše da se istim jezikom govori u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini:

Сви овѣи Народи (словенски) не могу се ласно међу собомъ разумѣвати. Простый Сербинъ и Болгаринъ потребую найманѣ три месеца да су међу самы Руссы за моћи се съ нѣима разумѣвати и разбирати. А најпростѣи Србинъ изъ Баната или изъ Бачке, онъ є у Сербіи, у Босны и Херцеговины, у Далмацији поготову у Хорватској, у Славоніи и у Срему, у своємъ истомъ рођеномъ єзыку, и Народу; быо онъ восточнога или римскога исповѣданія (Obradović 1836: 8).

Istu misao on ponavlja u BACHAMA iz 1788. godine, gdje kaže: „Ovako smo lepo dočekivati bivali ne samo u vreme svadbe niti na jednom mestu no svuda, polazeći preko Slavonije i Hrvatske. Svuda se oni dobri ljudi raduju viditi koga iz daleka da istim jezikom besedi“ (cit. prema Novak 1930: 26). U BACHAMA objavljenim 1844. nalazi se ovaj pasus:

Ja sam različite nacije želio i iskao poznati; a navlaštito našu slavenosrpsku od Banata do Albanije. Nije manja čast sveta, u kojoj se slaveno-srpski jezik upotrebljava, nego zemlja francuska iliti engleska, isključivši vrlo malu različnost, koja se nahodi u izgovaranju, koje se slučava svim drugim jezicima. Ko ne zna da žitelji crnogorski, dalmatinski, hercegovski, bosanski, srpski, hrvatski, slavonski, srem-ski, bački i banatski osim Vlaâ jednim istim narodnim jezikom govore? Govoreći za narode, koji u ovim kraljevstvima i provincijama žive, razumevam, koliko grčke crkve toliko i latinske sledovatele, ne isključavajući ni same Turke Bošnjake, i Ercegovce, budući da zakon i vera može se promeniti, a rod i jezik nikada (cit. prema Novak 1930: 27).

3. U XIX vijeku u srpskoj nauci i jeziku i filologiji dominirala su sljedeća pitanja: 1. objedinjavanje južnih Slovena, 2. jezičko približavanje Srba i Hrvata, 3. tumačenje hrvatskog jezika samo kao jezika čakavaca, 4. odnos jezika i religije (da li samo pravoslavci govore srpskim jezikom ili Srbima treba smatrati pripadnike katoličke i islamske vjeroispovijesti), 5. kakav je odnos između jezika i nacije, 6. koje je narječje najprikladnije za zajednički jezik Srba i Hrvata, 7. ko su Bosanci/Bošnjaci i kojim su jezikom govorili i govore, 8. da li štokavština pripada samo Srbima ili i Hrvatima, tačnije da li su štokavci samo Srbi, 9. koji postoje jezici na slovenskom jugu, 10. kako imenovati jezik kojim govore Srbi i Hrvati, 11. koliko je opravdan princip jedan narod – jedan jezik, 12. da li je bilo svojatanja jezika, 13. da li su jedni (Hrvati) odbacili svoj jezik i prihvatili tuđi (srpski) 14. koliko su jezički procesi bili rezultati političkih kompromisa, 15. koliko su Vukova reforma i Ilirski pokret uticali pozitivno i negativno na srpski i hrvatski jezik, 16. u kakvom se odnosu nalazi jezička i teritorijalna pripadnost.

Na karakter srpskih pogleda u XIX vijeku presudno su uticaja tri važna događaja: a) Vukova reforma jezika i njeno prihvatanje od strane Srba i Hrvata, b) Ilirski pokret i c) BEČKI DOGOVOR. Od političkih zbivanja najznačajnije je bilo na srpskoj strani oslobađanje od Turaka, a na Hrvatskoj jačanje narodne svijesti i borba protiv mađarizacije i germanizacije. Tu događaji doveli su do veće srpsko-hrvatske konvergencije, u kojoj su obje strane imale debele razloge i interese: srpska u jačanju i široj afirmaciji vlastitog jezika, a hrvatska u borbi

za očuvanje sopstvenog identiteta. Na književnom planu to doba je obilježio romantizam, koji se prenio i na jezik pa su u srpskoj i hrvatskoj nauci o jeziku dolazile do izražaja romantičarske ideje i tendencije.

4. U prvoj polovini XIX stoljeća centralna ličnost u tumačenju odnosa između jezika Srba i Hrvata je bez svake sumnje **Vuk Stefanović Karadžić** (1787–1864). Njegovi pogledi posebno su došli do izražaja radovima kao što su СРБИ СВИ И СВУДА (1836), ПИСМО ПЛАТОНУ АТАНАЦКОВИЋУ (1845), БЕЧКИ КЊИЖЕВНИ ДОГОВОР (1850) и СРБИ И ХРВАТИ (1856).

Tekst СРБИ СВИ И СВУДА napisan je 1836, a objavljen 1849. Na samom početku Vuk Karadžić navodi područja na kojima Srbi žive: „Заиста се зна да Срби сад живе у данашњој Србији (између Дрине и Тимока, и између Дунава и Старе планине), у Метохији (од Косова преко Старе планине, гдје је Душанова столица Призрен, српска патријаршија Пећ, и манастир Дечани), у Босни, у Херцеговини, у Зети, у Црној Гори, у Банату, у Бачкој, у Сријему, у десном Подунављу од више Осијека до Сентандрије, у Славонији, у Хрватској (и Турској и Аустријској крајини), у Далмацији, и у свему Адријатичком приморју готово од Трста до Бојане“ (Karadžić 2011 [1836]: 19). On ističe da bi trebalo da ima „најмање око пет милиона душа народа, који говори једнијем језиком, али се по закону (религији) дијели на троје: може се од прилике узети да их око три милиона има закона Грчкога, и то: један милион у цијелој Србији (с Метохијом), један милион у Аустријском државама (у Банату, у Бачкој, у Сријему, у десном Подунављу, у Славонији, Хрватској, Далмацији и Боци), а један милион у Босни, Херцеговини, Зети и Црној гори; од остала два милиона може бити да би се могло узети да су двије трећине закона Турскога (у Босни, Херцеговини, Зети итд.), а једна трећина Римскога (у аустријским државама и у Босни, Херцеговини и нахији Барској)“ – Karadžić 2011 [1836]: 19. Vuk Karadžić zatim prelazi na naziv etničkih grupa koje govori srpskim jezikom i konstatuje veliko šarenilo u izrazima:

Само прва три милиона зову се *Срби* или *Србљи*, а остали овога имена не ће да приме, него они закона Турскога мисле да су *йрави Турци*, и тако се зову, премда ни од стотине један не зна турски; а они закона Римскога с а м и с е б е или зову по мјестима у којима живе н. п. *Славонци*, *Босанци* (или *Бошњаци*), *Далмајинци*, *Дубровчани* итд., или, као што особито чине књижевници, старинскијем али бог зна чијим именом, *Илири* или *Илирци*; они пак први зову их у Бачкој *Буњевцима*, у Сријему, у Славонији и у Хрватској *Шокцима*, а око Дубровника и по Боци *Лашинима*. *Буњевци* може бити да се зову од Херцеговачке ријеке *Буне*, од које су се, као што се приповиједа, негда амо доселили; а *Шокци* може бити да су прозвани подсмјеха ради (од талијанске ријечи *sci-osso*?), али данас и они сами реку н. п. „ја сам Шокац“, „ја сам Шокица“, као и Буњевац, Буњевка. Какогод што они закона Грчкога ове закона Римскога зову *Буњевцима* и *Шокцима*, тако исто и ови закона Римскога и они закона Турскога њих зову *Власима*, а осим тога још они закона Римскога у Далмацији око

Сплѣта и Сиња и *Ркаћима* (или *Хркаћима*). А у пријатељскоме разговору они закона Грчкога зову ове закона Римскога *Крићанима*, а они њих *Хришћанима* (Karadžić 2011 [1836]: 19–20).

Poređenjem sa Mađarima rimskog i kalvinskog zakona te Nijemcima (koji se svi tako zovu iako su i „римског, и луторанског, и калвинског закона“) autor izražava čuđenje „како се барем ови Срби закона Римскога неће *Срби* да зову“ (Karadžić 2011 [1836]: 20).

Vuk Karadžić tvrdi da su „римски и турски Срби“ izgubili svoje narodno ime, a zatim dodaje:

Сви паметни људи и од грчкијех и од римскијех Срба признају да су један народ и труде се да би мрзост због закона или сасвијем искоријенили или барем умалили што се више може, само је онима римскога закона још тешко *Србима* назвати се, али ће се по свој прилици и томе мало по мало навикнути; јер ако неће да су *Срби*, они немају никаквога народнога имена. Да реку да су једни *Славонци*, други *Далматинци*, трећи *Дубровчани*, то су све имена од мјеста у којима живе и не показују никаквога народа. Да реку да су *Славени*, то су и Руси и Пољаци и Чеси и сви остали славенски народи (Karadžić 2011 [1836]: 22).

Ovdje Vuk prelazi na ime *Hrvat* i daje objašnjenje koje će biti dominantno u prvoj polovini XIX vijeka – da su Hrvati samo čakavci: „Да реку да су *Хрвати*, ја бих рекао да ово име по правди припада најприје само *Чакавцима*, који су по свој прилици остаци Порфирогеновијех Хрвата и којијех се језик мало разликује од Српскога, али је опет ближи Српскоме него и једноме Славенском нарјечју; а по том д а н а ш њ и ј е м Хрватима у Загребској, Вараждинској и Крижевачкој вармеђи, којијех се домовина прозвала *Хрватском* послѣје Мухачкога боја, који је био године 1526 (а донде се звала *Їорња Славонија*), и којијех је језик као пријелаз из Крањскога у Српски; али не знам како би се тијем именом могла назвати она браћа наша закона Римскога која живе нпр. у Банату, или у Бачкој, или у Сријему и Славонији, или у Босни и Херцеговини, или у Дубровнику, и говоре онакијем истијем језиком као и Срби“ (Karadžić 2011 [1836]: 22).

Na drugom mjestu on piše: „У Далмацији на сухој земљи (осим самога приморја и острва), гдје је било срце Хрвата, данас нема никаквога народа који би се по језику разликовао од Срба, али на острвима и у приморскијем мјестима, из којијех су се људи слабо мијешали с онима са сухе земље (као нпр. у Трогиру и у Омишу), говори се језиком мало друкчијим од Српскога, и ја мислим да су ови приморци и острвљани остаци или потомци старијех Хрвата“ (Karadžić 2011 [1836]: 28). Autor zatim navodi 17 osnovnih razlika između srpkog i hrvatskog (čakavskog). On tvrdi da su one „кад се говори о два различна језика и народа, врло малене; а још кад се узме да их је највише могло и морало постати у нашијем крајевима (пошто су се Срби и Хрвати амо доселили) за хиљаду и двјеста година; тако врло ласно може

бити да су Срби и Хрвати, кад су се амо доселили, били један народ под два различита имена, као н. п. сад гдјекоји што говоре и пишу: Срби и Бошњаци, или: Срби и Црногорци, или: Срби и Далматинци, или: Serbian und Raizen итд.“ (Karadžić 2011 [1836]: 29). Он додаје да „језик овијех Хрвата није ближи никакоме другој Славенском од Српскога“.

Vuk Karadžić konstatuje da ni ime *Iliri*, *Ilirci* nije prikladno za Hrvate:

Да реку да су *Илири*, *Илирци*, то је мртво и тамно име, које данас не значи ништа; јер сад сви знатнији историци доказују да стари Илири нијесу били Славени, и тако би се они тијем именом само зато називали што живе у земљи која се н е г д а звала *Илирик*, по чему би се и остали сви народи који у староме Илирику данас живе (н. п. Бугари, Арнаути, Цинцари и т. д.) исто тако звати могли. Ја не знам како је у Аустријске канцеларије прије сто и неколико година ушло ово име *Illyrier*, *illyrisch*, али се види да оно показује само С р б е з а к о н а Г р ч к о г а , к о ј и ж и в е у М а џ а р с к о ј (Karadžić 2011 [1836]: 22).¹

¹ Slično mišljenje imao je **Teodor Pavlović** (1804–1854), osnivač СЕРПСКОГ НАРОДНОГ ЛИСТА у коме је (у бр. 23) писао 1839. године:

„Осећамо пак, да име: *Ilir*, *Ilirski jezik*, *Ilirski narod*, не можемо nigди и nikад primitи, gди је реч о правом историјском имену, о језику, о народу, о кралјевини Угарској, у Србији, Bosни, Crној Gори, Erceгавини, Slavoniji, Dalmaciji и Hrvatskoј нашег колена живећи људи. Та то су све људи по пореклу, по имену и по језику све прави Србији, који се само по пределима, по којима живе зову: *Bošњaci*, *Crnogorci*, *Slavonci*, *Dalmatinci* и т. д. као што се каже: *Sremci*, *Bačvani*, *Banačani*, или: *Novosadani*, *Senjani*, *Dubrovčani* и т. д. (Чудо је заиста, да браћа наша у Bosни, Slavoniji, Dalmaciji, Hrvatskoј, у Bačkoј, Sremу и по другим честима Угарије живећи Србљи римског закона неће да се зову Србљима, а и језик српски говоре и порекло и колено своје признају, и slogу и јединство у књижевности жеље.) Далје, *Ilir* није наша реч, него туђа, латинска; којом су они у своме језику називали оне Србије и Hrvате, који су у њиној negда провинцији, *Ilirikum* названој, живили; а ми смо се сами од искони у нашем језику *Srbljima* звали и тако од старих списатеља називани били, тако само онда *Dalmatincima*, *Slavoncima* и т. д. нарицали се, кад је о пределу, у ком који живи, реч била, као и данас, што, би само онај, илirac да је, рекао, који у Аустријанској провинцији Илiriji живи. Не може нас име то ни пожељној sloзи водити; slogа треба из срца да истиче: име *Ilir* nigда у срце ни Hrvата ни Србља ukorenити се не може. Питај, (kромје нових књижевника) Hrvата и Србљина у Dalmaciji, Slavoniji, Crној Gори, Bosни, Erceгавини, у Угарији или ма gди живећег, nijedan nigде неће рећи, да је он Ilir. Ilir dakле можда би ми у списанија, и чрез списанија народу у главу увести могли, али у срце nigда се оно usелити неће; јер језика илirског, у језику нашем и horvatsком, те рећи *Ilir*, *Ilirskog kolena* Slavјана nigди у свету нема нити је било“ (cit. према Novak 1930: 77–78).

Na kraju autor daje sljedeći savjet:

Sve је ово из чисте sprama браће наше iskрености речено, и ми браћу нашу molимо, neка се илiriziranja manu, čím и тако drugо niшта učинити неће, nego baš protivно

Što se tiče „оних турског закона“ Vuk tvrdi da „како се међу њима школе подигну, макар и на *Турскоме језику*, и они ће одмах дознати и признати да нијесу Турци него Срби“ (Karadžić 2011 [1836]: 22).

U zaključku analize Karadžić izvlači globalni zaključak o jezičkoj diferencijaciji južnih Slovena:

Из свега овога што је овдје казано види се да се Јужни Славени сви осим Бугара по језику дијеле натроје: први су *Срби*, који говоре *шћо* или *шћа* (и по чему се према *Чакавцима* и *Кекавцима* могу назвати *Шћокавци*) и на крају слогова имају **о** мјесто **л**; други су *Хрвати*, који мјесто *шћо* или *шћа* говоре *ча* (по чему се зову и *Чакавци*) и на крају слогова не промјењују **л** на **о**, а у осталоме се врло мало разликују од Срба; трећи су *Словенци*, или као што их ми зовемо *Крањци*, који мјесто *шћо* говоре *кај* (по чему их наши и *Кекавцима* зову), који се и од Срба и од Хрвата по језику много више разликују него Срби и Хрвати између себе, али су опет њима ближи него иједноме другоме Славенском народу. Међу Словенце иду и данашњи Хрвати у вармеђи Загрепској, Вараждинској и Крижевачкој, којијех је језик као пријелаз из Крањскога у Српски; али је за чудо откуд они ондје гдје су сад? Ако је истина што Порфиригенит каже да су Панонски Хрвати били између Драве и Саве, и да им је столица била у Сиску, онда би ваљало да су ондје Чакавци а не Кекавци! (Karadžić 2011 [1836]: 32).

Što se tiče broja, Karadžić procjenjuje da štokavaca ima najmanje tri puta onoliko koliko i kekavaca i čakavaca zajedno, a kekavaca mnogo više od čakavaca.

Ovaj tekst Vuka Karadžića izazvao je više reagovanja sa hrvatske strane. Na jedno od njih Vuk je odgovorio – na pisanje urednika zagrebačkog POZORA Josipa Miškatovića (4. marta 1861). Vuk je to ovako prokomentarisao:

У 51. броју Вашијех новина од 4. о. м. видео сам да је Г. Ј. Мишкатовић криво разумио моје ријечи у КОВЧЕЖИЋУ – „Срби сви и свуга“. Он мисли, да сам ја тијем ријечима хтио казати, да су свуда све сами Срби; а то није истина. Оне су ријечи (*Срби сви и свуга*) надпис над чланком, и ја сам њима хтио показати, да ће у овоме бити говор о Србима свима, макар гдје становали, као што би се немачки казало: „*Von den Serben überhaupt*“.

namerjeniju, t.j. između jedinoplemenika neslogu će podići. Svakom je svoje najmilije; svakom svoje dakle neka i bude, to je i pravo i nužno: zovimo se svaki svojim rođenim imenom; Krajnci nek budu *Krajnci*; Horvati *Horvati*, a Srbliji *Srbliji* po osob, kad je pak o svima zajedno reč, zovimo se svi onako, kako se po prirodi zovemo i zvati moramo: rođena, jednoplena, mila braća Jugoslavjani, Jugoslav!“ (cit. prema Novak 1930: 77–78).

А и саме моје ријечи у ономе чланку јавно доказују, да Г. Ј. Мишкатовић криво разумије и неправо тумачи поменути надпис мојега чланка, јер сам ја казао, да су Срби само они који говоре српскијем језиком без разлике вјерозакона и мјеста становања, а за Чакавце и Кекавце нијесам казао да су Срби (Karadžić 2011 [1836]: 35).²

У раду СРБИ И ХРВАТИ Vuk Karadžić је одговорио на још једну реакцију, и то на расправу Bogoslava Šuleka са istim naslovom у броју загребачког NEVENA за 1856. godinu. По мишљењу Vuka Karadžićа, ако су наводи B. Šuleka тачни, онда се слободно може рећи да Хрвата не само данас нема нигdje nikako, него да их „нигда није ни било, као народа који се разликовао од Срба, већ да се је једна грана српскога народа звала *Хрваџима*, као н. пр. данас што се зову *Црногорци*, *Брђани*, *Херцеговци* и т. д.“ (Karadžić 2011 [1861]: 47). Он даље истаје да су се стари Хрвати у језику разликовали мало од Срба, да су данашњи čakavci прави њихови остаци и потомци те „да се по правди само они могу звати Хрватима“. За ikavce misli да су некад били čakavci па се посрбили кад су Срби из Bosne и Hercegovine бјежећи од Турака навалили у њихове крајеве. Далје пише да „наши људи Римскога закона који у поменутијем слоговима мјесто **ѣ** не говоре **и** него **је** или **е** нијесу постали од Хрвата него су њихови стари били прави Срби, иако су или у стара времена у Римском закону остали својевољно (као н. п. Дубровчани, Конављани, Пераштани, Прчњани, Доброћани, Барани), или им је у новија времена закон овај насилу наметнут (као н. п. у Хрватској у Жумберку, и по другим мјестима)“ (Karadžić 2011 [1861]: 47–48).

У описивању ikavaca, који су „нама ближи од чакаваца“, Vuk даје слjedeћи коментар:

Срби свакога човјека који је Римске вјере а говори нашијем језиком обично зову *Шокцем* (а Маџари кажу: *џаиџиџа рац*, то јест: *Србин Римскога закона*). Али се Шокци између себе опет разликују: једни говоре чисто Српски, само што мјесто **је** или **е** на поменутијем мјестима изговарају **и**, а други осим особитијех појединих ријечи у гдјекојим ријечима на д р у г и е м слоговима глас

² Ovdje treba dati napomenuti да је у то вријеме, тачније 1844. godine, **Илија Garašanin** (1816–1874) написао ПРОГРАМ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ (takozvano НАЧЕРТАНИЈЕ) за kneza Aleksandra Karadorđevićа, у коме се залагао да се српска политика не оградњава на postojeće granice Srbije, него да тежи да себи „приљуби све народе српске који ју окружавају“ (cit. prema Novak 1930: 101). У овоме тексту он говори и о „народном јединству Срба и Бошњака“.

Iste godine **Petar Preradović** (1818–1872), pjesnik, general-major porijeklom из Stare Srbije (Preradovići су се у XVII vijeku, prije velike Seobe Srba, preselili у Bačku), једно вријеме sveštenik Srpske pravoslavne crkve, пише: „[...] Jezik južnoslavski govori se s malom razlikom у čistoći, како га и садашње knjige пишу од Adrianskog до Crnoga mora на prostoru од 6000 m², од skoro 13 milijona stanovnika“ (cit. prema Novak 1930: 110).

растежу или оштрије изговарају него што се чини у Српском језику, и по томе се одмах како отворе уста познаје да су Шокци. Ови први имају готово све обичаје као и Срби Грчкога закона, и у Бачкој, гдје их има врло много, зову се *Буњевци*, у Барањи *Бошњаци*, а у војничкој Хрватској граници осим Буњевци гдјешто и *Маџари* и *Маџуке*; и за њих се све приповиједа да су се доселили из Босне или из Херцеговине. Овако као Буњевци говоре Шокци и по Далмацији и Босни и Херцеговини. Вриједно би било управо дознати за што се они други или прави Шокци у језику онако разликују од чистог Српскога језика: ја бих сад рекао да је томе узрок што су се Буњевци или Бошњаци одавно посрбили, а ови други доцније, и може бити да су постали од онијех Хрвата који су били између Драве и Саве, за које би и то могла бити свједоцба што они највише станују у Славонији, а особито поред Саве (Karadžić 2011 [1861]: 49).

За Hrvatsku Kraljevinu Vuk каже:

У њој, осим војничке границе, која још управо и не припада њој, и гдјекога приморског Чакавца, не м а *Х р в а њ а* ни ј е д н о г а, него су само *С л о в е н ц и* и по гдјекоји Србин. Тако је *Х р в а т с к а* краљевина само политичко и географичко име, као н. п. *Ш в а ј ц е р с к а*. Не би ли по томе правије било да се у нашем језику људи који састављају Хрватску краљевину не зову Хрвати него *Х р в а њ а* ни, као у Швајцерској што се зову *Швајцери* и Нијемци и Французи и Талијали? Ја мислим да би ово име примио сваки Србин и Словенац а и Нијемац и Маџар који би у Хрватској макар гдје станавао, јер би поред њега сваки могао задржати и име својега племена или народа. А овога имена нијесам ја измислио него ми се чини да сам га читао у Доситијевим СОВЈЕТИМА ЗДРАВОГА РАЗУМА. Ја горе рекох да се н а ш и ј е м ј е з и к о м тако зову становници Хрватске краљевине, а Нијемци и остали иностранци нека их зову као и до сада или како им драго (Karadžić 2011 [1861]: 49).

Vuk Karadžić razgraničava Srbe od Hrvata na ovaj način:

Х р в а т и по правди могу се звати: 1) Сви Чакавци; 2) Кекавци у краљевини Хрватској који су се на то име већ обикли. *С р б и* по правди могу се звати сви Штокавци макар које вјере били и макар гдје становали; и они се, осим мањих разлика, од Хрвата разликују тијем: 1) што не говоре ни *ча* ни *кај* него *шѣо* или *шѣа*, а 2) што на крају слогова *л* претварају у *о*, н. п. мјесто *кошѣл*, *казѣл*, *жеѣелци*, говоре *кошѣо*, *казѣо*, *жеѣеоци* и т. д. (Karadžić 2011 [1861]: 50).

Ako ovo ne odgovara hrvatskim rodoljupcima, nastavlja Vuk, ne preostaje ništa drugo nego da se „подијелимо по з а к о н у или в ј е р и: ко је год закона Грчкога или источнога онај се макар гдје станавао неће одрећи *С р п с к о г а* имена, а од онијех који су закона Римскога нека каже да је *Х р в а т* који год хоће“, истичући да би се stranci mogli nasmijati ovakome дијелjenju naroda i dodajući: „али шта ћемо кад смо несрећни људи те се другачије не може“. Он закључује: „Ако ли ко нађе што боље и правилније и за обје стране повољније, мени ће бити још милије“.

Pogledе Vuka Karadžićа iznesene u tekstu SRBI SVI I SVUDA treba tumačiti u kontekstu ondašnje situacije, а ne današnjih društveno-političkih odnosa i

interesa. Tada mnogo toga nije bilo jasno i poznato ni Vuku i njegovim savremenikima. Vuk je o Hrvatima primio Kopitarevo gledište da su oni južno od Kupe, a za kajkavce je mislio da čine prelaz od slovenačkog govora ka srpskom (Stojanović 1924: 688). Sigurno je da Vuk nije išao na zaoštavanje odnosa sa Hrvatima, niti mu je išla u prilog bilo kakva nepotrebna radikalizacija u situaciji kada su se Hrvati odlučivali da li da prihvate principe njegove reforme. Sama činjenica da je on 1861. godine proglašen za počasnog građanina tog grada i da mu je uručena diploma napisana ćirilicom govori dovoljno o tome da Vukovi pogledi nisu bili shvaćeni sa hrvatske strane onako negativno kako to neki danas tumače – kao smišljenu provokaciju, tendencioznu ekspanzionističku orijentaciju, jer se radilo o uvjerenje nastalom u situaciji stvaranja sasvim nove srpsko-hrvatske jezičke konstelacije. Osim toga, mnogo blaži ton u sporu sa Hrvatima u odnosu na mnogo oštriji prema srpskim oponentima takođe ukazuje na to da Vuk nije težio bilo kakvom komplikovanju srpsko-hrvatskih odnosa. Vuk faktički prvi ozbiljnije otvara pitanje njihovog karaktera i iznosi mišljenje za koje je smatrao da doista odgovara realnom stanju na terenu.

U ПИСМУ ПЛАТОНУ АТАНАЦКОВИЋУ (1845) Vuk Karadžić iznosi četiri argumenta za izbor ijekavskog izgovora kao osnovice književnog jezika: 1. gotovo sve narodne pjesme su na njemu napisane, 2. ni u jednom drugom narječju ne mogu se riječi različitog značenja razlikovati glasovima („словима“), 3. ono je najbliže „славенском“ (staroslovenskom) narječju, 4. na njemu je pisana dubrovačka književnost (Karadžić 2011 [1845]: 38).³

U ovom radu Karadžić hvali „ИЛИРСКИ или ЗАГРЕБАЧКИ ПРАВОПИС“ i konstatuje da je „бољи него сви дојакошњи и остали садашњи правописи јужнијех Славена Римскога закона, али још није онаки, какав би требало да је: они би ваљало према Латинскијем словима да сачине осам новијих слова (мјесто **ђ, ж, љ, њ, ђ, ч, ш, дџ**, а **џ, љ, њ, ђ, ч, ш, дџ**, а **џ, љ, њ, ђ, ч, ш, дџ** и **џ** да изоставе, па би тако они имали најсавршенији правопис на свијету, и по правди би могли казати, да је њихов правопис бољи и од Славенскога“ (Karadžić 2011 [1845]: 39). A zatim dodaje: „Кад би се ово поправило, то Гајеву славу не би умалило, него би је још умножило“.

U datom tekstu zapažamo čitav niz karakterističnih Vukovih izraza (*braća rimskoga zakona*, *zapadna braća naša*), izjava (da ne mrzi nijedno narječje, da ne treba miješati narječja), prijedloga (da se dadne prednost južnom narječju), konstatacija (da jedan narod treba da ima jednu književnost). Sve je to na ovaj ili onaj način inkorporirano u BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR (Bečki dogovor 2011 [1850]).⁴

³ Ove je Vukove argumente u korist južnog narječja podvrgao kritici Jovan Skerlić i iznio kontraargumente u prilog istočnog narječja (Skerlić 2011 [1913]).

⁴ Više o Vukovim jezičkim pogledima v. Karadžić 1968/1, Karadžić 1968/2.

5. Đuro Daničić (pravo ime i prezime Đorđe J. Popović; 1825–1882), koliko nam je poznato, prvi je srpski lingvista koji je u naslov rada stavio razlike između srpskog i hrvatskog jezika, i to još 1857. godine – РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ЄЗИКА СРПСКОГА И ХРВАТСКОГЪ (Daničić [2001] 1857).⁵ Međutim, ovome tekstu on je pod hrvatskim jezikom podrazumijevao samo čakavski dijalekat

⁵ Godinu dana kasnije (1858) u članku Има ли изгледа за спојење књижевног језика код Бугара, Срба, Хрвата и Словенаца vođena je u novosadskoj СЕДМИЦИ rasprava o jedinstvu južnoslovenskog književnog jezika. U tekstu se, između ostalog, kaže:

Naša četiri plemena na jugu svako za sebe tako su slaba, da bi se jedva i ogrankom nazvati mogla. Međutim Bugari hoće da su čitavo i za sebe postojeće stablo, tako Srbi za sebe, Hrvati za sebe a Slovenci za sebe. Kod nas su četiri književna jezika glavna a toliko književnih i narodnih imena. Pored ovih glavnih imena ima još nekih izuzetaka. Tako naši katolici u Bosni neće da su Srbi a neće ni da su Hrvati, pak se nazivlju samo *Bošnjacima* a jezik svoj *bosanskim*; naši katolici u Slavoniji neće da su Srbi, a neće da su Hrvati, pak se nazivlju predjelnim imenom *Slavonci* a svoj jezik *šlavonskim*. Katolici naši u Sremu pristaju da su *Raci* a jezik im je *rac-ki* i da su Srbi i jezik da im je *racki*, a da su Srbi i jezik da im je *srpski* neće da pristanu. Katolici naši u Bačkoj dosada su voljeli biti i Mađari nego Srbi ili Hrvati, a jezik svoj još nazivlju *bunjevačkim* ili *dalmatinskim*. Kod ovakove smjese i ovakovih različnih težnja vrlo su rđavi izgledi za spojenje književnoga jezika samo za jedno pleme, a nekmoli za sva četiri. Onaj svijet ili narod, koji jednim jezikom govori, mora, ako želi jedan književni jezik imati, nositi i jedno ime i služiti se jednim slovima (cit. prema Novak 1930: 200–201).

Dalje se ističe značaj primanja srpskog jezika od strane Hrvata:

Hrvati su učinili vrlo velik korak s tim što su primili jezik sadašnji – srpski – za jezik književni. U očima svakog razumnog čoveka to je teži posao nego primiti ova ili ona pismena. Ali ovde su pismena jača prepreka nego jezik. I početak i posledice to svedoče. Hrvati, koji su uzeli drugi jezik, uzeli bi onda odma, radi jedinstva, i pismena druga. Ako nisu odmah, oni bi to kasnije učinili. Ali eto kroz toliko godina, osim nekoliko reči, nema o tome više ni spomena (cit. prema Novak 1930: 202).

Autor ističe da su za „spojeње Срба и Хрвата“ u literaturi dvije velike stvari urađene koje tome idu na ruku: 1. „topla volja“ razumnih književnika i sa jedne i sa druge strane, 2. jednakost književnoga jezika. Ali druge dvije stvari predstavljaju prepreku na tome putu: naziv jezika i pismo. Rješenje se vidi u kompromisu i nagodbi:

Hrvati će sa osnovom reći: mi smo, za ljubav sajedinjavanja, ostavili naš i primili za jezik književni srpski jezik, sad treba i Srbi da ostave što od svoje strane. Kao što smo videli, oni od nas ne traže, da ostavimo ćirilica pismena, ali traže da žrtvujemo naše ime, navodeći da i oni svoje žrtvuju s tim, što primaju, n. pr. sad, ime jugoslavensko. I k sebi i od sebe valja suditi i reći: to iskanje njihovo, nije preterano ili nepravедно. Kad su oni ostavili svoj jezik i primili naš, kad i oni žrtvuju svoje ime imenu, koje nije ni njihovo ni naše, nego koje bi imalo biti i njihovo i naše, u jednu ruku imaju i pravo, ako hoćemo da se složimo, iskati od nas tu žrtvu. Pogodba ne može biti bez uzaimnoga popuštanja (cit. prema Novak 1930: 204).

(rukovodeći se pozicijom Vuka Karadžića i Franca Miklošića).⁶ Dati tekst otvara konstatacija o čudnoj situaciji: da je hrvatsko ime poznato u svijetu, a da je sam narod gotovo nepoznat: „Колико е име Хрватско чувено у свету, самъ е народъ Хрватскій врло непознатъ“ (Daničić 2011 [1857]: 45). Rad je namijenjen Srbima („пишући ово Србима“) sa ciljem da se ukaže na ono što je u hrvatskom (čakavskom) drugačije u odnosu na srpski.

Kasnije Đuro Daničić mijenja poziciju, što se vidi, između ostalog, iz njegovog govora na beogradskoj Visokoj školi 1874 (prvi put objavljenog u ВИДОВУ ДАНУ iste godine 5. i 6. oktobra, br. 192 i 193, a zatim u njegovom radu ДИОБА СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА, Beograd, 1874, c. 5–7). U tome nastupu on pravi korekciju u odnosu na prethodnu poziciju u tome što Hrvatima ne smatra isključivo čakavce i što tvrdi da su Srbi i Hrvati jedan narod sa dva imena. Pri tome Daničić stavlja težište na četiri stvari. Prvo, on se koncentriše na kajkavsko područje:

Ne misli se svuda jednako koje su Srbi koje li Hrvati. Za to mislim da će dobro biti da se tu – kod samijeh sebe – malo zabavimo. Kod nas se najobičnije misli da su Hrvati u tri stare županije kraljevine Hrvatske, koji mjesto što govore *kaj*, te ih za to zovu kajkavcima. Oni se doista i sami zovu Hrvati, i kad god treba, djelom dokazuju da osjećaju i znaju da su Hrvati. Ali je jezik njihov prijelaz od novoga slovenskoga na najbliži susjedni; po tome ako se taj jezik i zove *hrvatski*, niti se upravo može zvati drugačije, opet ime *hrvatsko* nije moglo za nj postati, pa ne može pripadati samo njemu, nego je na nj prešlo od susjednoga, ka kojemu je on prijelaz, pa očevidno tome susjednome valja da pripada ime *hrvatsko* još više nego njemu (cit. prema Novak 1930: 383).

Drugo, ukazuje na pogrešno mišljenje, koje je, po sopstvenom priznanju, i sam imao da se Hrvati „pribrajaju“ Slovincima:

– Drugi pribrajajući k Slovincima te Hrvate protiv njihove volje, protiv njihova osjećanja i protiv samoga jezika njihova, koji koliko bi mogao biti slovenski toliko i nije, – drugi, velim, pribrajajući ih k Slovincima misle – kao što sam i sam negda mislio – da će Hrvati biti narod u hrvatskoj vojničkoj krajini na zapadu, po susjednom primorju dalmatinskom i obližnjim ostrvima i u nekim županijama zapadne Ugarske do samoga Beča, koji se sami takođe zovu *Hrvatima* i između ostaloga mjesto što govore *ča*, te ih zovu čakavcima. Ali su razlike u jeziku, kojima se oni razlikuju od svojih susjeda u Hrvatskoj i Dalmaciji, vrlo male i neznatne, a i koje su najznatnije one su gotovo sve u staro vrijeme bile i u susjeda njihovijeh, te su se u staro vrijeme još manje razlikovali nego sada, tako da je teško misliti da bi tih razlika radi postalo samo za taj dio naroda osobito ime narodno, a po tome da bi i sada ime *hrvatsko* pripadalo samo tom dijelu naroda (cit. prema Novak 1930: 383–384).

Treće, konstatuje da postoje Hrvati koji govore štokavski, kao i Srbi:

⁶ O tome piše i Aleksandar Belić (v. 683. stranu našeg teksta).

– Doista, osim pomenutih Hrvata, jednijeh i drugih, kajkavaca i čakavaca, ima naroda koji govori sasvijem onako kao i mi, ali se ne zovu *Srbima* nego *Hrvatima*, i to ime ljubi i njim se ponosi isto tako kao što si mi ljubimo srpsko ime i njim se ponosimo (cit. prema Novak 1930: 384).

Četvrto, tvrdi da su Srbi i Hrvati jedan narod:

Po tome ja mislim da ne može biti drugo nego da su Srbi i Hrvati jedan narod, samo imaju dva imena, pa se jedan dio zove *Srbima* a drugi *Hrvatima* (cit. prema Novak 1930: 384).

i da se ne mogu „nikako razlikovati“.

Što je narodno i državno ime bilo isto a države bile dvije, – što je isti narod bio u dvije države i po njima se u imenu razlikovao, za to kad se i jednoj i drugoj polovini država razbi, te se ljudi i jedne i druge polovine pomiješase zadržavši svoja stara imena, za to – velim – sada se ne mogu nikako razlikovati, među njima ne može biti razlike: – A kad su Srbi i Hrvati jedan narod, – kad govore istijem, jezikom, onda nije čudo nego je sa svijem naravna stvar, ako oni koji se zovu *Srbi* one koji se zovu *Hrvati* – videći ih gdje govore isto onako kao i oni – zovu po sebi *Srbima*, – ili ako oni koji se zovu *Hrvati* one koji se zovu *Srbi* – videći ih takođe gdje govore isto onako kao oni – zovu po sebi *Hrvatima* (cit. prema Novak 1930: 384–385).

6. U tekstu НЕКОЛИКО РЕЧИ О САСДИНЕНЮ КНЪИЖЕСТВА СРБСКОГЪ СЪ ХОРВАТСКИМЪ, koji predstavlja odlomak iz knjige ОБРАНА ЄЗИКА СРБСКОГЪ ОДЪ ИЗОПАЧИВАНЯ И ПРОСТАЧЕНЯ НЪГОВОГЪ И КИРИЛИЦЕ ОДЪ ВУКОВИЦЕ objavljene 1863. godine (s. 135–143) i pripremljene za štampu 24. juna 1862. **Evstati Mihajlović** (nemamo više podataka o njemu) govori o sve izraženijem približavanju *Srbima* u književnom jeziku „браће наше Хрвата“, što su Srbi „братски поздравили са слатком надом“ da će se kao sinovi jednog oca i majke bar u književnosti, po uzoru na susjedne Nijemce, ujediniti i „едну Літературу постићи“.

Добро су дакле браћа наша Хорвати учинили, што су се у књижеству свомъ томъ нарѣчію приближили, и поводомъ тимъ на путъ саєдинєня літералногъ єзика нашегъ ступили. Ову любовъ братску и србљи су са свое стране признали, и узаймнимъ обгрленѣмъ на сусретъ имъ изишли (Mihajlović 2011 [1963]: 52).

U težnji ka približavanju mnogo su hrvatske riječi primljene pa se paralelno koriste. Autor pri tome upozorava na gubitak osjećanja mjere, imajući u vidu smjesu koja nije ni srpski, ni hrvatski jezik. On ustaje protiv kalkova na bazi njemačkih riječi i smatra da bi bolje bilo da druga strana uzme srpsku riječ.

Пожелателно би било, да су браћа наша Хорвати, ако самъ горньихъ речи значай добро сватио, место горньихъ, и другихъ преведенихъ речи одъ србаля старе свое речи примили, а да нису изъ туђихъ єзика преводили. Преводъ е онда само нужданъ, кадъ своихъ речи немамо, а докле годъ налазимо наше изворне речи, нетреба намъ къ туђинству прибѣгавати, и позаймљивати оно, што у роду свомъ имамо (Mihajlović 2011 [1963]: 54).

Protiv je hrvatskih kovanica, koje, po njegovom mišljenju, odbijaju Srbe. On je za toleranciju – uzajamno sporazumijevanje bez nasilnog izbacivanja: „Срѣ само съ узаймнимъ споразумлѣнѣмъ радеѣи, можемо се надати, да ћемо до пожелане цѣли, то есть до сединеня Літературе наше доѣи; аль никако насилнимъ избациванѣмъ чистихъ и правилнихъ речи нашихъ и утискиванѣмъ преиначенихъ и новоскованихъ речи, кое ни сами Хорвати право реѣи обично неразуму, него значай нѣювъ текъ учити мораю, и кое срѣбли зато примити немогу, што у свомъ књижевномъ езику, за те исте речи много лепше, правилнѣ, и савршенѣ изразе имаю“ (Mihajlović 2011 [1963]: 53).

Mihajlović se zalaže za izbor narječja koje je savršenije od drugih i predlaže da se postupi onako kao što su uradili Nijemci izabравši saksonsko narječje, kao najčistije i najsavršenije, za osnovu književnog jezika. Za autora to je srpsko-podunavski izgovor („како срѣбли у подунавској и посавској Сербіи, у Срему, Славониі, Бачкој и Банату срѣбски говоре“), na kome ima najviše štampanih knjiga, ono je čistije od drugih i savršenije.⁷

7. Poznati srpski književnik **Laza Kostić** (1841–1910) u jednoj fusnoti teksta ПОРУКА ВУРИ ДАНИЧИВУ napisanog 1880 kritički se osvrće na Daničićevu djelatnost i konstatuje da je on postigao suprotno od onog čemu je težio te da je stoga „јунак трагедије“ (Kostić 2011 [1880]). Osnovno što mu se zamjera

⁷ Tri godine nakon štampanja Mihajlovićeve knjige srpski patrijarh **Samuilo Maširević** je nastupajući u hrvatskom saboru 24. januara 1866. istakao da „našu književnost i naše jezike [...] ne dijeli više ni najmanja razlika“ (cit. prema Novak 1930: 304). Nešto kasnije, 6. januara 1867, beogradski ВИДОВДАН piše o odlukama hrvatskog Sabora od 11. maja 1867. u vezi sa nazivom jezika i upotrebom pisama:

Ova stvar je što nedavno sabor u Zagrebu odluči, da odsad u trojnoj kraljevini zvanični jezik ima biti „hrvatski ili srpski“, a s njim i azbuka zvanična i „ćirilski i latinski“. Ovom odlukom, koja je plod svesnoga političkog jedinstva, koje proizađe iz lepoga duha narodne sloge, završena je u životu srpsko-hrvatskog naroda perioda, koja je obojim faktorima ovoga naroda do zla Boga naškodila te tim načinom narod je taj sada stupio u periodu novu, koja će mu bezmerno probitačna biti (cit. prema Novak 1930: 308).

U broju od 6/18 maja 1867 list se ponovo vraća na zaključak hrvatskog Sabora od 11. maja 1867:

Radujemo se dakle što su naša hrvatsko-srpska braća u trojednoj kraljevini proglašena na zagrebačkom saboru kao narod jedan: tim je jedina slaba strana kraljevine preobraćena sada u najjaču, neoborivu, a tim je ujedno i temelj položen jedinstvu ne samo tamošnjih Srbo-Hrvata no i svih ostalih izvan granica hrvatsko-slavonsko-dalmatinskih, temelj, kog da potrese ni koji protivnik neće dovoljno snažan, nikakve nepravilne dovoljno silne biti. Otpre uvek cepanje je jednog naroda s dva imena bilo oružje svima onima, kojima naše napredovanje beše trn u oku, ali to vreme – Bogu hvala – prošlo je za svagda (cit. prema Novak 1930: 318–319).

su naučni kompromisi iz političkih pobuda, jer je „силовао научну истину“.⁸ S druge strane, konstatuje da je Daničić imao pomirljivu književno-političku liniju. Autor postavlja pitanje da li je Daničićev književno-politički rad imao kakav uspjeh i odgovara:

До сада ама баш никаквог. Од српских књижевника и новинара још се где-где може читати компромисна фраза: с р п с к о - х р в а т с к а к њ и ж е в - н о с т , ал' у тако званих хрватских писаца, т. ј. оних што пишу српски језик латиницом, нестала је та фраза, у колико је некада било, сасвим без трага. На против, очигледно је да је у нашој л а т и н и ч к о ј к њ и ж е в н о с т и почео безобзирни хрватизам отимати мах баш од оно доба кад је Даничић почео своју помирљиву књижевно-политичку радњу. По томе се види, да тај смер не само да није имао жељеног успеха, него је постигао б а ш п р о т и в н о о д о н о г ш т о ј е х т е о (Kostić 2011 [1880]: 56).

8. Deset godina prije pojave ovog teksta (4. decembra 1870) novosadska ЗАСТАВА donijela je u broju 137 sljedeću izjavу Laze Kostića u vezi sa narodnim ujedinjenjem:

Kad bi o tome reč bila, da se južna slavenska plemena uopšte, pa i pleme Slovenaca sprema na misao, da južna plemena slovenska u jednom ili drugom obliku, u političim svezу stupe, a osobito, da se srpsko, hrvatsko i slovensko pleme političно ujedini, ili združi, to ni mi ne samo da ne bi ništa protivu toga imali, nego bi i naš organ postao trubom te misli, kao što smo ne jedared naglašavali, da ni Srbima, ni Hrvatima nema trajne i ugledne budućности, ako se ne združe; a kako bi i Slovenci ne samo po svom geografskom položaju, nego i po broju teško mogli posebnu državу sačinjavati, to bi zdrava politika upućivala Slovence na tešnju političну svezу sa Hrvatima i Srbima, koji bi je oberučке u svoje bratsko kolo primili (cit. prema Novak 1930: 359).

⁸ О овој неубичајеној критици Даничићеве дјелатности пише Петар Милосављевић: „Костић је искористио прилику да, супротно од тада владајућег тренда, укаже на политичку а не стручну природу Даничићевог ангажовања и да му јасно изложи своје замерке. Мада Лаза Костић у тексту не спомиње Вука, ипак је познато да је Костић био изразити следбеник Вуковог дела. Костићеве замерке Даничићу тицале су се назива језика, али и става да је српски и хрватски језик један. За разлику од Даничића, Костић је био и публициста и политички писац, активно се бавио политиком, тамновао је због својих политичких ставова, па је много јасније могао да процени природу Даничићевог ангажовања. Видео је да се Даничић упустио у нешто у шта се не разуме и хтео је да га упозори да се или не меша у политику или да не спроводи туђу политику. Има знакова да Костићева порука није остала без одјека. Томе су погодивале и спољне околности. Даничић је осетио да се атмосфера према њему у Загребу мења већ одмах после аустро-угарске окупације Босне и Херцеговине (1878). После тога је предузео оно своје познато путовање по Србији на воловским колима. Али за заокрете већ није било времена“ (Milosavljević 2002: 507).

9. Zbog potreba ujedinjenja ШАБАЧКИ ГЛАСНИК је 1885. zagovaraо poznavanje latinice kod Srba:

У нашој се књижевности пише двојакo: ћирилицом и латиницом. Овом последњом азбуком поглавито Хрвати пишу, а ми – Срби источне вере – пишемо ћирилицом. Сваки мора признати, да је овај расцеп од велике штете и нама и Хрватима. Наша је књижевност и онако малена и слаба, а поред тога ми за половину наше народне књижевности ништа и не знамо, зато што се у тој другој половини друкчијом азбуком пише (cit. prema Novak 1930: 436).

Autor se ne zalaže за izbor samo једног pisanja, nego за paralelnu upotrebio једног и другог: „Ми нити тражимо да Хрвати сасвим избаце писање латиницом, нити мислимо, да ми треба да избацимо ћирилицу. Нека и код нас као и код њих остане и даље како је до сада било“ (cit. prema Novak 1930: 437). U nastavku се каже да је „наш једини спас у заједничком савезу“ и да је најважнији разлог, који се тиче народног opstanka, „зближење са браћом Хрватима“. Autoru се чак чини да „пре ми треба да усвојимо писање латиницом, него они ћирилицом“.

10. U radu **Stojana Novakovića** (1942–1915) pod nazivom НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИКА СРПСКОГ napisanom 1888. godine razmatra се „књижевно кристалисање“ између Srba и Hrvata, а као centralno питање издваја се izbor нарјеђја као osnove за књижевни језик (Novaković 2011 [1888]). U dilemi да ли се одредити за јужни или источни говор Novaković се недвосмислено изјашњава за овај други (skriveno polemišuћи са Vukом) из слједећих разлога: 1. најљепше и најчистије се говори у предјелима Stare Mačve, Šumadije и Pomoravlja, 2. apsolutna većina књижевника пише источним нарјеђјем, 3. лексички састав и стил савременог књижевног језика образван је у области источног говора, 3. источни говор много боље подноси различиту акцентуацију без икакве штете и промјене па је time подеснији за ширење, 4. југоисточни крајеви су још увијек мало познати.⁹ Novaković констатује да ипак није вријеме за изрицање коначног суда те заузима tolerantну позицију: nijедном говору не треба стављати никакве препреке, оба треба да се без сметњи развијају. Pri tome dodaje да није адекватно поређење са њемаčким, француским и италијанским језиком, јер се код њих ради о читавом дијалекту, а оvdje само о изговору једног staroslovenskog glasa. Šто се тиче будућности, autor иштиче да о овим питањима не одлучују само filolozi nego много више život. Zbog složenosti problema autor није за спор и расправу па предлаже да се у датој ситуацији изједначи све друго осим изговора и да само он остане neunificiran. „Баш и онда када би се обадва та говора одржала, не би било никаква сметња целини књижевног језика српског [...] Што се тиче јужног и источног изговора, време ће показати хоће ли се моћи један од њих извити изнад другог, и хоће ли моћи који од њих надвладати“ (Novaković 2011 [1888]: 61). U закључној реченици иштиче се потреба slobодног и priro-

⁹ Gotovo iste argumente navešće kasnije и Ljubomir Stojanović.

dnog razvitka dvaju narječja: „Дотле пак, пошто то питање није и не треба да буде питање ауторитета, него треба и даље да остане, као што је и до сад било, питање снаге и питање развитка – оставимо и даље неспречен, слободан ток природном развитку, нека он покаже животне моћи и културне упливе који су се до сад у двоструком правцу обележили“ (Novaković 2011 [1888]: 61–62).

Stojan Novaković je 1911. napisao novelu NAKON STO GODINA sa podnaslovom *Beograd. Maja 15. 2011*, koja je objavljena u СРПСКОХРВАТСКОМ АЛМАНХУ за godinu 1911 (Beograd – Zagreb, s. 9–19) i u kojoj je pokušao da zamisli kako će zemlja i stanje u njoj izgledati stoljeće kasnije. Kazivanje je dato u formi izvještaja o predavanju profesora Vidovića (očito samog Novakovića), održanom 2011. u domu Dositeja Obradovica u Beogradu. Pošto se radi upravo o godini u kojoj pišemo ove redove, interesantno je šta je Novaković doista naslutio, a u čemu je pogriješio. Autor je predvidio ujedinjenje Jugoslovena, formiranje zajedničke države sa prijestonicom u Beogradu i to kao rezultat zajedničke pripadnosti, kulturnog jedinstva i napretka tehnologije, ali je pogriješio u konačnom rezultatu: 2011. te zajedničke države više nije bilo. On, recimo, piše o šetnji po Beogradu: „Pošto sebi osigurali mesto, pođemo prohodati se po gradu, središtu života jugoslovenskoga“ (cit. prema Novak 1930: 589). Novaković je na primjeru Dositejevog doma tačno pogodio kako će izgledati natpisi po prijestinici – na latinici i ćirilici. Pogrešio je, međutim, u nizu elemenata: 1. da se sa srpsko-hrvatskom literaturom ujedinila slovenačka, 2. da je prevaziđeno nekadašnje separatno stanje srpskog i hrvatskog naroda, koji su „odavna kompaktna nerazdvojna celina prekaljenja u nekim oštrim krizama i iskušenjima“, 3. da su izglađene „srednjevekovne“ rane u srpskom i hrvatskom narodu, savladana opasna pocijepanost i postignuto „uzorito jedinstvo“, 4. da oni koji su nekada stvarali rascjep propovijedaju ljubav i jednakost, 5. da navika pisanja latinicom na srpskoj strani ne izaziva nikakvu smetnju, a po hrvatskim krajevima marljivo se Hrvati još iz malena navikavaju na ćirilicu, 6. da postoji prava tolerancija, 7. da svačiju vjeru svako štije, ali i svoju ljubi, 8. da je obezbijedeno jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda, 9. da je jezik jedan, 10. da je kulturno-književno jedinstvo toliko jako da ga moraju respektovati i političke vlasti, 11. da postoji „neizmerna blagodat“: čovjek se na čovjeka naslanja pa onaj sa Timoka brani svoga sunarodnika na Jadranskom moru, onaj s Fruške Gore brani onoga u Prizrenu, 10. da je jedinstvo jako i da se njime se postiže neizmerna snaga, 12. da postoji želja Jugoslovena, koji su stvorili zajednicu Srba, Hrvata i Slovenaca [ne spominju se Muslimani niti Crnogorci], da u tu zajednicu uđu i Bugari, kojima se moraju dati najveće moguće koncesije za njihovu posebnu književnost i jezik, 13. da se u udaljenoj budućnosti može „gledati“ politička veza sa Rumunima i Grcima, 14. da na putovanjima kroz zemlju vlada prava idila ovako naslikana: „Po tom smo se željeznicom na Skoplje uputili k Prizrenu i k Jadranskom Moru, da se preko Dubrovnika i

Sarajeva vratimo u Zagreb. Svuda smo bili kao kod svoje kuće, i svuda smo susretali u javnom mnjenju i u životu tvrdo ukorenjene težnje jedinstva i narodne sloge, koje su oduševljavali bujan i krepak život narodni, u naponu svoje snage“ (cit. prema Novak 1930: 589–598). Dakle, sve same pogrešne procjene i neostvarena predviđanja. Iluzija do iluzije.

11. Krajem XIX stoljeća (1895) pojavila se šira rasprava o odnosu između Hrvata i srpskog jezika (ХРВАТИ И ЈЕЗИК СРПСКИ), čiji se autor potpisao kao **S. M. D.** Povod za reagovanje bila je „беспримерна дрскост“ sa hrvatske strane da se štokavštinom smatra samo hrvatski jezik, što tvrde ne samo poznati „велико-хрватски фантасти“ poput Anta Starčevića, nego i „први хрватски учени људи“, „учени доктори и професори“, zbog čega S. M. D. ne može ostati ravnodušnim, pogotovo što takvih ima prilično mnogo. Ovaj autor, skriven pod pseudonimom, posebno izdvaja nekoliko imena sa „сумњивом“ pozicijom kao što su akad. Armin Pavić, akad. Tade Smičiklas, univ. prof. i predsjednik Hrvatske Matice, Vjekoslav Klaić, Lovro Ljubuški. Kao konkretne primjere neprihvatljive pozicije navodi sljedeće stavove. Armin Pavić tvrdi za Vukove СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ da su pisane hrvatskim jezikom. Za T. Smičiklasa ne postoji srpski jezik jer je štokavština samo hrvatski jezik. Vjekoslav Klaić je „понајоригиналнији“ od sviju ostalih budući da dokazuje čak i to kako su svi slovenski stanovnici današnje Bosne i Hercegovine samo zato Hrvati što govore jezikom hrvatskim, to jest štokavštinom. Ovakvu poziciju (da nema Srba i srpskog jezika te da je štokavština hrvatski jezik) autor naziva gadnom pseudonaukom, hrvatskom pseudonaukom. Nakon konstatacije

Ми добро знамо, да су такови Хрвати, који се стварају путем школе и цркве, најмање Хрвати и да они најмање имају у себи ма чега хрватског. Али нама је и то познато, да се такови људи однарођују од свога Српства и то је оно, ради чега сви Срби без разлике политичких назора и положаја; у којима се налазе, морају одсудно устати и томе лека потражити.

autor prelazi na analizu „славонских Срба католика“ (takozvanih *Šokaca* i *Raca*), „босанских Срба католичке вјере“ i „Срба мухамеданске вјере“ (S. M. D. 2011 [1895]: 64–65).

Управо се не да ни замислити, да они Срби, који не станују на политичком територију, који се зове Србија, само за то нису Срби, што живе рецимо: у Хрватској и Славонији, у Аустрији, у Угарској, у Турској или рецимо у Босни и Ерцеговини. Или зар Црногорци само за то нису Срби, што њихова држава није краљевина Србија, него кнежевина Црна Гора. Појам покрајинског имена: *Србијанац*, *Босанац*, *Хрваћанин*, *Старо-Србијанац*, *Далматинац*, *Славонац* и т. д.; или појам држављанства (наиме које је државе ко припадник), то су чисто географски и политички појмови. То су управо карактерне ознаке појединих политичких народа, али то нема никакве везе са појмом извесног народа у генетичком смислу“ (S. M. D. 2011 [1895]: 68).

S. M. D. navodi dijalog u kome neki Srbin ističe da Hrvati imaju svoj jezik koji zanemaruju i odbacuju, a usvajaju tuđe jezike te dodaje:

Међу тим да баш и говорите туђим у место својим народним језиком, ви би ипак остали све дотле Хрвати, догод не би други какав народ постали. Зар није сам Гај, Љубић, па и Вебер признао, како су Хрвати данашњи књижевни језик од Срба узели. Па кад су Хрвати, имајући у књижевности језик српски, ипак остали Хрвати; то сигурно не ће престати да буду Хрвати ни тога ради, што им је језик српски и језик друштвени (S. M. D. 2011 [1895]: 66).

Autor konstatuje da štokavskim narječjem govore svi Srbi ma gdje bili, dakle onako kako je pisao Vuk Karadžić.

Drugi dio ovog rada posvećen je bosanskim spomenicima i pitanjem na kome jeziku su napisani. Za POVELJU KULINA BANA tvrdi da je sačinjena na srpskom jeziku. Prema mišljenju bosanskog bana Matije Ninoslavu iz 1234. godine, a tako je bilo i za bana Kulina 1189. godine, kao i prije njega, svi stanovnici Bosne su Srbi. Autor zaključuju da su Bosanci pod banom Kulinom i Ninoslavom kao i za vrijeme bana Matije Stjepana u XIII vijeku bili Srbi. Na jednom mjestu kaže da su Bosanci „уек били Срби“, bili Srbi kako ih istorija poznaje (S. M. D. 2011 [1895]: 71). On navodi i podatak da je ban Stjepan Kotromanić, taj „необично велики католик“, jedno darovno pismo iz 1333. napisao na srpskom jeziku. Slično konstatuje za propratna pisma uz dragocjenosti koje je banica Anka poslala u Dubrovnik 1406. Za jezik svih povelja još od Kulina bana S. M. D. kaže da je jedan – srpski. Opšti njegovo zaključak glasi: jezik Bosanaca i Hercegovaca iz toga doba je štokavština, odnosno srpski jezik; drugačije rečeno, Bosanci i Hercegovci smatrali su svojim jezikom srpski (S. M. D. 2011 [1895]: 72).

U nastavku autor navodi šta su sve pisali stranci o jeziku u Bosni i Hercegovini. On ističe (a) da je Porfirogenit tvrdio kako su Bosnu i Hercegovinu naselili Srbi sve do Drine i da se, prema tome, Srbija prostire sve do Cetine, (b) da je grčki istoričar Kinamus smatrao Bosnu Srbijom, (c) da u jednom dokumentu stoji kako Srbi drže veliki dio Dalmacije. S. M. D. se zatim poziva na Šafarika i Miklošića u argumentaciji koja mu ide u prilog, a onda dodaje i druga imena: „Да су пак у Босни и Ерцеговини уек живели Срби, то тврде и признају и многи други хрватски писци и историци, међу које као најзнаменитији долазе: Лучић, Крчелић, Ткалчић, Јагић, Маретић и т. д. Но код свега тога најглавније је ипак то, што исто тако суди о томе и фамозни поп Дукљанин, пошто и он држи Босну само као један део Србије“ (S. M. D. 2011 [1895]: 74). U tursko doba „како је главна српско-рашка држава пропала, то босански бан Твртко проглашује себе и своју државу за српско краљевство, које ће да настави не само српски рад, него и све традиције некадашње рашке државе“ (S. M. D. 2011 [1895]: 75).

S. M. D. ističe da je poznato kako su Srbi u Bosni do turske najezde bili podijeljeni na tri različite vjere te nastavlja:

Тако рекући, домаћа им права вера била је вера богумилско-патаренска; она је била и најмногбројнија. За њом је долазила вера римска-католичка, понај-

више унесена или из Угарске или управо од папе из самога Рима. Трећа вера била је православна, која свакако у Босни и Ерцеговини постоји тек од св. Саве, јер он први уведе у Босну веру православну онда, када се Босна и Ерцеговина нађоше под владом рашко-српских владара. Од св. Саве постоје и два босанско-православна владичанства, која је он сам установио. Многи држе, да се је Липљанско владичанство, које је установио св. Сава, налазило у Старој Србији – судећи по томе, што у Босни има и сада црква у селу Липљу; и по што и сад у близини те цркве стоје рушевине старог православног манастира, ми држимо, да је то владичанство спадало Босни, те које то, а и многе друге прилике упућују нас да верујемо, да је липљанско владичанство, које је установио св. Сава, било друго Босанско православно владичанство (S. M. D. 2011 [1895]: 76).

Što se tiče jezika poturčenjaka, S. M. D. piše:

Пошто је вера мухамеданска била у Босни у исто време и вера државна, су се босански мухамеданци могли женити и са правим Туркињама; тако се мало по мало однарођаваху крвно од свога Српства. Те које с тога, а које опет услед са свим разумљивог верског антагонизма према Србима православне вере, босански се мухамеданци све то више удаљаваху од свога Српства. Ови се престаше називати именом српским, поносећи се покрајинским именом *Босанац* или чак и страним именом *Турчин*. А свој језик обично називаху *босанским*, много пак ређе *српским* (S. M. D. 2011 [1895]: 77).

Autor tvrdi da su se i „Срби католичке вере“ udaljavali od Srba i svoj jezik naziva *srpskim* („дотле сви без разлике“) *slovinskim*, *bosanskim* (рједе), *ilirskim* (još рједе).

Na početku narednog dijela analize autor konstatuje: „Доказасмо ето тако, и ако у најкраћим потезима, да су у данашњој Босни и Ерцеговини од увек живели Срби, као и то: да је сам тамошњи народ називао и сматрао свој домаћи матерњи језик – т. ј. штокавштину – језиком српским; и то не само до Турака, него и после пропасти Босне. Али Кад је Босна потпала под Турке, силан се народ из ње раселио, како по данашњој Славонији, тако и по данашњој провинцијалној Хрватској“ (S. M. D. 2011 [1895]: 79). Autor kao argument navodi pisanje Petra Matije Katančića (Slavonca) koji, smatrajući štovavštinu za jezik ilirski, kaže da je kajkavština (Carniolica) jezik slovenački, da je čakavština jezik hrvatski, a da Bosanci i Dalmatinci govore onim istim jezikom kojim govore i Srbijanci (S. M. D. 2011 [1895]: 80),

[...] а мало даље и на истој тој страни каже, како сви Срби говоре језиком илирским – „Serblii... universi dialecto Illyrice usi“. Па пошто Катанчић признаје и тврди, да Илири сами себе зову Србима, па да их и други исто тако зову Србима, а и Илирима, а и Власима (стр. 217. и 227.), то онда нема сумње, да је он као и сви његови Славонци, сматрао свој домаћи народни језик за језик српски (S. M. D. 2011 [1895]: 80).

I sam je Ljudevit Gaj, nastavlja S. M. D., tvrdio da su Srbi Iliri. Autor navodi i pisanje Slavonca i katolika Torkvata Brlića – da su „у целом илир-

ском трокуту ж и в е л и Срби римокатоличког и источног (т. ј. православног) закона“ (S. M. D. 2011 [1895]: 81).

За свој матерњи језик, којим говоре и сви остали Славонци без разлике вере, он изрично каже, да је језик српски (види исту граматику стр. 14.) Три године кашње (1857.) издао је с п о м е н и к е с р п с к е , за које рече, да их је са немачког на српски превео; а превео их је на чисту штокавштину. Тако би то био још један доказ, да је штокавштина не само од Босанаца и Ерцеговаца, него и од Славонаца сматрана једино као језик српски. Да је пак ма ко, рођен у Славонији, икада рекао за свој језик, за штокавштину, да је језик хрватски, апсолутно нема ни једног случаја све до наших дана. Према томе није ни најмање претерао и згрешио славни славонски песник Матија Антун Рељковић, кад се овако у песми обраћао на своје земљаке католичке вере: „O Slavonče! ti se vrlo varaš, koji god mi tako odgovaraš; vaši stari jesu knjigu znali, srpski štili, a srpski pisali“. (Djela M. A. Reljkovića, str. 291.). Када би дакле и на даље почели овако набрајати све премноге доказе о Српству Славонаца и њиховог језика, без разлике вере, не само да би отегли ствар, него би и са свим сувишно било (S. M. D. 2011 [1895]: 81).

S. M. D. izvlači četiri zaključka: 1. jezik Srbije, Stare Srbije, Bosne i Hercegovine i Slavonije je uvijek bio i sada je srpski, 2. dokle dopire štokavština dotle dopiru i Srbi, 3. kajkavski nije hrvatski, već slovenački (kranjski) jezik, 4. čakavski je jedini jezik Hrvata, i to od najstarijih dana. Što se tiče ovog posljednjeg, autor precizira: „Да је чакавштина народни језик хрватски, то се и отуда види, што се она и данас још протеже и влада, једино онде, где живе Хрвати без примесе српске или словеначке“ (S. M. D. 2011 [1895]: 85). U nastavku on još jednom potencira da je čakavština jedini narodni jezik hrvatski (S. M. D. 2011 [1895]: 86). „Другим речима, где год се спомињу штокавци и кајкавци под именом народности и језика, хрватског треба знати, да су то похрваћени Срби и Словенци“ (S. M. D. 2011 [1895]: 86). Zatim konstatuje da su tek mješavinom hrvatskog naroda sa srpskim i slovenačkim ponikli „ови нови и политички Хрвати“ ili, tačnije rečeno, ovi „хрватски“ štokavci i kajkavci (S. M. D. 2011 [1895]: 87).

Autor posebno potencira „хрватску манију“ – svojatanje tuđeg jezika: „Чудновата и у свету ретко позната појава, која код Хрвата у велико влада, јесте необична манија за својатање туђега у опће, а напосе за својатањем туђих језика, напуштајући при томе свој сопствени“ (S. M. D. 2011 [1895]: 87). Pred kraj rasprave autor piše u sličnom duhu:

Разгледамо ли мало боље код наше браће Хрвата ту чудну појаву за својатањем туђих језика, видећемо, како су они управо од најстаријих давнина веома силно нагињали за присвајањем туђих народних обележја, а нарочито туђих језика. Тако је било времена, кад су се Хрвати служили искључиво латинским језиком; кашње су примили језик мађарски, онда словеначки-крањски, па затим немачки – и најзад ево где примише и наш српски језик. Како је извршено то примање нашег језика, ми смо потанко разложили у овој нашој књижици и судећи по томе, можемо поново као са свим поуздано закључити и

рећи: да су једини прави Хрвати они, који говоре чакавски. Они пак Хрвати, који говоре кајкавски и штокавски такође су Хрвати, само што не говоре својим, него туђим – српским и словеначким језиком. Али такви Хрвати нису прави, јер су постали од похрваћених Словенаца и Срба, те су као такви које политиком, а које школом и црквом створени. Не ћемо дакле претерати ни мало, ако кажемо, да је појам таковог новог хрватства пуки политички појам (S. M. D. 2011 [1895]: 90).

Он такође истиче да су Хрвати у Илirском покрету примили шtokавштину од Срба и да се њоме тек од тада слyже (S. M. D. 2011 [1895]: 88). С тим у вези резимира:

Дакле кад се све уважи, онда излази, да су Хрвати узели српски језик само за књижевни језик, а народ хрватски и на даље је остао при своме старом језику – при чакавштини, као што њоме и данас још говори. Са свим се друго смерало са примањем језика српског, али се хвала богу није успело; па за то, кад су Хрвати видели, да никако не могу Србе прогутати – и да Срби и на даље остају Срби и ако су Хрвати примили њихов српски језик, а у нади, да ће их тако лакше похрватити – почеше губити сву вољу за Илиризам (S. M. D. 2011 [1895]: 89).

Као аргумент S. M. D. наводи и Вебера Ткалчевића:

Тако, када је Вебер Ткалчевић 1885. г. казао у скупштини „Матице Хрватске“, да примећује, како неки млађи писци хрватски све то више пријањају уз начин писања „који се обично зове *srpski*“ а то је штокавштина, и да он тај исти језик назива и *хрватским* само за то, што њиме данас говоре и неки Хрвати, – то је он и сувише скроман био, нарочито према ономе, што су поједини Хрвати о српском језику говорили и писали. Њима није баш ништа сметало, да својатају језик српски заједно са словеначким, поред свег тога, што је народ хрватски још и у XVIII. веку називао кајкавштину само *словеначким* – *крањским*, и што је штокавштину све до наших дана свако живи од Хрвата сматрао као језик „влашки“ т. ј. српски (S. M. D. 2011 [1895]: 89).

На крају аутор извлачи општи закључак: „И тако дакле можемо завршити ову вашу књижицу са необоривим доказима потврђеном истином: да су Штокавци само Срби, а штокавштина да је само језик српски!“ (S. M. D. 2011 [1895]: 88).

12. Posljednji značajni rad iz ovog perioda na datu temu dolazi iz pera **Ljubomira Stojanovića** (1860–1930) i nosi naslov О ИНДИВИДУАЛИСАЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА, што је у ствари приступна бесједa изgovorena у SANU 11. јануара 1896. Након анализе постaнка српског језика Stojanović констатује да на простору од Triglava до Crnog Mora постоје само три језика: словеначки, српски и бугарски, од којих сваки има низ дијалеката. Сви дијалекти који се говоре између језика бугарског и словеначког чине једну cjelinu, али она нема једно име, већ два: *jezik srpski* и *jezik hrvatski* (Stojanović 2011 [1896]: 94). Ovdje аутор прелази на питање куда пролазе међудијалекатске границе и овако одговара:

Али то питање – шта је чије – компликује се нарочито тиме, што је сада књижевни језик и оних што се зову *Срби* и оних што се зову *Хрвати* један исти. А кад је тако језик престао бити мерило за и м е , онда није никакво чудо, што се у последње време дотерало дотле, да становници једног истог града, који су и исте вере, и исте буквице, а често и крвни рођаци, једни себе зову Србима а други Хрватима. Исти такав појав виђа се и на истоку између Срба и Бугара. Има по Мађедонији села у којима су чланови исте породице неки Срби а неки Бугари. У једном селу била су два попа пашенога и један се звао Србином и признавао је патријаршију, други се звао Бугарином и потпадао је под егзархат (Stojanović 2011 [1896]: 94).

По његовом мишљењу за vrijeme doseljenja Slovena na Balkansko poluostrvo imena *Srbi* и *Hrvati* била су племенска а не географска, док су имена типа *Zahumljani*, *Dukljani*, *Travunjani* itd. била географска. „Да се име *Србин* и *Хрваџ* распростирало на велики број народа, а није било сведено на уске границе, види се по истим именима народа у Лужици и Чешкој“ (Stojanović 2011 [1896]: 94). Stojanović констатује да се српско и хрватско име ширilo док ле су се ширile и државе српске и држава хрватска, да је nestankom ове posljednje ustuknulo и име хрватско, јер га није подржавала kosmopolitska katolička crkva. „С друге стране, српско име одржало се и после пропасти државне, али само код православних, јер се идентификовало с вером; Срби католици, као и Хрвати, остали су без имена“ (Stojanović 2011 [1896]: 94). По ауторовом мишљењу мало је вјероватно да је у XIII vijeku име *Srbljin* označavalo pravoslavnog, јер ако је у томе stoljeću у Bosni ikako и било pravoslavlja, moralo га је бити мало, neuređenog, без crkvene hijerarhije.

Кад је у то доба и у Србији једва било утврђено и хришћанство, а камоли православље, као што се то јасно види из Немањиних и Савиних биографија, како ли је тек могло у то доба бити у Б о с н и која није имала свога светог Саву? Држати дакле да је у првој половини тринаестог века име Србин било синонимно с православним, не значи ништа друго до појмове осамнаестог века преносити у тринаести (Stojanović 2011 [1896]: 95).

У vezi са prepirkom око имена Stojanović ističe да је то važno samo за politiku, а не за nauku те dodaje:

Јер да су се н. пр. Срби и Хрвати при досељењу разделили на двоје, па да је једна половина Срба и Хрвата заузела земље на истоку а друга на западу, и да су до сад очували своја имена, данас би Срби и Хрвати на истоку говорили не само једним језиком већ и једним дијалектом, и били би потпуно међу собом једнаки, док би се, поред једнаког имена, говором јаче разликовали од својих имењака на западу. Место тога Срби су заузели исток, Хрвати запад; што нису постала и два језика, као н. пр. српски и бугарски, нису узрок ни једни ни други, већ је томе узрок што је покорено становништво на целом пространству било у главном исто (Stojanović 2011 [1896]: 95).

Besmislenost prepirke о imenu Stojanović najviše vidi у pretpostavci да су у isto доба када су Hrvati primili hercegovački dijalekat за svoj književni jezik Бугари nazvali svoj jezik *bugarskim*, а Slovenci *slovenačkim* па се с tim у

vezi pita: „Зар ми не бисмо изгледали смешни, кад бисмо им стали доказивати да то није језик ни бугарски ни словеначки већ српски?“ (Stojanović 2011 [1896]: 96).

Stojanović tvrdi da nije bilo Gajevog Ilirskog pokreta kako tako bi se moglo razgraničiti srpsko od hrvatskog:

Х р в а т с к и дијалекти били би они којима говоре и пишу они који себе Хрватима називају, а српски би били они којима Срби говоре. И као год што ја никад чакавски дијалекат не могу назвати *српским* у оном смислу у коме то велим за овај дијалекат у коме ово пишем, јер знам да нема ниједнога човека који чакавски говори, а *Србином* се зове; исто тако и Хрвати не треба да се љуте, кад им се рече да је онај дијалекат, којим говоре и пишу, или боље рећи, којим се труде да говоре и пишу у Загребу, дијалекат с р п с к и, јер до илirског покрета није било човека који је тако говорио и писао а да се Хрватом називао; напротив тим дијалектом говоре Херцеговци, народ који се од старине само Србима називао. Ко би хтео тај дијалекат звати хрватским зато, што у најновије време има и Херцеговаца Хрвата, могао би га са већим правом назвати и турским, јер има још више Херцеговаца који себе Турцима називају, и то не од скоро већ од три-четири стотине година (Stojanović 2011 [1896]: 95–96).

Taj je čin u istoriji srpskohrvatskih jezičkih odnosa po njegovom mišljenju donijelo nesreću:

Да се у макар ком другом народу десио случај, да се једно племе одриче свог дијалекта и пригрли у књижевности језик свога многобројнијег брата, коме је лепоту језика и богатство народне књижевности признала цела образована Јевропа, као што је то био случај са Гајевим покретом, тај би корак био сматран као срећа за оба племена. И то што би код сваког другог народа донело срећу, нама је донело несрећу. У место слоге, братства и јединства наступио је раздор, мржња и поцепаност о каквој се пре Гајева рада није ни сањало да уопште може искрснути међу нама и Хрватима (Stojanović 2011 [1896]: 95–96).

Ovdje, međutim, Stojanović završava raspravu mišlju da treba znati gdje se završava nauka a gdje počinje politika: „Жалостан факт о коме не могу да говорим, јер сам већ дошао на границу одакле политика почиње“.

Na Stojanovićevu pristupnu besjedu reagovao je Vatroslav Jagić (Archiv für slavische Philologie, Wien. XIX, s. 270–275) па је Ljubomir Stojanović на то кратко одговорио. Он је istakao (a) да се језик којим говори народ у Србији, у Bosni, у Hercegovini, itd. мора по наuci звати *srpski*, јер се и народ тим именом зове, иако njime пишу и Хрвати; (b) да се језик којим говоре dalmatinski ostrvljani i neki deo primorja мора звати *hrvatski*, јер се народ тако зове, иако njime не пишу Хрвати (Stojanović 2011 [1896]: 97). Он dodaje да се између makedonskog i kajkavskog dijalekta nalaze, uglavnom, samo dijalekti štokavski (srpski) i čakavski (hrvatski). Ovo naknadno objašnjenje Stojanović završava ponovnim ukazivanjem на потребу odvajanja nauke od politike: „Али о свему томе, о односима Срба и Хрвата, па и Словенаца, о чему се говори на стр. 278. Archiv-a, где је нашао места чак и Nothausdruck, ја нећу да говорим, јер се

тине већ залази у политику, а на томе пољу ја се нисам рад сретати с мојим многопоштованим пријатељем г. Јагићем“ (Stojanović 2011 [1896]: 98).¹⁰

13. Svetozar Pribićević (1875–1936) srpski političar, ministar unutrašnjih poslova i ministar prosvjete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, bio je jedan od velikih zagovornika ideje o tome da su Srbi i Hrvati jedan narod, tačnije „dijelovi jednoga, istoga naroda“ (Misao vodilja Srba i Hrvata. – NARODNA MISAO, Zagreb, 1897, s. 55–76). Na pitanje da li postoje između njih razlike u jeziku on odgovara da oba naroda govore istim jezikom:

Kod ove tačke suvišno bi bilo razlaganje, i dokazivanje, da narod srpski i hrvatski govori istim jezikom. Najbolji naši filolozi otvoreno su i bez za-zora istakli tu istinu, da postoji samo jedan jezik, za koji se mogu upotrebiti nazivi *srpski ili hrvatski*. Sav narod naš govori jednjem, istim jezikom. U tom se najbolje i očituje intimni osjećaj jedinstva narodnog, kad svaka stranka zove taj jezik isključivo svojim, pridodajući, da je druga stranka prisvojila i lažno ga svojim naziva. Prema tome shvatanju izišlo bi, da postoje dva naroda, srpski i hrvatski, od kojih je jedan čitav narod svoj jezik izgubio s nepojmljivih razloga, naučio jezik toga drugog naroda, a da mu je kod toga procesa njegova narodnost, njegova narodna duša ostala netaknuta. Da čudne li logike! Sličnijih procesa nije nam zabilježila istorija, a kad bi i dopustili tezu o prisvajanju jezika, onda bi zagovornici te teze, kad bi poznavali logiku, a kad bi shvatili uticaj jezika na stvaranje mišljenja, osjećanja, na cio razvoj narodnog duha, morali odreći onom dijelu, koji je po njihovu mišljenju jezik izgubio, pravo na opstanak kao samostalan narod i računati ga kao dio svoga naroda. Tako bi i oni došli na istu okolnost, da su Srbi i Hrvati jedan narod (cit. prema Novak 1930: 470)

Autor ističe da nije glavno pitanje da li se i u koliko jezik Srba i Hrvata razlikovao u prošlim vijekovima, već je važnije kako oni danas govore pa s tim u vezi kaže: „Niko neće poricati, da se danas na cijelom teritoriju, gdje stanuju Srbi i Hrvati govori jednim jezikom“ (cit. prema Novak 1930: 471).¹¹

Slične stavove Pribićević ponavlja i 9. jula 1918 u hrvatskom Saboru, iznoseći shvatanje o narodnom jedinstvu. Na pitanje kako se tumači narodno ujedinjenje on odgovara:

¹⁰ Ljubomir Stojanović je detaljno analizirao život i rad Vuka Karadžića te rezultate objavio u velikoj studiji, koja nudi bogat materijal i za tumačenje srpsko-hrvatskih jezičkih odnosa (Stojanović 1924).

¹¹ U istom listu (NARODNA MISAO, br. 11) godinu kasnije (1898) sličnu poziciju zauzima **Jovan Hranilović** (1855–1924), unijat, grkokatolik. On piše kako je „barem naobraženijim“ Hrvatima i Srbima jasno da su Hrvati i Srbi dva plemena jednoga te istoga naroda, „dva sina jedne te iste matere“ i da ništa ne smeta što „taj jedan te isti jezik jedni nazivaju hrvatskim, a drugi srpskim; glavno je, da je to jedan te isti jezik“ (cit. prema Novak 1930: 492). Autor smatra da nema ništa naivnije nego prepirka o tome jesu li Hrvati uzeli jezik od Srba ili Srbi od Hrvata.

Za mene barem stvar je čista i jasna: Srbi, Hrvati i Slovenci su jedan narod. A zašto? Svi elementi objektivni, koji jedan narod čine narodom, koji ulaze u sastav narodne duše, nama su jedni te isti. Jedan je jezik, isti ili slični narodni običaji, jednaka pravna narodna svijest, jednako etničko shvaćanje (cit. prema Novak 1930: 786).

14. U XIX vijeku, pored navedenih, bilo je još interesantnih pogleda na jezičke odnose Srba i Hrvata. Jedan od njih pripada **Dimitriju Ruvarcu** (1842–1931), dugogodišnjem svešteniku, zatim bibliotekaru u patrijaršijskoj biblioteci u Sremskim Karlovcima, inače mlađem bratu arhimandrita Ilariona. U knjizi *ЕБО, ШТА ЦЕ НАМ КРИВИ!*, koja je objavljena 1895. u Zemunu sa dotjeranim autorovim tekstovima štampanim u *НОВОМ ВРЕМЕНУ* 1894. godine, Ruvarac polemizira sa zagrebačkim *ОБЗОР* o srpsko-hrvatskim odnosima. On ističe kako je poznata istina da Srbi, ma gdje živjeli, bez razlike govore srpskim jezikom i da nisu uzeli svoj jezik od Hrvata (Ruvarac-www). Iz ovog stava se vidi da autor stoji na pozicijama Vuka Karadžića (da su Srbi svi oni koji govore srpskim jezikom bez obzira na vjeru i da je srpski jezik štokavski, a hrvatski čakavski i kajkavski). On dalje ističe „da su današnji Hrvati, t.j. ‘kajkavci’ i ‘čakavci’, koje mi [...] jedino za prave današnje Hrvate držimo, mada su prvi više Hrvato-slovenci i Hrvato-kranjci, no čisti Hrvati, uzeli za svoj književan jezik, srpski jezik [...]“ (Ruvarac-www). U nastavku slijedi:

Reklo se ne jednom, i danas se govori, i od srpske i od hrvatske strane, da su Srbi i Hrvati po jeziku jedan narod. I mi to velimo, al samo za stare katolike iz Dalmacije i Bosne, koji su svoj jezik nazivali slovinskim, i za one današnje katolike, kojima je jezik materinski srpski jezik, kao n. pr. Šokce u Slavoniji, koje vi danas brojite u Hrvate. Ti jesu po jeziku s nama Srbima jedan narod, a današnji „čakavci“, a osobito „kajkavci“ poslovenčeni Hrvati, koje mi držimo za prave Hrvate, nisu s nama jedan narod po jeziku. Sa svim je drugi jezik njihov, a drugi naš srpski (Ruvarac-www).

Svoju analizu Ruvarac ovako rezimira: „Iz svega rečenoga, jasno se vidi, da je jezik ‘slovinski’ i ‘hrvatski’, kojim su pisali u XVI. veku Antun Dalmatin, Stipan Istrijanin, Truber, Matija Divković, Petar Kanizija i ostali, manje više srpski jezik pomešan sa staroslovenskim, a nikako hrvatski“ (Ruvarac-www).

15. U knjizi *АПОЛОГИЈА СРПСКОГ НАРОДА У ХРВАТској И СЛАВонији*, čije je prvo izdanje objavljeno 1909. godine u Novom Sadu, **Radoslav M. Grujić** (1878–1955), srpski pravoslavni teolog i istoričar, dopisni član SANU, reaguje u vezi sa „veleizdajničkim procesom“ protiv 53 Srbina u Zagrebu iste godine (optuženih da su unijeli u Hrvatsku zastavu, grb i druga srpska nacionalna obilježja i time počinili akt veleizdaje), a u kontekstu pozicije zastupnika hrvatskog državnog prava da u Hrvatskoj i Slavoniji ne postoje Srbi, već samo katolički i pravoslavni Hrvati. Autor kritikuje stav državnog tužioca da pravoslavni narod u Hrvatskoj nije srpskog porijekla i da nije imao nikakve nacionalne svijesti, naročito ne srpske. „Стога он и даље тврди, да језик тога народа

није српски, те му је то име у најновије доба великосрпска пропаганда наметнула, као и ћирилицу, који православни народ у Хрватској и Славонији до то доба, не само да није употребљавао, него је ни познавао није“ (Grujić 1909: 191). U argumentaciji Grujić ističe da su u Bosni i Hercegovini, Primorju i Dalmaciji ne samo pravoslavni Srbi ijekavci nego i katolici ikavci nazivali svoj jezik srpskim, a to su činili čak i muhamedanci (Grujić 1909: 191). I u Baniји je, nastavlja autor, jezik nazivan *srpskim*; „и у Ђенералату Вараждинском увек је наш језик називан *српским језиком*, па су га и ту, као ми по другим крајевима разликовали увек од језика хрватскога, наглашавајући да су та два језика међусобно врло слична, али ипак не истоветна“ (Grujić 1909: 195). Autor zaključuje da je po svim krajevima Hrvatske i Slavonije „где наш народ живи“ uvijek jezik nazivan *srpskim* (Grujić 1909: 197).

16. U to vrijeme srpski političar, državnik i publicista **Stojan Protić** (1857–1923) pobija teoriju o dva naroda, hrvatskog i srpskog i tvrdi 1910: „Teorija o jednom narodu, koja odgovara i nauci i faktičkom stanju ima sve dobre strane ideje o narodnom jedinstvu a ne smeta ni jednom delu naroda da svoje osobine i istorijske uspomene neguje i razvija“ (cit. prema Novak 1930: 581). Godinu kasnije (1911) on piše u tekstu „ЗАСТАВИНА“ ТУМАРАЊА: „I oni stranci, koji su ispitivali i ispituju našu prošlost, naš jezik i našu sadašnjost, do istoga su rezultata došli do koga smo došli i mi: da su Srbi i Hrvati jedan narod razdvojen verom i tuđom politikom. Dvojako ime, niti je moglo niti nas može razdvojiti, jer dvojako ime, ni u drugih naroda nije narod razdvojilo, niti je moglo razdvojiti“ (cit. prema Novak 1930: 587). Protić ističe u drugom tekstu da se njemački jezik, tačnije onaj što ga narod govori, razlikuje mnogo više u pojedinim njemačkim pokrajinama i državama od jezika kojim govore Srbi i Hrvati u ranim krajevima (prema Novak 1930: 580).

17. Dvije godine kasnije u listu ПИЈЕМОНТ (april 1912, br. 95) objavljen je pozdravni članak povodom dolaska hrvatskih studenata u Beograd, u kome se kaže i ovo: „[...] користимо се овом приликом, да размишљамо, заједно с вама, о светој истини и светој мисли, о нашем народном јединству, израженом у формули: С р б и и Х р в а т и ј е д а н с у н а р о д с а д в а и м е н а “ (cit. prema Novak 1930: 613–614). Dalje se ističe da u Srbiji, „Пијемонту Српства“, нема више nijedne strane koja ne smatra da su Srbi i Hrvati jedan narod. Za Hrvate se konstatuje da bi trebalo da se oslobode habzburške hipnoze i s tim u vezi smatra ispravnom sljedeće tvrdnja: „Није највећа несрећа Хрвата што су у Аустрији; највећа је несрећа што је Аустрија у њима“.

18. Srpska interkorelaciona tumačenja jezičkih odnosa nastala u prvoj polovini XX vijeka (do 1945) dolazila su u kontekstu značajnih zbivanja. Srpsko-hrvatska konvergencija dobila je snažne impulse u srpskim pobjedama tokom balkanskih ratova. Formiranje prve državne zajednice najvećeg broja

južnih Slovena 1918. dala je i institucionalne okvire za približavanje jezika Srba i Hrvata, ali su nade, posebno jedne strane, bile kasnije u priličnoj mjeri iznevjerene. Na srpsko-hrvatsku divergenciju posebno je negativno djelovalo formiranje i postojanje Nezavisne Države Hrvatske tokom Drugog svjetskog rata. Od lingvističkih događaja veliki odjek dobila je Skerlićeva anketa o istočnom i južnom narječju (1913), pojava dvaju pravopisa – Boranovićevog (1921) i Belićevog (1923) i potraga za kompromisnim ortografskim rješenjima.

Diskusione dominante u srpskim jezičkim pogledima iz ovog perioda bile su: 1. kako formirati zajednički jezik Srba i Hrvata, 2. da li za osnovu književnog jezika uzeti istočno ili južno narječje, 3. treba li ići na kompromis pa odustati od ćirilice u korist latinice, a da Hrvati odustanu od ijekavice i prihvate ekavicu, 4. kakve su i kolike razlike između jezika Srba i Hrvata, 5. kako stvoriti zajedničku pravopisnu normu.

19. Milan Rešetar (1860–1942) napisao je nekoliko radova u kojima je razmatrao srpsko-hrvatske jezičke odnose. Jedan od tekstova naslovljen kao *MEA CULPA* (1912) izražava jasnu poziciju: Srbi i Hrvati su jedno (Rešetar 2011 [1912]). U njemu ističe kako je izvjesno vrijeme prihvatao Miklošičevu teoriju da su jedno Srbi a drugo Hrvati, ali ga je u tome razuvjerio Jagić, kome je zahvalan što je prešao na stranu onih koji ne razdvajaju jedan narod zbog dva imena, već naprotiv teže jedinstvu „našeg naroda“ ne praveći nikakve razlike između „srpskog“ i „hrvatskog“ (Rešetar 2011 [1912]). Autor ističe da je na taj način od separatiste postao unitarac, što ga je iskreno veselilo. Dalje konstatuje da je među Srbima i Hrvatima ista razlika kao i među kruhom i hljebom, „to jest – ako izuzmeš ime – nikakva“ (Rešetar 2011 [1912: 99]). Rešetar takođe konstatuje da su, kao i on, bili na krivu putu i oni koji su odvajali Srbe od Hrvata tražeći u jeziku samo dva dijalekta, čakavski i štokavski, i proglašavajući prvi hrvatskim, a drugi srpskim jezikom.

U Anketi slovenačkog časopisa *VEDA* posvećenom zbližavanju Slovenaca i „Srbohrvata“ Rešetar ističe da u to ne treba sumnjati, da je korisno i da odgovara idealu „da od dva naroda postane jedan [...]“ (Rešetar 2011 [1913]: 123). Međutim, to nije moguće sve dok nas „dijele političke granice i književni jezik“. Autor ukazuje na povezanost jezika i politike: čim se riješi jezičko pitanje, riješiće se i jezičko. I ako „Srbohrvati“ i Slovenci budu imali jedan isti književni jezik, to može biti samo srpsko-hrvatski. Rešetar ističe da bi za Slovence bilo vrlo štetno ako bi se to provelo prije uklanjanja političkih granica. Pri tome dodaje da nema druge alternative od približavanja jednih drugima, ali je isključeno stvaranje nekog vještačkog jezika kao mješavine jednog i drugog. Rešetar predlaže (1) da slovenački jezik uzima iz srpskohrvatskog ono što nema, a ne da posuđuje iz ruskog, češkog ili kuje nove riječi, (2) da Slovenci prihvate fonetičku ortografiju srpskohrvatskog jezika. Pri tome dodaje da mnoge turske riječi smetaju Slovincima, ali da su one odveć obične (čak će se broj povećavati). Rešetar zapaža slabije mogućnosti srpskohrvatskog u posuđivanju

iz slovenačkog. Autor prognozira (dosta neuspješno) da će se prije nešto drugo postići: da „Srbohrvati“ zapadnih krajeva prihvate ekavicu, čime bi se srpsko-hrvatski znatno približio slovenačkom.

Dvije decenije kasnije (1935) Rešetar se javlja radom na temu da li je došlo vrijeme za uklanjanje ijekavskog književnog izgovora (Rešetar 2011 [1935]). U njemu konstatuje „велике незгоде од тога што имамо два књижевна изговора“ pa i štetu (Rešetar 2011 [1935]: 149). Stoga postavlja pitanje je li pravo vrijeme da se taj problem pokreće te negativno odgovara, ističući da je „питање јекавског изговора код нас још, и на жалост биће још дуго, еминентно политичко питање, које ће се и моћи ријешити само на политичком пољу, па би била велика политичка погрешка кад би се хтјело да се ријеши силом; – то ‘уједињавање’ био би само нов разлог разједињавања“ (Rešetar 2011 [1935]: 149). Rešetar predlaže da se sve riješi trezveno i objektivno. On konstatuje da se Uredništvo NAŠEG JEZIKA, koje je pokrenulo ovo pitanje, vara da bi to mogla učiniti komisija od nekoliko članova, jer kompromisa ne može da bude jer bi se podigla vika na novo nasilje centralne vlasti. On predlaže da to uradi Srpska kraljevska akademija, JAZU, univerziteti u Zagrebu i Beogradu, a da se proces završi ministarskom naredbom bez ikakvog nasilja. Međutim, jasno mu je da o tome ne postoji saglasnost. Rešetar ističe da „неће бити правога народнога и душевнога јединства све дотле док се не буде разумјело да тому јединству много, ма много више неголи двојаки књижевни изговор смета двојака азбука“ (Rešetar 2011 [1935]: 150).

20. Približno u isto vrijeme (1912) istupa **Borivoje Popović** pod skraćеним именом i prezimenom *Bor. P.* sa prijedlogom da se u cilju književnog јединства izabere latinica kao опште писмо Srba i Hrvata (ZVEZDA, Beograd, 1912, sv. II, s. 119). Polazeći od toga da je „једнокрвној браћи“ један језик, да će i književnost бити једна te da je постојање двaju писана прилично незгодна „отежика“ u извођењу „здраве идеје“ o јединству književности Hrvata i Srba“ autor se пита зашто će onda то двојство i одговара:

Ja se nimalo ne ustežem odmah reći da sam za j e d a n p r a v o p i s i t o z a l a t i n i c u . Prvo zbog toga, što tim pravopisom i inače piše veći deo našega naroda. Drugo zato, što i ćirilica nije ni srpska, ni čisto slovenska; nego je grčkog porekla. I treće, latinica je pravopis, koji će olakšati ulaz našega jezika u književnu zajednicu celoga kulturnoga sveta (ZVEZDA, Beograd, 1912, sv. II, s. 119).

21. Prema uticaju, autoritetu i prijedlozima koje je iznosio neosporno je centralna srpska ličnost prvih decenija XX vijeka **Jovan Skerlić** (1877–1914). Posebno je imala širokog odjeka njegova anketa o јужном ili istočnom narječju u srpsko-hrvatskoј književnosti (Skerlić 2011 [1914]). U tekstu ЈУЖНО ИЛИ ИСТОЧНО НАРЕЧЈЕ Skerlić govori o јазовима u уједначавању i јединству између Srba i Hrvata, „фаталној подвојености“ u три suprotne вјере, dvije азбуке i два narječja (Skerlić 2011 [1913]: 125). Stoga smatra da je sazrelo pitanje kojim narječjem pisati u srpsko-hrvatskoј književnosti – da li јужним, јекав-

skim, ili istočnim, ekavskim. Na ovo pitanju pokušava da odgovori sa praktičnog i književnog gledišta. Skerlić prvo daje istorijski presjek ulaska južnog narječja u književnost.

Парадоксално је, али стоји чињеница: да је код Хрвата, где је велика већина икаваца и екаваца, јужно наречје сасвим освојило у књижевности; док код Срба, где је толико велики број јекаваца, није могло у књижевности освојити земљиште, и до данас је остало једно покрајинско наречје. Источно наречје не само да се одржало у крајевима у којима се говори, но поставши књижевно наречје српске књижевности, показује јасну и јаку тенденцију да истисне јужно наречје и постане опште наречје целе српске књижевности (Skerlić 2011 [1913]: 110).

Prije nego što se izričito opredjeljuje za ekavsko narječje, iz više razloga, Skerlić se kritički osvrće na Vukove argumente zbog kojih je u reformi izabrao južno narječje.

1. Djelimično je tačno da je južno narječje najrasprostranjenije, ali je Vuk apsolutno netačno tvrdio da se ono govori do Beograda, pa čak i do Budima. „Томе хотимичном и произвольном проширавању области јужнога наречја треба још додати и намерно прећуткивање ширине области источног и западног, екавског и икавског наречја“ (Skerlić 2011 [1913]: 111).

2. Takođe je djelimično tačno da su gotovo sve narodne pjesme postale na južnom narječju, jer ih ima dosta na ekavskom i ikavskom narječju za koje Karadžić, u početku svoga rada na skupljanju, nije ni znao, naročito mu nije bilo poznato narodno blago u isključivo ekavskim krajevima, u Staroj Srbiji i Makedoniji (Skerlić 2011 [1913]: 111). Osim toga, „тај разлог тек је другог реда“.

3. Ni u jednom drugom narječju riječi različitog značenja slovima ne mogu se razlikovati kao na primjer *cjegum* (ich sitze) i *cujegum* (ich werde grau), *zajjevatiu* (anfangen zu singen) i *zajūjevatiu* (wehklagen), *oūūjevatiu* i *oūūūjevatiu*, *ūoūjevatiu* i *ūoūūjevatiu*. Skerlić ističe da je ovaj razlog usiljen, jer se smisao riječi ne vidi ne samo po njihovoj zasebnoj fizionomiji nego i po smislu u rečenici te dodaje: „Ни у јужном наречју не може да се споља обележи разлика код речи разнога значења које се подједнако пишу: *море* (са једним истим акцентом има три смисла: море! усклик; море, mare; море, треће лице множине садашњег времена од глагола *мориџи*); *коса* (у три смисла); глагол *биџи* (помоћни глагол, у смислу постојати, и у смислу туђи); *џлавиџи* (у смислу боје, и у смислу плавити обалу)“ (Skerlić 2011 [1913]: 112).

4. Razlog da je južni govor najbliži i „словенском нарјечију“ Karadžić navodi bez mnogo ubjeđenja, više kao jedno tuđe mišljenje („многи вичу...“), na koje sam mnogo ne polaže. „И одиста, ако је било човека који није имао права да наведе тај разлог, то је био Караџић, који је из азбуке избацио знатан број непотребних словенских слова и увео из латинице *j*; који је својим фонетичким правописом још више одвајао српски језик од словенског јези-

ка, и који је стално тврдио да су словенски језик и српски језик два разна језика који имају да живе својим засебним животом“ (Skerlić 2011 [1913]: 112). Skerlić dodaje: „Усиљавајући се да пошто-пото нађе што више разлога за јужно наречје, Караџић је дошао да пориче самога себе, да прихвата тврђења својих противника ‘славјанствујућих’ етимологичара и да од српских писаца тражи знање црквеног језика!“ (Skerlić 2011 [1913]: 112).

5. Karadžića tvrdnja da južno narječje postoji i kod „дубровачкијех списатеља, и тако се само чрез њега можемо ујединити с нашом браћом римскога закона, која с радошћу нама руке пружају“ је djelimično tačna, а у cjelini netačna:

Од „наше браће римскога закона“ само су, иначе малобројни, Дубровчани од XVII века писали јужним говором (и то не сви), докле су писци из северне Далмације, Босне и Славоније писали готово редовно икавски, а писци из кајкавске Хрватске писали екавски. У доба када је Караџић писао ове редове дубровачка књижевност била је мртва, а „наша браћа римскога закона“, тадашњи Илирци, писали су екавски! (Skerlić 2011 [1913]: 113).

Ovdje se Karadžićev razlog okreće protiv njega samoga: ako se htjelo jedinstvo sa katoličkim dijelom „нашег народа“, trebalo je usvajati istočno narječje kojim se tada pisalo u Zagrebu.

6. Karadžić je imao još jedan razlog koji nije izrično naveo: da su jugozapadni krajevi etnički svježiji i čistiji, više srpski pa je južno narječje moglo biti pravo, nepokvareno i čisto srpsko. Pri tome je Vuk narodnu poeziju jugozapadnih krajeva stavljao nasuprot umjetničkoj književnosti ugarskih Srba, pisanoj, po njegovom mišljenju, rđavim jezikom i bez dovoljno nacionalne podloge. „Сукоб Вука Караџића са ондашњим српским писцима био је у ствари сукоб између балканског и угарског Српства. На Србе у Угарској, нарочито по варошима, Караџић је гледао као на изопачен, недовољно националан део народа, и бојао се да ти „учени Србљи“ не покваре новостворену Србију“ (Skerlić 2011 [1913]: 113). Skerlić napominje da je u svojoj argumentaciji Vuk vrlo često stvari uprošćavao onoliko koliko je to njemu bilo potrebno, mudro je prelazio preko činjenice da se istočno narječje govorilo i govori vrlo čisto i vrlo srpski u Šumadiji, valjevskom okrugu, Mačvi. Iako je tačno da je hercegovački govor bio odista vrlo čist srpski govor, nastavlja Skerlić, isto tako se čisto srpski govorilo i po selima cijele severozapadne Srbije. Stoga autor zaključuje da je sa gledišta čistote jezika istočno narječje imalo isto toliko prava koliko i južno.

7. Skerlić, na kraju navodi još jedan razlog za južno narječje koji Karadžić nije spominjao, а који су касније истicali они који су били за такav изговор – његову milozvučnost („благогласност“): „јужно наречје својим обиљем самогласника и умекшаваним д, т и л у **ђ**, **ћ** и **љ**, има нечега јужњачки меког и подсећа на италијански“ (Skerlić 2011 [1913]: 114). Odmah zatim navodi i njegovu ozbiljnu manu: riječi su suviše razvučene, sa više slogova nego u istoč-

nom i zato pjesnik ne može da piše dovoljno sažeto. Stoga je, u tome pogledu, istočno narječje pogodnije za poeziju.

Iz ove analize Jovan Skerlić izvlači zaključak da od svih navedenih razloga nijedan ne izgleda dovoljno jak i ubjedljiv da južno narječje treba da postane književno narječje srpskohrvatske književnosti. U prilog ekavice Skerlić ističe više razloga. 1. Istočnim narječjem govori veći i kulturniji deo srpskoga naroda. 2. Ono je milozvučnije, prostije, lakše. 3. Taj izgovor ima iza sebe tradiciju i opštiju upotrebu, on je nosilac srpske pismenosti i nove srpske književnosti. 4. Istočnim narječjem govori brojem veći i kulturom jači dio srpsko-hrvatskog naroda (kako su i Sloveni ekavci, tim narječjem govori se na „Словенском Југу од Триглава па до Солуна“). 5. Ekavsko narječje je bilo književno narječje i ranije i danas. 6. Ono je prostije, jednostavnije, lakše; njime bez ikakvih teškoća mogu pisati ijekavci i ikavci. 7. Ekavica je prostija, ujednačenija i lakša za primanje ljudima od ostala dva narječja. 8. Ona je najzgodnija za poeziju. 9. Istočno narječje je ekspanzivno, ono ima silu stvari uza se, ono samo sobom pobjeđuje i potiskuje južno narječje. Njegov opšti zaključak je sljedeći: „Овде је наведен довољан број разлога, и види се зашто се не може јужно наречје које је унео Вук Караџић усвојити као опште књижевно српскохрватско наречје“ (Skerlić 2011 [1913]: 123). Skerlić tvrdi da za krajnju pobjedu istočnog narječja radi samo vrijeme i da je ona sigurna te stoga ne treba nagliti i nikoga prisiljavati, već da je u tome neophodna široka tolerancija, budući da se oba narječja u stvari malo razlikuju. „Можда је било најбоље оно што је др Јован Стејић предлагао 1849, а чега се Јован Суботић држао још 1881: да треба задржати слово **ѣ**, па нека га изговара како је ко научио **и**, **је** или **е**“ (Skerlić 2011 [1913]: 123).

Nakon konstatacije da je prirodan proces prelazak na ekavicu („очевидна и природна тенденција да источно наречје преовлада у српскохрватској књижевности“), da je to proces koji se ne može zaustaviti pa će prije ili kasnije istočno narječje postati opšte narječje srpskohrvatsko, Jovan Skerlić daje prognozu u odnosu na pismo (ćirilicu i latinicu) koja se nije ostvarila: „извесно је да ће кроз четрдесет или педесет година, када српско-хрватски народ буде национално обезбеђен, као што је био случај код православних Румуна, латиница постати општа књижевна азбука“ (Skerlić 2011 [1913]: 123). Ova prognoza odnosila se, kao što se vidi, na pedesete godine XX vijeka, dakle na vrijeme kada je NOVOSADSKIM DOGOVOROM fiksirano suprotno od onoga što je Skerlić predviđao: ravnopravnost ćirilice i latinice.

U članku *Naši omladinski listovi i naš novi naraštaj* (DANAŠNJI SRPSKO-HRVATSKI NACIONALIZAM, Rijeka, 1913, c. 62–65) Jovan Skerlić ističe da mladi u svome realizmu polaze od proste činjenice da jedanaest miliona ljudi govore jednim jezikom i imaju jednu dušu te da nikakva filološki, antropološki, teološki ili politički „distinguo“ ne može od jednog napraviti dvoje, a onda nastavlja: „Sa izuzetkom Bosne i Hercegovine, — gde su još u Srednjem Veku bile najjače

verske borbe u našem narodu, i koje su po svom religioznom fanatizmu uvek bile naša Španija, Španija rastrgnuta borbama Mavara, Jevreja i papinaca, – u svima drugim krajevima srpsko-hrvatskim, omladina se oseća kao jedna celina. Reč *Srbo-Hrvat*, za nju je, da se poslužimo izrazima lingvistike, jukstapozicija a ne kompozicija, ne *Srbo-Hrvat*, no *Srbohrvat*“ (cit. prema Novak 1930: 651). On dodaje da je mlađem naraštaju, naročito u Dalmaciji koja je uvijek prednjačila, ima dosta onih koji se osjećaju isto tako Srbima kao i Hrvatima, i obratno: isto tako Hrvatima kao i Srbima, koji neće i ne mogu da dijele ta dva naziva jednog istog naroda i koji su pustili krilaticu: „Što bolji Srbin, to bolji Hrvat, i što bolji Hrvat, to bolji Srbin“.¹²

22. Skerlićevo rješenje (izbor ekavice i latinice) podržalo je nekoliko učesnika u anketi (Skerlić 2011 [1914]).

Tako se poznati mostarski pjesnik **Aleksa Šantić** (1868–1924) opredijelio za istočno narječje: „Пошто је колијевка наше писмености у екавском говору, и пошто се њима служе скоро сви они што стоје данас у прочељу наше српско-хрватске литературе, и покрај свега што јужно нарјечје имаде драгоцјених љепота, склада и музике, и ја држим да писци српско-хрватски ван Краљевине Србије треба да приме то источно наречје“ (Skerlić 2011 [1914]: 126).

Sličnog mišljenja bio je **Svetozar Ćorović** (1875–1919): „[...] кад већ сви видимо, јасно и бистро, да, ако као ј е д а н народ желимо имати и ј е д а н књижевни језик, непрактично је и непаметно и даље задржати оба“ (Skerlić 2011 [1914]: 126). Takođe je **Marko Car** (1859–1953) za Skerlićev prijedlog:

Ја сам, без икаква устезања и без икаква ограничења, за наречје источно. Рођени „јекавац“, изгледаћу, можда, као неки одметник од свога јата; но ја се у овом случају држим, начела: да опћу корист треба стављати изнад свега (Skerlić [2011] 1914: 127).

On, međutim, ima drugačiji stav u odnosu na izbor samo latinice: „[...] ја сам по својим симпатијама одвећ изразити ‘латинаш’, а да уз лепо источно наречје не бих желео победу и лепој, двојесветској латиници“ (Skerlić 2011 [1914]: 128).

Za istočno narječje se isto tako izjasnio **Vladimir Ćorović** (1885–1941): „Не без извесне унутрашње борбе, ја сам се одлучио за екавштину, за источно наречје, раскидајући с нашим филолошким традицијама и, што је било много теже, са дијалектом који сам примио од матере учећи прве речи и којим се и данас служим живећи у средишту једне ијекавске области“ (Skerlić 2011 [1914]: 132). On konstatuje da je istočno narječje „данас несумњиво у назатку“ i da neosporno „књижевно најкултурнија средишта стварају књижевни језик, а данас је такво средиште, жариште свега нашег духовног

¹² Više o Skerlićevim pogledima na srpsko-hrvatsko pitanje v. Skerlić 1918.

живота, на првом месту Београд, [...] стециште најкултурнијих и најбољих елемената наше нације“. Овај учесник у анкети истиче да ће прелазак на екavicu ићи врло споро: „Не само неповерљивост и конзерватизам појединаца, с којима се увек при напредним покретима мора рачунати с мање или више обзира, него ће нам на том путу нарочито сметати власти и широке, неуке масе“ (Skerlić 2011 [1914]: 133). Osim toga dodaje:

Хрватски део нашег народа у Босни и Херцеговини у великој већини стоји под утицајем шовенских и искључивих настојања извесних клерикалних кругова и стоји, на жалост, врло, врло далеко од оних великих и широких концепција њихове културније браће у Далмацији и делимично и у Хрватској. Журећи да час пре задобију у већини још увек анационалне Муслимане, они главне ударце упућују против Срба и живе у уверењу да им само од нас прети највећа опасност. Њихова је борба с тога веома жучна, запенушена и, на жалост, све, пре него увиђавна. Она ће несумњиво и то почети тумачити на свој начин и од тог покрета чинити рђаве употребе. Није чудо ако то у нашим лако распаљивим редовима изазове реакцију и ако се услед тога стане ометати и братски споразум у нашим националним питањима (Skerlić [2011] 1914: 134).

Na problem književnog jedinstva vraća se Vladimir Ćorović 1918. člankom *ZA KNJIŽEVNO JEDINSTVO* (Ćorović 1918). U njemu ističe da u stvaranju jedne jedinstvene kulture i književnosti južnih Slovena pitanje jedinstvenog književnog narječja može biti prvo „kušanje svesti i odlučnosti naše u tom delovanju“ (cit. prema Novak 1930: 766). U vezi sa pismom autor piše o gotovo jednostusnoj želji Hrvata i Slovenaca da Srbi napuste ćirilicu i prime pismo kojim se oni služe i gotovo sav ostali kulturni svijet. On sam se izjašnjava na sljedeći način:

Mi, u stvari, protiv toga ne bi ništa imali. Ćirilica je adoptirano tuđe pismo isto kao što je bila i glagolica i kao što je danas latinica. Ali ima jedan naročiti moment, koji nam ćirilicu u ovo vreme čini posebno važnom. Da se pustilo izboru, razlogu i vremenu nema sumnje, da bi se dobar deo srpske inteligencije laka srca prihvatio latinice i primakao se tako idealnoj jedinstvenosti književnog stvaranja. Međutim, kao i uvek pre, i ovog se puta izabrao najmrži i najmanje delujući način rešenja tog pitanja, udarilo se silom i zabranom. Ćirilica je tako postala naš sapaćenik i, kako jednom rekosmo, grafički simbol naše borbe za održanjem i naše svesti i istrajnosti. I radi toga sve dotle, dok naš nacionalni opstanak ugrožen, ona će ostati kao jedan amblema, koji se ne sme napustiti i jedna zastava, pod kojom mora izdržati. Zbog toga, rešenje toga pitanja ne zavisi od nas (Ćorović 1918: 99–100).

23. O jedinstvu južnih Slovena i pitanju njihovog zajedničkog jezika pisao je i **Jovan Cvijić** (1865–1927). On ukazuje 1918. godine u knjizi *ГОВОРИ И ЧЛАНЦИ II* da postoje jezičke i etničke razlike između raznih južnoslovenskih grupa. „Najpoznatija je razlika između zapadnih i istočnih Južnih Slovena, između Srbo-Hrvata sa Slovencima na jednoj i Bugara na drugoj strani“ (Cvijić 1921 [1918]-www). Autor tvrdi da „Srbo-Hrvati“ govore jezikom koji je toliko „jednolik“, da jednoga Srbina iz Srbije može bez ikakve teškoće razumeti

Hrvat sa Istre. Zatim daje viđenje jezičke raslojenosti na području zajedničkog jezika.

Prema obliku zamenice *što* ovaj je jezik podeljen na *štokavski* i *čakavski* dijalekat i smatralo se, da štokavski dijalekat karakteriše Srbe, a da je čakavski svojstven Hrvatima; danas se zna, da se Srbi ne mogu odeliti od Hrvata na taj način. Ima stanovništva koje govori štokavski i naziva se Hrvatima. Čakavski dijalekat, koga uostalom brzo nestaje, ograničen je na nekoliko mala jezična ostrvca u severnoj Dalmaciji i u južnoj Hrvatskoj, na jadranska ostrva i na srednju i zapadnu Istru. Izvan ovih krajeva, u kojima se čakavski dijalekat održao usled geografske usamljenosti, svi Srbo-Hrvati govore štokavski. Mesto štokavskim i čakavskim Slovenci govore *kajkavskim* dijalektom. Ali ovaj dijalekat nije svojstven samo Slovencima. Hrvati iz tri granična okruga, iz zagrebačkog, varaždinskog i križevačkog, govore takođe kajkavskim dijalektom, koga uostalom nestaje pred štokavskim, koji se širi kao književni srpsko-hrvatski jezik. Kajkavski se dijalekat još dobro održao u Kranjskoj, u okolini Trsta, u Štajerskoj i u Koruškoj, A čakavski je dijalekat spao na red lokalnih govora (Cvijić 1921 [1918]-www).

U nastavku Cvijić konstatuje da su dijalekatske razlike beznačajne i da ne odgovaraju tačno podjeli na Slovence, Hrvate i Srbe. Osim jezika on smatra da su osnovne psihičke crte iste kod Srbo-Hrvata i Slovenaca:

Oni se odlikuju intelektualnom i moralnom osetljivošću, kojom razlikuju nianse, često najfinije; velikom osećajnošću i jako razvijenim osećanjem simpatije koja je u osnovi narodne duše kod svih Južnih Slovena. Ova su osećanja življa nego kod Rusa, naročito Veliko-Rusa. Ona često prelaze u strasti i mogu se u unutrašnjim borbama izroditi u netrpeljivost. Srbo-Hrvati se još odlikuju i bogatom maštom, zanosom i oduševljenjem, ukratko: jako izraženim idealizmom (Cvijić 1921 [1918]-www).

Cvijić se vraća u prošlost i zaustavlja, između ostalog, na Gajevoj reformi:

Oko 1830 godine Ljudevit Gaj je uveo kod Hrvata štokavski dijalekat kao književni jezik [...] Počevši od ove epohe ostvarilo se jedinstvo u jeziku i književnosti kod Srbo-Hrvata i srpsko-hrvatski jezik i književnost počeli su se širiti i kod Slovenaca. Ali je Ljudevit Gaj u isto vreme bio sebi postavio prostranije ciljeve. On je smatrao imena *Srbo-Hrvati* i *Slovenci* kao oblasna imena jednog istog naroda i da bi ih izbegao usvojio je za označenje celoga naroda ime „*Iliri*“. Verovatno je, da je u tom pogledu bio od uticaja na njega naziv „*Ilirija*“, koji su Napoleon i francuski administratori bili dali oblastima osvojenim od Austrije 1809. godine, oblastima koje su obuhvatale Kranjsku, slovenačke delove Štajerske i Koruške, Trst, Dalmaciju i zapadnu Hrvatsku (Cvijić 1921 [1918]-www).

Jovan Cvijić prelazi na situaciju sa Bugarskom i konstatuje jezičke nepodudarnosti:

Idući preko Balkanskog Poluostrva, od Jadranskog Mora ka Crnom, ispitivač će naići na znatnije jezične i etničke razlike, naročito ulazeći u oblasti naseljene Bugarima. Sa jednog gledišta osobito će mu pasti u oči pojava postpozitivnog člana, koji dolazi kao dodatak na kraju imenica. (Cvijić 1921 [1918]-www).

On dodaje da se navedene jezične i etničke osobine svojstvene Bugarima ne javljaju istočno od pomenute granice, jer ima prostranih oblasti gdje srpske i bugarske osobine prodiru jedne u druge i stapaju se, kao u „pravoj Makedoniji“ (južno od Velesa) i u šopskoj oblasti između Timoka i Iskra. Nova bugarska država, stvorena poslije srpsko-turskog i rusko-turskog rata 1876–78 godine, usvojila je za svoj književni jezik dijalekat koji je Bugare najviše udaljavao od Srba.

24. Jezičku problematiku doticao je i srpski pravnik, historičar, književnik i političar **Slobodan Jovanović** (1869–1958). On je u govoru u Zagrebu 1929. godine **FRANJO RAČKI I JUGOSLOVENSKA MISAO** na proslavi stogodišnjice ove poznate ličnosti izdvojao široki sveslovenski kulturni krug i uži južnoslovenski krug, u koji je uključio Srbe, Hrvate, Slovence i Bugare. Iz „političkog jugoslovenskog kruga“ izdvojio je još uži krug – srpsko-hrvatski: „Dokle je opšta jugoslovenska zajednica počivala na istovetnosti političkih ideala, dotle je srpsko-hrvatska zajednica počivala na istovetnosti jezika i to joj je davalo naročito prislan karakter“ (cit. prema Novak 1930: 886).

25. Najveći srpski autoritet u XX vijeku bio je neosporno **Aleksandar Belić**. Njegovi pogledi na odnose između jezika Srba i Hrvata iznošeni su u dosta širokom vremenskom rasponu – od dvadesetih do šezdesetih godina prošloga vijeka.

U tekstu **СРБИ И ХРВАТИ И НАШ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК** iz 1935. centralna tema je jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Belić ističe kao grešku dvije stvari: a) kada je prije pedeset godina austrijska vlada iskoristila u političke svrhe tumačenje „bosanskog jezika“ kao nečeg zasebnog, odvojenog od srpskohrvatskog jezika i b) kada je Miklošić „свакако погрешно“, povodeći se za razlikama među čakavskim dijalektom, koji je on smatrao kao hrvatski jezik, i štokavskim dijalektom, koji je on shvatao kao srpski jezik (Belić 2011 [1935]: 135). Ali za ovo posljednje nalazi opravdanje tvrdnjom da je ranije sve rješavano više intuicijom i osjećanjem nego primjenom pravih naučnih metoda te da naša nauka doskora nije bila još sposobna da odgovori na pitanja o porijeklu jezika i njegovom jedinstvu. Tako je i Daničić preuzeo Miklošićevu poziciju i zbog triju diferencijalnih osobina smatrao da su srpski i hrvatski (čakavski) dva jezika: 1. odnos glasova **š** i **j**, 2. novo jotovanje i 3. prelazak **l** u **o**. Belić dodaje kako Daničić nikako nije mogao da ukloni ovu smetnju jezičkom jedinstvu. Međutim, deset godina kasnije (1867) „покајав је свој грех“ te promijenio stav konstatacijom da (a) ima i Hrvata koji govore štokavski, dakle nisu Hrvati samo štokavci, niti je štokavski samo srpski, (b) nema nikakve nepremostive razlike između čakavskog i štokavskog (Belić 2011 [1935]: 136).

U analizi prošlosti Belić konstatuje da je nekoliko vijekova nakon dolaska Južnih Slovena na Balkanu postojala njihova zajednica i da je nesumnjivo moralo da budu nekog jedinstva. Ali to je pratila i izvjesna jezička diferencijaci-

ja (dijalekatsko cjepkanje). U to vrijeme štokavski, kajkavski čakavski nisu značili neke zasebne dijalektalne jedinice (kajkavski je bio podijeljen između Slovenaca i Hrvata, štokavski između Srba i Hrvata, jedino je čakavski bio samo hrvatski). Od VII. do XIV v. javlja se nova štokavsko-kajkavska „узajамност“. Она је прекинута догађајем од пресудног значаја – доласком Турака, јер у периоду од 1389. до 1683. долази до интензивног покрета са југа на сјевер и запад, чиме се čakavski одваја од štokavskog, а štokavski шири по цијелој јужној Хрватској, готово цијелој Далмацији и Славонији. Као резултат тога настаје поновно језичко јединство, које једино не захвата крајњи сјеверозапад, гдје се снажно развија словеначки језик. Природно је било да је све што је било у блиским, непосредним и материјалним везама, само на различите начине, било повезано од VII v. до краја XIV и од краја XIV до краја XIX v. морало добити свој заједнички израз. „То је наш моћни савремени књижевни језик који стоји на ретко уједначеној основици створеној самим унутрашњим развитком нашег народног језика“ (Belić 2011 [1935]: 141). Анализу Beliћ закључује ријечима које ће догађаји након његове смрти у великој мјери оспорити: „Има врло мало народа у свету код којих би народно јединство било тако дубоко и тако потпуно оличено у јединству језика као што је случај са нашим народима“ (Belić 2011 [1935]: 141).

Да напише текст под насловом БОСАНСКИ ЈЕЗИК ИЛИ СТИЛ (1937) понукала је аутора Исидора Секулић текстом објављеном годину раније под насловом О језику Босне на основи старих и младих текстова. Изражавајући суздржан став према њеним ставовима Beliћ подсјећа да се Исидора Секулић теško може сјећати буре која се подигла када је V. Јагић говорио о „bosanskom језику“.

Тада су истакнути људи нашег народа писали отворена и оштра непријатељска писма Јагићу у којима су доказивали да нема босанског језика, сем у плановима Аустријанима, која је хтела на основу босанског језика да створи и босански народ као засебну етничку јединицу на Балканском Полуострву. И Јагић се за последњих двадесет и више година живота упорно бранио од приписивање му жеље да огласи босански језик за нешто самостално, и то све нашироко помиње у својим СПОМЕНИМА (II књ. 243–245) – Beliћ 2011 [1937]: 151.

С тим у вези Beliћ поставља два питања: 1. ко је био у праву – да ли је Аустрија или они који су против самосталности босанског језика тако огорчено протествовали, 2. има ли у босанском језику особина на основу који се може заиста закључити о његовом самосталном положају (Belić 2011 [1937]: 151).

У одговору Beliћ тврди да оно што Секулић истиче као специфичност језика Босанаса („убоги живот око њих није имао културних форми ни друштвених редова, све тековине духа ишле су у језик, тај језик постаде школа, забава, лек од смрти“) постоји и у другим крајевима. Код Исидоре Секулић аутор запажа претјеривања, јер се много штошта од онога што она истиче односи и на језик других крајева. Recimo, ауторка пише да су у језику Босне „речници

векова“, што Belić propraća konstatacijom: „Ово је тачно, али је у сваком језику тако“ (Belić 2011 [1937]: 153).

Belić strogo razgraničava „bosanski jezik“ koji je htjela da uvede Austro-Ugarska od bosanskog jezika kojim se oduševljava Isidora Sekulić. Prvi pojam je za njega politički (motivisan, iznuđen), drugi je stilski i estetski (markiran). Belić postavlja pitanje samoniklosti bosanskog govora – da li se radi o nakalemljenoj orijentalnoj elastičnosti i rezultatu turskog uticaja.

Slijede tri zaključka: 1. u pitanju je tanana i darovita analiza jezika bosanskih pisaca od strane Isidore Sekulić, 2. nemoguće je govoriti o nekom bosanskom jeziku kao o nečemu samostalnom, 3. ne mogu se osporavati ljepote bosanskog govora i stila, ali toga ima i u drugim krajevima.

Na početku rada БЕНЕШИЋЕВА ГРАМАТИКА Belić konstatuje kako nema nikakve sumnje da razlika između dvaju središta (Beograda i Zagreba), koja su se prije ujedinjenja dugi niz godina zasebno razvijala, mora biti, naročito u rječniku, ali da one nisu ni značajne ni velike (Belić 2011 [1939]: 155). Autor priznaje da postoje „извесне разлике“, međutim pojavili su se ljudi ih koji svjesno i sve više ističu i to ne s namjerom da ih izglađe ili bar da učine da one postanu što manje, već da pokažu kako je nepremostiv jaz između jednog i drugog središta.

Kao primjer Belić uzima GRAMATIKU HRVATSKOG ILI SRPSKOG JEZIKA Julija Benešića izašlu u Poljskoj iste godine (GRAMATYKA JĘZYKA CHORWATSKIEGO CZYLI SERBSKIEGO), uz koju je objavljen razlikovni rječnik na 46 strana. Na početku Belić konstatuje da sličnog priloga nema u gramatikama takve vrste, a zatim negativno valorizuje Benešićev spisak, koji je, po njegovom mišljenju, pun netačnosti: „У њему је за велики број речи сасвим произвољно и сасвим погрешно изнесено да су хрватизми и онда када су те речи у подједнакој употреби и код Срба и када се ни на који начин не може доказати да су их Срби примили од Хрвата“ (Belić 2011 [1939]: 157). Tvrdnju da se radi o istom jeziku demantuje 46 strana razlika. Dvojstvo terminologije, nastavlja Belić, stvara utisak da su u pitanju dva zasebna jezika. U kritičkoj ocjeni ovog prvog razlikovnog rječnika ističu se sljedeći elementi. 1. Odnos oba centra nije predstavljen kako treba. 2. Nisu pravilno ocijenjene uzajmne veze između Srba i Hrvata (ni do ujedinjenja ni poslije). 3. Nigdje se ne spominje da su Hrvati prihvatili Vukov književni jezik kao osnovicu zajedničkog jezika. 4. Nije tačno predstavljen proces ujedinjenja. 5. Bilo je mnogo više pokušaja da se u terminologiju i kod Srba unese što više „hrvatizama“ (Belićevi navodnici). 6. Benešić je htio pružiti potpuno zadovoljenje onim strancima kojima se čini da su srpski i hrvatski dva jezika. 7. Birani su primjeri sa ciljem da se poveća broj razlika.

Belić na nizu mjestu ističe besmislenost Benešićevih srpsko-hrvatskih parnjaka i njihovog tumačenja, recimo da je *vrlo*, *zabavljati* i *bačvar* samo hrvatski, a *kovandžija* (u značenju *pčelar*) samo srpski uz napomenu da vrlo

malo Beograđana zna uopšte šta posljednja riječ znači. „Ми никад ни сањали нисмо да неко може одрицати Београду право на *сиџурносџ*, а да му приписује само *безбедносџ*, задржавајући *сиџурносџ* само за Загреб“ (Belić 2011 [1939]: 161). Beliћ ističe da je *knjižnica* isto tako obična riječ u Beogradu kao i *biblioteka*, da su *lim* i *limar* sasvim normalne lekseme u Beogradu. Čudna je i srpsko-hrvatska diferencijacija u parovima *izvrstan* (hrvatski) – *odličan* (srpski), *svoјstvo* – *osobina*, *pogreška* – *greška* itd. Stoga slijedi Belićeв komentar: „Ово већ постаје смешно када се зна да се све поменуте речи употребљавају у Београду као најобичније“ (Belić 2011 [1939]: 162).

U Benešićевом поступку Belić запажа одређену тенденцију: када постоје два izbora, strana se riječ pripisuje Beogradu, a domaća Zagrebu, a istina je, po njegovom mišljenju, sasvim drugačija. Slijedi zaključak: Benešićeva novina nije ni naučno opravdana u glavnim crtama, niti koristi narodnoj kulturi.

Rad ПОНОВНА ПАСИРА из 1940. Belić počinje procjenom koja se u našem sadašnjem trenutku pokazuje potpuno pogrešnom: da su u prošlom (XIX) stoljeću najbolji umovi hrvatski i srpski *d e f i n i t i v n o* riješili pitanje srpsko-hrvatskog književnog jezika i pravopisa (Belić 2011 [1940]: 165). Budući da su se našli „нови незадовољници“ zbog kulturnog jedinstva Srba i Hrvata, Belić izražava izvjesnu zabrinutost, ali je ipak uvjeren da će „гранитна стена одолети свима непогодама ма с које стране долазиле“ i da se ne treba varati i misliti kako je jedinstvo književnog jezika i pravopisa nešto slučajno ili привремено, što se kasnije, kao što znamo, pokazalo da nije tako.

U Belićeвом тексту nalazimo i konstataciju o nekadašnjem štokavsko-čakavskom jedinstvu i o tome da je takva zajednica postojala bez svake sumnje. Po autorovom mišljenju složeno je pitanje kajkavskog zbog njegove veze sa slovenačkim, ali je i u odnosu na taj dijalekat utvrđena zajednica razvitka. Belić zatim ističe da ne treba misliti kako zbog teorijskog zajedničkog porijekla Srbi i Hrvati imaju zajednički književni jezik i pravopis (Belić 2011 [1940]: 166).

На тај начин, далека заједница српскохрватских народа, која се може утврдити на основу њених дијалеката, није могла бити ни оправдање нити повод уверењу да Срби и Хрвати морају имати у садашњости један, заједнички књижевни језик. За то су потребни били стварни основи који се тичу онога времена када је поменута значајна реформа у српскохрватском народу извршена. Деветнаести век је извршио то епохално дело за наш народ и он мора дати све дубоке, неизменљиве и необориве разлоге и доказе за његову унутрашњу вредност ако је то дело заиста од тако великог значаја (Belić 2011 [1940]: 166).

Po njegovom mišljenju jedinstvo srpskohrvatskog književnog jezika poteklo je otuda što se veliki dio Hrvata i danas – u svome maternjem jeziku – ni u čemu ne razlikuje od Srba. Belić tvrdi da se u Vojvodini, Baranji, znatnom dijelu Slavonije, Bosni i Hercegovini, Dalmaciji, Hrvatskoj južno od Kupe, a naročito u Lici i Krbavi – Hrvati i Srbi, koji se nalaze u susjedstvu, govori zajedničkim, istim jezikom. Ovu misao on još jednom izričito ponavlja u nešto drugači-

joj formi: „велики део Хрвата говори заиста истим, апсолутно истим језиком којим и Срби“ (Belić 2011 [1940]: 166). А затим наставља:

Они су били срећни што је тако јер су сазнавали велики значај те чињенице за целокупну нашу народну заједницу, и пустили су да их води оно стање тога питања које је морало бити и у сазнању Хрвата које су они водили. Зато је реформа књижевног језика српскохрватског била тако природна ствар на коју су сви брзо пристали јер је она одговарала осећањима њиховим. Зато је тако чудновато говорити данас против тога и доказивати да се из данашњег хрватског књижевног језика може избацити оно што је српско у њему, а да се из њега не избаци и оно што је у њему хрватско. То би било тако исто неразумно као кад би неко хтео доказивати да сви Хрвати који говоре истим језиком којим и Срби – нису прави Хрвати, већ да је у њима помућен чист хрватски дух. Тада би Хрвати по многим крајевима југословенским и по самој Хрватској јужно од Купе – били оглашени за Не-Хрвате. Да ли има на то ико права у нашој земљи? Најмање би га имали они Хрвати који су узели на се улогу бранилаца чистоте хрватског духа и чувара националне целине хрватског народа (Belić 2011 [1940]: 166).

Belić даље констатује да су Хрвати и Срби, односно Београд и Загреб, Сарајево и Mostar, Split и Dubrovnik, primili Vukov književni jezik kao svoj zajednički napuštajući katkada svoja mala mjesna odstupaња od njega. Na ove sitne nepodudarnosti Belić se još jednom vraća tvrdnjom да у „Срби и Хрвати [...] говоре или потпуно истоветним језиком или језиком са незнатним отступањима“ (Belić 2011 [1940]: 168).

U овоме тексту запажа се Belićeva dominanta – orijentacija на jezičko jedinstvo Srba i Hrvata. Ona dolazi i u formi zabrinutosti zbog pokušaja да се на силу razjedinjuje i uništava оно што је zajedničko i што је добро. Ova rasprava се завршава питањем: „[...] да ли је после свих искушења и искустава до којих је наш народ скупом ценом долазио у скорашњој прошлости потребно намерно их и свесно припремати поново, да би се после тога наш народ опет вратио ономе до чега је он сам, неизазиван и неприсиљаван, већ једном био дошао“ (Belić 2011 [1940]: 170).

Iste godine Belić је napisao još jedan rad на sličnu temu: О ДАНАШЊИМ ЗАДАЦИМА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. Ако је у раду о Benešićевој gramatici употребљавао *izraz jezik dvaju (glavnih) središta*, ovdje се govori о *dva glavna književnojezička centra* (Beogradu i Zagrebu) i *drugim većim centrima naših naroda* (na Cetinju, u Dubrovniku, Sarajevu, Novo Sadu i sl.) са својим mjesnim osobenostima. Он ističe да један dio Hrvata govori potpuno istim jezikom као i Срби i да су ovi prvi primili Vukov književni jezik са „извесним, потпуно разумљивим, ограничењима“ (Belić 2011 [1940]: 173–174).

U datoj raspravi krajnje је i osnovno pitanje како да се zajednički književni jezik razvija u budućnosti. Autor smatra да је vrijeme да се razmisli о sljedećem: „Хоће ли се она два центра развијати самостално, удубљујући стално и развијајући своју индивидуалност, са потајном намером да се језик

једнога протегне на територију другога, или ће сва средишта у којима се данас обрађује и кује српскохрватска реч пружити једно другима руке и тако зближена и уједињена створити моћно, заједничко средство наше културе“ (Belić 2011 [1940]: 175). U stvaranju zajedničkog jezika Belić se zalaže za uključivanje svih srpskohrvatskih govora, dakle kajkavskog i čakavskog. I ne samo njih, već i drugih dvaju jugoslovenskih jezika – slovenačkog i makedonskog: „И наша два засебна књижевна језика, словеначки и македонски, треба својим речничким и фразеолошким благом, у случају потребе, да помогну својим речима које би добиле српскохрватски књижевни облик нашег језика, јер и српскохрватски књижевни језик помаже и њима“ (Belić 2011 [1940]: 176). Belić smatra da ne treba bježati od onog što se u drugim krajevima upotrebljava niti treba ići na stvaranje vještačkih prepreka za štampanje knjiga onako kako se one javljaju u drugim krajevima. On konstatuje da najveću širinu u tom pravcu ispoljavaju novinari i književnici.

U radu ВУК – УЈЕДИНИЛАЦ СРБА И ХРВАТА У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ nastalom 1947. godine Aleksandar Belić ističe da je značajno, tačnije veliko pitanje zajedničkog jezika svih Srba i Hrvata i da je s tim u vezi Vuk imao isto tako veliki zadatak. Autor ovdje, kao i u prethodnim radovima, potencira značaj jedinstva:

Вук је добро зао да без ј е д и н с т в а књижевног језика нема правог књижевног језика. Њему је било добро познато да такво јединство постоји у свих уређених европских језика и да га он мора дати и нашем књижевном језику (Belić 2011 [1947]: 183).

Po njegovom mišljenju Vukov ideal je bio jedan književni jezik u svemu jedinstven za sve Srbe i Hrvate i konstatuje: „Али се идеали никад не постижу у целини“ (Belić 2011 [1947]: 185).

U daljoj analizi Belić ističe da su Hrvati književnom i pravopisnom reformom u okviru Ilirskog pokreta primili štokavsko narječje umjesto svoga domaćeg, kajkavskog (Belić 2011 [1947]: 184). „Илиризам је већ раније примио штокавско наречје (у којем се разликовао глас јат од других гласова, онако као и код Вука), и илиризам је извршио и графичку и ортографску реформу, иако не баш сасвим онако као Вук, и илиризам је признавао велики значај народним српским умотворинама и сл.; све је то било врло повољно за заједнички споразум“ (Belić 2011 [1947]: 185).

U tekstu napisanom u okviru ankete o književnom jeziku i pravopisu 1953. godine Belić govori u početnom dijelu o zajedničkom pravopisu, a u završnom o zajedničkom književnom jeziku. Što se tiče prvog, iznosi se sud da se do jedinstvenog pravopisa može doći jedino dobrom voljom i sporazumno i da bi svako drugo rješenje bilo kratkotrajno. S tim u vezi ovlaštenja strana koje se dogovaraju moraju biti neograničena. „Само тако се може и стварно доћи до поузданог јединственог решења“ (Belić 2011 [1947]: 189).

Autor smatra da razlike u načinu pisanja po različitim krajevima nisu suviše velike i da je veći procenat ujednačenog pisanja nego različitog.

Али ако се те разлике не сведу на минимални број, оне ће расти. Међу разликама има доста таквих које би се лако могле уједначити: техничке разлике у писању малих и великих писмена и састављеног и растављеног писања извесних речи. Овамо би ишла и правила о интерпункцији (Belić 2011 [1947]: 190).

Što se tiče rastavljenog načina pisanja futura I, Belić daje pogrešnu procenu: „Уопште узевши напр. тешко је замислити да би се писање *ѣисаѣ ѣу*, које се толико противи и већ оствареним Вуковим правописним начелима и самом изговору, могло задржати још дуго“ (Belić 2011 [1947]: 190).

Čak i za teže probleme (postojanje dvaju izgovora i dviju azbuka) Belić tvrdi da su pitanja formalne strane jezika i od manjeg značaja nego razlike u samom književnom jeziku kao takvom. Pri tome ističe da je krajnje vrijeme da se postave i razmotre osobine savremenog književnog jezika po republikama te dodaje:

Познато је да је отклоњена и помисао, која је покретана у Загребу непосредно пре рата, о претварању тамошњег језика у једну врсту варијанте књижевног језика, измењеног под утицајем локалног народног говора, варијанте која би се могла прогласити према потреби и за засебан књижевни језик. Неки хрватски писци су са много талента развили ту варијанту у извесном правцу и питање је, како на то треба гледати. Добро проучена питања свега тога даће најбољи одговор. Свако позитивно развијање савременог књижевног језика треба свесрдно поздравити, а свако, свесно или несвесно, застрањивање – треба оценити објективно и свестрано (Belić 2011 [1947]: 191).

Belić tvrdi da će zajednički jezik zaživjeti svojim pravim tvoračkim osobinama onda kada bude u isto vrijeme i književni govorni ili domaći jezik stanovništva po svim krajevima, čemu je kao idealu težila dotadašnja kultura (njene smjernice ne treba da budu izmijenjene). U tretiranju ovog pitanja Belić nastoji da bude oprezan i tolerantan pa kao najvažnije preporučuje širokogrudost u razmatranju pojava književnog jezika i širinu u shvatanju budućeg njegovog razvitka. Kao princip ističe: što je sporazumijevanje potpunije vrijednost jezika je veća, a kao mjerilo: stvari treba posmatrati sa gledišta narodnih govora. On smatra da se u tome jeziku treba da poznaju svi krajevi.

U tekstu nastalom nakon ankete (1955) Belić iznosi sudove koje u suštini odgovaraju osnovnim tačkama NOVOSADSKOG DOGOVORA: jedinstveni jezik, ravnopravna upotreba ekavskog i ijekavskog izgovora, dvočlani naziv jezika, zajedničko pismo, zajednički informativni rječnik, pravopis i terminološki rječnik, prevladavanje smetnji u provođenju DOGOVORA. Što se tiče glotonimijskog pitanja, Belić smatra da jedan naziv ne bi morao isključivati drugi:

Већ је у великој употреби за заједнички језик свих Срба и Хрвата *српскохрватски* или *хрватскосрпски*; код Хрвата је у употреби и назив *хрватски* или *српски*, у иностранству је у употреби такође *српскохрватски*, фр. *serbo-croate*,

нем. *serbo-kroatisch* итд. Мислим да то не игра велику улогу и да један назив не би морао искључивати други. Главно је да се у оба огледа потпуно подударње назива *српски* и *хрватски*. Тако исто неће и даље сметати употреба скраћених назива *српски* код оних који желе употребљавати тај назив и *хрватски* код других (Belić 2011 [1947]: 242).

On misli da bi bilo pogrešno kada bi se izjednačio *jugoslovenski jezik* sa *srpskohrvatskim*.

U vezi sa pismima zalaže se da ostanu oba (ćirilica i latinica). Kada je u pitanju izgovor, predlaže da se stručnjaci-predstavnici južnoga govora sastanu i uklone one razlike koje ih dijele.

Оне нису сувише велике ни непремостиве, тако да би се у том правцу могло постићи потпуно јединство. Ово до извесне мере вреди и за претставнике источног говора, па би се на крају могле ревидирати и извесне разлике између источног и јужног говора. Оне не задиру дубоко у структуру тих изговора, тако да се и ту може постићи без велике муке потпуно јединство (Belić 2011 [1947]: 244).

U analizi leksikografske problematike Belić se opredjeljuje za izradu ne normativnog, nego informativnog rječnika. Po njegovom mišljenju pravopis nije prepreka kulturnom jedinstvu i u interesu je opšte obrazovanosti da se u različitim centrima ne piše različito. On ističe potrebu izrade ujednačene terminologije, koja je više od sto godina radena u različitim centrima. Belić se zalaže za ukidanje i izbjegavanje vještačkih prepreka uz konstataciju da faktički nema drugih smetnji osim problema pisma i izgovora. Zalaže se da ostanu u upotrebi „једнако добре речи наших народа, – могу остати напоредо, па нека будућност о њима донесе одлуку; само не треба нарочито једну гонити из језика, а другу помагати у употреби“ (Belić 2011 [1947]: 246). Predlaže štampanje na ćirilici i latinici bez ograničenja. On zaključuje da je za sve ovo potrebno duboko osjećanje neophodnosti jedinstva zajedničke kulture i da „разлике и неуједначености, које нам је наша разједињена прошлост донела, треба да нестану пред сјајем нове јединствене епохе која се већ у нашем заједничком социјалистичком уређењу у потпуности огледа, а која се подједнако огледа и у нашем државном јединству које чини основицу наше садашњице“ (Belić 2011 [1947]: 247).

Kao u drugim tekstovima Belić i u ovome izbjegava da govori o *srpskom* i *hrvatskom jeziku*, već upotrebljava izraze *jezik Srba* i *Hrvata*, *jezik glavnih središta* ili *centara* i sl.

Dodali bismo da nije bilo potrebe da se Aleksandar Belić više koncentriše i više piše o srpsko-hrvatskim jezičkim problemima jer su u njegovo vrijeme, pogotovo u završnoj dobi života (posljednjih dvadesetak godina) kulminirali integracioni procesi za koje se on svim silama zalagao i čiji je vrhunac predsta-

vljaо NOVOSADSKI DOGOVOR¹³ i zajednički pravopis, koji su nastali, između ostalog, Belićevim upornim zalaganjem. Njegov najodaniji sljedbenik Mihailo Stevanović biće, međutim, pozvan pa i prisiljen da se mnogo aktivnije i oštrije uključi u tumačenje dezintegracionih procesa i da ulazi u neprijatne diskusije sa hrvatskim lingvistima.¹⁴

26. Ako ne računamo rad Đura Daničića, koji prvi od srpskih lingvista ima u naslovu teksta razlike između srpskog i hrvatskog (čakavskog), prilog **Radosava Boškovića** (1908–1983) О ЛЕКСИЧКОЈ И СТИЛСКОЈ ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈИ СРПСКОГА И ХРВАТСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА (1935) predstavlja prvi pravi prilog posvećen u cjelosti nepodudarnostima između dvaju jezika. Kao i Belić autor na nizu mjesta upotrebljava indirektnu nominaciju jezika pa umjesto *srpski jezik* i *hrvatski jezik* kaže *književni jezik beogradskog i zagrebačkog književnog područja, dvije redakcije književnog jezika, jezik Hrvata i Srba, kod Srba i kod Hrvata*. Već u prvoj rečenici za Boškovića je jasna situacija – redakcijsko raslojavanje književnog jezika je svršena stvar: „И најопштије опсервације свакидашњег живота показују, чини ми се, довољно јасно да је диференцијација књижевног језика београдског и загребачког књижевног подручја, у извесном правцу – данас готов факат; или, у најмању руку: да данашњи српскохрватски књижевни језик има до извесне мере две своје редакције – београдску и загребачку (Bošković 2011 [1935]: 143). Autor ističe da to razlučivanje nije od juče te da ima onoliko godina koliko ima književni jezik i jezičko jedinstvo, što smatra prirodnim izrazom nejednakog razvitka Vukova jezika na srpskoj i hrvatskoj strani. Autor pokušava na nađe (a) karakteristične znakove diferencijacije kao rezultata opšteg tvoračkog mehanizma obiju redakcija u leksici i tvorbi riječi, (b) razloge za takvo dvojsvo.

U analizi leksičkih razlika Bošković kao građu uzima SAVJETNIK T. Maretića i nakon citiranja njegovih riječi „Meђу невољама данашњег књижевног нашег језика није најмања што се у подоста речи разликују Срби и Хрвати...“, dodaje:

Разликују одиста, и то не у подоста, већ у великом броју. Сам ЈЕЗИЧНИ САВЈЕТНИК г. Маретића то најбоље показује. У њему је више од хиљаде хрватских речи; хрватских – што по склопу, што по употреби. А колико

¹³ V. Novosadski dogovor 2011 [1954].

¹⁴ Niz interesantnih i važnih zapazanja o temi našeg zbornika nalazi se u Belićevoj knjizi О РАЗЛИЧИТИМ ПИТАЊИМА САВРЕМЕНОГ ЈЕЗИКА, naročito u dijelu od 582. do 683, u kome su objavljeni radovi Друштвени утицаји на развитак српскохрватског језика, Београд и књижевни језик, После прве године, Поводом писања о нашем књижевном језику, Поводом покретања овог часописа (Belić 2000). V. такође njegove članke, oglede i popularna predavanja (Belić 1951).

их је с р п с к и х које Хрвати уопште не употребљавају! (Bošković 2011 [1935]: 143).

Autor smatra da priroda leksičke diferencijacije nije samo leksičkog karaktera, već da postoji i dublja pozadina u formi opštije tendencije srpske i hrvatske redakcije:

Мислим ту на две групе примера: једно су случајеви у којима Хрвати имају – или бар загребачко књижевно подручје има – своју, домаћу реч, или бар домаћу по ф о р м а л н о м р у х у, а Срби т у ђ и ц у, а друго, опет, случајеви где Хрвати имају готову реч, к о в а н и ц у, термин, – а Срби цео с и н т а к с и ч к и и з р а з, опис. Те две групе морамо издвојити из општих случајева лексичке диференцијације (Bošković 2011 [1935]: 144).

Sve primjere autor razvrstava u tri grupe. Prvu čini odnos uglavnom između hrvatske i srpske riječi leksičke prirode (*urota* – *завера*, *pozornost* – *пажња*, *navodno* – *шобожје*, *ovlast* – *овлашћење*, *osnutak* – *оснивање*). Bošković izvodi zaključak da bi rječnik hrvatsko-srpskog ili srpsko-hrvatskog jezika, u ovom smislu sastavljen, mogao imati tri do četiri hiljade riječi. „А не чини ми се да је тај број ситница“ (Bošković 2011 [1935]: 144).

U vezi sa navedenim primjerima on daje napomenu da razlike imaju relativnu vrijednost jer više znače odnos srbizama i hrvatizama nego odnos isključivo srpskih i isključivo hrvatskih riječi. Uzrok tome leži u vjekovnoj političko-kulturnoj izolaciji „српскога и хрватскога дела нашега народа“.

Drugu grupu obrazuju parovi u kojima je kod Hrvata obična domaća riječ, a kod Srba tuđica (*tvrtka* – *firma*, *glazba* – *muzika*). Takve primjere Bošković ovako komentariše: „све ове и овакве загребачке ‘домороткиње’, уколико нису чехизми или продукат вештачке ‘домаће индустрије’ – ропске су копије немачких превода појединих европеизама; оне, дакле, иду у оне речи што их Французи зову *les calques linguistiques*, а Немци *Lehnübersetzungen*“ (Bošković 2011 [1935]: 145–146). Ali, nastavlja autor, ako je suditi po zagrebačkim dnevnim listovima, ovakve lekseme sve više izlaze iz upotrebe. Međutim, što je vrijeme prolazilo ovu Boškovićevu tvrdnju sve je više demantovala sama praksa.

U trećoj grupi nalaze i se kod Hrvata jedan riječ (kovanica), a kod Srba cio sintaksički spoj: *vozilo* – *превозно средство*, *čitateljstvo* – *читалачка публика*, *zagovornik* – *ко некога прошежура*, *uobziriti* – *узети у обзир*, *strahovlada* – *узурпаторска влада*, *sastojina* – *саставни гео* itd. Bošković ističe da i ovdje ima dosta primjera.

Ove tri grupe riječi su dovoljne da autor izvede sljedeće zaključke. 1. Leksičkon „нашега књижевног језика на хрватској страни“ је просто прожет кованицама па је стога хрватски књижевни језик по својој структуралној страни – језик вјештачке природе; други (srpski) више је задржао свој природни, народни, slovenski lik (можда и више од свих slovenskih jezika). 2. Zagrebačko „лексичко терминисање“ је као lingvistički problem dosta složene prirode: међу ковани-

cama, ima potrebnih, a ima i nepotrebnih; ima koje su rađene no domaćim kalupima, a ima i onih koje odišu tuđim duhom, uglavnom svakojakih. 3. Hrvatski književni jezik mnogo lakše nego srpski fabrikuje nove riječi, u čemu se ovaj prvi „некако механизирао“.

27. Tekst Isidore Sekulić БОСАНСКИ ЈЕЗИК, ГОВОР И СТИЛ (1941) dolazi u formi eseja sa izrazitim subjektivnim, ekspresionističkim posmatranjem složenog jezičkog pitanja i uz korišćenje velikog broja metaforičnih izraza. Na nizu mjesta postavlja se pitanje da li je u Bosni i Hercegovini riječ o posebnom jeziku (bosanskom) ili pak samo o govoru i stilu (Sekulić 2011 [1941]). Autorica odgovara kako nema sumnje u jednom – da se na ovome prostoru radi o neobičnom, svježem, originalnom i upečatljivom načinu izražavanja. Pošto Aleksandar Belić u tekstu koji u ovome zborniku donosimo (Belić 2011 [1937: 151]) spominje da je Isidora Sekulić objavila tekst О ЈЕЗИКУ БОСНЕ НА ОСНОВИ СТАРИХ И МЛАДИХ ТЕКСТОВА u beogradskoj ПОЛИТИЦИ 24. novembra 1936 i budući da on navodi dijelove koji se podudaraju sa ovim tekstom, pretpostavljamo da prilog БОСАНСКИ ЈЕЗИК, ГОВОР И СТИЛ predstavlja verziju rada iz 1936. godine.

Svoj prilog tumačenju jezika kojim se govori u BiH Isidora Sekulić započinje fokusiranjem Austrije, koja je, kako kaže, u zvaničnom i privatnom govoru upotrebljavala izraz *bosanski jezik*, rukovodeći se političkim potrebama. A zatim dodaje:

Али, ко зна да ли тај назив није први пут и спонтано избацио човек леђима окренут свакој политици, човек од језичкога и психолошкога нагона, речју, човек који кроз језик осећа мотиве покрајине и људи, друштвенога живота и осуђења. У једном особитом смислу, дакле, Аустрија није била сасвим у неправу са „босанским језиком“. Можда је баш и неко из Аустрије осетио да је то језик, говор, стилизована фраза особита; силно афективан говор, а уједно тако бридак да се пре мисао оштри о њега него он о мисао. Јасна реч на јасном проблему, готова револуција и то је можда Аустрија у босанском језику наслутила, па и дослутила (Sekulić 2011 [1941]: 179).

Kada upotrebljava izraz *bosanski jezik*, autorica nema u vidu ono značenje koje mu daje današnja zvanična bošnjačka politika (da je to, pored srpskog i hrvatskog, treći zvanični jezik BiH, jezik Bošnjaka).

Za bosanski jezik i govor Sekulić kaže da je dugo vremena bio manje jezik saopštavanja, a više jezik prikrivanja te nastavlja:

Говор који радије говори индиректно него директно, који људима и стварима даје надимке и атрибуте сасвим посебнога стила. И тим путем можда и стекао велики свој уметнички квалитет транспоновања. Што Босна језиком дохвати, благо томе, или тешко томе (Sekulić 2011 [1941]: 179).

Ona euforično dodaje da je jezik bio jedina sloboda bosanskog života te da je taj jezik izrađen kao muzički instrument i kao oružje. „Танан је, ужуteo је, очишћен је, поезија је, светиња је, сабља је“ (Sekulić 2011 [1941]: 180). I dok

je drugi svijet umio čitati i pisati, nastavlja Isidora Sekulić, Bosna je umjela govoriti. Slijedi poređenje sa Bizmarkom, koji se kao poslanik u Rusiji divio kako cijela Rusija govori jednim jezikom:

Слично је тајанствен у својој моћи и некваљливости језик и говор босански. Босна је додуше мален простор, али јој је становништво верама тако оштро подељено, да се чини има се посла са неколико раса. Уосталом, имаде и тога, разних раса, врло разних наслеђа и сећања. Али нико од тога шареног становништва није могао да језик босански изневери, друкчијом структуром и психологијом га укрсти, снизи га, изопачи. Сви Босанци собом ложе ону тамну ватру која у њихову језику и стилу никад не догорева. Четири босанске вере гледају се као иза пушкарница, свака вера се прилагођује скривеним идеалима, али сва мука духа и тела Босне цеди своју вредност у један једини језички израз. Језик и стил Босне, то је једна колективна уметност чисте гениалности, од ранга народних умотворина, али која није само чудо прошлости, него и чудо садашњости (Sekulić 2011 [1941]: 180).

Dalje se konstatuje da u bosanskom jeziku najmanje udjela ima škola, da njena vitoperost nije bosanska stvar i da su jeziku velika čulnost i namučena pamet dali kontrapunkt, vođenje misli i osjećaja u nekoliko planova istovremeno. Zatim dodaje:

У босанском начину изражавања има нешто земаљско, сељачко, блиско, и има, испод или изнад тога, нешто што је језик духа, иако потпуно без техничке фразеологије. Босанац не вади говор из џепа и навике, него га бира и слаже из знања и осећања. Он по правилу говори одмерено, лагано, често и тихо, пази на сваку реч, јер и сви око њега мере, цене, и срчу речи. У Босни је кроз столећа свако лично задовољење било туђ појам, али језик је Босанцу лично задовољење, сласт, ћеф, правдање, освета, игра и утакмица талената. Он га зато говори у више планова, са много карактера. Ту је општељудско, говор како га хоће чула; ту је затим оно што интересује критику једног испашеног живота у којем је човек једва остао човеком (Sekulić 2011 [1941]: 181).

Isidora Sekulić nalazi razliku u životu Bosanaca, kome, s jedne strane, politika i surovi društveni odnosi nisu dali dostojanstven i vrijedan život, i, s druge, jeziku, u koji su išle sve tekovine duha pa je stoga on, kao i stil, postao škola, zabava, umjetnost, oružje, čak lijek od smrti. Stoga je jezik morao biti veseo i tužan, privlačan i nedruštven. Bosanac je nedruštven kada razgovara sa planinom, a kad osjeti da planina *razgovora nema*, nastavi razgovarati sa svojim razgovorom (Sekulić 2011 [1941]: 182). Ritmu i milozvučnosti tog jezika posebno doprinosi ijekavština: kada djeca njome govore kao da nešto cvili, kaže Isidora Sekulić. Stoga je bosanski jezik, narodni govor, bez ijekavice Betovenova simfonija bez roga, bez tajanstvenih i svečanih tonova.

Autorica konstatuje da čisto narodnim jezikom Bosanac razgovara sa zemljom i nebom. Što se tiče stranih uticaja, ona zapaža da je „нешто турско ипак легло“, али је давно савладано као жива клика па је остао само танак дах архаичности. Isidora Sekulić vidi razliku u govoru Bosanaca, s jedne strane, i Herce-

govaca i Crnogoraca, s druge, u tome što su ovi posljednji primali u se mediteransko more i sunce, ponešto od latinske kulture, dok je bosanski jezik bio zakopan kao sjeme i rastao sam iz sebe (Sekulić 2011 [1941]: 182). U bosanskom jeziku i stilu nalaze se, kako kaže, rječnici vijekova. U njemu poražavaju iskustva i znanja koja u njemu leže.

U istom duhu je napisan i drugi rad naslovljen kao АНКЕТА (1953), u kome šira apstraktna tema (šta je jezik uopšte) prethodi užoj, konkretnoj, nacionalnoj – jezička situacija u šest republika tadašnje Jugoslavije. Na početku autorica ističe da se ne može govoriti o svom narodnom jeziku dok se ne govori o svačijem jeziku (Sekulić 2011 [1953]: 209). Ona konstatuje da dvije od šest republika imaju drugačiji jezik (Slovenija i Makedonija), ali su njihovi jezici vrlo slični onom trećem, srpskohrvatskom. U Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji sa Vojvodinom i Hrvatskoj sa Dalmacijom govori se jednim jezikom, koji „mora значити неки велики капитал, здрав и импозантан, јер њиме у разним варијантaма додуше говори највећи далеко број становништва у федерацији људи који имају од републике до републике дебеле своје традиције, своје историје, свугде наравно са својим ратовима, са краљевима, жупанима, деспотима, владикама, чак на Балкану по византиском узору и са царем Душаном српским и царем Самуилом бугарским, са својим славама и падовима, са својим слободама и својим подјармљењима и окупацијама, са својим културним узорима, са својим верама и јересима“ (Sekulić 2011 [1941]: 212). Što se tiče naziva, Isidora Sekulić ističe da se u Srbiji koristi *srpski* i *srpskohrvatski*, u Hrvatskoj *hrvatski*, dok u Crnoj Gori nema imena. Za Bosnu i Hercegovinu kaže da ne zna šta se tačno upotrebljava jer se nekad чује *srpski*, nekad *srpskohrvatski*, nekad *hrvatski*.¹⁵ Uz to dodaje da postoje brojne varijante u jednom jeziku. Tu misao da se radi o istom jeziku ona malo kasnije drugačije izražava:

Тај наш један језик из четири републике и ваздан више покрајина, то је један инструмент, сигурно један, али са ваздан регистара. Оргуље су сиромашне према томе (Sekulić 2011 [1941]: 213).

Ovaj „чудни вид језика“ изгледа јој помало problematičnim zbog dvoazbučности па даје виђење овог питања. Она се залаже да се сачува ћирилица. Затим прелази на тумачење просторне специфичности.

Ова федеративна земља као организам државни и административни имала би тежак језички проблем да није слободе културне дакле у томе и језичке коју имају све мањине у држави. Ова земља је многојезичка јер је Балкан то и јер је ова земља извесни наставак реорганизоване Аустрије која је била многојезичка и кад је она Аустрија сведена на други облик и делимично нестала људи

¹⁵ За kajkavski каже да је близак slovenačkom „по целом штофу“, а по konjugaciji ruskom.

су наравно њу преживели и тако Југославија има у својој заједници биће око туце језика (Sekulić 2011 [1941]: 215).

Isidora Sekulić ističe da su oni koji govore jednim jezikom, svejedno na koliko načina, kulturno uzevši, najbliži rođaci i da su svi „одговорни за културно одговорну заједницу“ (Sekulić 2011 [1941]: 216). Pošto se jedan jezik koristi u četiri republika, postavlja se pitanje ko su to oni što tim jezikom govore. Slijedi ovakav odgovor:

Ми Срби смо пре свега Срби, затим Србо Хрвати смо по томе што говоримо један језик, затим Јужни Словени, по географским околностима, затим подаље од Хрвата, ми смо балкански Словени остали затим због вере источно хришћанске; ми имамо у прђији цариградског патријарха, а због краљева и церемонијала ми имамо у прђији Византију; са Византијом грчко писмо, а са грчким писмом малоазиску мистику и философију. Ми смо дакле по традицији и историји Исток, по уху, слуху и духу Исток. Хрвати су били Балканци, а давно нису. Далмација је и данас Балкан, али у прђији она има Венецију и Италију (Sekulić 2011 [1941]: 219).

Za Srbiju kaže da je njen jezik srpski, ali je njeno narječje „на страни Хрвата“. Što se tiče Bosne i Hercegovine, Sekulić se, kao i u prethodnom radu, oduševljava jezikom i priznaje da joj je, žitelju iz Vojvodine, BiH zavičaj na srcu i duši, prije svega zbog jezika:

Како то и откуда? Због туге од Босне, кад из Дубровника путујем и ступим у Босну смрачи се око мене нешто тамничко и од бога и од људи заборављено. А шума босанска и воде босанске и реке и они видици на све стране струкају и певају за вама и прате вас до пред џамију, до пред католичку цркву, до пред православни манастир, до пред јеврејску, тешко закатанчену магазу. Дивота. Али нада све језик. Очарао ме је и чара по моме слуху и духу и данас. Све се бојим сад овако полетна, радна, лепа, данас сутра и богата, шумама и водама и рудама, вала, престаће да говори онај језик шапата, певуцкања, лирике, крвавог хумора и, најзад, и гњева (Sekulić 2011 [1941]: 219).

A kada bi jedan jezik mogao postati književni jezik, ona bi glasala za Kočićev („Која снага, који стил, који звук, која магика трансцендентна!“).¹⁶

¹⁶ О Андрићу каже ово: „Андрићев језик је много премишљана и рађена варијанта босанско србијанског језика: мукла лирика је босанска, екавштина и рационалан стил је србијански. О дивно је и дивно је говорио и мислио тај језик док је Андрић писао Босну, њене брегове и воде, не Београд, док је писао фратре, док је писао приче и скоро романе АНИКИНА ВРЕМЕНА, са скривеним трансцендираним митовима, истинама и тоновима, док је чаробно летео по самим врховима и раскопавао све саме тајне, док је за то време највећи ту приповедач ... везире пропале турске, господу попове православне, фрањевце и хоће, рзавске брегове и Дрину и на њој ћуприју. Сада његов је језик европски стил, али ја не бих гласала за њега. Прва вероватно и последња књига Андрићева која није ваљала то је Београд, већ Београд“ (Sekulić 2011 [1941]: 220).

U završnoj dijelu analize ističe se da je zajednički književni jezik četiriju samostalnih republika i problem i proces: problem koji se može riješiti i proces koji može donijeti onu filozofsku redukciju mogućnosti kad ostanu dva roga dileme, s tim što se jedan od njih „полако импозира и од дилеме остане најзад једнорогство“ (Sekulić 2011 [1941]: 223). Isidori Sekulić je potpuno jasno da je jezik u četiri republike jedan po principu „uvijek isto, samo malo drugačije“, dakle „варијани језик“ (Sekulić 2011 [1941]: 223).

Rad zaključuje sljedeća misao: „Останемо ли заједно и у љубави, биће диван књижевни језик. Не останемо ли заједно и у љубави (...) реда (...) умрећемо“ (Sekulić 2011 [1941]: 226).¹⁷

28. U okviru Ankete o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa napisao je **Radovan Lalić** (1908–1972) tekst О „РАЗЛИКАМА“ У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ СРБА И ХРВАТА (1954). Za samu anketu on kaže da će se odgovorima na postavljeno pitanje, koji ne mogu biti konačni, najviše približiti definitivnom rješenju (Lalić 2011 [1954]: 227). Ovo je, nakon teksta Đura Daničića iz 1857. i Radovana Boškovića iz 1935, treći srpski prilog u kome se u naslovu ekspliciraju razlike, s tim što ih ovdje Lalić stavlja u navodnike, dok se u samoj analizi data riječ upotrebljava bez bilo kakve interpunkcijske markacije razlika. Ali zato često u navodnike dolaze nazivi jezika – „srpski“ i „hrvatski“. Malo je neobična autorova konstatacija da pitanje razlika između „srpskog“ i „hrvatskog“ književnog jezika i zajedničkog srpskohrvatskog pravopisa samo po sebi, ako se posmatra sa čisto jezičkog stanovišta, nije nimalo teško (Lalić 2011 [1954]: 227), ali je razumljiv nastavak ove misli: da je pitanje uvijek bilo praćeno momentima koji ne spadaju u oblast jezika i da su baš ti momenti otežavali i odlagali njegovo rješenje. Dalje Lalić ponavlja ono što ističu gotovo svi srpski lingvisti i filolozi toga doba: da je narodni jezik Srba i Hrvata jedan jezik, sa novom nijansom u tome što binarni nacionalni odnos pretvara u uslovno tročlani time što u zagradama dodaje i Crnogorce: „И књижевни језик Срба и Хрвата (и Црногораца), у чију је основу стављен најраспрострањенији српскохрватски дијалекат, штокавски, такође је јединствен“ (Lalić 2011 [1954]: 227). Dalje konstatuje da naučno nema nikakvih bitnih razlika između književnog jezika kod Srba i kod Hrvata i da je potpuno isti čitav fonetski, morfološki i sintaksički fond. Međutim, nastavlja dalje, razlike ipak postoje. Lalić tvrdi da njihov procenat u leksici nije veliki, ali je ipak dovoljno toliki da se može govoriti o razlikama između „srpskog“ i „hrvatskog“ jezika.

Битних разлика нема ни у правопису; и Срби и Хрвати употребљавају данас исти фонетски Вуков правопис. Разлике у правопису тако су безначајне, да не би биле необичне ни у језику који је иначе у свему јединствен. Дакле, један одређени проценат различитих речи и нека, не много важна, размимоилажења у правопису – у томе је сва разлика између књижевног језика код Срба и

¹⁷ O drugim jezičkim pogledima ove autorice v. Sekulić 1956, 1966.

књижевног језика код Хрвата, и у тој разлици је, с језичког становишта, сав проблем (Lalić 2011 [1954]: 227).

Lalić u nastavku upotrebljava izraz koji će kasnije u vrijeme zaoštavanja srpsko-hrvatskih jezičkih odnosa, osporiti Mihailo Stevanović: *varijante*, odnosno razlikuje beogradsku i zagrebačku varijantu. Lalić, naime, već tada otvoreno govori o varijantskoj polarizaciji srpskohrvatskog jezika:

Поменуће лексичке разлике између београдске и загребачке варијанте српско-хрватског књижевног језика састоје се у већем или мањем броју неологизама, варваризама и провинцијализама који се употребљавају код Хрвата а код Срба не употребљавају, и обрнуто. Али ту се ради искључиво о броју, о количини речи, а никако о принципима по којима се те речи граде и употребљавају у реченици; принципи грађења тих речи увек су исти и код Срба и код Хрвата (Lalić 2011 [1954]: 227).

U nastavku se analiziraju razlike u okviru triju leksičkih slojeva – neologizama, tuđica i provincijalizama. U tumačenju neologizama ukazuje se na nepravilnost i „nakaznost“ kovanica kod Hrvata i na to da u „hrvatskom“ jeziku ima priličan broj rdavih kovanica, posebno kalkova prema njemačkom. Međutim, Lalić ne nalazi nikakve principijelne razlike u građenju neologizama kod Srba i Hrvata, niti to, kako kaže, može biti. Nepodudarnost jedino vidi u dvije stvari: 1. Hrvati često upotrebljavaju jedne neologizme, a Srbi druge, 2. svako je navikao na „svoje“ nove riječi, koje su podjednako dobre i podjednako rdave. Kao posebno pitanje izdvajaju se razlike između srpske i hrvatske varijante srpskohrvatskog književnog jezika nastale usljed različitih uslova pod kojima su se one razvijale. Tako su u XIX v. Hrvati drugačije nego Srbi vodili borbu za nacionalnu samosvojnost (protiv njemačke i mađarske prevlasti u okviru iste države u formi ograđivanja od stranog uticaja; kod Srba toga nema u toj mjeri u odnosu na tursku vladavinu). Lalić izvlači zaključak: da „tu nije u питању чисто језичка појава, а и иначе није толико значајна да би се могла узети у обзир као аргуменат у корист тезе да су ‘српски’ и ‘хрватски’ два књижевна језика“ (Lalić 2011 [1954]: 228).

Из историских, а и географских, разлога, код Срба има више турцизама и русизама него код Хрвата, а код Хрвата више бохемизама него код Срба. Али не може се рећи да су русизми и турцизми искључиво српска појава, а бохемизми хрватска. У питању је и овде број речи, а не нека појава која би битно утицала на природу језика. Разуме се, и број кад пређе извесну границу може да квалитативно мења језик. Али овде је чак и квантитативна разлика између загребачке и београдске варијанте српскохрватског књижевног језика мања него код неологизама (Lalić 2011 [1954]: 227).

Po njegovom mišljenju strane riječi u srpskohrvatskom književnom jeziku upozoravaju da se ne smije preuveličavati djelovanje istorijskih uslova na stvaranje razlika u rječniku beogradske i zagrebačke varijante te da je jezik Srba i Hrvata tijesno bio povezan ne samo u dalekoj prošlosti nego i u svojoj najnovijoj istoriji.

Što se tiče razlika u upotrebi provincijalizama, one, prema autorovom tumačenju, zauzimaju važno mjesto u rječniku zagrebačke i beogradske varijante, što se posebno odnosi na zagrebačku iz sljedećih razloga:

Центар хрватске варијанте нашег књижевног језика налази се на кајкавском тлу, и било би неприродно кад кајкавизми у њој не би дошли у већој мери до изражаја. Баш зато што су то кајкавизми, ти изрази падају више у очи него обични штокавски провинцијализми. Можда оволики број провинцијализама није обичан у другим језицима, ма да апсолутног јединства нема ни у једном књижевном језику, а с друге стране у области речника свуда се допушта већа ширина и разноликост него у граматичи. Ваља исто тако знати да наш књижевни језик и иначе није довољно изграђен и да у њему, и без кајкавизама, има доста шаренила у речнику (Lalić 2011 [1954]: 230).

Lalić dolazi do zaključka da se leksičke razlike između dviju varijanti ne tiču nigdje sistema građenja reči ili nekog drugog jezičkog principa, s tim što izuzetak čine dva slučaja: 1. glagoli sa sufiksima **-isa-**, **-ova-** i **-ira-** (Hrvati češće upotrebljavaju glagole sa **-ira-**, dok Srbi koriste sva tri), 2. Hrvati se uglavnom pridržavaju starijeg grčkog izgovora (etacističkog i betacističkog), a Srbi mlađeg (itacističkog i vitacističkog) – up. *Jezus* – *Isus*.

Autor tvrdi da leksičke razlike u književnom jeziku Srba i Hrvata stvarno postoje, ali nikada nisu bile čvrsto određene. „Оне су увек биле нестабилне; чврста је била само тенденција ка све већем јединству српскохрватског језика“ (Lalić 2011 [1954]: 231). Stoga je po njegovom mišljenju problematično praviti neku teoriju na tim razlikama. Kao primjer navodi knjigu Petra Gubrine i Kruna Krstića *RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA* (1940), koja, što je paradoksalno, može da posluži kao potvrda jedinstva srpskohrvatskog jezika jer pokazuje da je i u rječniku vrlo teško utvrditi razlike između „srpskog“ i „hrvatskog“ književnog jezika. Spisak riječi iz te knjige sastavljen je, prema Laliću, bez posebnog odabiranja i pokazuje da se „у књижевном језику код Срба употребљавају само оне речи које су наведене као хрватске (источно и јужно наречје ту не игра улогу), а да оне речи које су наведене као српске не спадају у српски књижевни језик“ (Lalić 2011 [1954]: 230).

U daljoj analizi Lalić izvlači zaključke opštijeg karaktera. Prvo, zajednički književni jezik Srba i Hrvata je plod demokratskih težnji srpskog i hrvatskog naroda pa je stvaranje zajedničkog književnog jezika bio progresivan čin. Drugo, razlike u književnom jeziku Srba i Hrvata su tražili i naglašavali samo srpski i hrvatski šovinisti. Treće, nijedan pravi srpski i hrvatski naučnik ili istaknuti književnik nikad nije smatrao nepodudarnosti između književnog jezika Srba i Hrvata nečim važnim niti je insistirao na njima. Četvrto, tendencije u razbijanju jedinstva srpskohrvatskog književnog jezika naročito su došle do izražaja između dva svjetska rata kod srpskih i hrvatskih nacionalista. Srpska razbijačka politika sastojala se u sljedećem:

Великосрпски шовинисти нису порицали јединство српскохрватског језика, али њихов став у овом питању значао је разбијање тога јединства. Јер они су, прво, настојали да као српскохрватски књижевни језик наметну Хрватима своју концепцију књижевног језика, одбацујући све оне специфичне елементе које је Загреб дао српскохрватској језичкој заједници. Било је чак и покушаја да се Хрватима наметне ћирилица и екавщина. А друго, великосрпски националисти употребљавали су језик као оруђе своје хегемонистичке и централистичке политике (Lalić 2011 [1954]: 232–233).

Sa hrvatske strane na rušenju jedinstva srpskohrvatskog književnog jezika djelovali su hrvatski buržoaski nacionalisti i to nešto drugačije.

Они су настојали да што више изолују хрватски народ од Срба, и зато су тражили и истицали оне елементе који раздвајају а не спајају два блиска и братска народа. Отуда и наглашавање разлика између „српског“ и „хрватског“ књижевног језика. Хрватски националисти довели су за време последњег рата до апсурда замену интернационалних израза домаћим кованицама (Lalić 2011 [1954]:233).

Ovdje Lalić prelazi na analizu koncepcije o dva književna jezika. U nedostatku pravih jezičkih razlika, ističe on, pristalice takve koncepcije pribjegle su pravopisu, jer ga je mnogo lakše mijenjati nego sam jezik te su se u njemu lakše mogle praviti vještačke razlike. On konstatuje da postoje izvjesne pravopisne razlike, ali su one beznačajne i nikako nisu principijelne prirode.

Lalić dalje tvrdi da su komunisti bili protiv unitarističke politike, da nisu insistirali na jednom jeziku jer bi to išlo na ruku hegemonistima te su vrlo mnogo doprinijeli zbližavanju književnog jezika Srba i Hrvata. On smatra da pitanje srpskohrvatskog književnog jezika nije čisto jezičko pitanje, već prije svega političko. Ali nakon ovog stava slijedi Lalićev ideološki pristup: u buržoaskom društvu zajednički književni jezik nužno se pretvara u sredstvo šovinističke politike i nacionalnog ugnjetavanja. Slijedi autorova pogrešna procjena uspješnosti rješavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji: „Данас, када је то питање д е ф и н и т и в н о [спас. В. Т.] решено, констатовање научне истине да је језик Срба и Хрвата један језик не може имати никаквих негативних последица [...]“ (Lalić 2011 [1954]: 234). On dalje tvrdi da konstatacija kako Srbi i Hrvati imaju jedan književni jezik ne znači da treba zahtijevati unifikaciju beogradske i zagrebačke varijante književnog jezika i pravopisa i preduzeti u tom pogledu neke administrativne mjere, jer one, čak i kad su dobre, pobuđuju sumnje i izazivaju otpor.

Na kraju se Lalić dotiče i pitanje izgovora i pisma te ističe kako bi se lično opredijelio za latinicu i ekavicu, ali dodaje da tu stvar ne treba rješavati na prečac iz dva razloga:

Прво, широки народни слојеви вероватно не би били засад спремни да прихвате такву реформу; за такву реформу требало би извршити озбиљнију и дужу припрему. А друго, проблем, као што смо рекли није ни у изговору ни у писму,

већ у оним лексичким разликама које су се развиле услед историских услова и одређене културне политике у буржоаском друштву (Lalić 2011 [1954]: 235).

Lalić zadatak vidi u tome da se razlike uklone i da se srpskohrvatski književni jezik pretvori u „савршено оруђе културне изградње, уметничког стваралаштва и друштвеног општења“. Kada govori o eliminisanju razlika, autor ima na umu samo one izraze koji predstavljaju balast u jeziku, a ne svaku riječ koja je poznata samo u jednoj varijanti književnog jezika, jer mnoge od njih znače bogaćenje zajedničkog jezika.

Kao rezime Lalićeve analize mogu se uzeti sljedeće konstatacije:

Ја сматрам да је књижевни језик Срба и Хрвата један језик, да се он може даље развијати само као један језик и да га треба називати једним именом – српскохрватски језик, без цртице. Мислим да ово последње није никаква формалност него битна и принципијелна ствар. Српскохрватски језик – то значи један заједнички језик двају (управо трију) блиских и братских народа (Lalić 2011 [1954]: 235).

Ovaj rad ostaće poznat po tome što predstavlja jedan od prvih srpskih priloga u kojima se priznaje postojanje varijanata i ukazuje na neophodnost njihovog prihvatanja kao činjenice, posebno u prosvjeti, iako autor ističe da izraz *varijanta* treba shvatiti u vrlo ograničenom i uslovnom smislu, što se posebno vidi iz sljedećeg stava:

Мислим такође да није добро што се овај назив не употребљава свуда у школама. Тај назив не морају да уводе просветне власти званично, али наставници који предају матерњи језик треба да га употребљавају, јер ако знају своју науку – морају стајати на гледишту јединства нашег књижевног језика (Lalić 2011 [1954]: 235).

Lalić ističe da je protiv naziva *srpski ili hrvatski jezik* zbog njegove neпрактичности i glomaznosti, a isto tako nepreciznosti: „Он може значити да је свеједно како ће се тај језик звати, српски или хрватски, а то даље води логички ка идентификовању народа“ (Lalić 2011 [1954]: 235). S druge strane, za njega je termin *srpskohrvatski* tačan i nedvosmislen te najbolje izražava suštinu pojma.

29. Osoben pogled na srpsko-jezičke odnose imao je **Mihailo Stevanović** (1903–1991). On je, pored Daničića, Boškovića i Lalića, četvrti srpski filolog koji u naslov svoga teksta stavlja razlike: КАРАКТЕР РАЗЛИКА У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ СРБА И ХРВАТА (1953). To je u stvari prilog u anketi o književnom jeziku i pravopisu, koju autor shvata kao provjeru mišljenja o dvije stvari: jedinstvenosti srpskohrvatskog književnog jezika i karakteru postojećih razlika (Stevanović 2011 [1953]: 195). Stevanović ističe da još postoje neke, ne velike i ne mnogobrojne razlike, u načinu pisanja i da treba ujednačiti poglede te izraditi jedinstven pravopis. On tvrdi da nema stručnjaka koji skup svih srpskih i hrvatskih govora ne smatra za jedan isti jezik, ali ima, ili je bilo, onih koji srpski i hrvatski smatraju za dva književna jezika (Stevanović 2011 [1953]: 195).

U vezi sa zajedničkim književnim jezikom Srba i Hrvata autor konstatuje da još uvijek ima onih koji „вуку у супротним правцима“ i naročito njeguju razlike u jeziku, nasilno ih održavaju i vide tamo gdje ih nema. Što se tiče načina rješavanja ovih pitanja, Stevanović ističe da se ne može mnogo na silu učiniti i ne vidi rješenje u donošenju dekreta. Autor daje kraći osvrt na prošlost u kojoj su Srbi i Hrvati imali zajednički jezik i u kojoj su, zbog različitih kulturnih uticaja (kod Hrvata romanski, kod Srba turski) uglavnom u leksici, narodni dijalekti razvili neke posebne osobine, pri čemu su oba naroda sačuvala slovenski karakter. Kod oba naroda, nastavlja Stevanović, narodni jezik postao je književni u različito doba: kod Hrvata već od početka XIV vijeka, a kod Srba čitavih pet vijekova kasnije. Hrvatski pisci uzimali su elemente iz prošlosti pa se ta nota, za razliku od srpskih autora, može osjetiti (Stevanović 2011 [1953]: 197). Ali je mnogo veća razlika u upotrebi različitih riječi za iste pojmove. Te leksičke razlike plod su posebnih uslova i drugačijih kulturnih uticaja, ali uglavnom nejednakog odnosa prema tuđicama. Kod Hrvata su po ugledu na Čehe pravljene kovanice u borbi protiv „омрзнуте туђинштине“, kod Srba ne postoji bilo kakvo organizovano čišćenje jezika od tuđica, jer u turcizmima nisu vidjeli opasnost za svoj jezik (znatan broj tih leksema nestao je uz upotrebe prirodnim putem). Osim toga, Hrvati su izbacivali internacionalizme, a Srbi nikad nisu zazirali od evropeizama. Postoji još nešto: različita upotreba domaćih riječi tipa *dojam* – *utisak*, *uvjet* – *uslov* i sl. Razlike se mogu naći i u nekim drugim oblastima jezika, npr. u složenicama i izvedenicama (*preduzeće* – *poduzeće*, *prisvojan* – *posvojan*), upotrebi sufiksa *-ira-*, *-isa-*, *-ova-* i sl.). Stevanović upozorava da je pogrešno ako se kaže da Srbi upotrebljavali samo *-isa-*, *-ova-*, a Hrvati samo *-ira-*. Kod hrvatskih pisaca običniji je jedan od sufiksa, a kod Srba uopštena su sva tri (Stevanović 2011 [1953]: 199).

Na sintaksičkom planu Stevanović ističe da su neki nalazili i „krupne“ razlike. Jedna od njih je upotreba infinitiva u službi dopune glagolima i u svim izrazima nepotpunog značenja, koja se nastoji prikazati kao osobina hrvatskog književnog jezika za razliku od srpskog, koji u toj službi, „нетачно кажу поборници двојства нашег књижевног језика“, upotrebljava samo prezent sa svezicom *da* (Stevanović 2011 [1953]: 199). On to ovako komentariše:

Познато је, истина, да је инфинитив у неким говорима српским (у говорима јужне и југоисточне Србије) ишчезао из употребе и да службу допуне у њима врши презент. Ова балканска језичка особина имала је јачег утицаја на писце из тих крајева, као и на писце из суседних области, у којима је инфинитив све ређи у употреби. И ти српски писци, зацело, у односној служби знатно чешће употребљавају презент са свезицом *да* него инфинитив. Али сигурно нема ни једног српског писца, ма где да се родио, који би ту као допуну употребљавао само први, а не и други облик. Према томе је тачно и да писци из западних наших крајева, али не само писци Хрвати него и Срби, чешће од оних првих у служби оваквих допуна употребљавају инфинитив. Основаност тврдњи о постојању битне разлике у облику ове допуне између српских и хрватских писаца

најречитије оповргава чињеница што је презент са сљеицом *ga* у овој служби и код хрватских писаца доста чест и сасвим обичан (Stevanović 2011 [1953]: 199).

Stevanović potencira da su lišeni svakog osnova nastojanja da se pokaže kako hrvatski pisci koriste konstrukciju *da* + prezent u drugom značenju, naprotiv: između srpskih i hrvatskih pisaca nema „никакве, ама баш никакве, разлике осим у томе што је код неких од ових последњих инфинитив у ређој употреби“ (Stevanović 2011 [1953]: 200). Neodrživo je takođe mišljenje da Srbi upotrebljava pasivne forme rečenice, a Hrvati aktivne (Stevanović 2011 [1953]: 201). To se isto tako tiče tumačenja šire upotrebe glagolskih imenica kod Srba i glagola kod Hrvata (*svitanje* – *sviće*):

И отсуство употребе глаголских именица на *је* код хрватских писаца истицано је као упадљива одлика њихова језика према језику српских писаца, у којих су овакве глаголске именице доста честе и свакако врло обичне. Али су оне, без икакве сумње, исто толико обичне и у језику хрватских књижевника (Stevanović 2011 [1953]: 201).

Stevanović smatra da je zajedničko i za srpske i za hrvatske pisce to što ne vole glagolske imenice. S tim u vezi tačne su, po njegovom mišljenju, četiri stvari: 1. da je u poslovnom jeziku Hrvata običan spoj *za* + infinitiv (*za prodati*), iako on nije postao opštijom osobinom stila hrvatskih pisaca, dok se takav sklop ne чује код Srba, već se koristi glagolska imenica (*za prodaju*), 2. hrvatski pisci češće od srpskih upotrebljavaju objekat u akuzativu u pasivnim rečenicama sa radnim oblicima refleksivnih glagola tipa *najviše se čita Kolara, Šenou*, što nije priznato kao osobina književnog jezika (Stevanović 2011 [1953]: 202), 3. Srbi van Hrvatske ne upotrebljavaju ime stvarnog subjekta u pasivnoj rečenici u obliku lokativa sa prijedlogom *po*, a u Hrvatskoj se taj spoj koristi, npr. hronika napisana *po Vramcu* (Stevanović 2011 [1953]: 203), 4. postoji još pokoja slična veza stranog porijekla, ali je razlika samo u frekvenciji upotrebe. Što se tiče domaćih konstrukcija, razlika je samo u kvantitetu upotrebe i one nikada nisu nepoznate drugoj strani (Stevanović 2011 [1953]: 203).

Na fonetskom i morfološkom planu nema razlika, one se jedino pojavljuju u rječniku, ali su sasvim beznačajne (Stevanović 2011 [1953]: 203).

U leksici Stevanović konstatuje da ono što se smatra različito nije u stvari diferencijalno, npr. *siv*, *smeđ*, *ružičast* nisu manje ili više hrvatske nego srpske. Kod oba naroda domaće riječi potiskuju one koje su ostale u upotrebi iz ranijih epoha. Ali ako za isti pojam Srbi i Hrvati imaju drugu riječ, obje su vrlo često poznate i jednim i drugim pa se kao sinonimi upotrebljavaju kod oba naroda, posebno ako su domaćeg porijekla, npr. *dvojba* – *sumnja* (Stevanović 2011 [1953]: 204). Ponekad (a) sinonime čini domaća i strana riječ, (b) bolja riječ potiskuje goru (*godišnjica* – *obljetnica*; kod Hrvata je prva sve češće u upotrebi). Srbi su od Hrvata prihvatili izvjestan broj domaćih riječi, a Hrvati usvajaju međunarodne naučne termine odranije poznate Srbima pa tu dolazi do ujednačavanja. Stevanović zapaža upadljivo manje slučajeva u odnosu na „пре кој

десетину година“ u kojima se kod Srba i Hrvata različitim riječima označava isti pojam (Stevanović 2011 [1953]: 205). Ali takve razlike postoje kod svih pisaca jednog i drugog naroda.

Stevanović tvrdi da ima mnogo manje slučajeva u odnosu na koju desetinu godina prije da se kod Srba i Hrvata različitim riječima označava isti pojam. Nevažnost tih razlika autor još više potencira stavom da one postoje kod svih pisaca jednog od ovih naroda pa niko ne bi pomislio da, recimo Ivo Vojnović, Miroslav Krleža, Bora Stanković ili Petar Kočić ne pišu istim jezikom. Postepenom približavanju jezika posebno pogoduju odnosi u socijalističkom društvu.

Slijedi pogrešno predviđanje: da će iz „језика наших народа“ nestati onih elemenata što su davali prava da se govori o razlici u „нашем књижевном језику“ (Stevanović 2011 [1953]: 205). Autor potencira pitanje jedinstvenog naziva za zajednički jezik, budući da ima više oznaka. On ističe da svaki postojeći naziv označava isti pojam: zajednički jezik Srba, Hrvata (i Crnogoraca). Za glotonim *srpsko-hrvatski* jezik kaže da nije ispravan, jer složenice s crticom označavaju jedan zajednički pojam, ali se čuva tačno određena granica između sastavnih dijelova. S druge strane, u kompozitnom pridjevu *srpskohrvatski* postoje dva naporedna i potpuno ravnopravna dijela, koje nikako nije moguće razgraničiti jer se ne može kazati: ovaj dio zajedničkog jezika je hrvatski, a onaj srpski, već je to jezik koji je hrvatski koliko i srpski, a srpski koliko i hrvatski, hrvatski je srpski, srpski je hrvatski (Stevanović 2011 [1953]: 207). Iz tih razloga Stevanović izvlači zaključak da je termin *srpskohrvatski* (odnosno *hrvatskosrpski*) lingvistički potpuno ispravan. Za *hrvatski ili srpski* to se ne može reći jer je u pitanju implikacija „hrvatski inače srpski“, „hrvatski drukčije srpski“ pa se može shvatiti da *hrvatski ili srpski* može značiti da je hrvatski nešto drugo a ne što i srpski – da su to dva različita jezika.

Баш зато што се у извесним везама једино овако би морало схватити значење термина *српски или хрватски*, – овај назив се никада неће употребити званично у текстовима уговора, споразума и конвенција, рецимо, са страним државама. Редовно се, напр., каже: *Утврђено је да се шекст споразума (конвенције ишг.) објави на два језика: на француском* (ово за случај кад је у питању уговор са Француском Републиком) *и српскохрватском* (могло би да се каже и *хрватско-српском*) *језику*. Кад би место тога стајало: *Уговорено је да се шекст објави на француском и српском или хрватском*, схватило би се да је уговорено објављивање текста на француском и на било којем од два југословенска језика – на српском или хрватском; испоредимо са овим могућу формулацију: *Уговорено је да се шекст објави на француском и српскохрватском или словеначком*, у којој очевидно свезица *или* не казује да су српскохрватски (односно хрватско-српски) и словеначки један исти него два језика, и да ће дотични споразум поред француског бити објављен на једном, свеједно којем, од ова два језика (Stevanović 2011 [1953]: 208).

Budući da i u drugim nekim vezama termin *hrvatski ili srpski* (odnosno *srpski ili hrvatski*) jezik upućuje na shvatanje da se radi o dva različita jezika,

Stevanović zaključuje da ovaj termin, i pored duge tradicije, lingvistički nije opravdan.

Slične stavove zastupa Mihailo Stevanović i u prilogu za anketu LETOPISA MATICE SRPSKE, objavljenom 1955. godine. Ovdje se ponavlja da Srbi i Hrvati imaju zajednički, isti književni jezik sa napomenom da je od početka bilo izvjesnih razlika zbog nejednakih istorijskih i kulturnoistorijskih uslova (Stevanović 2011 [1955]: 249). Vraćajući se u prošlost, Stevanović ističe da su razlike bile veće prvih decenija postojanja zajedničkog jezika, a zatim prelazi na nepodudarnosti između Vuka i kulturnih vođa Hrvata u Ilirskom pokretu. I ovdje autor ponavlja tvrdnju da su Hrvati imali dugu tradiciju od nekoliko vijekova u upotrebi narodnog jezika u književnosti pa su iz njega, a najviše iz dubrovačke književnosti, uzimali neke elemente. U XIX stoljeću bilo je i pokreta za naročitim arhaiziranjem književnog jezika u cilju približavanja slovenačkom jeziku i drugim slovenskim jezicima (Zagrebačka škola sa Veberom-Tralčićem i Riječka škola sa Kurelcom na čelu). Druga razlika sastoji se u tome što je Vuk u cjelini odbacivao dotadašnji književni jezik, jer nije bio narodni. Razlika se ticala najviše leksike, do čega je dolazilo prvenstveno zbog nejednakog odnosa Srba i Hrvata prema tuđicama: Srbi su više primali iz turskog, balkanskog jezičkog ambijenta, Hrvati iz zapadnoevropskog, italijanskog i njemačkog u prvom redu. Srpsku toleranciju prema turcizmima Stevanović objašnjava sljedećim razlozima: 1. oni su se već oslobodili od turske vladavine pa više nije prijetila opasnost od tuđeg jezika, 2. pošto su se turcizmi ukorijenili viševjekovnom upotrebom, često su se osjećali potpuno narodnim, s tim što je jedan dio ušao u fond jezika, a drugi zamijenjen narodnim riječima i sasvim iščezao. Nasuprot Srbima Hrvati, odmah po sticanju prava na upotrebu maternjeg jezika u školi i administraciji, počeli su da čiste jezik od tuđica, posebno germanizama, kojih je bilo najviše, pa su na brzinu kovali nove riječi ili ih uzimali iz zapadnoslovenskih jezika, prije svega češkog. Stevanović smatra da su Hrvati pretjerali u ponarođivanju, čega nema sa srpske strane, koja nije preduzimala slično organizaciono čišćenje. Upravo u ovome autor vidi polaznu diferencijalnu tačku u terminologijama kod Hrvata i Srba (Stevanović 2011 [1955]: 250).

Što se tiče razlika u pravopisu, Stevanović ih marginalizuje konstatacijom da je ostalo nešto još od 1936. godine i su ih, kako kaže, najznačajniji predstavnici kulturnog života oba naroda i prije sto godina osjećali kao smetnju potpunom jedinstvu književnog jezika. Neke pravopisne razlike zadržane su i poslije BEČKOG DOGOVORA. Izvore za pravopisne razlike autor nalazi u nejednakom tumačenju i nejednakoj primjeni potpuno istih principa Vuka Karadžića. Za Stevanovića je najzanimljivija i najčudnija činjenica da se tim razlikama često daje rang obilježja narodne kulture jednog i drugog naroda. On dalje tvrdi da je razvitak odnosa Srba i Hrvata vodio postepenom neutralisanju razlika u jeziku srpskih i hrvatskih pisaca. Autor navodi šest osnovnih razloga za osjetno smanjivanje leksičkih i stilskih nepodudarnosti: 1. međusobni dodiri i saradnja

književnika u istim publikacijama i anketama, 2. prihvatanje ekavštine od nekih hrvatskih pisaca, 3. pisanje latinicom časopisa u Beogradu i ćirilicom u Zagrebu, 4. život u zajedničkoj državi, koji je išao u prilog ujednačavanju, 5. izučavanje i čitanje hrvatskih pisaca u srpskim školama i obrnuto, 6. upotreba jedne terminologije u vojsci, sudstvu, pomorstvu i sl. (Stevanović 2011 [1955]: 251).

Ovaj proces Stevanović naziva prirodnim procesom približavanja, koji je, nažalost, iskorišćavan u hegemonističke svrhe kao snažno oružje dirigovanog jugoslovenstva, što je izazvao snažan otpor na drugoj (hrvatskoj) strani. „И ово су, што је најгоре, и на једној и на другој страни знали користити непријатељи југословенске заједнице ма у коме виду, који су сматрали да се при таквом стању ствари згодно латити доказивања да се језик, нарочито књижевни језик, Срба и Хрвата у толикој мери разликује да се ту чак и не може говорити о једном истом језику“ (Stevanović 2011 [1955]: 251). Dalje se konstatuje da su Srbi i Hrvati ušli u jugoslovensku državu poslije Drugog svjetskog rata sa „извесним незнатним разликама у стилу, речнику и правопису свога језика и да се у тој заједници, у условима који су у њој остварени: између осталог у потпуној националној равноправности, уз истинско братство и чврсто политичко јединство – те разлике постепено смањују“ (Stevanović 2011 [1955]: 252).

Što se tiče diskusije tokom izrade NOVOSADSKOG DOGOVORA, Stevanović priznaje da je s razlogom ukazivano na „србизирање“ stila i rječnika dijela hrvatskih pisaca za srpske čitaoce i „хрватизирања“ за čitaoce u Hrvatskoj. On takođe priznaje da neke razlike (u pismu) imaju karakter obilježja posebnih nacionalnih kultura. U vezi sa prijedlogom da se uvede jedno pismo na cijelom srpsko-hrvatskom prostoru, i to izborom latinice, Stevanović nikako nije za dekretirano odbacivanje ćirilice i njenu zamjenu drugim pismom, jer bi došlo do otuđenja relativno bogatog kulturnog nasljeđa (Stevanović 2011 [1955]: 254). On je takođe protiv drugog prijedloga: da se izabere samo ekavica. Pri tome dodaje da je nejednakost izgovora stvarna razlika u jeziku, ali nije razlika između srpskog i hrvatskog izgovora (Stevanović 2011 [1955]: 254). On daje prognozu koja se do danas nije ostvarila: da budućnost „вероватно“ pripada latinici, a da će „можда“ ekavica potisnuti ijekavicu (Stevanović 2011 [1955]: 256).

Stevanović ustaje i protiv teze koja je obilježila srpske poglede u XIX pa i prvoj polovini XX vijeka: da su Srbi i Hrvati jedan narod.

Autorov ideal u jezičkom razvitku je stvaranje što veće jedinstvenosti pa bi izrada zajedničkog rječnika Matice srpske i Matice hrvatske bila najznačajniji prilog za ubrzanje toga procesa (Stevanović 2011 [1955]: 257). Stoga on posebno potencira poslove u pravcu potpune jednakosti jezika, pri čemu tvrdi da kao prepreka ne stoji osjetljivost narodâ, već pojedinaca (Stevanović 2011 [1955]:

258). Kao najkrupniju smetnju i najveću vještačku prepreku smatra obostrano prilagođavanje tekstova (srpskih tekstova za hrvatske čitaoce i obrnuto). On misli da ne treba dirati u stil, rječnik i izgovor, a da je tekst moguće štampati drugim pismom. Za nekoliko razlika u pravopisu kaže da čine samo formalnu smetnju i izazivaju zabunu na obje strane, posebno u Bosni i Hercegovini (Stevanović 2011 [1955]: 257).

U tekstu napisanom 1965. Stevanović unosi novu notu u raspravu o karakteru srpsko-hrvatskih jezičkih odnosa stavom da se ne može govoriti o jezičkim varijantama, već o leksičko-stilskim razlikama. Takvu poziciju autor smatra veoma bitnom pa je unosi u naslov: НЕКЕ ЛЕКСИЧКО-СТИЛСКЕ РАЗЛИКЕ, А НЕ ЈЕЗИЧКЕ ВАРИЈАНТЕ. To je u stvari predavanje održano na seminaru za nastavnike i profesore srpskohrvatskog jezika 19. januara 1966, nakon Petog kongresa Saveza slavističkih društava Jugoslavije (13–18. septembar 1965), na kome je Stevanović aktivno učestvovao i na kome su, pored norme, varijante bile centralno pitanje. On konstatuje da se u Zaključcima NOVOSADSKOG DOGOVORA nigdje ne govori o varijantama (Stevanović 2011 [1966]: 337). Čitav tekst je orijentisan na negiranje polarizacije zajedničkog jezika na srpsku (istočnu, beogradsku) i hrvatsku (zapadnu, zagrebačku) varijantu pa stoga autor nastoji da ne upotrijebi odgovarajući naziv za te varijante i radije govori o jeziku kulturnih centara.

Na početku analize iznosi se sporna pozicija: da se međusobno isključuju jedinstvenost jezika i postojanje varijanata, ali da se može govoriti o više dijalekatskih varijanata (Stevanović 2011 [1966]: 337). Još spornija je Stevanovićeva tvrdnja da se naučno ne može govoriti o više varijanata srpskohrvatskog književnog jezika (Stevanović 2011 [1966]: 338). Ovakve rezolutne stavove autor ublažava napomenom da to ne znači da je sve potpuno jednako i da nema nikakvih razlika između pojedinih kulturnih centara: „Тих разлика наравно има“, ali su one beznačajne (Stevanović 2011 [1966]: 338). Gramatička struktura (fonetska, odnosno fonološka, morfološka i sintaksička), nastavlja autor, potpuno je ista, a jedino ima neznatnih razlika u rječniku i stilu. Dalje slijedi ovakav zaključak: nastojanje da se čuvaju te razlike protivno je prirodnom razvitku zajedničkog jezika (Stevanović 2011 [1966]: 339). Zatim se konstatuje da zajednički život uklanja razlike pa se one štaviše smanjuju. Upotrebu različitih riječi kod Srba i Hrvata za oznaku istog pojma autor svrstava u sinonimiju. Ovdje slijedi još jedan stav koji će praksa demantovati: da se takve riječi sve više približavaju apsolutnim sinonimima ili su to već postale

[...] оне све више постају познате и на једној и на другој страни, тако да се у понеком случају, у случају с именицама *домовина* и *отаџбина*, нпр., или с придевима *истогобан* и *истовремен*, све више приближавају апсолутним синонимима, или су, штавише, то већ у пуној мери постале. А као језички знаци за означавање истог појма у истом језику, уопште узев, оне су синонимима у свакоме појединачном случају (Stevanović 2011 [1966]: 341).

U parovima tipa *voz* – *vlak* za autora je jedina razlika u tome što je kod Srba češća jedan riječ, a kod Hrvata druga; leksema *brzjav* se susreće i kod Srba, a *telegram* kod Hrvata itd. U analizi sličnih primjera Stevanović izvlači zaključak da postoji mali broj riječi za oznaku istog pojma koji se isključivo koristi na jednoj i na drugoj strani. Pri tome dodaje da može biti u pitanju razlika u pojedinim glasovima tipa *demokratija* – *demokracija*, čega najviše ima među terminima. On drži da će se terminologija poboljšati uzimanjem boljeg od dva postojeća termina, što će „бити велика културна добит“ (Stevanović 2011 [1966]: 344). Pri tome smatra važnim da razlike niukoliko ne ometaju razumijevanje.

Što se tiče domaćih riječi *opšti*, *opština* – *opći*, *općina*, Stevanović konstatuje da su sa gledišta istorijske fonetike opravdane samo riječi sa *ć* (Stevanović 2011 [1966]: 344). U tumačenju parova sa *v/h* tipa *duvan* – *duhan*, *muva* – *muha*, *suv* – *suh* Stevanović tvrdi da se i ovdje može govoriti o češćoj upotrebi, a ne o potpunoj polarizaciji (Stevanović 2011 [1966]: 345). Vokalizacija *l* je znatno češća kod Hrvata (up. *predio* – *predjel*, *topao* – *topal*), ali se ne može propisivati da je jedno pravilno za Srbe, a drugo za Hrvate. Uglavnom potrebno je naglašavati šta je češće. Ovdje izvodi širi zaključak da je pravilno i dobro u jeziku sve ono što se može lingvistički objasniti ako je potvrđeno širom upotrebom (Stevanović 2011 [1966]: 346).

I u morfologiji Stevanović zapaža samo razliku u nejednakoj frekvenciji, koja nije nikada apsolutna.

U nastavku analize Stevanović se osvrće na rad V. P. Gutkova O RAZLIKAMA IZMEĐU DVIJU VARIJANATA SRPSKO-HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA (Moskva, 1965) i na samom početku konstatuje da se ovaj „вредни и учени, млади руски србохрватист“ poziva uglavnom na pobornike varijanata. Stevanovića, naravno, najviše interesuje Gutkovljevi dokazi o postojanju dviju varijanata pa se na to koncentriše. Na više primjera V. P. Gutkova Stevanović se kritički osvrće i tvrdi (1) da se u slučaju dubletnog oblika genitiva množine nekih imenica ženskog roda s osnovom na dva suglasnika (*kugla*, *kugli*) ne može govoriti o isključivoj upotrebi jednog oblika na jednoj strani i isključivoj upotrebi drugog na drugoj strani, (2) kako u polarizaciji nastavaka za instrumental jednine imenica ženskog roda na suglasnik (*glupošću* – *gluposti*) isto tako nema razlike, (3) da je tačno da je kondicional za prošlost (*bio bih čuvao*) nestao kod Srba, ali se on gubi i kod Hrvata (Stevanović 2011 [1966]: 347–348). Iz Gutkovljeve tvrdnje da nema oblika i konstrukcija koje ne postoje na obje strane Stevanović izvlači zaključak da onda nema ni varijanata u tome jeziku (Stevanović 2011 [1966]: 348). U paru *ko* – *tko* autor zapaža da Hrvati dosljednije čuvaju stariji oblik, pri čemu se *tko* i kod Srba prije upotrebljavalo, dok se na hrvatskog strani koristi *ko*. Stevanović osporava i Gutkovljevu tvrdnju da hrvatski pisci povratnu zamenicu – rečcu *se* s glagolskom enklitikom *je* iza sebe upotrebljavaju u nepromenjenom obliku kao *se je*, a u srpskih se pisaca, za razliku od ovih, tu

ogleda vršenje dvostrukog glasovnog procesa: ispadanje suglasnika **j** i sažimanje dva **e**, te oni umjesto *se je* obično pišu *se*.

Ако је и тако, а ми смо се и лично уверили да је код хрватских писаца чешће се је, а код српских опет чешће се, онда је то разлика у правопису, а не и у језику, али толико безначајна разлика да је правописна комисија од 11 чланова (у којој су радили и хрватски и српски језички стручњаци) није ни забележила, мада је то било потребно учинити. Уосталом ми и на једној и на другој страни срећемо овде и контракцију и обе енклитике једну за другом (Stevanović 2011 [1966]: 351).

Stevanović smatra da se na sličan se način može govoriti o razlici u upotrebi predloga *s(a)* s nepostojanim **a** i bez njega (*s* – *sa* katedre).

Na sintaksičkom planu Stevanović ukazuje da se u Gutkovljevim primjerima radi o čistoj sintaksičkoj sinonimiji. On smatra netačnom konstataciju ruskog autora da u jeziku srpskih pisaca dolazi nominativ u službi imenske predikatske dopune uz glagol *postati*, a u jeziku hrvatskih – instrumental (*postati stvaralac* – *stvaraocem*). „Ми, међутим, тврдимо да је тај облик или номинатив или инструментал и у језику једних и у језику других“ (Stevanović 2011 [1966]: 352).

Kritički sud Stevanović izražava i u vezi sa konstrukcijom *da* + prezent:

С обзиром на несумњиву разјашњеност овога питања за нас је скоро необјашњиво што се и даље (в. сарајевски ОДЈЕК бр. I од 1. јан. 1966) говори о разлици у значењу између једног и другог облика (инфинитива и презента с везником *ga*) у функцији допуне о којој је овде реч, па се као одлика хрватске варијанте истиче инфинитив, за разлику од српске којој је својствен презент с везником *ga* и наводи се пример *Баца не смију ђушџију* (хрв.), односно: *Баца не смеју га ђуше* (срп.), иако је добро познато да је прво и српско, а друго и хрватско, односно да је и једно и друго – и српско и хрватско (Stevanović 2011 [1966]: 353).

U pogledu stavljanja enklitike između dijelova sintagme ističe se da je to rjeđe kod savremenih srpskih pisaca (Stevanović 2011 [1966]: 354). U nastavku analize Stevanović daje primjere kako bi osporio postavku o postojanju dviju varijanata i potkrijepio svoju osnovu misao da sve razlike nisu ništa drugo već *stilske razlike*, iz čega proizilazi da se njima (stilskim razlikama) ne mogu definisati *jezičke varijante* jer bismo imali: koliko pisaca – toliko varijanata (Stevanović 2011 [1966]: 358). Ovo posljednje čini se pojednostavljivanjem problema. Uz ove zaključke dolazi sporna konstatacija da stepen stilske raznolikosti jezika još niko nije precizno utvrdio niti je to moguće uraditi (Stevanović 2011 [1966]: 359). Govoreći o razlici u stilu kod pojedinih pisaca Stevanović izvlači pogrešan zaključak da ni u jednom slučaju niko od njih ne piše različitim jezičkim varijantama (recimo, Kolar i Ćosić se služe istim književnim jezikom sa određenim stilsko-leksičkim razlikama). Pri tome postoje izvjesne stilske, a po koji put i leksičke razlike (Stevanović 2011 [1966]: 360).

U radu СТВАРАЊЕ ЈЕДИНСТВА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА СРБА И ХРВАТА И ДАНАШЊЕ СТАЊЕ ТОГ ЈЕДИНСТВА (1971) Stevanović zaokružuje poglede na odnose u okviru srpskohrvatskog jezika i to u situaciji zamršenih i kompleksnih nacionalnih i jezičkih odnosa u bivšoj Jugoslaviji, izraženih/odraženih, između ostalog, u DEKLARACIJI O POLOŽAJU HRVATSKOG JEZIKA. U tekstu autor dobrim dijelom ponavlja stavove, komentare i primjere iz već navedenih priloga. Ako je pak u prethodnim osjećao potrebu da iskaže mišljenje o tome da li postoje varijante ili ne, i s tim u vezi davao negativan odgovor, u situaciji kada je nastao dati tekst pitanje se zaoštava stavom da se radi o posebnim jezicima te se stoga Stevanović smatra obaveznim da iznese pogled i na ovaj problem.

Stevanović ističe da do kraja XVIII i prvih desetina XIX stoleća Srbi i Hrvati (iako je njihov jedan te isti jezik) svoje književnosti i svoj kulturni život u cjelini nisu razvijali na zajedničkom književnom jeziku, već ili na srpskoj, odnosno hrvatskoj, redakciji staroslovenskog jezika ili i na narodnom jeziku (od XIV veka): na čakavskom dijalektu (u Istri, primorskoj i ostrvskoj Dalmaciji), na kajkavskom (u Hrvatskom zagorju) ili na štokavskom (u samostalnoj Dubrovačkoj republici, u srednjoj Dalmaciji, Bosni i Slavoniji) – Stevanović 2011 [1971]: 438. Dalje se analiziraju razlike u jezičkim i pravopisnim rješenjima iliraca i Vuka Karadžića (rogato *ě*, pisanje samoglasničkog *r* kao *er*, *ar*, etimološki princip) i njihovo uklanjanje. Stevanović konstatuje da od kraja XIX vijeka vlada potpuno jedinstvo gramatičke strukture književnog jezika Srba i Hrvata, što ni za koga ne dolazi u pitanje (Stevanović 2011 [1971]: 438). Dalje se govori o „неким, претежно лексичким разликама у књижевном језику Срба и Хрвата“ i to „тамо где у језику нема и не може бити норме, тј. у стилу и речнику, као и у сваком књижевном језику“, dakle samo tu postoje razlike u jeziku hrvatskih i srpskih pisaca (Stevanović 2011 [1971]: 443). Autor svjesno izbjegava da upotrijebi izraz razlike između *srpskog* i *hrvatskog jezika*, *srpske* i *hrvatske varijante* pa, recimo, kaže razlike između *dva najveća kulturna centra* (Stevanović 2011 [1971]: 443). Kao u prethodnim radovima, i ovdje ponavlja da nema nijedne osobine koja je samo srpska ili hrvatska (Stevanović 2011 [1971]: 447). Stevanović je, razumljivo, za proces smanjivanja razlika u književnom jeziku Srba i Hrvata pa o tome govori praveći kraći istorijski osvrt i vraćajući se na dvadesete godine XX vijeka. Pri tome ističe da se jezik Srba i Hrvata razvija od kraja XIX vijeka kao (od svih priznatih) jedan isti književni jezik sa istom gramatičkom građom. U prilog konvergenciji išle su na ruku tadašnje okolnosti: jačanje ideje o ujedinjenju južnih Slovena, pobjede u balkanskim ratovima, pisanje ekavicom u Hrvatskoj – sve je to vodilo smanjivanju leksičko-stilskih razlika u književnom jeziku jednih i drugih (Stevanović 2011 [1971]: 447). Osim toga, stil jedne sredine približavao se stilu druge. Stevanović se zatim bavi reakcijama na dalje ujednačavanje jezika u zajedničkoj državi između dva svjetska rata. Za ono što su drugi nazivali i što je izazivalo podozrenje – stalne prigovore u Beogradu da se jezik sve više „hrvatizuje“, a u

Zagrebu da se „srbizira“ – on ocjenjuje sasvim drugačije: kao bogaćenje jezika i na jednoj i na drugoj strani (Stevanović 2011 [1971]: 448). A zatim dodaje:

У сваком је случају такво подозрење разумљивије било код Хрвата у старој Југославији са централистичким, а касније и диктаторским системом владавине, са српском династијом на челу и несрећно решеним, управо нерешеним националним питањем, при чему су Хрвати у огромној већини стално остали незадовољни. У том незадовољству многима је сметала прво државна заједница (таква каква је била – с разлогом свакако) и свака заједница, па и језичка, у којој ипак, изузимајући војничку терминологију, ништа што се Срба и Хрвата тиче, битно није наметано, осим што је диктаторски режим званично у школама наметнуо бесмислен термин за језик у целој земљи називајући га *српско-хрватскословеначким*. А таквог језика никад није постојало, не постоји и неће га, бар у догледно време, постојати (Stevanović 2011 [1971]: 448).

Za pravopis rađen na inicijativu „диктаторског“ ministra prosvjete Kraljevine Jugoslavije kaže da je bio stvarno nametnut pa je izazivao skoro opšti revolt kod Hrvata jer je, između ostalog, propisivao i nešto što gotovo niko od njih nije bio gotov da prihvati. To nezadovoljstvo je dovelo do toga da Hrvati počinju da shvataju potrebu razbijanja jezičke zajednice, što se najizrazitije manifestovalo u knjizi RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA JEZIKA (1940) P. Guberine i K. Krstića. U kritici primjera iz ove knjige Stevanović ukazuje na netačnosti kojima se htjelo dokazati da postoje ozbiljne razlike (Stevanović 2011 [1971]: 449). I u Benešićevoj gramatici Stevanović zapaža čitav niz pogrešnih primjera, pri čemu se više poziva na Belićevu analizu ovog teksta nego što daje svoju.

U analizi napora u Nezavisnoj državi Hrvatskoj da se za hrvatski jezik stvori posebna kodifikacija, drukčija od one za srpski jezik, Stevanović ukazuje na neosnovanost gledišta da su srpski i hrvatski dva posebna jezika ili jedan jezik sa odveć velikom razlikom (Stevanović 2011 [1971]: 451).

Govoreći o stanju jezičke zajednice Srba i Hrvata prvih godina poslije Drugog svjetskog rata autor ističe da je Institut za jezik SANU dobio neadekvatan, jednočlan naziv: *Institut za srpski jezik* prije svega zbog toga što je osnovan s glavnim zadatkom da izradi veliki REČNIK SRPSKOHRVATSKOG KNJIŽEVNOG I NARDONOG JEZIKA (Stevanović 2011 [1971]: 452). Autor dalje konstatuje da je u terminologiji ostalo više razlika nego u ma kojoj drugoj oblasti.

I u ovome tekstu on se zalaže za uklanjanje prepreka prirodnom razvoju. Za rezultate NOVOSADSKOG DOGOVORA tvrdi da imaju potpuno izjednačena gledišta i potpunu saglasnost u shvatanju jedinstva književnog jezika Beograda i Zagreba (Stevanović 2011 [1971]: 454).

Dalje Stevanović ukazuje na promjenu odnosa prema srpskohrvatskoj jezičkoj zajednici i riješenost nekih intelektualnih krugova u Zagrebu da krivo predstave karakter te zajednice. Autor konstatuje da se od 1964. počinje isticati i dokazivati da su srpski i hrvatski dvije varijante jednog jezika i da on nije

jedinstven (Stevanović 2011 [1971]: 455). Autor se protivi tezi „jeste jedan jezik ali nije jedinstven“, za koju kaže da nije ništa drugo nego sofizam budući da *jedinstven* ne znači ‘potpuno jednak, bez ikakvih razlika’ (Stevanović 2011 [1971]: 456). Jedan te isti jezik ne znači ‘u svemu jednak’, jer su govori „нашир језика“ по много чему различити. Stevanović ne prihvata ni stav da je jezik Srba i Hrvata kao skup narodnih govora jedan jezik, ali da nije takav kao književni jezik te ističe da su razlike između narodnih govora „несравњено“ веће од оних које налазимо у књижевном језику (Stevanović 2011 [1971]: 457).

Što se tiče varijanata, Stevanović tvrdi da se o njima počinje govoriti tek nakon izlaska trećeg izdanja Maretićeve gramatike 1963, odnosno od 1964, mada je Jonke isticao da je o varijantama već ranije pisao, 1960 (Stevanović 2011 [1971]: 457). U nastavku autor ponavlja ono što je pisao u prethodnim tekstovima: da se može govoriti o varijantama samo u stilu i rječniku, da one imaju jednaku književnojezičku vrijednost te da su potpuno ravnopravne. „Али ми не можемо наћи оправдања захтеву већине данашњих загребачких лингвиста да се према тим варијантима треба односити као према посебним језицима, када су то само стилско-лексичке варијанте једног језика који има исти граматички (фонолошки, морфолошки и синтаксички) систем“ (Stevanović 2011 [1971]: 458). Za Stevanovića je neshvatljivo da se govori o dva zasebna jezika. I upravo zbog cilja radi koga se govori o varijantama on zazire od tog izraza. U tumačenju ovog problema autorova ključna misao glasi: umjesto varijante (leksičke i stilske) treba upotrebljavati riječ *razlike*, koja je i mnogo jasnija i mnogo određenija, a za jedinstvo književnog jezika, „у које ми још увек верујемо“, безопаснија већ по томе што се говори о разликама у језику, а не о варијантима језика (Stevanović 2011 [1971]: 458).

On kritikuje tvrdnju da su srpski i hrvatski, iako naučno isti, politički, pravno i ustavno – dva jezika (Stevanović 2011 [1971]: 460). Autor to ne može prihvatiti jer nijedan politički forum nije dao takvu sankciju. Takođe je protiv poistovećivanja hrvatske, zagrebačke varijante sa ijekavskim, što nalazi kod Ljudevita Jonkea (Stevanović 2011 [1971]: 459). U analizi jezičke situacije po republikama Stevanović konstatuje da je leksički i terminološki jezik u Bosni i Hercegovini neuporedivo bliži onome u Srbiji nego u Hrvatskoj (Stevanović 2011 [1971]: 459).

Analizirajući nastojanja da se jezičko jedinstvo Srba i Hrvata predstavi kao djelo njihovog zajedničkog neprijatelja Stevanović ističe da je stvarnost postojanja književnojezičke zajednice dvaju naroda starija i čvršća nego što je neki prikazuju i da je to nešto s čime se mora računati.

И о њој треба водити рачуна при свакој помисли да се та заједница растури, поглавито с планом какав немају, истина, сви према њој данас нерасположени истомишљеници, али за какав, поред осталих, пледира и овај књижевник, а наима да у основу књижевног језика Хрвата уђу сви дијалекти хрватски на којима је некада било књижевности, значи и кајкавски и чакавски, поред што-

кавских говора, што је апсолутно немогуће. Немогуће је било и пре узимања штокавског дијалекта за основу књижевног језика. То је јасно за свакога ко познаје законитости стварања књижевних језика, којима је, по правилу, у основи један дијалекат, онај, разуме се, који у датом тренутку има највише услова за то (Stevanović 2011 [1971]: 463).

Ovdje se autor dotiče Skerlićevih ideja, koje naziva romatničarskim zanosom poslije balkanskih ratova, i ističe da nikad nije prihvatio prijedlog u vezi sa izborom samo ekavice i latinice (Stevanović 2011 [1971]: 468). „Напомињемо да се Скерлић том приликом и код многих Срба лоше препоручио зато што је предлагао да, заузврат, у накнаду за ијекавштину, Срби жртвују ћирилицу, а прихвате латиницу“ (Stevanović 2011 [1971]: 468).

Što se tiče naziva jezika, i ovdje se ponavljaju stavovi iz prethodnih tekstova, recimo da složeni naziv ima prednost (Stevanović 2011 [1971]: 469), da dvočlan naziv nije nametnut (Stevanović 2011 [1971]: 470), da je najadekvatniji i naučno najopravdaniji glotonim *srpskohrvatski jezik* (Stevanović 2011 [1971]: 472), da postoji lingvistička i praktična nepodobnost izraza *srpski ili hrvatski* (Stevanović 2011 [1971]: 474), da nije za posebno isticanje dvojstva, ali ni za njegovo prikrivanje, još manje za produbljivanje razlika (Stevanović 2011 [1971]: 472). Kao apsurd ističe postojanje više (čak osam) naziva: *hrvatski* ili *srpski*, *srpski* ili *hrvatski*, *hrvatsko-srpski*, *srpsko-hrvatski*, *hrvatski*, *srpski* (Stevanović 2011 [1971]: 470).

Kroz ovaj tekst stalno se provlači misao o potrebi otklanjanja smetnji prirodnog razvitku zajedničkog književnog jezika.

U završnom dijelu Stevanović konstatuje da se razlike između *stilskojezičkih varijanata* ne uvećavaju, nego, naprotiv, smanjuju (Stevanović 2011 [1971]: 480). Isto tako postotak leksičkih, kao i drugih jezičkih razlika, ne raste već „очевидно“ opada i pored nastojanja izvjesnih krugova koji neprestano ističu dvojstvo jezika i uprkos njihovim uvjerenjima da se razlike moraju čuvati u društvu samoupravnog socijalizma, jer njihovo nestajanje vodi unitarizmu. „А ми тврдимо да инсистирање на обавези чувања разлика по сваку цену пре води у смешно него ка успеху“ (Stevanović 2011 [1971]: 481).

Po njegovom mišljenju ničim se ne može dokazati da se u izradi REČNIKA MATICE SRPSKE I MATICE HRVATSKE išlo na uklanjanje, prikrivanje razlika, kao što nije bio zadatak da se one otkrivaju (Stevanović 2011 [1971]: 482), niti da se označava što je češće u srpskoj ili hrvatskoj sredini (Stevanović 2011 [1971]: 483). U pripremi ovog leksikografskog izdanja nije bilo nikakvog namećanja. Zastoj na tom poslu nastao je kada je sa hrvatske strane postavljen uslov da se obilježava pripadnost riječi varijantama, što srpska strana nije mogla da prihvati (Stevanović 2011 [1971]: 484). Zbog ranijeg iskustva u izradi razlikovnih rječnika Stevanović smatra da označavanje varijanata nije bilo moguće bez stalnog davanja pogrešnih informacija korisnicima RJEČNIKA.

Stevanovićev opšti zaključak je prilično oštar: uopšte se ne može postavljati pitanje (a) imaju li Srbi i Hrvati dva ili jedan zajednički jezik, (b) da li taj zajednički jezik treba da službeno ima posebne nazive ili samo jedan naziv (Stevanović 2011 [1971]: 486). Slijedi autorova pogrešna procjena: da je nauka prije više od stotinu godina to pitanje skinula sa dnevnog reda (kao što znamo, ono će dvadesetak godina nakon štampanja autorovog teksta biti itekako aktualizovano i riješeno suprotno onome što je Stevanović želio). On tvrdi da nije tačno da i drugi centri, osim Beograda i Zagreba, moraju imati svoje varijante (što su Hrvati sugerisali) i pobija Junkeovu tezu o Titogradu kao posebnom središtu, što smatra pogrešnim, nenaučnim te konstatuje da se nikada u Crnoj Gori nije stvarao poseban književni jezik (Stevanović 2011 [1971]: 488). Za Sarajevo kaže da je bilo središte, kao i Mostar, ali se nije radilo o jeziku posebnog tipa, drugačijem od beogradskog i zagrebačkog, iako se govorilo o *b o s a n s k o m j e z i k u* te dodaje da je mnogo opravdanije da se govori o *b o s a n s k o m s t i l u* (Stevanović 2011 [1971]: 489). U odnosu na Sarajevo i Mostar još manje imaju posebna obilježja kulturni centri Crne Gore.

Stevanović pobija i Junkeovu izjavu kako on već deset godina nastupa protiv varijanta i dodaje da je prvi put o „тзв. варијантама“ govorio na kongresu u Sarajevu 1965 (Stevanović 2011 [1971]: 492).

Na kraju zaključuje da NOVOSADSKI DOGOVOR nije prevaziđen i da za njega nikad nije rekao da je „posljednja riječ nauke“ i „jedino polazište“, ali je kazao da je „naučno zasnovan“ (Stevanović 2011 [1971]: 491). On smatra da treba zadržati obaveze iz NOVOSADSKOG DOGOVORA: 1. jedan službeni i naučni naziv, 2. jedan pravopis, 3. jedan rječnik, 4. jedna terminologija, 5. dva književna izgovora, 6. dvije azbuke (Stevanović 2011 [1971]: 493). Stevanović dodaje da srpska strana neće tražiti da drugi mijenjaju svoj stav, ali da i ona ima pravo na samostalna rješenja.¹⁸

30. Milka Ivić je među prvima u srpskoj lingvistici prihvatila da se otvoreno govori o varijantskoj polarizaciji srpskohrvatskog jezika i o postojanju srpske i hrvatske varijante. U tekstu *PROBLEM NORME U KNJIŽEVNOM JEZIKU*, koji predstavlja referat na Petom kongresu jugoslovenskih slavista u Sarajevu 1965. godine, konstatuje se da razgranat život književnog jezika neminovno nameće postojanje varijanata, da razgovori na tu temu nisu opasni, jer ne potkopavaju jezičko jedinstvo, već, naprotiv, da su korisni zato što doprinose sagledavanju prave stvarnosti (Ivić 2011 [1965]: 326), dakle imamo sasvim suprotno mišljenje u odnosu na ono koje nalazimo kod Mihaila Stevanovića. Milka Ivić ističe da

¹⁸ Više o pogledima na jezik i jezičku problematiku ovog poznatog srpskog lingviste v. Ostojić 2002 (tu se nalazi i potpuna Stevanovićeva bibliografija).

„postoje dve osnovne varijante onoga što se popularno zove književnim jezikom [...]: jedna se jedna se govori pretežno u istočnoj polovini srpskohrvatske jezičke teritorije (gde je najveći kulturni centar Beograd) a druga pretežno u zapadnoj (sa Zagrebom kao glavnim centrom). One se između sebe ne razlikuju, razume se, isključivo po izgovoru refleksa starog jata. Ima tu još niz drugih razlika, prvenstveno u leksici (da bi se čovek potpuno u to uverio, dovoljno je samo da uzme u ruke isti broj lista BORBA koji je istoga dana objavljen u Beogradu, u istočnoj varijanti, i u Zagrebu, u zapadnoj). Ali ima tu još više homogenosti u gramatičkoj strukturi obeju varijanata, koja je zajednička, vukovska (Ivić 2011 [1965]: 327–328).

Dalje kaže u zapadnoj varijanti postoji svoj, specifičan problem – dvosložni i jednosložni izgovor refleksa starog jata (*uvijek* ili *uvjek*) – (Ivić 2011 [1965]: 327–331). U ortoepskim pojedinostima Milka Ivić konstatuje da se Beograd i Zagreb uglavnom slažu (s izuzetkom onog što je isključivo prisutno u jekavskom izgovoru) – Ivić 2011 [1965]: 327–332. Autorica ističe neophodnost proučavanja funkcionalnostilske diferencijacije:

Neprisutnost jasne svesti o funkcionalnim stilovima ispoljava se, pored ostalog, u neprijateljskom stavu pojedinca prema sve većem porastu broja reči stranog porekla u našem leksičkom fondu [...] Potrebno je tačno sagledati postojeće jezičke stile, detaljno obraditi specifičnost njihove strukture, pa onda tek pristupiti propisivanju uputstava o tome gde bi bilo priličnije izbeći stranu reč, a gde bi, naprotiv, njeno prisustvo bilo u principu umesno (Ivić 2011 [1965]: 327–328).

31. Specifičan pristup tumačenju srpsko-hrvatskih jezičkih odnosa ima Lazo Kostić (1897–1979), što potvrđuje i naslov njegove knjige: КРАЋА СРПСКОГ ЈЕЗИКА, objavljene 1964. godine. U ovome tekstu autor traži i nalazi dokaze, uglavnom iz hrvatskih izvora, da bi potvrdio tezu iznesenu u naslovu. U odgovoru na pitanje šta je zapravo bio „hrvatski jezik“ kaže da su Hrvati jedini narod na svijetu za koji se nije znalo koji im je jezik te da sami nisu bili načisto ko su doista (Kostić 2011 [1964]: 261). U argumentaciji autor polazi od autoriteta kakvi su bili Jozef Dorbovski (1733–1829), koji je hrvatskim smatrao samo kajkavski dijalekat, a sve drugo svrstavao u ilirski ili srpski jezik, Pavel Šafarek (1795–1861), koji je tvrdio da se srpski govori ne samo u Srbiji i Crnog Gori nego i u Bosni i Hercegovini, Slavoniji i Dalmaciji, Jernej Kopitar (1780–1844), koji je kajkavce „Hrvate“ držao za neosporne Hrvate, a bio voljan da Hrvatima prizna primorske čakavce (Kostić 2011 [1964]: 261–262). Kao dokaz navodi i mišljenje Matea Murka (rođenog 1861), „познатог непријатеља Срба“ (Kostić 2011 [1964]: 265), koji je ukazivao na „високо интересантан пример главног града и духовног центра, који је отказао свој израђени дијалекат и потчинио се језично већини осталог становништва [...] да би се могла створити једна виша културна заједница“ (Kostić 2011 [1964]: 266). On navodi i poziciju Vatroslava Jagića (1838–1923), koji je pisao da se čakavki dijalekat Sjeverne Dalmacije, Istre i Ostrvlja zvao odvajkada *hrvatski* (Kostić 2011 [1964]: 266). Zatim tvrdi da je istoričar Johanes Lucijus („Lučić“) pisao 1666. da Dalmatinci i njima susjedni Slovenci ne zovu jezik *slovenskim*, nego

hrvatskim ili *srpskim*, prema tome koji je dijalekat u pitanju (Kostić 2011 [1964]: 266). Kostić ističe da su Slavonci nazivali svoj jezik *srpskim* (*rackim*) ili *slavonskim* i da bi samo isluženi vojnici kazali kat-tad da govore *hrvatski*, jer su na vojsci tako instruirani. „Ако би иначе неко други то казао, свет би га извргнуо руглу!“ (Kostić 2011 [1964]: 269). Slijedi pozivanje na Slavonca Matiju Katančića (1750–1825), koji je pisao krajem XVIII vijeka da Crnogorci, Srbi-janci, Bošnjaci i Srbi u Ugarskoj govore istim jezikom kojim i Dalmatinci, a da se od Hrvata razlikuju, pri čemu citira sljedeću njegovu rečenicu: „Добро знамо да се и у прошлости и данас Хрвати разликују од Далматинаца и домовином и начином говора“ (Kostić 2011 [1964]: 269). Slijedi komentar:

Није тврдио само Миклошић да су једини Хрвати чакавци, одн. да је само тај језик њихов, већ и многи други писци, међу њима и хрватски. Тако нпр. Станко Враз (16, стр. 157), који је писао 1843 године (20): „По праву (језику) то дакле иде име једино Хрвате чакавце тј. ону грану јужнословенску, што треба у свом говору *ча* место *шћа* или *кај*, а ти Хрвати станују од старине у Приморју, по већој страни приморских вароших, Задарском окружу и по отоцих приморских и далматинских“ (Kostić 2011 [1964]: 270).

Kostić tvrdi da je Gajevac Fran Kurelac (1811–1874), bio „присталица тадашње филолошке школе која је под српским језиком подразумевала штокавско наречје, под словеначким кајкавско, под хрватским само чакавско“ (Kostić 2011 [1964]: 271).

Dalje se Kostić poziva na „познатог хрватског шовена“ Iva Pilara, који је под pseudonim fon Sidland pisao 1918. године:

Као и у свему другом, тако су Срби много јединственији од Хрвата и у језику. Они имаду заправо само два говора, екавски и иекавски, а оба су штокавска, те се међусобно разликују много мање него три хрватска нарјечја: кајкавско, чакавско и штокавско...“ Кајкавско нарјечје је неоспорно производ миешања етничке и језичне мјешавине Хрвата и Словенаца, између којих уобће нема јасне етничке границе [...] – Kostić 2011 [1964]: 272.

Kostić daje mišljenje hrvatskog filologa Marela Kušara i citira njegove riječi s kraja XIX vijeka:

„Словенски српско-хрватски дијалекат који влада у Далмацији зове су у устима тамошњег народа *хрвацки језик* у целој северној и средњој Далмацији и на острвима тог дела Далмације. У јужној Далмацији од Неретве па све до краја, као и на острвима Корчули, Ластову, Мљету и мањим окол Дубровника, католици одговарају кад их неко пита како говоре само речју *нашки...*“ (док православни, по самом Кушару, кажу увек да говоре *српски језик...*) [...] (Kostić 2011 [1964]: 273).

Lazo Kostić navodi i poziciju katoličnika kanonima Dubrovnika Ivana Stojanovića: „Познати повјесничар Енгел кори Златарића што језик Далмације зове *хрвајскијем*, те каже да је то посве криво, пошто је тај језик чисто српски, а да се име *хрвајско* спомиње само ради тога, што је Далмација била

неко вријеме у политичкијем свезама с Хрватском ради Угарске“ (Kostić 2011 [1964]: 275).

Nakon prezentiranja velikog broja stavova Lazo Kostić rezimira na sljedeći način:

Кад све ово прочитају, читаоци ће бити јамачно јако разочарани. Тада тек неће ништа знати шта је то био и који је био хрватски језик до Препорода илирског. У ствари, то је био наш циљ да ово покажемо и докажемо. Ни Хрвати нису били начисто о томе, ни наука словенска ни страна. Свак се колебао, свако се предомисљао, свако је нешто друго узимао као „хрватски језик“. Ово је све требало навести да би се разумело основна идеја и интенција лица која су прокламовала и извела „Илирски Препород“ (Kostić 2011 [1964]: 276).

Слиједи још један закључак:

Мада се сви наведени писци не слажу у томе који језик треба сматрати хрватским, они сви без изузетка, бар до „Илирског препорода“ а и знатно потом, искључују штокавштину од хрватског језика. Ниједном једином писцу од ранга (а ни ма ком другом по нашем сазнању) није пало на памет да иједан део јужнословенских штокаваца прогласи за Хрвате. Сви одреда их приписују Србима. Све до „Илирског препорода“, па и две-три деценије потом. Док тај „Препород“ није почео да пушта плодове! (Kostić 2011 [1964]: 276).

Lazo Kostić овим не завршава анализу, већ је, напротив, проширује наводењем тумачења низа других страних аутора, као што су August Leksin (1840–1916), Frederik Gustav Ajhnhof (рођен 1799), Fridrih Karl Brukman (1849–1919) и др. Између осталог констатује да је познати италијански писец Nikolo Tomazeo, родом из Šibenika, рекао и ово: „Српски језик... је један од четири идиома, не дијалекта, словенских народа... Говори се у Босни и Херцеговини, Загорској Далмацији и у Србији. Хрватски дијалекат, као и њихова раса, само су дегенерација“ (Kostić 2011 [1964]: 280).

Autor ponovo spominje i domaće autore poput Valtazara Bogišića, који је тврдио да су у Босни и околини Хрвати примили од Срба језик и пјесме: „Хрвати попримише малопомало српско нарјечје, па и пјесме, јер и у Босни и у Дубровнику, гдје су старе пјесме живеле, сада нема него д е с е т а р а ц с р п с к и “ (Kostić 2011 [1964]: 279–280).

Navedeni stavovi se ovako generaliziraju:

Видели смо нико живи није могао са сигурношћу утврдити до пре сто година шта је то хрватски језик. Најкомпетентнији стручњаци нису се у томе слагали, а ни сами Хрвати нису о томе били начисто. Ако се један дијалекат сматрао хрватски, тај хрватски карактер је оспораван другом, разноврсном дијалекту (Kostić 2011 [1964]: 281).

Слиједи подаци из хрватских извора чији су аутори Pavao Riter Vitezović (1652–1713), Dragutin Prohaska (navodi se tekst iz 1911), Antun Barac (1894–1955), да би се Kostić концентрисао на Ljudevita Gaja, за koga каже:

Гај је реформисао и уједначио такође правопис хрватски, што му се такође мора уписати у заслугу. Иначе, разуме се, не би дошло до јединственог хрватског језика. Ту није преузео ништа српско, нити је Србе имитирао, јер су ови имали ћириловско писмо. Али, с једне стране, Гај је покушавао да уведе и српску ћирилицу, а с друге његова правописна реформа, нарочито прихватање дијакритичких знакова, преузео је од Чеха и Пољака. Опет ништа хрватско. Па ни ту није уједначење спроведено до краја као у српској ћирилици [...] Гај је, као што смо видели, увео српски штокавски дијалекат као општи хрватски књижевни језик, а имао је у плану да уз штокавски говор уведе и ћирилицу по Вуковој реформи, али се томе успротивио један део његових најближих сарадника (Kostić 2011 [1964]: 286).¹⁹

У активности Илirskog pokreta Lazo Kostić nalazi prisvajanje srpskog jezika i tome posvećuje poseban dio analize (Kostić 2011 [1964]: 295–312). Он пише:

Пошто ниједан од њихових хрватских дијалеката није имао ни традицију нити је био изграђен, а још мање чувен по свету, то су тадашњи активни хрватски националисти дошли на дијаболичну идеју: да српски језик узму као свој. Њиме су тада говорили многи католици, али ниједан свесан Хрват. Говорили

¹⁹ U vezi sa Ljudevitom Gajem željeli bismo da ukažemo na jedan detalj. Vođa Ilirskog pokreta je boravio u Gracu u vrijeme kada je taj grad bio važno omladinsko središte za studente sa južnoslovenskih prostora. Od 1827. godine djeluje u prijestonici Štajerske omladinski „Ilirski klub“, koji je nosio i ime „Narodna vlada“. Prema pisanju F. Šišića (HRVATSKA POVIJEST III, Zagreb, 1913, s. 159–160) duša toga društva bio je Srbin Mojsije Baltić, koji je značajno uticao da Ljudevit Gaj prihvati štokavštinu. O tome sam Gaj piše: „Baltić se kano živ izgled svih krepости i mlađana domoroca, osobito odlikova. Blagi ovaj i smjerni rodoljubac ima mnogo zasluga o razvitku znanja i značaja svih onih, koji su ga okružavali. On meni prvi otkri nutarnju vrijednost čistoga našega jezika, koji je jedini dostojan općenoga imena ilirskoga (to jest štokavštine). Trudom se njegovim ja kano rođeni Zagoraca naučih poznavati azbuku i valjanim izgovorom izgovarati čist jezik. S njim prvim čitah narodne pjesme srpske po Vuku na svijet izdane, te dokučih i osjetih neprocjenjivost njihovu [...] Prijateljstvo koje me je vezivalo s milim mojim zemljakom Dimitrijem Demetrom, veoma utjecalo u budućnost književna našega razvića. Baltić i Demetar bijahu od našinaca prvi, koji su sa mnom baš kano kroza san u budućnost gledali bajnu sliku preporođene nam narodnosti [...] Gotovo ništa poveće nije učinjeno dosad u poslu narodnoga preporođenja, o čem se ne bismo već tada (još u Gracu) dogovarali“ (cit. prema Novak 1930: 51–52). U Gracu je u to vrijeme boravio i Stanko Vraz (1810–1851) koji se u razgovoru sa Ljudevitom Gajem „oduševi za narodni preporod“ (Novak 1930: 53).

Evo još jednog detalja. Iz Gracu su Studenti Srbi i Hrvati poslali 5. oktobra 1909 telegram sa pozdravima osuđenima na zagrebačkom „veleizdajničkom“ procesu u kome, između ostalog stoji: „Mi Vam se klanjamo, zatočnici ideje i nek Vam služi kao utjeha uvjerenje da će mrak Vaših ćelija raspaliti plamen oduševljenja za slogu narodnu u srcima sviju svjesnih Hrvata i Srba“ (SRBOBRAN, Zagreb, 199, br. 211; cit. prema Novak 1930: 564).

су католици Славоније, Босне, Херцеговине и малог дела Далмације (Kostić 2011 [1964]: 295).

Kostić dalje citira niz hrvatskih i srpskih autora da bi uslijedila ocjena hrvatskog jezika prije stvaranja zajedničke države:

Језик хрватски је остао накарадан све до 1918. Ја знам прилике у Далмацији, где сам живео. Њихове судске акте, укључујући ту и пресуде, није могао ниједан прави Србин да разуме (Kostić 2011 [1964]: 310).

Budućnost jezičkih odnosa Srba i Hrvata Laza Kostić ovako karakteriše:

Перспективе за један потпуно заједнички језик Срба и Хрвата, који би обе стране добровољно примиле, нису сувише повољне. Ми у суштини нисмо у том питању ближи него смо били у време Илирског Препорода. Поред струја зближења, које се увек изнова јављају, стално су у покрету и струје отпора, посебности, раздвајања. И никаквог изгледа нема да ће ове друге сасвим устукнути. Можда ће их чак принудно форсирање уједначења да учини јачим, ефикаснијим, приманљивијим. Да оно напослетку место моста начини још шири јаз (Kostić 2011 [1964]: 315).²⁰

32. Као реакција са српске стране на DEKLARACIJU O POLOŽAJU HRVATSKOG JEZIKA došao je 1967. godine ПРЕДЛОГ ЗА РАЗМИШЉАЊЕ, који је саставила група писака Србије. У њему се подржава легитимно и неотуђиво право сваког народа да доноси одлуке о називу и развоју свог сопственог језика и истаје да су институције које су прогласиле DEKLARACIJU најмјеродавније за питање хрватског књижевног језика и стога тај докуменат прихватају као репрезентативан и мериторан (Предлог за размишљање 2011 [1967]). Из текста DEKLARACIJE група писака закључује да су БЕЧКИ и NOVOSADSKI DOGOVOR понишteni па извлаче закључак да ће хрватски и српски језик даље развијати у пуној самосталности и равноправности. Аутори предлажу Скупштини Србије, Удружењу књижевника Србије, Савезној скупштини, Скупштини Социјалистичке Републике Србије и Сaborу Социјалистичке Републике Хрватске да се убудуће досљедно и обавезно избаци из званичне употребе називи *hrvatsko-srpski* и *srpsko-hrvatski jezici* и да се у администрацији федерације, савезним прописима, у дипломатији, законодавству, политичким организацијама, жељезницама, ПТТ, Танјугу, Лексикografsком заводу Југославије, Carini, JNA спроводи равноправност свих југословенских језика и азбука. Од Radio televizije Beograd тражи се да у локалном програму уведе ћирилицу, а да се у заједничким емисијама са другим студијима паралелно употребљавају оба писма. Захтијева се да се у Устав SR Србије и SR Хрватске унесу прописи који обезбјеђују свим Хрватима и Србима право на школовање на свом језику и писму и по својим националним програмима, право на употребу свог националног језика и писма у општењу са свим органима власти, право на

²⁰ О другим језичким погледима Laza M. Kostića в. у његовој књизи ЋИРИЛИЦА И СРПСКО: КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКА СТУДИЈА. О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: ИЗЈАВЕ СТРАНАЦА. Вук и Немци: Расправа (Kostić 1999).

stvaranje svojih kulturnih društava, zavičajnih muzeja, izdavačkih i novinskih preduzeća, jednom riječju pravo na neometano i slobodno njegovanje svih vido-va svoje nacionalne kulture.

Ako se uporedi odjek i učinak koji je imala hrvatska DEKLARACIJA i srpski ПРЕДЛОГ, može se zaključiti da je veći efekat i značajnije djelovanje na dalji razvoj srpsko-hrvatskih odnosa imao prvi dokumenat.

33. Šezdesetih i sedamdesetih godina XX vijeka u raspravu o jezičkim odnosima Srba, Hrvata, Muslimana (danas Bošnjaka) i Crnogoraca aktivno su se uključila tri bosanskohercegovačka lingvista: Srđan Janković, Svetozar Marković i Jovan Vuković (navodimo ih prema hronološkom redoslijedu nastajanja njihovih tekstova). Postoji nekoliko bitnih momenata u kojima su se prvi (Srđan Janković) i posljednji (Jovan Vuković) razilaze u tumačenju jezičkog izraza i jezičke politike u Bosni i Hercegovini.²¹

34. Srđan Janković (1926–1996) posebno se bavio onim što je nazivao međuvarijantnim jezičkim tipom, što je i stavio u naslov rada objavljenog 1967. godine: *POGLED NA BOSANSKOHERCEGOVAČKI MEĐUVARIJANTNI JEZIČKI TIP*. Autor na početku ističe da je pitanje varijanata pitanje razlika na nivou standardnog jezika (Janković 2011 [1967]: 363) te da se u tumačenju varijantskih nepodudarnosti pojavljuju socijalni i etički aspekti problematike, a takode pitanje lične slobode i nacionalne pripadnosti (Janković 2011 [1967]: 365). Dalje se ističe da razlike između dviju varijanata nastaju u vidu jezičkih dvosstrukosti, odnosno parova dubletnih izraza (Janković 2011 [1967]: 366). Janković se zatim poziva na Dalibora Brozovića, koji je pisao da se razlike između varijanata tiču samo pojedinih konkretnih činjenica u standardnom jeziku, pri čemu količina tih razlika iznosi 3% od ukupne jezične materije, a u sustavu u koji je ta materija organizirana razlika praktički i nema (Janković 2011 [1967]: 366). Janković smatra da je apsurdno poricati razlike i da gledište o postojanju varijanata dijeli čitav niz najjemenitnijih jezičkih stručnjaka. Autor ističe da treba s velikim oprezom primiti Brozovićev stav da etnički momenat u razlikovanju varijanata nije jedini, iako je jedan od najvažnijih: „Odnos između standardnog jezika i varijante može da podsjeća na elementarnu dihotomiju langue : parole, ali su to ipak pojave toliko različitog roda da je, čini se, bilo kakav zaključak na bazi sličnosti ovih odnosa veoma smio naročito stoga što postoje i pomiješani tipovi jezičkog izraza“ (Janković 2011 [1967]: 369). Srđan Janković se ne slaže ni sa drugim, suprotnim stavom: da se postojeće razlike u srpskohrvatskom standardnom jeziku ne mogu smatrati varijantama.

Dobija se utisak da se pri tom često termin varijanata nejednako razumijeva zbog osnovnog semantičkog kvaliteta u svom značenju: u jednom (prvom) slučaju pod

²¹ O jezičkoj situaciji i politici u BiH usvojen je sedamdesetih godina XX vijeka niz zvaničnih dokumenata (v. Dokumenti 1970–1977).

njim se jednostavno razumije jedan od dva (ili više) tipa u okviru standardnog jezika, pri čemu svaki pojedini član u paru dvojnih razlika pokazuje jasno određenu pripadnost jednom tipu, a njegov parnjak – drugom; u drugom slučaju ovo značenje prati i konotacioni prizvuk momenta cijepanja nečeg što je jedinstveno s produblјivanjem razlika. Tim se dobija sasvim dovoljno prostora za najveće nesporazume oko jednog termina koji je čak negdje kvalificiran kao *ružan* (Janković 2011 [1967]: 369).

Pošto ovakvo mišljenje zastupa ponajviše Mihailo Stevanović, Janković stupa u polemiku sa njim, posebno sa tvrdnjom da se jedinstvenost jezika i postojanja varijanata međusobno isključuju. Sarajevski lingvista smatra da se ovako iskazan stav teško može održati pred valjanom kritikom (Janković 2011 [1967]: 369). Autor zamjera beogradskom kolegi u nekoliko stvari: Stevanović odriče apsolutnu polarizaciju među dvojno raspodijeljenim paralelnim oblicima, navodi primjere iz starih pisaca, zanemaruje publicistički stil i ne uzima u obzir jasno polarizovanje u dubletima. Pri tome nije važno u kome stepenu postoje razlike, već da li one postoje. Za Jankovića je jasno da se radi i dvojnjoj polarizaciji koja se ne može objasniti stilskim razlikama, jer bi se onda radilo o dva polarizovana stila (Janković 2011 [1967]: 370). Autor ističe da materijal koji je Stevanović naveo upravo demantuje postojanje stilskih razlika: „Ta dva stalna izraza dviju praksi se i nazivaju varijantama, i u tom terminu treba vidjeti naprosto samo ono čemu je termin i namijenjen – definiranje stvarnog stanja fakata“ (Janković 2011 [1967]: 371).

U nastavku analize Srđan Janković daje svoje viđenje jezičke situacije u Bosni i Hercegovini posebno u odnosu na dva aspekta: 1. kako se varijantske razlike reflektuju na jezički izraz u BiH i 2. koje su njegove specifičnosti. I ovdje se autor kritički osvrće na Stevanovića, koji uopšte ne spominje problem jezičkog izraza u Bosni i Hercegovini, niti vidi neke potrebe za tim jer za njega varijante ne postoje, što, nastavlja Janković, „ni za dlaku nije unaprijedilo naše znanje“, već ga, naprotiv, još više zakrivljuje (Janković 2011 [1967]: 372).

Srđan Janković se kritički osvrće i na poziciju Ljudevita Jonkea o tome da se može govoriti i o trećoj varijanti – bosanskohercegovačkoj te da dvije postojeće varijante imaju i dvije norme. Ovaj posljednji stav je za Jankovića neprihvatljiv:

Mislim da je poslije ovih pitanja bjelodano jasno samo jedno: stav o dvije norme a p s o l u t n o je neprihvatljiv za situaciju u BiH, i tu situaciju nema n i k o prava da zanemari. Staviše, ako apstrahiramo postojeću stvarnost, pa i pretpostavimo mogućnost dvije norme u srpsko-hrvatskom slučaju, čak i tada bi – gledajući s aspekta situacije u BiH – j e d i n o rješenje za BiH bila opet – jedna norma s poštivanjem dvostrukosti. Ali ovakav ekstremni stav je praktično neprovodiv i drugdje, i u drugim republikama, jer je jasno da bi njegovo sankcionisanje značilo stavljanje određenih ograničenja koje jezika komunikacija po svojoj prirodi ne bi tolerisala (Janković 2011 [1967]: 376).

U vezi sa različitim tumačenjima odnosa varijanata u BiH (da se radilo o koegzistencije, što je dominantna pozicija, interferenciji, ukrštanju, prožimanju i sl.) Janković konstatuje da (a) sva takva mišljenja jasno ukazuju na posebnost situacije u BiH, koju karakteriše koegzistencija varijanata, odnosno njihovo ukrštanje, njihova interferencija, njihovo međusobno „prožimanje“, odnosno u nekom smislu njihovo zajedništvo, ali da (b) tim nije sve rečeno (Janković 2011 [1967]: 379).

Naime, svim tim terminima, makar i bilo razlike među njima, ne ide se dalje od nagovještaja: u nedostatku preciznijeg opisa daje se neobavezna formula koja, kao i svaka „radna“ formula, ima privremen karakter bez velikih pretenzija na konačnost definicije. Jer ostaje otvoreno pitanje kakva je *k v a l i t a t i v n a* strana te posebnosti, odnosno koegzistencije dviju varijanata ili slično (Janković 2011 [1967]: 379).

Na pitanje da li je moguće da takva koegzistencija bude suština jezičkog izraza u BiH kad se gleda s aspekta varijantnih razlika, Janković odgovara da je očita činjenica da jezički izraz u BiH isključuje mogućnost naporednog postojanja takvih međusobno oponiranih i posebnih dvaju sistema. „Štaviše, ako bismo zamislili takvu koegzistenciju i u najidealnijem slučaju, ona bi i tada morala izazvati suštinski poremećaj u osnovnoj funkciji komunikacije, što bi po prirodi stvari bila negacija jezičkog izraza“ (Janković 2011 [1967]: 379). Po njegovom mišljenju koegzistencija varijantnih razlika kao definicija ne može zadovoljiti kvalitativne strane jezičkog izraza u BiH na nivou standardnog jezika.

Govoreći o dubletima Janković smatra da nisu bitne razlike između parova, već njihovih članova, jer oni ukazuju na varijantsku razliku i svaki pojedinačni par tih članova predstavlja razliku između varijanata (Janković 2011 [1967]: 381). Autor izdvaja dva tipa parova: a) sa jako izraženom opozicijom (*tko* – *ko*, *svijet* – *svet*, *vlak* – *voz*), b) sa slobodno izraženom opozicijom (*pokus* – *eksperiment*, *osoba* – *lice*). Po njegovom mišljenju, potpunim gubljenjem opozicije prestaje da postoji varijantska razlika (*okrutan* – *svirep*).

Što se tiče izgovora, bosanskohercegovački jezički izraz je oponiran beogradskoj varijanti po ijekavštini, a izjednačen sa zagrebačkom (Janković 2011 [1967]: 383). Postoje jezički elementi identični sa zagrebačkom varijantom (*mrkva*) i sa beogradskom varijantom (*preduzeće*).

Janković dolazi do zaključka da je varijantna opozicija izgubila svoje osnovno obilježje – izraženu suprotnost u dvojnoj polarizaciji time što je *n e u t r a l i z i r a n a* (Janković 2011 [1967]: 383).

Neutralizacija varijantne opozicije je osnovni preduvjet za istovremenu pojavu odgovarajućih, u uslovima varijantne opozicije varijantno obilježenih izraza, bez varijantne polarizacije – bilo da se radi o jednoj ili drugoj mogućoj već spomenutoj kombinaciji. S druge strane može se reći da je pojava neutralizacije varijantne

opozicije u osnovi uslovljena kontaktom i interferencijom samih varijanata (Janković 2011 [1967]: 383).

Janković izdvaja dva osnovna i granična tipa neutralizacije varijantske opozicije: 1. neutralizaciju varijantne opozicije među članovima istog para (*kat – sprat, zrak – vazduh, tvornica – fabrika* itd.), 2. neutralizaciju varijantne dvojne polarizacije proizvoljnim odabirom odgovarajućih izraza identičnih s izrazima čas u jednoj varijanti (*lijep, špinat*), čas u drugoj (*preduzeće, neko*).

Anketa koju je autor sproveo među studentima potvrdila je, kako kaže, nedvosmisleno tezu da u BiH ne postoji varijantna opozicija na nivou standardnog jezika, kao što je to slučaj u čisto varijantnim regijama, tj. pokazuje da je varijantna opozicija stvarno neutralizirana (Janković 2011 [1967]: 386). Srđan Janović izvlači konačan zaključak:

[...] sve što je do sad rečeno upućuje na zaključak da je varijantna opozicija, koja se evidentno manifestuje u regiji jedne ili druge varijante, na bosanskohercegovačkom terenu prestala da se ispoljava, ona je neutralizirana. Tu više nema dvojne polarizacije koja uslovljava same varijante, ona je tu zamijenjena neutralizacijom varijanata (Janković 2011 [1967]: 386).

Ovaj zaključak, smatra Janković, lišava osnova pomisao da u bosanskohercegovačkom izrazu postoji *k o e g z i s t e n c i j a v a r i j a n t n o* obilježenih konkurentskih elemenata, što implicira postojanje varijantne suprotnosti, tj. varijantne opozicije, jer je odsustvo takve distinkcije i dovelo do pogrešnog shvatanja da u BiH postoji koegzistencija zagrebačkih i beogradskih izraza ili čak i dalje do proizvoljne, više laičke interpretacije, da su pojedini izrazi u BiH „samo“ beogradski, a pojedini opet „samo“ zagrebački (Janković 2011 [1967]: 387). Upravo ideja o koegzistenciji varijanata, tvrdi autor, i jest osnova za shvatanje kako su neke riječi, koje su u upotrebi u BiH, „samo“ zagrebačke ili „samo“ beogradske.

U stvari one jesu zagrebačke ili beogradske po tome, što su u upotrebi u zagrebačkoj ili beogradskoj varijanti, ali nisu *s a m o* zagrebačke ili *s a m o* beogradske po tome što se ne upotrebljavaju samo u zagrebačkoj ili samo u beogradskoj varijanti: upotrebljene u zagrebačkoj ili beogradskoj varijanti one nose uniformu varijantne opozicije, upotrebljene u bosanskohercegovačkoj regiji one su bez te uniforme, u vrijednosti svake druge riječi. Uopće uzevši, ideja o koegzistenciji varijanata u BiH ima smisla samo onda ako postoji na istom mjestu i u isto vrijeme njena nužna pretpostavka: dvojna varijantna polarizacija, odnosno varijantna opozicija (Janković 2011 [1967]: 387).

Janković smatra da je suština jezičkog izraza u BiH bila dugo prikrivana prononsiranjem ideje o koegzistenciji varijanata. Neutralizacija za njega nije rezultat slučajnosti nečijeg subjektivnog djelovanja i modeliranja, već je posljedica prirodnog toka.

Na pitanje da li je bosanskohercegovački izraz posebna treća varijanta Janović odlučno odgovara negativno, jer on nije obilježen varijantnom opozici-

jom koja bi ga polarizovala u odnosu prema zagrebačkoj i beogradskoj varijanti (Janković 2011 [1967]: 388). On jeste nešto treće. Bosanskohercegovački jezički tip nije varijanta, ali je na istom nivou, vrši istu funkciju, on nije polarizovana varijanta. Stoga autor govori o *međuvarijantnoj neutralizaciji* i *međuvarijanti: sarajevskoj* ili *bosanskohercegovačkoj* (Janković 2011 [1967]: 389). Ona je elastičnija od istočne i zapadne, od kojih preuzima elemente bez bojazni pa dolazi do međuvarijantne neutralizacije. Janković ističe da „mandat“ za neutralizaciju varijanata ima samo Sarajevo.

Što se tiče naziva, za BiH je neprihvatljiva upotreba naziva *srpska* i *hrvatska varijanta*, već je bolje: *beogradska* ili *istočna* i *zagrebačka* ili *zapadna* varijanta (Janković 2011 [1967]: 391).

Ovu temu Srđan Janković nastavlja 1974. tekstom OD SARAJEVSKOG SIMPOZIJUMA DO MOSTARSKOG SAVJETOVANJA. U njemu se autor posebno zaustavlja na potrebi što veće tolerancije u tumačenju ovih pitanja (Janković 2011 [1974]). U tekstu Janković koristi izraz *bosanskohercegovački standardni izraz* i ukazuje na rezervisani stav nekih prema njemu zbog mogućnosti ili opasnosti da se od njega pređe na termin *bosansko-hercegovački standardni jezik* (Janković 2011 [1974]: 600–601). Janković razbija te sumnje konstatacijom da nema govora o stvaranju posebnog bosanskohercegovačkog standardnog jezika i da bi bilo besmisleno ulaziti u polemiku oko toga. Autor je, s druge strane, izričito protiv termina *nadvarijanta*: „Jer on ne može biti ni ‘nad’ ni ‘pod’, nego samo na istom nivou sa drugim standardnim izrazima, pa je normalno da svaka kulturna sredina, uključujući i bosanskohercegovačku, bude jedan od onih ‘policentričnih’ punktova standardizacije“ (Janković 2011 [1974]: 601). I ovdje se ne slaže sa stavom da u BiH postoji koegzistencija varijantnih obilježja: „Prosto rečeno, ako mi u svom izrazu imamo npr. i *kat* i *sprat*, onda ih mi upotrebljavamo kao svoje izraze a ne kao varijantna obilježja, oni su u našem izrazu varijantno dezangazirani upravo zbog toga što je kod nas neutralizirana varijanta polarizacija“ (Janković 2011 [1974]: 602). On dodaje da zna šta „naš izraz nije, on nije varijanta“, ali je potrebno da znamo šta on jeste (Janković 2011 [1974]: 602).

Janković se, poput Milke Ivić, zalaže za ispitivanje funkcionalnih stilova, koje je, kako kaže, skoro netaknuto (Janković 2011 [1974]: 602).

35. Drugi sarajevski lingvista koji je tih godina bio aktivan u tumačenju jezičkih odnosa na području srpskohrvatskog jezika bio je **Svetožar Marković** (1912–1984). U radu ШТА ЈЕ ЗАЈЕДНИЧКО А ШТА ПОСЕБНО У ВАРИЈАНТАМА СРПСКОХРВАТСКОГ (ХРВАТСКОСРПСКОГ) КЊИЖЕВНОГ (СТАНДАРДНОГ) ЈЕЗИКА?, objavljenom 1971, iznosi svoju poziciju o pitanjima pokrenutim na sarajevskom kongresu. Tačnije radi se o koreferatu na referat Dalibora Brozovića podnesen na pomenutom skupu. Nasuprot Mihailu Stevanoviću i slično Srđanu

Jankoviću on tvrdi da varijante postoje, da su prisutne i u tekstu NOVOSAD-SKOG DOGOVORA, mada nisu eksplicirane (Marković 2011 [1971: 539].

Autor prvo analizira varijantsku diferencijaciju leksike i izdvaja tri tipa: 1. riječi za koje se sa sigurnošću može reći da su polarizovane (*pozorište* – *kazalište*, *fudbal* – *nogomet*, *utisak* – *dojam* i sl.), 2. riječi koje se ukrštaju, tj. upotrebljavaju i u jednoj i u drugoj varijanti (ne navodi primjere), 3. jedna od dvije riječi je zajednička ili je na putu da to postane (bez primjera), 4. jedna od dviju riječi postepeno potiskuje iz upotrebe onu drugu (Marković 2011 [1971: 540]. Za analizu uzima par *nauka* – *znanost* i konstatuje da one nisu u Brozovićevom referatu varijantski polarizovane, iako prevladava *znanost*. U paru *vazduh* – *zrak* za posljednju leksemu tvrdi da je vrlo frekventna kod srpskih pisaca i da je stoga zajednička za srpskohrvatski jezik te da njome aktivno vladaju pisci istočne varijante iz svih krajeva, dok se *vazduh* uglavnom zadržava na istočnoj strani (Marković 2011 [1971: 541]. U fusnoti ističe zabludu V. P. Gutkova u prikazu RJEČNIKA dviju Matice: za *hljeb* Marković navodi podatak da je u građi za to leksikografsko izdanje 24% zastupljen kod hrvatskih pisaca, a da se *kruh* koristi kod istočnih pisaca većinom u ustaljenim izrazima. U obje varijante postoji *porodica*, a *obitelj* pripada gotovo isključivo zapadnoj varijanti (Marković 2011 [1971: 543]. Za riječi u paru *talas* – *val* autor smatra da je teško reći da su varijantski dubleti, jer je *talas* dosta čest kod hrvatskih pisaca, a *val* kod srpskih i to više kao pjesnički izraz. Stoga da su obje lekseme sinonimi zajedničkog jezika (Marković 2011 [1971: 544]. U zapadnoj varijanti običnija je riječ *osoba*, ali je i *lice* vrlo prisutno. S druge strane, članovi para *lični* – *osobni* su varijantski strogo polarizovani u terminima novijeg vremena. U tumačenju para *izdanje* – *naklada* Svetozar Marković daje prognozu koja se nije obistinila: da bohemizam *naklada* neće moći izdržati konkurenciju lekseme *izdanje* (Marković 2011 [1971: 545].

U parovima strana riječ – domaća riječ Marković ističe da ne postoji apsolutna polarizacija na istočnu varijantu (obično strana riječ) i zapadanu (obično domaća riječ). Up. *falsifikovanje* – *krivotvorenje* (kao i *falsificiranje*). Što se tiče odnosa *hiljada* – *tisuća*, Marković konstatuje da je u posljednjih 70 godina došlo do potiskivanja domaće riječi pa je *hiljada* česta i kod hrvatskih pisaca (Marković 2011 [1971: 546]. Za *tisuću* postoji dosta potvrda kod srpskih pisaca, ali autor ne nalazi nijedan primjer kod savremenih pisaca. On zapaža tendenciju da se u zapadnoj varijanti potisne *hiljada*. Marković smatra da u paru strana riječ – slovenska (češka) riječ u većini slučajeva ne postoji polarizacija u punom smislu (up. *gas* – *plin*, *mašina* – *stroj*, *sistem* – *sustav*).

Slijedi zaključak da je najstabilnija varijantska izdiferenciranost na nivou glasova. Da bi ovaj stav potkrijepio, Marković se ponovo vraća na jezičku analizu Brozovićevog referata i konstatuje da u njemu ima oko 1.200 riječi, od kojih samo 4% daju neke razlike:

Да бих дао неку општију слику о варијантским разликама нашим, покушао сам да их на прве три стране Брозовићева реферата, који је без сумње писан западном варијантом, сагледам статистички. Узете су у обзир све разлике, и оне најминималније (*јуџославенски, хистџорија, хистџоријски, језични, у нас, врстџ, никоџу, схваћање, усџркџос*), укључујући и пет примјера употребе инфинитива као допуне и нађено је укупно 45 тих разлика, од којих 14 отпада на лексику (одн. 9 без понављања). По мојој оцјени на те три стране има око 1.200 ријечи, што значи мање од 4% разлика. Можда је то много. Статистичарима би требало оставити да то анализирају (Marković 2011 [1971: 549]).

Ovom analizom autor je želio da pokaže kako u leksici srpskohrvatskog standardnog jezika podjela na varijante nije tako jednostavna kao što se nekim čini. „Чињеница показује да је мали број ‘чистих’ варијантских лексема и да смо далеко, врло далеко од оних разлика од ‘око 10 тисућа ријечи’ које помиње Т. Ладан у критици РЈЕЧНИКА двију Матица“ (Marković 2011 [1971: 549]).

U završnoj rečenici Marković se zalaže za izbalansiranu poziciju: treba se oduprijeti i onim tendencijama što vode podvajanju jezika, i onim koje idu za tim da se ospori postojanje varijanata i njihovo pravo na život.

36. U povećem tekstu STANDARDNI JEZIK (1973) iznio je **Jovan Vuković** (1905–1979) osobenu poziciju u tumačenju jezičkih odnosa na području zajedničkog jezika.²² Na početku analize on prezentira opšte stavove o problemu varijanata: „Ima li ili nema u pravnom smislu rečeno varijanata u sistemu jednog književnog jezika, njegov teritorijalni reljef mora imati svoje odbleske u svim oblastima književnojezičkog razvitka, osim u pravopisu ako je on strogo ujednačen“ (Vuković 2011 [1973]: 556). On ističe da se u leksičkom materijalu teritorijalne razlike u dobroj mjeri zasnivaju i na razlikama socijalne strukture uslovljene geografskim reljefom (diferencijacija na relaciji grad – selo, brdski reljef i brdska struktura društvenog života – nizina); to mogu biti razlike u potrebama za stvaranje leksičkog fonda, u imaginativnoj snazi za semantičko proširivanje već postojećih leksičkih jedinica, razlike u razgranavanju leksičkog materijala u porodicama riječi i sl. (Vuković 2011 [1973]: 557). Autor uvodi ovdje izraze *istočna* i *zapadna zona*:

I na teritorijalnom i na nacionalnom planu posmatrano, istočna zona poseduje, kao svoja, oba pisma: ćirilicu kao osnovno, iz davne prošlosti nasleđeno pismo, latinicu kao, od novijega vremena (XX vek, Skerlićeva akcija) prisvojeno, svoje drugo pismo (Vuković 2011 [1973]: 558).

Kao specifičnost Vuković ističe djelovanje centrifugalnih i centripetalnih sila u razvoju dviju književnojezičkih varijanata (Vuković 2011 [1973]: 558).

²² Taj rad nastao je kao rezultat predavanja koji je Jovan Vuković držao postdiplomcima Odsjeka za južnoslovenske jezike u šk. 1972/1973, među kojima se nalazio i autor ovih redova.

Autor analizira varijante, uslove njihovog postojanja i razvitka (počev od sanskrita, klasičnog grčkog i latinskog pa do savremenog stanja na germanskom i romanskom području). Za slovenski teren kaže, između ostalog, da su se na njemu iz jednog, „rodonačelnog“, književnog jezika (staroslovenskog) razvile varijante izvornog pisanog jezika (srpskohrvatska „ili, bolje rečeno, srpska i hrvatska“, bugarska, ruska, moravska, češka (po staroj terminologiji redakcije staroslovenskog jezika) – Vuković 2011 [1973]: 567.

Vuković konstatuje da se u našim pokrajinskim književnostima ne ogleda ništa drugo nego varijante ili međuvarijante jednog književnog jezika, među kojima posebno mjesto zauzima jezik književnosti franjevac (bosanskih, hercegovačkih i slavonskih, teritorijalno uzeto), a može se takođe izdvojeno govoriti o varijanti književnog jezika kod Srba u Vojvodini u XVIII vijeku.

Za razliku od zapadnih naših pokrajinskih varijanata, u kojima su se snažno ispoljavale težnje ka integraciji, onoj i onakvoj koja će se ostvariti tek u XIX veku, pokrajinski vojvođanski književni jezik bio je izolovan, bez dovoljno uslova za takvo književnojezičko integriranje. U tri perioda, od srpskoslovenskog (staro nasleđe srpske redakcije standardnog jezika), ruskoslovenskog (škola ruskoslovenskih učitelja) i slavenskoserpskog (Dositej i nasleđe) – do Vuka tek u ovom poslednjem periodu, Dositejevu, moglo je biti uslova za kakav vid integracije, ali su Dositejevi naslednici manje išli u suprotnom pravcu (Vuković 2011 [1973]: 570).

Vuković zapaža pet osnovnih elemenata u tadašnjoj situaciji. 1. Varijantnost standardnog jezika potiče od stanja međunacionalnih (i međuregionalnih) odnosa u prvoj polovini prošloga stoljeća. „[...] na zapadnoj, hrvatskoj, teritoriji u zajedničku, četvoroakcentnu štokavsku, bazu književnog jezika u novom razvitku ulivale su se, u ovoj ili onoj meri, i tradicionalne forme pisanog jezika, pri čemu je [...] glavnu ulogu igrala dubrovačka pisana tradicija“ (Vuković 2011 [1973]: 571). Na hrvatskoj i na srpskoj strani od Vukove reforme i ilirskog pokreta izgrađivanje normativnog stanja u zajedničkom književnom jeziku išlo je slično, ali umnogome i n e j e d n a k o i ne uvijek vremenski paralelno (Vuković 2011 [1973]: 571).²³ Sve ovo može se sumirati konstatacijom: „u tome vremenu imamo jedan književni jezik još raslojen, još u procesu formiranja da se slije u jedan, u pravom smislu standardni, jezik civilizacije“ (Vuković 2011 [1973]: 571). 2. Diferencijacije u morfološkoj i u morfološko-sintaksičkoj strani jezičkog standarda nastale su i sa dijalekatskih izvora van dijalekatske novoš-

²³ „Na srpskoj strani (srpska varijanta – u stvari) uslovi ujednačavanja i normiranja književnog jezika do nivoa pravoga standarda (u današnjem smislu rečeno) sazrevali su brže; međutim, kod Hrvata sve do Brozova i Maretićeva vremena, možemo reći, vladale su prilike velike neujednačenosti: a) na jednoj strani pisana reč na čvršćim osnovama štokavske Vukove baze govorne; b) na drugoj pisani jezik na osnovama šire dijalekatske mešavine, sa dijalekatskim arhaizmima (tzv. **ahavci**, sa genitivom plurala na **-ah** i sl.); – i c) Kurelčeva jezička škola sa još širom mešavinom naših dijalekata u osnovi, i onih neštoškavskih [...]“ (Vuković 2011 [1973]: 571).

tokavske baze, i na drugoj strani, iz pisane tradicije, što u većoj mjeri važi za hrvatsku teritoriju. „S tim povezano treba posmatrati popunjavanje i širenje leksičkog fonda, što je, uglavnom rečeno, na jednoj i drugoj strani išlo u saglasnosti i sa morfološko-sintaksičkom strukturom dweju, stvarno postojećih, varijanata“ (Vuković 2011 [1973]: 573). 3. Razlike su se pojavljivale i u zavisnosti od kulturnih dodira sa razvijenijim kulturama i njihovim razvijenijim književnim jezicima, pri čemu se ima u vidu bliža veza Hrvata sa njemačkom kulturom i slovenskim kulturama u sastavu Bečke monarhije i bliža veza Srba sa francuskom kulturom i slovenskim kulturama pravoslavnog svijeta. „Na taj način je, i pored svih ideološki zacrtanih ideja ka zbližavanju dweju književno-jezičkih tradicija, razvitak zajedničkog književnog jezika išao svojim prirodnim putem, koji je uvek zavisio od općedruštvenih, općekulturnih (što znači i općepolitičkih) prilika“ (Vuković 2011 [1973]: 573–574). 4. U odnosu prema bazi narodnog jezika (Vukovoj standardnoj normi) hrvatska strana bila je i ostala konzervativnija, nasuprot srpskoj u Srbiji, koja je u tom pogledu nastupala liberalnije. „To se najlepše ogleda u periodu od devedesetih godina prošloga veka i napred, kada je u Hrvatskoj definitivno usvojen Vukov fonetski princip pravopisa i Vukov jezik kao osnova za standardnu normu, a ipak su i u jeziku i u pravopisu ostale znatne diferencijacije, koje se za vreme stare Jugoslavije nisu mogle otkloniti ni zajedničkim dogovorima, administrativnim putem organizovanim“ (Vuković 2011 [1973]: 574). 5. Od prvih vremena zajedničkog jezika do danas djelovale su centripetalne snage u zbližavanju, na jednoj, i centrifugalne u udaljavanju, na drugoj strani, dviju književnojezičkih tradicija.

To je, u različitim periodima, osobito zavisilo od političkih prilika: jače ili slabije izražene posebne tendencije nacionalnog separiranja, ili, nasuprot tome, tendencije jugoslovenskog općeg ujedinjavanja. Pri tome uvek treba imati u vidu, ono što nam je još i danas jako aktuelno: naglašeno jugoslovenstvo, od srpske strane kao najmoćnije nacije, imalo je kao svoje reperkusije: na drugoj strani separatističke lingvističke orijentacije, – i obratno “ (Vuković 2011 [1973]: 574).

Vuković se posebno zadržava na regionalnim razlikama i ističe da za takve varijacije nije prikladna upotreba termina *varijanta* ili *podvarijanta* te predlaže svoje rješenje u izrazu *regionalna konstelacija* sa sljedećim obrazloženjem:

Ja bih hteo da se i terminološki jasno povuče razlika između istorijske perspektive, kada je, još nedovoljno razgranata, pisana reč nosila izrazito regionalni karakter (varijante i međuvarijante), i sinhrona perspektive, kada je na višem nivou standardizovan književni jezik mogao, pored pravih varijanata, razvijati pisanu reč i sa regionalnim bojama (regionalne verzije, kako kaže Ivić, regionalne selekcije, kako bi rekao M. Pešikan, ili, kako mi se čini, najbolje reći: regionalne konstelacije) – Vuković 2011 [1973]: 572.

Analizirajući tadašnje stanje Vuković konstatuje da postoje dvije jednako reakcionarne tendencije: jugoslovenski unitarizam i nacionalni separatizam (Vuković 2011 [1973]: 572). Ali u tome on zapaža i posebnu vrstu neutralizacije:

Zaoštrenost u sukobima nacionalističkih predstavnika djevu od starijih nacija – srpske i hrvatske – zasniva se na tim dvema kontrastivno opozitivnim osnovama. Međutim, i za političara i za lingvističkog stručnjaka, jednako, – trebalo bi da bude jasna činjenica: da ove dve kontrastivne tendencije dovode do stanja kada se one međusobno neutrališu. Naime, glavni su nosioci klasičnog unitarizma predstavnici velikosrpske politike; velikosrpski nacionalizam svojom unitarističkom agresivnošću, u jezičkoj politici posebno, kao što je to potrebno i ovde često naglašavati, pogodio je nasleđenom hrvatskom separatizmu da stvori, kako se to mislilo, jedinu čvrstu odbranu u vidu ekskluzivnoga svoga separatizma (što je nedavno dovelo i do zloglasnog pokušaja na otcepljenju Republike Hrvatske, kako smo videli). Kao protivakcija u tobožnjem spašavanju srpske nacije, velikosrpski se nacionalizam transformiše u srpski (opet velikosrpski) separatizam, – kao da nema drugoga izlaza da se odnosi između djevu nacija, na socijalističkoj osnovi, nivelišu (Vuković 2011 [1973]: 575).

Vuković dalje formuliše „hijerarhijski red“ (bolje reći dihotomiju) u odnosu na tipove i sistematski karakter standardnih jezika: a) standardni jezik sa osobenostima markiranim nacionalnim kvalifikativima u formi dviju (ili koliko ih još može biti) varijanta (*varijanta* = „isto to samo malo drukčije“), b) regionalna konstelacija kao niži hijerarhijski stupanj na području standardnog jezika (Vuković 2011 [1973]: 577–578).

Kao tipičan primer u tom pogledu nam može poslužiti bosanskohercegovački izraz u pisanom jeziku: višenacionalni sastav Srba, Hrvata i Muslimana – a jedna na poseban način izdiferencirana književnojezička praksa; diferencijacije nisu izražene na planu kolektivnog (u De Saussurovu smislu **la langue**) nego na planu individualnog odabiranja (u De Saussurovu smislu **la parole**) – Vuković 2011 [1973]: 578.

Ako se ovaj model primijeni na teritoriju zajedničkog jezičkog standarda, ona se po autorovom mišljenju može isparcelisati na niz regionalnih konstelacija: srbijansko-voždansku, crnogorsku, bosanskohercegovačku, hrvatsku kontinentalnu, hrvatsku dalmatinsku i slično.

Ovdje Vuković prelazi na konkretne razlike u bosanskohercegovačkom jezičkom izrazu:

Uglavnom rečeno, u Bosni i Hercegovini, Hrvati nose vidnija obeležja hrvatske varijante, ali je mali procenat onih koji nam u tom pogledu mogu poslužiti kao tipični njeni predstavnici (vidi niže detaljnije o tome). Slično nešto može se reći i za pripadnike srpske nacionalnosti u ovoj Republici. Isto tako i samo za manji broj Muslimana koji žive i javno delaju na ovome tlu može se reći da nam služe kao tipični predstavnici jedne ili druge varijante. A za sve one koji ne žive u svojim rodnom sredinama može biti karakteristična jezička asimilacija: a) ili su u sredini u kojoj žive potpuno naturalizovali svoj jezički izraz, b) ili su samo u izvesnoj meri zadržali strukturne osobine rodnoga kraja ili rodne varijante (Vuković 2011 [1973]: 579).

Govoreći o nepodudarnostima između dviju varijanata Vuković zapaža da se one ispoljavaju ne u kvantitetu nego, više ili manje, u strožijoj razgraničeno-

sti norme: „[...] u Hrvatskoj se je u poslednje vreme išlo na to da svaka pojava u razlikama bez izuzetka bude normirana u onoj meri koliko to vredi za varijante jednog jezika koje egzistiraju u različitim državama (da bi se po koncepcijama ekskluzivnijeg nacionalizma moglo ići dalje)“ (Vuković 2011 [1973]: 580).

Autoru je neprihvatljiv stav grupe hrvatskih stručnjaka (Jonkea, Babića, Moguša, Katičića i dr.) da nacija, kao izraz nacionalnog bića, mora imati ne samo svoju varijantu nego i svoj potpuno odvojeni jezički standard. „Ovi ne govore posebno i izričito o odnosima crnogorska nacija, muslimanska nacija i standardni jezik, — iz njima razumljivih razloga, ali crnogorski i ekstremniji muslimanski nacionalisti, u duhu pomenutih zagrebačkih ideja, naglašavaju da poseban književni jezik treba da služi kao identifikacija nacije“ (Vuković 2011 [1973]: 584).

Vuković kritikuje Brozovićev stav o mogućnoj pojavi/postojanju još dviju varijanata – muslimanske i crnogorske:

U vreme kad se dvema novijim nacijama (pokriveno ako ne uvek i javno) osporavaju nacionalni individualiteti (a Brozović zna i naglašava da se ne može govoriti o crnogorskoj ili bosanskohercegovačkoj varijanti), šta se može izvesti kao zaključak iz ovakve Brozovićeve formulacije: ili da treba da očekujemo još dve naše varijante standardnog jezika – muslimansku i crnogorsku (a varijante su, po njegovu tumačenju, „subjektivno i pravno“ isto što i posebni standardni jezici), ili to znači neprihvatanje statusa muslimanske i crnogorske nacije (Vuković 2011 [1973]: 583).

U analizi protivrječnosti u rješavanju problema zajedničkog jezika Vuković postavlja dva pitanja: 1. mora li ili ne mora nacija imati poseban književni jezik, 2. ako ne mora imati poseban književni jezik, mora li nacija imati svoju varijantu inače zajedničkog književnog jezika i daje odgovor: „da kažemo i za jedno i za drugo: n e m o r a “ te ističe da se ovdje postavlja pitanje prave probitačnosti za samu naciju da ima svoj književni jezik ili njegovu varijantu, ako jedno ili drugo iz svoje prošlosti nije naslijedila (Vuković 2011 [1973]: 584–585). Zatim se ponovo vraća na prva dva pitanja i nudi šira tumačenja: 1. više nacija se može služiti jednim standardnim jezikom, u vidu posebnih varijanata, a da se ne pokazuju nikakve vidljive tendencije da one evoluiraju u posebne jezike (autor smatra da engleska i američka situacija zajedničkoga standardnoga jezika, kao i varijante nemačkog jezika, mogu poslužiti kao najljepši primjer), 2. nacija može da postoji a da svoga posebnog nacionalnog izraza u pisanoj riječi nema ni u vidu varijante (Vuković 2011 [1973]: 586). Na ovom mjestu Vuković prelazi za situaciju u BiH i Crnoj Gori pa kaže:

Ovde se može postaviti razlika između dveju novije konstituisanih nacija: za crnogorsku se može reći da u zajedničkom standardnom jeziku stoji na nivou regionalne konstelacije, za muslimansku to je nemoguće konstatovati: a to je zato što su za njenu egzistenciju specifični g e o g r a f s k i uslovi (teritorijalna ispreplitanost sa ostalim nacijama). Sad je najvažnije ovde odgovoriti na pitanja, specifično naše bosanskohercegovačko: ima li znakova da se izraz naših Muslimana (bosanskohercegovačkih, pa i drugih) razvija u pravcu posebne varijante, da li se mogu naslutiti

u tom pravcu kakve promene koje bi došle „nakon nekog vremena“ (Brozović). Mislim da bi pozitivan odgovor na to pitanje bio apsurdan, osim ako bi veštačkim putem lingvistički stručnjaci iskonstruisali osnove za stvaranje takve situacije (Vuković 2011 [1973]: 586).

Nakon konstatacije da bi i Muslimani i Crnogorci imali pravo da formiraju svoje varijante „našeg jezičkog standarda“, pa onda, dalje, i posebne književne jezike, autor prelezi na kritiku stavova Dalimora Brozovića:

Brozovićeva teorijska osnova je tu da pomogne da se i takvi jezici konstituišu. Da se današnja standardna norma prožme dijalekatskim osobinama specifičnim za muslimanski govorni tip gradskog stanovništva u BiH, a da se u standard crnogorskog jezika unesu arhaičnije, i druge posebne, osobine zetsko-novopazarskog govornog tipa, to bi bio efikasan put kako bi se, preko varijantnih tipova još zajedničkog književnog jezika, dospelo i do posebnih nacionalnih jezika (Vuković 2011 [1973]: 586).

Vuković rezultate takve „lingvističko-nacionalnu aktivnosti“ zamišlja u tri tačke:

Stručnjaci koji startuju sa ovakvim nacionalno-kulturnim idejama (i drugi koji bi ih mogli prihvatiti) u ime crnogorske i, jednako, u ime muslimanske nacije, svojom lingvističkom spremom pružaju vrlo mršave garancije da bi mogli izgraditi principe (pravopisne, fonetske, fonomorfološke i morfološke) kao osnove za kodifikaciju tako zamišljenih nacionalnih jezika, a da to ne bude konfuzija jezičke kulture [...]; b) kad bi nove varijante (ili, dalje, i posebni jezici) mogle biti konstituisane i bolje nego što su to njihovi zagovornici u stanju da učine, pitanje se postavlja: sa kako širokim brojem čitalačke publike bi mogli računati takvi jezički standardi? — koliko bi i za veliku većinu pripadnika dveju nacija bili prihvatljivi? c) dobar deo Crnogoraca sa terena Vukove dijalekatske baze, mislim, ne bi mogao zamisliti da se tim posebnim varijantama (ili jezicima) prilagodi (nezamislive administrativne prisile bi u takvim prilikama bile potrebne da deluju); d) ako bi se i desilo da Muslimani Bosne i Hercegovine prihvate tako zamišljenu svoju varijantu književnog jezika, da li bi se moglo očekivati da ona objedini sve pripadnike muslimanske nacije našeg jezičkog područja (Muslimani u republikama Crnoj Gori i Srbiji?) — Vuković 2011 [1973]: 587.

On upozorava na moguće velike ćorsokake i raskorake do kojih bi neminovno dovele stručne i stručno-političke djelatnosti takve vrste. Ovdje autor posebno ukazuje na reperkusije u odnosu na bosanskohercegovačke Srbe: „[...] ako u rešavanju svih problema kulturnih i političkih dominiraju interesi lični na račun nacionalnih i općejugoslovenskih, onda nije čudno ako bi se za bosanskohercegovačku situaciju moglo računati i na deo Srba koji će se saglasiti sa idejom bosanske varijante književnog jezika“ (Vuković 2011 [1973]: 587–588).

Vuković podvrgava kritici Midhata Ridanovića i Srđana Jankovića zbog njihovih stavova o bosanskohercegovačkoj jezičkoj autohtonosti (Vuković 2011 [1973]: 590).

Što se tiče Srbije, Vuković smatra lošim potezom (izazvanim sličnim postupkom u Hrvatskoj) pokušaj da se ustanovi naziv *srpski jezik* za srpsku varijantu: „kao što na unitarističke pojave nije mudar potez ići u separatizam (bar danas kad stvari posmatramo), tako ni na separatizam drugih nije mudro odgovarati separatizmom svojim ako ljudi računaju sa jugoslovenskom zajednicom“ (Vuković 2011 [1973]: 591).

Za Vukovića bi najoptimalnije rješenje bilo: 1. jedan jezik sa dvije varijante, 2. naziv *srpskohrvatski*, odnosno (=) *hrvatskosrpski*, 3. neotuđivo pravo svakog građanina Republike da svoj standardni (jednako i narodni) jezik naziva jednim ili drugim oblikom složenice, da se po izboru služi pravopisnim i gramatičkim (leksičkim takođe) osobinama jedne ili druge varijante (Vuković 2011 [1973]: 588).

Na kraju Vuković izvlači tri zaključka u vezi sa nazivom jezika:

Prvi, nepovoljan, zaključak iz takvog nastojanja možemo izvesti, za nacionaliste svih naših sredina veoma povoljan: *n a g l a š a v a s e n a š a n a c i o n a l n a p o d v o j e n o s t , n a r a č u n n o r m a l n o o b e l e ž e n e r a v n o p r a v n o s t i*. Drugi zaključak, opet nepovoljan za saniranje naših međunacionalnih odnosa, a vrlo povoljan za nacionaliste jeste: *o k o š t a v a n j e d a n a š n j e n e p r o b o j n o s t i u o d n o s i m a d v e j u v a r i j a n a t a*, što je, u stvari, služilo nacionalistički nastrojenim stručnjacima kao prvi korak da se, u Hrvatskoj posebno, ostvari neprobojnost standardne jezičke norme (za prve momente na nivou varijanata, a odatle je, videli smo, trebalo ići dalje). Treći zaključak, u istom duhu, možemo utvrditi: ako Muslimanima ne smeta (a nijednom trezvenom Muslimanu to neće smetati) da u nazivu *srpskohrvatski* ili *hrvatskosrpski* nema oznake njihove nacionalnosti, pitamo se: *z a š t o b i H r v a t u i l i S r b i n u b i l o p o t r e b n o d a i s t i k n j i ž e v n i j e z i k n a z i v a j u s a m o s v o j i m n a c i o n a l n i m i m e n o m*? Svakom malo više nacionalistički nastrojenom pripadniku jedne ili druge nacije to može sasvim lepo konvenirati, a, čini mi se, nikome više (Vuković 2011 [1973]: 592–593).

Posljednji pasus je posvećen situaciji u BiH, bosanskom duhu u zajedničkoj kulturi i ideji o posebnom bosanskohercegovačkom pravopisu. Zaključak u vezi s tim glasi:

Tim i takvim shvatanjima, u priličnoj meri, idu naruku i ideje, kako se one formulišu, o autohtonosti bosanskog jezika, koje ideje ne dopuštaju da se govori kako se na ovom terenu ostvaruje koegzistencija pojava primljenih od naših dveju varijanata (a da je nedopustivo da se kaže kako se ostvaruju naporedo i varijante u čistom svom obliku, ne dopuštaju da se kaže: kako se baš na taj način, i to veoma pozitivno, baš za ovaj teren, i za čitavu našu jezičku konstelaciju – možemo reći, naše postojeće varijante međusobno ukrštaju i prožimaju, i da je u tome, u stvari, naša prednost u uporedbi sa ostalim republičkim sredinama. Sa svim ovim nameće nam se pitanje: kome i čemu služe tendencije koje vode ka što većoj izolovanosti bosanskohercegovačkih kulturnih postupaka na planu književnojezičke politike? Po mom dubokom uverenju, tim se ne pridonosi prestižu ove Republike. Naprotiv,

mislim da naš prestiž, i naša geografska i nacionalna predodređenost, leži u tome da svoj uticaj rasprostiremo na druge republičke sredine, a naziv jezika i kultura jezika pri tome treba da odigraju značajnu ulogu (Vuković 2011 [1973]: 593).²⁴

37. U posljednjih trideset godina XX vijeka najveći srpski autoritet svakako je bio **Pavle Ivić** (1924–1999), koji se posebno intenzivno bavio srpsko-hrvatskim jezičkim odnosima. Nakon pojave DEKLARACIJE O POLOŽAJU HRVATSKOG JEZIKA, u dosta zaoštrenoј situaciji, on piše rad sa jasnom porukom: НИСАМ ЗА СЕЈАЊЕ НЕРВОЗЕ (1968). Tekst je nastao kao reakcija na Babićev članak HTIJENJA I OSTVARENJA NOVOSADSKOG DOGOVORA, koji je zbog nekih stavova izazvao Ivićevu duboku zabrinutost. I pored toga on se zalaže za to da se ne raspravlja deklaracijama i bojnim poklicima. Ivić posebno reaguje na Babićev prijedlog da bi bilo najbolje da Hrvati i Srbi proglase svoje jezičke varijante posebnim jezicima i da im dadnu odvojene norme pa da ti „jezici“ žive dalje nezavisno, uzajamno neuznemiravani (Ivić 2011 [1968]: 399). Poslije konstatacije da na prvi pogled takva koncepcija može izgledati pravedna i lako ostvarljiva, čak i vrlo privlačna, i to toliko da je gotovo čudno što joj se mnogi tako tvrdoglavo protive, slijedi Ivićev odgovor: „Заиста, ово би можда и било тако – кад би Хрвати и Срби живели у две затворене, територијално јасно издвојене целине, другим речима кад не би било Срба у Хрватској, ни Хрвата у Војводини, ни Босне и Херцеговине са трочланим етничким мозаиком“ (Ivić 2011 [1968]: 399). Kao izrazit problem Ivić ovdje vidi BiH.

Исто тако грех је ако ико изван Босне и Херцеговине намеће решења која тамо морају створити безброј проблема и непотребне невоље. Шта би се догодило ако би, у духу рецепата који се пружају, једни у Босни и Херцеговини почели писати „хрватским“, други „српским“, а трећи „муслиманским“ језиком, место да се настави с досадашњом праксом слободног комбиновања варијантних елемената, без копања вештачких јазова? Како би се то одразило у школама, како у установама? Та област, која је толико препатила од националне нетрпеливости, има право захтевати од нас да је поштедимо излишних сукоба (Ivić 2011 [1968]: 399).

Ivić se vraća na kraj XIX vijeka i konstatuje da je tada gotovo potpuno izjednačen glasovni i gramatički sistem književnog jezika Srba i Hrvata, čime je postignut ogroman kvalitet: uzajamna čitljivost na prostoru od Istre do

²⁴ Više o Vukovićevom pogledima v. njegov zbornik radova sakupljenjih u knjizi KNJIŽEVNI JEZIK DANAS (Vuković 1972). Za ovu temu posebno su interesantni sljedeći prilozi iz te publikacije: Problem našeg književnog jezika danas u svjetlu nacionalnih i društvenih ideja (63–81), Nizak nivo lingvističkog obrazovanja – stalan izvor jezičke netolerancije (s. 110–132), Naša lingvistička situacija u svjetlosti bosanskohercegovačke stručne i političke aktivnosti (133–146). Takođe v. zbornik Vuković 2004, u kome je nažalost gotovo potpuno zapostavljeno Vukovićevo tumačenje standardnog jezika i jezičkih varijanti. U njemu je, međutim, objavljena potpuna bibliografija Jovana Vukovića (s. 281–301).

Timoka (Ivić 2011 [1968]: 401). Zatim autor prelazi na pitanje varijanata, koje ne negira, poput Stevanovića:

Додуше, ту читљивост донекле смањују лексичке разлике између варијаната књижевног језика, и то не због неке неразумљивости, које практично нема, већ због емоционалне одбојности или предрасуда које појединци у публици понекад имају према језичком типу који им није присан. Тако се наше језичке варијанте данас крећу у простору између потпуне узајамне читљивости и узајамне отуђености (Ivić 2011 [1968]: 401).

Ivić postavlja pitanje da li bi se mogle iskorijeniti postojeće razlike i odgovara da to nema nikakvih izgleda na uspjeh, štaviše juriš na razlike bio bi ne samo bezuspješan, već i štetan uz napomenu: „[...] да бисмо били до краја поштени, морамо додати да јуриша на разлике нема у тексту НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА (Ivić 2011 [1968]: 402). Poslije svega što se dogodilo Ivić smatra da ta koncepcija (iskorjenjivanje razlika) uveliko spada u muzej prevaziđenih iluzija. Za njega je interesantnije ono što se kao novo predlaže: režim „dviju normi“:

Успостављање двеју норми спречило би оно природно и здраво струјање речничких елемената у оба смера за које су Стјепан Бабић и Далибор Брозовић у своје време аргументисано показали колико је драгоценост за све нас. Под условима вештачке изолације било би неминовно и повећавање разлика међу варијантама, нарочито у новој лексици, оној што свакодневно улази у језик са развојем цивилизације и с развојем нас самих. Тиме бисмо дефинитивно пошлели уназад оном истом стазом којом су поколења од илирског до Маретићевог некада корачала напред (Ivić 2011 [1968]: 402–403).

Ivić ističe da NOVOSADSKI DOGOVOR ne pominje varijante, ali i ne tvrdi da one ne postoje (Ivić 2011 [1968]: 403). Za dva stava – 1. priznavanje postojanja varijanata, njihove ravnopravnosti i legitimnosti, 2. realizaciju politike širine, snošljivosti i nesmetani prirodni razvoj (Ivić 2011 [1968]: 403)²⁵ – Ivić kaže da su ih napustili njegovi najvatreniji pobornici (ima u vidu hrvatsku stranu).

Što se tiče naziva jezika, on tvrdi da je jedino naučno i životno opravdan termin *srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski* i dodaje da se radi o jednom jeziku, ali sa varijantama, i jednoj normi, ali sa dubletima (Ivić 2011 [1968]: 404). Ivić upozorava da bi tadašnji problemi bili sićušni u poređenju sa onim koji bi proistekli iz uvođenja dviju suprotstavljenih normi (Ivić 2011 [1968]: 405). „Дакле, у циљу уклањања једне мале невоље створити једну велику“ (Ivić 2011 [1968]: 405). Posljedice za BiH koje je tada Ivić naslutio:

Уосталом, ово би гурало Босну и Херцеговину ка увођењу треће норме, исто тако ексклузивистичке као што су и наше две. А ми не бисмо имали права да им ускраћујемо оно што себи нисмо хтели ускратити (Ivić 2011 [1968]: 405).

²⁵ Узгред да napomenemo da su prije Ivića na prirodnom razvoju zajedničkog jezika insistirali Belić, Stevanović i neki drugi.

došle se pred kraj njegovog života.

Pošto uvođenjem dviju normi ne bi niko dobilo, već „бисмо изгубили сви одреда“, Ivić izvodi zaključak: „Предлог о двема нормама у ствари је недовољно промишљен и противан интересима свих наших народа“ (Ivić 2011 [1968]: 405).

Što se tiče srpske pozicije, autor kaže da ne bi volio da među Srbima zavlada neki „накострешени страх“ pred riječima iz zapadne varijante i da je srećan što dosad niko nije postavio pitanje normativnog priručnika za suzbijanje „hrvatizama“, koji se svakodnevno sreću na televiziji, na radiju, na filmu, u hrvatskim knjigama, časopisima i novinama, u uputstvima za upotrebu proizvoda hrvatskih tvornica itd. „Ако би се ко међу Србима појавио с идејом о таквом приручнику, ја бих му се супротставио свим силама“ (Ivić 2011 [1968]: 405).

Kao posljednje Ivić ističe da nema „угрожености хрватског језичког типа“, da mu ne prijeti opasnost i nastavlja:

Данашње устројство нашег друштва потпуно искључује угрожавање те врсте. Уосталом, нема те силе на свету која би могла натерати један народ да се одрекне својих језичких навика. Није лако чак ни покушати да се то учини (Ivić 2011 [1968]: 406).

da bi završio riječima kako duboko žali što je sve ovo morao napisati (Ivić 2011 [1968]: 406–407).

Najtemeljitija, najdublja i najšira pozicija Pava Ivića o ovim pitanjima došla je u njegovoj knjizi СРПСКИ НАРОД И ЊЕГОВ ЈЕЗИК (1971). U toj publikaciji daje se pregled istorije srpskog jezika, pri čemu se autor vrlo često zaustavlja na srpsko-hrvatskim odnosima (Ivić 2011 [1971]). Na nizu mjesta Ivić stupa u polemiku sa hrvatskim autorima koji su pisali o istim ili sličnim pitanjima. Tako, Ivić tvrdi da je sporna pozicija Dalibora Brozović o tome da „hrvatski jezički standard“ ne počinje od iliraca ili hrvatskih vukovaca, već od slavonskih i dalmatinskih pisaca XVIII vijeka, takvih kao Reljković ili Kačić Miošić, čiji je jezik blizak današnjem književnom jeziku. S tim u vezi Ivić daje ovakav komentar:

Наравно, овде реч *хрватски* треба схватити у једном широком смислу јер већина писаца о којима је реч није се осећала Хрватима и то је име примењивала на становнике одређених других крајева који су сами имали хрватску свест и свој, друкчији, тип књижевног језика. Ипак, они који овако проширују значење речи *хрватски* полазе од чињеница да су се етничке формације којима су припадали ови списатељи касније уклопиле у хрватску нацију, као што су и даљи изданци литературе у њиховим регионима ушли у састав хрватске књижевности, утолико једноставније што су регионалне литературе католика српскохрватског језика биле повезане понекад конкретним везама, али још много више сличним садржајима и духовном оријентацијом. Међутим, слабост схватања истакнутог задарског лингвисте лежи у идеји о стандарду у језику, и

то истом (реч је његова) од XVIII века до данас. Пре свега блискост језичких типова коју види Брозовић у ствари је веома релативна (Ivić 2011 [1971]: 496).

У наставку Ivić износи низ података који су интересантни за дату тему. Recimo, констатује да је Divković nazivao своје писмо српским иако се иначе сматрао Бошњак, а не Србином или Хрватом, и указује на навiku Dubrovčana да ћирилицу у својој средини називају *srpskim pismom* (Ivić 2011 [1971]: 498). Ivić navodi и слjedeće riječi Matije Antuna Reljkovića upućene својим Slavoncima: „Vaši stari jesu srpski štili, srpski štili i srpski pisali“ (Ivić 2011 [1971]: 498).

У vezi sa crnogorskom situacijom Pavle Ivić zapaža u stavovima Vojislava Nikčevića pogrešnu ideju o tome da је od XII do XIX vijeka bila „некаква“ crnogorska osobenost oštro suprotstavljena onome što se događalo kod Srba:

Та је теза заснована на методски неодрживим извођењима, често чак и на непознавању елементарних чињеница и грубим грешкама. Никчевић као да не схвата да су у целој области српске православне цркве кроз многе векове коезистирала два изражајна медијума, црквенословенски и српскохрватски језик, распоређена према функцији. У доменима обавезне употребе црквеног језика, он није био занемариван ни у Црној Гори (Ivić 2011 [1971]: 499).

У првој polovini XIX vijeka Ivić konstatuje kod Srba juriš na diglosiju, a kod Hrvata ofanzivu protiv rascjepkanosti (Ivić 2011 [1971]: 500). Što se tiče Ilirskog pokreta, autor ističe da је s kajkavskim književnim jezikom preporodni pokret napustio, privremeno, i hrvatsko ime, zamjenjujući ga ilirskim, knjiškog porijekla i neodređenog sadržaja, ali baš zato širokim i široko prihvatljivim (Ivić 2011 [1971]: 502). Sredinom XIX vijeka dolazi do shvatanja da се Srbi i Hrvati razlikuju по језику (овдје Ivić има у виду tadašnje poistovećivanje kod nekih srpskih autora hrvatskog jezika sa čakavskim), а не по вјери (Ivić 2011 [1971]: 502). Vukovu poziciju s tim u vezi Ivić naziva romantičarskim poimanjem jezika kao temelja narodnosti i opravdava time što се tada malo znalo о правој situaciji.

У наставку анализе Ivić tvrdi da zajednički jezik не mora uvijek biti most između dviju nacija i da pod određenim uslovima он čak zaoštrava problem razgraničenja (Ivić 2011 [1971]: 505).

У тумачењу проблема изговора аутор износи став да су у диоби на екавски и ијекавски највећу штету претрпјели Срби, јер је претежни дио њих остао на једној страни (екавској), а мањи на другој (ијекавској) – Ivić 2011 [1971]: 505. Овдје Ivić prelazi на Vuka, који је по његовом мишљењу био (1) „бескрајно далеко-видији од свога времена“, а у исто вријеме (2) једини tadašnji Srbin који је у расправљању о избору književnog narečja unosio i osvrt на „нашу браћу рим-

скога закона, која с радошћу нама руке пружају“ (Ivić 2011 [1971]: 506).²⁶ Slijedi Ivićevo žaljenje što su Vojvodina i Srbija prije jednog vijeka „мислиле само на себе“. U vezi sa ijekavicom kod Hrvata Ivić piše:

Има у том загребачком усвајању ијекавице нечег маркантног, наоко чак парадоксалног. Наиме на земљишту тадашње Хрватске ијекавски су говорили само Срби и, ту и тамо, Хрвати у њиховом суседству и под њиховим утицајем. Крајеви где католички живаљ аутохтоно у већој маси говори ијекавски – дубровачко приморје, делови централне и источне Босне итд. – били су далеко изван граница Хрватске. Па и у тим удаљенијим крајевима католици с ијекавским дијалектом нису нарочито бројни. Њихов удео међу католицима нашег језика не премаша једну десетину (Ivić 2011 [1971]: 507).

Kao razloge koji su mogli djelovati na ilirce Ivić navodi postojanje Vukovog jezika i bogatstvo narodne poezije u Vukovim zbirkama. Sa gledišta političkih interesa snaga koje su stajale na čelu društva u Zagrebu, po njegovom mišljenju, srećniji se izbor nije mogao učiniti. „Осим тога драгоцено је било премодњавање разлике према Србима у Хрватској. Прихватањем штокавског ијекавског дијалекта којим они говоре избегнута је опасност да се на тлу Хрватске конституишу две одвојене књижевности са два типа књижевног језика“ (Ivić 2011 [1971]: 508). Ivić zatim dodaje da se između Vuka i iliraca stvorio odnos pun pažnje i uzajamnog poštovanja, uprkos polemikama, kojih je ponekad bilo i koje odišu tonom uzdržanosti kakav će se uzalud tražiti u raspravama koje je Vuk vodio sa svojim srpskim sunarodnicima. Ivić nalazi dva razloga zašto Bečki dogovor nije ostvaren: 1. Vuk i Daničić, koji su od Srba potpisali dokument, nisu u to doba imali stvarne vlasti nad srpskim književnim jezikom, 2. od iliraca, koji su u Hrvatskoj gospodarili književnom scenom, među potpisnicima su se našli samo ljudi od drugostepenog uticaja, dok je Gaj sačuvao rezervisan stav (od iliraca je dogovor zahtijevao suviše koncesija da bi ih bilo moguće učiniti u jednom dahu) – Ivić 2011 [1971]: 508.

Ivić nalazi sljedeću razliku u pristupu književnom jeziku kod Srba i Hrvata: „[...] Срби, уљуљкани тиме што имају своју државу, пуштаће књижевни језик да се развија спонтано, а Хрвати, са чулом изоштреним у аустроугарској политичкој клацкалицы народа, стално ће подешавати свој књижевни језик потребама које проистичу из односа према околном свету, пре свега према самим Србима“ (Ivić 2011 [1971]: 506).

Autor ističe da su povoljni uslovi za hrvatsko-srpsku saradnju nastupili nakon 1848–1849. godine, pojavom Štrosmajera, Račkog, Jagića i Maretića. Istorijske okolnosti su takođe išle u prilog:

Оснива се ЈУГОСЛАВЕНСКА АКАДЕМИЈА ЗНАНОСТИ И УМЈЕТНОСТИ у коју долази да ради, на позив из Загреба, највећи српски филолог Ђуро Даничић. Са раз-

²⁶ Више о великом српском реформатору и његовом времену писао је Павле Ивић у књизи О ВУКУ КАРАЦИЋУ (Ivić 1991).

них страна се понавља како су Хрвати и Срби „један народ“ који има или бар треба да има и „један језик“. У доба огорчене борбе хрватске НАРОДНЕ СТРАНKE против Пеште и Беча слога са Србима била је императив тренутка. Борци за хрватска национална права могли су имати као савезнике Србе у Хрватској само уз поштовање њихових права. Из коректног односа према Србима потекао је и израз *хрватски или српски језик* који Рачки употребљава још 1861, да га затим усвоји хрватски Сабор 5. јануара 1867. гласајући огромном већином за законску основу по којој се „језик хрватски или српски изјављује језиком службеним у троједној краљевини, а свакому је просто служити се писмом латинским или кирилским“ (уосталом још 1861. била је издана Вуку Караџићу ћириличка диплома почасног грађанина града Загреба). Све је ово стварало атмосферу за даље језичко и правописно уједначавање у хрватско-српским релацијама (Ivić 2011 [1971]: 510). Далје Ivić указује на то како је дошло до „похода Вуковог језика у Хрватску“, који је завршен на тај начин да је „граматички и гласовни систем тршићког говора из доба Вуковог детињства постао и систем књижевног језика у Хрватској – с изменама ограниченог домаћаја које у главном потичу од самог Вука“ (Ivić 2011 [1971]: 511).

Што се тиче трију главних публикације са хрватске стране (Brozoviћевог правописа из 1892, Maretićeve граматике из 1899. и Broz-Ivekovićевог рјечника из 1901), Ivić указује на противрјечан хрватски однос према њима – од крајњих похвала до оштрих критика због занемаривања домаћег јеziчког блага, и такву критику сматра добрим дијелом оправданом (Ivić 2011 [1971]: 511).

Ivić далје истаће да је до погоршања српско-хрватских односа дошло због вјеште аустроугарске политике, која је међу Србима и Хрватима посилала завладу, а понајвише окупацијом БиХ (Ivić 2011 [1971]: 511). На те односе негативно су uticali и други фактори: офанзива католичке цркве против православља, успон Starčevićеве Странке права, „реакционарни“ ban Kuen Hedervari, „неславна“ аустрофилска политика послједњих Obrenovićа. Али ипак то није омело све дослједније усвајање вуковског књижевног језика у Хрватској (аутор избјегава да употреби изразе *српски језик* и *хрватски језик*) – Ivić 2011 [1971]: 512.

Слиједи интересантан Ivićев закључак: конвергентни развој књижевног језика Срба и Хрвата у XIX вијеку привлачи пажњу као историјски изузетак, јер је код Slovena у XIX и XX столјећу доминирала тенденција цијепања и повећања броја књижевних језика (Ivić 2011 [1971]: 512). На овоме мјесту Ivić прелази на феномен варијаната.

Међутим уједначавање гласовног и морфолошког система као и ортографских норми крајем XIX века није ни издалека значило пуно поистовећивање свих појединости у српскохрватском књижевном језику. Остао је знатан број разлика у речничком фонду. То је домен сувише опсежан да би се могао сав обухватити неком намерном кодификацијом – осим што није ни било озбиљнијих покушаја да се то учини. Тако су створени феномени који се данас обично називају варијантама нашег књижевног језика (Ivić 2011 [1971]: 512).

Autor ističe da su leksičke nejednakosti između najizrazitije polarizovanih varijanata, čiji se fokusi podudaraju sa glavnim gradovima Srbije i Hrvatske, u stvari samo u rijetkim slučajevima odsjaj razlika u rečničkom sastavu narodnih govora na istoku i zapadu.

Тако на једној страни стоје изрази као *ћурка, хлеб, недеља* или *седмица, њвожђе, њацов, владица, крст*, а на другој такви као *џура, крух, њједан, жељезо, шџа-кор, бискуџ, криж* (додуше и неки од ових примера се свде на неједнаку терминологију двеју цркава). У релацијама као *грум/цесџа, зејџин/уље, сир-ћелоцаџ, комџија/сусјед, цак/ врећа* огледа се, осим делимичних дијалекатских разлика, и различит однос двеју средина према позајмљеницама, пре свега према турцизмима, што уосталом не смета домаћим речима у појединим оваквим паровима да се све више учвршћују у употреби и на истоку (Ivić 2011 [1971]: 513).

Ivić tvrdi da glavnina postojećih leksičkih neslaganja u književnom jeziku nema ničег zajedničkog sa „стародавним“ razlikama među narodnim dijalektima i da je najvećim dijelom proizašla iz života samog književnog jezika, iz potrebe da se on stalno proširuje novim riječima. Pri tome se terminologija gotovo svih struka razvijala na objema stranama manje-više nezavisno.

Два главна културна центра живела су довољно изолована један од другог да би се термини, кад затребају први пут, стварали – а то у ствари значи преузимају из страних језика или преводили – на свакој страни засебно, без проверавања да ли је већ неко у „оној другој“ средини покушао да реши исти задатак (а, свакако, понекад и без психолошке спремности за усвајање тамо нађене солуције). Тако су настали дуги низови парова као *џозоришџе/казалишџе, џредџава/џредоџба, уџисак/дојам, надлешџво/уред, облакодер/небодер, воз/влак, колодвор/сџаница, џечност/џекућина, џриџисак/џлак*. Врло често је распоред оваквих синонима потпуно случајан: нема дубљег разлога због којег би термин А морао бити српски, а термин Б хрватски, а не обротно (Ivić 2011 [1971]: 513).

Međutim, Hrvati su, slično Česima, Mađarima, Slovacima, Slovencima, izgradili puristički odnos prema tuđicama, u nastojanju da jezik sačuvaju od stranih elemenata, za koje su vjerovali da zatamnjuju nacionalni identitet, što je, iz osjećanja ugroženosti pred Nijemcima, vodilo čišćenju jezika od germanizama, ali i izbegavanju internacionalizama. Srbi su međutim imali znatno drukčiji put.

Удаљенији од непосредне опасности германизације, они су сачували и већу спремност да се прихватањем међународне лексике укључују у пространи културни круг европских народа. На тај начин створене су двојности као *дирекџан/израван, сисџем/сусџав, каракџерисџика/значајка, музика/џлазба, џелеџрам/брзојав, адвокџаџ/одеџетџник, фирма/џверџка, фабрика/џворница, маши-на/сџрој, шџамџа/џисак, џас/џлин, маџаџин/складишџе, аџоџека/љекарна, инсекџи/кукаџ, фудбал/ноџометџ* (запазићемо, уосталом, да је и ту честа појава да се на једној од двеју страна употребљавају оба термина, као синоними или са значењском диференцијацијом) – Ivić 2011 [1971]: 513.

Ovdje Pavle Ivić izvlači niz zaključaka koje bismo mogli ovako rezimirati. 1. Domašaj različitosti je umjeren. 2. Nejednakost se po pravilu odnosi na leksiku bez zadiranja u osnovni rječnički fond. 3. Razlike ne stvaraju ozbiljnije teškoće u sporazumijevanju. 4. Smetnje su više psihološkog karaktera. 5. Nepodudarnosti nisu tolike da se srpski i hrvatski smatraju različitim jezicima. 6. Ne postoje na svijetu dva jezika koja bi se tako malo razlikovala kao „hrvatski“ i „srpski“, čak nema ni dva jezika koja bi se razlikovala malo više, a ne mnogo više nego varijante zajedničkog književnog jezika. 7. Raspon divergencije u „нашем“ slučaju uklapa se u varijaciono polje neslaganja između varijanta drugih književnih jezika. 8. Razlike u izgovoru mnogo su manje nego među varijantama engleskog jezika. 9. Međuvarijantne nejednakosti manje su nego između književnog jezika u Hrvatskoj od prije jednog stoljeća i ovog danas. 10. Razlike između norme književnog jezika u Zagrebu i njene realizacije u govoru zagrebačke inteligencije veće su nego između beogradske i zagrebačke glasovne norme. 11. Zbir unutarzagrebačkih različitosti svojim značajem za jezički sistem daleko nadmašuje ukupnost varijantnih glasovnih divergencija. 12. Suprotnost između beogradske i zagrebačke stvarnosti književnog jezika ublažena je prisustvom prelaznih situacija u međuprostoru, pri čemu se Crna Gora služila jekavskom verzijom istočne varijante, s minimalnim brojem odstupanja u još ponekom detalju, a u BiH su se preplitali elementi jedne i druge strane, s tim što je impulse zapadnoj leksici dao period od 1878. do 1918. i od 1941. do 1945.

(zbog ustaške vlasti) i što je između dva rata favorizovana istočna leksika od strane jugoslovenske administracije. 13. Dok je razvoj terminologije u Srbiji tekao spontaniје, живље, „без побожне верности“ свакој појединости Vukovог језика, u hrvatskoј су се стриктно поштовале vukovске норме, јер се на томе простору глас језичких савјетника увијек радије слушао.

Pogrešnom procjenom smatramo Ivićev stav u odnosu na BiH: „У целини се, међутим, та област налази у и з у з е т н о с р е ћ н о м п о л о ж а ј у [спас. В. Т.] да свој израз богати из обају извора, придружујући те тековине раскошном фонду сопствене језичке баштине“ (Ivić 2011 [1971]: 518). Razvoj događaja krajem XX stoljeća pokazaće koliko se ovaj prostor nalazio u ne baš srećnom položaju.

U daljoj analizi Ivić ističe da su se početkom prošlog (XX) vijeka napredni Hrvati okrenuli saradnji sa Srbima.

Организује се Хрватско-српска коалиција која нагло избија на чело међу странкама у Хрватској. Интензивирају се културне везе с Београдом, помишља се на *издвајање* југословенских земаља у Аустроугарској у посебну јединицу на тријалистичкој основи, али све више и на уједињење са Србијом. Српске победе у балканским ратовима биле су радосно поздрављене; нарочито је омладина била понета валом одушевљења. Иако је међу загребачким и београдским концепцијама југословенства било понекад и разлика, нарочито у погледу устројства будуће заједнице и у погледу релативне улоге појединих центара, стоји чињеница да је то било доба кад су се старе предрасуде повлачиле пред налетом нове ширине хоризоната – и нових илузија (Ivić 2011 [1971]: 519).

Autor tvrdi da u predratnoj Srbiji, koja je bila nacionalno i vјerski homogena, jugoslovenstvo nije imalo tako duboke korijene kao u Hrvatskoј, čiji je etnički sastav bio složeniji i čiju je političku misao formiralo mučno natezanje u austrougarskom konglomeratu narodnosnih i државноправних јединица, али је идеја зближавања са западним сусједима нашла упориште у интелектуалним врховима српског друштва. Jovan Skerlić, nastavlja Pavle Ivić, zamislio je konkretne korake da se premoste prepreke koje su smetale kulturnom ujedinjenju Srba i Hrvata: u euforičnom trenutku poslije pobjeda u balkanskim ratovima on je izašao s priјedlogom o ekavskoj latinici kao soluciji za cijelo srpskohrvatsko područje. Po mišljenju Pavla Ivića ostvarenje ovog priјedloga bilo je nemoguće.

Традиције и навике биле су већ сувише дубоко укореењене, осим што ни неповерење на обема странама није било сасвим заспало. Књижевни језик или азбука могу се мењати коренитим захватом само онда кад је њихова употреба привилегија уског круга образованих, док велика већина народа живи у неписмености и говори дијалектом (Ivić 2011 [1971]: 519).

Autor dalje konstatuje da sa srpske strane nije bilo volje da se napusti ćirilica, a sa hrvatske je nestalo raspoloženje za unifikaciju tako da su se rezultati Skerlićeve ankete izgubili u Prvom svјetskom ratu, a hrvatski „ekavski“ knji-

ževnici vratili se ijekavici. Za međuratni period kaže da je bio pritisnut tragičnom fikcijom da nekoliko naroda čine jedan narod, da je u to vrijeme trajao dijalog gluvih, da se širilo međusobno nepovjerenje, da su izmjenjivane optužbe zbog hegemonizma i separatizma, dakle bila je opšta tmurna klima. U takvoj situaciji Ivić priznaje da je bilo zapostavljanja zapadne varijante u državnoj upotrebi, što je u Hrvatskoj izazivalo osjećanje da je nešto izgubljeno (Ivić 2011 [1971]: 520). Po njegovom mišljenju prvi krupniji zapleti došli su sa Bелиćevim pravopisom 1923. i oktroisanim ujednačavanjem od strane „диктаторске владе“ 1930, što je izazvalo ogorčenje u Hrvatskoj.

А фронт је био чудно постављен: с једне стране Белић, радикалан вуковац, упорно одан Вуковим принципима због којих је мењао правила тамо где сам Вук није био доследан, а с друге стране Боранићев правопис, истрајно веран Вуку у конкретним решењима. Али у том тренутку једна од двеју вуковских концепција наступала је као српска, а друга као хрватска. И кад је ускоро затим нови званични компромисни правопис усвојио велики део Белићевих иновација, то је доживљено као наметање из Београда (Ivić 2011 [1971]: 521).

Nakon konstatacije da je obrazovanjem Banovine Hrvatske 1939. omogućeno da se na tom području ponovo uvede Boranićev pravopis, što je to stvorilo uvjerenje da je dobro da se Hrvati jezikom što više razlikuju od Srba, Pavle Ivić daje interesantno zapažanje:

Узајамна посебност српског и хрватског народа није заснована на језику; да је језик у питању, то не би ни била два народа, или би се још у прошлом веку штокавци, чакавци и кајкавци претворили у три посебне националне целине. Много су сложенији и дубљи историјски фактори који опредељују Хрвате и Србе као две нације, па стога није потребно скретати токове језичког развоја да би се потврдила национална индивидуалност једних или других. Вештачко подизање језичких преграда неминовно осиромашује обе стране одузимајући им могућност да се користе оним што је створио партнер – у књижевности, у усавршавању израза, у стручној литератури, у преводима са страних језика. Предвојити један књижевни језик значи оставити обе стране са преполовљеним публикационим потенцијалом (Ivić 2011 [1971]: 521).

Autor konstatuje da broj jezičkih stručnjaka angažovanih u kampanji oko „razlika između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika“ u 1940. godini nije bio visok, niti su to bili najveći autoriteti tadašnje zagrebačke lingvistike. Zatim izriče stav da svako postojanje razlika ne može da se uzima kao dokaz da su u pitanju dva jezika (Ivić 2011 [1971]: 521).

Poslije Drugog svjetskog rata Ivić ističe ravnopravnost, koja se ispoljavala u dvojnomoj objavljivanju ustava i pravnih tekstova, ali zapaža i slabost: taj je dualizam pomalo zapostavljao jezičku situaciju u BiH i Crnoj Gori, iako književni jezik u te dvije republike nije imao znatnijih osobenosti koje ne bi bile poznate jednoj ili drugoj polarizovanoj varijanti (Ivić 2011 [1971]: 522). Anketa 1953, nastavlja Ivić, pokazala je da je sasvim pogrešno težiti uklanjanju ćirilice i ijekavskog izgovora (Ivić 2011 [1971]: 521). Sve jače nadiranje latinice i potis-

kivanje ćirilice, ocjenjuje autor, prihvaćano je kao čin približavanja Hrvatima, kao bezbolna, tiha koncesija i korak na putu ka potpunijem jedinstvu.

Period od 1964. do 1965. Ivić naziva prelomnim (Ivić 2011 [1971]: 526). U njemu se sve odlučnije stavljao akcenat na razlike. „Хрватски језички стручњаци постали су први борбени одред једног нараслог расположења националне самосвести и искључивости“ (Ivić 2011 [1971]: 526). U razmišljanjima nad tekstom DEKLARACIJE O POLOŽAJU HRVATSKOG JEZIKA iz marta 1967. Ivić nije mogao da se otme utisku da ona sadrži neјako obrazloženje za krupne korake koje je predložila. „Поменуто је запостављање хрватског језичког израза у појединим савезним установама и службама, у филмским журналима и разним административним обрасцима, а није речено да се ради о појавама сасвим секундарног значаја које не угрожавају никога и ништа, нити да је у свему битном равноправност двеју основних варијаната нашег језика била већ до тада остварена, поред осталог заслугом децентрализације која је главнину послова ставила у надлежност републикама, општинама и предузећима“ (Ivić 2011 [1971]: 527). Po njegovom mišljenju insistiranje na izdvajanju imenom jezika ukazuje na emocionalan stav, na težnju da se što јаче обилежи неистовetност, da se izvrši distanciranje pred svјеšču svog naroda i pred licem svјeta. Ivić zatim konstatuje da је DEKLARACIJA tražila penetraciju „хрватскога књижевног језика“ u Bosnu i Hercegovinu (Ivić 2011 [1971]: 528). Zatim dodaje da се ideја o proglašavanju hrvatskog književnog jezika pretvorila za trenutak u ponornicu, da су pobornici predvajanja jezika došli do riječi i da су na pristalice jezičkog јedinstva lijepljene etikete o unitarizmu, etatizmu i hegemonizmu. Ivić pri tome konstatuje da nije bilo opasnosti od nadiranja srpske varijante u Hrvatsku. Autor se nešto kasnije pita: „[...] зап не постоје начини да се без декларисаног цепања језика уведу варијантне норме тамо где томе има места?“ (Ivić 2011 [1971]: 528).

Ivić prihvata „очигледну чињеницу“ da је srpskohrvatski јedan јezik, a odbija tvrdnju da hrvatski književni јezik pravno функционише kao poseban јezik (Ivić 2011 [1971]: 529). Za njega је једини озбиљан argument за izdvajanje hrvatskog književnog jezika pravo na vlastiti јezik јer се to mora поштовати, ali uz јedan uslov: da ono не задире u odgovarajuća prava drugih naroda.

Dalje Ivić analizira reakciju BiH na pojavu DEKLARACIJE i zapaža sljedeće: жestok otpor dezintegracionom procesu, orijentacija na širokogrudost i jezičku toleranciju (koја је dobila rang osnovnog principa), odbijanje učesća u parcelisanju jezika, odbacivanje ideје o svoјoj posebnoj varijanti, otvorenost prema objema stranama, prožimanje i neutralizacija varijanata, neprihvatanje teze o postojanju dvaju jezika, ravnopravnost dvojnog naziva (*srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski* јezik), ravnopravnost latinice i ćirilice, sve češće isticanje teze o jezičkoј autohtonosti (uz komentar da „ватрена одбрана аутохтоности помало сужава ширину врата отворених ка истоку и ка западу“) – Ivić 2011 [1971]: 530–531.

Za Crnu Goru kaže da u njoj nema značajnijih osobina nepoznatih drugdje i da je najmakratnija specifičnost *nijesam*. Ivić ukazuje na to da je teško suprotstaviti „crnogorski“ jezik „srpskom“ već i zato što je crnogorska situacija na sredokraći između one u Srbiji i one kod Srba u zapadnijim krajevima: s jedne strane tu je ćirilica i dominacija istočne leksike, a s druge jekavski izgovor (Ivić 2011 [1971]: 531).

Što se tiče Srbije, Ivić konstatuje da je bilo ponajmanje reagovanja na stvarnost nastalu hrvatskim napuštanjem književnojezičkog zajedništva i da svakako nije za žaljenje što su izostali brzi i dramatični potezi (Ivić 2011 [1971]: 532). Autor smatra da postoji samo jedan ispravan pristup: potpun i dosljedan demokratizam, što u stvari znači: odluka Hrvata se mora poštovati.

Ако остављамо отворена врата њиховом повратку у заједницу, ми немамо права да их кроз та врата увлачимо. Исто тако морамо бити свесни да је право Хрвата у Војводини, Хрвата у Босни и Херцеговини, Муслимана, Црногораца и свих других да своја језичка питања реше како сами желе (Ivić 2011 [1971]: 533).

S druge strane, Ivić se zalaže za čuvanje kulturnog jedinstva Srba. Pri tome on smatra da cjelovitosti srpske kulture ne ide na ruku dvostruka podvojenost (azbuke i narječja), iz čega mogu proisteći teške konsekvence – rascjep srpske kulture. „Да би се ово спречило, потребно је много мудрости и стално бдење“ (Ivić 2011 [1971]: 534). I još jedna važna opšta napomena: „Свака искључивост, неделикатност или немар могу нам се тешко осветити“. U vezi sa izgovorom Ivićeva pozicija je jasna: bilo bi pogrešno pokušavati da se ekavica nametne Srbima ijekavcima (nažalost, autor će pred kraj života zauzeti drugačiju poziciju). Stoga „сви треба да познајемо, волимо и негујемо обе азбуке и оба наречја“ (Ivić 2011 [1971]: 534). Jedna misao o dvoazbučnosti kod Srba izgleda prilično sporno: „Али у мери у којој се Срби служе само једном или само другом азбуком, то је тешка препрека која неминовно отуђује припаднике истог народа“ (Ivić 2011 [1971]: 534).

Ivić smatra štetnim ne samo izolacionizam Srbije, nego i eventualni izolacionizam Srba kao cjeline prema ostalim partnerima u srpskohrvatskom jezičkom krugu te poručuje: 1. „Немојмо [...] гајити ни кодифицирати језичке неподударности које постоје; сва врата за утицаје нека остану отворена, бар с наше стране, и то без условљавања некаквим реципроцитетом“, 2. „Ако збиља желимо да нам други буду блиски, постоји само један начин да томе допринесемо: да им се приближавамо место да чекамо да они то чине“, 3. „Узимајмо [...] од језичког блага других оно што нас богати, а њима препустимо да од нас узимају ако то сами желе“, 4. „Избегавајмо [...] и убудуће језичко подешавање текстова које су за наше новине и часописе писали аутори из других делова српскохрватског језичког подручја“, 5. „Нема разлога ни за одрицање од конкретних плодова периода сарадње после НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА“, који је „мртав као акт који би нас обавезивао, самим

тим што га је раскинула друга страна, али су његова начела, независно од напуштеног споразума, добра и корисна за свакога ко их се придржава“ (Ivić 2011 [1971]: 535–536).

U tadašnjoj situaciji za Ivića je najdelikatnije bilo glotonimsko pitanje jer je jezik u isti mah i *srpski*, zato što njime govore Srbi, i *srpskohrvatski*, zato što njime govore i drugi (Ivić 2011 [1971]: 537). Autor se, međutim, daje ovakvu ogradu: „Подесност *српскохрватској* језичког имена је донекле смањена чином издвајања једног од партнера у тој сложеници, али научна оправданост имена тиме није нарушена будући да је темељна истоветност српског и хрватског језика објективна датост, а не субјективна опција“ (Ivić 2011 [1971]: 537). Po njegovom mišljenju naziv *srpskohrvatski jezik* zadržava svoju vrijednost najboljeg zasad postojećeg neutralnog naziva budući da podsjeća na to da se ovim jezikom služi više od jedne nacije. Na kraju Ivić zaključuje:

Од свега овога још је много важнија чињеница да овај назив остаје ипак као залога језичког заједништва Србије са Црном Гором и Босном и Херцеговином. Није у интересу ниједне од тих република да се то заједништво раскида; изолација је најгоре што се свакоме од заинтересованих може догодити. Иступањем из заједнице ми бисмо отежали положај тих република и подстакли их да и саме траже решења ближа изолационизму. Уколико, дакле, језичко заједништво и сарадња и координација напора остају стварност, има разлога да и ми останемо при ширем називу, упркос предностима које би српско име језика носило као национално обележје освештано исконски старом употребом, а значајно и као елемент самопотврђивања нације у историјском тренутку који преживљавамо. Међутим, ако би се показало да се језичко заједништво не може одржати, остало би нам да се вратимо српском имену језика које би у случају такве деобе било једини могућан излаз за све Србе (Ivić 2011 [1971]: 538).

U radu ЈЕДИНСТВО И РАЗЈЕДИЊЕНОСТ СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА (АКТУЕЛНИ ТРЕНУТАК) napisanom gotovo dvije decenije kasnije (1989) Pavle Ivić ponovo konstatuje da je srpskohrvatski književni jezik jedan jezik, doduše ne i ujednačen jer u njemu postoje istorijski nastale razlike na geografskoj i nacionalnoj bazi (Ivić 2011 [1989]: 641). On ističe da su varijante srpskohrvatskog književnog jezika raspoređene uglavnom po republikama i da su najizrazitije polarizovane istočna (ili srpska) varijanta u Srbiji i zapadna (hrvatska) u Hrvatskoj (Ivić 2011 [1989]: 641). Za njega je jedinstvo književnog jezika neosporna činjenica, dok je suzdržan pa i sumnjičav u vezi sa jedinstvom srpskohrvatskog dijalekatskog prostora („dijastema“). Za Ivića su razlike između varijanata srpskohrvatskog književnog jezika takve prirode da je za svaku moguće naći slične slučajeve u krugu razlika među varijantama drugih književnih jezika. Ivić zauzima kritičku poziciju prema Brozovićevoj tvrdnji da srpskohrvatski standardni jezik postoji samo kao apstraktan sistem, dok su u konkretnim realizacijama to dva sistema:

Може се, кажу нам, говорити (односно писати) или хрватски, или српски, а не српскохрватски. Та тврдња пада на испиту истинитости чим је покушамо проверити на примеру језичке праксе у Босни и Херцеговини. Али и без обзира на то, сваки је стандардни језик збир типова и подтипова. У сваком постоје стилови као што су административни, разговорни, научни итд. Не може се писати у исти мах административним и фамилијарним стилем. У том смислу сваки стандардни језик, па и свака варијанта стандардног језика, има „апстрактну“ природу. Кад дође до конкретне употребе, мора се изабрати један од постојећих стилова (Ivić 2011 [1989]: 642).

И овдје Ivić критикује pobornike razlikovanja dvaju „standardnih“ jezika u okviru cjeline srpskohrvatskog jezika, koji dokazuju da postojeći „hrvatski štokavski jezični standard“ počinje još sa sredinom XVIII veka, iako su, prema njegovom mišljenju, razlike između tadašnjeg štokavskog književnog jezika kod Hrvata i ovoga danas neuporedivo krupnije od razlika između današnjeg hrvatske i srpske varijante standardnog jezika (Ivić 2011 [1989]: 642).

Autor detaljnije razmatra razloge protiv predvajanja jezika i ističe tri stava: 1. zajedničko ime (*srpskohrvatski* jezik, ili *hrvatskosrpski*, ili *hrvatski* ili *srpski*) tačnije je od bilo kog izdvojenog imena, 2. zajedničko ime odgovara duhu zajedništva i saradnje, tolerancije i otvorenosti, 3. zajedničko ime je jedino korektno prema Srbima u Hrvatskoj (Ivić 2011 [1989]: 644). On smatra da nametanje hrvatskog jezičkog imena Srbima u Hrvatskoj predstavlja snažan instrument asimilacije i da većina u Hrvatskoj nije ugrožena nijednim od rešenja, ali jedno od njih životno ugrožava manjinu, imajući u vidu srpsku (Ivić 2011 [1989]: 645). Ivić ukazuje na to da ustavno predvajanje jezika stvara prepreke prirodnom strujanju jezičkih elemenata i da se koristi kao štit za sistematski rad na jezičkom udaljavanju, naročito u terminologiji (Ivić 2011 [1989]: 646). Govoreći o pobudama pobornika „jezičke izolacije Хрватске“, autor ocjenjuje da rascjep u jeziku omogućava jezičko udaljavanje Hrvatske od ostalih republika istog jezika i pospešuje asimilaciju Srba u toj republici.²⁷

38. U knjizi **Mitra Pešikana** (1927–1996) НАШ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК НАКОН СТО ГОДИНА ПОСЛИЈЕ ВУКА, napisanoj 1970. priličan prostor posvećen je različitim pitanjima jezika Srba, Hrvata, Crnogoraca i Muslimana (danas Bošnjaka). Govoreći o jedinstvu srpskohrvatskog jezika autor ističe kako nije naučno sporno da je u njemu količina razlika u odnosu na stepen podudaranja upravo neznatna te dodaje: „Ако би један дијалектолог негдје на терену наишао на говоре који се не би разликовали више него што се разликује говор београдског, загребачког, сарајевског и титоградског бољег спикера — не би се ни тренутак колебао да све те говоре прогласи не само једним јези-

²⁷ Више о језичким и другим погледима Павла Iвића v. Plankoš 2004. Njegova potpuna bibliografija objavljena je u ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ФИЛОЛОГУ (Beograd, br. LVI/1-2, s. 7–49).

ком, него и једним дијалектом, са доста слабо издиференцираним подврстама“ (Pešikan 2011 [1970]: 421).²⁸ Autor se zalaže za to da se ne zatvaraju oči pred razlikama, ali da ih ne treba ni precjenjivati. On tvrdi da društvo u cjelini mora dati odgovor na osnovno pitanje: da li republička i nacionalna izolacija ili kulturna i jezička uzajamnost i jedinstvo, a zatim dodaje: „Умјесто изолација ја бих рекао и изолационизам, прокрустовско угоњење наше културе и језика у тјескобне парцелице, али ће можда бити других који у томе подвајању неће видјети парцеле него бастione легитимне одбране националне индивидуалности“ (Pešikan 2011 [1970]: 423). Mitar Pešikan je za tolerantan odnos, za spontano prodiranje osobina jednog terena na drugi, a protiv je pravljenja vještačkih prepreka. On smatra da će se teško spriječiti tokovi ako prevagne težnja ka zatvaranju, karantiniranju i izolaciji (Pešikan 2011 [1970]: 424). Autor se zalaže za jezičku i kulturnu uzajamnost i otvorenost, što je, po njegovom mišljenju, nespojivo sa „алергичним пуританизмом и страхом да нека језичка појава не дође са другог терена и ‘наруши чистоту’ ужих селекција (звале се оне *језиком*, *варијаншом*, *обичајем*, *стил*ом или било како)“ (Pešikan 2011 [1970]: 424). Osnovne nevolje autor vidi (poput Belića, Stevanovića i dr.) u vještačkim sputavanjima prirodnog i slobodnog razvitka jezika i smatra da u uslovima slobodnog i normalnog društvenog saobraćaja vrijeme radi za jedinstvo jezika. Zatim konstatuje: „[...] кад не би било упорног постављања језичких баријера, поларизовани дублети брзо би преврели: неки би се претворили у диференциране парове чије се значење допуњава, неки би просто коегзистирали без емоционалног набоја (као што споређују *кої* и *којей*, *вечан* и *вечиш*, *їлуї* и *їлуїав* итд.), понеки би облик просто отишао у други план и поделио судбину многобројних појава у историји језика“ (Pešikan 2011 [1970]: 424).

Pešikan tvrdi da izgledi za održavanje zajedničke norme i zajedničkog jezičkog instrumenta dosta zavise od opšte orijentacije praktične jezičke politike u Hrvatskoj, naravno i u Srbiji i drugde. „Ако се не очува јасна и одлучна штокавска оријентација, ако се не буде схватило да су ипак веома ограничене могућности интеграције новоштокавских и нпр. кајкавских језичких система, ако нам спој штокавски + чакавски + кајкавски буде личио на амалгам а новоштокавски хрватски + новоштокавски нехрватски на кентаура, ако се допусти да се оде у некакав неопуризам, ако у моћним средствима информација и масовној књижи већу вероватноћу употребе и неку врсту већег „друштвеног угледа“ буде имао облик који диференцира него његов еквивалент који је заједнички, ако читаве службе лектора, својеврсних конзерватора, лифераната термилошких кованица итд. буду бделе да се случај-

²⁸ U analizi jedinstva jezika Pešikan ističe podatak da NOVOSADSKIM DOGOVOROM nije izričito obuhvaćen jedan milion onih koji se ne identifikuje kao Srbi, Hrvati i Crnogorci (Pešikan 2011 [1970]: 422).

но нешто не прелије преко републичке и националне границе – онда ће се тиме поткопати и саме објективне основе заједничког језика“ (Pešikan 2011 [1970]: 425).

Pešikan се осврће на питање варијаната и констатује да сваки književni jezik ima različite realizacije te da je jezička činjenica polaziracija izražajnih sredstava (uz napomenu da je široko prihvaćeno da se ta polarizacija označava terminom *varijante*).

Према томе, варијанте су (поред тога што се тако називају и двојаке, дублетне или пак вишеструке могућности у конкретним језичким појавама и елементима) – лингвистички термин за лингвистичку појаву, за поменути (углавном лексичку) специфичну поларизацију у нашем језику, за два пола или екстрема те поларизације, за двије стране нашег књижевнојезичког дублетизма, за два комплекса, збира, констелације специфичних изражајних средстава. У извјесном примијењеном значењу варијантама се називају и одговарајуће комплексне реализације књижевног језика за које је карактеристична досљеднија концентрација једног типа тих поларизованих средстава (Pešikan 2011 [1970]: 426).

Za njega lično, kao i za neke druge, varijante su „с л о б о д н е к о н - с т е л а ц и ј е [спас. В. Т.] језичких средстава у нормативно признатим оквирима, које резултирају из језичких навика одређене књижевне средине – а не затворени системи, одвојени језички организми, с посебном нормом и верижним везивањем једних особености за друге; по другима – варијантама треба признати правни, политички и друштвени статус посебних језика, јер су оне за нас оно што су за Македонце и Словенце њихови језици“ (Pešikan 2011 [1970]: 426).

Autor dalje ističe da je opravdano razlikovati dvije varijante, međutim, kad je riječ o konkretnim, kompleksnim jezičkim realizacijama, slika je daleko složenija zbog mozaika jezičkih upotreba na srpskohrvatskoj jezičkoj teritoriji.

Što se naziva varijanata tiče, Pešikan smatra netačnim termine *ijekavska* i *ekavska varijanta* (Pešikan 2011 [1970]: 427). Drži da nije neosnovano ako se umjesto *istočna* varijanta kaže *srpska* varijanta, a umjesto *zapadna* – *hrvatska* i dodaje da je od jednostrukih naziva mnogo gore imenovanje složenicom, tj. razbijanje jedinstvenog značenja odrednice *hrvatskosrpski*, *srpskohrvatski*, jer tim jezik u cjelini ostaje bez imena (Pešikan 2011 [1970]: 428).

Autor zatim prelazi na nepodudarnosti i konstatuje da frekvencija razlika između raznih jezičkih realizacija u velikoj mjeri zavisi od vrste teksta, a značaj razlika od stepena obrazovanja (Pešikan 2011 [1970]: 428).

U analizi po republikama Mitar Pešikan polazi od Crne Gore i tvrdi da ona ima pravne mogućnosti da potpuno odvoji svoju jezičku normu, kao i da svoj oficijelni jezik izmijeni po svom nahodanju, recimo da ga do krajnje konsekvencije prilagodi svojoj dijalekatskoj situaciji (Pešikan 2011 [1970]: 428). U tome autor nalazi tri alternative (Pešikan 2011 [1970]: 429). Prva bi značila prihva-

tanje ne samo (1) *dobrih* umjesto *dobrih*, *rečnik* umjesto *rječnik*, *djelovi* umjesto *dijelovi* i sl., nego i (2) uvođenje glasova *š'* i *ž'* (*š'ekira*, *iž'eden*), a možda i **dz** (*brondzin*), (3) ukidanje razlike između akuzativa i lokativa, odnosno instrumentalu uz neke predloge, (4) kanoniziranje oblika tipa *ćeranje*, *meded*, *š'edok*, *ćetanje*, *ćitat*, *budućnos*, futur *doću*, prezent *viđu* itd. Druga je alternativa zadržavanje zajedničke norme, uz njeno „probijanje“ samo ponegdje (npr. *rečnik*, *djelovi*), što znači izbjegavanje kolizije s jezičkim navikama i za ljubav toga navođenje sebi snošljive, umjerene štete, a drugima još umjerenije. Treća je alternativa nemijenjane ničeg što bi otežavalo kulturnu i jezičku uzajamnost i jedinstvo, nego dalje spremno prihvatanje svakog koraka kojim se to jedinstvo olakšava i unapređuje, makar i po cijenu izvjesnog „dekomodiranja“ u jezičkim navikama. Nešto kasnije Pešikan upozorava: ako bi se u dva najveća kulturna centra otišlo u nekakve vještačke jezičke reforme, to ne bi obavezivalo ostale da se povedu za njima: „Грубо илустровано: ако би се у националном усхићењу у једном центру граматички уџбеник назвао *словница* а у другом *џисменица* – то не значи да га нпр. у Босни треба назвати *словница* односно *џисменица*; у Босни то јест и треба да остане *џрамаџика* све док то одговара језичким навикама, аутентичном културном обичају – не само ако би оба највећа центра одступила од тога термина него и ако би одступио само један од њих“ (Pešikan 2011 [1970]: 431). Drugim riječima, za takvim eksperimentima nije obavezan da ide niko („ни сународник ни републички суграђанин таквог језичког археолога или аниматора језичких фосила – а камоли једна република развијене културе“).

Što se tiče obrazovnog sistema, autor smatra da je nedopustivo da nastavnik ocjenjuje varijantne razlike u smislu da za *ogledalo* i *zrcalo*, *vlak* i *voz*, *ugljik* i *ugljenik*, ekavicu i ijekavicu, latinicu i ćirilicu itd. kaže da je jedno od drugoga bolje, правилније, успјелије, савршеније, еlegantније и sl. (Pešikan 2011 [1970]: 432).

U predviđanju budućih događaja Pešikan se nije pokazao previše vidovitim: na pitanje stavljeno u zaglavlje dijela analize „На чему смо?“ on odgovara: „Није реално очекивати никакве спектакуларне промјене нашег језичког израза у непосредној будућности, јер су језичке навике упорне, тврдокорне, а језичке прилике не могу се измијенити преконоћ – жељом, паролом, декларацијом, чак ни декретом“ (Pešikan 2011 [1970]: 433). U vezi sa pitanjem kuda ide dugoročni razvoj, šta se može očekivati, odnosno šta predstoji u daljem razvoju zajedničkog jezika, kakvu će jezičku situaciju XX stoljeće zavještati početku narednog milenijuma Pešikan je oprezniji pa ističe ovakvo načelo:

Можемо поставити отприлике овакво начело: Имамо више националних јединица, а свака има што-шта специфично у властитом културном наслеђу, према томе и у језичком изразу. Национална је дужност његовати, чувати, одржавати те специфичности; а ако су силом историјских околности потиснуте, дужни смо да их оживљавамо, рехабилитујемо, обнављамо. Уосталом, не само да

обнављамо него и да их даље развијамо: зашто да увозимо елементе даљег razvoja jezičkog izraza iz drugih nacionalnih sredina, зашто да н а ш и , национални културни радници у потпуној аутономији не развијају jezička средства (терминологију и др.), чиме ће се гарантовати континуитет духа jezičkog izraza, његов аутентични народни карактер? Без тога ће слабити национална индивидуалност, тонућемо у безличну унификацију, у имперсоналитет (Pešikan 2011 [1970]: 433).

Pešikan smatra da je potrebno naći dovoljno efikasne mehanizme koji bi djelovali u skladu s izloženim načelom, što bi značilo (1) s p e c i f i č n i s r b i j a n s k i j e z i č k i i z r a z , koji već postoji, ali bi se na temelju doreformskog (do pobjede Vukove reforme) kulturnog nasljeđa i dijalekatske situacije mogao učiniti još specifičnijim, (2) s p e c i f i č n i h r v a t s k i i z r a z , koji već postoji, ali je mnogo osebjnosti izgubio vještačkom intervencijom vukovaca, i mogao bi se znatno dalje razviti jačim oslanjanjem na bogato kulturno nasljeđe, većim prožimanjem štokavsko-čakavsko-kajkavskih riznica, njihovim razvijanjem u svojevrstni amalgam, koine; (3) s p e c i f i č n i m u s l i m a n s k i i z r a z , (4) s p e c i f i č n i c r n o g o r s k i i z r a z (Pešikan 2011 [1970]: 434). Svaki navedeni nacionalni izraz autor kratko komentariše u formi (retoričkog) pitanja. U vezi sa s r b i j a n s k i m on se pita: a) Zašto je tako generalno napuštena starija tradicija, zašto se ne bi obnavljalo i oživljavalo što-šta iz nje? b) Zašto su osiromašena jezička sredstva napuštanjem participske sisteme, koju je slavenosrpski čuvao? c) Zašto standard uporno naslanjati na zapadnu ivicu srbijanskih govora i na vansrbijansku dijalekatsku bazu? Što se tiče h r v a t s k o g , pitanja su ovako formulisana: a) Zašto da hrvatski književni izraz bude zatvoren svojoj bogatoj kajkavskoj i čakavskoj tradiciji? b) Zašto da se iz hrvatskog jezika eliminišu čitava stoljeća povijesnog razvoja? c) Zašto odbacivati današnji gradski ophodni govor Zagreba i drugih gradova? Uz m u s l i m a n s k i dolaze najšira pitanja: a) Nijesmo li previše alergični na tzv. turcizme, u stvari najčešće orijentalizme, arabizme, svojevrstne internacionalizme svijeta islamske kulture, kojoj su vrijedan doprinos davali i naši ljudi? b) Ako druge nacionalne sredine imaju razloga za takav odnos, zašto da se naša muslimanska kultura ženira te tradicije, zašto da ona ne ostavi intenzivnijeg traga u jezičkom izrazu, ako već široko otvaramo vrata grcizmima, latinizmima itd.? c) Zašto da naš jezički izraz čuva tako primjetno tragove varoške kulture Vojvodine, Slavonije ili primorja, a ne i kulturne tradicije bosansko-hercegovačkih varoši? Uz c r n o g o r s k i takođe slijede šire upitne formulacije: Zašto uvoziti jezičke crte iz drugih dijalekata, a ustručavati se sopstvene dijalekatske situacije? Zašto osobine književnog jezika Petra I, Njegoša, Ljubiše tretirati kao arhaizme i provincijalizme? Zašto *novih*, *novim* a ne *novijeh*, *novijema*? Zašto *čitati*, *raditi* a ne *čitat*, *radit*? Zašto *neka-kav*, *veliki*, *čelik*, *okrivljivati* a ne *nečesov*, *velji*, *nado*, *kriviti* – kako nalazimo u GORSKOM VIJENCU: *ali jeku nečesovu čujem*, *velja gruška u grlo zapadne*, *pesnicom se nada ne rasteže*, *već Turčina ni za što ne krivi*?

Autor zaključuje da svim tim specifičnim izrazima treba osigurati potpunu ravnopravnost, i to ne samo jednaka formalna prava, nego i jednako prisustvo, jednako dosljedno njegovanje, što znači: objavljivati u četiri verzije ne samo pravne tekstove, nego i novine, udžbenike, priručnike, govorne emisije, enciklopedije, prevodnu literaturu – inače je neminovan jezički uticaj brojnijih i razvijenijih (Pešikan 2011 [1970]: 435). Slijedi napomena: „Разумије се, не бисмо се могли ограничити на четири језичка типа, јер на језички обичај не би утицала само национална него и државна припадност, па ни српски ни хрватски израз не би могао остати јединствен у Србији, Хрватској и Босни и Херцеговини; и ту би поједини народни огранци могли постављати захтеве да им се осигура равноправан положај“ (Pešikan 2011 [1970]: 435).

Pešikan na kraju iznosi tvrdnju koja se u bližoj budućnosti uglavnom nije pokazala realnom – da bi primjena tih načela mogla potkraj XX stoljeća dovesti do sljedećih rezultata: 1) koegzistencije dvaju narječja, 2. koegzistencije dviju azbuka, 3. ublažene ali ne eliminisane varijantne polarizacije, znatno manje isključivosti i otpora u upotrebi tekstova sa oblicima jedne ili druge varijante, 4. eventualnog zaključivanja da ne postoji posebna srbijanska, crnogorska, bosansko-hercegovačka, hrvatska matematika, fizika, hemija itd., 5. bolje i jeftinije knjige, više dostupnih knjiga, višeg kvaliteta kulturne produkcije (Pešikan 2011 [1970]: 435–436). Autor je, međutim, vjerovao da će doći do nečeg srednjeg: „Не вјерујем, наравно, ни у једну ни у другу верзију, него у нешто средње, у компромис или превирање једних и других тежњи“ (Pešikan 2011 [1970]: 436) i dodaje kako je suvišno isticanje s njegove strane da želi djelovati u pravcu druge od izloženih alternativa.

39. U radu JEDINSTVO I RAZLIKA iz 1979. godine **Jovan Deretić** (1934–2002) konstatuje da ideja o jedinstvu srpskohrvatskog jezika nije uvijek imala isti sadržaj i istu ulogu niti je bila samo lingvistička i književnojezička činjenica, nego je bila od mnogo šireg, nacionalnog i političkog značaja (Deretić 2011 [1979]: 605). Po njegovom mišljenju iskustvo iz prošlosti uči da su najbolja i najtvrdje utemeljena na jedinstvu ona rješenja koja se nisu zasnivala na dogovorima i obavezama, a ne rješenja do kojih je dolazila svaka strana idući svojim putem, polazeći od pretpostavki koje su utemeljene u vlastitoj nacionalnoj kulturi, kao i ona koja su nastajala u zajedničkom radu na ostvarivanju određenih konkretnih jezičkih poslova (Deretić 2011 [1979]: 605–606). Navodeći kao primjer Vuka Karadžića i iliraca, koji su došli do zajedničke dijalekatske osnove srpskog, odnosno hrvatskog književnog jezika idući svaki svojim putem, polazeći od razvojnih tendencija i potreba vlastite nacionalne kulture i književnosti, Deretić ističe da su njihove inicijalne pretpostavke bile različite i da je svaka od njih utemeljena u vlastitoj kulturnoj tradiciji te zbog toga rješenja do kojih su došli nisu bila rezultat nametanja jedne kulture drugoj, nego posljedica prirodnog razvoja svake od njih. Slijedi Deretićevo zaključak neće potvrditi razvoj događaja u naredne dvije decenije: „У томе је, управо, главни разлог

што су њихове тековине, uprkos povremenim kasnijim sumњama i жалопој-
кама, postale trajna osnova našeg jezičkog, književnog i kulturnog razvi-
tka“ (Deretić 2011 [1979]: 606).

Autor smatra da bi svako pretjerano insistiranje na ideji jedinstva koje ne bi uzimalo u obzir i specifičnosti i razlike bilo u opasnosti da ponekad neosjetno sklizne u jezički unitarizam, kao što bi, s druge strane, i suviše naglašeno insi-
stiranje na specifičnosti koje ne bi vodile računa o zajedničkoj jezičkoj osnovi neizbježno došlo u sukob sa živom jezičkom stvarnošću (Deretić 2011 [1979]: 606). On dodaje da se nekad više govorilo o jezičkom jedinstvu nego što je stvarnog jedinstva bilo, dok je sada, kada se ističu specifičnosti, jezik nacional-
nih sredina bliži nego što je ikada ranije bio, i svakim danom postaje sve bliži. Deretić zaključuje da procese koji vode približavanju ili, čak, izjednačavanju ne bi trebalo sprečavati, kao što ne treba sprečavati ni druge, suprotne, čiji je smi-
sao u čuvanju i njegovanju određenih jezičkih specifičnosti. „Битно је да нико
никоме ништа не намеће, али, такође, и не забрањује ништа, да се сваком
остави право да се слободно опредељује између различитих могућности које
му пружа наш заједнички језик“ (Deretić 2011 [1979]: 607).

40. Rad SRPSKOHrvatski standardni jezik, njegove varijante i ime, napisan 1987. godine a čiji je autor **Slavko Vukomanović** (rođ. 1934) otvara pitanje jezičke isključivosti i netolerancije, koje se, po njegovom mišljenju, ispo-
ljavaju u srpsko-hrvatskoj sredini najčešće u dva vida: u pokušajima vještač-
kog dijeljenja jezika i, s druge strane, u širenju uvjerenja, koje je naročito bilo dugo ukorenjeno u srpskoj sredini, da je srpskohrvatski književni jezik jedinst-
ven, bez gotovo ikakvih specifičnosti i varijantskih polarizacija (Vukomanović 2011 [1987]: 609). Autor ističe poznatu činenicu da razlike i specifičnosti u književnom jeziku postoje, da su one naročito vidljive u dvije najviše polarizo-
vane varijante srpskohrvatskog književnog jezika („srpskom i hrvatskom knji-
ževno-jezičkom izrazu“) te da je to sasvim prirodno. „Dovoljno je da se malo udubimo u političku i kulturnu istoriju ta dva naša naroda, pa da lako zapazi-
mo da je bliskost hrvatskog i srpskog književnog jezika čak mnogo veća nego što bi se moglo očekivati na osnovu dosta velike viševekovne političke, kulturne i jezičke podvojenosti srpskog i hrvatskog naroda“ (Vukomanović 2011 [1987]: 609). Ako se, dakle, uzmu u obzir sve srpsko-hrvatske dijalekatske razlike, nejednaka kulturna i književnojezička tradiciju, za Vukomanovića bi bilo logi-
čno očekivati mnogo veći stupanj razlika u današnjem srpskom i hrvatskom književnom jezičkom izrazu.

Autor se vraća na NOVOSADSKI DOGOVOR i konstatuje da njegovi zaključci nisu bili na čvrstim nogama ni u času kada su usvojeni. „Čak i knjiga novog pravopisa, koji je nastao kao zajedničko delo naših lingvista, nije uvela u sve-
mu jedinstven pravopis. Svugde gde su dozvoljeni dubleti, jedna kulturna sre-
dina se držala ranije tradicije, što je i prirodno s obzirom na pravopisnu navi-
ku, a druga sredina je ostajala opet pri onoj staroj pravopisnoj normi koja je

njoj bila bliža. Znamo, isto tako, da ni zvanično ime jezika više nije isto. REČNIK KNJIŽEVNOG JEZIKA koji su počele da rade dve matice nije zajedno dovršen, jer je Matica“ (Vukomanović 2011 [1987]: 610).

Slavko Vukomanović posebno ističe da srpska sredina treba u teorijskim, naučno-stručnim raspravama najpre da raskrsti s ostacima unitarističkih pogleda na jezičko jedinstvo (Vukomanović 2011 [1987]: 611). On smatra da četiri nacije koje govore istim (narodnim i standardnim) jezikom, u čisto komunikacijskom smislu imaju svakako velike prednosti, jer isti jezik je na širokom prostoru važno sredstvo međunacionalne komunikacije, kulturnog saobraćaja. „Ali, s druge strane, varijantska podeljenost standardnog jezika između nacija koje žive u istoj državi često dovodi do nesporazuma, ideoloških i političkih sporova oko jezičkog jedinstva, ravnopravnosti, varijanata zajedničke norme i sl.“ (Vukomanović 2011 [1987]: 614). Autor konstatuje da su ozbiljnija neslaganja o varijantama među lingvistima počela još na Petom kongresu jugoslavista u Sarajevu 1965. godine, kada je bilo dosta onih koji su mislili da u srpskohrvatskom standardnom jeziku varijante i ne postoje (vjerovatno, ima u vidu, prije svega, Mihaila Stevanovića) i dodaje da dvadesetak godina posle tog kongresa mnoge stvari oko varijanata izazivaju nedoumice i pokreću nove sporove. „Nećemo preterati ako kažemo da još ne postoji čak ni saglasnost o osnovnom pitanju: šta su varijante i kako nastaju“ (Vukomanović 2011 [1987]: 615). Varijantske razlike najviše nastaju kao posljedica kulturnog izolacionizma ili novih međucivilizacijskih dodira, pri čemu jezička politika i svjesne (ne) intervencije društva u sferi jezičke norme (kodifikacije) imaju važnu ulogu. On ocjenjuje da u srpskohrvatskom standardnom jeziku ima najmanje varijantskih razlika koje su uslovljene dijalektsko-govornim supstratom te nastavlja: „Na toj podlozi javili su se, na primer, fonetski dubleti tipa: *sto* – *stol*, *duvan* – *duhan* i sl. Slično stoji stvar i u gramatičkom sistemu, gde se pojavljuju dijalekatske razlike tipa: *Pera* – *Pero*, *Počeo je da čita* – *Počeo je čitati* i dr.“ (Vukomanović 2011 [1987]: 616). Ove varijantske razlike temelje se na nejednakoj govornoj (dijalekatskoj) osnovi. „Ali, s druge strane, gotovo sve te polarizacije mogu se grupisati i u okviru književnog jezika po principu: *i n o v a c i j a* – *a r h a i z a m*, pa stoga nije sasvim jasno koliki je tu neposredni udeo govornog jezika (dijalekta, govora urbanih sredina i sl.), a koliko norme standardnog jezika, koja se u jednoj sredini primenjuje rigoroznije, čvršće se temelji na klasičnim književnojezičkim kanonima, a u drugoj sredini, opet, tu je više elastičnosti i brže se usvajaju inovacije“ (Vukomanović 2011 [1987]: 616). Autor dodaje da i broj leksičkih dubleta na narodskoj, dijalekatskoj osnovi nije veliki: *ćurka* – *pura*, *ulje* – *zejtin*, *vazduh* – *zrak* i sl.

Slavko Vukomanović ističe da je u serbokroatistici napisano dosta teorijskih radova o srpskohrvatskom standardnom jeziku i njegovim varijantama, ali lingvisti još nisu saglasni oko toga koliko tih varijanata ima (Vukomanović 2011 [1987]: 617). Posebno je složena situacija u BiH i Crnoj Gori jer nije jasno

da li pored dvije osnovne, srpske i hrvatske varijante, postoji još bosanska i crnogorska. Što se tiče jezika u BiH, nije dovoljno razjašnjeno je li to varijanta, podvarijanta (subvarijanta), nadvarijanta ili je to, kako se u novije doba često govori, „bosanskohercegovački književnojezički izraz“, „standardni bosanskohercegovački književni izraz“ i sl. Autor se posebno zadržava na pojmu neutralizacije varijanata u BiH i konstatuje se varijantske opozicije ne neutralizuju, kako se ponekad misli, samo u ovoj republici, već je taj proces mnogo širi i zahvata cijelo srpskohrvatsko jezičko područje (Vukomanović 2011 [1987]: 620). Poređenjem bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza sa svakom od varijanata autor zaključuje da su varijantske opozicije manje nego kada se između sebe konfrontiraju dvije osnovne varijante.

Tako, na primer, poređenje sa srpskom (srbijskom) varijantom pokazuje da se razlike javljaju u refleksima jata (ekavski-ijekavski izgovor), ali su u leksici one znatno manje nego između srpske i hrvatske varijante. Poređenje sa hrvatskom varijantom, opet, pokazuje da se razlike javljaju u leksici i nekim glasovnim dubletima, ali su na drugoj strani razlike u refleksima jata gotovo potpuno neutralisane (ijekavski izgovor). Dakle, stupanj razlika između srpske i hrvatske varijante znatno je veći od razlika između srpske i bosanskohercegovačke ili hrvatske i bosanskohercegovačke varijante (Vukomanović 2011 [1987]: 620).

Na osnovu toga autor izvlači ovakav zaključak: „Ako se za najekstremnije razlike što se javljaju u okviru istog standardnog jezika upotrebljava termin *varijanta*, onda za razlike koje su od toga manje može se upotrebiti naziv *podvarijanta* (subvarijanta)“ da bi odmah dodao: „Ali kako se, s druge strane, tu osnovne, ekstremne varijantske opozicije brže neutralizuju (mesto leksičkih dubleta nastaju sinonimi), onda bi se za taj sloj književnojezičkih razlika moglo reći da je *nadvarijanta* (brže upija u sebe elemente obeju varijanata i snažnije ih neutralizuje)“ (Vukomanović 2011 [1987]: 620). Termine *varijanta*, *podvarijanta*, *nadvarijanta* autor ne upotrebljava za cijeli književnojezički izraz na jednom području, već njima samo obilježava razlike što se u njima javljaju na bazi varijantskih opozicija. Stoga se, po njegovom mišljenju, može govoriti o bosanskohercegovačkoj podvarijanti ili nadvarijanti. „A što se naziva *bosanskohercegovački standardnojezički izraz* tiče, jasno je da on izlazi iz okvira napred pomenutih termina, jer se njime ne označavaju slojevi varijantskih razlika, već ceo književnojezički izraz, koji u sebe uključuje i ono što je na celom srpskohrvatskom jezičkom području isto (homogen jezik), i ono što je drukčije (jezička varijantnost)“ (Vukomanović 2011 [1987]: 621).

Vukomanović tvrdi da (1) varijante čine mali procenat razlika koje tokom vremena nastaju u sferi standardnih jezika kojim se služi više nacija i da (2) među srpskohrvatskim varijantama razlike nisu velike (Vukomanović 2011 [1987]: 622).

One se, istina, javljaju na svim jezičkim nivoima; nesumnjivo su najvidljivije u leksici, ali i tu ne zahvataju osnovni leksički fond, već su više u domenu civilizacijske

leksike i naučne terminologije. U gramatičkom sistemu ih gotovo i nema, tu su one minimalne. Nema stoga nikakve bojazni da te srpskohrvatske varijantske razlike mogu, u lingvističkom smislu, evoluirati u zasebne jezike, što često pobornici našeg književnojezičkog jedinstva vole da ističu (Vukomanović 2011 [1987]: 622).

Slijedi predviđanje koji neće biti potvrđeno u bližoj budućnosti: „Nema stoga nikakve bojazni da te srpskohrvatske varijantske razlike mogu, u lingvističkom smislu, evoluirati u zasebne jezike, što često pobornici našeg književnojezičkog jedinstva vole da ističu“ (Vukomanović 2011 [1987]: 622). Ovakva pogrešna prognoza zasnovana je na pogrešnoj procjeni razvoja događaja: „[...] i samo delimičan uvid u prirodu tih razlika, unutrašnje razvojne tendencije jezika, njegova sistema i ovih civilizacijskih nanosa, uvid u sociolingvistički kontekst i komunikacijske kanale, pomoću kojih se danas srpskohrvatski standardni jezik širi, belodano pokazuje da se razlike između naših varijanata smanjuju i da će ih vremenom biti sve manje“ (Vukomanović 2011 [1987]: 622). I u tumačenju nekih konkretnih primjera autora će demantovati događaji koji će se stvarno desiti. Npr. to se odnosi na konstataciju da je budućnost, koja se naslanja na procese jezičke evolucije, na strani oblika *sol* i *ko*, a ne *so* i *tko* (Vukomanović 2011 [1987]: 623). Slično je i sa stavom: „Osvojeni prostori slobode, ljudskih i nacionalnih prava, sve više će potiskivati jezički purizam jer znamo da se purizam obično javlja kao vid otpora političkoj, ekonomskoj obespravljenosti i pokušajima kulturne i jezičke asimilacije“ (Vukomanović 2011 [1987]: 623). To važi (bar za sada) i za Vukomanovićev globalni zaključak da je „konvergentni razvoj neizbežan“ (Vukomanović 2011 [1987]: 623), da je stalno vidljiv konvergentan razvoj „pod čijim snažnim dejstvom sve više, naročito u jeziku društveno-političkog života, varijantske opozicije gube životnost i snagu (Vukomanović 2011 [1987]: 624), da „naš jezik“ prolazi kroz fazu veoma dinamičnog konvergentnog razvoja (Vukomanović 2011 [1987]: 632), da se u srpskohrvatskom standardnom jeziku sve više smanjuju razlike između varijanata (Vukomanović 2011 [1987]: 625).²⁹ I još nešto: posmatrajući srpskohrvatski standardni jezik i njegove varijante autor zaključuje ono što će dosadašnja zbivanja osporiti: da će unutrašnje razvojne tendencije i socijalne, političke okolnosti, moderna sredstva komunikacije, masovni mediji i sl. sve više podsticati jezičku konvergenciju i postepenu neutralizaciju varijantskih opozicija (Vukomanović 2011 [1987]: 621). Posljednji pasus Vukomanovićevog rada je u istom optimističko-konvergentnom duhu: „Taj proces konvergentnog razvoja koji je, kao što se vidi, tako snažno zahvatio društveno-političku terminologiju, ne vrši se samo u našem jeziku, već i u drugim jezicima naroda i narodnosti koji žive u okvirima jugoslovenske zajednice“ (Vukomanović 2011 [1987]: 633).

²⁹ Ovdje autor dodaje da se ova jezička konvergencija javlja u spontanom razvoju jezika, u punoj varijantskoj slobodi, bez ikakve spoljašnje prinude (ako se izuzmu lektorske intervencije) i političkih pritisaka.

U tumačenju „teorije“ o zasebnom srpskom i hrvatskom standardnom jeziku autor ističe da je ona u raskoraku sa životom i jezikom (Vukomanović 2011 [1987]: 621).

Što se tiče srpsko-hrvatskog jezičkog spora, Vukomanović traži da se i s jedne i s druge strane kaže puna istina.

Zašto se, na primer, prećutkuje da standardni jezik u Srbiji znatno više odstupa od srbijanskih narodnih govora (prizrensko-timočki dijalekat, kosovsko-resavski govor, pa čak i šumadijsko-vojvođanski govor) nego što jezik ličkih ili slavonskih Srba odstupa od standardnog jezika koji se u Hrvatskoj upotrebljava. Zašto se, isto tako, ne kaže da se hrvatska varijanta standardnog jezika mnogo više razlikuje od narodnog jezika Hrvata (kajkavci, čakavci, štokavci ikavci) nego što se razlikuje od govora srpskog naroda u Hrvatskoj. Ona je, dakle, mnogo bliža narodnom govoru Srba nego govoru Hrvata (Vukomanović 2011 [1987]: 626).

On, kao i drugi autori, ne može, naravno da mimoide i pitanje naziva jezika te razvija ovakvu poziciju:

[...] jasno je da u imenovanju jezika moramo ostati pri terminima *srpski* i *hrvatski* i njihovim različitim kombinacijama. Za narodni jezik Srba, Hrvata, Crnogoraca, Muslimana, koji je u lingvističkom smislu, nesumnjivo, jedan jezik (ja ne volim reč jedinstven naročito kada je reč o književnom jeziku, zato što ona najpre upućuje na osnovno značenje: homogen, bez razlika) u obzir dolaze samo dva dubletna naziva: a) *hrvatski* ili *srpski/srpski* ili *hrvatski* b) *srpskohrvatski/hrvatskosrpski* (Vukomanović 2011 [1987]: 626).

Po njegovom mišljenju nema nikakvog opravdanja da se u službenoj upotrebi iz tradicionalnog dvočlanog naziva jezika izostavlja jedan dio koji je uzet prema imenu naroda što živi u toj republici (Vukomanović 2011 [1987]: 627). Vukomanović tvrdi da je pogrešno vjerovanje da svaki narod (nacija) u zvaničnoj, stručno-naučnoj upotrebi treba da naziva jezik kojim govori ili piše uvijek samo svojim imenom. „Ako bismo to načelo prihvatili, onda bi u Švajcarskoj jezik bio *švajcarski*, u Brazilu *brazilski*, u Australiji *australijski*, u SAD *američki*, u Kanadi *kanadski*, u Argentini *argentinski* itd.“ (Vukomanović 2011 [1987]: 630). Ovu misao nastavlja rečenica koja faktički odslikava sadašnju realnost (2011. godine), realnost koja je autor tada izgledala nerealnom: „Na srpskohrvatskom jezičkom području bismo onda morali imati četiri zvanična imena za (u lingvističkom smislu) isti jezik: *srpski*, *hrvatski*, *crnogorski*, *muslimanski* jezik, jer tim jezikom danas govore i pišu, kao što znamo, četiri naroda“ (Vukomanović 2011 [1987]: 630).

41. Dvjesto godina srpskih pogleda na odnose između jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka/Muslimana i Crnogoraca konceptualno se završavaju ocenama Instituta za srpskohrvatski jezik o otvorenim društvenim problemima jezika, objavljenim 1988. godine. Suština te valorizacije sastoji se u sljedećem (Ocene Instituta 2011 [1988]: 635–639). **1.** Institut poštuje postojeće književnojezičke razlike i varijante **2.** On u svojim izdanjima nikad ne sprovodi varijantsko prilago-

davanje (ekavizaciju, „srbizaciju“) ličnih tekstova autora. **3.** I dalje se poštuje rješenje dogovoreno i primjenjivano u zajedničkom radu na pravopisu i šestotomnom rječniku 50-tih i 60-tih godina da se zajednički jezik imenuje složenicom, tj. kao *srpskohrvatski* ili kao *hrvatskosrpski*, prema slobodnom izboru, s tim što je značenje oba oblika potpuno isto. **4.** U Institutu se upotrebljava naziv *srpskohrvatski* (za jezik u cjelini), s tim što se takav redosljed dijelova složenice ne smatra obaveznim ni za same saradnike Instituta, a pogotovo za druge (Ocene Instituta 2011 [1988]: 636). **5.** Sintagmatski naziv *hrvatski ili srpski* (rijetko uziman i u obrnutom redosljedu) po svom sklopu nepraktičniji je od složenice, a njegovo vraćanje u upotrebu donosi kao negativnu pojavu uvećavanje broja imena jezika, pri čemu su dva dvočlana imena inspirisana sa hrvatske strane (*hrvatskosrpski* i *hrvatski ili srpski*). **6.** Ozvaničenje jednočlanih etničkih naziva vodi razbijanju književnojezičke objedinjenosti i višenacionalnog karaktera zajedničkog jezičkog standarda i norme, a u pojedinim republikama posljedica toga mora biti naporedno postojanje i drugih naziva ili grubo kršenje ljudskih prava sugrađana druge nacionalnosti i asimilacioni pritisak na njih. **7.** Dvočlano ime jezika logično je za pripadnike svih naroda datog jezičkog područja, bez obzira na to da li se identifikuju kao Srbi, Hrvati, Crnogorci, Muslimani ili Jugosloveni. **8.** Rješenje po kome se književni jezik na jednoj strani zove *hrvatski* (proširen i na Srbe u Hrvatskoj) a na drugoj *srpskohrvatski* nema ni stručne ni društvene logike, a dovodi i do smisaone zabune, jer se *srpskohrvatski* shvata kao ime samo jednog dijela, vida ili varijante jezika, a ne jezika u cjelini. **9.** Institut će izučavati i njegovati jezik čuvajući (a) njegovu vukovsku osnovu i vukovsku širinu i otvorenost, (b) njegovu oslonjenost na široku osnovu novoštokavskih i njima srodnih govora i narodne književnosti (bez teritorijalnog ili nacionalnog ograničavanja), (c) njegovu otvorenost prema izražajnom bogaćenju, uz istovremeno čuvanje prirodnosti i sklada izraza i uz stalno nastojanje da se on ne udaljava od književnog jezika zajednički utemeljenog u višenacionalnoj jezičkoj zajednici. **10.** S punom pažnjom će se obrađivati i uvažavati ijekavica i zalagati za očuvanje ćirilice od zapostavljanja i potiskivanja.

42. Evolutivni proces srpskih pogleda u minulih dvjesto godina išao je od Vukovog „Srbi svi i svuda“, tumačenja štokavštine kao isključivo srpske a čakavštine kao isključivo hrvatske (prihvaćenih od značajnog broja srpskih lingvista i filologa u XIX vijeku), preko lutanja u orijentaciji Đura Daničića, stava Milana Rešetara i drugih da su Srbi i Hrvati jedan narod (Srbohrvati) i da moraju imati jedan jezik, Skerlićevog bezuspješnog predlaganja i traženja kompromisa (da se Srbi odreknu ćirilice a Hrvati ijekavice), Belićevih odstupanja od Vukovih ortografskih pravila i insistiranja na jedinstvu i jedinstvenom jeziku, Stevanovićevog upornog negiranja postojanja varijanta i njihovo svodenje na stilske razlike, preokreta u prilog priznavanju varijanata (nastalog naročito referatom Milke Ivić na jugoslovenskom slavističkom kongresu 1965) i prihvatanju realnog stanja od strane većine srpskih lingvista, do Ivićeve sinteze isto-

rijskog razvoja srpskog jezika i mirenja sa neminovnim raspadom zajedničkog standarda. Srbi su zajedno sa predstavnicima drugih naroda učestvovali u izradi dvaju značajnih dokumenata (BEČKOG DOGOVORA i NOVOSADSKOG DOGOVORA), u čemu su ispoljili snažnu inicijativu i uložili veliku energiju. Oni su takođe bili jedni od odlučujućih kreatora osnovnih dokumenata književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini tokom druge polovine XX stoljeća. Srpski lingvisti i filolozi čitav su XIX i XX vijek bili konvergentno orijentisani, zalažući se za zajednički, jedinstveni jezik Srba i Hrvata. U tom su cilju bili spremni na nepopularne i bolne kompromise, kao što je napuštanje ćirilice. Međutim, kako je vrijeme prolazilo srpsku konvergentnu orijentaciju je sve više potiskivala suprotna tendencija – divergencija i to hrvatska, kojoj se pred kraj XX vijeka aktivno priključila bošnjačka, a kasnije i crnogorska.

Ako bi se ne po (dobrim) namjerama, već po konačnom rezultatu ocjenjivala srpska orijentacija u proteklih dvjesto godina, moglo bi se kazati da je dominantna pozicija srpskih pogleda (zalaganje za zajednički jezik) doživjela pred kraj XX i početkom XXI stoljeća nesupjeh pa se s tim u vezi postavlja pitanje (a) da li je trebalo gotovo sve snage i potencijale fokusirati na realizaciju jedne jedine ideje, (b) da li je bilo svrsishodno, opravdano, korisno i produktivno uporno insistirati na jednom rješenju. Zatečenost u kojoj se srpska lingvistika našla napuštanjem zajedničkog standarda velikim dijelom je nastala zbog nepripremljenosti za takav ishod i nepostojanja alternativnog izlaza/puta koji bi bio plod dugoročne strategije i vizionarsko promišljanja.

Srpsku divergenciju doveo je do životnog cilja Vuk Karaždić BEČKIM DOGOVOROM i Aleksandar Belić NOVOSADSKIM DOGOVOROM (kada ovo kažemo, imamo u vidu činjenicu da su oba za života realizovali ono za šta su se zalagali). Ali životni ciljevi su jedno, a ciljevi neomeđeni životom pojedinaca sasvim drugo. To najbolje pokazuje stanje nakon smrti A. Belića. Njegov najodaniji sljedbenik Mihailo Stevanović nije se pokazao vidovit ne samo u sporu sa Hrvatima, nego i u dijalogu sa Srbima (Milkom Ivićem, Srđanom Jankovićem, Jovanom Vukovićem, Pavlom Ivićem i dr.) koji su, za razliku od njega, priznavali postojanje varijanata (neko prije, neko kasnije). Pavle Ivić je pred kraj života došao u situaciju kada se više nije postavljalo pitanje da li varijante postoje, već da li postoje odvojeni jezici (srpski i hrvatski) i kada se sa druge strane težilo legalizaciji dviju normi, a zatim i proglašavanju dvaju posebnih jezika. Njegovi tekstovi ponuđeni u ovom zborniku stvaraju čudan utisak: iako je možda ponajviše napadan od druge strane, Ivićev ton ostaje odmjeran, suzdržan i mnogo tolerantniji u odnosu na poziciju nekih drugih koji su takođe bili aktivni u srpsko-hrvatskim raspravama.

Ako je tačno da je osnovna tendencija u srpskoj lingvistici doživjela neuspjeh, slijedi neutješni zaključak da njeni osnovni nosioci i protagonisti (prije svega, Vuk Karaždić, Aleksandar Belić, Mihailo Stevanović i Pavle Ivić) nisu bili vizionari i da su se uporno, sistematski zalagali za ono što nije imalo budu-

čnosti (bar za sada). Ovu pretpostavku ne treba shvatiti i kao osudu njihove djelatnosti i namjera, jer mnogo toga uopšte nije zavisilo od njih, njihovih intelektualnih, lingvističkih i dr. mogućnosti. Istorija često pokazuje da su oni koji su bili u pravi, imali ispravnu, korektnu, demokratsku, širokogrudu orijentaciju nisu mogli da je realizuju ne zbog isključivo svojih grešaka, već okolnosti u kojima su se nalazili i zbivanja na koja nikako nisu mogli da utiču. Međutim, činjenica ostaje činjenicom: dvovjekovna dominantna srpska orijentacija nije postigla konačan i željeni cilj. Na kraju dvaju stoljeća razvoja lingvističkih pogleda na datu temu Srbi su bili prinuđeni da se, uz veliku dozu gorčine, rezignacije, razočarenja i apatije, okrenu sami sebi i svome srpskom jeziku. To, naravno, nije moglo da ne izazove neočekivana, čudna i radikalna strujanja sasvim suprotstavljenih orijentacija. I što je najgore: nedostajalo je novih, svježih ideja, neopterećenih frustracijom od onih koji su razbijali zajednički standard i od neprijatne realnosti. Istina, pojavile su se naizgled nove ideje, posebno u radikalnom krilu, ali one su u suštini bile obično kopiranje, kloniranje ili naslanjanje na nešto iz ova dva stoljeća (recimo, svođenje hrvatskog na čakavski, tumačenje srpskog kao jezika svih pravoslavaca, katolika i muhamedanaca, uvođenje znaka *ě* za *jat* i *sl.*). Na to je uticala još jedna negativna stvar: smrću Pavla Ivića nestalo je jedinog pravog autoriteta. A takve su ličnosti obilježile srpsku lingvistiku XX stoljeća (prvo Vuk Karadžić, zatim Aleksandar Belić, pa onda Pavle Ivić). Vodeći srpski lingvisti u proteklom periodu dali su snagom svoje misli i dubinom zahvata najveću težinu, najveći značaj srpskoj konvergenciji i suštinskoj orijentaciji ka zajedništvu. Pogledi nekih od njih imali su širokog odjeka, razumijevanje pa i podršku u slavističkim i drugim krugovima u svijetu. Na pojedinim poljima postigli su vrhunske rezultate (Vuk u reformatorskoj djelatnosti, Belić u tumačenju razvitka jezika i kategorije vremena, Ivić na fonološkom i dijalektološkom planu) pa su stoga birani u akademije i naučna društva drugih zemalja. Oni su dali krupan doprinos razvoju srpskog jezika i njegovoj afirmaciji u svijetu.

Vrlo je indikativno, pa i neobično, da se većina procjena i predviđanja u radovima objavljenim u ovome zborniku nisu obistinila. Da pođemo od najpoznatijih ličnosti.

Aleksandar Belić je smatrao da je „vrlo malo naroda u svijetu“ kod kojih bi narodno jedinstvo bilo tako duboko i tako potpuno oličeno u jedinstvu jezika kao što je slučaj sa našim narodima. On je tvrdio da su najbolji hrvatski i srpski umovi „definitivno“ u XIX vijeku riješili pitanje srpskohrvatskog književnog jezika i pravopisa. U stvaranju zajedničkog jezika Belić se zalagao za uključivanje ne samo svih srpskohrvatskih govora (štokavskog, kajkavskog i čakavskog) nego i drugih dvaju jugoslovenskih jezika – slovenačkog i makedonskog. On je teško mogao zamisliti da će se pisanje *čitati ću* dugo održati.

Kod Mihaila Stevanovića nalazimo još više pogrešnih procjena i predviđanja. Izvodio je globalne zaključke tipa: nauka je prije više od stotinu godina

pitanje zajedničkog jezika skinula sa dnevnog reda. Bio je uvjeren da je stvarnost postojanja književnojezičke zajednice Srba i Hrvata starija i čvršća nego što je neki prikazuju i da je to nešto s čime se mora računati. Tvrdio je da će iz jezika nestati onih elemenata što su davali prava da se govori o razlici u zajedničkom književnom jeziku. Držao je da se međusobno isključuju jedinstvenost jezika i postojanje varijanata. Ocjenjivao je nastojanje na očuvanju razlika kao ono što je protivno prirodnom razvitku zajedničkog jezika. Smatrao je da zajednički život uklanja razlike i da se one štaviše smanjuju. Supotsravljao se tezi da srpskohrvatski „jeste jedan jezik ali nije jedinstven“. Dokazivao je da se razlike između *stilskojezičkih varijanata* ne uvećavaju, nego, naprotiv, smanjuju te da postotak leksičkih, kao i drugih jezičkih nepodudarnosti, ne raste već „očevidno“ opada. Mislio je da budućnost („vjerovatno“) pripada latinici, a ekavica će („možda“) potisnuti ijekavicu. Isticao je da stepen stilske raznolikosti jezika još niko nije precizno utvrdio niti je to moguće uraditi.

Riječi Pavla Ivića da se BiH nalazi u „izuzetno srećnom položaju“ time što može da svoj izraz bogati iz obaju izvora nije se pokazao adekvatnim onome što se zbivalo pred kraj autorovog života. Što se tiče unifikacije izgovora u korist ekavice na srpskom govornom prostoru, njegova pozicija iz ovoga perioda je bila korektna („bilo bi pogrešno pokušavati da se ekavica nametne Srbima ijekavicima“), ali se kasnije transformisala u nešto drugo.

Eksperiment sa nizom neostvarenih predviđanja dao je Stojan Novaković u futurističkom tekstu NAKON STO GODINA, u kome je pokušao da 1911. predvidi šta će biti 2011. godine. Njegove prognoze se nisu ostvarile u sljedećem: 1. da je jezik jedan, 2. da navika pisanja latinicom na srpskoj strani ne izaziva nikakvu smetnju, a po hrvatskim krajevima marljivo se Hrvati još iz malena navikavaju na ćirilicu, 3. da je obezbijeđeno jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda, 4. da je prevaziđeno nekadašnje separatno stanje srpskog i hrvatskog naroda, 5. da je kulturno-književno jedinstvo toliko jako da ga moraju respektovati i političke vlasti, 6. da je jedinstvo jako i da se njime se postiže neizmjerena snaga, 7. da se sa srpsko-hrvatskom literaturom ujedinila slovenačka, 6. da postoji prava tolerancija, 8. da su izgladene „srednjevekovne“ rane u srpskom i hrvatskom narodu, savladana opasna pocijepanost i postignuto „uzorito jedinstvo“, 9. da oni koji su nekada stvarali rascjep propovijedaju ljubav i jednakost, 10. da svačiju vjeru „svako štuje, ali i svoju ljubi“, 11. da postoji „neizmerna blagodet“: čovjek se na čovjeka naslanja pa onaj sa Timoka brani svoga sunarodnika na Jadranskom moru, onaj s Fruške Gore brani onoga u Prizrenu, 12. da na putovanjima kroz zemlju vlada prava idila, 13. da postoji želja da u zajednicu Srba, Hrvata i Slovenaca uđu i Bugari te da se u udaljenoj budućnosti može „gledati“ politička veza sa Rumunima i Grcima.

Milan Rešetar smatrao je korisnom i potrebnom realizaciju ideala da „od dva naroda postane jedan“. Čak je pretpostavljao da bi „Srbohrvati“ i Slovenci mogli da imaju isti književni jezik, i to „samo“ srpsko-hrvatski.

Jovan Skerlić je prognozirao 1913. da će kroz četrdeset ili pedeset godina latinica postati opšta književna azbuka.

Mitar Pešikan je na pitanje „Na čemu smo?“ odgovorio 1970. da nije realno očekivati nikakve spektakularne promjene našeg jezičkog izraza u neposrednoj budućnosti, jer su jezičke navike uporne, tvrdokorne, a jezičke prilike ne mogu se izmijeniti prekonoc – željom, parolom, deklaracijom, čak ni dekretom.

Slavko Vukomanović daje 1987. niz predviđanja koja se nisu ostvarila. 1. Zajednički jezik prolazi kroz fazu veoma dinamičnog konvergentnog razvoja. 2. Takav proces je neizbježan. 3. Unutrašnje razvojne tendencije i socijalne, političke okolnosti, moderna sredstva komunikacije, masovni mediji i sl. sve će više podsticati jezičku konvergenciju i postepenu neutralizaciju varijantskih opozicija. 4. Pod snažnim djeystvom konvergentnog razvoja sve više varijantske opozicije gube životnost i snagu. 5. Razlike između varijanata se smanjuju i vremenom će ih biti sve manje. 6. Nema nikakve bojazni da srpskohrvatske varijantske razlike mogu, u lingvističkom smislu, evoluirati u zasebne jezike. 7. Osvojeni prostori slobode, ljudskih i nacionalnih prava sve će više potiskivati jezički purizam. 8. Budućnost je na strani oblika *sol* i *ko*, a ne *so* i *tko*.

U radovima koje smo analizirali nismo zapazili nijednu značajniju prognozu srpskih lingvista koja bi se ostvarila, jer su sve bile opsjednute idejom zajedništva i konvergentnom orijentacijom. Jedino je Laza Kostić isticao da perspektive za jedan potpuno zajednički jezik Srba i Hrvata, koji bi obe strane dobrovoljno primile, nisu suviše povoljne.

Ako su u XIX glavne teme srpskih lingvista bile ko je govorio i ko govori štokavskim dijalektom, da li su Srbi i Hrvati jedan narod (što je kao tema preneseno i u naredno stoljeće), ko je od koga uzeo jezik i sl., u XX stoljeću dominira pitanje varijantske diferencijacije zajedničkog jezika. U početku su srpski autori zazirali od ove teme, ali su je postepeno primali i na nju se navikavali da bi Milka Ivić kazala 1965. kako se neminovno nameće postojanje varijanata i da razgovori o tome ne samo da nisu opasni, da ne potkopavaju jezičko jedinstvo, već su, naprotiv, neophodni budući da doprinose sagledavanju prave stvarnosti za koju se apriori zna da mora biti komplikovana. Što je vrijeme prolazilo Srbi su sve otvorenije isticali da su varijante realnost. Najveći problem nastali su u razmatranju jezičke situacije u Bosni i Hercegovini. Svi su srpski lingvisti odreda tvrdili da se ne radi o posebnoj varijanti (nju su hrvatski lingvisti pokušavali vješto da provuku kako bi lakše realizovali ideju o različitim jezicima), ali su se razilazili u tumačenju osobenog teritorijalnog načina izražavanja. Jedni su smatrali da se radi o *koegzistenciji varijanata* (Jovan Vuković), drugi to nisu prihvatili i tvrdili su da je u pitanju *međuvarijantna neutralizacija, međuvarijantski tip* ili izraz, *međuvarijanta* – sarajevska ili bosanskohercegovačka (Srđan Janković). Drugi termin je dosta zaživio – *bosanskohercegovački standardni izraz*, ali je nailazio na rezervisani stav nekih srpskih lin-

gvista zbog mogućnosti ili opasnosti da se od njega pređe na termin *bosansko-hercegovački standardni jezik*. Malo je bilo pristalica naziva *nadvarijanta*. Nekim srpskim lingvistima (posebno Jovanu Vukoviću) smetalo je prekomjerno insistiranje na autohtonosti bosanskog jezika (što je prije svega nalazio kod Srđana Jankovića), jer je to išlo na ruku bosanskoj (bosanskohercegovačkoj) varijanti književnog jezika. U ovome kontekstu značajna je reakcija Aleksandra Belića 1937. na tekst Isidore Sekulić u kome je, po njegovom mišljenju, dosta neoprezno govorila o bosanskom jeziku ne vodeći računa o tome da ulazi u kontekst austrougarske orijentacije na uvođenje bosanskog jezika i stvaranje bosanskog naroda kao zasebne etničke jedinice na Balkanskom poluostrvu.

U tumačenju varijanata bilo je niz novih terminoloških ideja: Vuković je predlagao izraz *regionalne konstelacije* i *zone* (istočnu i zapadnu), Pešikan *regionalne selekcije*, a Stevanović *stilsko-jezičke varijante*. Na ovom posljednjem terminu Stevanović je posebno insistirao, naročito u dokazivanju da ne postoji varijantska polarizacija zajedničkog jezika i da sve razlike imaju stilsko-lexički karakter. Eksplicitnu podršku njegovim stavovima nismo zapazili ni u jednom tekstu ovoga zbornika. Takvu poziciju posebno osuđuje Srđan Janković (osobito konstataciju da se jedinstvenost jezika i postojanja varijanata međusobno isključuju) jer je smatrao da Stevanovićevo tumačenje nije „za dlaku unaprijedilo naše znanje, već ga, naprotiv, još više zakrivljuje“. U periodu koji je prethodio prihvatanju varijanata kao realnosti srpski lingvisti su izbjegavali da koriste izraz *varijanta* pa su često govorili o *jeziku kulturnih centara*, *jeziku Beograda i Zagreba*, a ako su morali da pridjevski imenuju jezik Srba i Hrvata, upotrebljavali su navodnike: „srpski jezik“, „hrvatski jezik“ (npr. Lalić).

Jednu od dominantni u srpskim pogledima činile su razlike. Srpski lingvisti su, naravno, stalno isticali jednakost, identičnost, podudarnost i sličnost u jeziku Srba i Hrvata, ali su, kako je vrijeme odmicalo, sve više govorili i o razlikama. To potvrđuje i činjenica da šest tekstova iz ovog perioda ima u naslovu tu riječ (Daničić 1857, Bošković 1935, Stevanović 1953, 1965, Lalić 1954, Deretić 1979). Gotovo u svim slučajevima radilo se o razmatranju razlika između varijanata, a tek pred kraj XX stoljeća pojavila su se (nametnuta od hrvatske strane) mišljenja o razlikama između dvaju jezika. U oba slučaja srpska pozicija je jedinstvena: razlike su male, simbolične, nebitne ili gotovo nikakve. Nije nam poznat nijedan srpski lingvista koji je pisao o velikim nepodudarnosti. Ali je zato postojala druga tendencija: insistiranje na uklanjanju razlika, što je posebno došlo do izražaja kod Stevanovića. S druge strane, Pavle Ivić je imao drugačiji, tolerantniji stav pa je smatrao da koncepcija iskorjenjivanje razlika uveliko spada u muzej prevaziđenih iluzija.

U srpskim pogledima iz XIX zapaža se orijentacija na tumačenje srpsko-hrvatskih jezičkih odnosa na relaciji jezik – religija, što je posebno došlo do izražaja kod Vuka i sljedbenika njegove ideje da srpskim jezik govore Srbi pravo-

slavci, katolici i muhamedanci (Srbi pravoslavne, katoličke i islamske vjere), odnosno da „govore jednim jezikom, ali se po zakonu (religiji) dijele na troje“.

U tumačenju korelacije jezik – nacija srpski autori istupaju protiv ideje jedna nacija – jedan jezik i sve do druge polovine XX vijeka tu interakciju posmatraju gotovo isključivo binarno: kao odnos Srba i Hrvata. Tek u diskusiji u vezi sa NOVOSADSKIM DOGOVOROM počinje da se rijetko pojavljuju Crnogorci (obično u zagradama). Muslimani (danas Bošnjaci) dobijaju najveći prostor u tumačenju varijantske polarizacije zajedničkog jezika na području Bosne i Hercegovine.

Pitanje o kome se diskutovalo čitav XIX i XX vijek bilo je izbor narječja kao osnove književnog jezika. Na ovoj ravni na suprotnim pozicijama našli su se Vuk Karadžić, s jedne strane (koji je bio za južno narječje), i Stojan Novaković, Ljubomir Stojanović, Jovan Skerlić, Aleksa Šantić, Svetozar Ćorović, Marko Car, Vladimir Ćorović, s druge, dok se znatan broj suzdržavao da se jasno izjasni, vidljivo naginjući ka istočnom narječju. Ta treća struja, u kojoj su bili, između ostalog, Milan Rešetar, Aleksandar Belić, Radovan Lalić i Pavle Ivić, predlagala je trezven, odmjeren pristup, bez pritiska i jačeg nametanja rješenja.

Što se tiče pisma, postojale su dvije orijentacije. Jedna, i to velika većina autora, smatrala je da ćirilicu nikako ne treba napustiti i žrtvovati u ime zajedničkog jezika i jedinstva (Belić, Stevanović, Ivić...). Druga je zbog potreba ujedinjenja zagovarao prelazak na latinicu (Borivoje Popović, Jovan Skerlić, Aleksa Šantić, Svetozar Ćorović, Vladimir Ćorović...).

Čitavo XIX i XX stoljeće proteklo je i u tumačenju glotonimskog pitanja. Na srpskoj strani pojedinci su insistirali na tezi da su Hrvati ukrali jezik od Srba pa sa o tome napisali i čitave studije (Laza Kostić, S, M. D.). U XIX vijeku uglavnom se govorilo o *srpskom jeziku* da bi se u XX prešlo na termin *srpskohrvatski jezik*. Glavni spor, kako među Srbima i Hrvat tako i među samim Srbima, bio je koje je rješenje bolje, tačnije, naučnije – jednočlano (*srpski jezik*, *hrvatski jezik*) ili dvočlano, s tim što su ovdje postojale dvije mogućnosti – sastavljeno pisanje (*srpskohrvatski jezik*) i rastavljeno pisanje (obično sa redosljedom *hrvatski ili srpski*). U XX stoljeću srpska lingvistika se opredijelila za *srpskohrvatski jezik* i napustila ga krajem istog stoljeća, kada je shvaćeno da je definitivno razbijen zajednički standard, te se vratila tradicionalnom nazivu *srpski jezik*. Što se tiče termina *hrvatski ili srpski*, on je od strane više srpskih lingvista i dosta često osporavan kao naučno manje prikladan od *srpskohrvatskog jezika*.

Literatura

- Anketa Letopisa MS 2011 [1953]: Анкета о питањима српскохрватског језика и правописа. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 187–188.
- Bečki književni dogovor 2011 [1850]: BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 41–44.
- Belić 1951: **Белић, Александар**. Око нашег књижевног језика: Чланци. Огледи и популарна предавања. – Београд: Српска књижевна задруга. – 350 с.
- Belić 2000: **Белић, Александар**. О различитим питањима савременог језика. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. – 694 с. [Изабрана дела Александра Белића, том 13]
- Belić 2011 [1935]: **Белић, Александар**. Срби и Хрвати и наш књижевни језик. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 135–142.
- Belić 2011 [1937]: **Белић, Александар**. Босански језик или стил. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 151–154.
- Belić 2011 [1939]: **Белић, Александар**. Бенешихева граматика. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 155–164.
- Belić 2011 [1940]: **Белић, Александар**. О данашњим задацима књижевног језика. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 173–178.
- Belić 2011 [1940]: **Белић, Александар**. Поновна распра. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 165–172.
- Belić 2011 [1947]: **Белић, Александар**. Вук – ујединилац Срба и Хрвата у књижевном језику. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd:

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 183–186.

- Belić 2011 [1953]: **Белић, Александар**. Поводом Анкете о књижевном језику и правопису. – In: Тошовић, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 189–194.
- Belić 2011 [1955]: **Белић, Александар**. Поводом Анкете о књижевном језику и правопису. – In: Тошовић, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 241–248.
- Bošković 2011 [1935]: **Бошковић, Радосав**. О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика. – In: Тошовић, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 143–148.
- Cvijić 1921 [1918]: **Цвијић, Јован**. Говори и чланци II. – Београд: Напредак. – 250 с. Web-varijanta – Cvijić 1921 [1918]-www: <http://www.bastabalkana.com/2009/05/balkansko-poluostrvo-etnicko-jedinstvo-i-psihicki-tipovi-i-deo>. Stanje 17. 3. 2011.
- Ćorović 1918: **Ћоровић, Владимир**. За књижевно јединство. – In: *Književni jug*. – Zagreb. – God. I, br. 3–4, 16. 2. 1918. – S. 89–100.
- Daničić 2011 [1957]: **Даничић, Ђуро**. Разлике између језика Српскога и Хрватског. – In: Тошовић, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 49–50.
- Deretić 2011 [1979]: **Деретић, Јован**. Јединство и разлика (Уводно излагање). – In: Тошовић, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 605–608.
- Dokumenti 1970–1977: Dokumenti o jezičkoj politici u Bosni i Hercegovini. – In: Тошовић, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 409–420.
- Grujić 1909: **Грујић, Радослав М**. Апологија српскога народа у Хрватској и Славонији и његових главних обележја: поводом „Оптужнице“ кр. држав. одвјетника у Загребу од 12. I 1909. г. – Нови Сад: Штампарија Учитељског деоничарског друштва „Натошевић“. – 293 с.
- Ivić 2011 [1965]: **Ивић, Милка**. Problem norme u književnom jeziku (Referat na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu). – In: Тошовић, Branko;

- Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 325–334.
- Ivić 1991: **Ивић, Павле**. О Вуку Караџићу. – Сремски Карловци – Нови Сад; Издавачка књижарница Зорана Стојановића. – 315 с. [Целокупна дела Павла Ивића, т. IV]
- Ivić 2011 [1968]: **Ивић, Павле**. Нисам за сејање нервозе. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 399–408.
- Ivić 2011 [1971]: **Ивић, Павле**. Српски народ и његов језик. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 495–538.
- Ivić 2011 [1990]: **Ивић, Павле**. Јединство и разједињеност српскохрватског књижевног језика – актуелни тренутак. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 641–648.
- Janković 2011 [1967]: **Janković, Srđan**. Pogled na bosanskohercegovački međuvarijantni jezički tip. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 361–396.
- Janković 2011 [1974]: **Janković, Srđan**. Od Sarajevskog simpozijuma do Mostarskog savjetovanja. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 597–604.
- Karadžić 1968/1: **Караџић, Вук**. О језику и књижевности I. – Београд: Просвета. – 442 с. [Сабрана дела Вука Караџића, књ. 12]
- Karadžić 1968/2: **Караџић, Вук**. О језику и књижевности II. – Београд: Просвета. – 656 с. [Сабрана дела Вука Караџића, књ. 13]
- Karadžić 2011 [1845]: **Караџић, Вук**. Писмо високопреосвештеноме господину Платону Атанацковићу, православноме владици Будимскоме о српском правопису са особитијем додацима о српском језику. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 37–40.
- Karadžić 2011 [1845]: **Караџић, Вук**. Срби сви и свуда. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 19–36.

- Karadžić 2011 [1861]: **Караџић, Вук**. Срби и Хрвати. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 45–48.
- Kostić 2011 [1880]: **Костић, Лаза**. Порука Ђури Даничићу. – In: Костић, Лаза. *Основи лезиџе у свейш с особийшим осврћом, на српске народне ђесме*. Летопис Матице српске. In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 55–56.
- Kostić 1999: **Костић, Лазо М.** Ђирилица и српство: културно-историјска студија. О српском језику: Изјаве странаца. Вук и Немци: Расправа. – Нови Сад: Добрица књига. – 168 с.
- Kostić 2011 [1964]: **Костић, Лазо М.** Крађа српског језика. – Нови Сад: Добрица књига. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 261–324.
- Lalić 2011 [1954]: **Лалић, Радован**. О „разликама“ у књижевном језику Срба и Хрвата. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 227–236.
- Marković 2011 [1971]: **Марковић, Светозар**. Шта је заједничко а шта посебно у варијантама српскохрватског (хрватскосрпског) књижевног (стандардниј) језика? – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 539–550.
- Mihajlović 2011 [1863]: **Михайловић, Евстати**. Обрана езика србскогъ одъ изопачиваня и простаченя нѣговогъ и Кирилице одъ Вуковице. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 51–54.
- Milosavljević 2002: **Милосављевић, Петар**. Срби и њихов језик. – Београд: Требник. – 553 с.
- Novak 1930: **Novak, Viktor**. Antologija jugoslavenske misli i narodnog jedinstva. – Beograd: Državna štamparija [autorovo izdanje]. – 931 s.
- Novaković 2011 [1888]: **Новаковић, Стојан**. Неговање језика српског. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 57–62.

- Novosadski dogovor 2011 [1954]: НОВОСАДСКИ ДОГОВОР. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 237–240.
- Obradović 1836: **Обрадовић, Доситеј**. Собрания разныхъ нравоучительныхъ вещей въ пользу и увеселение. Часть втора. – In: Мезимаць г. Досиоеа Обраводића. – Бѣоградъ: Княжеско-сербская типографія. – 167 с.
- Obradović 2011 [1783]: **Обрадовић, Доситеј**. Писмо Харалампију. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 13–18.
- Ocene Instituta 2011 [1988]: О отвореним друштвеним проблемима нашег језика: Оцене са стручног састанка Института за српскохрватски језик. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 635–640.
- Ostojić 2002: **Остојић, Бранислав** (гл. ур.). Живот и дјело академика Михаила Стевановића. – Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, Научни скупови – књ. 59, Одјелјење умјетности – књ. 21. – 388 с.
- Pešikan 2011 [1970]: **Пешикан, Митар**. Наш књижевни језик након сто година послје Бука. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 421–436.
- Plankoš 2004: **Планкош, Јудита** (гл. ур.). Живот и дело академика Павла Ивића. – Суботица – Нови Сад – Београд: Градска библиотека – САНУ – Народна библиотека Србије – Институт за српски језик САНУ – Матица српска. – 755 с.
- Predlog za razmišljanje 2011 [1967]: Предлог за размишљање (групе чланова УКС поводом хрватске језичке декларације). – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 397–398.
- Rešetar 2011 [1912]: **Rešetar, Milan**. Mea culpa. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 99–100.
- Rešetar 2011 [1913]: **Rešetar Milan**. Odgovor u Anketi VEDE. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 101–102.
- Rešetar 2011 [1935]: **Решетар, Милан**. Је ли стигло вријеме да се уклони јекавски књижевни изговор? – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski

pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 149–150.

Ruvarac-www: **Ruvarac, Dimitrije**. Jezičko i etničko razgraničenje Srba i Hrvata [1895]. – In: http://kovceg.tripod.com/1895_dimitrije_ruvarac.htm. Stanje: 16. 3. 2011.

S. M. D. 2011 [1895]: **С. М. Д. ХРВАТИ И ЈЕЗИК СРПСКИ**. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 63–92.

Sekulić 1956: **Секулић, Исидора**. Говор и језик. Културна смотра народа. – Београд: Просвета. – 133 с.

Sekulić 1966: **Секулић, Исидора**. Говор и језик. – Београд: Матица српска. – 362 с. [Сабрана дела у 12 књига, књ. 11]

Sekulić 2011 [1941]: **Секулић, Исидора**. Босански језик, говор, стил. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 179–182.

Sekulić 2011 [1953]: **Секулић, Исидора**. Анкета. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 209–226.

Skerlić 1918: **Скерлић, Јован**. Есеји о српско-хрватском питању. – Загреб: Jugoslaven-sko nakladno dioničarsko društvo. – 100 с.

Skerlić 2011 [1914]: **Скерлић, Јован**. Анкета о источном или јужном наречју у српско-хрватској књижевности. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 125–134.

Skerlić 2011 [1918]: **Скерлић, Јован**. Источно или јужно наречје. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 103–124.

Stevanović 2011 [1953]: **Стевановић, Михаило**. Карактер разлика у књижевном језику Срба и Хрвата. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 195–208.

Stevanović 2011 [1955]: **Стевановић, Михаило**. Анкета Летописа Матице српске, НОВОСАДСКИ ДОГОВОР О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ И ЊЕГОВИ ЗАКЉУЧЦИ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Insti-

- tut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 249–260.
- Stevanović 2011 [1965]: **Стевановић, Михаило**. Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 335–360.
- Stevanović 2011 [1971]: **Стевановић, Михаило**. Стварање јединства књижевног језика Срба и Хрвата и данашње стање тог јединства. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 437–494.
- Stojanović 1924: **Стојановић, Љубомир**. Живот и рад Вука Стеф. Караџића. – Београд: Штампарија графичког завода „Макарије“ А. Д. – 852 с.
- Stojanović 2011 [1896]: **Стојановић, Љубомир**. О индивидуалисању српског језика: Приступна академска беседа 11. јануара 1896. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 93–98.
- Tošović/Wonisch 2011: **Tošović, Branko; Wonisch, Arno** (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. – Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – 803 s.
- Vukomanović 2011 [1987]: **Vukomanović, Slavko**. Srpskohrvatski standardni jezik, njegove varijante i ime (1987). – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 609–634.
- Vuković 1972: **Vuković, Jovan**. Književni jezik danas. – Sarajevo: Veselin Masaleša. – 321 s.
- Vuković 2011 [1973]: **Vuković, Jovan**. Standardni jezik. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 551–596.
- Vuković 2004: **Вуковић, Ненад** (ур.). Живот и дјело Јована Вуковића. – Подгорица: Редакција монографије Пива и Пивљани. – 304 с.

Izvori – Извори

XVIII в (иј)ек / v(ij)ek

- Obradović 1911⁵ [1783]: **Обрадовић, Доситеј**. ПИСМО ХАРАЛАМПИЈУ. – In: *Дела Доситеја Обрадовића*. – Београд: Државна штампарија Краљевине Србије. – С. 3–6.
- Karadžić 1845: **Караџић, Вук**. СРБИ СВИ И СВДА. – In: http://www.rastko.rs/filologija/vuk/vkaradzic-srbi_c.html. Stanje 29. 4. 2011.
- Karadžić 1845: **Караџић, Вук**. ВУКА СТЕФ. КАКАЦИЋА И САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ ПИСМА. ПИСМА ВИСОКОПРЕОСВЕШТЕНОМЕ ГОСПОДИНУ ПЛАТОНУ АТАНАЦКОВИЋУ, ПРАВОСЛАВНОМЕ ВЛАДИЦИ БУДИМСКОМЕ О СРПСКОМЕ ПРАВОПИСУ СА ОСОБИТИЈЕМ ДОДАЦИМА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. – Беч: Штампарија Јерменскога манастира. – 95 с. (С. 14–22).
- Bečki književni dogovor 1850: **ВЕЌКИ КНЈИЖЕВНИ DOGOVOR**. – In: http://hr.wikisource.org/wiki/Be%C4%8Dki_knji%C5%BEevni_dogovor. Stanje 29. 4. 2011. – Prvi put objavljeno u: *Narodne novine*. Ur. Ljudevit Gaj. – Zagreb; 1851. – Br. 76. – Str. 1. Stanje 29. 4. 2011.
- Караџић 1896 [1861]: **Караџић, Вук**. СРБИ И ХРВАТИ. – In: Караџић, Вук. *Скупиљени ѿрамаћички и ѿлемички списи Вука Стефа Караџића*. Књига трећа, свеска II. – Београд: Штампарија Краљевине Србије. – С. 464–468.
- Daničić 1957: **Даничић, Ђуро**. РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ЂЗИКА СРБСКОГА И ХРВАТСКОГЪ. – In: *Гласник Друштва србске словесности*. – Београд: Типографија Княжества Србскогъ. – С. 1–59.
- Mihajlović 1863: **Михайловић, Евстати**. ОБРАНА ЂЗИКА СРБСКОГЪ ОДЪ ИЗОПАЧИВАЊА И ПРОСТАЧЕЊА НЃГОВОГЪ И КИРИЛИЦЕ ОДЪ ВУКОВИЦЕ. – Велики Бечкерек: Писменима Францъ Павла Плайца. – 146 с.
- Костић 1880: **Костић, Лаза**. ПОРУКА ЂУРИ ДАНИЧИЋУ. – In: Костић, Лаза. *Основи лејоше у свейу с особийим осврћом, на срйске народне ѿсеме*. Летопис Матице српске. – In: Милосављевић, Петар. *Срби и њихов језик*. Београд: Требник 2002. С. 313–314.
- Novaković 1888: **Новаковић, Стојан**. НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИКА СРПСКОГ. – In: *Глас Срйске краљевске академије*. – Београд. – Св. X. – С. 5–87.
- S. M. D. 1895: **С. М. Д.** ХРВАТИ И ЈЕЗИК СРПСКИ. Нови Сад: Штампарија Светозара Милетића. – 53 с.
- Stojanović 1896: **Стојановић, Љубомир**. О ИНДИВИДУАЛИСАЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА: Приступна академска беседа 11. јануара 1896. – In: *Глас Срйске краљевске академије*. – Београд. – ЛП. – С. 1–29.

XX в(иј)ек / v(ij)ek
Прва половина / Prva polovina

- Rešetar 1912: **Rešetar, Milan**. MEA CULPA. – In: MILAN REŠETAR ISPOVEDA 1912. KAKO JE PROGLED AO DA SU SRBI I HRVATI JEDNO. – Novak, Viktor. *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva*. – Beograd: 1930, Državne štamparije. – S. 610–611. – Prvi put objavljeno: Rešetar, Milan. MEA CULPA. *Zora*, Mostar, br. III/2, april.
- Rešetar 1913: **Rešetar Milan**. ODGOVOR U ANKETI VEDE. – In: VEDA. – Ljubljana. – 3. letnik. – S. 377–379.
- Skerlić 1918: **Скерлић, Јован**. ИСТОЧНО ИЛИ ЈУЖНО НАРЕЧЈЕ. – In: Skerlić, Jovan. *Eseji o srpsko-hrvatskom pitanju*. – Zagreb: Jugoslavensko nakladno dioničarsko društvo. – 100 s.
- Skerlić 1914: **Скерлић, Јован**. АНКЕТА О ИСТОЧНОМ ИЛИ ЈУЖНОМ НАРЕЧЈУ У СРПСКО-ХРВАТСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ. – In: *Српски књижевни власник*. – Београд. – Књ. 32, св. 3. – С. 114–125.
- Belić 1951 [1935]: **Белић, Александар**. СРБИ И ХРВАТИ И НАШ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК. – In: Белић, Александар. *Око нашег књижевног језика*. – Београд: Српска књижевна задруга. – С. 67–75. Први пут објављено у *Наш језик*, Београд, 1935, год. III, св. 9 и 10. – С. 257–264.
- Bošković 1935: **Бошковић, Радосав**. О ЛЕКСИЧКОЈ И СТИЛСКОЈ ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈИ СРПСКОГА И ХРВАТСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. – In: *Наш језик*. – Београд: 1935. – Год. III. – С. 277–282.
- Решетар 1935: **Решетар, Милан**. ЈЕ ЛИ СТИГЛО ВРИЈЕМЕ ДА СЕ УКЛОНИ ЈЕКАВСКИ КЊИЖЕВНИ ИЗГОВОР? – In: *Наш језик*. – Београд. – Год. III. – С. 166–169.
- Belić 1951 [1937]: **Белић, Александар**. БОСАНСКИ ЈЕЗИК ИЛИ СТИЛ. – In: Белић, Александар. *Око нашег књижевног језика*. – Београд: Српска књижевна задруга. – С. 206–210. Први пут објављено у *Наш језик*, Београд, 1937, год. V. – С. 65–69.
- Belić 1939: **Белић, Александар**. БЕНЕШИЋЕВА ГРАМАТИКА. – In: *Наш језик*. – Београд. – Год. VII. – Sv. 9–10. – S. 257–268.
- Belić 1951 [1940]: **Белић, Александар**. ПОНОВНА РАСПРА. – In: Белић, Александар. *Око нашег књижевног језика*. – Београд: Српска књижевна задруга. – С. 250–258. Прва варијанта објављена у: *Наш језик*, Београд, 1940, год. VIIв. – С. 161–168.
- Belić 1951 [1940]: **Белић, Александар**. О ДАНАШЊИМ ЗАДАЦИМА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. – In: Белић, Александар. *Око нашег књижевног језика*. – Београд: Српска књижевна задруга. – С. 283–318.
- Sekulić 1966 [1941]: **Секулић, Исидора**. БОСАНСКИ ЈЕЗИК, ГОВОР, СТИЛ. – In: Секулић, Исидора. *Језик и говор: Сабрана дела [у 12 књига]*, књ. 11. – Београд: Матица српска, 1966. – С. 167–173.

Belić 1947: **Белић, Александар**. ВУК – УЈЕДИНИЛАЦ СРБА И ХРВАТА У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ. In: Александар Белић. *Вук и Даничић*. – Београд; 1947. – 214 с.

XX в(иј)ек/v(ij)ek

Друга половина/Dруга polovina

Anketa Letopisa MS 1953: АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА. – In: *Летопис Матице Српске*. – Нови Сад. – Година 129, књ. 372, св. 3 (септембар 1953). – С. 125–126.

Belić 1953: **Белић, Александар**. ПОВОДОМ АНКЕТЕ О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ. – In: *Летопис Матице Српске*. – Нови Сад. – Година 129, књ. 372, св. 4 (октобар 1953). – С. 233–237.

Stevanović 1953: **Стевановић, Михаило**. КАРАКТЕР РАЗЛИКА У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ СРБА И ХРВАТА. – In: *Летопис Матице Српске*. – Нови Сад. – Година 129, књ. 372, св. 3 (септембар 1953). – С. 127–141.

Sekulić 1953: **Секулић, Исидора**. АНКЕТА. – In: Секулић, Исидора. Анкета: *Говор и језик*: Сабрана дела [у 12 књига], књ. 11. – Београд: Матица српска, 1966. – С. 305–337.

Lalić 1954: **Лалић, Радован**. О „РАЗЛИКАМА“ У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ СРБА И ХРВАТА – In: *Летопис Матице Српске*. – Нови Сад. – Година 130, књ. 373, св. 2 (фебруар 1954). – С. 89–99.

Novosadski dogovor 1954: **НОВОСАДСКИ ДОГОВОР**. – In: http://hr.wikisource.org/wiki/Novosadski_dogovor. Стање 29. 4. 2011.

Belić 1955: **Белић, Александар**. ПОВОДОМ АНКЕТЕ О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ. – In: *Наш језик*. Нова серија. – Београд. – Књ. VI, св. 3–4. – С. 65–73.

Stevanović 1955: **Стевановић, Михаило**. АНКЕТА ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ, НОВОСАДСКИ ДОГОВОР О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ И ЊЕГОВИ ЗАКЉУЧЦИ. – In: *Наш језик*. Нова серија. – Београд. – Књ. VI, св. 3–4. – С. 74–87.

Kostić 1999 [1964]: **Костић, Лазо М**. КРАЂА СРПСКОГ ЈЕЗИКА. – Нови Сад: Добрица књига. – 133 с.

Ivić 1965: **Ivić, Milka**. Problem norme u književnom jeziku (Referat na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu). – In: JEZIK. – Zagreb. – God. XIII, br. 1. – S. 1–8.

Stevanović 1965: **Стевановић, Михаило**. Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте. – In: *НАШ ЈЕЗИК*. – Београд. – Књ. XIV, св. 4–5. 5. – S. 195–226.

Janković 1967: **Janković, Srđan**. Pogled na bosanskohercegovački međunarodni jezički tip. – In: PREGLED. – Sarajevo. – Br. 5. – S. 419–451.

Predlog za razmišljanje 1967: **ПРЕДЛОГ ЗА РАЗМИШЉАЊЕ (ГРУПЕ ЧЛАНОВА УКС ПОВОДОМ ХРВАТСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ДЕКЛАРАЦИЈЕ)**. – In: <http://www->

- gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/2.Slawistikarium/BKS/Predlog_za_razmisljanje.doc. Stanje: 14.7.2009. Objavljeno za zagrebačkoj *Borbi* 19. marta 1967. godine.
- Ivić 1990 [1968]: **Ивић, Павле**. НИСАМ ЗА СЕЈАЊЕ НЕРВОЗЕ. – In: Ивић, Павле. *О језику некадашњем и садашњем*. – Београд – Приштина: БИГЗ – Јединство. С. 310–320. Први пут објављено у ОДЈЕКУ, Сарајево, XXXI, 8, с. 2–3.
- Осјене и ставови Теслићког савјетовања 1977: **ОСЈЕНЕ И СТАВОВИ САВЈЕТОВАЊА О ЈЕЗИКУ У СРЕДСТВИМА ИНФОРМИСАЊА И ИЗДАВАЧКОЈ ДЈЕЛАТНОСТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ**. – In: *Jezik u sredstvima informisanja i izdavačkoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini*. – Сарајево: Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Одјелjenje за језик, Посебна издања, 3. – С. 173–175.
- Пешикан 1970: **Пешикан, Митар**. НАШ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК НАКОН СТО ГОДИНА ПОСЛИЈЕ ВУКА. – Београд: Српско друштво за српскохрватски језик и књижевност Србије. – С. 12–95.
- Stevanović 1971: **Стевановић, Михаило**. СТВАРАЊЕ ЈЕДИНСТВА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА СРБА И ХРВАТА И ДАНАШЊЕ СТАЊЕ ТОГ ЈЕДИНСТВА. – In: *Наш језик*. – Београд. – Нова серија. – Књ. XVIII, sv. 1–2. – С. 1–79.
- Ivić 1971: **Ивић, Павле**. СРПСКИ НАРОД И ЊЕГОВ ЈЕЗИК. – Београд: Српска књижевна задруга. – 334 с. [Коло 64 ; књ. 429]
- Marković 1971: **Марковић, Светозар**. ШТА ЈЕ ЗАЈЕДНИЧКО А ШТА ПОСЕБНО У ВАРИЈАНТАМА СРПСКОХРВАТСКОГ (ХРВАТСКОСРПСКОГ) КЊИЖЕВНОГ (СТАНДАРДНОГ) ЈЕЗИКА? – In: *Зборник за филологију и лингвистику*. – Нови Сад. – Књ. XIV/1. – С. 141–151.
- Vuković 1973: **Vuković, Jovan**. STANDARDNI JEZIK. – In: *Radovi Odjeljenja društvenih nauka ANUBiH*, knj. 16. – Сарајево. – С. 17–57.
- Janković 1974: **Janković, Srđan**. OD SARAJEVSKOG SIMPOZIJUMA DO MOSTARSKOG SAVJETOVANJA. – In: Šipka, Milan; Karadža-Garić, Mevlida; Baotić, Josip (priredili za štampu). *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku (Referati, diskusija, zaključci)*. – Сарајево: Институт за језик и књижевност – Ослобођење. – С. 165–172.
- Deretić 1979: **Деретић, Јован**. ЈЕДИНСТВО И РАЗЛИКА (УВОДНО ИЗЛАГАЊЕ). – In: *Српскохрватски језик: Актуелна ишћања*. – Београд: Рад. – с. 9–11.
- Vukomanović 1987: **Vukomanović, Slavko**. SRPSKOHrvatSKI STANDARDNI JEZIK, NJEGOVE VARIJANTE I IME (1987). – In: Vukomanović, Slavko. *Jezik, društvo, nacija*. – Београд; Jugoslovenska revija. – С. 129–150.

Ocene Instituta 1988: О ОТВОРЕНИМ ДРУШТВЕНИМ ПРОБЛЕМИМА НАШЕГ
ЈЕЗИКА: ОЦЕНЕ СА СТРУЧНОГ САСТАНКА ИНСТИТУТА ЗА
СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК. – In: *Наш језик*, нова серија. – Београд. – Књ.
XVIII, св. 1–2. – С. 3–7.

Ivić 1990: **Ивић, Павле**. ЈЕДИНСТВО И РАЗЈЕДИЊЕНОСТ СРПСКОХРВАТ-
СКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА – АКТУЕЛНИ ТРЕНУТАК. – In: Ивић, Павле.
О језику некадашњем и садашњем. – Београд – Приштина: БИГЗ –
Јединство. – С. 321–329. Први пут објављено у НИН-у 21. маја 1989.

Branko Tošović – Arno Wonisch

Die serbische Sichtweise des Verhältnisses zwischen dem Serbischen, Kroatischen und Bosniakischen

I/3

0. In diesem Sammelband werden Arbeiten veröffentlicht, die von serbischen LinguistInnen und PhilologInnen zwischen dem Ende des 18. und dem Ende des 20. Jahrhunderts verfasst wurden.

1. Der erste bedeutende Beitrag zum Thema entstand in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts und stammt aus der Feder von **Dositej Obradović** (1739–1811), der in seinem BRIEF AN HARALAMPIJ (1783) darauf verweist, dass in der gesamten Region ein und dieselbe Sprache gesprochen wird. All jene, die in diesem Raume leben, werden von Obradović als Serben (Srblje) bezeichnet, wobei er wissen lässt, dass sein Ziel in einer Charakterisierung des gesamten serbischen Volkes liegt. In seinem (hier nicht abgedruckten) Text SOBRANIE NARAVOUČITELJNIH VEŠČEJ („Sammlung volkskundlicher Dinge“) schreibt Dositej Obradović, dass man in Serbien, Kroatien, Bosnien und in der Herzegowina dieselbe Sprache spreche – eine Meinung, die er auch in seinem Text BASNE („Fabeln“) aus dem Jahre 1788 zum Ausdruck bringt.

2. In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts kann als zentrale Persönlichkeit für die Darlegung des Verhältnisses zwischen den Sprachen von Serben und Kroaten **Vuk Stefanović Karadžić** (1787–1864) ausgemacht werden. Seine Sichtweisen werden hier in vier Arbeiten veranschaulicht: SERBEN SIND SIE ALLE UND ÜBERALL (1836), BRIEF AN PLATON ATANACKOVIĆ (1845), DAS WIENER SCHRIFTSPRACHEN-ABKOMMEN (1850) und SERBEN UND KROATEN (1856). In seinem Werk SERBEN SIND SIE ALLE UND ÜBERALL (1836) führt Vuk Karadžić all jene Gebiete an, in denen Serben leben, woraufhin er die sich der serbischen Sprache bedienenden ethnischen Gruppen nennt und dabei ein buntes terminologisches Bild ausmacht. Vuk erklärt den Begriff *Kroaten*, wobei sich seine Ausführungen, wonach als Kroaten nur čakavisch sprechende Personen zu bezeichnen wären, bis in die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts als vorherrschend erwiesen. Weiters stellt er fest, dass der Name *Illyrer* sich nicht zur Benennung der Kroaten eigne. In seiner Schrift SERBEN UND KROATEN bezieht sich Vuk Karadžić auf eine in der Zagreber Zeitschrift NEVEN (1856) veröffentlichte Abhandlung von Bogoslav Šulek, wobei Karadžić die Meinung vertritt, dass, sollte Šulek Recht haben, es nicht nur heute keine Kroaten gebe, sondern dass es sie „als Volk, das sich von den Serben unterscheidet, niemals gab und sich nur ein Teil des serbischen Volkes als *Kroaten* bezeichnete, wie es

auch bei den *Montenegrinern*, den *Bergbewohnern (Brđani)*, den *Herzegowinern* u. a. der Fall sei“. Im BRIEF AN PLATON ATANACKOVIĆ (1845) legt Vuk Karadžić vier Argumente für die Wahl der (i)jekavischen Aussprache als Grundlage der Standardsprache vor, die wie folgt zusammengefasst werden können: 1. Beinahe alle Volkslieder sind in dieser Variante abgefasst. 2. In keinem anderen Dialekt können Wörter unterschiedlicher Bedeutung durch Laute differenziert werden. 3. Dieses Idiom steht dem Altkirchenslawischem am nächsten. 4. Der ijekavischen Variante bediente sich auch die Dubrovniker Literatur.

3. Đuro Daničić (eigentlicher Name: Đorđe J. Popović; 1825–1882) war, soweit bekannt, der erste serbische Linguist, der den Begriff des Unterschiedes zwischen der serbischen und kroatischen Sprache in den Titel einer Arbeit aufnahm, wie dies bei dem bereits im Jahre 1857 erschienenen Werk DIE UNTERSCHIEDE ZWISCHEN DER SERBISCHEN UND KROATISCHEN SPRACHE der Fall ist. In dieser Publikation bezeichnet er als kroatische Sprache einzig den čakavischen Dialekt (in Anlehnung an die Positionen von Vuk Karadžić und Franc Miklošić). Später nimmt Đuro Daničić eine Änderung seiner Sichtweise vor, indem er die Kroaten nicht ausschließlich als čakavisch sprechende Personen definiert (es gebe auch štokavisch sprechende Kroaten), sondern behauptet, dass Serben und Kroaten ein Volk mit zwei Namen seien und dass man diese nicht unterscheiden könne.

4. In seiner Abhandlung EINIGE WORTE ÜBER DIE VEREINIGUNG DER SERBISCHEN MIT DER KROATISCHEN LITERATURSPRACHE (1863) berichtet **Evstati Mihajlović** über die immer engere standardsprachliche Annäherung „unserer kroatischen Brüder“ an die Serben, was Letztere „brüderlich mit süßer Hoffnung begrüßten“, dass sich beide nach dem Vorbild der benachbarten Deutschen eines Tages wie Söhne eines Vaters und einer Mutter zumindest sprachlich vereinigen „und eine Literatursprache“ erlangen würden. Im Bemühen um Annäherung seien von serbischer Seite viele kroatische Wörter angenommen worden und würden parallel verwendet werden. Dabei verweist der Autor auf den Verlust des Gefühles für maßvollen Gebrauch, der zu einer Sprache führen könne, die weder Serbisch noch Kroatisch sei. Er spricht sich gegen Kalkierungen auf Basis des Deutschen aus und vertritt die Meinung, dass es besser wäre, wenn die andere Seite (d. h. die kroatische) auf ein serbisches Wort zurückgreife. Er ist gegen die Übernahme kroatischer Neologismen, die die Serben ihm zufolge ablehnen würden. Gleichzeitig spricht er sich für Toleranz und gegenseitiges Verstehen ohne aufgezwungene Sprachreinigung aus.

5. Der bekannte serbische Literat **Laza Kostić** (1841–1910) nimmt in einer Fußnote seines Textes EINE EMPFEHLUNG AN ĐURO DANIČIĆ (1880) eine kritische Bewertung von Daničićs Wirken vor und stellt fest, dass dieser das Gegenteil von dem erreicht habe, wonach er gestrebt hätte und er auf diese Weise zum „Held der Tragödie“ geworden sei (Kostić 2011 [1880]). Der Hauptvorwurf an die Adresse von Daničić liegt in dessen Bereitschaft zur Annahme

wissenschaftlicher Kompromisse auf Grund politischer Motive, wodurch er „die wissenschaftliche Wahrheit vergewaltigt“. Auf der anderen Seite hebt Kostić hervor, dass Daničić eine versöhnende sprachpolitische Linie vertreten habe.

6. In der mit dem Titel *DIE PFLEGE DER SERBISCHEN SPRACHE* (1888) versehenen Arbeit von **Stojan Novaković** (1942–1915) ergeht eine Analyse der „Suche nach einem Sprachstandard“ von Serben und Kroaten, wobei als zentrale Frage die Wahl des Dialektes als Grundlage für die Standardsprache im Mittelpunkt steht (Novaković 2011 [1888]). Bezüglich des Dilemmas, ob eine Standardisierung des südlichen oder des östlichen Idioms besser wäre, erweist sich Novaković als klarer Fürsprecher für eine Wahl des Letztgenannten. Weiters verweist er auf die Notwendigkeit einer ungehinderten und natürlichen Entwicklung beider Dialekte und hält schließlich ganz im Sinne von Vuk Karadžić fest, dass sich alle Serben, wo auch immer diese leben mögen, sich des štokavischen Dialektes bedienen würden.

7. Am Ende des 19. Jahrhunderts (1895) entstand eine umfassende Abhandlung über das Verhältnis zwischen den Kroaten und der serbischen Sprache (*DIE KROATEN UND DIE SERBISCHE SPRACHE*), die auf einen Autor mit dem Pseudonym **S. M. D.** zurückgeht. Als Grund für das Verfassen dieses Textes wird die „beispiellose Anmaßung“ der kroatischen Seite genannt, wonach unter štokavisch ausschließlich die kroatische Sprache zu verstehen sei, was nicht nur „großkroatische Phantasten“ wie Ante Starčević, sondern auch „führende kroatische Gelehrte“ und „gelehrte Doktoren und Professoren“ propagieren würden. Dies könne der, S. M. D., nicht gleichgültig zur Kenntnis nehmen, zumal es relativ viele Personen mit dieser Geisteshaltung gäbe. Der Autor stellt in Anlehnung an Vuk Karadžić fest, dass alle Serben ungeachtet ihres Wohnortes štokavisch sprechen würden. Ein großer Teil dieser Arbeit ist den bosnischen Schriftdenkmälern und der Frage gewidmet, in welcher Sprache diese verfasst seien. Abschließend trifft S. M. D. vier Schlussfolgerungen, die wie folgt lauten: 1. Die Sprache Serbiens, des alten Serbiens, Bosniens, der Herzegowina und Slawoniens war immer Serbisch. 2. Wo der štokavische Dialekt beheimatet ist, dort leben auch Serben. 3. Das Kajkavische ist keine kroatische, sondern eine slowenische (Krainer) Sprache. 4. Das Čakavische ist die einzige Sprache der Kroaten, und dies bereits seit langer Zeit. Im Besonderen hebt der Autor die „kroatische Manie“ hervor, die sich durch die Aneignung einer fremden Sprache manifestieren würde. Weiters verweist er darauf, dass die Kroaten im Zuge der Illyrischen Bewegung das Štokavische von den Serben übernommen hätten und es erst seit diesem Zeitpunkt gebrauchen würden.

8. Die letzte Arbeit aus dieser Periode stammt aus der Feder von **Ljubomir Stojanović** (1860–1930) und trägt den Titel *ÜBER DIE INDIVIDUALISIERUNG DER SERBISCHEN SPRACHE*, wobei es sich um eine am 11. Jänner 1896 in der Serbischen Akademie der Wissenschaften und Künste gehaltene Festre-

de handelt. Nach seinen Darlegungen zur Herausbildung der serbischen Sprache trifft Stojanović die Feststellung, dass auf dem Gebiet zwischen Triglav und Schwarzem Meer nur drei Sprachen beheimatet seien – das Slowenische, Serbische und Bulgarische –, die alle über eine Reihe von Dialekten verfügen würden. Die zwischen dem Bulgarischen und Slowenischen gesprochenen Dialekte bildeten eine Einheit, die jedoch zwei Namen besitze, nämlich die *serbische Sprache* und die *kroatische Sprache*. Stojanović vertritt die Meinung, dass die von Ljudevit Gaj geleitete Illyrische Bewegung zu einer Annäherung und nunmehr erheblich schwierigeren Differenzierung des Serbischen vom Kroatischen geführt und damit den serbisch-kroatischen sprachlichen Beziehungen keinen guten Dienst erwiesen hätte.

9. Milan Rešetar (1860–1942) verfasste einige Arbeiten, in denen er sich den sprachlichen Beziehungen zwischen Serben und Kroaten befassete. Eine davon mit dem Titel *MEA CULPA* (1912) bringt eine eindeutige Positionierung zum Ausdruck, wonach Serben und Kroaten „ein und dasselbe“ seien. Rešetar betont darin, dass er geraume Zeit der Theorie von Miklošič über die Unterschiedlichkeit von Serben und Kroaten gefolgt sei, er nun jedoch mit Vatroslav Jagić konform gehe, wonach man ein Volk einzig auf Grund des Vorhandenseins zweier Namen nicht trennen sollte. Vielmehr gelte es nach der Einheit „unseres Volkes“ zu streben und keine Differenzierung zwischen Serben und Kroaten vorzunehmen. Weiters verweist er darauf, dass der Unterschied zwischen einem Serben und einem Kroaten der gleiche sei wie zwischen *kruh* und *hljeb* (beide in der Bedeutung von 'Brot'), d. h. „sieht man von der Benennung ab, gibt es keinen“. In einer der Annäherung von Slowenen und „Serbokroaten“ gewidmeten Umfrage der slowenischen Zeitschrift *VEDA* weist Rešetar darauf hin, dass dieses Näherrücken nützlich sei und der Idealvorstellung entspreche, „dass aus zwei Völkern eines werde“. Zwei Jahrzehnte später (1935) verfasste Rešetar eine Arbeit zur Frage, ob nunmehr die Zeit für eine Aufgabe der (i)jekavischen Variante gekommen sei (*IST DIE ZEIT FÜR EINE ABKEHR VON DER JEKAVISCHEN STANDARD AUSSPRACHE GEKOMMEN?*), in der er sein Unbehagen darüber zum Ausdruck bringt, dass „wir zwei Standardaus Sprachen besitzen“.

10. Im Hinblick auf seinen Einfluss, seine Autorität und seine Vorschläge kann **Jovan Skerlić** (1877–1914) als zentrale serbische Persönlichkeit der ersten Jahrzehnte des 20. Jahrhunderts bezeichnet werden. Auf besonders breites Interesse stieß seine Umfrage bezüglich der Wahl der südlichen oder der östlichen Variante als Grundlage der serbokroatischen Standardsprache. In seinem Werk *ÖSTLICHER ODER SÜDLICHER DIALEKT* (1913) spricht Skerlić über die Schwierigkeiten bei der Erlangung einer Einheit von Serben und Kroaten, über die „fatale Aufteilung“ in drei Religionen, zwei Alphabete und zwei Dialekte. Angesichts dessen sieht er die Zeit dafür gekommen, die Frage nach der Schreibung der serbokroatischen Sprache zu lösen und sich entweder

für das südliche (i)jekavische oder das östliche, ekavische Idiom zu entscheiden. Skerlić zieht dabei die Schlussfolgerung, dass kein einziges Argument dafür sprechen würde, das südliche Idiom als Grundlage für die Standardsprache heranzuziehen und führt diesbezüglich folgende Gründe für eine Wahl der ekavischen Aussprache an: 1. Des östlichen Dialektes bedient sich der größere und kulturell höherstehende Teil des serbo-kroatischen Volkes (und weil auch die Slowenen ekavisch sprechen, erstreckt sich dieser Dialekt „über den slawischen Süden vom Triglav bis nach Saloniki“). 2. Er ist schöner und einfacher. 3. Diese Aussprache blickt auf eine Tradition zurück und steht in allgemeinem Gebrauch, ist der Träger der serbischen Schriftlichkeit und der neuen serbischen Literatur. 4. Der ekavische Dialekt war früher der Dialekt, auf dem die Standardsprache fußte und ist dies auch heute noch. 5. Er ist einfacher; auch ijekavisch und ikavisch sprechende Personen können ohne größere Anstrengung ekavisch schreiben. 6. Die Ekavica ist einfacher, stärker genormt und leichter erlernbar. 7. Sie eignet sich besser für die Poesie. 8. Der östliche Dialekt ist expansiv und wird letztendlich unweigerlich den Sieg davontragen, wobei, Skerlić zufolge, beim Übergang zum Ekavischen Toleranz zu üben sei.

11. Skerlićs Lösungsvorschlag (ekavische Aussprache und lateinisches Alphabet) wurde von einigen Teilnehmern an der Umfrage unterstützt, wie etwa vom bekannten Literaten **Aleksa Šantić** aus Mostar, der sich für die östliche Aussprache entschied. **Svetozar Ćorović** war ähnlicher Meinung, wie auch **Marko Car** und **Vladimir Ćorović**.

12. **Aleksandar Belić** legte seine Ansichten betreffend das Verhältnis der Sprache(n) von Serben und Kroaten über einen langen Zeitraum des 20. Jahrhunderts hinweg dar, wobei seine ersten Arbeiten in den 1920er und die letzten in den 1960er Jahren entstanden. In seiner Abhandlung **SERBEN UND KROATEN UND UNSERE LITERATURSPRACHE** aus dem Jahr 1935 fungierte als zentrales Thema die Einheit von Serben, Kroaten und Slowenen. Im Zuge eines Blicks in die Vergangenheit gelangte er zur Erkenntnis, dass einige Jahrhunderte nach der slawischen Besiedelung der Balkanhalbinsel eine territoriale Einheit der einzelnen Völker bestanden habe und eine solche fraglos auch gegenwärtig wünschenswert sei.

Hätte Isidora Sekulić ein Jahr zuvor nicht eine Arbeit zu diesem Thema verfasst, wäre es wohl nicht zum Erscheinen von Belićs Text **DIE BOSNISCHE SPRACHE UND IHR STIL** (1937) gekommen. Indem er den von der Autorin vorgebrachten Argumenten zurückhaltend begegnete, wies Belić darauf hin, dass sich Sekulić wohl kaum an die heftigen Reaktionen erinnern dürfte, die Vatroslav Jagić mit seiner Nennung des Terminus „bosnische Sprache“ hervorgerufen hatte. Belić unterscheidet dabei streng zwischen derjenigen „bosnischen Sprache“, wie sie Österreich-Ungarn einzuführen trachtete und dem anderen, real existierenden Bosnischen, von dem sich Isidora so überaus begeistert zeig-

te. Während Belić das österreichisch-ungarische Bemühen um Einführung einer eigenständigen bosnischen Sprache als politisch motiviert und aufgezwungen erachtete, schrieb er dem wahrhaftigen Bosnischen als zwar in Bosnien beheimatete, aber keinesfalls so zu bezeichnende Sprache besondere ästhetische und stilistisch markierte Eigenschaften zu.

In seiner Studie *DIE GRAMMATIK VON BENEŠIĆ* (1939) hält Belić fest, dass es angesichts der früheren unterschiedlichen historischen Entwicklung der beiden Zentren Beograd und Zagreb naturgemäß Unterschiede zwischen den Sprachvarianten geben müsse, diese aber von rein normativer und nicht allzu großer Bedeutung seien. Zwar räumt der Autor die Existenz von „bestimmten Unterschieden“ ein, doch hätten sich Leute gefunden, die diese bewusst in den Vordergrund rückten, um dadurch zu zeigen, welch große und kaum unüberbrückbare Differenz zwischen den beiden Zentren bestehe. Mehrfach hebt Belić die Sinnlosigkeit von Benešićs serbisch-kroatischen Dubletten und von deren lexikalischen Interpretationsversuchen hervor, wobei Belić bei Benešić eine bestimmte Tendenz auszumachen glaubt, indem beim Vorliegen von synonymischen Wörtern das Fremdwort Beograd und das Wort slawischen Ursprungs Zagreb zugeschrieben wird.

Den Aufsatz *EINE NEUERLICHE ERÖRTERUNG* (1940) eröffnet Belić mit der Einschätzung, dass die Frage der serbokroatischen Standardsprache und Rechtschreibung bereits im vorigen Jahrhundert von den besten kroatischen und serbischen Köpfen definitiv gelöst worden sei. Seiner Meinung nach wäre die Einheit der serbokroatischen Standardsprache dadurch gegeben, dass sich die Muttersprache eines großen Teils der Kroaten in keinerlei Hinsicht von der der Serben unterscheide. Weiters tätigt Belić die Feststellung, dass Kroaten und Serben bzw. Beograd und Zagreb, Sarajevo und Mostar sowie Split und Dubrovnik Vuks Sprache als gemeinsame Standardsprache angenommen hätten, wobei es vereinzelt zu kleinen Abweichungen von dieser komme.

Im selben Jahr verfasste Belić einen weiteren Beitrag mit ähnlichem Inhalt, den er mit dem Titel *ÜBER DIE HEUTIGEN AUFGABEN DER STANDARDSPRACHE* versah. Darin verweist er darauf, dass ein Teil der Kroaten die gänzlich gleiche Sprache wie die Serben spreche und sie (die Kroaten) Vuks Standard mit „bestimmten, völlig verständlichen Einschränkungen“ angenommen hätten. Bei der Schaffung einer gemeinsamen Sprache setzt sich Belić für eine Integration aller serbokroatischen Idiome, d. h. auch der kajkavischen und čakavischen, ein, zu denen auch slowenische und mazedonische hinzukommen könnten.

Im Beitrag *VUK – EINIGER VON SEREN UND KROATEN* (1947) hebt Aleksandar Belić die Bedeutung einer gemeinsamen Sprache aller Serben und Kroaten hervor, wobei der Autor, wie bereits in früheren Arbeiten und ganz im Sinne von Vuk, die Bedeutung der Einheit in den Vordergrund rückt.

In seinem 1955 publiziertem Text ANLÄSSLICH DER UMFRAGE ZU STANDARDSPRACHE UND RECHTSCHREIBUNG tätigt Belić Schlussfolgerungen, die im Großen und Ganzen den Forderungen des VERTRAGES VON NOVI SAD entsprechen: gemeinsame Sprache, gleichberechtigte Verwendung von ekavischer und (i)jekavischer Aussprache, zweifache Sprachbenennung, gemeinsame Schrift, gemeinsames Wörterbuch, einheitliche Rechtschreibung und Überwindung der Schwierigkeiten bei der Implementierung des VERTRAGES. Er ist der Meinung, dass eine Gleichsetzung der Begriffe *jugoslawische* und *serbokroatische Sprache* nicht zielführend wäre. In Bezug auf das Alphabet setzt sich Belić für eine Weiterführung beider Schriften (der kyrillischen und der lateinischen) ein. Hinsichtlich der Aussprache empfiehlt er ein Treffen von Fachleuten für das südliche Idiom, um in Beratungen die Unterschiede innerhalb von diesem zu beseitigen.

13. Beim Beitrag von **Radosav Bošković** (1908–1983) mit dem Titel ÜBER DIE LEXIKALISCHE UND STILISTISCHE DIFFERENZIERUNG DER SERBISCHEN UND KROATISCHEN LITERATURSPRACHE (1935) handelt es sich um die erste tatsächliche kontrastive Darstellung der Unterschiede zwischen den beiden Sprachen bzw. Sprachvarianten. Für seine Analyse der lexikalischen Differenzen bedient sich Bošković des SAVJETNIK („Ratgeber“) von Tomislav Maretić, wobei die Beispiele vom Autor in drei Gruppen untergliedert werden. Die erste beschreibt die Beziehung zwischen kroatischen und serbischen lexikalischen Kategorien (des Typs *urota – zavera* 'Verschwörung'); die zweite Gruppe bilden Paare, im Rahmen derer Kroaten vorzugsweise auf das heimisch-slawische Wort zurückgreifen, während bei den Serben Lehnwörter dominieren (*glazba – muzika* 'Musik'). Innerhalb der dritten Gruppe wird für Kroaten der Gebrauch eines einzigen Wortes (oft in der Form eines Neologismus) impliziert, wogegen Bošković zufolge Serben eine syntaktische Verbindung bevorzugten (*vozilo – превозно средство* 'Fahrzeug, Auto'). Auf Grund seiner Untersuchungen gelangt der Autor letztendlich zu folgenden Erkenntnissen: 1. Das Lexikon „unserer Standardsprache auf kroatischer Seite“ beinhaltet zahlreiche Neologismen, weshalb der kroatischen Standardsprache eine strukturelle Künstlichkeit innewohnt. Demgegenüber bewahrte der serbische Teil eher seinen natürlichen, slawischen Charakter (möglicherweise in größerem Umfang als alle anderen slawischen Standardsprachen) 2. Die Zagreber „lexikalische Terminologie“ ist in linguistischer Hinsicht überaus komplex, weil es unter den Neologismen sowohl notwendige als auch nicht benötigte gibt; es bestehen solche, die nach heimischem Muster gebildet werden, aber auch manche, die von fremdem Geist künden. 3. Die kroatische Sprache bildet neue Wörter wesentlich einfacher als die serbische, wobei diese Neologismen „irgendwie mechanischen“ Charakter besitzen.

14. **Isodora Sekulićs** Beitrag DIE BOSNISCHE SPRACHE UND IHR STIL (1941) erscheint in Form eines Essays mit überaus subjektiven und expressio-

nistischen Standpunkten, die zudem auch mit einer großen Zahl an metaphorischen Ausdrücken gespickt sind. Mehrfach wird die Frage erhoben, ob in Bosnien und Herzegowina eine eigene (bosnische) Sprache gesprochen wird, oder ob es sich bloß um eine besondere Umgangssprache mit einem besonderen Stil handelt. Hierbei wird von der Verfasserin betont, dass die Sprache in diesem Teil Jugoslawiens eine ungewöhnliche und originäre Ausdrucksweise aufweise, wobei jedoch der von der Autorin genannte Begriff *bosnische Sprache* nicht mit jener Bedeutung behaftet ist, der ihm von der heutigen offiziellen bosniakischen Politik verliehen wird. In diesem Lichte ist auch die zweite Arbeit von Isidora Sekulić mit dem Titel *EINE UMFRAGE* (1953) zu sehen, in der einer umfassenden und abstrakten Abhandlung (was ist Sprache) eine konkrete Bestandsaufnahme über die sprachliche Situation in den sechs Republiken des damaligen Jugoslawien vorangeht. Sekulić stellt fest, dass zwei der Republiken über eine jeweils andere Sprache verfügen (Slowenien und Mazedonien), die jedoch beide dem Serbokroatischen sehr ähnlich seien. In Bosnien und Herzegowina, Montenegro, Serbien inklusive Vojvodina und Kroatien mit Dalmatien werde eine einheitliche Sprache gesprochen. Hinsichtlich des Glottonyms hebt Isidora Sekulić hervor, dass man in Serbien die Bezeichnung *Serbisch* und *Serbokroatisch* und in Kroatien *Kroatisch* gebrauchte, wogegen es für die Sprache in Montenegro keine eigene Benennung gebe. In Bezug auf Bosnien und Herzegowina räumt die Autorin ein, dass sie nicht genau wisse, zu welchem Sprachnamen die dort ansässige Bevölkerung tendiere, da sie sowohl Serbisch, Serbokroatisch als auch Kroatisch vernommen habe.

15. Im Rahmen der Umfrage rund um die serbokroatische Sprache und Rechtschreibung verfasste **Radovan Lalić** (1908–1972) seinen Aufsatz *ÜBER DIE „UNTERSCHIEDE“ ZWISCHEN DER STANDARDSPRACHE VON SERBEN UND KROATEN* (1954), in dem er die gleiche Haltung wie beinahe alle anderen serbischen LinguistInnen und PhilologInnen dieser Zeit einnimmt. Demzufolge sei die Volkssprache von Serben und Kroaten ein und dieselbe, wobei Lalić diese binär-nationale Bezeichnung unter in Klammern hinzugefügter Einbeziehung der Montenegriner zu einer dreifachen erweitert. In weiterer Folge trifft er die Schlussfolgerung, dass es in wissenschaftlicher Hinsicht keine wesentlichen Unterschiede in der Schriftsprache von Serben und Kroaten gebe und – von geringfügigen Abweichungen abgesehen – nur ein phonetisches, morphologisches und syntaktisches System vorliege. Allerdings, so seine weiteren Ausführungen, würden sehr wohl Verschiedenheiten bestehen, die – wenn auch nur geringen Umfangs – dazu ausreichten, um von Unterschieden zwischen der „serbischen“ und „kroatischen“ Sprache sprechen zu können. Diese vor allem auf Seiten Zagrebs betonten Unterschiede seien jedoch zu keinem Zeitpunkt genau definiert gewesen. Hinsichtlich der Schrift bekundet Lalić seine persönlichen Präferenzen für das lateinische Alphabet und die ekavische Aussprache, doch fügt er hinzu, dass diese Frage nicht voreilig gelöst werden dürfe. Ange-

sichts der Sperrigkeit und Länge des Begriffs offenbart er sich als Gegner der Bezeichnung *serbische* oder *kroatische Sprache* und tritt für die Wahl des Glottonyms *serbokroatisch* ein, das er als praktisch und eindeutig erachtet.

16. Eine besondere Sichtweise auf die serbisch-kroatischen Beziehungen vertrat **Mihailo Stevanović** (1903–1991), dessen Text *DER CHARAKTER DER UNTERSCHIEDE ZWISCHEN DER STANDARDSPRACHE VON SERBEN UND KROATEN* (1953) einen Beitrag zur Umfrage über Standardsprache und Rechtschreibung darstellt. Stevanović lässt wissen, dass es noch so manche – wenn auch nicht essentielle – Unterschiede in der Orthographie geben würde und deshalb der Fokus auf der Ausarbeitung einer gemeinsamen Rechtschreibung liegen müsse. Wie auch Radovan Lalić tritt Mihailo Stevanović aus Gründen der Unzweideutigkeit und Einfachheit für einen Gebrauch des Terminus *serbokroatische Sprache* ein.

Ähnliche Standpunkte vertritt derselbe Autor auch in seiner Beilage zur *UMFRAGE DER JAHRESSCHRIFT DER MATICA SRPSKA*, die im Jahre 1955 veröffentlicht wurde. Darin wird erneut bekräftigt, dass Serben und Kroaten dieselbe Schriftsprache hätten, worauf jedoch die Einschränkung folgt, dass es auf Grund der unterschiedlichen historischen und kulturell-geschichtlichen Entwicklungen bereits von Anfang an bestimmte Unterschiede gegeben hätte, die sich im Verlaufe der Zeit weitgehend neutralisiert hätten. Als Gründe dafür werden von Stevanović folgende Argumente angeführt: 1. die Kontakte und die Zusammenarbeit von Literaten in gemeinsamen Publikationen; 2. die Annahme der ekavischen Variante seitens einiger kroatischer Literaten; 3. der Gebrauch des lateinischen Alphabets in Beograd und des kyrillischen in Zagreb; 4. das Leben in einem gemeinsamen Staat; 5. die Ausbildung kroatischer Literaten in serbischen Schulen und vice versa; 6. die Verwendung einer einheitlichen Terminologie in der Armee, im Gerichtswesen, in der Seefahrt u. a. Insgesamt gesehen tritt Stevanović gegen die These auf, dass Serben und Kroaten ein Volk seien, auch wenn er sich in sprachlicher Hinsicht für eine möglichst weitreichende Annäherung einsetzt, die jedoch auf beiden Seiten durch keine unzulässigen Adaptionen von Texten beschleunigt werden sollte.

Mit seinem 1965 veröffentlichten Beitrag mit dem Titel *EINIGE LEXIKALISCH-STILISTISCHE UNTERSCHIEDE, ABER KEINE SPRACHLICHEN VARIANTE* bringt Stevanović eine neue Note in die Diskussion über die serbisch-kroatischen sprachlichen Verhältnisse ein, indem er behauptet, dass man nicht von sprachlichen Varianten, sondern von lexikalisch-stilistischen Unterschieden sprechen müsse. Sein gesamter Text zielt auf eine Abkehr von der Aufteilung der gemeinsamen Sprache in eine serbische (östliche bzw. Belgrader) und kroatische (westliche bzw. Zagreber) Variante ab, weshalb auch der Autor danach trachtet, keinen einheitlichen Begriff zu bemühen und lieber von der Sprache zweier kultureller Zentren spricht.

In der Abhandlung *SCHAFFUNG EINER EINHEITLICHEN STANDARDSPRACHE VON SERBEN UND KROATEN UND DER HEUTIGE ZUSTAND DIESER EINHEIT* (1971) werden von Stevanović die bereits in den früheren Arbeiten dargelegten Standpunkte wiederholt, denen zufolge man nicht von zwei Sprachen sprechen könne. Ebenso widersetzt er sich einer Gleichsetzung der kroatischen bzw. Zagreber Variante mit dem Ijekavischen. In Bezug auf die Benennung der Sprache erachtet er den eingliedrigen Namen *serbokroatische Sprache* als vorteilhaft, da eine Doppelnennung von *serbisch oder kroatisch* linguistisch unpraktikabel sei und eher zu einer Betonung der Unterschiedlichkeit führe. Dazu gelte es für beide Seiten, sich an die aus dem Abkommen von NOVI SAD erwachsenden Verpflichtungen zu halten und über ein offizielles Glottonym, eine Rechtschreibung, ein Wörterbuch, eine Terminologie, zwei Aussprachevarianten und zwei Alphabete zu verfügen. Zum konkreten gegenseitigen Verhältnis der beiden Sprachmanifestationen hält Stevanović fest, dass sich die Unterschiede zwischen den beiden Varianten zusehends verringern würden.

17. Innerhalb der serbischen Linguistik kann **Milka Ivić** als eine der ersten FürsprecherInnen einer offenen Auseinandersetzung mit der Frage angesehen werden, ob von einer serbischen und einer kroatischen Variante der gemeinsamen Sprache die Rede sein kann. In ihrem Beitrag *DAS PROBLEM DER NORM IN DER STANDARDSPRACHE*, der das schriftliche Ergebnis ihres Referates auf dem Fünften Kongress der jugoslawischen Slawisten in Sarajevo (1965) darstellt, vertritt sie die Ansicht, dass Erörterungen über das Bestehen von Varianten nützlich und keineswegs gefährlich seien, da man durch Analysen der konkreten Sprachmaterie einen besseren Blick auf die tatsächliche Situation erhalte. Auf diese Weise steht sie mit ihrer Meinung in Totalopposition zu den Ansichten von Mihailo Stevanović.

18. Einen besonderen Zugang zur Deutung des serbisch-kroatischen Sprachverhältnisses legt **Lazo Kostić** (1897–1979) an den Tag, der sich auch durch den Titel seines 1964 veröffentlichten Buches *DIEBSTAHL DER SERBISCHEN SPRACHE* äußert. In dieser Publikation begibt sich der Autor auf die Suche nach Beweisen zur Untermauerung seiner im Titel dargelegten These, wobei er zu diesem Zweck ein eingehendes Studium von vor allem kroatischen Quellen betreibt. In Beantwortung der Frage, was denn eigentlich die „kroatische Sprache“ sei, lässt er wissen, dass es sich bei den Kroaten um das einzige Volk auf der Welt handle, das nicht wüsste, welche Sprache es spreche und wer es letztendlich selbst sei. Der Verfasser trifft die Feststellung, dass – zumindest bis zur Illyrischen Bewegung – ausnahmslos alle Autoren das Štokavische nicht als Teil der kroatischen Sprache betrachteten und es keinem Literaten mit Rang und Namen in den Sinn gekommen wäre, eine südslawisch-štokavisch sprechende Person als Kroaten zu bezeichnen. Alle seien sie Serben gewesen, zumindest bis zur Wiedergeburt im Illyrismus und auch noch in den beiden Folgejahrzehnten.

19. Als Reaktion auf die in Kroatien erschienene DEKLARATION ÜBER DIE LAGE DER KROATISCHEN SPRACHE (1967) erschien auf serbischer Seite noch im gleichen Jahr der VORSCHLAG ZUM NACHDENKEN, der auf eine Gruppe von Schriftstellern aus Serbien zurückgeht. In diesem Schriftstück wird auf das legitime und unabänderliche Recht jedes Volkes verwiesen, die Bezeichnung und die Entwicklung seiner Sprache selbst wählen zu können, sodass die DEKLARATION auch als repräsentativ und richtungsweisend angesehen wird, zumal sie von maßgeblichen Institutionen herausgegeben worden sei. Aus dem Text der DEKLARATION gehe für die Gruppe serbischer Schriftsteller eindeutig hervor, dass die VERTRÄGE VON WIEN UND NOVI SAD obsolet geworden seien, und sie prophezeien, dass die kroatische und die serbische Sprache in Zukunft einen eigenständigeren Weg bis hin zu ihrer Verselbstständigung beschreiten würden.

20. Srđan Janković (1926–1996) stellte im Besonderen Untersuchungen zu dem von ihm so bezeichneten Intervarianz-Typ an, der auch im Mittelpunkt seines Textes EIN BLICK AUF DEN BOSNISCHHERZEGOWINISCHEN SPRACHLICHEN INTERVARIANZ-TYP aus dem Jahre 1967 steht. Janković ist der Meinung, dass es absurd sei, vor den Unterschieden die Augen zu verschließen und dass eine große Zahl von ausgewiesenen Fachleuten das Bestehen von Varianten nicht bestreiten würde. Vor allem mit seiner Behauptung, dass sich die Einheitlichkeit der Sprache und das gleichzeitige Bestehen von Varianten gegenseitig ausschließen würden, widerspricht er deutlich den von Mihailo Stevanović dargelegten Ansichten. Srđan Janković kritisiert auch die Haltung von Ljudevit Jonke, indem er (Janković) von der Möglichkeit des Bestehens einer dritten, bosnischherzegowinischen, Variante spricht und weiters darauf verweist, dass die beiden bestehenden Varianten zwei Normen besäßen. In Bezug auf die unterschiedlichen Meinungen zum wechselseitigen Verhältnis der Varianten auf dem Gebiet von Bosnien und Herzegowina gelangt Janković zur Erkenntnis, dass es in dieser jugoslawischen Teilrepublik eine Koexistenz der Varianten gebe, im Rahmen derer sie sich gegenseitig beeinflussten, Interferenzen zeigten und auf diese Weise eine heterogene Gemeinschaft bildeten. Auf die Frage, ob der bosnischherzegowinische sprachliche Ausdruck eine dritte Variante der gemeinsamen serbokroatischen Sprache darstellen würde, erteilt Janković eine deutlich verneinende Antwort, da die Sprache in Bosnien und Herzegowina nicht in einer Frontalopposition zur Zagreber und Belgrader Variante stehen würde. Aus diesem Grund spricht der Autor von einer Neutralisierung der Varianten und einer bosnischherzegowinischen Intervariante. Was die Bezeichnung der Sprache betrifft, so erachtet Janković eine Verwendung der Begriffe *serbische* und *kroatische Variante* in Bosnien und Herzegowina als unpassend und unzulässig und spricht sich für eine Benennung als *Belgrader* bzw. *östliche* und *Zagreber* bzw. *westliche* Variante aus. Diese von ihm untersuchte Fragestellung wird von Srđan Janković mit seinem Aufsatz VOM

SYMPOSIUM IN SARAJEVO BIS ZUR BERATUNG IN MOSTAR (1974) einige Jahre später erneut aufgegriffen, wobei sich der Autor im Besonderen für größtmögliche Toleranz einsetzt. In diesem seinem zweiten Beitrag in vorliegender Publikation verwendet Janković den Begriff *bosnischherzegowinischer standard-sprachlicher Ausdruck* und verweist auf die bei einigen Fachleuten anzutreffende Ablehnung dieses Terminus, da dieser – so die Befürchtungen – möglicherweise die Vorstufe einer *bosnischherzegowinischen Standardsprache* darstellen könne.

21. Ein zweiter Linguist aus Sarajevo, der sich in diesen Jahren ebenfalls mit der Frage des Sprachenverhältnisses befasste war **Svetozar Marković** (1912–1984). In seiner Studie *WAS IST DAS GEMEINSAME UND WAS IST DAS BESONDERE DER VARIANTEN DER SERBOKROATISCHEN (KROATOSERBISCHEN) SPRACHE?* (1971) legt er seine Ansichten zu auf dem Kongress in Sarajevo aufgeworfenen Fragen dar. Eigentlich handelt es sich hierbei um ein Koreferat zum Referat von Dalibor Brozović, das dieser auf der genannten Konferenz vortrug. Im Unterschied zu Mihailo Stevanović und ähnlich wie Srđan Janković ist auch Marković vom Bestehen der Varianten überzeugt und verweist darauf, dass sie – wenn auch nicht explizit – auch im *VERTRAG VON NOVI SAD* genannt würden. Mit seiner Analyse möchte der Autor demonstrieren, dass eine Differenzierung der Varianten anhand der Lexik nicht so einfach ist, wie es den Anschein haben mag. Im letzten Satz seines Beitrages setzt sich Svetozar Marković für eine ausgewogene Haltung ein, der zufolge man Tendenzen zu einem Auseinanderdriften der Sprachen unterbinden und Zweifeln am Bestehen der Varianten entgegenwirken sollte.

22. In seinem umfangreichen Text mit dem Titel *DIE STANDARDSPRACHE IN THEORIE UND PRAXIS* (1973) nimmt **Jovan Vuković** (1905–1979) eine besondere Haltung bei der Beschreibung des Verhältnisses der Varianten zueinander ein. Sein Schwerpunkt liegt auf einer Beschreibung der regionalen Unterschiede, wobei er den Gebrauch des Begriffs *Variante* oder *Subvariante* ablehnt und stattdessen die Verwendung der Bezeichnung *regionale Konstellation* vorschlägt. Im Zuge seiner Analyse gelangt Vuković zur Erkenntnis, dass es zwei gleichartig reaktionäre Tendenzen gebe, nämlich einen jugoslawischen Unitarismus auf der einen und nationale Bestrebungen auf der anderen Seite. Als Besonderheit in der Entwicklung der beiden Varianten verweist Vuković auf das Wirken zentripetaler und zentrifugaler Kräfte, im Rahmen Letzterer er die Positionen einiger kroatischer Linguisten (Jonke, Babić, Moguš, Katičić u. a.) kritisiert, die die Meinung vertreten, dass eine Nation nicht bloß über eine Variante, sondern über einen gänzlich eigenständigen sprachlichen Standard verfügen müsse. Im Besonderen richtet sich Vukovićs Kritik an die Adresse von Brozović, dem zufolge man neben der serbischen und der kroatischen Variante auch von einer muslimischen und einer montenegrinischen sprechen könne. Abschließend legt Vuković seinen Lösungsvorschlag dar, der sich wie

folgt zusammenfassen lässt: 1. eine Sprache mit zwei Varianten; 2. die Bezeichnung *serbokroatisch* bzw. (=) *kroatoserbisch* und 3. das Recht jedes Staatsbürgers auf die Benennung seiner Sprache mit einem der beiden Komposita.

23.In den Analysen von **Pavle Ivić** (1924–1999) nahmen Studien zum serbisch-kroatischen Sprachverhältnis einen überaus prominenten Platz ein. Sein Beitrag *ICH BIN NICHT FÜR DAS VERBREITEN VON NERVOSITÄT* (1968) entstand als Reaktion auf den Artikel *ABSICHTEN UND UMSETZUNGEN DES VERTRAGES VON NOVI SAD* aus der Feder von Stjepan Babić, der bei Ivić große Besorgnis hervorrief. Dies betrifft vor allem Babićs Vorschlag, wonach Kroaten und Serben am besten jeweils eigenständige Sprachen proklamieren und diese mit einer unabhängigen Norm versehen sollten. In terminologischer Hinsicht erachtet Ivić einzig die Bezeichnung *serbokroatisch* bzw. *kroatoserbisch* als zulässig und fügt hinzu, dass es sich dabei um eine Sprache handle, auch wenn diese Varianten und Dubletten besitze.

Die umfassendste und fundierteste Analyse legte Pavle Ivić mit seinem Buch *DAS SERBISCHE VOLK UND SEINE SPRACHE* (1971) vor. In dieser Publikation findet sich ein detaillierter Überblick zur Geschichte der serbischen Sprache, wobei der Autor häufig auf die serbisch-kroatischen Beziehungen zu sprechen kommt und über gewisse kroatische Positionen ein strenges Urteil fällt. Dies betrifft etwa die Meinung Dalibor Brozovićs, der zufolge der „kroatische Sprachstandard“ nicht mit dem Illyrismus oder den kroatischen Vukovianern seinen Anfang genommen habe, sondern bereits in die Zeit der slawonischen und dalmatinischen Literaten des 18. Jahrhunderts zurückreiche. Hinsichtlich der Teilung nach den beiden Aussprachevarianten ekavisch und ijekavisch erachtet Ivić vor allem das serbische Volk als benachteiligt, da Sprechende des Serbischen zu ungleichen Teilen beiden Arealen angehören. Der Autor lässt keinen Zweifel daran, dass es sich beim Serbokroatischen bzw. Kroatoserbischen um eine Sprache handelt, die nur im Sinne der Wahrnehmung des Rechtes auf eine eigene Sprache getrennt werden dürfe. Gleichzeitig setzt sich Ivić für eine Bewahrung der kulturellen Einheit der Serben ein. Hinsichtlich der Aussprache erachtet es Ivić als falsch, ijekavisch sprechende Serben zu einem Übertritt zur ekavischen Aussprache zu bewegen.

In seinem Beitrag *EINHEIT UND DIFFERENZIERTHEIT DER SERBOKROATISCHEN LITERATURSPRACHE – DIE AKTUELLE LAGE*, der beinahe zwei Jahrzehnte später erschien (1989), stellt Pavle Ivić erneut fest, dass die serbokroatische Standardsprache eine Sprache sei, die jedoch auf Grund unterschiedlicher historischer und geographischer Gegebenheiten nicht einheitlich sei. Er vertritt die Ansicht, dass die Varianten der gemeinsamen Sprache entsprechend den Republiksgrenzen verteilt seien, wobei die stärkste Opposition zwischen der östlichen (serbischen) Variante in Serbien und der westlichen (kroatischen) Variante in Kroatien bestehe. Im Zuge einer abermaligen Kritik an Dalibor

Brozović führt der Autor Gründe gegen eine Sprachspaltung an und bietet drei konkrete Lösungsvorschläge: 1. ein gemeinsamer Name (*serbokroatische Sprache* oder *kroatoserbisch* oder *kroatisch* oder *serbisch*). 2. Dieser gemeinsame Name entspreche dem Geiste der Gemeinschaft und Zusammenarbeit, dem Streben nach Toleranz und Offenheit. 3. Der gemeinsame Name sei die einzig korrekte Lösung für die in Kroatien lebenden Serben.

24. Im Buch *UNSERE STANDARDSPRACHE 100 JAHRE NACH VUK* (1970) von **Mitar Pešikan** (1927–1996) wird unterschiedlichen Fragen zur Sprache von Serben, Kroaten, Montenegrinern und Muslimen breiter Platz eingeräumt. Der Autor setzt sich dabei dafür ein, die Augen vor den Unterschieden nicht zu verschließen, diese aber von ihrem Umfang her auch nicht zu überschätzen. Mitar Pešikan ist Fürsprecher eines toleranten Verhältnisses und Gegner der Schaffung künstlicher Verständigungshürden, propagiert eine sprachliche und kulturelle Offenheit, die seiner Meinung nach mit dem „allergischen Puritanismus und der Angst des Eindringens einer sprachlichen Erscheinung vom jeweils anderen Terrain“ nicht vereinbar sei. In Bezug auf die Varianten verweist Pešikan darauf, dass es diese in jeder beliebigen Standardsprache gebe und es sich bei diesen um freie Wahlmöglichkeiten der sprachlichen Mittel innerhalb eines normativen Rahmens handle. Er schließt mit dem Aufruf, dass man den unterschiedlichen Sprachmanifestationen völlige Gleichberechtigung einräumen müsse, die jedoch nicht nur ein formales Recht darstellen dürfe, sondern sich auch durch die Herausgabe von Zeitungen, Lehrbüchern, Sprachratgebern, Enzyklopädien und Übersetzungen von Literatur sowie auch durch die Ausstrahlung von Sprachfragen gewidmeten Sendungen äußern müsse.

25. Im Beitrag *EINHEIT UND UNTERSCHIED* aus dem Jahre 1979 stellt **Jovan Deretić** (1934–2002) fest, dass die Idee einer einheitlichen serbokroatischen Sprache nicht immer nur rein linguistischen Zielen, sondern auch nationalen und politischen Ideen diene. Der Autor ist der Meinung, dass jedes übermäßige Beharren auf der Idee der Einheit ohne Berücksichtigung der Besonderheiten und Unterschiede eine Gefahr darstellen würde und einen sprachlichen Unitarismus nach sich ziehen könne. Doch auch ein bewusstes Insistieren auf Besonderheiten würde unausweichlich in Konflikte münden. Deretić schließt mit der Feststellung, dass man die zu einer Annäherung führenden Prozesse nicht unterbinden solle, ebenso wie man auch den Bestrebungen nach Bewahrung und Pflege bestimmter sprachlicher Besonderheiten nicht entgegenwirken dürfe.

26. Die Arbeit *DIE SERBOKROATISCHE STANDARDSPRACHE, IHRE VARIANTEN UND IHR NAME* (1987) von **Slavko Vukomanović** (geb. 1934) beginnt mit der Frage nach sprachlicher Ausschließlichkeit und Intoleranz, die sich im serbisch-kroatischen Sprachraum meist in zwei Arten offenbaren würde: in Versuchen einer künstlichen Teilung der Sprache und im Verbreiten der (auf ser-

bischer Seite) tief verwurzelten Überzeugung, dass es sich beim Serbokroatischen um eine einheitliche Sprache, beinahe ohne Besonderheiten und variantenspezifische Eigenschaften handle. Als besonders komplex erachtet er die sprachliche Situation in Bosnien und Herzegowina und in Montenegro, da es nicht klar sei, ob es in diesen Republiken eigene Varianten gebe. Vukomanović meint, dass die Unterschiede zwischen den serbokroatischen Varianten nicht groß seien und vertritt abschließend die Ansicht, dass die Überzeugung, dass jedes Volk (jede Nation) im offiziellen und wissenschaftlichen Gebrauch die Sprache einzig mit seinem eigenen Namen benennen kann, von Nachteil sei.

27. Die Grundaussagen des INSTITUTES FÜR DIE SERBOKROATISCHE SPRACHE ÜBER DIE UNGELÖSTEN GESELLSCHAFTLICHEN PROBLEME UNSERER SPRACHE (1988) lassen sich wie folgt zusammenfassen: 1. Das Institut respektiert die bestehenden sprachlichen Unterschieden und Varianten. 2. In seinen Publikationen wird niemals eine variantenspezifische Adaption (Ekavisierung, „Serbisierung“) von Texten vorgenommen. 3. Der Beschluss über die Benennung der Sprache als *serbokroatisch* bzw. *kroatoserbisch* wird respektiert. 4. Im Institut wird der Begriff *serbokroatisch* gebraucht, wobei die Reihenfolge der Wortelemente nicht vorgeschrieben ist und auch umgedreht werden kann. 5. Die syntagmatische Bezeichnung *kroatisch oder serbisch* ist unpraktikabler als das Kompositum. 6. Eine Proklamierung einteiliger ethnischer Benennungen führt zu einem Zerfall der Einheit und zu einer Schwächung des multinationalen Charakters des gemeinsamen sprachlichen Standards und der Norm. 7. Die zweigliedrige Benennung der Sprache erscheint für alle Angehörigen des Sprachraumes nachvollziehbar und logisch. 8. Eine Lösung, bei der die Sprache in einem Teil als *kroatisch* und im anderen als *serbokroatisch* bezeichnet wird, entbehrt jeder gesellschaftlichen Logik und führt zu Verwirrung. 9. Das Institut wird Sprachpflege betreiben und dabei den Vukschen, auf neuštokavischer Grundlage fußenden Prinzipien verpflichtet bleiben. 10. Es wird eine aufmerksame Pflege der Ijekavica betrieben werden, wie man sich auch für die Bewahrung des kyrillischen Alphabets einsetzen wird.

Branko Tošović, Arno Wonisch (Hg.)

**Die serbische Sichtweise des Verhältnisses
zwischen dem Serbischen, Kroatischen und Bosniakischen**

Inhalt

<i>Vorwort</i>	9
XVIII. Jahrhundert	
Obradović, Dositej. BRIEF AN HARALAMPIJ (1783)	13
XIX. Jahrhundert	
Karadžić, Vuk S. SERBEN SIND SIE ALLE UND ÜBERALL (1836)	19
Karadžić, Vuk S. BRIEF AN PLATON ATANACKOVIĆ (1845)	37
DAS WIENER SCHRIFTSPRACHEN-ABKOMMEN (1850)	41
Karadžić, Vuk S. SERBEN UND KROATEN (1856)	45
Daničić, Đuro. DIE UNTERSCHIEDE ZWISCHEN DER SERBISCHEN UND KROATISCHEN SPRACHE (1857)	49
Mihajlović, Evstati. EINIGE WORTE ÜBER DIE VEREINIGUNG DER SERBISCHEN MIT DER KROATISCHEN LITERATURSPRACHE (1863)	51
Kostić, Laza. EINE EMPFEHLUNG AN ĐURO DANIČIĆ (1880)	55
Novaković, Stojan. DIE PFLEGE DER SERBISCHEN SPRACHE (1888)	57
S. M. D. DIE KROATEN UND DIE SERBISCHE SPRACHE (1895)	63
Stojanović, Ljubomir. ÜBER DIE INDIVIDUALISIERUNG DER SERBISCHEN SPRACHE [FESTREDE] (1896)	93
XX. Jahrhundert Erste Hälfte	
Rešetar, Milan. MEA CULPA (1912)	99
Rešetar, Milan. ANTWORT BEZÜGLICH DER UMFRAGE IN DER SLOWENISCHEN ZEITSCHRIFT „VEDA“	101
Skerlić, Jovan. ÖSTLICHER ODER SÜDLICHER DIALEKT (1913)	103
Skerlić, Jovan. UMFRAGE ÜBER DEN ÖSTLICHEN ODER SÜDLICHEN DIALEKT IN DER SERBO-KROATISCHEN LITERATURSPRACHE (1914)	125
Belić, Aleksandar. SERBEN UND KROATEN UND UNSERE LITERATURSPRACHE (1935)	135
Bošković, Radosav. ÜBER DIE LEXIKALISCHE UND STILISTISCHE DIFFERENZIERUNG DER SERBISCHEN UND KROATISCHEN LITERATURSPRACHE (1935)	143

Rešetar, Milan. IST DIE ZEIT FÜR EINE ABKEHR VON DER JEKAVISCHEN STANDARDAUSSPRACHE GEKOMMEN? (1935)	149
Belić, Aleksandar. DIE BOSNISCHE SPRACHE UND IHR STIL (1937)	151
Belić, Aleksandar. DIE GRAMMATIK VON BENEŠIĆ (1939)	155
Belić, Aleksandar. EINE NEUERLICHE ERÖRTERUNG (1940)	165
Belić, Aleksandar. ÜBER DIE HEUTIGEN AUFGABEN DER STANDARDSPRACHE (1940)	173
Sekulić, Isidora. DIE BOSNISCHE SPRACHE – SCHRIFTLICH, MÜNDLICH UND STILISTISCH (1941)	179
Belić, Aleksandar. VUK – EINIGER VON SERBEN UND KROATEN (1947)	183

XX. J a h r h u n d e r t

Zweite Hälfte

UMFRAGE ZUR SERBOKROATISCHEN SPRACHE UND RECHTSCHREIBUNG IN DER JAHRESSCHRIFT DER MATICA SRPSKA (1953–1954)	187
Belić, Aleksandar. ANLÄSSLICH DER UMFRAGE ZU STANDARDSPRACHE UND RECHTSCHREIBUNG (1953)	189
Stevanović, Mihailo. DER CHARAKTER DER UNTERSCHIEDE ZWISCHEN DER STANDARDSPRACHE VON SERBEN UND KROATEN (1953)	195
Sekulić, Isidora. EINE UMFRAGE (1953)	209
Lalić, Radovan. ÜBER DIE „UNTERSCHIEDE“ ZWISCHEN DER STANDARDSPRACHE VON SERBEN UND KROATEN (1954)	227
DER VERTRAG VON NOVI SAD (1954)	237
Belić, Aleksandar. ANLÄSSLICH DER UMFRAGE ZU STANDARDSPRACHE UND RECHTSCHREIBUNG (1955)	241
Stevanović, Mihailo. UMFRAGE DER JAHRESSCHRIFT DER MATICA SRPSKA, DER VERTRAG VON NOVI SAD ÜBER DIE STANDARDSPRACHE UND DIE RECHTSCHREIBUNG SOWIE SICH DARAUS ERGEBENDE SCHLUSSFOLGERUNGEN (1955)	249
Kostić, Lazo M. DIEBSTAHL DER SERBISCHEN SPRACHE (1964)	261
Ivić, Milka. DAS PROBLEM DER NORM IN DER STANDARDSPRACHE (1965)	325
Stevanović, Mihailo. EINIGE LEXIKALISCH-STILISTISCHE UNTERSCHIEDE, ABER KEINE SPRACHLICHEN VARIANTEN (1965)	335
Janković, Srđan. EIN BLICK AUF DEN BOSNISCHHERZEGOWINISCHEN SPRACHLICHEN INTERVARIANZ-TYP (1967)	361
VORSCHLAG ZUM NACHDENKEN (1967)	397
Ivić, Pavle. ICH BIN NICHT FÜR DAS VERBREITEN VON NERVOSITÄT (1968)	399
DOKUMENTE ÜBER DIE SPRACHPOLITIK IN BOSNIEN UND	

HERZEGOWINA (1970–1977)	409
Pešikan, Mitar. UNSERE STANDARDSPRACHE 100 JAHRE NACH VUK (1970)	421
Stevanović, Mihailo. SCHAFFUNG EINER EINHEITLICHEN STANDARDSPRACHE VON SERBEN UND KROATEN UND DER HEUTIGE ZUSTAND DIESER EINHEIT (1971)	437
Ivić, Pavle. DAS SERBISCHE VOLK UND SEINE SPRACHE (1971)	495
Marković, Svetozar. WAS IST DAS GEMEINSAME UND WAS IST DAS BESONDERE DER VARIANTEN DER SERBOKROATISCHEN (KROATOSERBISCHEN) SPRACHE? (1971)	539
Vuković, Jovan. DIE STANDARDSPRACHE IN THEORIE UND PRAXIS (1973)	551
Janković, Srđan. VOM SYMPOSIUM IN SARAJEVO BIS ZUR BERATUNG IN MOSTAR (1974)	597
Deretić, Jovan. EINHEIT UND UNTERSCHIED (1979)	605
Vukomanović, Slavko. DIE SERBOKROATISCHE STANDARDSPRACHE, IHRE VARIANTEN UND IHR NAME (1987)	609
ÜBER DIE UNGELÖSTEN GESELLSCHAFTLICHEN PROBLEME UNSERER SPRACHE: BEWERTUNG DES FACHTREFFENS DES INSTITUTES FÜR DIE SERBOKROATISCHE SPRACHE (1988)	635
Ivić, Pavle. EINHEIT UND DIFFERENZIERTHEIT DER SERBOKROATISCHEN LITERATURSPRACHE – DIE AKTUELLE LAGE (1989)	641
Tošović, Branko. 200 JAHRE SERBISCHE SICHTWEISE DER SPRACHE VON SERBEN, KROATEN, BOSNIAKEN/MUSLIMEN UND MONTENEGRINERN (2011)	649
Quellen	771
Tošović Branko – Wonisch Arno (Graz). DIE SERBISCHE SICHTWEISE DES VERHÄLTNISSES ZWISCHEN DEM SERBISCHEN, KROATISCHEN UND BOSNIAKISCHEN I/3	777
Inhalt (Inhalt in deutscher Sprache)	793
Content (Inhalt in englischer Sprache)	797
Содержание (Inhalt in russischer Sprache)	801

Branko Tošović, Arno Wonisch (ed.)

The Serbian View of the Interrelationship of Serbian, Croatian and Bosniak

Content

<i>Preface</i>	9
18th century	
Obradović, Dositej. A LETTER TO HARALAMPIJ (1783)	13
19th century	
Karadžić, Vuk S. SERBS ALL AND EVERYWHERE (1836)	19
Karadžić, Vuk S. A LETTER TO PLATON ATANACKOVIĆ (1845)	37
THE VIENNA LITERARY AGREEMENT (1850)	41
Karadžić, Vuk S. SERBS AND CROATS (1856)	45
Daničić, Đuro. DIFFERENCES BETWEEN SERBIAN AND CROATIAN (1857)	49
Mihajlović, Evstati. SOME WORDS ABOUT THE UNIFICATION OF SERBIAN AND CROATIAN LITERARY LANGUAGE (1863)	51
Kostić, Laza. A MESSAGE TO ĐURO DANIČIĆ (1880)	55
Novaković, Stojan. PRESERVATION OF SERBIAN LANGUAGE (1888)	57
S. M. D. CROATS AND SERBIAN LANGUAGE (1895)	63
Stojanović, Ljubomir. ABOUT THE INDIVIDUALISATION OF SERBIAN LANGUAGE [CELEBRATORY SPEECH] (1896)	93
20th century	
First Half	
Rešetar, Milan. SERBS AND CROATS ARE THE SAME (1912)	99
Rešetar, Milan. ANSWER CONCERNING THE QUESTIONNAIRE OF THE SLOVENIAN JOURNAL VEDA	101
Skerlić, Jovan. EASTERN AND SOUTHERN DIALECT (1913)	103
Skerlić, Jovan. QUESTIONNAIRE ABOUT EASTERN AND SOUTHERN DIALECT IN SERBO-CROATIAN LITERARY LANGUAGE (1914)	125
Belić, Aleksandar. SERBS AND CROATS AND OUR LITERARY LANGUAGE (1935)	135
Bošković, Radosav. ABOUT LEXICAL AND STILISTIC DIFFERENTIATION OF SERBIAN AND CROATIAN LITERARY LANGUAGE (1935)	143

Rešetar, Milan. IS THE TIME RIPE FOR AN ELIMINATION OF THE JECAVIAN PRONOUNCIATION? (1935)	149
Belić, Aleksandar. THE BOSNIAN LANGUAGE AND STYLE (1937)	151
Belić, Aleksandar. THE GRAMMAR OF BENEŠIĆ (1939)	155
Belić, Aleksandar. REPEATED DISCUSSION (1940)	165
Belić, Aleksandar. ABOUT TODAY'S DUTIES OF A STANDARD LANGUAGE (1940)	173
Sekulić, Isidora. THE BOSNIAN LANGUAGE, SPEECH AND STYLE (1941)	179
Belić, Aleksandar. VUK – UNIFIER OF SERBS AND CROATS (1947)	183

20th century

Second half

QUESTIONNAIRE ABOUT QUESTIONS REFERRING TO SERBOCROATIAN LANGUAGE AND ORTHOGRAPHY IN THE ANNUAL OF MATICA SRPSKA (1953–1954)	187
Belić, Aleksandar. ON THE OCCASION OF THE QUESTIONNAIRE ABOUT STANDARD LANGUAGE AND ORTHOGRAPHY (1953)	189
Stevanović, Mihailo. THE CHARACTER OF DIFFERENCES BETWEEN THE STANDARD LANGUAGES OF SERBS AND CROATS (1953)	195
Sekulić, Isidora. QUESTIONNAIRE (1953)	209
Lalić, Radovan. ABOUT THE „DIFFERENCES“ BETWEEN THE STANDARD LANGUAGES OF SERBS AND CROATS (1954)	227
THE NOVI SAD AGREEMENT (1954)	237
Belić, Aleksandar. ON THE OCCASION OF THE QUESTIONNAIRE ABOUT STANDARD LANGUAGE AND ORTHOGRAPHY (1955)	241
Stevanović, Mihailo. QUESTIONNAIRE IN THE ANNUAL OF MATICA SRPSKA, THE NOVI SAD AGREEMENT ABOUT STANDARD LANGUAGE AND ORTHOGRAPHY, CONCLUSION (1955)	249
Kostić, Lazo M. THE THEFT OF SERBIAN LANGUAGE (1964)	261
Ivić, Milka. THE PROBLEM OF NORM IN STANDARD LANGUAGE (1965)	325
Stevanović, Mihailo. SOME LEXICAL-STYLISTIC DIFFERENCES, NOT THE LANGUAGE VARIETIES (1965)	335
Janković, Srđan. A WIEV ON THE BOSNIAN-HERZEGOVINIAN LANGUAGE INTERVARIETY (1967)	361
PROPOSAL FOR REFLECTION (1967)	397
Ivić, Pavle. I DON'T SUPPORT THE SPREADING OF NERVOUSNESS (1968)	399
DOCUMENTS ON LANGUAGE POLICY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1970–1977)	409
Pešikan, Mitar. OUR LITERARY LANGUAGE DURING ONE HUNDRED YEARS AFTER VUK KARADŽIĆ (1970)	421

Stevanović, Mihailo. CREATING A COMMON LITERARY LANGUAGE OF SERBS AND CROATS AND CURRENT SITUATION OF THEIR UNITY (1971)	437
Ivić, Pavle. SERBS AND THEIR LANGUAGE (1971)	495
Marković, Svetozar. WHAT IS COMMON AND WHAT IS UNIQUE IN THE VARIANT OF SERBO-CROATIAN (CROATO-SERBIAN) LITERARY (STANDARD) LANGUAGE (1971)	539
Vuković, Jovan. STANDARD LANGUAGE IN THEORY AND PRACTICE (1973)	551
Janković, Srđan. FROM THE CONFERENCE IN SARAJEVO TILL MOSTAR ADVICING (1974)	597
Deretić, Jovan. UNITY AND DIFFERENCE (1979)	605
Vukomanović, Slavko. SERBO-CROATIAN STANDARD LANGUAGE, ITS VARIANTS AND NAME (1987).	609
ON OPEN SOCIAL PROBLEMS ABOUT OUR LANGUAGE: THE RATING FROM EXPERT MEETING OF INSTITUTE OF SERBO-CROATIAN LANGUAGE (1988)	635
Ivić, Pavle. THE UNITY AND DISUNITY OF SERBO-CROATIAN LANGUAGE – CURRENT STATUS (1989)	641
Tošović, Branko. 200 YEARS OF SERBIAN VIEWS OF THE LANGUAGE OF SERBS, CROATS, BOSNIACS/MUSLIMS AND MONTENEGRINS (2011)	649
Sources	771
Tošović Branko – Wonisch Arno (Graz). THE SERBIAN VIEW OF THE INTERRELATIONSHIP OF SERBIAN, CROATIAN AND BOSNIAK I/3	777
Inhalt (Content in German)	793
Content (Content in English)	797
Содержание (Content in Russian)	801

Бранко Тошович, Арно Вонич (ред.)

**Сербские взгляды на отношения
между сербским, хорватским и бошняцким языками**

Содержание

<i>Предисловие</i>	9
XVIII век	
Обрадович, Доситей. Письмо Харалампию (1783)	13
XIX век	
Караджич, Вук С. СЕРБЫ ВСЕ И ПОСВЮДУ (1836)	19
Караджич, Вук С. Письмо Платону Атанацковичу (1845)	37
ВЕНСКОЕ ЛИТЕРАТУРНОЕ СОГЛАШЕНИЕ (1850)	41
Караджич, Вук С. СЕРБЫ И ХОРВАТЫ (1856)	45
Даничич, Джуро. РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ СЕРБСКИМ И ХОРВАТСКИМ ЯЗЫКАМИ (1857)	49
Михайлович, Эвстати. НЕСКОЛЬКО СЛОВ ОБ ОБЪЕДИНЕНИИ СЕРБСКОЙ И ХОРВАТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (1863)	51
Костич, Лаза. ПОСЛАНИЕ К ДЖУРО ДАНИЧИЧУ (1880)	55
Новакович, Стоян. ПОДДЕРЖАНИЕ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА (1888)	57
С. М. Д. ХОРВАТЫ И СЕРБСКИЙ ЯЗЫК (1895)	63
Стоянович, Любомир. ОБ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА [ВСТУПИТЕЛЬНАЯ БЕСЕДА] (1896)	93
XX век	
Первая половина	
Решетар, Милан. MEA CULPA (1912)	99
Решетар, Милан. ОТВЕТ В ОПРОСЕ ЖУРНАЛА VEDA (1913)	101
Скерлич, Йован. ВОСТОЧНОЕ ИЛИ ЮЖНОЕ ПРОИЗНОШЕНИЕ (1913)	103
Скерлич, Йован. ОПРОС ПО ВОСТОЧНОМУ ИЛИ ЮЖНОМУ ПРОИЗНОШЕНИЮ В СЕРБО-ХОРВАТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (1914)	125
Белич, Александр. СЕРБЫ И ХОРВАТЫ И НАШ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК (1935)	135
Бошковиц, Радосав. О ЛЕКСИЧЕСКОЙ И СТИЛИСТИЧЕСКОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ СЕРБСКОГО И ХОРВАТСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКОВ (1935)	143
Решетар, Милан. НЕ ПОРА ЛИ УСТРАНИТЬ ЕКАВСКОЕ ЛИТЕРА-	

ТУРНОЕ ПРОИЗНОШЕНИЕ? (1935)	149
Белич, Александр. БОСНИЙСКИЙ ЯЗЫК ИЛИ СТИЛЬ (1937)	151
Белич, Александр. ГРАММАТИКА БЕНЕШИЧА (1939)	155
Белич, Александр. ПОВТОРНАЯ РАСПРЯ (1940)	165
Белич, Александр. О ЗАДАЧАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ (1940)	173
Секулич, Исидора. БОСНИЙСКИЙ ЯЗЫК, РЕЧЬ, СТИЛЬ (1941)	179
Белич, Александр. ВУК – ОБЪЕДИНИТЕЛЬ СЕРБОВ И ХОРВАТОВ (1947)	183

XX век

Вторая половина

ОПРОС ПО ВОПРОСАМ СЕРБОХОРВАТСКОГО ЯЗЫКА И ПРАВОПИСАНИЯ ЛЕТОПИСА МАТИЦЫ СЕРБСКОЙ (1953–1954)	187
Белич, Александр. ПО ПОВОДУ ОПРОСА ПО ЛИТЕРАТУРНОМУ ЯЗЫКУ И ПРАВОПИСАНИЮ (1953)	189
Стеванович, Михаило. ХАРАКТЕР РАЗЛИЧИЙ В ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ СЕРБОВ И ХОРВАТОВ (1953)	195
Секулич, Исидора. ОПРОС (1953)	209
Лалич, Радован. О „РАЗЛИЧИЯХ“ В ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ СЕРБОВ И ХОРВАТОВ (1954)	227
НОВИСАДСКОЕ СОГЛАШЕНИЕ (1954)	237
Белич, Александр. ПО ПОВОДУ ОПРОСА ПО ЛИТЕРАТУРНОМУ ЯЗЫ- КУ И ПРАВОПИСАНИЮ (1955)	241
Стеванович, Михаило. ОПРОС ЛЕТОПИСА МАТИЦЫ СЕРБСКОЙ, НОВИСАДСКОЕ СОГЛАШЕНИЕ О ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ И ПРАВОПИСАНИИ И ЕГО ВЫВОДЫ (1955)	249
Костич, Лазо М. КРАЖА СЕРБСКОГО ЯЗЫКА (1964)	261
Ивич, Милка. ПРОБЛЕМЫ НОРМЫ В ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ (1965)	325
Стеванович, Михаило. НЕКОТОРЫЕ ЯЗЫКО-СТИЛЕВЫЕ РАЗЛИЧИЯ, НО НЕ ЯЗЫКОВЫЕ ВАРИАНТЫ (1965)	335
Янкович, Срджан. ВЗГЛЯД НА БОСНИЙСКО-ГЕРЦЕГОВИНСКИЙ МЕЖВАРИАНТНЫЙ ЯЗЫКОВОЙ ТИП (1967)	361
ПРЕДЛОЖЕНИЕ ДЛЯ РАЗМЫШЛЕНИЯ (1967)	397
Ивич, Павле. Я ПРОТИВ СОЗДАНИЯ НЕВРОЗА (1968)	399
ДОКУМЕНТЫ О ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКЕ В БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЕ (1970–1977)	409
Пешикан, Митар. НАШ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК ЧЕРЕЗ СТО ЛЕТ ПОСЛЕ ВУКА (1970)	421
Стеванович, Михаило. СОЗДАНИЕ ЕДИНСТВА ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА СЕРБОВ И ХОРВАТОВ И СОСТОЯНИЕ ЭТОГО ЕДИНСТВА В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ (1970)	437

Ивич, Павле. СЕРБСКИЙ НАРОД И ЕГО ЯЗЫК (1971)	495
Маркович, Светозар. ЧТО ЯВЛЯЕТСЯ ОБЩИМ, А ЧТО ЧАСТНЫМ В ВАРИАНТАХ СЕРБОХОРВАТСКОГО (ХОРВАТОСЕРБСКОГО) ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА (1971)	539
Вукович, Йован. СТАНДАРТНЫЙ ЯЗЫК В ТЕОРИИ И НА ПРАКТИКЕ (1973)	551
Янкович, Срджан. ОТ САРАЕВСКОГО СИМПОЗИУМА ДО МОСТАРСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ (1974)	597
Деретич, Йован. ЕДИНСТВО И РАЗЛИЧИЕ (1979)	605
Вукоманович, Славко. СЕРБОХОРВАТСКИЙ СТАНДАРТНЫЙ ЯЗЫК, ЕГО ВАРИАНТЫ И НАЗВАНИЕ (1987).	609
ОБ ОТКРЫТЫХ ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРОБЛЕМАХ НАШЕГО ЯЗЫКА: ОЦЕНКИ, ПРИНЯТЫЕ НА СОБРАНИИ ИНСТИТУТА СЕРБОХОРВАТСКОГО ЯЗЫКА (1988)	635
Ивич, Павле. ЕДИНСТВО И РАЪЕДИНЕННОСТЬ СЕРБОХОРВАТСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА – АКТУАЛЬНЫЙ МОМЕНТ (1989)	641
Тошович, Бранко. ДВЕСТИ ЛЕТ СЕРБСКИХ ВЗГЛЯДОВ НА ЯЗЫК СЕРБОВ, ХОРВАТОВ, БОШНЯКОВ/МУСУЛЬМАН И ЧЕРНОГОРЦЕВ (2011)	649
Источники	771
Tošović Branko – Wonisch Arno (Graz). DIE SERBISCHE SICHTWEISE DES VERHÄLTNISSES ZWISCHEN DEM SERBISCHEN, KROATISCHEN UND BOSNIAKISCHEN I/3	777
Inhalt (Содержание на немецком языке)	793
Content (Содержание на английском языке)	797
Содержание (на русском языке)	801

Bibliographische Information der Deutschen Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie; detaillierte bibliographische Daten sind im Internet über <http://dnb.ddb.de> abrufbar.

Bibliographic information published by Die Deutsche Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek lists this publication in the Deutsche Nationalbibliografie; detailed bibliographic data is available in the Internet at <http://dnb.ddb.de>

ISBN 978-3-9503053-3-3

CIP – Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

811.111.11'333

811.111.11'333.111

Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. – Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga: 2011. 803 s.

ISBN 111111111

COBISS.SR-ID 11111111